Γιώτα Θεοδωρά

οικιστικό δίκτυο και αστική ανάπτυξη

τυπολογική ταξινόμηση ελληνικών πόλεων

πρόλογος : Παναγιώτης Τουρνικιώτης

ΚΑΛΛΙΠΟΣ
σύγχρονες εκδόσεις
ακαδημαϊκές

Εθνικό Πρόγραμμα Ανάπτυξης 2021-2025

Γιώτα Θεοδωρά
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΕΜΠ
Δ/ντρια Εργαστηρίου Χωρικού Σχεδιασμού και GIS
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Οικιστικό Δίκτυο και Αστική Ανάπτυξη

Τυπολογική Ταξινόμηση Ελληνικών Πόλεων

Κριτικός αναγνώστης – Πρόλογος
Παναγιώτης Τουρνικιώτης
Ομότιμος Καθηγητής ΕΜΠ

ΚΑΛΛΙΠΟΣ
ανοικτές ακαδημαϊκές εκδόσεις

Οικιστικό Δίκτυο και Αστική Ανάπτυξη

Τυπολογική Ταξινόμηση Ελληνικών Πόλεων

Συγγραφέας

Γιώτα Θεοδωρά

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΕΜΠ

Δ/ντρια Εργαστηρίου Χωρικού Σχεδιασμού και GIS

Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Κριτικός αναγνώστης – Πρόλογος

Παναγιώτης Τουρνικιώτης

Ομότιμος Καθηγητής ΕΜΠ

Συντελεστές έκδοσης

Γλωσσική Επιμέλεια: Εύη Κολοβού

Γραφιστική Επιμέλεια: Γιώτα Θεοδωρά και Εύη Κολοβού

Σχεδιασμός Εξωφύλλου και Εσωφύλλων: Γιώτα Θεοδωρά

Κεντρική Ομάδα Υποστήριξης

Γλωσσικός Έλεγχος: Γεωργία Τριανταφυλλίδου

Γραφιστικός Έλεγχος: Ηλίας Τσιώνης

Βιβλιοθηκονομική Επεξεργασία: Έλενα Αδαμοπούλου

The Ministry of Urban Development and Environment, Wilhelmsburg, Hamburg, Germany

Το νέο κτήριο του **Υπουργείου Αστικής Ανάπτυξης και Περιβάλλοντος** αποτελεί το μεγαλύτερο πολυεθνικό έργο του **IBA**. Ο σχεδιασμός του από τους αρχιτέκτονες **Sauerbruch Hutton** (Berlin) και την εταιρεία **INNIUS RR GmbH** (Rosbach) υποβλήθηκε στο πλαίσιο πανευρωπαϊκού διαγωνισμού που είχε διοργανώσει το **IBA Hamburg**.

Φωτογραφία εξωφύλλου : προσωπικό αρχείο Γ. Θεοδωρά (Αμβούργο, Γερμανία, 2017)

Copyright © 2025, ΚΑΛΛΙΠΟΣ, ΑΝΟΙΚΤΕΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
(ΣΕΑΒ + ΕΛΚΕ–ΕΜΠ)

Το παρόν έργο αδειοδοτείται υπό τους όρους της άδειας Creative Commons Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Παρόμοια Διανομή 4.0. Για να δείτε ένα αντίγραφο της άδειας αυτής επισκεφτείτε τον ιστότοπο https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.el

Αν τυχόν κάποιο τμήμα του έργου διατίθεται με διαφορετικό καθεστώς αδειοδότησης,
αυτό αναφέρεται ρητά και ειδικώς στην οικεία θέση.

ΚΑΛΛΙΠΟΣ

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Ηρώων Πολυτεχνείου 9, 15780 Ζωγράφου

www.kallipos.gr

ISBN: 978-618-228-344-8

Βιβλιογραφική αναφορά: Θεοδωρά, Γ. (2025). *Οικιστικό Δίκτυο και Αστική Ανάπτυξη: Τυπολογική Ταξινόμηση Ελληνικών Πόλεων* [Μονογραφία]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.
http://dx.doi.org/10.57713/kallipos-1094

ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ και ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ
Τυπολογική Ταξινόμηση Ελληνικών Πόλεων

Γιώτα Θεοδωρά

Περίληψη

Οι πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές ανακατατάξεις των δύο πρόσφατων δεκαετιών σε διεθνές επίπεδο έχουν σηματοδοτήσει δραματικές αλλαγές στην οργάνωση του αστικού χώρου και στις σχετικές αντιλήψεις – πρακτικές ανάπτυξης και σχεδιασμού του. Σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης και δικτυακής οργάνωσης, κλιματικής αλλαγής και πολύπλευρης κρίσης, βρισκόμαστε στην αρχή μιας νέας εποχής για τον ρόλο των πόλεων στη χωρική ανάπτυξη.

Οι πόλεις αλλάζουν, αποκτούν πολυσύνθετες δομές και λειτουργούν όλο και περισσότερο ως κόμβοι ευρύτερων αστικών δικτύων ανεξαρτήτως συνόρων και διοικητικών ορίων, γεγονός που επιβάλλει άμεση αλλαγή στην προσέγγιση της αστικής δυναμικής του οικιστικού δικτύου και επαναπροσδιορισμό μεθόδων–κριτηρίων για την αξιολόγησή της, με τρόπο ώστε να επιτρέπονται ποσοτικές–ποιοτικές εκτιμήσεις της υπερτοπικής εμβέλειας του αστικού χώρου και να αναδεικνύεται η βαρύτητα των πόλεων μεσαίου και μικρού μεγέθους.

Σε αυτές τις συνθήκες, η Ελλάδα έχει ειδικό ενδιαφέρον, αφού η εκτίμηση της αστικής δυναμικής εξακολουθεί να στηρίζεται σε ξεπερασμένες μεθόδους και ανεπίκαιρα κριτήρια στο πλαίσιο χάραξης της αναπτυξιακής πολιτικής, επιδρώντας ποικιλοτρόπως στην εδαφική συνοχή και στην ανταγωνιστικότητα της χώρας στον διεθνή χάρτη.

Στόχος του βιβλίου είναι η συμβολή στη συζήτηση σε μια δύσκολη εποχή για την Ελλάδα, όπου σε εξέλιξη βρίσκονται ενέργειες εκσυγχρονισμού του εθνικού συστήματος σχεδιασμού και διοίκησης. Σε αυτή την κατεύθυνση και στο ευρύτερο πλαίσιο των σύγχρονων θεωρητικών–μεθοδολογικών προσεγγίσεων αστικής ανάπτυξης, θέτοντας ως προτεραιότητα την ισχυροποίηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου στη βάση μιας «πολυκεντρικής οπτικής», διατυπώνεται μια νέα πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων/οικισμών με χωρικά κριτήρια περιφερειακής βαρύτητας, που αξιολογείται μέσα από την πιλοτική εφαρμογή της σε εθνικό επίπεδο (πόλεις – έδρες νομών/νυν περιφερειακών ενοτήτων) και στη νησιωτική επικράτεια (μικρά ακριτικά νησιά του Αιγαίου).

Η δομή και το περιεχόμενο του βιβλίου βασίζονται στο τρίπτυχο «θεωρία–μεθοδολογία–έρευνα» με στόχο την αξιοποίησή του στον ακαδημαϊκό και ευρύτερο επιστημονικό χώρο (διδακτική – μεθοδολογία σχεδιασμού – εφαρμογή) και στη διοίκηση (χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής).

Λέξεις-κλειδιά

αστικοποίηση, αστικός χώρος, πόλεις και οικισμοί, αστικό δίκτυο, αστική δυναμική, αστική πόλωση, αστική διάχυση, αστική δικτύωση, αστικές–αγροτικές περιφέρειες/περιοχές, έξυπνες βιώσιμες ανθεκτικές πόλεις και κοινότητες, ταξινόμηση αστικού δικτύου: κριτήρια–μεθοδολογία

URBAN NETWORK and URBAN DEVELOPMENT
Typological Classification of Greek Cities

Yiota Theodora

Summary

The global political and socio-economic rearrangements of the past two decades have signaled dramatic changes in the organization of urban space as well as in the development and planning perceptions–practices. In conditions of globalization and network organization, climate change and multifaceted crisis, we are at the dawn of a new era in terms of cities' role in spatial development.

Cities are changing, acquiring complex structures and increasingly functioning as hubs of broader urban networks regardless of borders – administrative boundaries. This requires an immediate change in the approach to the urban dynamics of urban networks and a redefinition of methods -criteria employed to evaluate it, so as to allow quantitative-qualitative assessments of the supralocal reach of urban space and to highlight the importance of medium and small-sized cities.

In these circumstances, Greece is of particular interest since urban dynamics are still assessed based on obsolete methods and outdated criteria in the context of policy making, affecting diversely the country's territorial cohesion and competitiveness on the global map.

The aim of the book is to contribute to the discussion at a difficult time for Greece, where actions to modernize the national planning and administration system are under way. In this direction within the wider context of modern theoretical–methodological approaches to urban development, and prioritizing the reinforcement of the Greek urban network based on a 'multi-centred perspective', a new proposal is formulated for a typological classification of cities/settlements with spatial criteria of regional importance, which is assessed through its pilot implementation at national level (cities – seats of prefectures/former regional units) and island territory (small border islands of the Aegean).

The structure and content of the book are based on the threefold of 'theory – methodology – research' with the aim to be used in the academic and broader scientific sphere (didactics – planning methodology – implementation) as well as in the administration (development policy making).

Keywords

urbanization, *urban space*, *cities and settlements*, *urban network*, *urban dynamics*, *urban polarization*, *urban sprawl*, *urban networking*, *urban-rural regions / areas*, *smart sustainable and resilient cities and communities urban network classification: criteria – methodology*

Οικιστικό Δίκτυο και Αστική Ανάπτυξη _ Τυπολογική Ταξινόμηση Ελληνικών Πόλεων

Στην οικογένειά μου

Πίνακας περιεχομένων

Πίνακας συντομεύσεων–ακρωνυμίων xix
Πίνακας εποπτικού υλικού xxiii

Πρόλογος
Παναγιώτης Τουρνικιώτης xxix

ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ _ ΒΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
Σύνοψη _ Λέξεις-κλειδιά 5
Το ερευνητικό αντικείμενο και ο στόχος του βιβλίου 7
Το χρονικό και οι δυσκολίες συγγραφής του βιβλίου 8
Η μεθοδολογία προσέγγισης του ερευνητικού αντικειμένου: από τη θεωρία στην πράξη 10
Η δομή του βιβλίου σε θεματικές ενότητες και κεφάλαια 11
Η πρωτοτυπία και το διαχρονικό ενδιαφέρον του ερευνητικού αντικειμένου 13
Η επιστημονική και εκπαιδευτική συμβολή του βιβλίου 15
Ευχαριστίες 16

ΜΕΡΟΣ Α _ ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ
Σύνοψη _ Λέξεις-κλειδιά 21
Προαπαιτούμενη γνώση 21
Εισαγωγή 22
1. Το φαινόμενο της αστικοποίησης και ο αναπτυξιακός ρόλος των πόλεων 23
1.1 Αστικοποίηση _ Η δυναμική μιας πολυσύνθετης διαδικασίας 23
1.1.1 Φάσεις και προσδιοριστικοί παράγοντες της αστικοποίησης 28
1.1.2 Χαρακτηριστικά και χωρική έκφραση της αστικοποίησης στον ευρωπαϊκό χώρο 37
1.2 Οικιστικό δίκτυο και πόλεις _ Βασικές συνιστώσες του χωρικού σχεδιασμού 44
1.2.1 Η έννοια του οικιστικού δικτύου _ Οπτικές θεώρησης 44
1.2.2 Οι πόλεις ως αναπτυξιακοί συντελεστές και πυρήνες πολιτισμού 45
1.2.3 Ανθρώπινο δυναμικό και πολιτιστική κληρονομιά_ Καταλύτες αστικής ανάπτυξης 47
1.3 Αστικοποίηση και πόλεις στην εποχή της δικτυακής οργάνωσης του χώρου 50
1.3.1 Το πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών και τάσεων σε διεθνές επίπεδο 51
1.3.2 Προκλήσεις αστικής διαχείρισης και σχεδιασμού _ Η ανάγκη πολυπαραγοντικής μεθοδολογίας 53
Αντί επιλόγου 55
Βιβλιογραφία 55
2. Αστικός χώρος και αστική ανάπτυξη _ Η συζήτηση σε Ευρώπη και Ευρωπαϊκή Ένωση 65
2.1 Αστικός χώρος _ Μια ιδιαίτερη κατηγορία χώρου 65
2.1.1 Τα φαινόμενα της αστικής πόλωσης και της αστικής διάχυσης 66
2.1.2 Το φαινόμενο της χωρικής δικτύωσης 71
2.1.3 Η αστικοποίηση του αγροτικού χώρου και η νέα σχέση πόλης–υπαίθρου 75
2.1.4 Ο νέος ρόλος των πόλεων μεσαίου και μικρού μεγέθους στην αστική ανάπτυξη 77
2.1.5 Η εντεινόμενη τάση των πόλεων να λειτουργούν ως κόμβοι αστικών συσχετισμών 79
2.2 Ο αστικός χώρος σε Ευρώπη και ΕΕ _ Συνθήκες, τάσεις, προοπτικές μετεξέλιξης 81
2.2.1 Χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες της ευρωπαϊκής επικράτειας 81

2.2.2 Σύγχρονα χωρικά μοντέλα ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης 83
2.2.3 Η σημασία της ενιαίας θεώρησης του αστικού χώρου στον χωρικό σχεδιασμό 93
Αντί επιλόγου 94
Βιβλιογραφία 94

ΜΕΡΟΣ Β _ ΑΣΤΙΚΗ ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΚΑΙ ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΗ ΙΕΡΑΡΧΗΣΗ ΠΟΛΕΩΝ

Σύνοψη _ Λέξεις-κλειδιά 105
Προαπαιτούμενη γνώση 105
Εισαγωγή 106
3. Αστική ανάπτυξη και δικτύωση πόλεων στον ευρωπαϊκό χώρο 107
3.1 Σύγχρονη προβληματική για την ανάπτυξη του αστικού χώρου και την οργάνωση του δικτύου πόλεων και οικισμών στην Ευρώπη 107
3.1.1 Θεωρητικές αντιλήψεις αστικής ανάπτυξης 107
3.1.2 Πολιτικές και πρωτοβουλίες αστικής ανάπτυξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση 115
3.2 Ο ρόλος της δικτύωσης των πόλεων στην αστική ανάπτυξη 129
3.2.1 Τάσεις μετεξέλιξης του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος 129
3.2.2 Βασικές συνιστώσες μετασχηματισμού του ευρωπαϊκού αστικού χώρου 131
3.2.3 Διαφαινόμενες τάσεις και νέα δεδομένα αστικής ανάπτυξης στην ΕΕ 132
Αντί επιλόγου 135
Βιβλιογραφία 135
4. Αστική δυναμική _ Ζητήματα χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού στη σύγχρονη συγκυρία 143
4.1 Η τυπολογική ιεράρχηση των πόλεων ως μέσο χωρικής ανάπτυξης 143
4.2 Σύγχρονες αντιλήψεις και πρακτικές τυπολογικής ιεράρχησης πόλεων 145
4.3 Νέες προκλήσεις σε επίπεδο αστικής δυναμικής και η ανάγκη ύπαρξης συνολικής αστικής πολιτικής 152
Αντί Επιλόγου 154
Βιβλιογραφία 154

ΜΕΡΟΣ Γ _ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

Σύνοψη _ Λέξεις-κλειδιά 163
Προαπαιτούμενη γνώση 164
Εισαγωγή 164
5. Προσδιοριστικοί παράγοντες διαμόρφωσης του ελληνικού οικιστικού δικτύου 167
5.1 Παράγοντες γεωγραφικής θέσης και πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών χαρακτηριστικών 167
5.2 Παράγοντες διοικητικής δομής και θεσμικού, κανονιστικού και λειτουργικού χαρακτήρα 173
Αντί επιλόγου 177
Βιβλιογραφία 177
6. Βασικά δομικά χαρακτηριστικά του ελληνικού οικιστικού δικτύου 185
6.1 Αστική διάχυση _ Οργάνωση δικτύων συνεργασίας μεταξύ των πόλεων και των ευρύτερων περιοχών τους 185
6.2 Εταιρική σχέση πόλης–υπαίθρου _ Ο μεταβαλλόμενος ρόλος και η λειτουργία των αγροτικών περιοχών 193
Αντί επιλόγου 195
Βιβλιογραφία 195

7. Σύγχρονες τάσεις εξέλιξης του ελληνικού οικιστικού δικτύου 203
Αντί επιλόγου 207
Βιβλιογραφία 207
8. Κρίσιμα ζητήματα προς διερεύνηση για την αξιοποίηση του οικιστικού δικτύου στη χωρική ανάπτυξη της ελληνικής επικράτειας 213
8.1 Επανιεράρχηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου _ Σύγχρονες προσεγγίσεις και εφαρμογές στον χωρικό σχεδιασμό 213
8.1.1 Προτάσεις τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων σε ακαδημαϊκό και επιστημονικό επίπεδο 213
8.1.2 Προτάσεις τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού 217
8.2 Ανάδειξη αστικών συσχετισμών για τον προσδιορισμό νέων πόλων ανάπτυξης _ Η νέα πρόκληση στον χωρικό σχεδιασμό 218
8.3 Βασικές σταθερές προσέγγισης των κρίσιμων ζητημάτων χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού 220
Αντί επιλόγου 223
Βιβλιογραφία 223

ΜΕΡΟΣ Δ _ ΠΡΟΤΑΣΗ ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΗΣ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Σύνοψη _ Λέξεις-κλειδιά 235
Προαπαιτούμενη γνώση 236
Εισαγωγή 237
9. Προβληματική σε θέματα τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων _ Η ελληνική πρακτική 239
9.1 Η σύγχρονη εμπειρία σε ακαδημαϊκό, επιστημονικό, πολιτικό επίπεδο _ Σύντομο ιστορικό 240
9.1.1 Προτάσεις τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων από την ακαδημαϊκή-επιστημονική κοινότητα 240
9.1.2 Προτάσεις τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού 242
9.2 Το υφιστάμενο πλαίσιο συνθηκών, τα προβλήματα και οι νέες ανάγκες 247
Αντί επιλόγου 250
Βιβλιογραφία 251
10. Διερεύνηση και αξιολόγηση περιφερειακών κριτηρίων για την τυπολογική ταξινόμηση των ελληνικών πόλεων σε εθνικό επίπεδο 259
10.1 Προσδιορισμός προτεινόμενων κριτηρίων αξιολόγησης 260
10.2 Μεθοδολογία προτεινόμενης τυπολόγησης: φάσεις, χρονικό πλαίσιο και πηγές 261
10.3 Βασικά στάδια προσέγγισης προτεινόμενης τυπολόγησης και ομάδες πόλεων 263
10.4 Συμπεράσματα τυπολογικής ταξινόμησης ελληνικών πόλεων σε εθνικό επίπεδο 266
Αντί επιλόγου 268
Βιβλιογραφία 278
11. Επανέλεγχος των περιφερειακών κριτηρίων της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης στον νησιωτικό χώρο _ Η περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου 285
11.1 Αναζητώντας βιώσιμους νησιωτικούς πόλους _ Το πλαίσιο της συζήτησης 286
11.2 Νησιωτικότητα και έξυπνη βιώσιμη ανάπτυξη σε μια εποχή δικτυακής οργάνωσης 289
11.2.1 Βασικές έννοιες και τυπολογικές ταξινομήσεις νησιωτικών περιοχών 289
11.2.2 Η ανάπτυξη των νησιών και των νησιωτικών περιφερειών 290
11.2.3 Ο νησιωτικός χαρακτήρας της Ελλάδας _ Χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες 292
11.3 Η τυπολογική ταξινόμηση ως μέσο ανάδειξης βιώσιμων νησιωτικών συσχετισμών 294
11.3.1 Ερευνητικό ερώτημα και χωρικό επίπεδο μελέτης 294
11.3.2 Κριτήρια, μεθοδολογία και βασικά στάδια προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης 297

11.4 Συμπεράσματα τυπολογικής ταξινόμησης μικρών ακριτικών νησιών στο Αιγαίο 300
Αντί επιλόγου 304
Βιβλιογραφία 304

Η ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΣΥΝΟΠΤΙΚΑ _ ΣΤΑΘΜΟΙ, ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ, ΝΕΑ ΠΕΔΙΑ
Σύνοψη _ Λέξεις-κλειδιά 315
Προαπαιτούμενη γνώση 316
Εισαγωγή 316
12. Διαπιστώσεις και κρίσιμα ζητήματα _ Από τη θεωρία στην πράξη 319
12.1 Η σύγχρονη συζήτηση για το οικιστικό δίκτυο και την αστική ανάπτυξη στην Ευρώπη 319
12.1.1 Αντικείμενο και γενικό πλαίσιο προβληματικής 319
12.1.2 Γενικές και ειδικές διαπιστώσεις κατά κεφάλαιο 320
12.2 Η ελληνική περίπτωση 332
12.2.1 Αντικείμενο και γενικό πλαίσιο προβληματικής 332
12.2.2 Γενικές και ειδικές διαπιστώσεις κατά κεφάλαιο 333
12.3 Πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων με πιλοτικά πεδία εφαρμογής στην Ελλάδα 336
12.3.1 Αντικείμενο και γενικό πλαίσιο προβληματικής 336
12.3.2 Γενικές και ειδικές διαπιστώσεις κατά κεφάλαιο 337
Αντί επιλόγου 341
Βιβλιογραφία 342
13. Η πρακτική αξία της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης στη χάραξη βιώσιμης αναπτυξιακής πολιτικής σε συνθήκες δικτυακής οργάνωσης του χώρου 345
Αντί επιλόγου 347

Χρονολόγιο _ Σταθμοί έρευνας _ Ενδεικτική αναφορά σχετικού δημοσιευμένου έργου 349

Ερωτήσεις κατανόησης και θεματικές συζήτησης
12.1 Η σύγχρονη συζήτηση για το οικιστικό δίκτυο και την αστική ανάπτυξη στην Ευρώπη 355
Κεφ. 1: Το φαινόμενο της αστικοποίησης και ο αναπτυξιακός ρόλος των πόλεων 355
Κεφ. 2: Αστικός χώρος και αστική ανάπτυξη _ Η συζήτηση σε Ευρώπη και ΕΕ 356
Κεφ. 3: Αστική ανάπτυξη και δικτύωση πόλεων στον ευρωπαϊκό χώρο 357
Κεφ. 4: Αστική δυναμική _ Ζητήματα χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού στη σύγχρονη συγκυρία 358
12.2 Η ελληνική περίπτωση 358
Κεφ. 5: Προσδιοριστικοί παράγοντες διαμόρφωσης του ελληνικού οικιστικού δικτύου 358
Κεφ. 7: Σύγχρονες τάσεις εξέλιξης του ελληνικού οικιστικού δικτύου 359
Κεφ. 8: Κρίσιμα ζητήματα προς διερεύνηση για την αξιοποίηση του οικιστικού δικτύου στη χωρική ανάπτυξη της ελληνικής επικράτειας 359
12.3 Πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων με πιλοτικά πεδία εφαρμογής στην Ελλάδα 359
Κεφ. 9: Προβληματική σε θέματα τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων _ Η ελληνική πρακτική 359
Κεφ. 10: Διερεύνηση και αξιολόγηση περιφερειακών κριτηρίων για τυπολογική ταξινόμηση των ελληνικών πόλεων σε εθνικό επίπεδο 360
Κεφ. 11: Επανέλεγχος των περιφερειακών κριτηρίων της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης στον νησιωτικό χώρο: Η περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου 360

Table of contents

Table of abbreviations–acronyms xix
Table of figures xxiii

Prologue
Panayiotis Tournikiotis xxix

THE CONTEXT OF THE RESEARCH JOURNEY _ STEPS AND QUESTIONS
Synopsis _ Keywords 5
Research topic and aim of the book 7
The time and the difficulties of writing the book 8
The approach methodology to the research topic: from theory to practice 10
Book structure in themes and chapters 11
Originality and timelessness of the research topic 13
Scientific and educational contribution of the book 15
Acknowledgements 16

PART A _ URBAN NETWORK AND URBAN DEVELOPMENT IN EUROPE
Synopsis _ Keywords 21
Required knowledge 21
Foreword 22
1. The phenomenon of urbanization and the development role of cities 23
1.1 Urbanization _ The dynamics of a complex process 23
1.1.1 Phases and determinants of urbanization 28
1.1.2 Characteristics and spatial expression of urbanization in the European territory 37
1.2 Urban network and cities _ Key components of spatial planning 44
1.2.1 The concept of the urban network _ Viewpoints 44
1.2.2 Cities as development drivers and cultural nuclei 45
1.2.3 Human resources and cultural heritage as catalysts for urban development 47
1.3 Urbanization and cities in the age of networked space 50
1.3.1 The context of contemporary conditions and trends at international level 51
1.3.2 Urban management and planning challenges _ The need for multifactorial methodology 53
Afterword 55
Bibliography 55
2. Urban space and urban development _ The debate in Europe and the European Union (EU) 65
2.1 Urban space _ A special category of space 65
2.1.1 The phenomena of urban polarization and urban diffusion 66
2.1.2 The phenomenon of spatial networking 71
2.1.3 The urbanization of rural space and the new urban rural relationship 75
2.1.4 The new role of medium and small cities in urban development 77
2.1.5 The growing trend of cities as hubs of urban complexes 79
2.2 Urban space in Europe and the EU _ Conditions, trends, evolution prospects 81
2.2.1 Characteristics and specificities of the European territory 81
2.2.2 Contemporary spatial models of urban development interpretation 83
2.2.3 The importance of a single approach to urban space in spatial planning 93

Afterword 94
Bibliography 94

PART B _ URBAN DYNAMICS AND TYPOLOGICAL HIERARCHY OF CITIES

Synopsis _ Keywords 105
Required knowledge 105
Foreword 106
3. Urban development and cities' networking in Europe 107
3.1 Contemporary discussion on the development of urban space and networking of cities and settlements in Europe 107
3.1.1 Theoretical concepts of urban development 107
3.1.2 Urban development policies and initiatives in the European Union 115
3.2 The role of cities' networking in urban development 129
3.2.1 Evolution trends in the European urban system 129
3.2.2 Key components of the European urban space transformation 131
3.2.3 New facts and prospects of urban development in the EU 132
Afterword 135
Bibliography 135
4. Urban dynamics _ Spatial development and planning issues in the current juncture 143
4.1 Typological hierarchy of cities as a means of spatial development 143
4.2 Contemporary perceptions and practicies in typological hierarchy of cities 145
4.3 New challenges in urban dynamics and the need for an overall urban policy 152
Afterword 154
Bibliography 154

PART C _ THE GREEK URBAN NETWORK

Synopsis _ Keywords 163
Required knowledge 164
Forword 164
5. Determinants of shaping the Greek urban network 167
5.1 Geographic location and social, political and economic characteristics 167
5.2 Administrative structure and institutional, regulatory, functional character 173
Afterword 177
Bibliography 177
6. Key structural characteristics of the Greek urban network 185
6.1 Urban diffusion _ Collaborations and networks between cities and their broader areas 185
6.2 Urban rural partnership _ The changing role and function of rural areas 193
Afterword 195
Bibliography 195
7. Contemporary trends in the development of the Greek urban network 203
Afterword 207
Bibliography 207

8. Critical issues to be explored regarding urban network utilization in the spatial development of the Greek territory 213
8.1 Rehierarchization of the Greek urban network _ Contemporary approaches and applications in spatial planning 213
8.1.1 Proposals for typological classification/hierarchy of cities at the academic and scientific level 213
8.1.2 Proposals for typological classification/hierarchy of cities at the level of official planning 217
8.2 Highlighting of urban complexes to identify new development poles _ The new challenge in spatial planning 218
8.3 Key standard approaches to critical issues of spatial development and planning 220
Afterword 223
Bibliography 223

PART D _ PROPOSAL FOR THE TYPOLOGICAL CLASSIFICATION OF GREEK CITIES
Synopsis _ Keywords 235
Required knowledge 236
Foreword 237
9. Discussion on typological classification/hierarchy of cities _ The Greek practice 239
9.1 The contemporary experience at the academic, scientific and political level_ Brief history 240
9.1.1 Typological classifications of cities proposed by the academic–scientific community 240
9.1.2 Typological classifications of cities proposed at the level of official planning 242
9.2 The existing framework of conditions, problems and new needs 247
Afterword 250
Bibliography 251
10. Investigation and evaluation of regional criteria for typological classification of Greek cities at national level 259
10.1 Identification of proposed evaluation criteria 260
10.2 Methodology of proposed typology: Stages, timeframe and sources 261
10.3 Key stages of the proposed typology approach and urban complexes 263
10.4 Conclusions of typological classification of Greek cities at national level 266
Afterword 268
Bibliography 278
11. Review of the regional criteria for proposed typological classification in the insular area _ The case of small frontier islands in the Aegean 285
11.1 Searching for sustainable island poles _ Discussion context 286
11.2 Insularity and smart sustainable development in an age of networking 289
11.2.1 Key concepts and typological classifications of island regions 289
11.2.2 Development of the islands and island regions 290
11.2.3 The insularity of Greece _ Characteristics and specificities 292
11.3 Typological classification as a means of highlighting sustainable island complexes 294
11.3.1 Research question and field of study 294
11.3.2 Criteria, methodology and key steps of proposed typological classification 297
11.4 Conclusions of typological classification of small frontier islands in the Aegean 300
Afterword 304
Bibliography 304

THE RESEARCH JOURNEY IN SUMMARY _ MILESTONES, FINDINGS, NEW FIELDS

Synopsis _ Keywords 315
Required knowledge 316
Foreword 316
12. Findings and critical issues _ From theory to practice 319
12.1 Contemporary discussion on urban network and urban development in Europe 319
12.1.1 Subject matter and context of the discussion 319
12.1.2 General and specific findings per chapter 320
12.2 The Greek case 332
12.2.1 Subject matter and context of the discussion 332
12.2.2 General and specific findings per chapter 333
12.3 Proposal for the typological classification of cities with pilot areas of application in Greece 336
12.3.1 Subject matter and context of the discussion 336
12.3.2 General and specific findings per chapter 337
Afterword 341
Bibliography 342
13. The practical value of the proposed typological classification in the formulation of sustainable development policy in networked space 345
Afterword 347

Timeline _ Research milestones _ Indicative reference to relevant published work 349

Comprehension questions and discussion topics
12.1 Contemporary discussion on urban network and urban development in Europe 355
Ch. 1: The phenomenon of urbanization and the development role of cities 355
Ch. 2: Urban space and urban development _ The debate in Europe and the European Union 356
Ch. 3: Urban development and cities' networking in Europe 357
Ch. 4: Urban dynamics _ Spatial development and planning issues in the current juncture 358
12.2 The Greek case 358
Ch. 5: Determinants of shaping the Greek urban network 358
Ch. 7: Contemporary trends in the development of the Greek urban network 359
Ch. 8: Critical issues to the be explored regarding urban network utilization in the spatial development of the Greek territory 359
12.3 Proposal for the typological classification of cities with pilot areas of application in Greece 359
Ch. 9: Discussion on typological classification/hierarchy of cities _ The Greek practice 359
Ch. 10: Investigation and evaluation of regional criteria for typolgical classification of Greek cities at national level 360
Ch. 11: Review of the regional criteria for proposed typological classification in the insular area _ The case of small frontier islands in the Aegean 360

Πίνακας συντομεύσεων–ακρωνυμίων

ΑΓΡΟΚ	Αγροτικό Οικιστικό Κέντρο
ΑΕΙ	Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα
ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΑΠΑ	Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία
ΑΠΕ	Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας
ΑΣΤΟΚ	Αστικό Οικιστικό Κέντρο
ΒΙΠΕ	Βιομηχανική Περιοχή
ΒΙΟΠΑ	Βιομηχανικό Πάρκο
ΓΓΕΤ	Γενική Γραμματεία Έρευνας & Τεχνολογίας
ΓΟΚ	Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός
ΓΠΧΣΑΑ	Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης
ΔΕΗ	Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού
ΔΕΠ	Διδακτικό Ερευνητικό Προσωπικό
ΕΑΠ	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕπ	Ευρωπαϊκή Επιτροπή
ΕΚΤ	Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο
ΕΛΣΤΑΤ	Ελληνική Στατιστική Αρχή
ΕΜΠ	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
ΕΜΠ-ΣΠΕ	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο – Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΟΤ	Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού
ΕΠΧΑ	Ευρωπαϊκή Προοπτική Χωρικής Ανάπτυξης
ΕΠΙΠΑ	Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης
ΕΠΧΣΑΑ	Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης
ΕΣΠΑ	Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς
ΕΣΥΕ	Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος
ΕΣΧ	Εθνικό Συμβούλιο Χωροταξίας
ΕΣΧΠ	Εθνικό Συμβούλιο Χωροταξίας & Περιβάλλοντος
ΕΤΒΑ	Ελληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Ανάπτυξης
ΕΤΠΑ	Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης
ΕΧΣ	Εθνικό Χωροταξικό Σχέδιο
ΖΟΕ	Ζώνη Οικιστικού Ελέγχου
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΘΑΠΕ	Θαλάσσιες Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας
ΘΧΣ	Θαλάσσιος Χωροταξικός Σχεδιασμός

ΙΠΑ	Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης
ΚΕΠΑ	Κέντρο Εντατικών Προγραμμάτων Αναπτύξεως
κεφ.	κεφάλαιο
ΚΕΣΥΧΩΘΑ	Κεντρικό Συμβούλιο Χωρικών Θεμάτων και Αμφισβητήσεων
Ν.	Νόμος
ν.	νομός [«Σχέδιο Καποδίστριας» (Ν. 2539/1997 – ΦΕΚ 244/τ.Α΄/4.12.1997]
ΟΔΠΖ	Ολοκληρωμένη Διαχείριση Παράκτιων Ζωνών
ΟΕΚ	Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΝΕ	Οικονομική και Νομισματική Ένωση
ΟΟΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας & Ανάπτυξης
ΟΡΣΑ	Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας
ΟΡΣΠΠΑ	Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Αθήνας
ΟΣΕ	Οργανισμός Σιδηροδρόμων Ελλάδας
ΟΤΑ	Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης
ΟΤΕ	Οργανισμός Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος
ΠΑΘΕ	Πάτρα-Αθήνα-Θεσσαλονίκη-Εύζωνοι
ΠΔ	Προεδρικό Διάταγμα
ΠΕ	Περιφερειακή Ενότητα [«Σχέδιο Καλλικράτης» Ν. 3852/2010 – ΦΕΚ 87/τ. Α'/2010]
ΠΠΧΣΑΑ	Περιφερειακό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης
ΡΣΑ	Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθήνας
ΡΣΘ	Ρυθμιστικό Σχέδιο Θεσσαλονίκης
ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ	Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Διπλωματούχων Ανωτάτων Σχολών – Πανελλήνια Ένωση Αρχιτεκτόνων
ΣΑΚΧ	Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου
ΣΑΜ	Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
ΣΓΠ	Συστήματα Γεωγραφικών Πληροφοριών
ΣΕΠ	Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων
ΣΕΠρ	Συνεργαζόμενο Εκπαιδευτικό Προσωπικό
ΣΕΠΟΧ	Σύλλογος Ελλήνων Πολεοδόμων και Χωροτακτών
ΣΗΜΜΥ	Σχολή Ηλεκτρολόγων Μηχανικών και Μηχανικών Υπολογιστών
ΣΜΠΕ	Στρατηγική Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων
ΣΠΑ	Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης
ΤΕΕ	Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας
ΤΕΙ	Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα
ΤΜΧΠΠΑ	Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

ΤΟΠΑ	Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης
ΤΣ	Ταμείο Συνοχής
ΥΑ	Υπουργική Απόφαση
ΥΕΘΑ	Υπουργείο Εθνικής Άμυνας
ΥΠΑ	Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας
ΥΠΑΙΘΑ	Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού
ΥΠΕΝ	Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας
ΥΠΕΠΘ	Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων
ΥΠΕΧΩΔΕ	Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων
ΥΠΠΟ	Υπουργείο Πολιτισμού
ΥΠΠΟΑ	Υπουργείο Πολιτισμού & Αθλητισμού
ΥΧΟΠ	Υπουργείο Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος
COVID	Coronavirus Disease
DICAAR	Dipartimento di Ingegneria Civile, Ambientale e Architettura
EEC	European Economic Community
ESDP	European Spatial Development Perspective
ESPON	European Spatial Planning Observation Network
GDP	Gross Domestic Product
GIS	Geographic Information System
GVA	Gross Value Added
FUA	Functional Urban Area
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites
MEGA	Metropolitan European Growth Area
NUTS	Nomenclature of Territorial Units for Statistics / Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques
OECD	Organisation for Economic Co-operation & Development
UfM	Union for the Mediterranean
UN	United Nations
UNECE	United Nations Economic Commission for Europe
UNESCO	United Nations Educational, Scientific & Cultural Organization

Πίνακας εποπτικού υλικού

ΜΕΡΟΣ Α _

1. Το φαινόμενο της αστικοποίησης και ο αναπτυξιακός ρόλος των πόλεων

Εικόνα 1.1	*Ρυθμοί ανάπτυξης αστικών οικισμών ανά κατηγορία μεγέθους, 1970-2030: (α) 1970-1990, (β) 1990-2018, (γ) 2018-2030).*	24
Εικόνα 1.2	*Περιοχές αστικής συρρίκνωσης στον κόσμο.*	25
Εικόνα 1.3	*Ποσοστό αστικών περιοχών και αστικών οικισμών ανά κατηγορία μεγέθους (α) 1970, (β) 1990, (γ) 2018, (δ) 2030.*	26
Εικόνα 1.4	*Αλλαγή της παγκόσμιας αστικής έκτασης από το 1870 στο 2100.*	28
Εικόνα 1.5	*Φάσεις αστικοποίησης: η προσέγγιση περιφερειακού κύκλου ή αστικού κύκλου.*	29
Εικόνα 1.6	*Αστικοποίηση–Προαστικοποίηση–Αποαστικοποίηση–Επαναστικοποίηση.*	30
Εικόνα 1.7	*Το φαινόμενο της αστικοποίησης: ποικίλες εκφάνσεις και η χωρική τους έκφραση στη σύγχρονη εποχή (Τόκιο, Ρίο ντε Τζανέιρο).*	31
Εικόνα 1.8	*Το φαινόμενο της αστικοποίησης: ποικίλες εκφάνσεις και η χωρική τους έκφραση στη σύγχρονη εποχή (Λυών, Βαλτιμόρη, Στοκχόλμη).*	32
Εικόνα 1.9	*Το φαινόμενο της αστικοποίησης: ποικίλες εκφάνσεις και η χωρική τους έκφραση στη σύγχρονη εποχή (εξωαστικές και αγροτικές περιοχές της Ελλάδας, Μεσόγεια Αττικής, Αθήνα, Ελλάδα).*	33
Εικόνα 1.10	*Το φαινόμενο της αστικοποίησης: ποικίλες εκφάνσεις και η χωρική τους έκφραση στη σύγχρονη εποχή (Η περίπτωση της Μ. Βρετανίας).*	33
Εικόνα 1.11	*Το φαινόμενο της αστικοποίησης: ποικίλες εκφάνσεις και η χωρική τους έκφραση στη σύγχρονη εποχή (Το κινέζικο αστικό φαινόμενο, Dubai _ Η οικιστική ανάπτυξη της ερήμου).*	34

2. Αστικός χώρος και αστική ανάπτυξη _ Η συζήτηση σε Ευρώπη και Ευρωπαϊκή Ένωση

Εικόνα 2.1	*Ευρωπαϊκή Ένωση: τυπολογία για την πληθυσμιακή αλλαγή 2001-2011 και βαθμός αστικοποίησης, 2006 (population growth related to urbanism, 2013) (Project TOWN: small and medium-sized towns).*	68
Εικόνα 2.2	*Ευρωπαϊκή Ένωση: τυπολόγηση αστικής ανάπτυξης 1990-2006 (Project FOCI: Future Orientation for Cities).*	69
Εικόνα 2.3	*Διαφορετικές προσεγγίσεις για τον καθορισμό των αστικών περιοχών στην Ευρώπη: λειτουργικές προσεγγίσεις.*	70
Εικόνα 2.4	*Ευρωπαϊκή Ένωση: οικονομική δομή και σημασία πόλεων (Project FOCI: Future Orientation for Cities).*	71
Εικόνα 2.5	*Ευρωπαϊκή Ένωση: λειτουργικές αστικές περιοχές (Functional Urban Areas), 2001. Project FOCI: Future Orientation for Cities.*	73
Εικόνα 2.6	*Ευρωπαϊκή Ένωση: συμμετοχή των πόλεων σε παγκόσμια και ευρωπαϊκά δίκτυα, 2010. Project FOCI: Future Orientation for Cities.*	74
Εικόνα 2.7	*Ευρωπαϊκές συρρικνωμένες αγροτικές περιοχές (1993-2033).*	76
Εικόνα 2.8	*Πόλεις μεσαίου/μικρού μεγέθους: διαγραμματικές απεικονίσεις των συσχετισμών που αναπτύσσουν οι ακτίνες επιρροής τους στο ευρύτερο εδαφικό πλαίσιο αναφοράς τους [Small Medium-sized Towns (SMESTO) in their territorial context].*	77
Εικόνα 2.9	*Τρίπολο Δράμα–Καβάλα–Ξάνθη: (α) ανάδειξη στο πλαίσιο ερευνητικού προγράμματος με επιστημονικό υπεύθυνο τον Καθηγητή Π. Λουκάκη, (β) αναγνώριση και ένταξη του τρίπολου στο ΕΠΧΣΑΑ για τη βιομηχανία.*	78
Εικόνα 2.10	*(α) Ευρωπαϊκό δίκτυο «πράσινων πρωτευουσών» (υποψήφιες πόλεις για το 2025) και (β) ευρωπαϊκό δίκτυο 100 κλιματικά ουδέτερων πόλεων έως το 2030 (Mission cities).*	80
Εικόνα 2.11	*Ευρωπαϊκή επικράτεια: φυσική άποψη και ένταξη.*	81

Εικόνα 2.12	*Η «Μπλε μπανάνα» και οι επεκτάσεις της με μορφή «Μανιτάρι».*	84
Εικόνα 2.13	*(α) η «Χρυσή μπανάνα» ή «Ζώνη του ήλιου» και (β) διαφορετικές μορφές του χωρικού μοντέλου για την ερμηνεία αστικής ανάπτυξης «Μπανάνα».*	85
Εικόνα 2.14	*Τα χωρικά μοντέλα ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης «Πορτοκαλί» και «Πράσινη μπανάνα» και «Μπούμερανγκ Κεντρικής Ευρώπης» ("Central European boomerang").*	86
Εικόνα 2.15	*Το μοντέλο «Σπίτι με επτά διαμερίσματα».*	87
Εικόνα 2.16	*Το μοντέλο «Πράσινο σταφύλι» ή «Ευρωπαϊκό τσαμπί σταφυλιών».*	88
Εικόνα 2.17	*Το χωρικό μοντέλο ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης «Πεντάγωνο» ("Pentagon").*	89
Εικόνα 2.18	*Το χωρικό μοντέλο ερμηνείας αστικής ανάπτυξης «Κόκκινο χταπόδι» ("The red octopus").*	90

ΜΕΡΟΣ Β _

3. Αστική ανάπτυξη και δικτύωση πόλεων στον ευρωπαϊκό χώρο

Εικόνα 3.1	*Σύστημα κεντρικών τόπων: οι θεωρητικές προσεγγίσεις των α) A. Lösch (1954) και β) W. Isard (1956).*	108
Εικόνα 3.2	*Σύστημα κεντρικών τόπων: κεντρικός τόπος και οι γύρω αγορές που εξυπηρετούνται από αυτόν.*	110
Εικόνα 3.3	*Σύστημα κεντρικών τόπων: η εξέλιξη του συστήματος και η ανάλυση των βασικών αρχών συγκρότησής του.*	111
Εικόνα 3.4	*Σύστημα κεντρικών τόπων: εφαρμογή της θεωρίας στην πράξη σε επίπεδο άσκησης πολιτικής.*	112
Εικόνα 3.5	*Η θεωρία των πόλων ανάπτυξης του Perroux.*	113
Εικόνα 3.6	*Σύστημα πόλων ανάπτυξης: εφαρμογή της θεωρίας σε επίπεδο άσκησης πολιτικής στην Ελλάδα.*	113
Εικόνα 3.7	*Χαρτογραφικές απεικονίσεις της χωρικής και κοινωνικο-οικονομικής δομής της ΕΕ.*	122
Εικόνα 3.8	*Χαρτογραφικές απεικονίσεις προσβασιμότητας και συσχέτιση με οικονομική επίδοση κρατών μελών της ΕΕ.*	123
Εικόνα 3.9	*Χαρτογραφικές απεικονίσεις περιφερειακής ταξινόμησης και ειδικών κατηγοριών περιοχών της ΕΕ.*	124
Εικόνα 3.10	*Τυπολογική ταξινόμηση αστικών περιοχών με κριτήρια πληθυσμού, μεταφορών, βιομηχανίας, γνώσης, τουριστικής ανάπτυξης και συγκέντρωσης κέντρων λήψης αποφάσεων.*	125

4. Αστική δυναμική _ Ζητήματα χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού στη σύγχρονη συγκυρία

Εικόνα 4.1	*Τυπολογική ταξινόμηση πόλεων με κριτήριο το πληθυσμιακό μέγεθος: παγκόσμιο δίκτυο πόλεων (2008) και δίκτυο μητροπολιτικών περιοχών στην ΕΕ (σενάριο 2011).*	144
Εικόνα 4.2	*Θεωρητικά/μεθοδολογικά μοντέλα εκτίμησης της αστικής δυναμικής (ακτίνα επιρροής) και τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης των πόλεων.*	146
Εικόνα 4.3	*Θεωρητική προσέγγιση για την εκτίμηση της αστικής δυναμικής με κοινωνικο-χωρικά κριτήρια κατά Philbrick με πρακτική εφαρμογή στις ΗΠΑ (Nodal organization of the United States).*	146
Εικόνα 4.4	*Προσεγγίσεις τυπολογικών ιεραρχήσεων και ταξινομήσεων πόλεων με χωρικά και κοινωνικο-οικονομικά κριτήρια που αναδεικνύουν τον βαθμό αστικής ανταγωνιστικότητας στον διεθνή χάρτη (Global Cities Initiative, 2016).*	149
Εικόνα 4.5	*Προσεγγίσεις τυπολογικών ιεραρχήσεων/ταξινομήσεων των πόλεων με χωρικά, περιβαλλοντικά, πολιτιστικά και κοινωνικο-οικονομικά κριτήρια: α) ανάπτυξη αστικοποίησης και πληθυσμιακή αύξηση και β) εναέρια διεθνής προσβασιμότητα πόλεων.*	151
Εικόνα 4.6	*Προσεγγίσεις τυπολογικών ιεραρχήσεων/ταξινομήσεων πόλεων με χωρικά, περιβαλλοντικά, πολιτιστικά και κοινωνικο-οικονομικά κριτήρια: α) συμμετοχή πόλεων σε διεθνή και ευρωπαϊκά δίκτυα και β) τυπολογία ευρωπαϊκών πόλεων–πυλών.*	152

ΜΕΡΟΣ Γ _

5. Προσδιοριστικοί παράγοντες διαμόρφωσης του ελληνικού οικιστικού δικτύου

Εικόνα 5.1	*Οι ειδικές κατηγορίες χώρου της ελληνικής επικράτειας: παράκτιες, νησιωτικές, διασυνοριακές περιοχές.*	167
Εικόνα 5.2	*Ο διασυνοριακός χαρακτήρας της Ελλάδας: συνεργασία στο πλαίσιο του Interreg.*	168
Εικόνα 5.3	*Διαγραμματικές απεικονίσεις της χωρικής κατανομής των ξένων επενδύσεων και των εσωτερικών μετακινήσεων εργατικού δυναμικού από την περιφέρεια στην πρωτεύουσα.*	169
Εικόνα 5.4	*Περιοχές κινήτρων για τη βιομηχανία και τον τουρισμό (Ν. 1262.1982 και Ν. 1892/1990).*	170
Εικόνα 5.5	*Ο ελληνικός χάρτης ανώτατης εκπαίδευσης, έρευνας και τεχνολογικής ανάπτυξης (2003 και 2019).*	171
Εικόνα 5.6	*Προγραμματικές περιφέρειες Ελλάδας (α) 1962-1970, (β) 1970-1977, 1977-1987 και (γ) από το 1987 έως σήμερα.*	173
Εικόνα 5.7	*Περιοχές κινήτρων στην ελληνική επικράτεια στις δεκαετίες 1980 και 1990.*	174
Εικόνα 5.8	*Χωρικός σχεδιασμός και προσεγγίσεις της αστικής δυναμικής του ελληνικού οικιστικού δικτύου.*	175

6. Βασικά δομικά χαρακτηριστικά του ελληνικού οικιστικού δικτύου

Εικόνα 6.1	*Προσεγγίσεις διαγραμματικής απεικόνισης της αστικής δυναμικής του ελληνικού οικιστικού δικτύου.*	186
Εικόνα 6.2	*Η αστική δυναμική στα νέα Ρυθμιστικά Σχέδια Αθήνας και Θεσσαλονίκης (2014).*	187
Εικόνα 6.3	*Η αστική δυναμική του βορειοανατολικού τμήματος του αναπτυξιακού S (Δράμα–Καβάλα–Ξάνθη–Κομοτηνή–Αλεξανδρούπολη) και του βόρειου άξονα της Κρήτης σύμφωνα με τα αναθεωρημένα ΠΧΣΑΑΑ Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης (2018) και Κρήτης (2017).*	188
Εικόνα 6.4	*Διευρωπαϊκά δίκτυα μεταφορών και ενέργειας και δίκτυα ενέργειας στη Μεσόγειο.*	191
Εικόνα 6.5	*Ελληνικός νησιωτικός χώρος και μικρά νησιά: οικιστικό δίκτυο και προσπελασιμότητα–δικτύωση.*	192

7. Σύγχρονες τάσεις εξέλιξης του ελληνικού οικιστικού δικτύου

Εικόνα 7.1	*Ελληνικό οικιστικό δίκτυο: πληθυσμός (2011), μεταβολή πληθυσμού (1991-2011), δίκτυα μεταφορών.*	203
Εικόνα 7.2	*Η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης: χρονολόγιο διαδοχικών προσχωρήσεων (1957-2014).*	205
Εικόνα 7.3	*Η αστική διάχυση στις ευρύτερες περιοχές των πόλεων και η αστικοποίηση του περιαστικού χώρου: πρόταση χωροταξικής διάρθρωσης χρονικού ορίζοντα 2020: χωροταξική μελέτη πεδιάδας Μεσογείων, Αεροδρομίου Ελευθέριος Βενιζέλος, 1995-1998.*	205

8. Κρίσιμα ζητήματα προς διερεύνηση για την αξιοποίηση του οικιστικού δικτύου στη χωρική ανάπτυξη της ελληνικής επικράτειας

Εικόνα 8.1	*Προσεγγίσεις τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης ελληνικού οικιστικού δικτύου στο πλαίσιο διδακτορικών διατριβών, επιστημονικών δημοσιεύσεων, ερευνητικών προγραμμάτων και χωροταξικών σχεδίων.*	214
Εικόνα 8.2	*Προσεγγίσεις τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης ελληνικού οικιστικού δικτύου στο πλαίσιο ερευνητικών προγραμμάτων και χωροταξικών σχεδίων: «Χωροταξική διερεύνησις Ηπείρου – Θεσσαλίας» (1971).*	215
Εικόνα 8.3	*Προσεγγίσεις τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης ελληνικού οικιστικού δικτύου στο πλαίσιο ερευνητικών προγραμμάτων και χωροταξικών σχεδίων: (α) Ήπειρος–Θεσσαλία (1971), (β) Κεφαλλονιά και Ιθάκη (1992-1998), (γ) Καβάλα (1996-1997) και (δ) πεδιάδα Μεσογείων ν. Αττικής (1995-1998).*	216
Εικόνα 8.4	*Προσεγγίσεις τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης ελληνικού οικιστικού δικτύου στο πλαίσιο του επίσημου σχεδιασμού: Ηράκλειο Κρήτης ΚΕΠΑ: οργάνωση οικιστικής περιοχής, πρόταση συστήματος οργάνωσης, χρήσεις γης (1980).*	217

ΜΕΡΟΣ Δ _

9. Προβληματική σε θέματα τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων _ Η ελληνική πρακτική

Εικόνα 9.1	*ΓΠΧΣΑΑ: ιεράρχηση ελληνικών πόλεων με βάση το πληθυσμιακό μέγεθος (2001).*	239
Εικόνα 9.2	*Το πρόγραμμα των ανοικτών πόλεων σε εθνικό επίπεδο από το Υπουργείο Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος (ΥΧΟΠ, 1984).*	245
Εικόνα 9.3	*Ηπειρωτικό τμήμα ελληνικής επικράτειας _ Περιφέρεια Ηπείρου: πρότυπο χωρικής ανάπτυξης, αστικά κέντρα, άξονες και πόλοι ανάπτυξης: συγκριτική μελέτη τυπολογικής ιεράρχησης πόλεων με βάση το ΓΠΧΣΑΑ (2008), το ΠΠΧΣΑΑ 1ης γενιάς και την πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης με κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας (κεφ. 10).*	249

10. Διερεύνηση και αξιολόγηση περιφερειακών κριτηρίων για την τυπολογική ταξινόμηση των ελληνικών πόλεων σε εθνικό επίπεδο

Εικόνα 10.1α	*Γεωγραφικά και γεωπολιτικά χαρακτηριστικά και κατανομή των υπηρεσιών περιφερειακής σημασίας στις ελληνικές πόλεις – έδρες νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων) (2003).*	269
Εικόνα 10.1β	*Γεωγραφικά και γεωπολιτικά χαρακτηριστικά και κατανομή των υπηρεσιών περιφερειακής σημασίας στις ελληνικές πόλεις – έδρες νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων) (2003) (συνέχεια).*	270
Εικόνα 10.2α	*Κατανομή τεχνικής υποδομής περιφερειακού επιπέδου στις ελληνικές πόλεις – έδρες νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων) (2003).*	271
Εικόνα 10.2β	*Κατανομή τεχνικής υποδομής περιφερειακού επιπέδου στις ελληνικές πόλεις – έδρες νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων) (2003) (συνέχεια).*	272
Εικόνα 10.3α	*Προτεινόμενα τυπολογικά κριτήρια αξιολόγησης της αστικής δυναμικής των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων) (2003).*	273
Εικόνα 10.3β	*Προτεινόμενα τυπολογικά κριτήρια αξιολόγησης της αστικής δυναμικής των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων) (2003) (συνέχεια).*	274
Εικόνα 10.4α	*Α΄ αξιολόγηση: ομάδες ελληνικών πόλεων με βάση την ύπαρξη ή μη και την ποιοτική διάσταση των προτεινόμενων κριτηρίων των κατηγοριών (β ή/και γ και δ, ε, στ και ζ) (2003).*	275
Εικόνα 10.4β	*Β΄ αξιολόγηση: ομάδες ελληνικών πόλεων με βάση τη συνεκτίμηση του πληθυσμιακού μεγέθους (α) και της ποσοτικής διάστασης των προτεινόμενων κριτηρίων που ανήκουν στην ενότητα των υποδομών: (δ, ε, στ και ζ) (2003).*	276
Εικόνα 10.5	*Ομάδες ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων) της χώρας που προέκυψαν από την προτεινόμενη τυπολογική ταξινόμηση με χωρικά κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας (2003).*	276

11. Επανέλεγχος των περιφερειακών κριτηρίων της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης στον νησιωτικό χώρο _ Η περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου

Εικόνα 11.1	*Το ηπειρωτικό και το νησιωτικό τμήμα της ελληνικής επικράτειας: φυσικός και πολιτιστικός πλούτος και η ένταση των δικτύων μεταφορών.*	293
Εικόνα 11.2	*Συσχέτιση κριτηρίων (i) γεωγραφικής θέσης, (ii) τόπου, φύσης–πολιτισμού, (vii) υπηρεσιών/ υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας (2020).*	302
Εικόνα 11.3	*Συσχέτιση κριτηρίων (v) τοπικής οικονομίας και τομέων παραγωγής, (vi) προσβασιμότητας–δικτύωσης (2020).*	303
Εικόνα 11.4	*Προτεινόμενα τυπολογικά κριτήρια αξιολόγησης των μικρών ακριτικών νησιών των νησιωτικών περιφερειών Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (2020).*	303
Εικόνα 11.5	*Τυπολογική ταξινόμηση των μικρών ακριτικών νησιών των νησιωτικών περιφερειών Βορείου και Νοτίου Αιγαίου και αναδυόμενοι δυναμικοί νησιωτικοί συσχετισμοί υπερτοπικής/υπερεθνικής εμβέλειας όπως προκύπτουν από τις αξιολογήσεις Α΄ και Β΄ (2020).*	304

Πρόλογος

Η πόλη είναι το αναπόφευκτο σημείο αναφοράς για τη θεώρηση του οικιστικού δικτύου και της κάθε μορφής ανάπτυξης του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, το οποίο εξαρτάται αιώνες τώρα από τους στόχους των εκάστοτε αστικών στρατηγικών αλλά και από την εφαρμογή των υιοθετούμενων πρακτικών προστασίας, διαχείρισης και σχεδιασμού. Όσοι αναλύουμε τον χώρο και συμβάλλουμε στη διαμόρφωση των χωρικών πολιτικών είμαστε βαθιά ριζωμένοι σε πόλεις, αν όχι μητροπόλεις, και πραγματευόμαστε το σύνολο του χώρου από την πνευματική, κοινωνική, οικονομική και πολιτική κυριαρχία μιας αστικοποίησης που έχει βάθος και μακρά διάρκεια· μια αστικοποίηση η οποία οδηγεί σε δυναμικούς μετασχηματισμούς με πολλαπλές επιπτώσεις στον αστικό, περιαστικό και εξωαστικό χώρο. Έτσι, η θεώρηση του αγροτικού, ημιαστικού, νησιωτικού ή παραθεριστικού χώρου είναι μια κατεξοχήν αστική θεώρηση, αφού στην ουσία εκπορεύεται από την κεντρικότητα και την πολυσυνθετότητα μιας ματιάς που, εν τέλει, ορίζει η πόλη. Η παραδοχή αυτή δεν μειώνει το ενδιαφέρον και τη σημασία αυτής της θεώρησης που αλλάζει διαρκώς, αφού μεταβάλλονται οι χωρικοί συσχετισμοί και η δυναμική της αστικής ανάπτυξης. Αντίθετα, βάζει ένα παραμετρικό πρόσημο που, χωρίς να φαίνεται, είναι καθοριστικό. Και αυτό συμβαίνει επειδή αυτό το πρόσημο, στην ουσία, γεφυρώνει την κατανόηση και ερμηνεία του χώρου με την πολιτική του χώρου.

Η ερμηνευτική θεώρηση του οικιστικού δικτύου στην προοπτική της χωρικής ανάπτυξης αποβλέπει στη διατύπωση βιώσιμων πολιτικών που έχουν —ή θα έπρεπε να έχουν— στόχο να προσφέρουν πληρέστερα εργαλεία σχεδιασμού για την οργάνωση του αστικού χώρου σε ένα πλαίσιο κοινωνικο-οικονομικού προγραμματισμού, που περιλαμβάνει και τον μη αστικό χώρο. Η προσέγγιση αυτή δεν είναι καθόλου καινούργια. Έχει θεμελιωθεί από τον περασμένο αιώνα μέσα από ένα πλήθος ερευνών, θεωριών και χωρικών στρατηγικών, πολλές από τις οποίες εφαρμόστηκαν με αποτελέσματα που αξιολογούνται και ανατροφοδοτούν τη διαρκώς μεταβαλλόμενη δυναμική του χώρου. Σημαντικό μέρος αυτής της δυναμικής προσέγγισης είναι η διαρκής επιστροφή στην έρευνα και η ανασύνθεση του θεωρητικού, μεθοδολογικού και ερευνητικού υλικού με στόχο τη διαμόρφωση νέων, ευέλικτων κριτηρίων (ποσοτικών και ποιοτικών) για τη διατύπωση των βασικών αξόνων δράσης οι οποίοι οφείλουν να απαντούν σε θέματα διασφάλισης αστικής βιωσιμότητας και ανθεκτικότητας.

Όλοι γνωρίζουμε καλά, αν και δύσκολα γίνεται αντιληπτό στην καθημερινότητα του αστικού μας βίου, ότι οι πόλεις αλλάζουν διαρκώς. Όπως υποστηρίζει και η συγγραφέας του βιβλίου, οι πόλεις αποκτούν ολοένα και πιο σύνθετες δομές και λειτουργούν όλο και περισσότερο ως ανταγωνιστικοί κόμβοι ευρύτερων αστικών συσχετισμών υπερτοπικής εμβέλειας. Έτσι, από τα αλληλοεξαρτώμενα φυσικά, πολιτιστικά και ανθρωπογενή οικοσυστήματα των πόλεων και των ευρύτερων περιοχών τους αναδεικνύεται ταυτόχρονα μια σειρά προβλημάτων τα οποία θέτουν διαδοχικές προκλήσεις σε επίπεδο χάραξης πολιτικών για την αστική ανάπτυξη σε όλες τις διαφορετικές κλίμακες και τις ειδικές κατηγορίες χώρου (ηπειρωτικού, παράκτιου, νησιωτικού, ορεινού, διασυνοριακού κ.ά.). Την ίδια στιγμή, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, σε συνθήκες διαρκώς εντεινόμενης δικτυακής οργάνωσης των υποδομών και των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, οι πόλεις δεν λειτουργούν απομονωμένες σε αυτόνομη βάση. Αντίθετα, αποτελούν δυναμικούς κόμβους ευρύτερων αστικών συσχετισμών, οι οποίοι λαμβάνουν ποικίλες μορφές (δίπολα, πολύπολα κ.ά.) μέσα από την πολλαπλότητα και πολυσυνθετότητα των σχέσεων που αναπτύσσουν μεταξύ τους και ξεπερνούν τα γεωγραφικά και τα διοικητικά όρια. Σε αυτές τις συνθήκες, η τυπολογική ταξινόμηση των πόλεων και η ιεράρχηση της αστικής δυναμικής τους στα οικιστικά δίκτυα των χωρών τους, αλλά και ευρύτερα εκείνων, απαιτούν την ανάδειξη χωρικών κριτηρίων υπερτοπικής εμβέλειας ικανών να συμβάλλουν στην καλύτερη δυνατή αναγνώριση των βασικών προκλήσεων σε επίπεδο χωρικού σχεδιασμού και αναπτυξιακής πολιτικής. Έτσι, η τυπολογική ιεράρχηση των πόλεων αποκτά πρόσθετη βαρύτητα σε επίπεδο χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού αλλά και στις υποενότητες των πόλεων, δηλαδή σε επίπεδο αστικού σχεδιασμού. Γι’ αυτό, η κρισιμότητα της εκτίμησης της αστικής δυναμικής των πόλεων και ευρύτερα του οικιστικού δικτύου εντός του οποίου αλληλεπιδρούν είναι αδιαμφισβήτητη και αδιαπραγμάτευτη, αφού, όταν αναφερόμαστε σε αστικές περιοχές, στην ουσία αναφερόμαστε σε χωρολειτουργικές ενότητες πολύ ευρύτερες από εκείνη της πόλης με τη στενή έννοια που είχαμε συνηθίσει έως τώρα.

Σε αυτό το πλαίσιο της προβληματικής, θα συμφωνήσουμε με τη συγγραφέα ότι, πράγματι, υπάρχει ανάγκη για τη διατύπωση μιας συνολικής αστικής πολιτικής η οποία θα προβάλλεται σε έναν ορίζοντα πέντε,

δέκα ή ακόμα και είκοσι ετών, με στόχο τη συγκερασμένη ανάληψη ενεργειών που θα έχουν κοινωνικές, οικονομικές, πολιτιστικές, περιβαλλοντικές και χωρικές διαστάσεις. Επειδή ο χωρικός σχεδιασμός (δηλαδή αρχιτεκτονικός, αστικός, χωροταξικός, πολεοδομικός) αποτελεί μια δυναμική, πολυεπίπεδη και πολυδιάστατη διαδικασία με έντονη πολιτική βαρύτητα, τα σύγχρονα κριτήρια αξιολόγησης της αστικής δυναμικής των πόλεων και του οικιστικού δικτύου, του οποίου αποτελούν οργανικά τμήματα, πρέπει να εντάσσονται και να υπηρετούν ένα ευρύτερο πλαίσιο αξιών, όπως εκείνων που αναφέρονται στο βιβλίο, δηλαδή της κοινωνικής δικαιοσύνης και ισότητας, της ποιότητας της συλλογικής ζωής, της προστασίας του φυσικού και πολιτιστικού πλούτου, της μνήμης του τόπου, της παράδοσης και της δημιουργικότητας. Ασφαλώς, πρέπει να συνεκτιμάται ότι σε κάθε περίπτωση καλούμαστε να παρέμβουμε ως σχεδιαστές του χώρου σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον εντεινόμενης αστικοποίησης όπου κυριαρχούν νέα πρότυπα κατοίκησης και εργασίας, μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές, πολυπολιτισμικότητα και εξαιρετικά αυξημένες ανάγκες για τη διαχείριση των επιπτώσεων της διαπιστωμένης κλιματικής και ενεργειακής κρίσης.

Στη βάση αυτών που παρουσιάστηκαν, προκύπτει η αναγκαιότητα για τη διασφάλιση της βέλτιστης κατανόησης των ιδιαίτερων συνθηκών που, σε κάθε περίπτωση, συμβάλλουν στη μετεξέλιξη και ανάδειξη των προοπτικών και κινδύνων που διαμορφώνονται σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης των υποδομών και των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Με άλλα λόγια, η γνώση του χώρου αποτελεί αναγκαία και ικανή συνθήκη για τη διασφάλιση ενός βιώσιμου σχεδιασμού για όλους. Αυτή η συνθήκη αναγνωρίζεται και από τη συγγραφέα, η οποία υποστηρίζει την κρισιμότητα συνεκτίμησης της χωρικής διάστασης στον σχεδιασμό και τον ρόλο της αξιοποίησης των συγκριτικών πλεονεκτημάτων κάθε τόπου. Συγκεκριμένα, στο βιβλίο υπογραμμίζεται ότι μόνο μέσα από τη γνώση και την ερμηνεία της υφιστάμενης κατάστασης και των τάσεων μετεξέλιξής της μπορεί να καταστεί δυνατή η αναζήτηση νέων, πιο ευέλικτων μεθοδολογιών για την ανάγνωση και απεικόνιση της αστικής δυναμικής του ευρωπαϊκού και του ελληνικού οικιστικού δικτύου ως μέσου αξιοποίησης των πόλεων ως αναπτυξιακών συντελεστών σε εθνική και υπερεθνική κλίμακα.

Προς αυτή την κατεύθυνση, η τυπολογική ταξινόμηση και ιεράρχηση των πόλεων αποτελούν τους βασικούς ερευνητικούς άξονες αυτού του βιβλίου και λειτουργούν ως βάση για την, σε αμέσως επόμενη φάση, ανάδειξη αστικών συσχετισμών ικανών να αναλάβουν τον ρόλο νέων πόλων ανάπτυξης υπερτοπικής/υπερεθνικής εμβέλειας σε ηπειρωτικά και νησιωτικά τμήματα της ελληνικής επικράτειας. Στο πλαίσιο αυτής της αναζήτησης απασχολούν θέματα τα οποία συνδέονται με την αστική πόλωση, την αστική διάχυση, τη χωρική δικτύωση μέσα από την οργάνωση ισχυρών δικτύων συνεργασίας μεταξύ πόλεων και ευρύτερων περιοχών τους, την αστικοποίηση του αγροτικού χώρου και τη νέα σχέση πόλης–υπαίθρου. Η προσέγγιση αυτών των κρίσιμων θεμάτων επιχειρείται στο ευρύτερο πλαίσιο που ορίζουν αφενός ο νέος ρόλος των πόλεων μεσαίου και μικρού μεγέθους και αφετέρου η εντεινόμενη τάση των πόλεων να λειτουργούν ως δυναμικοί κόμβοι ευρύτερων αστικών συσχετισμών. Οι πόλεις δεν μπορούν και δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται μονοδιάστατα και αποσπασματικά. Αντίθετα, η μελέτη τους οφείλει να είναι δυναμική, συστηματική και πολυεπίπεδη, επιτρέποντας ταυτόχρονα την αποκωδικοποίηση του αστικού χώρου μέσα από τη χρήση σύγχρονων χωρικών μοντέλων ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης στη βάση ενιαίας πολυπαραγοντικής οπτικής σχεδιασμού. Παράλληλα, η αστική δυναμική των πόλεων και του οικιστικού δικτύου προσεγγίζεται με άξονα σύγχρονες θεωρητικές αντιλήψεις και πολιτικές/στρατηγικές χωρικής οργάνωσης και ανάπτυξης σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο. Έμφαση δίνεται στον παράκτιο και νησιωτικό χώρο εξαιτίας της ιδιαιτερότητας της Ελλάδας, η οποία χαρακτηρίζεται από έντονη συγκέντρωση πόλεων και οικισμών σε παράκτιες περιοχές. Σε αυτή την αναζήτηση, η οποία επιχειρείται με πιλοτικές περιοχές ερευνητικής εστίασης το σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων) και την κατηγορία των μικρών ακριτικών νησιών Βορείου και Νοτίου Αιγαίου, προτείνεται από τη συγγραφέα μια νέα μεθοδολογία για την τυπολογική ταξινόμηση των ελληνικών πόλεων, η οποία εφαρμόζεται σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Η επιλογή των περιοχών δεν ήταν τυχαία. Επιδίωξη αποτέλεσε ο έλεγχος και επανέλεγχος της αποτελεσματικότητας της μεθοδολογίας και των κριτηρίων αξιολόγησης σε χωρικές κλίμακες με πόλεις που διαθέτουν ποικίλα χαρακτηριστικά και αναπτυξιακές δυναμικές και, αναπόφευκτα, θέτουν διαφορετικές προκλήσεις και προτεραιότητες χωρικής ρύθμισης και οργάνωσης. Μάλιστα, η εφαρμογή της μεθοδολογίας σε διαφορετικές χρονικές περιόδους (1999-2003 και 2019-2023) επιβεβαιώνει τόσο την πρωτοτυπία της όσο και τη διαχρονικότητά της. Μέσα από μια τέτοια πολυπαραγοντική προσέγγιση προκύπτουν ενδιαφέρουσες

διαπιστώσεις που ανοίγουν νέους ορίζοντες έρευνας–προβληματισμού στα πεδία του «χωρικού σχεδιασμού» και της «αστικής ανάπτυξης».

Σε αυτή την «ερευνητική διαδρομή» (όπως την αποκαλεί η συγγραφέας), η οποία αποτυπώνεται στις επιμέρους θεματικές του βιβλίου, ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο θέματα, τα οποία απασχολούν ήδη τη διεθνή επιστημονική κοινότητα και τις κυβερνήσεις των κρατών. Από τη μία πλευρά, πρόκειται για τις τάσεις οικιστικής ανάπτυξης των πόλεων κατά μήκος των μεγάλων οδικών αξόνων και στον ευρύτερο περιαστικό χώρο και, από την άλλη πλευρά, διαπιστώνεται η σταδιακή κυριαρχία μιας διαφορετικής μορφής αστικοποίησης που έχει πιο πολύ τον χαρακτήρα εποχικότητας για παραθεριστική κατοικία, τουρισμό και αναψυχή και εντοπίζεται κατά μήκος της ακτογραμμής, κυρίως μέσω της κυριαρχίας των φαινομένων της αστικής διάχυσης, της πόλωσης και δικτύωσης. Πρόκειται για την παράκτια αστικοποίηση που λαμβάνει ποικίλες μορφές αστικής ανάπτυξης. Από αυτή τη συνθετότητα των αστικών συσχετισμών στα ηπειρωτικά και νησιωτικά τμήματα της χώρας αναδεικνύεται η βαρύτητα της αξιολόγησης και της μέτρησης της «ακτίνας επιρροής» των πόλεων, η οποία επιβάλλει τον προσδιορισμό δεικτών ορισμού της χωρικής τους εμβέλειας. Προς αυτή την κατεύθυνση συμβάλλει η εντεινόμενη κυριαρχία της χωρικής διάχυσης του αστικού χώρου σε ευρύτερες περιαστικές περιοχές, συνθήκη με ειδικό ενδιαφέρον στον νησιωτικό χώρο, δηλαδή σε μια κατηγορία χώρου εξαιρετικά έντονης ευθραυστότητας εξαιτίας του πολυκερματισμού και της πολυσυνθετότητας των νησιών και νησιωτικών περιφερειών, που οδηγούν σε ποικίλες μορφές χωρολειτουργικών συσχετισμών: μέσα από αυτούς τους συσχετισμούς αναδεικνύονται νησιωτικά δίκτυα, από τα οποία, όπως υποστηρίζει η συγγραφέας, θα μπορούσαν να προκύψουν πόλοι αστικής ανάπτυξης υπερτοπικής εμβέλειας που, μέσω του κατάλληλου σχεδιασμού, θα μπορούσαν να λειτουργήσουν υποστηρικτικά σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο.

Προφανώς, υπάρχει προβληματισμός για το είδος και τη μορφή της αστικής ανάπτυξης και ο προβληματισμός αυτός ξεδιπλώνεται μέσα από τις κύριες θεματικές ενότητες του βιβλίου, σε μια προσπάθεια υπογράμμισης της σημασίας αντιμετώπισης της αστικής δυναμικής τόσο των πόλεων όσο και του οικιστικού δικτύου όχι μονοδιάστατα και αποσπασματικά, αλλά στη βάση μιας σύνθετης πολυπαραγοντικής θεώρησης. Ένας από τους βασικούς λόγους για αυτή τη θεώρηση είναι ότι οι πόλεις αποτελούν κύριους αναπτυξιακούς συντελεστές και πυρήνες πολιτισμού, ενώ σε επίπεδο οικιστικού δικτύου λειτουργούν ως κύρια κέντρα συγκέντρωσης πληθυσμού και δραστηριοτήτων. Όμως, οι πόλεις, εκτός από πόλοι έλξης, υπόκεινται και σε διαρκή μετεξέλιξη της δομής και της αναπτυξιακής δυναμικής τους κυρίως μέσα από την κυριαρχία των φαινομένων της αποαστικοποίησης και της επαναστικοποίησής τους αλλά και της πολιτικής χωροθέτησης υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας στους τομείς της παραγωγής, των μεταφορών και των κοινωνικών υποδομών και υπηρεσιών. Χωρίς αμφιβολία, οι ποικίλες οπτικές θεώρησης της αστικής δυναμικής και, μάλιστα, σε διαφορετικές χωρικές κλίμακες και κατηγορίες χώρου και σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, συνθέτουν ένα πολυπαραγοντικό πλαίσιο έρευνας με ένα πλήθος θεμάτων που αποζητούν απάντηση στο πλαίσιο του χωρικού σχεδιασμού από τη χωροταξική έως και την πολεοδομική κλίμακα. Υπό αυτή την έννοια, το ερευνητικό αντικείμενο του βιβλίου αποτελεί βασικό πεδίο γνώσης και έρευνας για τις σπουδές του χώρου από την κλίμακα της αρχιτεκτονικής και της πόλης έως την κλίμακα του περιφερειακού, εθνικού και υπερεθνικού επιπέδου.

Το βιβλίο *Οικιστικό Δίκτυο και Αστική Ανάπτυξη: Τυπολογική Ταξινόμηση Ελληνικών Πόλεων* της Γιώτας Θεοδωρά αποτελεί μια ουσιαστική καταγραφή της σύγχρονης προβληματικής που έχει προκύψει από μια πολυετή ενασχόληση και έρχεται να συμβάλει στη σχετική συζήτηση σε μια εξαιρετικά δύσκολη χρονική συγκυρία για την Ελλάδα, όπου σε εξέλιξη βρίσκονται ενέργειες εκσυγχρονισμού του εθνικού συστήματος χωρικού σχεδιασμού και διοίκησης. Όπως αναφέρει η συγγραφέας, η αξιολόγηση της αστικής δυναμικής αποτελεί ένα ιδιαίτερα πρωτότυπο θέμα με αναπάντητες διαστάσεις αλλά, ταυτόχρονα, και ένα θέμα που διαχρονικά απασχολεί και προβληματίζει τη διεθνή επιστημονική κοινότητα και τις κυβερνήσεις των κρατών στο πλαίσιο χάραξης των αναπτυξιακών πολιτικών τους σε τοπικό–περιφερειακό και εθνικό επίπεδο. Προς αυτή την κατεύθυνση και στο ευρύτερο πλαίσιο των σύγχρονων θεωρητικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων βιώσιμης αστικής ανάπτυξης, θέτοντας ως προτεραιότητα την ισχυροποίηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου στη βάση μιας πολυκεντρικής οπτικής, διατυπώνεται μια νέα πολυπαραγοντική πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων και οικισμών με χωρικά κριτήρια περιφερειακής βαρύτητας, η οποία αξιολογείται από την εφαρμογή της σε εθνικό επίπεδο [πόλεις έδρες νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων)] και στη νησιωτική επικράτεια [μικρά ακριτικά νησιά του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου].

Η δομή και το περιεχόμενο του βιβλίου βασίζονται στο τρίπτυχο «θεωρία–μεθοδολογία–έρευνα» με στόχο την αξιοποίησή του στον ακαδημαϊκό και ευρύτερο επιστημονικό χώρο και στη διοίκηση. Ενδιαφέρον παρουσιάζει —και λειτουργεί θετικά στη συγκέντρωση του υλικού της έρευνας— η ύπαρξη ενός συνοπτικού κεφαλαίου στο τέλος του βιβλίου με την παρουσίαση των βασικών σταθμών, διαπιστώσεων και των νέων πεδίων διερεύνησης. Το βιβλίο παρέχει ένα σημαντικό υπόβαθρο γνώσης που μπορεί να βοηθήσει στην επανεκκίνηση της συζήτησης για τον ρόλο της αξιοποίησης της αστικής δυναμικής στην τοπική–περιφερειακή ανάπτυξη. Αυτός είναι και ένας από τους λόγους που θα μπορούσε να αξιοποιηθεί στην εκπαιδευτική–ερευνητική διαδικασία, σε προπτυχιακό και σε μεταπτυχιακό επίπεδο σπουδών σε σχολές και τμήματα σχεδιασμού, αφού προσφέρει τη δυνατότητα μελέτης μιας σημαντικής αλλά ωστόσο «ξεχασμένης» συνιστώσας του χωρικού σχεδιασμού: εκείνης του «οικιστικού δικτύου», την οποία αναδεικνύει ως μέσο αναπτυξιακής πολιτικής υπό το πρίσμα της μελέτης της πόλης και της δυναμικής της ως *οντότητας* αλλά και ως *τμήματος* του οικιστικού δικτύου με στόχο τη διασφάλιση κοινωνικο-οικονομικής και εδαφικής συνοχής.

Παναγιώτης Τουρνικιώτης

Ομότιμος Καθηγητής ΕΜΠ

Αθήνα, Ιούνιος 2025

Βήματα και Ζητήματα

Η Ερευνητική Διαδρομή

Το Πλαίσιο της Ερευνητικής Διαδρομής _ Βήματα και Ζητήματα

_ ΣΥΝΟΨΗ

Οι πολιτικές και οι κοινωνικο-οικονομικές ανακατατάξεις, κυρίως της πρόσφατης εικοσαετίας, σε διεθνές επίπεδο έχουν σηματοδοτήσει δραματικές αλλαγές στην οργάνωση του αστικού χώρου και, κατ΄ επέκταση, στις σχετικές αντιλήψεις, πρακτικές και πολιτικές ανάπτυξης, διαχείρισης και σχεδιασμού του. Σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης των οικονομιών, έντονης δικτυακής οργάνωσης του χώρου, κλιματικής αλλαγής και πολύπλευρης κρίσης, βρισκόμαστε στην αρχή μιας νέας εποχής για τον ρόλο των πόλεων στην αστική και περιφερειακή ανάπτυξη.

Οι πόλεις αλλάζουν. Αποκτούν όλο και πιο πολυσύνθετες δομές και λειτουργούν όλο και περισσότερο ως κόμβοι ευρύτερων *αστικών συσχετισμών*, ανεξάρτητων εθνικών συνόρων και διοικητικών ορίων. Η συνθήκη αυτή επιβάλλει την άμεση αλλαγή στην προσέγγιση της αστικής δυναμικής και τον επαναπροσδιορισμό των κριτηρίων και μεθόδων αξιολόγησής της, με τρόπο ώστε να επιτρέπονται ποιοτικές και ποσοτικές εκτιμήσεις για τον εντοπισμό της εμβέλειας των πόλεων σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. Η διερεύνηση του θέματος στην Ελλάδα αποκτά ειδικό ενδιαφέρον και κρισιμότητα, αφού στο πλαίσιο του επιχειρούμενου εκσυγχρονισμού του συστήματος διοίκησης και χωρικού σχεδιασμού στη διάρκεια της πρόσφατης δεκαετίας, η εκτίμηση της δυναμικής του οικιστικού δικτύου σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού εξακολουθεί να βασίζεται σε ξεπερασμένες μεθόδους και να λαμβάνει υπόψη ανεπίκαιρα κριτήρια. Έτσι, δημιουργούνται πολλαπλές επιπτώσεις στη βέλτιστη αξιοποίηση του οικιστικού δικτύου κατά τη διαδικασία διασφάλισης μιας όσο το δυνατόν πιο ισόρροπης πολυκεντρικής και αειφορικής ανάπτυξης της ελληνικής επικράτειας.

Επιδίωξη του βιβλίου αποτελεί η επανεκκίνηση του προβληματισμού σε θέματα αστικής δυναμικής και ανάπτυξης σε μια δύσκολη χρονική συγκυρία για την Ελλάδα, όπου βασική επιδίωξη της χώρας αποτελεί η ένταξή της σε ισχυρά διεθνή δίκτυα ως προϋπόθεση για την ανάπτυξή της σε ένα έντονα ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον. Σε αυτές τις συνθήκες, συνεκτιμώντας τη σύγχρονη θεωρία και εμπειρία για την αστική ανάπτυξη και τις τάσεις μετεξέλιξης του ευρωπαϊκού και ελληνικού οικιστικού δικτύου και έχοντας θέσει ως στόχο την ισχυροποίηση της χώρας στον διεθνή χάρτη στη βάση μιας πολυκεντρικής οργάνωσης του αστικού της συστήματος, επιχειρείται η διατύπωση μιας νέας πρότασης τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης των πόλεων και περιοχών με χωρικά κριτήρια περιφερειακής βαρύτητας. Η πρόταση εφαρμόζεται και αξιολογείται ως προς την αποτελεσματικότητά της σε δύο πιλοτικές περιπτώσεις χωροταξικής κλίμακας. Η πρώτη αφορά το σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων) της χώρας (εθνικό επίπεδο, 1999-2003), και η δεύτερη περίπτωση αφορά τον νησιωτικό χώρο και, πιο συγκεκριμένα, τα μικρά ακριτικά νησιά των νησιωτικών περιφερειών του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο, 1999-2023). Από τις πιλοτικές εφαρμογές της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης αναδεικνύεται η πρακτική αξία της στη χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής σε εθνικό, δια/ενδοπεριφερειακό και τοπικό επίπεδο, καθώς και η ευελιξία προσαρμογής της πρότασης σε όλες τις κλίμακες και ειδικές κατηγορίες χώρου (παράκτιου, νησιωτικού, ορεινού, διασυνοριακού, κ.ά.).

Ειδικότερα σε ό,τι αφορά την επιλογή των θεματικών και τον τρόπο της μεταξύ τους συσχέτισης, επισημαίνεται ότι έχουν πραγματοποιηθεί στο ευρύτερο πλαίσιο του τρίπτυχου «θεωρία–μεθοδολογία–έρευνα», με στόχο τη βέλτιστη αξιοποίηση του βιβλίου στην εκπαιδευτική και ερευνητική διαδικασία πανεπιστημιακών σχολών και τμημάτων κυρίως στα γνωστικά πεδία της αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης και του χωρικού σχεδιασμού (περιβαλλοντικού, χωροταξικού, πολεοδομικού, τομεακού και αρχιτεκτονικού), καθιστώντας το ταυτόχρονα σημαντική πηγή γνώσης και εμπειρίας για την ευρύτερη επιστημονική-επαγγελματική κοινότητα και τους μάχιμους χωροτάκτες–πολεοδόμους της δημόσιας διοίκησης.

_ ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

αστικοποίηση (urbanization), **αστικός χώρος** (urban space), **πόλεις και οικισμοί** (cities and settlements), **αστικό δίκτυο** (urban network), **αστική δυναμική** (urban dynamics), **αστική πόλωση** (urban polarization), **αστική διάχυση** (urban sprawl), **αστική δικτύωση** (urban networking), **αστικές–αγροτικές περιφέρειες/περιοχές** (urban–rural regions/areas), **ταξινόμηση αστικού δικτύου: κριτήρια–μεθοδολογία** (urban network classification: criteria–methodology)

παγκοσμιοποίηση και χωρικές ανισότητες (*globalization and spatial inequalities*), ***αστική–περιφερειακή ανάπτυξη και χωρικός σχεδιασμός*** (*urban–regional development and spatial planning*), ***χωρικές πολιτικές και εδαφική συνοχή*** (*spatial policies and territorial cohesion*), ***έξυπνη ανάπτυξη και βιώσιμες πόλεις και κοινότητες*** (*smart development and sustainable cities and communities*), ***γαλάζια ανάπτυξη και θαλάσσιος χωροταξικός σχεδιασμός*** (*blue economy and maritime spatial planning*), ***νησιωτικός χώρος*** (*insular territory*), ***μικρά νησιά*** (*small islands*), ***Ελλάδα*** (*Greece*)

Το ερευνητικό αντικείμενο και ο στόχος του βιβλίου

Στη σύγχρονη συγκυρία των δύο τελευταίων κυρίως δεκαετιών, όπου η δικτυακή οργάνωση των μέσων παραγωγής, των υπηρεσιών και των τεχνικών και κοινωνικών υποδομών προβάλλεται ως κύρια προϋπόθεση για την άμβλυνση των χωρικών ανισοτήτων και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας, βρισκόμαστε στην αρχή μιας νέας εποχής για τον ρόλο των πόλεων στη χωρική ανάπτυξη. Η εντατικοποίηση του διεθνούς ανταγωνισμού και οι πολλαπλές μεταβολές που αυτή επιφέρει στη χωρική κατανομή των επενδύσεων επιβάλλουν στις πόλεις τη διαμόρφωση πολιτικών εξειδίκευσης του ρόλου τους με στόχο την υποστήριξη των τοπικών κοινωνιών τους και την ισχυροποίηση της θέσης τους στον παγκόσμιο χάρτη. Παράλληλα, σε συνθήκες πολύπλευρης κρίσης (δηλ. κοινωνικο-οικονομικής, κλιματικής, ενεργειακής και, πρόσφατα, υγειονομικής), οι αντιλήψεις για την αστική και περιφερειακή ανάπτυξη είναι σε διαδικασία επανεξέτασης, με την εκτίμηση της αστικής δυναμικής να αποκτά πρόσθετη βαρύτητα στον χωρικό σχεδιασμό. Ταυτόχρονα, οι νέες συνθήκες, τάσεις και προοπτικές αστικής αναμόρφωσης σε ευρωπαϊκό επίπεδο καθιστούν απαραίτητη την άμεση αλλαγή στην προσέγγιση της αστικής δυναμικής και αναγκαίο τον επαναπροσδιορισμό των μεθόδων και των κριτηρίων εκτίμησής της.

Στην Ελλάδα, παρά τις έως τώρα επιχειρούμενες προσπάθειες, η αξιολόγηση της δυναμικής των πόλεων και της επίδρασής της στη συγκρότηση νέων ισχυρών *αστικών συσχετισμών* —ικανών να λειτουργήσουν υποστηρικτικά σε όφελος των περιφερειών της χώρας και στην άρση των δια/ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων— εξακολουθεί να βασίζεται σε ξεπερασμένες μεθόδους και ανεπίκαιρα κριτήρια.

Σ' αυτές τις συνθήκες, συνεκτιμώντας τις τάσεις μετεξέλιξης των ελληνικών πόλεων και με αφορμή την ευρωπαϊκή προβληματική σε θέματα ιεράρχησης και τυπολογικής ταξινόμησης, επιβάλλεται η επανεξέταση της αστικοποίησης στη χώρα. Η επανεξέταση όμως αυτή, για να μπορέσει να είναι αποτελεσματική, πρέπει να επιχειρηθεί υπό το πρίσμα της *πολυκεντρικής ανάπτυξης* του οικιστικού δικτύου με στόχο την ανάδειξη νέων *πόλων ανάπτυξης*, που θα έχουν τη μορφή περισσότερο *αστικών συσχετισμών* (δικτύων) παρά αυτόνομων πόλεων/οικισμών.

Σε αυτή τη βάση, διατυπώνεται μια νέα πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης των ελληνικών πόλεων με κριτήρια που επιτρέπουν ποιοτικές και ποσοτικές εκτιμήσεις για τη χωρική τους εμβέλεια, και θέτουν τις βάσεις για τον ορισμό του απαραίτητου ερευνητικού πλαισίου για τον (σε επόμενη φάση) προσδιορισμό της ενδο/διαπεριφερειακής τους εμβέλειας (*ακτίνα επιρροής*). Πρόκειται για εξειδικευμένη επιστημονική προσέγγιση με πρακτικό ενδιαφέρον για δύο λόγους. Καταρχάς, οι διαπιστώσεις και τα κρίσιμα ζητήματα προς περαιτέρω διερεύνηση που προκύπτουν από την πρόταση μπορούν να αποτελέσουν εισροή για τη συζήτηση που αναπτύσσεται σε ευρύτερα πεδία μελέτης, τα οποία συνδέονται (άμεσα ή έμμεσα) με το φαινόμενο της *αστικοποίησης*, τις διαδικασίες διαχείρισης, ρύθμισης και οργάνωσης του *αστικού χώρου*, αλλά και της συγκρότησης αναπτυξιακών και χωρικών πολιτικών. Επιπλέον, η διάρθρωση της μεθοδολογίας της έρευνας και το είδος των προτεινόμενων κριτηρίων επιτρέπουν την εφαρμογή της συγκεκριμένης πρότασης σε όλες τις διαφορετικές κλίμακες (τοπική, δια/ενδοπεριφερειακή, εθνική, διακρατική, διεθνής) και κατηγορίες χώρου σε αστικό και αγροτικό περιβάλλον (όπως παράκτιο, νησιωτικό, ορεινό, διασυνοριακό κ.ά.).

Στην παρούσα φάση, η προτεινόμενη προσέγγιση τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων εφαρμόζεται πιλοτικά σε δύο περιπτώσεις σε διαφορετική χρονική περίοδο. Η πρώτη εφαρμογή αφορά το σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων) (1999-2003), ενώ η δεύτερη την ειδική κατηγορία των μικρών ακριτικών νησιών του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (με παραδοχή επιλογής: νησιά με έκταση <96 km^2 και μόνιμο πληθυσμό <2000 κατοίκους) (2019-2023). Ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διαπιστώσεις που έχουν προκύψει από τις δύο πιλοτικές εφαρμογές και τα νέα πεδία έρευνας τα οποία ανοίγουν. Όμως, η κύρια συμβολή της προτεινόμενης τυπολογικής ιεράρχησης στη σύγχρονη συζήτηση είναι ότι, και από τις δύο εφαρμογές σε διαφορετικές κατηγορίες χώρου (ως προς τα πληθυσμιακά μεγέθη, τα χαρακτηριστικά, τις τοπικές ιδιαιτερότητες και αναπτυξιακές προοπτικές), επαληθεύεται στην πράξη η ανάγκη:

- ✓ Πρώτον, αποδέσμευσης της αξιολόγησης της αστικής δυναμικής από την αποκλειστική χρήση του πληθυσμιακού μεγέθους και της *κεντρικότητας* των πόλεων με βάση τη θέση τους στη διοικητική ιεραρχία της χώρας.

- ✓ Δεύτερον, συνεκτίμησης χωρικών κριτηρίων, εξίσου σημαντικών για την αξιολόγηση της αναπτυξιακής δυναμικής των πόλεων/οικισμών, και των δυνατοτήτων τους να μπορούν να αναπτύσσουν σχέσεις συνεργασίας μεταξύ τους, από τις οποίες να προκύπτουν *αστικοί συσχετισμοί* ικανοί να συμβάλλουν στην άμβλυνση των δια/ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων και στην ταυτόχρονη αποτροπή της κυριαρχίας της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης.

Στόχος του βιβλίου είναι να αναδείξει την κρισιμότητα συνεκτίμησης της αστικής δυναμικής των πόλεων/οικισμών στον χωρικό σχεδιασμό και στην αναπτυξιακή πολιτική, θέτοντας παράλληλα τις βάσεις (σε θεωρητικό και μεθοδολογικό επίπεδο) για τον επαναπροσδιορισμό των κριτηρίων εκτίμησής της. Ταυτόχρονα, επιδιώκεται ο ορισμός του ευρύτερου πλαισίου μελέτης και προβληματισμού μέσα από την προσέγγιση θεματικών που συνδέονται με το υπό διερεύνηση αντικείμενο (όπως *αστικοποίηση*, *αστική δυναμική*, *αστική ανάπτυξη*). Σε αυτή την κατεύθυνση, η επιλογή των κύριων θεματικών αναφοράς και ο τρόπος συσχέτισής τους στη βάση του τρίπτυχου «θεωρία—μεθοδολογία—έρευνα», επιτρέπουν την αξιοποίηση του βιβλίου στη διδασκαλία των γνωστικών πεδίων του χωρικού σχεδιασμού, της αστικής–περιφερειακής ανάπτυξης και πολιτικής σε κατευθύνσεις σχολών και τμημάτων σχεδιασμού (όπως αρχιτεκτονικών, πολυτεχνικών, κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών επιστημών, περιβάλλοντος, γεωγραφίας κ.ά.) σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο σπουδών. Παράλληλα, η θεματολογία του βιβλίου μπορεί να λειτουργήσει ως εισροή γνώσης για αυτούς που ασχολούνται με τα πεδία της χωρικής ανάπτυξης, της αστικής βιωσιμότητας και ανθεκτικότητας και της εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής σε επίπεδο χωρικής διαχείρισης και σχεδιασμού στον ευρύτερο επιστημονικό–επαγγελματικό χώρο και στο έργο της διοίκησης. Για τον σκοπό αυτό, όπως θα δούμε στη συνέχεια, η οργάνωση του βιβλίου σε μέρη και κεφάλαια πραγματοποιείται έτσι ώστε να επιτρέπει: α) την προσέγγιση των υπό διερεύνηση θεματικών με τρόπο πλήρη και διαδραστικό (μέσα από τη συσχέτιση κείμενου, εποπτικού υλικού, βιβλιογραφίας, πηγών) και β) την ανάπτυξη των κατάλληλων δεξιοτήτων για τη βέλτιστη δυνατή επίλυση των σύγχρονων χωρικών προβλημάτων, όπως της κριτικής σκέψης και της ικανότητας για καινοτομία, επικοινωνία και διεπιστημονική συνεργασία (μέσα από ταυτόχρονη διαχείριση πεδίων έρευνας που επιδέχονται πολλαπλές ερμηνείες και απασχολούν ποικιλοτρόπως σε επίπεδο πολιτικής απόφασης).

Το χρονικό και οι δυσκολίες συγγραφής του βιβλίου

Αφορμή ενασχόλησης με το ερευνητικό αντικείμενο του βιβλίου αποτέλεσαν τα σημαντικά ερεθίσματα που προέκυψαν κατά τη διάρκεια των προπτυχιακών και μεταπτυχιακών σπουδών της συγγραφέως [Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ) – Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών – Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, University of Pennsylvania – Stuart Weitzman School of Design)], και της πολυετούς ενασχόλησής της ως ερευνήτριας και πανεπιστημιακού δασκάλου σε θέματα αστικοποίησης και οικιστικής δομής, χωρικού σχεδιασμού, τοπικής ανάπτυξης, και αστικής–περιφερειακής πολιτικής (ΕΜΠ, ΕΑΠ, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας και University of Pennsylvania).

Ρόλο κλειδί στην προβληματική που αναπτύσσεται στο βιβλίο έχει παίξει η δράση της συγγραφέως ως μέλους ερευνητικών ομάδων εργασίας σε αμερικανικά, ευρωπαϊκά και ελληνικά προγράμματα και μελέτες, επιτελικών επιτροπών υπουργείων διεπιστημονικού χαρακτήρα σε θέματα χωρικού–τομεακού σχεδιασμού, καθώς και ως τακτικού μέλους του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας (ΕΣΧ), του Κεντρικού Συμβουλίου Χωρικών Θεμάτων και Αμφισβητήσεων (ΚΕΣΥΧΩΘΑ) αλλά και της Επιστημονικής Επιτροπής Χωροταξίας του Συλλόγου Ελλήνων Πολεοδόμων και Χωροτακτών (ΣΕΠΟΧ). Εξίσου σημαντική ήταν η γνώση που προέκυψε από επιστημονικές συζητήσεις με εκλεκτούς πανεπιστημιακούς δασκάλους και συναδέλφους ελληνικών και ξένων πανεπιστημίων, καθώς και με σπουδαστές και σπουδάστριες προπτυχιακού και μεταπτυχιακού επιπέδου στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας και της υλοποίησης θεματικών εργαστηρίων χωρικού σχεδιασμού. Μέσα από αυτές τις αλληλοτροφοδοτούμενες «επιστημονικές διαδρομές» αναδείχθηκε πλήθος θεμάτων χωρικής διαχείρισης / σχεδιασμού ικανό να επιβεβαιώσει στην πράξη (για μία ακόμα φορά) την ύπαρξη σημαντικών κενών στην αξιοποίηση του οικιστικού δικτύου ως μέσου ανάπτυξης σε επίπεδο πολιτικής απόφασης στην Ελλάδα. Τα κενά αυτά (σε επίπεδο θεσμικού/κανονιστικού πλαισίου) καθιστούν περισσότερο αναγκαία παρά ποτέ την αλλαγή του τρόπου αντιμετώπισης των χωρικών προβλημάτων στη

βάση δυναμικής πολύπλευρης προσέγγισής τους με κυρίαρχες σταθερές το φυσικό–πολιτιστικό περιβάλλον, τα αστικά δίκτυα (πόλεων και οικισμών) και τις τοπικές κοινότητες. Μέσα από τη διαρκή επικοινωνία και συζήτηση των αποτελεσμάτων των επιχειρούμενων ερευνών με μέλη της ακαδημαϊκής και ευρύτερης επιστημονικής κοινότητας, ενισχύθηκε ο διάλογος και εμπλουτίστηκε η σχετική βιβλιογραφία. Όλες αυτές οι δημιουργικές ζυμώσεις κατά τη διάρκεια εκπόνησης των ερευνών και της συσχετισμένης εκτίμησης των αποτελεσμάτων τους έπαιξαν βασικό ρόλο στη συγγραφή του βιβλίου. Πραγματική, όμως, πρόκληση για το μέλλον της χωρικής ανάπτυξης και του σχεδιασμού αποτελεί η ανάδειξη νέων πεδίων προς διερεύνηση για τα επόμενα ερευνητικά βήματα.

Οι κύριες δυσκολίες για την προσέγγιση και παρουσίαση του ερευνητικού αντικειμένου θα μπορούσαν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη ανήκουν εκείνες που συνδέονται με θέματα εννοιολογικής και μεθοδολογικής αποσαφήνισης, ενώ στη δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνονται δυσκολίες που αφορούν την οργάνωση της δομής του βιβλίου σε θεματικές και στην κατανομή του επιστημονικού υλικού (κείμενο και υποστηρικτικό υλικό). Πιο συγκεκριμένα:

Σε ό,τι αφορά την πρώτη κατηγορία, δηλαδή δυσκολίες που σχετίζονται με θέματα εννοιολογικής και μεθοδολογικής αποσαφήνισης, οι κυριότερες ήταν:

- η διαχείριση εννοιών με σημαντικά κενά και ασάφειες στο περιεχόμενό τους, γιατί δυσκολεύει τη συνδυαστική παρακολούθηση·
- η ανάγκη κάλυψης μιας εξαιρετικά ευρείας χρονικής περιόδου (60 και πλέον ετών), στη διάρκεια της οποίας οι αλλαγές στις αντιλήψεις για την οργάνωση και ρύθμιση του αστικού χώρου και του ρόλου των πόλεων στην αναπτυξιακή πολιτική υπήρξαν έντονες και καθοριστικές σε ευρωπαϊκό επίπεδο·
- η παρακολούθηση των επιπτώσεων των προαναφερθεισών αλλαγών στην Ελλάδα σε μια εξαιρετικά δύσκολη χρονική συγκυρία, δηλαδή σε μια εποχή πολύπλευρης κρίσης, κατά την οποία οι αποφάσεις στη χώρα λαμβάνονται σε συνθήκες κατεπείγοντος, με ό,τι αυτό μπορεί να σημαίνει για τους τόπους και τις κοινωνίες τους·
- η απουσία μιας οργανωμένης και ενημερωμένης βάσης δεδομένων για τη δυναμική του ελληνικού οικιστικού δικτύου (περιβαλλοντικών, χωρικών, κοινωνικο-οικονομικών, κ.ά.)·
- οι διαρκείς αλλαγές στο ισχύον θεσμικό πλαίσιο (ειδικά μετά το 2008 με την έναρξη της οικονομικής ύφεσης) λόγω της γενικότερης αβεβαιότητας που συνόδευαν, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, την επιλογή αναπτυξιακών προτύπων και πρακτικών σχεδιασμού σε όλες τις γεωγραφικές κλίμακες και κατηγορίες χώρου της ελληνικής επικράτειας (εδαφικής και θαλάσσιας).

Τέλος, σχετικά με τη δεύτερη κατηγορία, δηλαδή δυσκολίες που σχετίζονται με τη δομή του βιβλίου και την κατανομή του επιστημονικού υλικού, οι πιο βασικές ήταν:

- η συγκρότηση του ευρύτερου πλαισίου ερευνητικής αναφοράς και η συνοπτική απόδοση των κύριων χαρακτηριστικών του·
- ο συσχετισμός επιστημονικού υλικού και διαπιστώσεων που προέρχονται από διαφορετικές έρευνες σε διαφορετικές ενότητες και κατηγορίες χώρου αλλά και σε διαφορετικές χρονικές περιόδους·
- η συνθετική παρουσίαση των διαπιστώσεων των επιχειρούμενων ερευνών στο πλαίσιο ενός ενιαίου κώδικα θεματικών χωρικού σχεδιασμού και αναπτυξιακής τοπικής και περιφερειακής πολιτικής υπό το πρίσμα των γενικών και ειδικών τοποθετήσεων, αλλά και της ανάδειξης των νέων πεδίων έρευνας.

Η μεθοδολογία προσέγγισης του ερευνητικού αντικειμένου: από τη θεωρία στην πράξη

Η συγγραφή του βιβλίου έχει στηριχτεί στη σύνθεση θεωρητικού, μεθοδολογικού και ερευνητικού υλικού και κειμένων που έχουν προκύψει από μια πολυετή επιστημονική διαδρομή αναζήτησης, πειραματισμού και επαναξιολόγησης της συγγραφέως υπό το πρίσμα των ποικίλων ιδιοτήτων της στη διάρκεια του χρόνου (ως φοιτήτριας, επαγγελματία, ερευνήτριας, διδάσκουσας). Έτσι, ορισμένα κεφάλαια ή τμήματά τους και τα αποτελέσματα του ερευνητικού μέρους (δηλ. πιλοτικές εφαρμογές στην Ελλάδα: 1999-2003 και 2019-2023) έχουν ήδη δημοσιευθεί σε έγκριτα διεθνή/ελληνικά επιστημονικά περιοδικά, σε συλλογικούς τόμους με κριτές, καθώς και σε πανεπιστημιακά συγγράμματα.

Σε αυτό το πλαίσιο, το βιβλίο οργανώνεται σε δύο θεμελιώδη επίπεδα προσέγγισης: στο θεωρητικό και στο ερευνητικό, το οποίο εμπεριέχει το μεθοδολογικό και πρακτικό μέρος, δηλαδή της εφαρμογής. Τα δύο επίπεδα και τα επιμέρους τμήματά τους λειτουργούν σε άρρηκτη μεταξύ τους συσχέτιση με πρώτο στόχο τον ορισμό του ευρύτερου πλαισίου συζήτησης για το υπό διερεύνηση αντικείμενο σε Ευρώπη και ΕΕ (Μέρη Α΄ και Β΄) και στην Ελλάδα (Μέρος Γ΄) και δεύτερο στόχο τη διατύπωση της πρότασης τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης των πόλεων/οικισμών με δύο πιλοτικές εφαρμογές χωροταξικής κλίμακας στην Ελλάδα (Μέρος Δ΄). Το βιβλίο ολοκληρώνεται με μια θεματική ενότητα που επιδιώκει τη συνοπτική παρουσίαση των κύριων «σταθμών» και διαπιστώσεων της ερευνητικής αναζήτησης και την ανάδειξη των νέων πεδίων προς περαιτέρω μελέτη για τη βέλτιστη αξιοποίηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου στην αναπτυξιακή πολιτική και στον χωρικό σχεδιασμό, που εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο προβληματικής, μέσα από το οποίο επιβεβαιώνεται η πρακτική αξία της πρότασης σε επίπεδο *επίσημου σχεδιασμού* σε όλες τις κλίμακες/κατηγορίες χώρου. Η τελευταία αυτή ενότητα περιλαμβάνει ερωτήσεις κατανόησης με στόχο αφενός την εμπέδωση της παρεχόμενης γνώσης και εμπειρίας και αφετέρου την επανεκκίνηση του σχετικού προβληματισμού στις σύγχρονες συνθήκες και συγκυρίες. Η οργάνωση και ανάπτυξη των κεφαλαίων του βιβλίου γίνεται με τρόπο ώστε να λειτουργούν ως τμήμα του συνολικού κειμένου αλλά ταυτόχρονα να επιτρέπεται και η αυτόνομη προσέγγισή τους. Έτσι, οι όποιες επαναλήψεις εντός των κεφαλαίων γίνονται σκόπιμα αλλά με την ελπίδα να μην κουράσουν τον αναγνώστη.

Ειδικά όσον αφορά το ερευνητικό επίπεδο, οργανώνεται σε δύο τμήματα. Από τη μία πλευρά είναι το μεθοδολογικό τμήμα, το οποίο περιγράφει την πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης (κριτήρια/στάδια μεθόδου) και εξηγεί τη λογική της οργάνωσής της (κεφ. 9). Από την άλλη πλευρά υπάρχει το πειραματικό τμήμα, που σκοπό έχει να αποδείξει την πρακτική αξία της πρότασης σε επίπεδο χάραξης αναπτυξιακής πολιτικής και οργάνωσης του χωρικού σχεδιασμού σε εθνικό, δια/ενδοπεριφερειακό και τοπικό επίπεδο. Πιλοτικά πεδία εφαρμογής της πρότασης και πειραματισμού της ευελιξίας προσαρμογής της αποτελούν: α) το σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών πρώην νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων) της χώρας (εθνική κλίμακα) και β) η ειδική κατηγορία των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου (ένα δείγμα δεκατεσσάρων νησιών των νησιωτικών περιφερειών Βορείου και Νοτίου Αιγαίου) (δια/ενδοπεριφερειακή κλίμακα). Οι δύο έρευνες υλοποιήθηκαν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους: η πρώτη έρευνα διεξήχθη κατά το διάστημα 1999-2003, ενώ η δεύτερη κατά το διάστημα 2019-2023. Η εφαρμογή της πρότασης σε διαφορετικές χρονικές περιόδους παρουσιάζει ειδικό ενδιαφέρον, γιατί επιτρέπει συσχετισμούς μεταξύ διαφορετικών χρονικών συγκυριών και ταυτόχρονα αποδεικνύει την πρακτική αξία της πρότασης, δηλαδή τη δυνατότητά της να αξιοποιηθεί σε ποικίλες χωρικές ενότητες/κλίμακες και κατηγορίες χώρου.

Σε ό,τι αφορά το υλικό που αξιοποιήθηκε κατά τη διάρκεια των ερευνητικών αναζητήσεων, σημειώνεται ότι αφορά κυρίως κείμενα πολιτικής και επιστημονικά άρθρα και μελέτες από τη διεθνή, ευρωπαϊκή και ελληνική βιβλιογραφία, ενώ ταυτόχρονα αξιοποιήθηκαν επίσημες διεθνείς, ευρωπαϊκές και ελληνικές βάσεις δεδομένων. Σχετικά με την επεξεργασία και την παρουσίαση των αποτελεσμάτων των ερευνών, οι εν λόγω διαδικασίες στηρίχτηκαν σε μεθόδους ποσοτικής περιφερειακής ανάλυσης (ταξινομήσεις κάθε είδους, διαγράμματα, χάρτες). Για τη διασφάλιση της βέλτιστης επικοινωνίας της λογικής που διέπει τις φάσεις επεξεργασίας των στοιχείων και της παρουσίασης των συμπερασματικών διαπιστώσεων, κύριο μεθοδολογικό εργαλείο για τη συνοπτική και, ταυτόχρονα, εποπτική απόδοση των δεδομένων και των συμπερασμάτων αποτέλεσε η χρήση πινάκων, διαγραμμάτων και χαρτών.

Η δομή του βιβλίου σε θεματικές ενότητες και κεφάλαια

Το επιστημονικό σύγγραμμα δομείται από ένα εισαγωγικό μέρος, τέσσερα βασικά μέρη (Α΄, Β΄, Γ΄ και Δ΄) και ένα συμπερασματικό μέρος. Τα τέσσερα βασικά μέρη προσεγγίζουν κρίσιμες θεματικές αναζήτησης που συνθέτουν το πολυδιάστατο ερευνητικό αντικείμενο, όπως είναι η *αστικοποίηση*, το *οικιστικό δίκτυο* και οι ποικίλες *αστικές δομές*, η *αστική ανάπτυξη* και η *αστική δυναμική* των πόλεων και των *αστικών συσχετισμών*, ενώ το συμπερασματικό έρχεται να συνοψίσει με τρόπο που του προσδίδει σχετική αυτονομία αλλά ταυτόχρονα του επιτρέπει το άνοιγμα νέων πεδίων για επόμενη φάση μελέτης. Συγκεκριμένα:

Στο Εισαγωγικό Μέρος του βιβλίου παρουσιάζονται:

- ✓ το ερευνητικό αντικείμενο και ο στόχος συγγραφής του βιβλίου,
- ✓ το χρονικό και οι δυσκολίες συγγραφής του βιβλίου,
- ✓ η μεθοδολογία προσέγγισης του ερευνητικού αντικειμένου και οι βασικές πηγές άντλησης δεδομένων,
- ✓ η δομή του βιβλίου και το αντικείμενο των επιμέρους μερών και των κεφαλαίων του,
- ✓ η πρωτοτυπία και το διαχρονικό ενδιαφέρον του ερευνητικού αντικειμένου και
- ✓ η επιστημονική και εκπαιδευτική συμβολή του πονήματος.

Το Μέρος Α΄ αποτελεί την πρώτη ενότητα αναζήτησης και υποδιαιρείται σε δύο κεφάλαια. Επιδίωξή του αποτελεί αφενός ο ορισμός του ευρύτερου πολυμεταβλητού πλαισίου αναφοράς εντός του οποίου οι σύγχρονες αντιλήψεις, οι θεωρίες, πρακτικές και πολιτικές για την αστική ανάπτυξη μετεξελίσσονται και αφετέρου η ανάδειξη του ρόλου των πόλεων στη διαδικασία της αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης στις ποικίλες ενότητες/κλίμακες και στις κατηγορίες χώρου. Σε αυτή τη βάση, απασχολούν κυρίως: α) το φαινόμενο της *αστικοποίησης* και η έννοια του *οικιστικού δικτύου* μέσα από τις ποικίλες οπτικές θεώρησής του (κεφ. 1) και β) η συζήτηση για τον *αστικό χώρο* και τη σημασία της εκτίμησης της δυναμικής των πόλεων ως εργαλείου επαναπροσδιορισμού της *αστικής ανάπτυξης* (κεφ. 2). Σε αυτό το πλαίσιο, έμφαση δίνεται: α) στην περιγραφή του φαινομένου της *αστικοποίησης* ως μιας πολυσύνθετης διαδικασίας που δεν παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά σε κάθε περίπτωση χώρου ούτε συμβαίνει ταυτόχρονα στον χώρο και στον χρόνο και β) η παρουσίαση του *αστικού χώρου* ως ειδικής κατηγορίας μελέτης εξαιρετικής κρισιμότητας στον χωρικό σχεδιασμό και στην προσέγγισή του μέσα από τα κυρίαρχα χωρικά φαινόμενα της *αστικής πόλωσης*, της *αστικής διάχυσης* και της *αστικής δικτύωσης* στο ευρύτερο πλαίσιο που ορίζουν η «νέα σχέση πόλης–υπαίθρου» και η ενίσχυση του ρόλου των πόλεων μεσαίου και μικρού μεγέθους στη χωρική ανάπτυξη. Ειδική αναφορά γίνεται στις υφιστάμενες συνθήκες, τάσεις και προοπτικές μετεξέλιξης του *αστικού χώρου* στην Ευρώπη και στην ΕΕ αλλά και στα σύγχρονα χωρικά μοντέλα ερμηνείας της *αστικής ανάπτυξης* με έμφαση στην πρόσφατη 25ετία.

Το Μέρος Β΄ υποδιαιρείται σε δύο κεφάλαια και έχει ως ερευνητικό αντικείμενό του την παρουσίαση της σύγχρονης συζήτησης σε θέματα αξιολόγησης της *αστικής δυναμικής* και τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων και οικισμών αλλά και του ρόλου τους στη διαδικασία της συγκρότησης αναπτυξιακής πολιτικής και εφαρμογής του χωρικού σχεδιασμού σε όλα τα επίπεδα/κλίμακες και στις ειδικές κατηγορίες χώρου. Σε αυτό το πλαίσιο, απασχολούν: α) η προβληματική για την *αστική ανάπτυξη* και τον ρόλο της δικτύωσης των πόλεων στην ανάδυση νέων *αστικών συσχετισμών*, ικανών να παίξουν τον ρόλο δυναμικών *αναπτυξιακών πόλων*, ως απάντηση στην επίτευξη μιας όσο το δυνατόν πιο ισόρροπης χωρικής ανάπτυξης στη σύγχρονη συγκυρία της πολύπλευρης κρίσης (κεφ. 3) και β) η τυπολογική ταξινόμηση/ιεράρχηση των πόλεων ως μέσου χωρικής ρύθμισης–οργάνωσης και η ανάδειξη του ρόλου της ως μηχανισμού εκτίμησης της *αστικής δυναμικής* στο πλαίσιο της συγκρότησης μιας ολοκληρωμένης αστικής πολιτικής σε εθνικό και δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο (κεφ. 4). Σε αυτή την κατεύθυνση, ειδική αναφορά γίνεται: α) σε θεωρητικές αντιλήψεις αστικής ανάπτυξης και σε πολιτικές και πρωτοβουλίες της ΕΕ για την οργάνωση, την ανάπτυξη και τη διαχείριση του αστικού χώρου και β) σε σύγχρονες προσεγγίσεις–πρακτικές για την τυπολογική ταξινόμηση/ιεράρχηση πόλεων και οικισμών και στις νέες προκλήσεις που αναδύονται σε επίπεδο χωρικού σχεδιασμού και αναπτυξιακού προγραμματισμού.

Το Μέρος Γ΄, με χωρικό επίπεδο αναφοράς την Ελλάδα, οργανώνεται σε τέσσερα κεφάλαια. Στόχος του τρίτου μέρους είναι η συνοπτική παρουσίαση της μετεξέλιξης του ελληνικού οικιστικού δικτύου, καθώς και

η ανάδειξη της αναπτυξιακής του δυναμικής. Σε αυτή τη βάση, σε πρώτη φάση γίνεται αναφορά στους κυριότερους προσδιοριστικούς παράγοντες διαμόρφωσης του ελληνικού οικιστικού δικτύου σε εθνικό επίπεδο (κεφ. 5). Ακολουθεί η περιγραφή των βασικών δομικών χαρακτηριστικών του δικτύου των ελληνικών πόλεων στο ευρύτερο πλαίσιο δύο βασικών αξόνων ερευνητικής προσέγγισής τους. Από τη μία πλευρά, ο πρώτος άξονας αφορά το φαινόμενο της *αστικής διάχυσης* σε συνδυασμό με τη διαρκώς εντεινόμενη τάση της οργάνωσης συνεργασιών και δικτύων μεταξύ των πόλεων και ευρύτερων λειτουργικών περιοχών τους. Από την άλλη πλευρά, ο δεύτερος άξονας ερευνητικής προσέγγισης αφορά την *εταιρική σχέση πόλης–υπαίθρου* σε συνδυασμό με τον μεταβαλλόμενο ρόλο και τη λειτουργία των αγροτικών περιοχών (κεφ. 6). Αμέσως μετά γίνεται η παρουσίαση των σύγχρονων τάσεων της μετεξέλιξης του ελληνικού οικιστικού δικτύου, από όπου αναδύονται συμπεράσματα που θα αξιοποιηθούν στη συνέχεια στο πλαίσιο της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης (κεφ. 7). Το Μέρος Γ΄ ολοκληρώνεται με τη διατύπωση δύο ζητημάτων εξαιρετικής κρισιμότητας για τη βέλτιστη αξιοποίηση των πόλεων ως «μέσου άμβλυνσης» των δια/ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων και ισχυροποίησης της θέσης της χώρας στον διεθνή χάρτη (Κεφ. 8). Το πρώτο αφορά την ανάγκη επανιεράρχησης του ελληνικού οικιστικού δικτύου, ενώ το δεύτερο τη σημασία ανάδειξης *αστικών συσχετισμών* σε εθνικό/διαπεριφερειακό επίπεδο, ικανών να αναλάβουν τον ρόλο νέων ισχυρών ανταγωνιστικών *πόλων ανάπτυξης* εθνικής–υπερεθνικής σημασίας, με στόχο την άμβλυνση των χωρικών ανισοτήτων. Το πρώτο ζήτημα προσεγγίζεται μέσα από τη διατύπωση της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης με χωρικά κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας και πιλοτικά πεδία μελέτης τις πόλεις-έδρες νομών [νυν περιφερειακών ενοτήτων (Πρόγραμμα «Καλλικράτης» Ν. 3852/2010)] και τα μικρά ακριτικά νησιά του Αιγαίου, έτσι ώστε να διαμορφώνονται προϋποθέσεις για την προσέγγιση του δεύτερου ζητήματος. Το δεύτερο ζήτημα προσεγγίζεται διερευνητικά μέσα από τον εντοπισμό *αστικών συσχετισμών* στη νησιωτική περιοχή του Αιγαίου, οι οποίοι έχουν προκύψει από την επανεφαρμογή της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης στην κατηγορία των μικρών ακριτικών νησιών των διοικητικών περιφερειών του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (κεφ. 9, 10 και 11). Σημειώνεται ότι, στην παρούσα φάση, η περίπτωση των μικρών νησιών, εκτός από πεδίο επανεκτίμησης της δυνατότητας εφαρμογής της πρότασης τυπολογικής ταξινόμησης, επιδιώκει να λειτουργήσει ως έναυσμα για το άνοιγμα της συζήτησης για την ανάδειξη νέων δυναμικών *αστικών συσχετισμών*, ώστε σε επόμενη φάση να διερευνηθούν οι δυνατότητες του εντοπισμού τους σε εθνικό και δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο μέσα από τη μελέτη χωρικών τμημάτων της ελληνικής ηπειρωτικής και νησιωτικής επικράτειας.

Το Μέρος Δ΄ αποτελεί την τελευταία ενότητα αναζήτησης και υποδιαιρείται σε τρία κεφάλαια. Στόχος του τέταρτου μέρους είναι η διατύπωση μιας νέας πρότασης τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων με χωρικά κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας ως μέσου εκτίμησης της αναπτυξιακής δυναμικής των πόλεων και της *κεντρικότητάς* τους στο οικιστικό δίκτυο της χώρας. Επιδίωξη της πρότασης αποτελεί η αξιοποίησή της ως μηχανισμού για την κατανόηση της «βαρύτητας–κεντρικότητας» των πόλεων και των δυνατοτήτων τους να μπορούν να αναπτύσσουν σχέσεις συνεργασίας διαμορφώνοντας *αναπτυξιακούς πόλους* υπερτοπικής εμβέλειας, ικανούς να συμβάλλουν στη διασφάλιση μιας πιο *ισόρροπης χωρικής ανάπτυξης* σε όλες τις ενότητες/κλίμακες και κατηγορίες χώρου. Υπό αυτή την έννοια, η συγκεκριμένη πρόταση θα μπορούσε να αξιοποιηθεί στη διαδικασία χάραξης αστικής και περιφερειακής πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα, το πλαίσιο της ερευνητικής αναζήτησης οργανώνεται στη βάση δύο κύριων «ανατροφοδοτούμενων διαδρομών», αφού προηγηθεί η συνοπτική παρουσίαση της σύγχρονης προβληματικής σε θέματα τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης των πόλεων για την αξιολόγηση της αναπτυξιακής δυναμικής τους στην Ελλάδα (κεφ. 9). Η πρώτη «διαδρομή» έχει μεθοδολογικό χαρακτήρα, δηλαδή περιγράφει την πρόταση της τυπολογικής ταξινόμησης (κριτήρια και διαδικασία αξιολόγησης). Η δεύτερη «διαδρομή» έχει πειραματικό χαρακτήρα εφαρμογής, δηλαδή έρχεται να ελέγξει στην πράξη τις δυνατότητες της αξιοποίησης της πρότασης στην εκτίμηση της αναπτυξιακής δυναμικής των πόλεων και στην ανάδειξη της *κεντρικότητάς* τους σε εθνικό–δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο. Για τον σκοπό αυτό, σε πειραματικό επίπεδο, επιλέγονται πιλοτικά δύο περιπτώσεις μελέτης χωροταξικής κλίμακας. Η πρώτη πιλοτική περίπτωση αφορά το σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών της χώρας (νυν περιφερειακών ενοτήτων, Ν. 3852/2010) (κεφ. 10), ενώ η δεύτερη αναφέρεται στην ειδική κατηγορία των μικρών ακριτικών νησιών και, συγκεκριμένα, σε ένα δείγμα δεκατεσσάρων νησιών του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (κεφ. 11). Η πρώτη περίπτωση αποτέλεσε την αρχική εφαρμογή της πρότασης που υλοποιήθηκε με αφορμή τη διερεύνηση της αναπτυξιακής βαρύτητας των

ελληνικών πόλεων με περιφερειακό πανεπιστήμιο στο εθνικό οικιστικό δίκτυο (1999-2003), ενώ η δεύτερη περίπτωση, δύο δεκαετίες μετά, επανεξετάζει τη δυνατότητα εφαρμογής της πρότασης στον νησιωτικό χώρο με αφορμή τη διερεύνηση δυνατοτήτων επίτευξης τοπικής ανάπτυξης σε μικρά νησιά μέσα από την οργάνωση *βιώσιμων νησιωτικών συσχετισμών*, αξιοποιώντας τα τοπικά συγκριτικά τους πλεονεκτήματα στο πλαίσιο της *ενδογενούς ανάπτυξης* (2019-2023). Μέσα από τις δύο πιλοτικές περιπτώσεις εφαρμογής της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης αναδεικνύεται η πρακτική αξία της πρότασης στη χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής σε εθνικό, δια/ενδοπεριφερειακό και τοπικό επίπεδο, και αποδεικνύεται στην πράξη η ευελιξία προσαρμογής της σε διαφορετικές κλίμακες και κατηγορίες χώρου (κεφ. 13).

Το βιβλίο ολοκληρώνεται με μια θεματική ενότητα που οργανώνεται σε δύο κεφάλαια και σκοπό έχει τη συνοπτική παρουσίαση των κύριων «σταθμών» και διαπιστώσεων της ερευνητικής αναζήτησης και την ανάδειξη νέων πεδίων προς περαιτέρω διερεύνηση και προβληματισμό για τη βέλτιστη αξιοποίηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου στην αναπτυξιακή πολιτική και στον χωρικό σχεδιασμό. Σε αυτή τη βάση: Πρώτον, πραγματοποιείται συνοπτική αναφορά στο ερευνητικό αντικείμενο και στο πλαίσιο προβληματικής κάθε μέρους και στις γενικές και ειδικές διαπιστώσεις κατά κεφάλαιο (κεφ. 12). Δεύτερον, υποστηρίζεται η πρακτική αξία της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων και οικισμών στη χάραξη βιώσιμης αναπτυξιακής πολιτικής σε συνθήκες δικτυακής οργάνωσης του χώρου μέσα από την ταυτόχρονη ανάδειξη δυνατοτήτων και προοπτικών εφαρμογής της σε εθνικό, περιφερειακό, και τοπικό επίπεδο αλλά και των νέων προκλήσεων αξιοποίησή της στον χωρικό σχεδιασμό (κεφ. 13). Η τελευταία αυτή ενότητα του βιβλίου ολοκληρώνεται με τη διατύπωση ερωτήσεων κατανόησης και συζήτησης για τη βέλτιστη αξιοποίηση της παρεχόμενης γνώσης–εμπειρίας και την εισαγωγή προβληματισμών στα πεδία της αναπτυξιακής πολιτικής και του χωρικού σχεδιασμού.

Η πρωτοτυπία και το διαχρονικό ενδιαφέρον του ερευνητικού αντικειμένου

Οι πόλεις αποτελούν δυναμικά πολυσύνθετα συστήματα κοινωνικού–οικονομικού και πολιτιστικού χαρακτήρα, που επιδρούν πολύπλευρα στη διαδικασία της αστικής ανάπτυξης, αφού συγκεντρώνουν την πλειονότητα του πληθυσμού και των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και υποδομών. Σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης, δικτυακής οργάνωσης και ύφεσης, το ενδιαφέρον για τις πόλεις ενισχύεται διαρκώς, ενώ έντονος είναι ο προβληματισμός αφενός για τη μορφή, τα όρια, τις διαστάσεις και την ανθεκτικότητα των πόλεων και αφετέρου για τον ορισμό της χωρολειτουργικής εμβέλειας επιρροής τους στον διεθνή καταμερισμό αστικών λειτουργιών. Οι πόλεις αλλάζουν, αποκτούν πολυσύνθετες δομές και λειτουργούν όλο και πιο πολύ ως κόμβοι ευρύτερων αστικών συσχετισμών ανεξάρτητα από εθνικά σύνορα και διοικητικά όρια. Σε αυτές τις συνθήκες, η ιεράρχηση και τυπολογική ταξινόμηση των πόλεων αποκτά νέο ενδιαφέρον στη διαδικασία του χωρικού σχεδιασμού και του αναπτυξιακού προγραμματισμού.

Σε συνθήκες έντονης *αστικοποίησης* και διαπιστωμένης απουσίας ολοκληρωμένης αστικής πολιτικής σε επίπεδο ΕΕ, βρισκόμαστε στην αρχή μιας νέα εποχής, όπου η αστική ανάπτυξη επαναπροσδιορίζεται στη βάση τριών κυρίαρχων τάσεων: α) της νέας σχέσης πόλης–υπαίθρου, β) της ενίσχυσης του ρόλου πόλεων μεσαίου ή/και μικρότερου μεγέθους στην ανάπτυξη κεντρικών και περιφερειακών περιοχών και γ) της λειτουργίας των πόλεων ως κόμβων δικτύων υπερτοπικής/υπερεθνικής εμβέλειας. Τίθεται, έτσι, η ανάγκη συγκρότησης ενός νέου εννοιολογικού–μεθοδολογικού πλαισίου προσέγγισης του αστικού χώρου που θα εστιάζεται:

1. στην κρισιμότητα ανάδειξης της σημασίας αντιμετώπισης των πόλεων στη λογική του διεθνούς ανταγωνισμού και των πολυδιάστατων φαινομένων που σχετίζονται μ’ εκείνον και αφορούν τη διερεύνηση των οικονομικών τους προοπτικών και των απαραίτητων μηχανισμών/θεσμών αλληλεγγύης και κοινωνικής συνοχής και
2. στη σημασία εκτίμησης της δυναμικής των πόλεων στο πλαίσιο ταυτόχρονης προσέγγισης ενός γενικού επιπέδου (συνίσταται στη διατύπωση παραγόντων που προσδιορίζουν την αστική ανάπτυξη εν γένει) και ενός ειδικού επιπέδου (ορίζεται από τις ιδιαιτερότητες και τα συγκριτικά πλεονεκτήματα κάθε πόλης/οικισμού).

Παρά το ερευνητικό ενδιαφέρον σε επίπεδο ΕΕ σε θέματα οργάνωσης πόλεων και του ρόλου τους στη χωρική ανάπτυξη, στην Ελλάδα το *αστικό φαινόμενο* και οι αναδιαρθρώσεις του (που είναι σε εξέλιξη) δεν φαίνεται (τουλάχιστον έως πρόσφατα) να έχουν μελετηθεί σε βαθμό ανάλογο με τη σημασία τους ούτε η λογική της θεώρησής τους να έχει αλλάξει, παρά τις προσπάθειες που έχουν επιχειρηθεί σε πολιτικό και επιστημονικό επίπεδο. Έτσι, ζητήματα που σχετίζονται με τη δομή, τις ανάγκες, τα χωρικά προβλήματα και τη δικτύωση αστικών περιοχών (μητροπόλεων, πόλεων, οικισμών) εξακολουθούν να αντιμετωπίζονται μονοδιάστατα και αποσπασματικά. Την ίδια στιγμή, απουσιάζει ένα αξιόπιστο πρότυπο ιεράρχησης των ελληνικών πόλεων με κριτήρια ικανά να ορίσουν την *ακτίνα επιρροής* τους και την *κεντρικότητά* τους σε ευρύτερα αστικά δίκτυα. Διαπιστώνεται, έτσι, ένα σημαντικό έλλειμμα σε επίπεδο μεθοδολογίας που δημιουργεί σημαντικά προβλήματα στη διαδικασία χάραξης αναπτυξιακής πολιτικής.

Συνεκτιμώντας τη σύγχρονη θεωρία–πρακτική για την αστική ανάπτυξη και τις τάσεις μετεξέλιξης του δικτύου των πόλεων σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο —και έχοντας θέσει ως στόχο την ισχυροποίηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου στη βάση *πολυκεντρικής* οπτικής—, υποστηρίζεται η σημασία εισαγωγής μιας καινούργιας διάστασης στην εκτίμηση της *αστικής δυναμικής* μέσα από τη διατύπωση ενός μεθοδολογικού εργαλείου ικανού να αποτελέσει αφετηρία για την εφαρμογή ενός πρωτότυπου πλαισίου αξιολόγησης της βαρύτητας-κεντρικότητας των πόλεων σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. Επιχειρείται, έτσι, η διατύπωση μιας νέας πρότασης για την τυπολογική ταξινόμηση των ελληνικών πόλεων με χωρικά κριτήρια που επιτρέπουν ποιοτικές και ποσοτικές εκτιμήσεις για τη δυναμική και την εμβέλειά τους. Πρόκειται για εξειδικευμένη επιστημονική προσέγγιση με πρακτική σημασία, αφού στηρίζεται σε μεθοδολογία που θα μπορούσε να δικαιολογήσει την υιοθέτησή της και σε άλλα, ευρύτερα πεδία μελέτης που συνδέονται (άμεσα ή έμμεσα) με θέματα οργάνωσης/ρύθμισης του αστικού χώρου και αναπτυξιακής πολιτικής. Το μεθοδολογικό πλαίσιο της πρότασης και τα κριτήρια που εισάγει ενισχύουν την πρακτική αξία της και την καθιστούν ένα πρωτότυπο ερευνητικό υπόβαθρο για τον προσδιορισμό δεικτών εκτίμησης της *ακτίνας επιρροής* των ελληνικών πόλεων σε αμέσως επόμενη φάση. Η πρωτοτυπία του βιβλίου έγκειται κατά κύριο λόγο:

1. στην ανάδειξη της σημασίας συνεκτίμησης του οικιστικού δικτύου στη διαδικασία ρύθμισης, οργάνωσης και ανάπτυξης του χώρου στις ποικίλες κλίμακες/κατηγορίες του και στην υπογράμμιση της ανάγκης για αλλαγή θεώρησης στην εκτίμηση της αναπτυξιακής δυναμικής των πόλεων,
2. στην επαλήθευση της κρισιμότητας της παρακολούθησης των μετεξελίξεων στον αστικό χώρο, σε άρρηκτη συσχέτιση με έννοιες και διαδικασίες που σχετίζονται με το *αστικό φαινόμενο* σε διεθνές/ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο (*αστικοποίηση*, *αστική δυναμική*, *αστική ανάπτυξη*),
3. στην επισήμανση της αναγκαιότητας συνεκτίμησης και αξιοποίησης της *αστικής δυναμικής* και στο επίπεδο του *επίσημου σχεδιασμού*, μέσα από τον εντοπισμό και την επίλυση πιθανών κενών και την αξιοποίηση των προοπτικών,
4. στην καταγραφή και ανάδειξη των ιδιαιτεροτήτων του ελληνικού οικιστικού δικτύου ως μέσου για την κατανόηση της *αστικής δυναμικής* των επιμέρους τμημάτων του και
5. στην υπογράμμιση της ανάγκης για διατύπωση μιας ευέλικτης πολυκριτηριακής πρότασης ιεράρχησης / τυπολογικής ταξινόμησης των ελληνικών πόλεων για τη βέλτιστη αξιοποίηση της αστικής δυναμικής στη διαδικασία χάραξης εθνικής αστικής πολιτικής.

Η συζήτηση για την αστική ανάπτυξη αποτελεί ένα αντικείμενο διαχρονικού ενδιαφέροντος στον διεθνή, ευρωπαϊκό, μεσογειακό και ελληνικό χώρο, γιατί μέσα από τις ποικίλες θεματικές που συσχετίζει αναδεικνύονται κρίσιμα προς αντιμετώπιση ζητήματα που παραμένουν αναπάντητα, κυρίως σε επίπεδο *επίσημου σχεδιασμού*. Πρόκειται για ζητήματα τα οποία διαχρονικά βρίσκονται στο προσκήνιο του δημόσιου διαλόγου και προβληματίζουν τις εθνικές κυβερνήσεις των χωρών, τα οποία εντάσσονται στα ευρύτερα πεδία της χωρικής ανάπτυξης, διαχείρισης και σχεδιασμού (περιβαλλοντικού, χωροταξικού, πολεοδομικού και τομεακού). Τα ζητήματα αυτά, κατά κύριο λόγο, αφορούν θέματα *αστικοποίησης*, οργάνωσης του *οικιστικού δικτύου* και εκτίμησης της *αστικής δυναμικής* (κριτήρια και μέθοδοι αξιολόγησης) ως μέσου ανάπτυξης σε τοπικό, δια/ενδοπεριφερειακό, εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο.

Η επιστημονική και εκπαιδευτική συμβολή του βιβλίου

Η επιστημονική συμβολή του βιβλίου σε εκπαιδευτικό–ερευνητικό επίπεδο, και σε επίπεδο άσκησης πολιτικής θεωρείται σημαντική, γιατί επιλέγει ένα θέμα αμείωτου ενδιαφέροντος το οποίο εξακολουθεί να μην αντιμετωπίζεται στον βαθμό που θα όφειλε στο πλαίσιο των σύγχρονων αναπτυξιακών και χωρικών πολιτικών. Έτσι, δυστυχώς, παρά τις έως τώρα σημαντικές επιστημονικές προσπάθειες, η αξιολόγηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου σε όλες τις διαφορετικές κλίμακες και ειδικές κατηγορίες χώρου εξακολουθεί να μην αξιοποιείται ως κύριο μέσο για τη διασφάλιση της εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής σε τοπικό, δια/ενδοπεριφερειακό και εθνικό–υπερεθνικό επίπεδο. Αναμφίβολα, η κάλυψη αυτού του κενού στη σύγχρονη βιβλιογραφία και πρακτική αποτελεί μια από τις πλέον κυρίαρχες προτεραιότητες και προκλήσεις για τα πεδία της βιώσιμης ανάπτυξης και του χωρικού σχεδιασμού.

Σε αυτές τις συνθήκες, το σύγγραμμα επιδιώκει να συμβάλει στη σχετική συζήτηση μέσα από την οργάνωση μιας ερευνητικής αναζήτησης η οποία έχει ως βασικά πεδία μελέτης: α) το *αστικό φαινόμενο* και τη σύνδεσή του με τη βιώσιμη ανάπτυξη και τον χωρικό σχεδιασμό και β) τις σύγχρονες θεωρητικές και μεθοδολογικές αντιλήψεις αλλά και τις πρακτικές και πολιτικές για την αξιοποίηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου αφενός ως μέσου κατανόησης-αξιολόγησης της *βαρύτητας–κεντρικότητας* των πόλεων και αφετέρου ως μηχανισμού εντοπισμού–ανάδειξης των δυνατοτήτων των πόλεων να συγκροτούν ισχυρούς *αστικούς συσχετισμούς* ικανούς να αναλάβουν τον ρόλο νέων ανταγωνιστικών *πόλων ανάπτυξης* υπερτοπικής-υπερεθνικής εμβέλειας σε ένα έντονα παγκοσμιοποιημένο διεθνές περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης.

Ειδικότερα όσον αφορά την Ελλάδα, διαπιστώνεται ότι το ενδιαφέρον για το συγκεκριμένο ερευνητικό αντικείμενο εξακολουθεί να παραμένει περιορισμένο σε επίπεδο εκπαίδευσης–έρευνας στις σχολές σχεδιασμού (αρχιτεκτονικές, πολυτεχνικές, οικονομικές, κοινωνικές κ.ά.) αλλά και στο πλαίσιο άσκησης του *επίσημου σχεδιασμού*, παρά την έντονη προβληματική που αναπτύσσεται στον διεθνή και ευρωπαϊκό χώρο η οποία απασχολεί έντονα (ή ακόμα και διχάζει) τη διεθνή επιστημονική κοινότητα και τις κυβερνήσεις των κρατών.

Σε αυτό το πλαίσιο αναγνώρισης της κρισιμότητας για τη συνεκτίμηση της αξιολόγησης της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου στον χωρικό σχεδιασμό, το βιβλίο επιδιώκει την παροχή θεωρητικού, μεθοδολογικού και ερευνητικού υλικού, με σκοπό να συμβάλλει στη σχετική συζήτηση, μέσα από μια προσπάθεια να θέσει τις βάσεις στο επίπεδο της εκπαίδευσης των νέων επιστημόνων αλλά και αυτών που δραστηριοποιούνται στον ευρύτερο επιστημονικό και επαγγελματικό χώρο, είναι μάχιμοι χωροτάκτες–πολεοδόμοι μελετητές ή κατέχουν θέσεις ευθύνης.

Η επιδίωξη αυτή επιχειρείται μέσα από: α) τον συνδυασμό θεωρίας, μεθοδολογίας, πρακτικής και άσκησης πολιτικής, με στόχο τη μελέτη και την κατανόηση των σύγχρονων εννοιολογικών προσεγγίσεων, των θεωρητικών–μεθοδολογικών αντιλήψεων και των χωρικών μοντέλων για την ερμηνεία της αστικής ανάπτυξης και την κριτική μελέτη των πρακτικών και πολιτικών για τη ρύθμιση και τον σχεδιασμό του αστικού χώρου, β) την ανάδειξη κρίσιμων θεμάτων μεθοδολογίας της έρευνας και άσκησης σχεδιασμού σε μια περίοδο εξήντα ετών, γ) τη συγκρότηση μιας βάσης δεδομένων για τις ελληνικές πόλεις (που εξακολουθεί να απουσιάζει) με τρόπο ώστε να επιτρέπει τη διαρκή ενημέρωση και εμπλουτισμό των θεματικών και δεδομένων που τις αφορούν με στόχο τη δυναμική παρακολούθηση των μετεξελίξεων του *αστικού φαινομένου* και την κατανόηση-αξιολόγηση των αιτιών που τις προκαλούν, και δ) την πρόταση κριτηρίων περιφερειακής εμβέλειας και τη διατύπωση μιας νέας ευέλικτης πολυπαραγοντικής μεθοδολογίας για την τυπολογική ταξινόμηση/ιεράρχηση του οικιστικού δικτύου, με τρόπο ώστε να διευκολύνεται η ανάδειξη της *βαρύτητας–κεντρικότητας* πόλεων/οικισμών και της ικανότητάς τους να λειτουργούν ως δυναμικά τμήματα ευρύτερων *αστικών συσχετισμών* υπερτοπικής–υπερεθνικής εμβέλειας με στόχο την άμβλυνση των υφιστάμενων πολώσεων και την επίλυση των χωρικών ανισοτήτων σε τοπικό, δια/ενδοπεριφερειακό και σε εθνικό επίπεδο.

Ευχαριστίες

Ξεκινώντας θα ήθελα να πω δύο λόγια σε πρώτο πρόσωπο και από καρδιάς. Το βιβλίο αυτό δεν αποτελεί ένα ατομικό εγχείρημα. Είναι το προϊόν μιας πολυετούς ερευνητικής αναζήτησης με πολύτιμους συνοδοιπόρους που έπαιξαν καταλυτικό ρόλο όχι μόνον στην ολοκλήρωσή του αλλά και στην ανάδειξη νέων επιστημονικών πεδίων που ανοίγουν καινούργιους ορίζοντες για νέες αναζητήσεις στα γνωστικά αντικείμενα της βιώσιμης ανάπτυξης και του χωρικού σχεδιασμού, χωροταξικού και πολεοδομικού.

Όλα αυτά τα χρόνια, μέσα από επιστημονικές συναντήσεις και δημιουργικές ζυμώσεις, αυτοί οι πολύτιμοι συνοδοιπόροι λειτούργησαν, με τον δικό τους ιδιαίτερο τρόπο, ως «φάρος γνώσης» αλλά και «πηγή έμπνευσης». Το ακαδημαϊκό ήθος που τους διακρίνει και η αγάπη τους για το αντικείμενο που υπηρετούν μου έδειξαν τον δρόμο. Ωστόσο, τη δύναμη για να προχωρήσω την άντλησα κυρίως από την προτροπή και την ενθάρρυνσή τους σε κάθε μου βήμα. Η προσφορά τους ήταν απλόχερη και η στήριξή τους γενναιόδωρη, κάτι που δεν θα λησμονήσω ποτέ. Οι πολύτιμοι αυτοί συνοδοιπόροι με τους οποίους είχα την τύχη να διανύσω αυτή τη διαδρομή είναι πανεπιστημιακοί δάσκαλοι, συνάδελφοι και συνεργάτες με επιστημονικό έργο διεθνούς απήχησης το οποίο έχει εφαρμοστεί. Έχουν υπηρετήσει σε θέσεις ευθύνης και έχουν επιδιώξει με κάθε τρόπο την εξωστρέφεια και την ενεργή συμμετοχή στον δημόσιο διάλογο. Έμαθα στο πλάι τους και εξακολουθώ να μαθαίνω.

Ανάμεσα σε αυτούς τους μοναδικούς συνοδοιπόρους, οφείλω θερμότατες ευχαριστίες στον δάσκαλό μου Π. Λουκάκη, που μου άνοιξε τον δρόμο και με στήριξε σε αυτή την ερευνητική αναζήτηση, καθώς και στους εξαιρετικούς πανεπιστημιακούς δασκάλους και αγαπητούς συναδέλφους μου από την Ελλάδα Α. Αραβαντινό, Λ. Βασενχόβεν, Α. Γιαννακού, Π. Δελλαδέτσιμα, Ζ. Δεμαθά, Χ. Κοκκώση, Ν. Κόνσολα, Π. Κοσμάκη, Μ. Μαντουβάλου, Θ. Πάκο, Ελ. Παναγιωτάτου, Α. Παπαδασκαλόπουλο, Π. Ρέππα και Α. Στρατηγέα, αλλά και το εξωτερικό ξεκινώντας από τον δάσκαλό μου A. Tomazinis (University of Pennsylvania, Stuart Weitzman School of Design, Philadelphia, USA) και συνεχίζοντας με τους αγαπητούς συναδέλφους Καθηγητές Chiara Garau [University of Cagliari, Department of Civil, Environmental Engineering and Architecture (DICAAR)], Osvaldo Gervasi (University of Perugia, Dept. of Mathematics and Computer Science), Beniamino Murgante και Francesco Scorza (University of Basilicata, School of Engineering) και Tiziana Campisi (University of Enna Kore, Department of Engineering and Architecture).

Θερμές ευχαριστίες οφείλω επίσης στον Παναγιώτη Τουρνικιώτη, Ομότιμο Καθηγητή και πρώην Κοσμήτορα της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ, για την πολύτιμη συμβολή του ως κριτικού αναγνώστη και για την τιμή να προλογίσει το βιβλίο. Ευχαριστώ θερμά και τον Ν. Μήτρου, Καθηγητή της Σχολής Ηλεκτρολόγων Μηχανικών και Μηχανικών Υπολογιστών (ΣΗΜΜΥ) του ΕΜΠ και επιστημονικό υπεύθυνο του Έργου ΚΑΛΛΙΠΟΣ+, καθώς και όλη την ομάδα των συνεργατών του, ειδικά δε τη Γεωργία Τριανταφυλλίδου, τον Ηλία Τσιώνη και την Έλενα Αδαμοπούλου, οι οποίοι είχαν την ευθύνη του γλωσσικού και γραφιστικού ελέγχου και της βιβλιοθηκονομικής επεξεργασίας. Τέλος, ευχαριστώ θερμά την Εύη Κολοβού, βιβλιοθηκονόμο στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, που ανέλαβε τη γλωσσική και τη γραφιστική επιμέλεια του βιβλίου.

Κλείνοντας δεν θα μπορούσα να λησμονήσω τις αγαπητές σπουδάστριες και τους αγαπητούς σπουδαστές της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ, στην οποία έχω την τιμή να υπηρετώ. Η συμβολή τους υπήρξε καταλυτική, γιατί αποτελούν τον τροφοδότη και τον υποστηρικτή κάθε νέας ερευνητικής αναζήτησης. Εξίσου σημαντική υπήρξε και η συμβολή των υποψήφιων διδακτόρων μου, με τους οποίους επιχειρούμε υπέροχες διαδρομές ερευνητικών αναζητήσεων. Ευχαριστώ θερμά αυτή τη νέα γενιά επιστημόνων που, στον αγώνα της για ένα δίκαιο, καλύτερο μέλλον για όλους, δεν διστάζει να αναμετρηθεί με τις όποιες δυσκολίες και να αναλάβει την ευθύνη των επιλογών της.

Θερμές ευχαριστίες για αυτό το δημιουργικό ταξίδι. Εύχομαι σύντομα να ξεκινήσουμε το επόμενο.

Γιώτα Θεοδωρά

Αθήνα, Απρίλιος 2025

Οικιστικό Δίκτυο και Αστική Ανάπτυξη _ Τυπολογική Ταξινόμηση Ελληνικών Πόλεων

Μέρος Α

Οικιστικό Δίκτυο και Αστική Ανάπτυξη στην Ευρώπη

Μέρος Α _

Οικιστικό Δίκτυο και Αστική Ανάπτυξη στην Ευρώπη

_ ΣΥΝΟΨΗ

Ερευνητικό αντικείμενο του Α΄ Μέρους είναι ο ορισμός του ευρύτερου πολυμεταβλητού πλαισίου αναφοράς, εντός του οποίου μετεξελίσσονται οι σύγχρονες αντιλήψεις, οι θεωρίες και οι πρακτικές για την αστική ανάπτυξη, καθώς και η ανάδειξη του ρόλου των πόλεων στη διαδικασία της χωρικής ανάπτυξης. Σε αυτή τη βάση, παρουσιάζονται κυρίως το φαινόμενο της αστικοποίησης και η έννοια του οικιστικού δικτύου μέσα από τις ποικίλες οπτικές θεώρησής του (κεφ. 1) και η συζήτηση για τον αστικό χώρο και τη σημασία που έχει η αξιολόγηση της δυναμικής των πόλεων ως εργαλείο επαναπροσδιορισμού της οικιστικής ανάπτυξης (κεφ. 2). Σε αυτό το πλαίσιο, έμφαση δίνεται στην παρουσίαση: α) του φαινομένου της *αστικοποίησης* ως μιας πολυσύνθετης διαδικασίας, που δεν παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά σε κάθε περίπτωση χώρου ούτε συμβαίνει ταυτόχρονα στον χώρο και στον χρόνο και β) του *αστικού χώρου* ως μιας ειδικής κατηγορίας, εξαιρετικά κρίσιμης, μελέτης στον χωρικό σχεδιασμό και στην παρακολούθησή του μέσα από τα κυρίαρχα χωρικά φαινόμενα της *αστικής πόλωσης* και της *αστικής διάχυσης και δικτύωσης*, στο ευρύτερο πλαίσιο που ορίζουν η νέα σχέση πόλης–υπαίθρου αλλά και η ενίσχυση του ρόλου των πόλεων μικρού/μεσαίου μεγέθους. Ειδική αναφορά γίνεται στις υφιστάμενες συνθήκες, τάσεις και προοπτικές μετεξέλιξης του αστικού χώρου σε Ευρώπη και ΕΕ αλλά και στα σύγχρονα χωρικά μοντέλα ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης με έμφαση στην πρόσφατη 25ετία.

_ ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

αστικοποίηση (urbanization), **αστικός χώρος** (urban space), **αστικό δίκτυο** (urban network), **αστική δυναμική** (urban dynamics), **αστική πόλωση** (urban polarization), **αστική διάχυση** (urban sprawl), **αστική δικτύωση** (urban networking), **παγκοσμιοποίηση και χωρικές ανισότητες** (globalization and spatial inequalities), **εδαφική & κοινωνικο-οικονομική συνοχή** (territorial & socio-economic cohesion), **πολιτικές αστικής–περιφερειακής ανάπτυξης** (urban–regional policies), **χωρικός σχεδιασμός** (spatial planning), **έξυπνες βιώσιμες ανθεκτικές πόλεις/κοινότητες** (smart sustainable and resilient cities/communities), **ταξινόμηση αστικού δικτύου** (urban network classification).

_ ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΗ ΓΝΩΣΗ

Για την κατανόηση του ερευνητικού αντικειμένου του Α' Μέρους και πιο συγκεκριμένα για θέματα *αστικοποίησης*, *αστικής ανάπτυξης*, *οικιστικού δικτύου* και εκτίμησης της *αστικής δυναμικής*, *δικτύωσης πόλεων* και *τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης* προτείνονται οι ιστοσελίδες: European Commission (https://commission.europa.eu/index_en), European Spatial Planning Observation Network – ESPON (https://www.espon.eu/), European Urban Initiative [co-funded by the EU (https://www.urban-initiative.eu/)], EU-Habitat (https://unhabitat.org/), United Nations Economic Commission for Europe – UNECE (https://unece.org/), United Nations Educational, Scientific & Cultural Organization –UNESCO (https://www.unesco.org/en), United Nations (UN), Department of Economic & Social Affairs, Population Division – Urbanization (https://www.un.org/development/desa/pd/content/urbanization-0) και Union for the Mediterranean – UfM (https://ufmsecretariat.org/).

Εισαγωγή

Οι σαρωτικές πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια των τελευταίων τριάντα ετών, έχουν εντείνει την αστικοποίηση σε αναπτυγμένες και λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές του πλανήτη. Διαμορφώνονται, έτσι, συνθήκες σε τοπική και υπερτοπική κλίμακα που σηματοδοτούν σημαντικές μετεξελίξεις στη δομή και στην οργάνωση του αστικού χώρου, καθώς και στις σχετικές με αυτόν αντιλήψεις ανάπτυξης και πρακτικές σχεδιασμού. Η παγκοσμιοποίηση των οικονομιών έχει αυξήσει με γεωμετρική πρόοδο τον ανταγωνισμό και έχει μεταβάλει σημαντικά τα χαρακτηριστικά του. Την ίδια στιγμή, η αστική δικτύωση αναδεικνύεται σε ουσιαστικό μετασχηματισμό των χωρικών δομών και μετατρέπεται αυτόματα σε πρόκληση για τον χωρικό σχεδιασμό και την αναπτυξιακή πολιτική.

Παράλληλα, ο προβληματισμός για την αστική ανάπτυξη εστιάζεται όλο και περισσότερο σε ζητήματα που αναδεικνύουν οι τρέχουσες εφαρμογές, παρά σε προβληματισμούς που αφορούν την παραγωγή και την οργάνωση του αστικού χώρου, συναρτήσει κοινωνικών προσταγμάτων. Επιβάλλεται, έτσι, η διαμόρφωση σύγχρονων κριτηρίων για τη διατύπωση των βασικών αξόνων δράσης. Αξίες όπως είναι η κοινωνική δικαιοσύνη και ισότητα, η ποιότητα της συλλογικής ζωής, η προστασία του φυσικού–πολιτιστικού πλούτου, η μνήμη του τόπου, η παράδοση και η δημιουργικότητα αποκτούν νέα βαρύτητα σε μια εποχή κρίσης, στην οποία τα νέα δεδομένα [παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον, τριτογενοποίηση παραγωγής, μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές, πολυπολιτισμικότητα, εντεινόμενη κλιματική αλλαγή και ενεργειακή φτώχεια αλλά και η πρόσφατη υγειονομική κρίση (COVID-19)] δεν φαίνεται να κινητοποιούν τις ίδιες (ή ανάλογες) διαδικασίες αστικής αναμόρφωσης, ούτε έχουν τις ίδιες συνέπειες σε κάθε τόπο. Δυστυχώς, σ’ αυτές τις συνθήκες, παρά το εντεινόμενο ενδιαφέρον και τον προβληματισμό για τη μορφή, τη δομή και τα χαρακτηριστικά του αστικού χώρου και την αναγνώριση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων του, η πολιτική ανάπτυξης των πόλεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση εξακολουθεί να βρίσκεται σε σχετικά πρώιμη φάση, σε αντίθεση με τη μακρά παράδοση στην άσκηση της περιφερειακής πολιτικής (Θεοδωρά, 2006˙ 2014˙ Καμχής, 2007˙ Λουκάκης, 1994˙ Παπαδάκη, 1992).

Σ’ αυτή τη βάση, κύριες θεματικές ερευνητικής αναφοράς στο Μέρος Α΄ του βιβλίου αποτελούν το φαινόμενο της αστικοποίησης και ο αναπτυξιακός ρόλος των πόλεων (κεφ. 1) και η συζήτηση για τον αστικό χώρο και την αστική δυναμική σε Ευρώπη και Ευρωπαϊκή Ένωση (κεφ. 2). Ειδικό ενδιαφέρον δίνεται στην παρουσίαση: α) του φαινομένου της αστικοποίησης ως μιας πολυσύνθετης διαδικασίας, η οποία δεν παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά σε κάθε περίπτωση χώρου, ούτε συμβαίνει ταυτόχρονα στον χώρο και στον χρόνο και β) του αστικού χώρου ως ειδικής κατηγορίας, η οποία απαιτεί ιδιαίτερη αντιμετώπιση λόγω της πολυπλοκότητας των φαινομένων που συνδέονται με τη συγκρότηση της δομής και της δυναμικής του (κεφ. 2.1.1-2.1.5.), καθώς και στην ανάδειξη των ιδιαίτερων συνθηκών, τάσεων και προοπτικών μετεξέλιξής του, που επιβάλλουν την ενιαία αντιμετώπισή του στο πλαίσιο της αναπτυξιακής πολιτικής και του χωρικού σχεδιασμού και την επανεξέταση των σύγχρονων χωρικών μοντέλων ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης ως προς την αποτελεσματικότητά τους στις νέες συνθήκες και στις τάσεις μετεξέλιξής τους (κεφ. 2.2.1-2.2.3.).

1. Το φαινόμενο της αστικοποίησης και ο αναπτυξιακός ρόλος των πόλεων

Αντικείμενο μελέτης του πρώτου κεφαλαίου αποτελεί η προσέγγιση του φαινομένου της αστικοποίησης και της έννοιας του οικιστικού δικτύου, καθώς και η ανάδειξη του νέου ρόλου των πόλεων στην τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη. Συγκεκριμένα, το κεφάλαιο οργανώνεται σε τρία υποκεφάλαια (1.1, 1.2 και 1.3). Το πρώτο υποκεφάλαιο (1.1) αφορά τη δυναμική, πολυσύνθετη διαδικασία της αστικοποίησης και διακρίνεται σε δύο θεματικές ενότητες με στόχο την παρουσίαση αφενός των κύριων φάσεων και προσδιοριστικών παραγόντων της αστικοποίησης (1.1.1) και αφετέρου των χαρακτηριστικών–ιδιαιτεροτήτων αλλά και της χωρικής έκφρασης του φαινομένου σε Ευρώπη και ΕΕ (1.1.2). Το δεύτερο υποκεφάλαιο (1.2), με αντικείμενο το οικιστικό δίκτυο και τις πόλεις, οργανώνεται σε τρεις θεματικές. Η πρώτη (1.2.1) παρουσιάζει συνοπτικά την έννοια του οικιστικού δικτύου και τις βασικές οπτικές θεώρησής του, η δεύτερη (1.2.2) θέτει το πλαίσιο προσέγγισης των πόλεων ως αναπτυξιακών συντελεστών και πυρήνων ιστορικής μνήμης και πολιτισμού, προσέγγιση που αποτελεί προϋπόθεση για τη βέλτιστη αξιοποίησή τους στη διαδικασία χωρικής ανάπτυξης σε όλες τις κλίμακες και κατηγορίες χώρου, ενώ η τρίτη θεματική (1.2.3) υπογραμμίζει τη σημασία του ανθρώπινου δυναμικού και της πολιτιστικής κληρονομιάς (υλικής και άυλης) ως καταλύτη για τη διασφάλιση τοπικής ανάπτυξης. Τέλος, το τρίτο υποκεφάλαιο (1.3) επιδιώκει τη συσχέτιση της αστικοποίησης και της αστικής δυναμικής των πόλεων με σκοπό να θέσει το πρόβλημα (1.3.1) και να παρουσιάσει συνοπτικά τις σύγχρονες προκλήσεις διαχείρισης-σχεδιασμού του αστικού χώρου (1.3.2).

Συμπερασματικά, υποστηρίζεται ότι το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου, μέσα από τους συσχετισμούς που επιχειρεί, επιδιώκει να λειτουργήσει ως βάση κατανόησης των παραμέτρων που συνδέονται με το *αστικό φαινόμενο* και τις αναδιαρθρώσεις του, ώστε να λειτουργήσει ταυτόχρονα ως αφετηρία επανεξέτασης των ποικίλων πτυχών και δυναμικών του και ως αφορμή για τον επαναπροσδιορισμό της οπτικής προσέγγισής του, κυρίως υπό το πρίσμα της καταγραφής, εκτίμησης, χαρτογράφησης, τυπολόγησης και παρακολούθησής του. Ο στόχος είναι η επανεκκίνηση της σχετικής συζήτησης στη σύγχρονη χρονική συγκυρία μέσα από την κατεξοχήν ανάδειξη κρίσιμων θεμάτων που συνδέονται με την ανάγκη για άμεσο επανακαθορισμό των κριτηρίων και της μεθοδολογίας αξιολόγησης της βαρύτητας/κεντρικότητας των πόλεων. Για την ικανοποίηση του στόχου, οι επιχειρούμενες ερευνητικές διαδρομές οργανώνονται στη βάση μιας λογικής αλληλοτροφοδότησης σε μια προσπάθεια ταυτόχρονης προσέγγισης του φαινομένου της αστικοποίησης και εκτίμησης της χωρικής του έκφρασης μέσα από τη μελέτη του οικιστικού δικτύου.

1.1 Αστικοποίηση _ Η δυναμική μιας πολυσύνθετης διαδικασίας

Η *αστικοποίηση* του πληθυσμού μιας χώρας συνδέεται, κυρίως, με την οργάνωση των υποδομών και την εξέλιξη των παραγωγικών σχέσεων στον χρόνο και, κατ' επέκταση, τη χωρική τους έκφραση σε τοπικό και σε υπερτοπικό επίπεδο. Μέσα από την εξέλιξη αυτών των παραγωγικών σχέσεων εντείνονται όλο και πιο πολύ οι σχέσεις εξαρτημένης εργασίας των κατοίκων μιας πόλης, οι συγκεντρώσεις κεφαλαίου και μέσων παραγωγής, η παροχή υπηρεσιών διοίκησης, κοινωνικού περιεχομένου, αναψυχής, πολιτιστικών δραστηριοτήτων, η προσφορά και η ζήτηση καταναλωτικών αγαθών· αναλόγως του βαθμού αυτής της έντασης γίνεται λόγος για το φαινόμενο της αστικοποίησης του πληθυσμού και, κατ' επέκταση, του αστικού χαρακτήρα του οικισμού εντός του οποίου ο πληθυσμός ζει και δραστηριοποιείται (Λουκάκης, 1976β). Έτσι, μεταξύ των βασικότερων μοχλών των διαδικασιών αστικοποίησης του χώρου είναι η πληθυσμιακή αύξηση και η συγκέντρωση δραστηριοτήτων/λειτουργιών και υποδομών, κυρίως υπερτοπικής εμβέλειας (ESPON, 2021a· 2021b· 2021c· 2021d) (**Εικόνα 1.1α-γ**).

Ταυτόχρονα με την εξέλιξη του φαινομένου της *αστικοποίησης* του χώρου —και ενώ οι επιπτώσεις της στα φυσικά, πολιτιστικά και ανθρωπογενή οικοσυστήματα αναδεικνύουν σειρά προβλημάτων και θέτουν προκλήσεις σε επίπεδο χάραξης πολιτικών για την αστική ανάπτυξη—, η σταδιακή κυριαρχία ενός αντίθετου φαινομένου σε διάφορα μέρη του πλανήτη διαμορφώνει νέες χωρικές συσχετίσεις και, ως εκ τούτου, εισάγει άλλες προτεραιότητες στη διαδικασία της ανάπτυξης και διαχείρισης του αστικού χώρου. Πρόκειται για το φαινόμενο της *αστικής συρρίκνωσης*, ένα χωρικό φαινόμενο που χαρακτηρίζεται από ποικίλες πτυχές, μεταξύ των οποίων ενδεικτική αναφορά γίνεται στην απώλεια πληθυσμού και στη μείωση της αστικής

πυκνότητας, στην κυριαρχία φθινουσών βιομηχανιών και στον περιορισμό των οικονομικών και παραγωγικών δραστηριοτήτων με πολλαπλές επιπτώσεις στη χωρική και κοινωνικο-οικονομική συνοχή των αστικών περιοχών, στην υποβάθμιση του δομημένου περιβάλλοντος, στον περιορισμό της κατοικίας και στην εγκατάλειψη της γης —συνθήκες που επιδρούν ποικιλοτρόπως στην κτηματαγορά και στον προσανατολισμό του επενδυτικού ενδιαφέροντος.

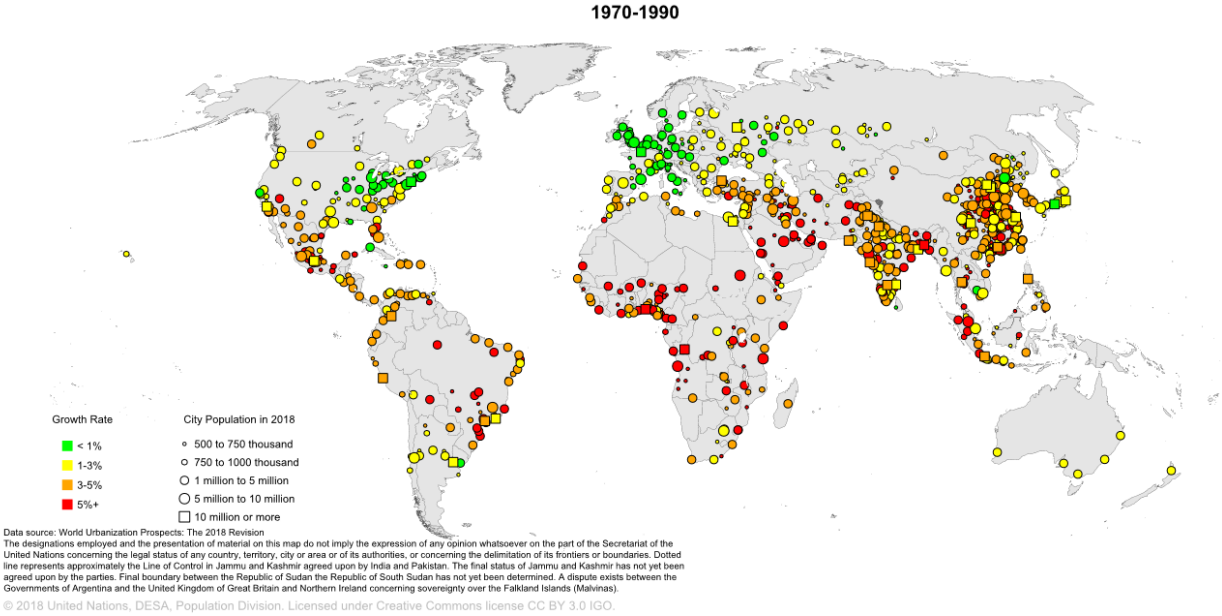

Εικόνα 1.1 α *Ρυθμοί ανάπτυξης αστικών οικισμών ανά κατηγορία μεγέθους, 1970-2030: 1970-1990. Πηγή: United Nations (UN), Department of Economic & Social Affairs, Population Dynamics, World Urbanization Prospects, 2018.*

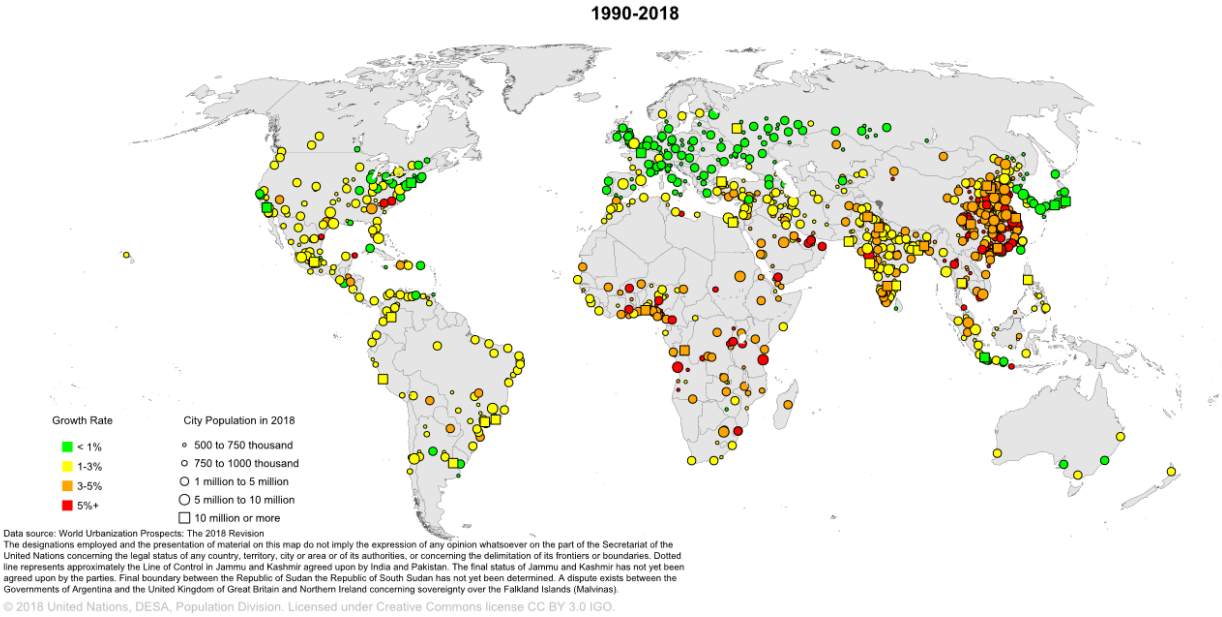

Εικόνα 1.1 β *Ρυθμοί ανάπτυξης αστικών οικισμών ανά κατηγορία μεγέθους, 1970-2030: 1990-2018. Πηγή: United Nations (UN), Department of Economic & Social Affairs, Population Dynamics, World Urbanization Prospects, 2018.*

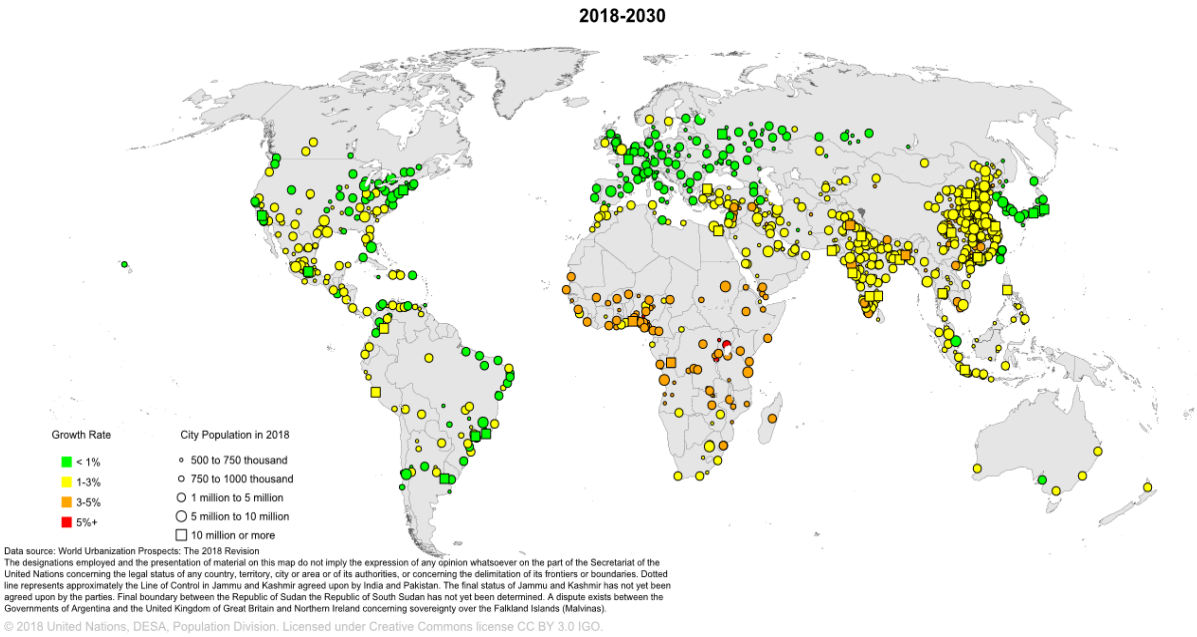

Εικόνα 1.1 γ *Ρυθμοί ανάπτυξης αστικών οικισμών ανά κατηγορία μεγέθους, 1970-2030: 2018-2030. Πηγή: United Nations (UN), Department of Economic & Social Affairs, Population Dynamics, World Urbanization Prospects, 2018.*

Σε αυτό το ευρύτερο πλαίσιο της ταυτόχρονης κυριαρχίας των φαινομένων της *αστικοποίησης* και της *αστικής συρρίκνωσης*, η δυναμική των πόλεων αλλάζει διαρκώς στον χρόνο, επηρεάζοντας με τη σειρά της τη δομή και τα χαρακτηριστικά του αστικού χώρου και τη θέση των πόλεων στο διεθνές αστικό σύστημα και στις εθνικές κλίμακες των χωρών (Haase, D. et al., 2018) (**Εικόνες 1.1α-γ** και **1.2**).

Εικόνα 1.2 *Περιοχές αστικής συρρίκνωσης στον κόσμο. Πηγή: Kabisch, N., Haase, D. & Haase, A., 2010.*

Διαμορφώνεται, έτσι, ένα δυναμικό πλαίσιο μεταλλαγών σε όλες τις διαφορετικές κλίμακες του χώρου, μέσα από το οποίο αναδεικνύονται έντονα (ή λιγότερο έντονα) αστικοποιημένες περιοχές, εντός των οποίων αναπτύσσονται πόλεις ποικίλων πληθυσμιακών μεγεθών και αναπτυξιακής δυναμικής. Ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν η μελέτη και η εκτίμηση αυτής της μετεξέλιξης της *αστικής δυναμικής* κατά τη διάρκεια του χρόνου στο πλαίσιο των εκάστοτε επικρατουσών συνθηκών και τάσεων που συνδέονται, άμεσα ή έμμεσα, με την αύξηση των αστικών περιοχών αλλά και των πόλεων με πληθυσμό > 10 εκατομμυρίων, κυρίως στην Ασία, στη Β. και Ν. Αμερική και στην Αφρική (**Εικόνα 1.3α-δ**).

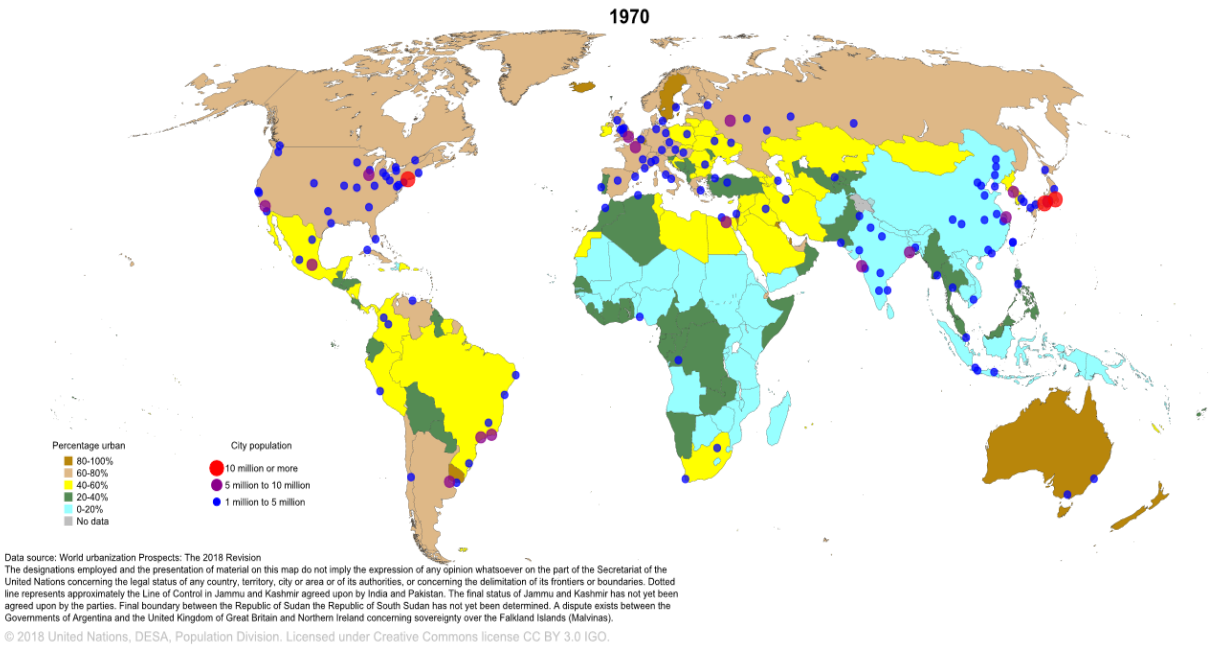

Εικόνα 1.3 α *Ποσοστό αστικών περιοχών και αστικών οικισμών ανά κατηγορία μεγέθους: 1970. Πηγή: United Nations (UN), Department of Economic & Social Affairs, Population Dynamics, World Urbanization Prospects, 2018.*

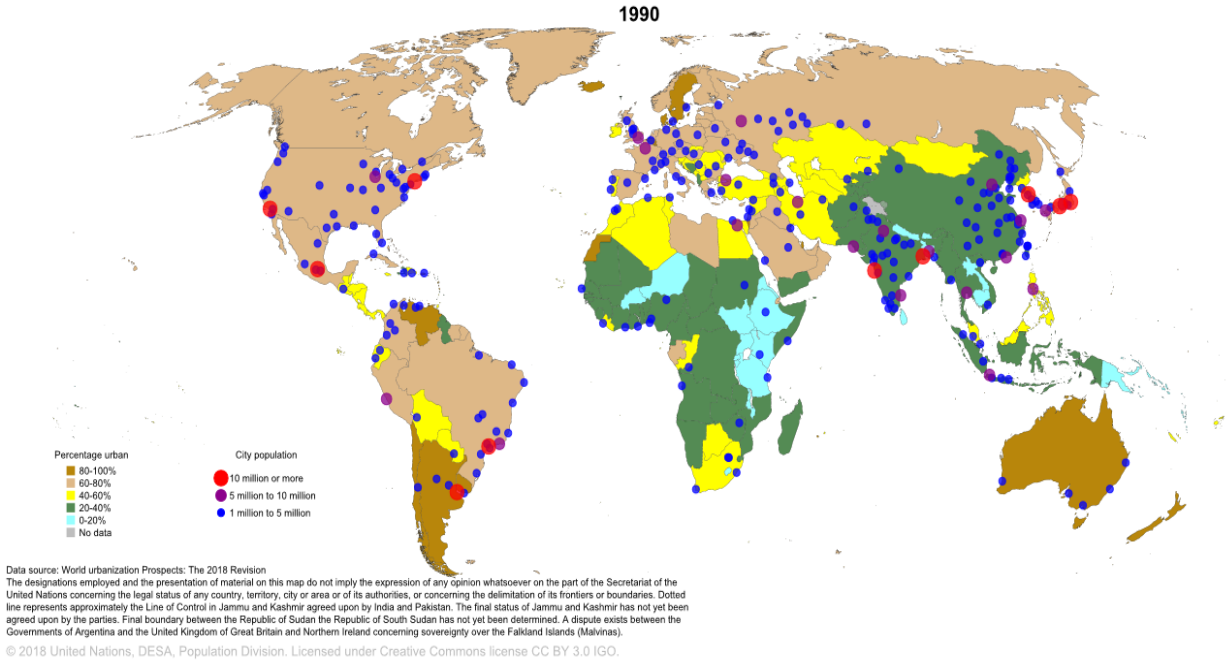

Εικόνα 1.3 β *Ποσοστό αστικών περιοχών και αστικών οικισμών ανά κατηγορία μεγέθους: 1990. Πηγή: United Nations (UN), Department of Economic & Social Affairs, Population Dynamics, World Urbanization Prospects, 2018.*

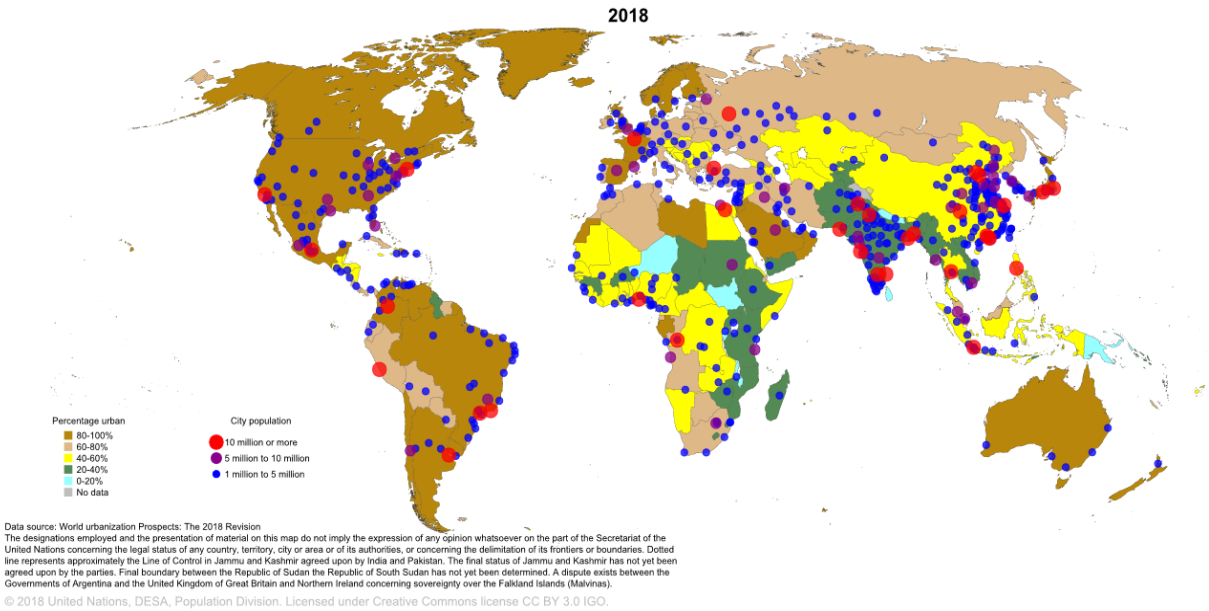

Εικόνα 1.3 γ *Ποσοστό αστικών περιοχών και αστικών οικισμών ανά κατηγορία μεγέθους: 2018. Πηγή: United Nations (UN), Department of Economic & Social Affairs, Population Dynamics, World Urbanization Prospects, 2018.*

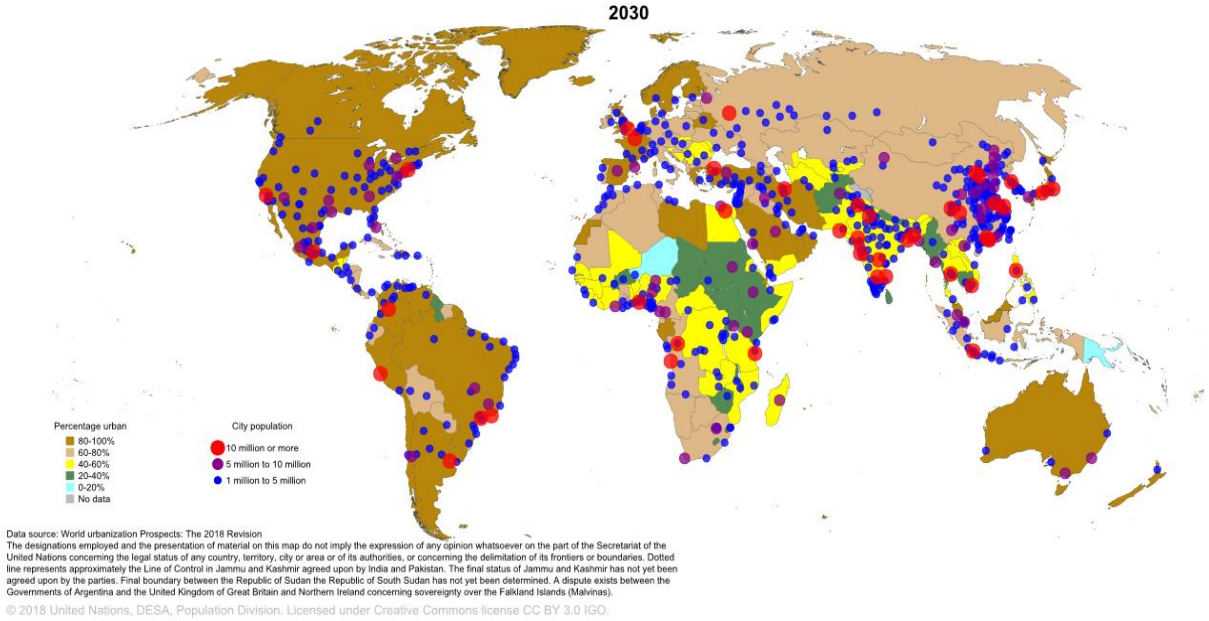

Εικόνα 1.3 δ *Ποσοστό αστικών περιοχών και αστικών οικισμών ανά κατηγορία μεγέθους: 2030. Πηγή: United Nations (UN), Department of Economic & Social Affairs, Population Dynamics, World Urbanization Prospects, 2018.*

Η πορεία εξέλιξης του φαινομένου της *αστικοποίησης* ξεκινά με έντονους ρυθμούς κυρίως στη διάρκεια του 19ου αιώνα λόγω της Βιομηχανικής Επανάστασης, της οποίας υπήρξε —σε μεγάλο βαθμό— αποτέλεσμα. Στον 20ό αιώνα οι ρυθμοί της αστικοποίησης αυξήθηκαν όσο ποτέ άλλοτε στο παρελθόν, με τη συγκέντρωση στις πόλεις να κυριαρχεί στην πλειονότητα των χωρών (αναπτυγμένων και υπό ανάπτυξη) παγκοσμίως. Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση των αναπτυγμένων χωρών της Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής, η αστικοποίηση (urbanization) στη διάρκεια του 20ού αιώνα ήταν το αποτέλεσμα της εκβιομηχάνισης και της οικονομικής ανάπτυξης από τη συγκέντρωση και τη συσχέτιση υπερτοπικών δραστηριοτήτων παραγωγής, υπηρεσιών και αναψυχής. Ταυτόχρονα, οι δύο αυτοί παράγοντες φαίνεται ότι στην περίπτωση των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών της Λατινικής Αμερικής, της Ασίας, και της Αφρικής επηρέασαν την αστικοποίησή τους μερικώς μόνο. Όπως και να έχει, στην πλειονότητα των χωρών ο πληθυσμός φαίνεται ότι στρέφεται προς τις πόλεις για να ξεφύγει από τη μιζέρια της υπαίθρου. Έτσι, οι

πόλεις οδηγούνται σε εντυπωσιακή πληθυσμιακή έκρηξη, που συνοδεύεται από οικονομική ευημερία, αλλά και από πλήθος περιβαλλοντικών και κοινωνικο-οικονομικών επιπτώσεων με έντονες διαφοροποιήσεις σε τοπικό επίπεδο, οι οποίες απασχολούν και προβληματίζουν τις κυβερνήσεις των χωρών (Williams & Brunn, 1983) (**Εικόνα 1.4**).

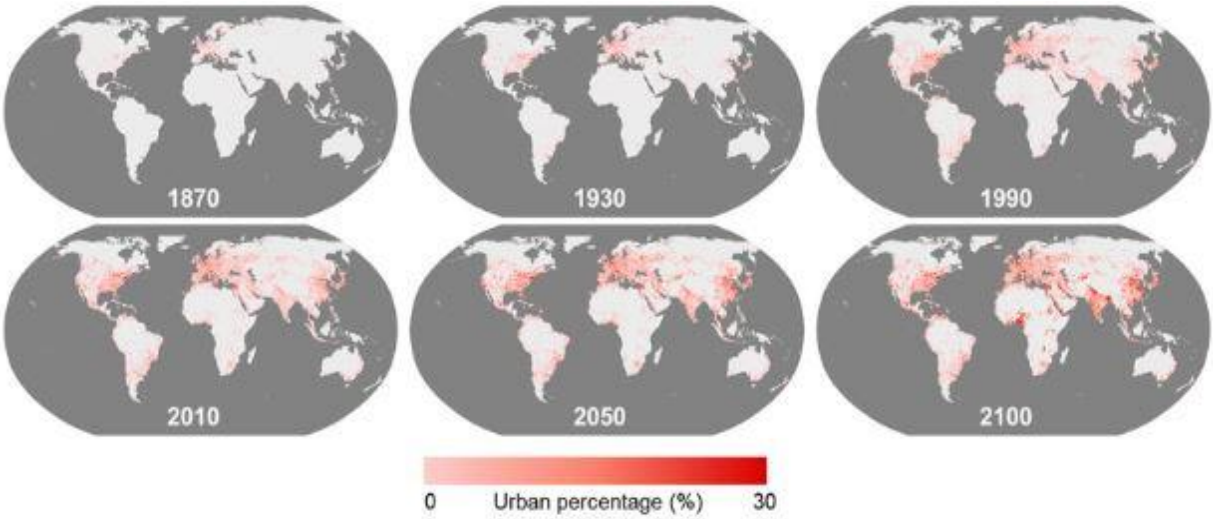

Εικόνα 1.4 *Αλλαγή της παγκόσμιας αστικής έκτασης από το 1870 έως το 2100 (αποτύπωση με χρήση του λογισμικού ArcGIS Pro). Πηγή: Li, X., Zhou, Y., Hejazi, M. et al., 2021.*

Κλείνοντας, αξίζει να σημειωθεί ότι το φαινόμενο της αστικοποίησης, το οποίο είναι σε εξέλιξη παγκοσμίως, δεν συνδέεται αποκλειστικά με την εκβιομηχάνιση και τη συγκέντρωση υποδομών, αλλά, σε σημαντικό βαθμό, και με τη διαχρονική μετακίνηση ιδεών σε ρεύματα σκέψης. Έτσι, θα μπορούσε να υποστηριχτεί πως η πόλη δεν είναι μόνο το αποτέλεσμα συγκέντρωσης, παραγωγής, κατανάλωσης και ανταλλαγής, αλλά μια επιθυμητή ανθρώπινη κατασκευή η οποία σχετίζεται με την ανάπτυξη μιας σκέψης ορθολογικού τύπου (Chombart de Lauwe, στο Λεοντίδου-Γεράρδη, 1977: 25-26).

1.1.1 Φάσεις και προσδιοριστικοί παράγοντες της αστικοποίησης

Το φαινόμενο της *αστικοποίησης* έχει τύχει, κατά καιρούς, διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων σε ό,τι αφορά τον εντοπισμό και την ερμηνεία των κύριων φάσεων εμφάνισης και μετεξέλιξής του. Από τις πιο γνωστές προσεγγίσεις ερμηνείας του είναι εκείνη του *περιφερειακού κύκλου* ή του *αστικού κύκλου* των Klaassen & Scimemi (1981), σύμφωνα με την οποία η ανάπτυξη των πόλεων ακολουθεί τα εξής τέσσερα στάδια:

1. της **αστικοποίησης** (urbanization stage),
2. της **προαστικοποίησης** (suburbanization stage),
3. της **αποαστικοποίησης** (disurbanization stage) και
4. της **επαναστικοποίησης** (reurbanization stage).

Καθένα από τα παραπάνω τέσσερα στάδια επιδρά με διαφορετικό τρόπο στη διαδικασία ανάπτυξης των πόλεων και, κατ' επέκταση, στην οργάνωση του οικιστικού δικτύου των χωρών στη διάρκεια του χρόνου (**Εικόνα 1.5**) (Kawashima, 1986˙ Nordstrom, 1981˙ Θεοδωρά, 2015˙ ΙΠΑ, 1998˙ Λαμπριανίδης, 2001: 348-349˙ Λουκάκης, 1997: 60-62˙ Λουκάκης, 1999: 61-63˙ Ρόντος & Παπαδασκαλόπουλος, 1994).

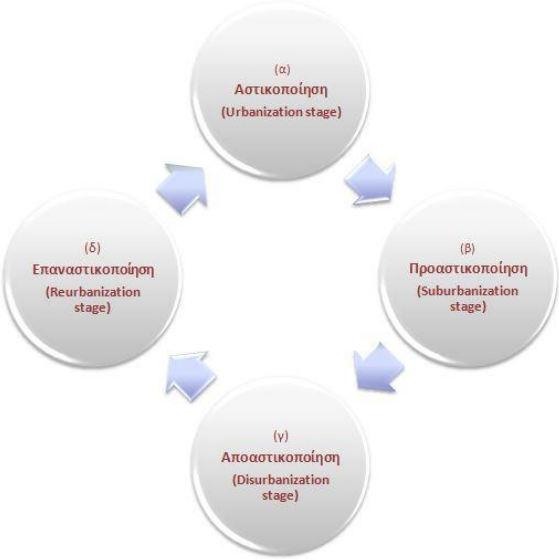

Εικόνα 1.5 *Φάσεις αστικοποίησης: η προσέγγιση περιφερειακού κύκλου ή αστικού κύκλου. Πηγή: Klaassen & Scimemi, 1981 _ ιδία επεξεργασία.*

Πιο συγκεκριμένα, κατά φάση σημειώνονται τα ακόλουθα (**Εικόνα 1.6**):

- ✓ Φάση **αστικοποίησης**: χαρακτηρίζεται από την έντονη συσσώρευση πληθυσμού, λειτουργιών και δραστηριοτήτων στις πόλεις. Η συσσώρευση αυτή ενισχύει την πρόκληση αρνητικών συνεπειών στο αστικό περιβάλλον, οι οποίες γίνονται αντιληπτές κυρίως μέσα από την αύξηση της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης (π.χ. ατμοσφαιρική ρύπανση, αλλοίωση στοιχείων φυσικού πλούτου, βιοποικιλότητας, τοπίου), την υποβάθμιση του δομημένου περιβάλλοντος (π.χ. υψηλές πυκνότητες, ασυμβατότητα χρήσεων, έντονες κυκλοφοριακές φορτίσεις) και την υπονόμευση της ποιότητας ζωής των κατοίκων μέσα από τη διόγκωση των αρνητικών οικονομιών, την αύξηση του χρόνου και κόστους μετακίνησης, την ανεπάρκεια των τεχνικών/ κοινωνικών υποδομών, την έλλειψη ελεύθερων κοινόχρηστων χώρων, την αύξηση των τιμών γης και πλήθους άλλων παραγόντων. Στη συγκεκριμένη φάση επιβαρύνονται σημαντικά η ταυτότητα και η φέρουσα ικανότητα των αστικών περιοχών ενώ ταυτόχρονα απειλούνται η εδαφική και κοινωνικο-οικονομική συνοχή τους, καθώς και η τοπική ταυτότητα των πόλεων.
- ✓ Φάση **προαστικοποίησης**: διαπιστώνεται έντονη μετακίνηση νοικοκυριών (κυρίως μέσης/υψηλής εισοδηματικής τάξης) από τις κεντρικές υποβαθμισμένες περιοχές των πόλεων προς την περίμετρο εκείνων (σε υφιστάμενα ή/και σε νέα προάστια) όπου επικρατούν ευνοϊκότερες συνθήκες διαβίωσης. Παράλληλα, παρατηρείται μετακίνηση επιχειρήσεων, υπηρεσιών, εμπορίου, αναψυχής και τουρισμού σε προάστια ή κατά μήκος βασικών οδικών αξόνων. Διαμορφώνονται, έτσι, νέοι πόλοι (κέντρα με τη μορφή συγκεντρώσεων τοπικής ή υπερτοπικής εμβέλειας) και άξονες αστικής ανάπτυξης (εμπορικά/επιχειρηματικά κέντρα γραμμικής ανάπτυξης). Συνέπειες αυτών των ανακατατάξεων είναι η ενίσχυση των μετακινήσεων και των αρνητικών εξωτερικών οικονομιών και η επέκταση των προβλημάτων από τις κεντρικές περιοχές των πόλεων προς την περίμετρό τους (περιαστικές και εξωαστικές περιοχές).
- ✓ Φάση **αποαστικοποίησης**: χαρακτηρίζεται από εγκατάλειψη των κεντρικών περιοχών των πόλεων από τους μόνιμους κατοίκους και από τομείς της διοίκησης, των επιχειρήσεων και των υποδομών και τη μετακίνησή τους προς νέους οικισμούς ή και περιοχές στην ευρύτερη περίμετρο των πόλεων. Μέσα από αυτές τις χωρικές ανακατατάξεις, υποβαθμίζονται κεντρικά σημεία των πόλεων αλλά και υφιστάμενα προάστιά τους. Διαμορφώνονται, έτσι, συνθήκες γκέτο σε τμήματα αλλά και ολόκληρες περιοχές των πόλεων, που καλούνται να διαχειριστούν ζητήματα ασφάλειας και ποιότητας ζωής. Την ίδια στιγμή, ενισχύεται η αστική διάχυση μέσα από τη δημιουργία νέων προαστίων, οικισμών, ακόμα και πόλεων: πρόκειται για συνθήκη που εντείνει δραματικά τις πιέσεις στα φυσικά, πολιτιστικά και ανθρωπογενή οικοσυστήματα και

ενισχύει τα περιβαλλοντικά, χωροταξικά και πολεοδομικά προβλήματα κυρίως λόγω αύξησης των απαιτήσεων σε δίκτυα μεταφορών και σε τεχνικές–κοινωνικές υποδομές (π.χ. δίκτυα υδροδότησης, ηλεκτροδότησης, ενέργειας, διαχείρισης απορριμμάτων, εκπαίδευσης, υγείας και πρόνοιας κ.ά.).

- ✓ Φάση **επαναστικοποίησης**: κυριαρχούν προσπάθειες επαναφοράς των μόνιμων κατοίκων, και των υποδομών παραγωγής/υπηρεσιών και κοινωνικών εξυπηρετήσεων, κυρίως σε κεντρικές περιοχές των πόλεων, μέσω παροχής κινήτρων και προώθησης πολιτικών εξυγίανσης και αστικής αναγέννησης. Ο στόχος είναι η δημιουργία ευνοϊκότερων συνθηκών διαβίωσης σε κεντρικές περιοχές των πόλεων, καθώς και η ανάκτηση της ζωντάνιας και της ποιότητας και βιωσιμότητας του αστικού περιβάλλοντος. Επιπλέον, επιδιώκεται περιορισμός των μετακινήσεων σε μια προσπάθεια μείωσης των αρνητικών συνεπειών σε περιβάλλον και οικονομία και καθιέρωσης νέων βιώσιμων μορφών αστικής κινητικότητας.

(α) **αστικοποίηση**

Νέα Υόρκη, ΗΠΑ

Παγκόσμια μητρόπολη και ισχυρό διοικητικό, οικονομικό και επιχειρηματικό κέντρο με έντονη συγκέντρωση πληθυσμού και δραστηριοτήτων παραγωγής, υπηρεσιών, τουρισμού, αναψυχής.

(β) **προαστικοποίηση**

Προάστιο στο Κολοράντο Σπρινγκς, ΗΠΑ

Προαστιακή γειτονιά κατοικιών με χαρακτηριστικά τυπικής πολεοδομικής οργάνωσης και έντονη εξάρτηση από τη χρήση ιδιωτικού αυτοκινήτου.

(γ) **αποαστικοποίηση**

Ντιτρόιτ, ΗΠΑ

Από τις πιο ισχυρές βιομηχανικές πόλεις στον κόσμο με παράδοση στην αυτοκινητοβιομηχανία, σε συνθήκες ύφεσης, με έντονα στοιχεία εγκατάλειψης, συρρίκνωσης και παρακμής.

(δ) **επαναστικοποίηση**

Αμβούργο, Γερμανία

Ισχυρό οικονομικό κέντρο της ΒΔ Ευρώπης σε διαδικασία ανασχεδιασμού με στόχο την αστική αναγέννηση και την επανακατοίκηση της πόλης και του παραποτάμιου μετώπου.

Εικόνα 1.6 *Αστικοποίηση–Προαστικοποίηση–Αποαστικοποίηση–Επαναστικοποίηση Πηγή: (α) robertharding / Adobe Stock, 2018· (β) Shankbone, 2022· (γ) Bennett/MLIVE, 2016· (δ) © ELBE&FLUT / Thomas Hampel, n.d.*

Οι φάσεις αστικής ανάπτυξης, οι οποίες παρουσιάστηκαν συνοπτικά παραπάνω, επιβεβαιώνουν τη δυναμική και πολυσύνθετη φύση του φαινομένου της *αστικοποίησης*. Ταυτόχρονα, αποδεικνύουν ότι η κατανομή της αστικοποίησης είναι εξαιρετικά ετερογενής σε όλες τις γεωγραφικές κλίμακες και τις κατηγορίες χώρου, αφού πρόκειται για μια δυναμική διαδικασία που δεν εξελίσσεται με τον ίδιο τρόπο ή την ίδια ένταση σε κάθε περίπτωση, ούτε συμβαίνει ταυτόχρονα ή στις ίδιες χρονικές περιόδους σε όλες τις χώρες. Η εμπειρία έχει δείξει ότι το φαινόμενο της αστικοποίησης και οι μετεξελίξεις που παρουσιάζει στον χρόνο έχουν πολλές και ποικίλες εκφάνσεις ως προς τα χαρακτηριστικά και τη δυναμική τους, αλλά και τις μορφές της χωρικής τους έκφρασης, ενώ μπορεί να λαμβάνουν χώρα τόσο εντός μητροπολιτικών περιφερειών και πόλεων ποικίλων μεγεθών και ειδικών κατηγοριών (π.χ. ιστορικών, παράκτιων, κ.ά.) (κατηγορία Ι) αλλά και στις ευρύτερες περιαστικές/εξωαστικές περιοχές επιρροής τους (λειτουργικές αστικές περιοχές) (κατηγορία ΙΙ), όσο και σε μη αστικές περιοχές (νέες πόλεις) (κατηγορία ΙΙΙ). Ενδιαφέρον μελέτης στις παραπάνω κατηγορίες έχουν ζητήματα εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής, αστικής πυκνότητας, βιωσιμότητας–ανθεκτικότητας, ταυτότητας και τοπίου, συνύπαρξης παλαιού και σύγχρονου, βιώσιμης αστικής κινητικότητας, κλιματικής–ενεργειακής μετάβασης, ανταπόκρισης σε κινδύνους (**Εικόνες 1.7-1.11**).

(Ι) Μητροπολιτικές περιφέρειες και Μεγαπόλεις _ Metropolitan regions and Megacities (population >10 millions)

(α)

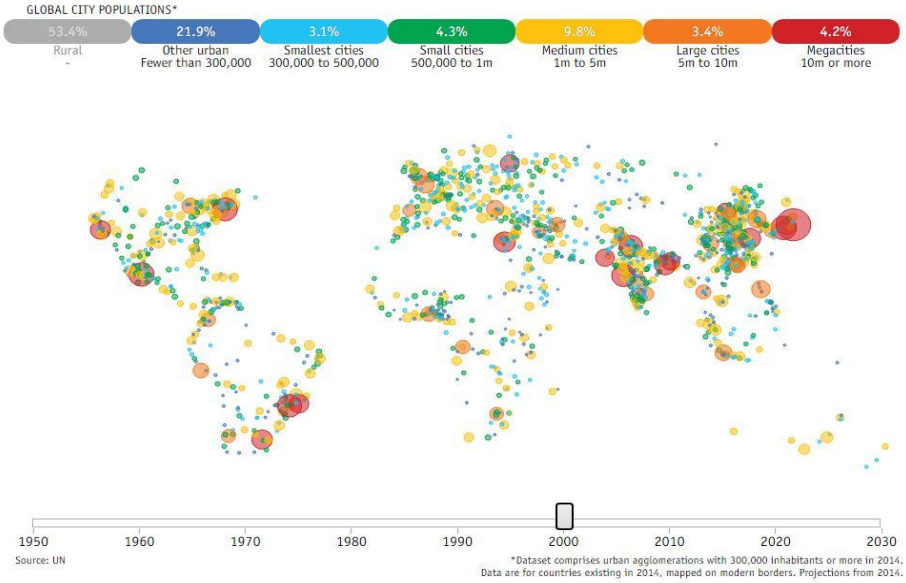

(β)

Τόκιο, Ιαπωνία

Μεγαπόλεις διεθνούς εμβέλειας (πληθυσμός > 10 εκατ.) με υψηλό επίπεδο ανάπτυξης και υψηλή αστική πυκνότητα.

(γ)

Ρίο ντε Τζανέιρο, Λατινική Αμερική

Μητροπολιτικές περιφέρειες όπου συνυπάρχουν αναπτυγμένες και υποβαθμισμένες περιοχές (φαβέλες–παραγκουπόλεις).

Εικόνα 1.7 *Το φαινόμενο της αστικοποίησης _ Ποικίλες εκφάνσεις και η χωρική τους έκφραση στη σύγχρονη εποχή.*
Πηγή: (α) The Economist Data Team, 2015, (β) f11photo/Shutterstock, n.d., (γ) Alicia Nijdam / Creative Commons, 2009.

(Ι) Αστικοποίηση πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους, και ειδικών κατηγοριών (ιστορικών, παράκτιων κ.ά.)

(α)

Λυών, Γαλλία

Πόλεις με ιστορικά κέντρα (μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς), με έντονες τάσεις τουριστικοποίησης και αυξημένες πιέσεις αστικοποίησης και βραχυχρόνιας μίσθωσης.

(β)

Λυών (La Part-Dieu modern), Γαλλία

Πόλεις με ιστορικά κέντρα (μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς), όπου αναπτύσσονται θύλακες νέων αστικών αναπτύξεων (ψηλά κτήρια, κέντρα υπηρεσιών, πολιτισμού, αναψυχής, εμπορίου).

(γ)

Βαλτιμόρη, ΗΠΑ (Inner Harbour)

Παράκτιες πόλεις/πόλεις–λιμάνια με έντονα φαινόμενα αστικοποίησης του παράκτιου μετώπου, τουριστικοποίησης και ανάπτυξης νέων παράκτιων θυλάκων υπερτοπικής εμβέλειας για αναψυχή, πολιτισμό, υπηρεσίες και εμπόριο, με επιπτώσεις στις παράκτιες κοινότητες και στα φυσικά οικοσυστήματα.

(δ)

Στοκχόλμη, Σουηδία

Πόλεις με ιστορικό κέντρο, πλάι στο νερό, με έντονες τάσεις αστικοποίησης και ταυτόχρονη ανάγκη προστασίας και βιώσιμης ανάπτυξης των παράκτιων αστικών μετώπων τους με όρους αειφορίας, αστικής ανθεκτικότητας, διαχείρισης υδάτων και επιπτώσεων της κλιματικής κρίσης.

Εικόνα 1.8 *Το φαινόμενο της αστικοποίησης _ Ποικίλες εκφάνσεις και η χωρική τους έκφραση στη σύγχρονη εποχή.*
Πηγή: (α) Giraud, 2009, (β) Duet, 2019, (γ) appalachianview/depositphotos, 2017, (δ) Mistervlad/Shutterstock, 2019.

(ΙΙ) Αστικοποίηση των περιαστικών και εξωαστικών περιοχών επιρροής των πόλεων

(α)

Εξωαστικές και αγροτικές περιοχές της Ελλάδας

Οικιστική ανάπτυξη σε περιοχές εκτός σχεδίου, σε εξωαστικές και αγροτικές περιοχές της Ελλάδας. Η επίλυση των πολλαπλών επιπτώσεων από την εφαρμογή της εκτός σχεδίου απασχολεί και προβληματίζει τις πολιτικές κυβερνήσεις και διχάζει την επιστημονική κοινότητα και τις τοπικές κοινωνίες.

(β)

Μεσόγεια Αττικής, Αθήνα, Ελλάδα

Οικιστική ανάπτυξη στην πεδιάδα Μεσογείων της Αττικής, με θεσμοθετημένη Ζώνη Οικιστικού Ελέγχου (ΖΟΕ), με στόχο την προστασία του περιβάλλοντος και της γεωργικής γης λόγω της λειτουργίας του διεθνούς αεροδρομίου «Ελευθέριος Βενιζέλος» (ΦΕΚ 199/ Δ/06.03.2003).

Εικόνα 1.9 *Το φαινόμενο της αστικοποίησης _ Ποικίλες εκφάνσεις και η χωρική τους έκφραση στη σύγχρονη εποχή.*
Πηγή: (α) Οικονομικός Ταχυδρόμος, 2021, (β) Canva Pro, n.d.

(ΙΙΙ) Αστικοποίηση μέσα από οργάνωση νέων πόλεων και ενίσχυση υφιστάμενων πόλεων με πολιτιστικό πλούτο

(α)

Platinum Jubilee Civic Awards

(β)

Platinum Jubilee Civic Awards

Η περίπτωση της Μ. Βρετανίας

Η βρετανική κυβέρνηση διατύπωσε προτάσεις για κατασκευή νέων πόλεων από το μηδέν στην αγγλική ύπαιθρο με στόχο την αντιμετώπιση της έλλειψης κατοικιών και τον περιορισμό υψηλών αστικών πυκνοτήτων σε υφιστάμενες πόλεις. Οι προτάσεις εντάσσονται σε ένα συνολικό εθνικό σχέδιο οικιστικής ανάπτυξης και αφορούν την ανάπτυξη αστικών κοινοτήτων από την Κάμπρια στα βόρεια έως την Κορνουάλη στο νοτιότερο άκρο της Αγγλίας. Στο σχέδιο εντάσσεται η κατασκευή νέων «πράσινων» πόλεων και χωριών (TVXS, 2017).
(α)-(β) Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι προτάσεις οικιστικής ανάπτυξης και αστικής εξυγίανσης που διατυπώνονται στο πλαίσιο του διαγωνισμού Platinum Jubilee Civic Awards εξαιτίας των επιδράσών τους στη δυναμική του οικιστικού δικτύου της Μ. Βρετανίας και στην ποιοτική αναβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος πόλεων με στοιχεία ιστορίας και πολιτιστικής κληρονομιάς.

Εικόνα 1.10 *Το φαινόμενο της αστικοποίησης _ Ποικίλες εκφάνσεις και η χωρική τους έκφραση στη σύγχρονη εποχή.*
Πηγή: (α) Cabinet Office, 2022, (β) Sky News, 2022.

(ΙΙΙ) Αστικοποίηση χωρών μέσα από οργάνωση νέων πόλεων

(α) (β)

Beijing, China ***Xiong'an New Area, China***

Το κινέζικο αστικό φαινόμενο

(α) _ Η διαχείριση της διαρκώς εντεινόμενης τάσης συγκέντρωσης του πληθυσμού σε αστικές περιοχές αποτελεί ένα από τα πλέον κρίσιμα ζητήματα στην Κίνα. Η οργάνωση θυλάκων ψηλών κτηρίων για κατοικία και αστικές λειτουργίες σε υφιστάμενες πόλεις, σε συνδυασμό με την κατασκευή νέων πόλεων, διαμορφώνουν ένα νέο αστικό φαινόμενο στην Κίνα με πολλαπλές επιπτώσεις στο περιβάλλον και στην εδαφική και κοινωνικο-οικονομική συνοχή και ταυτότητα των πόλεων αλλά και των ευρύτερων αστικών και αγροτικών περιοχών τους.

(β) _ Νέα περιοχή Xiong'an, Κίνα: πρόκειται για ένα ακόμη παράδειγμα πόλης που χτίστηκε για να μειώσει την αστική συμφόρηση και να συμβάλει στον περιορισμό της υπερσυγκέντρωσης του πληθυσμού στο Πεκίνο. Η νέα πόλη, που άνοιξε το 2017, γνώρισε οικονομική επιτυχία από την πρώτη μέρα, και η πρόβλεψη είναι ότι σύντομα θα γίνει μια σημαντική οικονομική ζώνη στη χώρα. Επιπλέον, εμφανίζεται στις διεθνείς ειδήσεις, επειδή ολοκλήρωσε τον στόχο της για παραγωγή 100% καθαρής ενέργειας.

(γ) (δ)

Dubai, the capital of the Emirate of Dubai, United Arab Emirates (UAE)

Dubai, the capital of the Emirate of Dubai, United Arab Emirates (UAE)

Dubai _ Η οικιστική ανάπτυξη της ερήμου

(γ)-(δ) _Το Ντουμπάι, αν και βρίσκεται μέσα στην έρημο, αποτελεί ένα από τα πλέον δυναμικά κέντρα στον κόσμο, με την οικιστική του ανάπτυξη να εξελίσσεται ραγδαία, λαμβάνοντας ποικίλες μορφές πολεοδομικής και αρχιτεκτονικής οργάνωσης. Η εξέλιξη της αστικοποίησης του Ντουμπάι και η χωρική έκφρασή της έχουν ανοίξει έντονη συζήτηση σε επίπεδο περιβαλλοντικής προστασίας, αυθεκτικότητας τοπικής ταυτότητας, αστικής πυκνότητας, βιώσιμης αστικής κινητικότητας, ανθεκτικότητας και βιωσιμότητας του αστικού περιβάλλοντος, εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής. Πρόκειται για ένα φαινόμενο που απασχολεί σε ερευνητικό επίπεδο τις σχολές σχεδιασμού σε παγκόσμιο επίπεδο λόγω των ποικίλων περιβαλλοντικών, χωρικών και κοινωνικο-οικονομικών επιπτώσεών του.

Εικόνα 1.11 *Το φαινόμενο της αστικοποίησης _ Ποικίλες εκφάνσεις και η χωρική τους έκφραση στη σύγχρονη εποχή.*
Πηγή: (α) Reuters, 2014, (β) Xinhua, 2017, (γ) Castillo, 2013, (δ) Fuchs, 2013.

Η έντονη ετερογένεια του φαινομένου της *αστικοποίησης* οφείλεται στην ποικιλία των παραγόντων που επηρεάζουν τη διαδικασία της υλοποίησης και μετεξέλιξής του. Οι παράγοντες μπορεί να είναι ενδογενείς ή εξωγενείς, με άλλα λόγια, να βρίσκονται εντός ή εκτός του συστήματος αναφοράς (δηλ. της περιοχής μελέτης). Στην πρώτη περίπτωση οι παράγοντες συνδέονται κυρίως με τα χαρακτηριστικά και τις ιδιαιτερότητες της περιοχής, ενώ στη δεύτερη περίπτωση σχετίζονται με τις γενικές και πιο ειδικές

συνθήκες/συγκυρίες που επικρατούν στο ευρύτερο περιβάλλον (περιφερειακό, εθνικό, διεθνές επίπεδο) της περιοχής αναφοράς τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Στην κατηγορία των εξωγενών παραγόντων συγκαταλέγονται η οικονομική ύφεση, η κλιματική και η ενεργειακή κρίση, οι μεταναστευτικές και οι προσφυγικές ροές, οι φυσικές και οι τεχνολογικές καταστροφές, συρράξεις, απουσία/έλλειψη φυσικών πόρων, ενώ στους ενδογενείς παράγοντες περιλαμβάνονται μεταξύ άλλων τα εθνικά συστήματα χωρικού σχεδιασμού και αναπτυξιακής πολιτικής των χωρών, θέματα νομοθεσίας και πολιτικής γης, στρατηγικές χωρικής ανάπτυξης, διαχείρισης και σχεδιασμού, καθώς και επιλογές επενδυτικής πολιτικής και παροχής κοινωνικο-οικονομικών κινήτρων.

Αποτιμώντας τη διεθνή και ευρωπαϊκή εμπειρία προκύπτει ότι παράγοντες που έχουν παίξει ρόλο στην αστικοποίηση των χωρών παγκοσμίως είναι κυρίως η κατανομή των πλουτοπαραγωγικών πηγών, η χωροθέτηση των δικτύων μεταφοράς, η οργάνωση των παραγωγικών δραστηριοτήτων που διαμορφώνουν συνθήκες οικονομίας κλίμακας και η χωροθέτηση των διοικητικών και επιχειρηματικών κέντρων λήψης αποφάσεων (Friedmann, στο Friedmann & Alonso, 1975: 266-303). Στην αστικοποίηση χωρών και περιοχών ρόλο έχουν παίξει, επίσης, ποιοτικά χαρακτηριστικά του φυσικού–πολιτιστικού περιβάλλοντος και οι ευνοϊκές κλιματικές συνθήκες. Στο παρελθόν, οι πόλεις με την πιο σημαντική αστική ανάπτυξη ήταν εκείνες που βρίσκονται κοντά σε *ποταμούς εμπορίου* [δηλ. ποταμούς και θαλάσσιες διαδρομές ή οδικά και σιδηροδρομικά δίκτυα (rivers of commerce)], ενώ κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών της μεταβιομηχανικής κοινωνίας η διαδικασία της αστικοποίησης χωρών και περιοχών εξαρτάται όλο και περισσότερο από την «έξυπνη» αξιοποίηση των (αναφερόμενων στη βιβλιογραφία) *λεωφόρων της γνώσης* (information highways), δηλαδή δικτύων υψηλής τεχνολογίας που συνδέονται με την επικοινωνία, την πληροφορική και την ανάπτυξη προϊόντων και υπηρεσιών έξυπνης εξειδίκευσης (Ανθόπουλος, 2022· Λαμπριανίδης, 2001: 237-328).

Εξίσου σημαντικό ρόλο στην αστικοποίηση των χωρών και των περιφερειών/περιοχών τους παίζουν παράγοντες πολιτικού και διοικητικού χαρακτήρα λόγω των ποικίλων επιδράσεών τους στην κατανομή και στη διαχείριση των οικονομικών δραστηριοτήτων αλλά και των επενδύσεων. Ανάμεσα σε αυτούς τους παράγοντες σημειώνονται η κρισιμότητα ύπαρξης πολιτικής σταθερότητας, ο βαθμός δημοκρατικότητας του κοινωνικού συστήματος, η δομή του συστήματος διοίκησης, που συνδέεται με τον βαθμό συγκέντρωσης των αρμοδιοτήτων εθνικού, περιφερειακού και τοπικού επιπέδου, καθώς και η διαδικασία λήψης αποφάσεων διοικητικού χαρακτήρα (Mera, 1988· Petrakos & Brada, 1989· Petrakos & Tsoukalas, 1992). Επισημαίνεται ότι οι παράγοντες με πολιτικό–διοικητικό χαρακτήρα επαληθεύουν την άρρηκτη και διαρκή αλληλεξάρτηση της οικονομικής και της διοικητικής δραστηριότητας στη διαδικασία αστικοποίησης των περιοχών σε όλες τις γεωγραφικές κλίμακες.

Ειδικά για την Ευρώπη και την Ευρωπαϊκή Ένωση, ανάμεσα στους πιο σημαντικούς παράγοντες που έχουν συμβάλει στην έως τώρα εντατικοποίηση της μητροπολιτικής συγκέντρωσης και έχουν επηρεάσει τις χωρικές ισορροπίες στις εθνικές–υπερεθνικές κλίμακες των χωρών (Πετράκος & Τσουκαλάς στο Κουτσόπουλος, επιμ., 1994: 277) είναι:

1. η διαρκώς αυξανόμενη παγκοσμιοποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων και ο κυρίαρχος ρόλος του ξένου κεφαλαίου,
2. ο στόχος για τη διασφάλιση *ολοκλήρωσης* της ευρωπαϊκής αγοράς των κρατών μελών με τις διαφοροποιημένες επιδράσεις του στην αναπτυξιακή δυναμική τους,
3. το πλήθος των διαρθρωτικών μεταβολών που είναι σε εξέλιξη στην παραγωγή (όπως είναι η τριτογενοποίηση παραγωγής, η τεχνολογική ανάπτυξη κ.ά.),
4. η επίδραση πολιτικών παραγόντων και της άσκησης πολιτικής (π.χ. πολιτικές παροχής κινήτρων, παροχής προστασίας, χωροθέτησης δραστηριοτήτων παραγωγής/υπηρεσιών) και
5. ο ρόλος του χωρικού σχεδιασμού (εδαφικού και θαλάσσιου) μέσα από τις επιλογές της χωροθέτησης υποδομών/δραστηριοτήτων στις εθνικές κλίμακες των χωρών.

Οι εκτιμήσεις για την επίδραση των παραπάνω παραγόντων στην *αστικοποίηση* δεν είναι ευνοϊκές. Συγκεκριμένα, από καιρό έχει επισημανθεί ο κίνδυνος της αύξησης των αστικών περιοχών (μητροπόλεων, πόλεων, οικισμών) που καλούνται να αντιμετωπίσουν προβλήματα ανάπτυξης, ειδικά στην περίπτωση των χωρών που βρίσκονται στη φάση *αναπτυξιακού εκσυγχρονισμού* (π.χ. χώρες Ασίας και ΝΑ Μεσογείου). Ο κίνδυνος ενισχύεται, κυρίως, λόγω της υπεροχής των *μητροπολιτικών περιοχών* και των *μεγάλων πόλεων* στη

συγκέντρωση πληθυσμού και δραστηριοτήτων, λειτουργιών και υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας. Η συγκέντρωση αυτή επιτρέπει την ανάπτυξη ενδογενών παραγόντων που ενισχύουν την *αστική πόλωση* και την ταυτόχρονη εγκατάλειψη αγροτικών περιοχών της υπαίθρου —κυρίως εκείνων που βρίσκονται σε ορεινές, νησιωτικές και ακριτικές περιφέρειες της ΕΕ.

Σε αυτό το πλαίσιο των εξελίξεων και των χωρικών μετασχηματισμών που τις συνοδεύουν, η επίδραση των διαρθρωτικών οικονομικών μεταβολών στις ανακατατάξεις του παραγωγικού συστήματος θεωρείται δεδομένη. Μάλιστα, αναμένεται να επηρεάσει τις υφιστάμενες σχέσεις/ισορροπίες μεταξύ των πόλεων σε όλες τις γεωγραφικές κλίμακες. Έχει, εξάλλου, διαπιστωθεί ότι η διαφοροποίηση του σύγχρονου προτύπου της οικονομικής δραστηριότητας σε συνθήκες κυριαρχίας της άυλης οικονομίας αναμένεται να επηρεάσει τη διαδικασία της αστικοποίησης σε ολόκληρο τον πλανήτη για δύο λόγους. Από τη μία πλευρά, οι νέες τάσεις συγκέντρωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων στις μητροπολιτικές περιοχές και στις ευρύτερες λειτουργικές περιοχές των μεγάλων πόλεων εντείνουν περαιτέρω την *αστικοποίηση* στις εθνικές κλίμακες μέσα από την ανάπτυξη οικονομιών αστικής κλίμακας (urbanization economies), δηλαδή οικονομιών οι οποίες στηρίζονται στην αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού που διαθέτει υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης και εξειδίκευσης (Brennan & Richardson, 1989· CEC, 1992). Από την άλλη πλευρά, οι σύγχρονες τεχνολογικές εξελίξεις επιτρέπουν σε πόλεις μεσαίου ή/και μικρότερου πληθυσμιακού μεγέθους, με έντονη συγκέντρωση προωθητικών δραστηριοτήτων σε τομείς παραγωγής και τουρισμού, μεταφορών, τεχνικών και κοινωνικών υποδομών, να ενισχύσουν την *αστικοποίησή* τους και να ισχυροποιήσουν τη θέση τους στον διεθνή χάρτη (Θεοδωρά, 2014· 2015). Περισσότερο ευάλωτες στη διαδικασία αστικοποίησής τους εμφανίζονται εκείνες οι πόλεις οι οποίες είχαν στηρίξει την ανάπτυξή τους κυρίως σε τομείς της βαριάς βιομηχανίας και των θαλάσσιων μεταφορών (CEC, 1992). Σε αυτές τις πόλεις διαπιστώνεται κυριαρχία της δεύτερης και τρίτης φάσης αστικοποίησης (δηλ. της *προαστικοποίησης* και *αποαστικοποίησης*). Πρόκειται για μια τάση που έχει ως συνέπεια την ανάδυση προκλήσεων χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού, με αντικείμενο την αναγκαιότητα της ταυτόχρονης αντιμετώπισης χωρικών προβλημάτων που εντοπίζονται στις πιο *κεντρικές υποβαθμισμένες περιοχές* τους (αστικά κενά, ανάπτυξη γκέτο κ.ά.) και στην ευρύτερη περίμετρό τους (όπως είναι η διάχυση αστικοποίησης, η υποβάθμιση περιβάλλοντος κ.ά.).

Συμπερασματικά, εκτιμάται ότι καταλυτικό ρόλο στην προσέγγιση του φαινομένου της *αστικοποίησης* και στην ερμηνεία των φάσεων μετεξέλιξής του (κεφ. 1.1.1) και των ποικίλων προτύπων χωρικής έκφρασής του στον χρόνο (κεφ. 1.1.2), μπορούν να παίξουν παράγοντες τόσο από την πλευρά της ζήτησης, όσο και από την πλευρά της προσφοράς. Πιο συγκεκριμένα:

- ✓ Από την **πλευρά της ζήτησης**, βασικές κατηγορίες αποτελούν δημογραφικοί παράγοντες (π.χ. αύξηση πληθυσμού, το μέγεθος νοικοκυριών, η δυναμική μετανάστευσης κ.ά.), οικονομικοί παράγοντες [(π.χ. αύξηση Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) και Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας (ΑΠΑ)[1], μακροοικονομικές τάσεις, πρόσβαση σε πιστώσεις, επίπεδο αποταμίευσης νοικοκυριών, καθεστώτα κοινωνικού κράτους, εξυγίανση αγροτικού τομέα κ.ά.)], κοινωνικοί παράγοντες [π.χ. προτιμήσεις σχετικά με τη στέγαση και με τους όρους και την εποχικότητα κατοίκησης (συγκατοίκηση, δεύτερη κατοικία κ.ά.), την ποιότητα των δικτύων μεταφορών και των τεχνικών και κοινωνικών υποδομών κ.ά.], αλλά και τεχνολογικοί παράγοντες (π.χ. σύγχρονη τεχνολογική υποδομή / εξοπλισμός, έξυπνες εφαρμογές κ.ά.).
- ✓ Από την **πλευρά της προσφοράς**, κύριοι παράγοντες με διαρκώς εντεινόμενο ερευνητικό ενδιαφέρον είναι η κερδοφορία μέσα από τη μετατροπή των χρήσεων γης, η στρατηγική της ιδιοκτησίας γης και τα νόμιμα δικαιώματα για την ανάπτυξή της, καθώς και οι εκάστοτε δημοσιονομικές πτυχές και το ισχύον σύστημα διοίκησης.

Κλείνοντας, παράγοντες εξίσου σημαντικής κρισιμότητας στη διαδικασία αστικοποίησης (όπως θα φανεί και στα επόμενα κεφάλαια) είναι η θέση αλλά και παράμετροι πολιτικού χαρακτήρα λόγω των πολλαπλών επιδράσεών τους στη δομή, στην ένταση και στη χωρική έκφραση του φαινομένου. Στην πρώτη

[1]Το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) [Gross Domestic Product (GDP)] και η Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (ΑΠΑ) [Gross Value Added (GCA)] αποτελούν οικονομικούς όρους. Το ΑΕΠ είναι «η συνολική αγοραία αξία όλων των τελικών προϊόντων και υπηρεσιών που παράγονται σε μια χώρα στη διάρκεια μιας ορισμένης χρονικής περιόδου», ενώ η ΑΠΑ αναφέρεται στην εκάστοτε οικονομική επιβάρυνση της αξίας ενός αγαθού ως πρώτης ύλης σε κάθε στάδιο επεξεργασίας του έως την τελική μορφή του, δηλαδή στη φάση της κατανάλωσης (Williamson, Given & Scifleet, 2018).

περίπτωση ανήκουν παράγοντες που συνδέονται με τα γεωγραφικά και χωρικά χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες περιοχών (γεωμορφολογία, γεωλογία, κλίμα, διασυνοριακός χαρακτήρας, γεωπολιτική βαρύτητα κ.ά.), ενώ στη δεύτερη συναντώνται παράγοντες που σχετίζονται με τη διαδικασία του σχεδιασμού και το σύστημα διοίκησης και νομοθεσίας, αφού στην πραγματικότητα κάθε εξέλιξη στον χώρο αποτελεί προϊόν πολιτικής απόφασης και απαιτεί την έγκριση του σχεδιασμού και τη διασφάλιση της νομιμότητας εφαρμογής του (κεφ. 5).

1.1.2 Χαρακτηριστικά και χωρική έκφραση της αστικοποίησης στον ευρωπαϊκό χώρο

Η *αστικοποίηση* δεν συμβαίνει εξίσου σε όλες τις περιόδους και τις χώρες. Όπως παρουσιάστηκε και στα προηγούμενα κεφάλαια, η αστικοποίηση χαρακτηρίζεται από έντονη ετερογένεια ως προς τις φάσεις της εμφάνισης και της μετεξέλιξής της, εξαιτίας της άρρηκτης συσχέτισης του φαινομένου με ένα ευρύ αλλά και πολυσύνθετο φάσμα μεταβλητών (όπως γεωγραφικών, περιβαλλοντικών, χωρικών, πολιτικο-κοινωνικο-οικονομικών κ.ά.), το οποίο αλλάζει στον χρόνο και διαφοροποιείται κατά περίπτωση. Για να μπορέσουμε, λοιπόν, να κατανοήσουμε τα χαρακτηριστικά της αστικοποίησης αλλά και τη χωρική έκφρασή της πρέπει να διερευνούμε την κατάσταση στη χώρα ή στην περιοχή μελέτης στο πλαίσιο των ευρύτερων εξελίξεων σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. Σε αυτή τη λογική, το παρόν υποκεφάλαιο εστιάζεται στην Ευρώπη και στην ΕΕ ως ευρύτερο γεωγραφικό και πολιτικο-κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο αναφοράς της Ελλάδας (χωρικό πεδίο έρευνας). Πιο συγκεκριμένα, η προσέγγιση του αντικειμένου επιδιώκεται μέσα από τη μελέτη της σύγχρονης βιβλιογραφίας και εμπειρίας με τρόπο ώστε να επιτρέπονται η ανάδειξη κρίσιμων θεμάτων που αφορούν το *αστικό φαινόμενο* και τις αναδιαρθρώσεις του στον χρόνο και η βέλτιστη αξιοποίηση των εν λόγω θεμάτων (σε επόμενη φάση) στη διατύπωση της προτεινόμενης μεθοδολογίας για την τυπολογική ταξινόμηση των ελληνικών πόλεων (βλ. Μέρος Δ΄). Ειδικότερα:

1 _ Όσον αφορά τα χαρακτηριστικά της *αστικοποίησης* στην Ευρώπη και στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), συνοπτικά σημειώνονται τα εξής:

- ✓ **Α_ Η αστικοποίηση δεν εκδηλώνεται ταυτόχρονα. Δεν ακολουθεί τις ίδιες φάσεις ούτε εξελίσσεται με τα ίδια οικιστικά πρότυπα και την ανάλογη ένταση σε κάθε περίπτωση στον χρόνο.**

Ειδικό ενδιαφέρον στη διαδικασία αστικοποίησης του χώρου παρουσιάζει η οικιστική επέκταση πόλεων και οικισμών μέσα από τις φάσεις της προαστικοποίησης και της αποαστικοποίησης. Πιο συγκεκριμένα, η έξοδος προς τα *προάστια* (προαστικοποίηση) ξεκινά στη Δυτική Ευρώπη και στις ΗΠΑ αμέσως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (σπάνια και πιο πριν). Αντίθετα, η διαδικασία της πληθυσμιακής αποκέντρωσης από τις μητροπολιτικές περιοχές και τις μεγάλες πόλεις πέρα από τα προάστια (αποαστικοποίηση), δηλαδή προς μικρότερους οικισμούς και πόλεις περιφερειακών περιοχών, παρατηρείται αρχικά στις ΗΠΑ (κυρίως μετά τη δεκαετία του 1980) και σταδιακά σε άλλες χώρες του κόσμου. Στις ΗΠΑ η συγκεκριμένη μορφή αποαστικοποίησης εντοπίζεται χωρικά κυρίως στις αγροτικές περιοχές των μητροπόλεων ή σε πιο μικρές αλλά ταχύτατα αναπτυσσόμενες αστικές περιοχές στις Ζώνες του Ήλιου[2], ενώ στην Ευρώπη παραμένει περιορισμένη και εντοπίζεται χωρικά, κυρίως, σε χώρες της Βορειοδυτικής Ευρώπης, δηλαδή σε περιοχές με υψηλής ποιότητας τεχνολογική ανάπτυξη και συγκέντρωση εξυπηρετήσεων και υποδομών στις περιαστικές–εξωαστικές περιοχές τους (π.χ. Ιρλανδία, Σουηδία, Δανία, Βέλγιο). Η αποαστικοποίηση, που εκδηλώνεται μέσα από τη δημιουργία νέων πόλεων, θα παίξει σημαντικό ρόλο στην αστικοποίηση της Ευρώπης. Αυτή η τάση θα κάνει την εμφάνισή της για πρώτη φορά στην Αγγλία στα μέσα του 20ού αιώνα, ενώ στη συνέχεια θα επεκταθεί και σε άλλες χώρες τις Ευρώπης (π.χ. Γαλλία, Ρωσία) για μια σειρά από γεωπολιτικούς και κοινωνικο-οικονομικούς λόγους (π.χ. κορεσμός υφιστάμενων πόλεων, ποιότητα κατοίκησης, αποκέντρωση παραγωγής, ενίσχυση διασυνοριακών περιοχών κ.ά.) (Σταθακόπουλος, 2013).

[2] Η «Ζώνη του Ήλιου» αποτελεί μια ευρύτερη περιοχή των νότιων ΗΠΑ (δεκαεπτά Πολιτείες), η οποία τις τελευταίες δεκαετίες δέχεται έντονη συγκέντρωση πληθυσμού, λόγω α) της εσωτερικής μετανάστευσης (κύμα συνταξιοδοτούμενων babyboomers) εξαιτίας ήπιων κλιματικών συνθηκών, και β) των μεταναστευτικών ροών (νόμιμων/παράνομων) από την Κεντρική και Λατινική Αμερική λόγω της γεωγραφικής της θέσης (διασυνοριακές πολιτείες).

Η δημιουργία νέων πόλεων θα αποτελέσει ιδιαίτερα αντικείμενο ενδιαφέροντος κατά τη διάρκεια της πρόσφατης εικοσαετίας μέσα από προτάσεις οργάνωσής τους στο ευρύτερο πλαίσιο των αρχών και κατευθύνσεων της έξυπνης ανάπτυξης (πράσινη ανάπτυξη, δημιουργική οικονομία, επιχειρηματικότητα – έξυπνη εξειδίκευση, τεχνολογική εξέλιξη, ενεργειακή ουδετερότητα κ.ά.) κυρίως σε χώρες της Ευρώπης (π.χ. Μ. Βρετανία) και της Ασίας (π.χ. Κίνα). Έτσι, η συζήτηση για τη βιωσιμότητα–ανθεκτικότητα της συγκεκριμένης μορφής αποαστικοποίησης είναι σε εξέλιξη, ενώ ταυτόχρονα έντονη είναι η κριτική που ασκείται σε ό,τι αφορά τις περιβαλλοντικές και τις χωρο-κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις των νέων πόλεων στις χώρες εφαρμογής τους. Η κριτική αφορά, κατά κύριο λόγο, τα υιοθετούμενα πρότυπα χωρικής οργάνωσης, κατοίκησης και αστικής ζωής, τη σύνθεση των εμπλεκομένων (δημόσιος τομέας, επενδυτές κ.ά.) και το είδος των αρμοδιοτήτων τους στη διαδικασία σχεδιασμού σε συσχέτιση με τους εκάστοτε υιοθετούμενους μηχανισμούς υλοποίησης του συγκεκριμένου μοντέλου αποαστικοποίησης και τους πιθανούς περιορισμούς που θέτει σε όλα τα στάδια υλοποίησής του (ιδιοκτησιακό καθεστώς, θεσμικό πλαίσιο, εμπλεκόμενοι φορείς κ.ά.). Ειδικό ενδιαφέρον μελέτης έχουν οι νέες πόλεις που σχεδιάζονται σε χώρες της Ασίας, κυρίως σε ό,τι αφορά α) τον ρόλο του κράτους και των πολυεθνικών στον σχεδιασμό και στη διαχείριση των αστικών υποδομών, β) τα κριτήρια για την επιλογή θέσης (ανάπτυξη σε περιοχές με δυσμενείς κλιματικές συνθήκες, χωρίς αστικό περιβάλλον) και γ) την οργάνωση του αστικού περιβάλλοντος, όπου συχνά διαπιστώνεται απουσία αστικών ποιοτήτων που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στη διασφάλιση μιας περισσότερο αρμονικής συνύπαρξης και κοινωνικοποίησης του πληθυσμού (δηλ. δημόσιοι χώροι, μορφές βιώσιμης αστικής κινητικότητας, περιοχές κατοικίας χαμηλής πυκνότητας, πολυλειτουργικά τοπικά κέντρα κ.ά.). Δυστυχώς, στην πλειονότητα αυτών των περιπτώσεων η κυρίαρχη τάση σχεδιασμού τους είναι η αναπαραγωγή πανομοιότυπων προτύπων, τα οποία βασίζονται στη συγκρότηση συνεκτικών πόλεων μέσα από υιοθέτηση κατοίκησης υψηλών πυκνοτήτων, αχανών εκτάσεων για την ανάπτυξη των δικτύων μεταφορών και ελεύθερων χώρων πρασίνου χωρίς υποδομές δημόσιας χρήσης και με ελλιπή ή ανύπαρκτη σύνδεσή τους με στοιχεία τοπικής ταυτότητας–ιστορίας. Αυτή η άκριτη υιοθέτηση προτύπων αστικής ανάπτυξης σε περιοχές ποικίλων χαρακτηριστικών και κουλτούρας έχει αποδειχθεί στην πράξη ότι οδηγεί σε υποβάθμιση της βιωσιμότητας και ανθεκτικότητας των φυσικών, πολιτιστικών και ανθρωπογενών οικοσυστημάτων (Bracken et al., 2020˙ Friedrich-Ebert-Stiftung Asia, 2021˙ McKinsey & Company, 2019˙ MIT Technological Review Insights, 2021˙ Satterthwaite, 2023˙ South China Morning Post, 2022˙ Voce & van Mead, 2019˙ Wocomodocsm, 2020).

Και στις δύο μορφές αποαστικοποίησης που παρουσιάστηκαν παραπάνω [δηλ. σε υφιστάμενες πόλεις (προάστια) ή σε νέες πόλεις], οι πιο πιθανές αιτίες εμφάνισής της έχουν θεωρηθεί η εντεινόμενη πληθυσμιακή αύξηση σε συνδυασμό με την έλλειψη γης, το υψηλό κόστος ζωής στις μεγάλες πόλεις, η περιβαλλοντική ρύπανση και η αναζήτηση από τους κατοίκους των πόλεων ενός πιο ποιοτικού τρόπου ζωής. Εντούτοις, διαχρονικά οι πιο σημαντικές αιτίες μετεξέλιξης της προαστικοποίησης φαίνεται να είναι αφενός η *αποβιομηχάνιση* πόλεων, που οδηγεί τους κατοίκους σε οικισμούς ή/και μικρές πόλεις αγροτικών περιοχών προς αναζήτηση εργασίας, και αφετέρου οι επιλογές ισχυρών πολυεθνικών να αυξήσουν τα κέρδη τους μέσα από κινήσεις παραγωγής δομημένου χώρου για τη συγκέντρωση επιχειρήσεων και πληθυσμού σε συγκεκριμένου τύπου αστικές περιοχές (τόποι εργασίας – θύλακες επιχειρηματικότητας) υπό τη μορφή νέων πόλεων (π.χ. Duqm, γνωστή και ως Industrial City of Sino, Oman, Xiong'an New Area, China, κ.ά.) (Costa, 2020).

Με βάση τα παραπάνω, διαπιστώνεται ότι η αποαστικοποίηση στις πρώτες φάσεις της εξέλιξής της θα συνδεθεί με την *αποβιομηχάνιση* (δηλ. την απομάκρυνση της βιομηχανίας από μεγάλες πόλεις για την εξεύρεση φθηνότερου εργατικού δυναμικού), ενώ στην εποχή της 4ης βιομηχανικής επανάστασης, που είναι σε εξέλιξη, συνδυάζεται με την ανάπτυξη νέων *κέντρων επιχειρηματικότητας και τεχνολογίας*. Ανεξάρτητα από τα αίτια της εμφάνισης και της μετεξέλιξης του φαινομένου της αποαστικοποίησης, ενδιαφέρον προς μελέτη έχει η παρακολούθηση και εκτίμηση της χρονικής αλληλουχίας του, η οποία επιδρά ποικιλοτρόπως στην παραγωγή του αστικού χώρου και στη δυναμική των αστικών δικτύων. Έτσι, σε περιπτώσεις κυρίως των ανεπτυγμένων χωρών (π.χ. ΗΠΑ) η αποαστικοποίηση φαίνεται ότι προηγείται της αποβιομηχάνισης, με τις επιχειρήσεις να ακολουθούν τον πληθυσμό. Εντούτοις, υπάρχουν και περιπτώσεις όπου συμβαίνει ακριβώς το αντίστροφο, δηλαδή η αποκέντρωση των βιομηχανιών και των επιχειρήσεων προηγείται, και η μετακίνηση του πληθυσμού έπεται. Σε αυτή την περίπτωση ανήκουν κυρίως χώρες της Ασίας και της μεσογειακής Ευρώπης. Η διαφορά είναι ότι στις ευρωπαϊκές χώρες η αποαστικοποίηση εκφράζεται μέσα από τη

μετακίνηση του πληθυσμού, κυρίως σε μικρότερους οικισμούς και σε πόλεις των αγροτικών περιοχών, ενώ στις χώρες της Ασίας ο πληθυσμός μετακινείται στις νέες πόλεις. Η δεύτερη έκφραση της αποαστικοποίησης συμβαίνει και σε χώρες της ΒΔ Ευρώπης, όπως στη Μεγάλη Βρετανία, με τη διαφορά ότι σε αυτή την περίπτωση οι νέες πόλεις οργανώνονται μέσα από την προώθηση οικιστικών προτύπων που επιδιώκουν την ανάπτυξη αστικού περιβάλλοντος με μορφές και δομές πιο φιλικές προς τα φυσικά–πολιτιστικά οικοσυστήματα του τόπου χωροθέτησής τους, στο πλαίσιο των στόχων για βιώσιμη ανάπτυξη της Ατζέντας 2030[3] (δηλ. μικρή κλίμακα χωρικής ανάπτυξης – αστικής πυκνότητας, πράσινες υποδομές, βιώσιμη αστική κινητικότητα, αστική ανθεκτικότητα κ.ά.) (Ηνωμένα Έθνη, 2015· TVXS, 2017).

✓ **Β_Η αστικοποίηση δεν συνδέεται απαραίτητα με την πληθυσμιακή αύξηση.**

Μεταξύ των σημαντικότερων μοχλών περιφερειακής αστικοποίησης είναι η πληθυσμιακή ανάπτυξη και οι μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές. Η σύγκριση της δημογραφικής αλλαγής με την αστική ανάπτυξη αποκαλύπτει μια ασύμμετρη γεωγραφική κατανομή στην Ευρώπη και στην ΕΕ ειδικότερα. Έτσι, υπάρχουν: α) περιοχές με ισόρροπη ανάπτυξη, δηλαδή η αστικοποίηση του χώρου (οικιστικές αναπτύξεις) συμβαδίζει με τις πληθυσμιακές εξελίξεις, και β) περιοχές με μη ισόρροπη ανάπτυξη, δηλαδή εκεί όπου η ποσοστιαία μεταβολή του πληθυσμού είναι διπλάσια από εκείνη της αστικής ανάπτυξης (αύξηση αστικής πυκνότητας) ή αντίστροφα (φθίνουσα αστική πυκνότητα). Επιπλέον, κάποιες περιοχές έχουν μειούμενο πληθυσμό, αλλά αυξανόμενο αστικό ιστό (μείωση πυκνότητας). Η ανάλυση δεδομένων για την περίοδο 2000-2018 δείχνει ότι η παραγωγή περιοχών αστικής χρήσης (αστικοποιημένη γη) συχνά ξεπερνά την υποτιθέμενη ανάγκη (αύξηση πληθυσμού) στην Ευρώπη (ESPON 2021a· 2021c). Σε αυτό το πλαίσιο συνθηκών, τάσεων και προοπτικών, μια από τις κυρίαρχες απειλές για τις πόλεις και τη λειτουργική τους περίμετρο (ευρύτερες περιαστικές–εξωαστικές περιοχές της υπαίθρου) είναι η έντονη τάση αστικοποίησης ολόκληρων περιοχών, ακόμα και αν βρίσκονται σε περιφέρειες οι οποίες συρρικνώνονται (πληθυσμιακά ή σε οικονομική βάση). Αυτή η τάση ενισχύεται από τις αρχές του 21ου αιώνα και απαιτεί άμεση αντιμετώπιση για τη διασφάλιση εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής και την αποτροπή των δυσμενών συνεπειών της εξελισσόμενης κλιματικής και ενεργειακής κρίσης.

2 _ Όσον αφορά τη δυναμική και χωρική έκφραση της αστικοποίησης σε επίπεδο Ευρώπης και ΕΕ, διαπιστώνονται τα ακόλουθα:

✓ **Γ_ Συνύπαρξη ποικίλων προτύπων αστικοποίησης σε αστικές και γεωργικές περιοχές.**

Αν και ο χώρος της ΕΕ (και ευρύτερα ο ευρωπαϊκός) χαρακτηρίζεται από υψηλό επίπεδο αστικοποίησης και από την ύπαρξη ισχυρών αστικών περιφερειών, μόνο το ένα τρίτο (1/3) περίπου του πληθυσμού ζει σε μεγάλες μητροπολιτικές περιοχές. Σε σύγκριση με άλλες περιοχές του πλανήτη (αναπτυγμένες αλλά και υπό ανάπτυξη), στην Ευρωπαϊκή Ένωση τα οικιστικά πρότυπα χαρακτηρίζονται από σχετικά πυκνοκατοικημένες *αγροτικές περιοχές*, με το ένα τρίτο (1/3) περίπου του πληθυσμού να ζει σε πόλεις μικρού ή/και μεσαίου μεγέθους, εκτός των μεγάλων αστικών συγκεντρώσεων. Αυτή η συνθήκη θα μπορούσε να αποδοθεί στην ιστορική εξέλιξη του φαινομένου της αστικοποίησης στην Ευρώπη, η οποία παρουσιάζει αποκεντρωμένη εικόνα και ευνόησε την ανάδυση ενός ισχυρού πολυκεντρικού συστήματος, μέσα από τη δημιουργία ενός σύνθετου πλέγματος μεγάλων και μεσαίων ή/και μικρότερων πόλεων (ESPON, 2014a· 2014b· 2014c· 2021b).

Στο πλαίσιο αυτών των μετεξελίξεων έχουν ήδη αρχίσει να διαφαίνονται τάσεις αστικής αναμόρφωσης, οι οποίες αναμένεται να συμβάλλουν στην αλλαγή του υφιστάμενου αστικού συστήματος της Ευρώπης και της ΕΕ ειδικότερα. Σε αυτές τις τάσεις αστικής αναμόρφωσης, μεταξύ άλλων, συγκαταλέγονται:

[3] Το 2015 οι παγκόσμιοι ηγέτες ενέκριναν ομόφωνα την Ατζέντα 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη. Οι δεκαεπτά στόχοι είναι: (1) μηδενική φτώχεια, (2) μηδενική πείνα, (3) καλή υγεία και ευημερία, (4) ποιοτική εκπαίδευση, (5) ισότητα των φύλων, (6) καθαρό νερό και αποχέτευση, (7) φτηνή–καθαρή ενέργεια, (8) αξιοπρεπής εργασία και οικονομική ανάπτυξη, (9) βιομηχανία, καινοτομία και υποδομές, (10) λιγότερες ανισότητες, (11) βιώσιμες πόλεις και κοινότητες, (12) υπεύθυνη κατανάλωση και παραγωγή, (13) δράση για το κλίμα, (14) ζωή στο νερό, (15) ζωή στη στεριά, (16) ειρήνη, δικαιοσύνη και ισχυροί θεσμοί, (17) συνεργασία για τους στόχους (Ηνωμένα Έθνη – Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ, 2015).

- ✓ η εντεινόμενη *αστική διάχυση* ως αποτέλεσμα των διαρκώς αυξανόμενων αναγκών και απαιτήσεων από την αύξηση του πληθυσμού των πόλεων,
- ✓ η ανάδυση νέων ισχυρών *αστικών συσχετισμών* μέσα από την αλλαγή, κυρίως, των οικονομικών και των παραγωγικών προτύπων στις αστικές και στις αγροτικές περιοχές,
- ✓ η αύξηση του κοινωνικού διαχωρισμού και αποκλεισμού στις πόλεις ως συνέπεια της εντεινόμενης συγκέντρωσης ποικίλων κοινωνικο-οικονομικών τάξεων με πολυπολιτισμικό χαρακτήρα,
- ✓ η ενίσχυση της διατύπωσης πολιτικών και πρακτικών χωρικού και τομεακού σχεδιασμού με στόχο την αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής υποβάθμισης του αστικού περιβάλλοντος και τη διαχείριση των επιπτώσεων της κλιματικής, της ενεργειακής και της πρόσφατης υγειονομικής κρίσης (COVID-19).

Την ίδια στιγμή, με τις πολυσύνθετες ανακατατάξεις που βρίσκονται σε εξέλιξη στον αστικό χώρο, τα χαρακτηριστικά και η λειτουργική δομή των αγροτικών περιοχών υφίστανται σημαντικές μεταβολές και αναπροσαρμόζονται διαρκώς ως προς τη δυναμική τους στο πλαίσιο των παγκόσμιων εξελίξεων, εντείνοντας την αλληλεξάρτηση αστικών - αγροτικών περιοχών. Η υιοθέτηση αναπτυξιακών προτύπων που δεν συνάδουν με τα τοπικά χαρακτηριστικά αλλά και τις ιδιαίτερες ανάγκες των τόπων και των κατοίκων τους (κυρίως στις αγροτικές περιοχές των ορεινών και νησιωτικών περιφερειών) εντείνουν τις ανισότητες και επηρεάζουν το είδος και τους ρυθμούς αστικοποίησης των περιοχών αυτών με πολλαπλές συνέπειες στην τοπική κλίμακα.

Σε αυτό το διαρκώς μεταβαλλόμενο πλαίσιο συνθηκών σε διεθνές επίπεδο και στην κλίμακα των κρατών, οι σημαντικές αλλαγές στη δομή και στην οργάνωση του πρωτογενούς (γεωργία, κτηνοτροφία, δασοπονία κ.ά.) και του δευτερογενούς τομέα παραγωγής (βιομηχανία–βιοτεχνία κ.ά.), σε συνδυασμό με τον σχεδιασμό των δικτύων μεταφορών και των συστημάτων τεχνικών και κοινωνικών υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας (κυρίως σε ανταγωνιστικούς τομείς όπως είναι η ενέργεια, η επικοινωνία, η γνώση και έρευνα) έχουν οδηγήσει σε νέες αστικές πολώσεις, από τις οποίες αναδύονται αστικοί συσχετισμοί διαφορετικής χωρολειτουργικής εμβέλειας επιρροής. Χωρίς αμφιβολία, οι σύγχρονες τάσεις και οι προοπτικές σε επίπεδο αστικής αναμόρφωσης στην Ευρώπη φαίνεται να ευνοούν τη διαμόρφωση μιας νέας αστικής ιεραρχίας του οικιστικού δικτύου μέσα από την κυριαρχία νέων μορφών αστικοποίησης σε όλες τις ποικίλες χωρικές κλίμακες και ειδικές κατηγορίες χώρου (π.χ. παράκτιου, νησιωτικού, ορεινού, διασυνοριακού κ.ά.) (Θεοδωρά, 2004: 96-97).

✓ Δ_ Ανάδυση μιας νέας *αστικής ιεραρχίας* μέσα από την κυριαρχία νέων μορφών αστικοποίησης.

Στην Ευρώπη, στο πλαίσιο της διαρκώς εντεινόμενης παγκοσμιοποίησης του επιχειρηματικού τομέα και της επιδιωκόμενης «ευρωπαϊκής εδαφικής και κοινωνικής συνοχής», έχει ξεκινήσει η ανάδυση νέων μορφών αστικοποίησης όχι μόνο στις ευρύτερες λειτουργικές αστικές περιοχές των μητροπολιτικών περιοχών και των μεγάλων πόλεων, αλλά και στην άμεση ευρύτερη περιοχή πόλεων μεσαίου ή/και μικρότερου μεγέθους, ειδικά σε πόλεις που είναι κέντρα διοίκησης, κόμβοι μεταφορών, θύλακες συγκέντρωσης υψηλού επιπέδου υποδομών παραγωγής, υπηρεσιών, εκπαίδευσης–έρευνας–τεχνολογίας–καινοτομίας υπερτοπικής εμβέλειας ή τουριστικοί προορισμοί υπερεθνικής εμβέλειας (ESPON, 2007a· 2007b· 2007c· 2007d).

Η χωρικά επιλεκτική συγκέντρωση των καινοτόμων δομών παραγωγής, επιχειρηματικότητας και έρευνας έχει οδηγήσει σε αυξανόμενη διαφοροποίηση μεταξύ ευρωπαϊκών αστικών περιφερειών. Στο πλαίσιο του διεθνούς ανταγωνισμού, οι τάσεις συγκέντρωσης του κεφαλαίου αναμένεται να αυξηθούν περαιτέρω στις αστικές περιοχές κυρίως λόγω των συγχωνεύσεων και πτωχεύσεων. Το επί σειρά δεκαετιών υιοθετούμενο αναπτυξιακό πρότυπο της επιλεκτικής χωρικής συγκέντρωσης φαίνεται ότι έχει λειτουργήσει σε όφελος της ισχυροποίησης του ρόλου των μητροπολιτικών περιοχών και των μεγάλων πόλεων διεθνούς εμβέλειας, τάση η οποία επιβεβαιώνεται από τα στοιχεία της πρόσφατης εικοσαετίας και τις μελλοντικές προβολές τους (2019-2050) (Μεσαρίτης, 2021). Συγκεκριμένα, με βάση τις προβλέψεις, ο αστικός πληθυσμός θα διατηρηθεί σε υψηλά επίπεδα στις μητροπολιτικές περιφέρειες [Metropolitan European Growth Areas (MEGAs)] και στις ευρύτερες λειτουργικές περιοχές των πόλεων [Functional Urban Areas (FUAs)] (METREX, ESPON, 2014b). Έτσι, σύμφωνα πάντα με τις προβλέψεις, μόνο σε εννέα κράτη μέλη της ΕΕ αναμένεται μείωση του συνολικού αστικού πληθυσμού, δηλαδή σε: Βουλγαρία (-1,4%), Πορτογαλία (-1,6%), Ουγγαρία (-1,7%), Λιθουανία (-2,7%), Ιταλία (-3,1%), Ρουμανία (-8,6%), Πολωνία (-10,3%), Ελλάδα (-16,7%), Λετονία

(-17,7%). Ταυτόχρονα, οι περιοχές που φαίνεται να εμφανίσουν περιορισμένες προοπτικές συγκέντρωσης ενεργού πληθυσμού είναι κυρίως οι αγροτικές περιοχές χαμηλού εισοδήματος και οι μεταβιομηχανικές περιοχές.

Σε αυτό το πλαίσιο αστικής αναμόρφωσης και σε συνθήκες δικτυακής οργάνωσης και τεχνολογικής εξέλιξης, μια νέα *αστική ιεραρχία* διαμορφώνεται στην ΕΕ μέσα από τη συγκρότηση ανταγωνιστικών *αστικών συσχετισμών* σε όλα τα ποικίλα χωρικά επίπεδα. Από τη μία πλευρά, η νέα αυτή αστική ιεραρχία περιλαμβάνει αστικές περιοχές με εξειδικευμένες παραγωγικές δραστηριότητες, η ανάπτυξη των οποίων ελέγχεται από ισχυρά μητροπολιτικά κέντρα και, από την άλλη πλευρά, ένα πλήθος αγροτικών περιοχών και περιθωριοποιημένων πόλεων (κυρίως μικρού πληθυσμιακού μεγέθους) που αδυνατούν να ενταχθούν σε ισχυρά αστικά δίκτυα λόγω των περιορισμένων οικονομικών–παραγωγικών σχέσεων που αναπτύσσουν, κυρίως εξαιτίας της γεωγραφικής θέσης τους (π.χ. ορεινές, νησιωτικές, συνοριακές) και του χαμηλού επιπέδου τεχνολογικής ανάπτυξής τους. Η κυρίαρχη αυτή τάση αστικής συγκρότησης αναμένεται να διευρύνει το χάσμα μεταξύ μητροπολιτικών περιοχών και πόλεων που ευημερούν με τις περιφερειακές αστικές περιοχές, ειδικά αν εκείνες βρίσκονται στις νοτιότερες και πιο ανατολικές χώρες της Ευρώπης, όπως η Ελλάδα.

Κλείνοντας, υποστηρίζεται ότι για τη βέλτιστη κατανόηση της εξέλιξης του ευρωπαϊκού αστικού χώρου πρέπει να προσεγγιστούν και να συνεκτιμηθούν οι μελλοντικές διαστάσεις των σχέσεων μεταξύ Ανατολής–Δύσης (ESPON, 2017a· 2017b· 2021d), όπως αυτές διαμορφώνονται μετά την πρόσφατη διεύρυνση της ΕΕ (2013), την αποχώρηση της Μ. Βρετανίας (31.1.2020) αλλά και τις πρόσφατες δραματικές εξελίξεις στην Ανατολική Ευρώπη (επίθεση της Ρωσίας στην Ουκρανία το 2022) και τις πολλαπλές επιπτώσεις της στη ΝΑ Μεσόγειο και στην ευρύτερη περιοχή της, ειδικά σε επίπεδο γεωπολιτικής σταθερότητας και ενεργειακής αυτάρκειας.

✓ Ε_ Εντεινόμενη τάση αστικοποίησης ειδικών κατηγοριών χώρου και η κρισιμότητα της παράκτιας αστικοποίησης.

Στη διάρκεια των τελευταίων τριών κυρίως δεκαετιών (με ένα κενό κατά την περίοδο της ύφεσης 2008-2018), διαπιστώνεται έντονη τάση *αστικοποίησης* αγροτικών περιοχών όχι μόνο στις ευρύτερες λειτουργικές ζώνες των μεγάλων πόλεων (<60 χλμ.) αλλά και των πόλεων μεσαίου ή/και μικρού μεγέθους, που βρίσκονται σε ειδικές κατηγορίες χώρου, όπου διαπιστώνεται έντονη συνύπαρξη εύθραυστων φυσικών, πολιτιστικών και ανθρωπογενών οικοσυστημάτων σε συνθήκες πολύπλευρης κρίσης (ESPON, 2010· 2022a· ESPON–AESOP, 2021). Σε αυτές τις ειδικές κατηγορίες χώρου ανήκουν κυρίως οι ορεινές και νησιωτικές περιοχές με ακριτικό χαρακτήρα, οι οποίες βρίσκονται αντιμέτωπες με διαφορετικές μορφές αστικοποίησης απ' ό,τι οι πόλεις, οι οποίες συνδέονται πιο πολύ με την οικιστική ανάπτυξη που προκύπτει από την τουριστικοποίηση των περιοχών και τη διάχυση της παραθεριστικής κατοικίας. Έτσι, προκύπτει μια μορφή αστικοποίησης με διαφορετικές πυκνότητες και χωρικά και κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά από αυτά των πόλεων, που εξυπηρετεί περισσότερο ανάγκες εποχικού χαρακτήρα. Παρ' όλα αυτά, αυτή η μορφή της αστικοποίησης του χώρου (κυρίως του περιαστικού και εξωαστικού) συμβάλλει καταλυτικά στην αύξηση του δομημένου περιβάλλοντος, ενισχύοντας τις πυκνότητες κατοίκησης και την επισκεψιμότητα περιοχών. Επομένως, αυτή η οικιστική ανάπτυξη εγκυμονεί πλήθος κινδύνων για την τοπική ταυτότητα και ανθεκτικότητα των ευάλωτων αυτών τόπων, αφού λειτουργεί επιβαρυντικά στη φέρουσα ικανότητα των περιοχών μέσα από την αύξηση του δομημένου χώρου και την ταυτόχρονη ενίσχυση της μονοκαλλιέργειας του τουρισμού και των συναφών με αυτή δραστηριοτήτων αναψυχής και ελεύθερου χρόνου. Οι πιέσεις που δέχονται οι τόποι εντείνονται στις περιοχές όπου διαπιστώνονται διαθεσιμότητα γης και καλή προσβασιμότητα, όπως στις παράκτιες περιοχές του ηπειρωτικού κορμού της χώρας που βρίσκονται σε μικρή απόσταση από αστικές αναπτύξεις και δίκτυα μεταφορών υπερτοπικής εμβέλειας, κυρίως οδικών και σταθερής τροχιάς.

Σε αυτό το πλαίσιο των διαρκών ανακατατάξεων σε διεθνές επίπεδο, ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η αστικοποίηση των παράκτιων ηπειρωτικών και νησιωτικών περιοχών. Κύριες αιτίες αποτελούν η διαρκώς εντεινόμενη τουριστική ανάπτυξη και η υπερσυγκέντρωση υποδομών αναψυχής, υπηρεσιών και εμπορίου, κυρίως στις παράκτιες ζώνες πόλεων/οικισμών. Η αστικοποίηση των παράκτιων περιοχών διαφοροποιείται ως προς τα χαρακτηριστικά, τις πυκνότητες αλλά και την εποχικότητα κατοίκησής τους, ειδικά αν αποτελούν τουριστικούς προορισμούς ή/και θύλακες παραθεριστικής κατοικίας. Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι η *παράκτια αστικοποίηση* (coastalisation) διαρκώς εντείνεται σε πόλεις–λιμάνια και παράκτιες πόλεις με τουριστική ανάπτυξη, όπου διαπιστώνεται συγκέντρωση υψηλού επιπέδου υποδομών/εξυπηρετήσεων (όπως

μεταφορών, τηλεπικοινωνιών, πληροφορικής κ.ά.). Οι παράκτιες αστικές περιοχές των νησιών αποτελούν μια εξίσου σημαντική, ειδικής κρισιμότητας, κατηγορία χώρου λόγω των εντεινόμενων πιέσεων που δέχονται από την ανοικοδόμησή τους, η οποία συνδέεται όλο και περισσότερο με την αξιοποίησή τους ως τουριστικών προορισμών και πολύ λιγότερο με τη μόνιμη κατοίκησή τους, συνθήκη με πολλαπλές επιπτώσεις στην εδαφική και κοινωνικο-οικονομική συνοχή των τόπων. Ταυτόχρονα, η κυριαρχία της υιοθέτησης αναπτυξιακών προτύπων που στηρίζονται στη «μονοκαλλιέργεια» του τουρισμού και των συναφών δραστηριοτήτων εμπορίου και αναψυχής υπονομεύει τη φέρουσα ικανότητα των εύθραυστων αυτών τόπων και την ποιότητα και βιωσιμότητα των τοπίων τους (εδαφικών, θαλάσσιων, υποθαλάσσιων) (Theodora, 2022a).

Η αστικοποίηση των παράκτιων περιοχών (ηπειρωτικών και νησιωτικών) εντοπίζεται, κατά κύριο λόγο, στην παράκτια ζώνη όπου λαμβάνει έντονο γραμμικό ανάπτυγμα υψηλής πυκνότητας κυρίως μεταξύ των παράκτιων οδικών αξόνων και της θάλασσας (Theodora, 2020a· 2020b· Theodora & Spanogianni, 2022). Το περιβαλλοντικό και κοινωνικο-οικονομικό κόστος για τις παράκτιες κοινότητες είναι μεγάλο, ακόμα και αν σε αυτές διαπιστώνεται βραχυπρόθεσμα σημαντική οικονομική μεγέθυνση. Όμως, εξίσου σημαντικές είναι και οι επιπτώσεις στη δομή και στη δυναμική των νησιωτικών περιοχών από τις έντονες πιέσεις που δέχονται από την αστικοποίησή τους και την υπερσυγκέντρωση δραστηριοτήτων στις αστικές παράκτιες ζώνες τους. Οι επιπτώσεις είναι πιο έντονες στην περίπτωση των πιο μικρών νησιών λόγω κλίμακας και ευθραυστότητας. Γι' αυτό, η συζήτηση για τη βιώσιμη ανάπτυξή τους βρίσκεται στο επίκεντρο του δημόσιου διαλόγου, ειδικά μετά το διαρκώς εντεινόμενο επενδυτικό ενδιαφέρον για την αξιοποίησή τους ως τουριστικών πόλων, ως συνέπεια της ποιότητας του φυσικού–πολιτιστικού περιβάλλοντος και της ύπαρξης διαθέσιμης γης, σε μια εποχή στην οποία διαπιστώνονται έντονα φαινόμενα κορεσμού της φέρουσας ικανότητας νησιών με σημαντική τουριστική ανάπτυξη στο παρελθόν. Η εντατικοποίηση της παράκτιας αστικοποίησης αποτελεί μια από τις κύριες απειλές για τις παράκτιες περιοχές σε συνθήκες εξελισσόμενης κλιματικής και ενεργειακής κρίσης, ειδικά για τις χώρες της Μεσογείου, που έχουν εστιαστεί στην τουριστική ανάπτυξη, αλλά ταυτόχρονα θα υποστούν τις πιο έντονες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής (υψηλές θερμοκρασίες, άνοδος θαλάσσιας στάθμης, έντονα καιρικά φαινόμενα κ.ά.).

Σε αυτό το πλαίσιο συνθηκών, η επανεξέταση της παράκτιας αστικοποίησης αποτελεί ένα από τα πιο κρίσιμα ζητήματα σχεδιασμού (εδαφικού/θαλάσσιου) για τις χώρες της Μεσογείου. Αποκτά, δε, πρόσθετο ενδιαφέρον κατά τη συγκρότηση των εθνικών πολιτικών των παράκτιων κρατών (ειδικά της Μεσογείου), γιατί, ενώ η πλειονότητα του πληθυσμού συγκεντρώνεται σε παράκτιες περιοχές και ταυτόχρονα η ανάγκη αποτροπής/απαγόρευσης της οικιστικής ανάπτυξης εκατό μέτρα από την ακτογραμμή για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κλιματικής κρίσης καθίσταται ολοένα και πιο επιτακτική, ένας τέτοιος περιορισμός μπορεί να διαμορφώσει ένα κλίμα αντίδρασης των παράκτιων κοινοτήτων με πολιτικό κόστος, γι' αυτό και δεν γίνονται κινήσεις προς αυτή την κατεύθυνση, παρά την κρισιμότητα της κατάστασης. Στη Σύμβαση της Βαρκελώνης για την προστασία της Μεσογείου γίνονται σχετικές αναφορές στη διαχείριση της παράκτιας αστικοποίησης, στη χωροθέτηση και στον σχεδιασμό των παράκτιων υποδομών και στην ανάπτυξη της *παράκτιας ζώνης*, που διαμορφώνουν ένα πλαίσιο ποικίλων υποχρεώσεων και δεσμεύσεων για τα παράκτια κράτη. Ίσως αυτός είναι και ένας από τους πιο κύριους λόγους που η Σύμβαση δεν έχει κυρωθεί από όλα τα κράτη, με την Ελλάδα να βρίσκεται ανάμεσά τους.

✓ Στ_ Σύγχρονες οπτικές τυπολογικής ταξινόμησης της αστικοποίησης με κριτήρια πληθυσμού και χωρικής δομής.

Η μελέτη και ερμηνεία του φαινομένου της *αστικοποίησης* και η εκτίμηση της βιωσιμότητάς του μπορούν να πραγματοποιηθούν με ποικίλους τρόπους (ESPON, 2020a). Η σχετική βιβλιογραφία είναι ιδιαίτερα πλούσια. Εντούτοις, σε επίπεδο χάραξης πολιτικής, οι πιο συνηθισμένοι τρόποι αξιολόγησης της βιωσιμότητας του φαινομένου της αστικοποίησης είναι εκείνοι που χρησιμοποιούν τα κριτήρια του πληθυσμιακού μεγέθους (Eurostat, 2011) και των μορφολογικών μοτίβων αστικής δομής, που μελετούν τη χωρική έκφραση των φαινομένων της πόλωσης και διάχυσης του αστικού χώρου και της δικτύωσης πόλεων/οικισμών (κεφ. 2). Μάλιστα, στη διάρκεια της πρόσφατης εικοσαετίας, όλο και πιο πολύ γίνονται προσπάθειες ερμηνείας της αστικοποίησης μέσα από τον συνδυασμό των παραπάνω κριτηρίων στα διοικητικά επίπεδα των περιφερειών (NUTS2) αλλά και των περιφερειακών ενοτήτων (NUTS3). Την ίδια στιγμή, η ερμηνεία των χαρακτηριστικών

και της δυναμικής της αστικοποίησης επιχειρείται και μέσα από τη χρήση κριτηρίων που συνδέονται με δείκτες παραγωγής και τομεακής εξειδίκευσης. Υπό το πρίσμα ποικίλων οπτικών εκτίμησης του αστικού φαινομένου προκύπτουν διαφορετικές αξιολογήσεις και, κατ' επέκταση, προβλέψεις (τάσεις, προοπτικές, κίνδυνοι), όπως θα δούμε και στα επόμενα κεφάλαια, οι οποίες δεν φαίνεται να αξιοποιούνται στο πλαίσιο χάραξης πολιτικής. Αντίθετα, παραμένουν στο επίπεδο έρευνας – πειραματικής εφαρμογής.

Σε αυτό το πλαίσιο, λαμβάνοντας υπόψη τα δύο προαναφερθέντα κριτήρια για την εκτίμηση της αστικοποίησης (πληθυσμιακό μέγεθος και μορφολογικά μοτίβα αστικής δομής), ενδεικτική αναφορά γίνεται στις παρακάτω τυπολογήσεις πόλεων/οικισμών που συναντώνται στη σύγχρονη βιβλιογραφία (ESPON, 2021c· European Union/FAO/UN-Habitat/OECD/The World Bank, 2021) σε επίπεδο ΕΕ:

i. Υπό το πρίσμα της **πυκνότητας πληθυσμού** (συσχέτιση πληθυσμού και έκτασης αστικού ιστού). Με βάση την ανάπτυξη περιοχών αστικού ιστού σε σχέση με την πληθυσμιακή ανάπτυξη 2000-2018 (δηλ. ποσοστιαία μεταβολή περιοχής αστικού ιστού και πληθυσμού) διακρίνονται περιοχές: α) με αύξηση της έκτασης του αστικού ιστού αλλά μείωση του πληθυσμού, β) με αύξηση του πληθυσμού υψηλότερη από την αύξηση στην περιοχή του αστικού ιστού και γ) με αύξηση της έκτασης του αστικού ιστού μεγαλύτερη από την αύξηση του πληθυσμού.
ii. Υπό το πρίσμα της **αστικής μορφής** [μορφολογικά μοτίβα *πόλωσης*, *διάχυσης* και *δικτύωσης* σε διοικητικό επίπεδο περιφερειών (NUTS2) και περιφερειακών ενοτήτων (πρώην νομών) (NUTS 3)]. Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης οπτικής εντοπίζονται τρεις κύριες αστικές μορφές, οι οποίες αντικατοπτρίζουν τη μορφολογική δομή της αστικοποίησης. Πρόκειται για: α) τη συμπαγή (συνήθως μεγάλες, πυκνές πόλεις που κυριαρχούν στις ευρύτερες λειτουργικές περιοχές τους), β) την πολυκεντρική (ομαδοποιημένη ανάπτυξη πόλεων σε ενότητες, που συνήθως εξυπηρετούνται καλά από τα μέσα μαζικής μεταφοράς), και γ) τη διάχυτη (χαμηλής πυκνότητας διάσπαρτη αστική ανάπτυξη προσανατολισμένη κυρίως στο αυτοκίνητο). Οι τρεις αυτές μορφολογικές δομές αστικοποίησης σε υποκείμενα επίπεδα σχεδιασμού (τμήματα πόλεων και ομάδα οικοδομικών τετραγώνων) διαμορφώνουν συνθήκες ανάπτυξης συσχετισμών τους όπως: της *συμπαγούς*, της *συμπαγούς–πολυκεντρικής*, της *πολυκεντρικής*, της *πολυκεντρικής–διάχυτης* και της *διάχυτης αστικοποίησης*.

Σε κάθε περίπτωση, εκείνο που παρουσιάζει ενδιαφέρον και αποτέλεσε το έναυσμα της ενασχόλησης με το ερευνητικό αντικείμενο του βιβλίου είναι ότι, παρά τις προθέσεις και τις σημαντικές προσπάθειες που έχουν επιχειρηθεί σε επιστημονικό επίπεδο, σε επίπεδο χάραξης πολιτικής εξακολουθεί να απουσιάζει μια συνολική πολυπαραγοντική προσέγγιση ερμηνείας και αξιολόγησης του φαινομένου της *αστικοποίησης* και της τυπολογικής ιεράρχησης των αστικών δομών που θα επιτρέπει την αξιοποίηση της πληροφορίας που συνδέεται με το είδος, την ένταση και τη συσχέτιση υποδομών/ δραστηριοτήτων/ λειτουργιών, μέσα από την οποία θα μπορούσε (με μεγαλύτερη ασφάλεια/ακρίβεια) να μελετηθεί και μετρηθεί η βαρύτητα–κεντρικότητα των πόλεων σε εθνικό–υπερεθνικό επίπεδο. Για την ερμηνεία της αστικοποίησης και την εκτίμηση της βιωσιμότητας και ανθεκτικότητάς της, ενδιαφέρει η προσέγγιση των όρων/διαδικασιών υλοποίησής της (εμπλεκόμενοι, αρμοδιότητες, μηχανισμοί-πρακτικές υλοποίησης, κ.ά.). Εξίσου σημαντική, όμως, είναι και η εκτίμηση αν η ερμηνεία αυτή γίνεται στο πλαίσιο του επίσημου σχεδιασμού (δηλ. πρωτοβουλία του δημόσιου ή ιδιωτικού τομέα, επίπεδα συνεργασίας κ.ά.) ή άτυπα (αυθαίρετα). Οι παραπάνω θεματικές ξεπερνούν το αντικείμενο μελέτης του βιβλίου· εντούτοις, στην παρούσα φάση επισημαίνεται η κρισιμότητά τους στον χωρικό σχεδιασμό, δεδομένου ότι μπορούν να επηρεάσουν τη διαδικασία χάραξης αναπτυξιακής πολιτικής.

Συμπερασματικά υποστηρίζεται ότι, στο πλαίσιο του νέου αναπτυξιακού–χωρικού πλαισίου, όπως αυτό μετεξελίσσεται στη διάρκεια των τελευταίων τριάντα ετών, αναφερόμαστε σε μια νέα αστικοποίηση, η οποία μπορεί να λαμβάνει ποικίλες μορφές στις μητροπολιτικές περιοχές, στις μεσαίες/μικρές πόλεις και στους οικισμούς των περιοχών της υπαίθρου. Την ίδια στιγμή, όμως, πολλές από τις πλευρές αυτής της νέας αστικοποίησης είναι κοινές για όλες τις πόλεις, ανεξάρτητα από το πληθυσμιακό τους μέγεθος και τη θέση τους στο εθνικό σύστημα διοίκησης των χωρών τους.

Αναμφίβολα, αυτό που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι ότι οι ποικίλες εκφράσεις αυτής της νέας αστικοποίησης λειτουργούν επάλληλα και συμπληρωματικά. Έτσι, ανεξάρτητα από το χωρικό επίπεδο αναφοράς, οι πόλεις καταρχήν διαχέονται στον ευρύτερο χώρο και ακολούθως —ανάλογα με τη δυναμική

τους και τη δυναμική των γειτονικών πόλεων— είτε δικτυώνονται συγκροτώντας ποικίλων ειδών *αστικούς συσχετισμούς* (όπως δίπολα, τρίπολα, πολύπολα) είτε ενσωματώνονται στη ζώνη επιρροής ισχυρότερων γειτονικών πόλεων λειτουργώντας, εν τέλει, ως «δορυφόροι» τους (Λουκάκης, 1997). Αυτή η διαπίστωση αποτέλεσε αφορμή ενασχόλησης με το αντικείμενο και έναυσμα πειραματισμού στις δύο πιλοτικές περιπτώσεις εφαρμογής της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης στην Ελλάδα. Η πρώτη εφαρμογή αφορά το σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) (1999-2003) και η δεύτερη την ειδική κατηγορία των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου (2019-2023) (Μέρη Β΄, Γ΄και Δ΄: κεφ. 10 και 11).

1.2 Οικιστικό δίκτυο και πόλεις _ Βασικές συνιστώσες του χωρικού σχεδιασμού

Η συσχέτιση οικιστικού δικτύου – πόλεων είναι άρρηκτη, αφού οι πόλεις αποτελούν λειτουργικούς κόμβους οι οποίοι, μέσα από τις πολλαπλές σχέσεις αλληλεπίδρασης (εξάρτησης, συνεργασίας, ανταγωνισμού) που αναπτύσσουν μεταξύ τους, διαμορφώνουν ένα πλέγμα έντονης ποικιλομορφίας και δυναμικής. Σε αυτό το πλέγμα και στους κόμβους του και στους άξονες που ενώνουν τους κόμβους αυτούς συγκεντρώνεται η πλειονότητα του πληθυσμού και των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και λειτουργικών. Γι' αυτόν τον λόγο, το οικιστικό δίκτυο και οι πόλεις αποτελούν κύριες συνιστώσες του χωρικού σχεδιασμού (χωροταξικού/πολεοδομικού). Όπως σημειώνεται και στην εισαγωγή του βιβλίου, οικιστικό δίκτυο και πόλεις παραμένουν ξεχασμένες από τον χωρικό σχεδιασμό, αφού δεν έχουν αποκτήσει τη σημασία που τους αναλογεί στην αναπτυξιακή πολιτική. Αναγνωρίζοντας το κενό, στο παρόν υποκεφάλαιο επιχειρείται σύντομη αναφορά στις κρίσιμες αυτές συνιστώσες για την αστική και περιφερειακή ανάπτυξη. Έτσι, σε πρώτη φάση παρουσιάζονται συνοπτικά οι κύριες οπτικές θεώρησης του οικιστικού δικτύου (κεφ. 1.2.1), και ακολούθως αναδεικνύεται ο ρόλος των πόλεων ως αναπτυξιακών συντελεστών αλλά και πυρήνων πολιτισμού (κεφ. 1.2.2), αναδεικνύοντας ταυτόχρονα την κρισιμότητα της συμβολής του ανθρώπινου δυναμικού και της πολιτιστικής κληρονομιάς (υλικής και άυλης) στην αστική ανάπτυξη και στην οργανική ένταξη των πόλεων σε ισχυρά *αστικά δίκτυα* εθνικής και υπερεθνικής εμβέλειας (κεφ. 1.2.3).

1.2.1 Η έννοια του οικιστικού δικτύου _ Οπτικές θεώρησης

Οι πρώτες προσεγγίσεις για τον προσδιορισμό της έννοιας του *οικιστικού δικτύου* χρονικά συναντώνται στις κλασικές θεωρητικές απόψεις. Από τη μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας και εμπειρίας διαπιστώνεται ότι στη διάρκεια του χρόνου διαφορετικά θεωρητικά ρεύματα δίνουν ποικίλες ερμηνείες, με ορισμένα από αυτά να αναφέρονται λιγότερο και άλλα περισσότερο στη δομή και δυναμική του οικιστικού δικτύου. Έτσι, θα μπορούσε να υπάρξει μια διάκριση μεταξύ των σχολών: α) που υπερτονίζουν την κοινωνική διάσταση της ανάπτυξης του χώρου, υποβαθμίζοντας συχνά τη σημασία της εμπειρικά διαπιστωμένης μορφής του οικιστικού δικτύου και β) των πιο θεωρητικών ρευμάτων που δίνουν πιο μεγάλη σημασία στα εμπειρικά διαπιστωμένα χαρακτηριστικά του οικιστικού δικτύου, τα οποία έχουν ποικίλες μορφές και μπορούν να μετρηθούν με ποσοτικούς δείκτες, ενταγμένα σε βασικές θεματικές που συνδέονται κατά κύριο λόγο με το πληθυσμιακό μέγεθος, το οικονομικό δυναμικό, τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας, τα συστήματα μεταφορών και υποδομών κ.ά.

Ανεξάρτητα από την ποικιλία των προσεγγίσεων του οικιστικού δικτύου, αναμφίβολα η ανάπτυξη του αστικού χώρου αποτελεί μια ιδιαίτερα δυναμική και πολυσύνθετη διαδικασία, που βρίσκεται σε διαρκή διαλεκτική σχέση με ένα πλήθος παραγόντων που δύσκολα σχηματοποιούνται. Σε αυτή τη βάση και με την παραδοχή ότι οι πόλεις και οι οικισμοί μιας περιοχής (ανεξαρτήτως χωρικής κλίμακας ή/και διοικητικής διάρθρωσης) αναπτύσσουν μεταξύ τους ποικίλες σχέσεις, το οικιστικό δίκτυο θα μπορούσε να οριστεί ως το σύνολο των αλληλεξαρτώμενων πόλεων και οικισμών. Υπό αυτή την έννοια, η δυναμική του οικιστικού δικτύου δεν μπορεί παρά να εξαρτάται, σε κάθε περίπτωση, από την αναπτυξιακή βαρύτητα των κόμβων του, αλλά και από το είδος και την ένταση των σχέσεων που αναπτύσσουν οι κόμβοι μεταξύ τους, οι οποίες ερμηνεύονται μέσα από τη μελέτη και την αξιολόγηση των ροών που τις διαμορφώνουν και οι οποίες χωρικά αποτυπώνονται ως οι άξονες του οικιστικού δικτύου.

Ως εκ τούτου, η συγκέντρωση της διοίκησης, του χρηματοδοτικού μηχανισμού και των κύριων τομέων παραγωγής και υποδομών (μεταφορών, τεχνικών και κοινωνικών) υπερτοπικής εμβέλειας, μέσα από την πολλαπλότητα και την πολυσυνθετότητα των επιδράσεών τους στη διαμόρφωση ροών ανθρώπων, αγαθών

κεφαλαίου και γνώσης-πληροφορίας που προκαλούν, αναδεικνύονται σε παραμέτρους ειδικής κρισιμότητας στη συγκρότηση του οικιστικού δικτύου και στη διαμόρφωση της *ζώνης επιρροής* των κόμβων του (πόλεις/οικισμοί). Φαίνεται, μάλιστα, ότι σε συνθήκες έντονα διεθνοποιημένου οικονομικού περιβάλλοντος δικτυακής οργάνωσης, όπου ο ανταγωνισμός των πόλεων εντείνεται, η δομή και η δυναμική του οικιστικού δικτύου καθορίζονται όλο και περισσότερο μέσα από την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας που επιδιώκουν οι πόλεις στην προσπάθειά τους να διασφαλίσουν τη βιωσιμότητα και ανθεκτικότητά τους απέναντι στις πιέσεις και στις προκλήσεις που δέχονται και να αξιοποιήσουν τις μελλοντικές προοπτικές που διαφαίνονται.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύγχρονη προβληματική για τη διερεύνηση της δομής, της μορφής αλλά και δυναμικής του οικιστικού δικτύου υπό το πρίσμα τεσσάρων κύριων στρατηγικών επιδιώξεων, μέσα από τις οποίες αναδύονται γενικοί και ειδικοί στόχοι για την αστική ανάπτυξη. Οι επιδιώξεις αυτές αφορούν:

1. τη διασφάλιση οικονομικής ανάπτυξης και την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των πόλεων,
2. την προστασία και τη βέλτιστη διαχείριση των στοιχείων φύσης, ιστορίας και πολιτιστικής κληρονομιάς (υλικής και άυλης), του τοπίου και της ποιότητας ζωής,
3. τη σταθεροποίηση του μόνιμου πληθυσμού με όρους κοινωνικής δικαιοσύνης, ισότητας και συνοχής,
4. την ισόρροπη αστική ανάπτυξη σε όλες τις χωρικές ενότητες, σε μια λογική στρατηγικού σχεδιασμού και αναδιάρθρωσης του διοικητικού συστήματος με τρόπο ώστε να μπορεί να διασφαλιστεί η όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματική οριοθέτηση χωρικών ενοτήτων παρέμβασης —δηλαδή, χωρικών ενοτήτων που να επιτρέπουν τον εντοπισμό και τη μελέτη των τοπικών χαρακτηριστικών–ιδιαιτεροτήτων και των αναγκών, αλλά και την εκτίμηση της αποτελεσματικότητας των προτεινόμενων χωρικών παρεμβάσεων.

Σε αυτή τη βάση και με δεδομένη την αδυναμία ύπαρξης κοινά αποδεκτών απαντήσεων, προκλήσεις για τη βέλτιστη αξιοποίηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου σε όλα τα διαφορετικά επίπεδα και τις ειδικές κατηγορίες χώρου αποτελούν:

- ✓ η εννοιολογική αποσαφήνιση (ή ακόμα και ο επαναπροσδιορισμός) βασικών εννοιών οι οποίες συνδέονται με το υπό διερεύνηση θέμα, όπως: *οικισμός*, *πόλη*, *οικιστικό δίκτυο*, *οικιστικό κέντρο*, *άξονας ανάπτυξης* και *πόλος ανάπτυξης*,
- ✓ η επαναξιολόγηση των κριτηρίων και της μεθοδολογίας για την τυπολογική ταξινόμηση πόλεων/οικισμών, καθώς και η ανάδειξη δεικτών προσδιορισμού της χωρολειτουργικής εμβέλειάς τους (*ακτίνα επιρροής*).

Τα παραπάνω ζητήματα είναι ειδικής κρισιμότητας για την αξιοποίηση του οικιστικού δικτύου στην αναπτυξιακή πολιτική, γι’ αυτό η προσέγγισή τους αναδεικνύεται σε πρώτη προτεραιότητα στο πλαίσιο του χωρικού σχεδιασμού, ειδικά στη σύγχρονη συγκυρία της κυριαρχίας της *οικονομίας της γνώσης* και της *έξυπνης δημιουργικής ανάπτυξης*, όπου σε συνθήκες δικτυακής οργάνωσης η ύπαρξη ανταγωνιστικών και ταυτόχρονα βιώσιμων οικιστικών δικτύων συνδέεται όλο και πιο ξεκάθαρα με τον συσχετισμό των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και υποδομών στους τομείς της γνώσης–τεχνολογίας–καινοτομίας, του πολιτισμού και της δημιουργικής επιχειρηματικότητας (Θεοδωρά, 2016α· 2015β· 2017· Theodora, 2020a· 2019· 2020b). Αναφορά για τη συμβολή των εν λόγω τομέων στη βιωσιμότητα και ανθεκτικότητα των πόλεων γίνεται στα υποκεφάλαια που ακολουθούν (κεφ. 1.2.2 και 1.2.3).

1.2.2 Οι πόλεις ως αναπτυξιακοί συντελεστές και πυρήνες πολιτισμού

Οι πόλεις, ανεξάρτητα αν αναπτύσσονται σταδιακά στον χρόνο ή είναι αποτέλεσμα σχεδιασμού, αποτελούν υλική έκφραση της ποικιλίας των κοινωνιών που σχηματίζονται για ιστορικούς λόγους. Γι’ αυτό, οι πόλεις αποτελούν γεγονότα ιστορικά. Ταυτόχρονα, είναι δυναμικά συστήματα κοινωνικο-οικονομικο-πολιτιστικού χαρακτήρα, αφού εντός και στις ευρύτερες περιοχές τους συγκεντρώνεται η πλειονότητα του πληθυσμού και των βασικών τομέων παραγωγής, υπηρεσιών και υποδομών (όπως μεταφορών, τεχνικών, κοινωνικών). Έτσι, η χωρο-λειτουργική εμβέλεια των πόλεων (*ακτίνα επιρροής*) στον διεθνή καταμερισμό των αστικών λειτουργιών και στον γεωπολιτικό χώρο επιρροής των κρατών αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την ανάπτυξη

των κοινωνικών συστημάτων και τις προοπτικές ενίσχυσης των εθνικών οικονομιών. Όμως οι πόλεις, εκτός από κινητήριες δυνάμεις, καλούνται να αντιμετωπίσουν ένα πλήθος ποικίλων κοινωνικο-οικονομικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων ιδιαίτερης κρισιμότητας για την ανάπτυξή τους, εξαιτίας της έντονης πολλαπλότητας των επιδράσεων που αυτά τα προβλήματα έχουν στην ποιότητα και στη δυναμική του αστικού περιβάλλοντός τους και, κατ' επέκταση, στη βαρύτητα της διεθνούς εικόνας των πόλεων. Μεταξύ αυτών των προβλημάτων, ενδεικτική αναφορά γίνεται σε εκείνα που συνδέονται με την περιβαλλοντική υποβάθμιση λόγω υπερσυγκέντρωσης δραστηριοτήτων ή εγκατάλειψης περιοχών, την αλλοίωση του αστικού τοπίου και της τοπικής ταυτότητας, την ανεργία, την εγκληματικότητα, τη φτώχεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό, την κλιματική και ενεργειακή κρίση και τη διαχείριση των κινδύνων (φυσικών, τεχνολογικών, υγειονομικών κ.ά.) (Θεοδωρά, 2015α· 2015β· 2016α· 2016β· 2018α· Theodora, 2019· 2020a· 2020c· 2022a· 2022b).

Το διαχρονικό ενδιαφέρον για τις πόλεις παραμένει σταθερά αμείωτο, ενώ ενισχύεται διαρκώς εξαιτίας της διαρκώς εντεινόμενης αστικοποίησης σε όλες τις γεωγραφικές κλίμακες. Ειδικότερα, στις νέες συνθήκες της κοινωνίας της πληροφορίας και της άυλης οικονομίας (αλλιώς οικονομίας της γνώσης), οι πόλεις, ως ιστορικά γεγονότα και κύριοι υποδοχείς των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και λειτουργιών, καλούνται να διαδραματίσουν έναν νέο —ακόμα πιο σημαντικό— αναπτυξιακό ρόλο στις εθνικές κλίμακες των χωρών τους, πολύ ευρύτερα αυτών. Στη διάρκεια, μάλιστα, της πρόσφατης 15ετίας, με αφορμή την κοινωνικο-οικονομική, κλιματική, ενεργειακή και την πρόσφατη υγειονομική κρίση (COVID-19), οι πόλεις θα βρεθούν ξανά στο επίκεντρο της συζήτησης προκειμένου να προσδιοριστούν εκ νέου, στο πλαίσιο των γενικότερων πολιτικών και κοινωνικο-οικονομικών ανακατατάξεων που βρίσκονται σε εξέλιξη σε παγκόσμιο επίπεδο.

Σε συνθήκες έντονα παγκοσμιοποιημένου οικονομικού περιβάλλοντος δικτυακής οργάνωσης —ενσυνείδητα πια— οι πόλεις αντιμετωπίζονται όχι ως αυτόνομοι πυρήνες ανάπτυξης αλλά ως κόμβοι ευρύτερων *αστικών συσχετισμών* ενταγμένων σε ισχυρά διεθνή χωρολειτουργικά δίκτυα ανεξάρτητα διοικητικών ορίων ή/και εθνικών συνόρων. Αξίες όπως είναι η ιστορία, η συλλογική μνήμη, η πολιτιστική κληρονομιά (υλική/άυλη) και η δημιουργικότητα των τοπικών κοινωνιών προβάλλονται ως θεμελιώδεις αρχές σχεδιασμού, απαραίτητες για την προστασία και τη βέλτιστη διαχείριση της ετερογένειας των κοινωνικο-οικονομικών, πολιτιστικών και θεσμικών τομέων. Αυτή η διαπίστωση επιβεβαιώνεται μέσα από τη σύγχρονη βιβλιογραφία, τα επίσημα κείμενα της ΕΕ και τον προσανατολισμό των πολιτικών της για την ανάπτυξη των πόλεων και περιοχών/περιφερειών των κρατών μελών της.

Παράλληλα, σ' ένα διεθνές περιβάλλον το οποίο τείνει να ομογενοποιηθεί σε ό,τι αφορά τη μορφή, τη δομή αλλά και τους μηχανισμούς παραγωγής και λειτουργίας του, οι μελλοντικές προοπτικές των πόλεων βρίσκονται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, αφού, με βάση την έως τώρα εμπειρία, φαίνεται ότι οι πόλεις θα είναι εκείνες οι οποίες θα υποστούν με μεγαλύτερη ένταση τις δυσμενείς επιπτώσεις της πολύπλευρης κρίσης, σε σύγκριση με το περιαστικό και εξωαστικό τους περιβάλλον. Η διαπίστωση αυτή σε καμία περίπτωση δεν περιορίζει τον προβληματισμό για το μέλλον των οικισμών και των οικιστικών δικτύων (κυρίως εκείνων με ιστορικό και παραδοσιακό χαρακτήρα και ενδιαφέρον) που συναντώνται στις αγροτικές περιοχές και ιδιαίτερα εκείνων του ορεινού χώρου στα ηπειρωτικά και νησιωτικά τμήματα των χωρών, δηλαδή σε περιοχές στις οποίες κυριαρχεί η αγροτική οικονομία και αναπτύσσονται οι άμεσες ή/και οι συναρτώμενες σε αυτή παραγωγικές δραστηριότητες. Ταυτόχρονα, το ενδιαφέρον για το *οικιστικό δίκτυο* των αγροτικών περιοχών διαρκώς εντείνεται, αφού σε αυτές συναντώνται ακόμα στοιχεία πολιτιστικής κληρονομιάς–μνήμης και αγροτικά τοπία μοναδικού ενδιαφέροντος, ενώ οι συνέπειες στο οικιστικό τους δίκτυο από τη «μονοκαλλιέργεια» του τουρισμού και την εγκατάλειψη από τους μόνιμους κατοίκους τους διαμορφώνουν δυσμενείς συνθήκες για τη βιωσιμότητα και την ανθεκτικότητα των τόπων τους και εγείρουν κρίσιμα θέματα χωρικής ανάπτυξης, προστασίας και οργάνωσης χρήσεων. Έτσι, η πρόληψη και αντιμετώπιση των ενδοαστικών ανισοτήτων και η διασφάλιση προϋποθέσεων βέλτιστης δικτύωσης πόλεων/οικισμών σε αυτούς τους εύθραυστους και, ταυτόχρονα, δυναμικούς τόπους αναδεικνύονται σε κρίσιμα ζητήματα με έντονη πολιτική βαρύτητα.

Σε αυτό το πλαίσιο των πολυσύνθετων διεργασιών —συνέπεια των νέων δεδομένων που επικρατούν στις διεθνείς αγορές αλλά και της επιλογής του κυρίαρχου αναπτυξιακού προτύπου στις εθνικές κλίμακες των κρατών (δηλ. σε γεωγραφικές κλίμακες στις οποίες οι χωρολειτουργικοί μετασχηματισμοί συνθέτουν μια πολύπλοκη κατάσταση αστικής δυναμικής)— νέες μορφές αστικής ανάπτυξης κάνουν την εμφάνισή τους.

Ταυτόχρονα, ο τρόπος λειτουργίας των κεντρικών αστικών περιοχών αλλά και των περιφερειακών αγροτικών περιοχών αλλάζει λόγω του διαφορετικού αναπτυξιακού ρόλου που αποκτούν σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο.

Υπό αυτές τις συνθήκες αστικής αναμόρφωσης, οι χώρες από καιρό έχουν πάψει να αντιμετωπίζονται ως κλειστά αυτόνομα συστήματα, ενώ οι πόλεις επιδιώκουν την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας μέσα από τη συγκρότηση δικτύων παραγωγής–διανομής, τα οποία ξεπερνούν τις εθνικές κλίμακες των κρατών. Ο αστικός χώρος αποκτά νέες μορφές και λαμβάνει καινούργιες διαστάσεις, όπου κυριαρχούν νέες ιεραρχίες κυρίως μέσα από την οργάνωση χωρικών και θεματικών δικτύων σε όλες τις γεωγραφικές κλίμακες. Σε αυτό το πλαίσιο ανάδυσης νέων *αστικών συσχετισμών*, αποδεικνύεται στην πράξη ότι στην αναπτυξιακή διαδικασία δεν συμβάλλουν μόνο εκείνες οι πόλεις που διαθέτουν την υποδομή για παραγωγή γνώσης, καινοτομίας, τεχνογνωσίας αλλά και όσες μπορούν να την οικειοποιηθούν ώστε να βελτιώσουν τις συνθήκες παραγωγής και να αξιοποιήσουν τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα.

Ταυτόχρονα, οι μικρότερες πόλεις και οι οικισμοί της υπαίθρου αποκτούν μια νέα δυναμική ως τμήμα ενός ευρύτερου πολυλειτουργικού χώρου, που δεν θα πρέπει να εξομοιώνεται με τη γεωργία και τη γεωργική παραγωγική δραστηριότητα. Έτσι, οι αγροτικές περιοχές αποτελούν ιδιαίτερα σύνθετους τόπους εγκατάστασης με έντονη πολυμορφία. Με άλλα λόγια, οι αγροτικές περιοχές είναι σύνθετοι οικονομικοί, φυσικοί και πολιτιστικοί τόποι οι οποίοι δεν μπορεί —και δεν πρέπει— να αντιμετωπίζονται με βάση αποκλειστικά και μόνο το πληθυσμιακό μέγεθος, τη γεωργία και τους φυσικούς πόρους που διαθέτουν. Αποτελούν πολυσύνθετες περιοχές, οι οποίες διαφοροποιούνται σημαντικά μεταξύ τους αλλά και στο εσωτερικό τους. Για αυτόν τον λόγο, είναι απαραίτητη η συνεκτίμηση των ιδιαιτεροτήτων τους κατά περίπτωση (χωρική θεώρηση) αλλά και στη διάρκεια του χρόνου (δυναμική θεώρηση), για να μπορούν να αξιοποιούνται οι δυνατότητές τους στον βέλτιστο βαθμό. Η συνθήκη αυτή, που σε χώρες με σημαντικό αριθμό αγροτικών περιοχών εντός των οποίων συναντώνται οικισμοί ή/και δίκτυα οικισμών μοναδικής ιστορίας, φυσιογνωμίας και τοπιακής αξίας, θέτει ξεκάθαρα τη σημασία άμεσης επανεξέτασης της σχέσης πόλης–υπαίθρου στη βάση μιας οπτικής για τον επανακαθορισμό της συμβολής της φυσικής και της πολιτιστικής κληρονομιάς (υλικής και άυλης), του ανθρώπινου δυναμικού και των δεξιοτήτων του στη διαδικασία τοπικής ανάπτυξης (Θεοδωρά, 2004· 2015α· Λουκάκης, 1976β· 1997· 1999).

Η Ελλάδα αποτελεί μία τέτοια περίπτωση χώρας, γι’ αυτό και η προσέγγιση της δομής και της δυναμικής του οικιστικού της δικτύου επιχειρείται στη βάση της συγκεκριμένης λογικής: Δηλαδή, μέσα από μια οπτική καταγραφής, χαρτογράφησης, εκτίμησης και παρακολούθησης της οικιστικής ανάπτυξης όπου ρόλο «κλειδί» αναλαμβάνει η συστηματική μελέτη θεμάτων που αφορούν την προστασία–αξιοποίηση της ταυτότητας των τόπων και των τοπίων τους και τη διατήρηση–διαχείριση της ιστορικότητας και της συλλογικής μνήμης σε άρρηκτη συσχέτιση με το είδος και τη δυναμική των υποδομών/δραστηριοτήτων υπερτοπικής εμβέλειας (Μέρη Β΄ και Γ΄).

Συμπερασματικά, υποστηρίζεται ότι σε αυτές τις συνθήκες οικιστικής αναμόρφωσης στις αστικές και αγροτικές περιοχές των χωρών πρόκληση και στοίχημα σε επίπεδο χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού αποτελεί η συγκρότηση ισχυρών χωρολειτουργικών πυρήνων πολιτισμού–μνήμης και δράσης, μέσα από την ταυτόχρονη αξιοποίηση στοιχείων φύσης και πολιτισμού και του τοπικού οικιστικού δικτύου με όρους αρμονικής ένταξης και συνύπαρξης στην καθημερινότητα των τοπικών κοινωνιών (Theodora, 2020a· 2020c). Η παραπάνω επιδίωξη διαμορφώνει μια νέα συνθήκη, η οποία έχει ανάγκη από άμεση προτεραιοποίηση των στρατηγικών παρέμβασης των αστικών πολιτικών, δίνοντας κυρίως έμφαση στη χωρική/κοινωνικο-οικονομική διάσταση των σύγχρονων χωρικών προβλημάτων (Μέρη Α΄ και Δ΄).

1.2.3 Ανθρώπινο δυναμικό και πολιτιστική κληρονομιά_ Καταλύτες αστικής ανάπτυξης

Η διαφοροποίηση της οικονομικής δραστηριότητας στο πλαίσιο της άυλης οικονομίας, χωρίς αμφιβολία, έχει επηρεάσει το πρότυπο αστικής ανάπτυξης, ενισχύοντας ορισμένες πόλεις περισσότερο από άλλες. Έτσι, το μοντέλο της μεταβιομηχανικής ή και μεταμοντέρνας μητρόπολη αλλάζει: μετεξελίσσεται, λαμβάνοντας μορφές που στηρίζονται σε νέες αρχές και πρότυπα οργάνωσης, οικονομικής διαχείρισης, συντονισμού και διοίκησης. Ταυτόχρονα, πόλεις (κυρίως μεσαίου ή μικρότερου πληθυσμιακού μεγέθους), παρά τον πλούτο των φυσικών, πολιτιστικών και ανθρωπογενών πόρων που συγκεντρώνουν, τείνουν να σημειώνουν μια φθίνουσα αναπτυξιακή πορεία, ειδικά εκείνες οι πόλεις οι οποίες βρίσκονται σε ορεινές ή/και νησιωτικές περιοχές. Ορισμένες ,μάλιστα, από αυτές τις πόλεις, στην προσπάθειά τους να ενισχύσουν τον βαθμό της

θελκτικότητάς τους, επιχειρούν αύξηση της ανταγωνιστικότητάς τους εστιαζόμενες σε συγκεκριμένους τομείς δραστηριοτήτων/υποδομών (τουρισμός, αναψυχή, μεταφορές, ενέργεια), συχνά με τον κίνδυνο αλλοίωσης της ταυτότητας και επιβάρυνσης της φέρουσας ικανότητας των φυσικών-πολιτιστικών και ανθρωπογενών οικοσυστημάτων τους (Θεοδωρά, 2015α· 2015β· 2016α· 2016β· 2018α· Theodora, 2019· 2020a· 2020c· 2022a· 2022b).

Σε μια εποχή δικτυακής οργάνωσης των κύριων μέσων παραγωγής, υπηρεσιών, τεχνικών και κοινωνικών υποδομών, όπου η εντατικοποίηση του διεθνούς ανταγωνισμού και οι μεταβολές που επιφέρει στη χωρική κατανομή των επενδύσεων υποχρεώνουν τις κυβερνήσεις των κρατών να προχωρήσουν σε διατύπωση νέων στρατηγικών εξειδίκευσης του ρόλου των πόλεων με στόχο την υποστήριξη των τοπικών κοινωνιών και την ισχυροποίηση της θέσης τους στον διεθνή χάρτη, το ερώτημα είναι:

Πώς οι πόλεις θα κατορθώσουν να αντιμετωπίσουν τα σύγχρονα προβλήματα και να ενισχύσουν την ανταγωνιστικότητά τους σε παγκόσμιο επίπεδο, διαφυλάσσοντας και αξιοποιώντας την αυθεντικότητά τους σε συνθήκες πολύπλευρης κρίσης;

Το παραπάνω ερώτημα δεν επιδέχεται εύκολες ούτε κοινά αποδεκτές απαντήσεις. Υπογραμμίζει, όμως, την ανάγκη επανεξέτασης του φαινομένου της αστικής ανάπτυξης στο πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών/αιτημάτων, αναδεικνύοντας παράλληλα τη σημασία συγκρότησης μιας συνολικής, ρητά διατυπωμένης αστικής πολιτικής. Αυτό είναι το αντικείμενο το οποίο παρουσιάζεται στο τέταρτο κεφάλαιο του βιβλίου (κεφ. 4.3).

Κατά καιρούς, στην προσπάθεια προσδιορισμού του φάσματος των αναπτυξιακών χαρακτηριστικών που πρέπει να έχει η σύγχρονη μορφή του αστικού ιστού, προκειμένου οι πόλεις να μπορούν να ανταποκριθούν επιτυχώς στις νέες ανάγκες και προκλήσεις, έχουν επιχειρηθεί ποικίλες προσεγγίσεις. Έτσι, από τη δεκαετία του ’80 και έπειτα διατυπώνονται διάφορα πρότυπα όπως είναι η *βιώσιμη πόλη* και η *επιχειρηματική πόλη*, με πιο πρόσφατα εκείνα της *δημιουργικής πόλης* και της *έξυπνης πόλης*, τα οποία φαίνεται να κυριαρχούν στον επιστημονικό διάλογο και να επηρεάζουν καταλυτικά τη συγκρότηση πολιτικών αστικής ανάπτυξης και την προτεραιοποίηση των επιλογών δράσης και παρέμβασης. Τα πρότυπα της δημιουργικής πόλης και της έξυπνης πόλης εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στον ρόλο των πολιτών στη διαδικασία σχεδιασμού και στην αξιοποίηση των σύγχρονων τεχνολογιών στην οργάνωση βιώσιμων και ανθεκτικών κοινοτήτων. Κλειδί σε αυτή την κατεύθυνση αποτελεί η βέλτιστη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και του ανθρώπινου δυναμικού, θέτοντας ως αναγκαία και ικανή συνθήκη βιώσιμης ανάπτυξης την εκπαίδευση του πληθυσμού.

Έτσι, με εστίαση στα «κυρίαρχα» πρότυπα βιώσιμης ανάπτυξης, δηλαδή σε αυτά της *δημιουργικής πόλης* και της *έξυπνης πόλης*, σε μια προσπάθεια να γίνει κατανοητή η επίδραση των αρχών τους στην αστική ανάπτυξη και στην αναμόρφωση του οικιστικού δικτύου μέσα από τον νέο ρόλο των πόλεων (κυρίως μεσαίου ή/και μικρότερου μεγέθους), συνοπτικά σημειώνονται τα εξής:

- ✓ Το πρότυπο της *δημιουργικής πόλης* περιγράφει μια νέα μέθοδο στρατηγικού σχεδιασμού, η οποία εξετάζει με ποιον τρόπο οι άνθρωποι σκέφτονται, σχεδιάζουν, ζουν και αλληλεπιδρούν δημιουργικά μέσα στην πόλη. Μια πόλη που, χωρίς να υπερτερεί απαραίτητα σε πληθυσμιακό επίπεδο, επενδύει στην αναζήτηση νέων μορφών δημιουργικότητας επιδιώκοντας κοινωνικο-οικονομική ανάκαμψη, ποιότητα ζωής και μια ανταγωνιστική θέση στον διεθνή χάρτη. Πρόκειται για μια προσέγγιση αστικής ανάπτυξης όπου οι ανθρώπινες επιθυμίες, τα κίνητρα, η φαντασία και η δημιουργικότητα φαίνεται ότι μπορούν να αντικαταστήσουν με τη μορφή αστικών πόρων τη σημασία του χώρου, των φυσικών και πολιτιστικών διαθεσίμων και την προσβασιμότητα στην αγορά. Έτσι, μια νέα μορφή *αστικής οικονομίας* δημιουργείται, με άξονες την *κοινωνία της μάθησης* και την *οικονομία της γνώσης*, στο πλαίσιο της οποίας επαναπροσδιορίζεται ο ρόλος του ανθρώπινου δυναμικού. Το ενδιαφέρον εστιάζεται στην εκπαίδευση και στην κινητικότητα του πληθυσμού καθώς και στην αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από την ενθάρρυνση της συνεργασίας, ενημέρωσης και δικτύωσης πολιτών και πόλεων/οικισμών (Landry, 2008· Florida, 2014· Theodora, 2020a· 2020c).

- ✓ Το πρότυπο της *έξυπνης πόλης* αποτελεί νέα μέθοδο στρατηγικού σχεδιασμού, η οποία εστιάζεται στην οργάνωση έξυπνων βιώσιμων ανθεκτικών κοινοτήτων μέσα από την ενημέρωση του πληθυσμού σε κρίσιμα επίκαιρα θέματα χωρικής ανάπτυξης και προστασίας φυσικών, πολιτικών και ανθρωπογενών οικοσυστημάτων με στόχο την ευαισθητοποίησή του για ανάληψη ενεργού ρόλου στη διαδικασία αντιμετώπισης των σύγχρονων χωρικών προβλημάτων. Η εκπαίδευση των πολιτών και η αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών προβάλλεται ως προϋπόθεση για τη διασφάλιση της εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής και για μια πιο δίκαιη ανάπτυξη για όλους. Μόνο μέσα από την κατάκτηση της γνώσης και την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας για τη διάχυσή της και την παραγωγή νέας μπορεί να αναπτυχθεί μια νέα κουλτούρα σχεδιασμού προσαρμοσμένη στις σύγχρονες συνθήκες και στις τάσεις μετεξέλιξής τους. Η λύση στη συγκρότηση έξυπνων πόλεων αναζητείται στην ανάπτυξη *έξυπνων κοινοτήτων*, επιδίωξη που μπορεί να γίνει πράξη μόνο μέσα από μια ολιστική οπτική που θέτει σε προτεραιότητα την αξιοποίηση των τοπικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων κάθε τόπου, έτσι ώστε να αποτρέπεται η αλλοίωση της ταυτότητας και της φέρουσας ικανότητας των τοπικών κοινωνιών. Προς αυτή την κατεύθυνση μπορεί να συμβάλλει η τεχνολογία μέσα από την αξιοποίηση εργαλείων για την καταγραφή, απεικόνιση, αξιολόγηση και παρακολούθηση των τοπικών χαρακτηριστικών αλλά και της δυναμικής μετεξέλιξής τους (Ανθόπουλος, 2022· Θεοδωρά, 2017· Theodora, 2020a· 2020c).

Αναμφίβολα, στα αναπτυξιακά πρότυπα της *δημιουργικής πόλης* και της *έξυπνης πόλης*, χωρίς να μειώνεται η σημασία αξιοποίησης των νέων τεχνολογιών στην αστική ανάπτυξη, η προσοχή στρέφεται στους πολίτες, οι οποίοι καλούνται να συμβάλλουν καταλυτικά στη διασφάλιση της βιωσιμότητας των τόπων τους μέσα από την παραγωγή κοινωνικο-οικονομικών, πολιτιστικών και πολιτικών καινοτομιών. Συγκεκριμένα, η λύση για τη διασφάλιση βιώσιμου αστικού περιβάλλοντος και την αποτροπή δημογραφικών αλλαγών, οι οποίες θα οδηγούσαν σε απομάκρυνση του πληθυσμού από το παραδοσιακό περιβάλλον και την ιστορία του τόπου τους, αναζητείται στην εξασφάλιση δημιουργικών έξυπνων πολιτών, δηλαδή πολιτών ενημερωμένων και κατάλληλα εκπαιδευμένων προκειμένου να μπορούν να αντιλαμβάνονται την κρισιμότητα της προστασίας των φυσικών, πολιτιστικών και ανθρωπογενών πόρων, της διατήρησης της παράδοσης–αυθεντικότητας των τόπων τους, αλλά και της καλλιέργειας της φαντασίας και της κριτικής σκέψης σε ένα παγκοσμιοποιημένο διεθνές περιβάλλον· πολιτών ικανών να συνδυάζουν τη γνώση, είτε για να την καταστήσουν χρήσιμη στην υπηρέτηση στόχου/επίλυση προβλήματος είτε για να προσθέσουν σε εκείνη νέα αξία (Θεοδωρά, 2018α· 2018β· 2018γ· 2018δ· 2018ε).

Αυτές οι προϋποθέσεις δεν εξασφαλίζονται αυτόματα, αλλά μόνο μέσα από ενέργειες αλλαγής του τρόπου σκέψης, των επιδιώξεων και προτεραιοτήτων που θα οδηγήσουν στην καθιέρωση μιας νέας κουλτούρας σχεδιασμού. Προς αυτήν την κατεύθυνση η εκπαίδευση του πληθυσμού μπορεί να παίξει καταλυτικό ρόλο, αφού μέσα από τη διάχυση της υφιστάμενης γνώσης και την παραγωγή νέας εμπλουτίζει τα ενδιαφέροντα των πολιτών, διαμορφώνει ιδεολογία και κοινωνική συνείδηση. Συγκροτείται, έτσι, μια νέα δημιουργική τάξη, η οποία δεν κινητοποιείται αποκλειστικά από υλικές απολαβές, αλλά επιλέγει και επιδιώκει να ζει σε ποιοτικούς, δημιουργικούς και συναρπαστικούς τόπους (Landry, 2008· Florida 2014).

Σε αυτή την προσπάθεια, η ευθύνη του ακαδημαϊκού χώρου είναι καταλυτικής σημασίας, γιατί τα πανεπιστήμια, στο πλαίσιο του ευρύτερου κοινωνικού ρόλου τους, οφείλουν να επικοινωνούν διαρκώς με την ευρύτερη κοινωνία μέσα από πρωτοβουλίες/δράσεις εκπαίδευσης πολιτών που δεν διαθέτουν εξειδικευμένη γνώση. Εντούτοις, γνωρίζουν τα προβλήματα των τόπων τους και επιθυμούν να συμβάλλουν στην ανάπτυξη και ενδυνάμωση των τοπικών κοινωνιών (Θεοδωρά, 2016α· 2016β· 2017· 2018β· 2018δ· Theodora, 2022b).

Μάλιστα, με βάση την έως τώρα εμπειρία, προκύπτει ότι, εκτός από το είδος των δράσεων συνεργασίας πανεπιστημιακής κοινότητας – κοινωνίας, η διατήρηση της ακαδημαϊκής λειτουργίας σε κεντρικές περιοχές των πόλεων μπορεί να λειτουργήσει θετικά στην εκπαίδευση του πληθυσμού, εφόσον διασφαλιστούν οι αναγκαίες προϋποθέσεις (δηλ. πληθυσμιακή βάση, προσβασιμότητα, είδος και ποιότητα υποδομών κ.ά.). Οι πόλεις μπορούν να λειτουργήσουν για τις δομές εκπαίδευσης ως ένα ζωντανό εργαστήρι έρευνας και πειραματισμού, όταν την ίδια στιγμή οι δομές εκπαίδευσης, μέσα από τους ποικίλους ρόλους των μελών τους (ως εκπαιδευτών, ερευνητών, πολιτών και γειτόνων) να μετασχηματιστούν σε ισχυρό

μαγνήτη προσέλκυσης υποδομών/δραστηριοτήτων, συμβάλλοντας έτσι στην ισχυροποίηση των πόλεων λειτουργίας τους (Θεοδωρά, 2018β· Theodora, 2022b). Τέτοιου είδους συνέργειες πρέπει να επιδιώκονται, γιατί θα μπορούσαν να παίξουν καταλυτικό ρόλο στη συγκρότηση νέων *αστικών συσχετισμών* με «μοχλό» την οργάνωση *αστικών δικτύων γνώσης–πολιτισμού*, ικανών να συμβάλλουν στην άμβλυνση των δια/ενδο-περιφερειακών ανισοτήτων μέσα από τον νέο ρόλο τους ως ανταγωνιστικών «πόλων ανάπτυξης» υπερτοπικής σημασίας (κεφ. 10 και 11) (Theodora, 2020a· 2022a· 2022b).

Σε αυτή τη λογική, η Ευρωπαϊκή Ένωση, ειδικά στην πρόσφατη εικοσαετία, έχει αρχίσει να προσανατολίζει το ενδιαφέρον της στην αναζήτηση νέων καινοτόμων αναπτυξιακών προτύπων και πρακτικών σχεδιασμού. Πιο συγκεκριμένα, αναγνωρίζοντας την επιδίωξη των πόλεων/οικισμών να ανακτήσουν τη δημιουργικότητά τους, η ΕΕ έχει προχωρήσει στη συγκρότηση δράσεων/πρωτοβουλιών για την επίλυση των χωρικών προβλημάτων και τη διασφάλιση βιώσιμης τοπικής ανάπτυξης μέσα από την αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, του ανθρώπινου δυναμικού και της τεχνολογίας. Ο στόχος είναι η ενίσχυση των δεξιοτήτων των πολιτών αλλά και της ικανότητάς τους να μπορούν να αντιλαμβάνονται και να αξιοποιούν τη γνώση με ανοιχτή σκέψη και διάθεση για διαρκή αναζήτηση και πειραματισμό.

Οι παραπάνω δράσεις και πρωτοβουλίες είναι περισσότερο ερευνητικού χαρακτήρα και εστιάζονται κυρίως στους τομείς της ιστορίας–μνήμης, της παράδοσης, του πολιτισμού, των γραμμάτων και τεχνών και των τεχνογνωσιών. Είναι προσπάθειες που ξεπερνούν τη λογική των αποσπασματικών παρεμβάσεων φυσικού σχεδιασμού σε αστικό περιβάλλον και θέτουν ως στόχο τους την υποστήριξη μιας περισσότερο ολιστικής αντιμετώπισης, στο πλαίσιο της οποίας κρίσιμο ρόλο παίζουν η συμπερίληψη δράσεων για την προστασία και διαχείριση φυσικών, πολιτιστικών και ανθρώπινων πόρων και ο κοινωνικο-οικονομικός προγραμματισμός. Κύρια παραδοχή τους είναι ότι μόνο μέσα από τη συγκρότηση δικτύων συνεργασίας και ανταλλαγής τεχνογνωσίας–εμπειρίας μεταξύ πόλεων και οικισμών (ανεξάρτητων εθνικών συνόρων και διοικητικών ορίων) μπορούν πιο εύκολα να διαμορφωθούν ευνοϊκές συνθήκες για την προώθηση κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης, τη διασφάλιση εδαφικής συνοχής και περιβαλλοντικής προστασίας, την ενίσχυση κινητικότητας ανθρώπων–αγαθών–κεφαλαίου και την καθιέρωση ενός πιο δημοκρατικού σχεδιασμού με την ενεργή συμμετοχή των πολιτών σε συνθήκες κλιματικής προσαρμογής και ενεργειακής μετάβασης.

Μέσα από αυτές τις δράσεις-πρωτοβουλίες χωρικής ανάπτυξης της ΕΕ επιβεβαιώνεται η σημασία του ρόλου του ανθρώπινου δυναμικού και της πολιτιστικής κληρονομιάς στην ανάπτυξη βιώσιμων μορφών αστικοποίησης μέσα από τη συγκρότηση αστικών συσχετισμών (συνεργασία πόλεων) σε ποικίλα επίπεδα και κατηγορίες χώρου (ενδεικτική αναφορά σε ENPI CBCMED, 2014· ENPI CBCMED & EU, Regione Autonoma della Sardegna, 2014a· ENPI CBCMED & MEDNETA 2015).

Υπό αυτή την έννοια, η συμβολή τους στη σύγχρονη συζήτηση εκτιμάται ως σημαντική, γιατί ανοίγει νέους δρόμους στις θεωρητικές και μεθοδολογικές αντιλήψεις και στις πρακτικές σχεδιασμού μέσα από την απόδειξη στην πράξη της σημασίας κατανόησης των αναπτυξιακών προοπτικών των τόπων με οδηγό την εκτίμηση κριτηρίων περιφερειακής εμβέλειας που ανήκουν σε κρίσιμες θεματικές χωρικής ανάλυσης, όπως του πληθυσμού, της θέσης και των υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας (κεφ. 4.1, 9, 10 και 11).

1.3 Αστικοποίηση και πόλεις στην εποχή της δικτυακής οργάνωσης του χώρου

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζεται το πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών και τάσεων όπως διαμορφώνεται σε μια εποχή δικτυακής οργάνωσης του χώρου (κεφ. 1.3.1). Στόχος είναι η κατανόηση του προβλήματος και η ανάδειξη των κρίσιμων θεμάτων στο πλαίσιο της αστικής ανάπτυξης και του χωρικού σχεδιασμού. Η σημασία του κεφαλαίου στη σύγχρονη συγκυρία έγκειται στην ανάδειξη της ανάγκης για την αλλαγή θεώρησης της αστικής δυναμικής και την κρισιμότητα διατύπωσης πολυπαραγοντικής μεθοδολογίας που θα βοηθήσει στη χάραξη μιας συνολικής αστικής πολιτικής (κεφ. 1.3.2). Αναλυτική αναφορά σε ζητήματα μεθοδολογίας πραγματοποιείται στο Δ΄ Μέρος του βιβλίου, αφού έχει προηγηθεί η υποστήριξη της κρισιμότητας χάραξης μιας συνολικής σαφώς διατυπωμένης αστικής πολιτικής στο Β΄ Μέρος (κεφ. 3, 4).

1.3.1 Το πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών και τάσεων σε διεθνές επίπεδο

Στη διάρκεια της πρόσφατης, κυρίως, εικοσαετίας διαμορφώνεται ένα νέο πλαίσιο συνθηκών και τάσεων σε διεθνές επίπεδο με πολλαπλές επιπτώσεις στους τόπους και στις τοπικές κοινωνίες. Βασικά χαρακτηριστικά αυτού του πλαισίου αποτελούν: α) το παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης, β) η διαρκώς εντεινόμενη κινητικότητα των πληθυσμών σε συνδυασμό με την εμφάνιση νέων ροών ανθρώπων, αγαθών και κεφαλαίου και γ) η συγκρότηση ισχυρών κέντρων λήψης απόφασης, συγκέντρωσης υπηρεσιών και εργασίας διεθνούς εμβέλειας σε αναπτυγμένες και λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές του πλανήτη, μέσα από τις οποίες οργανώνονται νέες *αστικές ιεραρχίες* (κεφ. 1.1.2).

Σε αυτές τις συνθήκες διαρκών χωρολειτουργικών μετασχηματισμών, οι *αστικές πολώσεις* εντείνονται (κεφ. 1.1, 2.1). Ταυτόχρονα, οι κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες σε όλα τα χωρικά επίπεδα ενισχύονται, ενώ οι περιβαλλοντικές (και όχι μόνο) επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και της ενεργειακής φτώχειας είναι εδώ και καιρό ορατές σε τοπικό και υπερτοπικό επίπεδο. Αναμφίβολα, η έντονη διαφοροποίηση των αναγκών/αιτημάτων των τοπικών κοινωνιών διαμορφώνει ένα κλίμα αβεβαιότητας που διαφοροποιεί τις προτεραιότητες των χωρικών παρεμβάσεων, κατά περίπτωση, και στον χρόνο.

Σε αυτό το πολυμεταβλητό πλαίσιο δυναμικών χωρολειτουργικών μετεξελίξεων, τίθεται θέμα αλλαγής των αντιλήψεων για την ανάπτυξη και τη διαχείριση του αστικού χώρου (κεφ. 4), ενώ ειδικό ενδιαφέρον σε επίπεδο χωρικού σχεδιασμού, μεταξύ άλλων, αποκτούν οι ακόλουθες θεματικές:

1. της οικιστικής ανάπτυξης και διαχείρισης του φυσικού, πολιτιστικού και δομημένου περιβάλλοντος,
2. της προστασίας αστικών περιοχών που βρίσκονται και αναπτύσσονται σε ειδικές κατηγορίες χώρου αυξημένης ευθραυστότητας (όπως του παράκτιου, νησιωτικού, ορεινού και διασυνοριακού χώρου και, στις περιπτώσεις των ιστορικών πόλεων και οικισμών),
3. της ρύθμισης των φαινομένων *αστικής διάχυσης* και *αστικής συγκέντρωσης* σε αστικές περιοχές με διαφορετικό πληθυσμιακό μέγεθος και αναπτυξιακή δυναμική (π.χ. μητροπολιτικές περιοχές, πόλεις μεσαίου ή/και μικρότερου μεγέθους, οικισμούς, δίκτυα πόλεων και οικισμών κ.ά.) και σε αγροτικές περιοχές στις οποίες διαπιστώνεται η ύπαρξη δυναμικών οικισμών/οικιστικών δικτύων στις ευρύτερες περιοχές πόλεων μεσαίου και μικρότερου πληθυσμιακού μεγέθους,
4. της ενθάρρυνσης συνεργασιών για συγκρότηση ανταγωνιστικών *χωρικών–τομεακών–κοινωνικών δικτύων* μέσα από την οργάνωση νέων αστικών δομών (π.χ. δίπολων, τρίπολων, πολύπολων κ.ά.),
5. της εταιρικής σχέσης πόλης–υπαίθρου και των νέων διαστάσεων που βάζει στην αστική ανάπτυξη,
6. της διαχείρισης θεμάτων τοπικής και υπερτοπικής κρισιμότητας μέσα από την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας μεταξύ πόλεων και οικισμών (όπως: απασχόλησης, φτώχειας, ανθεκτικότητας, κλιματικής και ενεργειακής ουδετερότητας, εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής, αστικής ποιότητας κ.ά.),
7. του βιώσιμου περιβαλλοντικού σχεδιασμού υπό το πρίσμα της διαχείρισης φυσικών–πολιτιστικών πόρων, της προστασίας και ανάδειξης της ιστορίας–μνήμης των τόπων και των τοπίων τους και της αντιμετώπισης ζητημάτων περιβαλλοντικής υποβάθμισης στις πόλεις αλλά και ευρύτερα εκείνων,
8. του βιώσιμου σχεδιασμού των δικτύων υποδομών (παραγωγής, μεταφορών, τεχνικών, κοινωνικών) ως μέσου χωρικής ανάπτυξης (π.χ. μεταφορών, ενέργειας, γνώσης, καινοτομίας, πολιτισμού, τουρισμού κ.ά.),
9. της διασφάλισης δημοκρατικών διαδικασιών στον συμμετοχικό σχεδιασμό σε μια εποχή ανάδυσης *νέων δρώντων* (κυρίως από τον ιδιωτικό τομέα) με πολλαπλές και ποικίλες επιπτώσεις στη διαμόρφωση νέων δομών διακυβέρνησης.

Ταυτόχρονα, σε συσχέτιση με τις παραπάνω θεματικές, η υπερσυγκέντρωση πληθυσμού στις μητροπολιτικές περιοχές και στις μεγάλες πόλεις σε συνδυασμό με την εγκατάλειψη της υπαίθρου (ειδικά σε νησιωτικές, ορεινές, και σε συνοριακές περιοχές) ενισχύουν το ενδιαφέρον για την αντιμετώπιση των πολλαπλών και πολύπλοκων χωρικών προβλημάτων μέσα από την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας και την ανταλλαγή καλών πρακτικών και τεχνογνωσίας.

Σε αυτές τις συνθήκες διαρκούς μετασχηματισμού του αστικού χώρου και της δυναμικής του, ειδικά σε ό,τι αφορά την περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το πρόβλημα εντοπίζεται στο γεγονός ότι η πολιτική ανάπτυξης των πόλεων εξακολουθεί να βρίσκεται σε πρώιμη φάση, αντίθετα με τη μακρά παράδοση στην άσκηση περιφερειακής πολιτικής. Η συνθήκη αυτή κυριαρχεί, παρά το έντονο ενδιαφέρον και προβληματισμό που επικρατεί σε επιστημονικό και πολιτικό επίπεδο για τη μορφή, τη δομή και τα χαρακτηριστικά του αστικού χώρου και τον ρόλο του στην ανάπτυξη των χωρών και των περιοχών τους. Στη διάρκεια, μάλιστα, της πρόσφατης κυρίως δεκαπενταετίας, όπου τα δεδομένα και οι ανάγκες αλλάζουν διαρκώς, έχει αναγνωριστεί η ανάγκη για άμεση προσαρμογή των υιοθετούμενων αναπτυξιακών πολιτικών στις νέες συνθήκες.

Σε αυτό το πλαίσιο των αλλαγών, το αστικό πρόβλημα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί από τρία κύρια σύνδρομα που, αν και πρωτοεμφανίζονται αρκετές δεκαετίες πριν, εξακολουθούν να επηρεάζουν (άμεσα ή έμμεσα) τη χωρική του έκφραση ακόμα και σήμερα (EEC, DG XVI, 1994). Πιο συγκεκριμένα: Το πρώτο σύνδρομο είναι εκείνο της αποξένωσης, το οποίο οφείλεται στην υψηλή εξειδίκευση του αστικού χώρου. Το δεύτερο σύνδρομο είναι εκείνο της αποτοπικότητας, το οποίο διαμορφώνεται από τον πολυδιάστατο χώρο των αστικών δικτύων σε διεθνές επίπεδο, ενώ το τρίτο είναι το ολοκληρωτικό, που εμφανίζεται ως το αποτέλεσμα των διαρκών αλληλεπιδράσεων μεταξύ των πόλεων, οι οποίες οδηγούν σε κρίση της αστικής διακυβέρνησης. Σημειώνεται ότι στις νέες συνθήκες, όπως διαμορφώνονται στη διάρκεια της τελευταίας εικοσαετίας, η αστική διακυβέρνηση δεν αφορά την παραδοσιακή προσέγγιση (δηλ. τη συνεργασία φορέων), αλλά τη διαμόρφωση και εφαρμογή ενός νέου ευέλικτου *αστικού στρατηγικού σχεδιασμού* με συμμετέχοντες από τη διοίκηση, τον επιχειρηματικό κόσμο, τα πανεπιστήμια και τους επιστημονικούς φορείς, αλλά και *νέους δρώντες* από την ευρύτερη κοινωνία των πολιτών. Η νέα αυτή πολυπαραγοντική αντιμετώπιση του αστικού στρατηγικού σχεδιασμού ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για τον χρόνο παρέμβασης, την εκτίμηση του χώρου και των υποδομών και την εξειδίκευση και ανακατανομή τους σε τοπικό επίπεδο, κυρίως όμως δίνει σημασία στη μελέτη–εκτίμηση των αστικών αλληλεπιδράσεων μέσα από την οργάνωση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων/λειτουργιών (Bianchi, 1993). Στο πλαίσιο αυτών των πολυσύνθετων δυναμικών διεργασιών, ο αστικός χώρος δεν είναι ο ίδιος με εκείνον των προηγούμενων δεκαετιών. Γι' αυτόν τον λόγο, η αντιμετώπιση της ανάπτυξής τους δεν μπορεί να επιχειρείται με μεθόδους ανεπίκαιρες, που αδυνατούν να δώσουν απάντηση στις νέες συνθήκες και στα αιτήματα των πολιτών (κεφ. 1.1. 1.2 και 2.1).

Σε αυτές τις συνθήκες δυναμικής αναμόρφωσης, ο ρόλος των πόλεων στην αναπτυξιακή διαδικασία αποκτά ειδική κρισιμότητα σε συνθήκες εντεινόμενης αστικοποίησης και δικτυακής οργάνωσης του χώρου. Πρόκληση και, ταυτόχρονα, στοίχημα σε επίπεδο χωρικού σχεδιασμού είναι η συγκρότηση ισχυρών *αστικών συσχετισμών* με στόχο την αξιοποίησή τους ως αναπτυξιακού μέσου σε εθνικό, δια/ενδοπεριφερειακό και τοπικό επίπεδο σε μια δύσκολη συγκυρία. Σε αυτή την κατεύθυνση, τα βασικά ερωτήματα που προκύπτουν είναι τα εξής:

- ✓ Ποια είναι τα νέα αιτήματα σε επίπεδο χωρικού σχεδιασμού με στόχο τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη;
- ✓ Ποιες είναι οι προκλήσεις στην οργάνωση των πόλεων και στην ενίσχυση των μεταξύ τους σχέσεων με στόχο την επίτευξη εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής σε όλα τα διαφορετικά επίπεδα και κατηγορίες χώρου;
- ✓ Ποια είναι τα διλήμματα στην αξιοποίηση των πόλεων ως μέσου χωρικής ανάπτυξης στο πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών και συγκυριών;

Τα παραπάνω ερωτήματα δεν επιδέχονται εύκολες ούτε κοινά αποδεκτές απαντήσεις, για δύο λόγους. Πρώτον, λόγω της διαφοροποιημένης αναπτυξιακής δυναμικής των πόλεων που επηρεάζει την ανάπτυξη των μεταξύ τους σχέσεων και, κατ' επέκταση, τη δυνατότητα ανάπτυξης βιώσιμων αστικών συνεργασιών. Δεύτερον, εξαιτίας της άμεσης ή/και έμμεσης εξάρτησής τους από έννοιες (όπως είναι ο χώρος, η ανάπτυξη, ο σχεδιασμός), τα όρια και το περιεχόμενο των οποίων μεταβάλλονται στον χρόνο (αλλά και εντός της ίδιας περιόδου) ως συνέπεια της διαφορετικότητας των εκάστοτε συστημάτων αξιών αλλά και συμφερόντων σε συνδυασμό με την ποικιλία (ή και αντιφατικότητα) των αιτημάτων που εγείρουν θέματα οπτικής θεώρησης. Για τους παραπάνω λόγους, η προσέγγιση των ερωτημάτων είναι ιδιαίτερα δύσκολη, ενώ συχνά επιχειρείται σε κλίμα διαφωνίας, αντιπαράθεσης, ή ακόμα και σύγκρουσης.

Σε κάθε περίπτωση, το ζητούμενο δεν είναι η διατύπωση οριστικών λύσεων. Εξάλλου, η ποικιλομορφία και η δυναμική των θεμάτων προς αντιμετώπιση που εγείρουν τα παραπάνω ερωτήματα δεν επιτρέπουν κάτι τέτοιο. Σημασία έχουν η αναγνώριση των αστικών προβλημάτων σε επίπεδο αναπτυξιακής στρατηγικής και χωρικού σχεδιασμού και η υπογράμμιση της ανάγκης επανεξέτασης του φαινομένου της αστικής ανάπτυξης. Όμως, για να μπορεί αυτή η επανεξέταση να είναι αποτελεσματική, πρέπει να επιχειρείται στη βάση δυναμικής διεπιστημονικής πολυκριτηριακής–πολυεπίπεδης μελέτης του φαινομένου της αστικής ανάπτυξης, συνεκτιμώντας τις διεθνείς τάσεις στους τομείς της οικονομίας και της παραγωγής του χώρου σε συσχέτιση πάντα με τις εκάστοτε επικρατούσες τοπικές κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες σε υποκείμενα επίπεδα σχεδιασμού. Έτσι, τίθεται ξεκάθαρα θέμα μεθοδολογίας προσέγγισης και κριτηρίων αξιολόγησης.

1.3.2 Προκλήσεις αστικής διαχείρισης και σχεδιασμού _ Η ανάγκη πολυπαραγοντικής μεθοδολογίας

Από την προσέγγιση της σύγχρονης παγκόσμιας θεωρίας και πρακτικής σε θέματα χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού, αναδεικνύεται ο έντονα πολυδιάστατος χαρακτήρας των διαφοροποιημένων επιδράσεων που μπορεί να έχει η μετεξέλιξη του φαινομένου της *αστικοποίησης* στη δομή, στη μορφή και στη δυναμική του χώρου στα ποικίλα επίπεδα (δηλ. τοπικό, δια/ενδοπεριφερειακό, εθνικό, υπερεθνικό) και κατηγορίες του (αστικού, αγροτικού, παράκτιου, νησιωτικού, ορεινού, διασυνοριακού κ.ά.). Αιτία γι' αυτό αποτελεί το γεγονός ότι η *αστικοποίηση* αποτελεί δυναμική διαδικασία με πολλαπλές επιπτώσεις στην ανάπτυξη των χωρών και περιοχών τους, αφού τα χωρικά όρια, η ένταση και τα χαρακτηριστικά της εξαρτώνται αφενός από τις εκάστοτε συνθήκες σε τοπικό και υπερτοπικό επίπεδο και αφετέρου από τις υιοθετούμενες πολιτικές επιλογής και χωροθέτησης των βασικών τομέων παραγωγής, υποδομών και υπηρεσιών (κεφ. 1.1).

Η συμβολή της αστικοποίησης στον μετασχηματισμό του χώρου επιτυγχάνεται μέσα από την εξέλιξη σειράς πολυσύνθετων χωρικών φαινομένων, με κυρίαρχα εκείνα της *αστικής πόλωσης*, της *αστικής διάχυσης* και της *αστικής δικτύωσης*. Μέσα από την εξελικτική πορεία των συγκεκριμένων φαινομένων προκύπτουν ποικίλες αστικές δομές (π.χ. μητροπολιτικές περιφέρειες, πόλεις, οικισμοί, αστικά δίκτυα κ.ά.), οι οποίες αλλάζουν στον χρόνο. Ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη του είδους και της δυναμικής των σχέσεων εξάρτησης και επιρροής που αναπτύσσουν οι συγκεκριμένες αστικές δομές τόσο μεταξύ τους, όσο και με την άμεση ευρύτερη περιοχή τους (εξωαστικές και περιαστικές ζώνες) καθώς, μέσα από τους χωρολειτουργικούς συσχετισμούς μεταξύ πόλεων/οικισμών διαμορφώνονται συνθήκες πόλωσης σε όλα τα χωρικά επίπεδα (δηλ. τοπικό, δια/ενδοπεριφερειακό, εθνικό, υπερεθνικό). Το χωρικό αποτύπωμα αυτών των πολυσύνθετων–πολυπαραγοντικών διεργασιών είναι η ταυτόχρονη διάκριση του χώρου σε *κεντρικές ζώνες ανάπτυξης* και *μη κεντρικές-περιφερειακές νησίδες υπανάπτυξης* ή *περιορισμένης ανάπτυξης*.

Σε αυτή τη διαδικασία των αναμορφώσεων, η οποία λαμβάνει χώρα στις εθνικές κλίμακες των κρατών, καθοριστικό ρόλο έχει παίξει (και εξακολουθεί να παίζει) η εντατικοποίηση του διεθνούς ανταγωνισμού, κυρίως λόγω των μεταβολών που μπορεί να επιφέρει στις επενδυτικές ροές προς τις πόλεις. Ως εκ τούτου, οι *αστικοί συσχετισμοί* δεν παραμένουν σταθεροί στον χρόνο ως προς τη δομή, τα χαρακτηριστικά και τη δυναμική τους. Ταυτόχρονα, οι διαρκείς ανακατατάξεις που υφίστανται οι πόλεις και οι αστικοί συσχετισμοί που εκείνες συγκροτούν μεταξύ τους (δηλ. δυναμικοί χωρολειτουργικοί θύλακες) εντείνουν την ανάγκη υλοποίησης δράσεων εξειδίκευσης του αναπτυξιακού ρόλου των πόλεων σε εθνικό/υπερεθνικό επίπεδο και αντιμετώπισης κρίσιμων θεμάτων που αφορούν τη δικτύωση και τα επίπεδα συνεργασίας τους με στόχο τη διασφάλιση εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής.

Σε συνθήκες πολύπλευρης κρίσης, όλο και περισσότεροι λόγοι συγκλίνουν στην ενίσχυση της σημασίας του ρόλου των αστικών δομών στην τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη. Δίχως αμφιβολία, οι πόλεις και τα αστικά δίκτυα που συγκροτούν αποτελούν δυναμικούς αστικούς συσχετισμούς με έντονο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό χαρακτήρα, αφού εντός και στις ευρύτερες περιοχές τους συγκεντρώνεται η πλειονότητα του πληθυσμού και των κύριων τομέων ανθρώπινων δραστηριοτήτων/υποδομών (δηλ. διοίκηση, παραγωγή, υπηρεσίες, εκπαίδευση, έρευνα, αναψυχή κ.ά.). Γι' αυτό, η χωρολειτουργική εμβέλεια (*ακτίνα επιρροής*) των πόλεων στον διεθνή καταμερισμό των αστικών λειτουργιών και στον γεωπολιτικό χώρο επιρροής των κρατών αποκτά ιδιαίτερη σημασία στις προοπτικές ενίσχυσης των εθνικών οικονομιών. Ειδικά κατά τη διάρκεια της πρόσφατης εικοσαετίας, στο πλαίσιο των νέων τεχνολογικών εξελίξεων, η *ακτίνα επιρροής* των πόλεων αποδεσμεύεται όλο και πιο πολύ από τα κριτήρια του πληθυσμιακού μεγέθους, της χωρικής γειτνίασης και της θέσης που εκείνες κατέχουν στη διοικητική ιεραρχία των χωρών τους για να

συνδεθεί όλο και πιο έντονα με το είδος των υποδομών/δραστηριοτήτων/λειτουργιών υπερτοπικής εμβέλειας και την ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού. Η παραπάνω διαπίστωση λειτούργησε ως βάση για τη διατύπωση της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης του συνόλου των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) (1999-2003) (κεφ. 10) και της επαναξιοποίησής της είκοσι χρόνια μετά στην περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου (2019-2023), με στόχο τον εντοπισμό *βιώσιμων νησιωτικών συσχετισμών* σε μια προσπάθεια εντοπισμού και ανάδειξης νέων *πόλων ανάπτυξης υπερτοπικής εμβέλειας* (κεφ. 11).

Με βάση όσα υποστηρίχθηκαν, προτεραιότητα έχει η συγκρότηση ενός σύγχρονου εννοιολογικού και μεθοδολογικού πλαισίου προσέγγισης–εκτίμησης της *αστικής δυναμικής* στο ευρύτερο πλαίσιο που ορίζεται από τις ακόλουθες δύο κύριες οπτικές θεώρησης, δηλαδή:

- ✓ της ανάγκης για την ανάδειξη της σημασίας αντιμετώπισης των πόλεων στη λογική του ανταγωνισμού και των φαινομένων που σχετίζονται μ' εκείνον και συνδέονται με τη διερεύνηση των οικονομικών του προοπτικών και των απαραίτητων μηχανισμών και θεσμών αλληλεγγύης και κοινωνικής συνοχής,
- ✓ της σημασίας που έχουν η μελέτη και η εκτίμηση της δυναμικής του αστικού χώρου στο πλαίσιο ταυτόχρονης προσέγγισης δύο επιπέδων, δηλαδή ενός γενικού, το οποίο διατυπώνει παράγοντες που προσδιορίζουν την αστική ανάπτυξη εν γένει, και ενός πιο ειδικού, που ορίζεται από τις ιδιαιτερότητες και τα συγκριτικά πλεονεκτήματα κάθε τόπου (όπως: θέση, ιστορία, χωρικά, δημογραφικά και κοινωνικο-οικονομικά μεγέθη και χωρικές/πληθυσμιακές πυκνότητες, είδος–συσχέτιση–ένταση ανθρώπινων δραστηριοτήτων και υποδομών και χωρική διασπορά κ.ά.).

Σ' αυτό το νέο εννοιολογικό-μεθοδολογικό πλαίσιο, επιβάλλεται η διασφάλιση ενός αξιόπιστου ευέλικτου μηχανισμού για τη διαρκή παρακολούθηση των διεργασιών και επανεκτίμησή τους σε συνάρτηση με τις εκάστοτε συνθήκες/συγκυρίες/τάσεις. Γι' αυτόν τον λόγο, υποστηρίζεται ότι για τη βέλτιστη αξιοποίηση των πόλεων/οικισμών ως μηχανισμών χωρικής ανάπτυξης τίθενται τα εξής ζητήματα: πρώτον, του ορισμού μεθοδολογίας προσέγγισης και κριτηρίων εκτίμησης της αστικής δυναμικής και δεύτερον, της διασφάλισης των απαραίτητων διαδικασιών επανελέγχου και επανεκτίμησής τους στις ποικίλες κλίμακες/κατηγορίες χώρου σε διαφορετικές χρονικές στιγμές.

Προς αυτή την κατεύθυνση επιδιώκει να συμβάλλει η πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης των πόλεων με χωρικά κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας που διατυπώνεται στο Δ΄ Μέρος. Ειδικό ενδιαφέρον έχει η πιλοτική εφαρμογή της πρότασης σε δύο περιπτώσεις διαφορετικής γεωγραφικής κλίμακας και κατηγορίας χώρου σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Η πρώτη εφαρμογή αφορά το σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) (1999-2003), ενώ η δεύτερη αφορά ένα δείγμα δεκατεσσάρων μικρών ακριτικών νησιών των διοικητικών περιφερειών Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (2019-2023) (κεφ. 10 και 11). Η συμβολή της θεωρείται σημαντική στη σύγχρονη συζήτηση σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο για τους εξής λόγους:

- ✓ Επιβεβαιώνει την πρακτική αξία της πρότασης τυπολογικής ταξινόμησης (κριτήρια και μεθοδολογία) μέσα από την ευελιξία εφαρμογής της σε ποικίλες ενότητες και κατηγορίες χώρου.
- ✓ Επιτρέπει τη συγκριτική παρακολούθηση των πιλοτικών εφαρμογών και την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων τους με τέτοιον τρόπο, ώστε να προκύπτουν γενικά και πιο ειδικά συμπεράσματα, που να μπορούν να αξιοποιηθούν σε επίπεδο θεωρίας, μεθοδολογίας και πράξης (πρακτικές και πολιτικές σχεδιασμού).
- ✓ Αποδεικνύει την κρισιμότητα να ξεπεραστεί η χρήση του πληθυσμιακού μεγέθους ως του κύριου —συχνά αποκλειστικού— κριτηρίου για την εκτίμηση της αναπτυξιακής δυναμικής των αστικών δομών (π.χ. μητροπολιτικών περιοχών, πόλεων, οικισμών και δικτύων πόλεων και οικισμών).
- ✓ Επαληθεύει σε επίπεδο εφαρμογής ότι το πρόβλημα στη διαδικασία χωρικής ανάπτυξης και αξιοποίησης του οικιστικού δικτύου ως μέσου άμβλυνσης των ανισοτήτων εντοπίζεται απαντώντας στο ερώτημα «ποιος σχεδιάζει και αποφασίζει, πότε, γιατί, πού στον χώρο, για ποιους και με τι όρους».

Η βαρύτητα των παραπάνω λόγων στη χάραξη αναπτυξιακών–χωρικών πολιτικών ενισχύεται σε περιόδους ύφεσης, δηλαδή όταν οι επιχειρούμενοι εκσυγχρονισμοί στις εθνικές κλίμακες των χωρών στηρίζονται, κατά κύριο λόγο, στην άκριτη υιοθέτηση προτύπων ανάπτυξης και σε ενέργειες μεθοδικά οργανωμένης απαξίωσης της χωρικής διάστασης σε συνθήκες κατεπείγοντος, συχνά χωρίς ουσιαστική διαβούλευση. Έτσι, υπονομεύονται κεκτημένα που για χρόνια προβάλλονταν ως προϋπόθεση ζωής στον πολιτικό και επιστημονικό διάλογο, ενώ ταυτόχρονα χάνονται ευκαιρίες ένταξης των πόλεων σε ισχυρά διεθνή αστικά δίκτυα, με πολλαπλές επιπτώσεις στην αναπτυξιακή δυναμική των χωρών τους και στην κεντρικότητα της θέσης τους στον διεθνή χάρτη (Θεοδωρά, 2018β· 2018δ· Theodora, 2019· 2020a· 2000c· Schönwandt, 2008).

Αντί επιλόγου

Έχοντας ολοκληρώσει την παρουσίαση του φαινομένου της *αστικοποίησης* και του αναπτυξιακού ρόλου των πόλεων στην εποχή της δικτυακής οργάνωσης του χώρου, στο επόμενο κεφάλαιο θα επιχειρηθεί η προσέγγιση του *αστικού χώρου* ως ειδικής κατηγορίας μελέτης, και θα ανοίξει η συζήτηση σε ζητήματα *αστικής δυναμικής*. Έμφαση θα δοθεί στην Ευρώπη και ειδικότερα στην ΕΕ, δεδομένου ότι οι θεωρητικές και μεθοδολογικές αντιλήψεις που αναπτύσσονται και οι πολιτικές χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού που διατυπώνονται στην επικράτειά της επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα και την Ελλάδα ως κράτος μέλος της.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Alonso, W. (1975) “Problems, purposes, and implicit policies for a national strategy of urbanization”. In: J. Friedmann & W. Alonso (eds.), *Regional policy.* Cambridge, Mass.: The MIT Press, 636-649.

Batten, D. (1995) “Network cities: creative urban configurations for the 21st century”. *Urban Studies*, 32(2), 313-327.

Berry, B.J.L. (1973b) *The human consequences of urbanisation*. London: Macmillan.

Bianchi, G. (1993) “Urban strategic planning between nightmare utopia: the Florence case”. *Regional Science Studies in Southern Europe*, Evora.

Bracken, G., Rabé, P., Parthasarathy, R., Sami, N. & Zhang, B., eds. (2020) *Future challenges of cities in Asia.* Amsterdam: Amsterdam University Press. Available at: https://doi.org/10.2307/j.ctvs32qp6

Brennan, E. & Richardson, H. (1989) “Asian mega city characteristics: problems and policies”. *International Regional Science Review*, 12(2), 117-129.

Butler, J. & Crooke, P. (1973) *Urbanisation*. London: Angus and Robertson.

Carrasco, J.S. & Farinós Dasí, J., eds. (2014) *Identity and territorial character: re-interpreting local-spatial development*. València: Publicacions de la Universitat de València.

Castells, M. (1989) *The informational city.* Oxford: Basil Blackwell.

CEC (1992) “Urbanization and the future of cities in Europe”. *Regional Development Studies*, No 4, Commission of the European Communities, DG XVI, Brussels.

CIVVIH-ICOMOS, (2002) “International day of monuments: preservation development and monitoring of historic cities in 21st century”. In: *Conference and Annual Assembly of the International Scientific Committee of Historic Cities & Villages*, Proceedings. Corfu, Greece, April 18-20.

Costa, L.A. (2020) *Discover the 20 newest cities in the world.* Available at: https://www.showmetech.com.br/en/20-newest-cities-in-the-world/

Couch, C., Fraser, C. & Percy, S. (2003) *Urban regeneration in Europe.* Oxford: Blackwell.

EEC. DG XIV (1994) *Towards a better livable city.* City Action RDT Programme, Brussels.

ENPI CBCMED, EU & Regione Autonoma della Sardegna (2014a) A selection of ENPI CBC MED Projects, “Mediterranean Stories. People cooperating across borders. Cultural Heritage and Sustainable Tourism”. December 24-27.

ENPI CBCMED (2014b) "MEDNETA, Mediterranean cultural network to promote creativity in the arts, crafts and design for communities' regeneration in historical cities". In: *MEDNETA 1st Conference Proceedings.* Tunis December 15, 30-45.

ENPI CBCMED & MEDNETA (2015) "Mediterranean cultural network to promote creativity in the arts, crafts and design for communities regeneration in historical cities". In: *MEDNETA 2nd Conference Proceedings Cross border Cultural Dialogue to return Creativity in the Mediterranean Historical Centers: Strategies & Tools".* December Athens, 14, 25-27.

ESPON (2007a) *Europe in the world: territorial evidence and visions.* ESPON Project 3.4.1.

ESPON (2007b) *Scenarios on the territorial future of Europe.* ESPON Project 3.2.

ESPON (2007c) *ESPON Project 1.4.3: study of urban function. Final report* Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/fr-1.4.3_April2007-final.pdf

ESPON (2007d) *ESPON Project 2.3.1: applications and effects of the ESDP in member states*. Available at: https://archive.espon.eu/programme/projects/espon-2006/policy-impact-projects/application-and-effects-esdp-member-states

ESPON (2010a) *Coastal regions in Europe 2004: ESPON programme*. Available at: https://archive.espon.eu/topics-policy/publications/espon-2006-programme/coastal-regions-europe-2004

ESPON (2014a) *ESPON ATLAS: mapping European territorial structures and dynamics. European Union. Investing in your future.* Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/ATLAS-ESPON-2013_0.pdf

ESPON (2014b) *ET2050: Territorial scenarios and visions for Europe: final report*. Luxembourg: ESPON & MCRIT LTD.

ESPON (2014c) *Functional Urban Areas (FUA) and the European harmonization*: technical report [draft]. Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/M4D-DFR_TR-FUA-construction_20140630.pdf

ESPON (2015) *European towns and territorial cooperation.* May 19. Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/ESPON-Tows__and_Territorial_Cooperation_19052015_.pdf

ESPON (2017a) *Rural population change: average annual population change in rural Local Administrative Units (%), 2001-2011.* Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/ESPON%20map_population%20change%20rural%20regions.pdf

ESPON (2017b) *Shrinking rural regions in Europe: towards smart and innovative approaches to regional development challenges in depopulating rural regions. Policy brief, inspiring policy making with territorial evidence.* Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/ESPON%20Policy%20Brief%20on%20Shrinking%20Rural%20Regions.pdf

ESPON (2019) *State of the European territory: synthesis report*. Available at: https://soet.espon.eu/documente/StateOfTheEuropeanTerritory_full_report.pdf

ESPON (2020a) *ESPON FUORE – Functional Urban Areas and Regions in Europe: monitoring and tools.* Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/Functional%20Urban%20Areas%20and%20Regions%20in%20Europe%20-%20Final%20Report.pdf

ESPON (2020b) *Applied research/ SUPER – Sustainable Urbanization and land-use Practices in European Regions: a guide to sustainable urbanization and land use*. Main report. Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/ESPON%20SUPER%20Final%20Report%20-%20Main%20report_newtemplate.pdf, https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/2020_ESPON_SUPER_Guide_final_A4_screenview.pdf

ESPON (2021a) *Sustainable urbanisation in Europe: finding opportunities to promote sustainable urbanisation in my region. Available at:* https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/ESPON%20Policy%20Brief%2C%20Sustainable%20Urbanisation.pdf

ESPON (2021b) *Quality of life for territorial and citizen-centric policies: how to empower people as actors of change*. Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/ESPON%20Policy%20Brief%2C%20Quality%20of%20life.pdf

ESPON (2021c) *Shrinking rural regions in Europe: towards smart and innovative approaches to regional development challenges in depopulating rural regions.* Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/ESPON%20Policy%20Brief%20on%20Shrinking%20Rural%20Regions.pdf

ESPON (2021d) *Types of rural shrinking and divisions between east and west*. Available at: https://archive.espon.eu/types-or-rural-shrinking-and-divisions-between-east-and-west

ESPON (2022a) *SUPER – Sustainable Urbanization and land-use Practices in European Regions: a guide to sustainable urbanization and land use.* Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/2020_ESPON_SUPER_Guide_final_A4_screenview.pdf

ESPON (2022b) *ESPON Conference: Challenges and Opportunities for Shrinking Areas.* Online, February 16. Available at: https://archive.espon.eu/shrinking-areas

ESPON–AESOP (2021) Coastal planning in the North: new governance and planning spaces for sustainable coastal development. Online roundtable, September 8. Available at: https://archive.espon.eu/coastal-planning-nordic-region

European Union/FAO/UN-Habitat/OECD/The World Bank (2021) *Applying the degree of urbanisation: a methodological manual to define cities, towns and rural areas for international comparisons.* Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-manuals-and-guidelines/-/ks-02-20-499

Eurostat (2011) *Degree of urbanisation classification*. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Degree_of_urbanisation_classification_-_2011_revision

Florida, R. (2014)*The rise of the creative class.* 10th rev. exp. ed. New York: Basic Books.

Friedmann, J. (1969a) "Cities in social transformation". In: J. Friedmann & W. Alonso (eds.), *Regional development and planning.* Cambridge, Mass.: The MIT Press, 343-360.

Friedmann, J., (1975) "The spatial organization of power in the development of urban systems". In: J. Friedmann & W. Alonso (eds.), *Regional policy.* Cambridge, Mass.: The M.I.T. Press, 266-303.

Friedmann, J. & Alonso, W., eds. (1969) *Regional development and planning: introduction.* Cambridge, Mass.: The MIT Press.

Germani, G., ed. (1973) *Modernization, urbanization and the urban crisis*. Boston: Little, Brown and Co,.

Goldsmith, S., Giuliani, R. & Daley, R.M. (1999) *Entrepreneurial city.* New York: Manhattan Institute.

Hall, P. (1984) *The world cities*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Hall, P. & Landry, C. (1997) *Innovative and sustainable cities*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Isard, W. & Peck, M.J. (1954) "Location theory and international and regional trade theory". *Quarterly Journal of Economics*, 68(1), 97-114.

Jones, E. (1966) *Towns and cities*. Oxford: Oxford University Press.

Kawashima, J. (1986) "Spatial cycle hypothesis and Roxy index method: implications of the 1985 population census figures for the stage of suburbanization of Tokyo metropolitan area". In: *RSA Twenty-sixth European Congress.* Krakow, Poland, August 26-29.

Klaassen, L.H. & Scimemi, G. (1981) "Theoretical issues in urban dynamics". In: L.H. Klaassen, W.T.M. Molle & J.H.P. Paelinck (eds.), *Dynamics of urban development*. United Kingdom: Gower, Aldershot, 8-28.

Lagarias, A., Stratigea, A. & Theodora, Y. (2023) "Overtourism as an emerging threat for sustainable island communities: exploring indicative examples from the South Aegean region, Greece". In: O. Gervasi, et al. (eds.), *Computational science and its applications*. ICCSA 2023 Workshops. ICCSA 2023. Lecture Notes in Computer Science, vol 14110. Cham: Springer. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-031-37123-3_29

Lambooy, G.J., & Moulaert, F. (1996) "The economic organization of cities: an institutional approach". *International Journal of Urban & Regional Research*, 20, 217-237.

Landry, C. (2006)*The art of city making.* London: Earthscan Publications.

Landry, C. (2008)*The creative city: a toolkit for urban innovators.* 2nd ed. London: Earthscan Publications.

Lynch, K. (1981) *A theory of good city form.* Cambridge, Mass. & London: MIT Press.

Mahizhnan, A. (1999) "Smart cities: the Singapore case". *Cities*, 16(1), 13-18.

Mera, K. (1988) "The emergence of migration circle ?" *International Regional Science Review*, 11 (3), 269-275.

MIT Technological Review Insights (2021) "21st century cities: Asia Pacific's urban transformation: sustainability and inclusion in cities in Asia Pacific". *Smart Cities,* November 10. Available at: https://www.technologyreview.com/2021/11/10/1039592/21st-century-cities-asia-pacifics-urban-transformation/

NTUA (2014-2015) School of Architecture (Beneficiary) / Greek-Italian Chamber (GIC), Social & Economic Research Centre for the South of Italy (CRESM), Superior Institute of Artistic Industries (ISIA), Valencian Institute for Conservation and restoration of Heritage (IVC+r), Association for the Safeguarding of the Medina of Tunis – ASM, GAIA Heritage Institute of Urban Planning (GAIAh), Birzeit University – Department of Architectural Engineering (BZU), Mediterranean Cultural Network to Promote Creativity in the Arts, Crafts and Design for Communities' Regeneration in Historical Cities (MEDNETA). Project funded by the European Union, ENPI-CBCMED Partnership.

Nagy, G., (2001) "Knowledge-based development: opportunities for medium-sized cities in Hungary". *European Urban and Regional Studies*, 8(4), 329-339.

Nordstrom, L. (1981) "Population changes in a functional regional system". *Economic Geography,* 57, 183-198.

Parkinson, M. & Bianchini, F. (1994) *Cultural policy and urban regeneration.* Manchester: University Press.

Petrakos, G. & Tsoukalas, D. (1992) "Firm size, city size, and agglomeration economies: lessons for regional policy". *Discussion Paper No 7*, Department of International & European Economic Studies, Athens University of Economics & Business.

Petrakos, G. & Brada, J.C. (1989) "Metropolitan concentration in developing countries". *KYKLOS*, 42(4), 557-578.

Roberts, P. (2000) "The evolution, definition and purpose of urban regeneration". In: P. Roberts & H. Sykes (eds.), *Urban regeneration: a handbook.* London: Sage, 17-19.

Sassen, S. (1991) *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Satterthwaite, D., ed. (1999) *Sustainable cities*. London: Earthscan.

Satterthwaite, D. (2023) *Asia's fastest growing cities… and why these are mostly smart cities.* International Institute for Environment and Development (IIED) Available at: https://www.iied.org/asias-fastest-growing-cities-why-these-are-mostly-small-cities

Schönwandt, W. (2008) *Planning in crisis?: theoretical orientations for architecture and planning.* Aldershot: Ashgate.

Soubbotina, T.P. (2004) *Beyond economic growth: an introduction to sustainable development*. 2nd ed. Washington, DC: The World Bank.

State of Green (2019) *Smart cities: creating liveable, sustainable and prosperous societies.* White Papers for the Green Transition. Available at: https://stateofgreen.com/en/publications/smart-cities/?utm_term=smart%20cities&utm_campaign=02+-+Green+Cities&utm_source=adwords&utm_medium=ppc&hsa_acc=6675290743&hsa_cam=17382886453&hsa_grp=144293159697&hsa_ad=649517547014&hsa_src=g&hsa_tgt=kwd-14326301&hsa_kw=smart%20cities&hsa_mt=b&hsa_net=adwords&hsa_ver=3&gclid=CjwKCAjwvJyjBhApEiwAWz2nLXicMu58bR3VWMTX2FXTZ7E83ixTsWgYp2E5XM_o_Qtlmw1DkNGclRoCXIwQAvD_BwE

Theodora, Y. (2008) "An approach to the effects of Greek regional universities on the development of the country regions". In: H. Coccossis & Y. Psycharis (eds.), *Regional analysis and policy: the Greek experience*. Heidelberg: Springer, Physica-Verlag, 249-270. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-7908-2086-7_13

Theodora, Y. (2009) "Factors in the university–city interaction: the case of Greek regional universities". In: *2nd Symposium on Academic Globalization in the 13th World Multi conference on Systemics, Cybernetics and Informatics (WMSCI 2009)*, Orlando, USA. Available at: https://www.researchgate.net/profile/Yiota-Theodora

Theodora, Y. (2017) *Geosites – human places: young planner researchers study Greece.* Educational & Research Workshop. Available at: http://www.arsakeio.gr/gr/infrastructure/natural-historymuseum/educational-activities/33760-gewtopoi-topoi-anthrwpwn

Theodora, Y. (2019) "Aegean Sea: challenges and dilemmas in management and planning for local development in fragmented insular regions". *Heritage,* 2(3), 1762-1784. Available at: https://doi.org/10.3390/heritage2030108

Theodora, Y. (2020a) "Cultural heritage as a means for local development in Mediterranean historic cities: the need for an urban policy". *Heritage,* 3(2), 152-175. Available at: https://doi.org/10.3390/heritage3020010

Theodora, Y. (2020b) "Tracing sustainable island complexes in response to insularity dilemmas: methodological considerations". In: O. Gervasi, B. Murgante, S. Misra, C. Garau, I. Blečić, D. Taniar, B.O. Apduhan, A.M.A.C. Rocha, E. Tarantino, C.M. Torre & Y. Karaca (eds.), *Computational Science and Its Applications – ICCSA 2020: 20th International Conference, Cagliari, Italy, July 1-4, 2020, Proceedings, Part VII*. Cham: Springer, 278-293. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-58820-5_22

Theodora, Y. (2020c) "Natural hazards: key concerns for setting up an effective disaster management plan in Greece". *Euro-Mediterranean Journal for Environmental Integration,* 5(38). Available at: https://doi.org/10.1007/s41207-020-00174-y

Theodora, Y. (2022a) "Landscape at risk: why planning matters". In: *National Symposium on the Implementation of the Council of Europe Landscape Convention in Greece*. Forum of the National Selections of the 6th Session of the Landscape Award of the Council of Europe, Round-Table: Landscape-based Public Policies, Co-organized by YPEN, European Landscape Convention and the Council of Europe. Trikala, Greece, April 6-8. Available at: https://www.coe.int/en/web/landscape/trikala-march-2022

Theodora, Y., ed. (2022b) *Regional Unit of Piraeus* [e-book]. Athens: National Technical University of Athens, School of Architecture, Department of Urban and Regional Planning, Spatial Planning and GIS Laboratory. Available at: https://service.eudoxus.gr/search/file/11/full-112690211.pdf

Theodora, Y. & Spanogianni, E. (2022) "Assessing coastal urban sprawl in the Athens' southern waterfront for reaching sustainability and resilience objectives". *Ocean & Coastal Management, 222(6)*, 106090. Available at: https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2022.106090

Theodora, Y. & Stratigea, A. (2021) "Climate change and strategic adaptation planning in Mediterranean insular territories: gathering methodological insights from Greek experiences". In: O. Gervasi, B. Murgante, S. Misra, C. Garau, I. Blečić, D. Taniar, B.O. Apduhan, A.M.A.C. Rocha, E. Tarantino & C.M. Torre (eds.) *Computational science and its applications – ICCSA 2021: 21st International Conference, Cagliari, Italy, September 13-16, 2021: Proceedings, Part X*. Cham: Springer, 100-115. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-87016-4_8

UNESCO (2009) *Creative industries.* UNESCO Culture Sector.

Van Winden, W. & van den Berg, L. (2004) *Cities in the knowledge economy: new governance challenges*, Euricur.

Voce, A. & van Mead, N. (2019) "Cities from scratch. Watch new cities rise from the desert jungle and sea", Th*e Guardian,* February 15. Available at: https://www.theguardian.com/cities/ng-interactive/2019/jul/09/cities-from-scratch-100-and-counting-new-cities-rise-from-the-desert-jungle-and-sea

Williams, J. & Brunn, S. (1983) *Cities of the world: world regional urban development.* New York: Harper & Row.

Williamson, K., Given, L. M., & Scifleet, P. (2018). Qualitative Data Analysis. In K. Williamson, & G. Johanson (Eds.), Research Methods: Information, Systems, and Contexts (2nd ed., pp. 453-476). Elsevier. https://doi.org/10.1016/B978-0-08-102220-7.00019-4

Ελληνόγλωσση

Ανθόπουλος, Λ. (2022) *Έξυπνες πόλεις και ευφυής διακυβέρνηση.* Αθήνα: Κριτική.

Γαβανάς, Ν., Γιαννακού, Α., Πανωρή, Α. & Σδουκόπουλος, Α. (2022) *Χωρικός σχεδιασμός στην ψηφιακή εποχή.* Αθήνα: Κριτική.

Γιαουτζή, Μ. (1985) «Θεωρητικές προσεγγίσεις στην περιφερειακή ανάπτυξη». *The Greek Review of Social Research*, 56, 56-86. Διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.12681/grsr.818

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1994) *Ανταγωνιστικότητα και συνοχή: οι τάσεις στις περιφέρειες.* 5η περιοδική έκθεση για την κοινωνική και οικονομική κατάσταση και την ανάπτυξη των περιφερειών της Κοινότητας. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1996) *Η Ευρώπη στην υπηρεσία της περιφερειακής ανάπτυξης.* Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1999) *ΣΑΚΧ: Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου: προς τη χωρικά ισόρροπη και αειφόρο ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.* Πότσνταμ 10-11 Μαΐου.

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο – Ευρωπαϊκή Επιτροπή (χ.χ.) *40 χρόνια διερεύνησης της ΕΕ: ποιες χώρες έχουν προσχωρήσει;* Διαθέσιμο στο: https://www.europarl.europa.eu/external/html/euenlargement/default_el.htm

Ηνωμένα Έθνη – Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ (2015) *Στόχοι βιώσιμης ανάπτυξης: 17 στόχοι για να αλλάξουμε τον κόσμο μας.* Διαθέσιμο στο: https://unric.org/el/17-%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%87%CE%BF%CE%B9-%CE%B2%CE%B9%CF%89%CF%83%CE%B9%CE%BC%CE%B7%CF%83-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%80%CF%84%CF%85%CE%BE%CE%B7%CF%83/

Θεοδωρά, Γ. (2004) *Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη: διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης.* Διδακτορική διατριβή. ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

Θεοδωρά, Γ. (2014) «Οι χρήσεις γης ως έκφραση του αναπτυξιακού προτύπου στον χώρο: ζητήματα μεθοδολογικής θεώρησης για χωρική ανάπτυξη και ρύθμιση». Στο: Δ. Μέλισσας, (επιμ.), *Χρήσεις γης: ρύθμιση του χώρου για ανάπτυξη.* Αθήνα: ΕΜΠ-ΣΑΜ.

Θεοδωρά, Γ. (2015α) *Διερεύνηση και αξιολόγηση περιφερειακών κριτηρίων για την τυπολογική ταξινόμηση των αστικών κέντρων της Ελλάδας*. Μεταδιδακτορική έρευνα. ΕΠΙΠΑ, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Θεοδωρά, Γ. (2015β) «Σύγχρονη προβληματική για την ανάπτυξη των πόλεων σε παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης: τάσεις και προκλήσεις σε συνθήκες κοινωνικο-οικονομικής κρίσης». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *13ο Συνέδριο «Αυτοδιοίκηση και Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σύγχρονες Προκλήσεις»*. Αθήνα, 26–27 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2016α) «Δημιουργική επιχειρηματικότητα: καταλύτης επανεκκίνησης τοπικών κοινωνιών για αστική–περιφερειακή ανάπτυξη». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής και Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA). 14ο Επιστημονικό Συνέδριο «Παραγωγική Ανασυγκρότηση & Περιφερειακή Ανάπτυξη». ΙΠΑ – Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 24-25 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2016β) «Δημιουργικότητα και ιστορικά κέντρα πόλεων: επιχειρώντας αστική ανάπτυξη μέσα από την στήριξη της παράδοσης και των επαγγελμάτων τέχνης». Στο: *6ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Η ανάδειξη της φυσιογνωμίας του τόπου».* Σύρος: Syros Institute, 54-63.

Θεοδωρά, Γ. (2017) «Αττικό τοπίο: (ανα)σχεδιασμοί "τόπων" και μετασχηματισμοί "εικόνων». Στο: *7ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Χαρτογράφηση τοπίου: φυσικές και πολιτισμικές ποιότητες: Από τη χαρτογράφηση στον σχεδιασμό = From mapping to design».* Σύρος: Syros Institute, 186-201.

Θεοδωρά, Γ. (2018α) *Θαλάσσιος χώρος, αστικό παράκτιο μέτωπο, πόλεις λιμάνια: συλλογή κειμένων για τον χωρικό σχεδιασμό.* Αθήνα: ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΣΠΕ. Διαθέσιμο στο: https://www.arch.ntua.gr/index.php/ekdoseis/thalassios-choros-_-paraktio-astiko-meto/

Θεοδωρά, Γ. (2018β) «Το ζήτημα της διδασκαλίας του "χωρικού σχεδιασμού": Σκέψεις για την αντιμετώπιση των σύγχρονων αναγκών και προκλήσεων "ανάπτυξης" του χώρου». Στο: Θεοδωρά, Γ. (επιμ.) *Θαλάσσιος χώρος, αστικό παράκτιο μέτωπο, πόλεις λιμάνια: συλλογή κειμένων για τον χωρικό σχεδιασμό.* Αθήνα: ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΣΠΕ.

Θεοδωρά, Γ. (2018γ) «Τόπος, πολιτισμός, τεχνολογία: (προ)οπτικές στον χωρικό σχεδιασμό». Στο: *8ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Πολιτισμός και Ψηφιακή Τεχνολογία»*. Σύρος: Syros Institute, 101-114.

Θεοδωρά, Γ. (2018δ) «Η αναπτυξιακή δυναμική του ελληνικού οικιστικού δικτύου: προσεγγίσεις θεώρησης και αξιολόγησης στο πλαίσιο του "επίσημου σχεδιασμού"». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *16ο Επιστημονικό Συνέδριο «Στρατηγικές Τοπικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης: Σύγχρονες προκλήσεις»*. Αθήνα, 22-23 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2018ε) *Ελληνικό οικιστικό δίκτυο: προσεγγίζοντας την αναπτυξιακή του δυναμική.* Διάλεξη μαθήματος «Προσεγγίσεις χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού: Ελλάδα και Ευρώπη». ΕΜΠ, ΔΠΜΣ Πολεοδομία και Χωροταξία, 11 Ιανουαρίου.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1998) *Ο ρόλος των μεγάλων αστικών κέντρων: προτάσεις αναπτυξιακής στρατηγικής.* Αθήνα: ΙΠΑ.

Καμχής, Μ. (2007) *Η ενοποίηση του ευρωπαϊκού χώρου 1986-2006: ένα σχεδιαστικό εγχείρημα μεγάλης κλίμακας.* Αθήνα: Κριτική.

Λαμπριανίδης, Λ. (2001) *Οικονομική γεωγραφία: στοιχεία θεωρίας και εμπειρικά παραδείγματα.* Αθήνα: Πατάκη.

Λεοντίδου-Γεράρδη, Κ. (1977) *Λειτουργική ταξινόμησις ελληνικών οικισμών, Τόμος Ι: κείμενο.* Διδακτορική διατριβή. ΕΜΠ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

Λουκάκης, Π. (1976β) «Περιφερειακές σχέσεις και τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων της Ελλάδας». *ΚΕΠΕ*, 28, 363-388.

Λουκάκης, Π. (1994) «Ζητήματα σχετικά με τα χωρικά επίπεδα εφαρμογής του χωροταξικού προγραμματισμού και σχεδιασμού στην Ελλάδα». *Τόπος: Επιθεώρηση Αστικών & Περιφερειακών Μελετών*, 8/94, 71-95.

Λουκάκης, Π. (1997) «Σύγχρονη ελληνική πόλη: τάσεις μεταλλαγών στη χωρική διάχυση της αστικοποίησης». *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 65, 54-62.

Λουκάκης, Π. (1999) «Δίκτυα και συνεργασία πόλεων». Στο ΕΠΙ Αστικού Περιβάλλοντος & Ανθρώπινου Δυναμικού (επιμ.), *Στρατηγικό σχέδιο δράσης (master plan) βιώσιμης αστικής ανάπτυξης: τελική έκθεση.* Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ, 35-72.

Μεσαρίτης, Ξ. (2021) «Αστικοποίηση ή αποαστικοποίηση στην ΕΕ: τι δείχνουν τα στοιχεία». *Economy today*, Μάιος 21. Διαθέσιμο στο: https://economytoday.sigmalive.com/oikonomia/kosmos/37317_astikopoiisi-i-apoastikopoiisi-stin-eyropaiki-enosi-ti-deihnoyn-ta-stoiheia

Παπαδάκη, Ο. (1992) «Περιφερειακή πολιτική στο χώρο της ΕΟΚ: η περίπτωση της Ελλάδας». ΙΠΑ, *Επιστημονική Επετηρίδα*, 3, 15-35.

Πετράκος, Γ. & Τσουκαλάς, Δ. (1994) «Η επίδραση της διεθνοποίησης των διαρθρωτικών μεταβολών και αστική πόλωση στην Ελλάδα». Στο: Κουτσόπουλος, Κ. (επιμ.), *2ο Εθνικό Συνέδριο Ελληνικού Τμήματος European Regional Science Association: «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στον Περιφερειακό Σχεδιασμό»*. Αθήνα: ΕΜΠ, Τομέας Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού, , 273-295.

Ρόντος, Κ. & Παπαδασκαλόπουλος, Α. (1994) «Η προσέγγιση του περιφερειακού κύκλου: η περίπτωση της μητροπολιτικής περιοχής της Αθήνας». *Ο Στατιστικός: Επιστημονική Επιθεώρηση του Συλλόγου Πτυχιούχων Στατιστικών Υπαλλήλων της Ε.Σ.Υ.Ε.*, 1-2, 3-22.

Σταθακόπουλος, Π (2013) «Νέες πόλεις στη Γαλλία: "μια συνέχεια σκέψεων"». *Άνθρωπος + Χώρος,* Δεκέμβριος 12. Διαθέσιμο στο: https://www.akx.gr/%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CE%BC%CE%AF%CE%B1-%CF%87%CF%89%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B1%CE%BE%CE%AF%CE%B1-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B2%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%BD/%CE%BD%CE%AD%CE%B5%CF%82-%CF%80%CF%8C%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%B3%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%AF%CE%B1/

Williamson, S.D. (2018) *Μακροοικονομική.* 6η έκδ. Θεσσαλονίκη: Τζιόλα.

Ιστότοποι

Centre for Cities (n.d.) *European cities data tools*. Available at: https://web.archive.org/web/20220627113633/https://www.centreforcities.org/data-tool/dataset/european-cities/#graph=bar

ESPON (European Observation Network for Territorial Development). Available at: https://www.espon.eu/

EU-Habitat. Available at: https://unhabitat.org/

EUROCITIES. Available at: https://eurocities.eu/

European and Economic and Social Committee. Available at: https://www.eesc.europa.eu/en

European Commission (EC). Available at: https://commission.europa.eu/index_en

European Environment Agency (EEA). Available at: https://www.eea.europa.eu/en

European Environment Agency (EEA) (2009) *Urban, rural, coastal and mountain areas in Europe*. Available at: https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/urban-rural-coastal-and-mountain-areas-in-europe

European Union. Available at: https://european-union.europa.eu/index_en

European Urban Initiative. Available at: https://www.urban-initiative.eu/

EUROSTAT. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Available at: https://www.oecd.org/

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Functional urban areas by country. Available at: https://www.oecd.org/regional/regional-statistics/functional-urban-areas.htm˙ RegionStat@oecd.org

RFSC (Reference Frameworks for Sustainable Cities). Available at: https://urbact.eu/knowledge-hub/localising-sdgs/rfsc

UNESCO (United Nations Educational, Scientific & Cultural Organization). Available at: https://www.unesco.org/en

UNESCO (2022) "Megacities worldwide: current and future megacities in the world". In: *2nd International Conference on Water, Megacities and Global Change*, 11-14 January 2022 (online). Available at: https://webarchive.unesco.org/20240306003127/https://es.unesco.org/node/327683

Union for the Mediterranean (UfM). Available at: https://ufmsecretariat.org/

United Nations (UN). Department of Economic & Social Affairs. Population Division Urbanization. Available at: https://www.un.org/development/desa/pd/content/urbanization-0

United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). Available at: https://unece.org/

US Census Bureau (2021) *2010 census urban and rural classification and urban area criteria*. Available at: https://www.census.gov/programs-surveys/geography/guidance/geo-areas/urban-rural/2010-urban-rural.html

WorldData.info (c2024) *Megacities*. Available at: https://www.worlddata.info/megacities.php

Ημερήσιος τύπος και βίντεο

Ξενόγλωσσοι

Friedrich-Ebert-Stiftung Asia (2021) "A new paradigm from Asia's cities". *FES Asia*, 11 November. Available at: https://asia.fes.de/news/asia-cities-interactive-map-launch

International Institute for Environment and Development (IIED). Available at: https://www.iied.org/

McKinsey & Company (2019) "The rise of Asia smart cities" [video]. *YouTube*, 25 October. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=olaNN44NuZU

MIT Technological Review. Available at: https://www.technologyreview.com/

Ng, E. (2022) "China's new megacity Xiongan takes shape near Beijing with residential area ready by summer 2023" [video]. *South China Morning Post*, 14 July. Available at: https://www.scmp.com/video/china/3185233/chinas-new-megacity-xiongan-takes-shape-near-beijing-residential-area-ready

Pressbooks (2019) *Chapter 7.2. Introduction to human geography: megacities*. Available at: https://pressbooks.pub/humangeography/chapter/7-2/

Showmetech. Available at: https://www.showmetech.com.br/en/

Wocomodocsm (2020) "China's ballooning cities: the rise of megacities in Asia" [video]. *YouTube*, 29 June. Available at: https://web.archive.org/web/20241219230605/https://www.youtube.com/watch?v=Mhurj2dCtCk

Ελληνόγλωσσοι

in.gr (2005) «Νέες "οικο-πόλεις" σχεδιάζει η Κίνα για την αντιμετώπιση υπερπληθυσμού και ρύπανσης». *In.gr*, 7 Νοεμβρίου. Διαθέσιμο στο: https://www.in.gr/2005/11/07/b-science/nees-oiko-poleis-sxediazei-i-kina-gia-tin-antimetwpisi-yperplithysmoy-kai-rypansis

in.gr (2021) «Κίνα: οικοδομείται νέα πόλη του μέλλοντος με έμπνευση από τη φύση». *In.gr*, 10 Φεβρουαρίου. Διαθέσιμο στο: https://www.in.gr/2021/02/10/life/design/kina-oikodomeitai-nea-poli-tou-mellontos-empneysi-apo-ti-fysi/

LIFO (2021) «Στην Ασία οι 99 από τις 100 πιο ευάλωτες πόλεις του κόσμου». *Lifo*, 13 Μαΐου. Διαθέσιμο στο: https://www.lifo.gr/now/perivallon/stin-asia-oi-99-apo-tis-100-pio-eyalotes-poleis-toy-kosmoy

TVXS (2017) «Γιατί η Μ. Βρετανία χτίζει 17 πόλεις από το μηδέν;» *TVXS*, 2 Ιανουαρίου. Διαθέσιμο στο: https://tvxs.gr/news/eyropi-eop/giati-i-bretania-ftiaxnei-17-poleis-apo-miden

TVXS (2018) «Πόλεις μέσα από τη θάλασσα: η πραγματική ιστορία». *TVXS*, 5 Μαΐου. Διαθέσιμο στο: https://tvxs.gr/news/kosmos/poleis-mesa-apo-ti-thalassa-i-pragmatiki-istoria

Άνθρωπος + Χώρος (2013) «Νέες πόλεις στη Γαλλία: "μια συνέχεια σκέψεων"». *Άνθρωπος + Χώρος*, 12 Δεκεμβρίου. Διαθέσιμο στο: https://www.akx.gr/%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CE%BC%CE%AF%CE%B1-%CF%87%CF%89%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B1%CE%BE%CE%AF%CE%B1-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B2%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%BD/%CE%BD%CE%AD%CE%B5%CF%82-%CF%80%CF%8C%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%B3%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%AF%CE%B1/

Καθημερινή (2021) «Πόλεις-φαντάσματα και 65 εκατ. ακατοίκητα διαμερίσματα στην Κίνα». *Η Καθημερινή*, 17 Οκτωβρίου. Διαθέσιμο στο: https://www.kathimerini.gr/economy/561540409/poleis-fantasmata-kai-65-ekat-akatoikita-diamerismata-stin-kina/

Πρώτο Θέμα (2017) «Η Κίνα κατασκευάζει πόλη για… 100 εκατ. κατοίκους!» *Πρώτο Θέμα*, 28 Μαρτίου. Διαθέσιμο στο: https://www.protothema.gr/world/article/666521/i-kina-kataskeuazei-poli-gia-100-ekat-katoikous/

Εργαλεία και χάρτες

Copernicus: Europe's eyes on earth, Land Monitoring Service. Available at: https://land.copernicus.eu/local/urban-atlas

ESPON. Tools and maps. Available at: https://regico.espon.eu/regico/tool

European Environment Agency. Data and maps. Available at: https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/explore-interactive-maps#c0=5&c5=&b_start=0

EUROSTAT statistical atlas. Available at: https://ec.europa.eu/statistical-atlas/viewer/?mids=BKGCNT,BKNUTS2,C01M01,CNTOVL&o=1,1,1,0.7&ch=INT,C01&center=50.00754,19.98211,3&˙

Πηγές εποπτικού υλικού

Εικ. 1.1: United Nations (UN), Department of Economic & Social Affairs, Population Dynamics, World Urbanization Prospects. https://population.un.org/wup/maps/ [ανάκτηση: 10.10.2023].

Εικ. 1.2: Kabisch, N., Haase, D. & Haase, A. (2010) "Evolving reurbanization?: spatio-temporal dynamics exemplified at the Eastern German city of Leipzig". *Urban Studies*, 47(5), 967-990.

Εικ. 1.3: United Nations (UN), Department of Economic & Social Affairs, Population Dynamics, World Urbanization Prospects. https://population.un.org/wup/maps/ [ανάκτηση: 10.10.2023].

Εικ. 1.4: Li, X., Zhou, Y., Hejazi, M., Wise, M., Vernon, C., Iyer, G. & Chen, W. (2021) "Global urban growth between 1870 and 2100 from integrated high resolution mapped data and urban dynamic modeling". *Communications Earth & Environment*, 2, 201. https://doi.org/10.1038/s43247-021-00273-w

Εικ. 1.5: Klaassen, L.H. & Scimemi, G. (1981) "Theoretical issues in urban dynamics." In: L.H. Klaassen, W.T.M. Molle & J.H.P. Palinck (eds.), Dynamics of urban development. Gower Publishing Co., 8-28˙ _ ιδία επεξεργασία.

Εικ. 1.6: (α) https://image.shutterstock.com/image-photo/view-brooklyn-bridge-manhattan-skyline-260nw-327064844.jpg,
(β) https://www.cnu.org/publicsquare/2022/10/12/suburbia-was-housing-program,
(γ) https://www.offlinepost.gr/2022/01/25/detroit-mia-polh-se-parakmh/,
(δ) https://www.urbangreenbluegrids.com/projects/hafencity-hamburg-germany/

Εικ. 1.7: (α) https://web.archive.org/web/20250203133021/https://www.economist.com/node/21642053,
(β) https://www.navihellas.gr/gr/port.php?id=866,
(γ) https://www.ertnews.gr/ert-protaseis/to-xeno-ntokimanter-zontas-se-faveles-stin-ert2/

Εικ. 1.8: (α) https://www.cnn.gr/taksidi/kosmos/story/162336/lyon-ena-taxidi-sto-oneiro,
(β) https://www.lyoncapitale.fr/culture/histoire-de-lyon-de-la-journee-du-diable-a-la-part-dieu,
(γ) https://www.marylandmatters.org/2021/09/30/as-heartbeat-report-shows-harbor-water-quality-improvement-nonprofit-seeks-to-ramp-up-water-sports/
(δ) https://www.theguardian.com/world/2023/oct/11/stockholm-ban-petrol-and-diesel-cars-city-centre-2025-swedish-capital-pollution

Εικ. 1.9: (α) https://www.rodiaki.gr/article/461509/oikopeda-ektos-sxedioy-ti-allazei-stoys-oroys-domhshs,
(β) https://ypodomes.com/se-poies-perioches-sta-mesogeia-tha-ginoyn-ta-3-nea-data-centers-tis-microsoft-pos-prochora-i-megali-ependysi/

Εικ. 1.10: (α) https://tvxs.gr/news/kosmos/giati-i-bretania-ftiaxnei-17-poleis-apo-miden/,
(β) και (γ) https://www.bbc.com/news/uk-61505857· https://news.sky.com/story/platinum-jubilee-eight-new-cities-named-as-part-of-the-celebrations-12616934

Εικ. 1.11: (α) https://www.wsj.com/articles/china-unveils-long-awaited-urbanization-plan-1395024223,
(β) https://www.showmetech.com.br/en/20-newest-cities-in-the-world/,
(γ) https://www.axcapital.ae/guides/dubai-marina,
(δ) https://web.archive.org/web/20240225152441/https://www.travelstyle.gr/dubai-taxidi-sthn-oash-ths-erhmou/

2. Αστικός χώρος και αστική ανάπτυξη _ Η συζήτηση σε Ευρώπη και Ευρωπαϊκή Ένωση

Αντικείμενο του κεφαλαίου αποτελεί η παρουσίαση της σύγχρονης προβληματικής για τη σχέση αστικού χώρου και αστικής ανάπτυξης. Αναγνωρίζοντας την επίδραση της *αστικοποίησης* στη συγκρότηση και στη δυναμική του *αστικού χώρου*, υποστηρίζεται ότι για τη βέλτιστη δυνατή αξιοποίηση των *αστικών δομών* (μητροπολιτικών περιοχών, πόλεων, οικισμών, αστικών συσχετισμών) ως αναπτυξιακών συντελεστών, έχει σημασία η πολυσυνθετική προσέγγισή τους στο ευρύτερο πλαίσιο που ορίζουν τα φαινόμενα της *αστικής πόλωσης*, της *αστικής διάχυσης*, και της *αστικής δικτύωσης* σε άρρηκτη σχέση με τρεις τάσεις ειδικής κρισιμότητας στην *αστική δυναμική* των οικιστικών δικτύων (Θεοδωρά, 2004˙ 2015˙ Θεοδωρά & Λουκάκης, 2011). Η πρώτη τάση αφορά την *αστικοποίηση* του αγροτικού χώρου και τη νέα σχέση πόλης–υπαίθρου. Η δεύτερη τάση έχει να κάνει με τον νέο ρόλο των πόλεων μεσαίου και μικρού μεγέθους στην αστική ανάπτυξη. Τέλος, η τρίτη τάση αφορά την εντεινόμενη τάση των πόλεων να λειτουργούν και ως κόμβοι *αστικών συσχετισμών* μέσα από την ανάπτυξη σχέσεων αλληλεπίδρασης που απορρέουν από την οργάνωση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στον χώρο (κόμβοι, ροές, ακτίνα επιρροής) και των σχέσεων συνεργασίας με στόχο την επίλυση των σύγχρονων χωρικών προβλημάτων που επηρεάζουν την αναπτυξιακή δυναμική των πόλεων και την ποιότητα του *αστικού χώρου* (κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες, φτώχεια, προσφυγικές–μεταναστευτικές ροές, κλιματική και ενεργειακή κρίση, ποιότητα αστικού περιβάλλοντος κ.ά.) (κεφ. 2.1). Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη συνοπτική αναφορά στις συνθήκες και στις τάσεις μετεξέλιξης του ευρωπαϊκού αστικού χώρου, ώστε να αναδειχθούν οι προοπτικές αστικής ανάπτυξης και να εντοπιστούν οι πιθανές αδυναμίες. Για την προσέγγιση του αντικειμένου, αρχικά γίνεται αναφορά στα χαρακτηριστικά και στις ιδιαιτερότητες της ευρωπαϊκής επικράτειας. Ακολουθεί συνοπτική παρουσίαση των σύγχρονων χωρικών μοντέλων ερμηνείας αστικής ανάπτυξης. Τέλος, υποστηρίζεται η ανάγκη συνολικής θεώρησης του *αστικού χώρου* ως προϋπόθεσης για τη βιώσιμη ανάπτυξη των πόλεων και των ευρύτερων λειτουργικών περιοχών τους (κεφ. 2.2).

2.1 Αστικός χώρος _ Μια ιδιαίτερη κατηγορία χώρου

Η συγκρότηση και η μετεξέλιξη του αστικού χώρου συνδέονται με το φαινόμενο της *αστικοποίησης* και τη χωρική του έκφραση στον χρόνο. Ως εκ τούτου, για τη βέλτιστη κατανόηση της δομής, των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και της δυναμικής των πόλεων σημασία έχουν η συστηματική προσέγγιση και η δυναμική παρακολούθηση των μετασχηματισμών της αστικοποίησης. Όπως, όμως, έχει ήδη αναφερθεί, η αστικοποίηση είναι φαινόμενο το οποίο δεν εμφανίζεται παντού ταυτόχρονα ούτε ακολουθεί το ίδιο πρότυπο και τον ίδιο ρυθμό σε όλες τις περιπτώσεις. Οι διαφοροποιήσεις του οφείλονται στις εκάστοτε επικρατούσες κυρίαρχες γενικές ή/και ειδικές συνθήκες και συγκυρίες, οι οποίες επιδρούν ποικιλοτρόπως στον χώρο σε κάθε περίπτωση (κεφ. 1).

Η συμβολή της αστικοποίησης στη διαμόρφωση του αστικού χώρου αποτελεί ένα ζήτημα πάντα επίκαιρο. Επανέρχεται, όμως, στον δημόσιο διάλογο σε συνθήκες που επιβάλλουν την άμεση επανεξέταση της σχέσης αστικού χώρου – αστικής δυναμικής υπό το πρίσμα της ανθεκτικότητας και της βιωσιμότητας στη βάση μιας πολυσύνθετης οπτικής˙ μιας οπτικής η οποία, ακριβώς επειδή ξεπερνά πια το συμβατικό πλαίσιο προσέγγισης εννοιών και συσχετισμών (όπως: πόλης–υπαίθρου, κέντρου–περιφέρειας, βορρά–νότου, ανατολής–δύσης), έχει ανάγκη από τη διαμόρφωση μιας πιο ευέλικτης αστικής πολιτικής και τη διατύπωση στρατηγικών προσδιορισμού νέων ισχυρών ανταγωνιστικών προτύπων ανάπτυξης.

Σύμφωνα με την έως τώρα εμπειρία-πρακτική, η διαφοροποίηση της *αστικής δυναμικής* των χωρών και των περιφερειών τους είναι το αποτέλεσμα των πολυσύνθετων διεργασιών των φαινομένων της *αστικής πόλωσης*, της *αστικής διάχυσης* και της *αστικής δικτύωσης* σε συνθήκες κυριαρχίας τριών τάσεων με ποικίλες, συχνά διαφοροποιημένες επιπτώσεις στη δομή και στη δυναμική των οικιστικών δικτύων στον χρόνο και κατά περίπτωση. Οι τάσεις αυτές είναι η νέα σχέση πόλης–υπαίθρου, η ισχυροποίηση του ρόλου των πόλεων μεσαίου και μικρότερου μεγέθους, καθώς και η λειτουργία των πόλεων ως τμημάτων ευρύτερων *αστικών συσχετισμών*. Έτσι, πιο συγκεκριμένα, η *αστική δυναμική* του *οικιστικού δικτύου* πρέπει να αντιμετωπίζεται στο ευρύτερο πλαίσιο που διαμορφώνουν οι ακόλουθες πέντε βασικές παράμετροι:

1. τα φαινόμενα της *αστικής πόλωσης* και της *αστικής διάχυσης*, τα οποία επιδρούν ποικιλοτρόπως στη δομή και στη δυναμική των οικιστικών δικτύων (Θεοδωρά & Λουκάκης, 2013) (κεφ. 2.1.1)·
2. το φαινόμενο της *χωρικής δικτύωσης*, που διαμορφώνει δυναμικές σχέσεις αλληλεξάρτησης μεταξύ πόλεων/οικισμών σε όλες τις ενότητες και κατηγορίες χώρου (Θεοδωρά & Λουκάκης, 2013) (κεφ. 2.1.2)·
3. η νέα σχέση πόλης–υπαίθρου, όπως διαμορφώνεται από τις σύγχρονες τάσεις *αστικοποίησης* του αγροτικού χώρου και τις εντεινόμενες αλληλεπιδράσεις–αλληλεξαρτήσεις αστικών και αγροτικών περιοχών (Θεοδωρά & Λουκάκης, 2013) (κεφ. 2.1.3)·
4. η ενίσχυση του ρόλου των πόλεων μεσαίου ή/και μικρότερου μεγέθους στην ανάπτυξη κεντρικών και περιφερειακών περιοχών. Αιτία αποτελεί η διαρκώς εντεινόμενη βαρύτητα που αποκτούν οι πόλεις αυτές λόγω της σημαντικής δυναμικής που εμφανίζουν στα αστικά δίκτυα των περιοχών επιρροής τους σε τοπικό–περιφερειακό επίπεδο καθώς και στα ευρύτερα εθνικά/υπερεθνικά αστικά δίκτυα. Η δυναμική αυτή συνδέεται με τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των πόλεων, τα οποία συνδέονται κατά κύριο λόγο με την ποιότητα των φυσικών–πολιτιστικών οικοσυστημάτων τους, καθώς και με τον βαθμό της προσβασιμότητάς του και της συγκέντρωσης υποδομών, υπηρεσιών, δραστηριοτήτων και λειτουργιών υπερτοπικής εμβέλειας (Θεοδωρά & Λουκάκης, 2011) (κεφ. 2.1.4)·
5. η τάση των πόλεων να λειτουργούν πολύ λιγότερο ως αυτόνομες οντότητες και πολύ περισσότερο ως κόμβοι *αστικών συσχετισμών* υπερτοπικής εμβέλειας μέσα από την ανάπτυξη πολυσύνθετων σχέσεων συνεργασίας, συμπληρωματικότητας ή ακόμα και ανταγωνισμού. Αυτή η συνθήκη βρίσκεται σε άρρηκτη σχέση με το φαινόμενο της *χωρικής δικτύωσης* (Θεοδωρά, 2004· 2006) (κεφ. 2.1.5).

Μέσα από τη συσχετισμένη θεώρηση των παραπάνω πέντε κρίσιμων παραμέτρων με πολλαπλές επιπτώσεις στον μετασχηματισμό του αστικού χώρου αναδεικνύεται η σημασία της τοπικής–περιφερειακής κλίμακας στον χωρικό σχεδιασμό και στον αναπτυξιακό προγραμματισμό. Επιβεβαιώνεται, έτσι, η ανάγκη της συνεκτίμησής τους στη χάραξη αστικής πολιτικής αλλά και ευρύτερα αναπτυξιακής πολιτικής σε όλα τα γεωγραφικά και διοικητικά επίπεδα. Η καταλυτική επίδραση των προαναφερθεισών παραμέτρων στη διαδικασία *αστικοποίησης* και *αστικής δυναμικής* των πόλεων μπορεί να καταστεί πιο εύληπτη μέσα από την παρακολούθηση των μετασχηματισμών που προκαλούν, όχι πάντα με τον ίδιο τρόπο στον χώρο και στον χρόνο. Στα υποκεφάλαια που ακολουθούν επιχειρείται η ανάδειξη των διαστάσεων συμβολής των εν λόγω παραμέτρων στην αστική ανάπτυξη.

2.1.1 Τα φαινόμενα της αστικής πόλωσης και της αστικής διάχυσης

Στη σύγχρονη βιβλιογραφία, οι κύριες προσεγγίσεις ερμηνείας των φαινομένων της *αστικής πόλωσης* και της *αστικής διάχυσης* είναι θεωρητικού και εμπειρικού χαρακτήρα και συνδέονται, κατά κύριο λόγο, με τον ρόλο του μηχανισμού της αγοράς στην ενίσχυση ή στην αποδυνάμωση των χωρικών ανισοτήτων, οι οποίες (με τη σειρά τους) επηρεάζουν τη δυναμική των πόλεων, καθώς και τις τάσεις συγκρότησης αστικών δικτύων (Γιαουτζή, 1985· Θεοδωρά, 2011· Πετράκος & Σαράτσης, 2004· Πετράκος & Τσουκαλάς στο Κουτσόπουλος, επιμ., 1994: 274-276). Οι προσεγγίσεις για την ερμηνεία των φαινομένων αστικής πόλωσης και αστικής διάχυσης θα μπορούσαν να ενταχθούν στις ακόλουθες τρεις κύριες θεματικές ενότητες:

I) **Κλασική αντίληψη**: είναι στη φύση του καπιταλιστικού συστήματος να παράγει και αναπαράγει τις ανισότητες μεταξύ χωρών/περιοχών μέσω της λειτουργίας του μηχανισμού της αγοράς. Σε αυτή την ενότητα ανήκουν οι θεωρητικές προσεγγίσεις της συσσωρευτικής αιτιότητας (Myrdal, 1957), της διατομεακής–διαπεριφερειακής διάχυσης της οικονομικής ανάπτυξης (Hirschman, 1958), των πόλων ανάπτυξης [οικονομική διάσταση (Perroux, 1950)· οικονομική–γεωγραφική διάσταση (Boudeville, 1966)], των φαύλων κύκλων (Higgins, 1959), της εσωτερικής αποικίας (Hechter, 1977· Hanham, 1978), της σχέσης κέντρου–περιφέρειας (Friedmann, 1969· 1972). Από αυτές τις θεωρίες, εκείνες των Myrdal, Hirschman, Perroux, και Friedmann συνδέονται άμεσα με την αστική ανάπτυξη, αφού οι οπτικές τους επηρεάζουν την αστική πόλωση και την αστική

διάχυση και, κατ' επέκταση, τη δομή και τη δυναμική των οικιστικών δικτύων. Συγκεκριμένα, για τους Myrdal και Hirschman η οικονομική ανάπτυξη συμβαίνει σε ορισμένα αστικά κέντρα λόγω των συγκριτικών πλεονεκτημάτων τους και της χωροταξικής εξάρτησής τους με την ευρύτερη περιφέρειά τους (περιοχή επιρροής). Για τους Perroux και Boudeville η ανάπτυξη μπορεί να διασφαλιστεί μέσα από την οργάνωση κέντρων τομεακής εξειδίκευσης, τα οποία θα παίξουν τον ρόλο ισχυρών πόλων στα οικιστικά δίκτυα: η θεωρία αυτή εφαρμόστηκε στην πράξη σε επίπεδο πολιτικής, παρά την κριτική που δέχτηκε με την αιτιολογία ότι δεν αρκεί η ύπαρξη ισχυρών πόλων για επίτευξη ισόρροπης αστικής ανάπτυξης. Τέλος, για τον Friedmann η ανάπτυξη αποτελεί διαδικασία των δομικών μετασχηματισμών της κοινωνίας που συμβαίνουν κυρίως στις πόλεις. Έτσι, το κυρίαρχο αστικό κέντρο και η ευρύτερη περιοχή του αποτελούν το κέντρο ενός εθνικού (ή διεθνούς) αστικού δικτύου οικισμών, ενώ το υπόλοιπο του αστικού συστήματος αποτελεί την περιφέρεια, η οποία εξαρτάται από το κέντρο. Έτσι, διαμορφώνονται συνθήκες συγκρότησης ποικίλων αστικών συσχετισμών, οι οποίοι επιδρούν στη δομή και στη δυναμική του αστικού χώρου. Η θεωρία του Friedmann θεωρείται η τελειοποιημένη οπτική θεωρητικής ανάλυσης για τη διαδικασία της χωρικής ανάπτυξης και της κατανόησης των μηχανισμών της αστικής δυναμικής στις ποικίλες κλίμακες χώρου.

II) **Νεοκλασική αντίληψη**: σύμφωνα με αυτή, η ελεύθερη διακίνηση αγαθών και συντελεστών μεταξύ περιοχών οδηγεί σε εξισορρόπηση των ανισοτήτων στα επίπεδα εισοδήματος των συντελεστών και, ως εκ τούτου, στην ισόρροπη ανάπτυξη του χώρου. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν οι θεωρίες του διαπεριφερειακού εμπορίου (interregional trade theories) και της κινητικότητας των συντελεστών παραγωγής στον χώρο, οι οποίες μέσα από τις προσεγγίσεις τους επιδρούν στην αστική ανάπτυξη και στη δυναμική του οικιστικού δικτύου (Boris, 1960· Moroney & Walker, 1966· Amstrong & Taylor, 1993).

III) **Εμπειρική μελέτη**: περιλαμβάνει προσεγγίσεις που εστιάζονται στη μελέτη των παραγόντων οι οποίοι επιδρούν στην αστική δυναμική σε πραγματικό χρόνο. Ειδικό ερευνητικό ενδιαφέρον έχει η εμπειρική αξιολόγηση των θέσεων του κυρίαρχου νεοκλασικού υποδείγματος για ισόρροπη ανάπτυξη.

Αν και ο σχετικός προβληματισμός για τον ρόλο των παραπάνω προσεγγίσεων στην αστική ανάπτυξη δεν έχει εξαντληθεί λόγω των διαρκών ανακατατάξεων που συντελούνται στα εθνικά παραγωγικά συστήματα, οι οποίες αναμένεται να επηρεάσουν τη μελλοντική σχέση κέντρου–περιφέρειας και τις χωρικές ισορροπίες των οικιστικών δικτύων, συμπερασματικά διαπιστώνονται τα ακόλουθα:

1. Στην κλασική αντίληψη, οι προσεγγίσεις της συσσωρευτικής αιτιότητας, της διατομεακής και διαπεριφερειακής διάχυσης της οικονομικής ανάπτυξης, των πόλων ανάπτυξης και της σχέσης κέντρου–περιφέρειας επιχειρούν καταγραφή και εκτίμηση των παραγόντων που οδηγούν στη *χωρική πόλωση* (και όχι στη χωρική ισορροπία), χωρίς όμως επιτυχία (Myrdal, 1957· Perroux, 1950· Friedmann, 1969· 1972).
2. Στη νεοκλασική αντίληψη, οι μετασχηματισμοί του αστικού χώρου ερμηνεύονται ως το αποτέλεσμα των μεταβολών των χωρικών σχέσεων που οφείλονται στον μηχανισμό ροής παραγωγικών συντελεστών από περιοχές υψηλού κόστους ή χαμηλής αποδοτικότητας προς περιοχές χαμηλού κόστους ή υψηλής αποδοτικότητας. Πρόκειται για έναν μηχανισμό που θεωρείται ότι λειτουργεί εξισορροπητικά στο χωρικό σύστημα, μειώνοντας τις ανισότητες οι οποίες εμφανίζονται μεταξύ αναπτυγμένων και μη (ή λιγότερο) αναπτυγμένων περιοχών. Εντούτοις, δεν μπορεί να δώσει μια αξιόπιστη ερμηνεία για τη λειτουργία των διαδικασιών της *αστικής πόλωσης* και *αστικής διάχυσης* (Boris, 1960· Siebert, 1969· Armstrong & Taylor, 1986).
3. Η οπτική της εμπειρικής μελέτης επιδιώκει την καταγραφή και κατανόηση των παραγόντων που επιδρούν στις διαδικασίες *αστικής πόλωσης* και *αστικής διάχυσης* και την εξαγωγή συμπερασμάτων μέσα από την επεξεργασία κυρίως εμπειρικών δεδομένων.
4. Παρά την ύπαρξη πλήθους θεωρητικών και εμπειρικών προσεγγίσεων για την ερμηνεία των φαινομένων της *αστικής πόλωσης* και *αστικής διάχυσης*, ζητούμενο παραμένει η ανάγκη διατύπωσης μοντέλων πιο ευέλικτων και προσαρμόσιμων στις σύγχρονες συνθήκες της *αστικοποίησης* του χώρου.

Περνώντας από το θεωρητικό στο πιο πρακτικό επίπεδο, διαπιστώνεται ότι, στο πλαίσιο της εντεινόμενης παγκοσμιοποίησης των δικτύων υποδομών και του επιχειρηματικού τομέα, στην Ευρώπη η διαδικασία για την ενοποίησή της έχει, από καιρό, οδηγήσει στην ανάδυση ενός νέου τύπου *αστικής πόλωσης*. Βασική αιτία για αυτό αποτελεί η χωρικά επιλεκτική συγκέντρωση του κεφαλαίου και των καινοτόμων υποδομών εκπαίδευσης, έρευνας και παραγωγής σε πόλεις υπερτοπικής εμβέλειας. Πρόκειται για μια συνθήκη που εντείνει περαιτέρω την ανταγωνιστικότητα μεταξύ των ευρωπαϊκών αστικών περιφερειών, λειτουργώντας εν τέλει προς όφελος των μητροπολιτικών περιοχών (Metropolitan Growth Areas) και των πόλεων διεθνούς ακτινοβολίας (Global Cities) (**Εικόνα 2.1**).

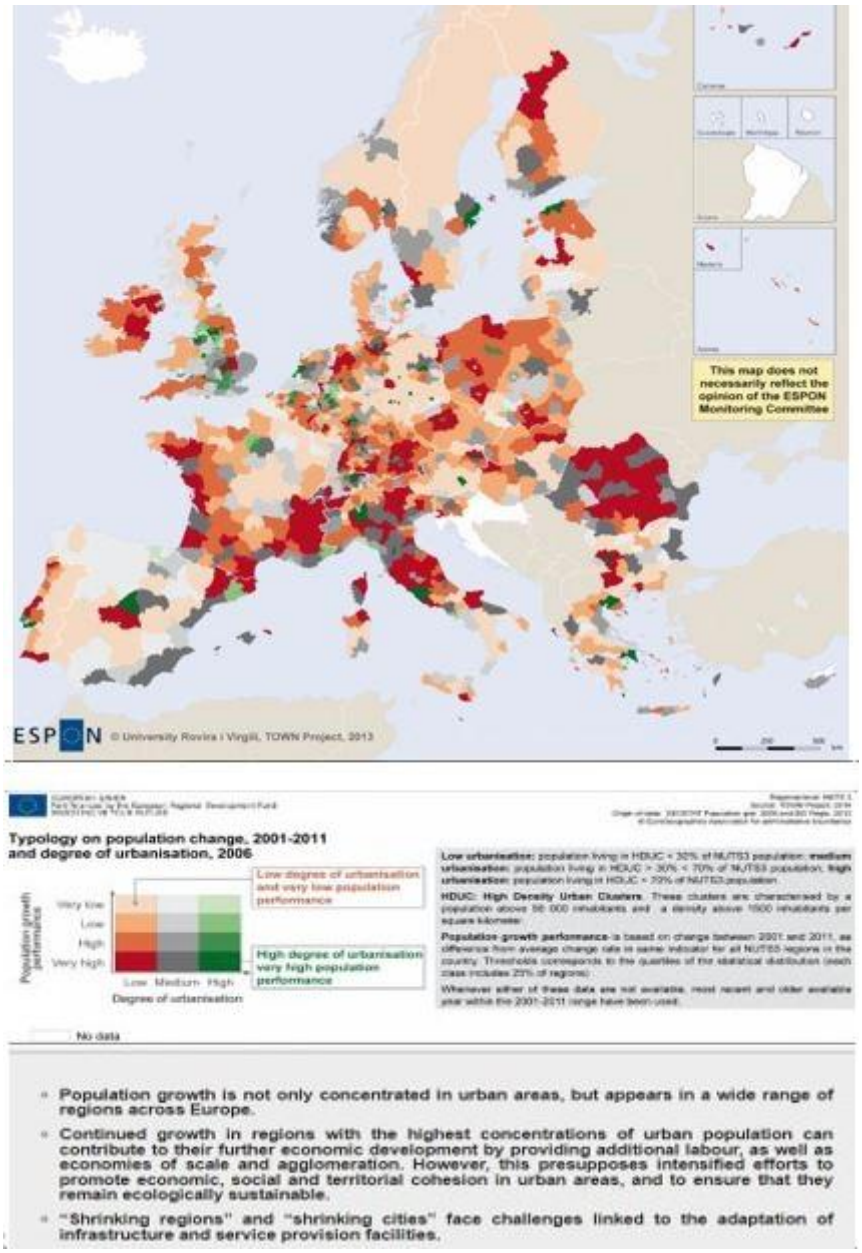

Εικόνα 2.1 *Ευρωπαϊκή Ένωση: τυπολογία για την πληθυσμιακή αλλαγή 2001-2011 και βαθμός αστικοποίησης, 2006 (population growth related to urbanism, 2013) (Project TOWN: small and medium-sized towns).*
Πηγή: https://archive.espon.eu/tools-maps/espon-online-map-finder, https://web.archive.org/web/20220817163249/https://mapfinder.espon.eu/mapfinder/?p=2358

Στο πλαίσιο των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών ανακατατάξεων και των χωρολειτουργικών αλλαγών που εκείνες προκαλούν στις εθνικές κλίμακες των χωρών, σε χωροταξική κλίμακα μια νέα αστική ιεραρχία διαμορφώνεται: περικλείει διαφοροποιημένες αστικές περιφέρειες, οι οποίες συγκεντρώνουν

εξειδικευμένες παραγωγικές λειτουργίες-υπηρεσίες και ελέγχονται από ισχυρά μητροπολιτικά κέντρα. Ταυτόχρονα, αυτή η νέα αστική ιεραρχία περιλαμβάνει ένα πλήθος περιθωριοποιημένων πόλεων που, εξαιτίας των συχνά περιορισμένων οικονομικών–παραγωγικών σχέσεων που αναπτύσσουν με άλλες δυναμικές πόλεις, έχουν αποκοπεί από τους κύριους κόμβους του ευρωπαϊκού οικιστικού δικτύου (κεφ. 1.2 και 3.1). Έτσι, το χάσμα ανάμεσα στις πόλεις που ευημερούν και στις πόλεις που είναι σε περιφερειακές αστικές περιοχές διαρκώς διερευνάται (Krätke, in Topos Special Series, 1993: 129· ESPON, EC, EU) (**Εικόνα 2.2**).

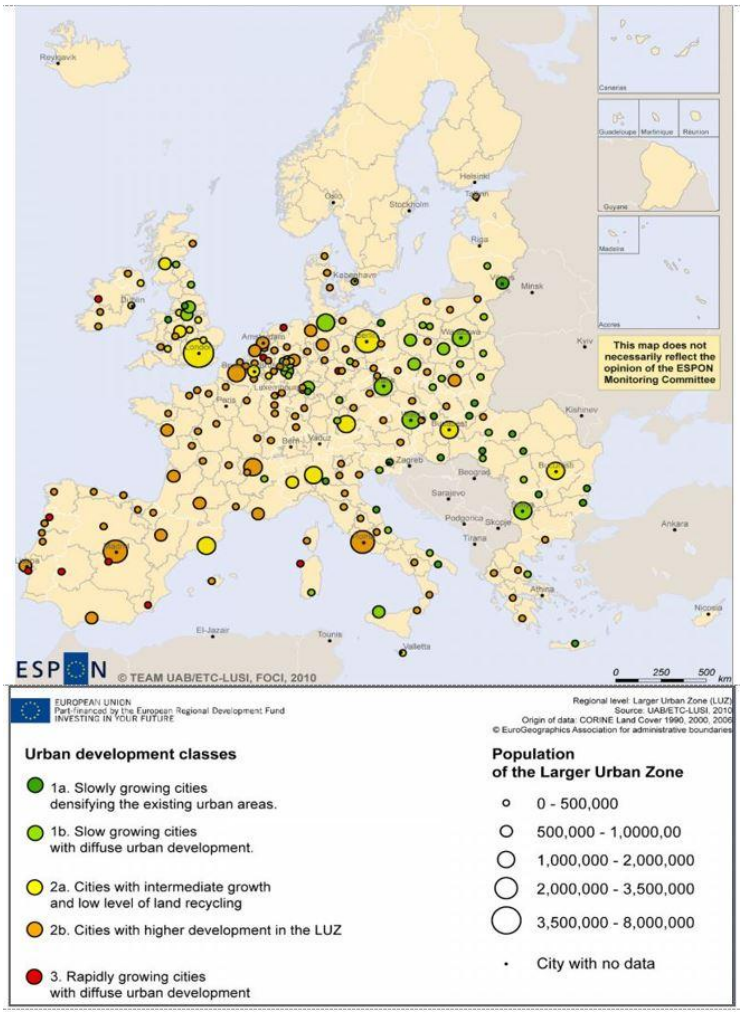

Εικόνα 2.2 *Ευρωπαϊκή Ένωση: τυπολόγηση αστικής ανάπτυξης 1990-2006 (Project FOCI: Future Orientation for Cities).*
Πηγή: https://archive.espon.eu/tools-maps/espon-online-map-finder,
https://web.archive.org/web/20220702021451/https://mapfinder.espon.eu/mapfinder/?p=2353

Ειδικότερα σε ό,τι αφορά την πολεοδομική κλίμακα, κυρίαρχο στοιχείο των σύγχρονων πόλεων αποτελεί η πολυπυρηνική δομή του αστικού ιστού, με περισσότερα από ένα κέντρα δραστηριότητας και έλξης. Η συγκεκριμένη μορφή αστικής οργάνωσης ενισχύεται συνεχώς, λόγω της εξάρτησης της *αστικοποίησης* από πολύπλοκους μηχανισμούς αντίρροπων δυνάμεων, με δυσκολία στον καθορισμό συγκεκριμένης αιτίας. Την ίδια στιγμή, οι πόλεις αποτελούν όλο και πιο πολυσύνθετες αστικές δομές μέσα από την κυριαρχία των σύγχρονων μορφών τεχνολογικής ανάπτυξης. Έτσι, η απόσταση και το κόστος μεταφοράς, παράμετροι που άλλοτε καθόριζαν την αστική συγκέντρωση και διάχυση, στην εποχή της τεχνολογικής ανάπτυξης έχουν χάσει την κρισιμότητά τους στη διαδικασία αστικοποίησης του χώρου. Στις σύγχρονες συνθήκες, κυρίαρχο ρόλο στην ισχυροποίηση των πόλεων στις εθνικές κλίμακες των χωρών τους (και ευρύτερα εκείνων) παίζουν η αυξημένη προσβασιμότητα σε δίκτυα κίνησης, πληροφόρησης και επικοινωνίας, αλλά και η συγκέντρωση υποδομών (παραγωγής, τεχνικών, κοινωνικών) και υπηρεσιών υπερτοπικής εμβέλειας (κεφ. 3.1 και 4.2).

Εξίσου σημαντική διαπίστωση σε πολεοδομική κλίμακα, η οποία συνδέεται με τα φαινόμενα της *χωρικής πόλωσης* και της *αστικής διάχυσης*, είναι ότι στη διάρκεια της πρόσφατης κυρίως τριακονταετίας σε όλες τις πόλεις (ανεξάρτητα πληθυσμιακού μεγέθους και αναπτυξιακής δυναμικής) διαπιστώνεται έντονη τάση ενσωμάτωσης του περιαστικού χώρου στις αστικές αναπτύξεις. Η άνοδος των τιμών της γης και ακινήτων σε κεντρικές αστικές περιοχές, η αναδιοργάνωση της οικονομίας, η εξέλιξη της τεχνολογίας, ο σχεδιασμός των δικτύων μεταφορών, η χωροθέτηση υπερτοπικών χρήσεων σε εξωαστικές και περιαστικές περιοχές και η υποβάθμιση της ποιότητας ζωής σε πυκνοκατοικημένες αστικές περιοχές σε συνδυασμό με την επιλογή αναπτυξιακού προτύπου και του ισχύοντος συστήματος διοίκησης, σχεδιασμού και νομοθεσίας φαίνεται ότι έχουν παίξει ρόλο στην αύξηση του πληθυσμού και στη συγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας στις περιμετρικές περιοχές των πόλεων. Η εν λόγω τάση διαπιστώνεται και σε αγροτικές περιοχές μη κεντρικών ή/και απομακρυσμένων περιοχών, δηλαδή σε περιοχές στις οποίες εξακολουθεί να κυριαρχεί η αγροτική δραστηριότητα (Θεοδωρά & Λουκάκης, 2013) (**Εικόνα 2.3**).

The urban core

*Ο **αστικός πυρήνας** (**the urban core**) αντιπροσωπεύει το πιο κεντρικό τμήμα της πόλης. Στην περίπτωση ιστορικών πόλεων περιλαμβάνει το ιστορικό κέντρο (ιστορικός πυρήνας). Οι προσεγγίσεις οριοθέτησής του μπορεί να διαφοροποιούνται μεταξύ των εθνικών συστημάτων σχεδιασμού λόγω της ποικιλίας των αντιλήψεων ορισμού και των μεθοδολογιών και κριτηρίων οριοθέτησης που προτάσσουν (διοικητικά, πληθυσμιακά, χωρικά, κοινωνικά, οικονομικά, ιστορικά κ.ά.). Εξίσου σημαντική παράμετρος για την οριοθέτηση των κεντρικών αυτών περιοχών αποτελεί το διεθνές πλαίσιο συνθηκών και συγκυριών, όπως αυτό διαμορφώνεται στον χρόνο, λόγω των ποικίλων επιδράσεών του στις θεωρητικές και πρακτικές προσεγγίσεις ορισμού των αστικών πυρήνων πόλεων. Ο σχεδιασμός των κεντρικών αυτών τμημάτων αποτελεί αντικείμενο ενδιαφέροντος, με μια βιβλιογραφία που διαμορφώνει ένα πεδίο συζήτησης με αντικρουόμενες απόψεις.*

Inner ring

*Ο **εσωτερικός δακτύλιος** (**inner ring**) αντιπροσωπεύει την περιοχή την οποία περιβάλλει ο αστικός πυρήνας και συχνά περιγράφεται ως η ευρύτερη περιοχή. Εκεί διαπιστώνονται εντεινόμενες τάσεις αστικοποίησης και συγκέντρωσης υποδομών, υπηρεσιών και δραστηριοτήτων υπερτοπικής εμβέλειας, που συνοδεύονται από συρρίκνωση του πρωτογενούς τομέα. Έτσι, διαμορφώνονται συνθήκες ανάδυσης οικιστικών δικτύων που λειτουργούν ως χώροι μετάβασης σε αγορές κεντρικών περιοχών μέσα από τις ποικίλες «ροές» που αναπτύσσονται (δηλ. ανθρώπων, αγαθών, γνώσης, κεφαλαίου). Αυτή η δυναμική περιοχή γύρω από τον αστικό πυρήνα συγκροτεί μια ευρύτερη λειτουργική ζώνη στον περιαστικό χώρο, η οποία εισάγει θέματα χωρικής ανάπτυξης–σχεδιασμού, για την επίλυση των οποίων απαιτείται μια νέα οπτική προσέγγισης–εκτίμησης της αστικής δομής–δυναμικής.*

Outer ring

*Ο **εξωτερικός δακτύλιος** (**outer ring**) αντιπροσωπεύει, στην ουσία, το τέλος της αστικής περιοχής και τη μετάβαση στην ύπαιθρο. Στη βιβλιογραφία συναντάται ως το όριο μεταξύ της αστικής περιοχής που ορίζουν ο αστικός πυρήνας και ο εσωτερικός δακτύλιος με την ύπαιθρο, δηλ. τον εξωαστικό χώρο, όπου κυριαρχεί η αγροτική δραστηριότητα. Σε αυτόν τον χώρο συνυπάρχουν αδόμητες εκτάσεις και οικιστικές αναπτύξεις χαμηλής πυκνότητας (οικισμοί), ενώ παράλληλα διαπιστώνονται τάσεις συγκέντρωσης υποδομών, συχνά σε ασυμβατότητα με τη φυσιογνωμία και το τοπίο των εύθραυστων αυτών περιοχών, κυρίως σε τομείς παραγωγής, ενέργειας και μεταφορών. Η πολυσυνθετότητα των πιέσων που υφίστανται οι περιοχές αυτές θέτουν την αναγκαιότητα της νέας σχέσης πόλης–υπαίθρου και της διαχείρισης των φυσικών-πολιτιστικών οικοσυστημάτων με όρους βιωσιμότητας και ανθεκτικότητας.*

Εικόνα 2.3. *Διαφορετικές προσεγγίσεις για τον καθορισμό των αστικών περιοχών στην Ευρώπη: λειτουργικές προσεγγίσεις.*
Πηγή: ESPON, 2006b Programme ESPON 1.4.1 Small and Medium-sized Towns (SMESTO), Interim Report (2005) pp. 26-30.

Η διαρκώς εντεινόμενη *χωρική διάχυση*, το χωρικό αποτύπωμα της οποίας γίνεται αντιληπτό μέσα από τη διείσδυση του αστικού χώρου στις αγροτικές περιοχές, έχει ενισχύσει τις αλληλοσυνδεόμενες οικονομικές σχέσεις μεταξύ των πόλεων και των πιο δυναμικών τμημάτων της υπαίθρου. Πρόκειται για τάση η οποία λαμβάνει ποικίλες μορφές με έντονες πολλές φορές διαφοροποιήσεις σε ό,τι αφορά τα χαρακτηριστικά, την ένταση και τη δυναμική της αλλά και του είδους των επιπτώσεών της στη γεωργική γη και στην ποιότητα του φυσικού, πολιτισμικού και δομημένου χώρου σε συνάρτηση με τον βαθμό πυκνοκατοίκησης/αραιοκατοίκησης των ευρύτερων περιοχών των πόλεων.

Ειδικό ενδιαφέρον σε τοπικό–δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο παρουσιάζει ότι, εκτός από την περίπτωση των δυναμικών χωρολειτουργικών περιοχών, υπάρχουν οικισμοί οι οποίοι, λόγω των δραστηριοτήτων που συγκεντρώνουν, λειτουργούν άτυπα (δηλ. αμεθόδευτα και ανεξάρτητα από την ύπαρξη επίσημου σχεδιασμού) ως δυναμικοί κεντρικοί τόποι που εξυπηρετούν με τη σειρά τους ομάδες οικισμών με πιο περιορισμένη αναπτυξιακή εμβέλεια. Η βαρύτητα των δυναμικών αυτών οικισμών στη διαδικασία αστικής ανάπτυξης δεν μπορεί παρά να αξιολογηθεί ως ιδιαίτερα σημαντική, αφού στους οικισμούς αυτούς και στα δίκτυα που συγκροτούν μεταξύ τους διαμορφώνονται συνθήκες για ανάδυση χωρολειτουργικών αστικών πυρήνων μετάβασης σε μεγαλύτερες αγορές (δηλ. πιο ισχυρές πόλεις) (Δεμαθάς, 1995α· 2004· Θεοδωρά, 2004: 91· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2013· Λουκάκης, 1997α: 10-12· Μπιμπίκος & Μπαλατσινός στο ΣΕΠ–Τόπος, 1995: 273-274).

2.1.2 Το φαινόμενο της χωρικής δικτύωσης

Οι πόλεις δεν λειτουργούν αυτόνομα· αντίθετα, αναπτύσσουν ποικίλες σχέσεις μεταξύ τους, οι οποίες διαφοροποιούνται στον χρόνο, κυρίως εξαιτίας ενδογενών (π.χ. περιβαλλοντικών, πολιτιστικών, κοινωνικο-οικονομικών κ.ά. χαρακτηριστικών και ιδιαιτεροτήτων) και εξωγενών παραγόντων (π.χ. οικονομικής ύφεσης, κλιματικής, ενεργειακής φτώχειας, αναπτυξιακής πολιτικής, υιοθετούμενων πρακτικών σχεδιασμού, νομοθετικών ρυθμίσεων). Έτσι, οι πόλεις μπορεί να συνδέονται μεταξύ τους μέσα από την ανάπτυξη και εξέλιξη ποικίλων σχέσεων συμπληρωματικότητας, συνεργασίας ή ακόμα και ανταγωνισμού. Ταυτόχρονα, ακριβώς επειδή οι σχέσεις των πόλεων εξαρτώνται από το είδος, τον ρυθμό, καθώς και από την ένταση των παραγωγικών αλληλεξαρτήσεων και ροών ανθρώπων, αγαθών και κεφαλαίου, μπορεί να είναι του ίδιου επιπέδου (δηλ. ισότιμες) ή ιεραρχημένες ως προς την ποιότητα, τη χωρητικότητα και τις προοπτικές μετεξέλιξής τους σε τοπικό και σε υπερτοπικό επίπεδο.

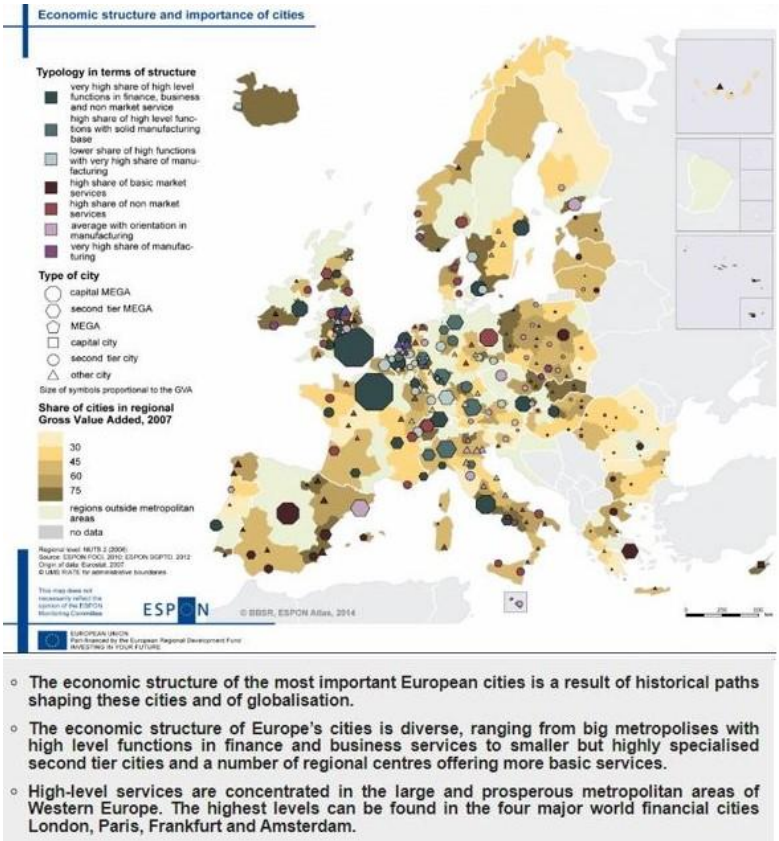

Εικόνα 2.4 *Ευρωπαϊκή Ένωση: οικονομική δομή και σημασία πόλεων (Project FOCI: Future Orientation for Cities, 2013α). Πηγή: https://archive.espon.eu/tools-maps/espon-online-map-finder και https://web.archive.org/web/20231206053558/https://mapfinder.espon.eu/mapfinder/?p=2380*

Σε συνθήκες εντεινόμενης παγκοσμιοποίησης των οικονομιών και επιδιωκόμενης διασφάλισης εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής στο επίπεδο της ΕΕ, η άποψη πως κάθε χώρα αποτελεί ένα «κλειστό, αυτόνομο σύστημα» αστικών κέντρων, η ιεραρχία του οποίου καθορίζεται ενδογενώς, έχει ξεπεραστεί. Ήδη, αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο σε επίπεδο θεωρίας και πράξης ότι οι πόλεις συμμετέχουν (ανάλογα με τη γεωπολιτική θέση και το επίπεδο της αναπτυξιακής τους δυναμικής) σε έναν διεθνή καταμερισμό εργασίας, ο οποίος συντελείται μέσω των διεθνικών επενδύσεων (**Εικόνα 2.4**). Προκύπτει, έτσι, ότι οι πόλεις αποτελούν κόμβους ευρύτερων οικιστικών δικτύων ποικίλων μορφών και χωρικής εμβέλειας (δηλ. αστικά δίκτυα, αστικά συστήματα, αστικές αλυσίδες κ.ά.), και ότι μόνο μέσα από αυτή την οπτική πρέπει να αντιμετωπίζονται η ανάπτυξη και ο σχεδιασμός τους για να μπορούν να είναι βιώσιμες και ανταγωνιστικές (Θεοδωρά, 2019· 2020α· 2020β). Έτσι, δημιουργείται ένα αόρατο —αλλά αισθητό— αστικό δίκτυο παραγωγής και διανομής σε διεθνές επίπεδο, τα κομβικά σημεία του οποίου καταλαμβάνουν:

1. **Πόλεις διεθνούς ακτινοβολίας** (Global cities): σε αυτή την κατηγορία ανήκουν πόλεις που αποτελούν ισχυρά κέντρα διοίκησης και λήψης απόφασης, κόμβους μεταφορών–υποδομών (παραγωγής, τεχνικών και κοινωνικών), πολυλειτουργικούς πυρήνες έντονης συγκέντρωσης κέντρων γνώσης, έρευνας και καινοτομίας καθώς και επιτελικών δραστηριοτήτων πολυεθνικών επιχειρήσεων. Οι συγκεκριμένες πόλεις θεωρούνται ανταγωνιστικοί αναπτυξιακοί πόλοι διεθνούς εμβέλειας, αλλά ταυτόχρονα και αστικές περιοχές με σημαντική ευθραυστότητα λόγω κλίμακας, πυκνότητας και πολλαπλών πιέσεων που δέχονται από τη συνύπαρξη δραστηριοτήτων υπερτοπικής βαρύτητας (συχνά σε ασυμβατότητα με τις τοπικές χρήσεις). Τα βασικά κριτήρια ένταξης των πόλεων στη συγκεκριμένη κατηγορία είναι η επιχειρηματικότητα (business activity), το ανθρώπινο κεφάλαιο (human capital), η ανταλλαγή πληροφορίας (information exchange), η πολιτιστική εμπειρία (cultural experience), καθώς και ο βαθμός της πολιτικής συμμετοχής (political engagement). Εδώ συναντώνται (σε αύξουσα ιεραρχική κατάταξη) η Νέα Υόρκη, το Λονδίνο, το Παρίσι, το Τόκιο, το Πεκίνο, το Λος Άντζελες, το Σικάγο, η Μελβούρνη, η Σιγκαπούρη και το Χονγκ Κόνγκ (KEARNEY global cities report, 2022).
2. **Αστικά δίκτυα με τη μορφή μητροπολιτικών περιοχών ανάπτυξης** [Metropolitan European Growth Areas (MEGAs)] (METREX): σε αυτή την κατηγορία ανήκουν δυναμικά κέντρα που συγκεντρώνουν δραστηριότητες και υποδομές υπερτοπικής εμβέλειας και εξυπηρετούν στρατηγικές επιλογές πολυεθνικών σε εθνικό, δια/ενδοπεριφερειακό και τοπικό επίπεδο. Κριτήρια ένταξης στην κατηγορία αποτελούν δείκτες μέτρησης συγκέντρωσης (*mass*) (δηλ. μεγέθη/βαθμός συγκέντρωσης πληθυσμού, τομέων οικονομίας–παραγωγής, και υποδομών, υπηρεσιών και δραστηριοτήτων υπερτοπικής εμβέλειας), ανταγωνιστικότητας (*competitiveness*), συνδεσιμότητας (*connectivity*) αλλά και γνώσης (*knowledge*) [Federal Institute for Research on Building, Urban Affairs and Spatial Development (BBSR), 2011]. Στη συγκεκριμένη κατηγορία εντάσσονται πόλεις διεθνούς εμβέλειας με υψηλό δείκτη Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ), οι οποίες όμως εμφανίζουν μικρότερα μεγέθη πληθυσμού και υποδομών/δραστηριοτήτων σε σχέση με εκείνες οι οποίες ανήκουν στην κατηγορία των πόλεων διεθνούς ακτινοβολίας (παγκόσμιες πόλεις). Ενδεικτικά αναφέρονται (στοιχεία 2020-2021): Μαδρίτη, Βερολίνο, Μιλάνο, Μόναχο, Άμστερνταμ, Βρυξέλλες, Αμβούργο και Βαρκελώνη (WorldData. info, c2024· Wikipedia, c2024).
3. **Αστικές περιοχές εθνικής εμβέλειας** (Capital cities): σε αυτή την κατηγορία συναντώνται δυναμικά κέντρα συγκέντρωσης πληθυσμού και υποδομών/δραστηριοτήτων εθνικής–υπερεθνικής εμβέλειας. Εδώ ανήκουν οι πρωτεύουσες των χωρών· εντούτοις, θα μπορούσαν να ενταχθούν και πόλεις που διαθέτουν υποδομές (παραγωγής, μεταφορών, τεχνικές, κοινωνικές) εθνικής–διεθνούς εμβέλειας και υψηλό δείκτη προσβασιμότητας–συνδεσιμότητας, όπως πόλεις που λειτουργούν ως πύλες εισόδου-εξόδου κυρίως σε τομείς μεταφορών (πόλεις λιμάνια, πόλεις συνδυασμένοι κόμβοι μεταφορών κ.ά.), εκπαίδευσης, έρευνας και καινοτομίας (πανεπιστημιουπόλεις, τεχνοπόλεις κ.ά.) πολιτισμού, ιστορίας, μνήμης και παράδοσης (ιστορικές πόλεις κ.ά.), καθώς και τουρισμού (τουριστικοί προορισμοί υπερεθνικής εμβέλειας).

4. **Λειτουργικές αστικές περιοχές περιφερειακής και τοπικής σημασίας** [Regional and local Functional Urban Areas (FUAs)]. Ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας & Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχουν αναπτύξει από κοινού μεθοδολογία για τον ορισμό λειτουργικών αστικών περιοχών σε όλες τις χώρες. Κριτήρια αποτελούν η πυκνότητα πληθυσμού και οι ροές μετακινήσεων προς την εργασία. Έτσι, κάθε λειτουργική αστική περιοχή αποτελείται από μια πυκνοκατοικημένη πόλη και μια ευρύτερη γύρω από αυτήν περιοχή (*ζώνη μετακίνησης*), της οποίας η αγορά εργασίας είναι σε μεγάλο βαθμό ενοποιημένη με την πόλη. Στη βάση αυτής της λογικής, γίνεται ο ορισμός των περιοχών επιρροής των πόλεων με τέτοιον τρόπο, ώστε να επιτρέπονται διεθνείς συγκρίσεις αλλά και η χάραξη πολιτικής σε θέματα αστικής ανάπτυξης [βλ. OECD (επίσημο δικτυακό τόπο)· OECD: Functional urban areas by country, Regional statistics, Regional statistics and indicators· ESPON (επίσημο δικτυακό τόπο)· ESPON, 2005· Gløersen, 2005· 2006] (**Εικόνα 2.5**).

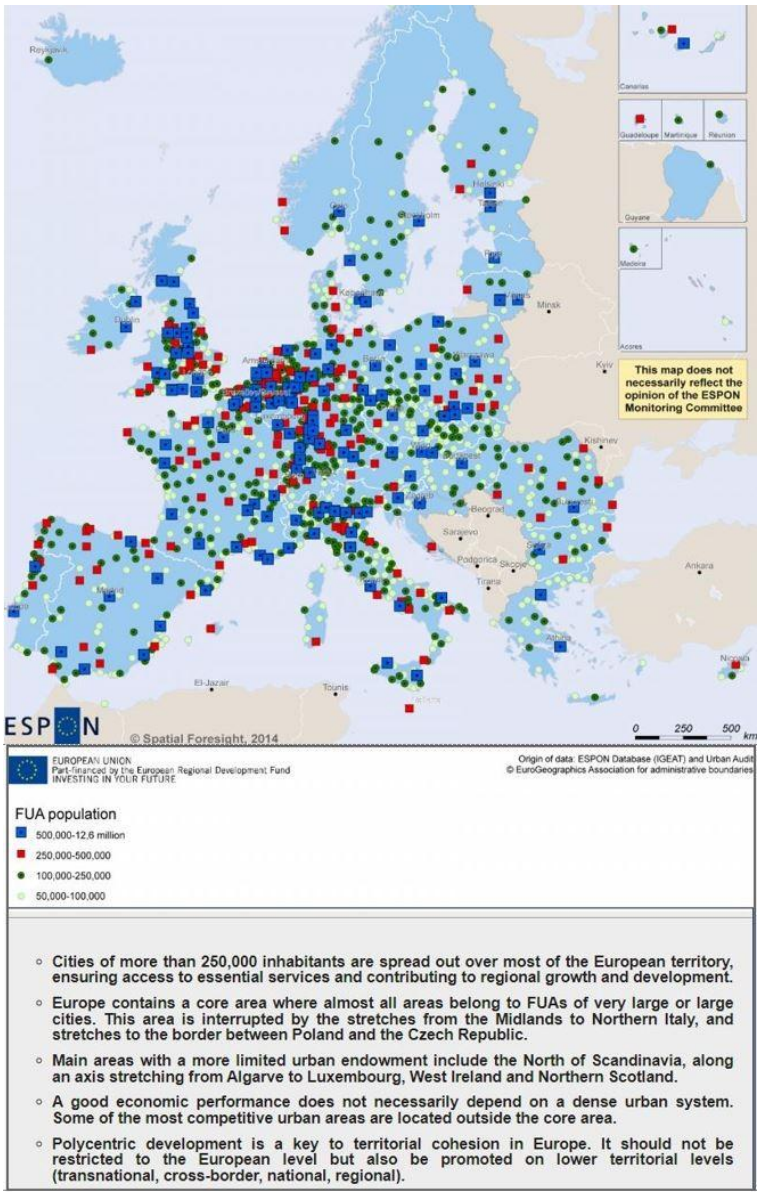

Εικόνα 2.5 *Ευρωπαϊκή Ένωση: λειτουργικές αστικές περιοχές (Functional Urban Areas), 2001. Project FOCI: Future Orientation for Cities). Πηγή: https://archive.espon.eu/tools-maps/espon-online-map-finder και https://web.archive.org/web/20240315221309/https://mapfinder.espon.eu/mapfinder/?p=2316*

Από την αλληλεπίδραση των παραπάνω κύριων κατηγοριών αστικών δομών (σχέσεις εξάρτησης–συνεργασίας) που συναντώνται στη σύγχρονη βιβλιογραφία συγκροτείται ένα δυναμικό διεθνές αστικό πλέγμα, το οποίο σταδιακά μετατρέπεται σε μια διεθνή ιεραρχία πόλεων. Η ιεραρχία αυτή δεν διατηρείται σταθερή. Μεταβάλλεται και αναπροσαρμόζεται διαρκώς σε συνάρτηση με τις αλλαγές στα πληθυσμιακά μεγέθη και στη χωρική κατανομή των υποδομών, υπηρεσιών και δραστηριοτήτων υπερτοπικής εμβέλειας στις πόλεις. Την ίδια στιγμή, αυτό το διεθνές αστικό πλέγμα επηρεάζει με τη σειρά του σε σημαντικό βαθμό τον ρυθμό ανάπτυξης κάθε πόλης που ανήκει σε κάποια από τις πιο πάνω κατηγορίες, οδηγώντας έτσι σε αλλαγή του βαθμού κυριαρχίας των πόλεων στις εθνικές κλίμακες των χωρών τους και της κεντρικότητας της θέσης τους στον διεθνή χάρτη. Η παραπάνω ιεράρχηση μπορεί να διαφοροποιείται ως προς τα κριτήρια που λαμβάνονται υπόψη για την αξιολόγηση της βαρύτητάς τους σε κάθε περίπτωση. Έτσι, ανάλογα με τα κριτήρια εκτίμησης, προκύπτουν ποικίλα αποτελέσματα χωρικής έκφρασης του φαινομένου της *αστικής δικτύωσης* (**Εικόνα 2.6**).

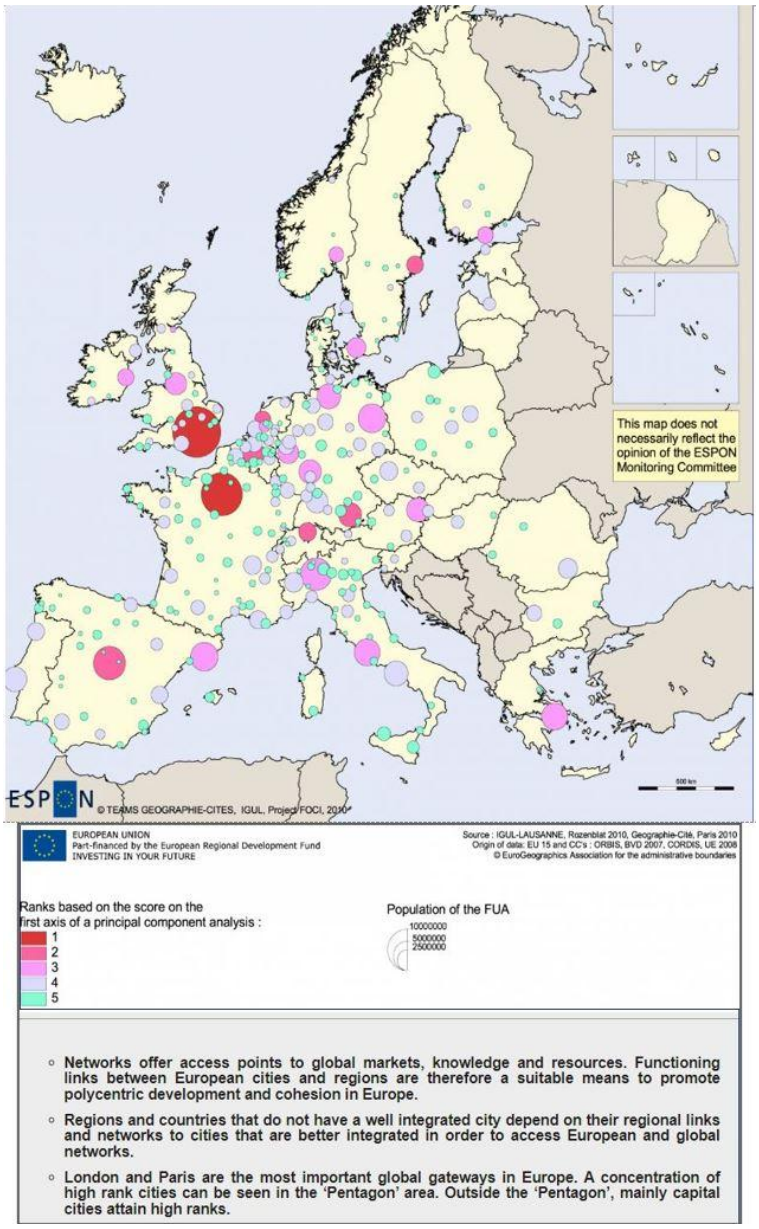

Εικόνα 2.6 *Ευρωπαϊκή Ένωση: συμμετοχή των πόλεων σε παγκόσμια και ευρωπαϊκά δίκτυα, 2010. Project FOCI: Future Orientation for Cities. Πηγή: https://archive.espon.eu/tools-maps/espon-online-map-finder και https://web.archive.org/web/20230531005955/https://mapfinder.espon.eu/mapfinder/?p=2310*

Κλείνοντας, συνοπτικά για το φαινόμενο της *αστικής δικτύωσης* αναφέρονται τα εξής:

- ✓ Η *αστική δικτύωση* αποτελεί βασικό μετασχηματισμό των αστικών δομών, ενώ αποκτά πρόσθετο ενδιαφέρον στις σύγχρονες συνθήκες δικτυακής οργάνωσης των τομέων παραγωγής και υποδομών. Φαίνεται, μάλιστα, ότι αναδεικνύονται νέες αστικές δομές, οι οποίες στηρίζονται στη συνεργασία και δικτύωση, με πιο βασικές τις πόλεις διεθνούς ακτινοβολίας και τις λειτουργικές αστικές περιοχές τους [global cities και Functional Urban Areas (FUAs)], καθώς και τους *αστικούς συσχετισμούς* που αναπτύσσονται σε μητροπολιτικό επίπεδο [δηλ. μητροπολιτικές περιοχές ανάπτυξης (Metropolitan European Growth Areas (MEGAs)] ή μεταξύ πόλεων μεσαίου και μικρού μεγέθους σε αστικές ή και σε αγροτικές περιοχές (δίπολα, πολύπολα κ.ά.). Την ίδια στιγμή, αστικές περιοχές που για κάποιο λόγο δεν κατάφεραν να εξασφαλίσουν την επιθυμητή κεντρική θέση στο εθνικό–υπερεθνικό δίκτυο εμφανίζουν ασταθή ανάπτυξη εντός αυτού του δυναμικού αστικού συστήματος και ελέγχονται από εξωτερικά κέντρα αποφάσεων —συνθήκη η οποία επιδρά περιοριστικά στις προοπτικές εξέλιξής τους (Krätke, 1993: 114-115).
- ✓ Στο πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών, η δημιουργία αστικών δικτύων θα μπορούσε να αναζητηθεί στην επιλογή θέσης και στον τρόπο οργάνωσης των επιχειρήσεων σε διάφορες πόλεις του κόσμου (*multilocation firms*). Αυτό το πολυπεριφερειακό δίκτυο επιχειρήσεων φαίνεται ότι οδηγεί σε μια πολύπλοκη α-συμμετρική κατασκευή από οικονομικές σχέσεις μεταξύ των πόλεων, λειτουργώντας, εν τέλει, υπέρ εκείνων που διαθέτουν την κατάλληλη υποδομή κοινωνικο-οικονομικής υποστήριξής τους (Pred, 1977). Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν οι πόλεις διεθνούς ακτινοβολίας (global cities) και οι μητροπολιτικές περιοχές ανάπτυξης (MEGAs), δηλαδή αστικές δομές που χαρακτηρίζονται από υψηλή συγκέντρωση πληθυσμού και ταυτόχρονα αποτελούν ισχυρά οικονομικά κέντρα, έδρες υπερεθνικών επιχειρήσεων ταχέως αναπτυσσόμενων εμπορικών δραστηριοτήτων και διεθνών ινστιτούτων, θύλακες βιομηχανικής παραγωγής, πυρήνες γνώσης-έρευνας και καινοτομίας, πόλους υπηρεσιών, τουρισμού και αναψυχής, αλλά και συνδυασμένοι κόμβοι μεταφορών.
- ✓ Το αστικό δίκτυο μπορεί να αντιμετωπιστεί ως ένα σύστημα που συγκροτείται από κέντρα δράσης εντός εθνικής ή και μιας ευρύτερης *οικονομικής περιφέρειας*, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με μεταφορές ανθρώπινου ή νομισματικού κεφαλαίου, τη ροή της πληροφορίας, ή ακόμα και με σχέσεις καθοδηγήσεις και ελέγχου. Αναμφίβολα, το είδος, η ένταση και η ποιότητα των μεταξύ τους σχέσεων οδηγούν σε ανισότητες ανάπτυξης μεταξύ των πόλεων που αποτελούν κόμβους αυτών των *αστικών συσχετισμών*. Αναμφίβολα, η οργάνωση των δικτύων επικοινωνίας (μεταφορών, τηλεπικοινωνιών κ.ά.) αλλά και η τεχνολογική εξέλιξη που επιδρά στη δυναμική των συστημάτων διάχυσης της πληροφορίας αποτελούν τους πιο ισχυρούς παράγοντες καθιέρωσης ισχυρών σχέσεων διασύνδεσης μεταξύ των πόλεων (Chase-Dunn, 1989).
- ✓ Το πραγματικό ιστορικό σχήμα του σύγχρονου αστικού συστήματος —που είναι ιεραρχικά δομημένο εντός των εθνικών οικονομιών σε παγκόσμια κλίμακα— παρουσιάζει ειδικό ενδιαφέρον στην περίπτωση της αποκαλούμενης παγκόσμιας πόλης (global city) (Friedmann, 1986· Friedmann & Goetz, 1982) κυρίως εξαιτίας του ρόλου της ως *κέντρου υπερεθνικών μονάδων καθοδήγησης–ελέγχου* και πολύ λιγότερο τελικά λόγω των χαρακτηριστικών που αφορούν τη διάκριση του εργατικού δυναμικού και την κοινωνικο-χωρική πόλωση (Krätke, 1993: 114-115).

2.1.3 Η αστικοποίηση του αγροτικού χώρου και η νέα σχέση πόλης–υπαίθρου

Οι αγροτικές περιοχές, δηλαδή εκείνες όπου κυριαρχεί η αγροτική δραστηριότητα, μπορεί στο παρελθόν να είχαν θεωρηθεί περιοχές χωρίς αναπτυξιακές προοπτικές οι οποίες εμφάνιζαν ανάλογα προβλήματα και ευκαιρίες, τα τελευταία όμως χρόνια αποκτούν νέα βαρύτητα στον χωρικό σχεδιασμό και στην αστική και αγροτική ανάπτυξη.

Εδώ και τουλάχιστον τρεις δεκαετίες, έχει αναγνωριστεί η έντονη ποικιλομορφία των ιδιαίτερων αυτών τόπων αλλά και η διαφορετικότητά τους όχι μόνο σε σχέση με τις αστικές περιοχές αλλά και μεταξύ τους, καθώς και στο εσωτερικό τους. Άρα, δεν μιλάμε για περιοχές με τις ίδιες αδυναμίες και ευκαιρίες. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε αναπτυγμένες χώρες της Δύσης η τάση για την ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών ξεκίνησε πολύ νωρίτερα, με τις πρώτες προσπάθειες να τοποθετούνται στη δεκαετία του ‘50 (Fielding, 1992).

Δυστυχώς, στην Ελλάδα, η *αστικοποίηση* των αγροτικών περιοχών και η σχέση πόλης–υπαίθρου εξακολουθεί να αντιμετωπίζεται ανεξάρτητα από τα ιδιαίτερα δυναμικά φαινόμενα της *αστικής πόλωσης*, της *αστικής διάχυσης* και της *αστικής δικτύωσης*. Πρόκειται για μια συνθήκη η οποία σε μεγάλο βαθμό εντείνει τις χωρικές ανισότητες και δημιουργεί πολλά προβλήματα στη διαδικασία του χωρικού σχεδιασμού, κυρίως σε επίπεδο εφαρμογής–παρακολούθησης (Θεοδωρά & Λουκάκης, 2013). Η χωρική έκφραση αυτών των ανισοτήτων χαρακτηρίζεται από έντονη δυναμική, η οποία εντείνει τις πολώσεις στον ευρωπαϊκό χώρο (θύλακες ανάπτυξης και συρρίκνωσης) που εκφράζονται και μέσα από την πληθυσμιακή συρρίκνωση των αγροτικών περιοχών (**Εικόνα 2.7**).

Η διαρκώς εντεινόμενη επέκταση των αστικών περιοχών στις αγροτικές περιοχές οφείλεται σε διαφορετικούς λόγους και μπορεί να λάβει ποικίλες μορφές. Αποτελέσματα αυτής της επέκτασης είναι η *αστικοποίηση* της υπαίθρου, ο περιορισμός της γεωργικής γης και η απειλή της χωρικής της συνέχειας, η υπονόμευση της ποιότητας του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος και του τοπίου. Την ίδια στιγμή, η διείσδυση των αστικών περιοχών στην ύπαιθρο επιτρέπει την εντατικοποίηση των σχέσεων εξάρτησης και αλληλεπίδρασης μεταξύ τους, κυρίως μέσα από τη συγκρότηση *αστικών συσχετισμών* μεταξύ πόλεων μεσαίου και μικρότερου μεγέθους, αλλά και εκείνων με το δίκτυο των οικισμών.

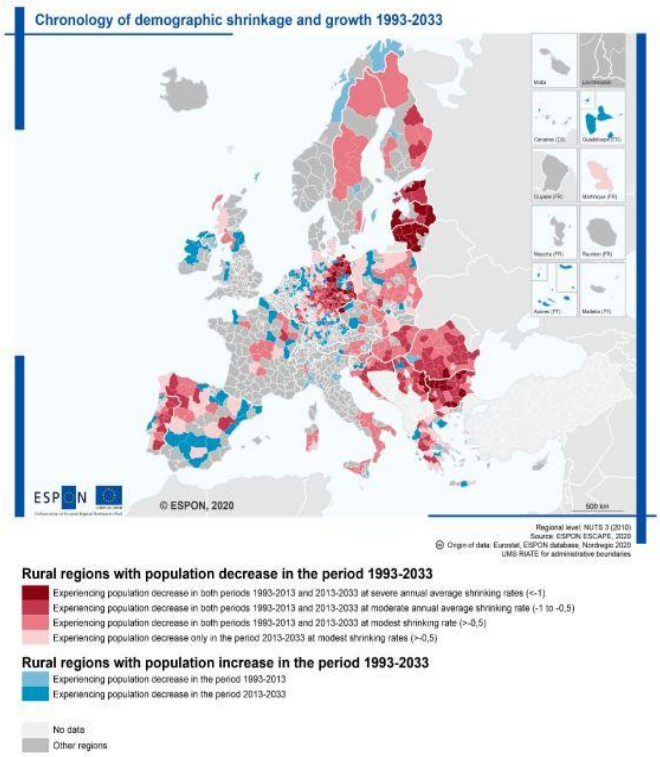

Η τυπολογία στον διπλανό χάρτη προέρχεται από τη διασταύρωση των ακόλουθων δύο στατιστικών αξόνων:

***Άξονας Α**: η διάρκεια της μείωσης του πληθυσμού σε τρεις τάξεις: μείωση πληθυσμού το 1993-2013, μείωση πληθυσμού το 2013-2033 και μείωση πληθυσμού τόσο το 1993-2013, όσο και το 2013-2033.*

***Άξονας Β**: Η ένταση της πληθυσμιακής μείωσης σε τρεις τάξεις, χρησιμοποιώντας τον δείκτη μέση ετήσια πληθυσμιακή μεταβολή για την περίοδο 1993-2033: <1%, μεταξύ -1% και -0,5% και μεταξύ 0,5% και 0%.*

Ο χάρτης που προκύπτει δείχνει συνολικά τις 687 συρρικνούμενες αγροτικές περιοχές σε έξι διαφορετικές τάξεις. Υπάρχει πρώτα μια διάκριση μεταξύ των περιοχών που έχασαν πληθυσμό κατά τη διάρκεια ολόκληρης της περιόδου των δύο γενεών (δηλ. κόκκινες περιοχές) και εκείνων που κέρδισαν πληθυσμό κατά τη διάρκεια ολόκληρης της περιόδου 1993-2033, αλλά είτε παρουσίασαν μείωση στο παρελθόν είτε θα παρουσιάσουν στο μέλλον (μπλε περιοχές).

- ✓ Οι τέσσερις κόκκινοι τόνοι διαφοροποιούν την ένταση των μέσων ετήσιων ρυθμών συρρίκνωσης σε αγροτικές περιοχές με μείωση πληθυσμού στη συνολική περίοδο 1993-2033.
- ✓ Οι δύο μπλε αποχρώσεις διαφοροποιούν τις αγροτικές περιοχές που αναπτύχθηκαν σε ολόκληρη την περίοδο των δύο γενεών, αλλά έχασαν πληθυσμό, είτε στην πρώτη (1993-2013), είτε στη δεύτερη υποπερίοδο (2013-2033).

***Εικόνα 2.7** Ευρωπαϊκές συρρικνωμένες αγροτικές περιοχές (1993-2033). Πηγή: ESPON-ESCAPE, 2020.*

Η *αστική διάχυση* σε αγροτικές περιοχές αποτελεί ένα ζήτημα ιδιαίτερης κρισιμότητας στον χωρικό σχεδιασμό για δύο λόγους. Από τη μία πλευρά, μέσα από την ενίσχυση της *αστικοποίησης*, μπορεί να επιβαρύνει την ποιότητα των αγροτικών περιοχών και τη φέρουσα ικανότητα των οικοσυστημάτων τους. Από την άλλη πλευρά όμως, μπορεί να συμβάλει στην άμβλυνση των χωρικών ανισοτήτων μέσα από μια πιο ισόρροπη οικιστική ανάπτυξη που αποτρέπει την κυριαρχία τάσεων υπερσυγκέντρωσης και *αστικής πόλωσης*. Σε αυτές τις συνθήκες, για τη διασφάλιση μιας όσο το δυνατόν πιο βιώσιμης ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών, βασική προϋπόθεση αποτελεί η ύπαρξη ενός συνολικού σχεδιασμού για την αποτροπή φαινομένων μετατροπής της γεωργικής γης σε αστικοποιημένες περιοχές, αλλά και ενός αποτελεσματικού συστήματος διοίκησης και εφαρμογής του νομοθετικού πλαισίου που θα αποτρέψει φαινόμενα αυθαιρεσίας.

2.1.4 Ο νέος ρόλος των πόλεων μεσαίου και μικρού μεγέθους στην αστική ανάπτυξη

Η σύγχρονη εμπειρία αποδεικνύει ότι το πληθυσμιακό μέγεθος και η θέση των πόλεων στο εθνικό δίκτυο διοίκησης δεν αποτελούν αναγκαία και ικανή συνθήκη για την οργανική τους ένταξη σε διεθνή αστικά δίκτυα. Το είδος και το πλήθος των υποδομών και λειτουργιών υπερτοπικής σημασίας, καθώς και ο βαθμός της μεταξύ τους συσχέτισης σε συνδυασμό με τον υψηλό βαθμό προσβασιμότητας των πόλεων και τη γεωπολιτική θέση που κατέχουν, μπορούν να αποτελέσουν ισχυρό συγκριτικό πλεονέκτημα για την τοπική ανάπτυξη των πόλεων και την κεντρικότητα της θέσης τους στον διεθνή χάρτη. Η παραπάνω διαπίστωση έχει πρόσθετη βαρύτητα για τις πόλεις μεσαίου/μικρού μεγέθους, όπου το είδος και η ένταση ανάπτυξης των υποδομών/υπηρεσιών και δραστηριοτήτων υπερτοπικής εμβέλειας μπορούν πραγματικά να ενισχύσουν την κεντρικότητα μιας πόλης σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο (κεφ. 9, 10.4 και 11.4).

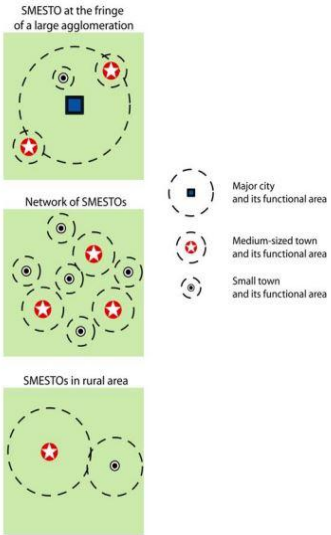

Για την ερμηνεία της αστικής δυναμικής του οικιστικού δικτύου, βασικό ρόλο παίζουν ο προσδιορισμός της ευρύτερης ζώνης επιρροής των πόλεων και η αξιολόγηση της κεντρικότητάς τους στο οικιστικό δίκτυο τόσο σε εθνικό επίπεδο, όσο και ευρύτερα εκείνου.

Στο διπλανό σχήμα οι πόλεις μεσαίου/μικρού μεγέθους απεικονίζονται μέσα από μια οπτική διαγραμματικής παρουσίασης των ακτίνων επιρροής τους, σε μια προσπάθεια να αναδειχθούν πιθανά σενάρια τόσο της μεταξύ τους συσχέτισης, όσο και εκείνων με πόλεις μεγαλύτερου πληθυσμιακού μεγέθους και επιπέδου αναπτυξιακής δυναμικής. Η διαγραμματική απεικόνιση έχει βασιστεί στα τρία κύρια εδαφικά σενάρια αστικής διάχυσης που περιγράφονται στο κεφάλαιο για τα φαινόμενα της αστικής πόλωσης και αστικής διάχυσης, δηλ. του αστικού πυρήνα, του εσωτερικού δακτυλίου και εξωτερικού δακτυλίου (κεφ. 2.1.1, Εικόνα 2.3).

Η πρώτη απεικόνιση εμφανίζει τις πόλεις μεσαίου/μικρού μεγέθους που είναι στη ζώνη επιρροής μιας μεγαλύτερης πόλης και της λειτουργικής περιοχής της. Εδώ, οι λειτουργικές περιοχές των πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους αλληλοκαλύπτονται με εκείνη της μεγάλης πόλης. Αυτή είναι η τυπική κατάσταση για τις περιαστικές πόλεις.

Η δεύτερη απεικόνιση παρουσιάζει το πλαίσιο ενός δικτύου πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους. Εδώ, οι λειτουργικές περιοχές σπάνια αλληλοεπικαλύπτονται και καλύπτουν μεγάλο μέρος της επικράτειας. Στην πραγματικότητα, διακρίνονται διαφορετικές εδαφικές διαμορφώσεις. Η θεμελιώδης πτυχή αυτής της κατηγορίας είναι το υψηλό επίπεδο της αλληλεπίδρασης μεταξύ πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους συγκρίσιμου μεγέθους. Ωστόσο, η φύση αυτής της αλληλεπίδρασης μπορεί να ποικίλλει ανάλογα με την πυκνότητα εμφάνισης τέτοιων δικτύων πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους πόλεων. Έτσι, θα μπορούσαν να προβλεφθούν υποκατηγορίες.

Η τρίτη απεικόνιση εστιάζεται στην περίπτωση συσχετισμών μεταξύ πόλεων μεσαίου και μικρού μεγέθους, από τους οποίους αναδεικνύονται πόλοι ανάπτυξης σε αγροτικές περιοχές. Πρόκειται για αγροτικούς πόλους ανάπτυξης, που μπορούν να αποτελούν οργανικό τμήμα (συχνά έντονης δυναμικής) του οικιστικού δικτύου σε εθνικό επίπεδο. Τέτοιου είδους αστικοί συσχετισμοί, ακόμα και αν εντοπίζονται σε λιγότερο κεντρικές, αστικές ή αγροτικές περιοχές, έχουν ενδιαφέρον για τη χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής, γιατί μπορούν να επηρεάσουν (μέσω κατάλληλου σχεδιασμού) την εδαφική συνοχή των χωρών και την ισχυροποίηση της θέσης τους στον διεθνή χάρτη.

Εικόνα 2.8 *Πόλεις μεσαίου/μικρού μεγέθους: διαγραμματικές απεικονίσεις των συσχετισμών που αναπτύσσουν οι ακτίνες επιρροής τους στο ευρύτερο εδαφικό πλαίσιο αναφοράς τους [Small Medium-sized Towns (SMESTO) in their territorial context].Πηγή: ESPON, 2006b· Programme ESPON 1.4.1 Small and Medium-sized Towns (SMESTO): interim report, 2005: pp. 36-42.*

Σε αυτό το πλαίσιο, παράμετροι όπως η νέα φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός των κεντρικών μητροπολιτικών περιοχών, κυρίως εκείνων που στις διεθνείς ιεραρχήσεις χαρακτηρίζονται παγκόσμιες πόλεις (global cities) ή μεγαπόλεις (mega cities)[1] διαμορφώνουν ένα νέο σύστημα αστικής ιεράρχησης στον παγκόσμιο χάρτη (βλ. videos Calling Wood, 2019· Chicago Council of Global Affairs, 2018· The Economist, 2021· TDC, 2019· 2022). Σε αυτό το νέο σύστημα αστικής ιεράρχησης, ο ρόλος των πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους ενισχύεται μέσα από τη νέα δυναμική που αποκτούν στις εθνικές κλίμακες των χωρών τους εξαιτίας

[1]Το κύριο κριτήριο για την ένταξη των πόλεων στην κατηγορία μεγαπόλεις (mega cities) είναι το πληθυσμιακό μέγεθος. Αυτός είναι και ένας λόγος που συχνά επικρατεί σύγχυση στη διάκριση μεγαπόλεων, παγκόσμιων πόλεων και μητροπολιτικών περιοχών εξαιτίας της επιλογής κλίμακας (π.χ., >10 εκατ. ή 5-8 εκατ.). Εντούτοις, ο επικρατέστερος ορισμός για τις μεγαπόλεις είναι εκείνος των Ηνωμένων Εθνών, σύμφωνα με τον οποίο στη συγκεκριμένη κατηγορία ανήκουν πόλεις με πληθυσμό > 10 εκατ. κατοίκων (https://en.unesco.org/events/eaumega2021/megacities). Έτσι, στις μεγαπόλεις συναντώνται το Πεκίνο, η Κωνσταντινούπολη και η Μόσχα (https://www.worlddata.info/megacities.php), ενώ το προβάδισμα έχουν το Τόκιο (37,3 εκατ.), το Δελχί, η Σανγκάη, το Σάο Πάολο και η πόλη του Μεξικού (22,1 εκ.) (https://www.huffingtonpost.gr/entry/oi-14-nees-megacities-poe-tha-anadethoen-eos-to-2050-me-plethesmo-213-ekat-katoikon_gr_63cfc49ee4b01a4363895cfb).

της δικτύωσής τους με πόλεις μεγαλύτερες ή της ίδιας κατηγορίας που βρίσκονται σε απόσταση μικρότερη των 70 χλμ. Στην ενίσχυση της δυναμικής αυτών των πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους βασικό ρόλο παίζουν το είδος και η ένταση των υποδομών/υπηρεσιών και δραστηριοτήτων υπερτοπικής εμβέλειας που συγκεντρώνουν, καθώς και η κεντρικότητα της θέσης τους (γεωγραφική, γεωπολιτική ή ως τμήμα των διευρωπαϊκών δικτύων) (**Εικόνα 2.8**).

Στην κατηγορία πόλεων μεσαίου ή μικρότερου μεγέθους, ειδικό ενδιαφέρον έχουν εκείνες που λειτουργούν ως πύλες εισόδου–εξόδου διεθνούς εμβέλειας. Πρόκειται για πόλεις στις οποίες, ανεξάρτητα αν αυτές βρίσκονται σε αστικές ή σε αγροτικές περιοχές, η συγκέντρωση υποδομών —κυρίως στους τομείς των μεταφορών, της εκπαίδευσης-έρευνας–καινοτομίας, πολιτισμού και τουρισμού— τις καθιστά ισχυρούς πόλους ανάπτυξης είτε σε αυτόνομη βάση είτε ως τμήματα ευρύτερων *αστικών συσχετισμών* (όπως δίπολα, τρίπολα, πολύπολα κ.ά.). Σε αυτή την κατηγορία, από την Ελλάδα, ανήκουν το δίπολο Λάρισας–Βόλου και το τρίπολο Δράμας–Καβάλας–Ξάνθης. Οι δύο αυτές περιπτώσεις έχουν αναγνωριστεί σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού [βλ. ΓΠΧΣΑΑ (ΦΕΚ 2464/τ.Β΄/3.12.2008) και ΕΠΧΣΑΑ για βιομηχανία (ΦΕΚ 151/ΤΑΑΠΘ/13.4.2009)] (κεφ. 7 και 10) (**Εικόνα 2.9**).

(α)

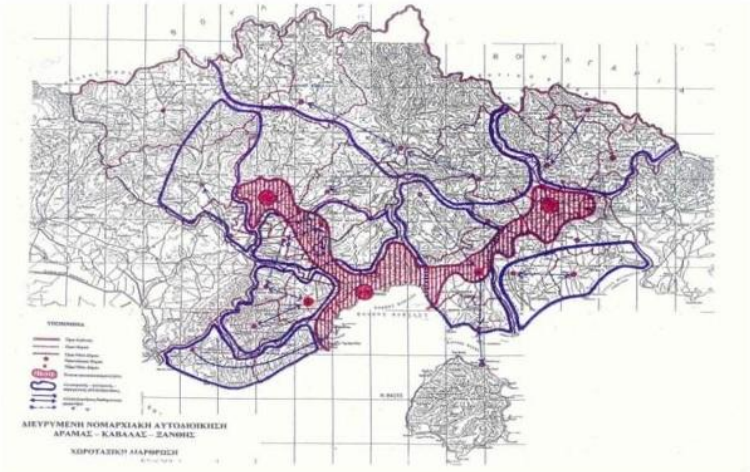

(β)

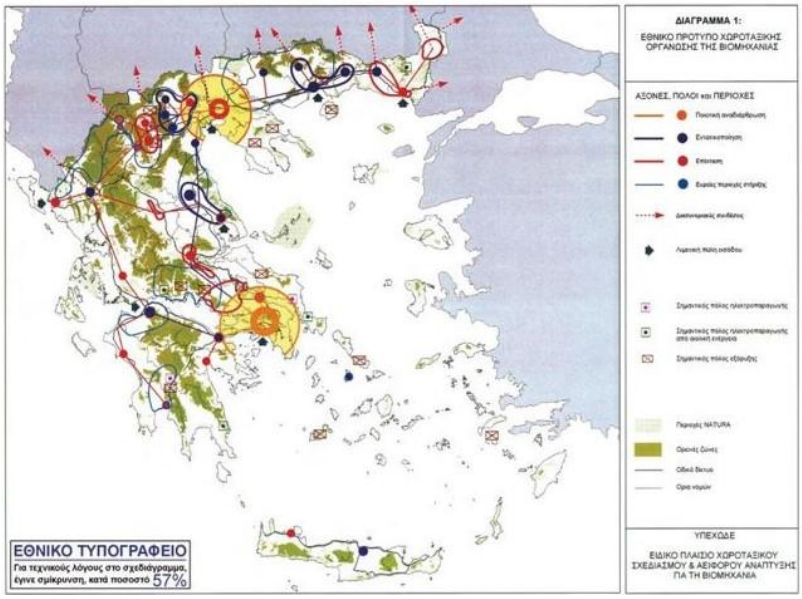

Εικόνα 2.9 *Τρίπολο Δράμα–Καβάλα–Ξάνθη: (α) ανάδειξη στο πλαίσιο ερευνητικού προγράμματος με επιστημονικό υπεύθυνο τον Καθηγητή Π. Λουκάκη, (β) αναγνώριση και ένταξη του τρίπολου στο ΕΠΧΣΑΑ για τη βιομηχανία. Πηγή: (α) ΙΠΑ, 1999ε, (β) ΦΕΚ 151/ΤΑΑΠΘ/13.4.2009.*

Κλείνοντας, σημειώνεται ότι σε χώρες όπως στην Ελλάδα, όπου η πλειονότητα των πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους συναντάται στις αγροτικές περιοχές, η συγκεκριμένη κατηγορία αποκτά πρόσθετη κρισιμότητα στη χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής εξαιτίας του ρόλου τους στην οργάνωση *αστικών συσχετισμών*, οι οποίοι θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην άμβλυνση των ανισοτήτων σε εθνικό–δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο και στον περιορισμό χωρικών πολώσεων σε κεντρικές αστικές περιοχές. Σε αυτή την κατηγορία πόλεων κύριο ρόλο παίζουν εκείνες που βρίσκονται στις περιφερειακές περιοχές των χωρών (κυρίως διασυνοριακού χαρακτήρα) οι οποίες, στο πλαίσιο του εθνικού επίσημου σχεδιασμού, προγραμματίζεται να αποτελέσουν νέες πύλες διεθνούς εμβέλειας στους τομείς της ναυτιλίας, των μεταφορών, του εμπορίου, της ενέργειας, της γνώσης, του πολιτισμού και του τουρισμού. Στην Ελλάδα, σε αυτές τις πόλεις εντάσσονται οι πόλεις–λιμάνια (περιφερειακές πόλεις με λιμάνια διεθνούς εμβέλειας όπως Αλεξανδρούπολη, Καβάλα, Ηγουμενίτσα, Καλαμάτα κ.ά.), πόλεις – ενεργειακοί κόμβοι (Αλεξανδρούπολη κ.ά.), πανεπιστημιουπόλεις (Λάρισα, Βόλος, Κομοτηνή κ.ά.), ιστορικές πόλεις (Ξάνθη, Ιωάννινα κ.ά.) αλλά και πόλεις – τουριστικοί προορισμοί (Χανιά, Μυτιλήνη, Ρόδος κ.ά.). Οι ιδιαιτερότητες και η πολυσυνθετότητα που χαρακτηρίζει τη δομή, τη μορφή και τη δυναμική των πόλεων αυτής της κατηγορίας αλλά και η τάση τους να συγκροτούν *αστικούς συσχετισμούς* (π.χ. Δράμα–Καβάλα–Ξάνθη, Ιωάννινα–Ηγουμενίτσα κ.ά.) ισχυροποιούν την άποψη ότι για τη διασφάλιση βιώσιμης αστικής ανάπτυξης, ο χωρικός σχεδιασμός πρέπει άμεσα να αποδεσμευτεί από τη λογική αποσπασματικής προσέγγισης των πόλεων ως αυτόνομων πόλων ανάπτυξης και να περάσει σε μια συνολική πολυπαραγοντική θεώρηση του αστικού χώρου, που να επιτρέπει την αντιμετώπιση των πόλεων ως δυναμικών κόμβων ευρύτερων αστικών συσχετισμών υπερτοπικής εμβέλειας. Η θέση αυτή αποτέλεσε τη βάση για τη διατύπωση της πρότασης τυπολογικής ταξινόμησης των πόλεων/οικισμών που παρουσιάζεται στο Μέρος Δ΄ (κριτήρια–μεθοδολογία) και εφαρμόζεται πιλοτικά στο σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) (1999-2003) και των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου (2019-2023) (Θεοδωρά, 2004· Theodora, 2008· 2009· 2019· 2020α· 2020β· 2022) (**Εικόνα 2.9**).

2.1.5 Η εντεινόμενη τάση των πόλεων να λειτουργούν ως κόμβοι αστικών συσχετισμών

Οι πόλεις δεν λειτουργούν αυτόνομα. Αποτελούν τμήματα ενός ευρύτερου χωρολειτουργικού συστήματος, εντός του οποίου αναπτύσσονται και εξελίσσονται μέσα από σχέσεις συνεργασίας, συμπληρωματικότητας ή ακόμα και ανταγωνισμού. Το είδος των δραστηριοτήτων και η ένταση εμφάνισής τους στον αστικό χώρο σε συνδυασμό με τον τρόπο οργάνωσής τους διαμορφώνουν τις συνθήκες για την ανάπτυξη πολυσύνθετων δυναμικών ροών (ανθρώπων, αγαθών, κεφαλαίου και πληροφορίας) οι οποίες οδηγούν στη συγκρότηση ποικίλων σχέσεων συνεργασίας.

Σε αυτό το κεφάλαιο το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην τάση ανάπτυξης δικτύων συνεργασίας των πόλεων για την αντιμετώπιση των σύγχρονων χωρικών προβλημάτων. Ειδικά στη σύγχρονη συγκυρία της *οικονομίας της γνώσης* και της *τεχνολογικής επανάστασης*, όπου επιβεβαιώνεται ότι ο χώρος λειτουργεί σε ενιαία βάση, ανεξάρτητα από διοικητικά όρια και εθνικά σύνορα, οι πόλεις δεν μπορούν να δώσουν απάντηση στα νέα κρίσιμα αστικά θέματα παρά μόνο μέσα από την ανάπτυξη ισχυρών δικτύων συνεργασίας, καθώς οι αιτίες που προκαλούν τα προβλήματα αυτά αλλά ταυτόχρονα και οι συνέπειές τους στον χώρο είναι οικουμενικού χαρακτήρα. Έτσι, απαιτούνται συνεχής συνεργασία, ενημέρωση και ανταλλαγή καλών πρακτικών.

Προς αυτή την κατεύθυνση, οι πόλεις επιδιώκουν την ένταξή τους σε υπερτοπικά–διακρατικά δίκτυα συνεργασίας. Τα δίκτυα αυτά μπορούν να αφορούν συγκεκριμένους τομείς οι οποίοι συνδέονται με την κλιματική αλλαγή, το περιβάλλον, τον πολιτισμό, την εκπαίδευση–έρευνα, την τεχνολογία–καινοτομία, τις κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες, τη μετανάστευση, την ενέργεια κ.ά. Επίσης, η οργάνωση αυτών των δικτύων μπορεί να είναι πρωτοβουλία διεθνών ευρωπαϊκών ή εθνικών οργανισμών, εκπαιδευτικών ή ερευνητικών ιδρυμάτων, συλλογικοτήτων ή και ιδιωτικών φορέων.

Στην παρούσα φάση, ενδεικτική αναφορά γίνεται στις ακόλουθες σημαντικές κατηγορίες δικτύωσης πόλεων σε επίπεδο ΕΕ, που επιχειρούν στη βάση πολυπαραγοντικών δράσεων να συμβάλλουν στην αντιμετώπιση της κλιματικής–ενεργειακής κρίσης και θεμάτων κρίσιμων για την ποιότητα ζωής μέσα στις σύγχρονες πόλεις όπως είναι η ασφάλεια, ο δημόσιος χώρος, η κινητικότητα, η εργασία, η φτώχεια, η διαχείριση πόρων κ.ά. Πρόκειται για τα αστικά δίκτυα των πράσινων ευρωπαϊκών πόλεων και πράσινων ευρωπαϊκών πρωτευουσών (European green cities and European green capitals), καθώς και το δίκτυο των 100 κλιματικά ουδέτερων και έξυπνων πόλεων (climate-neutral and smart cities) (**Εικόνα 2.10**).

(α)

(β)

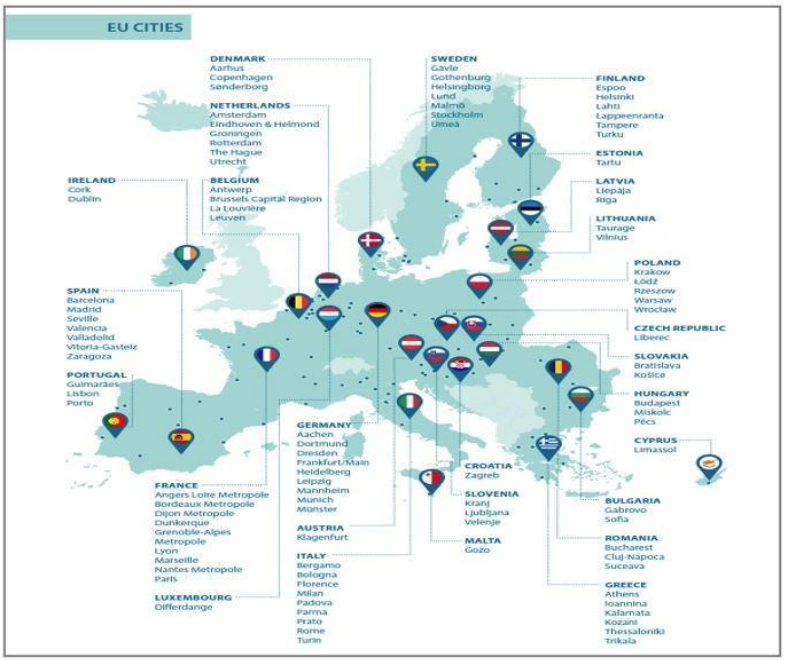

Εικόνα 2.10 *(α) Ευρωπαϊκό δίκτυο «πράσινων πρωτευουσών (υποψήφιες πόλεις για το 2025) και (β) ευρωπαϊκό δίκτυο 100 κλιματικά ουδέτερων πόλεων έως το 2030 (Mission cities). Πηγή: (α) European Commision, DG Environment, 2023 και (β) Urbinat, 2022.*

Ειδικότερα για το δίκτυο των 100 κλιματικά ουδέτερων και έξυπνων πόλεων, μια πρωτοβουλία με έντονο ενδιαφέρον στην πολυπαραγοντική προσέγγιση της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης, σημειώνεται ότι πρόσφατα ανακοινώθηκε η επιτυχία της Ελλάδας να συμμετέχει με έξι πόλεις, η πλειονότητα των οποίων βρίσκεται στην περιφέρεια και ανήκει στην κατηγορία των πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους (Ιωάννινα, Καλαμάτα, Κοζάνη, Τρίκαλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη). Δυστυχώς, από την πρώτη αυτή επιλογή απουσιάζουν πόλεις του νησιωτικού χώρου αλλά και περιοχών της ορεινής ενδοχώρας του ηπειρωτικού κορμού της χώρας, παρά την κρισιμότητα των θεμάτων που καλούνται να διαχειριστούν σε επίπεδο χωρικής ανθεκτικότητας, εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής, κλιματικής προσαρμογής και ενεργειακής αυτονομίας και ουδετερότητας. Κύριες αιτίες της ευθραυστότητας–ευαλωτότητας αυτών των περιοχών είναι η κυριαρχία των φαινομένων της εποχικότητας και της περιφερειοποίησής τους σε συνδυασμό με τις εντεινόμενες τάσεις αστικοποίησης και τουριστικοποίησής τους, που διαμορφώνουν ένα πολυσύνθετο πλαίσιο προκλήσεων και διλημμάτων για την τοπική ανάπτυξη και την οργάνωση του οικιστικού δικτύου (Theodora, 2020b· EU Science & Innovation, 2023· NetZero cities in the EU, 2022) (κεφ. 11).

2.2 Ο αστικός χώρος σε Ευρώπη και ΕΕ _ Συνθήκες, τάσεις, προοπτικές μετεξέλιξης

Αντικείμενο του παρόντος κεφαλαίου αποτελεί η συνοπτική παρουσίαση: α) των κύριων παραγόντων που έπαιξαν ρόλο στη διαδικασία συγκρότησης και μετεξέλιξης του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος και οδήγησαν στην ανάπτυξη ποικίλων αστικών δομών–συσχετισμών αλλά και των ιδιαιτεροτήτων του κοινοτικού χώρου, που καθιστούν την ενοποίηση ενός τόσο ανομοιογενούς περιβάλλοντος ένα εξαιρετικά δύσκολο και ταυτόχρονα προκλητικό εγχείρημα αστικής ανάπτυξης, σχεδιασμού και διαχείρισης (κεφ. 2.2.1), β) των σύγχρονων χωρικών μοντέλων ερμηνείας του φαινομένου της αστικής ανάπτυξης, μέσα από τα οποία αναδεικνύεται ο ρόλος των πόλεων στη διαδικασία μετασχηματισμού της δομής και της δυναμικής του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος (κεφ. 2.2.2) και γ) της σύγχρονης προβληματικής που επιβάλλει την ενιαία θεώρηση του αστικού χώρου στη διαδικασία χάραξης αστικής και περιφερειακής πολιτικής σε όλες τις διαφορετικές γεωγραφικές κλίμακες και κατηγορίες χώρου (κεφ. 2.2.3).

2.2.1 Χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες της ευρωπαϊκής επικράτειας

Η ιστορία της Ευρώπης χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη ανεξάρτητων εθνικών κρατών, παράμετρος η οποία ευνόησε την ανάδυση ενός ισχυρού πολυκεντρικού αστικού πλέγματος. Έτσι, διαμορφώθηκε ένα σύνθετο «πλέγμα» μεγάλων, μεσαίων και μικρότερων πόλεων, οι οποίες, σε αρκετά σημαντικά χωρικά τμήματα της Ευρώπης, αποτέλεσαν τη βάση συγκρότησης αστικοποιημένων χωρικών διαρθρώσεων σε αστικές και σε αγροτικές περιοχές (**Εικόνα 2.11**).

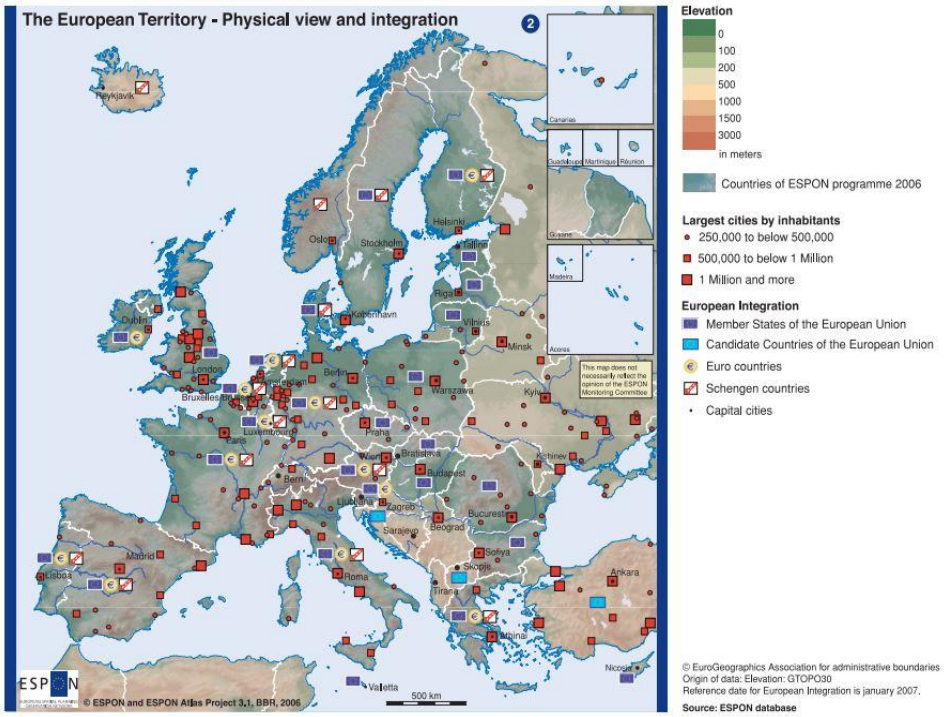

Εικόνα 2.11 *Ευρωπαϊκή επικράτεια: φυσική άποψη και ένταξη. Πηγή: ESPON Atlas, 2006.*

Καταλυτικό ρόλο στη συγκρότηση της σημερινής δομής του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος έπαιξαν πολιτικές, κοινωνικο-οικονομικές και τεχνολογικές αλλαγές κατά τη διάρκεια του χρόνου, οι οποίες επέδρασαν ποικιλοτρόπως στην κατανομή, οργάνωση και αλληλεπίδραση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, λειτουργιών και υποδομών (παραγωγής, μεταφορών, τεχνικών, κοινωνικών) στις εθνικές κλίμακες των χωρών. Την ίδια στιγμή, ένας εξίσου σημαντικός παράγοντας διαμόρφωσης του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος αποτελεί η χωρική γειτνίαση των πόλεων, η οποία επέτρεψε τον σχηματισμό ενός πυκνού δικτύου αστικών θυλάκων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1995: 97˙1999˙ ESPON Atlas, 2006). Αυτή η γεωγραφική εγγύτητα των πόλεων σε συνδυασμό με την έντονη κινητικότητα του πληθυσμού και των συντελεστών παραγωγής οδήγησαν στην ανάπτυξη ποικίλων αστικών δομών και συσχετισμών (π.χ. μητροπολιτικές περιφέρειες, αστικά δίκτυα κ.ά.) στις εθνικές κλίμακες των χωρών αλλά και ευρύτερα αυτών (διευρωπαϊκά

δίκτυα: αστικοί συσχετισμοί υπερεθνικού–διακρατικού χαρακτήρα). Πρόκειται για αστικές δομές και συσχετισμούς έντονης δυναμικής που, λόγω της διαφορετικής βαρύτητάς τους σε εθνικό–υπερεθνικό επίπεδο (αποτέλεσμα του είδους και της έντασης συγκέντρωσης των υποδομών και δραστηριοτήτων υπερτοπικής εμβέλειας) διαμορφώνουν συνθήκες *αστικής πόλωσης*, *αστικής διάχυσης* και *αστικής δικτύωσης* —συχνά ανεξάρτητων από εθνικά σύνορα και διοικητικά όρια στις εθνικές κλίμακες των κρατών— που οδηγούν σε ενίσχυση των τοπικών και δια/ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων (Θεοδωρά, 2004).

Ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η συγκρότηση αστικών δομών και συσχετισμών στην ΕΕ λόγω του ιδιόμορφου χώρου της επικράτειάς της. Η εν λόγω ιδιομορφία αποδίδεται κυρίως στη διαρκή μεταβολή των γεωγραφικών της ορίων, η οποία προκύπτει από τις διαδοχικές διευρύνσεις ή/και τις αποχωρήσεις κρατών. Οι αλλαγές αυτές, αναμφίβολα, έχουν οδηγήσει το κοινοτικό αστικό σύστημα σε αναδιαρθρώσεις μέσα από τις οποίες η *αστική δυναμική* της ΕΕ έχει επηρεαστεί ποικιλοτρόπως. Η ΕΕ δεν είναι ένα κράτος ούτε μια ομοσπονδία. Συγκροτεί ένα μοναδικό πρότυπο χωρολειτουργικής οργάνωσης, το οποίο κατά τα τελευταία 50 χρόνια βρίσκεται σε μια διαδικασία ολοκλήρωσης μέσα από την υιοθέτηση πολιτικών σύγκλισης που έχουν στόχο τη διασφάλιση εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής (κεφ. 3.1). Ο συγκεκριμένος στόχος αποτελεί ένα εγχείρημα μοναδικής δυσκολίας, αν συνεκτιμηθεί το γεγονός ότι η ΕΈ, αν και ξεκίνησε ως ένας χώρος ομοιογενής (μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο), εξελίχθηκε —και παραμένει— ένας χώρος άνισος: η δημογραφική και η κοινωνικο-οικονομική σύνθεση των κρατών μελών της ΕΕ σε συνδυασμό με την πυκνότητα συγκέντρωσης πληθυσμού και υποδομών/δραστηριοτήτων στις εθνικές κλίμακες των κρατών εμφανίζουν έντονη ανομοιογένεια, η οποία χωρικά αποτυπώνεται σε ένα εξίσου ανομοιογενές κοινοτικό οικιστικό δίκτυο ως προς τη δομή, τα χαρακτηριστικά και τη δυναμική του.

Με βάση όσα ειπώθηκαν, είναι σαφές ότι η ΕΕ αποτελεί έναν χώρο με έντονες διαφοροποιήσεις σε επίπεδο χωροθέτησης και οργάνωσης υποδομών, δραστηριοτήτων, λειτουργιών και τεχνολογικής εξέλιξης, που επιδρούν ποικιλοτρόπως στη δυναμική του κοινοτικού αστικού δικτύου. Ο διαχωρισμός της ΕΕ από τα εθνικά σύνορα των κρατών μελών της εντείνει τον γεωγραφικό, πολιτικό, κοινωνικο-οικονομικό και πολιτισμικό κατακερματισμό της επικράτειάς της και δημιουργεί έντονα προβλήματα στις διαδικασίες εναρμόνισης–εφαρμογής των πολιτικών της ΕΕ από τις εθνικές κυβερνήσεις. Βασικές αιτίες πρόκλησης των προβλημάτων αποτελούν κατά κύριο λόγο οι διαφοροποιήσεις των κρατών μελών σε επίπεδο:

1. δημογραφικών, κοινωνικο-οικονομικών, περιβαλλοντικών, πολιτισμικών, θρησκευτικών χωρικών και γεωπολιτικών χαρακτηριστικών/ιδιαιτεροτήτων, που οδηγούν σε διαφορετικές ανάγκες, αιτήματα και προτεραιότητες στις εθνικές κλίμακες (δηλ. σε τοπικό και σε δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο),
2. διοικητικής διάρθρωσης (κεντρική/αποκεντρωμένη διοίκηση), που επηρεάζει τον βαθμό συμμετοχής στα όργανα λήψης αποφάσεων, την ανάληψη συντονισμού και την κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ συμμετεχόντων στη διαδικασία χωρικής ανάπτυξης, σχεδιασμού και διαχείρισης,
3. νομοθετικού πλαισίου και βαθμού/ταχύτητας εναρμόνισής του με τους νόμους και τις οδηγίες της ΕΕ,
4. εθνικών συστημάτων χωρικού σχεδιασμού, που δημιουργούν ζητήματα κυρίως σε επίπεδο εφαρμογής και παρακολούθησης της ευρωπαϊκής νομοθεσίας και των αναπτυξιακών και χωρικών πολιτικών.

Οι παραπάνω παράγοντες παίζουν κύριο ρόλο στη διασφάλιση εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής σε επίπεδο ΕΕ λόγω των πολλαπλών συνεπειών τους στη δομή και στη δυναμική των οικιστικών δικτύων στις εθνικές κλίμακες των κρατών μελών της και, κατ' επέκταση, στην οργανική ένταξή τους στο ευρύτερο κοινοτικό οικιστικό δίκτυο. Έτσι, προκύπτει ότι η ενοποίηση ενός τόσο ανομοιογενούς χώρου, όπως είναι αυτός της ΕΕ, δεν μπορεί παρά να αποτελεί ένα απαιτητικό εγχείρημα χωρικής ανάπτυξης, το οποίο έχει ανάγκη από την ταυτόχρονη διασφάλιση ενός ευέλικτου σχεδιασμού και κανοτόμων δομών χωρικής διακυβέρνησης και χρηματοδότησης.

2.2.2 Σύγχρονα χωρικά μοντέλα ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης

Στη διαδικασία κατανόησης του ρόλου των πόλεων και των ευρύτερων λειτουργικών περιοχών επιρροής τους στην αστική δυναμική της Ευρώπης και στη συγκρότηση ισχυρών αναπτυξιακών θυλάκων εντός της επικράτειάς της, ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρακολούθηση των διαφορετικών οπτικών που αναδύονται από τη διατύπωση χωρικών μοντέλων για την ερμηνεία μορφών αστικής ανάπτυξης, κυρίως στη διάρκεια της πρόσφατης τριακονταετίας. Η προβληματική που διατυπώνεται στη σύγχρονη βιβλιογραφία–πρακτική και οι αναπτυξιακοί θύλακες που προκύπτουν από την εφαρμογή της θα μπορούσαν να λειτουργήσουν υποστηρικτικά στον διάλογο που βρίσκεται σε εξέλιξη με αντικείμενο την *αστική δυναμική* του ευρωπαϊκού οικιστικού δικτύου και τον ρόλο της στη διασφάλιση εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής στην ευρωπαϊκή επικράτεια.

Προς αυτή την κατεύθυνση, μέσα από την ανασκόπηση της σύγχρονης βιβλιογραφίας–πρακτικής, από τα πλέον γνωστά χωρικά μοντέλα ερμηνείας μορφών αστικής ανάπτυξης στον ευρωπαϊκό χώρο είναι:

Α_ το μοντέλο «Μπανάνα» (“Banana” model) (Brunet, 1989),
Β_ το μοντέλο «Σπίτι με επτά διαμερίσματα» (“House with seven apartments” model) (Lutzky, 1990),
Γ_ το μοντέλο «Πράσινο σταφύλι» ή «Ευρωπαϊκό τσαμπί σταφυλιών» (“Green grape” ή “European bunch of grapes” model) (Kunzmann & Wegener, 1991),
Δ_ το μοντέλο «Πεντάγωνο» (“Pentagon” model) (ESDP, 1999),
Ε_ το μοντέλο «Κόκκινο χταπόδι» (“The red octopus” model) (van der Meer, 1998),
ΣΤ_ το μοντέλο «Μπούμερανγκ Κεντρικής Ευρώπης» (“Central European boomerang”).

Ειδικότερα, κατά μοντέλο ερμηνείας, αναφέρονται τα εξής:

Α_ Το μοντέλο «Μπανάνα» (“Banana”): Εισάγεται από μια ομάδα Γάλλων γεωγράφων, οι οποίοι μελέτησαν τις αναπτυξιακές δυνατότητες των αστικών περιοχών στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών οικονομικών με επικεφαλής τον Roger Brunet (1989) (“Blue banana”, αρχικά γνωστό ως “European backbone”) (Kocziszky et al., 2015). Το μοντέλο αξιοποιείται στη συνέχεια από τον Γερμανό Bernhard Butzin (1996) και τον Πολωνό Grzegorz Gorzelak (1996˙ 2012) σε χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (“Orange” και “Green banana”), ενώ εφαρμόζεται και στις χώρες της ΝΔ Ευρώπης που βρέχονται από τη Μεσόγειο (Ισπανία, Γαλλία, Ιταλία) (Pal, 2001˙ Dokov & Stamenkov, 2016). Παρά την κυριαρχία του, το μοντέλο έχει δεχθεί κριτική σε ό,τι αφορά την αποτελεσματικότητά του στην εκτίμηση της *αστικής δυναμικής* του ευρωπαϊκού χώρου αλλά και στον ορισμό των γεωγραφικών ορίων των αναπτυξιακών θυλάκων που αναδεικνύει. Η κριτική αυτή εντείνεται κυρίως μετά τη διαδοχική ανάδυση νέων θυλάκων αστικής ανάπτυξης και σε άλλα τμήματα της Ευρώπης (όπως σκανδιναβικές χώρες, χώρες Κεντρικής, Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης) (Hospers, 2003˙ r/Europe, 2017˙ SKYRISE cities). Η ανάδυση αυτών των θυλάκων αποτελεί μια τάση που ενισχύει την ανάγκη υιοθέτησης μιας πιο πολυκεντρικής οπτικής, μέσα από την οποία να επιτρέπεται μια πιο ασφαλής εκτίμηση της διαφορετικής αστικής δυναμικής τους. Από τις πιο γνωστές μορφές του χωρικού μοντέλου «Μπανάνα» είναι οι ακόλουθες:

Α1_ «Μπλε μπανάνα»: Από το Λονδίνο στο Μιλάνο (“Blue banana”). Στα τέλη της δεκαετίας του ’80, η Υπηρεσία Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης στη Γαλλία (DATAR) υποστηρίζει ότι ο χώρος της Ευρώπης παρουσιάζει έντονες τάσεις αστικής συγκέντρωσης σε έναν κεντρικό άξονα, γνωστό ως «Μπλε μπανάνα». Πρόκειται για έναν έντονα αστικοποιημένο θύλακα με μεγάλη συγκέντρωση πληθυσμού (> 40% του ευρωπαϊκού πληθυσμού), υποδομών (παραγωγής, μεταφορών, τεχνικών και κοινωνικών), επιχειρηματικότητας και κεφαλαίου (DATAR et al., 1993). Ο συγκεκριμένος θύλακας έχει τη μορφή ενός συμπλέγματος αστικών περιοχών με μακρά ιστορία αλλά ταυτόχρονα με έντονη οικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη και εκτείνεται από τη Βορειοδυτική Αγγλία έως τη Βόρεια Ιταλία. Περιλαμβάνει μερικές από τις μεγαλύτερες παγκόσμιας εμβέλειας πόλεις της Ευρώπης (Λονδίνο, Μάντσεστερ, Άμστερνταμ, Βρυξέλλες, Φρανκφούρτη, Ζυρίχη, Μιλάνο) αλλά και ένα «αστικό πλέγμα» από πόλεις μεσαίου μεγέθους με έντονη δυναμική στον διεθνή χάρτη (Dokov & Stamenkov, 2016). Κύριες αιτίες αμφισβήτησης του χωρικού μοντέλου «Μπλε μπανάνα» αποτέλεσαν: α) η χωρική ασυνέχεια που παρουσιάζει εξαιτίας της ταυτόχρονης συμπερίληψης αραιοκατοικημένων χωρικών ενοτήτων (π.χ. Άλπεις) και του ταυτόχρονου αποκλεισμού δυναμικών γειτονικών πόλεων (π.χ. Παρίσι) και β) η αδυναμία επιβεβαίωσης των προοπτικών ενίσχυσης της

χωρικής και αναπτυξιακής του κυριαρχίας λόγω της σταδιακής ανάδυσης νέων αστικών θυλάκων εκτός των ορίων του (π.χ. Δουβλίνο, Μαδρίτη, Πράγα) (Brunet, 1989). Εντούτοις, παρά την κριτική που έχει δεχτεί το συγκεκριμένο μοντέλο, ο θύλακας της «Μπλε μπανάνας» έχει χαρακτηριστεί «καρδιά της Ευρώπης», «οικονομική ραχοκοκαλιά της Ευρώπης», «ζώνη της πόλης», «κεντρική ευρωπαϊκή αστική περιοχή» ή «κεντρική μεγάπολη» (Hospers, 2003), ενώ, σύμφωνα με τον Faludi, η μορφή «Μπανάνα» αποτελεί ένα «μοιραίο σενάριο» (2009). Πρόσφατα, όλο και περισσότεροι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η «Μπλε μπανάνα» έχει λάβει τη μορφή «Μανιτάρι» μετά από σειρά διευρύνσεων που έχει υποστεί, οι οποίες έχουν οδηγήσει στη συμπερίληψη δυναμικών πόλεων, όπως είναι το Παρίσι (ανατολικά), και αστικών περιοχών της Κεντρικής Ευρώπης (Δανία, Γερμανία, Τσεχία), όπου βρίσκονται πόλεις που συναντώνται και στα χωρικά μοντέλα «Πορτοκαλί» και «Πράσινη μπανάνα» (π.χ. Κοπεγχάγη, Αμβούργο, Βερολίνο, Πράγα). Η παραπάνω διαπίστωση επαληθεύεται σε έναν μεγάλο βαθμό και από παλαιότερες σκέψεις, σύμφωνα με τις οποίες η αστική δυναμική της «Μπλε μπανάνας» θα επαναπροσδιοριζόταν ούτως ή άλλως μετά την ένταξη νέων δυναμικών γειτονικών περιοχών σε αυτή, κυρίως της Κεντροανατολικής Ευρώπης (Faludi, 2009· 2015) (**Εικόνα 2.12**).

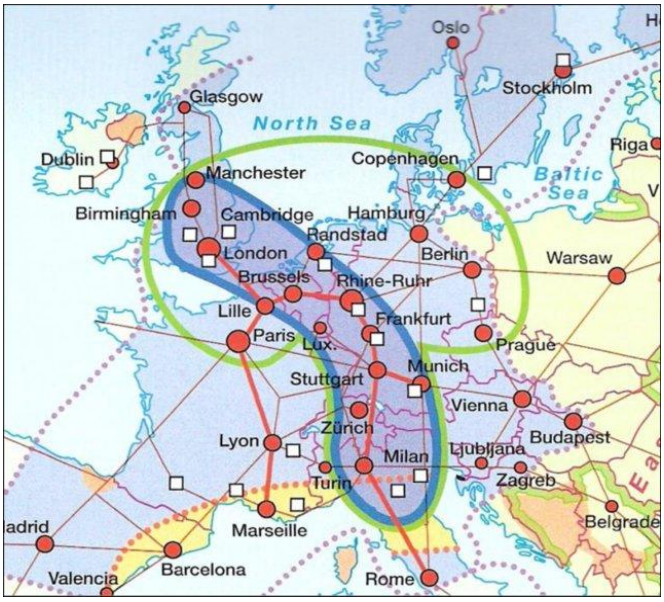

Εικόνα 2.12 *Η «Μπλε μπανάνα» και οι επεκτάσεις της με μορφή «Μανιτάρι». Πηγή: Dokov & Stamenkov, 2016.*

Α2_ «Χρυσή μπανάνα» ή «Ζώνη του ήλιου»: Από τη Βαλένθια έως και τη Γένοβα ("Golden banana" – "Sunbelt"). Πρόκειται για αναπτυξιακό θύλακα στη λογική του μοντέλου «Μπανάνα», που χωρικά αναπτύσσεται από τις ανατολικές ακτές της Ιβηρικής Χερσονήσου έως το βορειοδυτικό τμήμα της Ιταλίας (μεσογειακό τόξο). Το μοντέλο περιλαμβάνει κυρίως παράκτιες πόλεις ευρωπαϊκών χωρών της Μεσογείου (Ισπανία, Γαλλία και Ιταλία) με ιστορία, ποικίλα μεγέθη και επίπεδα ανάπτυξης (π.χ. Βαλένθια, Βαρκελώνη, Μασσαλία, Νίκαια, Γένοβα κ.ά.). Πρόκειται για έντονα αστικοποιημένη ζώνη (κυρίως στα παράκτια τμήματα των χωρών), η αναπτυξιακή δυναμική της οποίας ξεκινά από τη συγκέντρωση βιομηχανιών, δραστηριοτήτων υψηλής τεχνολογίας και παροχής υπηρεσιών και σταδιακά αλλάζει στρεφόμενη προς τον τουρισμό (τουριστικοποίηση). Ο θύλακας, γνωστός και ως «Ζώνη του ήλιου» λόγω των ήπιων κλιματικών συνθηκών, παρουσιάζει έντονη συγκέντρωση φυσικών, πολιτιστικών και ανθρωπογενών οικοσυστημάτων υψηλής ποιότητας και αυξημένη ευθραυστότητα λόγω των διαρκώς εντεινόμενων πιέσεων που δέχεται η φέρουσα ικανότητα των τοπικών κοινοτήτων, κυρίως λόγω της *παράκτιας αστικοποίησης* (*coastalisation*) και της τουριστικής ανάπτυξης (**Εικόνα 2.13**).

(α)

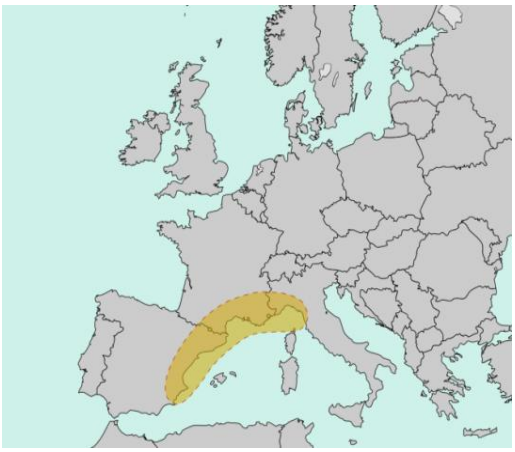

Η «Χρυσή μπανάνα» ή «Ζώνη του ήλιου»

(β)

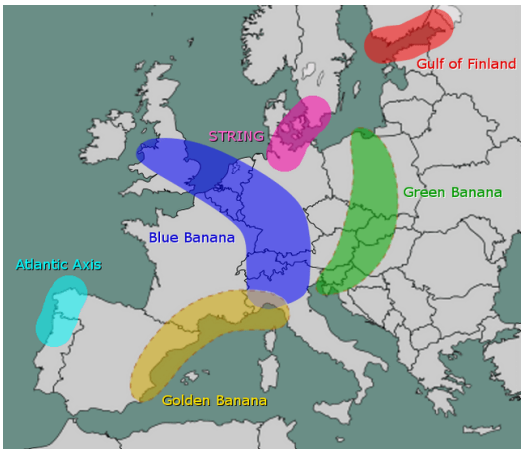

Χωρικό μοντέλο «Μπανάνα»

Εικόνα 2.13 *(α) η «Χρυσή μπανάνα» ή «Ζώνη του ήλιου» και (β) διαφορετικές μορφές του χωρικού μοντέλου για την ερμηνεία αστικής ανάπτυξης «Μπανάνα». Πηγή: (α) Hospers, 2003· (β) r/Europe, 2017.*

Α3_ «Πορτοκαλί» και «Πράσινη μπανάνα»: Οι δύο αυτές μορφές συγκροτούν αναπτυξιακούς θύλακες στη λογική του μοντέλου «Μπανάνα» και χωρικά αναπτύσσονται σε χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Οι θύλακες αυτοί αντιμετωπίζονται ως νέοι δυναμικοί πυρήνες οικονομικής ανάπτυξης που ξεκινούν να αναδύονται μετά από τη διεύρυνση της ΕΕ το 2004 και έρχονται ως απάντηση στην κυριαρχία των χωρών της ΒΔ Ευρώπης («Μπλε μπανάνα», «Πεντάγωνο»). Αναπτύσσονται σε σχεδόν παράλληλη διάταξη με κατεύθυνση βορρά–νότου και περιλαμβάνουν αστικές περιοχές με αναγνωρισμένη αναπτυξιακή δυναμική αλλά και περιοχές με προοπτικές ανάπτυξης. Και στους δύο θύλακες συναντώνται ισχυρά αστικά δίκτυα, τα οποία συγκροτούνται μέσα από σχέσεις συνεργασίας πόλεων με ποικίλα πληθυσμιακά μεγέθη και βαθμό οικονομικής–τεχνολογικής ανάπτυξης κυρίως σε τομείς εμπορίου και παροχής υπηρεσιών, εκπαίδευσης, έρευνας–καινοτομίας και τουρισμού. Στις περιοχές που περικλείουν οι εν λόγω θύλακες συναντώνται, επίσης, ιστορικές πόλεις και πόλεις–λιμάνια με κυρίαρχο ρόλο στα παγκόσμια και στα διευρωπαϊκά δίκτυα μεταφορών. Οι δύο θύλακες λειτουργούν (μέσα από αστικά δίκτυα που περιλαμβάνουν) ανεξάρτητα ή/και σε συσχέτιση με τον αναπτυξιακό θύλακα της «Μπλε μπανάνας» που αναπτύσσεται στη ΒΔ Ευρώπη, διαμορφώνοντας ποικίλους χωρολειτουργικούς συσχετισμούς στο ευρύτερο *ευρωπαϊκό αστικό σύστημα*. Το χωρικό αποτύπωμα των δύο θυλάκων ορίζεται ως εξής: α) «Πορτοκαλί μπανάνα»: περιλαμβάνει χώρες της Κεντρικής Ευρώπης (Δανία, Γερμανία, Αυστρία, Τσεχία, Σλοβενία) με κυρίαρχο οικιστικό δίκτυο (Κοπεγχάγη, Αμβούργο, Βερολίνο, Βιέννη, Πράγα, Λουμπλιάνα) και β) «Πράσινη μπανάνα»: χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (Πολωνία, Σλοβακία, Ουγγαρία και Κροατία) με ισχυρό οικιστικό δίκτυο (Βαρσοβία, Μπρατισλάβα, Βουδαπέστη, Ζάγκρεμπ) (**Εικόνες 2.13** και **2.14**). Σήμερα, το χωρικό μοντέλο «Μπανάνα» δεν θεωρείται ένα ακριβές μέσο για την ερμηνεία της αστικής ανάπτυξης και τον εντοπισμό–οριοθέτηση ανταγωνιστικών αναπτυξιακών θυλάκων. Οι υφιστάμενες χωρικές πολώσεις στις αστικές περιοχές των χωρών έχουν αναπτύξει πολλά νέα «κλαδιά» αστικής συγκέντρωσης τα οποία, σε συνδυασμό με τη νέα δυναμική που αποκτούν τα οικιστικά δίκτυα των αγροτικών περιοχών (λόγω της νέας σχέσης πόλης–υπαίθρου και της ενίσχυσης του ρόλου των πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους), διαμορφώνουν ένα εντελώς διαφορετικό *αστικό τοπίο*· ένα τοπίο στο οποίο οι αστικές συγκεντρώσεις αποκτούν πολύ ευρύτερες επεκτάσεις από ό,τι στο παρελθόν. Την ίδια στιγμή, η δικτυακή οργάνωση των υποδομών (ενισχυόμενη από την τεχνολογική εξέλιξη) έχει οδηγήσει στην ανάδυση ακόμα πιο πολυσύνθετων *αστικών μορφωμάτων* (πολύπολα), τα οποία ξεπερνούν τις χωρικές αναπτύξεις *πυρηνικού* ή *γραμμικού* χαρακτήρα (δηλ. πόλοι/άξονες ανάπτυξης). Προκύπτει, έτσι, η αναγκαιότητα για μια πιο ολιστική προσέγγιση της δυναμικής του οικιστικού δικτύου σε όλες τις χωρικές κλίμακες μέσα από μοντέλα ερμηνείας που θα μπορούν να αναδείξουν τη νέα αστική πραγματικότητα και τις νέες τάσεις μετεξέλιξής της. Προς αυτή την κατεύθυνση φαίνεται ότι κινούνται περισσότερο τα χωρικά μοντέλα ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης που είναι πιο κοντά στη λογική της

πολυκεντρικής θεώρησης του χώρου, όπως το «Σπίτι με επτά διαμερίσματα», το «Πράσινο σταφύλι» και το «Κόκκινο χταπόδι», τα οποία παρουσιάζονται στη συνέχεια.

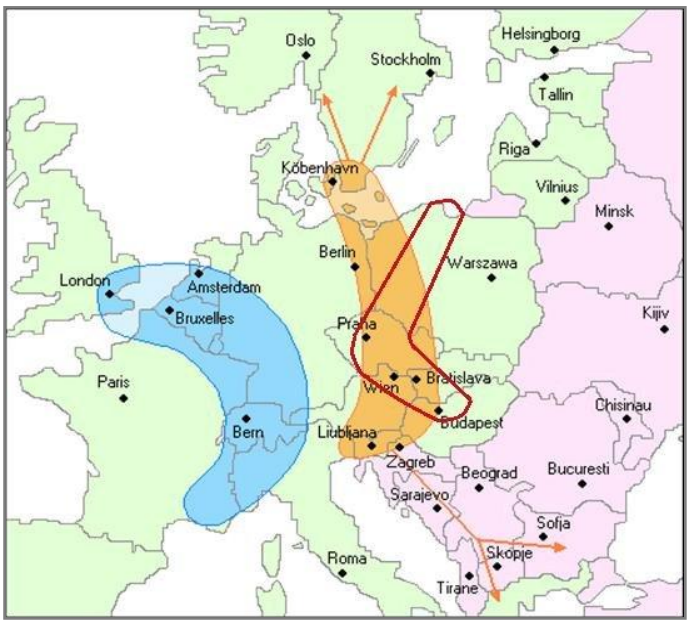

Εικόνα 2.14 *Τα χωρικά μοντέλα ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης «Πορτοκαλί» και «Πράσινη μπανάνα» και «Μπούμερανγκ Κεντρικής Ευρώπης» ("Central European boomerang"). Πηγή: Dokov & Stamenkov, 2016· Pal, 2001.*

Β_ Το χωρικό μοντέλο «Σπίτι με επτά διαμερίσματα» ("House with seven apartments") (Lutzky, 1990) θα διατυπωθεί αμέσως μετά το μοντέλο «Μπανάνα», σε μια προσπάθεια να γίνουν κατανοητές η αστική δυναμική και η χωρική της έκφραση στο σύνολο της ευρωπαϊκής επικράτειας. Προχωρά, έτσι, στον καθορισμό επτά *γεωγραφικών ζωνών* εστιαζόμενο στην εκτίμηση της δυναμικής που εμφανίζει η παραγωγικότητα κάθε περιοχής. Οι θύλακες («διαμερίσματα») που προκύπτουν από το μοντέλο είναι:

1. οι ευρωπαϊκές χώρες της Μεσογείου,
2. οι χώρες της Κεντρικής Ευρώπης (από Μ. Βρετανία έως Γερμανία),
3. ένας ΒΔ θύλακας που ορίζεται από ένα δίκτυο πόλεων των ανατολικών ακτών της Μ. Βρετανίας και ενός κεντρικού βόρειου τμήματος με κύριες πόλεις το Άμστερνταμ και το Όσλο,
4. ένας ΒΑ θύλακας εντός του οποίου συναντώνται δυναμικές αστικές περιοχές και πόλεις όπως η Στοκχόλμη και το Ελσίνκι,
5. ένας θύλακας που ορίζεται από πόλεις ισχυρής εμβέλειας χωρών της Κεντρικής-Ανατολικής Ευρώπης, όπως είναι το Βερολίνο (Γερμανία), η Βιέννη (Αυστρία), η Βουδαπέστη (Ουγγαρία) και η Βαρσοβία (Πολωνία),
6. οι χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και τμήμα της Σκανδιναβικής Χερσονήσου,
7. οι βαλκανικές χώρες, εκτός της Ελλάδας.

Πρόκειται για ένα μοντέλο ερμηνείας αστικής ανάπτυξης που βασίζεται στη συνολική παρακολούθηση του ευρωπαϊκού χώρου. Υπό αυτή την έννοια, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια πιο εξισορροπητική εκδοχή προσέγγισης της αστικής δυναμικής με προοπτικές αξιοποίησής του στη σύγχρονη συγκυρία της *δικτυακής οργάνωσης* του χώρου και της *πολυκεντρικότητας*. Ήδη ως λογική κατανόησης και εκτίμησης της δυναμικής των πόλεων και προσδιορισμού των ευρύτερων λειτουργικών τους περιοχών εμβέλειας, το συγκεκριμένο μοντέλο υιοθετείται στο πλαίσιο χάραξης πολιτικών της ΕΕ αλλά και στις εθνικές κυβερνήσεις των κρατών μελών της (κεφ. 3, 6, 8, 9 και 12) (**Εικόνα 2.15**).

Εικόνα 2.15 *Το μοντέλο «Σπίτι με επτά διαμερίσματα». Πηγή: Dokov & Stamenkov, 2016.*

Γ_ Το μοντέλο «Πράσινο σταφύλι» ή «Ευρωπαϊκό τσαμπί σταφυλιών» ("Green grape" ή "European bunch of grapes") (Kunzmann, 1992· 1996· Kunzmann & Wegener, 1991·Wegener & Kunzmann, 1996) υποστηρίζει (και αυτό) τη συνολική αντιμετώπιση του ευρωπαϊκού χώρου στη βάση της πολυκεντρικής οπτικής. Πιο συγκεκριμένα, επιχειρεί να δώσει μια ευρύτερη διάσταση στην ανάπτυξη του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος, παραδεχόμενο ότι η κατανομή του πληθυσμού στις πόλεις της ΕΕ είναι σχετικά ισορροπημένη, με έναν μεγάλο αριθμό πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους να μπορούν να παίξουν ισχυρό αναπτυξιακό ρόλο (λόγω συγκέντρωσης υπερτοπικών υποδομών) μέσα από την ένταξή τους σε *αστικά δίκτυα* παγκόσμιας εμβέλειας. Στη βάση της πολυκεντρικής οπτικής που υιοθετεί το εν λόγω μοντέλο, υποστηρίζεται πως στο μέλλον ο ευρωπαϊκός χώρος θα είναι το αποτέλεσμα της σύνθεσης πολλών αστικών συστάδων (μεγάλων και μικρών), ο καθορισμός των οποίων θα προκύψει από τις νέες τάσεις εξέλιξης της ευρωπαϊκής οικονομίας στη βάση της δικτυακής οργάνωσης υποδομών, δραστηριοτήτων και λειτουργιών. Γι' αυτόν τον λόγο, ο ρόλος των πόλεων στην οργάνωση των συστάδων και στον ορισμό του μεγέθους και της χωρικής εμβέλειας επιρροής τους αντιμετωπίζεται ως παράμετρος ειδικής βαρύτητας. Η παραπάνω διαπίστωση επιβεβαιώνεται και μέσα από την παρατήρηση του χωρικού αποτυπώματος που έχει το συγκεκριμένο μοντέλο στην Ευρώπη, αφού γίνεται αντιληπτή η διαφοροποίηση στα μεγέθη των συστάδων. Αυτή η διαφοροποίηση, σε σημαντικό βαθμό, είναι αποτέλεσμα των εκάστοτε υιοθετούμενων χωρικών πολιτικών και των πρακτικών εφαρμογής τους στον χώρο. Αξίζει να σημειωθεί ότι το μοντέλο «Πράσινο σταφύλι» ή «Ευρωπαϊκό τσαμπί σταφυλιών», ενώ φαίνεται πως διαδραματίζει όλο και πιο σημαντικό ρόλο στη χάραξη της ευρωπαϊκής πολιτικής για τη διασφάλιση της εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής, ταυτόχρονα δέχεται κριτική σε επιστημονικό επίπεδο για τον βαθμό της τελεσφόρας συμβολής του στην οικονομική αποτελεσματικότητα και στη βιωσιμότητα του ευρωπαϊκού αστικού δικτύου (Faludi, 2005· Kilper, 2009· Vandermotten et al., 2008) (**Εικόνα 2.16**).

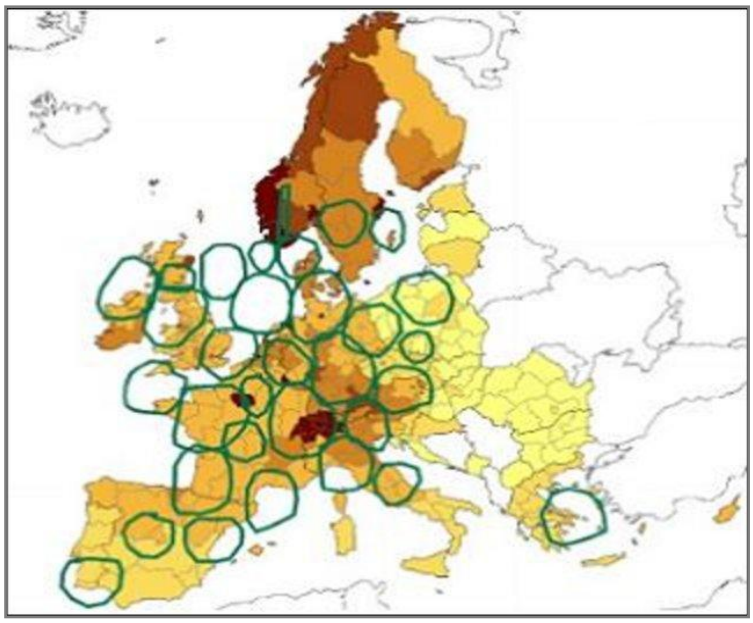

Εικόνα 2.16 *Το μοντέλο «Πράσινο σταφύλι» ή «Ευρωπαϊκό τσαμπί σταφυλιών». Πηγή: Dokov & Stamenkov, 2016· Wegener & Kunzmann, 1996).*

Δ_ Το μοντέλο «Πεντάγωνο» ("Pentagon") (ESDP, 1999) είναι γνωστό και ως «Πεντάγωνο 20-40-50», επειδή καλύπτει (βάσει των δεδομένων στα τέλη '90) το 20% της εδαφικής επικράτειας της ΕΕ, ο πληθυσμός του πλησιάζει το 40% αυτής και αντιπροσωπεύει το 50% του ΑΕΠ της. Πρόκειται για έναν γεωγραφικό θύλακα έντονης αστικής συγκέντρωσης στην Κεντρική Ευρώπη, που οριοθετείται από τις μητροπολιτικές περιοχές Λονδίνου, Παρισιού, Μιλάνου, Μονάχου και Αμβούργου. Έχει αναγνωριστεί ως *αναπτυξιακός θύλακας διεθνούς εμβέλειας* λόγω της υπερσυγκέντρωσης πληθυσμού, ανθρώπινων δραστηριοτήτων, υπηρεσιών, λειτουργιών (διοίκησης–παραγωγής), υποδομών (μεταφορών, τεχνικών, κοινωνικών) αλλά και των υψηλότερων ποσοστών παραγωγής πλούτου σε ολόκληρη την Ευρώπη. Η αποτελεσματικότητα του εν λόγω μοντέλου στην ερμηνεία και εκτίμηση της αστικής ανάπτυξης είναι αμφιλεγόμενη: ενώ το «Πεντάγωνο» προβάλλεται ως η «συνταγή ανάπτυξης» ("recipe for growth") του ευρωπαϊκού χώρου, μέσα από την απόλυτη αποδοχή του ως *μοναδικής ζώνης διεθνούς οικονομικής ενσωμάτωσης* στην Ευρώπη (ESPON), ταυτόχρονα αμφισβητείται ως αξιόπιστο μέσο για την εκτίμηση και παρακολούθηση της αστικής δυναμικής του ευρωπαϊκού χώρου στο πλαίσιο των νέων συνθηκών δικτυακής οργάνωσης του χώρου. Πιο συγκεκριμένα, το μοντέλο «Πεντάγωνο» δέχεται κριτική από την Ευρωπαϊκή Προοπτική Χωρικής Ανάπτυξης (ΕΠΧΑ) [European Spatial Development Perspective (ESDP)], στην οποία αποδίδεται στην πραγματικότητα η οριοθέτησή του ως αναπτυξιακού θύλακα (European Environment Agency, c2024· ESDP, 1999· ESPON, 2007a· 2007b· 2007c· 2007d). Οι κύριες αιτίες άσκησης αρνητικής κριτικής είναι δύο. Η πρώτη αιτία έχει να κάνει με την προβολή του ως κυρίαρχου θύλακα και η δεύτερη με την εσωτερική του δομή–οργάνωση και την επίδρασή της στην ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας που συνάπτει με τις εκτός αυτού περιοχές της Ευρώπης. Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά την πρώτη αιτία, η ΕΠΧΑ (ESDP) υποστηρίζει ότι το «Πολύγωνο» αποτελεί μια οπτική επιζήμια για τη διασφάλιση ολοκληρωμένης ισόρροπης ανάπτυξης, γιατί αποτελεί ένα μοντέλο που εστιάζεται στον ορισμό ενός μόνο θύλακα ως πυρήνα ανάπτυξης της Ευρώπης χωρίς να συνεκτιμά την ύπαρξη και άλλων, εξίσου δυναμικών θυλάκων που εντοπίζονται σε άλλα τμήματα της ευρωπαϊκής επικράτειας, όπως στις σκανδιναβικές χώρες αλλά και σε περιοχές της Κεντρικής, Ανατολικής και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Η δεύτερη αιτία άσκησης αρνητικής κριτικής στο μοντέλο αφορά την έντονη ετερογένεια που χαρακτηρίζει το εσωτερικό του, η οποία περιορίζει τις σχέσεις του «Πενταγώνου» με τις εκτός εκείνου περιοχές της ευρωπαϊκής επικράτειας. Η εσωτερική ετερογένεια του εν λόγω θύλακα αποδίδεται στη συνύπαρξη ισχυρών πόλεων και περιοχών με διαρθρωτικές αδυναμίες και προκλήσεις αλλά και στην περιορισμένη σύνδεσή του με τα διεθνή οικονομικά δίκτυα. Έτσι, ο πλούτος παράγεται και συγκεντρώνεται στις πιο ανταγωνιστικές πόλεις και περιοχές του συγκεκριμένου θύλακα, συνθήκη που οδηγεί στη διαμόρφωση επιλεκτικών σχέσεων συνεργασίας εντός και εκτός εκείνου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η

υπόλοιπη ευρωπαϊκή επικράτεια δεν σχετίζεται τελικά με το «Πεντάγωνο» στο σύνολό του, αλλά με πολύ συγκεκριμένα τμήματά του, κυρίως με τις μητροπολιτικές περιοχές και τις πιο ισχυρές πόλεις που βρίσκονται εντός των ορίων του. Σε αυτή τη βάση, η ΕΠΧΑ, αποδεχόμενη ότι η κινητήρια δύναμη της ανάπτυξης του «Πενταγώνου» είναι η ιδιότητά του να λειτουργεί ως παγκόσμια περιοχή οικονομικής ολοκλήρωσης (global economic integration area), θεωρεί ότι προϋπόθεση για τη βελτίωση της εδαφικής/κοινωνικο-οικονομικής ισορροπίας στην ευρωπαϊκή επικράτεια αποτελεί η ταυτόχρονη ανάπτυξη εναλλακτικών περιοχών παγκόσμιας οικονομικής ολοκλήρωσης πέραν του «Πενταγώνου». Με άλλα λόγια, η ΕΠΧΑ υποστηρίζει την ανάπτυξη πολλαπλών «Πενταγώνων» στο σύνολο της Ευρώπης, μια ιδέα που έρχεται σε απόλυτη συμφωνία με το πρότυπο της πολυκεντρικής ανάπτυξης (**Εικόνα 2.17**).

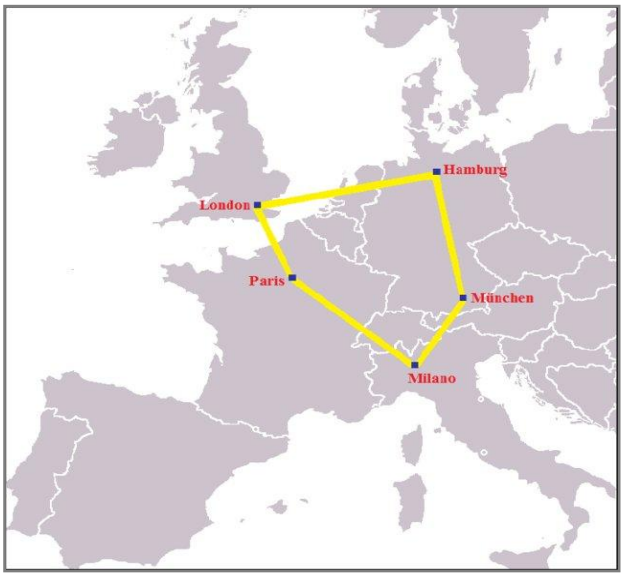

Εικόνα 2.17 *Το χωρικό μοντέλο ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης «Πεντάγωνο» ("Pentagon"). Πηγή: Dokov & Stamenkov, 2016· Gløersen, 2006.*

Ε_ Το μοντέλο «Κόκκινο χταπόδι» ("The red octopus") (van der Meer, 1998) επιχειρεί την ερμηνεία της αστικής ανάπτυξης στην Ευρώπη μέσα από τον εντοπισμό και την ανάλυση των τάσεων των πόλεων (κυρίως των πιο ανταγωνιστικών, με ισχυρή εμβέλεια επιρροής) να αναπτύσσουν σχέσεις συνεργασίας μεταξύ τους με τρόπο ώστε να λειτουργούν ως ισχυροί πόλοι έρευνας, καινοτομίας, τεχνολογικής ανάπτυξης και επενδυτικού ενδιαφέροντος. Κύρια αρχή του συγκεκριμένου χωρικού μοντέλου αποτελεί η βέλτιστη αξιοποίηση της ανταγωνιστικότητας των πόλεων και των αστικών δικτύων συνεργασίας που οργανώνονται στον χρόνο μέσα από αυτή ακριβώς την ανταγωνιστικότητα και οδηγούν, εν τέλει, στην οργάνωση ισχυρών αναπτυξιακών θυλάκων διεθνούς εμβέλειας. Πρόκειται για μια λογική ανάλογη με αυτή του μοντέλου «Μπλε αστέρι» ("Blue star"), η οποία είχε διατυπωθεί λίγα χρόνια νωρίτερα και χωρικά είχε εκφραστεί μέσα από έναν αναπτυξιακό θύλακα: αυτός περιλάμβανε ένα κεντρικό τμήμα (*πυρήνα*) και τμήματα γραμμικής μορφής (*άξονες*), τα οποία κατέληγαν σε βέλη με στόχο την ανάδειξη των δυναμικών περιοχών και τις κατευθύνσεις ανάπτυξής τους (Dommergues, 1992). Σχετικά με τα χωρικά αποτυπώματα των μοντέλων ερμηνείας του «Κόκκινου χταποδιού» και του «Μπλε αστεριού», η διαφοροποίησή τους αφορά τον πιο έντονο προσανατολισμό του δεύτερου προς περιοχές της Δυτικής και της Νοτιοδυτικής Ευρώπης με έμφαση σε εκείνες του «Μεσογειακού τόξου» (βλ. Α2 μοντέλο «Χρυσή μπανάνα» ή «Ζώνη του ήλιου»). Πιο συγκεκριμένα, το μοντέλο «Κόκκινο χταπόδι» χωρικά εκφράζεται μέσα από την κυριαρχία μιας κεντρικής περιοχής στη ΒΔ Ευρώπη, η οποία λειτουργεί ως το «σώμα του χταποδιού» (σε σημαντικό βαθμό ταυτίζεται με τον θύλακα του «Πενταγώνου»)· τα «πλοκάμια» του απλώνονται σχεδόν σε όλες τις κατευθύνσεις και διαμορφώνουν *θύλακες ανάπτυξης γραμμικής μορφής* (αναπτυξιακούς άξονες) που περικλείουν σημαντικές χωρολειτουργικές ενότητες, οι οποίες συγκροτούνται από την ανταγωνιστικότητα των πόλεων και τα δίκτυα συνεργασίας που αναπτύσσουν. Ο κύριος προσανατολισμός των «πλοκαμιών» ακολουθεί τις κατευθύνσεις προς Μπέρμιγχαμ, Βαρκελώνη, Ρώμη, Παρίσι, Κοπεγχάγη–Στοκχόλμη-(Ελσίνκι), Βερολίνο–Πόζναν–Βαρσοβία, Πράγα–Βιέννη–Βουδαπέστη. Το μοντέλο θεωρείται δυναμική μορφή χωρικής ερμηνείας της

αστικής ανάπτυξης, γιατί εστιάζεται στο μέλλον μέσα από τη διατύπωση ενός οράματος για τη διασφάλιση ενός πιο ισόρροπου ευρωπαϊκού αστικού συστήματος για το 2046. Στο πλαίσιο αυτό, το εν λόγω μοντέλο εισάγει πιθανές εκδοχές οργάνωσης αναπτυξιακών αξόνων («πλοκάμια χταποδιού») που θα βρίσκονται πάντα σε άμεση σχέση με τον «κεντρικό πυρήνα» («σώμα χταποδιού») (Kocziszky et al., 2015). Προς αυτή την κατεύθυνση, ο σχεδιασμός των δικτύων μεταφορών και η χωροθέτηση υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας στις πόλεις και στις ευρύτερες λειτουργικές ζώνες επιρροής τους μπορούν να παίξουν κρίσιμο ρόλο (**Εικόνα 2.18**).

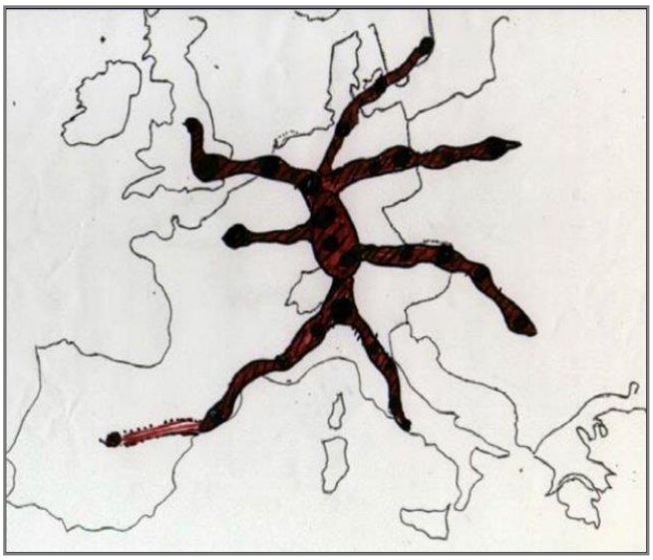

Εικόνα 2.18 *Το χωρικό μοντέλο ερμηνείας αστικής ανάπτυξης «Κόκκινο χταπόδι» ("The red octopus"). Πηγή: Dokov & Stamenkov, 2016.*

ΣΤ_ Το μοντέλο «Μπούμερανγκ Κεντρικής Ευρώπης» ("Central European Boomerang") είναι ένα ακόμα μοντέλο ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης, το οποίο βασίζεται στην ανάδειξη δυναμικών περιοχών με στόχο τη συγκρότηση ενός ισχυρού αναπτυξιακού θύλακα στην ευρύτερη περιοχή της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Το συγκεκριμένο χωρικό μοντέλο κινείται στη λογική του μοντέλου «Μπανάνα», δηλαδή και αυτό επιχειρεί την αποκωδικοποίηση και ερμηνεία των κοινωνικο-οικονομικών χαρακτηριστικών και των επιδράσεών τους στη δυναμική του αστικού χώρου με τρόπο ώστε να ορίσει χωρικά έναν αναπτυξιακό θύλακα. Το μοντέλο υποστηρίζει ότι αυτός ο αναπτυξιακός θύλακας έχει τη μορφή ενός μπούμερανγκ και περιλαμβάνει χωρικά τμήματα, τα οποία συναντώνται και στα μοντέλα «Πορτοκαλί» και «Πράσινη μπανάνα». Τα τμήματα αυτά αναπτύσσονται στην ευρύτερη ζώνη επιρροής πόλεων όπως είναι η Πράγα (Τσεχία), η Βιέννη (Αυστρία), η Μπρατισλάβα (Σλοβακία) αλλά και η Βουδαπέστη (Ουγγαρία). Ωστόσο, σε αντίθεση με τα χωρικά μοντέλα «Πορτοκαλί» και «Πράσινη μπανάνα», το «Μπούμερανγκ» προσφέρει πιο πολλές προοπτικές ανάπτυξης προς τη βορειοανατολική και νοτιοανατολική κατεύθυνση (Gorzelak, 2012) (**Εικόνα 2.14**).

Από τη μελέτη των παραπάνω χωρικών μοντέλων ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης στον ευρωπαϊκό χώρο, προκύπτουν οι ακόλουθες γενικές και πιο ειδικές διαπιστώσεις:

1. Τα χωρικά μοντέλα θα μπορούσαν να ενταχθούν σε δύο βασικές κατηγορίες, ανάλογα με τον τρόπο ερμηνείας της κοινωνικο-οικονομικής δομής και δυναμικής του ευρωπαϊκού χώρου καθώς και της χωρικής απεικόνισής της σε αναπτυξιακούς θύλακες (κριτήρια, μεθοδολογία, τεχνικές). Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα μοντέλα πυρηνικού τύπου, δηλαδή εκείνα που οδηγούν στη συγκρότηση αναπτυξιακών θυλάκων με τη μορφή πόλων, αξόνων ή πολυγώνων σε τμήματα του ευρωπαϊκού χώρου. Αυτή η τάση λειτουργεί ανασταλτικά στη διασφάλιση ισόρροπης ανάπτυξης λόγω των αστικών πολώσεων που επιτρέπει. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν τα μοντέλα διάχυτου–δικτυακού τύπου, δηλαδή εκείνα τα μοντέλα που οδηγούν στη συγκρότηση αναπτυξιακών θυλάκων οι οποίοι λαμβάνουν μορφές ελεύθερων σχηματισμών που

καλύπτουν το σύνολο (ή το σημαντικότερο τμήμα) του ευρωπαϊκού χώρου, τάση που επιτρέπει την ανάπτυξη ενός πολυκεντρικού ευρωπαϊκού χώρου. Τα μοντέλα της πρώτης κατηγορίας θεωρούνται στατικά, γιατί εστιάζονται στη μελέτη της τρέχουσας κατάστασης και των υφιστάμενων συσχετισμών που αυτή διαμορφώνει. Σε αυτά συγκαταλέγονται τα χωρικά μοντέλα «Μπανάνα», «Μπούμερανγκ» και εκείνα τα οποία ερμηνεύουν την αστική ανάπτυξη μέσα από τον προσδιορισμό ποικίλων μορφών πολυγώνων (τρίγωνα, τετράγωνα κ.ά.) («Πολύγωνο»). Τα μοντέλα της δεύτερης κατηγορίας θεωρούνται δυναμικά επειδή, εκτός από την υφιστάμενη κατάσταση, συνεκτιμούν τις τάσεις–προοπτικές μετεξέλιξης της αστικής δυναμικής, ενώ ταυτόχρονα επιδιώκουν την προβολή αυτών των τάσεων–προοπτικών στο μέλλον. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν τα χωρικά μοντέλα «Σπίτι με επτά διαμερίσματα», «Τσαμπί σταφυλιών», «Κόκκινο χταπόδι» και «Μπλε αστέρι».

2. Κάθε μοντέλο αναπτύσσει τη δική του ερμηνεία, την οποία αποτυπώνει χωρικά μέσα από τον ορισμό αστικών συσχετισμών που αντιμετωπίζονται ως θύλακες ανάπτυξης. Κριτήρια για τον ορισμό των αναπτυξιακών θυλάκων αποτελούν κυρίως μεγέθη πληθυσμού και οικονομίας. Τα μοντέλα που ανήκουν σε αυτή τη λογική, στο σύνολό τους, μελετούν και αξιολογούν το φαινόμενο της αστικής ανάπτυξης και τις τάσεις μετεξέλιξής του μέσα από τον εντοπισμό των ανταγωνιστικών πόλεων και τον ορισμό των ευρύτερων ακτίνων λειτουργικής εμβέλειάς του αλλά και την ανάδειξη αστικών δικτύων ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης σχέσεων συνεργασίας μεταξύ πόλεων. Σε αυτή τη διαδικασία ερμηνείας της *αστικής δυναμικής*, ορισμένα μοντέλα εστιάζονται χωρικά στα πιο δυναμικά τμήματα της ευρωπαϊκής επικράτειας [βλ. μοντέλα (Α), (Δ) και (ΣΤ)], ενώ άλλα αντιμετωπίζουν το σύνολο του ευρωπαϊκού χώρου στη βάση ενός πολυκεντρικού προτύπου, σε μια προσπάθεια διασφάλισης μιας πιο ισόρροπης χωρικής ανάπτυξης [βλ. μοντέλα (Β), (Γ) και (Ε)]. Έτσι, μέσα από την παρατήρηση της χωρικής απεικόνισης των μοντέλων προκύπτει ότι στην κατηγορία του πυρηνικού τύπου [στατικά μοντέλα] οι αναπτυξιακοί θύλακες δεν ταυτίζονται. Αυτό συμβαίνει γιατί τα μοντέλα αυτής της κατηγορίας αναφέρονται σε διαφορετικές ενότητες της ευρωπαϊκής επικράτειας (βόρεια, κεντρική, ανατολική, νοτιοδυτική). Εξαίρεση αποτελούν τα μοντέλα «Πεντάγωνο» και «Μπούμερανγκ Κεντρικής Ευρώπης», στα οποία οι αναπτυξιακοί θύλακες περικλείουν περιοχές που συναντώνται στα μοντέλα «Μπλε μπανάνα», «Πορτοκαλί» και «Πράσινη μπανάνα». Αντίθετα, στην κατηγορία των μοντέλων διάχυτου–δικτυακού τύπου [δυναμικά μοντέλα], εξαιτίας της χωρικής ευρύτητας αναφοράς τους (δηλ. ευρωπαϊκή επικράτεια), οι αναπτυξιακοί θύλακες που προκύπτουν περιλαμβάνουν πόλεις και περιοχές που συναντώνται και σε μοντέλα πυρηνικού τύπου. Έτσι, επιβεβαιώνεται η κεντρικότητα και βαρύτητα των συγκεκριμένων πόλεων/περιοχών στην ευρωπαϊκή επικράτεια και ειδικότερα στο ευρωπαϊκό αστικό σύστημα (Dokov & Stamenkov, 2016).
3. Στη διάρκεια του χρόνου, διαπιστώνεται μια στροφή από τη λογική του πυρηνικού τύπου (δηλ. μοντέλα «Μπανάνα», «Μπούμερανγκ» και «Πεντάγωνο») σε εκείνη του διάχυτου–δικτυακού τύπου (δηλ. μοντέλα «Σπίτι με επτά διαμερίσματα», «Τσαμπί σταφυλιών», «Κόκκινο χταπόδι» και «Μπλε αστέρι»). Η στροφή αυτή δικαιολογείται από τη σταδιακή επικράτηση δύο κυρίαρχων τάσεων. Η πρώτη τάση αφορά τη διαρκώς εντεινόμενη δικτυακή οργάνωση του χώρου, ενώ η δεύτερη αφορά τη σταδιακή ανάδυση νέων *αστικών συσχετισμών* με σημαντικές αναπτυξιακές προοπτικές σε πιο περιφερειακές ζώνες της Ευρώπης (δηλ. σκανδιναβικές χώρες, χώρες Κεντροανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης). Έχει, μάλιστα, ενδιαφέρον ότι στην πλειονότητά τους αυτοί οι νέοι *αστικοί συσχετισμοί* συγκροτούνται από πόλεις μεσαίου/μικρού μεγέθους, οι οποίες χαρακτηρίζονται από έντονη συγκέντρωση υποδομών, δραστηριοτήτων και λειτουργιών υπερτοπικής εμβέλειας (κυρίως σε τομείς παραγωγής και υπηρεσιών, μεταφορών και ενέργειας, εκπαίδευσης και έρευνας, και τουρισμού).

Από την παρουσίαση των χαρακτηριστικών–ιδιαιτεροτήτων της ευρωπαϊκής επικράτειας και των χωρικών μοντέλων ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης που προηγήθηκε, συμπερασματικά σημειώνονται τα εξής:

- ✓ Η πορεία ενοποίησης της ΕΕ δεν έχει οδηγήσει σε εντυπωσιακές εξελίξεις σε ό,τι αφορά τη δομή του ευρωπαϊκού χώρου. Έτσι, από τις πλέον κυρίαρχες τάσεις αστικής οργάνωσης παραμένουν οι εξής: α) η συγκέντρωση της ανάπτυξης στο ήδη αναπτυγμένο οικονομικά βορειοδυτικό κέντρο της Ευρώπης, το οποίο αντιμετωπίζεται από τα πυρηνικού τύπου μοντέλα ως κυρίαρχος αναπτυξιακός θύλακας της Ευρώπης («Μπλε μπανάνα», «Πολύγωνο»), ενώ από τα διάχυτου–δικτυακού τύπου μοντέλα ως το κεντρικό τμήμα αναπτυξιακών θυλάκων (με μορφές ελεύθερων σχηματισμών) που καλύπτουν το σύνολο (ή το σημαντικότερο τμήμα) της ευρωπαϊκής επικράτειας («Κόκκινο χταπόδι», «Μπλε αστέρι») και β) η διατήρηση ή ενίσχυση υφιστάμενων αναπτυξιακών θυλάκων στα νοτιοδυτικά, κεντρικά και ανατολικά τμήματα της Ευρώπης («Ζώνη του ήλιου», «Πορτοκαλί μπανάνα»), σε συνδυασμό με την ανάδυση νέων αναπτυξιακών θυλάκων σε κεντρικά και βορειοανατολικά τμήματα της Ευρώπης («Πράσινη μπανάνα», «Μπούμερανγκ Κεντρικής Ευρώπης»).
- ✓ Στο πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών/συγκυριών, πιο κοντά στην πραγματικότητα και σε ένα πιο επιθυμητό πρότυπο χωρικής οργάνωσης είναι η αντιμετώπιση του ευρωπαϊκού χώρου ως ενός *δικτυακού τόπου*. Η παραπάνω διαπίστωση επιβεβαιώνεται και από τη διαρκώς εντεινόμενη τάση των πόλεων να λειτουργούν ως κόμβοι *αστικών συσχετισμών* ποικίλων μορφών, δομών και δυναμικής, τάση που προβάλλεται όλο και πιο συνειδητά στο πλαίσιο χάραξης της αναπτυξιακής πολιτικής της ΕΕ και των εθνικών κυβερνήσεων των κρατών μελών της ως αναγκαία και ικανή συνθήκη ανάπτυξης στις ποικίλες ενότητες και κατηγορίες χώρου (Θεοδωρά, 2004˙ Καμχής, 2007: 239-256). Προς αυτή την κατεύθυνση, καταλυτικό ρόλο παίζει ο σχεδιασμός των δικτύων μεταφορών και των υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας στις πόλεις αλλά και στις ευρύτερες χωρολειτουργικές ζώνες επιρροής τους (Theodora, 2001˙ Θεοδωρά 2014) (κεφ. 2.1.2, 3 και 4.2).

Σε αυτό το πλαίσιο αστικής αναμόρφωσης του ευρωπαϊκού χώρου, η επανεκτίμηση της συζήτησης για την αποτελεσματικότητα των υφιστάμενων χωρικών μοντέλων ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης στον εντοπισμό δυναμικών αναπτυξιακών θυλάκων και στην ανάδειξη νέων, οι οποίοι θα είναι ικανοί να συμβάλλουν στην εξασφάλιση μιας πιο ισόρροπης αστικής ανάπτυξης, αναδεικνύεται σε θέμα ειδικής βαρύτητας στο πλαίσιο της αναπτυξιακής πολιτικής και του χωρικού σχεδιασμού. Το ερώτημα είναι: ποιο χωρικό μοντέλο ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης μπορεί να αποδειχθεί πιο αποτελεσματικό στο σύγχρονο πλαίσιο συνθηκών/συγκυριών; Με άλλα λόγια, τι χωρικό μοντέλο ερμηνείας έχουμε ανάγκη, και ποιο επιλέγουμε; Επιλέγουμε μοντέλο που βρίσκεται στη λογική «Μπανάνα» [(Α),(ΣΤ)], «Μωσαϊκό» [(Β), (Γ)], «Πλέγμα» [(Ε)] ή κάτι διαφορετικό; Ακόμα και αν στα παραπάνω ερωτήματα δεν υπάρχουν απαντήσεις (ή δεν χρειάζεται να υπάρξουν), δύο σημεία που πρέπει να απασχολήσουν στην παρούσα φάση είναι τα ακόλουθα:

1. Το κρίσιμο ζήτημα δεν είναι η μορφή η οποία περιγράφει τη χωρική δομή και αξιολογεί την ποιότητα και την επέκταση του σχηματισμού (αναπτυξιακού θύλακα), δηλαδή μια στατική προσέγγιση της ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης. Τα κρίσιμα ζητήματα αφορούν την ανάδειξη και αξιολόγηση των σχέσεων μεταξύ πόλεων και των ευρύτερων περιοχών τους, την κατανόηση των διαδικασιών μετεξέλιξης αυτών των σχέσεων αλλά και τη χωρική απεικόνιση των αλλαγών. Έτσι, τίθεται θέμα προσδιορισμού κριτηρίων για την αξιολόγηση και μεθοδολογία της έρευνας και χαρτογράφησης. Προς αυτή την κατεύθυνση οι δυναμικές απεικονίσεις μπορούν να συμβάλουν θετικά, γι' αυτό ο ρόλος της τεχνολογίας μπορεί να είναι υποστηρικτικός, αν πειθαρχεί στις θεωρητικές–μεθοδολογικές προσεγγίσεις του ερευνητικού αντικειμένου.
2. Η εμπειρία-πρακτική σε θέματα χωρικής ανάλυσης και σχεδιασμού, κυρίως της πρόσφατης τριακονταετίας, επιβεβαιώνει ότι πρέπει να κινηθούμε άμεσα προς τη διαμόρφωση νέων πιο ευέλικτων χωρικών μοντέλων ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης με άξονα την κυρίαρχη τάση της *αστικής δικτύωσης*, όπως αυτή εξελίσσεται και μετασχηματίζεται σε συνθήκες *αστικής πόλωσης* και *αστικής διάχυσης* σε όλες τις γεωγραφικές κλίμακες του χώρου.

Τα παραπάνω σημεία καθιστούν πιο αναγκαία παρά ποτέ την ενιαία αντιμετώπιση του αστικού χώρου, στο πλαίσιο μιας συνολικής πολυπαραγοντικής οπτικής που θα επιτρέπει τη συνεκτίμηση των τοπικών ιδιαιτεροτήτων και της δυναμικής που αναπτύσσουν στο ευρύτερο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Η εν λόγω διαπίστωση αποτελεί αναγκαία και ικανή συνθήκη για τη διασφάλιση ενός βιώσιμου χωρικού σχεδιασμού σε όλες τις διαφορετικές γεωγραφικές κλίμακες και ειδικές κατηγορίες χώρου.

2.2.3 Η σημασία της ενιαίας θεώρησης του αστικού χώρου στον χωρικό σχεδιασμό

Με βάση όσα ειπώθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια, διαπιστώνεται ότι το πρότυπο της *αστικοποίησης* στην Ευρώπη γίνεται όλο και πιο περίπλοκο. Πιο συγκεκριμένα, τμήματα των εθνικών οικιστικών δικτύων των χωρών αναβαθμίζονται σε αστικές πολώσεις πανευρωπαϊκής εμβέλειας, που αναλαμβάνουν τον ρόλο διεθνών πόλων ανάπτυξης. Οι μεγαλύτερες σε μέγεθος και οι πιο ανταγωνιστικές σε υποδομές πόλεις διευρύνουν όλο και περισσότερο τις λειτουργικές ζώνες επιρροής τους και μετατρέπονται σε παγκόσμιες πόλεις. Ταυτόχρονα, πόλεις που ήταν κυρίαρχες στο εθνικό τους περιβάλλον υποβιβάζονται σε δευτερεύουσα θέση σε ευρωπαϊκή κλίμακα. Από την άλλη πλευρά, η ολοένα και μεγαλύτερη αποδέσμευση των πολιτικών ανάπτυξης από εθνικά σύνορα καθιστά τις πρώην κεντρικές πόλεις περιφερειακές και βάζει τις πρώην περιφερειακές πόλεις στην «καρδιά» της Ευρώπης. Οι νέες ή αποκατασταθείσες εμπορικές ροές και οι διάδρομοι μεταφορών που διαμορφώνονται παγκοσμίως ευνοούν πόλεις που για δεκαετίες ήταν απομονωμένες. Μικρές πόλεις κοντά σε μεγάλες αναπτυσσόμενες μητροπόλεις ευημερούν, ενώ οι μικρές αγροτικές πόλεις σε περιφερειακές περιοχές είτε μένουν στάσιμες είτε χάνουν πληθυσμό. Σε αυτό το πλαίσιο ανακατατάξεων, οι παλιές βιομηχανικές ή λιμενικές πόλεις, ακόμα και αν βρίσκονται σε κεντρικές περιοχές της Ευρώπης και διατηρούν καλό επίπεδο δικτύωσης–συνδεσιμότητας, αντιμετωπίζουν διαρθρωτικά προβλήματα στις οικονομίες τους και ταυτόχρονα καλούνται να διαχειριστούν κρίσιμα ζητήματα εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής, κλιματικής προσαρμογής και ενεργειακής κρίσης (Kunzmann & Wegener, 1991˙ Wegener & Kunzmann, 1996).

Σε αυτό το πλαίσιο συνθηκών και της διαρκούς αστικής αναμόρφωσης, η σύγχρονη εμπειρία–πρακτική έχει δείξει ότι η εξέλιξη των πόλεων και η τάση τους να συγκροτούν οικιστικά δίκτυα δεν ακολουθούν την ίδια πορεία στον χώρο και στον χρόνο ούτε παρουσιάζουν την ίδια εξέλιξη σε ολόκληρο τον κόσμο.

Στην Ευρώπη, στη διάρκεια της πρόσφατης τριακονταετίας διαπιστώνεται διαρκής κινητικότητα, η οποία, λόγω της ιδιομορφίας του ευρωπαϊκού χώρου και της οργάνωσης της ΕΕ, σε άλλες περιοχές σηματοδότησε ομοιόμορφες χωρικές αλλαγές και σε άλλες διαφοροποιημένες. Κύρια αιτία αποτελούν οι υιοθετούμενες πολιτικές ενίσχυσης της συνεργασίας μεταξύ χωρών, περιφερειών/περιοχών και πόλεων: έτσι, ακόμα και αν (έως πρόσφατα τουλάχιστον) οι πολιτικές επιχειρήθηκαν μέσα από υιοθέτηση μιας κοινής γραμμής με στόχο την εδαφική και κοινωνικο-οικονομική συνοχή, οι επιπτώσεις τους στον κοινοτικό χώρο δεν είχαν πάντα τα ίδια αποτελέσματα. Αιτία είναι η διαφορετικότητα των εθνικών πολιτικών διαχείρισης του χώρου των κρατών μελών και οι διαδικασίες/μηχανισμοί υλοποίησής τους στο επίπεδο της εφαρμογής, συνεκτιμώντας ότι οι πολιτικές αυτές παραμένουν στην αρμοδιότητα των εθνικών κυβερνήσεων. Έτσι, δημιουργήθηκαν «νησίδες» ανάπτυξης και υπανάπτυξης, συνθήκη η οποία δεν επιτρέπει τη διασφάλιση της συγκρότησης ενός ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου που να μπορεί, σε κάθε περίπτωση, να εκφράζεται από ένα συγκεκριμένο ευρωπαϊκό αστικό σύστημα. Έτσι, το σύστημα των πόλεων της ΕΕ παραμένει το άθροισμα των εθνικών συστημάτων των κρατών μελών της, γεγονός που προκαλεί πολλά προβλήματα στην πράξη.

Από την άλλη πλευρά, η πολυπλοκότητα και πολυλειτουργικότητα του αστικού χώρου και η εξάρτησή του από τον ευρύτερο χώρο της υπαίθρου, συνδυαζόμενες με μεταβλητές απίστευτης δυναμικής, καθιστούν αναγκαία τη μελέτη και εκτίμησή τους στη βάση μιας σύνθετης θεώρησης, όπου οι πόλεις και τα ζητήματα της οργάνωσης και της ανάπτυξής τους δεν θα αντιμετωπίζονται μεμονωμένα και αποσπασματικά˙ αντιθέτως, θα εντάσσονται σε μια ευρωπαϊκή πολιτική για το οικιστικό δίκτυο, όπου θα συνεκτιμάται η μοναδικότητα των αστικών πολιτικών κάθε κράτους μέλους με τέτοιον τρόπο, ώστε να διασφαλίζονται δικαιοσύνη και ισοτιμία σε όλες τις κλίμακες του χώρου. Σε αυτό το πλαίσιο, απαιτούνται η ανάδειξη της δυναμικής των πόλεων, η στήριξη των μεταξύ τους συνεργασιών, μέσα από πολιτικές ενίσχυσης διασυνδέσεων, συναρθρώσεων και στρατηγικών ανάπτυξης αστικών συσχετισμών (πολιτικές οικονομικής–επιχειρηματικής ανταγωνιστικότητας κ.ά.) αλλά και η καθιέρωση ενός ευέλικτου συστήματος επαναξιολόγησης που θα διασφαλίζει τη συνεκτίμηση των εκάστοτε εισροών στο πλαίσιο του χωρικού

σχεδιασμού και του κοινωνικο-οικονομικού προγραμματισμού και θα αξιολογεί τις επιπτώσεις τους στην ανάπτυξη του χώρου (κεφ. 10, 11 και 12).

Την ίδια στιγμή, η ανάγκη αντιμετώπισης του ευρωπαϊκού χώρου στη βάση συνολικής θεώρησης υπό το πρίσμα της δικτυακής οργάνωσης του χώρου υποστηρίζεται όλο και πιο συνειδητά από τα επίσημα κείμενα της ΕΕ, κυρίως μετά το 1999 (Ευρώπη 2000, Ευρώπη 2000+, Σχέδιο Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου, Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 1992˙ 1994˙ Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1997α˙ 1999), όταν η συγκρότηση ισχυρών αστικών δικτύων άρχισε να προβάλλεται ως αναγκαία και ικανή συνθήκη για τη διασφάλιση εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής, άμβλυνσης των χωρικών ανισοτήτων και ισχυροποίησης της Ευρώπης και των κρατών μελών της ΕΕ στον παγκόσμιο χάρτη. Αφετηρία για την ανάπτυξη αυτής της προβληματικής αστικής ανάπτυξη αποτέλεσαν η σύνταξη του Σχεδίου Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (ΣΑΚΧ, 1999), καθώς και η οργάνωση του Ευρωπαϊκού Δικτύου Παρατήρησης (ή Παρατηρητηρίου) Χωρικού Σχεδιασμού [European Spatial Observation Network (ESPON)] (κεφ. 3.1).

Σε αυτό το πλαίσιο προβληματισμού, η διαδικασία παραγωγής και ανάπτυξης του αστικού χώρου δεν μπορεί —και δεν πρέπει— να αντιμετωπίζεται μονοδιάστατα και αποσπασματικά. Αντίθετα, οφείλει να εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο μιας πολυπαραγοντικής μεθοδολογίας προσέγγισης, μέσα από την οποία θα αναδεικνύεται η σημασία προσδιορισμού της χωρικής εμβέλειας επιρροής και αλληλεπίδρασης των πόλεων (πολικότητα) αλλά και της δυναμικής τους στην οργάνωση ισχυρών αστικών συσχετισμών, ικανών να αναλάβουν τον ρόλο νέων πόλων ανάπτυξης των χωρών και των περιοχών τους. Οι νέοι αυτοί πόλοι ανάπτυξης (που αναμένεται να έχουν όλο και περισσότερο τη μορφή *αστικών συσχετισμών* και πολύ λιγότερο τη μορφή αυτόνομων πόλεων) θα λειτουργούν ως δυναμικοί μηχανισμοί άμβλυνσης των χωρικών ανισοτήτων και ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας των χωρών σε εθνικό–υπερεθνικό επίπεδο (κεφ. 3, 4, 11 και 12).

Αντί επιλόγου

Μέσα από την παρουσίαση των σύγχρονων τάσεων με κρίσιμο ρόλο στη συγκρότηση του αστικού χώρου στις ποικίλες γεωγραφικές κλίμακες και έχοντας ορίσει το πλαίσιο της συζήτησης για τις συνθήκες, τάσεις και προοπτικές μετεξέλιξης του ευρωπαϊκού αστικού χώρου, στο επόμενο κεφάλαιο θα μας απασχολήσει ο ρόλος της δικτύωσης των πόλεων στην αστική ανάπτυξη. Κύριες θεματικές αναφοράς θα αποτελέσουν θεωρητικές αντιλήψεις, πρακτικές και πολιτικές ανάπτυξης του αστικού χώρου και η σημασία της δικτύωσης των πόλεων στην τοπική-περιφερειακή ανάπτυξη στο σύγχρονο πλαίσιο συνθηκών/συγκυριών στον ευρωπαϊκό χώρο.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Amin, A., Charles, D. & Howells, J. (1992) “Corporate restructuring and cohesion in the new Europe”. *Regional Studies*, 26(4), 319-331.

Armstrong, H. & Taylor, I. (1993) *Regional economics and policy*. 2nd ed. New York: Harvester.

Atkinson, R. (1999) “An urban policy for Europe”. *Nordregio*, 4.

Boris, G. (1960) “The equalization of returns and regional economic growth”. *American Economic Review*, 50, 319-347.

Brunet, R. (1989) *Les villes européennes : analyse comparative*. Paris: La Documentation Française.

Butzin, B. (1996) "Kreative Milieus als Elemente regionaler Entwicklungsstrategien? Eine kritische Wertung" [Creative milieus as elements of regional development strategies? A critical judgement]. *Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung*, No. 153. Bayreuth: Universität Bayreuth.

Camagni, R. (2007) “Progress on an ex-ante assessment tool for territorial impact of EU policies: the TEQUILA model and beyond”. In: *Proceedings of the ESPON Seminar*. Evora, Portugal, 12-13 November.

Camhis, M. (2005) “European Union and cities: the urban dimension of Community policies”. In: Faculty of Architecture, National Technical University of Athens & Ministry of the Environment, Spatial Planning and Public Works. *Proceedings of the Conference Policy of sustainable urban development in Greece*, 17-23.

Chase-Dunn, C. (1989) *Global formation: structures of the world-economy*. Oxford: Basil Blackwell.

DATAR et al. (1993) *Mutations économiques et urbanisation: délégation à l' aménagement du territoire et à l' action régionale*. Paris: La Documentation Française.

Dokov, H. & Stamenkov, I. (2016) Framing a new spatial development model of Europe: The greenish zone". *Sofia University, Faculty of Geology & Geography, Dept. of Regional & Political Geography Working Paper*, 16-11. Available at: https://www.researchgate.net/publication/363457240_Framing_a_new_spatial_development_model_of_Europe_The_Greenish_Zone/figures?lo=1

Dommergues, P. (1992) "The strategies for international and interregional cooperation". *Ekistics*, 59(352-53), 7-12.

ESPON (2005) *Conference on European Territorial Research*. University of Luxembourg, October 13-14. Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/sc_conf_final_programme_7-10-2005.pdf

ESPON (2006c) *Programme ESPON 1.4.1: Small and Medium-sized Towns (SMESTO): interim report*. Ministry of the Interior & Spatial Planning of the Grand Duchy of Luxembourg, Directorate for Spatial Planning DATer, Vienna, September 2005 / ANr. A 2937.70.

ESPON (2007a) *Europe in the world: territorial evidence and visions.* ESPON Project 3.4.1.

ESPON (2007b) *Scenarios on the territorial future of Europe.* ESPON Project 3.2.

ESPON (2007c) *ESPON Project 1.4.3: study of urban function. Final report* Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/fr-1.4.3_April2007-final.pdf

ESPON (2007d) *ESPON Project 2.3.1: applications and effects of the ESDP in member states*. Available at: https://archive.espon.eu/programme/projects/espon-2006/policy-impact-projects/application-and-effects-esdp-member-states

ESPON (2012b) *TOWN: Small and medium sized towns in their functional territorial context*. Applied Research 2013/1/23 Inception Report.

ESPON (2013a) *Project FOCI: Future Orientation for Cities*. Available at: https://archive.espon.eu/programme/projects/espon-2013/applied-research/foci-future-orientation-cities

ESPON (2013b) *Project TOWN: Small and Medium-sized Towns: synthesis report*. Available at: https://web.archive.org/web/20220817163249/https://mapfinder.espon.eu/mapfinder/?p=2358

ESPON (2014a) *ESPON ATLAS: mapping European territorial structures and dynamics. European Union. Investing in your future.* Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/ATLAS-ESPON-2013_0.pdf

ESPON (2014b) *ET2050: Territorial scenarios and visions for Europe: final report*. Luxembourg: ESPON & MCRIT LTD.

ESPON (2014c) *Functional Urban Areas (FUA) and the European harmonization*: technical report [draft]. Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/M4D-DFR_TR-FUA-construction_20140630.pdf

ESPON (2020) *ESCAPE European Shrinking Rural Areas: challenges, actions and perspectives for territorial governance applied research: final report*. Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/ESPON%20ESCAPE%20Main%20Final%20Report.pdf

European Commission (EC) (2014) *Urban Development Network Conference: Inspire, Innovate and Exchange*. Brussels, October 9. Available at: https://ec.europa.eu/regional_policy/whats-new/conferences/urban-development-network/agenda_en

European Commission (EC) (2023) *Quality of life in European cities*. Available at: https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/maps/quality-of-life_en

European Commission (EC) (c2024) EU mission: climate-neutral and smart cities. Available at: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe/eu-missions-horizon-europe/climate-neutral-and-smart-cities_en

European Spatial Development Perspective (ESDP) (1999) *Towards balanced and sustainable development of the territory of the European Union*. Brussels: Office for Official Publications of the European Communities. Available at: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a8abd557-e346-4531-a6ef-e81d3d95027f/language-en/format-PDF/source-287285340

Faludi, A. (2005) “Polycentric territorial cohesion policy”. *Town Planning Review*, 76(1), 107-118.

Faludi, A. (2009) “A turning point in the development of European spatial planning?: the Territorial Agenda of the European Union and the First Action Programme”. *Progress in Planning*, 71(1), 1-42.

Faludi, A. (2015) “The ‘Blue banana’ revisited”. *European Journal of Spatial Development*, 56, 1-26.

Federal Institute for Research on Building, Urban Affairs and Spatial Development (BBSR) (2011) *Metropolitan areas in Europe*. Bonn: BBSR. Available at: https://d-nb.info/1009626256/34

Fielding, A.J. (1992) “Migration and social mobility: South East England as an escalator region”. *Regional Studies*, 26, 1-15. Available at: https://doi.org/10.1080/00343409212331346741

Friedmann, J.R.P. & Goetz, W. (1982) “World city formation: an agenda for research and action.” *International Journal of Urban and Regional Research*, 6, 309-344.

Gløersen, E. (2005) “European typologies of urban systems”. In: *ESPON Conference on European Territorial Research*, 13-14 October 2005. Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/erik_gloersen.pdf

Gløersen, E. (2006) “Let’s say farewell to the Pentagon-model”. *Nordregio*, 3. Available at: https://archive.nordregio.se/en/Metameny/About-Nordregio/Journal-of-Nordregio/2006/Journal-of-Nordregio-no-3-2006/Viewpoint---Lets-say-farewell-to-the/index.html

Gorzelak, G. (2012) *The regional dimension of transformation in Central Europe*. London: Routledge.

“H. Siebert Regional economic growth; theory and policy. Scranton, International Textbook Company, 1969, XIII p. 217 p., 72 s.” (1970) *Recherches économiques de Louvain*, 36(5), 543-544. doi:10.1017/S0770451800042706.

Hall, P. (1995) “Towards a general urban theory”. In: J. Brotchie, M. Batty, E. Blakely et al. (eds.), *Cities in competition*. Melbourne: Longman Australia,1-33.

Hall, P. (1996) *Cities of tomorrow*. Updated ed. Cambridge, Mass: Blackwell.

Hall, P. (2002) *Urban and regional planning*. 4th ed. New York: Routledge.

Hall, P. & Hay, D. (1980) *Growth centres in the European urban system*. London: Heinemann.

Hanham, H.J. (1978) “Michael Hechter. Internal colonialism: the Celtic fringe in British national development, 1536-1966. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. 1975. Pp. 238. $15.00”. *The American Historical Review*, 83(1), 173-174. Available at: https://doi.org/10.1086/ahr/83.1.173-a

Hechter, M. (1977) *Internal colonialism: the Celtic fringe in British national development, 1536-1966*. California: University of California Press.

Higgins, B. (1959) *Economic development: principles, problems, and policies*. New York: W.W. Norton.Hospers, G.J. (2003) “Beyond the Blue banana?: structural change in Europe's geo-economy”. *Intereconomics*, 38(2), 76-85.

KEARNEY (2022) *Readiness for the storm: the 2022 global cities report*. Available at: https://www.kearney.com/service/global-business-policy-council/gcr/2022-full-report

Kilper, H. (2009) German annual of spatial research and policy 2009: new disparities in the spatial development of Europe. Berlin, Heidelberg: Springer.

Kocziszky, G., Nagy, Z., Tóth, G. & Dávid, L. (2015) “New method for analyzing the spatial structure of Europe”. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research / Academy of Economic Studies*, 49(3), 143-160. Available at: https://ecocyb.ase.ro/nr20153/09%20-%20Gyorgy%20Kocziszky.pdf

Kunzmann, K.R. (1992) “Zur Entwicklung der Stadtsysteme in Europa“. In: K. Stiglbauer, (ed.) *Mitteilungen der Österreichischen geographischen Gesellschaft*, 134, 25-50.

Kunzmann, K.R. (1996) “Euro-megalopolis or theme park Europe?: scenarios for European spatial development”. *International Planning Studies*, 1(2), 143-163.

Kunzmann, K.R. & Wegener, M. (1991) “The pattern of urbanization in Europe”. *Ekistics*, 58, 282-291.

Lever, W.F. (1993) “Competition within the European urban system”. *Urban Studies*, 30(6), 935-948.

Lutzky, N. (1990) “Vor neuen Dimensionen im europäischen Verkehr”. In: PROGNOS (eds.), *Verkehr im neuen Europa: mehr Mobilität – mehr Wohlstand?* Basel: PROGNOS, 1-16.

Mazza, L. & Rydin, Y., (1997) "Urban sustainability: discourses, networks and policy tools". *Progress in Planning*, 47, 1-74.

McLoughlin, J.B. (1969) *Urban and regional planning: a systems approach*. London: Faber and Faber,.

Metaxas, T. & Tsavdaridou, M. (2013) "From 'blue banana' to 'red octopus' and the development of eastern and southern European cities: Warsaw and Lisbon". *Regional and Sectoral Economic Studies*, 13(1), 15-30.

Mitanis, M. (2017) *The Blue and Golden bananas of Europe*. Available at: https://skyrisecities.com/news/2017/03/blue-and-golden-bananas-europe.25715

Moroney, J. & Walker, J. (1966) "A regional test of the Heckscher–Ohlin hypothesis". *Journal of Political Economy*, 45(5), 803-832.

Myrdal, G. (1957) *Economic theory and underdeveloped regions*. London: Gerald Duckworth.

Pal, A. (2001) "Socio-economic processes in the Hungarian–Yugoslavian–Romanian border zone: approaches Danube–Tisza–Maros–Koros (DTMK) Euroregion". In: P. Ganster (ed.), *Cooperation, environment, and sustainability in border regions*. San Diego, Calif.: San Diego University Press, 223-234.

Parkinson M. (2005) *Urban policy in Europe: where have we been and where are we going?* [draft] Prepared under NODE Project on European Metropolitan Governance for Austrian Federal Ministry of Education, Science and Culture.Perroux, F. (1950) "Economic space: theory and applications". *The Quarterly Journal of Economics*, 64(1), 89-104. Available at: https://EconPapers.repec.org/RePEc:oup:qjecon:v:64:y:1950:i:1:p:89-104.

Perroux, F.(1950) "Economic space: theory and applications". *The Quarterly Journal of Economics*, 64(1), 89-104. Available at: https://EconPapers.repec.org/RePEc:oup:qjecon:v:64:y:1950:i:1:p:89-104.

Pred, A. (1977) *City-systems in advanced economies: past growth, present processes and future development options*. London: Routledge.

Read, R. (2007) *Use and demand of regions and cities*. Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/WS-C-R.Read.pdf

Salvati, L., Serra, P., Bencardino, M. & Carlucci, M. (2018) "Re-urbanizing the European city: a multivariate analysis of population dynamics during expansion and recession times". European Journal of Population, 35(1), 1-28. Available at: https://doi.org/10.1007/s10680-017-9462-0

"H. Siebert Regional economic growth; theory and policy. Scranton, International Textbook Company, 1969, XIII p. 217 p., 72 s." (1970) *Recherches économiques de Louvain*, 36(5), 543-544. doi:10.1017/S0770451800042706.

Talvitie, A. (2009) "Theory less planning". *Planning Theory*, 8(2), 166-190. Available at: https://doi.org/10.1177/1473095209102233

Theodora, Y. (2001) *Review and Evaluation of SEPTA's current performance*. Independent Study (Tomazinis, A.).

Theodora, Y. (2004) "Social care and welfare services in Greece as they were organized in the last decade: an analysis of the demand and the needed provisions". In: Wharton School & School of Design – University of Pennsylvania (UPENN) *Summer School: "The Greek Economy, Business Opportunities, Health System & Culture"*. Athens, 5-13 June.

van der Meer, L. (1998) "Red octopus". In: W. Blaas, (ed.), A new perspective for European spatial development policies. Avebury, Aldershot: Gower, pp. 9-19.

Vandermotten, C., Halbert, L., Roelands, M. & Cornut, P. (2008) "European planning and the polycentric consensus: wishful thinking?" *Regional Studies*, 42(8), 1205-1217.

Wegener, M. & Kunzmann, K.R. (1996) "New spatial patterns of European urbanisation". In: D. Pumain & T. Saint-Julien (eds.), Urban networks in Europe. Paris: John Libbey, 7-17. Available at: https://www.spiekermann-wegener.de/pub/pdf/MWKK_Saint_Cloud_1996.pdf

Ελληνόγλωσση

Δεμαθάς, Ζ., (1995α) «Η Ελλάδα στην ευρωπαϊκή οργάνωση: προβλήματα και προοπτικές». Στο: Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων (επιμ.), *Περιφερειακή ανάπτυξη, χωροταξία και περιβάλλον στο πλαίσιο της ενωμένης Ευρώπης: επιστημονικό συνέδριο, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 15-16 Δεκεμβρίου 1995*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων & Τόπος, Τόμος ΙΙ, 28-39.

Δεμαθάς, Ζ. (2004) «Τα ελληνικά αστικά κέντρα: ανάπτυξη, ανταγωνιστικότητα, πολυκεντρικότητα, δυναμική και σχεδιασμός». Στο: ΕΜΠ. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας–Χωροταξίας & Μ. Αγγελίδης, επιμ., *Συνέδριο: Νέα πολυκεντρικότητα και χωρική ανάπτυξη: οι αστικές περιοχές, οι μικρές και μεσαίες πόλεις και η ύπαιθρος: προοπτικές, σχεδιασμός, διακυβέρνηση* Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών, 113-137.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1995) *Ευρώπη 2000+: συνεργασία για τη χωροταξία στην Ευρώπη*. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1999) *ΣΑΚΧ: Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου: προς τη χωρικά ισόρροπη και αειφόρο ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.* Πότσνταμ 10-11.

Θεοδωρά, Γ. (2004) *Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη: διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης.* Διδακτορική διατριβή. ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

Θεοδωρά, Γ. (2006) «Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη: διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης». *Τόπος: Επιθεώρηση Χωρικής Ανάπτυξης, Σχεδιασμού και Περιβάλλοντος*, 26-27, 135-155.

Θεοδωρά, Γ. (2014) «Οι χρήσεις γης ως έκφραση του αναπτυξιακού προτύπου στον χώρο: ζητήματα μεθοδολογικής θεώρησης για χωρική ανάπτυξη και ρύθμιση». Στο: Δ. Μέλισσας, (επιμ.), *Χρήσεις γης: ρύθμιση του χώρου για ανάπτυξη.* Αθήνα: ΕΜΠ-ΣΑΜ.

Θεοδωρά, Γ. (2015β) «Σύγχρονη προβληματική για την ανάπτυξη των πόλεων σε παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης: τάσεις και προκλήσεις σε συνθήκες κοινωνικο-οικονομικής κρίσης». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *13ο Συνέδριο «Αυτοδιοίκηση και Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σύγχρονες Προκλήσεις»*. Αθήνα, 26–27 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2011) «Τάσεις εξέλιξης στο δίκτυο των αστικών κέντρων της Ελλάδας», *Αειχώρος*, 15, 102-129. Διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.aei.2011.243

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2013) «Αστική–αγροτική ανάπτυξη: σύγχρονες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (RSAI/ERSA). *10ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο: «Αγροτική Οικονομία, Ύπαιθρος Χώρος, Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη»*. Πάτρα, 14-15 Ιουνίου.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1999ε) *Χωροταξική, πολεοδομική και περιφερειακή ανάπτυξη των ΟΤΑ των νομών Δράμας–Καβάλας–Ξάνθης, ΝΑ Δράμας – Καβάλας – Ξάνθης*. Αθήνα: ΙΠΑ.

Καμχής, Μ. (2007) *Η ενοποίηση του ευρωπαϊκού χώρου 1986-2006: ένα σχεδιαστικό εγχείρημα μεγάλης κλίμακας.* Αθήνα: Κριτική.

Λουκάκης, Π. (1997) «Σύγχρονη ελληνική πόλη: τάσεις μεταλλαγών στη χωρική διάχυση της αστικοποίησης». *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 65, 54-62.

Παπαδάκη, Ο. (1992) «Περιφερειακή πολιτική στο χώρο της ΕΟΚ: η περίπτωση της Ελλάδας». ΙΠΑ, *Επιστημονική Επετηρίδα*, 3, 15-35.

Παπαδάκη, Ο. (1995) «Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση: περιεχόμενο, συνέπειες, διασπορά». Στο: Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων (επιμ.), *Περιφερειακή ανάπτυξη, χωροταξία και περιβάλλον στο πλαίσιο της ενωμένης Ευρώπης: επιστημονικό συνέδριο, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 15-16 Δεκεμβρίου 1995*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων & Τόπος, Τόμος ΙΙ, 95-99.

Πετράκος, Γ. & Σαράτσης, Γ. (2004) «Περιφερειακές ανισότητες και χωρική εξειδίκευση στην Ελλάδα». *Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών*, 4.

Πετράκος, Γ. & Τσουκαλάς, Δ. (1994) «Η επίδραση της διεθνοποίησης των διαρθρωτικών μεταβολών και αστική πόλωση στην Ελλάδα». Στο: Κουτσόπουλος, Κ. (επιμ.), *2ο Εθνικό Συνέδριο Ελληνικού Τμήματος European Regional Science Association: «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στον Περιφερειακό Σχεδιασμό»*. Αθήνα: ΕΜΠ, Τομέας Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού, 273-295.

Τσέλιος, Β. (2015) *Θεωρίες διαπεριφερειακού εμπορίου*. Διάλεξη στο προπτυχιακό μάθημα «Περιφερειακή οικονομική». ΤΜΧΠΠΑ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Διαθέσιμο στο: http://archive.eclass.uth.gr/eclass/modules/document/file.php/MHXA295/%CE%94%CE%B9%CE%AC%CE%BB%CE%B5%CE%BE%CE%B7%207%20%CE%98%CE%B5%CF%89%CF%81%CE%AF%CE%B5%CF%82%20%CE%94%CE%B9%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CF%86%CE%B5%CF%81%CE%B5%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CF%8D%20%CE%95%CE%BC%CF%80%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%BF%CF%85%20%CE%A4%CE%A3%CE%95%CE%9B%CE%99%CE%9F%CE%A3%202018_19.pdf

Ιστότοποι

Centre for Cities (n.d.) *European cities data tools*. Available at: https://web.archive.org/web/20220627113633/https://www.centreforcities.org/data-tool/dataset/european-cities/#graph=bar

Copernicus: Europe's eyes on earth, Land Monitoring Service. Available at: https://land.copernicus.eu/local/urban-atlas

ESPON (European Observation Network for Territorial Development). Available at: https://www.espon.eu/

EU-Habitat. Available at: https://unhabitat.org/

EUROCITIES. Available at: https://eurocities.eu/

European and Economic and Social Committee. Available at: https://www.eesc.europa.eu/en

European Commission. Available at: https://commission.europa.eu/index_en

European Commission (n.d.) Climate-neutral and smart cities. Available at: https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe/eu-missions-horizon-europe/climate-neutral-and-smart-cities_en

European Environment Agency (EEA). Available at: https://www.eea.europa.eu/en

European Green Cities and Capitals (δίκτυα πράσινων ευρωπαϊκών πόλεων και πρωτευουσών). Available at: https://thegreencities.eu/, https://ec.europa.eu/environment/european-green-capital-award/winning-cities_en

European Union. Available at: https://european-union.europa.eu/index_en

European Urban Initiative. Available at: https://www.urban-initiative.eu/

EUROSTAT. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat

Intereconomics: Review of European Economic Policies. Available at: https://www.intereconomics.eu/

Megalopolis. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Megalopolis#Europe

METREX: The network of European Metropolitan Regions and Areas. (ευρωπαϊκό δίκτυο με περισσότερες από πενήντα μητροπολιτικές περιφέρειες και περιοχές). Available at: https://www.eurometrex.org/

NORDERGIO: Nordic Center for Spatial Development: international research centre for regional development and planning established by the Nordic Council of Ministers, Stockholm, Sweden. Available at: http://www.nordregio.org/

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Available at: https://www.oecd.org/

OECD: Regional statistics. Available at: https://www.oecd.org/regional/regional-statistics/

OECD: Regional statistics and indicators. Available at: https://www.oecd.org/regional/regional-policy/regionalstatisticsandindicators.htm

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Functional urban areas by country. Available at: https://www.oecd.org/regional/regional-statistics/functional-urban-areas.htm· RegionStat@oecd.org

r/Europe (2017) *European transnational megalopolises (chains of roughly adjacent metropolitan areas)*. Available at: https://www.reddit.com/r/europe/comments/7jl2qt/european_transnational_megalopolises_chains_of/

RFSC (Reference Frameworks for Sustainable Cities). Available at: https://urbact.eu/knowledge-hub/localising-sdgs/rfsc

Union for the Mediterranean (UfM). Available at: https://ufmsecretariat.org/

United Nations (UN). Department of Economic & Social Affairs. Population Division Urbanization. Available at: https://www.un.org/development/desa/pd/content/urbanization-0

United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). Available at: https://unece.org/

UNESCO (United Nations Educational, Scientific & Cultural Organization). Available at: https://www.unesco.org/en

Wikipedia (c2024) List of EU metropolitan areas by GDP. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_EU_metropolitan_areas_by_GDP

WorldData.info (2024) *Megacities*. Available at: https://www.worlddata.info/megacities.php

Ημερήσιος τύπος και βίντεο

The Economist (2017) "Urbanisation and the rise of the megacity" [video]. *YouTube,* 31 October. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=JDS_BqDeZ4k

The Economist (2021) "How to manage a megacity" [video]. *YouTube,* 23 November. Available at: https://web.archive.org/web/20240909223518/https://www.youtube.com/watch?v=1z-D3nkfrkM

EU Science & Innovation (2023) "EU missions info days: 100 climate-neutral and smart cities by 2030 mission" [video]. *YouTube*, 17 January. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=OE3z0Ha5eeE

Calling Wood (2019) "What is a global city?" [video] *YouTube*, 9 October. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=dJekil09KA8

Chicago Council of Global Affairs (2018) "Global cities" [video]. *YouTube,* 7 June. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=2x8zmA9RYrM

NetZero Cities EU (2022) "Discover NetZeroCities, managing the climate neutral and smart cities mission platform" [video]. *YouTube,* 17 June. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=GvAxPiJZEZE (video)

TDC (Tray Dashlane Premium) (2019) "Mega cties of the world (Season 1: complete)" [video]. *YouTube,* 25 January. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=0ULzxD3w_c8,

TDC (Tray Dashlane Premium) (2022) "The world's biggest cities (Season 2)" [video]. *YouTube,* 12 August. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=wb6w1rDa2jc

«Έξι ελληνικές πόλεις στις 100 κλιματικά ουδέτερες της Ευρώπης έως το 2030» (2022) *Η Ναυτεμπορική*, 28 Απριλίου. Διαθέσιμο στο: https://www.naftemporiki.gr/green/1325060/exi-ellinikes-poleis-stis-100-klimatika-oudeteres-tis-evropis-eos-to-2030/

Πηγές εποπτικού υλικού

Εικόνα 2.1: https://archive.espon.eu/tools-maps/espon-online-map-finder
https://web.archive.org/web/20220817163249/https://mapfinder.espon.eu/mapfinder/?p=2358

Εικόνα 2.2: https://archive.espon.eu/tools-maps/espon-online-map-finder·
https://web.archive.org/web/20220702021451/https://mapfinder.espon.eu/mapfinder/?p=2353

Εικόνα 2.3: ESPON (2006) *Programme ESPON 1.4.1 Small and Medium-Sized Towns (SMESTO)*. Interim Report (2005), 26-30.

Εικόνα 2.4: https://archive.espon.eu/tools-maps/espon-online-map-finder·
https://web.archive.org/web/20231206053558/https://mapfinder.espon.eu/mapfinder/?p=2380

Εικόνα 2.5: https://archive.espon.eu/tools-maps/espon-online-map-finder·
https://web.archive.org/web/20240315221309/https://mapfinder.espon.eu/mapfinder/?p=2316

Εικόνα 2.6: https://archive.espon.eu/tools-maps/espon-online-map-finder·
https://web.archive.org/web/20230531005955/https://mapfinder.espon.eu/mapfinder/?p=2310

Εικόνα 2.7: ESPON (2020) *ESCAPE: European Shrinking rural areas: Challenges, Actions and Perspectives for territorial governance*.

Εικόνα 2.8: ESPON (2006) *Programme ESPON 1.4.1 Small and Medium-Sized Towns (SMESTO)*. Interim Report (2005), 36-42.

Εικόνα 2.9: (α) ΙΠΑ, 1999ε· (β) ΦΕΚ 151/Τ ΑΑΠΘ/13.4.2009.

Εικόνα 2.10: (α) https://environment.ec.europa.eu/news/meet-applicant-cities-2025-european-green-capital-and-european-green-leaf-awards-2023-05-26_en, (β) https://urbinat.eu/articles/100-climate-neutral-and-smart-cities-by-2030/

Εικόνα 2.11: ESPON (2006b) *ESPON ATLAS: mapping the structure of the European territory.* ESPON Project 3.1. Bonn: Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung, 9.

Εικόνα 2.12: Dokov & Stamenkov (2016) https://www.researchgate.net/publication/363457240_Framing_a_new_spatial_development_model_of_Europe_The_Greenish_Zone/figures?lo=1 [ανάκτηση: 23.5.2023].

Εικόνα 2.13: (α) Hospers, G.-J. (2003). https://www.intereconomics.eu/contents/year/2003/number/2/article/beyond-the-blue-banana-structural-changes-in-europe-s-geo-economy.html, (β) https://www.reddit.com/r/europe/comments/7jl2qt/european_transnational_megalopolises_chains_of/

Εικόνα 2.14: Dokov & Stamenkov (2016)· Pal, A (2001) https://www.researchgate.net/publication/363457240_Framing_a_new_spatial_development_model_of_Europe_The_Greenish_Zone/figures?lo=1 [ανάκτηση: 23.5.2023].

Εικόνα 2.15: Dokov & Stamenkov (2016) https://www.researchgate.net/publication/363457240_Framing_a_new_spatial_development_model_of_Europe_The_Greenish_Zone· https://en.wikipedia.org/wiki/Megalopolis#Europe [ανάκτηση: 23.5.2023].

Εικόνα 2.16: Dokov & Stamenkov (2016) https://www.researchgate.net/publication/363457240_Framing_a_new_spatial_development_model_of_Europe_The_Greenish_Zone/figures?lo=1 [ανάκτηση: 23.5.2023]· Wegener M. & Kunzmann K.R. (1996) [ανάκτηση: 23.5.2023]· https://www.spiekermann-wegener.de/pub/pdf/MWKK_Saint_Cloud_1996.pdf [ανάκτηση 21.5.2023].

Εικόνα 2.17: Dokov & Stamenkov (2016) https://www.researchgate.net/publication/363457240_Framing_a_new_spatial_development_model_of_Europe_The_Greenish_Zone/figures?lo=1 [ανάκτηση: 23.5.2023]· Gløersen Erik (2006) https://archive.nordregio.se/en/Metameny/About-Nordregio/Journal-of-Nordregio/2006/Journal-of-Nordregio-no-3-2006/Viewpoint---Lets-say-farewell-to-the/index.html [ανάκτηση 21.5.2023].

Εικόνα 2.18: Dokov & Stamenkov (2016) https://www.researchgate.net/publication/363457240_Framing_a_new_spatial_development_model_of_Europe_The_Greenish_Zone/figures?lo=1 [ανάκτηση: 23.5.2023]. χώρου αποτελούν δράσεις

Οικιστικό Δίκτυο και Αστική Ανάπτυξη _ Τυπολογική Ταξινόμηση Ελληνικών Πόλεων

Μέρος Β

Αστική Δυναμική και Τυπολογική Ιεράρχηση Πόλεων

Μέρος Β _

Αστική Δυναμική και Τυπολογική Ιεράρχηση Πόλεων

_ ΣΥΝΟΨΗ

Ερευνητικό αντικείμενο του Β΄ Μέρους αποτελεί η παρουσίαση της σύγχρονης συζήτησης σε θέματα αξιολόγησης της αστικής δυναμικής και τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων και οικισμών και του ρόλου τους στη διαδικασία που ακολουθείται για τη χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής και την εφαρμογή του χωρικού σχεδιασμού σε όλα τα ποικίλα επίπεδα και τις ειδικές κατηγορίες χώρου. Σε αυτό το πλαίσιο, παρουσιάζονται α) η προβληματική για την αστική ανάπτυξη και τον ρόλο της δικτύωσης των πόλεων στην ανάδυση νέων *αστικών συσχετισμών* —ικανών να αναλάβουν τον ρόλο νέων δυναμικών *αναπτυξιακών πόλων*— ως απάντηση στη διασφάλιση μιας όσο το δυνατόν πιο ισόρροπης χωρικής ανάπτυξης στη σύγχρονη συγκυρία της πολύπλευρης κρίσης (κεφ. 3) και β) η τυπολογική ταξινόμηση/ιεράρχηση των πόλεων ως μέσο χωρικής ρύθμισης–οργάνωσης και ο ρόλος της ως μηχανισμού αξιολόγησης της αστικής δυναμικής στο πλαίσιο της συγκρότησης μιας πιο ολοκληρωμένης αστικής πολιτικής σε εθνικό και δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο (κεφ. 4). Ειδική αναφορά γίνεται σε: α) θεωρητικές αντιλήψεις αστικής ανάπτυξης αλλά και πολιτικές και πρωτοβουλίες της ΕΕ για την οργάνωση, ανάπτυξη και διαχείριση του αστικού χώρου και β) σύγχρονες προσεγγίσεις και πρακτικές για την τυπολογική ταξινόμηση/ιεράρχηση πόλεων και οικισμών και νέες προκλήσεις που αναδύονται σε επίπεδο χωρικού σχεδιασμού και αναπτυξιακού προγραμματισμού.

_ ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

αστικοποίηση (urbanization), **αστικός χώρος** (urban space), **αστικό δίκτυο** (urban network), **αστική δυναμική** (urban dynamics), **αστική πόλωση** (urban polarization), **αστική διάχυση** (urban sprawl), **αστική δικτύωση** (urban networking), **παγκοσμιοποίηση και χωρικές ανισότητες** (globalization and spatial inequalities), **εδαφική & κοινωνικο-οικονομική συνοχή** (territorial & socio-economic cohesion), **πολιτικές αστικής–περιφερειακής ανάπτυξης** (urban–regional policies), **χωρικός σχεδιασμός** (spatial planning), **έξυπνες βιώσιμες ανθεκτικές πόλεις/κοινότητες** (smart sustainable and resilient cities/communities), **ταξινόμηση αστικού δικτύου** (urban network classification).

_ ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΗ ΓΝΩΣΗ

Για την κατανόηση του ερευνητικού αντικειμένου του Β΄ Μέρους, δηλαδή για ζητήματα αστικοποίησης και αστικής ανάπτυξης, οικιστικού δικτύου και εκτίμησης της αστικής δυναμικής, δικτύωσης πόλεων και τοπικής ανάπτυξης συμπληρωματικά στην προτεινόμενη βιβλιογραφία προτείνεται η μελέτη των ιστοσελίδων: European Commission (https://commission.europa.eu/index_en), European Spatial Planning Observation Network – ESPON (https://www.espon.eu/), European Urban Initiative [co-funded by the EU (https://www.urban-initiative.eu/)], EU-Habitat (https://unhabitat.org/), United Nations Economic Commission for Europe – UNECE (https://unece.org/), United Nations Educational, Scientific & Cultural Organization – UNESCO (https://www.unesco.org/en), Union for the Mediterranean – UfM (https://ufmsecretariat.org/), United Nations (UN), Dept. of Economic & Social Affairs, Population Division – Urbanization (https://www.un.org/development/desa/pd/content/urbanization-0).

Εισαγωγή

Στο ευρύτερο πλαίσιο συνθηκών που διαμορφώνεται κατά τη διάρκεια της τρέχουσας εικοσιπενταετίας, συνεκτιμώντας τη γενικότερη προβληματική σε θέματα αστικής ανάπτυξης κυρίως σε ευρωπαϊκό επίπεδο, επιδιώκεται η συμβολή στη συζήτηση η οποία βρίσκεται σε εξέλιξη σε μια κρίσιμη χρονική συγκυρία, μέσα από την υπογράμμιση της σημασίας που έχει η αλλαγή της θεώρησης στον τρόπο της ανάπτυξης και οργάνωσης των πόλεων.

Οι σύγχρονες εξελίξεις σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο έχουν δείξει ότι, όταν μιλάμε για πολεοδομικό και αστικό σχεδιασμό, στην πραγματικότητα, αναφερόμαστε στον συνολικό σχεδιασμό και στη ρύθμιση μιας πολύ ευρύτερης περιοχής από εκείνης της πόλης (με τη στενή έννοια του όρου που είχαμε συνηθίσει έως τώρα). Έτσι, επιβάλλεται η ταυτόχρονη αντιμετώπιση και μελέτη του αστικού χώρου σε όλα τα επίπεδα της πολιτικής δράσης (τοπικό, περιφερειακό, εθνικό, ευρωπαϊκό, διεθνές), λαμβάνοντας υπόψη τις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτιστικές, περιβαλλοντικές και χωρικές του διαστάσεις. Ωστόσο, ο αστικός χώρος οφείλει να μελετηθεί μέσα σε ένα πολύ ευρύτερο, πολυμεταβλητό πλαίσιο, μιας αστικής αναπτυξιακής πολιτικής για τη στήριξη του ανθρώπινου κεφαλαίου, την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, τη διασφάλιση ποιοτικού αστικού περιβάλλοντος και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των πόλεων (ανεξάρτητα από το πληθυσμιακό τους μέγεθος) με όρους προστασίας, ισότητας, κοινωνικής δικαιοσύνης, βιωσιμότητας και ανθεκτικότητας των ποικίλων φυσικών, πολιτιστικών και ανθρωπογενών οικοσυστημάτων (Θεοδωρά, 2015α· 2015β). Μάλιστα, σε συνθήκες έντονα παγκοσμιοποιημένου οικονομικού περιβάλλοντος δικτυακής οργάνωσης των τομέων παραγωγής, μεταφορών και των κοινωνικών/τεχνικών υποδομών, το ενδιαφέρον δεν μπορεί παρά να επικεντρώνεται ακόμα πιο πολύ στη σημασία που έχει η αξιοποίηση της αστικής δυναμικής ως μέσο ανάπτυξης–ρύθμισης του χώρου σε όλα τα επίπεδα (τοπικό, δια/ενδοπεριφερειακό, εθνικό, διακρατικό, παγκόσμιο) και στις κατηγορίες του (π.χ. αστικού, αγροτικού, παράκτιου, νησιωτικού, ορεινού, διασυνοριακού κ.ά.).

Σε αυτό το πλαίσιο, κύριες θεματικές ερευνητικής αναφοράς στο Μέρος Β΄ του βιβλίου αποτελούν: α) η σημασία της δικτύωσης των πόλεων στη βιώσιμη αστική ανάπτυξη (κεφ. 3) και β) η τυπολογική ιεράρχηση των πόλεων ως μέσο χωρικής ρύθμισης–οργάνωσης αλλά και ως μηχανισμός για την ταυτόχρονη διασφάλιση συνεκτίμησης του ρόλου που παίζει η τυπολόγηση των πόλεων στη συγκρότηση μιας πιο ολοκληρωμένης αστικής πολιτικής με όρους βιωσιμότητας, ανθεκτικότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης (κεφ. 4).

3. Αστική ανάπτυξη και δικτύωση πόλεων στον ευρωπαϊκό χώρο

Αντικείμενο του τρίτου κεφαλαίου αποτελεί η παρουσίαση της σύγχρονης προβληματικής για την ανάπτυξη του αστικού χώρου και την οργάνωση του ευρωπαϊκού οικιστικού δικτύου (κεφ. 3.1) καθώς και η ανάδειξη του ρόλου της δικτύωσης των πόλεων στην αστική ανάπτυξη (κεφ. 3.2). Συγκεκριμένα, όσον αφορά την παρουσίαση της προβληματικής για την αστική ανάπτυξη, αξιοποιήθηκαν τα αποτελέσματα δημοσιευμένης έρευνας με αντικείμενο τις θεωρίες ανάπτυξης του χώρου (Θεοδωρά, 2011) και οι διαπιστώσεις από τη μελέτη των επίσημων κειμένων της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε θέματα χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού. Μέσα από την ταυτόχρονη διερεύνηση του θεωρητικού και του πρακτικού πλαισίου αναδείχτηκαν πτυχές για την ανάπτυξη του αστικού χώρου που έχουν εκφραστεί σε ακαδημαϊκό–επιστημονικό επίπεδο και σε επίπεδο άσκησης πολιτικής (δηλ. πολιτικές, στρατηγικές και πρωτοβουλίες). Επιδίωξη της παράλληλης προσέγγισης «θεωρία–μεθοδολογία—πράξη» είναι η ανάδειξη του τρόπου αντιμετώπισης του αστικού χώρου στη διαδικασία της επιδιωκόμενης εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής στην ΕΕ και η κατανόηση των παραμέτρων που έχουν επηρεάσει τη συγκρότηση του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά τον ρόλο των πόλεων και της δικτύωσής τους στην αστική ανάπτυξη, η προσέγγιση γίνεται μέσα από σύντομο χρονικό κριτικής παρακολούθησης με «σταθμούς αναφοράς» κείμενα/πρωτοβουλίες της ΕΕ τα οποία είχαν καταλυτική συμβολή στη διαμόρφωση της σχετικής προβληματικής.

3.1 Σύγχρονη προβληματική για την ανάπτυξη του αστικού χώρου και την οργάνωση του δικτύου πόλεων και οικισμών στην Ευρώπη

Επιδίωξη του κεφαλαίου αποτελεί ο ορισμός του πλαισίου συζήτησης για την αστική ανάπτυξη μέσα από τη συνοπτική παρουσίαση των σύγχρονων θεωρητικών αντιλήψεων και πολιτικών. Έτσι, στην πρώτη ενότητα γίνεται αναφορά σε θεωρίες που συναντώνται στη διεθνή βιβλιογραφία και έχουν σκοπό την ανάλυση των συστημάτων και δικτύων οικισμών και την ερμηνεία του αναπτυξιακού ρόλου των πόλεων σε αυτά (κεφ. 3.1.1). Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη δεύτερη ενότητα, που έρχεται να συμβάλει στη συζήτηση μέσα από την παρουσίαση των βασικών «τομών» στη διατύπωση πολιτικών για την αστική ανάπτυξη. Οι παρεμβάσεις αυτές αφενός έχουν σηματοδοτήσει την αλλαγή στον τρόπο αντιμετώπισης των πόλεων ως αναπτυξιακού συντελεστή και αφετέρου την ισχυροποίηση του ρόλου του *οικιστικού δικτύου* στις διαδικασίες χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού σε ευρωπαϊκό επίπεδο (κεφ. 3.1.2).

3.1.1 Θεωρητικές αντιλήψεις αστικής ανάπτυξης

Από τη μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας προκύπτει ότι οι πιο παραδοσιακές θεωρίες αστικής ανάπτυξης επικεντρώνονται στη μορφολογία των πόλεων και όχι στους μηχανισμούς που προκαλούν την *αστικοποίηση* και την κατανομή των δραστηριοτήτων/λειτουργιών/υποδομών στο εσωτερικό τους (Λαμπριανίδης, 2001: 315). Η χωρική κλίμακα αναφοράς ταυτίζεται με την πόλη· μπορεί, όμως, κατάλληλα διευρυμένη, να συμπεριλάβει και ευρύτερα οικιστικά δίκτυα του εθνικού ή/και διεθνούς χώρου. Η ευρύτητα της κλίμακας αναφοράς δικαιολογεί την πιθανότητα κάποιες από τις θεωρίες αστικής ανάπτυξης να μπορούν να ενταχτούν και στην κατηγορία των θεωριών περιφερειακής ανάπτυξης (Θεοδωρά, 2011). Εξάλλου, ο αστικός χώρος αποτελεί οργανική υποενότητα του περιφερειακού, με εξειδικευμένα δομικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες που βρίσκονται σε διαρκή αλληλεξάρτηση και αλληλεπίδραση με τον περιφερειακό χώρο.

Σε αυτή τη βάση, οι θεωρίες αστικής ανάπτυξης θα μπορούσαν να ενταχτούν σε δύο κύριες κατηγορίες (Α και Β), ώστε να καθίσταται σαφής η διαχρονική εξελικτική πορεία των σχετικών με εκείνες εννοιών και σχέσεων (Θεοδωρά, 2011). Συγκεκριμένα, η πρώτη κατηγορία (Α) αφορά τις Θεωρίες Χωρικής Κατανομής Οικονομικών Δραστηριοτήτων και περιλαμβάνει τη *Θεωρία των κεντρικών τόπων* ή *Θεωρία της κεντρικής θέσης* (Αα), τη *Θεωρία των πόλων ανάπτυξης* (Αβ) και το *Υπόδειγμα Tinbergen* (Αγ). Τέλος, η δεύτερη κατηγορία (Β) αφορά τις σημαντικές θεωρίες εκτός βασικής ομαδοποίησης και περιλαμβάνει προσεγγίσεις από τα γνωστικά πεδία των μαθηματικών, της στατιστικής και της πληροφορικής (Βα), της παραδοσιακής

οικονομικής γεωγραφίας (Ββ), καθώς και των κοινωνικών και οικονομικών επιστημών (Βγ). Κατά κατηγορία συνοπτικά σημειώνονται τα ακόλουθα:

Α_ Θεωρίες χωρικής κατανομής οικονομικών δραστηριοτήτων: βάσει αυτών, η αστική ανάπτυξη αντιμετωπίζεται ως αποτέλεσμα της χωροθέτησης λειτουργιών υπερτοπικής σημασίας σε συγκεκριμένες αστικές περιοχές (δηλ. πόλεις και οικισμούς). Η αρχή για τις θεωρίες οργάνωσης των *οικιστικών δικτύων* και της ιεράρχησής τους γίνεται στη δεκαετία του ’30 με το υπόδειγμα της γεωμετρικής δομής του οικονομικού χώρου (Christaller, 1966) και συγκεκριμένα με τη θεωρία των κεντρικών τόπων ή θεωρία της κεντρικής θέσης (*central place theory*), η οποία περιστρέφεται γύρω από θέματα κατανομής οικονομικών και λοιπών δραστηριοτήτων στον χώρο, προσδιορίζοντας τα είδη που προσφέρονται σε κάθε κατηγορία αστικών κέντρων. Η θεωρία των κεντρικών τόπων (Αα), στη διάρκεια του χρόνου, έχει αποκτήσει διαφορετικές διατυπώσεις που συμπληρώνουν την αρχική ιδέα (Lösch, Isard, Bechmann, Zipf, Stewart, Berry). Ενδεικτικά αναφέρονται οι προσεγγίσεις του August Lösch (profit maximization theory – θεωρία μεγιστοποίησης κέρδους), στην οποία προσδιορίζονται τρεις τύποι εξαγωγικών κέντρων διαφορετικών μεγεθών που επαναλαμβάνονται στον χώρο σε ποικίλες κλίμακες, με τρόπο ώστε να προκύπτουν κεντρικοί τόποι (Lösch, 1954), και του Walter Isard (*Isard’s theory*), όπου οι κεντρικοί τόποι προκύπτουν από τον προσδιορισμό της βέλτιστης θέσης της βιομηχανίας με την εφαρμογή της μεταβολής μεταξύ των συντελεστών της παραγωγής (εργασία και κεφάλαιο) (αρχή της υποκατάστασης) ή την αντικατάσταση του μεριδίου των διαθέσιμων πρώτων υλών (Isard, 1956). Η προσέγγιση του Lösch για τη βιομηχανική θέση έχει επικριθεί ως απλοποιημένη, σπάνια περίπτωση, που θα μπορούσε να εφαρμοστεί στη γεωργική μορφή παραγωγής και όχι τόσο στην πιο περίπλοκη βιομηχανική κατάσταση (University of North Bengal, University Library). Σημειώνεται ότι η θεωρία των κεντρικών τόπων, παρά τις όποιες αδυναμίες παρουσιάζει, έχει αξιοποιηθεί εκτενώς στην ιεράρχηση αστικών κέντρων, στη βέλτιστη διαχείριση διαθέσιμων πόρων, στην κατανομή κοινωνικών υπηρεσιών στα δίκτυα των οικισμών, στην οργάνωση υποδομών σε διαπεριφερειακή βάση αλλά και στην υλοποίηση πλήθους άλλων μέτρων περιφερειακής πολιτικής και αστικής οργάνωσης σε αρκετές χώρες (**Εικόνα 3.1**).

(α) (β)

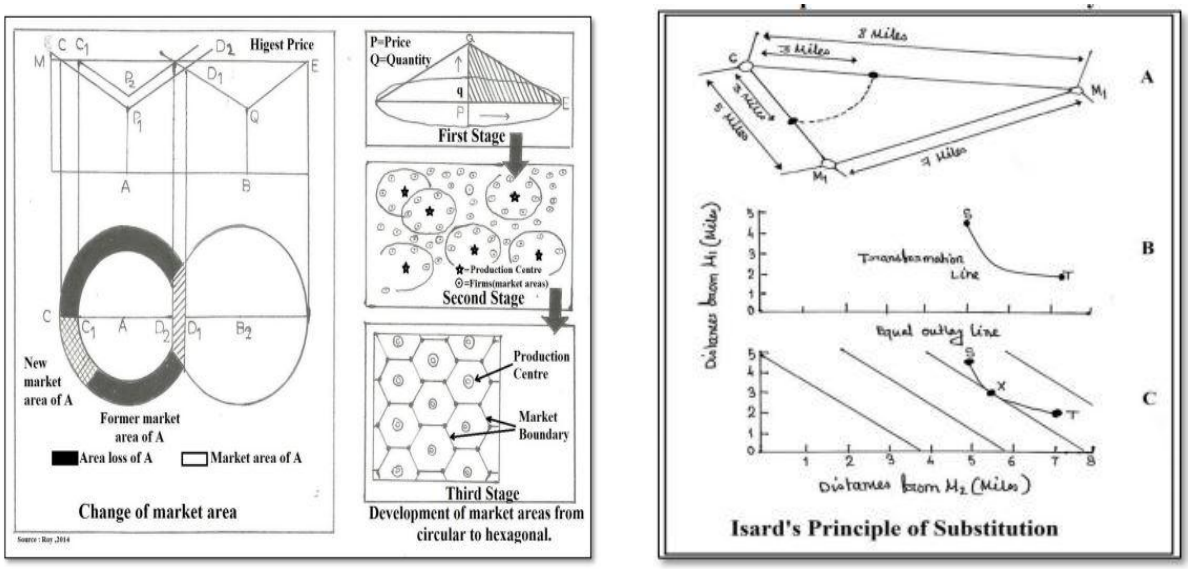

Lösch’s theory _profit maximization theory (1954) *Isard’s theory (1956)*

Εικόνα 3.1 *Σύστημα κεντρικών τόπων: οι θεωρητικές προσεγγίσεις των α) A. Lösch (1954) και β) W. Isard (1956).*
Πηγή: https://ir.nbu.ac.in/bitstream/123456789/2636/10/09_Chapter%203_Section%20A.pdf

Ανάλογης βαρύτητας για την ερμηνεία της αστικής ανάπτυξης με τη θεωρία των κεντρικών τόπων είναι και η θεωρία των πόλων ανάπτυξης [*growth pole theory*] (Αβ), σύμφωνα με την οποία η ανάπτυξη δεν εμφανίζεται παντού και ταυτόχρονα, αλλά σε συγκεκριμένα τμήματα του χώρου (δηλ. *πόλους ανάπτυξης*) — με κυμαινόμενη ένταση— και εν συνεχεία διαχέεται μέσω διαφορετικών δικτύων, προκαλώντας

διαφοροποιημένα αποτελέσματα στην τοπική οικονομία αλλά και ευρύτερα εκείνης. Πρόκειται για μία από τις πιο πολυσυζητημένες θεωρητικές προσεγγίσεις, κυρίως εξαιτίας των αντιφατικών απόψεων για την αποτελεσματικότητά της στην άσκηση αναπτυξιακής πολιτικής. Οι επικριτές της θεωρίας των πόλων ανάπτυξης υποστηρίζουν πως η εφαρμογή της προκαλεί πολλές διαρθρωτικές ασυμμετρίες σε δια-ενδο/περιφερειακό επίπεδο, μέσα από τις οποίες ενισχύονται ακόμα περισσότερο οι υφιστάμενοι ισχυροί πόλοι ανάπτυξης και αποτρέπεται η δημιουργία νέων. Ως εκ τούτου, οι χωρικές ανισότητες ενισχύονται σε όλα τα διαφορετικά χωρικά επίπεδα. Σημειώνεται ότι, παρά την κριτική που έχει δεχθεί η εν λόγω θεωρία, έχει αξιοποιηθεί ως στρατηγική ανάπτυξης σε πολλές χώρες, όπως στην Ελλάδα (κεφ. 8, 9). Τέλος, στην ίδια κατηγορία θεωριών για την αστική ανάπτυξη, ενδιαφέρον έχει και το υπόδειγμα Tinbergen (1964) (Αγ), σύμφωνα με το οποίο η συγκρότηση πόλων ανάπτυξης μπορεί να προκύψει και μέσα από τον προσδιορισμό του «άριστου» συνδυασμού της κατανομής των βιομηχανιών στις πόλεις με στόχο την ελαχιστοποίηση του κόστους μεταφοράς και παραγωγής (Θεοδωρά, 2011).

Β_ Σημαντικές θεωρίες εκτός βασικής ομαδοποίησης: οι θεωρίες της συγκεκριμένης ενότητας επιχειρούν τη μελέτη και την ερμηνεία της συγκρότησης και ιεράρχησης του οικιστικού δικτύου και τη διερεύνηση της *αστικοποίησης* και αστικής εξειδίκευσης μέσα από τη βέλτιστη αξιοποίηση (Θεοδωρά, 2011):

Βα_ των γνωστικών πεδίων των μαθηματικών, της στατιστικής και της πληροφορικής. Ενδεικτική αναφορά γίνεται στα κεντροβαρικά μοντέλα, στα οποία διερευνώνται οι χωρικές αλληλεπιδράσεις με εστίαση στη σχέση του πληθυσμού των οικισμών και της ευρύτερης λειτουργικής ζώνης επιρροής τους, και στις ταξονομικές αναλύσεις, μέσα από τις οποίες επιχειρείται η κατανόηση της *αστικής δυναμικής* στη βάση συγκριτικής περιγραφής και παρακολούθησης των περιφερειακών φαινομένων με καθορισμένες μαθηματικές και στατιστικές δομές·

Ββ_ της παραδοσιακής οικονομικής γεωγραφίας, όπως της θεωρίας της εξαγωγικής βάσης. Η θεωρία αναπτύχθηκε τη δεκαετία του ’50 και στηρίζεται στην παραδοχή ότι η οικονομία κάθε περιφέρειας διαιρείται στον βασικό (εξαγωγικό) τομέα και στον μη βασικό (μη εξαγωγικό) τομέα ο οποίος υπάρχει μόνο για να εξυπηρετεί τον βασικό τομέα. Σύμφωνα με τη θεωρία η ύπαρξη κύριων λειτουργιών και η εξαγωγική δραστηριότητα των πόλεων/οικισμών μπορούν να επηρεάσουν το αναπτυξιακό προφίλ του αστικού χώρου, καθορίζοντας έτσι τη *βαρύτητα–κεντρικότητα* της θέσης τους στο εθνικό/διεθνές οικιστικό δίκτυο (North, 1955· Tiebout, 1956· Πολύζος, 2019)·

Βγ_ των κοινωνικών και οικονομικών επιστημών, όπου συναντώνται οι θεωρίες των Νεο-μαρξιστών, όπως των Lefebvre, Castells, Harvey, Lipietz και Storper.

Οι θεωρητικές αντιλήψεις των κατηγοριών Α και Β, στην πλειονότητά τους, αποτελούν *α-χωρικές προσεγγίσεις*. Έτσι, πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τον αστικό χώρο (δηλ. πόλεις, οικισμούς, αστικές συγκεντρώσεις και συσχετισμούς) και τον ρόλο του αστικού χώρου στην αστική ανάπτυξη, συνοπτικά κατά υποκατηγορία σημειώνονται τα ακόλουθα:

Αναφορικά με την κατηγορία Α, δηλ. των θεωριών χωρικής κατανομής οικονομικών δραστηριοτήτων:

Αα_ Η θεωρία των κεντρικών τόπων ή θεωρία της κεντρικής θέσης αναφέρεται σε ομοιογενή οικονομικό και γεωγραφικό χώρο, χωρίς να συνεκτιμώνται παράγοντες οι οποίοι θα μπορούσαν να αλλοιώσουν τις θεωρητικές γεωμετρικές διατάξεις σε αυτόν (όπως είναι οι γεωλογικές και γεωπολιτικές ιδιομορφίες). Η εξάρτηση των προσεγγίσεων της θεωρίας από κανόνες χωροθέτησης που στηρίζονται σε συμμετρικά γεωμετρικά σχήματα περιορίζει την κατανόηση της χωροθέτησης των οικονομικών δραστηριοτήτων και των αλληλεξαρτήσεών τους με τον φυσικό χώρο. Έτσι, η χρήση του προτύπου ως μέσου σχεδιασμού καθίσταται αναποτελεσματική. Παρ’ όλα αυτά, η συμβολή των θεωριών της συγκεκριμένης κατηγορίας στον περιφερειακό προγραμματισμό θεωρείται σημαντική, αφού μέσα από τη μελέτη των σχέσεων που αναπτύσσονται κατά την αλληλεπίδραση της κεντρικής θέσης με την ευρύτερη περιοχή της μπορούν να εξαχθούν πολλές και ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις για την αστική δυναμική σε εθνικό, σε δια/ενδοπεριφερειακό και σε διεθνές επίπεδο (Κατοχιανού & Μαρκογιαννάκη, 1989: 125-126· Κόνσολας, 1985: 297) (**Εικόνα 3.2**).

(α)

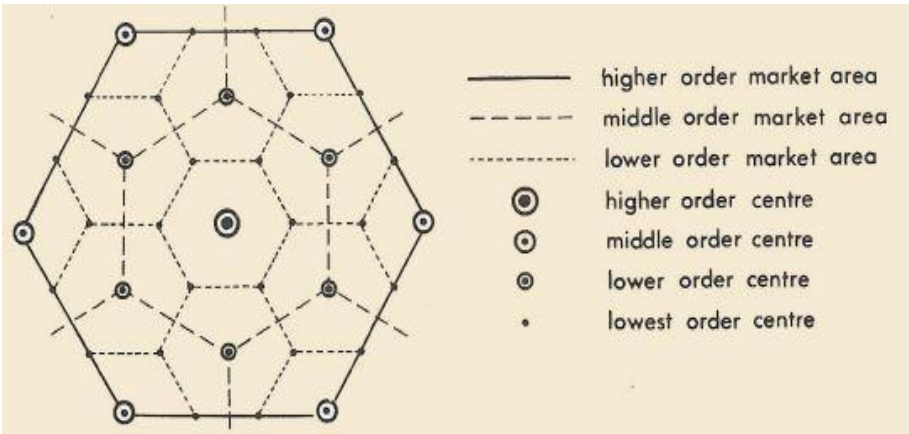

Τυπική οργάνωση ενός συστήματος κεντρικών τόπων με βάση την αρχή της αγοράς (K=3)

(β)

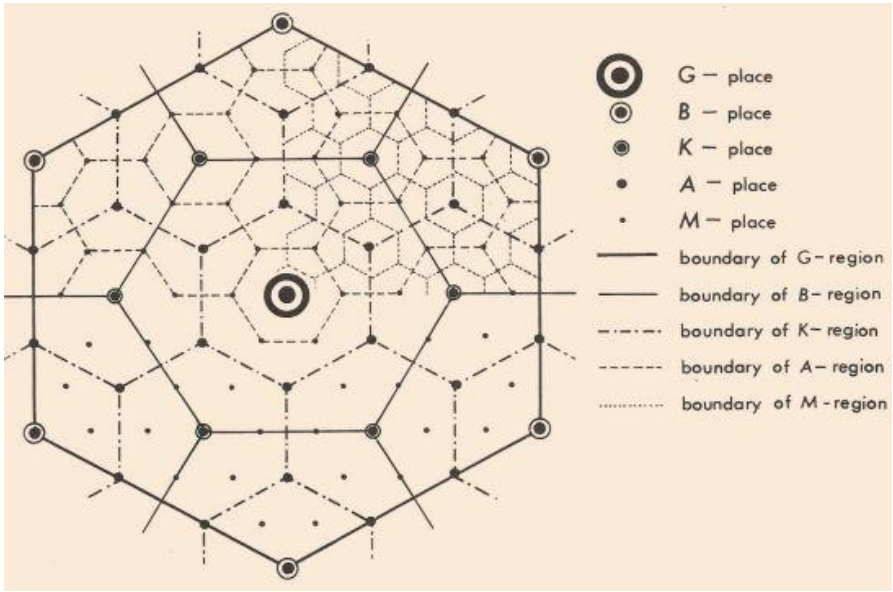

Σύστημα κεντρικών τόπων πέντε βαθμίδων οργανωμένο με βάση την αρχή της αγοράς (K=3) [Επίπεδο 1: κυρίαρχη πόλη, επίπεδο 2: πόλεις δεύτερης σειράς, επίπεδο 3: πόλεις τρίτης σειράς, επίπεδο 4: πόλεις τέταρτου επιπέδου, επίπεδο 5: πόλεις πέμπτου επιπέδου (βλ. McCann, 2002: 125)]

Εικόνα 3.2 *Σύστημα κεντρικών τόπων: κεντρικός τόπος και οι γύρω αγορές που εξυπηρετούνται από αυτόν.*
Πηγή: α) Bradford & Kent, 1978: 9 και β) Bradford & Kent, 1978: 13.

Η θεωρία των κεντρικών τόπων επιδιώκει να ερμηνεύσει για ποιον λόγο υπάρχουν διαφορετικά μεγέθη αστικών κέντρων και πώς μέσα από τον τρόπο της χωροθέτησής τους μπορούν να προκύψουν μορφές χωρικής οργάνωσης. Στην ουσία, πρόκειται για μια θεωρητική προσέγγιση η οποία, μέσα από ένα πολύ συγκεκριμένο πλαίσιο υποθέσεων–παραδοχών, στοχεύει στην κατασκευή ενός μοντέλου «αφηρημένης» αναπαράστασης της δυναμικής των σχέσεων αλληλεπίδρασης μεταξύ αστικών κέντρων ακολουθώντας έξι κύρια βήματα στη βάση των αρχών της αγοράς (K=3), των μεταφορών (K=4) και της διοίκησης (K=7) (**Εικόνα 3.3**). Το πλαίσιο των υποθέσεων–παραδοχών του μοντέλου έχει ως εξής:

1. Ο χώρος θεωρείται επίπεδη, ομοιογενής και απεριόριστη επιφάνεια, όπου υπάρχει ομοιόμορφη κατανομή πληθυσμού.
2. Όλοι οι καταναλωτές έχουν παρόμοια αγοραστική δύναμη και ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες και δρουν με οικονομικά κριτήρια, δηλ. επιλέγουν τον πλησιέστερο κεντρικό τόπο.
3. Οι προμηθευτές δεν μπορούν να έχουν υπερβάλλον κέρδος.

4. Υπάρχει μόνο ένας τύπος μεταφορικού μέσου και εξίσου εύκολη προσβασιμότητα σε όλες τις κατευθύνσεις· έτσι, το κόστος μεταφοράς είναι ανάλογο της απόστασης.
5. Η απόσταση —και λόγω αυτής, κατ' επέκταση, το κόστος μεταφοράς— είναι η μόνη μεταβλητή του μοντέλου.

(α)

Η εξέλιξη του συστήματος κεντρικών τόπων (Christaller)

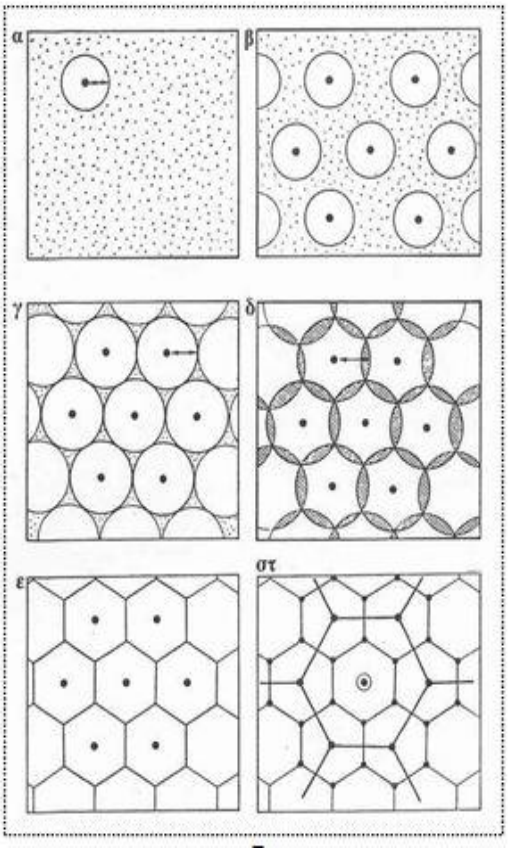

(β)

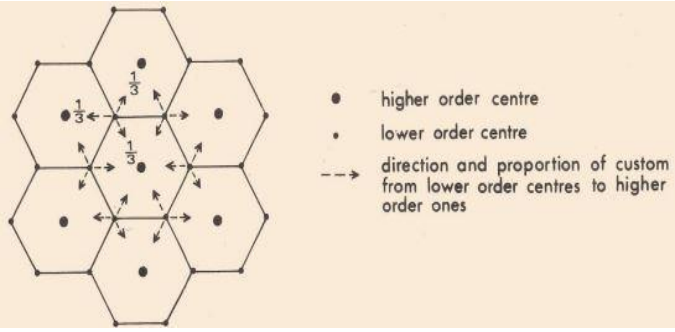

Ανάλυση της αρχής της αγοράς (K=3)

(γ)

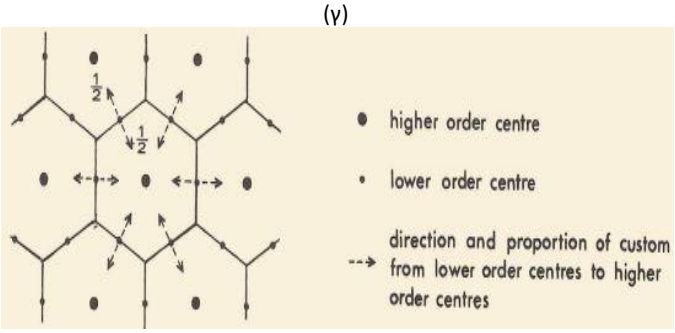

Ανάλυση της αρχής των μεταφορών (K=4)

(δ)

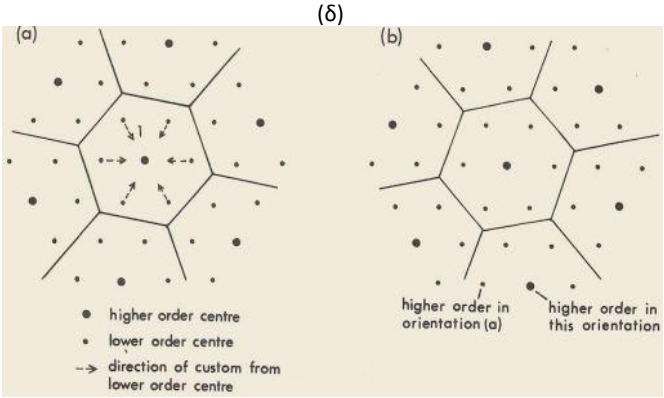

Ανάλυση της αρχής της διοίκησης (K=7)

Εικόνα 3.3 *Σύστημα κεντρικών τόπων: η εξέλιξη του συστήματος και η ανάλυση των βασικών αρχών συγκρότησής του. Πηγή: α) Θεοδωρά, 2004: xxii· 2011, β)-δ) Bradford & Kent, 1978:11-12.*

Η θεωρία των κεντρικών τόπων διαδόθηκε κυρίως στη δεκαετία του '60, ενώ εξακολουθεί —με διαφορετικές μορφές— να επηρεάζει τη διαμόρφωση των σύγχρονων αντιλήψεων για την αστική ανάπτυξη και ερμηνεία της αναπτυξιακής δυναμικής του αστικού χώρου. Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρακτική αξία της θεωρίας των κεντρικών τόπων θεωρείται σημαντική, γιατί μέσα από την εφαρμογή της στη διαδικασία χάραξης πολιτικών ανάπτυξης και στρατηγικών χωροταξικής οργάνωσης στις εθνικές κλίμακες αρκετών αναπτυγμένων ή λιγότερο αναπτυγμένων χωρών [μεταξύ των οποίων στη Γερμανία και στην Ελλάδα (κεφ. 8.1)] έχουν προκύψει ενδιαφέροντα ζητήματα προς περαιτέρω διερεύνηση, τα οποία δεν έχουν ακόμα απαντηθεί παρά την κρισιμότητά τους (**Εικόνα 3.4**).

(α)

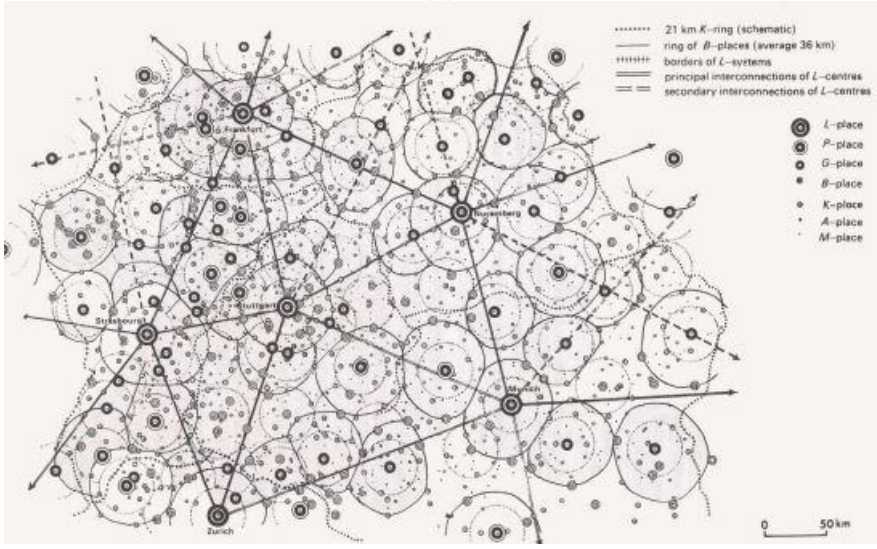

Νότια Γερμανία, 1933: το σύστημα των κεντρικών τόπων στο πλαίσιο χάραξης χωροταξικής πολιτικής.

(β)

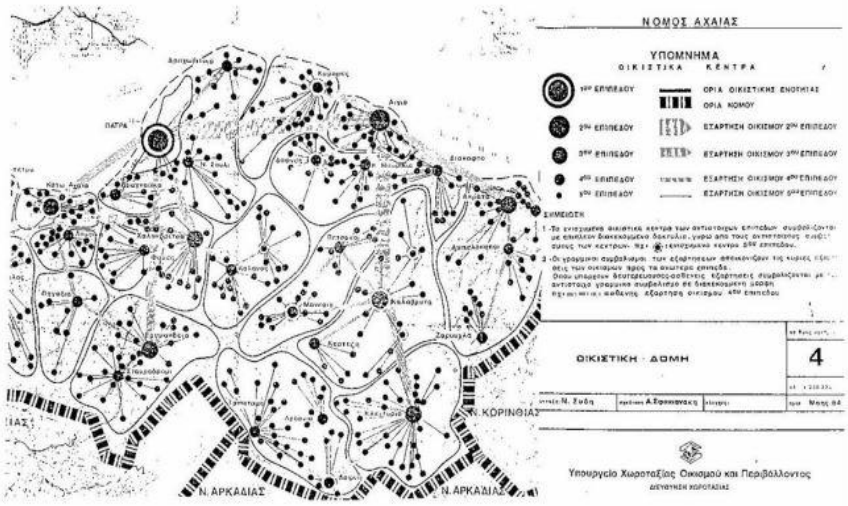

Ελλάδα: το πρόγραμμα των «Ανοικτών πόλεων» (αρχές δεκαετίας 1980: 1984).

Εικόνα 3.4 *Σύστημα κεντρικών τόπων: εφαρμογή της θεωρίας στην πράξη σε επίπεδο άσκησης πολιτικής.*
Πηγή: α) Christaller, 1966, β) Ανδρικοπούλου, 2021· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2011.

Αβ_ Η θεωρία των πόλων ανάπτυξης. Ο Perroux αντιλαμβάνεται τον χώρο ως οικονομική ενότητα στην οποία η κίνηση του κεφαλαίου και του εργατικού δυναμικού δεν περιορίζεται από διοικητικά όρια ή εθνικά σύνορα. Εντούτοις, η ιδέα του Perroux δεν προσδιορίζει τη γεωγραφική έκταση του πόλου ανάπτυξης (Perroux, 1955). Αντίθετα, αργότερα ο Boudeville θα δώσει έναν περιφερειακό χαρακτήρα και ένα πιο συγκεκριμένο γεωγραφικό περιεχόμενο στην ιδέα του πόλου ανάπτυξης. Η προσέγγισή του θα στηριχτεί στην εμπειρική ανάλυση με στόχο την ερμηνεία της περιφερειακής ανάπτυξης ως το αποτέλεσμα μιας δυναμικής ισορροπίας μεταξύ ποικίλων οικονομικών δραστηριοτήτων (Boudeville, 1968· Kulwinder, 2022). Τέλος, ο Hermansen, σε μια προσπάθεια να αποδείξει την πρακτική αξία της θεωρίας στην αστική–περιφερειακή ανάπτυξη, θα επιχειρήσει την τυποποίηση της θεωρίας των πόλων ανάπτυξης σε ένα σύστημα μέσων αστικής και περιφερειακής πολιτικής (π.χ. ανακούφιση κορεσμένων βιομηχανικών περιοχών μέσα από την οργάνωση *αντίπαλων πόλων* κ.ά.) (Hermansen, 1970) (**Εικόνα 3.5**).

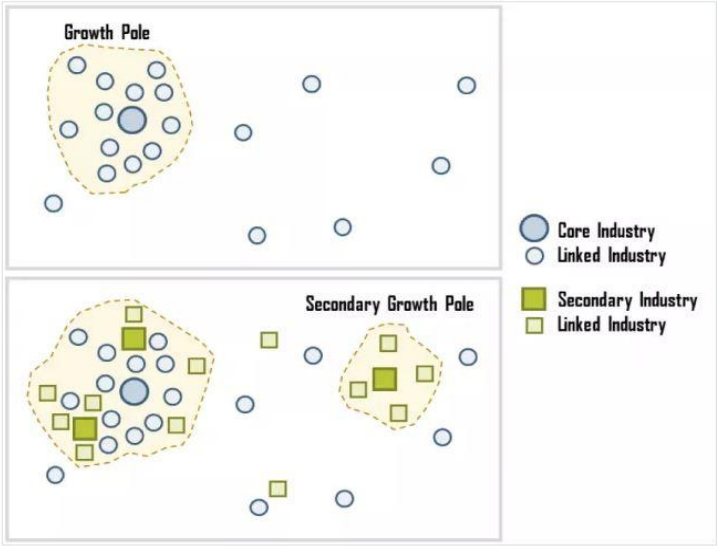

Εικόνα 3.5 *Η θεωρία των πόλων ανάπτυξης του Perroux. Πηγή: Geography, n.d.*

Ακόμα και αν η θεωρία των πόλων ανάπτυξης αδυνατεί να εξηγήσει ολοκληρωμένα την κατανομή των οικονομικών δραστηριοτήτων στον χώρο, έχει αξιοποιηθεί από τις κυβερνήσεις αρκετών χωρών (αναπτυγμένων ή λιγότερο αναπτυγμένων) στη χάραξη πολιτικών αστικής–περιφερειακής ανάπτυξης, σε μια προσπάθεια να επιλεχθούν πόλεις ή αστικοί συσχετισμοί (δίπολα, πολύπολα) ικανοί να παίξουν τον ρόλο ισχυρών πόλων ανάπτυξης με εθνική–υπερεθνική σημασία. Σε αυτές τις χώρες ανήκει και η Ελλάδα, η οποία αξιοποίησε τη θεωρία των πόλων ανάπτυξης στην εθνική αναπτυξιακή πολιτική της με σκοπό τη διασφάλιση ισόρροπης ανάπτυξης μέσα από τον προσδιορισμό νέων πόλων ανάπτυξης στην περιφέρεια ως λύση για την αποτροπή της κυριαρχίας Αθήνας–Θεσσαλονίκης [βλ. *αντίπαλες πόλεις*: ΚΕΠΑ, ΑΣΤΟΚ και ΑΓΡΟΚ (ΥΑ 9610/1979)] (Θεοδωρά, 2004: 374-384) (κεφ. 8.1, 9.1.2) (**Εικόνα 3.6**).

(α)

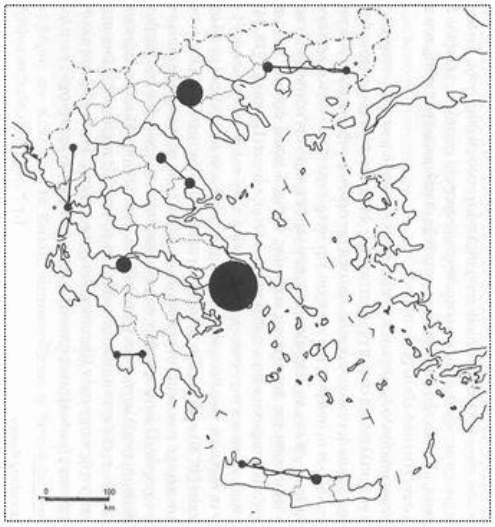

15ετές Αναπτυξιακό Πρόγραμμα 1973-1987
(αναλυτική παρουσίαση στο κεφ. 9.1.2)
Προτεινόμενοι πόλοι ανάπτυξης: Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Αλεξανδρούπολη–Καβάλα, Βόλος–Λάρισα, Ιωάννινα–Πρέβεζα, Καλαμάτα–Πύλος και Ηράκλειο–Χανιά.

(β)

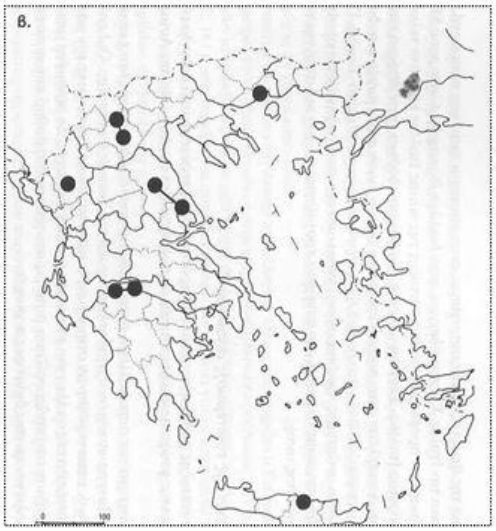

Αντίπαλες πόλεις
ΚΕΠΑ, ΑΣΤΟΚ, ΑΓΡΟΚ (ΥΑ 9610/1979)
Προτεινόμενοι πόλοι ανάπτυξης: Κέντρα Εντατικών Προγραμμάτων Αναπτύξεως (ΚΕΠΑ): Λάρισα–Βόλος, Πάτρα–Αίγιο, Ηράκλειο, Καβάλα, Ιωάννινα, και Κοζάνη–Πτολεμαΐδα (κατά αύξουσα τιμή πληθυσμιακής πρόβλεψης για το 2000).

Εικόνα 3.6 *Σύστημα πόλων ανάπτυξης: εφαρμογή της θεωρίας σε επίπεδο άσκησης πολιτικής στην Ελλάδα. Πηγή: Θεοδωρά, 2004: xxxix (παράρτημα διδακτορικής διατριβής)· Θεοδωρά, 2011.*

Αγ_ Το υπόδειγμα Tinbergen επιχειρεί την ερμηνεία της ιεράρχησης των πόλεων στη βάση ενός *στατικού προτύπου* που στηρίζεται σε αντιρεαλιστικές υποθέσεις/παραδοχές, όπως ότι κάθε περιοχή αποτελεί κλειστή οικονομία με σταθερό πληθυσμό και ομοιόμορφη καταναλωτική συμπεριφορά. Με αυτόν τον τρόπο, αποκλείει από την οπτική του βασικούς χωροθετικούς παράγοντες που συνδέονται με τις τοπικές ιδιαιτερότητες των περιοχών και τη δυναμική των περιοχών αυτών στον χρόνο.

Αναφορικά με την κατηγορία Β, δηλαδή των σημαντικών θεωριών εκτός βασικής ομαδοποίησης:

Βα_ Στην προσέγγιση των κεντροβαρικών μοντέλων η σημασία των οικισμών αντιμετωπίζεται ως συνάρτηση του πληθυσμού, του εισοδήματος, του όγκου των πωλήσεων, της παροχής υπηρεσιών ή κάποιου άλλου παράγοντα που θα μπορούσε να καταστήσει τον οικισμό πόλο έλξης. Ακόμα και αν τα κεντροβαρικά μοντέλα έχουν χαρακτηριστεί αντιρεαλιστικά, στην πράξη φαίνεται να παρέχουν ικανοποιητικά αποτελέσματα στη μελέτη και εκτίμηση της *αστικής δυναμικής* των πόλεων και των οικιστικών δικτύων (Θεοδωρά, 2004: 374-384). Μία ακόμα ενδιαφέρουσα προσέγγιση αποτελεί και εκείνη των ταξονομικών αναλύσεων, η οποία θα μπορούσε να λειτουργήσει ως ένα αξιόπιστο εργαλείο στη διαδικασία προγραμματισμού και σχεδιασμού για αστική και περιφερειακή ανάπτυξη: στην προσπάθειά τους να αναλύσουν την *αστικοποίηση* και αστική εξειδίκευση με στόχο τον προσδιορισμό γεωγραφικών και οικονομικών περιοχών, συσχετίζουν την πληθυσμιακή μεταβολή ενός οικισμού σε μια δεδομένη χρονική περίοδο με έναν ή περισσότερους οικονομικούς, κοινωνικούς ή γεωγραφικούς παράγοντες με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορούν να εξαχθούν ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τη δυναμική του οικιστικού δικτύου και τον ρόλο των πόλεων και οικισμών σε αυτή (Matilla & Thompson, 1968: 81-139).

Ββ_ Η θεωρία της εξαγωγικής βάσης έχει δεχτεί κριτική ως προς την αποτελεσματικότητά της να ερμηνεύσει με ακρίβεια τη βαρύτητα των πόλεων και, κατ' επέκταση, την *αστική δυναμική* του οικιστικού δικτύου. Βασικό μειονέκτημα της θεωρίας είναι ότι αγνοεί την επίδραση των διαπεριφερειακών σχέσεων στην οικονομία των περιφερειών, με αποτέλεσμα να παραμελεί τους εσωτερικούς παράγοντες της ανάπτυξης (όπως είναι αυτοί που συνδέονται με την τεχνολογική πρόοδο) και δεν υπολογίζει τις κρατικές ενισχύσεις (Κορρές, [2015;]· Κορρές κ.ά., 2016). Έτσι, ακόμα και αν τα τελευταία 40 χρόνια η αναπτυξιακή πολιτική των περισσότερων χωρών κυριαρχείται από το μοντέλο της εξαγωγικής ανάπτυξης, μια σειρά από αντιφάσεις που χαρακτηρίζουν τη θεωρία της εξαγωγικής βάσης στην οποία στηρίζεται αποδυναμώνουν την αξιοποίησή του στη διασφάλιση ισόρροπης βιώσιμης ανάπτυξης του οικιστικού δικτύου τόσο σε εθνικό επίπεδο όσο και ευρύτερα εκείνου. Βασικές αδυναμίες αποτελούν: Πρώτον, το μοντέλο της εξαγωγικής ανάπτυξης έχει εξαντλήσει τα περιθώριά του λόγω της μεταβολής συνθηκών και στις ανεπτυγμένες οικονομίες και στις οικονομίες των αναδυόμενων αγορών. Δεύτερον, οι οικονομίες των αναδυόμενων αγορών σφάλλουν διατηρώντας την πεποίθηση ότι μπορούν να συνεχίσουν να αναπτύσσονται συλλογικά στη βάση του μοντέλου της εξαγωγικής ανάπτυξης. Τρίτον, η εξαγωγική ανάπτυξη αντικαθίσταται από ένα νέο μοντέλο ανάπτυξης στηριζόμενο στην εγχώρια ζήτηση. Τέταρτον, καμία μεμονωμένη χώρα ή περιοχή δεν μπορεί να λειτουργήσει ως ατμομηχανή για την παγκόσμια ανάπτυξη, διότι η παγκοσμιοποίηση έχει διαφοροποιήσει την οικονομική δραστηριότητα σε βαθμό που όλες οι χώρες και οι περιφέρειες πρέπει να ενώσουν τις προσπάθειές τους (Palley, 2011).

Βγ_ Οι θεωρίες των Νεο-μαρξιστών θα φέρουν σημαντική αλλαγή στην αντίληψη για τη μελέτη και τις επιδιώξεις της αστικής ανάπτυξης. Μέσα από τις οπτικές τους, θα τεθούν νέες βάσεις στον έως τότε σχετικό προβληματισμό σε ό,τι αφορά την παραγωγή, την οργάνωση και την ανάπτυξη του αστικού χώρου, ενώ ταυτόχρονα θα υποστηριχτεί η αναγκαιότητα του χωρικού σχεδιασμού ως προϋπόθεση για την ανάπτυξη του χώρου εν γένει. Ο Lefebvre είναι από τους πρώτους που θα ασχοληθεί με τον χώρο, αντιμετωπίζοντάς τον ως *κοινωνικό προϊόν* που καταναλώνεται και ταυτόχρονα παράγεται με τέτοιο τρόπο ώστε να αποτελεί παράγοντα–κλειδί για την αναπαραγωγή του ίδιου του πολιτικού, κοινωνικού και οικονομικού συστήματος. Εξίσου σημαντικές σε θέματα αστικής ανάπτυξης είναι οι συμβολές των Castells, Harvey και Lipietz. Για τον Castells, ο χώρος και τα χωρικά φαινόμενα αναλύονται υπό το πρίσμα της παραγωγής, της ανταλλαγής αλλά και της κατανάλωσης. Ο Harvey εστιάζει στη συσσώρευση κεφαλαίου στο κτισμένο περιβάλλον αναδεικνύοντας ως βασικά θέματα έρευνας την οργάνωση–λειτουργία του τομέα των κατασκευών και του πιστωτικού συστήματος, τα ζητήματα ιδιοκτησίας γης και γαιοπροσόδου, τα οικονομικά δεδομένα και τη διαχείριση της κρίσης των προγραμμάτων κατοικίας. Τέλος, για τον Lipietz ο αστικός χώρος (και ευρύτερα ο

χώρος) αναλύεται με όρους διάρθρωσης ποικίλων χωρικών βαθμίδων σε αντιστοιχία με τους τρόπους παραγωγής και κοινωνικού σχηματισμού (Θεοδωρά, 2004˙ 2011).

3.1.2 Πολιτικές και πρωτοβουλίες αστικής ανάπτυξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Η ανάπτυξη του αστικού χώρου δεν έχει πάψει να απασχολεί και να προβληματίζει την επιστημονική κοινότητα και τις πολιτικές κυβερνήσεις των κρατών. Ωστόσο, κυρίως από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και μετά, ο *αστικός χώρος* αναδεικνύεται σε κύρια διάσταση της ευρωπαϊκής πολιτικής, γεγονός που καθιστά τη μελέτη και διαχείριση των *αστικών δομών* (δηλ. μητροπολιτικές περιφέρειες, πόλεις, οικισμούς, αστικούς συσχετισμούς) πρόκληση και στοίχημα στο πλαίσιο του χωρικού σχεδιασμού. Βασική αιτία είναι η έντονη ποικιλομορφία των τοπικών και περιφερειακών χαρακτηριστικών/ιδιαιτεροτήτων των κρατών μελών της ΕΕ, η οποία καθιστά απαραίτητη τη συνεκτίμηση της χωρικής διάστασης ως αναγκαίας και ικανής συνθήκης για τη διασφάλιση εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής στον ευρωπαϊκό χώρο και την άμβλυνση των ανισοτήτων μεταξύ των περιφερειών του. Για τον λόγο αυτό, η διατύπωση αρχών και κατευθύνσεων χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού αποκτά ειδικό ενδιαφέρον στον χωρικό σχεδιασμό και στον αναπτυξιακό προγραμματισμό σε όλες τις διαφορετικές γεωγραφικές κλίμακες και κατηγορίες χώρου.

Κατά τη διάρκεια της μετεξέλιξης της σύγχρονης προβληματικής για την αστική ανάπτυξη, βασικό ρόλο έχει παίξει η διατύπωση πολιτικών–στρατηγικών για τον *αστικό χώρο* σε επίπεδο ΕΕ λόγω της επίδρασής τους στη χάραξη εθνικών-περιφερειακών πολιτικών των κρατών μελών. Μεταξύ αυτών των πολιτικών, «τομή» για την αναγνώριση του *αστικού χώρου* ως κύριας συνιστώσας σχεδιασμού και τη μετεξέλιξη των σχετικών αντιλήψεων και πρακτικών προς αυτή την κατεύθυνση έχουν αποτελέσει επίσημα κείμενα της ΕΕ. Τα κείμενα αυτά θα μπορούσαν να ενταχτούν σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν εκείνα που, μέσα από τον προσανατολισμό τους σε θέματα περιφερειακής ανάπτυξης και χωροταξικού σχεδιασμού, αναδεικνύουν τον ρόλο των πόλεων και του οικιστικού δικτύου στην αναπτυξιακή διαδικασία. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται τα κείμενα τα οποία επικεντρώνονται σε θέματα αστικής ανάπτυξης και πολεοδομικού σχεδιασμού, προσεγγίζοντάς τα στο ευρύτερο πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών ενός έντονα παγκοσμιοποιημένου διεθνούς περιβάλλοντος, όπου κύριος στόχος στις εθνικές κλίμακες των χωρών είναι η διασφάλιση αστικής ταυτότητας, βιωσιμότητας και ανθεκτικότητας. Συγκεκριμένα, κατά κατηγορία, κύριες «τομές» αποτελούν:

I_ Επίσημα κείμενα περιφερειακής ανάπτυξης και χωροταξικού σχεδιασμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης με αναφορά στην ανάπτυξη και οργάνωση του αστικού χώρου

Το ενδιαφέρον για την ανάδειξη της χωρικής διάστασης ξεκινά μετά τη δεκαετία του ’60 και ’70, ενώ «σημείο–σταθμός» θεωρείται η συμπερίληψη στην «Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη» (“Single European Act”) του 1986 μιας νέας δέσμης άρθρων υπό τον τίτλο «Οικονομική και κοινωνική συνοχή» (άρθρα 130Α έως 130Ε) και, εν συνεχεία, η μεταρρύθμιση των κανονισμών των Διαρθρωτικών Ταμείων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (1988) (European Economic Community, 1986). Στον Κανονισμό 4454/88 για το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ), για πρώτη φορά, θα συγκεντρωθούν τα αναγκαία στοιχεία για την κατάρτιση ενός σχεδίου οργάνωσης του κοινοτικού χώρου, και θα δοθεί η δυνατότητα χρηματοδότησης δράσεων για την ενίσχυση των διαμεθοριακών περιοχών, τη διαπεριφερειακή και τη διαστική συνεργασία, την ανταλλαγή εμπειριών και την προώθηση προτύπων σχεδίων και δράσεων (άρθρο 10) (Γιαννακούρου, 2019).

Έτσι, διαμορφώνεται ένα πλαίσιο προεργασίας μέσα από το οποίο, εν συνεχεία, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα δημοσιεύσει τις εκθέσεις «Ευρώπη 2000» (1990) και «Ευρώπη 2000+» (1994), οι οποίες θα ανοίξουν τον δρόμο για τη συμπερίληψη των πόλεων και του οικιστικού δικτύου στην αστική–περιφερειακή ανάπτυξη. Παράλληλα, τίθενται οι βάσεις για την έναρξη της διατύπωσης σειράς κοινοτικών πολιτικών/στρατηγικών και συμφωνιών/συμβάσεων που συνοδεύονται από την ανάπτυξη εργαλείων χρηματοδότησης, με στόχο την ένταξη θεμάτων αστικής ανάπτυξης στα κείμενα περιφερειακής ανάπτυξης και χωροταξικού σχεδιασμού. Όμως, η πραγματική στροφή στη συμπερίληψη της αστικής διάστασης στον χωρικό σχεδιασμό θα συμβεί μετά το 2000, δηλαδή με την έναρξη της τρίτης χιλιετίας.

Σε αυτή τη διαδρομή ένταξης ζητημάτων αστικής ανάπτυξης στα κείμενα περιφερειακής ανάπτυξης και χωροταξικού σχεδιασμού, κύριοι «σταθμοί», μεταξύ άλλων, θα αποτελέσουν: α) οι εκθέσεις «Ευρώπη 2000» (1990) και «Ευρώπη 2000+» (1994), β) οι Στρατηγικές της Λισαβόνας (2000), του Γκέτεμποργκ (2001), της Βιώσιμης Ανάπτυξης (2005) και η «Ευρώπη 2020» (2010), γ) οι στρατηγικές κατευθυντήριες γραμμές των πολιτικών συνοχής σε συνδυασμό με τα νέα χρηματοδοτικά μέσα και τα Εθνικά Στρατηγικά Πλαίσια Αναφοράς (ΕΣΠΑ) στο πλαίσιο των προγραμματικών περιόδων κυρίως μετά το 2000 (δηλ. 2000-2006, 2007-2013, 2014-2020, 2021-2027) και δ) οι ευρωπαϊκές πολιτικές τομεακού προσανατολισμού με αναφορά και στον αστικό χώρο, με έμφαση στους τομείς του περιβάλλοντος, της απασχόλησης, των μεταφορών, της έρευνας–τεχνολογίας–καινοτομίας και της ενέργειας. Συνοπτικά, κατά κατηγορία πρωτοβουλιών και πολιτικών, σημειώνονται τα ακόλουθα:

- ✓ Εκθέσεις «Ευρώπη 2000» (1990) και «Ευρώπη 2000+» (1994)

Οι εκθέσεις «Ευρώπη 2000» (1990) και «Ευρώπη 2000+» (1994) θα δώσουν την αποφασιστική ώθηση για την εγκαθίδρυση μιας κοινής χωροταξικής πολιτικής που αφορά την ανάληψη κοινών χωροταξικών δράσεων στον χώρο της ΕΕ ("Europe 2000", 1991· "Europe 2000+", 1994). Βασικές επιδιώξεις των δύο εκθέσεων αποτελούν: α) η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας (*οικονομική διάσταση*), β) η βιώσιμη ανάπτυξη και διαχείριση των πόρων (*περιβαλλοντική διάσταση*), γ) η διασφάλιση κοινωνικής δικαιοσύνης και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής (*κοινωνική διάσταση*). Και στα δύο έγγραφα το ενδιαφέρον για την ανάπτυξη των πόλεων και του οικιστικού δικτύου αποδεικνύεται από την προσέγγιση των θεματικών που αναδεικνύουν τη σημασία της μελέτης των αστικών–αγροτικών περιοχών στο ευρύτερο πλαίσιο της διασυνοριακής συνεργασίας, του απεγκλωβισμού των περιφερειακών περιοχών, της ισόρροπης ανάπτυξης του αστικού χώρου και της διατήρησης του πλούτου της υπαίθρου (Βασενχόβεν, 2019). Συνοπτικά, κατά έκθεση, σημειώνονται τα ακόλουθα:

Στην έκθεση «Ευρώπη 2000» προσδιορίζονται το πλαίσιο ανάλυσης των κύριων χωροταξικών θεμάτων και οι παράγοντες που επηρεάζουν τη χωροταξική οργάνωση της Ευρώπης. Δύο κρίσιμα στοιχεία τα οποία αναδεικνύονται είναι: α) η επιδίωξη διασφάλισης εδαφικής συνοχής και β) η κρισιμότητα συνεκτίμησης των ειδικών κατηγοριών χώρου λόγω των πρόσθετων θεμάτων που εισάγουν στη χωρική ανάπτυξη και οργάνωση (αστικό σύστημα, αγροτικές περιοχές, παράκτιες, νησιωτικές, ορεινές, διασυνοριακές περιοχές κ.ά.). Σε αυτό το πλαίσιο, κύρια πεδία ενδιαφέροντος αποτελούν, μεταξύ άλλων, η προστασία του φυσικού-πολιτιστικού περιβάλλοντος, η διαχείριση των πόρων, η παρακολούθηση των δημογραφικών και κοινωνικο-οικονομικών χαρακτηριστικών και ιδιαιτεροτήτων και η εκτίμηση της μετεξέλιξης της δυναμικής τους, καθώς επίσης και η εκτίμηση των επιδράσεων που έχουν τα πρότυπα παραγωγής και της χωρικής οργάνωσης υποδομών και δραστηριοτήτων στην αστική-περιφερειακή δυναμική, που συνδέονται με τη δυναμική των πόλεων και του οικιστικού δικτύου ευρύτερα.

Στην έκθεση «Ευρώπη 2000+», για πρώτη φορά στην Ευρώπη, εμφανίζεται ο όρος χωροταξία απόλυτα συναρτώμενος με τη συνεργασία. Τα πεδία ενδιαφέροντος περιλαμβάνουν εκείνα της έκθεσης «Ευρώπη 2000» και εμπλουτίζονται με τον ρόλο των διεθνών επενδύσεων, τις χωρικές επιπτώσεις των διευρωπαϊκών δικτύων, τις πολιτικές χωροταξικού σχεδιασμού των κρατών μελών αλλά και τις χωρικές επιπτώσεις των μηχανισμών αναδιανομής των χρηματοδοτικών πόρων των κρατών μελών της ΕΕ. Επιπλέον, γίνεται συνοπτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων των διακρατικών χωροταξικών μελετών για οκτώ μεγάλες ομάδες περιφερειών, οι οποίες καλύπτουν το σύνολο της ΕΕ, με την Ελλάδα και τη Νότια Ιταλία να ανήκουν στην κατηγορία «περιφέρειες της Μεσογείου».

Συμπερασματικές διαπιστώσεις που προκύπτουν από τη μελέτη των δύο εκθέσεων και ανοίγουν τον δρόμο για τη συμπερίληψη της αστικής διάστασης και αστικής δυναμικής στην προβληματική για την περιφερειακή ανάπτυξη και τον χωροταξικό σχεδιασμό (Ανδρικοπούλου, 2021· Θεοδωρά, 2004) αποτελούν:

Πρώτον, η εμφάνιση της έννοιας της εδαφικής συνοχής, σε συνάρτηση με τις υποδομές μεταφορών-τηλεπικοινωνιών και ενέργειας, αναδεικνύει τον ρόλο του σχεδιασμού των συγκεκριμένων υποδομών στη διαδικασία της ενοποίησης του ευρωπαϊκού χώρου και της επίτευξης εδαφικής συνοχής, επιβεβαιώνοντας ταυτόχρονα τη σημασία των πόλεων και ευρύτερα του οικιστικού δικτύου προς αυτή την κατεύθυνση (κυρίως λόγω των έντονων συγκεντρώσεων των υποδομών στον αστικό χώρο).

Δεύτερον, η χωροταξία η οποία μπορεί να ασκηθεί σε ευρωπαϊκό επίπεδο πρέπει να έχει τη μορφή ενός πλαισίου συνεργασίας μεταξύ κοινοτικών, εθνικών και περιφερειακών αρχών σε χωροταξικά θέματα

και πολιτικές. Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο της συνεργασίας, ο ρόλος του αστικού χώρου (δηλ. πόλεις, οικισμοί, *αστικοί συσχετισμοί*) μπορεί να είναι καταλυτικός για τη διασφάλιση μιας όσο το δυνατόν πιο ισόρροπης ανάπτυξης του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος και του ευρωπαϊκού χώρου γενικότερα.

- ✓ Η στρατηγική της Λισαβόνας _ Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Γκέτεμποργκ _ Η στρατηγική για τη βιώσιμη ανάπτυξη _ Η στρατηγική «Ευρώπη 2020»

Η στρατηγική της Λισαβόνας αποτελεί προϊόν της συνάντησης κορυφής των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων στη Λισαβόνα το 2000 και δεν πρέπει να συγχέεται με τη Συνθήκη της Λισαβόνας (2007). Σκοπός της συγκεκριμένης στρατηγικής, η οποία έντεκα χρόνια αργότερα θα εγκαταλειφθεί, ήταν να καταστεί η ΕΕ η πιο ανταγωνιστική οικονομία παγκοσμίως και να επιτευχθεί ο στόχος της πλήρους απασχόλησης πριν από το 2010. Αφορά την κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη των κρατών μελών της ΕΕ και επικεντρώνεται στη σημασία της ανταγωνιστικότητας και στην κρισιμότητα του ρόλου της κοινωνίας της γνώσης και της καινοτομίας στην ισχυροποίηση της επιχειρηματικότητας. Πολλά από τα μέτρα τα οποία συμφωνήθηκαν στη Λισαβόνα δεν ήταν νομοθετικά, αλλά διακυβερνητικά. Δηλαδή, ήταν βασισμένα στον συντονισμό και στα πρότυπα σχεδιασμού μεταξύ κρατών μελών, όπου η Επιτροπή και τα κράτη μέλη έχουν ρόλο παρατηρητή. Ωστόσο, κάποια άλλα μέτρα απαιτούσαν τη θέσπιση κοινοτικής νομοθεσίας, και σε αυτά το Κοινοβούλιο διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο ως από κοινού νομοθέτης. Η χάραξη της στρατηγικής της Λισαβόνας έχει βασιστεί σε επτά άξονες που αφορούν: ο πρώτος τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης, ο δεύτερος τη διασφάλιση ολοκληρωμένης και πλήρους λειτουργικής ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς, ο τρίτος την ανάπτυξη διαφανών και αποτελεσματικών χρηματοπιστωτικών αγορών ικανών να εξασφαλίσουν τη βέλτιστη κατανομή κεφαλαίων, ο τέταρτος την καθιέρωση ενός φιλικού περιβάλλοντος για την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας, ο πέμπτος την ανάπτυξη της κοινωνίας των πληροφοριών για παραγωγή και διάχυση της γνώσης, ο έκτος την εξισορρόπηση των εργαλείων οικονομικής πολιτικής για την επίτευξη ανάπτυξης, ενώ ο έβδομος άξονας συνδέεται με τη στήριξη της εκπαίδευσης και της έρευνας.

Η στρατηγική της Λισαβόνας θα συμπληρωθεί με τη στρατηγική του Γκέτεμποργκ (Göteborg) του 2001 για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Σε αυτή τη συνάντηση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου θα αποφασιστούν η ανανέωση της βάσης της ανταγωνιστικότητας, η ενίσχυση του δυναμικού οικονομικής μεγέθυνσης, της παραγωγικότητας αλλά και η ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής με έμφαση στη γνώση–καινοτομία και στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Προς αυτή την κατεύθυνση, βασικό εργαλείο έχει θεωρηθεί η πολιτική συνοχής.

Σε μια ανακοίνωσή της το 2005, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (European Commission, 2005) θα υποστηρίξει πως η βιώσιμη ανάπτυξη είναι ο κυρίαρχος μακροπρόθεσμος στόχος της ΕΕ, ενώ θα υπενθυμίσει ότι από το 2001 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο είχε υιοθετήσει μια στρατηγική βιώσιμης ανάπτυξης. Πρόκειται για μια δέσμη αρχών και κατευθύνσεων με στόχο την αστική και περιφερειακή ανάπτυξη με όρους δικαιοσύνης. Στις βασικές επιδιώξεις της στρατηγικής βιώσιμης ανάπτυξης εντάσσονται: η ενίσχυση της συνοχής, η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, η δημόσια υγεία/ασφάλεια, η προστασία της βιοποικιλότητας, των εδαφών, της ποιότητας των υδάτων και της ατμόσφαιρας, η αντιμετώπιση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και η ανάγκη βελτίωσης των δημόσιων μεταφορών και υποδομών. Στόχος της ανακοίνωσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ήταν να αναδείξει τα κρίσιμα θέματα για την επίτευξη βιωσιμότητας σε συνθήκες πολύπλευρης κρίσης και να τονίσει τη σημασία ενσωμάτωσης των αρχών και κατευθύνσεών της στις αναπτυξιακές εθνικές πολιτικές των κρατών μελών της ΕΕ με τέτοιο τρόπο, ώστε να διασφαλίζεται η διαρκής συστηματική καταγραφή, εκτίμηση και παρακολούθηση των αλλαγών που συμβαίνουν στον διεθνή χώρο και των επιπτώσεών τους στις εθνικές κλίμακες των χωρών σε αστικές περιοχές αλλά και στις ευρύτερες λειτουργικές ζώνες επιρροής και αλληλεπίδρασης των πόλεων —δηλαδή εκεί όπου διαπιστώνεται συγκέντρωση της πλειονότητας πληθυσμού και δραστηριοτήτων, λειτουργιών και υποδομών (Βασενχόβεν, 2023˙ Θεοδωρά, 2004).

Η στρατηγική «Ευρώπη 2020» για μια έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη της ΕΕ (2010) συνέβαλε έμμεσα στον προβληματισμό για έξυπνες βιώσιμες και ανθεκτικές πόλεις και αστικά δίκτυα, σε μια χρονική συγκυρία στην οποία οι επιπτώσεις της πολύπλευρης κρίσης στις πόλεις και στις περιφέρειες της ΕΕ είχαν αρχίσει να γίνονται εμφανείς. Ίσως αυτός να ήταν και ένας από τους βασικούς λόγους που η εν λόγω στρατηγική δέχτηκε κριτική ως προς τις δυνατότητες επιτυχούς υλοποίησής της. Ανεξάρτητα, πάντως, από τις όποιες επιφυλάξεις ή αντιρρήσεις, η στρατηγική «Ευρώπη 2020» έχει συμβάλει στην επανεκκίνηση της συζήτησης για τη βιωσιμότητα και την ανθεκτικότητα των πόλεων/περιφερειών των κρατών μελών της ΕΕ μέσα από τρεις κύριες, αλληλοϋποστηριζόμενες προτεραιότητες που θέτει, οι οποίες περιγράφονται σε ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής το 2010. Αυτές αφορούν: η πρώτη την έξυπνη ανάπτυξη (οικονομία βασισμένη στο τρίπτυχο «γνώση–τεχνολογία–καινοτομία»), η δεύτερη τη βιώσιμη ανάπτυξη (*πράσινη* διαχείριση πόρων για ανταγωνιστικότητα με όρους αειφορίας και δικαιοσύνης), και η τρίτη τη δίκαιη ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς (δηλ. οικονομία αυξημένης απασχόλησης για εδαφική και κοινωνικο-οικονομική συνοχή). Ο προσανατολισμός της στρατηγικής «Ευρώπη 2020» σε θέματα που σχετίζονται με τη διαχείριση των φυσικών, πολιτιστικών και ανθρώπινων πόρων, την αντιμετώπιση της φτώχειας, την ενίσχυση της απασχόλησης, της εκπαίδευσης και της καινοτομίας και την κλιματική προσαρμογή τη συνδέουν άμεσα ή έμμεσα με την ανάπτυξη του αστικού χώρου (*υποδοχέα* πληθυσμού, υποδομών– δραστηριοτήτων). Υπογραμμίζεται ταυτόχρονα η ανάγκη να επανακαθοριστεί το ευρωπαϊκό κοινωνικο-οικονομικό πρότυπο ανάπτυξης, γεγονός που επιβεβαιώνει την κρισιμότητα επανεξέτασης του χωρικού σχεδιασμού και του επαναπροσδιορισμού των πολιτικών για τις πόλεις, τις μεταφορές, την παιδεία, την απασχόληση και την κατανάλωση (European Commission, 2010a· Βασενχόβεν, 2022· 2023· Θεοδωρά, 2018δ).

Συμπερασματικά, διαπιστώνεται ότι οι παραπάνω στρατηγικές επιδιώκουν, μέσα από τους στόχους που θέτουν και τις αρχές και κατευθύνσεις χωροταξικού σχεδιασμού που ορίζουν, να διασφαλίσουν μια όσο το δυνατόν πιο ισόρροπη περιφερειακή ανάπτυξη στο πλαίσιο μιας πολυκεντρικής βιώσιμης οπτικής. Σε αυτή τη βάση, εισάγουν (λιγότερο ή περισσότερο) θέματα αστικής ανάπτυξης μέσα από τη μελέτη πεδίων που συνδέονται (άμεσα ή/και έμμεσα) με τις πόλεις. Έτσι, διαμορφώνουν συνθήκες ενίσχυσης της σχετικής προβληματικής και αναδεικνύεται η σημασία ύπαρξης ολοκληρωμένης αστικής πολιτικής σε επίπεδο ΕΕ και στις εθνικές κλίμακες των κρατών μελών της.

✓Στρατηγικές κατευθυντήριες γραμμές πολιτικών συνοχής _ Νέα χρηματοδοτικά μέσα _ Εθνικά Στρατηγικά Πλαίσια Αναφοράς (ΕΣΠΑ)

Στο πλαίσιο των προγραμματικών περιόδων, κυρίως μετά το 2000, βασικοί στόχοι σε επίπεδο ευρωπαϊκής περιφερειακής πολιτικής, οι οποίοι συνδέονται άμεσα ή/και έμμεσα με την ανάπτυξη του *ευρωπαϊκού αστικού συστήματος*, αποτελούν α) η σύγκλιση (που εστιάζεται σε περιφέρειες NUTS2 με χαμηλά επίπεδα ΑΕΠ και απασχόλησης και υψηλά επίπεδα ανεργίας), β) η περιφερειακή ανταγωνιστικότητα–απασχόληση (που καλύπτει τις περιφέρειες NUTS2 οι οποίες δεν ανήκουν στον στόχο της σύγκλισης και αντιστοιχούν στο 61% του πληθυσμού της ΕΕ27) και γ) η ευρωπαϊκή εδαφική συνεργασία (που λειτουργεί συμπληρωματικά στους δύο προηγούμενους στόχους μέσα από την ανάπτυξη διασυνοριακών και διακρατικών συνεργασιών).

Σε αυτή τη βάση, προτεραιότητες αποτελούν: α) η Ευρώπη να καταστεί ελκυστικός τόπος επενδύσεων και απασχόλησης (δράσεις για τη βελτίωση υποδομών, την ενίσχυση της προσβασιμότητας, κινητικότητας και δικτύωσης πόλεων/περιφερειών, την ενίσχυση συνεργειών για την προστασία του περιβάλλοντος και τη διασφάλιση βιώσιμης ανάπτυξης, κλιματικής–ενεργειακής ουδετερότητας κ.ά.), β) η ενίσχυση της γνώσης, της καινοτομίας και των νέων τεχνολογιών για την ανάπτυξη κατάλληλου ανθρώπινου δυναμικού (δράσεις για την προώθηση της κοινωνίας της πληροφορίας για όλους, ενίσχυση της επιχειρηματικότητας και βελτίωση της πρόσβασης σε χρηματοδότηση) και γ) η διασφάλιση περισσότερων και καλύτερων θέσεων απασχόλησης (δράσεις για την προσέλκυση ανθρώπινου δυναμικού, τον εκσυγχρονισμό των συστημάτων της κοινωνικής προστασίας, την αύξηση ευελιξίας στην αγορά εργασίας, την ανάπτυξη δεξιοτήτων εργατικού δυναμικού και τη διασφάλιση συνθηκών υγείας και ασφάλειας εργασίας).

Οι στρατηγικές κατευθυντήριες γραμμές των πολιτικών συνοχής των προγραμματικών περιόδων, όλο και πιο συνειδητά, ενσωματώνουν τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη στην πολιτική εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής και αναγνωρίζουν τη συμβολή των πόλεων στην περιφερειακή ανάπτυξη, ειδικά των πόλεων μεσαίου μεγέθους. Ως εκ τούτου, η σύνδεση των στρατηγικών κατευθυντήριων γραμμών των πολιτικών συνοχής με τις πόλεις και το οικιστικό δίκτυο γίνεται ολοένα και πιο ισχυρή. Υπό αυτή την έννοια,

ζητήματα τα οποία συνδέονται με τα φαινόμενα της *αστικής πόλωσης*, της *διάχυσης* και της *δικτύωσης* και την εκτίμηση της *αστικής δυναμικής* του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος αποκτούν ειδικό ενδιαφέρον και επιβεβαιώνουν τον καθοριστικό ρόλο των αστικών περιοχών στην οικονομική μεγέθυνση και βιώσιμη ανάπτυξη των περιφερειών της ΕΕ.

Σε αυτές τις συνθήκες, η ανάδυση νέων ισχυρών *αστικών συσχετισμών* (και) με τη συμμετοχή των πόλεων μεσαίου και μικρού μεγέθους επιβάλλει την ενσωμάτωση της αστικής διάστασης στις πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης και, ταυτόχρονα, καθιστά αναγκαία την ύπαρξη κατάλληλων δομών άσκησης πολιτικής [δηλ. Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ), Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ), Ταμείο Συνοχής (ΤΣ)] και ευέλικτων χρηματοδοτικών μέσων[1] σε επίπεδο ΕΕ αλλά και μηχανισμών για την εφαρμογή των πολιτικών στις εθνικές κλίμακες των κρατών μελών [δηλ. Εθνικά Στρατηγικά Πλαίσια Αναφοράς (ΕΣΠΑ)].

Ειδικά σε ό,τι αφορά τα ΕΣΠΑ, σημειώνεται ότι κάνουν αναφορά στην αστική διάσταση, ακόμα και αν δεν συναντάται σε όλα μια πολιτική αστικής ανάπτυξης. Στην πραγματικότητα, τα ΕΣΠΑ εισάγουν και μελετούν την αστική διάσταση μέσα από την προσέγγιση των ποικίλων συμβολών των πόλεων στη χωρική ανάπτυξη, τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και την επιδίωξη της διασφάλισης κοινωνικο-οικονομικής συνοχής σε υποβαθμισμένες περιοχές με προβλήματα ανεργίας και ποιότητας ζωής. Υπό αυτή την έννοια, στα ΕΣΠΑ, σε σημαντικό βαθμό, αντικατοπτρίζεται το ενδιαφέρον για την επίλυση των αστικών προβλημάτων, ενώ αναγνωρίζεται ο ρόλος των πόλεων στην υλοποίηση των στρατηγικών κατευθύνσεων της Λισαβόνας ως κινητήριας αναπτυξιακής δύναμης. Στο πλαίσιο των ΕΣΠΑ, η στρατηγική ανάπτυξη των πόλεων βασίζεται στον συνδυασμό : α) της *πολυκεντρικότητας*, β) της *αστικής δικτύωσης*, γ) του περιορισμού της *αστικής διάχυσης*, δ) της ενίσχυσης της βιωσιμότητας–ανθεκτικότητας των πόλεων, ε) της διαχείρισης κρίσεων (κοινωνικο-οικονομικής, κλιματικής, ενεργειακής κ.ά.) και στ) της οργάνωσης *αστικού παρατηρητηρίου* παρακολούθησης και αξιολόγησης αλλαγών. Έτσι, αναδεικνύεται όλο και πιο έντονα η ανάγκη συγκρότησης μιας βιώσιμης αστικής πολιτικής σε επίπεδο ΕΕ και στις εθνικές κλίμακες των κρατών μελών (κεφ. 2.2.3., 3.2.3. και 4.3.).

- ✓ Ευρωπαϊκές πολιτικές τομεακού προσανατολισμού με αναφορά και στον αστικό χώρο

Παρά την απουσία μιας συνολικής, σαφώς διατυπωμένης, αστικής πολιτικής σε επίπεδο ΕΕ (σε αντίθεση με τη μακρά παράδοση άσκησης περιφερειακής πολιτικής), υπάρχουν ευρωπαϊκές πολιτικές τομεακού χαρακτήρα, η εφαρμογή των οποίων επιδρά ποικιλοτρόπως στην ανάπτυξη των πόλεων και των ευρύτερων λειτουργικών περιοχών τους. Πρόκειται για πολιτικές που επαναφέρουν στο προσκήνιο της συζήτησης τον ρόλο των πόλεων στην ανάπτυξη και επιβεβαιώνουν την ανάγκη επανεξέτασης και επαναπροσδιορισμού της αστικής ανάπτυξης υπό το πρίσμα της *αστικής δικτύωσης*.

Ανάμεσα σε αυτές τις πολιτικές, ενδιαφέρον παρουσιάζουν εκείνες που επιχειρούν να δώσουν λύση σε θέματα αστικής ανάπτυξης μέσα από τη δικτύωση–συνεργασία πόλεων, όπως: α) η ευρωπαϊκή πολιτική για το περιβάλλον σε συνδυασμό με μια σειρά οδηγιών που αφορούν τη βιώσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων και αποβλήτων για αποτροπή της ρύπανσης, αλλά και το πρόγραμμα LIFE (κύριο χρηματοδοτικό μέσο για το περιβάλλον), β) η ευρωπαϊκή στρατηγική απασχόλησης, που τέθηκε σε εφαρμογή το 1997 με πλήθος άλλων στρατηγικών να ακολουθούν [π.χ. «Κοινωνική Ατζέντα 2005-2010», το Ταμείο για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης (European Globalization Adjustment Funds, 2007), το κοινοτικό πρόγραμμα για την απασχόληση και την κοινωνική συνοχή PROGRESSS (2007-2013), κ.ά.] γ) η ευρωπαϊκή πολιτική μεταφορών [π.χ. «Λευκή Βίβλος για ευρωπαϊκή πολιτική μεταφορών για το 2010» (2001) και η έκθεση πορείας του 2006 (COM(314)2006), η πρωτοβουλία CIVITAS Plus κ.ά.], δ) η ευρωπαϊκή πολιτική για την έρευνα και ανάπτυξη με πλήθος προγραμμάτων πλαισίων και ε) η ευρωπαϊκή πολιτική για την ενέργεια [π.χ. «Πράσινη Βίβλος για την ευρωπαϊκή στρατηγική για τη βιώσιμη, ανταγωνιστική και ασφαλή ενέργεια», 2006 κ.ά.], όπου αναγνωρίζονται οι αυξημένες ανάγκες των πόλεων σε καθαρή ενέργεια.

[1] Όπως: Joint Assistance in Supporting Projects in European Regions (JASPERS), Joint European Resources For Micro to Medium Enterprises (JEREMIE), Joint European Support for Sustainable Investment in City Areas (JESSICA).

Μετά την ανάδειξη του ρόλου του αστικού χώρου στα επίσημα κείμενα περιφερειακής ανάπτυξης και χωροταξικού σχεδιασμού της ΕΕ που προηγήθηκε (Θεματική Ι), ακολουθεί η συνοπτική παρουσίαση επίσημων κειμένων με αντικείμενο τα πεδία της αστικής ανάπτυξης και του πολεοδομικού σχεδιασμού (Θεματική ΙΙ).

ΙΙ_ Επίσημα κείμενα αστικής ανάπτυξης και πολεοδομικού σχεδιασμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η συγκεκριμένη κατηγορία κειμένων παρουσιάζει ειδικό ενδιαφέρον λόγω της καταλυτικής συμβολής τους στη διαμόρφωση του απαραίτητου πλαισίου για την επανεκκίνηση της συζήτησης που αφορά την αστική ανάπτυξη και τον ρόλο των πόλεων στη συγκρότηση ανταγωνιστικών *αστικών συσχετισμών* σε ένα παγκόσμιο περιβάλλον έντονης δικτυακής οργάνωσης υποδομών, δραστηριοτήτων και λειτουργιών. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν: α) το Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (ΣΑΚΧ) (1999), β) το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Παρατήρησης (ή Παρατηρητήριο) Χωρικού Σχεδιασμού [European Spatial Observation Network (ESPON)], γ) οι εκθέσεις για την οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης (με πιο πρόσφατη την όγδοη έκθεση του 2022), δ) η «Πράσινη Βίβλος για την εδαφική συνοχή» (2008), ε) η «Εδαφική Ατζέντα» (Territorial Agenda, 2007˙ 2011˙ 2020), στ), η «Νέα Αστική Ατζέντα» (The New Urban Agenda for the EU, 2016˙ 2012) και ζ) η «Νέα Χάρτα της Λειψίας» (New Leipzig Charter, 2020).

Η διατύπωση των στόχων και κατευθύνσεων των παραπάνω πολιτικών και πρωτοβουλιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η λογική που διέπει την οργάνωση των θεματικών αναφοράς τους και το πλαίσιο των δράσεων που προτείνουν για την αστική ανάπτυξη, έχουν στηριχτεί σε στρατηγικές οι οποίες έχουν διατυπωθεί από διεθνείς οργανισμούς με αντικείμενο τον αστικό χώρο. Μεταξύ αυτών, καταλυτικής σημασίας αποτελεί η συμβολή του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) [United Nations (UN)], του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης [Organisation for Economic Co-operation & Development (OECD)] και του Διεθνούς Συμβουλίου Μνημείων & Τοποθεσιών [International Council on Monuments & Sites (ICOMOS)].

Στη διατύπωση των παρακάτω πολιτικών-πρωτοβουλιών βασικό ρόλο έχουν παίξει: α) οι 17 στόχοι για τη βιώσιμη ανάπτυξη του ΟΗΕ, με ειδικό ενδιαφέρον να παρουσιάζει ο ενδέκατος στόχος με αντικείμενο την οργάνωση βιώσιμων πόλεων και κοινοτήτων (United Nations, 2015d), β) το Πρόγραμμα για τους ανθρώπινους οικισμούς του ΟΗΕ —γνωστό και ως UN Habitat—, στο πλαίσιο του οποίου διατυπώθηκαν κατευθυντήριες γραμμές για τον πολεοδομικό και χωρικό σχεδιασμό στο πλαίσιο μιας νέας ατζέντας για τις πόλεις (New Urban Agenda ή Νέα Αστική Ατζέντα), που εγκρίθηκε στη διάσκεψη Habitat III στο Εκουαδόρ το 2016 και κατόπιν από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, με την τελική της μορφή να δημοσιεύεται το 2020 (UN Habitat, 2020) (United Nations, 2016) και γ) μια σειρά διακηρύξεων για την προστασία ιστορικών πόλεων και περιοχών και τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς (ICOMOS, 2012). Κατά κατηγορία πολιτικών–πρωτοβουλιών, συνοπτικά σημειώνονται τα εξής:

✓Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου: προς μία ισόρροπη και βιώσιμη χωροταξική ανάπτυξη του εδάφους της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΑΚΧ)

Το Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (ΣΑΚΧ) [European Spatial Development Perspective (ESDP)] εκπονήθηκε στο τέλος του 20ού αιώνα και αποτέλεσε βάση για την ανάπτυξη της σύγχρονης προβληματικής σε θέματα αστικής ανάπτυξης. Αφετηρία για τη σύνταξή του αποτέλεσε το Συμβούλιο της Λιέγης του 1993, όπου ξεκίνησε η επεξεργασία του. Από τότε οι διαδοχικές προεδρίες —επικουρούμενες από την Επιτροπή Χωροταξικής Ανάπτυξης, η οποία συγκροτείται από αντιπροσώπους της Επιτροπής και υπαλλήλους των εθνικών διοικήσεων— έχουν επεξεργαστεί διάφορα σχέδια έως την τελική έγκριση του ΣΑΚΧ τον Μάιο του 1999 στη διάρκεια του άτυπου Συμβουλίου των Υπουργών Χωροταξίας στο Potsdam.

Το ΣΑΚΧ αποτελεί ένα ευρω-χωροταξικό σχέδιο, δηλαδή μια ολοκληρωμένη πολυτομεακή στρατηγική χωροταξικής ανάπτυξης που σκοπό έχει την αντιμετώπιση του διαρκώς εντεινόμενου ανταγωνισμού μεταξύ πόλεων και περιφερειών και τη διαμόρφωση των κατάλληλων συνθηκών συνεργασίας μεταξύ των πόλεων που θα διασφαλίσουν μια όσο το δυνατόν πιο ισόρροπη χωρική ανάπτυξη του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος. Για τον σκοπό αυτό, στο ΣΑΚΧ επισημαίνεται η ανάγκη για χωρικό προσανατολισμό των πολιτικών τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης λόγω των πολλαπλών επιδράσεών τους στη δυναμική του

οικιστικού δικτύου σε ποικίλα επίπεδα (υπερεθνικό, εθνικό, περιφερειακό, τοπικό) και κατηγορίες χώρου (παράκτιο, νησιωτικό, ορεινό, διασυνοριακό κ.ά.). Κύριοι στόχοι του ΣΑΚΧ είναι:

1. η ανάπτυξη ενός πολυκεντρικού, εξισορροπημένου αστικού συστήματος και η ενίσχυση της εταιρικής σχέσης πόλης–υπαίθρου,
2. η προώθηση ολοκληρωμένων αντιλήψεων για τις μεταφορές και τις επικοινωνίες, ώστε να διασφαλίζονται η προσπελασιμότητα των περιοχών και η δίκαιη διάδοση της γνώσης και της καινοτομίας,
3. η διαχείριση της τοπικής ταυτότητας, μέσα από την προστασία, διατήρηση και βιώσιμη ανάπτυξη της φυσικής–πολιτιστικής (υλικής/άυλης) πολυμορφίας των πόλεων/οικισμών, των ευρύτερων χωρολειτουργικών περιοχών τους, και των διοικητικών περιφερειών στις οποίες ανήκουν.

Στο πλαίσιο των παραπάνω βασικών στόχων του ΣΑΚΧ, κρίσιμο ρόλο για τη διασφάλιση της ισόρροπης και βιώσιμης ανάπτυξης του κοινοτικού χώρου αποτελούν δράσεις που αφορούν κυρίως: α) την ανάπτυξη βιώσιμων–ανθεκτικών αστικών δικτύων, β) την ενίσχυση της προσπελασιμότητας πολυκεντρικών συστημάτων, γ) την οργάνωση ανταγωνιστικών αξόνων/διαδρόμων ευρωπαϊκής σημασίας (Euro-corridors), δ) την ενίσχυση πόλεων-πυλών (gateway cities), ε) την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και της βιοποικιλότητας, στ) την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, ζ) την ανάπτυξη των νησιωτικών και ορεινών περιοχών, και η) την ολοκληρωμένη διαχείριση των παράκτιων ζωνών (Βασενχόβεν, 2023˙ Theodora, 2019).

Ειδικά σε ό,τι αφορά τον αστικό χώρο, στο ΣΑΚΧ γίνεται αναφορά σε θέματα ευρωπαϊκής σημασίας με στόχο τη διασφάλιση πολυκεντρικής, ισόρροπης χωρικής ανάπτυξης μέσα από τη συγκρότηση αστικών δικτύων. Έμφαση δίνεται στη σημασία των διευρωπαϊκών δικτύων, στην ανάπτυξη σχέσεων διεθνικής/διασυνοριακής συνεργασίας, στην ενίσχυση της προσβασιμότητας, στη νέα σχέση αστικών–αγροτικών περιοχών αλλά και στον ρόλο των υποδομών υπερτοπικής σημασίας (παραγωγής, μεταφορών, τεχνικών, κοινωνικών) κατά τη διαδικασία ενίσχυσης της συνεργασίας των κρατών μελών. Κύριες θεματικές-κλειδιά είναι:

1. Οι τάσεις αλλαγής του ευρωπαϊκού αστικού δικτύου. Τα ζητήματα που την απασχολούν σχετίζονται με: α) την οργάνωση συνεργασιών και δικτύων μεταξύ πόλεων/οικισμών, β) τη συνεχιζόμενη αστική διάχυση, γ) τις αλλαγές στις οικονομικές δυνατότητες των πόλεων/οικισμών, δ) την αύξηση του κοινωνικού διαχωρισμού και ε) την ανάγκη λήψης μέτρων για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής.
2. Ο διαρκής μεταβαλλόμενος ρόλος και η λειτουργία των αγροτικών περιοχών. Εδώ το ενδιαφέρον εστιάζεται στην ολοένα αυξανόμενη αλληλεξάρτηση αστικών και αγροτικών περιοχών, στις διαφορετικές αναπτυξιακές κατευθύνσεις τόσο μεταξύ των δύο τύπων περιοχών, όσο και στο εσωτερικό εκείνων, καθώς και στις επιπτώσεις αυτών των αλλαγών στους τομείς παραγωγής, στην οργάνωση/ αλληλεξάρτηση των χρήσεων γης, και στο περιβάλλον.

Η έμφαση που δίνει το ΣΑΚΧ στα δίκτυα πόλεων είναι εμφανής και έχει επιδράσει καταλυτικά στη διαμόρφωση της σύγχρονης προβληματικής για την αστική–περιφερειακή ανάπτυξη και στη χάραξη των εθνικών πολιτικών ανάπτυξης των κρατών μελών της ΕΕ (ΣΑΚΧ, 1999: 22-41, 76-89˙ Λουκάκης & Θεοδωρά, 2006: 10-11˙ Θεοδωρά & Λουκάκης, 2013).

✓ Ευρωπαϊκό Δίκτυο Παρατήρησης Χωρικού Σχεδιασμού (ESPON)

Το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Παρατήρησης (ή αλλιώς Παρατηρητήριο) Χωρικού Σχεδιασμού [European Spatial Observation Network (ESPON)] αποτελεί σημαντική πρωτοβουλία ενταγμένη στον στόχο της *ευρωπαϊκής εδαφικής συνεργασίας*, η οποία αφορά τη μελέτη και χαρτογράφηση του δικτύου των πόλεων σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πρόκειται για ένα εφαρμοσμένο ερευνητικό πρόγραμμα που στηρίζει τη χάραξη των πολιτικών εδαφικής ανάπτυξης στην Ευρώπη. Στην πραγματικότητα, το ESPON έχει αναλάβει τη συνέχιση της δραστηριότητας του χωρικού σχεδιασμού για την Ευρώπη στο πλαίσιο της κοινοτικής πρωτοβουλίας Interreg. Βασικοί στόχοι του αποτελούν η καταγραφή και κατανόηση των χωρικών τάσεων, η απεικόνιση των χωρικών ανισοτήτων, η διατύπωση χωρικών δεικτών και τυπολογιών, η προτεραιοποίηση επιλογών με στόχο τη διασφάλιση ισόρροπης–πολυκεντρικής ανάπτυξης και η παραγωγή ολοκληρωμένων εργαλείων ανάλυσης και συντονισμού τομεακών πολιτικών. Σε επίπεδο ΕΕ, τα στοιχεία που συγκεντρώνονται μέσω του ESPON αποτελούν πηγή συγκρίσιμων πληροφοριών, τα οποία μπορεί να αξιοποιήσει για να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητα και τη βιωσιμότητα των περιοχών/περιφερειών της. Γι' αυτόν τον λόγο, κύριος σκοπός του ESPON είναι να εφοδιάζει τους τοπικούς φορείς χάραξης πολιτικής με εύκολα προσβάσιμο και κατανοητό υλικό (Βασενχόβεν, 2023).

Στο ESPON ο ευρωπαϊκός χώρος αντιμετωπίζεται στη βάση δικτυακής λογικής με στόχο τη βέλτιστη προσέγγιση των αστικών δικτύων διαπεριφερειακής–διασυνοριακής συνεργασίας. Έτσι, το ενδιαφέρον εστιάζεται στην αξιολόγηση και μέτρηση της αναπτυξιακής δυναμικής των *αστικών δομών* (μητροπολιτικών περιφερειών και πόλεων σε αστικές και αγροτικές περιοχές), επιδιώκοντας την ανάδειξη αστικών θυλάκων ανάπτυξης-ανταγωνιστικότητας και καινοτομίας. Πιο συγκεκριμένα, στο Ευρωπαϊκό Δίκτυο Παρατήρησης Χωρικού Σχεδιασμού γίνεται μια προσπάθεια ιεράρχησης του οικιστικού δικτύου της ΕΕ και εκτίμησης της βαρύτητάς του σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο με βάση κριτήρια που αφορούν κυρίως τους τομείς της οικονομίας και της επιχειρηματικότητας, των μεταφορών και των τεχνικών και κοινωνικών υποδομών, της τεχνογνωσίας και της κοινωνίας της πληροφορίας (δηλ. εκπαίδευση, έρευνα, καινοτομία).

Οι μελέτες του Ευρωπαϊκού Δικτύου Παρατήρησης Χωρικού Σχεδιασμού περιλαμβάνουν κατά κύριο λόγο θεματικές για τη διερεύνηση χωρικών μετασχηματισμών, την τυπολογία περιφερειών και τις διαδικασίες αστικής ανάπτυξης, έρευνες για τον προσδιορισμό και την εκτίμηση των επιπτώσεων κοινοτικών και εθνικών τομεακών πολιτικών, καθώς και οριζόντιες και συντονιστικές έρευνες εκτίμησης προηγούμενων κατηγοριών μελετών. Σε αυτό το πλαίσιο, μια νέα σειρά ερευνητικών προσεγγίσεων έχει εκπονηθεί από το ESPON με αντικείμενο τις πόλεις, την ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών, τις δημογραφικές μεταβολές και μεταναστευτικές ροές, την κλιματική αλλαγή και τις επιπτώσεις της στα φυσικά, πολιτιστικά και ανθρωπογενή οικοσυστήματα και τον θαλάσσιο χώρο σε συσχέτιση με ζητήματα εδαφικής και θαλάσσιας ανάπτυξης κ.ά. (Βασενχόβεν, 2023· Θεοδωρά, 2004· 2015α· 2015β) (**Εικόνες 3.7-3.9**).

(α)

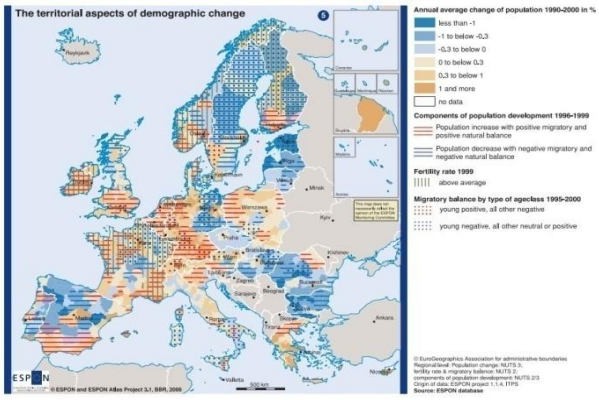

Οι εδαφικές πτυχές της δημογραφικής αλλαγής

(β)

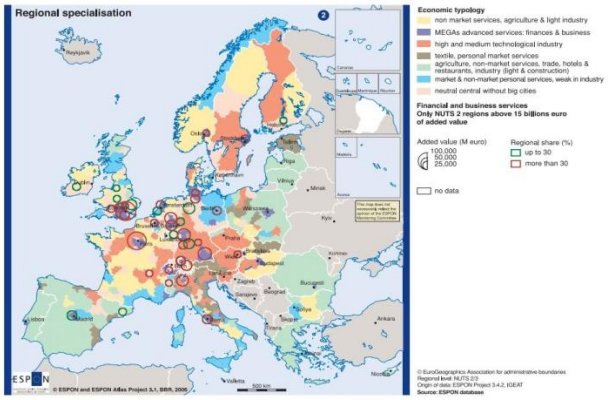

Περιφερειακή εξειδίκευση

Εικόνα 3.7 *Χαρτογραφικές απεικονίσεις της χωρικής και κοινωνικο-οικονομικής δομής της ΕΕ. Πηγή: ESPON ATLAS, 2006α.*

(γ)

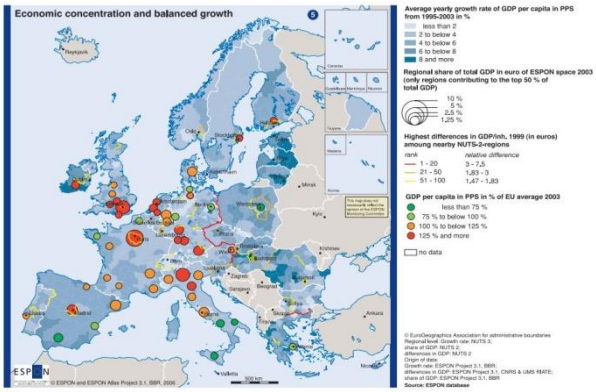

Οικονομική συγκέντρωση και ισόρροπη ανάπτυξη

(δ)

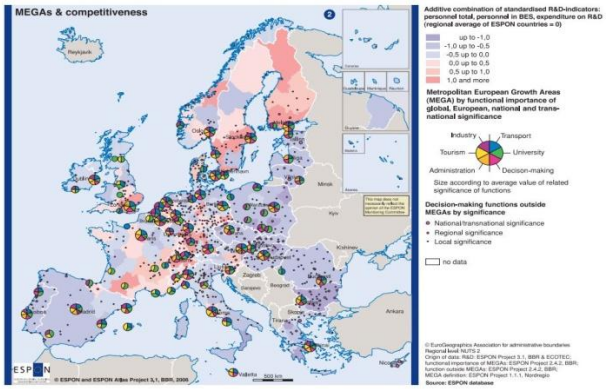

Μητροπολιτικές Ευρωπαϊκές Περιοχές Ανάπτυξης (Metropolitan European Growth Areas) και ανταγωνιστικότητα

(ε)

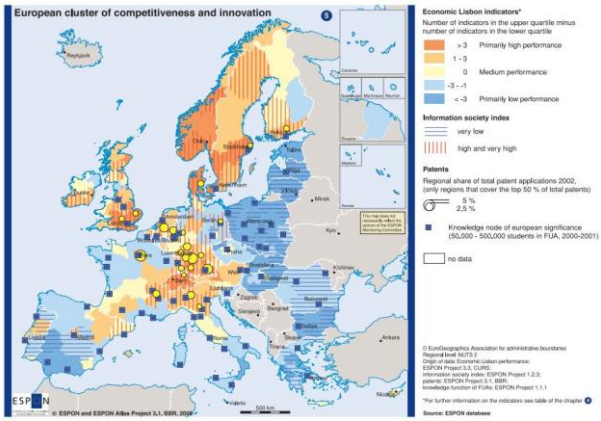

Ευρωπαϊκές συστάδες ανταγωνιστικότητας και καινοτομίας

(στ)

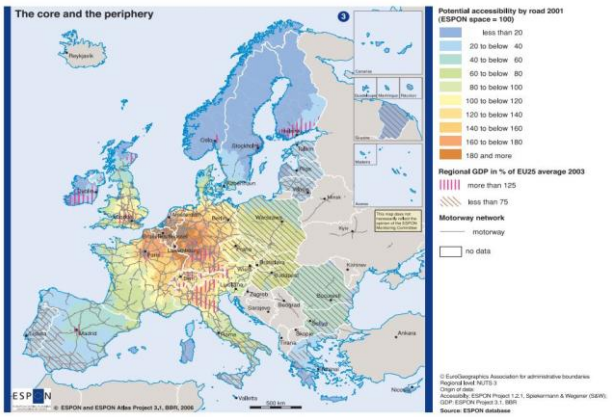

Ο πυρήνας και η περιφέρεια

Εικόνα 3.7 *(συνέχεια) Χαρτογραφικές απεικονίσεις της χωρικής και κοινωνικο-οικονομικής δομής της ΕΕ. Πηγή: ESPON ATLAS, 2006α.*

(α)

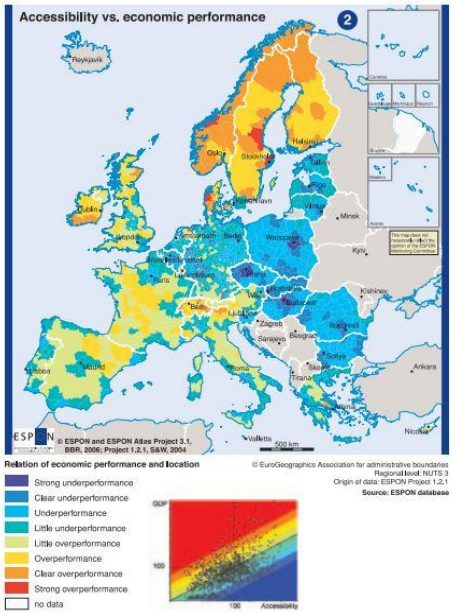

Προσβασιμότητα vs οικονομική επίδοση

(β)

Καθημερινή αεροπορική προσβασιμότητα

Εικόνα 3.8 *Χαρτογραφικές απεικονίσεις προσβασιμότητας και συσχέτιση με οικονομική επίδοση κρατών μελών της ΕΕ. Πηγή: ESPON ATLAS, 2006α.*

(α)

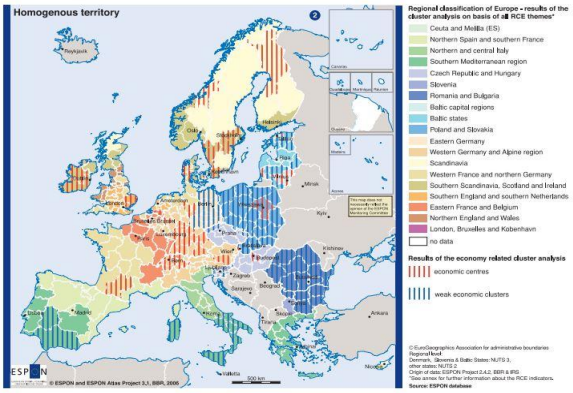

Περιφερειακή ταξινόμηση της Ευρώπης

(β)

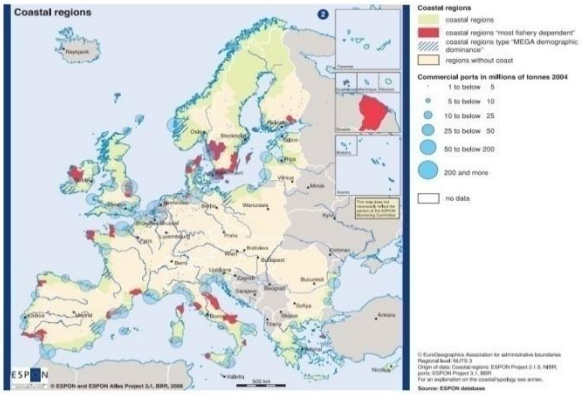

Παράκτιες περιοχές

(γ)

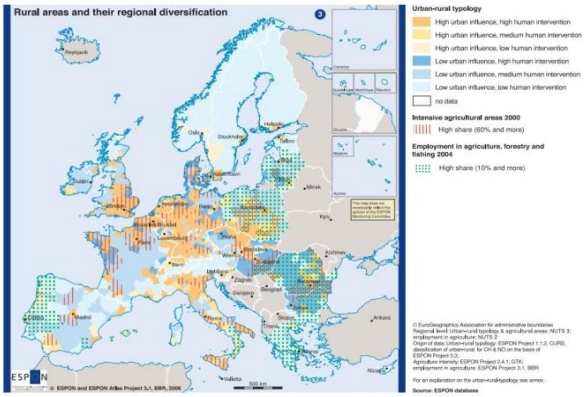

Αγροτικές περιοχές και η περιφερειακη διαφοροποίησή τους

(δ)

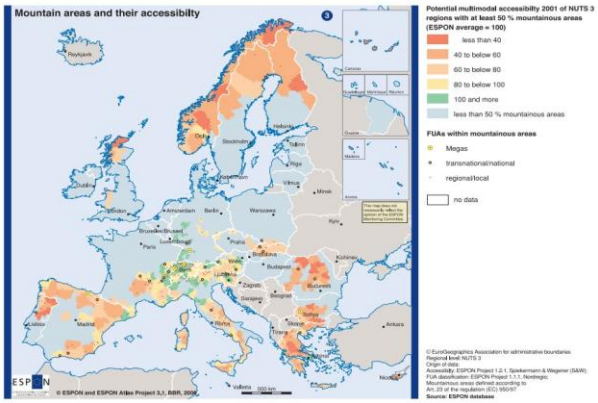

Ορεινές περιοχές και η προσβασιμότητά τους

Εικόνα 3.9 *Χαρτογραφικές απεικονίσεις περιφερειακής ταξινόμησης και ειδικών κατηγοριών περιοχών της ΕΕ. Πηγή: ESPON ATLAS, 2006α.*

Μέσα από τις θεματικές μελέτες και τις χαρτογραφήσεις του Ευρωπαϊκού Δικτύου Παρατήρησης Χωρικού Σχεδιασμού για τη χωρική και κοινωνικο-οικονομική δομή της ΕΕ προκύπτουν τυπολογήσεις περιοχών (με κριτήρια/δείκτες), ενώ ταυτόχρονα επιχειρείται η διατύπωση σεναρίων αστικής ανάπτυξης για τις επόμενες δεκαετίες. Σκοπός αυτών των σεναρίων είναι να δώσουν εικόνες για το μέλλον της αστικοποίησης στην Ευρώπη και λιγότερο να λειτουργήσουν ως κύρια πρόβλεψη. Μέσα από αυτές τις εικόνες αναδεικνύονται σενάρια για τη βαρύτητα και κεντρικότητα των πόλεων στο ευρωπαϊκό αστικό δίκτυο. Οι εικόνες αυτές διαφοροποιούνται ανάλογα με το είδος των κριτηρίων (ποσοτικά/ποιοτικά, δείκτες) που χρησιμοποιούνται κάθε φορά για την τυπολογική ταξινόμηση των πόλεων. Έτσι, ανάλογα με τα κριτήρια, οι πόλεις μπορεί να συμπεριλαμβάνονται ή όχι στα σενάρια αστικής ανάπτυξης που προκύπτουν (**Εικόνα 3.10**).

Ενδεικτική αναφορά γίνεται στον παρακάτω χάρτη, στον οποίο απεικονίζεται το δίκτυο των μητροπολιτικών περιφερειών και αστικών και αγροτικών περιοχών της ΕΕ, και γίνεται μια προσπάθεια τυπολογικής ιεράρχησης–ταξινόμησης των πόλεων με κριτήρια: α) τον πληθυσμό, β) τις μεταφορές, γ) τον τουρισμό, δ) τη βιομηχανία, ε) τη γνώση και στ) τα κέντρα λήψης απόφασης (ESPON Atlas, 2006: urban areas). Σε αυτό το σενάριο για την αξιολόγηση της αστικής ανάπτυξης και της βαρύτητας της αστικής δυναμικής σε επίπεδο ΕΕ, φαίνεται ότι το ελληνικό οικιστικό δίκτυο —που βρίσκεται εκτός της αναπτυγμένης ζώνης του *πενταγώνου* (Λονδίνο–Παρίσι–Μιλάνο–Μόναχο–Αμβούργο, βλ. κεφ. 2.2.2)— συμμετέχει στο ευρωπαϊκό αστικό σύστημα με την Αθήνα και επτά πόλεις υπερεθνικής και εθνικής σημασίας (Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Λάρισα, Ρόδο, Χαλκίδα, Ηράκλειο και Χανιά), στις οποίες τα έξι κριτήρια που χρησιμοποιήθηκαν για την αξιολόγηση της αναπτυξιακής τους δυναμικής έχουν ισχυρή παρουσία. Προφανώς, με διαφορετικά κριτήρια ο βαθμός της ένταξης των ελληνικών πόλεων στο ευρωπαικό αστικό σύστημα θα ήταν διαφορετικός (**Εικόνα 3.10**).

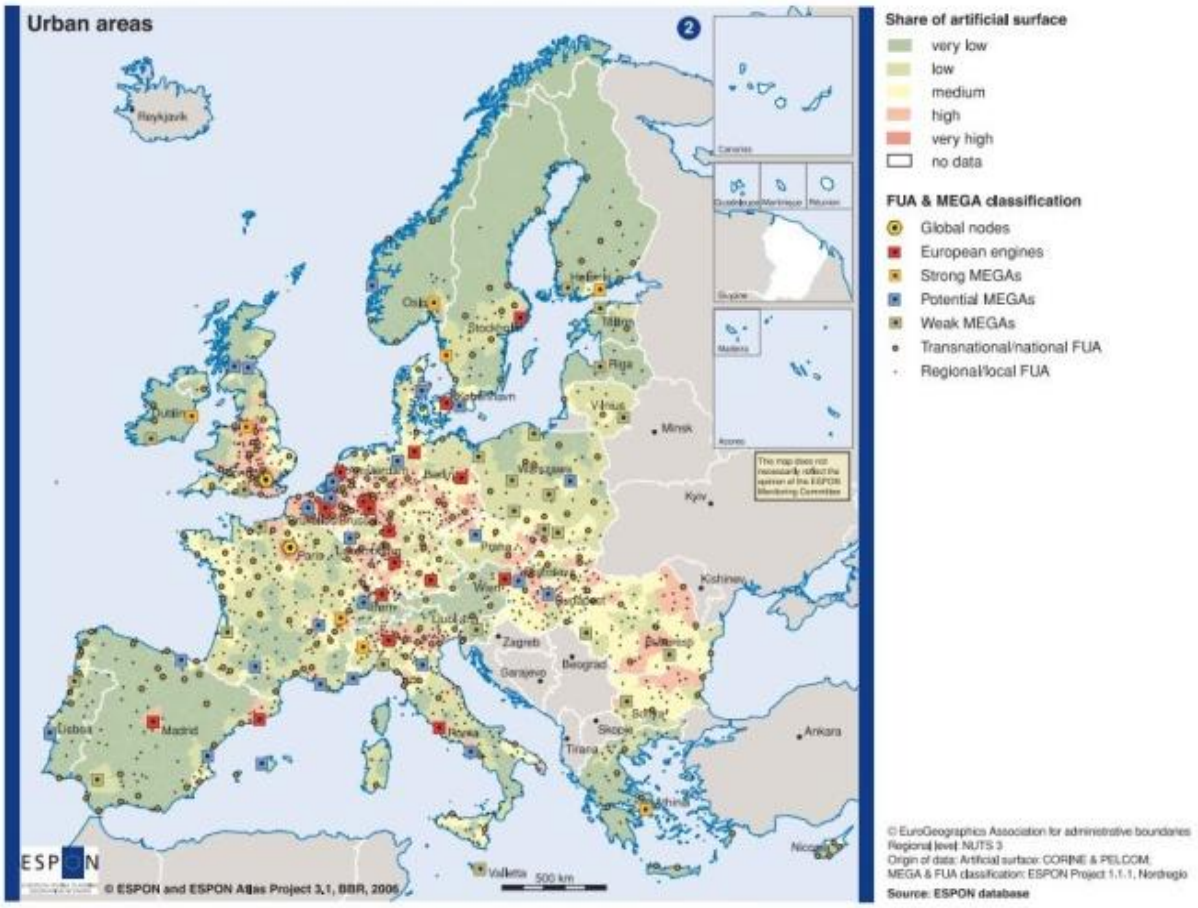

Εικόνα 3.10 *Τυπολογική ταξινόμηση αστικών περιοχών με κριτήρια πληθυσμού, μεταφορών, βιομηχανίας, γνώσης, τουριστικής ανάπτυξης και συγκέντρωσης κέντρων λήψης αποφάσεων. Πηγή: ESPON ATLAS, 2006α.*

✓ Η 8η έκθεση για την οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Στην «8η έκθεση για την οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης» (2022), το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην αντιμετώπιση των σύγχρονων προκλήσεων για ένα μέλλον πιο δίκαιο, με περιορισμό των χωρικών ανισοτήτων. Σε ανάλογη λογική έχουν κινηθεί και οι προηγούμενες εκθέσεις[2].

Ειδικό ενδιαφέρον στην «8η έκθεση» αποκτούν παράμετροι που συνδέονται με την προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς και την αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού. Μάλιστα, ειδική αναφορά γίνεται στις αστικές και αγροτικές περιοχές, σε μια προσπάθεια οργάνωσης κατάλληλων δράσεων και προσανατολισμού των δημόσιων επενδύσεων με στόχο να διασφαλιστούν η εδαφική συνοχή, η ισόρροπη ανταγωνιστικότητα, η κλιματική και ενεργειακή ουδετερότητα και η βελτίωση της ποιότητας ζωής. Σε ό,τι αφορά την παρακολούθηση και εκτίμηση της *αστικής δυναμικής*, αυτές επιχειρούνται στο ευρύτερο πλαίσιο των περιφερειών (NUTS2) μέσα από τη χρήση περιβαλλοντικών και κοινωνικο-οικονομικών δεικτών (κυρίως ποσοτικού χαρακτήρα), ενώ ταυτόχρονα συνεκτιμώνται στοιχεία σε υποκείμενα επίπεδα, δηλαδή σε επίπεδο περιφερειακών ενοτήτων (πρώην νομών) (NUTS3).

Ξεχωριστό ενδιαφέρον αποκτά η εστίαση σε περιφέρειες που ανήκουν σε ευάλωτες κατηγορίες χώρου, όπως είναι οι παράκτιες και οι ορεινές αγροτικές περιοχές, που δέχονται έντονες πιέσεις αστικοποίησης και τουριστικοποίησης. Βασικές θεματικές ενότητες μελέτης της έκθεσης αποτελούν η προσβασιμότητα των

[2] Σύντομο ιστορικό: Η «1η έκθεση» [COM(1996)542/8.4.1997] και η «2η έκθεση οικονομικής και κοινωνικής συνοχής» [COM(2001)24] δημοσιεύτηκαν το 1996 και 2001 αντίστοιχα. Ακολούθησαν η «3η έκθεση» (2004) και «4η έκθεση» [4th report on economic and social cohesion COM(2007)273], ενώ μετά το 2017 και την αντικατάσταση στη μεταρρυθμιστική Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης [Συνθήκη της Λισαβόνας (Lisbon Treaty, article 174), 13.12.2007] της φράσης «οικονομική και κοινωνική συνοχή» με «οικονομική και κοινωνική και εδαφική συνοχή», οι εκθέσεις που ακολούθησαν συμπεριέλαβαν τον όρο «εδαφική συνοχή» (Βασενχόβεν, 2022: 311-316· Καμχής, 2008: 211-214). Συγκεκριμένα, για την «5η έκθεση» [COM(2008)371], «6η έκθεση» [(COM(2014)473] και την «7η έκθεση» [COM(2017)583] βλ. https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/cohesion-report_en, ενώ για την πρόσφατη «8η έκθεση» COM(2022)34] βλ. https://ec.europa.eu/regional_policy/el/information/publications/reports/2017/7th-report-on-economic-social-and-territorial-cohesion και https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/cohesion-report_en

περιοχών και οι δυνατότητες δικτύωσής τους, όπου αναδεικνύονται οι πιο περιφερειακές ενότητες της ΕΕ. Παρόλα αυτά, η έκθεση δεν φαίνεται να αναπτύσσει μια προβληματική για την αξιοποίηση της *αστικής δικτύωσης* ως μηχανισμού χωρικής εξισορρόπησης. Εντούτοις, παρέχει πληροφορία ικανή να λειτουργήσει ως σημαντικό υπόβαθρο κατανόησης της χωρικής δυναμικής της ΕΕ. Υπό αυτή την έννοια, η «8η έκθεση» — κατάλληλα συσχετισμένη με πολιτικές για τον αστικό χώρο και σε υποκείμενα επίπεδα (NUTS3)— θα μπορούσε να συμβάλλει θετικά στη σχετική συζήτηση, αφού μέσα από τη λογική που τη διέπει μπορεί σε σημαντικό βαθμό να επιβεβαιώσει την αναγκαιότητα καθιέρωσης μιας ολιστικής συσχετισμένης μελέτης και παρακολούθησης των πόλεων ως «κόμβων» ευρύτερων *αστικών συσχετισμών* (*πολυκριτηριακή οπτική*).

✓ Η Πράσινη Βίβλος για την εδαφική συνοχή (2008)

Η «Πράσινη Βίβλος για την εδαφική συνοχή» εκδόθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2008 και σηματοδοτεί το ξεκίνημα μιας ευρείας διαδικασίας διαβούλευσης που συνεχίζεται έως σήμερα, στο πλαίσιο τακτικών συνεδριάσεων στις οποίες συμμετέχουν εμπειρογνώμονες από ολόκληρη την Ευρώπη. Στην πραγματικότητα, η «Πράσινη Βίβλος» θέτει το πλαίσιο και τα κρίσιμα θέματα προς συζήτηση με σκοπό την προώθηση και την επίτευξη του στόχου για τη διασφάλιση της ισόρροπης και αρμονικής ανάπτυξης του ευρωπαϊκού χώρου και του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος, μέσα από την αντιμετώπιση προκλήσεων που αφορούν κυρίως: α) την εντεινόμενη αστική συγκέντρωση και τα θέματα πυκνότητας και ποιότητας που τη συνοδεύουν, β) τη διασύνδεση των αστικών και αγροτικών περιοχών μέσα από την επίλυση θεμάτων προσβασιμότητας και δικτύωσης, γ) την ενθάρρυνση ανάπτυξης σχέσεων συνεργασίας μεταξύ πόλεων/περιφερειών για την αντιμετώπιση των σύγχρονων αστικών προβλημάτων και την άμβλυνση των χωρικών ανισοτήτων και δ) τη βέλτιστη διαχείριση των περιοχών με γεωγραφικές και κοινωνικο-οικονομικές ιδιαιτερότητες που ανήκουν σε ειδικές κατηγορίες χώρου αυξημένης ευαλωτότητας, όπως είναι οι παράκτιες, οι νησιωτικές, οι διασυνοριακές/απομακρυσμένες περιοχές, οι αραιοκατοικημένες περιοχές και, ευρύτερα, οι αστικές και αγροτικές περιοχές που συγκεντρώνουν φυσικά, πολιτιστικά και ανθρωπογενή οικοσυστήματα έντονης ευθραυστότητας και δέχονται πολλαπλές και ποικίλες πιέσεις λόγω εντεινόμενης *αστικοποίησης* και υπερσυγκέντρωσης υποδομών και δραστηριοτήτων υπερτοπικής εμβέλειας με πολλαπλές επιπτώσεις στην τοπική ταυτότητα και στη χωρική ανθεκτικότητά τους (Ανδρικοπούλου, 2019· ΕΣΠΑ 2007-2013· Theodora, 2019).

✓ Η Εδαφική Ατζέντα 2030 (Territorial Agenda 2030)

Η πρώτη «Εδαφική Ατζέντα» (Territorial Agenda) εγκρίνεται το 2007 στην άτυπη Υπουργική Συνάντηση της Λειψίας για την αστική ανάπτυξη και τη χωρική συνοχή (European Union, 2007). Στο σχετικό κείμενο γίνεται αναφορά στους στόχους του ΣΑΚΧ, οι οποίοι αναγνωρίζονται, ενώ ταυτόχρονα τίθενται αρχές και κατευθύνσεις για την εξασφάλιση της απαραίτητης *πολυκεντρικότητας* μέσα από τη *δικτύωση αστικών δομών* (μητροπολιτικών περιφερειών, πόλεων και ευρύτερων αστικών συσχετισμών με τη μορφή δικτύων πόλεων και οικισμών).

Η «Ατζέντα» του 2007 θα ανανεωθεί το 2011 με ορίζοντα για το 2020 (European Union, 2011) για να συμπεριλάβει τα κρίσιμα για την εποχή θέματα της έξυπνης ανάπτυξης και ψηφιακής οικονομίας, κυκλικής οικονομίας, και της διαχείρισης της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς και του τοπίου. Η «Εδαφική Ατζέντα» του 2011 θα επικαιροποιηθεί το 2020 με ορίζοντα 2030 από τους Υπουργούς των κρατών μελών για τον χωροταξικό σχεδιασμό, την εδαφική ανάπτυξη και την εδαφική συνοχή (EC, 2015b· EC, 2021)]. Η «Εδαφική Ατζέντα» με ορίζοντα το 2030 είναι ένα πλαίσιο αρχών και κατευθύνσεων για την άμεση ανάληψη ενεργειών με σκοπό τη διασφάλιση εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής και κλιματικής–ενεργειακής ουδετερότητας στην Ευρώπη (IUT International Union of Tenants, 2020- Participation across borders: *EU Urban Agenda*).

Σε αυτό το πλαίσιο, κύρια πεδία ενδιαφέροντος της «Εδαφικής Ατζέντας» για βιώσιμη αστική ανάπτυξη αποτελούν ζητήματα αστικής διακυβέρνησης, άμβλυνσης ανισοτήτων, διασφάλισης ποιοτικού αστικού περιβάλλοντος, πράσινης ανάπτυξης και υποδομών, ενίσχυσης της δικτυακής επικοινωνίας και ανάπτυξης σχέσεων συνεργασίας ανεξαρτήτως διοικητικών ορίων και εθνικών συνόρων. Το «κλειδί» για την προσέγγιση των κρίσιμων αυτών πεδίων βρίσκεται στην υλοποίηση παρεμβάσεων φιλικών στο φυσικό, πολιτιστικό και ανθρωπογενές περιβάλλον και στη φυσιογνωμία των τόπων, ικανών να συμβάλλουν στην ικανοποίηση των πραγματικών αναγκών των τοπικών κοινωνιών (Theodora, 2019· 2020a· 2020b).

Υπό αυτό το πρίσμα, οι πόλεις αποκτούν ξεχωριστή βαρύτητα στον σχεδιασμό, ενώ η διασφάλιση της μεταξύ τους συνεργασίας αναδεικνύεται σε παράμετρο υψίστης σημασίας για την επιτυχή επίλυση των σύγχρονων χωρικών προβλημάτων σε μια εποχή δικτυακής οργάνωσης. Η λογική που διέπει το πλαίσιο των στόχων και των αρχών/κατευθύνσεων χωρικής παρέμβασης της «Εδαφικής Ατζέντας» θέτει σε προτεραιότητα τη διασφάλιση *πολυκεντρικής* και *ισόρροπης χωρικής ανάπτυξης*. Υπό αυτή την έννοια, η συμβολή της στη συζήτηση για αξιοποίηση των πόλεων ως αναπτυξιακών συντελεστών και την ισχυροποίηση του ρόλου τους στη συγκρότηση *αστικών συσχετισμών* ως νέων *πόλων ανάπτυξης* θεωρείται σημαντική, γιατί ανοίγει νέα πεδία μελέτης για την αστική ανάπτυξη και πολιτική.

✓ Η Νέα Αστική Ατζέντα (The New Urban Agenda for the EU)

Το κείμενο της πρώτης «Αστικής Ατζέντας» υιοθετήθηκε από τη Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών Habitat III στις 20 Οκτωβρίου 2016 στο Κιότο του Ισημερινού και εγκρίθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ στις 23 Δεκεμβρίου 2016 [European Union, *The Urban Agenda for the EU*˙ UN-Habitat, *Urban Agenda Platform*˙ Urban Agenda for the EU (co-funded by the EU), *The Urban Agenda for the EU. Better Regulation, Better Funding, Better Knowledge*]. Οι κατευθύνσεις του UN-Habitat προσφέρουν το πλαίσιο για τη βελτίωση των πολιτικών, σχεδίων, εφαρμογής και διαδικασιών με στόχο τη συγκρότηση πόλεων/περιφερειών με πιο συμπαγή δομή και μορφή, χωρίς κοινωνικούς αποκλεισμούς, πιο ολοκληρωμένες και εσωτερικά διασυνδεδεμένες, ευνοϊκές για τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη και πιο ανθεκτικές στην κλιματική και ενεργειακή κρίση.

Ειδικότερα, η «Αστική Ατζέντα για την ΕΕ» είναι μια ολοκληρωμένη και συντονισμένη προσέγγιση για την αντιμετώπιση της αστικής διάστασης των ενωσιακών και εθνικών πολιτικών και της νομοθεσίας. Αντιπροσωπεύει μια νέα, πολυεπίπεδη μέθοδο εργασίας για την αστική πολιτική και πρακτική που προωθεί τη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών, των πόλεων, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και άλλων ενδιαφερόμενων μερών. Η «Αστική Ατζέντα» ξεκίνησε με το Σύμφωνο του Άμστερνταμ και επιβεβαιώθηκε, ως πολύτιμη πρωτοβουλία, τον Νοέμβριο του 2021 με τη Συμφωνία της Λιουμπλιάνα (UN-Habitat, *Urban Agenda Platform*)[3].

Πιο συγκεκριμένα, εστιάζεται σε θέματα προτεραιότητας που έθεσαν ειδικές συνεργασίες σε μια προσπάθεια βελτίωσης της ποιότητας ζωής στις αστικές περιοχές (Βασενχόβεν, 2023). Με βάση τις αρχές της επικουρικότητας και της αναλογικότητας, η «Αστική Ατζέντα» οργανώνεται στο πλαίσιο τριών πυλώνων:

- ✓ Ο πρώτος πυλώνας αφορά την καλύτερη νομοθεσία, προκειμένου να αποφευχθεί η ύπαρξη αντικρουόμενων επιπτώσεων και δυσκολιών στην εφαρμογή της νομοθεσίας της ΕΕ σε τοπικό επίπεδο.
- ✓ Ο δεύτερος πυλώνας αναφέρεται στην καλύτερη χρηματοδότηση, καθώς η ΕΕ στοχεύει σε βελτίωση της προσβασιμότητας και απλούστευση των ευκαιριών χρηματοδότησης για τα κράτη μέλη.
- ✓ Ο τρίτος πυλώνας αφορά την καλύτερη γνώση, που έχει να κάνει με τη διασφάλιση της αναγκαίας γνώσης αστικής πολιτικής και την ανταλλαγή καλών πρακτικών μεταξύ των χωρών.

Πιο συγκεκριμένα, η «Αστική Ατζέντα» προτείνει μια νέα προσέγγιση μέσα από τον καθορισμό προτύπων και αρχών για τον σχεδιασμό, την κατασκευή, την ανάπτυξη, τη διαχείριση και τη βελτίωση των αστικών περιοχών σε πέντε κύριους άξονες: α) εθνικές πολιτικές για το αστικό περιβάλλον, β) νομοθεσία για το αστικό περιβάλλον και σχετικοί κανονισμοί, γ) πολεοδομία – αστικός σχεδιασμός, δ) τοπική οικονομία και δημοτική χρηματοδότηση και ε) εφαρμογή–πειραματισμός σε τοπική κλίμακα. Η «Αστική Ατζέντα» αναφέρεται στη σύνδεση *αστικοποίησης* και ανάπτυξης, επισημαίνοντας τις δυνατότητες για τη δημιουργία θέσεων εργασίας και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής. Βασικές θεματικές εστίασης και αναφοράς της αποτελούν: α) η περιβαλλοντική, βιώσιμη, ανθεκτική αστική ανάπτυξη, β) η διασφάλιση κοινωνικής ένταξης και η εξάλειψη της φτώχειας, γ) η αστική ευημερία και οι ίσες ευκαιρίες για όλους τους πολίτες, δ) η αποτελεσματική υλοποίηση των στόχων της αστικής ανάπτυξης, ε) η οικοδόμηση κατάλληλης αστικής διακυβέρνησης και η θέσπιση υποστηρικτικού θεσμικού–κανονιστικού πλαισίου. Η συνεκτίμηση των συγκεκριμένων θεματικών είναι καταλυτικής σημασίας για την κοινωνικο-οικονομική ευημερία και ανάπτυξη

[3] The Urban Agenda for the EU (Pact of Amsterdam, 2016˙ Ljubljana Agreement, 2021): https://www.urbanagenda.urban-initiative.eu/urban-agenda-eu

των πόλεων, γι' αυτό και η «Αστική Ατζέντα» καθίσταται ιδιαίτερα σημαντική στη διαδικασία χάραξης των εθνικών πολιτικών αστικής ανάπτυξης των κρατών μελών της ΕΕ.

Στην πρόσφατη αναθεωρημένη έκδοσή της (European Commission, 2021), διατηρώντας τους στόχους και τις αρχές παρέμβασης της αρχικής έκδοσης (2019), εστιάζεται στη σημασία συγκρότησης μιας ολοκληρωμένης αστικής πολιτικής, η οποία θα ξεπερνά τις αποσπασματικές προτάσεις τομεακού χαρακτήρα και θα επιδιώκει συνεργασία μεταξύ πόλεων ανεξαρτήτως εθνικών συνόρων και διοικητικών ορίων, δείχνοντας πρόσθετο ενδιαφέρον για τις πόλεις μεσαίου/μικρού πληθυσμιακού μεγέθους, εδικά αν εκείνες βρίσκονται σε ευάλωτες περιφέρειες (π.χ., ορεινές, νησιωτικές, συνοριακές και απομακρυσμένες κ.ά.).

Η απάντηση στην αντιμετώπιση των σύγχρονων χωρικών προβλημάτων αναζητείται στη συγκρότηση ευέλικτων καινοτόμων *αστικών δομών διακυβέρνησης*, ικανών να επιτρέπουν την ενεργή και δημοκρατική συμμετοχή πολιτών σε όλα τα στάδια σχεδιασμού. Ειδικό ενδιαφέρον δίνεται στην ψηφιακή οικονομία· ταυτόχρονα, προτεραιότητα αποκτούν τρεις από τους συνολικά δεκαεπτά (17) στόχους για τη βιώσιμη ανάπτυξη που αναφέρονται στην «Ατζέντα 2030» του ΟΗΕ (UN, 2015). Ο ένας από τους τρεις στόχους αφορά τη μείωση των ανισοτήτων (*SDG 10: reduce inequalities*), ο δεύτερος αφορά τη συγκρότηση συνεκτικών πόλεων σε συνθήκες ασφάλειας, βιωσιμότητας και ανθεκτικότητας (*SDG 11: sustainable cities and communities*), και ο τελευταίος αφορά τη διαχείριση της κλιματικής κρίσης και των πολλαπλών συνεπειών της (*SDG 13: climate action*). Στην ουσία, η αναθεωρημένη έκδοση της «Αστικής Ατζέντας» του 2021 έρχεται να αποτιμήσει τον βαθμό της έως τώρα αποτελεσματικότητας του φιλόδοξου αυτού εγχειρήματος και να υποστηρίξει ακόμα πιο έντονα την ανάγκη άμεσης δράσης, όπως επιβάλλουν οι νέες συνθήκες σε διεθνές επίπεδο, και στις εθνικές κλίμακες των χωρών (EC, European Union - *The Urban Agenda for the EU*· European Parliament, 2008· UN Habitat III, 2016· 2020· 2022).

✓ Η Νέα Χάρτα της Λειψίας (New Leipzig Charter, 2020)

Ο «Νέος Χάρτης της Λειψίας» (New Leipzig Charter, UN-Habitat: *Urban agenda platform*), που εγκρίθηκε στις 30 Νοεμβρίου 2020, παρέχει ένα βασικό έγγραφο πλαίσιο πολιτικής για τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη στην Ευρώπη (EC, 2020· Eu2020.de, 2020): υπογραμμίζει ότι οι πόλεις πρέπει να θεσπίσουν ολοκληρωμένες βιώσιμες στρατηγικές αστικής ανάπτυξης και ταυτόχρονα να εξασφαλίσουν την εφαρμογή τους συνολικά, δηλαδή από τις λειτουργικές περιοχές έως τις γειτονιές τους. Το έγγραφο ευθυγραμμίζεται πλήρως με την πολιτική συνοχής και το πλαίσιό της για μια βιώσιμη αστική ανάπτυξη που θα διασφαλίζει τις απαραίτητες δράσεις για του δημόσιους χώρους, τα δίκτυα υποδομών, την εκπαίδευση του πληθυσμού, την καινοτομία και την κλιματική και ενεργειακή ουδετερότητα. Τα κράτη μέλη συμφώνησαν να εφαρμόσουν τον νέο Χάρτη στις εθνικές και στις περιφερειακές αστικές πολιτικές τους· εγκρίθηκε με βάση τον Χάρτη του 2007 για τις βιώσιμες ευρωπαϊκές πόλεις (*Leipzig Charter on Sustainable European Cities*), μέσα από τον οποίο καθιερώθηκε η έννοια της ολοκληρωμένης αστικής ανάπτυξης σε επίπεδο ΕΕ, και ξεκίνησε η ανάπτυξη μεταγενέστερων πρωτοβουλιών, όπως της «Αστικής Ατζέντας» για την ΕΕ.

Συμπερασματικά, από τη συνοπτική παρουσίαση των κειμένων περιφερειακής ανάπτυξης και χωροταξικού σχεδιασμού (Θεματική Ι) και αστικής ανάπτυξης και πολεοδομικού σχεδιασμού (Θεματική ΙΙ) που προηγήθηκε, διαπιστώνεται ότι οι πόλεις και οι ευρύτερες χωρολειτουργικές περιοχές τους καλούνται να παίξουν πρωταγωνιστικό ρόλο στη βιώσιμη ανάπτυξη του ευρωπαϊκού χώρου και του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος. Προϋπόθεση για την επίτευξη ενός τέτοιου στόχου αποτελεί η διασφάλιση κατάλληλων δομών διακυβέρνησης αλλά και μηχανισμών άσκησης πολιτικής σε συνδυασμό με τον προσδιορισμό των απαραίτητων χρηματοδοτικών εργαλείων για την ενθάρρυνση και καθιέρωση σχέσεων συνεργασίας μεταξύ των πόλεων, μέσα από τις οποίες θα αναδειχθούν ισχυρά αστικά δίκτυα υπερτοπικής και υπερεθνικής εμβέλειας σε όλα τα χωρικά επίπεδα. Ως εκ τούτου, κύριες παράμετροι καταλυτικής κρισιμότητας για την εξασφάλιση βιώσιμου σχεδιασμού αποτελεί η διαμόρφωση ευέλικτων μεθοδολογιών και ο προσδιορισμός κατάλληλων κριτηρίων εκτίμησης (ποσοτικών και ποιοτικών) της αστικής δυναμικής πόλεων και οικιστικών δικτύων. Στη σχετική συζήτηση επιδίωκε να συμβάλει η πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης που διατυπώνεται στο Μέρος Δ΄ του βιβλίου με πιλοτικά πεδία εφαρμογής α) το σύνολο των ελληνικών πόλεων-εδρών νομών (νυν ΠΕ) (1999-2003) και β) τα μικρά ακριτικά νησιά των διοικητικών νησιωτικών περιφερειών του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (2019-2023).

3.2 Ο ρόλος της δικτύωσης των πόλεων στην αστική ανάπτυξη

Αντικείμενο του κεφαλαίου αποτελεί η συνοπτική παρουσίαση α) των σύγχρονων τάσεων μετεξέλιξης του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος και του ρόλου των πόλεων στην ανάπτυξη του ευρωπαϊκού χώρου (κεφ. 3.2.1), β) των κύριων συνιστωσών μετασχηματισμού του αστικού χώρου στην ΕΕ όπως έχουν προκύψει από τη μελέτη του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος (κεφ. 3.2.2) και γ) των νέων δεδομένων ανάπτυξης της ευρωπαϊκής επικράτειας που επιβεβαιώνουν τη σημασία αντιμετώπισης της *αστικής δικτύωσης* ως κύριας σταθεράς του χωρικού σχεδιασμού για διασφάλιση αστικής βιωσιμότητας–ανθεκτικότητας (κεφ. 3.2.3).

3.2.1 Τάσεις μετεξέλιξης του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος

Η πόλη είχε πάντα κυρίαρχο ρόλο στην ανάπτυξη των κοινωνικών συστημάτων, ακόμα και σε εποχές που αμφισβητήθηκε ως «γεννήτορας δύναμης» της ανάπτυξης, όταν διατυπώνονταν απόψεις μέσα από τις οποίες υποστηριζόταν η διάλυση και αποσύνθεση της παραδοσιακής πόλης, η χαλάρωση των συνεκτικών της ιστών και η διάσπαση των κοινωνικών της δικτύων.

Κατά τη διάρκεια κυρίως των τριών τελευταίων δεκαετιών, η σημασία του αστικού χώρου γίνεται ολοένα και πιο αντιληπτή, αφού η πλειονότητα του πληθυσμού ζει και δραστηριοποιείται σε αστικές περιοχές. Χωρίς αμφιβολία, οι πόλεις συνιστούν κύριους πυρήνες ανάπτυξης, γι' αυτό και ο ρόλος τους στη διαδικασία ανάπτυξης των χωρών τους είναι καταλυτικής σημασίας (κεφ. 1). Οι πόλεις είναι οι κύριοι υποδοχείς του πληθυσμού και των ανθρώπινων δραστηριοτήτων (Petrella, 1995: 281· Καμχής, 2007). Ωστόσο, την ίδια στιγμή, οι πόλεις και οι λειτουργικές ζώνες τους, εκτός από ανταγωνιστικοί παραγωγικοί συντελεστές, αποτελούν και ισχυρούς πυρήνες πολιτισμού και θύλακες ιστορίας και μνήμης (κεφ. 1.2 και 1.3).

Μέσα από τη συστηματική μελέτη και παρακολούθηση των δυναμικών διεργασιών για τη μετεξέλιξη και τον μετασχηματισμό του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος στη διάρκεια της πρόσφατης τριακονταετίας προκύπτουν τα εξής:

1. Οι τάσεις στη χωρική κατανομή του αστικού πληθυσμού και των οικονομικών δραστηριοτήτων, έως τα μέσα τουλάχιστον της δεκαετίας του '80, συνέβαλαν στην παγίωση της άποψης ότι οι δυναμικές των πληθυσμιακών συγκεντρώσεων που επικράτησαν κατά τις προηγούμενες δεκαετίες, έχουν ανακοπεί ή ανατραπεί. Ως εκ τούτου, στο μέλλον θα πρέπει να αναμένονται πιο ισόρροπα και πιο ισοκατανεμημένα αστικά συστήματα, στα οποία κεντρικό ρόλο αναμένεται να αναλάβουν κυρίως πόλεις μεσαίου/μικρού πληθυσμιακού μεγέθους με σημαντική συγκέντρωση υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας. Η άποψη αυτή, πέρα από την ορατή υποχώρηση των πληθυσμιακών μεγεθών σε μια σειρά μητροπόλεων κατά τη δεκαετία του '70, ενισχύθηκε και από τα αποτελέσματα σειράς θεωρητικών και εμπειρικών αναζητήσεων (Vining, 1986· Rossen & Resnick, 1980· Shishido, 1982· Petrakos & Brada, 1989· Vining, & Pallone, 1982 στο Πετράκος, & Μαρδάκης, 1997).
2. Οι εξελίξεις στα δεδομένα που αφορούν τους ρυθμούς πληθυσμιακής αύξησης στις μητροπολιτικές περιοχές και στις μεγάλες πόλεις σε διεθνή (Cochrane & Vining, 1988· Economist, 1995), ευρωπαϊκή (Krätke, 1993· CEC, 1992· Chesire, 1995) και ελληνική κλίμακα (Πετράκος & Κοτζαμάνης, 1994· Πετράκος & Τσουκαλάς, 1994) και τη δυναμική που αναπτύσσεται στις άμεσα και ευρύτερες περιοχές επιρροής τους, τείνουν να αμφισβητούν την καθολικότητα και τη διάρκεια της χωρικής αποσυγκέντρωσης των μεγάλων πόλεων. Αυτή η διαπίστωση θα λειτουργούσε ευνοϊκά για την ισχυροποίηση της θέσης των πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους στο ευρωπαϊκό αστικό σύστημα. Έτσι, υπάρχουν μητροπολιτικές περιοχές που, εξαιτίας της ανάδειξης *εσωτερικών οικονομιών κλίμακας* που ευνοούν τη συγκέντρωση και τη διεθνοποίηση των δραστηριοτήτων αλλά και την προ-κυκλικότητα των οικονομικών των χωρικών διακυμάνσεών τους, φαίνεται πως επανακτούν τον αναπτυξιακό δυναμισμό τους και επηρεάζουν τα εθνικά αστικά συστήματα των χωρών τους, κυρίως μετά τη δεκαετία του '80 (Πετράκος & Μαρδάκης, 1997). Ταυτόχρονα, μεγάλες πόλεις (κυρίως βόρειων ευρωπαϊκών χωρών) εμφανίζουν τάσεις επαναστικοποίησης, ενώ την ίδια στιγμή φαίνεται πως έχει ανακοπεί η τάση αύξησης του πληθυσμού πόλεων μεσαίων/μικρών πληθυσμιακού μεγέθους. Οι τάσεις αυτές εντοπίζονται στη διάρκεια της ευρωπαϊκής οικονομικής και διαρθρωτικής κρίσης του '70.

Έτσι, προκύπτει ότι η μεγέθυνση των μεγάλων πόλεων ευνοείται κυρίως από κοινωνικο-οικονομικούς και τεχνολογικούς παράγοντες, η συγκέντρωση και ο συσχετισμός των οποίων καθιστούν αυτές τις πόλεις ελκυστικές τοποθεσίες, αφού τόσο στο εσωτερικό τους, όσο και στις ευρύτερες περιοχές επιρροής τους (δίκτυο δορυφόρων πόλεων) οι εξωτερικοί οικονομικοί συντελεστές είναι πιο ευνοϊκοί. Η τάση αυτή παραμένει κυρίαρχη, παρά τη σταδιακή ανάδυση νέων *αστικών συσχετισμών* και σε περιφερειακές περιοχές της Ευρώπης, στις οποίες πόλεις μεσαίου/μικρού μεγέθους αποκτούν κεντρικό ρόλο λόγω της συγκέντρωσης υποδομών, υπηρεσιών και δραστηριοτήτων υπερτοπικής εμβέλειας.

3. Με βάση τη σύγχρονη διεθνή εμπειρία και πρακτική, παράγοντες που συνέβαλαν στην ταυτόχρονη αποσυγκέντρωση μεγαλύτερων πόλεων και στην ενίσχυση μικρών/μεσαίων πόλεων αποτελούν η εξάντληση των *εξωτερικών οικονομιών κλίμακας* για τη βιομηχανία στις μεγάλες πόλεις, το διαρκώς αυξανόμενο κόστος μεταφοράς, η περιβαλλοντική υποβάθμιση, η χαμηλή ποιότητα διαβίωσης αλλά και οι υιοθετούμενες πολιτικές τοπικής–περιφερειακής ανάπτυξης στις εθνικές κλίμακες των χωρών. Εξίσου σημαντικοί παράγοντες αποτελούν η άνοδος της κατά κεφαλήν κατανάλωσης γης σε συνδυασμό με την αύξηση των τιμών των ακινήτων σε κεντρικές αστικές περιοχές, η διαρκής αναδιάρθρωση των τομέων της οικονομίας, η τεχνολογική εξέλιξη, καθώς και οι διοικητικές και χωρικές αναδιαρθρώσεις/ρυθμίσεις σε επίπεδο ΕΕ και κρατών μελών (Henderson, 1986· Nakamura, 1985· Wheaton & Shishido, 1981· Θεοδωρά, 2015α· 2015β· Βασενχόβεν, 2022).
4. Οι τάσεις μετεξέλιξης της δομής–δυναμικής του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος στη διάρκεια του χρόνου αναδεικνύουν την ανάγκη επανεξέτασης της αστικής ανάπτυξης στη βάση μιας πιο ολιστικής προσέγγισης, στο πλαίσιο της οποίας οφείλουν να συνεκτιμώνται: α) οι γνωστές στη βιβλιογραφία επιδράσεις των *οικονομιών συγκέντρωσης* και οι νέες δυναμικές που αναπτύσσονται στον χώρο λόγω της κυριαρχίας φαινομένων όπως είναι η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, η τριτογενοποίηση της παραγωγής, η τουριστικοποίηση, η πολυπολυτισμικότητα και η κλιματική–ενεργειακή κρίση και β) το σύγχρονο πλαίσιο μετασχηματισμού του αστικού χώρου όπως διαμορφώνεται από την ανάδυση νέων *αστικών πολώσεων*, την *αστικοποίηση* του αγροτικού χώρου και τη νέα σχέση κέντρου–περιφέρειας και πόλης–υπαίθρου.

Στο πλαίσιο της εντεινόμενης *αστικοποίησης* του ευρωπαϊκού χώρου, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ακόλουθες συμπερασματικές διαπιστώσεις:

1. Οι ραγδαίες πολιτικές, κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές που είναι σε εξέλιξη, έχουν σηματοδοτήσει αλλαγές στη δομή, στη μορφή και στην οργάνωση του αστικού χώρου και στις σχετικές αντιλήψεις και πρακτικές αστικής ανάπτυξης-σχεδιασμού. Ο προβληματισμός εστιάζεται περισσότερο σε θέματα που αναδεικνύουν οι τρέχουσες εφαρμογές και λιγότερο σε προβληματισμούς για την παραγωγή του χώρου συναρτήσει κοινωνικών προσταγμάτων. Η διατύπωση εναλλακτικών σεναρίων αστικής ανάπτυξης σε εθνικό επίπεδο από τα κράτη μέλη της ΕΕ αντιμετωπίζει σημαντικές δυσκολίες, καθιστώντας πιο αναγκαία παρά ποτέ την ανάπτυξη κατάλληλης μεθοδολογίας και τον προσδιορισμό κριτηρίων για τον ορισμό των αξόνων δράσης. Αξίες όπως είναι η μείωση της ανισότητας, η αποδοχή της διαφορετικότητας και η ποιότητα της συλλογικής ζωής αποκτούν ειδική βαρύτητα, κυρίως στη συγκυρία της πολύπλευρης κρίσης όπου οι συνθήκες και οι συγκυρίες δεν φαίνεται να κινητοποιούν τις ίδιες διαδικασίες ούτε να έχουν τις ίδιες συνέπειες σε κάθε εδαφικό τμήμα του χώρου (κεφ. 1 και 2).
2. Στο πλαίσιο αυτών των ραγδαίων μεταβολών και των χωρικών ανακατατάξεων που τις συνοδεύουν, η σημασία των πόλεων στην ανάπτυξη των χωρών και των περιοχών τους ενισχύεται διαρκώς, καθιστώντας όλο και πιο αναγκαίο τον καθορισμό μιας ρητά διατυπωμένης στρατηγικής αστικής ανάπτυξης που θα υποστηρίζεται από κατάλληλες πολιτικές-στρατηγικές χωρικής ανάπτυξης και ρύθμισης (κεφ. 3.3). Η διαρκώς εντεινόμενη παγκοσμιοποίηση των οικονομιών και οι νέες αναπτυξιακές συνθήκες που διαμορφώνονται στην ευρύτερη περιοχή της Βαλκανικής χερσονήσου, της Ανατολικής Ευρώπης και της ΝΑ Μεσογείου σε συνδυασμό με την επιδίωξη διασφάλισης ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μέσα από την υιοθέτηση θεσμών για την

υποστήριξη των διευρωπαϊκών δικτύων και την ταυτόχρονη κυριαρχία νέων τάσεων στη διαδικασία εκσυγχρονισμού της παραγωγής (π.χ. νέες τεχνολογίες, διάχυση γνώσης, καινοτομία κ.ά.) αλλά και τις αλλαγές στα πρότυπα ζωής και εποικισμού, αποκρυσταλλώνουν μια νέα σχέση πόλης–υπαίθρου, προσδιορίζουν τον νέο ρόλο των πόλεων στη διαδικασία της ρύθμισης και οργάνωσης του χώρου σε όλα τα διαφορετικά επίπεδα και κατηγορίες του και ενισχύουν τη σχέση των πόλεων με τις πολιτικές τοπικής–περιφερειακής ανάπτυξης (κεφ. 1 και 2).

3. Σε αυτές τις συνθήκες, το ζήτημα της αστικής ανάπτυξης πρέπει να επανατοποθετηθεί λαμβάνοντας υπόψη τις νέες διεθνείς και ευρωπαϊκές τάσεις στους τομείς της οικονομίας και της παραγωγής του χώρου. Προς αυτή την κατεύθυνση, ιδιαίτερης κρισιμότητας είναι η διατύπωση πολιτικών αστικής οργάνωσης με χωρικό επίπεδο μελέτης-εφαρμογής όχι μόνο τις πόλεις και τις λειτουργικές περιοχές τους αλλά και το ευρύτερο οικιστικό δίκτυο του οποίου αποτελούν τμήμα στη βάση μιας ολοκληρωμένης περιφερειακής πολιτικής (ΙΠΑ, 1998· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2011: 9-10· 2013). Επιπλέον, για τη διασφάλιση της σύγκλισης του ευρωπαϊκού χώρου και την άμβλυνση των χωρικών ανισοτήτων έχει σημασία η συνεκτίμηση της διαφορετικότητας των τοπικών και περιφερειακών ιδιαιτεροτήτων των κρατών μελών της ΕΕ, γιατί μέσα από εκείνη θα προκύψουν οι ανάγκες και οι προτεραιότητες σχεδιασμού σε κάθε περίπτωση. Η κρισιμότητα συνεκτίμησης των τοπικών ιδιαιτεροτήτων στον χωρικό σχεδιασμό αποτελεί, άλλωστε, και έναν από τους κύριους λόγους για την εκπόνηση του ΣΑΚΧ και των κειμένων που ακολούθησαν (κεφ. 3.1.2), όπου επισημαίνεται η ανάγκη χωρικού προσανατολισμού των αναπτυξιακών πολιτικών: οι συνέπειές τους στον χώρο μπορεί να είναι σημαντικές και ικανές να επηρεάσουν την αναπτυξιακή διαδικασία σε κάθε χωρικό επίπεδο (υπερεθνικό, εθνικό, περιφερειακό, τοπικό).

Σε αυτό το δυναμικό πλαίσιο συνθηκών και συγκυριών με τις ποικίλες επιπτώσεις στον ευρωπαϊκό χώρο και στις εθνικές κλίμακες των χωρών, τα θέματα αστικής ανάπτυξης επανακαθορίζονται σε μια νέα βάση, στην οποία οι πόλεις αναλαμβάνουν κεντρικό ρόλο. Είναι μια βάση πιο σύνθετη και διαφοροποιημένη σε σχέση με το παρελθόν, καθώς στις σύγχρονες συνθήκες νέες δομές *αναπτυξιακών πόλων* εμφανίζονται. Πρόκειται για πόλους που έχουν περισσότερο τη μορφή *αστικών συσχετισμών*, οι οποίοι προκύπτουν από την κυριαρχία των φαινομένων της *αστικής πόλωσης*, *διάχυσης* και *δικτύωσης* σε κεντρικές/περιφερειακές περιοχές. Ο κύριος μηχανισμός οργάνωσης αυτών των αναπτυξιακών πόλων στηρίζεται στις εντεινόμενες τάσεις χωρικής συγκέντρωσης πληθυσμού και υποδομών σε αστικές περιοχές και ενισχύεται μέσα από την ενεργοποίηση των διαδικασιών διάχυσής τους στις περιμετρικές ζώνες των πόλεων (ή και αρκετά ευρύτερα εκείνων) και της δικτύωσης των πόλεων. Η ανάπτυξη και οι τάσεις της μετεξέλιξης των φαινομένων της αστικής πόλωσης, διάχυσης και δικτύωσης εξαρτώνται από τα επίπεδα των παρεχόμενων υπηρεσιών και τα δίκτυα υψηλής ταχύτητας επιβατικών μεταφορών (ΕΜΠ, 1996: 3.13-3.14). Μέσα από αυτές τις διεργασίες, εντείνεται η σημασία αντιμετώπισης των χωρικών θεμάτων που σχετίζονται με τη συγκρότηση *αστικών συσχετισμών*, τη σχέση αστικών και αγροτικών περιοχών, την οργάνωση των συστημάτων μεταφορών–υποδομών (παραγωγής, τεχνικών, κοινωνικών) και τη διαχείριση των φυσικών–πολιτισμικών πόρων και του τοπίου στο πλαίσιο του χωρικού σχεδιασμού (χωροταξικού και πολεοδομικού) και του κοινωνικο-οικονομικού προγραμματισμού (κεφ. 1 και 2).

3.2.2 Βασικές συνιστώσες μετασχηματισμού του ευρωπαϊκού αστικού χώρου

Από τη μελέτη του μετασχηματισμού των αστικών συστημάτων των πόλεων και των αγροτικών περιοχών, ο οποίος βρίσκεται σε εξέλιξη στον ευρωπαϊκό χώρο, διαπιστώνεται η εντυπωσιακή διασύνδεση των αστικών περιοχών με περιοχές της υπαίθρου. Βασικές συνιστώσες του εν λόγω μετασχηματισμού, που μπορούν να λειτουργήσουν ως πεδία επανεκκίνησης της συζήτησης για την ανάπτυξη και δυναμική του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος, αποτελούν:

1. Η σημαντική ενίσχυση της *αστικής δικτύωσης* συναρτάται με την ενίσχυση της δικτύωσης των μεγαλύτερων και μικρότερων πόλεων αλλά και των οικισμών της υπαίθρου. Μεταξύ των πόλεων διαμορφώνονται συμπληρωματικές σχέσεις που εντατικοποιούνται μεταξύ τους, συχνά ανεξάρτητα από τη χωρική γειτνίαση και το πληθυσμιακό μέγεθος των πόλεων. Εντούτοις, τα αστικά δίκτυα που διαμορφώνονται δεν είναι ομοιογενή: διαθέτουν *κέντρα*, τα οποία διαφοροποιούνται μεταξύ τους ανάλογα με τη βαρύτητά τους (αναπτυξιακή δυναμική και ακτίνα επιρροής). Έτσι, αν παλαιότερα οι διαφοροποιήσεις αυτές είχαν *πυραμιδοειδή μορφή*, σήμερα αυτό συμβαίνει πολύ λιγότερο, αφού υπάρχουν περιπτώσεις πόλεων μεσαίου και μικρού πληθυσμιακού μεγέθους οι οποίες, λόγω των υποδομών στρατηγικής σημασίας που συγκεντρώνουν αλλά και της θέσης τους στο δίκτυο μεταφορών, διαθέτουν πιο ισχυρή κεντρικότητα από μεγαλύτερες πόλεις σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο (κεφ. 1 και 2).
2. Η *αστική δικτύωση* λαμβάνει ιδιαίτερη μορφή στις περιμετρικές ζώνες των πόλεων. Έτσι, οι πόλεις διαχέονται προς τον περιαστικό τους χώρο. Όμως, πέρα από την περιαστική τους περιοχή, την ίδια στιγμή συνδέονται ισχυρά και με μικρότερους οικισμούς και πόλεις που αποτελούν κέντρα ή δίκτυα κέντρων περιοχών της υπαίθρου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, διαμορφώνονται ευρύτερες περιοχές αστικής ανάπτυξης ποικίλων μορφών. Ιδιαίτερη σημασία έχει η περιαστική διεύρυνση των μεσαίων και μικρών πόλεων, η οποία εμφανίζεται ιδιαίτερα έντονη στην περίπτωση της Ελλάδας (κεφ. 1.3 και 2.1.2).
3. Το δυναμικό αγροτικών δραστηριοτήτων περιορίζεται στην πλειονότητα των αγροτικών περιοχών. Έτσι, το παραγωγικό πρότυπο αλλάζει σημαντικά, κυρίως μέσα από τη διάχυση τομέων των υπηρεσιών, του τουρισμού αλλά και της μεταποίησης. Ταυτόχρονα, τα δίκτυα οικισμών της υπαίθρου, αντί να αναπτύσσονται αυτόνομα, στρέφονται προς τις πιο κοντινές σε εκείνα πόλεις για παροχή υπηρεσιών. Η τάση αυτή επιβεβαιώνει την ανάγκη για εταιρική σχέση πόλης–υπαίθρου, όπως έχει υποστηριχτεί και σε προηγούμενα κεφάλαια του βιβλίου (κεφ. 1.1, 1.3 και 2.1.3).

Οι παραπάνω κύριες συνιστώσες μετασχηματισμού του αστικού χώρου θα αποτελέσουν επίκεντρο του ενδιαφέροντος και στα επόμενα κεφάλαια, αφού συγκροτούν το υπόβαθρο για τη διατύπωση της πρότασης τυπολογικής ταξινόμησης των πόλεων (κεφ. 9-11) και ταυτόχρονα λειτουργούν ως αφετηρία επανεκκίνησης της σχετικής συζήτησης στην Ελλάδα και ευρύτερα εκείνης (κεφ. 12-13).

3.2.3 Διαφαινόμενες τάσεις και νέα δεδομένα αστικής ανάπτυξης στην ΕΕ

Από τη σύντομη αναδρομή στον ρόλο των πόλεων στην αστική ανάπτυξη που προηγήθηκε, προκύπτει ότι αυτός έχει υποστεί αλλαγές με ποικίλες επιπτώσεις στη δομή, στα χαρακτηριστικά και στην αναπτυξιακή δυναμική των οικιστικών δικτύων. Οι αλλαγές αυτές αποτελούν συνέπεια παραγόντων διαφορετικής φύσης (κεφ. 1.1, 1.3 και 2.1). Αναμφίβολα, η πολυπλοκότητα αυτή των επιρροών, οι οποίες έχουν τη βάση τους στην αγορά, επιδρούν ποικιλοτρόπως στη διαμόρφωση του σύγχρονου χωροταξικού–πολεοδομικού γίγνεσθαι.

Έτσι, πιο συγκεκριμένα, οι βιομηχανίες σταδιακά (αλλά σταθερά) μετατρέπονται από *υψηλής οργανικής σύνθεσης κεφαλαίου* σε *υψηλής οργανικής σύνθεσης επιστημονικής εργασίας,* δηλαδή σε βιομηχανίες *έντασης γνώσης*. Η τάση αυτή έχει επιδράσει καταλυτικά στο μέλλον των σύγχρονων οικιστικών δικτύων μέσα από την ανάδυση νέων ανταγωνιστικών αστικών συσχετισμών, η ανάπτυξη των οποίων βασίζεται στο ανθρώπινο δυναμικό και σε στοιχεία υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς (π.χ. δίκτυα γνώσης και πολιτισμού, δίκτυα δημιουργικής επιχειρηματικότητας) (κεφ. 1.2) (Theodora, 2019· 2020a· 2020b).

Στο πλαίσιο των αλλαγών του παραγωγικού προτύπου σε συνθήκες «τεχνολογικής επανάστασης», νέες μορφές αστικής ανάπτυξης (σε κατοικία, παραγωγικές δραστηριότητες κ.ά.) κάνουν την εμφάνισή τους. Ο τρόπος λειτουργίας των κεντρικών αστικών περιοχών αλλάζει λόγω του ποικίλου ρόλου που αποκτούν. Ταυτόχρονα, νέες λειτουργίες κλίμακας αναπτύσσονται μέσα από την επιλογή για τη θέση εγκατάστασης των υποδομών παραγωγής και υπηρεσιών και τα πρότυπα χωρικής οργάνωσης που υιοθετούν, τα οποία επιδρούν άμεσα ή έμμεσα στη συγκρότηση του αστικού χώρου, κυρίως μέσα από τις ροές ανθρώπων, αγαθών, κεφαλαίου που προκαλούν. Ταυτόχρονα, οι χρήσεις γης εντατικοποιούνται, ενώ οι τιμές της γης αυξάνονται. Οι πόλεις μετεξελίσσονται σε νέες οντότητες, λαμβάνοντας τη μορφή πολυκεντρικών αστικών

συγκεντρώσεων, οι οποίες θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν ως αστικοποιημένες περιφέρειες (κεφ. 1). Από την άλλη πλευρά, η διαρκής διόγκωση των πόλεων διαμορφώνει συνθήκες μετασχηματισμού και διαφοροποίησης και στο εσωτερικό τους, με αποτέλεσμα τα νέα αυτά αστικά μορφώματα να παρουσιάζουν, κατά τμήματα, πολύτυπα (συχνά αντιθετικά) λειτουργικά χαρακτηριστικά με ποικίλες επιρροές στην οργάνωση του αστικού χώρου σε όλα τα διαφορετικά χωρικά επίπεδα. Εντός αυτής της διαφοροποιημένης πολυκεντρικής αστικής συγκέντρωσης (όταν οι συνθήκες το ευνοούν) μπορεί να αναπτυχθούν ειδικά λειτουργικά χαρακτηριστικά που θα εξυπηρετούν τους αναπτυξιακούς στόχους κάθε πόλης: ακριβώς επειδή οι στόχοι αυτοί δεν είναι οι ίδιοι για κάθε πόλη ούτε παραμένουν σταθεροί, η επίδρασή τους στην αστική ανάπτυξη είναι ένα θέμα αμείωτου ερευνητικού ενδιαφέροντος (Θεοδωρά, 2014· 2015α· 2015β· 2016α· 2018δ· 2018ε).

Σε αυτές τις συνθήκες, μετά από μια περίοδο έντονης *προαστικοποίησης* και *αποαστικοποίησης* (κεφ. 1.1), οι μεγάλες πόλεις επιδιώκουν διατήρηση της κυριαρχίας τους, ενώ οι πόλεις μεσαίου/μικρού μεγέθους προσπαθούν να αυξήσουν τη δημιουργία ευκαιριών για ισχυροποίηση της πληθυσμιακής και οικονομικής τους βάσης. Οι επιδιώξεις αυτές επιχειρούνται κυρίως μέσα από πολιτικές διατήρησης ή/και προσέλκυσης πληθυσμού, την προώθηση στρατηγικών για την ανάπτυξη των υποδομών (κοινωνικών και τεχνικών), τη στήριξη των τομέων παραγωγής και τη διασφάλιση προσβασιμότητας και δικτύωσης και την οργάνωση των δικτύων μεταφορών, επικοινωνιών και τεχνολογίας. Βασική επιδίωξη των πόλεων αποτελεί η ενίσχυση της διεθνούς ανταγωνιστικότητάς τους, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα την εσωτερική συνοχή τους και την αποτροπή της διάλυσης του αστικού ιστού και της αλλοίωσης της φυσιογνωμίας τους. Προς αυτή την κατεύθυνση, λύσεις αναζητούνται στην υιοθέτηση κατάλληλων στρατηγικών ενίσχυσης και αξιοποίησης της γνώσης και τεχνολογικής ανάπτυξης, της διασφάλισης ποιοτικού αστικού περιβάλλοντος και της διαχείρισης των φυσικών και πολιτιστικών διαθεσίμων (Θεοδωρά, 2004· Theodora, 2019· 2020a· 2020b).

Η παγκοσμιοποίηση των οικονομιών φαίνεται να έχει αυξήσει με γεωμετρική πρόοδο τον ανταγωνισμό και έχει μεταβάλει τα χαρακτηριστικά του. Από το πρότυπο της μαζικής παραγωγής έχουμε περάσει σε πρότυπα προώθησης της συνεργασίας και δικτύωσης. Σημαντικό ρόλο σε αυτή τη μετάβαση έχει παίξει και η αστική δομή του ευρωπαϊκού χώρου, η οποία καθιστά αναγκαία την προώθηση ισχυρής δικτύωσης των επιμέρους υποδομών και δραστηριοτήτων, αφού —με τη σημερινή του μορφή (Καμχής, 2007: 252)— μπορεί να θεωρηθεί σύνθεση όλων των δικτύων που έχουν δημιουργηθεί και αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια σε όλους σχεδόν τους τομείς της κοινοτικής πολιτικής. Ωστόσο, ανεξάρτητα από την ύπαρξη ή όχι της ΕΕ, αυτή καθαυτή η κοινωνία και οικονομία έχει εξελιχθεί σε δικτυακή κοινωνία (Albrechts & Mandelbaum, 2005). Μάλιστα, η φύση της ΕΕ ενισχύει ακόμα περισσότερο αυτή την τάση της δικτύωσης. Έτσι, η ανάγκη συμμετοχής των κρατών μελών στα δρώμενα της ΕΕ επιβάλλει τη δημιουργία δικτυώσεων ακόμα και σε περιοχές που δεν ήταν απαραίτητο. Από καιρό έχει πια καταστεί σαφές ότι η ΕΕ μόνο μέσα από την οργάνωση ισχυρών αστικών δικτύων στην επικράτειά της θα κατορθώσει να αντιμετωπίσει τον διεθνή ανταγωνισμό και θα διασφαλίσει την επιδιωκόμενη εδαφική και κοινωνικο-οικονομική συνοχή στο εσωτερικό της.

Είναι σαφές ότι η *αστική δικτύωση* αποτελεί έναν ουσιαστικό μετασχηματισμό των *αστικών δομών*, γι' αυτό και είναι σημαντική πρόκληση στο επίπεδο της αστικής πολιτικής. Σήμερα, μια πόλη τείνει να παίξει λιγότερο την «κορυφή της πυραμίδας» του δικτύου των οικισμών της περιοχής επιρροής της και του ευρύτερου αστικού και αγροτικού χώρου σε εθνικό επίπεδο. Επιδιώκει να ενταχθεί σε αστικά δίκτυα, τα οποία ξεπερνούν την τοπική, περιφερειακή, εθνική κλίμακα. Αυτό συμβαίνει γιατί έχει αναγνωριστεί ότι η δικτύωση εξυπηρετεί την ανάπτυξη σχέσεων συμπληρωματικότητας, γεγονός που έχει αποδειχθεί ότι μπορεί να συμβάλλει στην ανάπτυξη των πόλεων και των ευρύτερων περιοχών τους. Με βάση, μάλιστα, την έως τώρα εμπειρία προκύπτει ότι, όταν η δικτύωση στηρίζεται στην αυθόρμητη λειτουργία της αγοράς, οδηγεί σε νέας μορφής χωρικές ανισότητες. Έτσι, για να μπορέσει να επιτευχθεί ισόρροπη ανάπτυξη πρέπει να υπάρξουν πολιτικές ενθάρρυνσης και προώθησης της συνεργασίας πόλεων μέσα από την αξιοποίηση των τοπικών χαρακτηριστικών και ιδιαιτεροτήτων. Έμφαση δίνεται στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, δηλαδή περιοχές που, παρά τα χαμηλά ποσοστά πληθυσμιακής συγκέντρωσης και ανάπτυξης, διαθέτουν φυσικό-πολιτιστικό πλούτο και υποδομές υπερτοπικής εμβέλειας και μέσα από την υιοθέτηση κατάλληλων στρατηγικών συνεργασίας θα μπορούσαν να αποτελέσουν εν δυνάμει *πόλους ανάπτυξης*, οι οποίοι θα μπορούσαν να λειτουργήσουν εξισορροποιητικά στο ευρωπαϊκό αστικό σύστημα μέσα από τη σταδιακή ισχυροποίηση λιγότερο κεντρικών περιοχών της ευρωπαϊκής επικράτειας (ΕΜΠ, 1996: 1.8-1.14· Θεοδωρά,

2015α˙ 2015β). Σε αυτή τη λογική, αρκετές κυβερνήσεις ευρωπαϊκών κρατών έχουν προχωρήσει στην υιοθέτηση πολιτικών για τη δικτύωση των πόλεών τους μέσα από την οργάνωση ανταγωνιστικών χωρικών συναθροίσεων. Διαπιστώνεται, μάλιστα, ότι ανάλογα με τα χαρακτηριστικά και το είδος των υποδομών των πόλεων που συγκροτούν αυτά τα «οικιστικά πλέγματα» μπορούν να προκύψουν ποικίλα αστικά δίκτυα σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, όπως πολιτικού, οικονομικού, πολιτιστικού, εκπαιδευτικού, ερευνητικού ή και άλλου χαρακτήρα και προσανατολισμού[4].

Η παραπάνω πρακτική υποστηρίζεται και από τα επίσημα κείμενα της ΕΕ (κεφ. 3.1). Μάλιστα, φαίνεται ότι στην οργάνωση αστικών δικτύων βασικό ρόλο παίζουν ο προσανατολισμός της οικονομίας και η ύπαρξη υποδομών υπερτοπικής σημασίας, και πολύ λιγότερο το πληθυσμιακό μέγεθος των πόλεων. Έτσι, αναδεικνύονται η δυναμική πόλεων μεσαίου και μικρού μεγέθους και ο κρίσιμος ρόλος τους στην άμβλυνση των ανισοτήτων και στην ενίσχυση και των λιγότερο κεντρικών περιοχών (Θεοδωρά, 2004: παράρτημα Μέρους Α΄: Χ. Α-1 και Χ. Α-2). Τα κριτήρια του πληθυσμιακού μεγέθους και της θέσης των πόλεων στο εθνικό σύστημα διοίκησης δεν είναι μείζονος σημασίας, αλλά προτεραιότητα αποτελούν η εκτίμηση της βαρύτητας των πόλεων σε εθνικό επίπεδο βάσει χωρικών κριτηρίων περιφερειακής εμβέλειας με επίκεντρο τον βαθμό προσβασιμότητας και η ποιοτική διάσταση των υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας (π.χ. εκπαίδευση, έρευνα, πολιτισμός), γεγονός που θα μπορούσε να ανοίξει νέους δρόμους στην αξιολόγηση της δυναμικής των πόλεων και στην ανάδειξη της κεντρικότητάς τους στο εθνικό και υπερεθνικό οικιστικό δίκτυο. Προς αυτή την κατεύθυνση, η εκτίμηση των δυνατοτήτων των πόλεων να μπορούν να λειτουργούν ως τμήματα *αστικών συσχετισμών* θα μπορούσε να συμβάλλει στη διασφάλιση μιας πιο ισόρροπης πολυκεντρικής αστικής ανάπτυξης.

Στο πλαίσιο του αναπτυξιακού προγραμματισμού και του χωρικού σχεδιασμού, ζητούμενο πρέπει να είναι η αξιοποίηση των συγκριτικών τοπικών πλεονεκτημάτων των πόλεων και των λειτουργικών τους περιοχών, με τρόπο ώστε να διασφαλίζεται η ένταξή τους σε ανταγωνιστικά αστικά δίκτυα. Η επιδίωξη αυτή δεν είναι εύκολη ούτε αυτονόητη: συχνά συνοδεύεται από αντιπαραθέσεις, ακριβώς επειδή επιχειρείται μέσα από μια διαδικασία που συσχετίζεται (άμεσα ή έμμεσα) με έννοιες (όπως: χώρος, ανάπτυξη, κοινωνία) το περιεχόμενο και τα όρια των οποίων διαφοροποιούνται στον χρόνο και στη διάρκεια της ίδιας περιόδου ως συνέπεια των διαρκώς μεταβαλλόμενων συνθηκών/συγκυριών και των σχετικών με αυτές αντιλήψεων, εξαιτίας της διαφορετικότητας των συμφερόντων που διατηρούν οι διαφορετικοί εμπλεκόμενοι στη διαδικασία. Έτσι, προκύπτουν στον χώρο διαφοροποιημένης δυναμικής *αστικοί συσχετισμοί* που δημιουργούν πολώσεις, οι οποίες συμβάλλουν στη διεύρυνση των ανισοτήτων σε κύριους τομείς όπως της απασχόλησης και πρόσβασης, σε όλα τα χωρικά επίπεδα. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των πόλεων, ο οποίος εντείνεται διαρκώς, κυρίως μετά τη δεκαετία του ’90, αναμφίβολα οδηγεί στη διαφοροποίηση του ρόλου των πόλεων και επιδρά καταλυτικά στη μορφή και δομή της αστικής ιεραρχίας σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο (κεφ. 1.3).

Αν και η έως τώρα εμπειρία έχει δείξει ότι δεν υπάρχει εύκολη απάντηση για την κοινωνικο-οικονομική ισχυροποίηση και την ενίσχυση της εξωστρέφειας των πόλεων, φαίνεται πως η ύπαρξη οργανωμένου συστήματος διοίκησης, αναπτυξιακού προγραμματισμού και σχεδιασμού, κατάλληλα υποστηριζόμενου από ένα σύγχρονο και ευέλικτο θεσμικό πλαίσιο που μπορεί να ενθαρρύνει τη συνεργασία των πόλεων[5] και να διασφαλίσει ένα ασφαλές περιβάλλον για επενδύσεις, μπορεί να αποτελέσει βασικό παράγοντα για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των πόλεων και την ένταξή τους σε αστικά δίκτυα υπερτοπικής και υπερεθνικής εμβέλειας. Σε κάθε περίπτωση, προϋπόθεση για τη βιώσιμη τοπική ανάπτυξη των τόπων και των τοπικών κοινοτήτων τους αποτελεί η διασφάλιση της προστασίας των φυσικών και πολιτιστικών πόρων και της διαχείρισης των τοπικών χαρακτηριστικών με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην υπονομεύονται η ποιότητα και η φέρουσα ικανότητα του φυσικού–πολιτιστικού και αστικού περιβάλλοντος. Υποστηρίζεται πως μόνο μέσα από τον σεβασμό των τόπων μπορεί να διασφαλιστεί η οργανική ένταξη πόλεων/οικισμών σε

[4]Ενδεικτικά: πολιτιστικά δίκτυα πόλεων, ΗΠΑ δίκτυο πανεπιστημίων & ερευνητικών κέντρων (π.χ. West Philadelphia, Pennsylvania), δίκτυα πανεπιστημιουπόλεων, τεχνοπόλεων, ερευνητικών κέντρων υψηλής τεχνολογίας (ιαπωνικό δίκτυο τεχνοπόλεων, «Μπανάνα» κ.ά.). Στην περίπτωση της ΕΕ, δίκτυα πόλεων οργανώνονται στο πλαίσιο ειδικών προγραμμάτων που αφορούν την εσωτερική (κράτη μέλη της ΕΕ) ή και την εξωτερική (τρίτες χώρες) διαπεριφερειακή συνεργασία, όπως είναι το PACTE, που αφορά την εσωτερική συνεργασία (θεματικές ενότητες: δημόσια διοίκηση, οργάνωση/διαχείριση της χωρικής ανάπτυξης, μεταφορές, τεχνολογία/έρευνα, περιβάλλον, υποστήριξη ΜΜΕ, ενέργεια/τοπικοί πόροι, τουριστική ανάπτυξη), το RECITE, το οποίο σκοπό έχει τη συγκρότηση αστικών δικτύων και στοχεύει στην οικονομική ανάπτυξη των πόλεων, και το ECOS-OUVERTURE, με αναφορά στην εξωτερική συνεργασία {Μπεριάτος, στο Οικονόμου, & Πετράκος, 1999: 535-543}.

[5]Π.χ.: κατάλληλες μορφές αστικού σχεδιασμού και διακυβέρνησης, όπως νέες συμμετοχικές διαδικασίες, εταιρική σχέση δημόσιου και ιδιωτικού τομέα κ.ά.

βιώσιμους αστικούς συσχετισμούς που θα μπορέσουν να αναλάβουν τον ρόλο ισχυρών αναπτυξιακών πόλων στον διεθνή χάρτη.

Όμως, ποιες πόλεις συγκεντρώνουν τα χαρακτηριστικά εκείνα που θα επιτρέψουν την ένταξή τους σε ισχυρά δίκτυα;

Η σύγχρονη πρακτική έχει αποδείξει ότι οι πόλεις αυτές δεν είναι απαραίτητα οι μεγάλες σε μέγεθος, ούτε όσες κατέχουν ανώτερες θέσεις στα εθνικά ιεραρχημένα διοικητικά δίκτυα. Αντίθετα, συγκριτικό πλεονέκτημα —και ως εκ τούτου αυξημένες πιθανότητες οργανικής ένταξης σε ισχυρά διεθνή αστικά δίκτυα ανάπτυξης— εμφανίζουν οι πόλεις που συνδυάζουν θέση γεωπολιτικής βαρύτητας, πλούσια φυσική και πολιτιστική κληρονομιά, μια όσο το δυνατόν πιο πολυτομεακή οικονομική βάση που συνταιριάζει ποικίλους τομείς παραγωγής, υπηρεσιών και λειτουργιών, την αναγκαία υποδομή υπερτοπικής σημασίας σε βασικούς τομείς της παραγωγής και των τεχνικών και κοινωνικών υποδομών, υψηλό δείκτη προσβασιμότητας (δηλ. συνύπαρξη δικτύων μεταφορών και επικοινωνιών υπερτοπικής εμβέλειας) και ποιοτικό αστικό περιβάλλον. Ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι πόλεις που διαθέτουν υψηλού επιπέδου εκπαιδευτική–ερευνητική υποδομή ικανή να διασφαλίσει την απαραίτητη συγκέντρωση ανθρώπινου δυναμικού με επιστημονική εξειδίκευση κυρίως σε τομείς προηγμένης τεχνολογίας, προκειμένου να διασφαλίζονται η βέλτιστη δυνατή κατανόηση και εκτίμηση των εκάστοτε συνθηκών και συγκυριών και η απαραίτητη ευελιξία προσαρμογής για την ικανοποίηση των αναγκών και προτεραιοτήτων (κεφ. 1.3). Σε αυτές τις διαπιστώσεις έχει στηριχτεί το ερευνητικό αντικείμενο του βιβλίου όπου, με άξονα τη σύγχρονη προβληματική αστικής ανάπτυξης, διατυπώνεται μια νέα μεθοδολογική προσέγγιση για την εκτίμηση της αστικής δυναμικής στην Ελλάδα και την τυπολογική ταξινόμηση πόλεων/περιοχών ικανών να αναλάβουν τον ρόλο *αναπτυξιακών πόλων*, μέσα από μια λογική συνεργασίας που θα αποτελέσει το επίκεντρο του ενδιαφέροντος σε μελλοντικό στάδιο (ανάδειξη *αστικών συσχετισμών*) (Μέρος Δ΄).

Αντί επιλόγου

Έχοντας παρουσιάσει τη σύγχρονη προβληματική για την ανάπτυξη του αστικού χώρου και την οργάνωση του δικτύου οικισμών στην Ευρώπη αλλά και τον ρόλο της δικτύωσης πόλεων/οικισμών στην αστική ανάπτυξη, στο επόμενο κεφάλαιο θα αναδειχτούν ζητήματα *αστικής δυναμικής*, με εστίαση στην ανάδειξη αφενός της κρισιμότητας της τυπολογικής ιεράρχησης των πόλεων στη διαδικασία χωρικής ανάπτυξης-σχεδιασμού και αφετέρου της ανάγκης για ύπαρξη μιας συνολικής, σαφώς διατυπωμένης αστικής πολιτικής για τις εθνικές κλίμακες των χωρών.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Agarwal, P. (2001) “Walter Christaller: hierarchical patterns of urbanization”. *CSISS Classics*. UC Santa Barbara: Center for Spatially Integrated Social Science. Available at: https://escholarship.org/uc/item/6188p69v

Albrechts, L. & Mandelbaum, S.J. (2005) *The network society : a new context for planning?*. London: Routledge.

Alexander, E.R. (1992) *Approaches to planning: introducing current planning theories*, *concepts and issues*. Luxembourg: Gordon and Breach.

Allen, A. & You, N., eds. (2002) *Sustainable urbanisation: bridging the green and brown agendas*. London: University College London.

Allmendinger, P. (2002) *Planning theory*. Basingstoke: Palgrave.

Allmendinger, P. & Tewdwr-Jones, M., eds. (2002) *Planning futures: new directions for planning theory*. London: Routledge.

Boudeville, J.-R., ed. (1968) “L’espace et les pôles de croissance”. *Recherches et Textes Fondamentaux*. Paris: Presses Universitaires de France.

Bourne, L.S. (1975) *Urban systems: strategies for regulation*. Oxford: Clarendon Press.

Bourne, L.S., Sinclair, R. & Dziewoński, K., eds. (1984) *Urbanization and settlement systems*. Oxford: Oxford University Press.

Bradford, M.G. & Kent, W.A. (1978) *Human geography: theories and their applications*. Oxford: Oxford University Press.

Briney, A. (2020) *An overview of Christaller' s central place theory*. Available at: https://www.thoughtco.com/central-place-theory-1435773

Christaller, W. (1966) *Central places in Southern Germany.* Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

Cochrane, S.G. & Vining, D.R. (1988) "Population migration in the developed world: some further comments". *International Regional Science Review*, 11(3), 277-278. https://doi.org/10.1177/016001768801100306

Conjunto Universitário Candido Mendes (1977) *Urban networks: structure and change*. Seminar held in Brasilia, Rio de Janeiro.

ESPON (2006b) *ESPON ATLAS: mapping the structure of the European territory.* ESPON Project 3.1. Bonn: Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung.

ESPON (2010b) FOCI: *Future Orientations for Cities: final report*. Brussels: ESPON & ULB.

ESPON (2012a) *PURR: Potentials of Rural Regions: final report*. Luxembourg: ESPON & Norwegian Institute for Urban and Regional Research.

ESPON (2014b) *ET2050: Territorial scenarios and visions for Europe: final report*. Luxembourg: ESPON & MCRIT LTD.

Eu2020.de (2020) New *Leipzig Charter: he transformative power of cities for the common good.* Available at: https://futurium.ec.europa.eu/sites/default/files/2021-03/new_leipzig_charter_en.pdf

European Commission (EC) (1991) *Europe 2000: outlook for the development of the Community's territory*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Available at: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b1380f75-b5c2-4deb-94b4-49ab9a6c853b

European Commission (EC) (1994) *Europe 2000+: cooperation for European territorial development*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Available at: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a013b868-0e56-433f-98f7-5ae827c7f887

European Commission (EC) (1995) *Development prospects of the central Mediterranean regions (Mezzogiorno–Greece)*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Commission (EC) (1999) *European Spatial Development Perspective: towards balanced and sustainable development of the territory of the European Union*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Commission (EC) (2005) *On the review of the sustainable development strategy: a platform for action.* COM (2005) 658 final. Brussels: Publications Office.

European Commission (EC) (2009) *Promoting sustainable urban development in Europe: achievements and opportunities*. Brussels: Publications Office.

European Commission (EC) (2010a). *Europe 2020: a strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. COM (2010) 2020. Brussels: Publications Office.

European Commission (EC) (2014a) *Community-led local development*. Brussels: Publications Office.

European Commission (EC) (2015b) *Territorial Agenda 2020 put in practice: enhancing the efficiency and effectiveness of cohesion policy by a place-based approach*. Volume I: synthesis report. Brussels: Publications Office.

European Commission (EC) (2017c). *European action for smart villages*. Brussels: Publications Office.

European Commission (EC) (2019) *Urban Agenda for the EU: multi-level governance in action.* Available at: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/brochures/2019/urban-agenda-for-the-eu-multi-level-governance-in-action

European Commission (EC) (2020) *New Leipzig Charter: the transformative power of cities for the common good.* Available at: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/newsroom/news/2020/12/12-08-2020-new-leipzig-charter-the-transformative-power-of-cities-for-the-common-good

European Commission (EC) (2021) *Territorial Agenda: a future for all places.* Informal meeting of Ministers responsible for spatial planning, territorial development and/or territorial cohesion Germany, 1.12.2021 Available at: https://territorialagenda.eu/

European Commission (EC) (2021) *Urban Agenda for the EU: Multi-level governance in action.* Upd. version. https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/brochures/2021/updated-version-2021-urban-agenda-for-the-eu-multi-level-governance-in-action

European Community (EC) (1993) "Towards sustainability: a European Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development". *Official Journal of the European Communities,* C138/5/17.5.1993.

European Economic Community (1986) "Resolution of the Single European Act: Doc.A2-169/86". *Official Journal of the European Communities,* No C7/105, 12.1.1987.

European Parliament (2008) *Harnessing the potential of the Urban Agenda for the EU.* Available at: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/623569/EPRS_BRI(2018)623569_EN.pdf

European Union (EU) (2007a) *Territorial Agenda of the European Union: towards a more competitive and sustainable Europe of diverse regions.* Available at: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/what/territorial-cohesion/territorial_agenda_leipzig2007.pdf

European Union (EU) (2007b) *Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community signed at Lisbon*. 13 December 2007 (2007/C 306/01).

European Union (2011) *Territorial Agenda of the European Union 2020: towards an inclusive, smart and sustainable Europe of diverse regions*. Agreed at the Informal Ministerial Meeting of Ministers responsible for Spatial Planning and Territorial Development on 19th May 2011, Gödöllő, Hungary. Available at: https://vb.nweurope.eu/media/1216/territorial_agenda_2020.pdf

European Union (EU) (2016a) *Cork 2.0 Declaration: a better life in rural areas*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at: https://www.eesc.europa.eu/en/agenda/our-events/events/better-life-rural-areas

Garner, B.J. (1976) "Models of urban geography and settlement location". In: R.J. Chorley & P. Haggett (eds.), *Socio-economic models in geography.* 4η ed. Whitstable, Kent, Great Britain: Whitstable Litho Ltd., 303-360).

Hall, P. & Pfeiffer, U. (2000) *Urban future 21: a global agenda for twenty-first century cities*. London: E. & F.N. Spon.

Henderson, J. V.(1986) "Efficiency of resource usage and city size". *Journal of Urban Economics*, 19(1), 47-70. Available at: https://EconPapers.repec.org/RePEc:eee:juecon:v:19:y:1986:i:1:p:47-70

Hermansen, T. (1970) "Development poles and development centres in national and regional development : elements of a theoretical frameworks". In: Kuklin, A.R. (ed.), *A review of the concepts and theories of growth poles and growth centres.* [Geneva]: UNRISD, 1-90. Available at: https://www.econbiz.de/Record/development-poles-and-development-centres-in-national-and-regional-development-elements-of-a-theoretical-framework-hermansen-tormod/10002751157

Hirschman, A.O. (1958) *The strategy of economic development*. New Haven: Yale University Press.

ICLEI (1996) *The Local Agenda 21 planning guide: an introduction of sustainable development planning*. Toronto: International Council for Local Environmental Initiatives.

ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) (2012) *The Valetta principles for the safeguarding and management of historic cities, towns and urban areas: adopted by the 17th ICOMOS General Assembly on 28 November 2011*. Available at: https://civvih.icomos.org/wp-content/uploads/2022/03/Valletta-Principles-GA-_EN_FR_28_11_2011.pdf

Isard, W. (1956) *Location and space economy*. Cambridge: MIT Press.

IUT (International Union of Tenants) (n.d.) *EU Urban Agenda.* Available at: https://www.iut.nu/eu/eu-urban-agenda/

Kulwinder, S (2022) *Boudeville growth pole theory*". Available at: https://pangeography.com/boudevilles-contribution-to-growth-pole-theory/

Lösch, A. (1954) *The economics of location*. New Haven: Yale University Press.

Matilla, J. & Thompson, W. (1968) “Towards an econometric model in urban economic development”. In: H. Perloff & L. Wing (eds.), *Issues in urban economics.* Baltimore: John Hopkins Press, 81-139.

McCann, P. (2001) *Urban and regional economics*. Oxford: Oxford University Press.

McConnell, S. (1981) *Theories for planning.* London: Heinemann.

Mulligan, G.F., Partridge, M.D. & Carruthers, J.I. (2012) “Central place theory and its reemergence in regional science”. *The Annals of Regional Science*, 48(2), 405-431.

Nakamura, R.(1985) “Agglomeration economies in urban manufacturing industries: a case of Japanese cities”. *Journal of Urban Economics*, 17(1), 108-124. Available at: https://EconPapers.repec.org/RePEc:eee:juecon:v:17:y:1985:i:1:p:108-124

Newman, P. & Thornley, A. (1996) *Urban planning in Europe.* London: Routledge.

North, D.C. (1955) “Location theory and regional economic growth”. *Journal of Political Economy*, 63(3), 243-58. Available at: http://www.jstor.org/stable/1825076

OECD (2001) *Towards a new role for spatial planning: a collection of essays.* Paris: OECD.

Palley, T. (2011) "The contradictions of export-led growth". *Public Policy Brief*, No. 119. Annandale-on-Hudson, NY: Levy Economics Institute of Bard College.

Perroux, F. (1970) “Note on the concept of growth poles”. In: D. McKee, R. Dean & W. Leahy (eds.), *Regional economics: theory and practice.* New York: The Free Press, 93-104.

Reflection Group on the Future of the EU 2030 (2010) *Project Europe 2030*. Report to the European Council.

Rosen, K. & Resnick, M. (1980) “The size distribution of cities”. *Journal of Urban Economics*, 8(2), 165-186. http://dx.doi.org/10.1016/0094-1190(80)90043-1

Shishido, H. (1982) “Economic growth and urbanization: a study of Japan”. *International Regional Science Review*, 7(2), 175-191. https://doi.org/10.1177/016001768200700205

Theodora, Y. (2019) “Aegean Sea: challenges and dilemmas in management and planning for local development in fragmented insular regions”. *Heritage,* 2(3), 1762-1784. Available at: https://doi.org/10.3390/heritage2030108

Theodora, Y. (2020a) "Cultural heritage as a means for local development in Mediterranean historic cities: the need for an urban policy". *Heritage,* 3(2), 152-175. Available at: https://doi.org/10.3390/heritage3020010

Tiebout, C.M. (1956) “A pure theory of local expenditures”. *Journal of Political Economy*, 64(5), 416-24. Available at: http://www.jstor.org/stable/1826343

United Nations (UN) (1992) *Conference on Environment & Development: Agenda 21*. Rio de Janeiro, Brazil, 3-14.6.

United Nations (UN) (2000) *The millennium development goals: Handout*. New York: UN.

United Nations (UN) (2015c) *The millennium development goals report 2015*. New York: UN.

United Nations (UN) (2015d) *Transforming our world: the 2030 Agenda for sustainable development*. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September. New York: UN.

United Nations (UN) (2016) *New Urban Agenda*. Resolution adopted by the General Assembly on 23 December. (Quito Declaration) (71/256).

United Nations – Habitat (2016) *New Urban Agenda.* Available at: https://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-English.pdf

United Nations – Habitat III (2020) *The New Urban Agenda: illustrated handbook.* Available at: https://unhabitat.org/the-new-urban-agenda-illustrated

United Nations – Habitat III (2022) *Implementation of the New Urban Agenda in Europe and North America*. a review in preparation for the second quadrennial report. Available at: https://www.urbanagendaplatform.org/sites/default/files/2022-02/NUA%20Implementation_Europe%20and%20North%20America.pdf

Urban Agenda for the EU (c2024) *The Urban Agenda for the EU: better regulation, better funding, better knowledge.* Available at: https://www.urbanagenda.urban-initiative.eu/urban-agenda-eu

Vining, D.R. (1986) “Population redistribution towards core areas of less developed countries, 1950-1980”. *International Regional Science Review*, *10*(1), 1-45. Available at: https://doi.org/10.1177/016001768601000101

Wassenhoven, L. (2000) *The EU compendium of spatial planning systems and policies: Greece*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Wheaton, W. C & Shishido, H. (1981) "Urban concentration, agglomeration economies, and the level of economic development". *Economic Development and Cultural Change*, 30(1), 17-30.

Ελληνόγλωσσα

Βασενχόβεν, Λ. (2022) *Βάζοντας τάξη στη χώρα μας: ιστορικό της χωροταξίας στην Ελλάδα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*. Αθήνα: Κριτική.

Βασενχόβεν, Λ. (2023) Αναζητώντας το μέλλον του ευρωπαϊκού χώρου: εδαφική συνοχή, χωροταξία, πόλεις, κλιματική αλλαγή. Αθήνα: Προπομπός.

Γιαννακούρου, Γ. (2019) «Η ευρωπαϊκή διάσταση του χωροταξικού σχεδιασμού: από την ενιαία ευρωπαϊκή πράξη στη μεταρρυθμιστική συνθήκη». *Νόμος + Φύση*, 27 Μαρτίου. Διαθέσιμο στο: https://nomosphysis.org.gr/11684/i-europaiki-diastasi-tou-xorotaksikou-sxediasmou-apo-tin-eniaia-europaiki-praksi-sti-metarruthmistiki-sunthiki-martios-2009/

Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Οικονομίας, Ανάπτυξης και Τουρισμού (2012) *ΕΣΠΑ 2007-2013: χωρική συνοχή*. Διαθέσιμο στο: https://web.archive.org/web/20170505234549/http://2007-2013.espa.gr/el/Pages/staticTerritorialCohesion.aspx

Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (1990) *Πράσινο Βιβλίο για το αστικό περιβάλλον*. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (1992) *Ευρώπη 2000: προοπτικές ανάπτυξης του κοινοτικού εδάφους*. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1994α) *Ανταγωνιστικότητα και συνοχή: οι τάσεις στις περιφέρειες*. 5η περιοδική έκθεση για την κοινωνική και οικονομική κατάσταση και την ανάπτυξη των περιφερειών της Κοινότητας. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1994β) *Οδηγός των κοινοτικών πρωτοβουλιών: 1994-1999*. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1995) *Ευρώπη 2000+: συνεργασία για τη χωροταξία στην Ευρώπη*. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1996) *Πρώτη έκθεση για την οικονομική και την κοινωνική συνοχή*. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1996α) *Ευρωπαϊκές βιώσιμες πόλεις.* Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1997) *Ατζέντα 2000: για μια ισχυρότερη και διευρυμένη Ένωση*. COM(97)2000-C4-0371/97. Διαθέσιμο στο: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-4-1997-0368_EL.html

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1997α) *Προς ένα πρόγραμμα για το αστικό περιβάλλον στην Ευρωπαϊκή Ένωση: ανακοίνωση της Επιτροπής*. COM(97) 197. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1999) *ΣΑΚΧ: Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου: προς τη χωρικά ισόρροπη και αειφόρο ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.* Πότσνταμ 10-11 Μαΐου.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2017) *Δεύτερη έκθεση για την οικονομική και κοινωνική συνοχή: ενότητα της Ευρώπης, αλληλεγγύη των λαών, πολυμορφία των περιοχών*. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Θεοδωρά, Γ. (2004) *Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη: διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης.* Διδακτορική διατριβή. ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

Θεοδωρά, Γ. (2011) «Η γνώση ως παράμετρος στις θεωρίες ανάπτυξης του χώρου». Στο: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης (επιμ.), *Τόμος τιμητικός για τον Καθηγητή Παύλο Λουκάκη*. Αθήνα: Gutenberg, 241-285.

Θεοδωρά, Γ. (2014) «Οι χρήσεις γης ως έκφραση του αναπτυξιακού προτύπου στον χώρο: ζητήματα μεθοδολογικής θεώρησης για χωρική ανάπτυξη και ρύθμιση». Στο: Δ. Μέλισσας, (επιμ.), *Χρήσεις γης: ρύθμιση του χώρου για ανάπτυξη*. Αθήνα: ΕΜΠ-ΣΑΜ.

Θεοδωρά, Γ. (2015α) *Διερεύνηση και αξιολόγηση περιφερειακών κριτηρίων για την τυπολογική ταξινόμηση των αστικών κέντρων της Ελλάδας*. Μεταδιδακτορική έρευνα. ΕΠΙΠΑ, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Θεοδωρά, Γ. (2015β) «Σύγχρονη προβληματική για την ανάπτυξη των πόλεων σε παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης: τάσεις και προκλήσεις σε συνθήκες κοινωνικο-οικονομικής κρίσης». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *13ο Συνέδριο «Αυτοδιοίκηση και Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σύγχρονες Προκλήσεις»*. Αθήνα, 26–27 Ιουνίου.

Θεοδωρά Γ. (2016α) «Δημιουργική επιχειρηματικότητα: καταλύτης επανεκκίνησης τοπικών κοινωνιών για αστική–περιφερειακή ανάπτυξη». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής και Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA). 14ο Επιστημονικό Συνέδριο «Παραγωγική Ανασυγκρότηση & Περιφερειακή Ανάπτυξη». ΙΠΑ – Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 24-25 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2018δ) «Η αναπτυξιακή δυναμική του ελληνικού οικιστικού δικτύου: προσεγγίσεις θεώρησης και αξιολόγησης στο πλαίσιο του "επίσημου σχεδιασμού"». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *16ο Επιστημονικό Συνέδριο «Στρατηγικές Τοπικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης: Σύγχρονες προκλήσεις»*. Αθήνα, 22-23 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2018ε) *Ελληνικό οικιστικό δίκτυο: προσεγγίζοντας την αναπτυξιακή του δυναμική*. Διάλεξη μαθήματος «Προσεγγίσεις χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού: Ελλάδα και Ευρώπη». ΕΜΠ, ΔΠΜΣ Πολεοδομία και Χωροταξία, 11 Ιανουαρίου.

Καμχής, Μ. (1979) «Η αντίφαση μεταξύ θεωρίας και πραγματικότητας». *Οικονομία και Κοινωνία*, 4, 28-31.

Καμχής, Μ. (2007) *Η ενοποίηση του ευρωπαϊκού χώρου 1986-2006: ένα σχεδιαστικό εγχείρημα μεγάλης κλίμακας*. Αθήνα: Κριτική.

Κόνσολας, Ν. (1985) *Περιφερειακή οικονομική πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήση.

Κορρές, Γ. [2015;] *Οικονομική του χώρου: Ενότητα: Θεωρία του πολλαπλασιαστή οικονομικής και εξαγωγικής βάσης*. Διδακτικές σημειώσεις. Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Διαθέσιμο στο: https://eclass.aegean.gr/modules/document/file.php/GEO165/oikonomiki.xwrou.2.pdf

Κορρές, Γ., Κουρλιούρος, Ηλ. & Τσομπάνογλου, Γ. (2016) *Χωρική και τοπική κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη: θεωρία, μέθοδοι, στρατηγικές*. Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη.

Πετράκος, Γ. & Κοτζαμάνης, Β. (1994) «Η μητροπολιτική συγκέντρωση στην Ελλάδα: εκτίμηση χρονολογικών σειρών για την περίοδο 1961-1991». Στο Β. Κοτζαμάνης & Λ. Μαράτου-Αλιπραντή (επιμ.) *Οι δημογραφικές εξελίξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη, 221-241.

Πολύζος, Σ. (2019) *Θεωρίες περιφερειακής ανάπτυξης*. Αθήνα: Κριτική.

Ρέππας, Π.Α. (1991) *Οικονομική ανάπτυξη: θεωρίες και στρατηγικές*. Αθήνα: Παπαζήση.

Ρέππας, Π.Α. (1992) «Διαστάσεις της οικονομικής ανάπτυξης». Στο: ΙΠΑ (επιμ.), *Επιστημονική επετηρίδα*. Τόμος 3. Αθήνα: ΙΠΑ, 517-538.

Ιστότοποι

Ξενόγλωσσοι

Copernicus: Europe's eyes on earth, Land Monitoring Service. Available at: https://land.copernicus.eu/local/urban-atlas

ESPON (European Spatial Planning Observation Network). Available at: https://www.espon.eu/; https://ec.europa.eu/regional_policy/el/policy/what/glossary/e/espon

EU-Habitat. Available at: https://unhabitat.org/

EUROCITIES. Available at: https://eurocities.eu/

European and Economic and Social Committee (EESC). Available at: https://www.eesc.europa.eu/en

European Commission (EC). Available at: https://commission.europa.eu/index_en

European Commission (EC). *The Urban Agenda for the EU*. Available at: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/themes/urban-development/agenda_en

European Commission (EC). *What is the Urban Agenda for the EU?* Available at: https://ec.europa.eu/futurium/en/urban-agenda-eu/what-urban-agenda-eu.html

European Union. Available at: https://european-union.europa.eu/index_en

European Union. *The Urban Agenda for the EU.* Available at: https://www.urbanagenda.urban-initiative.eu/urban-agenda-eu

European Urban Initiative. Available at: https://www.urban-initiative.eu/

EUROSTAT. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat

Geography. Available at: https://web.archive.org/web/20221005112844/https://geography.name/growth-pole/

International Union of Tenants. Available at: https://www.iut.nu/

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Available at: https://www.oecd.org/

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Functional urban areas by country. Available at: https://www.oecd.org/regional/regional-statistics/functional-urban-areas.htm˙ RegionStat@oecd.org

Rosen, K. & Resnick, M. (1980) "The size distribution of cities". *Journal of Urban Economics*, 8, 165-186. http://dx.doi.org/10.1016/0094-1190(80)90043-1

UNESCO (United Nations Educational, Scientific & Cultural Organization). Available at: https://www.unesco.org/en

UN-Habitat. *Urban Agenda platform.* Available at: https://www.urbanagendaplatform.org/european_union

Union for the Mediterranean (UfM). Available at: https://ufmsecretariat.org/

United Nations (UN). Department of Economic & Social Affairs (Population Division) *Urbanization*. Available at: https://www.un.org/development/desa/pd/content/urbanization-0

United Nations (UN). Department of Economic and Social Affairs (Sustainable Development) *The 17 goals.* Available at: https://sdgs.un.org/goals

United Nations (UN), Department of Economic and Social Affairs (Sustainable Development) *Transforming our world: the 2030 Agenda for sustainable development.* Available at: https://sdgs.un.org/2030agenda

United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). Available at: https://unece.org/

Διαδικτυακά μαθήματα

Ανδρικοπούλου, Ε. (2021α) *Πολυκεντρικότητα του δικτύου οικισμών.* Εισήγηση στο πλαίσιο του μαθήματος «Θεωρία χωρικού σχεδιασμού». ΑΠΘ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων. Διαθέσιμο στο: https://opencourses.auth.gr/modules/document/file.php/OCRS406/%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/03%20%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CF%85%CE%BA%CE%B5%CE%BD%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1%20%CF%84%CE%BF%CF%85%20%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CF%84%CF%8D%CE%BF%CF%85%20%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8E%CE%BD.pdf

Ανδρικοπούλου, Ε. (2021β) *Η χωροταξία στην Ελλάδα.* Εισήγηση στο πλαίσιο του μαθήματος «Θεωρία χωρικού σχεδιασμού». ΑΠΘ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων. Διαθέσιμο στο: https://opencourses.auth.gr/modules/document/file.php/OCRS406/%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/09%20%CE%97%20%CE%A7%CF%89%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B1%CE%BE%CE%AF%CE%B1%20%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD%20%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1.pdf

Ανδρικοπούλου, Ε. (2021γ) *Η χωροταξία στην Ευρωπαϊκή Ένωση.* Εισήγηση στο πλαίσιο του μαθήματος «Θεωρία χωρικού σχεδιασμού». ΑΠΘ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Διαθέσιμο στο: https://opencourses.auth.gr/modules/document/file.php/OCRS406/%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/10%20%CE%97%20%CE%A7%CF%89%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B1%CE%BE%CE%AF%CE%B1%20%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD%20%CE%95%CF%85%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CE%AE%20%CE%88%CE%BD%CF%89%CF%83%CE%B7.pdf

Βασενχόβεν, Λ. (2019) *Ο προβληματισμός και οι προσπάθειες για χωροταξία στην ΕΕ: το πρόγραμμα ESPON μέσα από τα παραδείγματα των προγραμμάτων για χωρική διακυβέρνηση και θαλάσσιο χωροταξικό σχεδιασμό: η πολιτική εδαφικής συνοχής ως υποκατάστατο χωροταξικού σχεδιασμού.* Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Εφαρμοσμένη γεωγραφία και διαχείριση του χώρου». Διαθέσιμο στο: https://eclass.hua.gr/modules/document/file.php/GEO272/%CE%93%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%B5%CE%BD%CE%B4%CE%B5%CE%B9%CE%BA%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%B2%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AF%CE%B1/%CE%95%CE%95%20_%20%CE%A7%CF%89%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B1%CE%BE%CE%AF%CE%B1%20_%20%CE%A7%CE%B1%CF%81%CE%BF%CE%BA%CF%8C%CF%80%CE%B5%CE%B9%CE%BF%20_%2021.11.2.pdf

Πηγές εποπτικού υλικού

Εικόνα 3.1: (α)-(β) https://ir.nbu.ac.in/bitstream/123456789/2636/10/09_Chapter%203_Section%20A.pdf

Εικόνα 3.2: (α) Bradford & Kent, 1978: 9, (β) Bradford & Kent, 1978: 13.

Εικόνα 3.3: (α) Θεοδωρά, 2004: xxii· 2011, (β)-(δ) Bradford & Kent, 1978:11-12.

Εικόνα 3.4: (α) Christaller, 1966, (β) Ανδρικοπούλου (ΑΠΘ 3ο μάθημα)· Θεοδωρά & Λουκάκης 2011.

Εικόνα 3.5: https://web.archive.org/web/20221005112844/https://geography.name/growth-pole/

Εικόνα 3.6: Θεοδωρά, 2004: xxxix (Παράρτημα Διδακτορικής Διατριβής)· Θεοδωρά, 2011.

Εικόνα 3.7: ESPON ATLAS. Mapping the Structure of the European Territory, October 2006.

Εικόνα 3.8: ESPON ATLAS. Mapping the Structure of the European Territory, October 2006.

Εικόνα 3.9: ESPON ATLAS. Mapping the Structure of the European Territory, October 2006.

Εικόνα 3.10: ESPON ATLAS. Mapping the Structure of the European Territory, October 2006.

4. Αστική δυναμική _ Ζητήματα χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού στη σύγχρονη συγκυρία

Αντικείμενο του τέταρτου κεφαλαίου αποτελεί η παρουσίαση α) του ρόλου της τυπολογικής ιεράρχησης των πόλεων στη διαδικασία του χωρικού σχεδιασμού και στη χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής (κεφ. 4.1), β) των σύγχρονων αντιλήψεων και πρακτικών για την εκτίμηση της αστικής δυναμικής και της τυπολογικής ιεράρχησης πόλεων και οικισμών (κεφ. 4.2) και γ) της ανάγκης για την ύπαρξη μιας συνολικής, σαφώς διατυπωμένης αστικής πολιτικής σε επίπεδο ΕΕ και κρατών μελών (κεφ. 4.2). Τα παραπάνω κρίσιμα ζητήματα, με αφορμή τη μελέτη της ελληνικής περίπτωσης, θα παρουσιαστούν στα επόμενα υποκεφάλαια, κυρίως σε επίπεδο μεθοδολογίας και χάραξης πολιτικής αστικής ανάπτυξης (δηλ. στόχοι/αρχές και κατευθύνσεις, προτεραιότητες και προτάσεις).

4.1 Η τυπολογική ιεράρχηση των πόλεων ως μέσο χωρικής ανάπτυξης

Στη σύγχρονη εποχή οι πόλεις, με την ευρύτερη λειτουργική περιοχή τους, αναγνωρίζονται όλο και πιο πολύ ως οι κύριοι χώροι συγκέντρωσης της παραγωγής, των βασικών λειτουργιών και του πληθυσμού. Παράλληλα, οι αντιλήψεις για την αστική ανάπτυξη από καιρό είναι σε διαδικασία επανακαθορισμού. Αιτία είναι οι εξελίξεις κυρίως των τελευταίων 15-20 ετών, που θέτουν σε νέα βάση τα ζητήματα της οργάνωσης της αναπτυξιακής διαδικασίας στον χώρο. Προκύπτει, έτσι, η δημιουργία νέων *αναπτυξιακών πόλων* σε περιφερειακές ή σε λιγότερο κεντρικές περιοχές, ενώ εξακολουθεί να υφίσταται βιομηχανική παρακμή σε περιοχές που βρίσκονται κοντά σε μεγάλες πόλεις κεντρικών θυλάκων ανάπτυξης (π.χ. η περίπτωση του Ευρωπαϊκού Νότου: Λισαβόνα, Βαρκελώνη, Θεσσαλονίκη, περιφέρειες Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης και Δυτικής Μακεδονίας κ.ά.). Ταυτόχρονα, η διόγκωση των αντιθέσεων μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών (αλλά και εντός εκείνων) —κυρίως λόγω της εντεινόμενης διάχυσης των πρώτων προς τις δεύτερες— έχει συνέπεια την όξυνση των ανισοτήτων, οι οποίες σε χωρικό επίπεδο γίνονται αντιληπτές μέσα από την εμφάνιση πολώσεων, που οδηγούν στη συγκρότηση ζωνών/νησίδων ανάπτυξης και υπανάπτυξης (Θεοδωρά, 2004· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005· Θεοδωρά, 2015· 2015α).

Σε αυτό το πλαίσιο των χωρικών αναπροσαρμογών, νέα ιεραρχικά σχήματα αστικής συγκέντρωσης και ποικίλα συστήματα πόλωσης διαμορφώνονται μέσα από την εκάστοτε επιλογή αναπτυξιακού προτύπου και την οργάνωση των υποδομών και των δραστηριοτήτων στον χώρο (Friedmann, 1975· Krätke, 1993: 107-132· Πετράκος & Τσουκαλάς, 1994: 273-295· Petrella, στο Τσουδερός, 1995: 281-288· Πετράκος & Μαρδάκης, 1997: 77-103· ΙΠΑ, 1998: 3-4· Θεοδωρά, 2004: 85-92). Σε αυτές τις συνθήκες, οι πόλεις κεντρικών ή/και πιο απομακρυσμένων περιοχών, ανεξαρτήτως πληθυσμιακού μεγέθους, επιδιώκουν τον εκσυγχρονισμό της παραγωγής τους και εστιάζονται σε τομείς της οικονομίας που αφορούν όχι μόνο την αγροτική παραγωγή, αλλά κυρίως την εκπαίδευση–έρευνα, την ενέργεια και τον τουρισμό με στόχο την προσέλκυση επενδύσεων. Ταυτόχρονα, επιδιώκουν την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας αναγνωρίζοντας ότι μόνο μέσα από την ένταξη των πόλεων σε αστικά δίκτυα υπερτοπικής–υπερεθνικής εμβέλειας θα κατορθώσουν οι περιοχές αυτές να διατηρήσουν (ή να επανεδραιώσουν) την ανταγωνιστικότητά τους στον παγκόσμιο χάρτη. Σε κάθε περίπτωση, η ένταξη των πόλεων σε διεθνή αστικά δίκτυα, για να καθίσταται βιώσιμη σε τοπικό–δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο πρέπει να επιχειρείται με όρους κοινωνικά αποδεκτούς, σεβασμό στο περιβάλλον, ισότητα και δικαιοσύνη, ώστε να αποτρέπονται οι δυσμενείς επιπτώσεις στην οργάνωση του αστικού χώρου και στην ποιότητα ζωής κατοίκων/επισκεπτών (ΣΑΚΧ, 1999: 76-89· Θεοδωρά, 2004: 85-92· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2013· Λουκάκης & Θεοδωρά, 2006· Theodora, 2020a).

Εντούτοις, η διασφάλιση της θέσης των πόλεων στο διεθνές περιβάλλον δεν εξαρτάται μόνο από τα πλεονεκτήματα ή τα μειονεκτήματά τους (π.χ. γεωπολιτική θέση, πληθυσμιακό μέγεθος, οικονομική διάρθρωση, ύπαρξη υποδομών και λειτουργιών υπερτοπικής σημασίας, φυσικά και πολιτισμικά διαθέσιμα κ.ά.). Αντίθετα, η σύγχρονη εμπειρία έχει αποδείξει ότι η διασφάλιση της κεντρικότητας των πόλεων στον παγκόσμιο και ευρωπαϊκό χάρτη εξαρτάται κυρίως από την ικανότητα αναγνώρισης και προσαρμογής τους στο διαρκώς μεταβαλλόμενο πολιτικό, κοινωνικο-οικονομικό και τεχνολογικό πλαίσιο, καθώς μόνο μέσα από την εξασφάλιση της απαραίτητης τοπικής δυναμικής και του κατάλληλου περιβάλλοντος για την ενθάρρυνση

ανάπτυξης σχέσεων συνεργασίας οι πόλεις έχουν περισσότερες πιθανότητες να λειτουργήσουν βιώσιμα σε ένα έντονα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Σε αυτή τη λογική κινείται η τυπολογική ιεράρχηση πόλεων, η οποία απεικονίζεται στον χάρτη (α) σε διεθνές επίπεδο, έχοντας ως δείκτη αξιολόγησης της κεντρικότητάς τους την παρουσία των εκατό μεγαλύτερων επιχειρήσεων παραγωγής υπηρεσιών παγκόσμιας εμβέλειας σε έξι διαφορετικούς κλάδους (λογιστική, διαφήμιση, τραπεζικά– χρηματοοικονομικά, ασφαλιστικά, νομικά και συμβουλευτικές υπηρεσίες διαχείρισης) για το έτος 2000. Η συγκεκριμένη προσέγγιση μπορεί να κάνει χρήση ενός δείκτη, εντούτοις κατορθώνει σε σημαντικό βαθμό να αναδείξει τη βαρύτητα και τη δυναμική του διεθνούς αστικού συστήματος. Μια άλλη προσέγγιση εκτίμησης της *αστικής δυναμικής* σε ευρωπαϊκό επίπεδο αποτυπώνεται στον χάρτη (β) με χρήση του πληθυσμιακού μεγέθους αυτή τη φορά (**Εικόνα 4.1**).

(α)

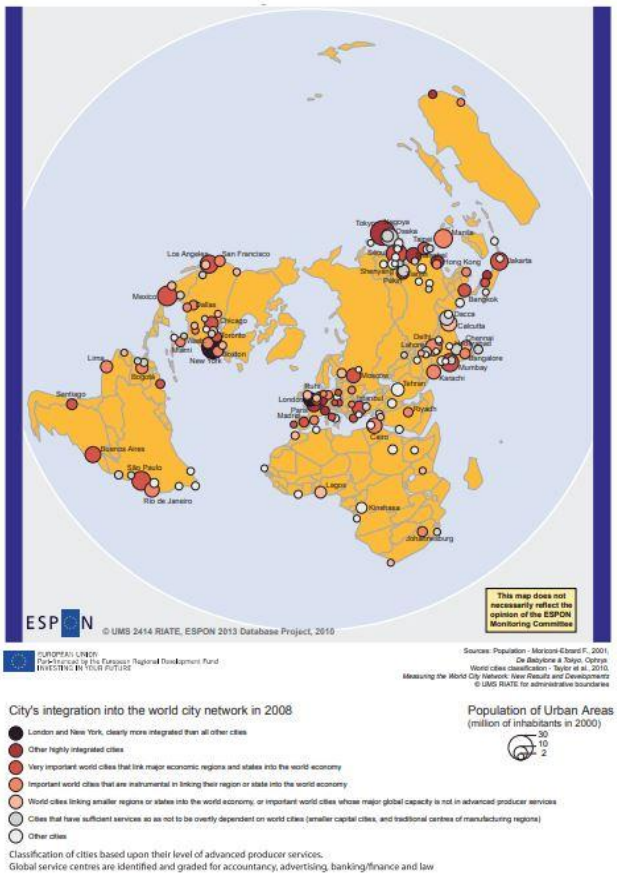

Παγκόσμιο δίκτυο πόλεων, 2008.

(β)

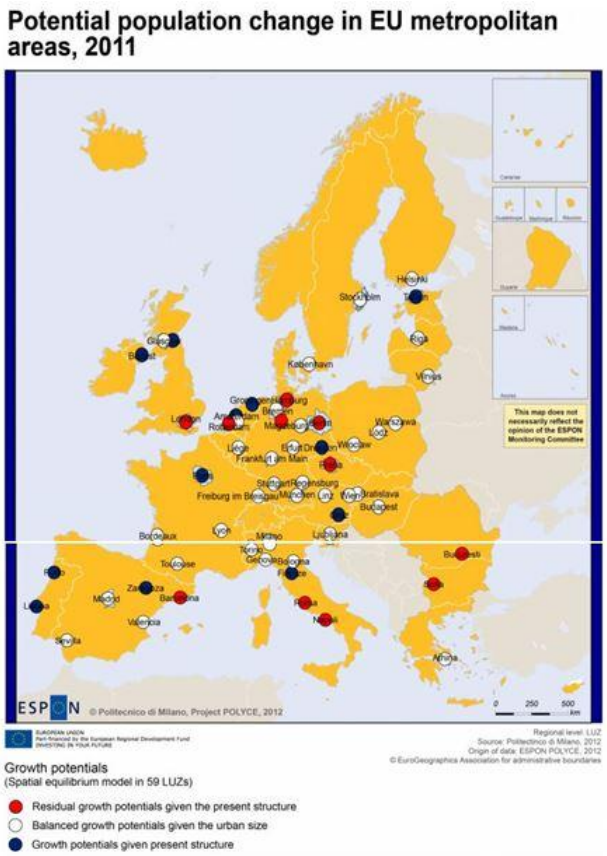

Πιθανή πληθυσμιακή αλλαγή σε μητροπολιτικές περιοχές της ΕΕ, 2011.

Εικόνα 4.1 *Τυπολογική ταξινόμηση πόλεων με κριτήριο το πληθυσμιακό μέγεθος: παγκόσμιο δίκτυο πόλεων (2008) και δίκτυο μητροπολιτικών περιοχών στην ΕΕ (σενάριο 2011). Πηγή: (α) ESPON, 2013: 3 και (β) ESPON ATLAS, 2006.*

Η έντονη δυναμική που χαρακτηρίζει τις τάσεις μετεξέλιξης της κεντρικότητας των πόλεων (συνέπεια των αλλαγών στην οργάνωση των υποδομών-δραστηριοτήτων υπερτοπικής εμβέλειας) δεν επιτρέπει στις πόλεις τη διατήρηση μιας σταθερής θέσης στις ιεραρχημένες σχέσεις του εθνικού, ευρωπαϊκού και διεθνούς αστικού συστήματος. Έτσι, η εκτίμηση της βαρύτητας των πόλεων αποτελεί ζητούμενο, πρόκληση και δυσεπίλυτο εγχείρημα για τον χωρικό σχεδιασμό σε όλες τις ενότητες και ειδικές κατηγορίες του χώρου.

Σε αυτές τις συνθήκες, η τυπολογική ιεράρχηση και ταξινόμηση των πόλεων καθίστανται αναγκαίες και αποκτούν βαρύτητα στην αναπτυξιακή πολιτική και τον χωρικό σχεδιασμό. Ταυτόχρονα, εξίσου σημαντική παράμετρος για την άμβλυνση των ανισοτήτων και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των χωρών και των επιμέρους περιοχών/περιφερειών τους, είναι η εκτίμηση των δυνατοτήτων των πόλεων να συγκροτούν ισχυρούς *αστικούς συσχετισμούς* ικανούς να λειτουργήσουν εξισορροπητικά σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο: οι πόλεις δεν λειτουργούν αυτόνομα, αλλά ως οργανικά τμήματα ευρύτερων αστικών συσχετισμών.

Στο ακόλουθο υποκεφάλαιο πραγματοποιείται συνοπτική αναφορά σε σύγχρονες αντιλήψεις και πρακτικές τυπολογικής ιεράρχησης πόλεων με στόχο την ανάδειξη των ποικίλων προσεγγίσεων και της χωρικής τους έκφρασης (κεφ. 4.2).

4.2 Σύγχρονες αντιλήψεις και πρακτικές τυπολογικής ιεράρχησης πόλεων

Κατόπιν δεκαετιών προβληματισμού και πειραματισμού, η αντίληψη για την τυπολόγηση των πόλεων και το είδος των κριτηρίων που πρέπει να χρησιμοποιούνται για την εκτίμηση της βαρύτητας–πολικότητας που τις χαρακτηρίζει έχει διευρύνει και πολλαπλασιάσει το μεθοδολογικό της πλαίσιο. Πιο συγκεκριμένα, η αξιολόγηση φαίνεται ότι μπορεί να γίνει με πολλούς και ποικίλους τρόπους, ανάλογα με τις ιδιαίτερες ανάγκες κάθε έρευνας–μελέτης και τους σκοπούς που καλείται κάθε φορά να εξυπηρετήσει.

Η σύγχρονη εμπειρία έχει αποδείξει ότι τα προτεινόμενα τυπολογικά κριτήρια και η υιοθετούμενη μεθοδολογία της τυπολογικής ιεράρχησης–ταξινόμησης των πόλεων δεν μπορεί (και δεν πρέπει) να είναι τα ίδια σε κάθε περίπτωση. Η διαπίστωση αυτή μπορεί να αποδοθεί στις συχνά διαφορετικές συνθήκες/συγκυρίες που επικρατούν σε παγκόσμια και εθνική κλίμακα, στην πολυπλοκότητα/πολυσυνθετότητα των τοπικών ιδιαιτεροτήτων των περιοχών και στην ποικιλομορφία των αντιλήψεων και πολιτικών που αναπτύσσονται στον χρόνο για την τυπολόγηση πόλεων και οικισμών και τον προσδιορισμό των ακτίνων επιρροής τους. Έτσι, σε κάποιες περιπτώσεις τα τυπολογικά κριτήρια μπορεί να είναι απλά, ενώ σε άλλες να είναι πιο σύνθετα. Άλλοτε τα κριτήρια εκτίμησης της δυναμικής των πόλεων/οικισμών αφορούν συγκεκριμένο τομέα έρευνας και άλλοτε συνδυάζουν περισσότερους από έναν τομείς. Κάποιες φορές τα τυπολογικά κριτήρια μπορεί να δίνουν έμφαση σε ποσοτικές μεταβλητές, ενώ σε άλλες περιπτώσεις να εστιάζονται σε ποιοτικές μεταβλητές.

Ανεξάρτητα από την ποικιλία των θεωρητικών και των μεθοδολογικών προσεγγίσεων, ο σκοπός των ταξινομήσεων είναι κοινός, δηλαδή είναι η συγκρότηση κατηγοριών πόλεων ανάλογα με την ακτινοβολία που εκφράζεται μέσα από τη διαφοροποίηση της έντασης που παρουσιάζει η αναπτυξιακή δυναμική τους και της επιρροής της στο οικιστικό δίκτυο. Τα στοιχεία αυτά, αν και είναι συχνά αρκετά γενικευμένα, μπορούν σε σημαντικό βαθμό να επιβεβαιώσουν την κυριαρχία μιας πολυσύνθετης πραγματικότητας στη μελέτη της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου.

Η διεθνής βιβλιογραφία που αφορά προσεγγίσεις τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης πόλεων και οικισμών είναι πλούσια τόσο σε επίπεδο διατύπωσης θεωρητικών μοντέλων μεθοδολογίας και ερευνητικής εφαρμογής, όσο και σε επίπεδο κατανόησης και αξιολόγησης της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου ως μέσου άσκησης αναπτυξιακής πολιτικής.

Ειδικά στο επίπεδο της διατύπωσης θεωρητικών μοντέλων μεθοδολογίας και ερευνητικής εφαρμογής, ενδιαφέρον έχει η προσέγγιση του Lösch (*theory of economic regions*), σύμφωνα με την οποία η τυπολογική ιεράρχηση/ταξινόμηση των πόλεων επιχειρείται μέσα από τον προσδιορισμό της εμβέλειας επιρροής τους στους τομείς της παραγωγής και της κατανάλωσης: δηλαδή στηρίζεται στην έκταση της αγοράς κάθε προϊόντος στον χώρο (Lösch, 1938˙ 1954˙ Friedmann & Alonso, 1969: 107-115) (**Εικόνα 4.2**).

Ο Reilly προσδιορίζει την ακτινοβολία των πόλεων συσχετίζοντας το πληθυσμιακό τους μέγεθος με τη μεταξύ τους απόσταση (Reilly, 1929˙ 1931˙ Haggett, 1970: 35-39). Οι Zipf και Berry προσδιορίζουν την ιεραρχική κατανομή των πόλεων με βάση τον πληθυσμό τους και την τάξη τους ως προς εκείνον, ενώ ο Berry διερευνά την ιεραρχική κατανομή και σε σχέση με τον βαθμό οικονομικής ανάπτυξης των πόλεων (Zipf, 1965: 374-376˙ Berry στο Friedmann and Alonso, 1969: 138-152). Ο νόμος του Zipf είναι ένας ιδιαίτερα αυστηρός περιορισμός στην κατηγορία των αποδεκτών μοντέλων τοπικής ανάπτυξης, γιατί υποστηρίζει πως για τις περισσότερες χώρες η κατανομή μεγέθους των πόλεων ταιριάζει εντυπωσιακά σε έναν νόμο εξουσίας. Η σημασία της θεωρητικής προσέγγισης του Zipf είναι ότι, δεδομένης της πολύ ισχυρής εμπειρικής υποστήριξής της, αποτελεί ένα ελάχιστο κριτήριο αποδοχής για οποιοδήποτε μοντέλο τοπικής ή αστικής ανάπτυξης (Norman, 1980˙ Gabaix, 1999).

(α)

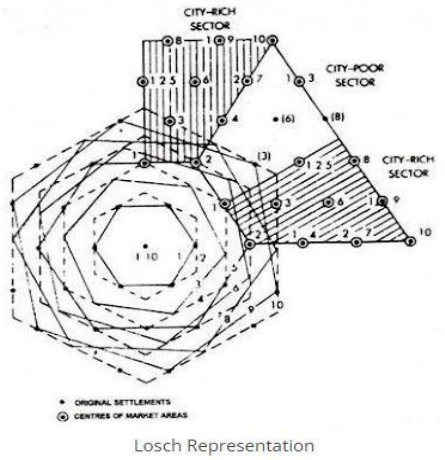

Lösch's theory of economic regions

(β)

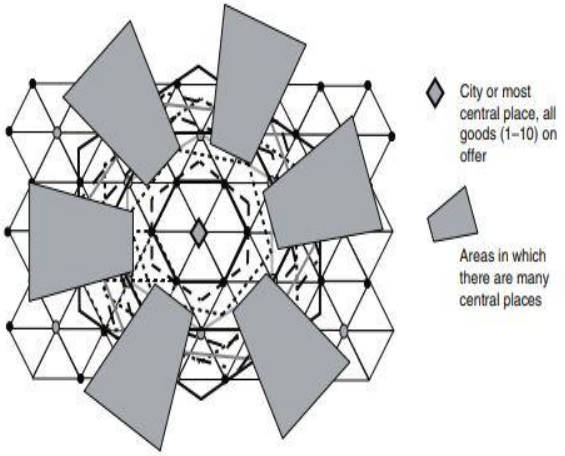

Lösch's system with "city-richer" and "city-poorer" sectors

Εικόνα 4.2 *Θεωρητικά/μεθοδολογικά μοντέλα εκτίμησης της αστικής δυναμικής (ακτίνα επιρροής) και τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης των πόλεων. Πηγή: (α) Geographers Academy, 2020, (β) Fischer, 2011: 491.*

Άλλοι ερευνητές συμβάλλουν στη σχετική συζήτηση μέσα από τη χρήση πιο πολύπλοκων κριτηρίων (δηλ. οικονομικών, κοινωνικών ή/και συνδυασμού τους), όπως ο Christaller, που βασίζεται στις αρχές της αγοράς, της κυκλοφορίας και στην πολυδιοικητική οργάνωση (Christaller, 1966) (κεφ. 3.1.1). Από την άλλη πλευρά, ο Philbrick επιδιώκει τον προσδιορισμό της ακτινοβολίας των πόλεων μέσα από την ταυτόχρονη εκτίμηση λειτουργικών κριτηρίων με εστίαση στη σημασία που έχει η ανάπτυξη υποδομών, μεταφορών και επικοινωνιών ως κύρια προϋπόθεση για την ενίσχυση της κυριαρχίας των πόλεων στο οικιστικό δίκτυο. Πρόκειται για μια προσέγγιση η οποία οδηγεί περισσότερο σε ιδανικά πρότυπα αστικής ανάπτυξης, επειδή διατηρεί μια απόσταση από τις αρχές της φυσικής γεωγραφίας, οι οποίες συνδέονται περισσότερο με τις ιδιαιτερότητες των τόπων (Philbrick, 1957) (**Εικόνα 4.3**).

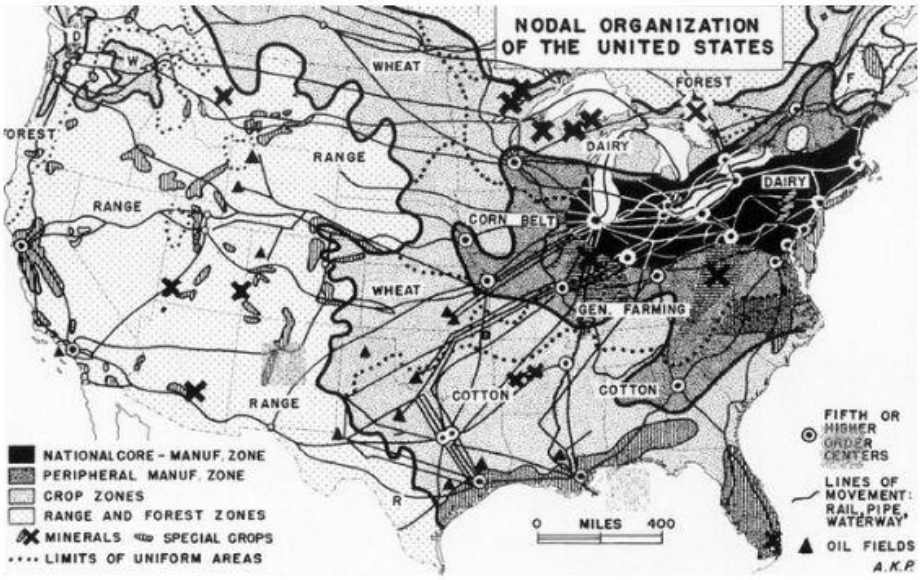

Εικόνα 4.3 *Θεωρητική προσέγγιση για την εκτίμηση της αστικής δυναμικής με κοινωνικο-χωρικά κριτήρια κατά Philbrick με πρακτική εφαρμογή στις ΗΠΑ (Nodal organization of the United States). Πηγή: Philbrick, 1957a: 333.*

Σε αυτή την πορεία αναζήτησης και πειραματισμού, ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι θεωρητικές προσεγγίσεις των Hautreux, Lecourt και Rochefort, οι οποίες χρησιμοποιούν λειτουργικά κριτήρια τριτογενών δραστηριοτήτων για την τυπολογική ιεράρχηση και ταξινόμηση των πόλεων (Λεοντίδου & Γεράρδη, 1977: 35). Τέλος, πιο σύγχρονοι ερευνητές, όπως οι Kunrmann και Wegener (1991) και ο Krätke (1993), στις οπτικές τους υποστηρίζουν την αναγκαιότητα της συνεκτίμησης ποσοτικών και ποιοτικών μεταβλητών με στόχο τον προσδιορισμό συγκεκριμένων λειτουργικών τύπων πόλεων, διαμορφώνοντας με αυτόν τον τρόπο μια νέα προσέγγιση για την εκτίμηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου (Σιδηρόπουλος στο ΙΠΑ, 1995: 32-33· Krätke, 1993: 122-123· Θεοδωρά, 2015· 2015α). Οι λειτουργικοί τύποι πόλεων που έχουν προκύψει από τις προσεγγίσεις των Kunrmann και Wegener (1991) και Krätke (1993) επιγραμματικά έχουν ως ακολούθως:

✓**Kunrmann** και **Wegener** (1991): Στην πρότασή τους —με χωρικό πεδίο μελέτης την ΕΕ— ορίζονται οι ακόλουθοι **δέκα λειτουργικοί τύποι πόλεων** (Kunrmann & Wegener, 1991 στο ΙΠΑ, 1995: 32-33):

1. **οικουμενικές πόλεις:** συγκέντρωση κεφαλαίου και οικονομικών, πολιτικών και πολιτιστικών δομών διεθνούς σπουδαιότητας·
2. **πόλεις υψηλής τεχνολογίας και παροχής υπηρεσιών:** σύγχρονη βιομηχανική βάση, εθνικά κέντρα R & D, παραγωγικές υπηρεσίες διεθνούς εμβέλειας·
3. **πόλεις βιομηχανικής παρακμής:** κυριαρχούν η παραδοσιακή βιομηχανική βάση, οι ξεπερασμένες υποδομές και η διαρθρωτική απασχόληση·
4. **πόλεις λιμάνια:** με φθίνουσα ναυπηγοεπισκευαστική βιομηχανία και σημαντικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις·
5. **αναπτυσσόμενες πόλεις χωρίς εκσυγχρονισμένη βιομηχανία:** σημαντική άτυπη οικονομία και οριακή εργατική τάξη, μη ελεγχόμενη ανάπτυξη και περιβάλλον που υποβαθμίζεται διαρκώς·
6. **πόλεις εταιρειών:** τοπική οικονομία η οποία εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από μια επιχείρηση υπερτοπικής εμβέλειας·
7. **νέες πόλεις:** νέες πόλεις με διαρκώς αυξανόμενο πληθυσμό, οι οποίες αναπτύσσονται κυρίως στην ενδοχώρα μεγάλων μητροπολιτικών περιοχών·
8. **μονολειτουργικές πόλεις–δορυφόροι:** νέες αστικές δομές οι οποίες αναπτύσσονται κυρίως εντός μεγάλων δυναμικών αστικών περιοχών που εστιάζονται σε μία κυρίαρχη λειτουργία, για παράδειγμα πανεπιστημιουπόλεις, τεχνοπόλεις, πόλεις αεροδρομίων κ.ά.·
9. **μικρές πόλεις και αγροτικά κέντρα:** μικρές πόλεις και ημιαστικές περιοχές κυρίως σε αγροτικές περιφέρειες, κατά μήκος ακτών ή μεταφορικών διαδρόμων με ασθενείς οικονομικές δυνατότητες·
10. **συνοριακές πόλεις και πόλεις εισόδου–εξόδου:** πόλεις σε εθνικά σύνορα και πόλεις εισόδου για οικονομικούς μετανάστες και πολιτικούς πρόσφυγες.

✓**Krätke** (1993): Στην πρότασή του —με χωρικό πεδίο μελέτης τον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο— ορίζονται οι ακόλουθοι **έξι λειτουργικοί τύποι πόλεων**, ενώ σε παρένθεση σημειώνονται οι πόλεις που ανήκουν σε αυτούς (Krätke, 1993: 122-123):

1. **διεθνείς πόλεις** (London, Paris),
2. **ευρωπαϊκές μητροπολιτικές περιφέρειες** (Amsterdam, Brussels, Frankfurt/Main, Hamburg, Berlin, Zurich, Milan, Stockholm),
3. **σημαντικές αστικές περιφέρειες εθνικού επιπέδου** (Lisbon, Madrid, Barcelona, Lyon, Hannover, Nuremberg, Leipzig, Rome, Athens, Wien, Birmingham, Glasgow),
4. **πόλεις με σημαντική καινοτομική παραγωγική δομή** (Grenoble, Toulouse, Bologna, Valencia, Bristol, Stuttgart· πιθανότατα θα μπορούσε να συμπεριληφθεί και η πόλη Jena),
5. **πόλεις εξειδικευμένες στη μαζική παραγωγή** (Torino, Porto, Manchester, Liverpool, Thessaloniki, Duisburg, Dortmund, Eisenach, Zwickau, Prague, Bratislava, Lodz),
6. **περιθωριοποιημένες αστικές περιφέρειες** (Naples, Palermo, Dublin, Warsaw, Budapest· στην ίδια κατηγορία θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν και οι πόλεις Rostock, Cottbus, Chemnitz).

Από τη συνοπτική ανασκόπηση των θεωρητικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων για την εκτίμηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου και της τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης των πόλεων/οικισμών που προηγήθηκε, διαπιστώνεται η τάση αλλαγής της οπτικής για τον προσδιορισμό της ακτίνας επιρροής των πόλεων. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται από τις σημαντικές προσπάθειες που έχουν ξεκινήσει με σκοπό τον εμπλουτισμό των κριτηρίων αξιολόγησης της αστικής δυναμικής πέραν εκείνου (και συχνά μοναδικού), δηλαδή του πληθυσμιακού μεγέθους. Η κύρια επιδίωξη αυτής της στροφής των θεωρητικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων εκτίμησης της αστικής δυναμικής είναι να δοθεί ανάλογη βαρύτητα συνεκτίμησης και σε ποιοτικές μεταβλητές με κοινωνικο-οικονομική, πολιτιστική και χωρική διάσταση.

Προς αυτή την κατεύθυνση, ειδικά κατά τη διάρκεια της πρόσφατης εικοσαετίας, όλο και πιο πολλές προσεγγίσεις διατυπώνονται στη βάση μιας πολυπαραγοντικής οπτικής, αξιοποιώντας κριτήρια εκτίμησης και δείκτες μέτρησης σε θεματικές από τις οποίες αναδεικνύεται η κεντρικότητα–βαρύτητα των πόλεων σε εθνικό/υπερεθνικό επίπεδο. Στις συγκεκριμένες θεματικές αξιολόγησης της *αστικής δυναμικής* βασικό ρόλο αποκτούν οι οικονομικές επιδόσεις των πόλεων, το εμπόριο, η καινοτομία, το ταλέντο (δημιουργικότητα), καθώς και το είδος και ο βαθμός συσχέτισης των υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας σε τομείς παραγωγής, τεχνικών και κοινωνικών (economic performance, trade, innovation, talent/creativity and infrastructure) (Trujillo & Parilla, 2016) (**Εικόνα 4.4**).

(α)

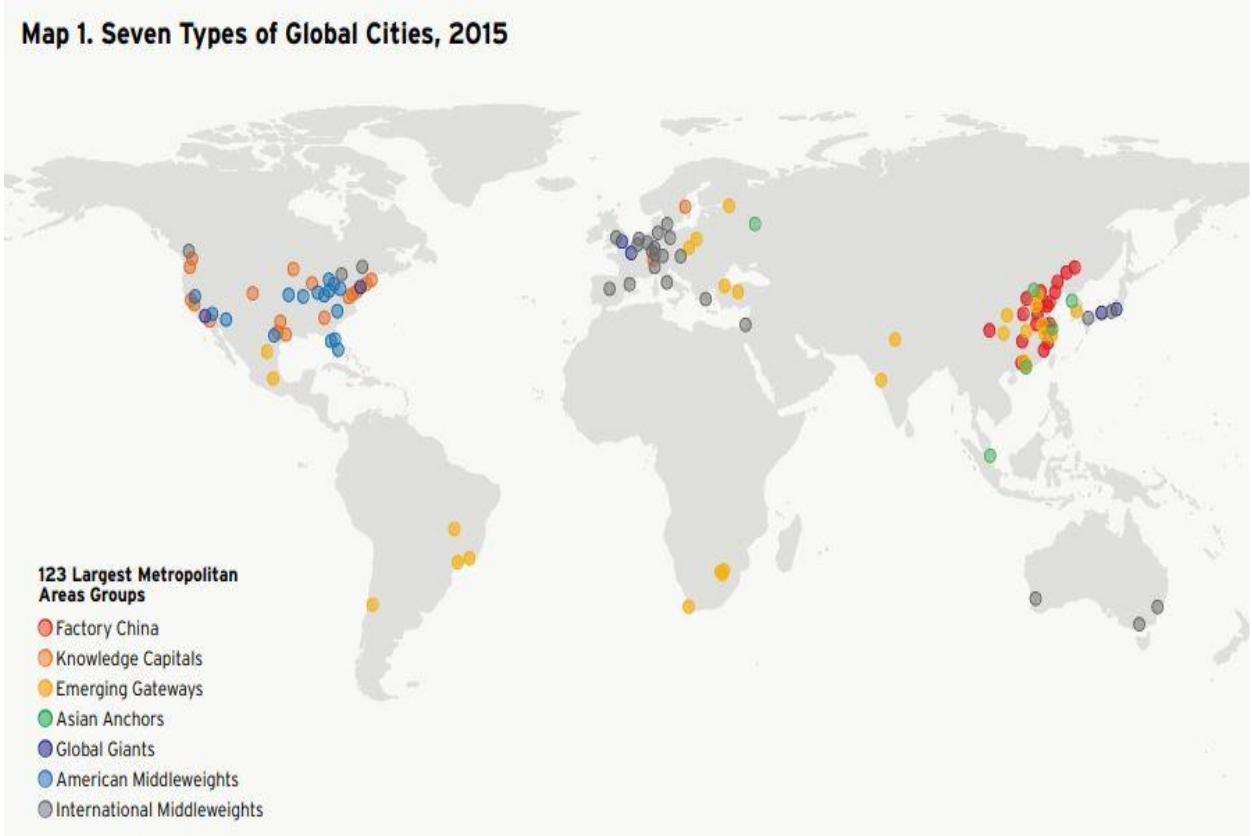

Πρόταση τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης παγκόσμιων πόλεων σε επτά κατηγορίες με βάση κριτήρια από τις θεματικές: οικονομικές επιδόσεις, εμπόριο, καινοτομία, ταλέντο και υποδομές (2015).

(β)

Table 1. Indicators used in the clustering algorithm, 2015 or most recent year available

Dimension	Indicator	Source
Economic and Industrial Characteristics	Population, 2015	Oxford Economics, U.S. Census Bureau
	Gross domestic product, 2015	Oxford Economics, Moody's Analytics
	Gross domestic product per capita, 2015	Oxford Economics, Moody's Analytics, U.S. Census Bureau
	Output per worker, 2015	Oxford Economics, Moody's Analytics
	Industry share of overall output, 2015	Oxford Economics, Moody's Analytics
	Industry output per worker, 2015	Oxford Economics, Moody's Analytics
Traded Clusters	Greenfield foreign direct investment, 2009-2015	fDi Intelligence data
	Greenfield foreign direct investment per capita, 2009-2015	
	Greenfield foreign direct investment jobs created, 2009-2015	
Innovation	Share of total publications in top 10 percent cited papers, 2010-2013	Centre for Science and Technology Studies (CWTS) and Leiden University data
	Share of total publications done with industry, 2010-2013	
	Total patents, 2008-2012	REGPAT
	Total patents per capita, 2008-2012	
	Venture capital investments, millions of dollars per 1,000 inhabitants, 2006-2015	Pitchbook
	Venture capital investments, millions of dollars, 2006-2015	
Talent	Share of population 15+ with tertiary education, 2014 or latest year available	Oxford Economics, U.S. Census Bureau
Infrastructure Connectivity	Total aviation passengers, 2014	SABRE
	Total aviation passengers per capita, 2014	
	Average internet download speed, 2015	Net Index
Governance	Data not available across all metro areas	N/A

Source: Oxford Economics, U.S. Census Bureau, Moody's Analytics, fDi Intelligence data, Centre for Science and Technology Studies (CWTS) and Leiden University data, REGPAT, Pitchbook, and SABRE.

Προτεινόμενοι δείκτες αξιολόγησης κατά θεματική αναφοράς

(γ)

Table 2. Seven types of global cities, 2015

Group name	Metro areas	Number of observations
Global Giants	London, Los Angeles, New York, Osaka-Kobe, Paris, and Tokyo	6
Asian Anchors	Beijing, Hong Kong, Moscow, Seoul-Incheon, Shanghai, and Singapore	6
Emerging Gateways	Ankara, Brasilia, Busan-Ulsan, Cape Town, Chongqing, Delhi, East Rand, Guangzhou, Hangzhou, Istanbul, Jinan, Johannesburg, Katowice-Ostrava, Mexico City, Monterrey, Mumbai, Nanjing, Ningbo, Pretoria, Rio de Janeiro, Saint Petersburg, Santiago, Sao Paulo, Shenzhen, Tianjin, Warsaw, Wuhan, and Xi'an.	28
Factory China	Changchun, Changsha, Changzhou, Chengdu, Dalian, Dongguan, Foshan, Fuzhou, Haerbin, Hefei, Nantong, Qingdao, Shenyang, Shijiazhuang, Suzhou, Tangshan, Wenzhou, Wuxi, Xuzhou, Yantai, Zhengzhou, and Zibo	22
Knowledge Capitals	Atlanta, Austin, Baltimore, Boston, Chicago, Dallas, Denver, Hartford, Houston, Minneapolis, Philadelphia, Portland, San Diego, San Francisco, San Jose, Seattle, Stockholm, Washington DC, and Zurich	19
American Middleweights	Charlotte, Cincinnati, Cleveland, Columbus, Detroit, Indianapolis, Kansas City, Miami, Orlando, Phoenix, Pittsburgh, Riverside, Sacramento, San Antonio, St. Louis, and Tampa	16
International Middleweights	Brussels, Copenhagen-Malmö, Frankfurt, Hamburg, Karlsruhe, Köln-Düsseldorf, Milan, Munich, Nagoya, Rome, Rotterdam-Amsterdam, Stuttgart, Vienna-Bratislava, Athens, Barcelona, Berlin, Birmingham, (UK), Kitakyushu-Fukuoka, Madrid, Melbourne, Montreal, Perth, Sydney, Tel Aviv, Toronto, and Vancouver	26

Κατάταξη παγκόσμιων πόλεων κατά προτεινόμενη κατηγορία

Με βάση τα προτεινόμενα κριτήρια αξιολόγησης, από το δείγμα των μεγαλύτερων παγκόσμιων πόλεων–οικονομιών (123 largest metro economies) προκύπτουν έξι που έχουν κυρίαρχο ρόλο στο διεθνές αστικό σύστημα, με το Τόκιο και τη Νέα Υόρκη να κατέχουν τις πρώτες θέσεις. Ενδιαφέρον έχει η ανάδειξη της ποιοτικής διάστασης στην τυπολόγηση των πόλεων, η οποία αναδεικνύει τον χαρακτήρα της συμβολής τους (π.χ. κέντρα βιομηχανίας, κέντρα γνώσης) και τη χωρική τους κατανομή (π.χ. Κίνα, Αμερική, κόσμος). Οι πόλεις αναφέρονται αλφαβητικά στις επτά κατηγορίες.

Εικόνα 4.4 *Προσεγγίσεις τυπολογικών ιεραρχήσεων και ταξινομήσεων πόλεων με χωρικά και κοινωνικο-οικονομικά κριτήρια που αναδεικνύουν τον βαθμό αστικής ανταγωνιστικότητας στον διεθνή χάρτη (Global Cities Initiative, 2016).*
Πηγή: Trujillo & Parilla, 2016 (δείτε Χάρτη 1, σ. 15· Πίν. 1, σ. 13 και Πίν. 2, σ. 16).

Σε αυτό το πλαίσιο αναθεώρησης και επαναπροσδιορισμού των κριτηρίων τυπολογικής ταξινόμησης των πόλεων, η συνεκτίμηση ποσοτικών και ποιοτικών κριτηρίων στην αξιολόγηση της *αστικής δυναμικής* έχει αρχίσει να αποτελεί κυρίαρχη τάση θεωρητικής/μεθοδολογικής προσέγγισης και στα επίσημα κείμενα της ΕΕ για την ανάδειξη νέων ισχυρών *αστικών συσχετισμών*, οι οποίοι έχουν στόχο τη διασφάλιση μιας όσο το δυνατόν πιο ισόρροπης πολυκεντρικής οργάνωσης του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος (κεφ. 3.1).

Προς αυτή την κατεύθυνση, ενδιαφέρον έχουν οι τυπολογικές ιεραρχήσεις/ταξινομήσεις πόλεων που επιχειρούνται στη βάση πολυκριτηριακών οπτικών με στόχο τη βέλτιστη αξιοποίησή τους ως μέσου για την ερμηνεία της αστικής δυναμικής και των τάσεων μετεξέλιξής της στον χρόνο. Υπό αυτή την έννοια, οι συγκεκριμένες προσεγγίσεις μπορούν να λειτουργήσουν ως βάση για τη χάραξη αναπτυξιακών και χωρικών πολιτικών τόσο στο επίπεδο της ΕΕ, όσο και στις εθνικές κλίμακες των κρατών μελών της. Αναδεικνύεται, έτσι, η κρισιμότητα των θεωρητικών μοντέλων μεθοδολογίας και ερευνητικής εφαρμογής και στο επίπεδο της κατανόησης–εκτίμησης και μέτρησης της αστικής δυναμικής του οικιστικού δικτύου ως μέσου άσκησης αναπτυξιακής πολιτικής σε όλες τις διαφορετικές κλίμακες και κατηγορίες του χώρου (κεφ. 2.2.2, 3.1.1).

Ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι περιπτώσεις τυπολογικών ιεραρχήσεων/ταξινομήσεων πόλεων και περιφερειών που επιχειρούνται από το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Παρατήρησης Χωρικού Σχεδιασμού (ESPON) με χωρικά, περιβαλλοντικά, πολιτιστικά και κοινωνικο-οικονομικά κριτήρια, από τις οποίες προκύπτουν πολλές και ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις για την *αστική δυναμική* του ευρωπαϊκού χώρου (κεφ. 3.1.2). Ενδεικτική αναφορά σε ορισμένες από αυτές τις προσπάθειες πραγματοποιείται στη συνέχεια μέσα από την ταυτόχρονη παρουσίαση των μεθοδολογικών προσεγγίσεων (αρχές/κριτήρια/μέθοδοι) και των πιλοτικών εφαρμογών τους στον ευρωπαϊκό χώρο. Μέσα από αυτή τη συνδυαστική παρακολούθηση (προθέσεων- εφαρμογής-ελέγχου) προκύπτουν ενδιαφέρουσες διαπιστώσειις για την *αστική δυναμική* του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος και την τυπολογική ιεράρχηση των πόλεων. Οι διαπιστώσεις αυτές παρουσιάζονται συνοπτικά στις ακόλουθες δύο εικόνες σε μια προσπάθεια εμπλουτισμού της σχετικής συζήτησης (**Εικόνες 4.5** και **4.6**).

Η αξιολόγηση της συμμετοχής των πόλεων σε διεθνή και ευρωπαϊκά δίκτυα και ο προσδιορισμός του ρόλου τους ως βασικών ευρωπαϊκών πυλών αποτελούν αντικείμενα μελέτης ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, γιατί (σε σημαντικό βαθμό) αποδεικνύουν την κεντρικότητα της θέσης τους στον διεθνή χάρτη. Τα κριτήρια, τα οποία αξιοποιούνται σε αυτές τις έρευνες, εμπίπτουν σε τέσσερις βασικές θεματικές αναφοράς με αντικείμενο την οικονομική- εμπορική δραστηριότητα, τη γνώση, τις μεταφορές και την προσέλκυση του πληθυσμού, γι' αυτό και συνδέονται όλο και πιο ξεκάθαρα με το είδος και την ένταση της συγκέντρωσης των υποδομών (παραγωγής, τεχνικών, κοινωνικών) και υπηρεσιών στις πόλεις και τον βαθμό της προσβασιμότητας και της δικτύωσής τους. Έχουν, δε, κυρίως ποσοτικό χαρακτήρα, χωρίς να υποβαθμίζεται η σημασία των ποιοτικών τους διαστάσεων, που ισχυροποιεί το είδος της λειτουργικής εξειδίκευσης των πόλεων και, ως εκ τούτου, τον ρόλο τους στον διεθνή χάρτη (π.χ. προσανατολισμός γνώσης-καινοτομίας, ποιότητα επιχειρηματικού περιβάλλοντος κ.ά.).

Στη συζήτηση για τις προσεγγίσεις τυπολογικής ταξινόμησης των πόλεων θα επανέλθουμε στο Μέρος Δ΄, στο πλαίσιο παρουσίασης της πρότασης τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων/οικισμών με χωρικά κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας (κριτήρια/μεθοδολογία) και της εφαρμογής της σε δύο πιλοτικές περιπτώσεις. Η πρώτη περίπτωση αφορά το σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) (1999-2003), ενώ η δεύτερη περίπτωση εστιάζεται στα μικρά ακριτικά νησιά των διοικητικών νησιωτικών περιφερειών του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (2019-2023).

(α)

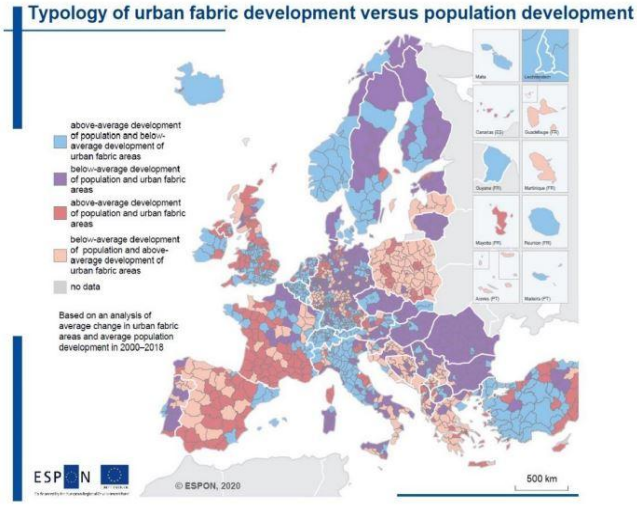

Τυπολογία ανάπτυξης αστικού ιστού έναντι ανάπτυξης πληθυσμού

Ο χάρτης (α) δείχνει την κατά κεφαλήν αστικοποίηση σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (2000-2018). Συμπερασματικά διαπιστώνονται τα εξής:

- ✓ Η σχέση μεταξύ αλλαγής στην αστική περιοχή και πληθυσμιακής αλλαγής ποικίλλει στην Ευρώπη. Η χρήση αστικής γης αυξάνεται ταχύτερα από τον πληθυσμό, συχνά μιάμιση φορά έως και το διπλάσιο του ρυθμού, υποδηλώνοντας μείωση της αστικής πυκνότητας.
- ✓ Πολλές περιφέρειες (ανοιχτό κόκκινο) εμφανίζουν αστική ανάπτυξη άνω του μέσου όρου παρά την αύξηση του πληθυσμού κάτω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Αυτή η κατηγορία μπορεί να θεωρηθεί προβληματική από άποψη βιωσιμότητας.
- ✓ Οι αποχρώσεις του σκούρου κόκκινου υποδηλώνουν αυξήσεις πάνω από τον μέσο όρο τόσο στην αστική χρήση, όσο και στον πληθυσμό.
- ✓ Οι περιοχές με ανοικτό μπλε υποδηλώνουν αύξηση πληθυσμού πάνω από τον μέσο όρο, αλλά αστικοποίηση κάτω από αυτόν, υποδηλώνοντας έτσι μια σχετικά συμπαγή ή πυκνή ανάπτυξη.
- ✓ Στις μωβ περιοχές τόσο η αστικοποίηση, όσο και η πληθυσμιακή ανάπτυξη είναι κάτω από τον μέσο όρο.

Η συγκεκριμένη ανάλυση δείχνει ότι ο ρυθμός ανάπτυξης της αστικοποίησης δεν ακολουθεί απαραίτητα την πληθυσμιακή ανάπτυξη.

(β)

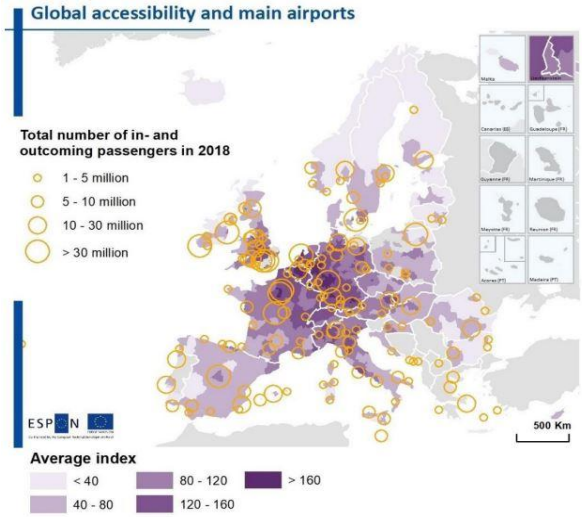

Παγκόσμια προσβασιμότητα και κύρια αεροδρόμια

Ο χάρτης (β) δείχνει τον δείκτη της προσβασιμότητας των περιοχών οδικώς, σιδηροδρομικώς και αεροπορικώς και τον συνολικό αριθμό ταξιδιωτών το 2018. Συμπερασματικά διαπιστώνονται τα ακόλουθα:

- ✓ Η προσβασιμότητα αποτελεί κύρια προϋπόθεση για την οικονομική ανάπτυξη. Η θέση αυτή βασίζεται στην υπόθεση ότι η ελκυστικότητα ενός προορισμού αυξάνεται με το μέγεθός του και μειώνεται με την απόσταση, τον χρόνο ταξιδιού ή το κόστος.
- ✓ Οι εξαιρετικά αστικοποιημένες περιοχές στην Κεντρική/Νοτιοδυτική Ευρώπη παρουσιάζουν καλή διεθνή ταξιδιωτική προσβασιμότητα και, ως εκ τούτου, λειτουργούν ως κύριες πύλες εισόδου στην Ευρώπη.
- ✓ Αντίθετα, περιοχές με χαμηλότερη πυκνότητα, όπως οι περιοχές που δεν είναι πρωτεύουσες και βρίσκονται στην Κεντρική/Ανατολική Ευρώπη ή είναι τμήματα των σκανδιναβικών και νότιων/νοτιοανατολικών κρατών, έχουν χαμηλότερη παγκόσμια προσβασιμότητα.

Εικόνα 4.5 *Προσεγγίσεις τυπολογικών ιεραρχήσεων/ταξινομήσεων των πόλεων με χωρικά, περιβαλλοντικά, πολιτιστικά και κοινωνικο-οικονομικά κριτήρια: α) ανάπτυξη αστικοποίησης και πληθυσμιακή αύξηση και β) εναέρια διεθνής προσβασιμότητα πόλεων. Πηγή: ESPON EGTC, 2020: 4, 14.*

(α)

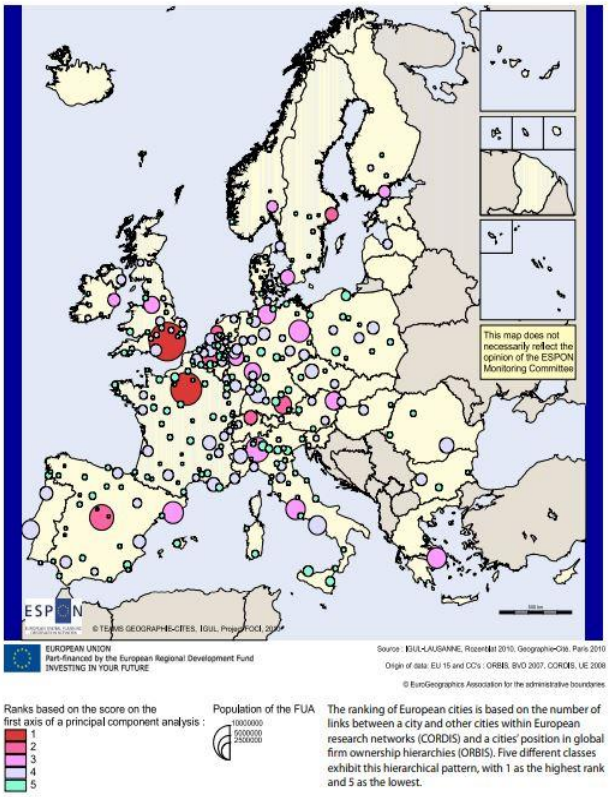

Συμμετοχή πόλεων σε διεθνή και ευρωπαϊκά δίκτυα

(β)

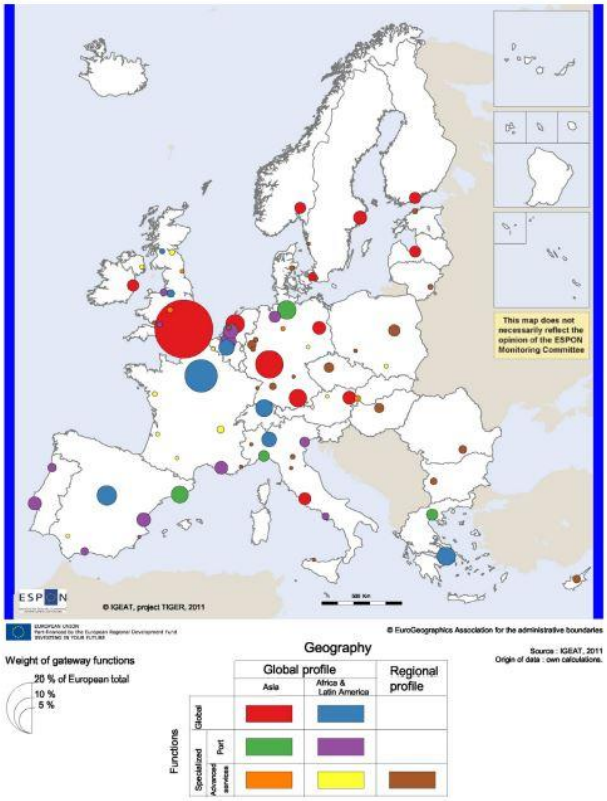

Τυπολογία ευρωπαϊκών πυλών

Ο χάρτης (α) παρουσιάζει την αστική δυναμική των ευρωπαϊκών πόλεων στη βάση συσχετισμένης παρακολούθησης του πλήθους των δικτυώσεών τους σε τομείς έρευνας και της διεθνούς θέσης τους σε επίπεδο επιχειρηματικότητας. Συγκεκριμένα, η κατάταξη των ευρωπαϊκών πόλεων βασίζεται στον αριθμό των δεσμών μεταξύ μιας πόλης και άλλων πόλεων στα ευρωπαϊκά ερευνητικά δίκτυα και στη θέση μιας πόλης στις παγκόσμιες ιεραρχίες εταιρικής ιδιοκτησίας. Στον ίδιο χάρτη αποτυπώνεται και το πληθυσμιακό μέγεθος των ευρωπαϊκών πόλεων. Πέντε διαφορετικές τάξεις παρουσιάζουν αυτό το ιεραρχικό μοτίβο με το 1 ως την υψηλότερη κατάταξη και το 5 ως τη χαμηλότερη. Από τη συγκεκριμένη προσέγγιση προκύπτουν συμπεράσματα για τον ρόλο του πληθυσμιακού μεγέθους και τον βαθμό επίδρασής του στην αστική δυναμική του ευρωπαϊκού οικιστικού δικτύου σε ερωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. Βασικές διαπιστώσεις αποτελούν ότι : α) στις μεγαλύτερες πόλεις παρατηρείται η πιο έντονη συγκέντρωση ερευνητικών υποδομών και επιχειρηματικότητας (λόγω συγκέντρωσης υποδομών), και β) οι πιο ισχυρές πόλεις (δηλ. πρώτες θέσεις ιεραρχίας) εντοπίζονται στον αναπτυξιακό θύλακα του «Πενταγώνου» (Λονδίνο, Παρίσι, Μιλάνο, Μόναχο και Αμβούργο) (βλ. χωρικό μοντέλο Δ : «Πεντάγωνο») και ακολουθούν πόλεις που αποτελούν δυναμικούς κόμβους στη Μεσόγειο. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν πόλεις της Ισπανίας και της Ιταλίας και ακολουθεί, με διαφορά, η Ελλάδα με την Αθήνα (βλ. χωρικό μοντέλο Γ: «Πράσινο σταφύλι» ή «Ευρωπαϊκό τσαμπί σταφυλιών») (κεφ. 2.2.2).

Ο χάρτης (β) δείχνει το προφίλ και την εξειδίκευση των ευρωπαϊκών πόλεων στα παγκόσμια δίκτυα καθώς και το βάρος τους στις συνολικές ευρωπαϊκές συνδέσεις με τον κόσμο.

Τα χρώματα υποδηλώνουν την επικρατούσα γεωγραφική εστίαση και λειτουργίες, ενώ το μέγεθος των κύκλων υποδηλώνει το βάρος της πόλης στο σύνολο των εξωτερικών ευρωπαϊκών συνδέσεων. Η συγκεκριμένη ταξινόμηση βασίζεται σε έξι τύπους λειτουργιών, για καθεμία από τις οποίες έχουν μετρηθεί η συνολική συνδεσιμότητα και η εξω-ηπειρωτική συνδεσιμότητά τους.

Περιλαμβάνονται τα ακόλουθα σύνολα δεδομένων:

- ✓ επιχειρήσεις σε προηγμένες υπηρεσίες παραγωγών (2008),
- ✓ αεροπορικές συνδέσεις (2008),
- ✓ συνδεσιμότητα εμπορευματοκιβωτίων (κοντέινερ) των λιμένων (2006),
- ✓ προσφορά εξωτερικού στα χρηματιστήρια (2010),
- ✓ μέσος όρος επενδύσεων σε ακίνητα γραφείων μεταξύ πόλεων (2007-2010),
- ✓ τοποθεσία της έδρας της εταιρείας (2008).

Η τελική ταξινόμηση βασίζεται στον συνδυασμό μεγέθους–έντασης εξειδίκευσης και γεωγραφικής εστίασης. Η ένταση υποδεικνύει τη σημασία και τον ενεργό ρόλο των πόλεων σε κάθε τύπο δικτύου.

Όπως προκύπτει από τον χάρτη, λίγες πόλεις χρησιμεύουν ως γενικές πύλες για μια σειρά διαφορετικών τύπων δραστηριοτήτων, ενώ οι περισσότερες πόλεις είναι ειδικευμένες σε συγκεκριμένες λειτουργίες, γεγονός που τις καθιστά πύλες (Gateways) στον τομέα που παρουσιάζουν ειδίκευση σε ευρωπαϊκό ή εθνικό επίπεδο.

Οι πόλεις–πύλες αντιμετωπίζονται σε δύο βασικά χωρικά επίπεδα: α) στο παγκόσμιο–ευρωπαϊκό και β) στο εθνικό–περιφερειακό. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι πόλεις–πύλες: α1 (economic and business gateways), α2 (knowledge gateways), α3 (transport gateways) και α4 (attraction gateways: tourism gateways, migration gateways), ενώ στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται οι πόλεις–πύλες β1 (transpot and connectivity functions) και β2 (gateways to services of general interest).

Εικόνα 4.6 *Προσεγγίσεις τυπολογικών ιεραρχήσεων/ταξινομήσεων πόλεων με χωρικά, περιβαλλοντικά, πολιτιστικά και κοινωνικο-οικονομικά κριτήρια: α) συμμετοχή πόλεων σε διεθνή και ευρωπαϊκά δίκτυα και β) τυπολογία ευρωπαϊκών πόλεων–πυλών. Πηγή: ESPON, 2013.*

4.3 Νέες προκλήσεις σε επίπεδο αστικής δυναμικής και η ανάγκη ύπαρξης συνολικής αστικής πολιτικής

Το ενδιαφέρον για την αστική ανάπτυξη σε επίπεδο χάραξης πολιτικής είναι σχετικά πρόσφατο. Ξεκινά διερευνητικά στη δεκαετία του 1960 —σε μια περίοδο όπου η *αστικοποίηση* έχει αυξηθεί σημαντικά, και τα πρώτα σημάδια του αστικού προβλήματος έχουν αρχίσει να γίνονται ορατά— για να αποτελέσει επιδίωξη πολιτικού χαρακτήρα πρώτης προτεραιότητας στα μέσα της δεκαετίας του 1980, δηλαδή την περίοδο κατά την οποία οι πόλεις αναγνωρίζονται ως βασικοί πυρήνες ανάπτυξης.

Παρά την αναγνώριση της βαρύτητας των πόλεων στην αναπτυξιακή δυναμική των χωρών, το πρόβλημα είναι ότι δεν έχει διατυπωθεί έως τώρα μια ανεξάρτητη αστική πολιτική για την υποστήριξη των πόλεων και την αξιοποίηση των αναπτυξιακών τους προοπτικών σε ένα αστικοποιημένο παγκόσμιο περιβάλλον. Έτσι, τα όποια μέτρα για την ενίσχυση των πόλεων παραμένουν ενσωματωμένα σε άλλες κοινές πολιτικές ή προωθούνται στο πλαίσιο ερευνητικών προγραμμάτων. Εξίσου σημαντικό πρόβλημα για την αξιοποίηση των πόλεων στην αναπτυξιακή πολιτική αποτελεί και ο προσανατολισμός των αστικών παρεμβάσεων, γιατί οι αστικές παρεμβάσεις έχουν πιο πολύ τη μορφή προγραμμάτων ανάπλασης (ή ανασύνταξης) σε υποβαθμισμένα τμήματα των πόλεων. Συνήθως, αυτά τα προγράμματα συνδυάζονται με ενέργειες για την ένταξη παραδοσιακών συνόλων στον αστικό ιστό. Έτσι, στην πλειονότητά τους αποτελούν περισσότερο προγράμματα διορθωτικού χαρακτήρα, τα οποία αντιμετωπίζουν την αναβάθμιση (εξυγίανση) του αστικού χώρου κυρίως από την οπτική του φυσικού σχεδιασμού. Όμως, μέσα από μια τέτοια προσέγγιση, όπου η διάσταση του κοινωνικο-οικονομικού προγραμματισμού αποδυναμώνεται (ή απουσιάζει), εντείνονται τα προβλήματα στην πράξη, αφού ζητήματα χωρικής ανάπτυξης και ρύθμισης (π.χ. άμβλυνση ενδοαστικών ανισοτήτων, ενίσχυση σχέσεων συνεργασίας μεταξύ πόλεων και ευρύτερων περιοχών τους κ.ά.) δεν αντιμετωπίζονται ολοκληρωμένα.

Αναμφίβολα, το πλαίσιο των υφιστάμενων συνθηκών και των διαφαινόμενων προοπτικών σε μια εποχή διαρκώς εντεινόμενης πολύπλευρης κρίσης απαιτεί μια εντελώς διαφορετική αντιμετώπιση των αστικών–περιφερειακών ζητημάτων. Όλα δείχνουν ότι, για να κατορθώσουν οι πόλεις να διαδραματίσουν έναν ουσιαστικό ρόλο σε ένα διεθνοποιημένο περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης με κυρίαρχη την οικονομία της γνώσης, είναι αναγκαία η αλλαγή του τρόπου θεώρησης της αστικής ανάπτυξης. Κρίσιμα ζητήματα προς αυτή την κατεύθυνση που πρέπει να επαναξιολογηθούν και, ενδεχομένως, να επανακαθοριστούν, αποτελούν τα κριτήρια και η μεθοδολογία κατανόησης του αστικού φαινομένου και εκτίμησης της αστικής δυναμικής. Πρόκληση και στοίχημα αποτελεί η συγκρότηση μιας νέας, πιο ευέλικτης, ρητά διατυπωμένης αστικής πολιτικής, η οποία θα επιτρέπει την οργανική ένταξη των αποσπασματικών παρεμβάσεων σε μια συνολική αστική προσέγγιση. Μια τέτοια προσέγγιση θα πρέπει να εμπεριέχει στρατηγικές (ευρωπαϊκές, διακρατικές, εθνικές, δια/ενδοπεριφερειακές, τοπικές) οι οποίες λόγω της πολυσύνθετης φύσης των αστικών θεμάτων θα συσχετίζουν πτυχές της οικονομικής ανάπτυξης και της απασχόλησης με τις πολιτικές για το περιβάλλον (φυσικό και πολιτιστικό), τις μεταφορές, την κατοικία και το ανθρώπινο δυναμικό, χωρίς να χάνουν τη χωρική τους διάσταση. Στο ευρύτερο πλαίσιο της κλιματικής και ενεργειακής κρίσης και σε συνθήκες εντεινόμενης αστικοποίησης, στη συγκρότηση μιας τέτοιας πολυπαραγοντικής αστικής πολιτικής κρίσιμο ρόλο καλούνται να αναλάβουν:

1. η συνολική θεώρηση του αστικού χώρου και η αντιμετώπιση των πόλεων/οικισμών ως οργανικού τμήματος του οικιστικού δικτύου,
2. το ισότιμο ενδιαφέρον για τις δυναμικές πόλεις αλλά και για τις πόλεις που μπορούν να συμβάλλουν στη δημιουργία πλούτου και απασχόλησης μέσα από την αξιοποίηση της γνώσης που έχει παραχθεί αλλού και στη διαχείριση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων τους,
3. ο επαναπροσδιορισμός της σχέσης πόλης–υπαίθρου και η αξιοποίηση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς ως ενός δυναμικού ενωτικού στοιχείου με στόχο την τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη,
4. η προστασία και η αξιοποίηση της αυθεντικότητας των τόπων μέσα από τη διαχείριση των ιδιαιτεροτήτων των περιοχών και των τοπίων τους στη βάση ενός υπερεθνικού διαλόγου,
5. η εκτίμηση της δυναμικής των αστικών δομών και η αξιοποίηση των πολυσύνθετων σχέσεων αλληλεξάρτησης που αναπτύσσουν κατά τη διαδικασία συγκρότησης ισχυρών *αστικών συσχετισμών* ικανών να αναλάβουν τον ρόλο ισχυρών ανταγωνιστικών *πόλων ανάπτυξης* υπερτοπικής/υπερεθνικής εμβέλειας,
6. η προσέγγιση θεμάτων φέρουσας ικανότητας, συνύπαρξης παράδοσης και τουριστικής ανάπτυξης,
7. το ανθρώπινο δυναμικό, κυρίως μέσα από δράσεις εκπαίδευσης και βελτίωσης των δεξιοτήτων του, δημιουργίας θέσεων ποιοτικής απασχόλησης, προώθησης και αξιοποίησης καινοτομίας/νέων τεχνολογιών,
8. η αξιοποίηση νέων δομών διακυβέρνησης με όρους διασφάλισης ενός δημοκρατικού συμμετοχικού σχεδιασμού.

Προς αυτή την κατεύθυνση καταλυτική οφείλει να είναι η συμβολή του ακαδημαϊκού και του ευρύτερου επιστημονικού χώρου που, σε συνθήκες απαξίωσης της χωρικής διάστασης στο πλαίσιο της αναπτυξιακής πολιτικής, καλείται να δώσει απαντήσεις για τον τρόπο ή τους τρόπους που θα πρέπει να προσεγγίζονται και να διδάσκονται τα θέματα ανάπτυξης-διαχείρισης του χώρου, ώστε τα πανεπιστήμια να αποτελέσουν ουσιαστικό μηχανισμό υποβοήθησης του σχεδιασμού σε όλα τα διαφορετικά επίπεδα της διοίκησης.

Υπό αυτές τις συνθήκες, η προσέγγιση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου και η βέλτιστη αξιοποίηση της εκτίμησής της στη διαδικασία του χωρικού σχεδιασμού (χωροταξικού και πολεοδομικού) εξακολουθούν να παραμένουν ζητούμενα στο πλαίσιο χάραξης αναπτυξιακής πολιτικής σε όλα τα χωρικά επίπεδα. Το ερώτημα που προκύπτει είναι: πώς προσεγγίζεται η αστική δυναμική και πώς εντάσσεται στο πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης αστικής πολιτικής, αφού (όπως φαίνεται και στα προηγούμενα κεφάλαια) σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης των υποδομών και δραστηριοτήτων, οι πόλεις αποκτούν νέες δομές, δηλαδή, δομές πιο πολυσύνθετες από εκείνες που συναντούσαμε έως τώρα και με *ακτίνα επιρροής* η οποία ξεπερνά εθνικά σύνορα και διοικητικά όρια και διαρκώς αναπροσαρμόζεται λόγω της δυναμικής των χωρικών φαινομένων της *αστικής πόλωσης*, της *αστικής διάχυσης* και της *αστικής δικτύωσης* (κεφ. 2.1 και 3.2);

Αντί επιλόγου

Έχοντας ολοκληρώσει την παρουσίαση της σύγχρονης προβληματικής σε ζητήματα τυπολογικής ιεράρχησης και του ρόλου της ως μέσου για την εκτίμηση της αστικής δυναμικής —και ως εκ τούτου ως μέσου χάραξης αναπτυξιακής πολιτικής—, θα περάσουμε στην παρουσίαση της ελληνικής περίπτωσης (Μέρος Γ΄). Έτσι, πιο συγκεκριμένα, έχοντας θέσει το ευρύτερο πλαίσιο της συζήτησης (θεωρία, μεθοδολογία, πρακτική) συνεχίζουμε με τη μελέτη των χαρακτηριστικών και ιδιαιτεροτήτων του ελληνικού οικιστικού δικτύου και τη διερεύνηση των κύριων παραγόντων που έχουν παίξει ρόλο στη διαδικασία μετεξέλιξης της δομής και δυναμικής του (κεφ. 5).

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Barthélemy, M. (2011) "Spatial networks". *Physics Reports*, 499, 1-101. Available at: http://dx.doi.org/10.1016/j.physrep.2010.11.002

Berry, B.J.L. (1969) "City size distributions and economic development". In: J. Friedmann & W. Alonso (eds.), *Regional development and planning*. Cambridge, Mass: The MIT Press, 138-152.

Berry, B.J.L. (1973a) *Growth centers in the American urban system: community development and regional growth in the sixties and seventies*. Cambridge (Mass.): Balinger Publishing Company.

Blumenfeld–Lieberthal, E. & Portugali, J. (2010) "Network cities: a complexity-network approach to urban dynamics and development". In: B. Jiang & X. Yao, (eds.), *Geospatial analysis and modelling of urban structure and dynamics*. Dordrecht: Springer, 77-90. Available at: https://doi.org/10.1007/978-90-481-8572-6_5

Bretagnolle, A., Pumain, D. & Vacchiani-Marcuzzo, C. (2009) "The organization of urban systems". In: D. Lane, D. Pumain, S.E. van der Leeuw & G. West (eds.), *Complexity perspectives in innovation and social change*. Dordrecht: Springer, 197-220. Available at: https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9663-1_7

Christaller, W. (1966) *Central places in Southern Germany.* Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

Coombes, M.G., Dixon, J.S., Goddard, J.B., Openshaw, S. & Taylor, P.J. (1979) "Daily urban systems in Britain: from theory to practice". *Environment and Planning A*, 11(5), 565–574. Available at: https://doi.org/10.1068/a110565

Dunford, M. & Perrons, D. (1993) "Regional inequality as a case and consequence of slower growth". In: P. Getimis & G. Kafkalas (eds.), *Urban and regional development in the new Europe: policies and institutions for the development of cities and regions in the single European market.* Athens: Topos, 9-35.

ESPON (2013) *Territorial dynamics in Europe: gateway functions in cities*. Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/TO-9_December-2013.pdf

ESPON EGTC (2020) *Territorial patterns and relations in the Netherlands: territorial fiche*. Available at: https://archive.espon.eu/netherlands%23

Eurostat (2018) *Methodological manual on territorial typologies.* Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Farmer, C.J.Q. & Fotheringham, A.S. (2011) "Network-based functional regions". *Environment and Planning A: Economy and Space*, 43(11), 2723-2741. Available at: https://doi.org/10.1068/a44136

Federal Institute for Research on Building, Urban Affairs and Spatial Development (BBSR) (2011) *Metropolitan areas in Europe*. Bonn: BBSR. Available at: https://d-nb.info/1009626256/34

Fischer, K. (2011) "Central places: the theories of von Thünen, Christaller, and Lösch". In: H.A. Eiselt & V. Marianov (eds.), *Foundations of location analysis*. New York: Springer, 471-505. Available at: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4419-7572-0_20

Frey, W. & Zimmer, Z. (2001) "Defining the city". In: R. Paddison (ed.), *Handbook of urban studies.* London: Sage, 14-35.

Friedmann, J. (1967) *The general theory of polarized development*. Santiago, Chile: The Ford Foundation. Available at: https://repositorio.cepal.org/server/api/core/bitstreams/c91806cb-2cb4-4c60-b09e-cc6ada2cf15e/content

Friedmann, J. (1969a) "Cities in social transformation". In: J. Friedmann & W. Alonso (eds.), *Regional development and planning.* Cambridge, Mass.: The MIT Press, 343-360.

Friedmann, J. (1969b) "The role of cities in national development". *American Behavioral Scientist*, 12(5), 13-21. Available at: https://doi.org/10.1177/000276426901200503

Friedmann, J. (1975) "The spatial organization of power in the development of urban systems". In: J. Friedmann & W. Alonso (eds.), *Regional policy.* Cambridge, Mass.: The MIT Press, 266-303.

Friedmann, J. (2001) "Regional development and planning: the story of a collaboration". *International Regional Science Review,* 24(3), 386–395. Available at: https://spada.uns.ac.id/pluginfile.php/816698/mod_resource/content/1/friedmann2001.pdf

Friedmann, J. & Alonso, W., eds. (1964) *Regional development and planning: a reader.* Cambridge, Mass.: The MIT Press. Available at: https://mitpress.mit.edu/9780262060066/regional-development-and-planning/

Friedmann, J. & Alonso, W., eds. (1969) *Regional development and planning: introduction.* Cambridge, Mass.: The MIT Press.

Gabaix, X. (1999) "Zipf's law for cities: an explanation". *The Quarterly Journal of Economics,* 114(3), 739-67. Available at: http://www.jstor.org/stable/2586883

Getimis, P. & Kafkalas, G., eds. (1993) *Urban and regional development in the new Europe*. Athens: Topos.

Gløersen, E. (2005) "European typologies of urban systems". In: *ESPON Conference on European Territorial Research*, 13-14 October 2005. Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/erik_gloersen.pdf

Gregory, D., Johnston, R.J., Pratt, G., Watts, M. & Whatmore, S., eds. (2009) *The dictionary of human geography*. 5th ed. Oxford: Wiley-Blackwell.

Haggett, P. (1970) *Locational analysis in human geography.* London: Edward Arnold.

Hall, P. & Hay, D. (1980) *Growth centres in the European urban system*. London: Heinemann.

Karlsson, C. & Olsson, M. (2006) "The identification of functional regions: theory, methods, and applications". *The Annals of Regional Science*, 40, 1-18. Available at: https://doi.org/10.1007/s00168-005-0019-5

Klapka, P., Halas, M. & Tonev, P. (2013) "Functional regions: concepts and types". In: *Sborník příspěvků XVI. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách.* Valtice, 19-21.6.2013. Available at: https://is.muni.cz/do/econ/soubory/katedry/kres/4884317/41725568/12_2013.pdf

Krätke, S. (1992) "Berlin: the rise of a new metropolis in a post-Fordist landscape". In M. Dunford & G. Kafkalas (eds.), *Cities and regions in the new Europe.* London: Belhaven Press, 213-238.

Krätke, S. (1993) "Hierarchization of urban regions in the new Europe". In P. Getimis & G. Kafkalas (eds.), *Urban and regional development in the new Europe.* Athens: Topos, 107-132.

Kunzmann, K.R. & Wegener, M. (1991) "The pattern of urbanization in Europe". *Ekistics*, 58, 282-291.

Lösch, A. (1938) "The nature of economic regions". *Southern Economic Journal*, 5(1), 71-78.

Lösch, A. (1969) "The nature of economic regions". In: J. Friedmann & W. Alonso (eds.), *Regional development and planning.* Cambridge, Mass.: The MIT Press, 107-115.

Lösch, A. (1978) *The economics of location*. New Haven: Yale University Press.

Norman, A (1980) "Zipf's law as analytic tool". *Peace Research,* 12(1), 47-52. Available at: http://www.jstor.org/stable/23686024

Philbrick, A.K. (1957a) "Principles of areal functional organization in regional human geography." *Economic Geography,* 33(4), 299-336. Available at: https://doi.org/10.2307/142362

Philbrick, A.K. (1957b) "Areal functional organization in regional geography". *Papers in Regional Science*, 3(1), 87-98. Available at: https://doi.org/10.1111/j.1435-5597.1957.tb01589.x

Pissourios, I.A. & Lagopoulos, A.P. (2017) "The classification of urban uses". *Urban Science*; 1(3), 26. Available at: https://doi.org/10.3390/urbansci1030026

Reilly, W.J. (1929) *Methods for the study of retail relationships*. Austin: The University of Texas.

Reilly, W.J. (1931) *The law of retail gravitation*. New York: Knickerbocker Press.

Trujillo, J.L. & Parilla, J. (2016) *Redefining global cities: the seven types of global metro economies.* Washington: The Brookings Institution. Available at: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/09/metro_20160928_gcitypes.pdf

Ullman, E.L. (1980) *Geography as spatial interaction*. Seattle and London: University of Washington Press.

UNFPA (United Nations Population Fund) (2020) *Classification and delineation of urban areas in a census.* Available at: https://www.unfpa.org/resources/classification-and-delineation-urban-areas-census

US Census Bureau (2011) "Urban criteria for the 2010 census". *Federal Register*, 76(164), 53030-53043.

van Dijk, M.P. (2010) "Criteria for a classification of ecological cities". In: *Next generation infrastructure systems for eco-cities*. Shenzhen, China, 11-13 November, 1-7.

Zipf, G.K. (1949) *Human behavior and the principle of least effort: an introduction to human ecology.* Cambridge, Mass.: Addison-Wesley Press. Available at: https://www.iqla.org/includes/basic_references/Zipf_1949_Human_Behavior_and_the_Principle_of_Least_Effort.pdf

Ελληνόγλωσση

Θεοδωρά, Γ. (2004) *Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη: διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης.* Διδακτορική διατριβή. ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

Θεοδωρά, Γ. (2011) «Η γνώση ως παράμετρος στις θεωρίες ανάπτυξης του χώρου». Στο: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης (επιμ.), *Τόμος τιμητικός για τον Καθηγητή Παύλο Λουκάκη*. Αθήνα: Gutenberg, 241-285.

Θεοδωρά, Γ. (2014) «Οι χρήσεις γης ως έκφραση του αναπτυξιακού προτύπου στον χώρο: ζητήματα μεθοδολογικής θεώρησης για χωρική ανάπτυξη και ρύθμιση». Στο: Δ. Μέλισσας, (επιμ.), *Χρήσεις γης: ρύθμιση του χώρου για ανάπτυξη.* Αθήνα: ΕΜΠ-ΣΑΜ.

Θεοδωρά, Γ. (2015α) *Διερεύνηση και αξιολόγηση περιφερειακών κριτηρίων για την τυπολογική ταξινόμηση των αστικών κέντρων της Ελλάδας*. Μεταδιδακτορική έρευνα. ΕΠΙΠΑ, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Θεοδωρά, Γ. (2015β) «Σύγχρονη προβληματική για την ανάπτυξη των πόλεων σε παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης: τάσεις και προκλήσεις σε συνθήκες κοινωνικο-οικονομικής κρίσης». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *13ο Συνέδριο «Αυτοδιοίκηση και Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σύγχρονες Προκλήσεις»*. Αθήνα, 26–27 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2005) «Τυπολόγηση των ελληνικών πόλεων με κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας». *Αειχώρος*, 7, 128-157.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2013) «Αστική–αγροτική ανάπτυξη: σύγχρονες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (RSAI/ERSA). *10ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο: «Αγροτική Οικονομία, Ύπαιθρος Χώρος, Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη»*. Πάτρα, 14-15 Ιουνίου.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1995) *Σύγχρονες τάσεις στην περιφερειακή ανάπτυξη.* Πρακτικά ημερίδας. Αθήνα: ΙΠΑ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1998) *Ο ρόλος των μεγάλων αστικών κέντρων: προτάσεις αναπτυξιακής στρατηγικής.* Αθήνα: ΙΠΑ.

Κουτσόπουλος, Κ., επιμ. (1993) *1ο Εθνικό Συνέδριο Ελληνικού Τμήματος Regional Science Association: «Περιφερειακή Επιστήμη στην Ελλάδα: Ανασκόπηση και Προοπτικές»*. Αθήνα: ΕΜΠ, Τομέας Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού.

Κουτσόπουλος, Κ., επιμ. (1994) *2ο Εθνικό Συνέδριο Ελληνικού Τμήματος European Regional Science Association: «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στον Περιφερειακό Σχεδιασμό».* Αθήνα: ΕΜΠ, Τομέας Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού.

Λεοντίδου-Γεράρδη, Κ. (1977) *Λειτουργική ταξινόμησις ελληνικών οικισμών, Τόμος Ι: κείμενο.* Διδακτορική διατριβή. ΕΜΠ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

Λεοντίδου-Γεράρδη, Κ. (1979) «Προβλήματα διάρθρωσης του δικτύου των αστικών κέντρων της χώρας». *Σύγχρονα Θέματα*, 6, 17-32.

Λεοντίδου-Γεράρδη, Κ. & Παπαδάκης, Μ. (1977) *Ταξινόμηση ελληνικών οικισμών.* Αθήνα: ΕΜΠ, Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών.

Πετράκος, Γ. & Μαρδάκης, Π. (1997) «Οι πρόσφατες μεταβολές στο ελληνικό σύστημα αστικών κέντρων». *Τόπος*, 12/97, 77-103.

Πετράκος, Γ. & Τσουκαλάς, Δ. (1994) «Η επίδραση της διεθνοποίησης των διαρθρωτικών μεταβολών και αστική πόλωση στην Ελλάδα». Στο: Κ. Κουτσόπουλος (επιμ.), *2ο Εθνικό Συνέδριο Ελληνικού Τμήματος European Regional Science Association: «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στον Περιφερειακό Σχεδιασμό»*. Αθήνα: ΕΜΠ, Τομέας Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού, , 273-295.

Σιδηρόπουλος, Η. (1995) «Ο ρόλος των αστικών κέντρων στη διαμόρφωση των τάσεων της περιφερειακής επιστήμης». Στο: Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (επιμ.), *Σύγχρονες τάσεις στην περιφερειακή ανάπτυξη.* Πρακτικά ημερίδας. Αθήνα: ΙΠΑ, 29-35.

Τσουδερός, Ι. (1995) «Το γενετικό υλικό της εξέλιξης των ευρωπαϊκών πόλεων». Στο: Επιστημονικό Συνέδριο: *Περιφερειακή Ανάπτυξη, Χωροταξία και Περιβάλλον στο πλαίσιο της ενωμένης Ευρώπης.* Τόμος Πρακτικών ΙΙ: Χωροταξικός και Περιφερειακός Προγραμματισμός. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 15-16 Δεκεμβρίου. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων (ΣΕΠ), Τόπος, 281-288.

Ιστότοποι

Centre for Cities (n.d.) *European cities data tools*. Available at: https://web.archive.org/web/20220627113633/https://www.centreforcities.org/data-tool/dataset/european-cities/#graph=bar

Copernicus: Europe's eyes on earth, Land Monitoring Service. Available at: https://land.copernicus.eu/local/urban-atlas

Ehtesham, A. (n.d.) *August Lösch's model*. Available at: https://geographersacademy.blogspot.com/2020/07/august-loschs-model.html

ESPON (European Observation Network for Territorial Development). Available at: https://www.espon.eu/

EU-Habitat. Available at: https://unhabitat.org/

EUROCITIES. Available at: https://eurocities.eu/

European and Economic and Social Committee. Available at: https://www.eesc.europa.eu/en

European Commission (EC). Available at: https://commission.europa.eu/index_en

European Union. Available at: https://european-union.europa.eu/index_en

European Urban Initiative. Available at: https://www.urban-initiative.eu/

EUROSTAT. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat

Eurostat Statistics Explained. *Territorial typologies manual: urban–rural typology.* Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Territorial_typologies_manual_-_urban-rural_typology#Classes_for_the_typology_and_their_conditions

Eurostat TERCET: Functional urban areas (FUA) 2015-2018. Available at: https://fuore.espon.eu/delineation-methods

Municipal Research and Services Center of Washington (MRSC) *City and town classification*. (classification criterion: population) Available at: https://mrsc.org/explore-topics/governance/classification-of-washington-cities/city-town-classification

Municipal Research and Services Center of Washington (MRSC) *Empowering local governments*. (classification criterion: population) Available at: https://mrsc.org

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Available at: https://www.oecd.org/

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Functional urban areas by country. Available at: https://www.oecd.org/regional/regional-statistics/functional-urban-areas.htm RegionStat@oecd.org

UNESCO (United Nations Educational, Scientific & Cultural Organization). Available at: https://www.unesco.org/en

Union for the Mediterranean (UfM). Available at: https://ufmsecretariat.org/

United Nations (UN). Department of Economic & Social Affairs (Population Division) *Urbanization*. Available at: https://www.un.org/development/desa/pd/content/urbanization-0

United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). Available at: https://unece.org/

US Census Bureau (2021) *2010 census urban and rural classification and urban area criteria*. Available at: https://www.census.gov/programs-surveys/geography/guidance/geo-areas/urban-rural/2010-urban-rural.html

Πηγές εποπτικού υλικού

Εικόνα 4.1: (α) ESPON 2013: 3, (β) ESPON ATLAS. Mapping the Structure of the European Territory, October 2006.

Εικόνα 4.2: (α) Geographers Academy, 2020, (β) Fischer 2011: 491.

Εικόνα 4.3: Philbrick, 1957a: 333.

Εικόνα 4.4: Trujillo & Parilla, 2016 (see Map 1: 15; Tbl. 1: 13; Tbl. 2: 16).

Εικόνα 4.5: ESPON EGTC, 2020: 4, 14.

Εικόνα 4.6: ESPON, 2013: ESPON 2013 Programme Territorial Observation, No. 9, December 2013.

Οικιστικό Δίκτυο και Αστική Ανάπτυξη _ Τυπολογική Ταξινόμηση Ελληνικών Πόλεων

Μέρος Γ

Το Ελληνικό Οικιστικό Δίκτυο

Μέρος Γ _

Το Ελληνικό Οικιστικό Δίκτυο

_ ΣΥΝΟΨΗ

Ερευνητικό αντικείμενο του Μέρους Γ΄ αποτελούν η συνοπτική παρουσίαση της μετεξέλιξης του ελληνικού οικιστικού δικτύου και η ανάδειξη της αναπτυξιακής δυναμικής του. Σε αυτή τη βάση, αρχικά γίνεται αναφορά στους κύριους προσδιοριστικούς παράγοντες που διαμορφώνουν το ελληνικό οικιστικό δίκτυο σε εθνικό επίπεδο (κεφ. 5). Ακολουθεί η περιγραφή των δομικών χαρακτηριστικών του δικτύου των ελληνικών πόλεων στο ευρύτερο πλαίσιο δύο βασικών αξόνων ερευνητικής προσέγγισής τους. Ο πρώτος άξονας αφορά το φαινόμενο της *αστικής διάχυσης* σε συνδυασμό με την εντεινόμενη τάση οργάνωσης συνεργασιών και δικτύων μεταξύ των πόλεων και των ευρύτερων λειτουργικών περιοχών τους, ενώ ο δεύτερος αφορά την εταιρική σχέση *πόλης–υπαίθρου* σε συνδυασμό με τον μεταβαλλόμενο ρόλο και τη λειτουργία των αγροτικών περιοχών (κεφ. 6). Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι σύγχρονες τάσεις μετεξέλιξης του ελληνικού οικιστικού δικτύου, μέσα από τις οποίες αναδύονται συμπεράσματα που κατόπιν θα αξιοποιηθούν στο πλαίσιο της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης (Μέρος Δ΄). Το Μέρος Γ΄ ολοκληρώνεται με τη διατύπωση δύο θεμάτων ειδικής κρισιμότητας για την αξιοποίηση των πόλεων/οικισμών ως μέσου άμβλυνσης των δια/ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων και ισχυροποίησης της θέσης που κατέχει η χώρα στον διεθνή χάρτη (κεφ. 8). Το πρώτο αφορά την ανάγκη επανιεράρχησης του ελληνικού οικιστικού δικτύου, ενώ το δεύτερο αφορά τη σημασία ανάδειξης *αστικών συσχετισμών* σε εθνικό και διαπεριφερειακό επίπεδο, ικανών να αναλάβουν τον ρόλο ισχυρών ανταγωνιστικών πόλων ανάπτυξης εθνικής/υπερεθνικής σημασίας με στόχο την άμβλυνση των χωρικών ανισοτήτων. Το πρώτο θέμα προσεγγίζεται μέσα από τη διατύπωση προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης με χωρικά κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας και πιλοτικά πεδία μελέτης το σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών [νυν περιφερειακών ενοτήτων (Πρόγραμμα «Καλλικράτης» Ν/3852/2010)] και τα μικρά ακριτικά νησιά του Αιγαίου με τέτοιο τρόπο, ώστε να διαμορφώνονται οι προϋποθέσεις για την προσέγγιση του δεύτερου θέματος. Το δεύτερο θέμα προσεγγίζεται διερευνητικά μέσα από τον εντοπισμό *αστικών συσχετισμών* στη νησιωτική περιοχή του Αιγαίου, οι οποίοι έχουν προκύψει από την εφαρμογή της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης στην ειδική περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών των διοικητικών περιφερειών του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (κεφ. 9-11). Σημειώνεται ότι στην παρούσα φάση τα μικρά ακριτικά νησιά, εκτός από πιλοτικό πεδίο για την επανεκτίμηση της δυνατότητας εφαρμογής της πρότασης τυπολογικής ταξινόμησης, επιδιώκουν να αποτελέσουν το έναυσμα για την έναρξη της συζήτησης σχετικά με την ανάδειξη *αστικών συσχετισμών*, ώστε, σε επόμενη φάση, να διερευνηθούν οι δυνατότητες του εντοπισμού τους σε εθνικό και δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο μέσα από τη μελέτη χωρικών τμημάτων της ελληνικής ηπειρωτικής και νησιωτικής επικράτειας.

_ ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

αστικοποίηση (urbanization), **αστικός χώρος** (urban space), **ελληνικό οικιστικό δίκτυο** (Greek urban network), **αστική δυναμική** (urban dynamics), **αστική πόλωση** (urban polarization), **αστική διάχυση** (urban sprawl), **αστική δικτύωση** (urban networking), **αστικές και αγροτικές περιφέρειες/περιοχές** (urban and rural regions/areas), **πολιτικές αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης** (urban and regional policies), **χωρικός σχεδιασμός** (spatial planning).

_ ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΗ ΓΝΩΣΗ

Για την κατανόηση του ερευνητικού αντικειμένου του Γ΄ Μέρους και της λογικής που διέπει τα επιμέρους κεφάλαιά του δεν απαιτείται ειδική γνώση. Ωστόσο, χρήσιμη θεωρείται η μελέτη κειμένων ερευνητικού χαρακτήρα ή χάραξης πολιτικών με αντικείμενο τη μετεξέλιξη του ελληνικού οικιστικού συστήματος και των παραγόντων που έπαιξαν ρόλο σε αυτή τη διαδικασία.

Εισαγωγή

Το *οικιστικό δίκτυο* αποτελεί κύρια συνιστώσα του χωρικού σχεδιασμού λόγω του κυρίαρχου ρόλου των πόλεων στην τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη. Εντούτοις, στην Ελλάδα δεν έχει ακόμα αποκτήσει τον ρόλο που θα έπρεπε σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού. Έτσι, χάνονται ευκαιρίες για την αξιοποίηση της *αστικής δυναμικής* των πόλεων και των δικτύων συνεργασίας που αναπτύσσουν μεταξύ τους, κυρίως σε αστικές και αγροτικές περιοχές εκτός (αλλά και εκτός) των βασικών *αναπτυξιακών θυλάκων* σε εθνικό επίπεδο τόσο στον ηπειρωτικό, όσο και στον νησιωτικό χώρο. Πρόκειται για μια συνθήκη που επιτρέπει την κυριαρχία της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης αλλά και πόλεων της ελληνικής επικράτειας με μικρότερα πληθυσμιακά μεγέθη στις οποίες διαπιστώνεται συγκέντρωση δραστηριοτήτων υπερτοπικής εμβέλειας κυρίως στους τομείς των μεταφορών, της παραγωγής, της εκπαίδευσης και του τουρισμού. Μεταξύ αυτών των πόλεων συγκαταλέγονται κατά τάξη πληθυσμιακού μεγέθους η Πάτρα, το Ηράκλειο Κρήτης, η Λάρισα, ο Βόλος, τα Ιωάννινα, τα Τρίκαλα, η Αλεξανδρούπολη, η Ξάνθη και η Καλαμάτα.

Παρά τη μη συνεκτίμηση της *αστικής δυναμικής* του ελληνικού οικιστικού δικτύου στη χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο και τη διαιώνιση της χρήσης ανεπίκαιρων κριτηρίων και μεθόδων για την εκτίμηση της εμβέλειας επιρροής των πόλεων, το ερευνητικό ενδιαφέρον για τον προσδιορισμό και τη μέτρηση της *βαρύτητας–κεντρικότητας* των ελληνικών πόλεων και την ανάδειξη των τάσεων εκείνων να συγκροτούν *αστικούς συσχετισμούς* υπερτοπικής-υπερεθνικής σημασίας, διατηρείται αμείωτο. Εντούτοις, παρά τα σημαντικά έως τώρα βήματα που έχουν επιχειρηθεί (κυρίως στο πλαίσιο ερευνητικών προγραμμάτων), το ελληνικό οικιστικό δίκτυο παραμένει σε σημαντικό βαθμό ένα πεδίο αχαρτογράφητο. Έτσι, προκύπτει η ανάγκη αφενός της κατανόησης των ιδιαίτερων συνθηκών που συνέβαλαν στη μετεξέλιξή του στον χρόνο και αφετέρου της ανάδειξης των τάσεων και προοπτικών που διαμορφώνονται στο πλαίσιο των νέων συνθηκών/συγκυριών σε ένα παγκοσμιοποιημένο, διεθνές περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης των υποδομών και των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Μόνο μέσα από τη γνώση της υφιστάμενης κατάστασης και των τάσεων μετεξέλιξής της μπορεί να καταστεί δυνατή η αναζήτηση νέων, πιο ευέλικτων μεθοδολογιών για την ανάγνωση και απεικόνιση της αστικής δυναμικής του ελληνικού οικιστικού δικτύου, μέσα από τις οποίες θα μπορέσει να διασφαλιστεί η βέλτιστη δυνατή αξιοποίηση των πόλεων ως αναπτυξιακών συντελεστών στην εθνική κλίμακα της χώρας αλλά και ευρύτερα εκείνης.

Προς αυτή την κατεύθυνση επιδιώκει να συμβάλει το Μέρος Γ΄ του βιβλίου, μέσα από την προσέγγιση των χαρακτηριστικών και των ιδιαιτεροτήτων του ελληνικού οικιστικού δικτύου και τη συνοπτική παρουσίαση τόσο της διαδικασίας μετεξέλιξής του, όσο και των τάσεων αλλαγής της *αστικής δυναμικής* του. Η συγκεκριμένη προσέγγιση υποστηρίζεται πως αποτελεί κύρια προϋπόθεση για την επιτυχή μετάβαση στη διατύπωση της τυπολογικής ταξινόμησης των πόλεων, επειδή μόνο μέσα από τη βέλτιστη κατανόηση των ειδικών θεμάτων που χαρακτηρίζουν την ελληνική επικράτεια μπορεί να καταστεί δυνατή η διατύπωση προτάσεων για την εκτίμηση της αστικής δυναμικής του ελληνικού οικιστικού δικτύου σε όλες τις διαφορετικές ενότητες και ειδικές κατηγορίες του χώρου.

Πιο συγκεκριμένα, για την προσέγγιση του ερευνητικού αντικειμένου, κύρια πεδία μελέτης αποτελούν:

1. η διερεύνηση των προσδιοριστικών παραγόντων για τη διαμόρφωση του ελληνικού οικιστικού δικτύου (κεφ. 5)·
2. η ανάδειξη των κύριων δομικών χαρακτηριστικών του ελληνικού οικιστικού δικτύου στο ευρύτερο πλαίσιο δύο αξόνων θεώρησης κυρίαρχης σημασίας: ο πρώτος αφορά την αστική διάχυση και την τάση οργάνωσης δικτύων συνεργασιών μεταξύ των πόλεων αλλά και των ευρύτερων λειτουργικών περιοχών τους, ενώ ο δεύτερος εστιάζεται στην εταιρική σχέση πόλης–

υπαίθρου και στον μεταβαλλόμενο ρόλο των αγροτικών περιοχών στη διαδικασία της αστικοποίησης του χώρου (κεφ. 6)·

3. η παρουσίαση των σύγχρονων τάσεων εξέλιξης του δικτύου των ελληνικών πόλεων και των ευρύτερων λειτουργικών περιοχών τους (κεφ. 7)·
4. η ανάδειξη κύριων ζητημάτων προς διερεύνηση για τη βέλτιστη αξιοποίηση του δικτύου των ελληνικών πόλεων στο πλαίσιο της εθνικής αναπτυξιακής πολιτικής: το πρώτο ζήτημα αφορά την ανάγκη της επανιεράρχησης του ελληνικού οικιστικού δικτύου, ενώ το δεύτερο τη σημασία ανάδειξης ισχυρών αστικών συσχετισμών με στόχο τον προσδιορισμό νέων πόλων ανάπτυξης εθνικής–υπερεθνικής σημασίας (κεφ. 8). Το πρώτο ζήτημα αποτελεί τον ερευνητικό πυρήνα του βιβλίου και σκοπό έχει να ανοίξει τον δρόμο για τη μελέτη του δεύτερου ζητήματος στο πλαίσιο νέας ερευνητικής αναζήτησης σε αμέσως επόμενη φάση.

5. Προσδιοριστικοί παράγοντες διαμόρφωσης του ελληνικού οικιστικού δικτύου

Η διάχυση της *αστικοποίησης* στην Ελλάδα και ο τρόπος οργάνωσης του ελληνικού οικιστικού δικτύου έχουν δεχτεί έντονες επιδράσεις από δύο κύριες κατηγορίες παραγόντων. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται παράγοντες γεωγραφικής θέσης και πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών χαρακτηριστικών, ενώ στη δεύτερη συναντώνται κυρίως παράγοντες διοικητικής δομής και θεσμικού/κανονιστικού/λειτουργικού χαρακτήρα (Βασενχόβεν, 1979· 2022· Θεοδωρά, 2006· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2013· Λουκάκης, 2017). Στα ακόλουθα υποκεφάλαια πραγματοποιείται συνοπτική παρουσίαση των παραγόντων κατά θεματική ενότητα (κεφ. 5.1 και 5.2).

5.1 Παράγοντες γεωγραφικής θέσης και πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών χαρακτηριστικών

Σε αυτή την πρώτη κατηγορία παραγόντων, κύριο ρόλο στην αστικοποίηση της χώρας και στη μετεξέλιξη του οικιστικού δικτύου σε εθνικό, δια/ενδοπεριφερειακό και τοπικό επίπεδο έχουν παίξει:

- ✓ Η ιδιαιτερότητα των γεωγραφικών συνθηκών, η οποία σχετίζεται με τον οριζόντιο και τον κατακόρυφο διαμελισμό του ελληνικού χώρου και την ιδιόμορφη γεωμορφολογία των περιοχών του (π.χ. έντονο ανάγλυφο με ορεινούς όγκους, εκτεταμένη ακτογραμμή και έντονη ποικιλομορφία παράκτιων περιοχών, νησιωτικότητα, θαλάσσιες περιοχές, σεισμικότητα κ.ά.). Εξίσου σημαντικό ρόλο παίζει ο διασυνοριακός χαρακτήρας της Ελλάδας ως νοτιοανατολικού άκρου της Ευρώπης στη Μεσόγειο (Θεοδωρά, 2004: 526-538· Σοφούλης, 1979) (**Εικόνες 5.1** και **5.2**).

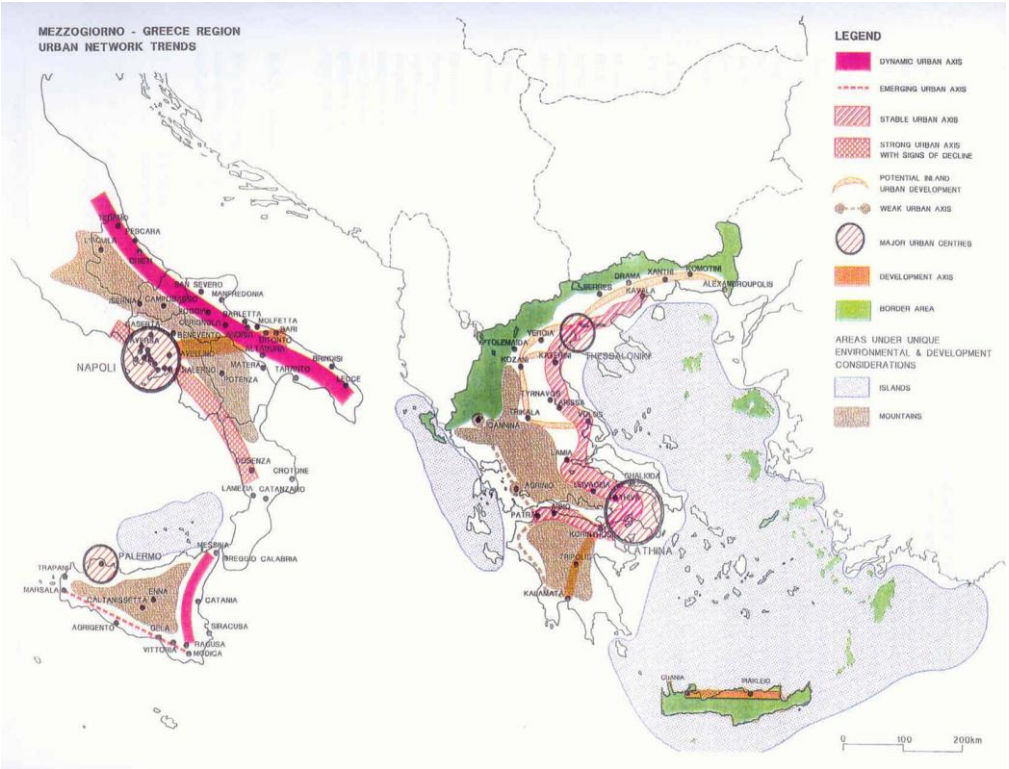

Εικόνα 5.1 *Οι ειδικές κατηγορίες χώρου της ελληνικής επικράτειας: παράκτιες, νησιωτικές, διασυνοριακές περιοχές.*
Πηγή: ISMERI EUROPA – TEAM 4 – ΙΠΑ, 1993.

(α)

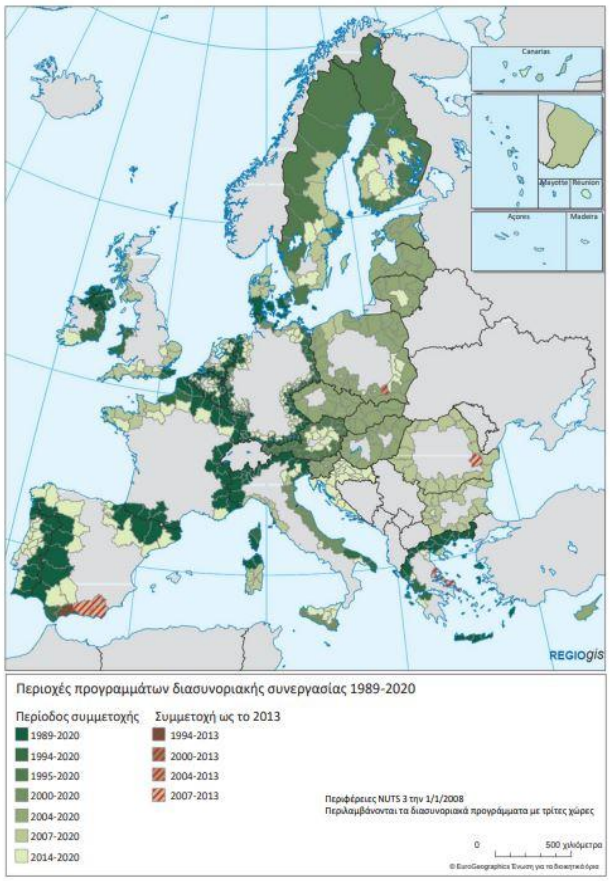

Η εξέλιξη του Interreg A για τις παραμεθόριες περιφέρειες των εσωτερικών και των εξωτερικών συνόρων από το 1989 ως το 2020.

(β)

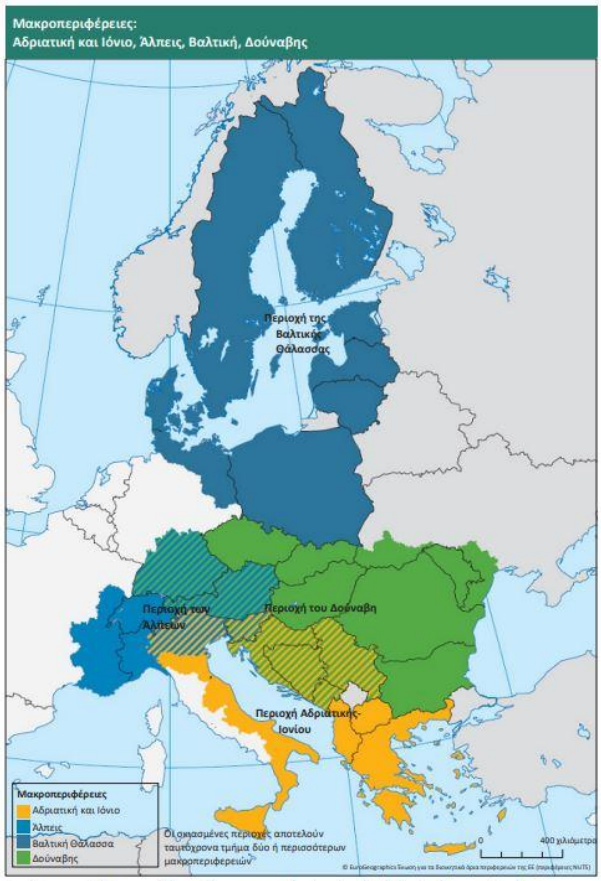

Interreg V-B: Οι τέσσερις μακρο-διακρατικές περιφέρειες (2014-2020) (Αδριατική και Ιόνιο, Άλπεις, Βαλτική Θάλασσα και Δούναβης).

(γ)

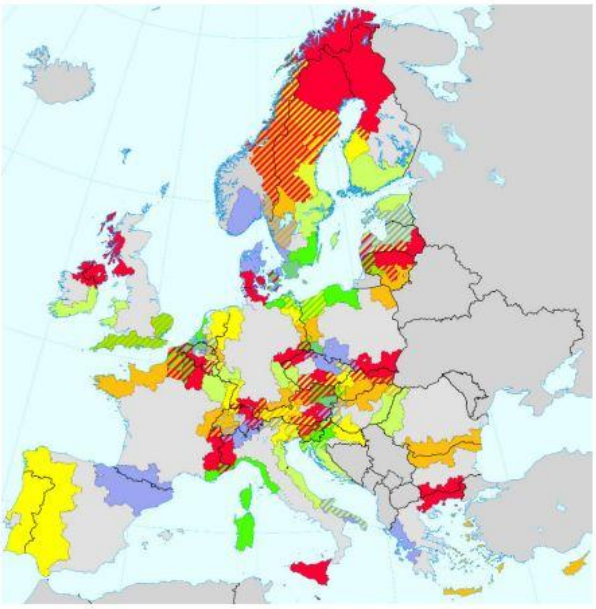

Interreg V-A για τα εσωτερικά σύνορα: Τα 53 προγράμματα συνεργασίας για την περίοδο 2014-2020.

_ Στον χάρτη (α) παρουσιάζεται η σταδιακή αύξηση των περιοχών που είναι επιλέξιμες για το Interreg A. Αυτό οφείλεται κυρίως στη διεύρυνση της ΕΕ και στη δυνατότητα που έχουν τα κράτη μέλη από την περίοδο 2007-2013 και έπειτα να διαθέτουν μέρος του προϋπολογισμού τους στο πλαίσιο του Interreg σε περιφέρειες εκτός εκείνων που καλύπτονται από τα προγράμματα συνεργασίας, αρχικά στις όμορες περιφέρειες και στη συνέχεια σε όλες τις περιφέρειες.

_ Στον χάρτη (β) απεικονίζεται η διακρατική συνεργασία στο πλαίσιο του Προγράμματος Interreg V-B, η οποία περιλαμβάνει δεκαπέντε προγράμματα συνεργασίας κατά την περίοδο 2014-2020. Τα προγράμματα αφορούν τις ενότητες Βόρεια Θάλασσα, Βορειοδυτική Ευρώπη, Βόρεια Περιφέρεια και Αρκτική, Βαλτική Θάλασσα, περιοχή του Δούναβη, περιοχή του Ατλαντικού, περιοχή Άλπεων, Κεντρική Ευρώπη, Αδριατική–Ιόνιο, Βαλκάνια–Μεσόγειος, Νοτιοδυτική Ευρώπη, περιοχή Μεσογείου, περιοχή Καραϊβικής, Αμαζονία και περιοχή Ινδικού Ωκεανού.

_ Στον χάρτη (γ) απεικονίζονται οι περιοχές για τις οποίες έχουν εγκριθεί από την Επιτροπή τα 53 προγράμματα διασυνοριακής συνεργασίας για τα εσωτερικά σύνορα κατά την περίοδο 2014-2020. Ειδικότερα για τις σκιασμένες περιοχές, αναφέρεται ότι αποτελούν ταυτόχρονα τμήμα δύο ή περισσότερων περιοχών προγράμματος.

_ Η περίοδος 2021-2027 είναι η έκτη περίοδος προγραμματισμού του Interreg.

***Εικόνα 5.2** Ο διασυνοριακός χαρακτήρας της Ελλάδας: συνεργασία στο πλαίσιο του Interreg. Πηγή: Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο, 2021: (α) Ευρωπαϊκή Επιτροπή, GD REGIO, (β) Ευρωπαϊκή Επιτροπή https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/cooperation_en και (γ) Ευρωπαϊκή Επιτροπή.*

- ✓ Η εξωτερική πολιτική εξάρτησης της χώρας (τουλάχιστον στα πρώτα στάδια ανάπτυξης του ελληνικού κράτους) σε συνδυασμό με τις συνθήκες που διαμορφώθηκαν στα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα, και μετά την επίδραση μιας σειράς γεγονότων πολιτικής κρισιμότητας, εθνικού και υπερεθνικού χαρακτήρα που ακολούθησαν στην ευρύτερη περιοχή της Νοτιοανατολικής Μεσογείου [όπως Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913), Μικρασιατική Καταστροφή (1922), Παγκόσμιοι Πόλεμοι (Α΄ 1914-1918, Β΄ 1939-1945), Εμφύλιος (1946-1949) και Δικτατορία (1967-1974)], την επιρροή της ξένης βοήθειας και των επενδύσεων και τις ιδιομορφίες της τάξης που ελέγχει το πλεόνασμα. Εξίσου σημαντικός ήταν και ο ρόλος των εσωτερικών μετακινήσεων του εργατικού δυναμικού και οι προσφυγικές και μεταναστευτικές ροές (Ανδρικοπούλου & Καυκαλάς, 1985· Βασενχόβεν, 1979: 33-41· Θεοδωρά, 2004: 526-538· Καβουριάρης, 1974· Λουκάκης, 1976α· 1976β· 2017· Petrakos, 1996) (**Εικόνα 5.3**).

(α)

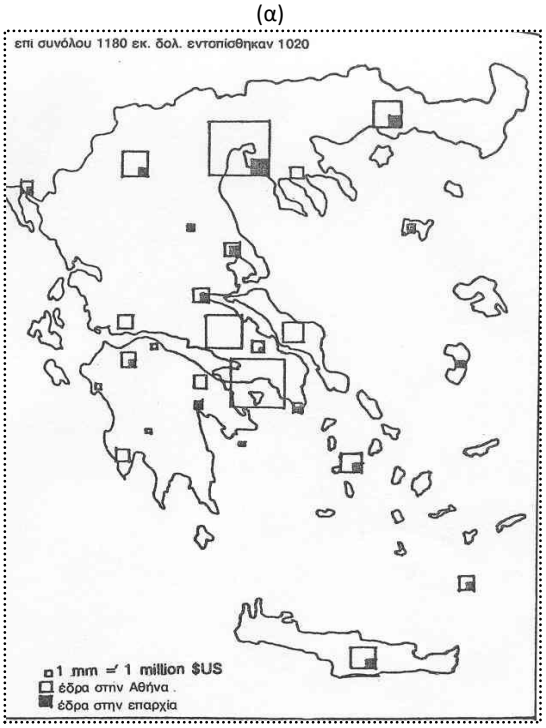

Χωρική κατανομή ξένων επενδύσεων στην Ελλάδα (1953-1969).

(β)

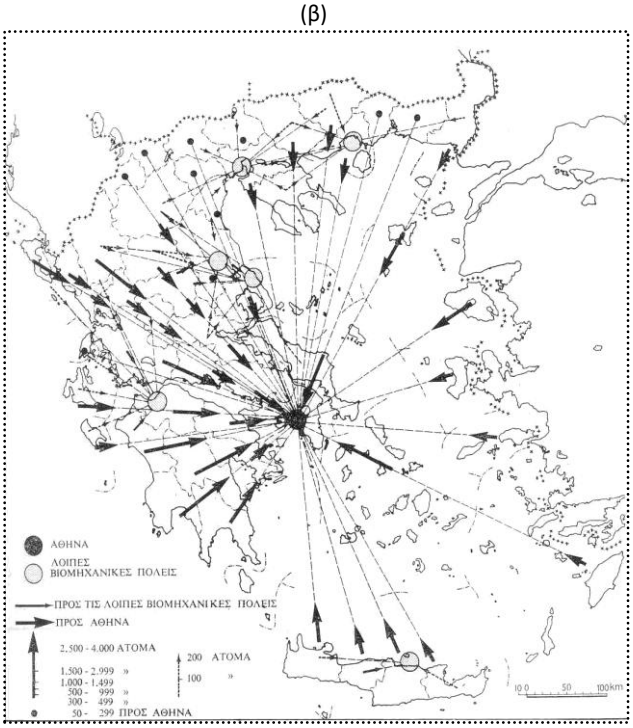

Εσωτερικές μετακινήσεις εργατικού δυναμικού από την περιφέρεια στην πρωτεύουσα· απομύζηση περιφερειακών πόλεων (1956-1959).

Εικόνα 5.3 *Διαγραμματικές απεικονίσεις της χωρικής κατανομής των ξένων επενδύσεων και των εσωτερικών μετακινήσεων εργατικού δυναμικού από την περιφέρεια στην πρωτεύουσα. Πηγή: (α) Ανδρικοπούλου & Καυκαλάς, 1985: 142 και (β) Λουκάκης, 1976β: 380.*

- ✓ Η έντονη, κατά καιρούς, πολιτική αστάθεια στη χώρα σε συνδυασμό με την έλλειψη δημοκρατικών διαδικασιών έχουν επιδράσει ποικιλοτρόπως στην αστική ανάπτυξη του ελληνικού χώρου στον χρόνο (Θεοδωρά, 2004: 526-538· Clogg & Yannopoulos, 1972).
- ✓ Η επιλογή των αναπτυξιακών προτύπων στο πλαίσιο της χάραξης εθνικής και περιφερειακής πολιτικής με έμφαση στις στρατηγικές ανάπτυξης της γεωργίας, της βιομηχανίας, της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, του τουρισμού και, πιο πρόσφατα, της ενέργειας. Προς αυτή την κατεύθυνση, περίοδοι–σταθμοί έχουν αποτελέσει: (α) οι κυρίαρχες επιλογές από το 1948 έως τη δεκαετία του 1960, όπου έμφαση δίνεται στη διατήρηση του αγροτικού προσανατολισμού και στην ταυτόχρονη ανάπτυξη του βιομηχανικού τομέα, κυρίως στους κλάδους των καταναλωτικών προϊόντων και της κατασκευής (Βεργόπουλος, 1975· Βλιάμος και ά., 1991· Γιαννίτσης, 1983· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2013· Κόνσολας, 1990· Μπάτσης, 1977), (β) η αποκέντρωση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης κυρίως κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1980 (Θεοδωρά, 2006: 135-155· Theodora, 2008· 2009), (γ) η εστίαση στην τουριστική ανάπτυξη κυρίως μετά το 1960 και στη διάρκεια της πρόσφατης δεκαπενταετίας (Βαρβαρέσος, 1997· Ηγουμενάκης, 1990· Κομίλης,

1986· Λογοθέτης, 1997· Λύτρας, 1989) και (δ) ο πρόσφατος προσανατολισμός στον τομέα της ενέργειας με στόχο την ανάδειξη της χώρας σε νέο ενεργειακό κόμβο παραγωγής, αποθήκευσης και διάθεσης ενέργειας από Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (ΑΠΕ) και Θαλάσσιες Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (ΘΑΠΕ) στη ΝΑ Μεσόγειο (Σιούσιουρας & Δαλακλής, 2014· Τσάλτας & Αναγνώστου, 2014· Theodora & Piperis, 2022a· 2022b) (**Εικόνες 5.4** και **5.5**).

(α)

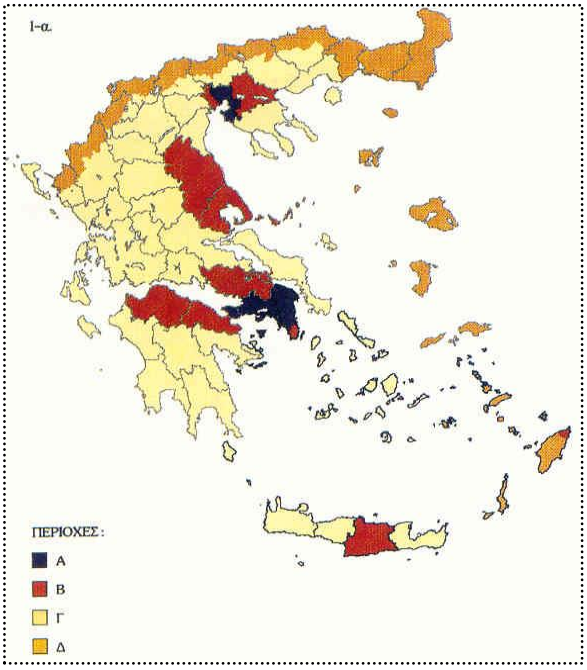

Τομέας βιομηχανίας: περιοχές κινήτρων (Ν. 1262/1982).

(β)

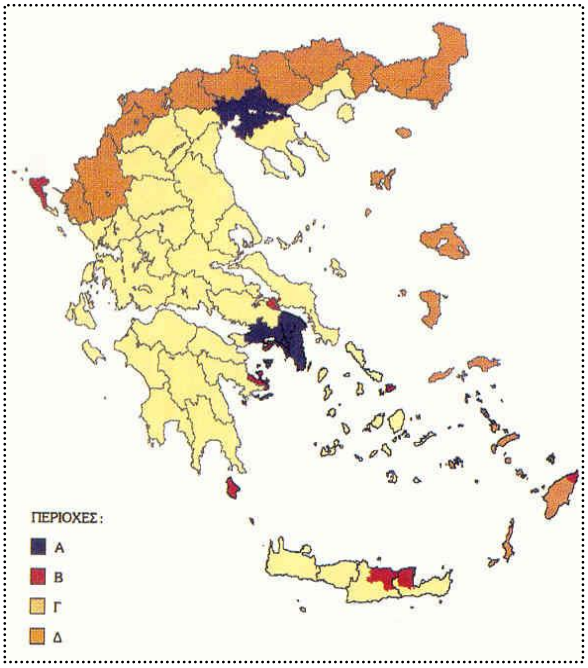

Τομέας τουρισμού: περιοχές κινήτρων (Ν. 1262/1982).

(γ)

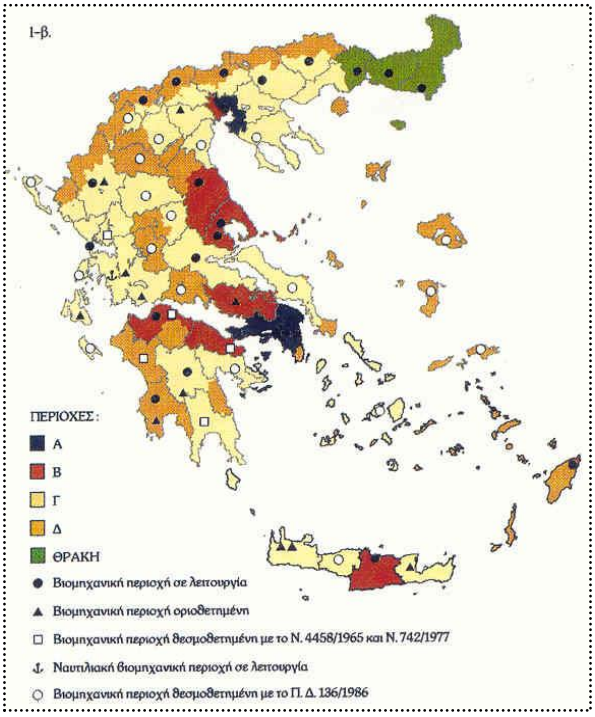

Τομέας βιομηχανίας: περιοχές κινήτρων (Ν. 1892/1990) & ΒΙΠΕ.

(δ)

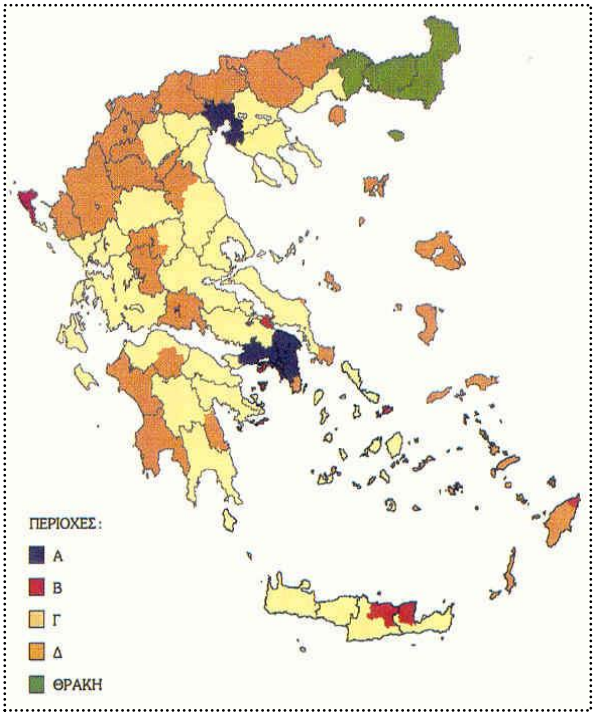

Τομέας τουρισμού: περιοχές κινήτρων (Ν. 1892/1990).

Εικόνα 5.4 *Περιοχές κινήτρων για τη βιομηχανία και τον τουρισμό (Ν. 1262.1982 και Ν. 1892/1990). Πηγή: Βασιλόπουλος & Μπιλά, 1995: 229, 231.*

(α)

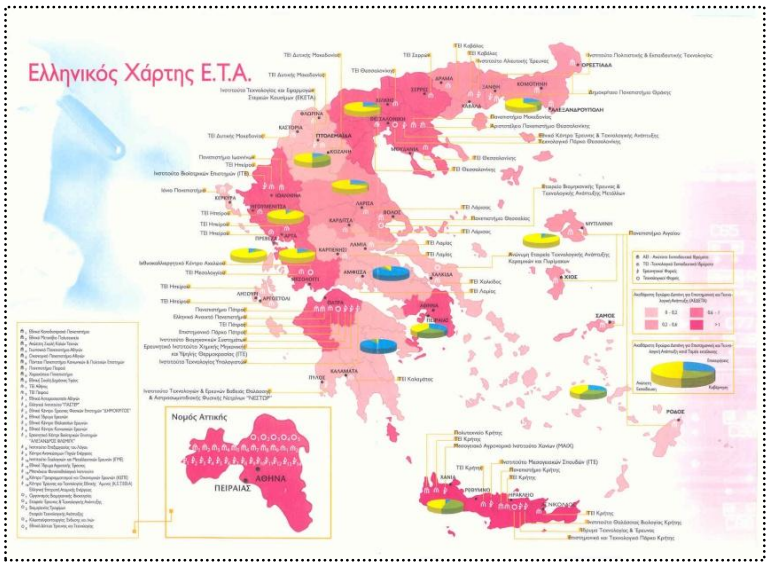

Ο ελληνικός χάρτης έρευνας και τεχνολογικής ανάπτυξης (2003).

(β)

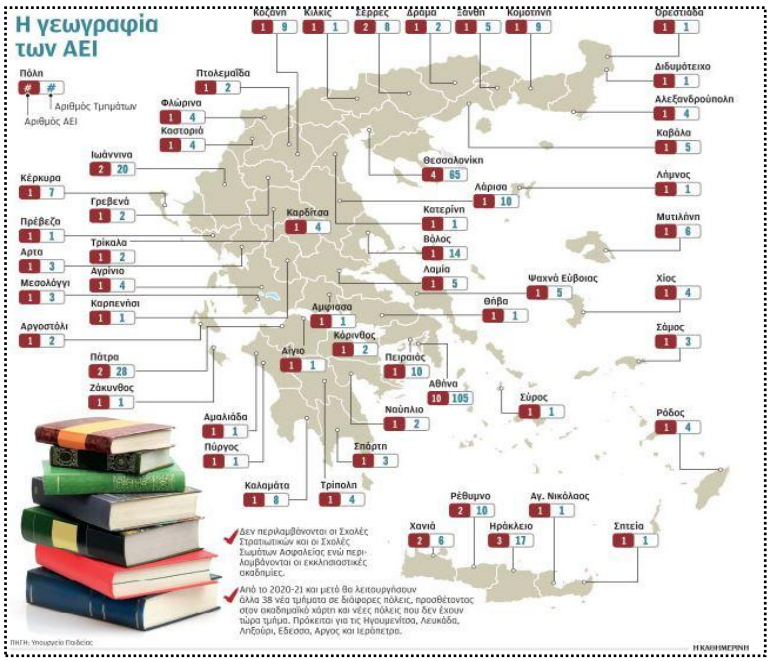

Η χωρική κατανομή των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων στις ελληνικές πόλεις (2019).

Εικόνα 5.5 *Ο ελληνικός χάρτης ανώτατης εκπαίδευσης, έρευνας και τεχνολογικής ανάπτυξης (2003 και 2019). Πηγή: (α) «Ερευνώντας», τ.16 (2003) στο Θεοδωρά, 2004: Παράρτημα Μέρους Δ΄ και (β) Λακασάς, «Καθημερινή», 18.6.2019.*

- ✓ Η διαρκώς εντεινόμενη τουριστικοποίηση αστικών και αγροτικών περιοχών της χώρας, κυρίως σε εύθραυστες κατηγορίες χώρου, όπως είναι ο παράκτιος, νησιωτικός και ορεινός χώρος. Ειδικά μετά το 1960 και το 1980, η αλματώδης, πολύμορφη τουριστική ανάπτυξη με τις έντονες τάσεις χωρικής πόλωσης και χωρικής διάχυσης —κυρίως στις μητροπολιτικές περιφέρειες της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης καθώς και σε παράκτιες περιοχές του ηπειρωτικού και νησιωτικού χώρου— σε συνδυασμό με την εκρηκτική εξέλιξη των φαινομένων της δεύτερης κατοικίας (κυρίως μετά το 1970) αλλά και της βραχυχρόνιας μίσθωσης (Airbnb) —κυρίως κατά τη διάρκεια της πρόσφατης δεκαπενταετίας— συνέβαλαν καθοριστικά στη διαδικασία οικιστικής ανάπτυξης της χώρας και στον βαθμό αστικοποίησης των πόλεων και των ευρύτερων περιοχών τους, επιδρώντας καταλυτικά στη μετεξέλιξη της αστικής δυναμικής του ελληνικού οικιστικού δικτύου. Βασικό ρόλο αναλαμβάνουν η παράκτια αστικοποίηση (coastalization) στις μητροπολιτικές

περιφέρειες Αθήνας και Θεσσαλονίκης και σε παράκτιες πόλεις (κυρίως πόλεις–λιμάνια και πόλεις τουριστικού προορισμού) και η ενίσχυση της τάσης για την ανάπτυξη αστικών συσχετισμών στο πλαίσιο της τουριστικοποίησης μέσα από τη δικτύωση νησιών (Θεοδωρά, 2004· ΕΜΠ & ΚΕΠΕ, 1998· Theodora, 2019· 2020a· 2020b· Theodora & Spanogianni, 2022).

- ✓ Η έμφαση που δόθηκε στην ανάπτυξη των υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας, κατεξοχήν στους τομείς των μεταφορών, της ενεργειακής μετάβασης αλλά και των μεγάλων δημόσιων έργων παραγωγής και τεχνικού χαρακτήρα, σε συνάρτηση με τις υιοθετούμενες πολιτικές για τη χωροθέτηση δραστηριοτήτων και λειτουργιών σε πόλεις μεσαίου/μικρού πληθυσμιακού μεγέθους κυρίως μετά το 1960 και ειδικά στην πιο πρόσφατη εικοσαετία (Βασενχόβεν, 1999· Βοϊβόνδα και ά., 1977· Έξαρχος, 1992· ΕΤΒΑ, 2004· Θεοδωρά, 2014α· 2014β· Θεοδωρά & Λουκάκης, 1998· 2017· ΚΕΠΕ, 1980· Κομνηνός, 1993· Κόνσολας, 1990· Κούρος και ά., 1988· Χριστοφοράκης, 2008· Cope et al., 1984).
- ✓ Η έντονη στροφή του ιδιωτικού τομέα στην ανάπτυξη της οικοδομικής δραστηριότητας σε αστικές και αγροτικές περιοχές της χώρας και ειδικότερα στις ευρύτερες λειτουργικές περιοχές των πόλεων. Η συγκεκριμένη τάση κυριαρχεί στις πόλεις του παράκτιου και του νησιωτικού χώρου, αλλά και σε πόλεις που διαθέτουν ή έχουν πρόσβαση σε δίκτυα μεταφορών υπερτοπικής/υπερεθνικής εμβέλειας (οδικά και σιδηροδρομικά, λιμάνια και αεροδρόμια) και αποτελούν τουριστικούς προορισμούς (Αμπαδογιάννη & Ζαβερδινού, 1975· Θεοδωρά & Λουκάκης, 1998· ΟΕΚ, 1999· Χειμωνίτη-Τερροβίτη, 2001· Theodora, 2019· 2020a· 2020b· Wassenhoven, 1976).
- ✓ Η ένταξη της Ελλάδας το 1981 στην ΕΕ (τότε ΕΟΚ), με έμφαση στην περίοδο μετά τη δεκαετία του 1990, οπότε ξεκινούν, πιο μεθοδικά, οι διαδικασίες ενσωμάτωσης της χώρας στον κοινοτικό χώρο και, κυρίως, μετέπειτα η ένταξή της στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) το 2000 αποτελούν επιλογές πολιτικής βαρύτητας που θα επιδράσουν στη μετεξέλιξη της δυναμικής του οικιστικού δικτύου της χώρας και στη θέση του στο ευρωπαϊκό και διεθνές αστικό σύστημα (Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και Ευρωσύστημα). Εξίσου σημαντικό ρόλο θα παίξει και η υποχρέωση της Ελλάδας, ως κράτους μέλους της ΕΕ, να εναρμονίζεται με την κοινοτική νομοθεσία ενσωματώνοντας τις πολιτικές της ΕΕ στην εθνική νομοθεσία και στην οργάνωση του εθνικού συστήματος διοίκησης και σχεδιασμού, ώστε να διασφαλίζεται η εφαρμογή των νόμων/οδηγιών της Ένωσης σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο (Ανδρικοπούλου & Καυκαλάς 2000· Γιαννακούρου, 2008· Δρεττάκης, 1999· Θεοδωρά, 2004: 526-538· Ιωακειμίδης, 1988· 1990· Καμχής, 1994· 2007· Καστάνη & Σκαραμαγκά, 1997· Κρητικός, 2021· Μητσός, 1995· Παπαδάκη, 1992· 1995).
- ✓ Η πολύπλευρη κρίση (πολιτική, κοινωνικο-οικονομική, κλιματική, ενεργειακή, υγειονομική) κατά τη διάρκεια της πρόσφατης δεκαπενταετίας σε παγκόσμιο επίπεδο και οι επιπτώσεις της στην αστική και περιφερειακή ανάπτυξη των χωρών έχουν διαμορφώσει ένα νέο πλαίσιο μετεξέλιξης του αστικού φαινομένου και της χωρικής έκφρασής του κυρίως μέσα από την ανάπτυξη νέων αστικών δομών, που έχουν περισσότερο τη μορφή αστικών συσχετισμών υπερτοπικής/υπερεθνικής εμβέλειας. Ειδικά για την Ελλάδα, η εφαρμογή της πολιτικής των μνημονίων και η υιοθέτηση νέων επενδυτικών στρατηγικών —κυρίως στους τομείς της ενέργειας, των μεταφορών αλλά και του τουρισμού— επιδρούν ποικιλοτρόπως στη δυναμική των ελληνικών πόλεων και, κατ' επέκταση, στον ρόλο τους στο εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές αστικό σύστημα (π.χ. Αλεξανδρούπολη, Καβάλα, Ηγουμενίτσα, Καλαμάτα, Ηράκλειο) (Δρεττάκης, 2012· Κατσίκας και ά., 2017· Blair, 1974· EU, 2023· Koch & Moyer 2023· Lausberg, 2022· OECD, 2016· UN, 2021).

5.2 Παράγοντες διοικητικής δομής και θεσμικού, κανονιστικού και λειτουργικού χαρακτήρα

Στη δεύτερη κατηγορία παραγόντων, ρόλο κλειδί στον μετασχηματισμό του ελληνικού οικιστικού δικτύου και στη δυναμική των ελληνικών πόλεων σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο έχουν παίξει:

- ✓ Το υπερσυγκεντρωτικό εθνικό σύστημα διοίκησης και το είδος των αρμοδιοτήτων της κεντρικής και της αποκεντρωμένης διοίκησης. Οι πιο πρόσφατες διοικητικές διαιρέσεις της χώρας σε προγραμματικές περιφέρειες είναι εκείνες των περιόδων 1962-1970 (έξι περιφέρειες), 1970-1977 (επτά περιφέρειες), 1977-1987 (εννέα περιφέρειες) και του 1987, η οποία ισχύει έως σήμερα (δεκατρείς περιφέρειες). Οι πιο πρόσφατοι νόμοι διοικητικής διαίρεσης της χώρας είναι το «Σχέδιο Καποδίστριας» (Ν. 2539/1997) και το «Σχέδιο Καλλικράτης» (Ν. 3852/2010), όπως τροποποιήθηκε από το «Πρόγραμμα Κλεισθένης» (Ν. 4555/2018), σύμφωνα με το οποίο η Ελλάδα διαιρείται σε επτά αποκεντρωμένες διοικήσεις (Αττικής, Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης, Ηπείρου – Δυτικής Μακεδονίας, Θεσσαλίας – Στερεάς Ελλάδας, Πελοποννήσου – Δυτικής Ελλάδας – Ιονίου, Αιγαίου, Κρήτης), δεκατρείς περιφέρειες και 332 δήμους (Βαρβαρέσος, 1999· Δεμαθάς, 2015· Θεοδωρά, 2004: 526-538· ΙΠΑ, 2006· Λουκάκης, 1997α· Μπεριάτος, 1993· 1994· 1998· Σιδηρόπουλος, 1992· ΤΕΕ, 2003· Χλέπας, 1999· Wassenhoven, 1997· 2008) (**Εικόνα 5.6**).

(α)

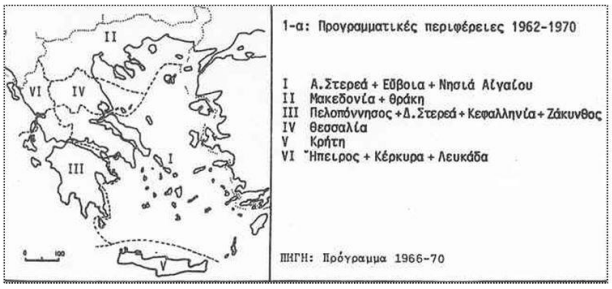

(β)

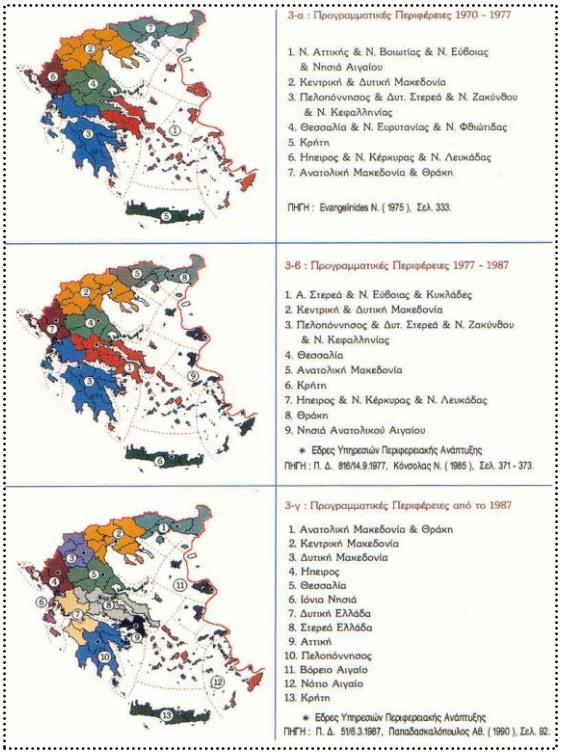

Εικόνα 5.6 *Προγραμματικές περιφέρειες Ελλάδας (α) 1962-1970, (β) 1970-1977, 1977-1987 και (γ) από το 1987 έως σήμερα. Πηγή: (α) Πρόγραμμα 1966-1970 και (β) ΠΔ 51/6.3.1987, Παπαδασκαλόπουλος, 1990: 92.*

- ✓ Οι υιοθετούμενες εθνικές στρατηγικές που συνδέονται με το σύστημα της χωρικής κατανομής των υποδομών παραγωγής και υπηρεσιών. Συγκεκριμένα, σε όλη τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου επιχειρείται περιφερειακή αποκέντρωση των παραγωγικών δραστηριοτήτων μέσω ανάπτυξης ζωνών ευνοϊκών κινήτρων στους τομείς της γεωργίας και της βιομηχανίας, δυστυχώς όμως χωρίς ουσιαστικά αποτελέσματα στη διασφάλιση μιας πιο ισόρροπης χωρικής ανάπτυξης. Αντίθετα, τα μέτρα στήριξης του τουρισμού αποδείχθηκαν πιο αποδοτικά, αφού μέσω της υιοθέτησής τους επιτεύχθηκε οικονομική μεγέθυνση σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο (αλλά όχι πάντα με ευνοϊκούς όρους) και σε τοπικό επίπεδο (Θεοδωρά, 2004: 526-538· ΚΕΠΕ, 1967· 1972· 1976· 1980α· 1980β· 1990· Παπαδασκαλόπουλος, 1995· Παπαδασκαλόπουλος & Χριστοφοράκης, 2016) (**Εικόνα 5.7**).

(α)

(β)

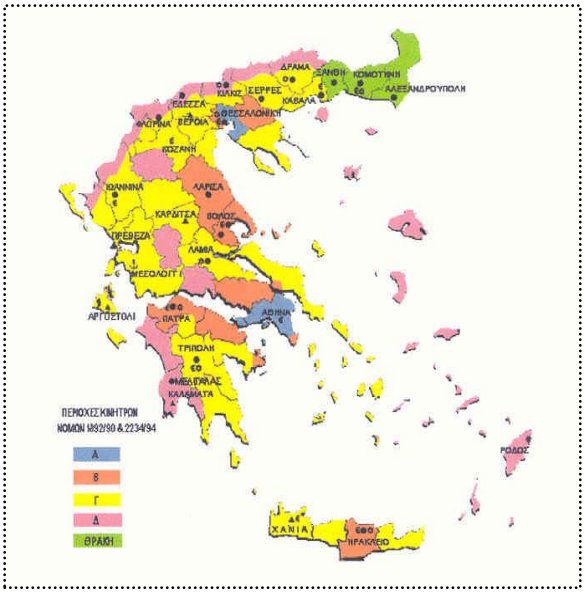

Εικόνα 5.7 *Περιοχές κινήτρων στην ελληνική επικράτεια στις δεκαετίες 1980 και 1990. Πηγή: ΕΤΒΑ στο Λαμπριανίδης, 2001: 230· ΕΤΒΑ Β.ΠΕ ΑΕ.*

- ✓ Θεσμικές παρεμβάσεις για την παραγωγή του χώρου σε χωροταξική–πολεοδομική κλίμακα, κυρίως μετά το 1975. Μεταξύ αυτών, σημαντικό ρόλο στην οργάνωση της δομής του ελληνικού οικιστικού δικτύου έχουν παίξει (α) το ΠΔ του 1923 και ο πρώτος Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός (ΓΟΚ) του 1929 (ΦΕΚ Α' 155), (β) το άρθρο 24 του Συντάγματος για την προστασία του περιβάλλοντος και τον χωροταξικό σχεδιασμό, (γ) οι νόμοι της περιόδου 1976-1979 [θεσμοθέτηση του χωροταξικού σχεδιασμού και της προστασίας του περιβάλλοντος, των χρήσεων γης, του συντελεστή δόμησης και της προστασίας των δασών, της ίδρυσης του ΥΧΟΠ (μετά το 1985 ΥΠΕΧΩΔΕ, νυν ΥΠΕΝ)], (δ) οι νόμοι της περιόδου 1981-1989 [πολεοδομικός σχεδιασμός, κίνητρα περιφερειακής ανάπτυξης, προστασία περιβάλλοντος, διοικητική αποκέντρωση και αναδιάρθρωση, νέος ΓΟΚ κ.ά.], (ε) η θεσμοθέτηση των Ρυθμιστικών Σχεδίων Αθήνας και Θεσσαλονίκης, (στ) οι νόμοι της περιόδου 1997-2000 [όπως είναι οι Ν. 2539/1997, Ν. 2508/1997 και Ν. 2742/1999, οι οποίοι προτείνουν εργαλεία σχεδιασμού που χρησιμοποιούνται έως σήμερα (π.χ. ΠΠΧΣΑΑ, ΕΠΧΣΑΑ)], (ζ) οι νόμοι για τη χωρική ανάπτυξη και τον σχεδιασμό κυρίως μετά το 2010, δηλαδή σε συνθήκες πολύπλευρης κρίσης, πολιτικής μνημονίων και εκσυγχρονισμού του έως τότε ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου για τον εδαφικό και θαλάσσιο χώρο, τη διοικητική δομή, την κλιματική και ενεργειακή ουδετερότητα. Πρόθεση του επιχειρούμενου εκσυγχρονισμού του συστήματος διοίκησης, προγραμματισμού και σχεδιασμού αποτέλεσαν η άρση της α-χωρικής προσέγγισης που τον χαρακτήριζε (και δυστυχώς εξακολουθεί, παρά τις έως τώρα προσπάθειες) και η εναρμόνισή του με τις ευρωπαϊκές πολιτικές για διασφάλιση εδαφικής και κοινωνικο-

οικονομικής συνοχής στις περιφέρειες της ΕΕ (Γιαννακούρου, 2008· Θεοδωρά, 2006· 2022α· 2022β· Καυκαλάς & Ανδρικοπούλου, 2000· Λουκάκης, 1994· 1999α) (**Εικόνα 5.8**).

(α)

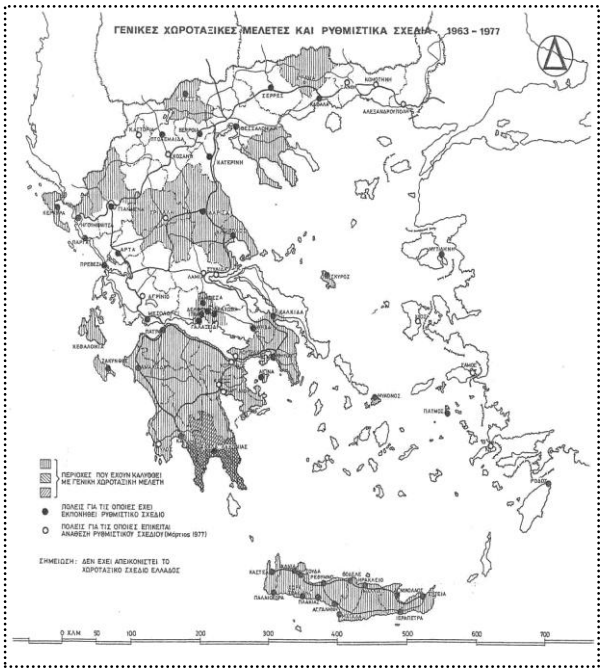

Γενικές χωροταξικές μελέτες και ρυθμιστικά σχέδια (1963-1977).

(β)

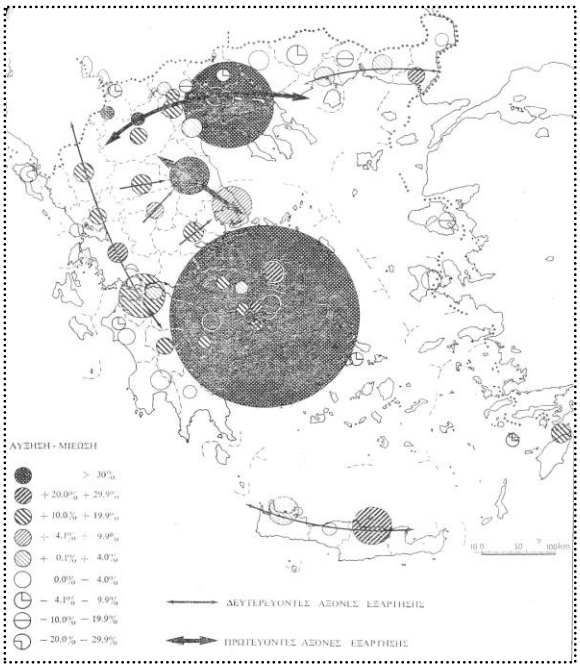

Πρωτεύοντες και δευτερεύοντες άξονες εξάρτησης οικισμών.

(γ)

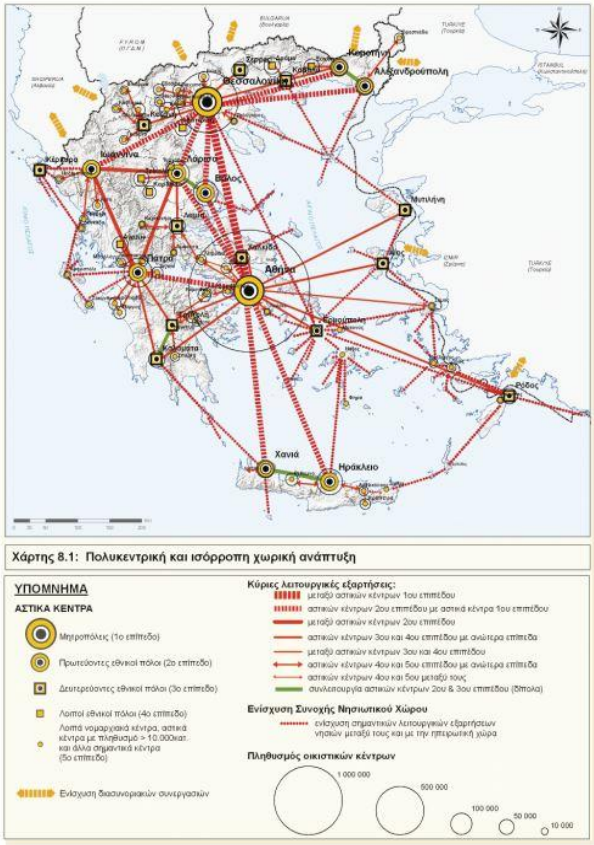

Πολυκεντρική και ισόρροπη χωρική ανάπτυξη (ΓΠΧΣΑΑ 2008): προτεινόμενοι πόλοι και άξονες ανάπτυξης (αστικά κέντρα και κύριες λειτουργικές εξαρτήσεις).

(δ)

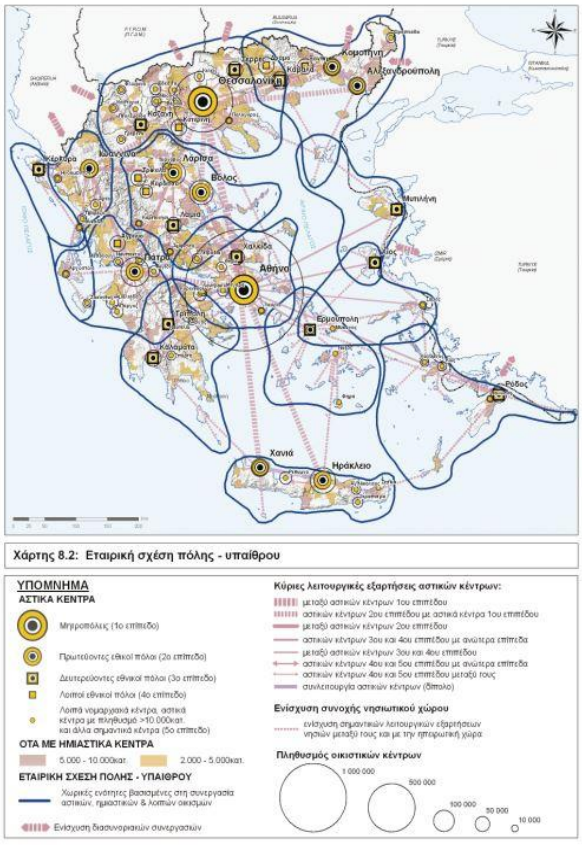

Εταιρική σχέση πόλης–υπαίθρου (ΓΠΧΣΑΑ 2008): προτεινόμενοι πόλοι και χωρικές ενότητες επιρροής (αστικά κέντρα και κύριες λειτουργικές εξαρτήσεις).

Εικόνα 5.8 *Χωρικός σχεδιασμός και προσεγγίσεις της αστικής δυναμικής του ελληνικού οικιστικού δικτύου.*
Πηγή: (α) Βοϊβόνδα και ά., 1977: 152, (β) Λουκάκης, 1976β: 378 και (γ)-(δ) ΓΠΧΣΑΑ (ΦΕΚ 128/τ.Α/3.7.2008).

Οι παραπάνω παράγοντες έχουν παίξει (μεμονωμένα ή σε συνδυασμό) βασικό ρόλο στη μετεξέλιξη της δομής και δυναμικής του ελληνικού οικιστικού δικτύου στον χρόνο: μέσα από τις ποικίλες επιδράσεις τους στην κατανομή του πληθυσμού, στις διαρκείς μετακινήσεις των συντελεστών παραγωγής και στον τρόπο οργάνωσης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων/λειτουργιών στον χώρο, αυτοί οι παράγοντες, κατά καιρούς, είτε έχουν αποδυναμώσει πόλεις και περιοχές της χώρας είτε έχουν ενισχύσει άλλες. Στο πλαίσιο αυτών των δυναμικών διεργασιών, ο αστικός χώρος μετασχηματίζεται διαρκώς με τέτοιο τρόπο, ώστε κάθε φορά να προκύπτει ένα συγκεκριμένο εθνικό οικιστικό δίκτυο —όχι απαραίτητα της ίδιας μορφής, δομής και δυναμικής—, γεγονός το οποίο επιδρά ποικιλοτρόπως στην αστική ανάπτυξη της χώρας (Θεοδωρά, 2006· 2014α· 2014β· 2015· 2018· Θεοδωρά & Λουκάκης, 1998· 2009· 2011· 2013· Λουκάκης, 2017). Από τη μελέτη των διαρκών αυτών μετεξελίξεων και μετασχηματισμών του ελληνικού οικιστικού δικτύου συμπερασματικά διαπιστώνονται τα ακόλουθα:

1. Οι αστικές περιοχές ισχυροποιούνται ακόμα περισσότερο στο εθνικό οικιστικό δίκτυο εξαιτίας της διαρκώς εντεινόμενης χωρικής συγκέντρωσης πληθυσμού και υποδομών/δραστηριοτήτων, γεγονός που ενισχύει τις υφιστάμενες αστικές πολώσεις και διαιωνίζει τις χωρικές ανισότητες σε τοπικό και δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο (Θεοδωρά, 2004· 2014α· 2014β· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2013).
2. Οι αγροτικές περιοχές σε χαμηλό υψόμετρο εμφανίζουν αστικές δομές πιο πολυσύνθετες από εκείνες των υπόλοιπων αγροτικών περιοχών, ειδικά εκείνες που συγκεντρώνουν κύριες υποδομές υπερτοπικής εμβέλειας (παραγωγή, μεταφορές, τεχνικές, κοινωνικές) ή τουριστική ανάπτυξη. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι πολλαπλές πιέσεις από τη διαρκώς εντεινόμενη αστικοποίηση, η οποία παρατηρείται κυρίως στις άμεσες ευρύτερες λειτουργικές περιοχές των πόλεων, απειλούν την τοπική φυσιογνωμία των τόπων και τη βιωσιμότητα και ανθεκτικότητα των φυσικών, πολιτιστικών και ανθρωπογενών οικοσυστημάτων τους. Ως πιο ευάλωτες εμφανίζονται οι πόλεις και τα δίκτυα οικισμών των αγροτικών περιοχών στις παράκτιες και νησιωτικές περιφέρειες αλλά και οι πόλεις με ιστορικούς πυρήνες ή σημαντικές συγκεντρώσεις στοιχείων φυσικού και πολιτιστικού πλούτου και ποιοτικά τοπία (Θεοδωρά & Λουκάκης, 2013· Theodora, 2019· 2020a· 2020b).
3. Η παραγωγή της κατοικίας και η συνύπαρξή της με τις υπόλοιπες ανθρωπογενείς δραστηριότητες και υποδομές δέχονται έντονες επιδράσεις από το εκάστοτε υιοθετούμενο αναπτυξιακό πρότυπο με ποικίλες (κατά περίπτωση διαφοροποιημένες) συνέπειες στη δομή, στην οργάνωση και στην ποιότητα των πόλεων και των ευρύτερων περιοχών επιρροής τους και, γενικότερα, της υπαίθρου (δηλ. εκροή αγροτικού πληθυσμού και συγκέντρωση πληθυσμού στις πόλεις, κυρίως στις μητροπολιτικές περιφέρειες Αθήνας και Θεσσαλονίκης και των πιο μεγάλων πόλεων) (Θεοδωρά, 2014α· 2014β· Λουκάκης & Θεοδωρά, 1998).

Ειδικά σε ό,τι αφορά τη δομή και την ιεράρχηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου, ως αποτέλεσμα της επίδρασης των παραπάνω παραγόντων, προκύπτει ότι το μονοπολικό αστικό σύστημα της δεκαετίας του 1950 (Αθήνα) θα εξελιχθεί σε διπολικό αστικό σύστημα στη δεκαετία του 1960 (Αθήνα–Θεσσαλονίκη), ενώ από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 θα μετεξελιχθεί σταδιακά αλλά σταθερά σε ολιγοπολικό αστικό σύστημα (Αθήνα–Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Λάρισα, Βόλος, Ηράκλειο, Καβάλα, Κοζάνη, Ιωάννινα). Από εκείνη την εποχή φαίνεται ότι το ελληνικό οικιστικό δίκτυο αποκρυσταλλώνεται σε ένα σύστημα επάλληλων ακτινικών σχέσεων που εντάσσονται σε μια πυραμιδοειδή μορφή. Στην κορυφή αυτού του συστήματος κυριαρχεί η Αθήνα, ενώ υπάρχει και ένας δεύτερος μητροπολιτικός πόλος, που είναι η Θεσσαλονίκη. Στο αμέσως πιο κάτω επίπεδο έχει αναπτυχθεί μια σειρά πόλεων με τη μορφή ισχυρών περιφερειακών πόλων. Ακολουθούν οι πόλεις – έδρες νομών (νυν ΠΕ), από τις οποίες εξαρτώνται τα αγροτικά κέντρα της υπαίθρου. Έτσι, προκύπτει ότι το σύνολο των αγροτικών οικισμών κυριαρχείται από περιφερειακούς και μητροπολιτικούς πόλους. Επί του θέματος, μεταξύ άλλων, παραπέμπουμε σε παλαιότερες μελέτες του ΚΕΠΕ, του Δοξιάδη, και σε έρευνες και πρακτικά συνεδρίων του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων Διπλωματούχων Ανωτάτων Σχολών – Πανελλήνιας Ένωσης Αρχιτεκτόνων (ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ), του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας (ΤΕΕ), του Συνδέσμου Ελλήνων Περιφερειολόγων (ΣΕΠ) και του ΕΜΠ-ΣΠΕ (Σπουδαστηρίου Πολεοδομικών Ερευνών) (Θεοδωρά &

Λουκάκης, 2011· Κατοχιανού & Θεοδωρή–Μαρκογιαννάκη, 1989· Κύρτσης, 2006· Λουκάκης, 2017· ΤΕΕ, 1976· επίσημες ιστοσελίδες των ΤΕΕ, ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ και ΣΕΠ).

Αντί επιλόγου

Έχοντας ολοκληρώσει την παρουσίαση των κυριότερων προσδιοριστικών παραγόντων διαμόρφωσης και μετεξέλιξης του ελληνικού οικιστικού δικτύου, στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στα βασικά δομικά χαρακτηριστικά του στο ευρύτερο πλαίσιο που συγκροτούν δύο βασικοί άξονες θεώρησης: από τη μία πλευρά, ο άξονας *αστική διάχυση και οργάνωση δικτύων συνεργασίας μεταξύ πόλεων και ευρύτερων περιοχών*, και από την άλλη πλευρά ο άξονας *εταιρική σχέση πόλης-υπαίθρου και ο μεταβαλλόμενος ρόλος και η λειτουργία των αγροτικών περιοχών* (κεφ. 6). Οι δύο αυτοί άξονες παρουσιάζουν ενδιαφέρον σε επίπεδο αστικής ανάπτυξης αφού, όπως προκύπτει από τη σύγχρονη εμπειρία και πρακτική, έχουν επιδράσει (και εξακολουθούν να επιδρούν) στη διαμόρφωση των τάσεων μετεξέλιξης του ελληνικού οικιστικού δικτύου (κεφ. 7). Επιπρόσθετα οι δύο άξονες έχουν παίξει καταλυτικό ρόλο στην ανάδειξη κρίσιμων ζητημάτων προς διερεύνηση για την αξιοποίηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου στη διαδικασία ανάπτυξης της ελληνικής επικράτειας (κεφ. 8).

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Berry, B.J.L. (1968) *Metropolitan area definition: a re-evaluation of concept and statistical practice*. Washington D.C. : Bureau of the Census.

Berry, B.J.L. (1969) “City size distributions and economic development”. In: J. Friedmann & W. Alonso (eds.), *Regional development and planning*. Cambridge, Mass: The MIT Press, 138-152.

Blair, T. (1974) *The international urban crisis*. St. Albans (UK): Paladin-Granada.

Champion, A.G. & Coombes, M.G. (1983) *F.unctional regions: definitions, applications, advantages*. Newcastle upon Tyne: Center for Urban & Regional Development Studies, University of Newcastle upon Tyne.

Clogg, R. & Yannopoulos, G., eds. (1972) *Greece under military rule*. London: Secker and Warburg.

Cope, D.R., Hills, P. & James, P., eds. (1984) *Energy policy and land-use planning*. Oxford: Pergamon Press.

Demathas, Z. & Serafetinidis, G. (1989*) Structural problems and policies of Southern EEC regions: the case of Greece. Athens*.

Development Planning Unit (n.d.) *Living between urban and rural areas*. Vol. 1 and 2. London: DPU / University College.

Dunford, M. & Perrons, D. (1993) *“*Regional inequality as a case and consequence of slower growth”. In: P. Getimis & G. Kafkalas (eds.), *Urban and regional development in the new Europe: policies and institutions for the development of cities and regions in the single European market.* Athens: Topos, 9-35.

European Commission (EC) (1995) *Development prospects of the central Mediterranean regions (Mezzogiorno–Greece)*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Ewers, H.J. & Nijkamp, P. (1990) “Sustainability as a key force for urban dynamics”. In: Nijkamp, P. (ed.), *Sustainability of urban systems*. Aldershot: Avebury, 3-16.

Furtado, C. (1971) *Development and underdevelopment*. London: University of California Press.

Koch, E. & Moyer, J. (2023) *Optimism for the European Union in the face of crises*. Washington D.C.: Wilson Center. Available at: https://www.wilsoncenter.org/article/optimism-european-union-face-crises

Lausberg, P. (2022) *The EU economy in crisis: can we learn from past mistakes?* European Policy Center (EPC). Available at: https://www.epc.eu/en/Publications/The-EU-economy-in-crisis-Can-we-learn-from-past-mistakes~4b10cc

Petrakos, G. (1996) *The new geography of the Balkans: cross-border cooperation between Albania, Bulgaria and Greece*. Volos: University of Thessaly Press.

Psomopoulos, P., ed. (1991/1992) “Urban networking in Europe – I & II: concepts, intentions and new realities”. *Ekistics*, 58(350/351) and 59(352/353).

Theodora, Y. (2008) “An approach to the effects of Greek regional universities on the development of the country regions”. In: H. Coccossis & Y. Psycharis (eds.), *Regional analysis and policy: the Greek experience*. Heidelberg: Springer, 249-270. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-7908-2086-7_13

Theodora, Y. (2009) “Factors in the university – city interaction: the case of Greek regional universities”. In: *2nd Symposium on Academic Globalization in the 13th World Multi conference on Systemics, Cybernetics and Informatics (WMSCI 2009)*, Orlando, USA. Available at: https://www.iiis.org/cds2008/cd2009sci/ag2009/PapersPdf/A937VQ.pdf

Theodora, Y. (2019) “Aegean Sea: challenges and dilemmas in management and planning for local development in fragmented insular regions”. *Heritage,* 2(3), 1762-1784. Available at: https://doi.org/10.3390/heritage2030108

Theodora, Y. (2020a) "Cultural heritage as a means for local development in Mediterranean historic cities: the need for an urban policy". *Heritage,* 3(2), 152-175. Available at: https://doi.org/10.3390/heritage3020010

Theodora, Y. (2020b) “Tracing sustainable island complexes in response to insularity dilemmas: methodological considerations”. In: O. Gervasi, B. Murgante, S. Misra, C. Garau, I. Blečić, D. Taniar, B.O. Apduhan, A.M.A.C. Rocha, E. Tarantino, C.M. Torre & Y. Karaca (eds.), *Computational Science and Its Applications – ICCSA 2020: 20th International Conference, Cagliari, Italy, July 1-4, 2020, Proceedings, Part VII*. Cham: Springer, 278-293. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-58820-5_22

Theodora, Y. & Piperis, S. (2022a) “Marine Rrnewable energy perspectives in the Mediterranean region: planning priorities in a climate neutrality era”. *Ocean & Coastal Management*, 229(5), 106307. Available at: https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2022.106307

Theodora, Y. & Piperis, S. (2022b) “Small frontier islands in the clean energy transition era: emerging patterns and planning approaches”. In: O. Gervasi, B. Murgante, S. Misra, A.M.A.C. Rocha, & C. Garau (eds.), *Computational Science and Its Applications – ICCSA 2022 Workshops: Malaga, Spain, July 4-7, 2022, Proceedings, Part III*. Cham: Springer, 639-656. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-031-10545-6_43

Theodora, Y. & Spanogianni, E. (2022) “Assessing coastal urban sprawl in the Athens' southern waterfront for reaching sustainability and resilience objectives”. *Ocean & Coastal Management*, 222(6), 106090. Available at: https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2022.106090

Wassenhoven, L. (1976) “Socio-political aspects of housing”. *International Journal of Environmental Studies*, 9, 37-48.

Wassenhoven, L. (1997) “Greece”. In: OECD (1997) *Managing across level of government*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development, 191-202.

Wassenhoven, L. (2008) “Territorial governance, participation, cooperation and partnership: a matter of national culture?” *Boletin de la A.G.E.*, 46, 357-362.

Ελληνόγλωσση

Αμπαδογιάννη, Β. & Ζαβερδινού, Ο., επιμ. (1975) *Η κατοικία στην Ελλάδα: κρατική δραστηριότητα*. Αθήνα: Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδος.

Αναστασόπουλος, Γ.Α. (1947) *Ιστορία της ελληνικής βιομηχανίας 1840-1940*. Αθήναι: Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία.

Ανδρικοπούλου, Ε. & Καυκαλάς, Γ. (1985) *Η ρύθμιση του περιφερειακού χώρου: θεωρία και πρακτική*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Ανδρικοπούλου, Ε. & Καυκαλάς, Γ.. επιμ. (2000) *Ο νέος ευρωπαϊκός χώρος: η διεύρυνση και η γεωγραφία της ευρωπαϊκής ανάπτυξης*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Αραβαντινός, Α. (1967) «Προβλήματα χωροταξίας, πολεοδομίας και κατοικίας εις την Ελλάδα». *Τεχνικά Χρονικά*, 5-6, Μάιος-Ιούνιος.

Αραβαντινός, Α. (1968) *Συντονισμός οικιστικής και βιομηχανικής αναπτύξεως*. Αθήναι: Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας.

Βαρβαρέσος, Σ. (1997) *Τουρισμός: οικονομικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Προπομπός.

Βαρβαρέσος, Σ. (1999) *Τουριστική ανάπτυξη και διοικητική αποκέντρωση*. Αθήνα: Προπομπός.

Βασενχόβεν, Λ. (1979) «Ανάπτυξη και σύστημα οικισμών: μια συμβολή στη θεωρία». *Σύγχρονα Θέματα*,6, 33-41.

Βασενχόβεν, Λ. (1999) «Τα δημόσια έργα ως παράγοντας διαμόρφωσης του γεωγραφικού χώρου και του περιβάλλοντος». Στο: Πανελλήνια Ομοσπονδία Σωματείων Εργαζομένων ΥΠΕΧΩΔΕ. *Περιβάλλον και Δημόσια Έργα: Έννοιες αντίπαλες; Πρακτικά συνεδρίου*. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ, 57-67.

Βασενχόβεν, Λ. (2022) *Βάζοντας τάξη στη χώρα μας: ιστορικό της χωροταξίας στην Ελλάδα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*. Αθήνα: Κριτική.

Βασιλόπουλος, Γ. & Μπιλά, Α. (1995) *Περιφερειακές ανισότητες και πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης στην Ελλάδα: η περίοδος 1971-1991*. Αθήνα: Κέντρο Έρευνας Περιφερειακής Αναπτύξεως «Ιερώνυμος Πίντος».

Βεργόπουλος, Κ. (1975) *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα: η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*. Αθήνα: Εξάντας.

Βλιάμος, Σ., Γεωργουλής, Δ. & Κουρλιούρος, Η. (1991) *Βιομηχανικά πάρκα: θεσμοί, θεωρία και μεθοδολογία σχεδιασμού*. Αθήνα: ΕΤΒΑ και Παπαζήσης.

Βοϊβόνδα, Α., Κιζήλου, Β., Κλουτσινιώτη, Ρ., Κονταράτου, Σ. & Πυργιώτης, Γ. (1977) «Η ρύθμιση του χώρου στην Ελλάδα». *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 11/1977, 128-213.

Γιαννακούρου, Γ. (2008) *Η χωροταξία στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Γιαννίτσης, Τ. (1983) *Η ελληνική βιομηχανία: ανάπτυξη και κρίση*. Αθήνα: Gutenberg.

Γρηγορογιάννης, Α. (1975) *Το ξένο κεφάλαιο στην Ελλάδα*. Αθήνα: Γραμμή.

Γρηγορογιάννης, Α. (1976) *Βιομηχανική έκρηξη και αγροτικό ζήτημα*. Αθήνα: Γραμμή.

Δεμαθάς, Ζ. (2015) *Η εδαφική στρατηγική ανάπτυξης στο πλαίσιο Καλλικράτη*. Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης.

Δρεττάκης, Μ.Γ. (1999) *Από το Μάαστριχτ στο Άμστερνταμ και στο ευρώ*. Αθήνα: [χ.ό.].

Δρεττάκης, Μ.Γ. (2002) *Εισροή μεταναστών και υπογεννητικότητα 1991-2000*. Αθήνα: [χ.ό.].

Δρεττάκης, Μ.Γ. (2012*) Ώρα κρίσης για την Ελλάδα*. Αθήνα: Εν Πλω.

Διυπουργική Ομάδα Σχεδιασμού (ΔΟΣχ) *Αναπτυξιακού Προγράμματος 2000-2006 (1998) Συνοπτικό σχέδιο περιφερειακής ανάπτυξης 2000-2006*: τελική έκθεση. Αθήνα: ΔΟΣχ.

Έξαρχος, Γ.Σ. (1992) *Δρόμοι ανάπτυξης*. Αθήνα: Γαβριηλίδης.

ΕΣΥΕ (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος) (1964) *Η μετανάστευσις προς την περιφέρεια πρωτευούσης*. Αθήνα: ΕΣΥΕ.

ΕΤΒΑ – Βιομηχανικές Περιοχές ΑΕ (2004) *Μελέτη προσανατολισμού της παρέμβασης του επιχειρησιακού προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα» στον τομέα των νέων βιομηχανικών και επιχειρηματικών περιοχών εθνικής εμβέλειας*. Αθήνα: Υπουργείο Ανάπτυξης, Γενική Γραμματεία Βιομηχανίας.

Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο (2021) *Συνεργασία στο πλαίσιο του Interreg: οι δυνατότητες των διασυνοριακών περιφερειών της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Λουξεμβούργο: Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο. Διαθέσιμο στο: https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/cross-border-14-2021/el/index.html· https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR21_14/SR_cross-border_EL.pdf

Ηγουμενάκης, Ν.Γ. (1990) *Τουριστική πολιτική*. Αθήνα: Interbooks.

Θεοδωρά, Γ. (2004) *Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη: διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης.* Διδακτορική διατριβή. ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

Θεοδωρά, Γ. (2006) «Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη: διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης». *Τόπος: Επιθεώρηση Χωρικής Ανάπτυξης, Σχεδιασμού και Περιβάλλοντος*, 26-27, 135-155.

Θεοδωρά, Γ. (2014α) «Οι χρήσεις γης ως έκφραση του αναπτυξιακού προτύπου στον χώρο: ζητήματα μεθοδολογικής θεώρησης για χωρική ανάπτυξη και ρύθμιση». Στο: Δ. Μέλισσας, (επιμ.), *Χρήσεις γης: ρύθμιση του χώρου για ανάπτυξη.* Αθήνα: ΕΜΠ-ΣΑΜ.

Θεοδωρά, Γ. (2014β) «Η αξιολόγηση της αστικής δυναμικής ως μέσου χωρικής ρύθμισης και ανάπτυξης στην Ελλάδα». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *12ο Επιστημονικό Συνέδριο» «Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σύγχρονες Προκλήσεις»*. , Αθήνα, 27-28 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2015α) *Διερεύνηση και αξιολόγηση περιφερειακών κριτηρίων για την τυπολογική ταξινόμηση των αστικών κέντρων της Ελλάδας*. Μεταδιδακτορική έρευνα. ΕΠΙΠΑ, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Θεοδωρά, Γ. (2015β) «Σύγχρονη προβληματική για την ανάπτυξη των πόλεων σε παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης: τάσεις και προκλήσεις σε συνθήκες κοινωνικο-οικονομικής κρίσης». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *13ο Συνέδριο «Αυτοδιοίκηση και Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σύγχρονες Προκλήσεις»*. Αθήνα, 26–27 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2018α) *Θαλάσσιος χώρος, αστικό παράκτιο μέτωπο, πόλεις λιμάνια: συλλογή κειμένων για τον χωρικό σχεδιασμό.* Αθήνα: ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΣΠΕ. Διαθέσιμο στο: https://www.arch.ntua.gr/index.php/ekdoseis/thalassios-choros- -paraktio-astiko-meto/

Θεοδωρά, Γ. (2018β) «Η αναπτυξιακή δυναμική του ελληνικού οικιστικού δικτύου: προσεγγίσεις θεώρησης και αξιολόγησης στο πλαίσιο του "επίσημου σχεδιασμού"». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. 16ο Επιστημονικό Συνέδριο «Στρατηγικές Τοπικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης: Σύγχρονες προκλήσεις. Αθήνα, 22-23 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2022α) «Ο σχεδιασμός του ελληνικού θαλάσσιου χώρου: προκλήσεις και διλήμματα σε συνθήκες πολύπλευρης κρίσης, κλιματικής–ενεργειακής ουδετερότητας». Στο: 86η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης. *Ημερίδα δημοσιότητας: «ΘΑΛ -ΧΩΡ 2- Διασυνοριακή Συνεργασία για Εφαρμογή Θαλάσσιου Χωροταξικού Σχεδιασμού»*. Θεσσαλονίκη, 9 Σεπτεμβρίου.

Θεοδωρά, Γ. (2022β) «Ο ελληνικός θαλάσσιος χώρος ως πεδίο ενεργειακού ενδιαφέροντος: προοπτικές και προκλήσεις σχεδιασμού». Στο: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης. *6ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης*. Βόλος, 29 Σεπτεμβρίου - 2 Οκτωβρίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (1998) «Τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης». Στο: Συνέδριο AIESEC Πανεπιστημίου Πειραιά. *Θράκη: Στο κατώφλι του 2000*. Πειραιάς, 4-6 Μαρτίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2009) «Περιφερειακά πλαίσια χωροταξικού σχεδιασμού και αειφόρου ανάπτυξης: θεσμικές ρυθμίσεις και προοπτικές εφαρμογής». Στο: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης. *2ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης*. Βόλος, 24-27 Σεπτεμβρίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2011) «Τάσεις εξέλιξης στο δίκτυο των αστικών κέντρων της Ελλάδας». Αειχώρος, 15, 102-129. Διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.aei.2011.243

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2013) «Αστική–αγροτική ανάπτυξη: σύγχρονες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (RSAI/ERSA). *10ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο: «Αγροτική Οικονομία, Ύπαιθρος Χώρος, Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη»*. Πάτρα, 14-15 Ιουνίου.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1992) *Επιστημονική επετηρίδα*. Τόμος 3. Αθήνα: ΙΠΑ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1998) *Ο ρόλος των μεγάλων αστικών κέντρων: προτάσεις αναπτυξιακής στρατηγικής.* Αθήνα: ΙΠΑ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (2006) *Προτάσεις της τοπικής αυτοδιοίκησης για τον πολεοδομικό σχεδιασμό στην Ελλάδα: έκθεση επιστημονικής επιτροπής*. Αθήνα: Ινστιτούτο Τοπικής Αυτοδιοίκησης ΚΕΔΚΕ.

ISMERI EUROPA – TEAM 4 – Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1993) *Μελλοντική εξέλιξη των περιφερειών της Κεντρικής Μεσογείου (Mezzogiorno–Ελλάδα): τελική έκθεση*. Λουξεμβούργο: Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Ιωακειμίδης, Π.Κ. (1988) *Ο μετασχηματισμός της ΕΟΚ: από την «εντολή» στην ενιαία ευρωπαϊκή πράξη*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Ιωακειμίδης, Π.Κ. (1990) *Η Ευρώπη σε μεταλλαγή: η Ευρωπαϊκή Κοινότητα και η Ελλάδα στη νέα προοπτική*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Καβουριάρης, Ε. (1974) «Μερικές σκέψεις για τις αιτίες και τις συνέπειες της μετανάστευσης». Στο: Μ. Νικολινάκος, (επιμ.), *Οικονομική ανάπτυξη και μετανάστευση στην Ελλάδα*. Αθήνα: Κάλβος, 24-62.

Καμχής, Μ. (1994) «Προς μια ευρωπαϊκή χωροταξική πολιτική». *Τόπος: Επιθεώρηση Αστικών και Περιφερειακών Μελετών*, 8/94, 207-214.

Καμχής, Μ. (2007) *Η ενοποίηση του ευρωπαϊκού χώρου 1986-2006: ένα σχεδιαστικό εγχείρημα μεγάλης κλίμακας.* Αθήνα: Κριτική.

Καστάνη, Κ. & Σκαραμαγκά, Β. (1997) *Η περιφερειακή πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης: από την ΕΟΚ στην ΕΕ*. Αθήνα: Κέντρο Έρευνας Περιφερειακής Αναπτύξεως «Ιερώνυμος Πίντος».

Κατοχιανού, Δ. & Θεοδωρή-Μαρκογιαννάκη, Ε. (1989) *Το ελληνικό σύστημα αστικών κέντρων*. Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Κατσίκας, Χ.Δ., Φιλίνης, Κ. & Αναστασάτου, Μ., επιμ. (2017) *Κατανοώντας την ελληνική κρίση*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Καυκαλάς, Γ. & Ανδρικοπούλου, Ε. (2000) *Χωρικές επιπτώσεις των ευρωπαϊκών πολιτικών: η ελληνική εμπειρία 1989-1999*. Θεσσαλονίκη: ΥΠΕΧΩΔΕ και Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

ΚΕΠΕ (1967) *Οικισμός*. Αθήναι: Κέντρον Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

ΚΕΠΕ (1972) *Πολεοδομική οργάνωσις: σχέδιον προτύπου μακροχρονίου αναπτύξεως της Ελλάδος 1973-1987*. Αθήναι: Κέντρον Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

ΚΕΠΕ (1976) *Περιφερειακή ανάπτυξις: πρόγραμμα αναπτύξεως 1976-1980*. Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

ΚΕΠΕ (1980α) *Πρόγραμμα περιφερειακής αναπτύξεως 1981-1985*. Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

ΚΕΠΕ (1980β) *Πρόγραμμα περιφερειακής αναπτύξεως: χωροταξική κατανομή της βιομηχανίας 1963, 1973, 1978*. Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

ΚΕΠΕ (1990) *Η ανάπτυξη της Ελλάδας: παρελθόν, παρόν και προτάσεις πολιτικής*. Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Κομίλης, Π. (1986) *Χωρική ανάλυση του τουρισμού*. Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Κομνηνός, Ν. (1993) *Τεχνοπόλεις και στρατηγικές ανάπτυξης στην Ευρώπη*. Αθήνα: Gutenberg.

Κόνσολας, Ν. (1990) *Οι τεχνοπόλεις ως μέσο της αναπτυξιακής πολιτικής της ΕΤΒΑ*. Αθήνα: ΒΙΠΕ-ΕΤΒΑ.

Κούρος, Θ., Λουκάκης, Π., Μίχος, Ν. & Ωραιοπούλου, Λ. (1988) «Τεχνική υποδομή & περιφερειακή ανάπτυξη στην Ελλάδα». Στο ΙΠΑ (επιμ.), *Τιμητικός τόμος στη μνήμη του Σάκη Καράγιωργα*. Αθήνα: ΙΠΑ, 521-554.

Κουτσόπουλος, Κ., επιμ. (1994) *2ο Εθνικό Συνέδριο Ελληνικού Τμήματος European Regional Science Association: «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στον Περιφερειακό Σχεδιασμό».* Αθήνα: ΕΜΠ, Τομέας Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού.

Κρητικός, Α. (2021) *Η πολιτική συνοχής της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα: Επίμετρο.

Κύρτσης, Α.Α., επιμ. (2006) *Κωνσταντίνος Α. Δοξιάδης: κείμενα, σχέδια, οικισμοί*. Αθήνα: Ίκαρος.

Λαγόπουλος, Α.-Φ. (1976) «Λειτουργικά χαρακτηριστικά των ελληνικών οικισμών και ερμηνεία τους». Στο: ΑΠΘ – Πολυτεχνική Σχολή (επιμ.), *Χαρακτηριστικά και προβλήματα των ελληνικών οικισμών*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, 47-68.

Λαμπριανίδης, Λ. (2001) *Οικονομική γεωγραφία: στοιχεία θεωρίας και εμπειρικά παραδείγματα.* Αθήνα: Πατάκη.

Λεοντίδου-Γεράρδη, Κ. (1979) «Προβλήματα διάρθρωσης του δικτύου των αστικών κέντρων της χώρας». *Σύγχρονα Θέματα*, 6, 17-32.

Λογοθέτης, Μ. (1997) *Τουρισμός και βιώσιμη ανάπτυξη*. Ρόδος: Επιμελητήριο Δωδεκανήσου.

Λουκάκης, Π. (1976α) «Προβλήματα της περιφερειακής δομής του ελληνικού χώρου». *Ο Πολίτης*, 3-4, 21-30.

Λουκάκης, Π. (1976β) «Περιφερειακές σχέσεις και τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων της Ελλάδας». *ΚΕΠΕ*, 28, 363-388.

Λουκάκης, Π. (1994) «Ζητήματα σχετικά με τα χωρικά επίπεδα εφαρμογής του χωροταξικού προγραμματισμού και σχεδιασμού στην Ελλάδα». *Τόπος, Επιθεώρηση Αστικών & Περιφερειακών Μελετών*, 8/94, 71-95.

Λουκάκης, Π. (1997α) «Χωροταξικός σχεδιασμός και οργάνωση υποδομών των νέων ΟΤΑ». Στο: Πάντειο Πανεπιστήμιο. Τμήμα Αστικής & Περιφερειακής Ανάπτυξης. *Πρωτοβάθμιοι ΟΤΑ και ανάπτυξη*. Αθήνα, 20 Οκτωβρίου.

Λουκάκης, Π. (1999α) «Η κρατική πολιτική στον τομέα της πολεοδομίας και χωροταξίας στη δεκαετία του '60: ο ρόλος του Υπουργείο Συντονισμού». Στο: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης, Εταιρεία Ιστορίας της Πόλης και της Πολεοδομίας. *Η πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως το 1974*., Βόλος, 3-4 Δεκεμβρίου.

Λουκάκης, Π. (2001) «Τοπική ανάπτυξη & χωρικός σχεδιασμός». Στο: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Λευκάδας, Πάντειο Πανεπιστήμιο – Τμήμα Οικονομικής & Περιφερειακής Ανάπτυξης & Πανεπιστήμιο Πειραιώς – Τμήμα Οικονομικών Επιστημών. Διεπιστημονικό συνέδριο: *Επτάνησα 20ος-21ος αιώνας: Οικονομία, Δημογραφία, Περιβάλλον και Πολιτισμός*., Λευκάδα, 27-30 Σεπτεμβρίου.

Λουκάκης, Π. (2017) *Πολεοδομικές & χωροταξικές εξελίξεις: Ελλάδα 1952-2021: εμπειρίες δράσης*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Λύτρας, Π.Ν., επιμ. (1989) *Ο τουρισμός προς το 2000*. Αθήνα: Interbooks.

Μητσός, Α. (1995) «Η αναδιανεμητική και αναπτυξιακή πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη φάση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης». Στο: Επιστημονικό Συνέδριο: *Περιφερειακή Ανάπτυξη, Χωροταξία και Περιβάλλον στο πλαίσιο της ενωμένης Ευρώπης.* Τόμος Πρακτικών Ι: Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Περιφερειακή Ανάπτυξη. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 15-16 Δεκεμβρίου. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων (ΣΕΠ), Τόπος, 35-45.

Μπάτσης, Δ. (1977) *Η βαριά βιομηχανία στην Ελλάδα*. 3η έκδ. Αθήνα: Κέδρος.

Μπεριάτος, Η. (1993) «Χωροταξία, διοίκηση, αυτοδιοίκηση: παρελθόν και μέλλον της εδαφικής οργάνωσης του ελληνικού χώρου». Στο: ΤΕΕ, ΥΠΕΘΟ, ΥΠΕΧΩΔΕ & Ευρωπαϊκή Ένωση. Διεθνές συνέδριο. *Η Ελλάδα στην Ευρώπη: Χωροταξία και Περιφερειακή Πολιτική προς το 2000*. Αθήνα, 6-8 Δεκεμβρίου, 3-17.

Μπεριάτος, Η. (1994) «Η διοικητική αναδιάρθρωση σε τοπικό επίπεδο: η πολιτική της ανακυττάρωσης των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης (1984-1994)». *Τόπος: Επιθεώρηση Αστικών και Περιφερειακών Μελετών*, 8/94, 41-70.

Μπεριάτος, Η. (1998) «Οργάνωση και λειτουργία των φορέων διοίκησης και διαχείρισης μητροπολιτικών περιοχών». *Σειρά Ερευνητικών Εργασιών*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης.

Νικολινάκος, Μ. (1974) *Καπιταλισμός και μετανάστευση*. Αθήνα Παπαζήσης.

ΟΕΚ (1999) *Η κοινωνική κατοικία στην Ελλάδα και οι προοπτικές της*. Πρακτικά συνεδρίου. Αθήνα: Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας.

Παναγιωτάτου, Ε., επιμ. (1998) *Παραθεριστική κατοικία και οικιστική ανάπτυξη στην Ελλάδα*. Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Παπαδάκη, Ο. (1992) «Περιφερειακή πολιτική στο χώρο της ΕΟΚ: η περίπτωση της Ελλάδας». ΙΠΑ, *Επιστημονική Επετηρίδα*, 3, 15-35.

Παπαδάκη, Ο. (1995) «Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση: περιεχόμενο, συνέπειες, διασπορά». Στο: Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων (επιμ.), *Περιφερειακή ανάπτυξη, χωροταξία και περιβάλλον στο πλαίσιο της ενωμένης Ευρώπης: επιστημονικό συνέδριο, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 15-16 Δεκεμβρίου 1995*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων & Τόπος, Τόμος ΙΙ, 95-99.

Παπαδασκαλόπουλος, Α. (1995) *Πρότυπα και πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Παπαδασκαλόπουλος Α. & Χριστοφάκης, Μ. (2016) Περιφερειακός *π*ρογραμματισμός *και α*ναπτυξιακός *σ*χεδιασμός. Αθήνα: Παπαζήσης.

Πετράκος, Γ. & Μαρδάκης, Π. (1997) «Οι πρόσφατες μεταβολές στο ελληνικό σύστημα αστικών κέντρων». *Τόπος*, 12/97, 77-103.

Πετράκος, Γ. & Τσουκαλάς, Δ. (1994) «Η επίδραση της διεθνοποίησης των διαρθρωτικών μεταβολών και αστική πόλωση στην Ελλάδα». Στο: Κουτσόπουλος, Κ. (επιμ.), *2ο Εθνικό Συνέδριο Ελληνικού Τμήματος European Regional Science Association: «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στον Περιφερειακό Σχεδιασμό»*. Αθήνα: ΕΜΠ, Τομέας Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού, 273-295.

Σιδηρόπουλος, Η. (1992) «Διοικητική αποκέντρωση και περιφερειακός προγραμματισμός: η διεθνής εμπειρία και η ελληνική πρακτική». Στο: ΙΠΑ (επιμ.), *Επιστημονική επετηρίδα*. Τόμος 3. Αθήνα: ΙΠΑ, 91-120.

Σιούσιουρας, Π. & Δαλακλής, Δ. (2014) *Παγκόσμια γεωγραφία: ο κομβικός ρόλος της Μεσογείου για την ενέργεια, τις μεταφορές και το θαλάσσιο περιβάλλον*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Σοφούλης, Κ.Μ. (1979) *Το έδαφος ως παραγόμενος συντελεστής της παραγωγής*. Αθήνα: Παπαζήσης.

ΤΕΕ (1976) «Η ανάθεση του εθνικού χωροταξικού σχεδίου και προγράμματος Ελλάδος στο Γραφείο Δοξιάδη». *Τεχνικά Χρονικά*, 2/76, 71.

ΤΕΕ (1995) «Τουρισμός και περιβάλλον: επιλογές για βιώσιμη ανάπτυξη». *Τεχνικά Χρονικά*, 5/95, 132.

ΤΕΕ (2003) «Βασική χωροταξική και πολεοδομική νομοθεσία». Στο: Διήμερο εργασίας: *Σχεδιασμός του Χώρου και Τοπική Αυτοδιοίκηση: Θεσμικό Πλαίσιο – Αρμοδιότητες και Ετοιμότητα*. Αθήνα, 17-18 Φεβρουαρίου.

Τσάλτας, Γ. & Αναγνώστου, Χ.Λ., επιμ. (2014) *Αιγαίο και νοτιοανατολική Μεσόγειος: σύγχρονες προκλήσεις και προοπτικές εκμετάλλευσης υποθαλάσσιων ενεργειακών φυσικών πόρων*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Χειμωνίτη-Τερροβίτη, Σ. (2001) *Διερεύνηση των εξελίξεων στην κατοικία τις τελευταίες δεκαετίες*. Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Χλέπας, Ν.-Κ. (1999) *Η τοπική διοίκηση στην Ελλάδα*. Αθήνα Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Χριστοφάκης, Μ. (2008) *Μεταφορές και περιφερειακή ανάπτυξη: η πολιτική υποδομών μεταφορών*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Ιστότοποι

Ξενόγλωσσοι

European Commission (2023) *COVID-19: future pandemics and other crises in the global context*. Available at: https://scientificadvice.eu/advice/covid-19/

European Union. Publications Office of the European Union. Available at: https://op.europa.eu/en/home

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) (2016) *European economy is slowly recovering but legacies of the crisis remain and new challenges are emerging*. Available at: https://web-archive.oecd.org/2016-06-10/405483-european-economy-is-slowly-recovering-but-legacies-of-the-crisis-remain-and-new-challenges-are-emerging.htm

United Nations (UN) (2021) *The COVID-19 crisis: what explains cross-country differences in the pandemic's short-term economic impact*. Available at: https://www.un.org/en/desa/covid-19-crisis-what-explains-cross-country-differences-pandemic%E2%80%99s-short-term-economic-impact

Ελληνόγλωσσοι

ΕΤΒΑ ΒΙΠΕ ΑΕ Επιχειρηματικά - Βιομηχανικά Πάρκα (Ελληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Ανάπτυξης). Διαθέσιμο στο: https://www.etvavipe.gr/industrialareas· https://www.etvavipe.gr/company/profile

Ευρωπαϊκή Ένωση (χ.χ.) *Η ιστορία της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2010-2019*. Διαθέσιμο στο: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/2010-19_el

Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Ευρωσύστημα. Διαθέσιμο στο: https://www.ecb.europa.eu/ecb/history/emu/html/index.el.html

Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Διπλωματούχων Ανωτάτων Σχολών – Πανελλήνια Ένωση Αρχιτεκτόνων (ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ). Διαθέσιμο στο: https://www.sadas-pea.gr/

Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων (ΣΕΠ). Διαθέσιμο στο: https://sepgov.wordpress.com/

Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας (ΤΕΕ). Διαθέσιμο στο: https://web.tee.gr/

Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού (2019) *Ο νέος χάρτης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (2019-2020)*. Διαθέσιμο στο: https://www.minedu.gov.gr/news/41672-10-06-19-o-neos-xartis-tis-tritovathmias-ekpaidefsis

Ημερήσιος τύπος και βίντεο

Αβραμίδης, Π. (2020) «Η οικονομική κρίση του 2008 και η πανδημία». *Η Καθημερινή*, 20 Μαρτίου. Διαθέσιμο στο: https://www.kathimerini.gr/economy/international/1070134/i-oikonomiki-krisi-toy-2008-kai-tis-pandimias/

ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2016) «Οικονομική κρίση και οικονομική ανάπτυξη». *Ενημέρωση: Μηνιαία Έκδοση του Ινστιτούτου Εργασίας ΓΣΕΕ*, 227. Διαθέσιμο στο: https://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2016/03/IANOYARIOS-FEBROYARIOS-2016.pdf

Καθημερινή (2023) «Νταβός: ο πόλεμος στην Ουκρανία και η ενεργειακή κρίση στην ατζέντα των συνομιλιών». *Η Καθημερινή*, 17 Ιανουαρίου. Διαθέσιμο στο: https://www.kathimerini.gr/world/562232317/ntavos-o-polemos-stin-oykrania-kai-i-energeiaki-krisi-stin-atzenta-ton-synomilion/

Λακασάς, Α. (2019) «"Συνωστισμός" στον ακαδημαϊκό χάρτη». *Η Καθημερινή*, 18 Ιουνίου. Διαθέσιμο στο: https://www.kathimerini.gr/society/1029202/synostismos-ston-akadimaiko-charti/

Στασινού, Ν. (2019) «2010-2019: η δεκαετία των ανατροπών σε οικονομία και πολιτική». *Η Ναυτεμπορική*, 30 Δεκεμβρίου. Διαθέσιμο στο: https://www.naftemporiki.gr/kosmos/1181004/2010-2019-i-dekaetia-ton-anatropon-se-oikonomia-kai-politiki/ (ανάρτηση 30.12.2019 και ανάκτηση 1.6.2023).

Στουρνάρας, Γ. (2020) *«Διδάγματα από την ελληνική οικονομική κρίση, οι προκλήσεις και οι ευκαιρίες για το μέλλον»: ομιλία του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη την ημέρα μνήμης του Ιωάννη και της Ανθής Γενναδίου*. Διαθέσιμο στο: https://www.bankofgreece.gr/enimerosi/grafeio-typoy/anazhthsh-enhmerwsewn/enhmerwseis?announcement=fc915812-ab24-47ab-9e60-a566653a1f42

Τσίρος, Θ. (2022) «Το χρονικό από την ένταξη στα μνημόνια έως την έξοδο από την ενισχυμένη εποπτεία». *Η Ναυτεμπορική*, 20 Αυγούστου. Διαθέσιμο στο: https://www.naftemporiki.gr/finance/1363548/to-chroniko-apo-tin-entaxi-sta-mnimonia-eos-tin-exodo-apo-tin-enischymeni-epopteia/

Πηγές εποπτικού υλικού

Εικόνα 5.1: ISMERI EUROPA – TEAM 4 – ΙΠΑ, 1993.

Εικόνα 5.2: Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο, 2021: (α) Ευρωπαϊκή Επιτροπή, GD REGIO, (β) Ευρωπαϊκή Επιτροπή https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/cooperation_en, (γ) Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Εικόνα 5.3: (α) Ανδρικοπούλου & Καυκαλάς, 1985: 142, (β) Λουκάκης 1976β: 380.

Εικόνα 5.4: Βασιλόπουλος & Μπιλά, 1995: 229, 231.

Εικόνα 5.5: (α) *Ερευνώντας*, 16 (2003) στο Θεοδωρά, 2004: Παράρτημα Μέρους Δ΄, (β) Λακασάς, Καθημερινή, 18.6.2019.

Εικόνα 5.6: (α) Πρόγραμμα 1966-1970, (β) ΠΔ 51/6.3.1987· Παπαδασκαλόπουλος, 1990: 92.

Εικόνα 5.7: ΕΤΒΑ στο Λαμπριανίδης, 2001: 230· ΕΤΒΑ, ΒΙΠΕ ΑΕ.

Εικόνα 5.8: (α) Βοϊβόνδα κ.ά., 1977: 152, (β) Λουκάκης, 1976β: 378, (γ)-(δ) ΓΠΧΣΑΑ (ΦΕΚ 128/Α/3.7.2008).

6. Βασικά δομικά χαρακτηριστικά του ελληνικού οικιστικού δικτύου

Από τη μελέτη των μεταβολών του ελληνικού οικιστικού δικτύου στην πάροδο του χρόνου προκύπτουν ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τα βασικά δομικά χαρακτηριστικά και την αναπτυξιακή δυναμική του (ΕΜΠ, 1996· 1997· 1998· Θεοδωρά, 2004· 2014α· 2014β· 2015α· 2015β· 2018α· 2018β· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2011· Κατοχιανού, 1967· Λουκάκης, 1999). Η παρουσίαση των συμπερασμάτων επιχειρείται στο πλαίσιο δύο βασικών αξόνων προσέγγισης. Ο πρώτος συνδέεται με την *αστική διάχυση* και *αστική δικτύωση* (δηλ. την οργάνωση δικτύων συνεργασίας μεταξύ πόλεων και ευρύτερων λειτουργικών περιοχών τους), ενώ ο δεύτερος αφορά την *εταιρική σχέση πόλης–υπαίθρου* και τον *μεταβαλλόμενο ρόλο και τη λειτουργία των αγροτικών περιοχών* (κεφ. 6.1. και 6.2.).

6.1 Αστική διάχυση _ Οργάνωση δικτύων συνεργασίας μεταξύ των πόλεων και των ευρύτερων περιοχών τους

Η *αστική διάχυση* και η *αστική δικτύωση* στην Ελλάδα λαμβάνουν χώρα σε δύο κύρια χωρικά επίπεδα. Το πρώτο αφορά το σύνολο της ελληνικής επικράτειας, ενώ το δεύτερο επίπεδο αναφέρεται στις άμεσες και ευρύτερες περιμετρικές περιοχές, δηλαδή στις λειτουργικές ζώνες επιρροής και αλληλεπίδρασης των πόλεων. Συγκεκριμένα:

1. Σε εθνικό επίπεδο, στη διάρκεια των τελευταίων τριάντα ετών διαπιστώνονται τάσεις διόγκωσης των πόλεων και διάχυσης της αστικής ανάπτυξης προς μια ευρύτερη πεδινή ή/και παράκτια περιοχή και κατά μήκος των μεγάλων χερσαίων αξόνων, κυρίως των οδικών. Έτσι, ένας μεγάλος αριθμός πεδινών ημιαστικών ή/και αγροτικών κέντρων αυξάνεται πληθυσμιακά, ενώ ταυτόχρονα εξακολουθεί η μείωση του μεγαλύτερου μέρους των ορεινών και νησιωτικών οικισμών. Συγχρόνως, εμφανίζεται σημαντικός αριθμός νέων οικισμών (περίπου 500-600 ανά δεκαετία: 1971, 1981, 1991, 2001 αλλά και πρόσφατα) ως συνέπεια της ανάπτυξης της παραθεριστικής κατοικίας σε παράκτιες και σε νησιωτικές περιοχές. Πρόκειται για οικιστική ανάπτυξη κυρίως γραμμικής μορφής σε παράκτια μέτωπα (coastalization) και εκατέρωθεν οδικών αξόνων, με ειδικά χαρακτηριστικά σε ό,τι αφορά τη δομή και την πυκνότητα των επιμέρους αναπτύξεων, το είδος, την ένταση και τις συσχετίσεις των δραστηριοτήτων (χρήσεις γης/κτηρίων) αλλά και την πληθυσμιακή σύνθεση ως απόρροια της κυριαρχίας των φαινομένων της εποχικότητας και της τουριστικοποίησης. Μια ακόμα βασική διάσταση στη διαδικασία οικιστικής ανάπτυξης κεντρικών αστικών περιοχών και περιοχών της περιφέρειας που αποτελούν τουριστικούς προορισμούς υπερτοπικής εμβέλειας είναι η διαρκώς εντεινόμενη τάση κυριαρχίας του φαινομένου της βραχυχρόνιας μίσθωσης (Airbnb). Η εν λόγω τάση ενισχύει την αύξηση του δομημένου περιβάλλοντος (η οποία δεν συνδέεται απαραίτητα με αύξηση μόνιμου πληθυσμού) κυρίως σε παράκτιες και νησιωτικές περιοχές, με πολλαπλές επιπτώσεις στη βιωσιμότητα των τοπικών οικοσυστημάτων και στις τιμές της γης (Θεοδωρά, 2015α· 2015β· 2017· 2018γ· 2019· Οικονόμου & Πετράκος, 1999· Theodora, 2019· 2020a· 2020b· Wassenhoven, 2014).

2. Κυρίαρχο φαινόμενο στη χωρική ανάπτυξη της χώρας αποτελούν το λεγόμενο αναπτυξιακό S (Πάτρα–Αθήνα–Βόλος–Λάρισα–Θεσσαλονίκη–Καβάλα) με τάσεις δημιουργίας αναπτυξιακών διακλαδώσεων [Άργος, Κοζάνη, Αγρίνιο, Ξάνθη και Τρίκαλα και ο βόρειος άξονας της Κρήτης (Χανιά – Ρέθυμνο – Ηράκλειο – Άγ. Νικόλαος)]. Στο αναπτυξιακό S διαπιστώνεται η μέγιστη χωρική ανάπτυξη σε εθνικό επίπεδο: κατά μήκος του άξονα και στις περιοχές εκατέρωθεν εκείνου συγκεντρώνονται το μέγιστο ποσοστό του πληθυσμού, των βιομηχανικών συγκεντρώσεων, των υπηρεσιών και δικτύων υποδομών, οι βασικές διεθνείς πύλες εισόδου-εξόδου της χώρας, το μέγιστο ποσοστό τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, των ερευνητικών και τεχνολογικών κέντρων, των πολιτιστικών δραστηριοτήτων και των παραγωγικών γεωργικών περιοχών. Ενδιαφέρον έχει ότι κατά τη διάρκεια της πρόσφατης εικοσαετίας η ανάπτυξη των υποδομών —κυρίως των μεταφορών και της ενέργειας— έχει εντείνει περαιτέρω την αστικοποίηση περιοχών (αστικών/αγροτικών) οι οποίες βρίσκονται στην ευρύτερη περιοχή του αναπτυξιακού άξονα S. Έτσι, διαμορφώνεται σταθερά μια δυναμική προέκτασης του αναπτυξιακού S προς τα βορειανατολικά της χώρας (Αλεξανδρούπολη) και τα νοτιοδυτικά (Πύργος–Αμαλιάδα) με ταυτόχρονη χωρική διαφοροποίηση της μορφής του, κυρίως στα δυτικά και στα βορειοδυτικά

της χώρας, μετά την ολοκλήρωση της Εγνατίας και της Ιόνιας Οδού. Μέσα από τους μετασχηματισμούς αυτούς που βρίσκονται σε εξέλιξη, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Σκάγιαννης (2009), προκύπτει ένα αναπτυξιακό σ, αφού στον υφιστάμενο αναπτυξιακό άξονα S εντάσσονται σταδιακά περιοχές του βορειοδυτικού τμήματος της Ελλάδας (περιφέρειες Δυτικής Ελλάδας, Ηπείρου και Ιονίων Νήσων) (Θεοδωρά, 2004· 2015α· 2015β· Λουκάκης, 2001α· Σκάγιαννης, 2009) (**Εικόνα 6.1**).

(α)

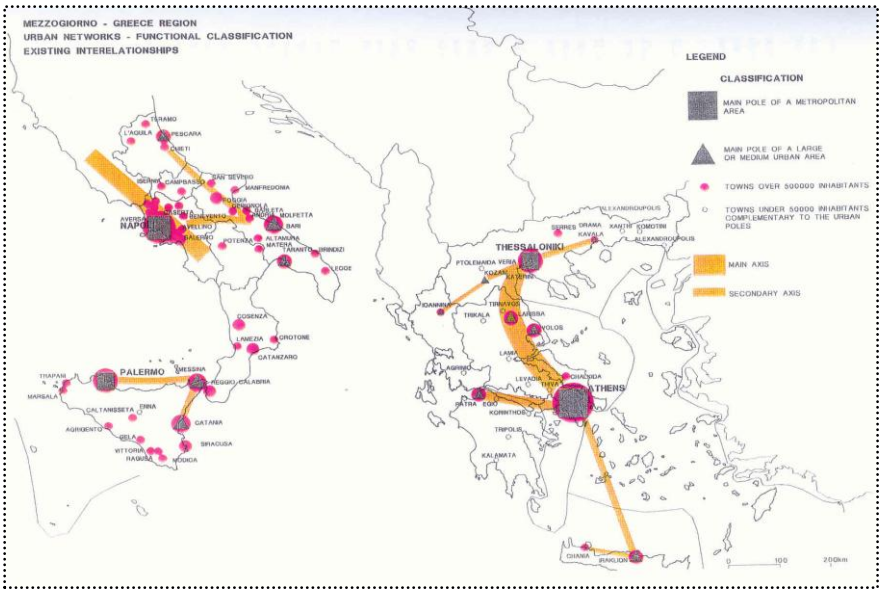

Αστικά δίκτυα_ Λειτουργική ταξινόμηση _Υφιστάμενες αλληλεπιδράσεις.

(β)

Το αναπτυξιακό S και το υπό διαμόρφωση σ (σίγμα).
S: Πάτρα–Αθήνα–Βόλος–Λάρισα–Θεσσαλονίκη–Καβάλα–Αλεξανδρούπολη
σ: Πάτρα–Αθήνα–Βόλος–Λάρισα–Ιωάννινα–Ηγουμενίτσα–Θεσσαλονίκη–Καβάλα–Αλεξανδρούπολη.

(γ)

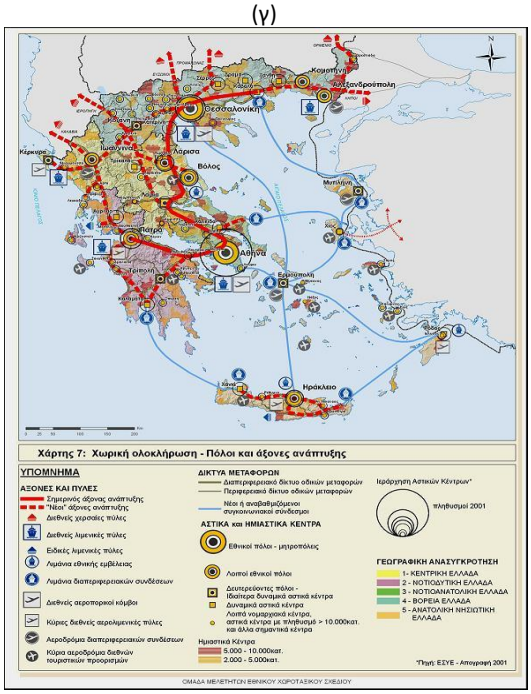

Χωρική ολοκλήρωση: πόλοι και άξονες ανάπτυξης (Αυγή, 2008).

Εικόνα 6.1 *Προσεγγίσεις διαγραμματικής απεικόνισης της αστικής δυναμικής του ελληνικού οικιστικού δικτύου.*
Πηγή: (α) ISMERI EUROPA – TEAM 4 & ΙΠΑ, 1993, (β) Σκάγιαννης, 2009: 32 και (γ) Κλουτσινιώτη, 2008.

3. Σε ό,τι αφορά τις αστικές πολώσεις, διαπιστώνεται ότι μέσα από τις μακροχρόνιες εξελίξεις αστικής ανάπτυξης κατά μήκος των αναπτυξιακών αξόνων αλλά και στις ευρύτερες περιοχές επιρροής τους, αναπτύσσονται πόλοι με εξαιρετικά σημαντική οικονομική, χωρική και λειτουργική ενδοχώρα. Αυτή η τάση αφορά πρωτίστως την περίπτωση των μητροπολιτικών περιοχών Αθήνας και Θεσσαλονίκης και ακολουθούν

πόλεις —κυρίως πόλεις–λιμάνια ή πόλεις με συγκέντρωση υποδομών, δραστηριοτήτων και λειτουργιών υπερτοπικής εμβέλειας— που αναπτύσσουν ισχυρή δυναμική, όπως είναι η Αλεξανδρούπολη, η Καβάλα, η Λάρισα, ο Βόλος, η Κόρινθος, η Πάτρα και η Καλαμάτα (με κατεύθυνση βορρά-νότου). Την ίδια στιγμή, σημαντική δυναμική εμφανίζουν πόλεις των νησιωτικών περιφερειών, όπως εκείνες του βόρειου άξονα της Κρήτης (Χανιά, Ηράκλειο), και ακολουθούν πιο μικρές πόλεις ή οικισμοί σε νησιά με τουριστική ανάπτυξη και συγκέντρωση υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας σε τομείς παραγωγής, μεταφορών, διοίκησης, πολιτισμού και εκπαίδευσης. Εξίσου σημαντική είναι και η δυναμική πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους της ελληνικής περιφέρειας, οι οποίες λειτουργούν ως τμήματα δικτύων μεταφορών διεθνούς εμβέλειας (όπως Αλεξανδρούπολη, Καβάλα, Ηγουμενίτσα, Ρόδος κ.ά.) και ενέργειας (π.χ. Αλεξανδρούπολη κ.ά.). Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν περιοχές που στερούνται τέτοιου είδους υποδομών με συνέπεια να παραμένουν εκτός ανταγωνιστικών αναπτυξιακών δικτύων υπερτοπικής εμβέλειας. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν πόλεις/οικισμοί κυρίως νησιωτικών περιοχών ακριτικού χαρακτήρα και ορεινών απομακρυσμένων/παραμεθόριων περιοχών της ηπειρωτικής επικράτειας (όπως Έβρος, Β. Ήπειρος, Β. Εύβοια, ΝΔ Πελοπόννησος, ΒΑ Αιγαίο) (Θεοδωρά, 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 1998· Λουκάκης 1976α· 1976β) (**Εικόνες 6.2** και **6.3**).

(α)

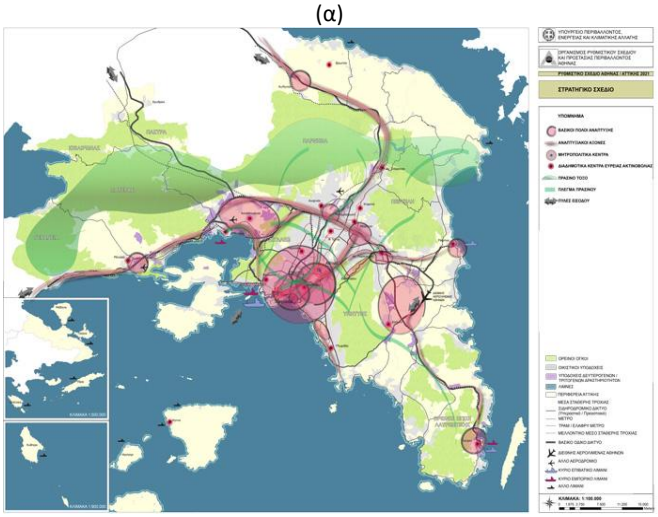

Στον χάρτη (α) απεικονίζονται οι άξονες και οι πόλοι ανάπτυξης της Μητροπολιτικής Περιφέρειας Αττικής.
Χωρικές Ενότητες (άρθρο 8): Αθήνας–Πειραιά, Ανατολικής Αττικής, Δυτικής Αττικής, και νησιωτικής Αττικής.
Οικιστικό δίκτυο (άρθρο 10): τρία ιεραρχικά επίπεδα : α) μητροπολιτικά κέντρα (δίπολο σύστημα: Αθήνα–Πειραιάς), β) διαδημοτικά κέντρα ευρείας ακτινοβολίας και γ) δημοτικά κέντρα.
Άξονες και πόλοι ανάπτυξης (άρθρο 11): α) άξονες διεθνούς-εθνικής εμβέλειας, μητροπολιτικής ακτινοβολίας, ενδοπεριφερειακής σημασίας, β) πόλοι διεθνούς-εθνικής εμβέλειας [Αθήνα–Πειραιάς, Ελληνικό – Αγ. Κοσμάς, Αεροδρόμιο (Σταυρός–Παλλήνη–Σπάτα και Παιανία–Κορωπί), Φαληρικός Όρμος], γ) πόλοι εθνικής-μητροπολιτικής εμβέλειας (Θριάσιο, Ζωγράφου – Αγ. Παρασκευή, Μαρούσι), δ) πόλοι ενδοπεριφερειακής εμβέλειας (Αχαρνές, Ραφήνα, Λαύριο, Αυλώνα και Μέγαρα).
Το πρώτο Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθήνας ψηφίστηκε το 1985 (Ν. 1515/1985), ενώ το νέο, επικαιροποιημένο Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθήνας ψηφίστηκε το 2014 (Ν. 4277/2014).

(β)

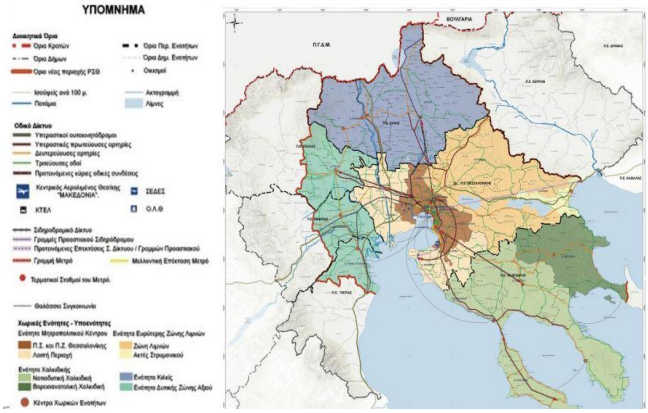

Στον χάρτη (β) φαίνονται η περιοχή εφαρμογής, οι χωρικές υποενότητες και η ιεράρχηση των πόλεων (ρόλος και εμβέλεια) του νέου Ρυθμιστικού Σχεδίου Θεσσαλονίκης.

Χωρική ενότητα μητροπολιτικού κέντρου: Κέντρο μητροπολιτικής εμβέλειας: πολεοδομικό συγκρότημα Θεσσαλονίκης και δευτερεύοντα κέντρα (Θέρμη και Σίνδος).

Κέντρα χωρικών ενοτήτων: Λαγκαδάς, Ασπροβάλτα (Ενότητα Λιμνών), Πολύγυρος, Αρναία, Μουδανιά, Μαρμαράς και Κασσάνδρεια (Ενότητα Χαλκιδικής), Κιλκίς, Πολύκαστρο, Αξιούπολη, Γουμένισσα (Ενότητα Κιλκίς) και Γιαννιτσά, Αλεξάνδρεια, Αιγίνιο (Ενότητα Δυτικής Ζώνης Αξιού).

Το πρώτο Ρυθμιστικό Σχέδιο Θεσσαλονίκης ψηφίστηκε το 1985 (Ν. 1561/1985), ενώ το νέο, επικαιροποιημένο σχέδιο ολοκληρώθηκε το 2014, αλλά δεν έχει ψηφιστεί.

***Εικόνα 6.2** Η αστική δυναμική στα νέα Ρυθμιστικά Σχέδια Αθήνας και Θεσσαλονίκης (2014). Πηγή: (α) Ν. 4277/2014 (ΦΕΚ 156 / 01.08.2014) και (β) Ανδρικοπούλου, 2015· Γιαννακού, 2015.*

(α)

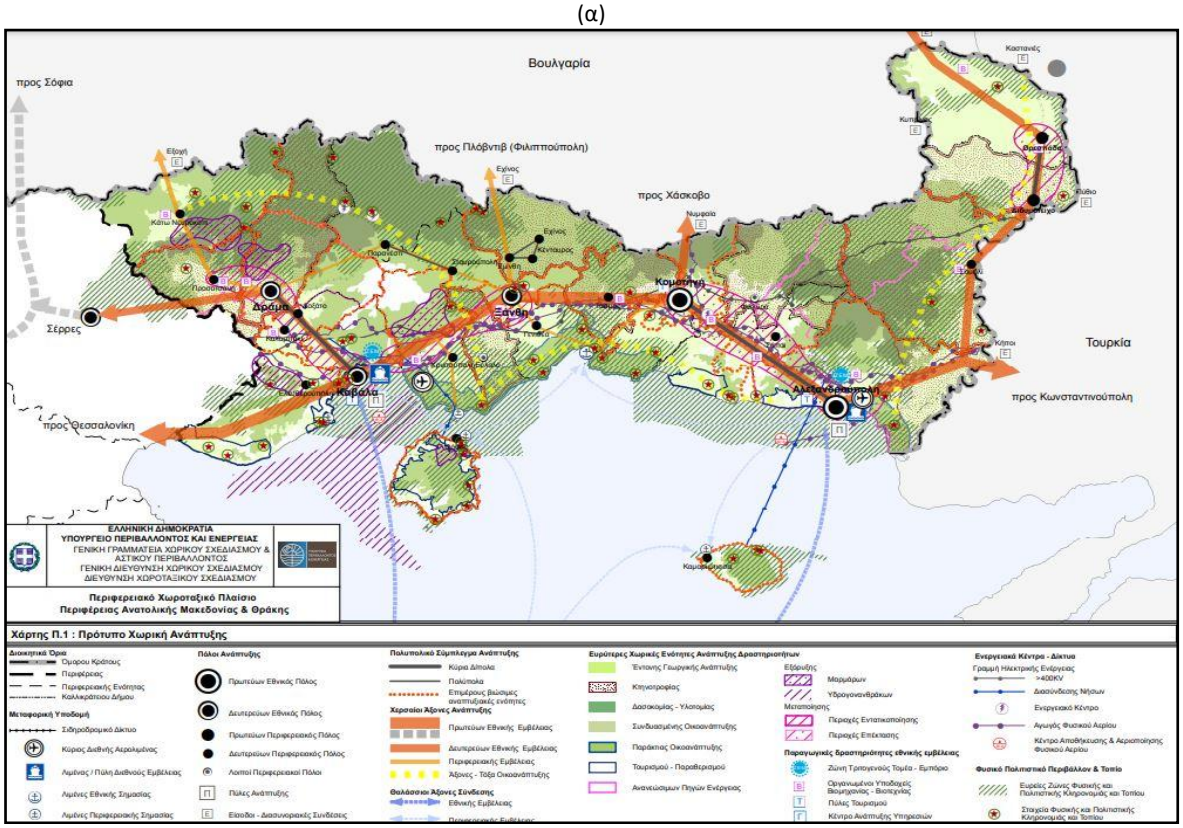

(β)

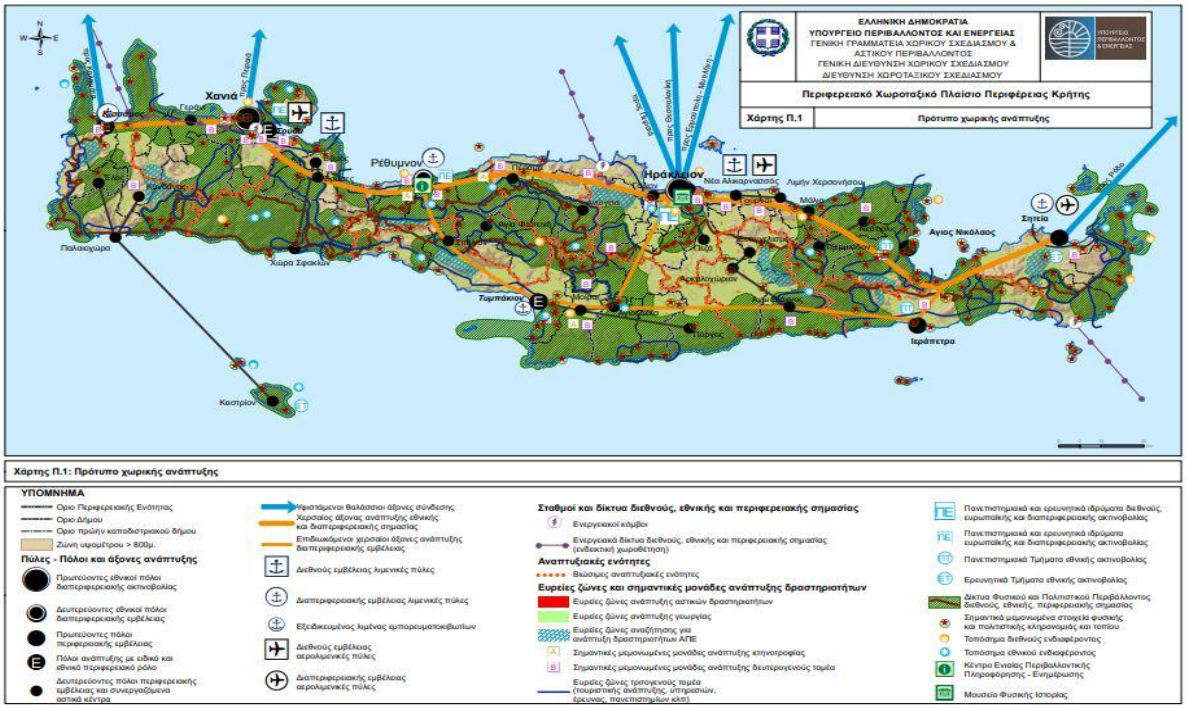

Στους χάρτες (α) και (β) απεικονίζονται οι πόλοι και άξονες ανάπτυξης και οι ευρύτερες χωρικές ενότητες ανάπτυξης δραστηριοτήτων, μέσα από τις οποίες αναδεικνύονται αστικά δίκτυα ποικίλων μορφών και δυναμικής, όπως ορίζονται από τα αναθεωρημένα ΠΠΧΣΑΑ της Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης (2018) και Κρήτης (2017).

Εικόνα 6.3 *Η αστική δυναμική του βορειοανατολικού τμήματος του αναπτυξιακού S (Δράμα–Καβάλα–Ξάνθη–Κομοτηνή–Αλεξανδρούπολη) και του βόρειου άξονα της Κρήτης σύμφωνα με τα αναθεωρημένα ΠΧΣΑΑΑ Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης (2018) και Κρήτης (2017). Πηγή: (α) ΦΕΚ 248/ΑΑΠ/25.10.2018 και (β) ΦΕΚ 260/ΑΑΠ/08.11.2017.*

4. Όσον αφορά τη μετεξέλιξη του φαινομένου της αστικής διάχυσης και των τάσεων αστικοποίησης του ελληνικού οικιστικού δικτύου, μια ενδιαφέρουσα διαφορά μεταξύ ελληνικών μητροπολιτικών περιοχών και λοιπών ευρωπαϊκών είναι ότι στην πρώτη περίπτωση φαίνεται πως έχει προηγηθεί των κατοίκων μια αποκέντρωση δραστηριοτήτων στην ευρύτερη λειτουργική ζώνη επιρροής τους. Η τάση αυτή δημιουργεί έντονη διαφοροποίηση στα είδη, στη συχνότητα και στην ένταση των καθημερινών μετακινήσεων πληθυσμού, αγαθών και κεφαλαίου. Έτσι, ενώ στην πλειονότητα των ευρωπαϊκών μητροπολιτικών περιοχών ο τριτογενής τομέας (π.χ. υπηρεσίες, εμπόριο, τουρισμός, αναψυχή κ.ά.) παραμένει στους κεντρικούς πυρήνες τους και έχουμε μετακινήσεις προς εκείνους, στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη διαπιστώνονται αντίστροφες κινήσεις των απασχολούμενων προς την περιφέρειά τους. Έτσι, από την Αθήνα έχουμε έντονες καθημερινές κινήσεις προς Οινόφυτα, Θήβα, Χαλκίδα και Κόρινθο, ενώ από τη Θεσσαλονίκη διαπιστώνονται κινήσεις προς την Κατερίνη, τα Γιαννιτσά και τον Λαγκαδά. Οι τάσεις αυτές διατηρούνται και ενισχύονται μέσα από τον σχεδιασμό των μεταφορών και την ανάπτυξη των σύγχρονων τεχνολογιών επικοινωνίας· κατ' αυτόν τον τρόπο, ενισχύεται η ανάπτυξη ισχυρών λειτουργικών ζωνών γύρω από μητροπολιτικά κέντρα και σημαντικές πόλεις της περιφέρειας, εντός των οποίων αναπτύσσονται δίκτυα που λειτουργούν ως ισχυροί ενδιάμεσοι αστικοί πόλοι στο ελληνικό οικιστικό δίκτυο (Θεοδωρά, 2014· 2015α· 2018· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2011).

5. Οι τάσεις αστικής διάχυσης των ελληνικών πόλεων παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες με εκείνες που συναντώνται στις μητροπολιτικές περιοχές της Αθήνας και Θεσσαλονίκης. Έτσι, φαίνεται ότι σε όλες τις πόλεις (ανεξαρτήτως μεγέθους) υπάρχει σειρά περιμετρικών αγροτικών οικισμών που λειτουργούν δορυφορικά προς εκείνες, ως ένα είδος προαστίων. Συνήθως οι υψηλές τιμές γης και η δυσκολία ανεύρεσης κατάλληλων χώρων για κατοικία και ανάπτυξη επιχειρηματικής δραστηριότητας οδηγούν ομάδες πληθυσμού σε αυτές τις περιμετρικές ζώνες· έτσι εντείνεται η αστικοποίηση αυτών των εξωαστικών και περιαστικών περιοχών, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την ταυτότητα και τη βιωσιμότητα και ανθεκτικότητά τους . Επιπλέον, η φύση και η ποιότητα ζωής σε συνδυασμό με τις χαμηλότερες πυκνότητες κατοίκησης αυξάνουν την προσέλκυση κατοίκων σε αυτές. Πολλοί κάτοικοι που επιλέγουν να εγκατασταθούν στο οικιστικό πλέγμα των περιαστικών περιοχών εργάζονται στην πόλη ή διατηρούν άμεσες εμπορικές σχέσεις με εκείνη. Ταυτόχρονα, μια σειρά από δραστηριότητες και υπηρεσίες (κυρίως αναψυχής, τουρισμού, εμπορίου) λειτουργούν σε περιαστικές περιοχές ενισχύοντας, μέσα από τα δίκτυα υπερτοπικών ροών που αναπτύσσουν, την κεντρικότητα των συγκεκριμένων περιοχών στο εθνικό οικιστικό δίκτυο. Δεδομένου ότι οι αποστάσεις μεταξύ των περισσότερων πόλεων της χώρας κυμαίνονται από 50 έως 70 χλμ., οι αστικοποιούμενες περιοχές γύρω από τις πόλεις συγκροτούν δυναμικές αστικές ζώνες αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης με τις πιο κεντρικές περιοχές των πόλεων. Έτσι, γύρω από την Αθήνα οργανώνεται (ανεξάρτητα από διοικητικά όρια) ένας ευρύτερος χώρος λειτουργικής αλληλεξάρτησης, ο οποίος γεωγραφικά ορίζεται σχεδόν από ολόκληρη την Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας, την Κορινθία και την Αργολίδα αλλά και από νησιά των Κυκλάδων. Μάλιστα, σε αυτή την ευρύτερη λειτουργική περιοχή της Αθήνας επί δεκαετίες τώρα διαπιστώνεται ότι πόλεις μεσαίου μεγέθους —όπως είναι η Θήβα, η Λιβαδειά, η Χαλκίδα, η Κόρινθος (ακόμα και το Άργος) και νησιωτικές πόλεις (π.χ. Σύρος)— λειτουργούν ως πόλεις–δορυφόροι της πρωτεύουσας. Αντίστοιχα, για τη Θεσσαλονίκη, περιοχές μητροπολιτικής εξάρτησης θεωρούνται το Κιλκίς, η Νάουσα, η Βέροια, η Κατερίνη και ο Πολύγυρος Χαλκιδικής (**Εικόνες 6.1** και **6.2**). Ανάλογου τύπου «αστικά μορφώματα» τείνουν να διαμορφωθούν σε αστικο-γεωργικές και τουριστικές περιοχές στην Πελοπόννησο [όπως της Πάτρας (Αίγιο, Μεσολόγγι, Ναύπακτος, τμήμα Ηλείας) και της Κορίνθου (Κιάτο, Ξυλόκαστρο, Δερβένι, Ακράτα)], στο δίπολο Λάρισας–Βόλου και στο τρίπολο Δράμας–Καβάλας–Ξάνθης (**Εικόνες 2.9**, **5.1**, **5.8**, **6.1** και **6.3**). Ισχυρά «αστικά μορφώματα» εντοπίζονται και σε περιοχές εκτός αναπτυξιακού S (ή αναπτυξιακού σ), όπως Πύργου–Αμαλιάδας, Άρτας–Πρέβεζας, Αγρινίου–Αμφιλοχίας–Αστακού, Καλαμάτας–Μεσσήνης–Κυπαρισσίας, Τρικάλων–Καρδίτσας, Ιωαννίνων–Μετσόβου–Ηγουμενίτσας αλλά και σε περιοχές εκτός του αναπτυξιακού άξονα της Κρήτης, όπως Ηράκλειο–Μάλλια–Χερσόνησος–Φόδελε–Μεσσαρά–Αρχάνες. Οι συγκεκριμένοι αστικοί συσχετισμοί χαρακτηρίζονται από έντονη δυναμική, καθώς διαρκώς μετασχηματίζονται βάσει των εκάστοτε υιοθετούμενων πολιτικών χωροθέτησης/οργάνωσης των υποδομών κυρίως σε τομείς της παραγωγής, του τουρισμού, της εκπαίδευσης και του πολιτισμού. Κατά τη διαδικασία της αστικής ανάπτυξης, ο σχεδιασμός δικτύων μεταφορών και ενέργειας αποδεικνύεται εξαιρετικά κρίσιμος στη μετεξέλιξη της αστικής δυναμικής του οικιστικού δικτύου, αφού οι επιλογές χωροθέτησης/οργάνωσης των εν λόγω δικτύων μπορούν να

επηρεάσουν την κεντρικότητα-βαρύτητα θέσης των πόλεων στο διεθνές και ευρωπαϊκό αστικό σύστημα (π.χ. Αλεξανδρούπολη, νησιά Β. Αιγαίου, Κρήτη) (Θεοδωρά, 2004· 2015α· 2015β· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2011· Theodora & Piperis, 2022· 2022b) (**Εικόνα 6.4**).

(α)

Κύριοι ευρωπαϊκοί διάδρομοι και αδύναμοι σύνδεσμοι.

(β)

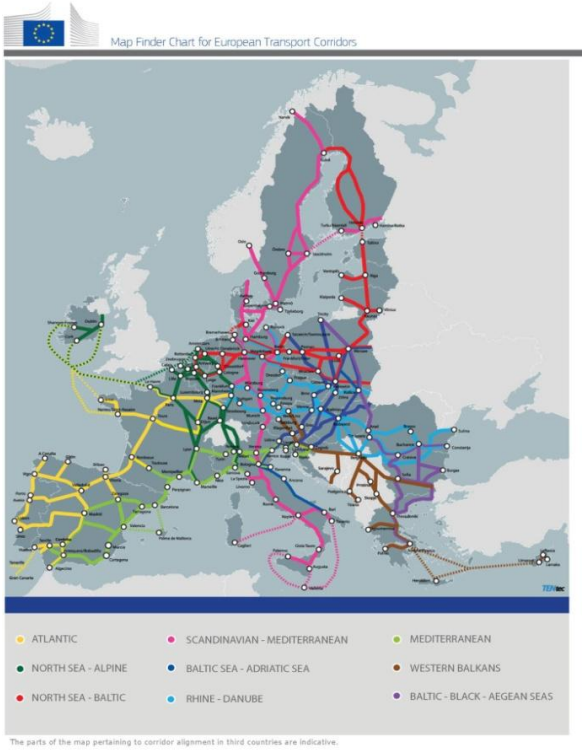

Εννέα ευρωπαϊκοί διάδρομοι μεταφορών.

(γ)

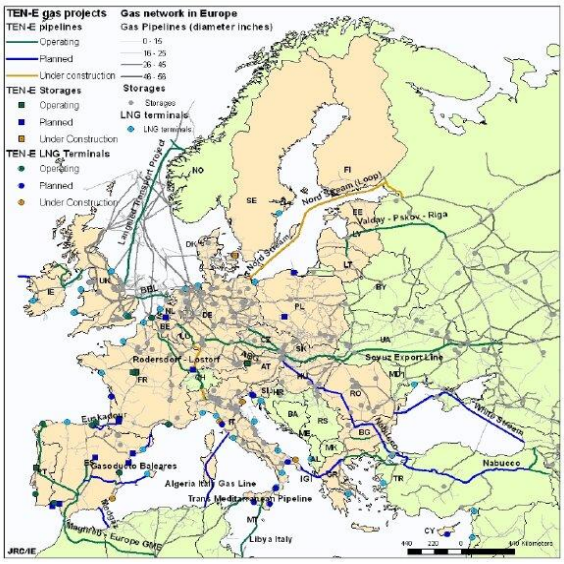

Υφιστάμενο δίκτυο φυσικού αερίου στην Ευρώπη και διευρωπαϊκά έργα φυσικού αερίου.

(δ)

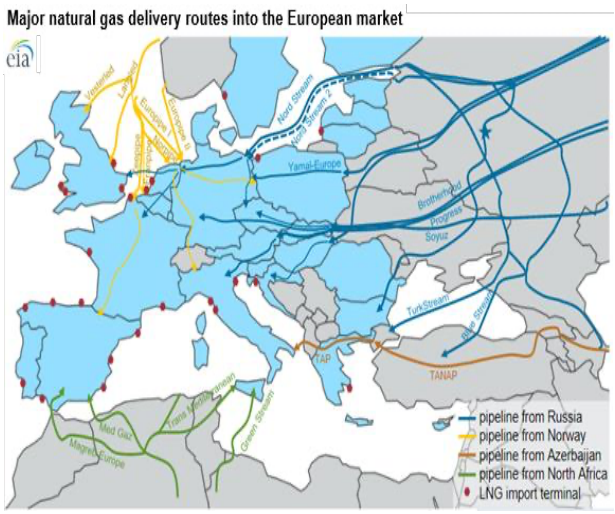

Βασικές οδοί παράδοσης φυσικού αερίου στην ευρωπαϊκή αγορά

(ε)

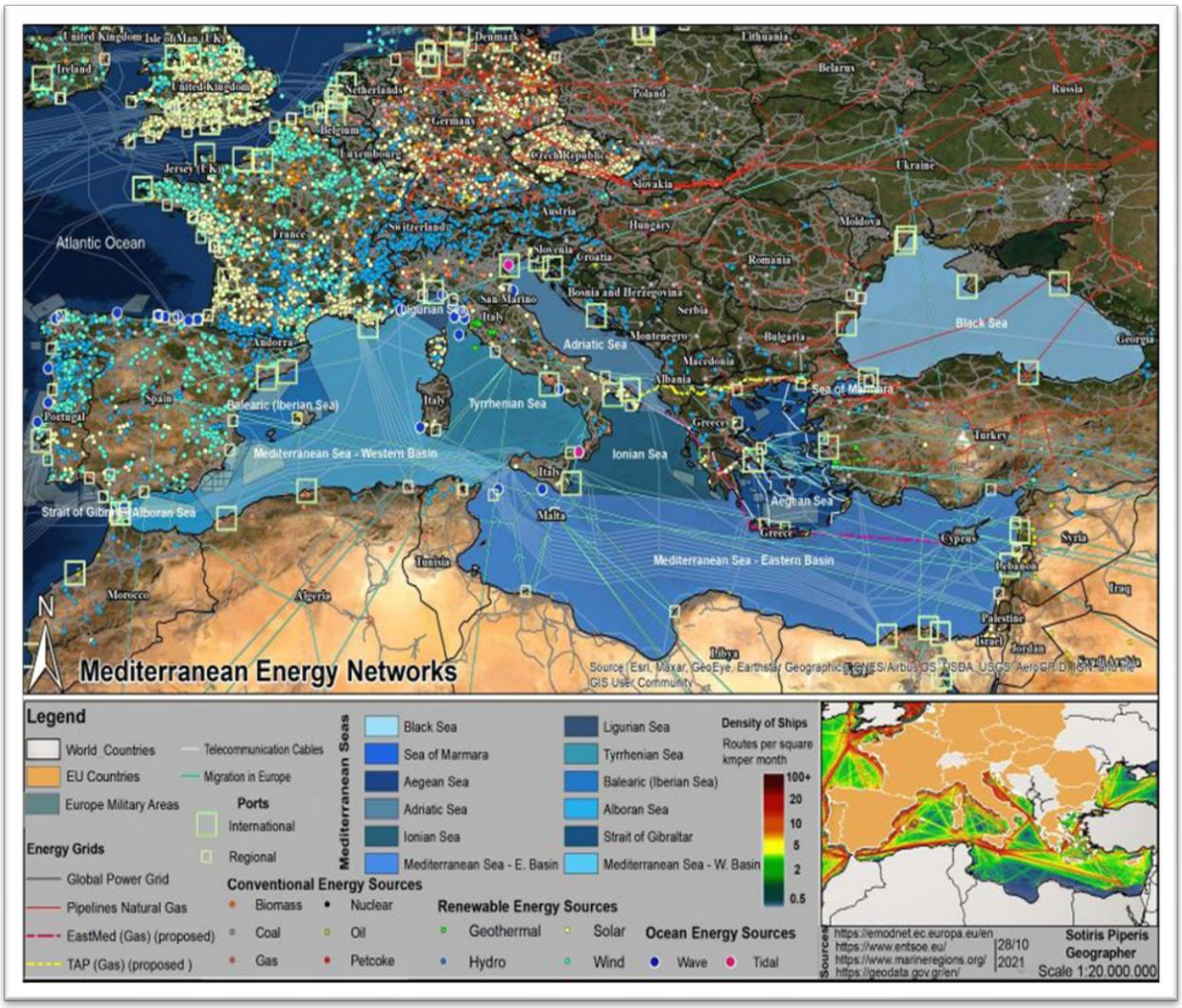

Δίκτυα ενέργειας στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου με εστίαση στα κράτη μέλη της ΕΕ (2022).

Εικόνα 6.4 *Διευρωπαϊκά δίκτυα μεταφορών και ενέργειας και δίκτυα ενέργειας στη Μεσόγειο. Πηγή: (α) ESPON Project 1.2.1, 2003: 84, (β) EC, 2021, (γ) Faas et al., 2011, (δ) US-EIA, 2022, (ε) Theodora & Piperis 2022.*

Στη διαδικασία της *αστικοποίησης* στην Ελλάδα και της συγκρότησης σχέσεων συνεργασίας και δικτύωσης μεταξύ πόλεων και οικισμών καταλυτικό ρόλο έχουν παίξει ορισμένες ειδικές κατηγορίες περιοχών με κυρίαρχη ιδιαιτερότητα, όπως: α) ο παράκτιος χώρος (ηπειρωτικός και νησιωτικός), β) ο ορεινός χώρος και γ) ο διασυνοριακός χώρος (ESPON-UN). Συγκεκριμένα:

1. Ο **παράκτιος χώρος** συγκροτείται από περιοχές που βρίσκονται σε συνεχή, εντεινόμενη διαδικασία υποδοχής αστικών λειτουργιών, με την παραθεριστική κατοικία, τον τουρισμό και την αναψυχή να αποτελούν, σε όλες τις εκφάνσεις τους, κυρίαρχες δραστηριότητες. Σε αυτές τις συνθήκες διαρκούς μετεξέλιξης, έντονες πιέσεις δέχονται κυρίως οι παράκτιοι οικισμοί που βρίσκονται στην ευρύτερη περιοχή των μητροπολιτικών περιοχών Αθήνας και Θεσσαλονίκης αλλά και πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους, ειδικά αν πρόκειται για πόλεις–λιμάνια ή διεθνείς τουριστικούς προορισμούς. Ειδικής κρισιμότητας είναι οι παράκτιες πόλεις και οικισμοί του νησιωτικού χώρου, ενώ ξεχωριστό ενδιαφέρον αποκτούν οι παράκτιοι οικισμοί των μικρών νησιών, κυρίως των απομακρυσμένων/ακριτικών, λόγω των έντονων φαινομένων εποχικότητας, νησιωτικότητας και περιφερειοποίησης (Theodora, 2020a· 2020b· 2022· Theodora & Piperis, 2022b· Theodora & Pitouli, 2020· 2021· Theodora & Spanogianni, 2020· 2022) (**Εικόνα 6.5**).

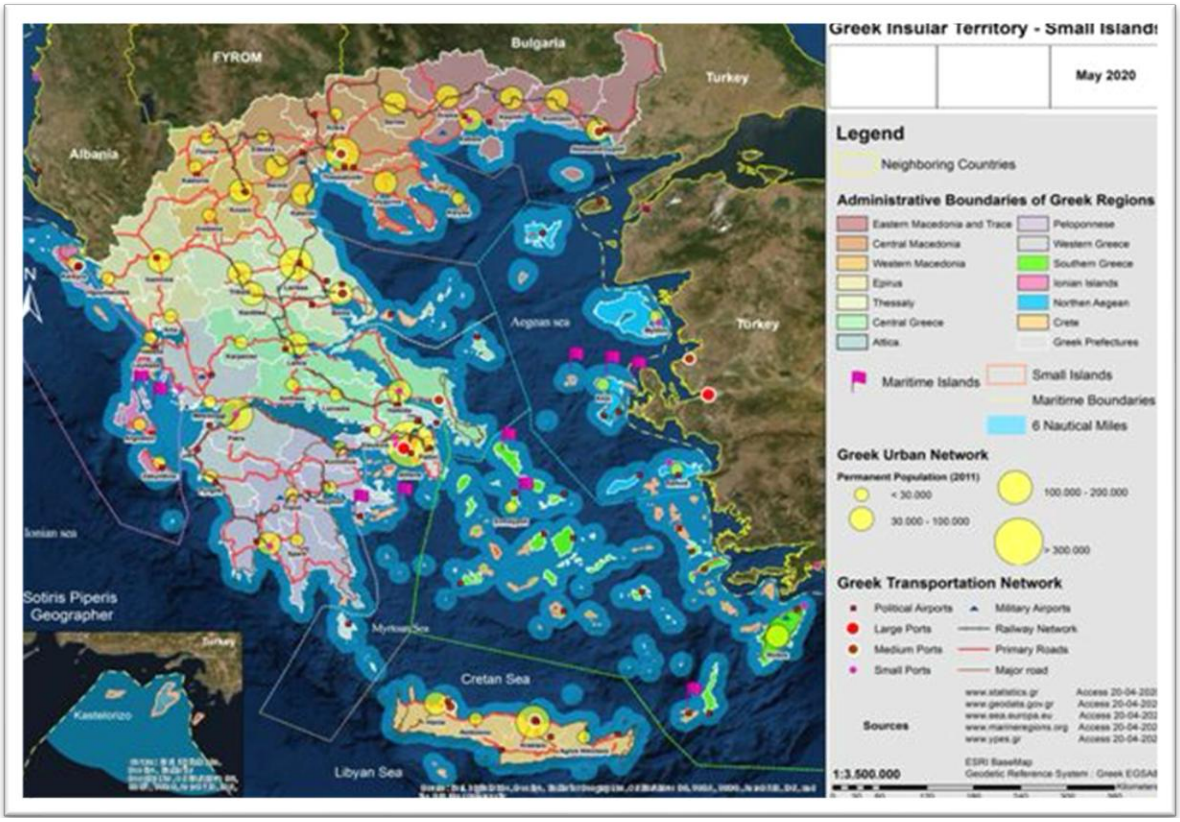

Εικόνα 6.5 *Ελληνικός νησιωτικός χώρος και μικρά νησιά: οικιστικό δίκτυο και προσπελασιμότητα–δικτύωση. Πηγή: Theodora, 2020b.*

2. Ο **ορεινός χώρος**, εκτός από το ηπειρωτικό τμήμα της Ελλάδας στο οποίο ιστορικά συντέλεσε κατά τον διαχωρισμό περιοχών (π.χ. Ανατολική-Δυτική Ελλάδα, Ανατολική-Δυτική Πελοπόννησος), συναντάται και σε νησιά. Πιο συγκεκριμένα, στο ηπειρωτικό τμήμα της χώρας συνδιαλέγεται με παραγωγικές πεδινές περιοχές αναπτύσσοντας ποικίλες αλληλεξαρτήσεις. Σε αυτή την εύθραυστη ειδική κατηγορία χώρου, εκτός από περιοχές περιορισμένης ανάπτυξης, εντοπίζονται και περιοχές με σημαντικές αναπτυξιακές προοπτικές εξαιτίας της υλοποίησης μεγάλων έργων μεταφορών και υποδομών, τα οποία διευκολύνουν την προσβασιμότητα και τη δικτύωσή τους με οικιστικά δίκτυα όμορων περιοχών (κυρίως πεδινών). Έτσι, οι πόλεις ορεινών περιοχών σταδιακά εντάσσονται σε ευρύτερους *αστικούς συσχετισμούς* και μετεξελίσσονται σε δυναμικούς *αναπτυξιακούς πόλους* του εθνικού οικιστικού δικτύου (Ιωάννινα, Κοζάνη, Φλώρινα, Καστοριά, Καστοριά, Καρπενήσι, Τρίπολη, Μεγαλόπολη κ.ά.). Εντούτοις, εξακολουθούν να υπάρχουν ορεινές περιοχές στα οικιστικά δίκτυα των οποίων διαπιστώνονται φαινόμενα εγκατάλειψης. Αυτή η τάση οδηγεί στην ερημοποίησή τους και απειλεί τη βιωσιμότητα των φυσικών, πολιτιστικών και ανθρωπογενών οικοσυστημάτων τους. Ανάλογη δυσμενή εικόνα εμφανίζουν και οι ορεινοί οικισμοί των νησιών, ειδικά των πιο απομακρυσμένων και των ακριτικών. Παρά τα προβλήματα ανάπτυξης και διασφάλισης εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής σε τοπικό-περιφερειακό επίπεδο, ο ορεινός χώρος (με αναπτυγμένες αλλά και λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές) συγκεντρώνει χαρακτηριστικά που του προσδίδουν πλήθος αναπτυξιακών δυνατοτήτων, τα οποία συνδέονται με τη μοναδικότητα των πόρων του (π.χ. φυσική και πολιτιστική κληρονομιά, ποιοτικά τοπία, τόποι ιστορίας/μνήμης κ.ά.)· γι' αυτό, τα χαρακτηριστικά αυτά μπορούν να λειτουργήσουν ως συγκριτικό πλεονέκτημα για την επανακατοίκηση των ορεινών περιοχών και την ισχυροποίηση του οικιστικού δικτύου τους. Προς αυτή την κατεύθυνση, ειδικό βάρος πρέπει να δοθεί στη χάραξη χωρικών–αναπτυξιακών πολιτικών για τη βελτίωση των υποδομών και την παροχή κινήτρων για μόνιμη κατοίκηση των ευάλωτων αυτών τόπων σε συνδυασμό με τη λήψη μέτρων για την αποτροπή κυριαρχίας του μοντέλου μονοκαλλιέργειας του τουρισμού (ΕΜΠ-ΜΕΚΔΕ· ΥΠΕΧΩΔΕ, 2001β· Θεοδωρά, 2004· 2015α· ΠΑΑ 2014-2020· ΚΑΠ 2023-2027· ΕΕΑ, 2012· 2019).

3. Ο **διασυνοριακός χώρος** της Ελλάδας, μέσα από τη δυναμική που παρουσιάζει η ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας των οικιστικών δικτύων των ακριτικών περιοχών με τα αντίστοιχα γειτονικών χωρών της

βαλκανικής χερσονήσου και της ευρύτερης ΝΑ Μεσογείου, αποκτά νέα βαρύτητα στο διεθνές αστικό σύστημα. Προς αυτή την κατεύθυνση ρόλο κλειδί μπορούν να παίξουν ο σχεδιασμός των μεταφορών και η επιλογή της θέσης εγκατάστασης υποδομών/δραστηριοτήτων υπερτοπικής εμβέλειας σε πόλεις των συνοριακών περιοχών σε συνδυασμό με τον προσανατολισμό των υιοθετούμενων αναπτυξιακών και χωρικών πολιτικών σε εθνικό και κοινοτικό επίπεδο. Έτσι, κάποια αστικά κέντρα της χώρας μπορούν να αποκτήσουν νέο ανταγωνιστικό ρόλο ως πύλες εισόδου–εξόδου και ως τμήματα διευρωπαϊκών δικτύων και παγκόσμιων αξόνων ανάπτυξης, κυρίως στους τομείς της ναυτιλίας, των μεταφορών, της ενέργειας, της εκπαίδευσης, του εμπορίου και του τουρισμού [π.χ. Μακεδονία–Θράκη: Εγνατία και κάθετοι άξονες, πόλεις–λιμάνια διεθνούς εμβέλειας (Αλεξανδρούπολη, Καβάλα), ενεργειακοί κόμβοι (π.χ. Αλεξανδρούπολη), Ήπειρος: Ιόνια και Εγνατία Οδός, λιμάνια διεθνούς εμβέλειας (π.χ. Πάτρα και Ηγουμενίτσα), Νότια Πελοπόννησος (Καλαμάτα, Σπάρτη-Γύθειο), ΒΑ Αιγαίο (ακριτικά νησιά) και Κρήτη (π.χ. Ηράκλειο, Χανιά, Ρέθυμνο, Καστέλι)] (Θεοδωρά, 2015α· Δεμαθάς, 1995· ΕU, 2021· Lechevalier & Wielgohs, 2013).

Σε αυτές τις συνθήκες των διαρκών μετασχηματισμών που υφίσταται το ελληνικό οικιστικό δίκτυο, οι περισσότερες πόλεις που είναι θεσμοθετημένα διοικητικά κέντρα της χώρας σε επίπεδο περιφερειών ή νομών (νυν ΠΕ) εμφανίζουν σχετικά χαμηλή πληθυσμιακή βάση και προβλήματα εξυπηρέτησης των οικιστικών δικτύων που οργανώνονται στις ευρύτερες λειτουργικές ζώνες επιρροής τους. Ταυτόχρονα, αρκετές πόλεις της χώρας με αξιόλογη υπερτοπική ακτινοβολία φαίνεται πως δεν θα κατορθώσουν να διασφαλίσουν την απαιτούμενη ικανοποιητική ποιότητα ζωής στους κατοίκους τους, με εξαίρεση ορισμένες πόλεις μεσαίου ή/και μικρότερου πληθυσμιακού μεγέθους (π.χ. Ξάνθη, Τρίκαλα, Καλαμάτα, Ναύπλιο, Χανιά κ.ά.) ή ισχυρούς αστικούς συσχετισμούς (π.χ. Βόλος–Λάρισα, Ιωάννινα–Ηγουμενίτσα). Οι συγκεκριμένες εκτιμήσεις μένει να επανεξεταστούν σε υποκείμενα επίπεδα σχεδιασμού.

6.2 Εταιρική σχέση πόλης–υπαίθρου _ Ο μεταβαλλόμενος ρόλος και η λειτουργία των αγροτικών περιοχών

Οι αγροτικές περιοχές, από καιρό, έχουν πάψει να λειτουργούν ως προαστιακές περιοχές επιρροής των πόλεων και να χαρακτηρίζονται αποκλειστικά από τη γεωργία και τον τουρισμό. Αντίθετα, αποκτούν όλο και μεγαλύτερη βαρύτητα στην τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη, γιατί η εμπειρία αποδεικνύει ότι μπορούν να συμβάλλουν σημαντικά στη φυσική και πολιτιστική πολυμορφία ολόκληρων περιοχών. Επιπλέον, οι πόλεις της υπαίθρου χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής στο πλαίσιο της αναπτυξιακής πολιτικής, αφού προσφέρουν υποδομές και υπηρεσίες για την ενίσχυση/ισχυροποίηση οικονομικών δραστηριοτήτων και διευκολύνουν την πρόσβαση σε μεγαλύτερες αγορές. Έτσι, οι αγροτικές περιοχές μετατρέπονται σταδιακά και σταθερά σε ζώνες πολλαπλών δραστηριοτήτων στον χώρο της υπαίθρου, μια τάση που μπορεί να συμβάλλει όχι μόνο στην αλλαγή στη δομή και φυσιογνωμία τους αλλά και στον περιορισμό των διαφοροποιήσεων πόλης–υπαίθρου. Τα προβλήματα ξεκινούν όταν ο αστικός χώρος διευρύνεται σε βάρος της αγροτικής γης και αρχίζει να απειλεί τη βιωσιμότητα του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, κυρίως μέσα από την κατά κανόνα ανεξέλεγκτη οικιστική ανάπτυξη (φαινόμενα αστικής πόλωσης και διάχυσης) και την οργάνωση παραγωγικών δραστηριοτήτων που μπορούν να επηρεάσουν τη φέρουσα ικανότητα και την ποιότητα των αγροτικών περιοχών (π.χ. γεωργία, κτηνοτροφία, υπηρεσίες, εμπόριο, τουρισμός, αναψυχή κ.ά.) (Θεοδωρά, 2004· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2013· ΙΠΑ, 1995α· 1998· Theodora, 2019· 2020a· 2020b· 2022).

Σε κάθε περίπτωση, στο πλαίσιο των σύγχρονων αστικών μετασχηματισμών σε όλα τα διαφορετικά χωρικά επίπεδα, το μέλλον πολλών αγροτικών περιοχών συνδέεται όλο και περισσότερο με την ανάπτυξη του αστικού χώρου (Θεοδωρά & Λουκάκης, 2009· 2011· 2013). Σε αυτές τις συνθήκες, οι σχέσεις αλληλεπίδρασης —ή και εξάρτησης— που αναπτύσσουν μεταξύ τους οι αγροτικές και οι αστικές περιοχές είναι τόσο πολλές, ποικίλες αλλά ταυτόχρονα και αντιφατικές, που καθιστούν απαραίτητη τη συνεκτίμηση μιας σειράς παραμέτρων στο πλαίσιο χάραξης των αναπτυξιακών-χωρικών πολιτικών. Μεταξύ αυτών, ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν:

- ✓ Πρώτον, η πολυμορφία και η αυτοτέλεια που χαρακτηρίζουν τις περιοχές της υπαίθρου, οι οποίες επιβεβαιώνουν την ιδιαιτερότητα και μοναδικότητά τους και καθιστούν αναγκαία την αντιμετώπισή τους ως σύνθετων τόπων εγκατάστασης. Με άλλα λόγια, ως σύνθετοι οικονομικοί, φυσικοί και πολιτιστικοί τόποι δεν μπορούν (και δεν πρέπει) να χαρακτηρίζονται στη βάση μονοδιάστατης προσέγγισης που εστιάζεται στη σχεδόν αποκλειστική χρήση κριτηρίων, όπως του πληθυσμού, της γεωργικής παραγωγής και της συγκέντρωσης φυσικών πόρων. Μπορεί στο παρελθόν οι αγροτικές περιοχές να αντιμετωπίζονταν από τους φορείς χάραξης πολιτικής ως ομοιογενείς περιοχές με ανάλογα εμπόδια ή ευκαιρίες για ανάπτυξη, όμως η αντιμετώπιση αυτή έχει πάψει εδώ και καιρό να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αφού τα κοινά χαρακτηριστικά των αγροτικών περιοχών δεν συνίστανται μόνο στη χαμηλή πληθυσμιακή πυκνότητα και, ενδεχομένως, στο υψηλό ποσοστό γαιών που χρησιμοποιούνται στη γεωργία. Οι περιφέρειες της υπαίθρου διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους σε ό,τι αφορά τους τρόπους και τις προοπτικές της ανάπτυξής τους, γιατί αποτελούν έντονα ποικιλόμορφους τόπους. Έτσι, έχει σημασία στο πλαίσιο του αναπτυξιακού και χωρικού σχεδιασμού να συνεκτιμώνται οι ιδιαιτερότητες των περιοχών της υπαίθρου και οι πραγματικές ανάγκες των τοπικών κοινωνιών τους, ώστε να αξιοποιούνται τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που συγκεντρώνουν (Θεοδωρά, 2004˙ 2015α˙ Θεοδωρά & Λουκάκης, 2013˙ Theodora, 2019˙ 2020a˙ 2000b) (κεφ. 2.1, 3.2).
- ✓ Δεύτερον, η νέα σχέση πόλης–υπαίθρου. Η σύγχρονη εμπειρία αποδεικνύει ότι πόλη και ύπαιθρος λειτουργούν πιο πολύ ως εταίροι παρά ως ανταγωνιστές. Έτσι, είναι σημαντικό στο πλαίσιο του αναπτυξιακού και χωρικού σχεδιασμού να διασφαλίζεται η δυνατότητα που έχουν η πόλη και η ύπαιθρος να (συν)διαμορφώνουν και να εφαρμόζουν σχέδια αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης σε ένα πλαίσιο συνεργασίας που θα στηρίζεται στην καθιέρωση ουσιαστικής εταιρικής σχέσης. Ωστόσο, η σχέση πόλης–υπαίθρου διαφέρει μεταξύ πυκνοκατοικημένων και αραιοκατοικημένων περιφερειών. Στην πρώτη περίπτωση (δηλ. πυκνοκατοικημένες περιφέρειες), οι αγροτικές περιοχές υφίστανται έντονες πιέσεις *αστικοποίησης* με επιπτώσεις στην ανθεκτικότητα και στην ποιότητα των φυσικών, πολιτιστικών και ανθρωπογενών οικοσυστημάτων τους και στο τοπίο. Ως εκ τούτου, απαραίτητη είναι η εξασφάλιση της βέλτιστης δυνατής ισορροπίας στην ανάπτυξη αστικών περιοχών και υπαίθρου, με εστίαση στην προστασία και βιώσιμη διαχείριση της γεωργικής γης και των στοιχείων φύσης και πολιτισμού. Από την άλλη πλευρά, στη δεύτερη περίπτωση (δηλ. αραιοκατοικημένες περιφέρειες) έχει αποδειχθεί ότι η υιοθέτηση μέτρων για την ενίσχυση της γεωργικής παραγωγής και τη συγκέντρωση δραστηριοτήτων του δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα μπορεί να επηρεάσει δυσμενώς το φυσικό περιβάλλον και την τοπική ταυτότητα (υλική/άυλη). Επιπλέον, η εγκατάλειψη των συγκεκριμένων περιοχών από τους κατοίκους τους λόγω της μετεγκατάστασής τους στις πόλεις μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα σε επίπεδο εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η αξιοποίηση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο οικονομικής αναζωογόνησης και ευημερίας για τις τοπικές κοινωνίες, εφόσον η διαχείριση των στοιχείων φύσης–πολιτισμού γίνεται μέσα από στρατηγικές ανάπτυξης βιώσιμων *αστικών συσχετισμών*, με τις πόλεις μεσαίου και μικρού μεγέθους να αναλαμβάνουν πρωταγωνιστικό ρόλο (Θεοδωρά, 2015α˙ ΣΑΚΧ, 1999: 78-79˙ Theodora, 2019˙ 2020a˙ 2020b˙ 2022) (κεφ. 1.1, 1.2).
- ✓ Τρίτον, η καταγραφή, η παρακολούθηση και η εκτίμηση των χωρικών ανισοτήτων σε ό,τι αφορά το επίπεδο τοπικής ανάπτυξης και τον βαθμό ανταγωνιστικότητας των περιοχών (με τη χρήση κριτηρίων και δεικτών κοινωνικο-οικονομικής, λειτουργικής, περιβαλλοντικής, πολιτιστικής κ.ά. φύσης) σε δύο χωρικά πεδία. Το πρώτο πεδίο μελέτης αφορά τη διερεύνηση των ανισοτήτων μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών αλλά και μεταξύ περιοχών της ίδιας κατηγορίας (συγκριτική θεώρηση), ενώ το δεύτερο πεδίο μελέτης εστιάζεται στη διερεύνηση των ανισοτήτων εντός αστικών και αγροτικών περιοχών. Η ανάγκη της ταυτόχρονης αντιμετώπισης των δύο χωρικών πεδίων μελέτης εγείρει σειρά θεμάτων που σχετίζονται με την πολιτική διοικητικής αποκέντρωσης (φορείς, αρμοδιότητες) και την εθνική αναπτυξιακή, περιβαλλοντική, χωρική και τομεακή πολιτική (δηλ. χωροθέτηση/οργάνωση υποδομών παραγωγής, μεταφορών,

τεχνικών, κοινωνικών δραστηριοτήτων/υπηρεσιών κ.ά.) για τη διασφάλιση μιας όσο το δυνατόν πιο ισόρροπης πολυκεντρικής ανάπτυξης σε όλα τα επίπεδα και κατηγορίες χώρου (π.χ. παράκτιες, νησιωτικές, ορεινές κ.ά. περιοχές) (Θεοδωρά, 2004· 2014· 2015α· 2017· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2013) (κεφ. 2.1., 9, 10, 11 και 12).

- ✓ Τέταρτον, το στοιχείο της σύγκλισης στη σχέση πόλης-υπαίθρου κυρίως όσον αφορά την ποιότητα των προτύπων κατοίκησης και κατανάλωσης του πληθυσμού. Οι σύγχρονες τάσεις επιβεβαιώνουν ότι η διάχυση του πληθυσμού προς τις αγροτικές περιοχές καθίσταται κυρίαρχη μορφή *αστικοποίησης* του χώρου και πραγματοποιείται μέσα από μηχανισμούς που υπερβαίνουν την παραδοσιακή έννοια της σχέσης πόλης–υπαίθρου. Έτσι, παρά τις συχνά σημαντικές διαφορές που διαπιστώνονται στο οικονομικό και κοινωνικο-πολιτιστικό επίπεδο του πληθυσμού αστικών και αγροτικών περιοχών, το αστικό πρότυπο κατοικίας και κατανάλωσης συναντάται σε πολλές αγροτικές περιοχές, ειδικά σε εκείνες που βρίσκονται σε πυκνοδομημένες περιφέρειες κοντά σε μεγάλες πόλεις και σε δυναμικά αστικά δίκτυα με υψηλά ποσοστά ανάπτυξης (όπως: πόλεις–λιμάνια, πανεπιστημιουπόλεις και πόλεις τουριστικούς προορισμούς). Αναμφίβολα, προς αυτή την κατεύθυνση καταλυτικό ρόλο έχουν παίξει η τεχνολογική πρόοδος και η χρήση σύγχρονων συστημάτων επικοινωνίας– πληροφόρησης, που έχουν διαμορφώσει διαφορετικές συνθήκες εργασίας και κατοίκησης, κυρίως μετά την υγειονομική κρίση COVID-19 (Θεοδωρά, 2015α· 2018α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2013) (κεφ. 2.1 και 3.2).
- ✓ Πέμπτον, ο ενωτικός ρόλος που μπορούν να αναλάβουν οι φυσικοί και οι πολιτιστικοί πόροι στη διασφάλιση ανάπτυξης ισόρροπων σχέσεων αλληλεξάρτησης αστικών και αγροτικών περιοχών. Πρόκειται για ένα μοντέλο χωρικής ανάπτυξης που μπορεί με κατάλληλο σχεδιασμό να εξασφαλίσει βιώσιμες/ανθεκτικές τοπικές κοινότητες σε ένα διεθνοποιημένο περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης (Θεοδωρά, 2004· 2015α· 2015β· 2017· 2018γ· 2019· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2013· Theodora, 1999· 2020a· 2020b· 2022) (κεφ. 1.2, 1.3 και 2.).

Συμπερασματικά, από τη μελέτη των δομικών χαρακτηριστικών του ελληνικού οικιστικού δικτύου στο πλαίσιο των τριών αξόνων θεώρησης —δηλ. της *αστικής πόλωσης*, *διάχυσης* και *δικτύωσης*— και των κυρίαρχων τάσεων χωρικής ανάπτυξης —δηλ. της *εταιρικής σχέσης πόλης–υπαίθρου* και του διαρκώς *μεταβαλλόμενου ρόλου και της λειτουργίας των αγροτικών περιοχών*—, επιβεβαιώνεται η κρισιμότητα της εκτίμησης της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου στη διαδικασία του χωρικού σχεδιασμού ως προϋπόθεση για τη διασφάλιση μιας πιο ισόρροπης αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης με όρους βιωσιμότητας και ανθεκτικότητας για τις πόλεις και τους οικισμούς.

Αντί επιλόγου

Έχοντας ολοκληρώσει την παρουσίαση των κυριότερων δομικών χαρακτηριστικών του ελληνικού οικιστικού δικτύου, στο επόμενο κεφάλαιο θα απασχολήσει η ανάδειξη των σύγχρονων τάσεων μετεξέλιξής του στο ευρύτερο πλαίσιο της σχετικής με το αντικείμενο ευρωπαϊκής και ελληνικής εμπειρίας και πρακτικής (κεφ. 7).

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Dickinson, R.E. (1964) *City and region: a geographical interpretation*. London: Routledge and Kegan Paul.

EEA (European Environment Agency) (2012) *Major mountain ranges of Europe*. Available at: https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/major-mountain-ranges-of-europe(

EEA (European Environment Agency) (2019) *European mountain areas*. Available at: https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/european-mountain-areas

ESPON (2003) *Transport services and networks: territorial trends and basic supply of infrastructure for territorial cohesion*. ESPON Project 1.2.1. Third interim report.

European Commission (EC) (2021a) *Creating a green and efficient trans-European transport network: efficient & green mobility*. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/870592/EN%20-%20CREATING%20A%20GREEN%20AND%20EFFICIENT%20Trans-European%20Transport%20Network.pdf

European Commission (EC) (2021b) *EU border regions: living labs of European integration*. Available at: https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/publications/reports/2021/eu-border-regions-living-labs-of-european-integration_en

Faas, H., Gracceva, F., Fulli, G. & Masera, M. (2011) "European security: a European perspective". In: A. Gheorghe & L. Muresan (eds.), *Energy security: international and local issues, theoretical perspectives, and critical energy infrastructures*. Dordrecht: Springer, 9-21. Available at: https://doi.org/10.1007/978-94-007-0719-1_2

Franklin, S.H. (1971) *Rural societies*. London: Macmillan.

Katochianou, D. & Katochianos, N. (1967) *Planning the development of metropolises in the framework of the national system of urban centers: a case study of Greece:* Toronto: Bureau of Municipal Research.

Katochianou, D., Katochianos, N. & Marcopoulou, C. (1967) *Planning for metropolitan Athens*. Toronto: Bureau of Municipal Research.

Lechevalier, A. & Wielgohs, J. (2013) *Borders and border regions in Europe: changes, challenges and chances*. Bielefeld: Transcript Verlag. Available at: https://www.jstor.org/stable/j.ctv1fxhcq

Theodora, Y. (2019) "Aegean Sea: challenges and dilemmas in management and planning for local development in fragmented insular regions". *Heritage,* 2(3), 1762-1784. Available at: https://doi.org/10.3390/heritage2030108

Theodora, Y. (2020a) "Cultural heritage as a means for local development in Mediterranean historic cities: the need for an urban policy". *Heritage,* 3(2), 152-175. Available at: https://doi.org/10.3390/heritage3020010

Theodora, Y. (2020b) "Tracing sustainable island complexes in response to insularity dilemmas: methodological considerations". In: O. Gervasi, B. Murgante, S. Misra, C. Garau, I. Blečić, D. Taniar, B.O. Apduhan, A.M.A.C. Rocha, E. Tarantino, C.M. Torre & Y. Karaca (eds.), *Computational Science and Its Applications – ICCSA 2020: 20th International Conference, Cagliari, Italy, July 1-4, 2020, Proceedings, Part VII*. Cham: Springer, 278-293. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-58820-5_22

Theodora Y. (2020c) "Natural hazards: key concerns for setting up an effective disaster management plan in Greece". *Euro-Mediterranean Journal for Environmental Integration,* 5(38). Available at: https://doi.org/10.1007/s41207-020-00174-y

Theodora, Y. (2020d) "Paving smart and sustainable pathways for port cities in a challenging era: open issues of development and planning". In: NTUA. & Smart Cities Mediterranean. *4th SmartBlueCity Euro-Mediterranean Conference–Exhibition: "Visioning MED 2020+: Mediterranean in Transition: Preserving the Past, Preparing for the Future"*. Athens, Greece, 9-10 October. Available at: https://www.smartbluecity.com/

Theodora, Y. (2022a) "Landscape at risk: why planning matters". In: *National Symposium on the Implementation of the Council of Europe Landscape Convention in Greece.* Forum of the National Selections of the 6th Session of the Landscape Award of the Council of Europe, Round-Table: Landscape-based Public Policies, Co-organized by YPEN, European Landscape Convention and the Council of Europe. Trikala, Greece, April 6-8. Available at: https://www.coe.int/en/web/landscape/trikala-march-2022

Theodora, Y. & Piperis, S. (2022a) "Marine renewable energy perspectives in the Mediterranean region: planning priorities in a climate neutrality era". *Ocean & Coastal Management*, 229(5), 106307. Available at: https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2022.106307

Theodora, Y. & Piperis, S. (2022b) "Small frontier islands in the clean energy transition era: emerging patterns and planning approaches". In: O. Gervasi, B. Murgante, S. Misra, A.M.A.C. Rocha, & C. Garau (eds.), *Computational Science and Its Applications – ICCSA 2022 Workshops: Malaga, Spain, July 4-7, 2022, Proceedings, Part III*. Cham: Springer, 639-656. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-031-10545-6_43

Theodora, Y. & Pitouli, A. (2021a) "Regional ports of international teach in Greece: potentials, prospects and planning challenges". In: *ERSA 60th Congress: "Territorial Futures, Visions and scenarios for a resilient Europe"*. Bolzano, 24-27 August. Available at: https://ersa.eventsair.com/60th-ersa-congress-bolzano-italy/

Theodora, Y. & Pitouli, A. (2021b) "Transportation planning and regional development: evidence from Greek regions". In: *ERSA 60th Congress: "Territorial Futures, Visions and scenarios for a resilient Europe"*. Bolzano, 24-27 August. Available at: https://ersa.eventsair.com/60th-ersa-congress-bolzano-italy/

Theodora, Y. & Spanogianni, E. (2018) "Spatio-functional transformations and developmental dynamics in the seafront of Athens: the need for a sustainable coastal policy". In: *ERSA 58th Congress. "Places for People: Innovative, Inclusive and Liveable Regions"*. University College Cork, Ireland, 28-31 August. Available at: https://ersa.org/events/58th-ersa-congress/

Theodora, Y. & Spanogianni, E. (2020) "Athens waterfront development: the public space as a means for sustainable regeneration". In: G.Passerini, & S. Ricci (eds.), *The sustainable city XIV*. Southampton: WIT Press, 219-231. Available at: https://doi.org/10.2495/sc200191

Theodora, Y. & Spanogianni, E. (2022) "Assessing coastal urban sprawl in the Athens' southern waterfront for reaching sustainability and resilience objectives". *Ocean and Coastal Management*, 222(6), 106090. Available at: https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2022.106090

US Energy Information Administration (EIA) (2022) *Europe relies primarily on imports to meet its natural gas needs*. Available at: https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=51258

Wassenhoven, L. (2014) "The problem of peri-urban areas of mixed land use in Greece". In: Task Force for Greece. *Workshop on Land Management.* Athens, 11-12 June.

Webber, M.M. (1966) *The city*. New York: The Free Press.

Webber, M.M., Dyckman, J.W., Foley, D.L., Guttenberg, A.Z., Wheaton, W.L.C. & Wurster, C.B. (1964) *Explorations into urban structure*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Ελληνόγλωσση

Γετίμης, Π. & Οικονόμου, Δ. (1992) «Νέες γεωγραφικές ανισότητες και χωρικές πολιτικές στην Ελλάδα». *Τόπος: Επιθεώρηση Αστικών και Περιφερειακών Μελετών*, 4/1992, 3-42.

Γιαννακού, Α. (2015) «Ρυθμιστικό Σχέδιο Θεσσαλονίκης: το ανοικτό ζήτημα του στρατηγικού μητροπολιτικού σχεδιασμού». Στο: ΤΕΕ – Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας, *Αναπτυξιακό Συνέδριο: Κεντρική Μακεδονία – Επιχειρηματική Περιφέρεια: Άμεσες Ενέργειες και Στρατηγικός Σχεδιασμός*. Θεσσαλονίκη 9-10 Ιουνίου. Διαθέσιμο στο: https://tkm.tee.gr/wp-content/uploads/2018/02/Giannakou.pdf

Δεμαθάς, Ζ. (1995β) «Η νέα χωροταξική οργάνωση της Ευρώπης και οι συνοριακές περιοχές των Νότιων Βαλκανίων». Στο: Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων (επιμ.), *Παραμεθόριες περιοχές*. Αθήνα: ΣΕΠ, 87-96.

ΕΜΠ. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας–Χωροταξίας, Τεχνική Εταιρεία Μελετών "Φίλων" & Université de Paris X – Nanterre. Laboratoire de Géographie Urbaine (1996) *Το οικιστικό δίκτυο στην Ελλάδα: υπάρχουσα κατάσταση, πρότυπο πολιτικής, χωροταξική εξειδίκευση*. Τεύχος Α΄ φάσης. Ερευνητικό Πρόγραμμα. Επιστ. Υπεύθυνος: Αγγελίδης, Μ. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

ΕΜΠ. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας–Χωροταξίας, Τεχνική Εταιρεία Μελετών "Φίλων" & Université de Paris X – Nanterre. Laboratoire de Géographie Urbaine (1997) *Το οικιστικό δίκτυο στην Ελλάδα: υπάρχουσα κατάσταση, πρότυπο πολιτικής, χωροταξική εξειδίκευση*. Τεύχος Β΄ φάσης. Ερευνητικό Πρόγραμμα. Επιστ. Υπεύθυνος: Αγγελίδης, Μ. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

ΕΜΠ. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας–Χωροταξίας, Τεχνική Εταιρεία Μελετών "Φίλων" & Université de Paris X – Nanterre. Laboratoire de Géographie Urbaine (1998) *Το οικιστικό δίκτυο στην Ελλάδα: υπάρχουσα κατάσταση, πρότυπο πολιτικής, χωροταξική εξειδίκευση*. Τεύχος Γ΄ φάσης. Ερευνητικό Πρόγραμμα. Επιστ. Υπεύθυνος: Αγγελίδης, Μ. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

Επιτροπή των Περιφερειών (2003) «Έκθεση της Επιτροπής των Περιφερειών σχετικά με την "Κοινοτική Δράση για τις ορεινές περιοχές" (2003/C128/05)». *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, 29 Μαΐου, 25-40. Διαθέσιμο στο: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2003:128:0025:0040:EL:PDF

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1999) *ΣΑΚΧ: Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου: προς τη χωρικά ισόρροπη και αειφόρο ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.* Πότσνταμ 10-11 Μαΐου.

Θεοδωρά, Γ. (2004) *Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη: διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης.* Διδακτορική διατριβή. ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

Θεοδωρά, Γ. (2014α) «Οι χρήσεις γης ως έκφραση του αναπτυξιακού προτύπου στον χώρο: ζητήματα μεθοδολογικής θεώρησης για χωρική ανάπτυξη και ρύθμιση». Στο: Δ. Μέλισσας, (επιμ.), *Χρήσεις γης: ρύθμιση του χώρου για ανάπτυξη.* Αθήνα: ΕΜΠ-ΣΑΜ.

Θεοδωρά, Γ. (2014β) «Η αξιολόγηση της αστικής δυναμικής ως μέσου χωρικής ρύθμισης και ανάπτυξης στην Ελλάδα». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *12ο Επιστημονικό Συνέδριο» «Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σύγχρονες Προκλήσεις»*. Αθήνα, 27-28 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2015α) *Διερεύνηση και αξιολόγηση περιφερειακών κριτηρίων για την τυπολογική ταξινόμηση των αστικών κέντρων της Ελλάδας*. Μεταδιδακτορική έρευνα. ΕΠΙΠΑ, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Θεοδωρά, Γ. (2015β) «Σύγχρονη προβληματική για την ανάπτυξη των πόλεων σε παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης: τάσεις και προκλήσεις σε συνθήκες κοινωνικο-οικονομικής κρίσης». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *13ο Συνέδριο «Αυτοδιοίκηση και Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σύγχρονες Προκλήσεις»*. Αθήνα, 26–27 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2017) "Αττικό τοπίο: (ανα)σχεδιασμοί "τόπων" και μετασχηματισμοί "εικόνων"". Στο: *7ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Χαρτογράφηση τοπίου: φυσικές και πολιτισμικές ποιότητες: Από τη χαρτογράφηση στον σχεδιασμό = From mapping to design».* Σύρος: Syros Institute, 186-201.

Θεοδωρά, Γ. (2018α) *Θαλάσσιος χώρος, αστικό παράκτιο μέτωπο, πόλεις λιμάνια: συλλογή κειμένων για τον χωρικό σχεδιασμό.* Αθήνα: ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΣΠΕ. Διαθέσιμο στο: https://www.arch.ntua.gr/index.php/ekdoseis/thalassios-choros- -paraktio-astiko-meto/

Θεοδωρά, Γ. (2018β) «Η αναπτυξιακή δυναμική του ελληνικού οικιστικού δικτύου: προσεγγίσεις θεώρησης και αξιολόγησης στο πλαίσιο του "επίσημου σχεδιασμού"». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *16ο Επιστημονικό Συνέδριο «Στρατηγικές Τοπικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης: Σύγχρονες προκλήσεις»*. Αθήνα, 22-23 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2018γ) «Τόπος, πολιτισμός, τεχνολογία: (προ)οπτικές στον χωρικό σχεδιασμό». Στο: *8ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Πολιτισμός και Ψηφιακή Τεχνολογία»*. Σύρος: Syros Institute, 101-114.

Θεοδωρά, Γ. (2019) «"Τοπία φύσης και πολιτισμού στο Αιγαίο": από το περιθώριο στο επίκεντρο του σχεδιασμού ως αναπτυξιακός συντελεστής». Στο: *9ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Τοπίο: Φυσικές και Πολιτισμικές Προσλήψεις»*. Σύρος: Syros Institute, 129-144.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (1998) «Τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης». Στο: Συνέδριο AIESEC Πανεπιστημίου Πειραιά. *Θράκη: Στο κατώφλι του 2000*. Πειραιάς, 4-6 Μαρτίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2009) «Περιφερειακά πλαίσια χωροταξικού σχεδιασμού και αειφόρου ανάπτυξης: θεσμικές ρυθμίσεις και προοπτικές εφαρμογής». Στο: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης. *2ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης*. Βόλος, 24-27 Σεπτεμβρίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2011) «Τάσεις εξέλιξης στο δίκτυο των αστικών κέντρων της Ελλάδας»., Αειχώρος, 15, 102-129. Διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.aei.2011.243

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2013) «Αστική–αγροτική ανάπτυξη: σύγχρονες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (RSAI/ERSA). *10ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο: «Αγροτική Οικονομία, Ύπαιθρος Χώρος, Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη»*. Πάτρα, 14-15 Ιουνίου.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1995) *Σύγχρονες τάσεις στην περιφερειακή ανάπτυξη.* Πρακτικά ημερίδας. Αθήνα: ΙΠΑ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1998) *Ο ρόλος των μεγάλων αστικών κέντρων: προτάσεις αναπτυξιακής στρατηγικής*. Αθήνα: ΙΠΑ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1999α) *Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης ΣΠΑ 2000-2006: ειδικές κατηγορίες περιοχών: μητροπολιτικά κέντρα, ορεινός χώρος νησιωτικός χώρος: Πρώτο σχέδιο*. Αθήνα: ΙΠΑ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1999ε) *Χωροταξική, πολεοδομική και περιφερειακή ανάπτυξη των ΟΤΑ των νομών Δράμας–Καβάλας–Ξάνθης, ΝΑ Δράμας – Καβάλας – Ξάνθης*. Αθήνα: ΙΠΑ.

Κατοχιανού, Δ. (1967) *Χωροταξική μελέτη εθνικού δικτύου αστικών κέντρων*. Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Κατοχιανού, Δ. & Θεοδωρή-Μαρκογιαννάκη, Ε. (1989) *Το ελληνικό σύστημα αστικών κέντρων*. Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Κλουτσινιώτη, Ρ (2008) «Με τον ήλιο το βάζω, με τον ήλιο το βγάζω, τι έχει το έρμο και ψοφάει;» *Αυγή, Μαχητό Τεκμήριο*, 17 Μαΐου. Διαθέσιμο στο: https://mahitotekmirio.wordpress.com/2008/05/17/02-4/

Λουκάκης, Π. (1976γ) «Προβλήματα της περιφερειακής δομής του ελληνικού χώρου». *Ο Πολίτης*, 3-4, 21-30.

Λουκάκης, Π. (1976β) «Περιφερειακές σχέσεις και τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων της Ελλάδας». *ΚΕΠΕ*, 28, 363-388.Λουκάκης, Π. (1999) «Δίκτυα και συνεργασία πόλεων». Στο ΕΠΙ Αστικού Περιβάλλοντος & Ανθρώπινου Δυναμικού (επιμ.), *Στρατηγικό σχέδιο δράσης (master plan) βιώσιμης αστικής ανάπτυξης: τελική έκθεση*. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ, 35-72.

Λουκάκης, Π. (2001α) «Οι αστικές συμμαχίες ως προοπτική ανταγωνιστικότητας των ελληνικών οικισμών στο πλαίσιο της χωρικής ανάπτυξης στην Ευρώπη: η περίπτωση του τριγώνου των πόλεων Δράμας–Καβάλας–Ξάνθης». Στο: *Συνέδριο ΕΜΠ: «Νέα πολυκεντρικότητα και χωρική ανάπτυξη: Οι αστικές περιοχές, οι μικρές και μεσαίες πόλεις και η ύπαιθρος: Προοπτικές, σχεδιασμός, διακυβέρνηση»*. Αθήνα, 14-15 Σεπτεμβρίου.

Λουκάκης, Π. (2017) *Πολεοδομικές & χωροταξικές εξελίξεις: Ελλάδα 1952-2021: εμπειρίες δράσης*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Λουκάκης, Π. & Θεοδωρά, Γ. (1997/1998) «Τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης». Στο: ΕΜΠ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας & Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Μαγνησίας. *Συνέδριο: «Διευρωπαϊκά Δίκτυα και μεσαίου Μεγέθους Αστικά Κέντρα»*. Βόλος, 11-13 Απριλίου 1997. AIESEC Πανεπιστημίου Πειραιά. *Συνέδριο: «Θράκη: Στο κατώφλι του 2000»*. Πειραιάς, 4-6 Μαρτίου 1998.

Μπεριάτος, Η. (1999) «Η σημασία των δικτύων συνεργασίας στην ανάπτυξη των ευρωπαϊκών και ελληνικών πόλεων». Στο: Δ. Οικονόμου & Γ. Πετράκος, (επιμ.), *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων: διεπιστημονικές προσεγγίσεις αστικής ανάλυσης και πολιτικής*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας – Gutenberg, 529-551.

Οικονόμου, Δ. (2000) «Σύστημα χωρικού σχεδιασμού: η ελληνική πραγματικότητα και η διεθνής εμπειρία». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 101-102, 3-57.

Οικονόμου, Δ. & Πετράκος, Γ., επιμ. (1999/2012) *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων: διεπιστημονικές προσεγγίσεις αστικής ανάλυσης και πολιτικής*. 1η/2η έκδ. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας – Gutenberg.

Πετράκος, Γ. & Μαρδάκης, Π. (1997) «Οι πρόσφατες μεταβολές στο ελληνικό σύστημα αστικών κέντρων». *Τόπος*, 12/97, 77-103.

Πετράκος, Γ. & Τσουκαλάς, Δ. (1994) «Η επίδραση της διεθνοποίησης των διαρθρωτικών μεταβολών και αστική πόλωση στην Ελλάδα». Στο: Κουτσόπουλος, Κ. (επιμ.), *2ο Εθνικό Συνέδριο Ελληνικού Τμήματος European Regional Science Association: «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στον Περιφερειακό Σχεδιασμό»*. Αθήνα: ΕΜΠ, Τομέας Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού, 273-295.

Σιδηρόπουλος, Η. (1995) «Ο ρόλος των αστικών κέντρων στη διαμόρφωση των τάσεων της περιφερειακής επιστήμης». Στο: Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (επιμ.), *Σύγχρονες τάσεις στην περιφερειακή ανάπτυξη*. Πρακτικά ημερίδας. Αθήνα: ΙΠΑ. 29-35.

Σιδηρόπουλος, Η. (1998) *Οικονομική των αστικών κέντρων*. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Σκάγιαννης, Π. (2009) «Από το S στο σίγμα: προς μια νέα ανάπτυξη του ελληνικού χώρου». Στο: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης (επιμ.), *25 κείμενα για τον σχεδιασμό και την ανάπτυξη του χώρου: Συλλογικός τόμος για τα 20 χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 69-118. Διαθέσιμο στο:

https://www.researchgate.net/publication/258238282_Apo_to_S_sto_Sigma_Pros_mia_Nea_Anaptyxe_tou_Ellenikou_Chorou

ΥΠΕΧΩΔΕ (2001α) *Αστικός χώρος*: πρακτικά ημερίδας. Αθήνα, Ζάππειο Μέγαρο, 14 Απριλίου 1999.

ΥΠΕΧΩΔΕ (2001β) *Χωροταξικός σχεδιασμός των ορεινών περιοχών: πρακτικά ημερίδας*. Αθήνα, Ζάππειο Μέγαρο, 21 Απριλίου 1999.

Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων (χ.χ.) *Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης (ΠΑΑ 2014-2020).* Διαθέσιμο στο: http://www.agrotikianaptixi.gr/el/keimeno-synimmena-paa/shediasmos-se-ethniko-epipedo

Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης (2022) *Παρουσίαση του περιεχομένου του Στρατηγικού Σχεδίου ΚΑΠ 2023-2027 στην 29η έκθεση Agrotica 2022*. Διαθέσιμο στο: https://www.agrotikianaptixi.gr/parousiasi-tou-periechomenou-tou-stratigikou-schediou-kap-2023-2027-stin-29i-ekthesi-agrotica-2022/

Χριστοφάκης, Μ. (2001) Τοπική ανάπτυξη και περιφερειακή πολιτική. Αθήνα: Παπαζήσης.

Ελληνικό θεσμικό πλαίσιο – πολιτική σχεδιασμού

Εθνική Πολιτική και Χωρικός Σχεδιασμός

Έγκριση του Γενικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης, 6876/4871. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 128/Α/03.07.2008.

Έγκριση αναθεώρησης του Περιφερειακού Χωροταξικού Πλαισίου της Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης και της Στρατηγικής Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων αυτού. ΥΠΕΝ/ΔΧΩΡΣ/68605/1092. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 248/ΤΑΑΠ/25.10.2018. Διαθέσιμο στο: https://ypen.gov.gr/chorikos-schediasmos/chorotaxia/ethniki-politiki/

Έγκριση αναθεώρησης του Περιφερειακού Χωροταξικού Πλαισίου της Περιφέρειας Κρήτης και της Στρατηγικής Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων αυτού. 42284. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 260/ΤΑΑΠ/08.11.2017. Διαθέσιμο στο: https://ypen.gov.gr/chorikos-schediasmos/chorotaxia/ethniki-politiki/

Ειδικά ΠΧΣΑΑ – Περιφερειακά ΠΧΣΑ: σχετικά με τα θεσμοθετημένα Ειδικά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης (ΕΠΧΣΑΑ) και τα Περιφερειακά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης (ΠΠΧΣΑΑ) βλέπε ιστοσελίδα ΥΠΕΝ: Διαθέσιμο στο: https://ypen.gov.gr/

Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής (ΥΠΕΚΑ) - Οργανισμός Αθήνας (2014) Ν. 4277. Νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθήνας–Αττικής και άλλες διατάξεις. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 156/Α/01.08.2014. Διαθέσιμο στο: https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/82624/nomos-4277-2014

Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής (ΥΠΕΚΑ) – Οργανισμός Θεσσαλονίκης (2011) *Νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο Θεσσαλονίκης.* Διαθέσιμο στο: http://www.opengov.gr/minenv/?p=5893

Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής (ΥΠΕΚΑ) (2014) Ολοκλήρωση διαβούλευσης με θέμα «*Νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθήνας- Αττικής», «Νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο Θεσσαλονίκης και άλλες διατάξεις».* Διαθέσιμο στο: http://www.opengov.gr/minenv/?p=5935

Ιστότοποι

Ξενόγλωσσοι

Copernicus: Europe's eyes on earth, Land Monitoring Service. Available at: https://land.copernicus.eu/local/urban-atlas

ESPON (European Observation Network for Territorial Development). Available at: https://www.espon.eu/

ESPON-UN. *Cross-border macro-regions*. Available at: https://archive.espon.eu/cross-border-macro-regions

ESPON-UN. *Rural development.* Available at: https://archive.espon.eu/Rural-Development

ESPON-UN. *Urban development*. Available at: https://archive.espon.eu/Urban-Development

EU-Habitat. Available at: https://unhabitat.org/

EUROCITIES. Available at: https://eurocities.eu/

European and Economic and Social Committee. Available at: https://www.eesc.europa.eu/en

European Commission (EC). Available at: https://commission.europa.eu/index_en

European Union. Available at: https://european-union.europa.eu/index_en

European Union Map 2023. Available at: https://mapofeurope.com/eu-map/

European Urban Initiative. Available at: https://www.urban-initiative.eu/

EUROSTAT. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Available at: https://www.oecd.org/

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). *Functional urban areas by country*. Available at: https://www.oecd.org/regional/regional-statistics/functional-urban-areas.htm, RegionStat@oecd.org

Trans-European Transport Network (TEN-T). Available at: https://www.tencnggreece.eu/en/ten-cef· https://www.rfi.it/en/Network/in-europe/TEN-T-Corridors.html

UNESCO (United Nations Educational, Scientific & Cultural Organization). Available at: https://www.unesco.org/en

Union for the Mediterranean (UfM). Available at: https://ufmsecretariat.org/

United Nations (UN). Department of Economic & Social Affairs (Population Division) *Urbanization*. Available at: https://www.un.org/development/desa/pd/content/urbanization-0

United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). Available at: https://unece.org/

Ελληνόγλωσσοι

Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας (ΕΜΠ-ΜΕΚΔΕ). Διαθέσιμο στο: https://web.archive.org/web/20240524040306/https://mirc.ntua.gr/el

Υπουργείο Περιβάλλοντος & Ενέργειας (ΥΠΕΝ). Διαθέσιμο στο: https://ypen.gov.gr/

Διαδικτυακά μαθήματα

Ανδρικοπούλου, Ε. (2015) *Τέσσερα σχέδια για τη Θεσσαλονίκη – Νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο Θεσσαλονίκης (2008-2014).* Εισήγηση στο πλαίσιο του εργαστηρίου Χωρικού Σχεδιασμού. ΑΠΘ,Τμήμα Αρχιτεκτόνων. Διαθέσιμο στο: https://opencourses.auth.gr/modules/document/file.php/OCRS426/%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/P04.pdf

Πηγές εποπτικού υλικού

Εικόνα 6.1: (α) ISMERI EUROPA – TEAM 4 – ΙΠΑ 1993, (β) Σκάγιαννης, 2009: 32, (γ) Κλουτσινιώτη, 2008.

Εικόνα 6.2: (α) Ν. 4277/2014 (ΦΕΚ 156/01.08.2014), (β) Ανδρικοπούλου, 2015· Γιαννακού, 2015.

Εικόνα 6.3: (α) ΦΕΚ 248/ΤΑΑΠ/25.10.2018), (β) (ΦΕΚ 260/τ. Α.Α.Π./08.11.2017).

Εικόνα 6.4: (α) ESPON Project 1.2.1, 2003: 84, (β) EC, 2021: 2 and Trans-European Transport Network (TEN-T), (γ) Faas et al., 2011, (δ) US-EIA 2022, (ε) Theodora & Piperis 2022.

Εικόνα 6.5: Theodora, 2020b.

7. Σύγχρονες τάσεις εξέλιξης του ελληνικού οικιστικού δικτύου

Από τη μελέτη των προσδιοριστικών παραγόντων μετεξέλιξης του ελληνικού οικιστικού δικτύου και των δομικών χαρακτηριστικών του η οποία προηγήθηκε (κεφ. 5 και 6), συνεκτιμώντας τη σχετική με το θέμα ευρωπαϊκή εμπειρία–προβληματική (Μέρος Α΄), οι βασικές τάσεις μετεξέλιξης του ελληνικού οικιστικού δικτύου περιγράφονται συνοπτικά ως ακολούθως:

1. Κατά τη διάρκεια της τελευταίας τριακονταετίας, το ελληνικό οικιστικό δίκτυο υφίσταται μετεξελίξεις οι οποίες σε σημαντικό βαθμό οφείλονται στην κυριαρχία του φαινομένου της *αστικής διάχυσης*. Το συγκεκριμένο μοντέλο οικιστικής ανάπτυξης έχει οδηγήσει στη δημιουργία ενός σημαντικού πλήθους οικισμών στις ευρύτερες περιοχές των μητροπολιτικών κέντρων Αθήνας και Θεσσαλονίκης αλλά και πόλεων της περιφέρειας που λειτουργούν ως κύριες πύλες εισόδου–εξόδου υπερεθνικής εμβέλειας (π.χ. κόμβοι μεταφορών, ενέργειας, εκπαίδευσης, υπηρεσιών, τουρισμού κ.ά.), όπως είναι η Αλεξανδρούπολη, η Καβάλα, η Λάρισα, ο Βόλος, τα Ιωάννινα, η Πάτρα, το Ηράκλειο, η Κέρκυρα κ.ά.) (**Εικόνα 7.1**). Εξίσου σημαντικό ρόλο στη μετεξέλιξη και στην *αστική δυναμική* του ελληνικού οικιστικού δικτύου έχουν παίξει τα φαινόμενα της *αστικής πόλωσης* και *αστικής δικτύωσης*, τα οποία λαμβάνουν χώρα στα οικιστικά δίκτυα αστικών και αγροτικών περιοχών που διαθέτουν δίκτυα υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας ή γειτνιάζουν με οικιστικά δίκτυα περιοχών έντονης δυναμικής. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι *αστικές πολώσεις* και οι *αστικές δικτυώσεις* δεν εκφράζονται τόσο μέσα από τη μέτρηση ποσοτικών μεγεθών, όσο από τη διαχρονική παρακολούθηση και αξιολόγηση του είδους, της έντασης και δυναμικής των ποικίλων κοινωνικο-οικονομικών και χωρολειτουργικών σχέσεων μεταξύ πόλεων/οικισμών: από αυτές τις σχέσεις αλληλεπίδρασης μπορούν να αναδυθούν *αστικοί συσχετισμοί* (ποικίλων χαρακτηριστικών και προοπτικών) σε όλα τα επίπεδα και τις κατηγορίες χώρου, οι οποίοι θα μπορούσαν να αναλάβουν έναν πιο εξισορροπητικό ρόλο στην αναμόρφωση του ελληνικού οικιστικού δικτύου με στόχο την ανατροπή του απομυζητικού ρόλου των δύο μητροπολιτικών κέντρων και ενός περιορισμένου πλήθους πόλεων, κυρίως της ηπειρωτικής χώρας (Θεοδωρά, 2004· 2015α· 2015β· 2017· 2018α· 2018β· Θεοδωρά & Λουκάκης, 1998· 2009· 2011· 2013· Λουκάκης, 1999· 2017).

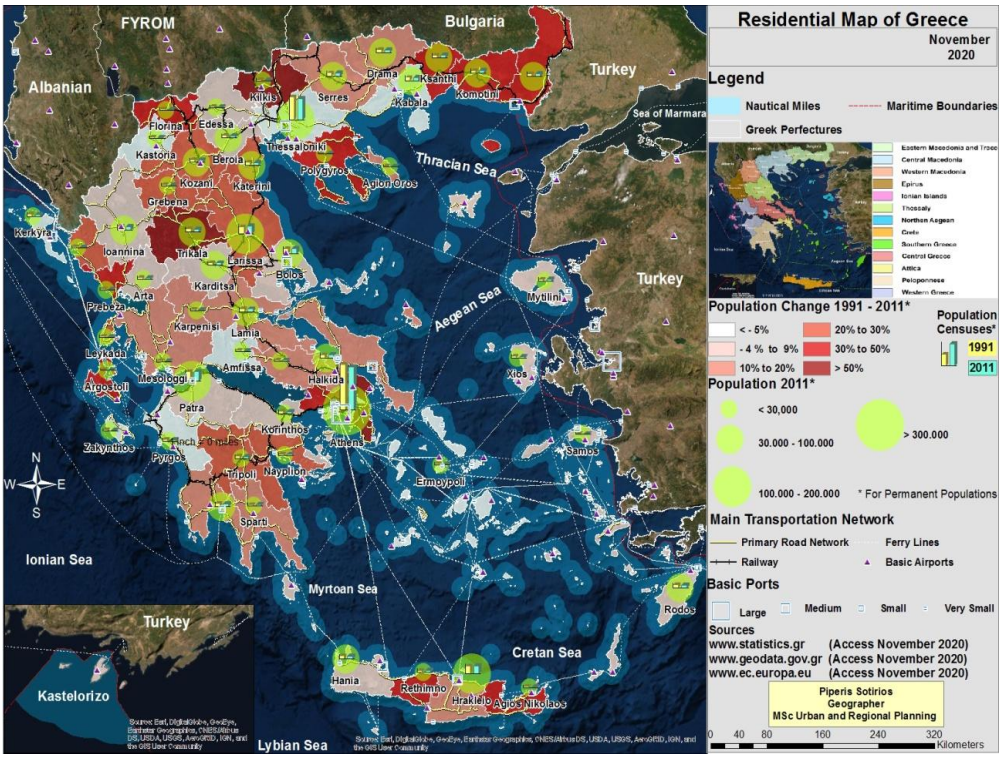

Εικόνα 7.1 *Ελληνικό οικιστικό δίκτυο: πληθυσμός (2011), μεταβολή πληθυσμού (1991-2011), δίκτυα μεταφορών. Πηγή: Theodora, 2020a· 2020b.*

2. Οι σχέσεις των πόλεων με τις ευρύτερες περιαστικές περιοχές τους αλλά και με τις πέραν εκείνων περιοχές της υπαίθρου εντείνονται σημαντικά. Αυτή η τάση διαπιστώνεται όχι μόνο στις αστικές περιοχές αλλά και στις αγροτικές, όπου συναντώνται κυρίως πόλεις μεσαίου/μικρού μεγέθους και οικισμοί. Μέσω αυτής της σύγκλισης των οικιστικών αναπτύξεων και της διεύρυνσης των αστικών συγκεντρώσεων οργανώνονται ευρύτερες αστικές ενότητες, οι οποίες επιδρούν ποικιλοτρόπως στην αστική και περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας. Όμως, ανεξάρτητα από την κυριαρχία της συγκεκριμένης τάσης, στην Ελλάδα φαίνεται πως η διατήρηση τοπικών/υπερτοπικών αντιπαλοτήτων αλλά και η σύγκρουση συμφερόντων δεν έχουν επιτρέψει τη συγκρότηση ισχυρών *αστικών συσχετισμών*. Με άλλα λόγια, οι επικρατούσες συνθήκες σε εθνικό επίπεδο δεν έχουν επιτρέψει, τουλάχιστον έως τώρα, την οργάνωση χωρο-λειτουργικών ενοτήτων υπερεθνικής εμβέλειας ικανών να λειτουργήσουν εξισορροπητικά σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον έντονης δικτυακής οργάνωσης, συνθήκη η οποία επιτρέπει τη διαιώνιση των τοπικών και δια/ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων σε εθνικό επίπεδο. Η συγκεκριμένη αδυναμία εντείνεται διαρκώς, παρά τις έως τώρα επιχειρούμενες ενέργειες για τη διασφάλιση της επιδιωκόμενης ευρωπαϊκής εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής. Από την άλλη πλευρά, τα υπό εκτέλεση έργα υποδομών (παραγωγής, μεταφορών, τεχνικών, κοινωνικών) δεν προκύπτει αν θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην ικανοποίηση των στόχων μιας αποκεντρωτικής περιφερειακής πολιτικής. Έτσι, σε αυτό το πλαίσιο, η Ελλάδα εξακολουθεί να διαθέτει μόνο δύο εν δυνάμει ανταγωνιστικούς αναπτυξιακούς πόλους (δηλ. τις μητροπολιτικές περιοχές Αθήνας και Θεσσαλονίκης) και μια σειρά άλλων αστικών υποσυστημάτων, ανεπαρκώς συνεκτικών και, ως εκ τούτου, λιγότερο ανταγωνιστικών σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο (Θεοδωρά, 2015· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2009· 2011· 2013· Κατοχιανού, 1967· Λουκάκης, 2001α· Μπεριάτος, 1999· Οικονόμου & Πετράκος, 2012· ESPON) (**Εικόνες 2.1**, **2.4-2.6**, **2.9**, **3.6-3.7**, **3.10**, **4.1**, **4.6**, **5.1**, **5.8**, **6.1** και **7.1**).

3. Η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης[1], κυρίως μετά τη σταδιακή ένταξη χωρών της Βαλκανικής χερσονήσου γειτονικών στην Ελλάδα [όπως: Βουλγαρία (2007), Ρουμανία (2007), Κροατία (2013)], διαμορφώνει ένα νέο πλαίσιο ανάπτυξης του ελληνικού οικιστικού δικτύου και ισχυροποίησης της κεντρικότητάς του στο διεθνές και ευρωπαϊκό αστικό σύστημα (**Εικόνα 7.2**). Ακόμα και αν το άνοιγμα των συνόρων και η προοπτική ολοκλήρωσης στην ΕΕ μέσα από την προώθηση διασυνοριακών και διακρατικών συνεργασιών αποτελούν μακρινή προοπτική, μακροπρόθεσμα αναμένεται να επηρεάσουν τη δομή και δυναμική του ελληνικού οικιστικού δικτύου και να καθορίσουν καινούργιες *αστικές ιεραρχίες* στην ευρύτερη περιοχή της ΝΑ Ευρώπης και Μεσογείου. Σε αυτό το πλαίσιο των αναμορφώσεων, θα υπάρξουν παραμεθόριες περιοχές της Ελλάδας που θα βρεθούν σε κεντρικές θέσεις της ΕΕ· ακόμη και λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές θα ωφεληθούν από τη χωρική γειτνίασή τους με πόλεις που, εξαιτίας των υπερτοπικών υποδομών που συγκεντρώνουν, θα επιτρέψουν την ανάπτυξη συνεργασιών μέσω των οποίων θα προκύψουν *αστικοί συσχετισμοί* που θα λειτουργούν ανταγωνιστικά στην κυριαρχία των δύο μητροπολιτικών περιοχών (Αθήνα, Θεσσαλονίκη). Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν κυρίως πόλεις–λιμάνια και πόλεις που λειτουργούν ως κόμβοι συνδυασμένων μεταφορών, πανεπιστημιουπόλεις, πόλεις – ενεργειακοί κόμβοι καθώς και πόλεις που αποτελούν τουριστικούς προορισμούς διεθνούς εμβέλειας. Ενδεικτική αναφορά γίνεται στις πόλεις της Βόρειας Ελλάδας που βρίσκονται κατά μήκος ή στην ευρύτερη περιοχή των διευρωπαϊκών δικτύων μεταφορών και ενέργειας (Αλεξανδρούπολη, Δράμα, Καβάλα, Ξάνθη, Ηγουμενίτσα κ.ά.) και νησιωτικών περιφερειών του Αιγαίου (π.χ. Μυτιλήνη, Χίος, Ρόδος, Κως κ.ά.) (Ανδρικοπούλου & Καυκαλάς, 1985· 2000· Θεοδωρά, 2004· 2015α· 2015β· 2018β· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2009· 2011· Καμχής, 1994· 2007· Λουκάκης, 2017· ESPON, 2008· 2009· 2010· European Union· European Commission· EUROSTAT).

[1] Ιστορικό ίδρυσης και διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Ιδρύθηκε την 1η Ιανουαρίου 1958 με τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Ρώμης (υπογραφή 25.3.1957) ως Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) και μετονομάστηκε σε Ευρωπαϊκή Κοινότητα με τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης του Μάαστριχτ (υπογραφή 7.2.1992) την 1η Νοεμβρίου 1993. Η πρώτη σύνοδος του Συμβουλίου της ΕΟΚ πραγματοποιείται στις 25 Ιανουαρίου 1958, και τα ιδρυτικά μέλη είναι το Βέλγιο, η Δυτική Γερμανία, η Γαλλία, η Ιταλία, το Λουξεμβούργο και η Ολλανδία. Η πρώτη διεύρυνση γίνεται την 1.1.1973 (Δανία, Ιρλανδία και Ηνωμένο Βασίλειο). Ακολουθούν η ένταξη της Ελλάδας (1.1.1981) και η προσχώρηση της Ισπανίας και της Πορτογαλίας (1.1.1986). Η τέταρτη διεύρυνση πραγματοποιείται την 1.1.1995 (Αυστρία, Φινλανδία, Σουηδία). Η μεγαλύτερη διεύρυνση της ΕΕ γίνεται την 1.5.2004 με την ταυτόχρονη προσχώρηση δέκα κρατών (Τσεχική Δημοκρατία, Εσθονία, Κύπρος, Λετονία, Λιθουανία, Ουγγαρία, Μάλτα, Πολωνία, Σλοβακία, Σλοβενία), και ακολουθεί η προσχώρηση Βουλγαρίας και Ρουμανίας (1.1.2007). Η Κροατία είναι η δεύτερη χώρα της πρώην Γιουγκοσλαβίας, μετά τη Σλοβενία, που θα προσχωρήσει στην ΕΕ (1.7.2013). Μετά το εθνικό δημοψήφισμα της 23ης Ιουνίου 2016 και την επικύρωση της συμφωνίας αποχώρησης από τα δύο μέρη τον Ιανουάριο του 2020, το Ηνωμένο Βασίλειο αποχωρεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (31.1.2020). (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο- Συμβούλιο της ΕΕ, 2023· European Union Map 2023).

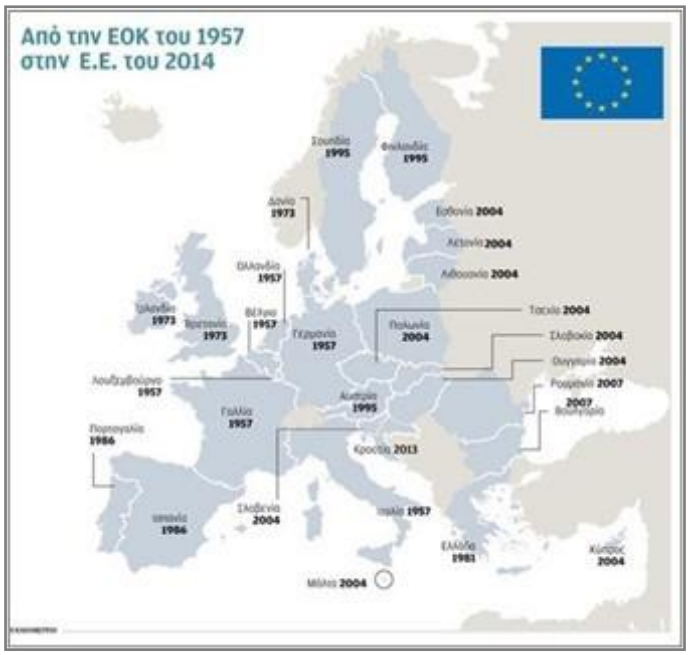

Εικόνα 7.2 *Η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης: χρονολόγιο διαδοχικών προσχωρήσεων (1957-2014). Πηγή: Καραμούζη, 2014· Ευρωπαϊκό Συμβούλιο – Συμβούλιο της ΕΕ, 2023· European Union Map 2023.*

4. Η σύγχρονη ελληνική πόλη (ανεξαρτήτως πληθυσμιακού μεγέθους) διαχέεται προς τον αγροτικό χώρο και μετασχηματίζεται διαρκώς δημιουργώντας δυναμικές τάσεις απορρόφησης/απομύζησης (**Εικόνα 7.3**). Ταυτόχρονα, διαθλάται, και μέσα από αυτή τη διάθλαση διαγράφονται προοπτικές και μελλοντικές εξελίξεις για τις χωρικές σχέσεις των οικισμών, οι οποίες πρέπει να αποτελέσουν αντικείμενο έρευνας τόσο σε επιστημονικό, όσο και σε πολιτικό επίπεδο (χάραξη πολιτικής). Στο πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών, οι παραδοσιακές αντιλήψεις για τον διαχωρισμό πόλης–υπαίθρου με βάση κριτήρια κυρίως ποσοτικά για τον πληθυσμό, ή οικονομικά για τη διάρθρωση της παραγωγής, ή κοινωνικά ως προς τις ταξικές διακρίσεις αμφισβητούνται και επανεξετάζονται (Θεοδωρά, 2004· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2009· 2011· Λουκάκης, 1979· Οικονόμου & Πετράκος, 2012) (βλ. Μέρος Α΄ κεφ. 2.1, Μέρος Β΄ κεφ. 3.1. και 4 και Μέρος Γ΄: κεφ. 6).

Εικόνα 7.3 *Η αστική διάχυση στις ευρύτερες περιοχές των πόλεων και η αστικοποίηση του περιαστικού χώρου: πρόταση χωροταξικής διάρθρωσης χρονικού ορίζοντα 2020: χωροταξική μελέτη πεδιάδας Μεσογείων, Αεροδρομίου Ελευθέριος Βενιζέλος, 1995-1998 (Επιστημονικός Υπεύθυνος : Ομότιμος Καθηγητής Π. Λουκάκης). Πηγή: ΕΠΙΠΑ 1995-1998, ΟΡΣΠΠΑ (τρίπτυχο έντυπο) και ΖΟΕ Μεσογείων νομού Αττικής (ΦΕΚ 199/ Δ/ 06.03.2003).*

Σε αυτές τις συνθήκες εντεινόμενης αστικοποίησης των εξωαστικών και περιαστικών περιοχών, η αναστολή του απομυζητικού ρόλου των μητροπολιτικών περιοχών της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης και η δημιουργία προϋποθέσεων ενός χωρικού ανταγωνισμού προς όφελος και των πιο περιφερειακών περιοχών της χώρας, με στόχο την άρση των δια/ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων σε εθνικό-ευρωπαϊκό επίπεδο, θα μπορούσαν να επιτευχθούν μέσα από την επανιεράρχηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου. Σε κάθε περίπτωση, οι νέες συνθήκες δείχνουν ότι, για να είναι αποτελεσματική μια τέτοια προσπάθεια, θα πρέπει να επιχειρηθεί στη βάση μιας λογικής οργάνωσης ευρύτερων συνόλων κοινωνικο-οικονομικής, λειτουργικής και, εν τέλει, χωρικής ανάπτυξης: με άλλα λόγια, στο πλαίσιο μιας λογικής οργάνωσης ισχυρών *αστικών συσχετισμών* μεταξύ πόλεων και οικισμών. Οι νέες συνθήκες και τάσεις το απαιτούν, αφού βρισκόμαστε στο επίκεντρο της κυριαρχίας μιας πολυκεντρικής οπτικής για την οικιστική ανάπτυξη σε όλα τα χωρικά επίπεδα (διεθνές, εθνικό, δια/ενδοπεριφερειακό, τοπικό). Αυτή η τάση μετεξελίσσεται μέσα από την επί δεκαετίες ενίσχυση των κοινωνικο-οικονομικών, αναπτυξιακών και λοιπών διασυνδέσεων μεταξύ των πόλεων και του οικιστικού δικτύου της υπαίθρου.

Σε αυτό το μεταβαλλόμενο πλαίσιο αστικής αναμόρφωσης, για να καταστεί δυνατή η ανάδειξη ισχυρών ανταγωνιστικών *αστικών συσχετισμών*, υποστηρίζεται ότι είναι απαραίτητο:

Πρώτον, να προωθηθεί η συνεργασία πόλεων/περιφερειών στο ευρύτερο πλαίσιο μιας οπτικής για ισόρροπη αστική και περιφερειακή ανάπτυξη. Το ερώτημα που προκύπτει είναι: Πόσο εύκολη θα μπορούσε να είναι η υλοποίηση ενός τέτοιου στόχου και με τι τίμημα για τις τοπικές κοινότητες των μικρότερων και των πιο ακριτικών πόλεων/οικισμών; Αν και δεν υπάρχει εύκολη απάντηση, το βέβαιο είναι ότι, παρόλο που το αστικό σύστημα και η οικιστική διάρθρωση της ΕΕ δεν είναι πιθανό να αλλάξουν μεσοπρόθεσμα, νέες λειτουργίες και δίκτυα ενδέχεται στο μέλλον να έχουν επιπτώσεις στην ανάπτυξη ορισμένων πόλεων/περιφερειών. Οι πόλεις επιδιώκουν όλο και πιο συνειδητά να συνεργαστούν είτε κυρίως μέσα από την ανάπτυξη συμπληρωματικών λειτουργιών, είτε αξιοποιώντας από κοινού εγκαταστάσεις, είτε προσφέροντας συμπληρωματικές υπηρεσίες. Αυτές οι συνεργασίες θα μπορούσαν να λειτουργήσουν θετικά σε επίπεδο αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης μέσα από τη βελτίωση του φάσματος των προσφερόμενων υπηρεσιών και της οικονομίας. Έτσι, η ανταγωνιστικότητα των πόλεων και των ευρύτερων χωρο-λειτουργικών περιοχών τους θα μπορούσε να ενισχυθεί αυξάνοντας τις πιθανότητες ισχυροποίησης της *κεντρικότητας* πόλεων μεσαίου ή πιο μικρού μεγέθους. Η κύρια δυσκολία υλοποίησης ενός τέτοιου στόχου έγκειται στο γεγονός ότι, για να μπορέσει να καταστεί βιώσιμη η συνεργασία πόλεων, προϋπόθεση αποτελεί η ύπαρξη ισότιμων εταίρων με παρόμοιες αρμοδιότητες, προϋπόθεση που αποκτά ειδική κρισιμότητα στην περίπτωση διασυνοριακών πόλεων, όπου η ποικιλομορφία των πολιτικών και διοικητικών συστημάτων των κρατών μπορεί να λειτουργήσει αποτρεπτικά στην ανάπτυξη διασυνοριακών συνεργασιών. Ωστόσο, υπάρχουν και επιτυχείς περιπτώσεις που αξίζει να μελετηθούν ως καλές πρακτικές [βλ. Saar-Lor-Lux (Saarbrücken–Metz–Luxembourg) και Tornio–Haparanda στα φιλανδο-σουηδικά σύνορα] (ΣΑΚΧ, 1999: 76). Η εμπειρία που προκύπτει από διασυνοριακές συνεργασίες πόλεων έχει σημασία για την Ελλάδα λόγω της θέση της στο ΝΑ άκρο της Ευρώπης και του πλήθους των πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους των συνοριακών περιοχών της, οι οποίες, εξαιτίας της συγκέντρωσης υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας και του νέου ρόλου που καλούνται να παίξουν στο ευρωπαϊκό αστικό σύστημα (διευρωπαϊκά δίκτυα μεταφορών και ενέργειας), θα μπορούσαν να αυξήσουν την κεντρικότητά τους στον διεθνή χάρτη μέσα από την ένταξή τους σε διασυνοριακά αστικά δίκτυα (Θεοδωρά, 2004· 2014β· 2015α· 2015β· 2018α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2009· 2011· ΣΑΚΧ, 1999: 76-84· Theodora, 2019· 2020a· 2020b· 2022· Theodora & Piperis, 2022a· 2022b).

Δεύτερον, να αναγνωριστεί η εντεινόμενη αλληλεξάρτηση αστικών και αγροτικών περιοχών, τάση η οποία ενισχύεται διαρκώς, αφού οι λειτουργίες των αγροτικών περιοχών ξεπερνούν κατά πολύ τη διασφάλιση της διατροφικής βάσης και τη διατήρηση των αποθεμάτων. Αυτή τη στιγμή, το σύνολο της ΕΕ χαρακτηρίζεται από σχετικά πυκνοκατοικημένες αγροτικές περιοχές, με περίπου το 1/3 του πληθυσμού να κατοικεί σε πόλεις μεσαίου/μικρού μεγέθους εκτός των μεγάλων συγκεντρώσεων. Σε αρκετές, μάλιστα, περιπτώσεις περιφερειών της ΕΕ (όπως της Ελλάδας) διαπιστώνονται συγκρούσεις χρήσεων γης λόγω των διαρκώς αυξανόμενων αναγκών για στέγαση, γεωργία και ανάπτυξη περιοχών για την εγκατάσταση επαγγελματικών δραστηριοτήτων και υπηρεσιών, αλλά και απαιτήσεις για προστασία των στοιχείων φύσης, πολιτισμού και του ελεύθερου χώρου. Έτσι, επιβεβαιώνεται η κρισιμότητα των αγροτικών περιοχών στη διαδικασία της χωρικής ανάπτυξης, καθώς και η ανάγκη συνεκτίμησής τους στον χωροταξικό και πολεοδομικό

σχεδιασμό. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά την Ελλάδα—μια χώρα με εξαιρετικά σημαντικό αρθμό αγροτικών περιοχών και κύριο προσανατολισμό στον πρωτογενή τομέα παραγωγής και στον τουρισμό—, για μια όσο το δυνατόν πιο ισόρροπη ανάπτυξη των περιοχών της σημασία έχει η άμεση επανεκτίμηση της πόλης και της υπαίθρου ως λειτουργικών χωρικών μονάδων που χαρακτηρίζονται από ποικιλομορφία και πλήθος ιδιαιτεροτήτων στο επίπεδο της ανάπτυξής τους, καθώς επίσης η μελέτη των σχέσεων (αλληλεπίδρασης/αλληλεξάρτησης/σύγκρουσης) που αναπτύσσουν μεταξύ τους διαχρονικά. Ως εκ τούτου, κρίσιμοι παράγοντες για τη διασφάλιση βιώσιμων σχέσεων μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών αποτελούν αφενός μεν ο σχεδιασμός των δικτύων μεταφορών-επικοινωνιών και η οργάνωση των χρήσεων γης, αφετέρου δε ο προσδιορισμός των κατάλληλων, κάθε φορά, μέτρων περιβαλλοντικής προστασίας, κλιματικής και ενεργειακής ουδετερότητας και διαχείρισης κινδύνων (φυσικών, τεχνολογικών, υγειονομικών), θέση η οποία διατυπώνεται και στο ΣΑΚΧ (Θεοδωρά, 2004· 2015α· 2018α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2009· 2011· 2013· ΣΑΚΧ, 1999· Theodora, 2020α· 2020β· 2020c).

Συμπερασματικά, σε αυτό το ευρύτερο, πολυμεταβλητό πλαίσιο σε διεθνές-ευρωπαϊκό επίπεδο, διαπιστώνεται η κρισιμότητα για τη μελέτη και την αξιολόγηση των τάσεων μετεξέλιξης των χαρακτηριστικών και της *αστικής δυναμικής* του ελληνικού οικιστικού δικτύου. Μόνο μέσα από την κατανόηση της υφιστάμενης κατάστασης και των τάσεων μετεξέλιξής της, μπορούμε με μεγαλύτερη αξιοπιστία να προχωρήσουμε στην τυπολογική ταξινόμηση των ελληνικών πόλεων με στόχο την ανάδειξη νέων *αστικών συσχετισμών* υπερτοπικής/υπερεθνικής εμβέλειας από τους οποίους θα προκύψουν ανταγωνιστικοί *πόλοι ανάπτυξης* ικανοί να αμβλύνουν τις ανισότητες και να συμβάλλουν σε μια όσο το δυνατόν πιο ισόρροπη πολυκεντρική ανάπτυξη σε όλες τις ποικίλες ενότητες και ειδικές κατηγορίες της ελληνικής επικράτειας.

Αντί επιλόγου

Έχοντας ολοκληρώσει την παρουσίαση των σύγχρονων τάσεων της μετεξέλιξης του ελληνικού οικιστικού δικτύου στο ευρύτερο πλαίσιο της σχετικής με το θέμα ευρωπαϊκής και ελληνικής εμπειρίας και πρακτικής, στο επόμενο κεφάλαιο διατυπώνονται τα βασικά προς διερεύνηση ζητήματα για τη βέλτιστη αξιοποίηση του οικιστικού δικτύου στη χωρική ανάπτυξη της ελληνικής επικράτειας (κεφ. 8).

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Alonso, W. (1975a) “The economics of urban size”. In: J. Friedmann & W. Alonso, (eds.), *Regional policy*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 434-435.

Baran, P.A. (1957) *The political economy of growth.* London: Monthly Review Press.

Berry B.J.L. (1968) *Metropolitan area definition: a re-evaluation of concept and statistical practice*. Washington D.C.: Bureau of the Census.

Berry, B.J.L. (1969) “City size distributions and economic development”. In: J. Friedmann & W. Alonso (eds.), *Regional development and planning*. Cambridge, Mass: The MIT Press, 138-152.

Champion, A.G. & Coombes, M.G. (1983) *Functional regions: definitions, applications, advantages*. Newcastle upon Tyne: Center for Urban & Regional Development Studies, University of Newcastle upon Tyne.

Chesire, P. (1995) “A new phase of urban development in Western Europe?” An analysis of 1990/91 census data for EU countries. *University of Reading Discussion Papers in Urban and Regional Economics*, 91.

Demathas, Z. & Serafetinidis, G. (1989*) Structural problems and Policies of Southern EEC regions: the case of Greece, Athens*.

Economist (1995) “Turn up the lights: a survey of cities”. *The Economist*, July, 29.

ESPON (2008) “Territorial dynamics in Europe: trends in population development”. *Territorial Observation,* 1. Luxembourg: European Spatial Planning Observatory Network.

ESPON (2009) “Territorial dynamics in Europe: trends in accessibility”. *Territorial Observation,* 2. Luxembourg: European Spatial Planning Observatory Network.

ESPON (2010) "Territorial dynamics in Europe: trends in economic performance of European regions 2000-2006". *Territorial Observation,* 3. Luxembourg: European Spatial Planning Observatory Network.

European Commission (EC) (1995) *Development prospects of the central Mediterranean regions (Mezzogiorno–Greece)*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Commission (EC) (2020) *Competence centre on foresight.* Available at: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight/topic/continuing-urbanisation/developments-and-forecasts-on-continuing-urbanisation_en.

European Commission (EC) (2021a) *Online brochure on the 'Urban Agenda for the EU – Multi-level governance in action' has a new revised version.* Available at: https://web.archive.org/web/20211127071626/https://futurium.ec.europa.eu/en/urban-agenda/library/online-brochure-urban-agenda-eu-multi-level-governance-action-has-new-revised-version

European Commission (EC) (c2023) *Continuing urbanisation. Available at:* https://knowledge4policy.ec.europa.eu/continuing-urbanisation_en.

European Union – European Regional Development Fund (*URBACT)* (n.d.) *Driving change for better cities. Available at:* https://urbact.eu/

Eurostat (2021) *Applying the degree of urbanisation: a methodological manual to define cities, towns and rural areas for international comparisons.*Luxembourgh: Publications Office of the European Union. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-manuals-and-guidelines/-/ks-02-20-499

Eurostat, *Degree of Urbanisation (DEGURBA).* Available at: https://web.archive.org/web/20230601171602/https://ec.europa.eu/eurostat/web/degree-of-urbanisation/background

Ewers, H.J. & Nijkamp, P. (1990) "Sustainability as a key force for urban dynamics". In: Nijkamp, P. (ed.), *Sustainability of urban systems*. Aldershot: Avebury, 3-16.

Fielding, J. (1992) "Counterurbanisation: threat or blessing". In: D. Pinder, (eds.), *Western Europe.* London and New York: Belhaven Press, 226-239.

Friedmann, J. (1969a) "Cities in social transformation". In: J. Friedmann & W. Alonso (eds.), *Regional development and planning.* Cambridge, Mass.: The MIT Press, 343-360.

Friedmann, J. (1975) "The spatial organization of power in the development of urban systems". In: J. Friedmann & W. Alonso (eds.), *Regional policy.* Cambridge, Mass.: The MIT Press, 266-303.

Theodora, Y. (2019) "Aegean Sea: challenges and dilemmas in management and planning for local development in fragmented insular regions". *Heritage,* 2(3), 1762-1784. Available at: https://doi.org/10.3390/heritage2030108

Theodora, Y. (2020c) "Natural hazards: key concerns for setting up an effective disaster management plan in Greece". *Euro-Mediterranean Journal for Environmental Integration,* 5(38). Available at: https://doi.org/10.1007/s41207-020-00174-y

Ελληνόγλωσση

Ανδρικοπούλου, Ε. & Καυκαλάς, Γ. (1985) *Η ρύθμιση του περιφερειακού χώρου: θεωρία και πρακτική*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Ανδρικοπούλου, Ε. & Καυκαλάς, Γ., επιμ. (2000) *Ο νέος ευρωπαϊκός χώρος: η διεύρυνση και η γεωγραφία της ευρωπαϊκής ανάπτυξης*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Αρχιτεκτονικά Θέματα (1977) *Αφιέρωμα στη ρύθμιση του χώρου στην Ελλάδα*, 11.

Αρχιτεκτονικά Θέματα (1981) *Αφιέρωμα στη ρύθμιση του χώρου στην Ελλάδα*, 15.

Δεμαθάς, Ζ. (2004) «Τα ελληνικά αστικά κέντρα: ανάπτυξη, ανταγωνιστικότητα, πολυκεντρικότητα, δυναμική και σχεδιασμός». Στο: ΕΜΠ. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας–Χωροταξίας & Μ. Αγγελίδης, (επιμ.), *Συνέδριο: Νέα πολυκεντρικότητα και χωρική ανάπτυξη: οι αστικές περιοχές, οι μικρές και μεσαίες πόλεις και η ύπαιθρος: προοπτικές, σχεδιασμός, διακυβέρνηση* Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών, 113-137.

Δοξιάδης, Κ. (1942) «Περί χωροταξίας». *Τεχνικά Χρονικά*, 241-244, 1-12.

Δοξιάδης, Κ. (1946) *Οικονομική πολιτική δια την ανοικοδόμησιν των οικισμών της χώρας*. Αθήναι: Σειρά Εκδόσεων του Υφυπουργείου Ανοικοδομήσεως, Αρ. 3.

ΕΠΙΠΑ (1995/1998) *Οικονομική ανάπτυξη και χωροταξικός σχεδιασμός πεδιάδας Μεσογείων 1995-2020: χωρικές ρυθμίσεις περιοχής αεροδρομίου «Ελευθέριος Βενιζέλος»*. Αθήνα: Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας (ΟΡΣΑ).

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1999) *ΣΑΚΧ: Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου: προς τη χωρικά ισόρροπη και αειφόρο ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.* Πότσνταμ 10-11 Μαΐου.

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο – Συμβούλιο της ΕΕ (2023) *Ιστορικό για τα γεγονότα και τις συνθήκες που διαμόρφωσαν το ρόλο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, του Συμβουλίου της ΕΕ, του Eurogroup και της συνόδου κορυφής της ευρωζώνης.* Διαθέσιμο στο: https://www.consilium.europa.eu/el/history/?filters=1734

Θεοδωρά, Γ. (2004) *Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη: διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης.* Διδακτορική διατριβή. ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

Θεοδωρά, Γ. (2014α) «Οι χρήσεις γης ως έκφραση του αναπτυξιακού προτύπου στον χώρο: ζητήματα μεθοδολογικής θεώρησης για χωρική ανάπτυξη και ρύθμιση». Στο: Δ. Μέλισσας, (επιμ.), *Χρήσεις γης: ρύθμιση του χώρου για ανάπτυξη*. Αθήνα: ΕΜΠ-ΣΑΜ.

Θεοδωρά, Γ. (2014β) «Η αξιολόγηση της αστικής δυναμικής ως μέσου χωρικής ρύθμισης και ανάπτυξης στην Ελλάδα». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *12ο Επιστημονικό Συνέδριο» «Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σύγχρονες Προκλήσεις»*. , Αθήνα, 27-28 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2015α) *Διερεύνηση και αξιολόγηση περιφερειακών κριτηρίων για την τυπολογική ταξινόμηση των αστικών κέντρων της Ελλάδας.* Μεταδιδακτορική έρευνα. ΕΠΙΠΑ, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Θεοδωρά, Γ. (2015β) «Σύγχρονη προβληματική για την ανάπτυξη των πόλεων σε παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης: τάσεις και προκλήσεις σε συνθήκες κοινωνικο-οικονομικής κρίσης». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *13ο Συνέδριο «Αυτοδιοίκηση και Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σύγχρονες Προκλήσεις»*. Αθήνα, 26–27 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2017) "Αττικό τοπίο: (ανα)σχεδιασμοί "τόπων" και μετασχηματισμοί "εικόνων"". Στο: *7ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Χαρτογράφηση τοπίου: φυσικές και πολιτισμικές ποιότητες: Από τη χαρτογράφηση στον σχεδιασμό = From mapping to design»*. Σύρος: Syros Institute, 186-201.

Θεοδωρά, Γ. (2018a) *Θαλάσσιος χώρος, αστικό παράκτιο μέτωπο, πόλεις λιμάνια: συλλογή κειμένων για τον χωρικό σχεδιασμό.* Αθήνα: ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΣΠΕ. Διαθέσιμο στο: https://www.arch.ntua.gr/index.php/ekdoseis/thalassios-choros-_-paraktio-astiko-meto/

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (1998) «Τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης». Στο: Συνέδριο AIESEC Πανεπιστημίου Πειραιά. *Θράκη: Στο κατώφλι του 2000*. Πειραιάς, 4-6 Μαρτίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2009) «Περιφερειακά πλαίσια χωροταξικού σχεδιασμού και αειφόρου ανάπτυξης: θεσμικές ρυθμίσεις και προοπτικές εφαρμογής». Στο: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης. *2ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης*. Βόλος, 24-27 Σεπτεμβρίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2011) «Τάσεις εξέλιξης στο δίκτυο των αστικών κέντρων της Ελλάδας»., Αειχώρος, 15, 102-129. Διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.aei.2011.243

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2013) «Αστική–αγροτική ανάπτυξη: σύγχρονες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (RSAI/ERSA). *10ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο: «Αγροτική Οικονομία, Ύπαιθρος Χώρος, Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη»*. Πάτρα, 14-15 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2017) «Περιφερειακά πλαίσια χωροταξικού σχεδιασμού και αειφόρου ανάπτυξης: θεσμικές ρυθμίσεις και προοπτικές εφαρμογής». Στο: Π. Λουκάκης (επιμ.), *Πολεοδομικές & χωροταξικές εξελίξεις: Ελλάδα 1952-2021: εμπειρίες δράσης.* Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1995) *Σύγχρονες τάσεις στην περιφερειακή ανάπτυξη.* Πρακτικά ημερίδας. Αθήνα: ΙΠΑ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1998) *Ο ρόλος των μεγάλων αστικών κέντρων: προτάσεις αναπτυξιακής στρατηγικής.* Αθήνα: ΙΠΑ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1999α) *Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης ΣΠΑ 2000-2006: ειδικές κατηγορίες περιοχών: μητροπολιτικά κέντρα, ορεινός χώρος νησιωτικός χώρος: Πρώτο σχέδιο*. Αθήνα: ΙΠΑ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1999β) *Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης ΣΠΑ 2000-2006: περιφερειακό σκέλος, πρώτο προσχέδιο.* Αθήνα: ΙΠΑ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1999γ) *Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης ΣΠΑ 2000-2006: τομεακό σκέλος.* Αθήνα: ΙΠΑ.

Καμχής, Μ. (1994) «Προς μια ευρωπαϊκή χωροταξική πολιτική». *Τόπος: Επιθεώρηση Αστικών και Περιφερειακών Μελετών*, 8/94, 207-214.

Καμχής, Μ. (2007) *Η ενοποίηση του ευρωπαϊκού χώρου 1986-2006: ένα σχεδιαστικό εγχείρημα μεγάλης κλίμακας.* Αθήνα: Κριτική.

Καράγιωργας, Δ. & Πάκος, Θ. (1986) «Κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες». Στο: *Les temps modernes: η Ελλάδα σε εξέλιξη.* Αθήνα: Εξάντας, 267-274.

Καραμούζη, Ε. (2014) «Η ίδρυση της ΕΟΚ». *Η Καθημερινή*, 26 Οκτωβρίου. Διαθέσιμο στο: https://www.kathimerini.gr/world/789538/i-idrysi-tis-eok/

Κατοχιανού, Δ. (1967) *Χωροταξική μελέτη εθνικού δικτύου αστικών κέντρων*. Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Κατοχιανού, Δ. (1969) «Το αστικό δίκτυο αστικών κέντρων: μια μεθοδολογία ερεύνης». *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 3, 102-111.

Κατοχιανού, Δ. (1970) *Εθνικός χωροταξικός σχεδιασμός: πλαίσια περιφερειακής αναπτύξεως.* Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Κατοχιανού, Δ. (1993) «Τριάντα χρόνια περιφερειακής έρευνας στην Ελλάδα: μια προσπάθεια καταγραφής και αξιολόγησής της». Στο: Κ. Κουτσόπουλος (επιμ.) *1ο Εθνικό Συνέδριο Ελληνικού Τμήματος Regional Science Association: «Περιφερειακή Επιστήμη στην Ελλάδα: Ανασκόπηση και Προοπτικές»*. Αθήνα: ΕΜΠ, Τομέας Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού, 22-35.

Κατοχιανού, Δ. (1994) «Ανάπτυξη στο χώρο και περιβάλλον στην Ελλάδα». *Τόπος: Επιθεώρηση Αστικών & Περιφερειακών Μελετών*, 8/94, 285-301.

Κατοχιανού, Δ. & Θεοδωρή-Μαρκογιαννάκη, Ε. (1989) *Το ελληνικό σύστημα αστικών κέντρων*. Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Καυκαλάς, Γ. (1999) *Θεσσαλονίκη: μείωση της μονοκεντρικότητας στο πολεοδομικό συγκρότημα και ο ρόλος του τριτογενούς τομέα*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη.

Λουκάκης, Π. (1979) «Αντίπαλες πόλεις: καινούργιος μύθος για μια γνωστή παλαιά πραγματικότητα». *Ο Πολίτης*, 25, 8-12.

Λουκάκης, Π. (1999) «Δίκτυα και συνεργασία πόλεων». Στο ΕΠΙ Αστικού Περιβάλλοντος & Ανθρώπινου Δυναμικού (επιμ.), *Στρατηγικό σχέδιο δράσης (master plan) βιώσιμης αστικής ανάπτυξης: τελική έκθεση.* Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ, 35-72.

Λουκάκης, Π. (2001α) «Οι αστικές συμμαχίες ως προοπτική ανταγωνιστικότητας των ελληνικών οικισμών στο πλαίσιο της χωρικής ανάπτυξης στην Ευρώπη: η περίπτωση του τριγώνου των πόλεων Δράμας–Καβάλας–Ξάνθης». Στο: *Συνέδριο ΕΜΠ: «Νέα πολυκεντρικότητα και χωρική ανάπτυξη: Οι αστικές περιοχές, οι μικρές και μεσαίες πόλεις και η ύπαιθρος: Προοπτικές, σχεδιασμός, διακυβέρνηση»*. Αθήνα, 14-15 Σεπτεμβρίου.

Λουκάκης, Π. (2017) *Πολεοδομικές & χωροταξικές εξελίξεις: Ελλάδα 1952-2021: εμπειρίες δράσης*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Μπαμπανάσης, Σ. & Σούλας, Κ. (1976) *Η Ελλάδα στην περιφέρεια των αναπτυγμένων χωρών*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Μπεριάτος, Η. (1999) «Η σημασία των δικτύων συνεργασίας στην ανάπτυξη των ευρωπαϊκών και ελληνικών πόλεων». Στο: Δ. Οικονόμου & Γ. Πετράκος, (επιμ.), *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων: διεπιστημονικές προσεγγίσεις αστικής ανάλυσης και πολιτικής*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας – Gutenberg, 529-551.

Οικονόμου, Δ. & Πετράκος, Γ., επιμ. (1999/2012) *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων: διεπιστημονικές προσεγγίσεις αστικής ανάλυσης και πολιτικής*. 1η/2η έκδ. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας – Gutenberg.

ΟΡΣΠΠΑ (Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Αθήνας) (1995/1998) *Οικονομική ανάπτυξη και χωροταξικός σχεδιασμός πεδιάδας Μεσογείων 1995-2020: χωρικές ρυθμίσεις περιοχής αεροδρομίου «Ελευθέριος Βενιζέλος»*. Αθήνα: Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας (ΟΡΣΑ).

Πετράκος, Γ. & Μαρδάκης, Π. (1997) «Οι πρόσφατες μεταβολές στο ελληνικό σύστημα αστικών κέντρων». *Τόπος*, 12/97, 77-103.

Πετράκος, Γ. & Οικονόμου, Δ. (1999) «Διεθνοποίηση και διαρθρωτικές αλλαγές στο ευρωπαϊκό σύστημα αστικών κέντρων». Στο: Δ. Οικονόμου & Γ. Πετράκος (επιμ.), *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων: διεπιστημονικές προσεγγίσεις αστικής ανάλυσης και πολιτικής*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας – Gutenberg, 13-44.

Πετράκος, Γ. & Τσουκαλάς, Δ. (1994) «Η επίδραση της διεθνοποίησης των διαρθρωτικών μεταβολών και αστική πόλωση στην Ελλάδα». Στο: Κουτσόπουλος, Κ. (επιμ.), *2ο Εθνικό Συνέδριο Ελληνικού Τμήματος European Regional Science Association: «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στον Περιφερειακό Σχεδιασμό»*. Αθήνα: ΕΜΠ, Τομέας Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού, 273-295.

Σταθάκης, Γ. (1981) «Άνιση ανάπτυξη και συσσώρευση κεφαλαίου στην Ελλάδα». Στο: *Συνέδριο για την Ανάπτυξη*. ΤΕΕ, Αθήνα.

Ελληνικό θεσμικό πλαίσιο – πολιτική σχεδιασμού

Εθνική πολιτική και χωρικός σχεδιασμός

Έγκριση του Γενικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης, 6876/4871. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 128/Α/03.07.2008.

Ειδικά ΠΧΣΑΑ – Περιφερειακά ΠΧΣΑ: σχετικά με τα θεσμοθετημένα Ειδικά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης (ΕΠΧΣΑΑ) και τα Περιφερειακά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης (ΠΠΧΣΑΑ) βλέπε ιστοσελίδα ΥΠΕΝ: Διαθέσιμο στο: https://ypen.gov.gr/

Καθορισμός χρήσεων γης και όρων και περιορισμών δόμησης στην εκτός σχεδίου και εκτός ορίων οικισμών προ του έτους 1923 ευρύτερη περιοχή Μεσογείων (ν. Αττικής). *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 199/Δ/06.03.2003. Διαθέσιμο στο: https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/590920/p.d.-6-3-2003-2003

Ιστότοποι

Ξενόγλωσσοι

Copernicus: Europe's eyes on earth, Land Monitoring Service. Available at: https://land.copernicus.eu/local/urban-atlas

ESPON (European Observation Network for Territorial Development). Available at: https://www.espon.eu/

ESPON-UN. *Cross-border macro-regions*. Available at: https://archive.espon.eu/cross-border-macro-regions

ESPON-UN. *Rural development.* Available at: https://archive.espon.eu/Rural-Development

ESPON-UN. *Urban development*. Available at: https://archive.espon.eu/Urban-Development

EU-Habitat. Available at: https://unhabitat.org/

EUROCITIES. Available at: https://eurocities.eu/

European and Economic and Social Committee. Available at: https://www.eesc.europa.eu/en

European Commission (EC). Available at: https://commission.europa.eu/index_en

European Union. Available at: https://european-union.europa.eu/index_en

European Union Map 2023. Available at: https://mapofeurope.com/eu-map/

European Urban Initiative. Available at: https://www.urban-initiative.eu/

EUROSTAT. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Available at: https://www.oecd.org/

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). *Functional urban areas by country*. Available at: https://www.oecd.org/regional/regional-statistics/functional-urban-areas.htm, RegionStat@oecd.org

Ελληνόγλωσσοι

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) – πρώην ΕΣΥΕ (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος). Διαθέσιμο στο: https://www.statistics.gr/

Υπουργείο Περιβάλλοντος & Ενέργειας (ΥΠΕΝ). Διαθέσιμο στο: https://ypen.gov.gr/

Πηγές εποπτικού υλικού

Εικόνα 7.1: Theodora, 2020a· 2020b.

Εικόνα 7.2: Καραμούζη, 2014· Ευρωπαϊκό Συμβούλιο – Συμβούλιο της ΕΕ, 2023· European Union Map 2023.

Εικόνα 7.3: ΕΠΙΠΑ, 1995-1998· ΟΡΣΠΠΑ (τρίπτυχο έντυπο)· ΖΟΕ Μεσογείων νομού Αττικής (ΦΕΚ 199/Δ/06.03.2003).

8. Κρίσιμα ζητήματα προς διερεύνηση για την αξιοποίηση του οικιστικού δικτύου στη χωρική ανάπτυξη της ελληνικής επικράτειας

Έχοντας θέσει εξαρχής ως κύριο στόχο την επιδίωξη ισχυροποίησης του ελληνικού οικιστικού δικτύου στη βάση μιας πολυκεντρικής ανάπτυξης σε όλα τα επίπεδα και τις κατηγορίες χώρου, αναδεικνύονται δύο κύρια ζητήματα προς διερεύνηση για την αξιοποίηση των ελληνικών πόλεων στην αστική ανάπτυξη. Το πρώτο αφορά την ανάγκη της επανιεράρχησης του ελληνικού οικιστικού δικτύου, ενώ το δεύτερο ζήτημα συνδέεται με τη σημασία ανάδειξης νέων, ισχυρών *αστικών συσχετισμών*, ικανών να παίξουν τον ρόλο ανταγωνιστικών *πόλων ανάπτυξης* σε εθνικό επίπεδο, συμβάλλοντας έτσι στην άμβλυνση των τοπικών και περιφερειακών ανισοτήτων και στην ισχυροποίηση της θέσης της Ελλάδας στο παγκόσμιο, ευρωπαϊκό και μεσογειακό περιβάλλον (κεφ. 8.1 και 8.2). Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη διατύπωση πέντε σταθερών χωρικού σχεδιασμού, οι οποίες αποτελούν προϋπόθεση για τη βέλτιστη αξιοποίηση του οικιστικού δικτύου ως μέσου αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης (κεφ. 8.3).

8.1 Επανιεράρχηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου _ Σύγχρονες προσεγγίσεις και εφαρμογές στον χωρικό σχεδιασμό

Μπορεί οι αντιλήψεις για την τυπολόγηση των πόλεων/οικισμών να έχουν αλλάξει σε διεθνές επίπεδο, και οι αδυναμίες που προκύπτουν από τη σχεδόν αποκλειστική χρήση του πληθυσμιακού μεγέθους ως κύριου κριτηρίου ιεράρχησης/ταξινόμησης να έχουν αναγνωριστεί, η Ελλάδα όμως εξακολουθεί να μην διαθέτει ένα αξιόπιστο πρότυπο τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης. Έτσι, παρά τις έως τώρα προσπάθειες (με ορισμένες να θεωρούνται ιδιαίτερα θετικές όχι μόνο για την εποχή που διατυπώθηκαν αλλά κυρίως επειδή διατηρούν την αξία τους), η τυπολογική ιεράρχηση/ταξινόμηση των πόλεων και οικισμών στην Ελλάδα εξακολουθεί να στηρίζεται σε μεθόδους ξεπερασμένες και να λαμβάνει υπόψη ανεπίκαιρα κριτήρια. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν οι προτάσεις της ΕΣΥΕ και του ΥΧΟΠ του 1984 (νυν ΕΛΣΤΑΤ και ΥΠΕΝ αντίστοιχα), οι οποίες στηρίζονται σε πληθυσμιακά, φυσικά και διοικητικά κριτήρια (κεφ. 9.2).

Από τις πιο σημαντικές προσπάθειες τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης πόλεων και οικισμών, κάποιες έχουν επιχειρηθεί στο πλαίσιο ερευνών και σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού, κατόπιν πρωτοβουλίας πολιτικών κυβερνήσεων. Ως εκ τούτου, η συμβολή των πανεπιστημιακών καθηγητών/ερευνητών αλλά και των μάχιμων πολεοδόμων–χωροτακτών από τον ευρύτερο επαγγελματικό χώρο και τη διοίκηση υπήρξε καταλυτικής σημασίας στην ανάπτυξη της σύγχρονης προβληματικής. Στα δύο υποκεφάλαια που ακολουθούν πραγματοποιείται συνοπτική αναφορά στις πιο αντιπροσωπευτικές προτάσεις τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης στην Ελλάδα (κεφ. 8.1.1 και 8.1.2).

8.1.1 Προτάσεις τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων σε ακαδημαϊκό και επιστημονικό επίπεδο

Από τις σημαντικότερες προτάσεις στην κατηγορία θεωρούνται εκείνες που διατυπώθηκαν στο πλαίσιο:

1. εκπόνησης διδακτορικών διατριβών και μεταδιδακτορικών ερευνών, μεταξύ των οποίων ενδεικτική αναφορά γίνεται στις προσεγγίσεις των καθηγητών Π. Λουκάκη (1976), Κλ. Λεοντίδου-Γεράρδη (1977), L. Wassenhoven (1980) και Γ. Θεοδωρά (2004· 2015α)·
2. ερευνητικών εργασιών και επιστημονικών δημοσιεύσεων με αντικείμενο το σύνολο του ελληνικού οικιστικού δικτύου ή τμημάτων του σε συγκεκριμένες διοικητικές ενότητες (π.χ. ν. Ηλείας, περιφέρεια Ηπείρου και Θεσσαλίας) (Kriesis, 1963· Katochianos & Katochianos, 1967· Κατοχιανού, 1967· 1969· Αραβαντινός και ά., 1967· Καλλιγά, 1969· Nicolacopoulos & Tsouyopoulos, 1976· Βασενχόβεν, 1979α· 1979β· Tsoulouvis, 1998· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005· 2011, Theodora 2020b)·

(α)

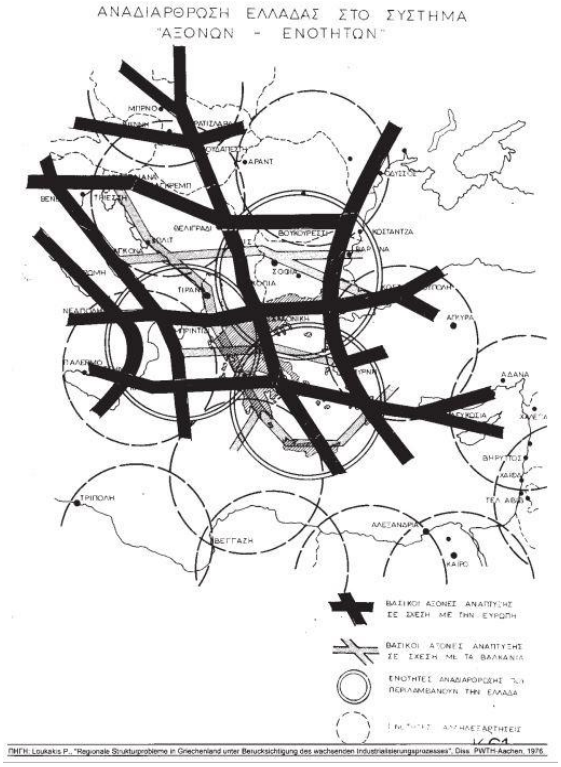

Τυπολόγηση ελληνικού οικιστικού δικτύου.
Διδακτορική διατριβή Π. Λουκάκη (1976)

(β)

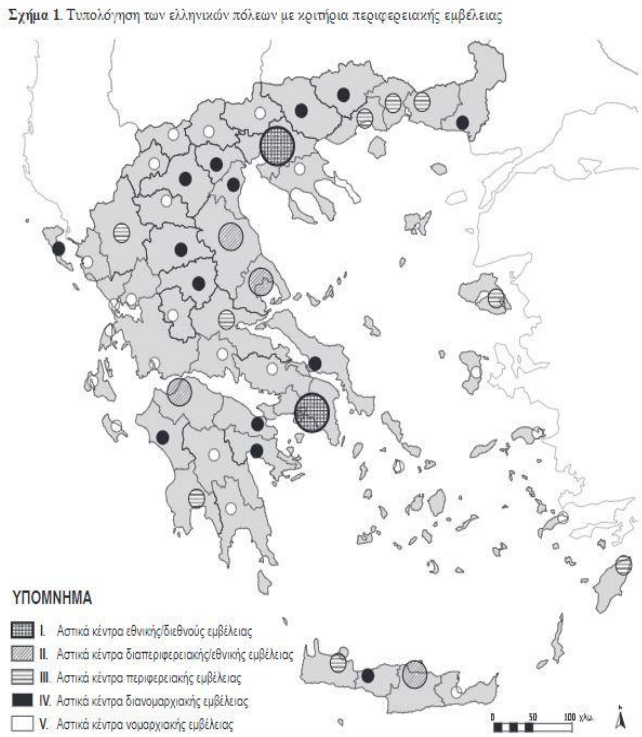

Τυπολόγηση ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ).
Διδακτορική διατριβή Γ. Θεοδωρά (2004)

(γ)

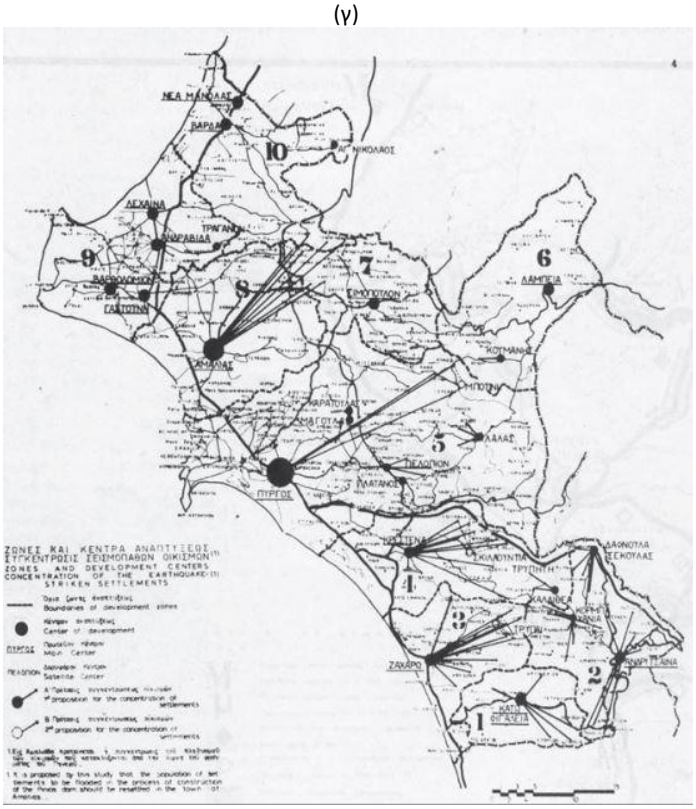

ΕΜΠ-ΣΠΕ (1964-1965) Χωροταξική μελέτη και η οικιστική αναδιάρθρωση του Νομού Ηλείας.

Εικόνα 8.1 *Προσεγγίσεις τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης ελληνικού οικιστικού δικτύου στο πλαίσιο διδακτορικών διατριβών, επιστημονικών δημοσιεύσεων, ερευνητικών προγραμμάτων και χωροταξικών σχεδίων. Πηγή: (α) Loukakis, 1976, (β) Θεοδωρά, 2004· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005, (γ) Aravantinos et al., 1967· ΕΜΠ, 2012.*

3. ερευνητικών προγραμμάτων – μελετών από πανεπιστημιακά ιδρύματα και ερευνητικά ινστιτούτα, μεταξύ των οποίων (κατά χρονολογική σειρά εκπόνησης) του Σπουδαστηρίου Πολεοδομικών Ερευνών (ΣΠΕ) της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών (ΣΑΜ) του ΕΜΠ στη δεκαετία 1960-1970 (Χωροταξικές μελέτες Ηλείας, Πελοποννήσου, Κρήτης και Ηπείρου (του ΙΠΑ (πρόγραμμα ISMERI EUROPA) (**Εικόνες 5.1** και **6.1**), του Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας της ΣΑΜ του ΕΜΠ (ΕΜΠ, 1996: 4.11· 1997· 1998) και του Ινστιτούτου Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) του Πάντειου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών (ΕΜΠ-ΣΠΕ· ΙΠΑ, 1998· 1999α· 1999β· 1999γ)·
4. εκπόνησης χωροταξικών σχεδίων στη διάρκεια των δεκαετιών ‘60, ‘70 και ‘80. Ενδεικτικά αναφέρονται τα Χωροταξικά Σχέδια 1960-1980 για Ήπειρο, Δυτική Πελοπόννησο (πριν το 1960), Λακωνία (1963), Κρήτη και Ηλεία (1965), Πελοπόννησο, δίκτυο μικρών οικισμών (1966), Πέλλα, εθνικό δίκτυο αστικών κέντρων (1967), Ήπειρο και Θεσσαλία (1968), Δράμα (1970), Μύκονο (1971), Εθνικό Χωροταξικό Σχέδιο (1972), Δελφούς, Κέρκυρα, Κεφαλληνία, Πάτμο (1972), Σκύρο, Ζάκυνθο (1973), Αίγινα (1974), Χαλκιδική (1976), Εθνικό Χωροταξικό Σχέδιο (1978) (Ανδρικοπούλου, 2021· Θεοδωρά, 2004) (**Εικόνες 8.2** και **8.3**).

(α)

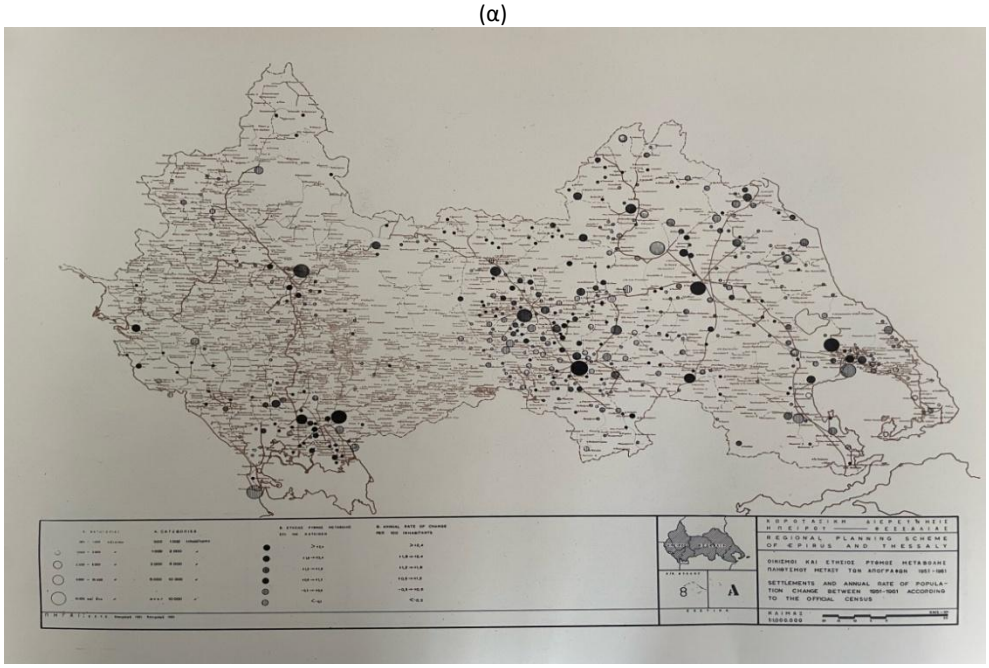

ΕΜΠ-ΣΠΕ _ Ήπειρος–Θεσσαλία: οικισμοί και ετήσιος ρυθμός μεταβολής πληθυσμού μεταξύ των απογραφών 1951-1961 (Χάρτης Α 8).

(β)

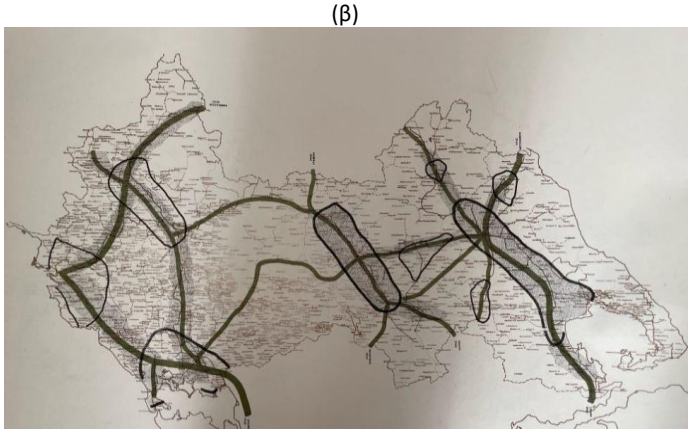

ΕΜΠ-ΣΠΕ _ Ήπειρος–Θεσσαλία: προτάσεις πολεοδομικής αναπτύξεως και οδικών συνδέσεων (Χάρτης Σ 15).

Εικόνα 8.2 *Προσεγγίσεις τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης ελληνικού οικιστικού δικτύου στο πλαίσιο ερευνητικών προγραμμάτων και χωροταξικών σχεδίων: «Χωροταξική διερεύνησις Ηπείρου – Θεσσαλίας» (1971). Πηγή: ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971α.*

(α)

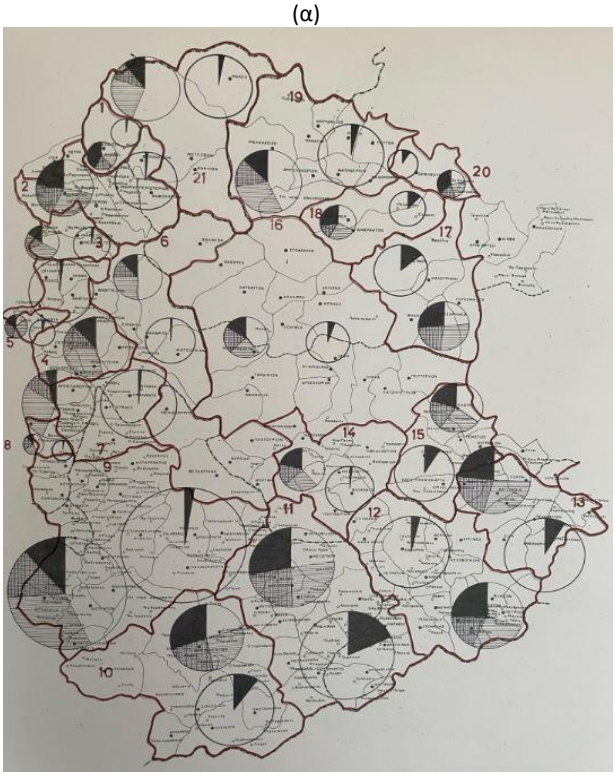

ΕΜΠ-ΣΠΕ (1971) Ήπειρος–Θεσσαλία: συνθήκαι διαβιώσεως: ποσοστό (Α) νοικοκυριών που διαμένουν σε κανονικές κατοικίες επί του συνόλου και ποσοστιαία ανάλυση ποσοστού (Α) ανάλογα με τον δείκτη πυκνοκατοίκησης (δηλ. άτομα ανά δωμάτιο) (Χάρτης ΥΚ 65).

(β)

Ειδική χωροταξική μελέτη νήσων Κεφαλληνίας και Ιθάκης (1992-1998): πρόγραμμα ΥΠΕΧΩΔΕ Envireg: οικιστικό δίκτυο: πόλοι και άξονες ανάπτυξης (σχέδιο Π. Λουκάκη).

(γ)

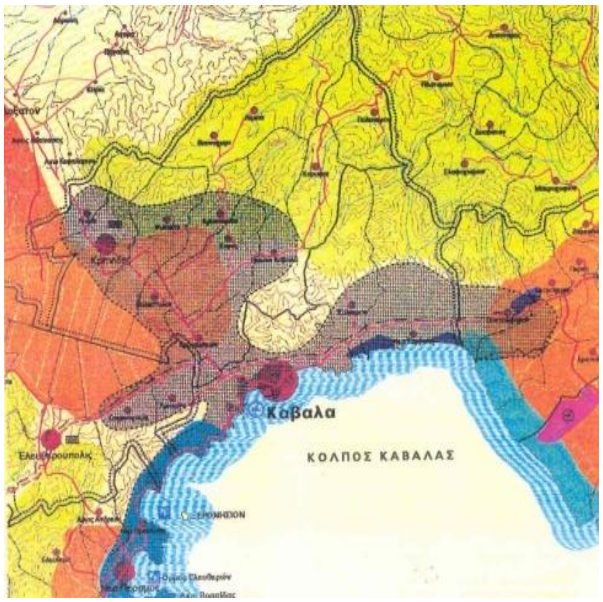

ΕΠΙΠΑ (1996-1997) Μελέτη περιφερειακής ανάπτυξης και χωροταξικής οργάνωσης νομού Καβάλας: οικιστικό δίκτυο της ευρύτερης λειτουργικής περιοχής της Καβάλας (σχέδιο Π. Λουκάκη).

(δ)

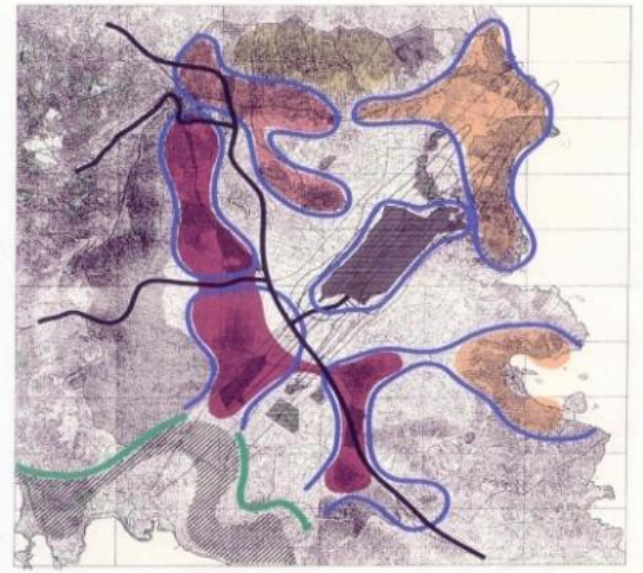

ΕΠΙΠΑ (1995-1998) Οικονομική ανάπτυξη και χωροταξικός σχεδιασμός πεδιάδας Μεσογείων 1995-2020: χωρικές ρυθμίσεις περιοχής αεροδρομίου «Ελευθέριος Βενιζέλος». Τυπολογική ιεράρχηση θυλάκων οικιστικής ανάπτυξης και σενάρια αστικής δυναμικής του οικιστικού δικτύου στην πεδιάδα Μεσογείων (σχέδιο Π. Λουκάκη).

Εικόνα 8.3 *Προσεγγίσεις τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης ελληνικού οικιστικού δικτύου στο πλαίσιο ερευνητικών προγραμμάτων και χωροταξικών σχεδίων: (α) Ήπειρος–Θεσσαλία (1971), (β) Κεφαλλονιά και Ιθάκη (1992-1998), (γ) Καβάλα (1996-1997) και (δ) πεδιάδα Μεσογείων ν. Αττικής (1995-1998) Πηγή: (α) ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971α, (β) Αρχιτεκτονικό–Πολεοδομικό Γραφείο Δ. Κονταργύρης – Α. Λαμπάκις (1992-1998), (γ) ΕΠΙΠΑ, 1996-1997 και (δ) ΕΠΙΠΑ, 1995-1998.*

Αναλυτική αναφορά στα προτεινόμενα κριτήρια και στις μεθοδολογίες τυπολογικής ιεράρχησης/ ταξινόμησης των πόλεων/οικισμών των παραπάνω επιστημονικών οπτικών πραγματοποιείται στο ακόλουθο κεφάλαιο, το οποίο έχει αντικείμενό του τη συνοπτική παρουσίαση της σύγχρονης σχετικής προβληματικής στην Ελλάδα (κεφ. 9).

8.1.2 Προτάσεις τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού

Σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού, η πρώτη πρόταση για την τυπολογική ιεράρχηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου θα επιχειρηθεί στο πλαίσιο εκπόνησης του Εθνικού Χωροταξικού Σχεδίου, το οποίο ανατέθηκε από το Υπουργείο Συντονισμού στο Γραφείο Δοξιάδη το 1972 (Κατοχιανού, 1970· Κύρτσης, 2006· Λουκάκης, 1976α· Μιστριώτης, 2010· Σαρηγιάννης, 2014· ΤΕΕ, 1976· *greekARCHITECTS.gr*).

Μετά το 1975, στη βάση της ελληνικής περιφερειακής πολιτικής, προτείνεται η ριζική αναδιάρθρωση του ελληνικού χώρου. Προς αυτή την κατεύθυνση, ενδιαφέρον έχουν οι προτάσεις που θα διατυπωθούν στο πλαίσιο της αναπτυξιακής πολιτικής και του χωροταξικού σχεδιασμού σε εθνικό επίπεδο. Στην πρώτη ενότητα ανήκουν τα Αναπτυξιακά Προγράμματα 1973-1987 και 1976-1980, ενώ στη δεύτερη εντάσσονται οι προτάσεις των *αντίπαλων πόλεων* (1979) και *ανοικτών πόλεων* (1984) (Λουκάκης, 1976β· 1977· 1979) (**Εικόνες 3.4**, **3.6** και **8.3**).

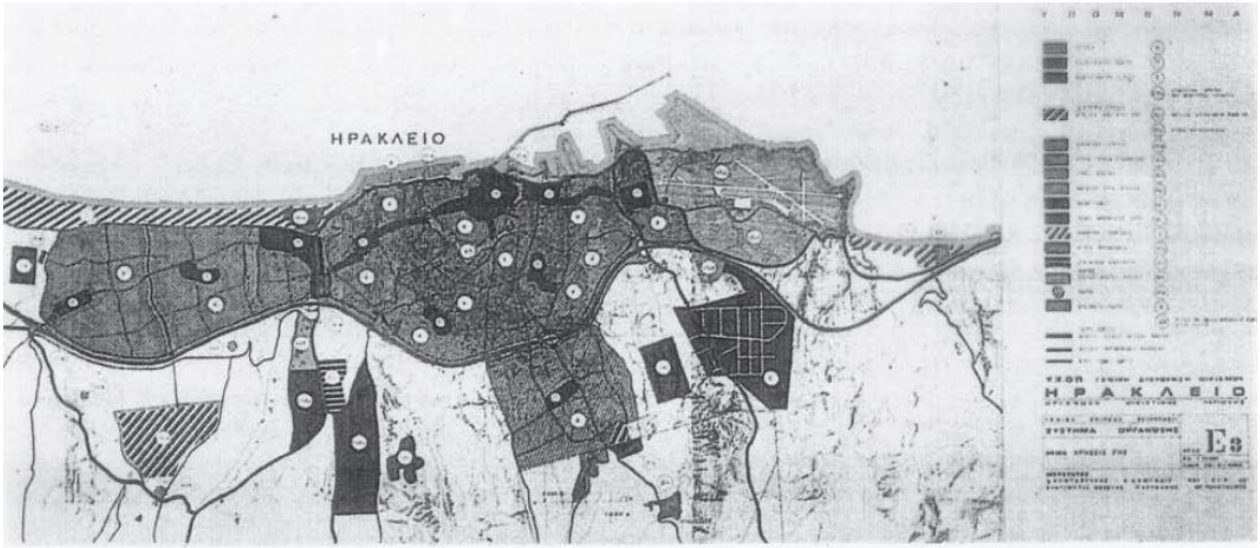

Εικόνα 8.4 *Προσεγγίσεις τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης ελληνικού οικιστικού δικτύου στο πλαίσιο του επίσημου σχεδιασμού: Ηράκλειο Κρήτης ΚΕΠΑ: οργάνωση οικιστικής περιοχής, πρόταση συστήματος οργάνωσης, χρήσεις γης (1980) Πηγή: ΕΜΠ, 2012: 272-273.*

Ειδικότερα σχετικά με τις προτάσεις που ανήκουν στην ενότητα του χωροταξικού σχεδιασμού σε εθνικό επίπεδο σημειώνονται τα εξής: α) Η πρόταση των αντίπαλων πόλεων [rival cities] διατυπώνεται από το Εθνικό Συμβούλιο Χωροταξίας και Περιβάλλοντος (ΕΣΧΠ) και υποστηρίζει την τυπολογική ιεράρχηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου σε τρεις ομάδες οικιστικών κέντρων: τα Κέντρα Εντατικών Προγραμμάτων Αναπτύξεων (ΚΕΠΑ), τα Αστικά Οικιστικά Κέντρα (ΑΣΤΟΚ) και τα Αγροτικά Οικιστικά Κέντρα (ΑΓΡΟΚ) (Υπουργική Απόφαση 9610/1979). β) Η πρόταση των ανοικτών πόλεων διατυπώνεται από το Υπουργείο Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος (ΥΧΟΠ) και προτείνει κατηγοριοποίηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου με κριτήρια πληθυσμιακού μεγέθους και είδους λειτουργικών εξυπηρετήσεων σε πέντε ιεραρχικές βαθμίδες τυπολογικής ταξινόμησης: οικιστικό κέντρο 1ου βαθμού: περιφερειακό κέντρο, 2ου βαθμού: νομαρχιακό κέντρο, 3ου βαθμού: κωμόπολη, 4ου βαθμού: κεφαλοχώρι και 5ου βαθμού: χωριά (κεφ. 9) (Ανδρικοπούλου, 2021).

Η πρόταση των ανοικτών πόλεων θα αξιοποιηθεί στη χωροταξική οργάνωση των νομών της χώρας (1983-1984), θα αποτελέσει το υιοθετούμενο πρότυπο τυπολογικής ιεράρχησης των ελληνικών πόλεων στο πλαίσιο του εθνικού και περιφερειακού σχεδιασμού της χώρας και θα χρησιμοποιηθεί ως μέσο για την εκτίμηση της αστικής δυναμικής του ελληνικού οικιστικού δικτύου τόσο από το Γενικό Πλαίσιο Χωρικού

Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης (ΓΠΧΣΑΑ) και τα Ειδικά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης (ΕΠΧΣΑΑ), όσο και από τα Περιφερειακά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης (ΠΠΧΣΑΑ) της 1ης (2003-2004) και 2ης γενιάς (μετά το 2017· αναθεωρημένα ΠΠΧΣΑΑ) (Ν. 2742/1999). Αυτή η συνθήκη ισχύει έως τώρα, παρά τις δραματικές πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο και τις διαρκείς τροποποιήσεις του εθνικού συστήματος διοίκησης και σχεδιασμού και του σχετικού νομοθετικού πλαισίου που έχουν μεσολαβήσει.

Στη διατύπωση των προτάσεων τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης του ελληνικού οικιστικού δικτύου στο πλαίσιο του επίσημου σχεδιασμού, εξίσου σημαντικό ρόλο με το πληθυσμιακό μέγεθος έχει παίξει η διοικητική αναδιάρθρωση της χώρας, κυρίως λόγω των αλλαγών σε επίπεδο αποκεντρωμένης διοίκησης σε συνδυασμό με τον επιχειρούμενο εκσυγχρονισμό του θεσμικού πλαισίου για τον χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό. Σε αυτή την πορεία, κύριες τομές έχουν αποτελέσει οι σύγχρονοι νόμοι για τη διοικητική αναδιάρθρωση (Ν. 1416/1984, Ν. 1622/1986, Ν. 2218/1994, Ν. 2240/1994, Ν. 2539/1997, Ν. 3852/2010, Ν. 4555/2018) και τον χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό της Ελλάδας (Ν. 2742/1999, Ν. 2508/1997, Ν. 4269/2014, Ν. 4447/2016, Ν. 4546/2018, 4759/2020) (Θεοδωρά. 2004: 552-554· 2014· 2015α· 2018α). Αναφορά στη λογική που διέπει τις παραπάνω προτάσεις τυπολογικής ιεράρχησης (αντίπαλες πόλεις και ανοικτές πόλεις) πραγματοποιείται στο ακόλουθο κεφάλαιο (κεφ. 9) (**Εικόνες 3.4**, **3.6**, **5.8**, **6.1**, **6.3** και **9.1**).

Από την ανασκόπηση που προηγήθηκε, διαπιστώνεται ότι, ως ισχύον πρότυπο τυπολογικής ιεράρχησης του ελληνικού οικιστικού δικτύου σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού —έπειτα από τόσες δεκαετίες, κατά τις οποίες οι συνθήκες και τα αιτήματα έχουν διαφοροποιηθεί δραματικά και εξακολουθούν να αλλάζουν— παραμένει το σύστημα των πέντε βαθμίδων του ΥΧΟΠ του ’84, με τα κριτήρια εκτίμησης της *αστικής δυναμικής* να παραμένουν ασαφή. Έτσι, προκύπτει μια τυπολογική ιεράρχηση που δεν αναδεικνύει τις ιδιαιτερότητες των πόλεων —οι οποίες συνδέονται με το είδος και την ένταση των υποδομών/δραστηριοτήτων υπερτοπικής εμβέλειας— και, ως εκ τούτου, θα μπορούσαν να επηρεάσουν την κεντρικότητα–βαρύτητα της θέσης τους στο οικιστικό δίκτυο της χώρας κι ευρύτερα εκείνου. Πρόκειται για μια συνθήκη που διαιωνίζει τη διατήρηση της ανεπίκαιρης ιεράρχησης, σύμφωνα με την οποία το ελληνικό οικιστικό δίκτυο διακρίνεται σε: α) μητροπολιτικά κέντρα (Αθήνα, Θεσσαλονίκη), β) περιφερειακά κέντρα (έδρες Περιφερειών), γ) νομαρχιακά κέντρα (έδρες Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης), δ) τοπικά κέντρα (έδρες Τοπικής Αυτοδιοίκησης) και ε) λοιπούς οικισμούς (Θεοδωρά, 2014· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005· 2009· 2011) (κεφ. 9) (**Εικόνες 5.8**, **6.1**, **6.3** και **9.1**).

Συμπερασματικά, υποστηρίζεται ότι στο πλαίσιο των σύγχρονων γεωπολιτικών, πολιτικών και κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών/συγκυριών επιβάλλεται η αλλαγή στην αντίληψη για την τυπολογική ιεράρχηση/ταξινόμηση του οικιστικού δικτύου σε όλες τις διαφορετικές κλίμακες. Όμως, για να καταστεί μια τέτοια αλλαγή αποτελεσματική, πρέπει να επιχειρηθεί στο πλαίσιο δύο βασικών παραδοχών. Η πρώτη αφορά την κρισιμότητα συνεκτίμησης των σύγχρονων προκλήσεων στην ανάπτυξη του αστικού χώρου, ενώ η δεύτερη παραδοχή εστιάζεται στην ανάγκη για αξιολόγηση του τρόπου διάχυσης των αστικών υπηρεσιών/λειτουργιών υπερτοπικής σημασίας στην επίδραση της αστικής δυναμικής και στις τάσεις μετεξέλιξής της. Σε αυτή τη λογική βασίζεται η προτεινόμενη τυπολογική ταξινόμηση πόλεων/οικισμών που διατυπώνεται στο Μέρος Δ΄ και η οποία εφαρμόζεται πιλοτικά σε δύο περιπτώσεις χωροταξικής κλίμακας. Η πρώτη αφορά το σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) (1999-2003), ενώ η δεύτερη εστιάζεται στην ειδική κατηγορία των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου (2019-2023) (κεφ. 9, 10 και 11).

8.2 Ανάδειξη αστικών συσχετισμών για τον προσδιορισμό νέων πόλων ανάπτυξης _ Η νέα πρόκληση στον χωρικό σχεδιασμό

Όπως αναφέρεται και στο εισαγωγικό τμήμα του παρόντος κεφαλαίου, για την αξιοποίηση των ελληνικών πόλεων στην αστική ανάπτυξη, εκτός από την ανάγκη επανιεράρχησης του ελληνικού οικιστικού δικτύου, εξίσου σημαντικό θέμα αποτελεί η ανάδειξη ισχυρών *αστικών συσχετισμών*, μέσα από τους οποίους θα προκύψουν νέοι ισχυροί *πόλοι ανάπτυξης* ικανοί να αμβλύνουν τις ανισότητες σε εθνικό επίπεδο και να συμβάλλουν στην ένταξη της χώρας σε ανταγωνιστικά ευρωπαϊκά και διεθνή αστικά δίκτυα.

Στη σημερινή συγκυρία, ο στόχος για διασφάλιση πολυκεντρικής, ισόρροπης χωρικής ανάπτυξης και εταιρικής σχέσης πόλης–υπαίθρου δεν φαίνεται να απορρέει από το θεσμοθετημένο Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης (ΦΕΚ 128/Α/3-7-2008). Έτσι, παρά τις προθέσεις, το

ΓΠΧΣΑΑ το μόνο που κάνει είναι να εξορθολογίζει και να συνθέτει το υφιστάμενο ιεραρχημένο σύστημα πόλεων και οικισμών (Θεοδωρά, 2015α· 2015β· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005· 2011). Αυτή η διαπίστωση επιβεβαιώνεται, αφού το ΓΠΧΣΑΑ δεν τοποθετείται σαφώς ως προς τα τρία ακόλουθα κρίσιμα θέματα:

- ✓ Δεν δίνει το αντίστοιχο περιεχόμενο στους *άξονες ανάπτυξης*, στους *πόλους ανάπτυξης* και στις *πύλες εισόδου–εξόδου* της χώρας.
- ✓ Δεν αντιμετωπίζει την πολυκεντρικότητα ως ένα σύστημα ισορροπίας και σε υποκείμενα επίπεδα σχεδιασμού, δηλαδή σε δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο και στο επίπεδο της πόλης και των επιμέρους τμημάτων της.
- ✓ Δεν προβάλλει την εταιρική σχέση πόλης–υπαίθρου ως παράμετρο που οφείλει να απασχολήσει από το εθνικό επίπεδο έως τα επιμέρους υποσυστήματα του οικιστικού δικτύου.

Η απουσία σαφούς τοποθέτησης στα παραπάνω ζητήματα οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι στο ΓΠΧΣΑΑ δεν συμπεριλαμβάνονται ορισμοί εννοιών ή/και σχέσεων, ούτε προσδιορίζονται σαφή κριτήρια για τη διασφάλιση αξιόπιστης αξιολόγησης της αναπτυξιακής βαρύτητας των πόλεων και, κατ' επέκταση, της κεντρικότητας–βαρύτητας της θέσης τους στο οικιστικό δίκτυο. Έτσι, δημιουργούνται προβλήματα εντοπισμού νέων ανταγωνιστικών *αστικών συσχετισμών* και εκτίμησης των διαφαινόμενων προοπτικών συγκρότησής τους. Ταυτόχρονα, απαντήσεις δεν δίνονται ούτε στα Περιφερειακά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης (ΠΠΧΣΑΑ), με συνέπεια να ενισχύονται περαιτέρω τα προβλήματα στην ανάδειξη νέων αστικών συσχετισμών σε τοπικό και δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο (**Εικόνα 5.8**, **6.1** και **6.3**).

Ένα ακόμα σημαντικό κενό στη λογική που διέπει την εκτίμηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου στα εργαλεία χωρικού σχεδιασμού (στο πλαίσιο του επίσημου σχεδιασμού) που δημιουργεί πολλά προβλήματα στην πράξη, είναι ότι η εκτίμηση της βαρύτητας των πόλεων/οικισμών και των δυνατοτήτων τους να συγκροτούν *αστικούς συσχετισμούς* δεν μπορεί να βασίζεται στην εκάστοτε ισχύουσα διοικητική οργάνωση (διοικητικά όρια) και στους περιορισμούς που εκείνη θέτει (οργάνωσης, λειτουργίας, αρμοδιοτήτων φορέων κ.ά.). Αντίθετα, σε μια εποχή διαρκώς εντεινόμενης δικτυακής οργάνωσης των υποδομών/δραστηριοτήτων/υπηρεσιών, πρέπει να απασχολήσει μια λογική διαπεριφερειακής προσέγγισης της *αστικής δυναμικής*, που θα στηρίζεται στην αναζήτηση νέων τρόπων χάραξης–υλοποίησης του δια/ενδοπεριφερειακού σχεδιασμού, ακόμα και αν μια τέτοια επιλογή μπορεί να δημιουργεί δυσκολίες στην ανάπτυξη συνεργασιών, χρηματοδότησης και λήψης αποφάσεων. Η αντιμετώπιση αυτών των δυσκολιών αποτελεί μια από τις βασικές προκλήσεις για τον χωρικό σχεδιασμό, η οποία πρέπει να αντιμετωπιστεί άμεσα μέσα από τον προσδιορισμό νέων δομών διακυβέρνησης, γιατί ο χώρος είναι ενιαίος και τα προβλήματα που αντιμετωπίζει είναι σε μεγάλο βαθμό κοινά ή ανάλογα (κεφ. 2 και 3).

Με βάση όσα προηγήθηκαν, διαπιστώνεται ότι για τη βέλτιστη αξιοποίηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου στην αναπτυξιακή πολιτική απαιτείται συνεργασία μεταξύ πολιτικών κυβερνήσεων και στο επίπεδο των πόλεων. Όμως, για την επιτυχή υλοποίηση ενός τέτοιου εγχειρήματος πρέπει:

1. να επανακαθοριστούν αναπτυξιακά το επιθυμητό μέγεθος καθώς και τα χωρολειτουργικά όρια των μητροπολιτικών περιοχών αλλά και των υπόλοιπων πόλεων (δηλ. των μεγάλων και των μεσαίου/μικρότερου μεγέθους): βασικοί παράγοντες επανακαθορισμού αποτελούν η δομή, η έκταση αλλά και τα χαρακτηριστικά της *αστικοποίησης*, ο πληθυσμός, η απασχόληση, η συσχέτιση των χρήσεων αλλά και η ένταση της χωρικής τους συγκέντρωσης, καθώς και το πρότυπο κατοίκησης·
2. να οριστούν ευρύτερες λειτουργικές περιοχές *αστικής διάχυσης* και οργάνωσης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στις μητροπολιτικές περιφέρειες και πόλεις: δηλαδή, να προσδιοριστούν οι ευρύτερες χωρολειτουργικές ζώνες συγκέντρωσης υποδομών παραγωγής, παροχής τεχνογνωσίας, υπηρεσιών και εμπορικών εξυπηρετήσεων και κατοικίας, και ταυτόχρονα να επιχειρηθεί η αναδιάρθρωση των νέων αυτών αστικών ενοτήτων, έτσι ώστε να κατορθώσουν και αυτές να αποκτήσουν τις όποιες μεταξύ τους αναγκαίες οριζόντιες σχέσεις (π.χ. οικονομικές, ιστορικές, κοινωνικές, λειτουργικές κ.ά.)·

3. να αναζητηθούν νέοι, ισχυροί *αστικοί συσχετισμοί* σε περιφερειακό επίπεδο μέσα από την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας μεταξύ πόλεων και οικισμών, επιδίωξη που προϋποθέτει την άμεση προώθηση ενός συνολικού σχεδιασμού για τη χωροθέτηση και την οργάνωση συμπληρωματικών ή/και νέου τύπου υπηρεσιών/υποδομών και λειτουργιών στις πόλεις των αστικών και των αγροτικών περιοχών (όπως διοίκησης, μεταφορών, κοινωνικο-πολιτιστικού χαρακτήρα, εκπαίδευσης–έρευνας–τεχνολογίας κ.ά.).

Σε αυτό το πλαίσιο της προβληματικής που αναπτύχθηκε, υποστηρίζεται πως στον βαθμό που θα καταστεί εφικτή μια πιο ισόρροπη αναδιάταξη του οικιστικού δικτύου μέσα από την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας μεταξύ των πόλεων, θα διασφαλιστεί ο περιορισμός των πιο προβληματικών περιοχών και θα αυξηθεί η πιθανότητα ενσωμάτωσή τους σε ευρύτερα αναπτυξιακά σύνολα της χώρας. Ταυτόχρονα, εφόσον υλοποιηθεί η προσέγγιση των προγραμματικών φυσικών μεγεθών για την κατοικία, την εργασία, τις υπηρεσίες, και την αναψυχή μέσα στις πόλεις αλλά και στους λοιπούς οικισμούς (ως αποτέλεσμα του προσδιορισμού των πραγματικών οικονομικο-κοινωνικών αναγκών) μπορεί, πιο αξιόπιστα, να πραγματοποιηθεί ο έλεγχος των χρήσεων γης, μέσα από τον οποίο θα μπορέσει να διασφαλιστεί μια πιο βιώσιμη διαχείριση του εξωαστικού μη δομήσιμου χώρου όχι μόνο ως ενός στοιχείου προστασίας αλλά και ως στοιχείου που ενσωματώνεται με οικονομικούς και ανταποδοτικούς όρους στον προς ανάπτυξη αστικό χώρο (Θεοδωρά, 2004· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2011· Λουκάκης, 2017).

8.3 Βασικές σταθερές προσέγγισης των κρίσιμων ζητημάτων χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού

Από τη μελέτη του ελληνικού οικιστικού δικτύου που πραγματοποιήθηκε διαπιστώνεται ότι παραμένουν ζητούμενα:

1. ο ορισμός του διεθνούς ρόλου των ελληνικών πόλεων (είδος, περιεχόμενο και δυναμική). Παρά την προτεραιότητα που δίνεται στον ορισμό του διεθνούς ρόλου των μητροπολιτικών περιοχών Αθήνας και Θεσσαλονίκης, εξίσου σημαντική θεωρείται η αναζήτηση του διεθνούς ρόλου πόλεων της περιφέρειας (ανεξαρτήτως πληθυσμιακού μεγέθους ή θέσης στη διοικητική δομή της χώρας), ειδικά πόλεων που λειτουργούν ως κύριες πύλες εισόδου–εξόδου ή διαθέτουν υποδομές/δραστηριότητες/υπηρεσίες υπερτοπικής εμβέλειας σε ανταγωνιστικούς τομείς της οικονομίας (μεταφορές, ενέργεια, εκπαίδευση, τουρισμός κ.ά.)·
2. η ανάδειξη νέων ισχυρών αξόνων και πόλων ανάπτυξης σε εθνικό επίπεδο, οι οποίοι να μπορούν να λειτουργήσουν ανταγωνιστικά ως τμήματα διεθνών-ευρωπαϊκών δικτύων. Ρόλο κλειδί σε αυτή την κατεύθυνση παίζουν κυρίως τα δίκτυα μεταφορών, επικοινωνιών, γνώσης, έρευνας, καινοτομίας και ενέργειας·
3. η αναδιάρθρωση και ο εκσυγχρονισμός των παραγωγικών τομέων και του εμπορίου σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο (όπως: γεωργία, μεταποίηση, τουρισμός, καινοτόμες δράσεις, κ.ά.) και η συνδυασμένη ανάπτυξή τους με ισχυρούς κόμβους μεταφορών και επικοινωνιών για την οργάνωση βιώσιμων *πόλων ανάπτυξης*, πάνω στους οποίους θα μπορούσε να αρθρωθεί και ο υπόλοιπος αστικός και μη αστικός χώρος της χώρας·
4. η συγκρότηση ενός σύγχρονου αστικού προτύπου ζωής στο οικιστικό δίκτυο της χώρας, σε αστικές και σε αγροτικές περιοχές· και
5. η διασφάλιση βιώσιμου φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος με σεβασμό στην ταυτότητα των τόπων και στην ποιότητα και στην ανθεκτικότητα των τοπίων και των τοπικών κοινωνιών.

Σε αυτό το πλαίσιο της προβληματικής, κύριες σταθερές χωρικού σχεδιασμού για βέλτιστη αξιοποίηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου στο πλαίσιο χάραξης βιώσιμης αστικής και περιφερειακής πολιτικής σε εθνικό επίπεδο αποτελούν (Θεοδωρά, 2004· 2015α· 2016· 2017· 2018α· 2018γ· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005· 2011· Massey, 1991· Theodora, 2019· 2020a· 2020b· UN-Habitat):

α) Η αποσαφήνιση του περιεχομένου και των διαστάσεων των όρων και των εννοιών που συνδέονται, άμεσα ή έμμεσα, με τον χωρικό σχεδιασμό και την αστική ανάπτυξη και ο προσδιορισμός των επιπέδων των μεταξύ τους συσχετισμών στο πλαίσιο της επιδιωκόμενης χωρικής οργάνωσης και ανάπτυξης.

Η αποσαφήνιση όρων και εννοιών που συνδέονται, άμεσα ή έμμεσα, με την αναπτυξιακή πολιτική και τον χωρικό σχεδιασμό και η επανεξέταση (ακόμα και ο επανακαθορισμός) των μεταξύ τους σχέσεων αποτελούν βασική προϋπόθεση για τη διασφάλιση και καθιέρωση του αναγκαίου κώδικα κατανόησης και επικοινωνίας. Σε αυτή την κατηγορία ιδιαίτερη κρισιμότητα, μεταξύ άλλων, έχουν οι όροι/έννοιες αστικός, περιαστικός, ημιαστικός, προαστιακός, μη αστικός χώρος, αστική ανάπτυξη, βιωσιμότητα, ανθεκτικότητα και φέρουσα ικανότητα. Η προσέγγιση και αποσαφήνιση των συγκεκριμένων όρων και εννοιών θα βοηθήσει στη βέλτιστη οργάνωση ενός πλαισίου συζήτησης και προβληματισμού για τη δικτύωση των πόλεων και τη σημασία τους στη βιώσιμη αστική-περιφερειακή ανάπτυξη.

Εξίσου σημαντική προϋπόθεση για τη βέλτιστη αξιοποίηση της *αστικής δυναμικής* στην αστική ανάπτυξη αποτελεί η επανεκτίμηση του περιεχομένου του *άξονα ανάπτυξης* και του *πόλου ανάπτυξης* στο πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών, οι οποίες επιβάλλουν απομάκρυνση από την οπτική ταύτιση του *αναπτυξιακού άξονα* με τα δίκτυα μεταφορών (δηλ. οδικά, σιδηροδρομικά, θαλάσσια, εναέρια) και του *αναπτυξιακού πόλου* με τα κέντρα πόλεων ή/και γειτονιών ή πυρήνων παραγωγής, υπηρεσιών, εκπαίδευσης, έρευνας και καινοτομίας. Ο άξονας ανάπτυξης και ο πόλος ανάπτυξης συγκροτούν ευρύτερες έννοιες με πολύπλοκες δομές και έντονη ποικιλομορφία περιεχομένου, δυναμικής και λειτουργικής εμβέλειας (δηλ. *ακτίνας επιρροής*). Ως εκ τούτου, ο χωρικός προσδιορισμός των αξόνων ανάπτυξης και των πόλων ανάπτυξης (δηλ. θέση, όρια, μορφή, δομή, χαρακτηριστικά κ.ά.) δεν μπορεί να γίνει με επιτυχία αν δεν προηγηθούν εντοπισμός, αξιολόγηση και μέτρηση των σχέσεων που αναπτύσσουν οι πόλεις τόσο μεταξύ τους, όσο και με το οικιστικό δίκτυο που αναπτύσσεται στις ευρύτερες περιοχές τους, με δείκτες (ποσοστικούς/ποιοτικούς) που αποκωδικοποιούν/ερμηνεύουν ροές ανθρώπων, αγαθών και κεφαλαίου. Οι δείκτες αυτοί συνδέονται κυρίως με τη δομή της παραγωγής και οικονομίας, την προσβασιμότητα και δικτύωση (δίκτυα μεταφορών, επικοινωνιών, ενέργειας κ.ά.), τη γνώση και τα κέντρα λήψης απόφασης. Προς αυτή την κατεύθυνση καταλυτικό ρόλο παίζει η διασφάλιση της εναρμόνισης με τις εκάστοτε αναπτυξιακές, χωρικές και τομεακές ευρωπαϊκές πολιτικές (Δεμαθάς, 1995· 2004· 2015· Θεοδωρά, 2004· 2014· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2009· 2011· 2013· Theodora, 2022).

β) Ο προσδιορισμός των κριτηρίων τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης του οικιστικού δικτύου της χώρας και αξιολόγησης της πολικότητας και της κεντρικότητάς του σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο.

Στο πλαίσιο των διεθνών εξελίξεων, η ιεράρχηση των πόλεων/οικισμών πρέπει να επιχειρείται μέσα από μια οπτική που θα εστιάζεται στην εκτίμηση της υπερτοπικής τους εμβέλειας, συνεκτιμώντας κριτήρια πέραν εκείνου —και συχνά μοναδικού— της πληθυσμιακής συγκέντρωσης. Με άλλα λόγια, η ιεράρχηση του οικιστικού δικτύου πρέπει να βασίζεται σε μια πιο πολυκριτηριακή προσέγγιση της θέσης, του μεγέθους και της δυναμικής των πόλεων/οικισμών στον χωρικό σχεδιασμό (χωροταξικό, πολεοδομικό), δίνοντας ανάλογη σημασία σε ποσοτικές και σε ποιοτικές μεταβλητές με κοινωνικο-οικονομική, πολιτιστική και χωρική διάσταση. Εξίσου σημαντικός είναι ο προσδιορισμός των βασικών πόλων ανάπτυξης σε εθνικό επίπεδο μέσα και από τον προσδιορισμό του εύρους της χωρικής εμβέλειας των πόλεων (*ακτίνα επιρροής*) και της αξιολόγησης των δυνατοτήτων τους να αναπτύσσουν σχέσεις συνεργασίας από τις οποίες θα αναδύονται ισχυροί *αστικοί συσχετισμοί*. Όπως θα δούμε στα ακόλουθα κεφάλαια με αντικείμενο τη διατύπωση και πιλοτική εφαρμογή της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης στο σύνολο των πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) της χώρας και στα μικρά ακριτικά νησιά του Αιγαίου, η *αστική δυναμική* του οικιστικού δικτύου συνδέεται με χωρικά κριτήρια τα οποία σχετίζονται (άμεσα ή έμμεσα) με τον σχεδιασμό των δικτύων υποδομών, κυρίως σε τομείς της διοίκησης, της παραγωγής/υπηρεσιών, των μεταφορών, της ενέργειας, της εκπαίδευσης και έρευνας και του τουρισμού. Ο σχεδιασμός αφορά την επιλογή θέσης (χωροθέτηση), τα μεγέθη και τις δικτυώσεις των υποδομών (κεφ. 9, 10, 11) (Βασενχόβεν, 1979α· 1979β· Θεοδωρά, 2004· 2015α·

2018α· 2018β· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005· 2009· 2011· 2013· Κατοχιανού, 1969· Λεοντίδου-Γεράρδη, 1977· Loukakis, 1976· Theodora, 2001· Wassenhoven, 1980).

γ) Η αντιμετώπιση της αστικής ανάπτυξης στη βάση της ισότιμης συνεκτίμησης του φυσικού σχεδιασμού και του κοινωνικο-οικονομικού προγραμματισμού.

Η συζήτηση για την αστική ανάπτυξη και την αξιολόγηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου πρέπει να ξεπεράσει το επίπεδο του φυσικού σχεδιασμού και να εμπλουτιστεί με δυναμικά κοινωνικο-οικονομικά, πολιτιστικά και λοιπά στοιχεία ικανά να αναδείξουν: α) τις διαστάσεις της ανάπτυξης των πόλεων και των αστικών δικτύων στα ποικίλα χωρικά επίπεδα και β) τις τάσεις μετεξέλιξης των σχέσεων που αναπτύσσουν οι πόλεις λόγω της συσχέτισης παραμέτρων που συνδέονται με την ανάπτυξη των υποδομών/δραστηριοτήτων στον χώρο (θέση, είδος, μέγεθος, βαθμός συγκέντρωσης κ.ά.) και τη δυναμική των ροών που προκύπτουν από τις σχέσεις εξάρτησης και αλληλεξάρτησης των πόλεων (ανθρώπων, αγαθών, κεφαλαίου κ.ά.) (Θεοδωρά, 2004· 2014· 2015α· 2017· 2018α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005· 2009· 2011· 2013· Παπαδασκαλόπουλος, 2009· 2016· Παπαδασκαλόπουλος & Χριστοφάκης, 2002· Χριστοφάκης, 2001· 2007· Theodora, 2022).

δ) Η διατύπωση των αστικών πολιτικών με τρόπο ώστε να αποκτήσουν μια νέα, ακόμα πιο ρεαλιστική βάση με σκοπό να μπορούν να προσφέρουν πληρέστερα εργαλεία σχεδιασμού για την οργάνωση και ανάπτυξη του αστικού χώρου.

Προς αυτή την κατεύθυνση έχουν ξεκινήσει —κυρίως μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1990— προσπάθειες που εκφράζονται μέσα από τη διατύπωση προγραμμάτων τοπικής ανάπτυξης, οι οποίες συνοδεύονται από την ταυτόχρονη συγκρότηση ισχυρών αποκεντρωμένων αυτοδιοικητικών μονάδων (δηλ. νέων δήμων, αιρετών περιφερειακών ενοτήτων και περιφερειών) και μια έντονη δραστηριοποίηση με στόχο τον εκσυγχρονισμό του θεσμικού πλαισίου για τον χωρικό σχεδιασμό μέσα από συνεχείς τροποποιήσεις (Ν. 2508/97 και Ν. 2742/99· από το 2014 έως το 2020: Ν. 4269/2014, Ν. 4447/2016, Ν. 4546/2018, Ν.4759/2020), με τη συζήτηση να βρίσκεται σε εξέλιξη (κεφ. 5.2 και 8.1). Υπό αυτές τις συνθήκες μετάβασης σε ένα σύγχρονο ολοκληρωμένο εθνικό σύστημα διοίκησης, αναπτυξιακού προγραμματισμού και σχεδιασμού, όπου ακόμα διαπιστώνονται κενά και ασάφειες που δημιουργούν πολλαπλά προβλήματα σε επίπεδο εφαρμογής και παρακολούθησης, υποστηρίζεται πως για τη διασφάλιση ενός ολοκληρωμένου πλαισίου χωρικής ανάπτυξης και την ανάδειξη νέων ανταγωνιστικών *αξόνων ανάπτυξης* και *πόλων ανάπτυξης* σε εθνικό επίπεδο απαιτούνται η άμεση επανεκτίμηση και ο εμπλουτισμός των κριτηρίων για την αξιολόγηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου και η επαναξιολόγηση των υφιστάμενων μεθόδων και μεθοδολογιών τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης των πόλεων/οικισμών (Δεμαθάς, 2004· 2015· Θεοδωρά, 2004· 2014· 2015α· 2015β· 2018α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005· 2009· 2011· 2013· Λουκάκης, 1997· 2017).

ε) Η διασφάλιση των απαραίτητων βελτιώσεων σε επίπεδο χωρικής διακυβέρνησης ώστε να καταστεί δυνατή η αντιμετώπιση του σχεδιασμού στο πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών και συγκυριών.

Η λογική που διέπει τη συγκεκριμένη κρίσιμη σταθερά χωρικού σχεδιασμού αφορά την ανάγκη ανασυγκρότησης του ελληνικού οικιστικού δικτύου μέσα από την οργάνωση ανταγωνιστικών χωρικών υποσυστημάτων με τη μορφή μικροπεριφερειών προγραμματισμού που προκύπτουν από συνεργασία διοικητικών δομών σε δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζεται πως μόνο μέσα από τη συγκρότηση ισχυρών χωρικών ενοτήτων σχεδιασμού/παρέμβασης που προκύπτουν από κατάλληλα οργανωμένες διαδημοτικές συνεργασίες, συνενώσεις διοικητικών περιφερειών ή/και περιφερειακών ενοτήτων (ΠΕ) θα μπορέσει (με μεγαλύτερη ασφάλεια) να διασφαλιστεί το απαραίτητο ευρύτερο χωρολειτουργικό πλαίσιο εντός του οποίου θα επιχειρείται ο σχεδιασμός, με τρόπο ώστε να αποτρέπονται (ή να περιορίζονται) οι πιθανότητες αναντιστοιχιών μεταξύ των χωρικών επιπέδων. Σε αυτή τη βάση, καταλυτική σημασία έχουν η επανεξέταση του ρόλου των διοικητικών δομών και η κατανομή των αρμοδιοτήτων τους κατά τη διαδικασία του σχεδιασμού (Βασενχόβεν, 2010· 2022· 2023· Θεοδωρά, 2004· 2014· 2015α· 2018α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2009· 2011· 2013· Λουκάκης, 2017· Theodora, 2022· Wassenhoven, 2018· 2022).

Εν κατακλείδι, διαπιστώνεται το διαρκώς εντεινόμενο ερευνητικό ενδιαφέρον που παρουσιάζουν η αξιολόγηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου και η τυπολογική ιεράρχηση/ταξινόμηση των πόλεων και οικισμών σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης των υποδομών, δραστηριοτήτων και λειτουργιών, σε μια συγκυρία όπου οι κυβερνήσεις των κρατών επιδιώκουν οργανική ένταξη των οικιστικών δικτύων τους στο διεθνές αστικό σύστημα ως προϋπόθεση βιώσιμης αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης (Μέρη Α΄, Β΄ και Γ΄).

Αντί επιλόγου

Αντικείμενο του Μέρους Γ΄ είναι η κατανόηση των κυριότερων προσδιοριστικών παραγόντων διαμόρφωσης του ελληνικού οικιστικού δικτύου, καθώς και η προσέγγιση των βασικών δομικών χαρακτηριστικών του σε συνδυασμό με την παρακολούθηση των σύγχρονων τάσεων μετεξέλιξης της δομής και της δυναμικής του. Μέσα από αυτή την πολυσυνθετική μελέτη του ελληνικού οικιστικού δικτύου αναδείχθηκαν δύο κρίσιμα ζητήματα προς περαιτέρω διερεύνηση για την αξιοποίησή του στη χωρική ανάπτυξη της ελληνικής επικράτειας. Το πρώτο ζήτημα αφορά την ανάγκη της επανιεράρχησης του ελληνικού οικιστικού δικτύου, και το δεύτερο τη σημασία ανάδειξης ισχυρών *αστικών συσχετισμών* ικανών να αναλάβουν τον ρόλο ανταγωνιστικών *πόλων ανάπτυξης* με στόχο την ισόρροπη πολυκεντρική ανάπτυξη της Ελλάδας.

Στο ευρύτερο πλαίσιο της προβληματικής που θέτουν τα παραπάνω δύο ζητήματα σε επίπεδο χωρικού σχεδιασμού βασίζεται το κεφάλαιο που ακολουθεί με αντικείμενο την παρουσίαση της ελληνικής εμπειρίας και πρακτικής σε θέματα τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων και οικισμών (κεφ. 9). Η προσέγγιση του θέματος επιχειρείται στη βάση δύο αλληλοτροφοδοτούμενων ερευνών. Η πρώτη έρευνα προβάλλει και αξιοποιεί την έως τώρα γνώση σε ακαδημαϊκό/επιστημονικό επίπεδο, ενώ η δεύτερη έρευνα μελετά την εμπειρία σε επίπεδο εφαρμογής στο πλαίσιο του επίσημου σχεδιασμού και των θεμάτων που προκύπτουν στην πράξη.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Aravantinos, A., Desyllas, N., Kontargyris, D., Lampakis, A. & Loukakis, P. (1967) “Regionalplanung und Vorschlag für eine Siedlungsumordnung im Raum Ilia(Elis) im West-Peloponnes”. *Die Erde*, 4, 281-291.

Friedmann, J. (1975) “The spatial organization of power in the development of urban systems”. In: J. Friedmann & W. Alonso (eds.), *Regional policy.* Cambridge, Mass.: The MIT Press, 266-303.

Friedmann, J. & Alonso, W., eds. (1969) *Regional development and planning: introduction.* Cambridge, Mass.: The MIT Press.

Furtado, C. (1971) *Development and underdevelopment*. London: University of California Press.

Getimis ,P. & Kafkalas, G., eds. (1993) *Urban and regional development in the new Europe*. Athens: Topos.

greekARCHITECTS.gr (n.d.). Αφιέρωμα.

Hall, P. (1977) *The world cities.* London: Weidenfeld and Nicolson.

Hall, P. (1988) *Cities of tomorrow.* Oxford: Blackwell.

Kanter, R.M. (1995) *World class: thriving locally in a global economy.* New York: Simon & Schuster Publishers.

Katochianou, D. & Katochianos, N. (1967) *Planning the development of metropolises in the framework of the national system of urban centers: a case study of Greece:* Toronto: Bureau of Municipal Research.

Kriesis, A. (1963) *A regional planning scheme for a country under development.* Patras: Service for the Regional Development of the Peloponnese, Ministry of Co-ordination.

Kunzmann, K.R. & Wegener, M. (1991a) *The pattern of urbanization in Western Europe 1960-1990.* Dortmund: DG XVI of EEC.

Lipietz, A. (1980) “The structuration of space, the problem of land, and spatial policy”. In J. Carney, R. Hudson & J. Lewis (eds.), *Regions in crisis.* London: Palgrave Macmillan, 60-75.

Loukakis, P. (1976) *Regionale Strukturprobleme in Griechenland unter Berücksichtigung des wachsenden Industrialisierungsprozesses.* Diss. RWTH Aachen.

Massey, D. (1991) "A global sense of place". *Marxism Today*, 38, 24-29.

McNeill, W.H. (1978) *The metamorphosis of Greece since World War I.* Chicago: University of Chicago Press.

Mouzelis, N. (1978) *Modern Greece: facts of underdevelopment.* London: Macmillan.

New Local Government Network (NLGN) for Local Trust (2020) *Towards resilience: redesigning our systems for a better future, trusting local people.* Available at: https://localtrust.org.uk/insights/research/towards-resilience/

Nicolacopoulos, I. & Tsouyopoulos, G.S. (1976) "Structural aspects of the network of Greek cities". *The Greek Review of Social Research*26, 54-65.

Tagliaventi, G. & O'Connor, L. (1992) *A vision of Europe.* Florence: Alinea.

Theodora, Y. (2001) *Review and Evaluation of SEPTA's current performance*. Independent study (Tomazinis, A.).

Theodora, Y. (2020b) "Tracing sustainable island complexes in response to insularity dilemmas: methodological considerations". In: O. Gervasi, B. Murgante, S. Misra, C. Garau, I. Blečić, D. Taniar, B.O. Apduhan, A.M.A.C. Rocha, E. Tarantino, C.M. Torre & Y. Karaca (eds.), *Computational Science and Its Applications – ICCSA 2020: 20th International Conference, Cagliari, Italy, July 1-4, 2020, Proceedings, Part VII*. Cham: Springer, 278-293. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-58820-5_22

Theodora, Y., ed. (2022) *Regional Unit of Piraeus* [e-book]. Athens: National Technical University of Athens, School of Architecture, Department of Urban and Regional Planning, Spatial Planning and GIS Laboratory. Available at: https://service.eudoxus.gr/search/file/11/full-112690211.pdf

Tsoulouvis, L. (1998) "Planning the urban system and new forms of inequality in Greek cities". *Progress in Planning*, 50(1), 3-74.

UNESCO (1972) *The World Heritage Convention*. Available at: http://whc.unesco.org/en/convention/UNESCO

UN-HABITAT (c2024) *For a better urban future.* Available at: https://unhabitat.org/

United Nations (UN) (2015d) *Transforming our world: the 2030 Agenda for sustainable development*. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September. New York: UN.

Wassenhoven, L. (1980) *The settlement system and socio-economic formation: the case of Greece.* PhD thesis. University of London, London School of Economics and Political Science.

Wassenhoven, L. (2000) *The EU compendium of spatial planning systems and policies: Greece*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Wassenhoven, L. (2018) *The ancestry of regional spatial planning: a planner's look at history.* Dordrecht: Springer.

Wassenhoven, L. (2022) *Compromise planning: a theoritical approach for a distant corner of Europe.* Dordrecht: Springer.

Wheeler, S. (2013*) Planning for sustainability: create livable, equitable and ecological communities.* 2nd ed. London and New York: Routledge / Taylor & Francis Group. Available at: https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203134559/planning-sustainability-stephen-wheeler

World Economic Forum (2019) *The global risks report 2019.* 14th ed. Available at: https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2019

Ελληνόγλωσση

Ανδρεάδης, Σ. (1966) «Η περιφερειακή ανάπτυξη και η συγκρότηση αστικού δικτύου στην Ελλάδα». *Κοινωνιολογική Σκέψη*, 2, 153-175.

Ανδρικοπούλου, Ε. (2010) «Πολυκεντρικότητα του οικιστικού δικτύου: η συμβολή των θεμελιωτών της χωρικής επιστήμης και οι εφαρμογές στην Ελλάδα». Στο: Ε.Π. Δημητριάδης, Γ. Καυκαλάς & Κ. Τσουκαλά (επιμ.), *Πόλεως λόγος:* Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Α.-Φ. Λαγόπουλο. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 87-98.

Αραβαντινός, Α., Δεσύλλας, Ν., Κονταργύρης, Δ., Λαμπάκις, Α. & Λουκάκης, Π. (1967) «Η χωροταξική μελέτη και η οικιστική αναδιάρθρωση του Νομού Ηλείας». *Αρχιτεκτονικά Θέματα,*-10, 32-38.

Αρχιτεκτονικό–Πολεοδομικό Γραφείο Δ. Κονταργύρης, Α. Λαμπάκις & ΣΙΑ ΑΤΕΜ, Λουκάκης, Π., Αραμπατζή, Χ. & Μπάτσου, Β. (1992/1998) *Ειδική χωροταξική μελέτη νήσων Κεφαλληνίας και Ιθάκης.* Κοινοτικό Πρόγραμμα ENVIREG. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

Βαρελίδης, Γ.Κ. (2012) «Το έργο του Παύλου Λουκάκη από το μεταπολεμικό έως το σύγχρονο πεδίο ανάπτυξης της πολεοδομίας–χωροταξίας». Στο: ΕΜΠ (επιμ.), *170 χρόνια Πολυτεχνείο: οι μηχανικοί και η τεχνολογία.* Αθήνα: ΕΜΠ, τ. Β΄, 263-281. Διαθέσιμο στο: http://old.ntua.gr/conf170/documents/NTUA_170years_volume_B.pdf

Βασενχόβεν, Λ. (1979) «Ανάπτυξη και σύστημα οικισμών: μια συμβολή στη θεωρία». *Σύγχρονα Θέματα*,6, 33-41.

Βασενχόβεν, Λ. (1979α) «Πόλοι ανάπτυξης και η πολιτική των αντίπαλων πόλεων». *Οικονομία και Κοινωνία*, 4, 32-39.

Βασενχόβεν, Λ. (1997β) «Χωροταξικός σχεδιασμός και προβλήματα του αγροτικού χώρου και της υπαίθρου». *Πυρφόρος,* 27, 39-42.

Βασενχόβεν, Λ. (2010) *Χωρική διακυβέρνηση: θεωρία, ευρωπαϊκή εμπειρία και η περίπτωση της Ελλάδας.* Αθήνα: Κριτική.

Βασενχόβεν, Λ. (2022) *Βάζοντας τάξη στη χώρα μας: ιστορικό της χωροταξίας στην Ελλάδα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*. Αθήνα: Κριτική.

Βασενχόβεν, Λ. (2023) *Αναζητώντας το μέλλον του ευρωπαϊκού χώρου: εδαφική συνοχή, χωροταξία, πόλεις, κλιματική αλλαγή.* Αθήνα: Προπομπός.

Δεμαθάς, Ζ. (1995α) «Η Ελλάδα στην ευρωπαϊκή οργάνωση: προβλήματα και προοπτικές». Στο: Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων (επιμ.), *Περιφερειακή ανάπτυξη, χωροταξία και περιβάλλον στο πλαίσιο της ενωμένης Ευρώπης: επιστημονικό συνέδριο, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 15-16 Δεκεμβρίου 1995*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων & Τόπος, Τόμος ΙΙ, 28-39.

Δεμαθάς, Ζ. (2004) «Τα ελληνικά αστικά κέντρα: ανάπτυξη, ανταγωνιστικότητα, πολυκεντρικότητα, δυναμική και σχεδιασμός». Στο: ΕΜΠ. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας–Χωροταξίας & Μ. Αγγελίδης, (επιμ.), Συνέδριο: Νέα πολυκεντρικότητα και χωρική ανάπτυξη*: οι αστικές περιοχές, οι μικρές και μεσαίες πόλεις και η ύπαιθρος: προοπτικές, σχεδιασμός, διακυβέρνηση* Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών, 113-137.

Δεμαθάς, Ζ. (2015) *Η εδαφική στρατηγική ανάπτυξης στο πλαίσιο Καλλικράτη*. Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης.

ΕΜΠ-ΣΠΕ (1971α) *Χωροταξική διερεύνησις Ηπείρου–Θεσσαλίας, οικιστική αναδιάρθρωσις σεισμόπληκτου περιοχής: ρυθμιστικά-πολεοδομικά σχέδια Ροδαυγής, Σαλαώρας Άρτης και Πέτρας Κάρλας Μαγνησίας.* Αθήνα: ΕΜΠ.

ΕΜΠ-ΣΠΕ (1971β) *Ρυθμιστική μελέτη αναπτύξεως πόλεως και περιοχής Καλαμάτας.* Αθήνα: ΕΜΠ.

ΕΜΠ-ΣΠΕ (1973) *Πελοπόννησος: χωροταξική μελέτη.* Αθήνα: ΕΜΠ.

ΕΜΠ. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας–Χωροταξίας, Τεχνική Εταιρεία Μελετών "Φίλων" & Université de Paris X – Nanterre. Laboratoire de Géographie Urbaine (1996) *Το οικιστικό δίκτυο στην Ελλάδα: υπάρχουσα κατάσταση, πρότυπο πολιτικής, χωροταξική εξειδίκευση*. Τεύχος Α΄ φάσης. Ερευνητικό Πρόγραμμα. Επιστ. Υπεύθυνος: Αγγελίδης, Μ. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

ΕΜΠ. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας–Χωροταξίας, Τεχνική Εταιρεία Μελετών "Φίλων" & Université de Paris X – Nanterre. Laboratoire de Géographie Urbaine (1997) *Το οικιστικό δίκτυο στην Ελλάδα: υπάρχουσα κατάσταση, πρότυπο πολιτικής, χωροταξική εξειδίκευση*. Τεύχος Β΄ φάσης. Ερευνητικό Πρόγραμμα. Επιστ. Υπεύθυνος: Αγγελίδης, Μ. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

ΕΜΠ. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας–Χωροταξίας, Τεχνική Εταιρεία Μελετών "Φίλων" & Université de Paris X – Nanterre. Laboratoire de Géographie Urbaine (1998) *Το οικιστικό δίκτυο στην Ελλάδα: υπάρχουσα κατάσταση, πρότυπο πολιτικής, χωροταξική εξειδίκευση*. Τεύχος Γ΄ φάσης. Ερευνητικό Πρόγραμμα. Επιστ. Υπεύθυνος: Αγγελίδης, Μ. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

ΕΠΙΠΑ (1994/1995) *Χωροταξική μελέτη των μειονεκτούντων νησιών του Επαρχείου Νάξου: Δονούσα, Σχοινούσα, Ηρακλειά, Κουφονήσια*. Αθήνα: Υπουργείο Αιγαίου.

ΕΠΙΠΑ (1995/1998) *Οικονομική ανάπτυξη και χωροταξικός σχεδιασμός πεδιάδας Μεσογείων 1995-2020: χωρικές ρυθμίσεις περιοχής αεροδρομίου «Ελευθέριος Βενιζέλος»*. Αθήνα: Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας (ΟΡΣΑ).

ΕΠΙΠΑ (1996/1997) *Μελέτη περιφερειακής ανάπτυξης και χωροταξικής οργάνωσης Νομού Καβάλας*. Αθήνα: ΕΠΙΠΑ.

ΕΠΙΠΑ (1998/1999) *Χωρικός–αστικός σχεδιασμός και περιφερειακή ανάπτυξη των Δήμων Δράμας, Καβάλας και Ξάνθης*. Αθήνα: ΕΠΙΠΑ.

Θεοδωρά, Γ. (2004) *Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη: διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης.* Διδακτορική διατριβή. ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

Θεοδωρά, Γ. (2014) «Η αξιολόγηση της αστικής δυναμικής ως μέσου χωρικής ρύθμισης και ανάπτυξης στην Ελλάδα». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *12ο Επιστημονικό Συνέδριο» «Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σύγχρονες Προκλήσεις»*. Αθήνα, 27-28 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2015α) *Διερεύνηση και αξιολόγηση περιφερειακών κριτηρίων για την τυπολογική ταξινόμηση των αστικών κέντρων της Ελλάδας*. Μεταδιδακτορική έρευνα. ΕΠΙΠΑ, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Θεοδωρά, Γ. (2015β) «Σύγχρονη προβληματική για την ανάπτυξη των πόλεων σε παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης: τάσεις και προκλήσεις σε συνθήκες κοινωνικο-οικονομικής κρίσης». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *13ο Συνέδριο «Αυτοδιοίκηση και Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σύγχρονες Προκλήσεις»*. Αθήνα, 26–27 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2016β) «Δημιουργικότητα και ιστορικά κέντρα πόλεων: επιχειρώντας αστική ανάπτυξη μέσα από την στήριξη της παράδοσης και των επαγγελμάτων τέχνης». Στο: *6ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Η ανάδειξη της φυσιογνωμίας του τόπου».* Σύρος: Syros Institute, 54-63.

Θεοδωρά, Γ. (2017) "Αττικό τοπίο: (ανα)σχεδιασμοί "τόπων" και μετασχηματισμοί "εικόνων"". Στο: *7ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Χαρτογράφηση τοπίου: φυσικές και πολιτισμικές ποιότητες: Από τη χαρτογράφηση στον σχεδιασμό = From mapping to design».* Σύρος: Syros Institute, 186-201.

Θεοδωρά, Γ. (2018α) *Θαλάσσιος χώρος, αστικό παράκτιο μέτωπο, πόλεις λιμάνια: συλλογή κειμένων για τον χωρικό σχεδιασμό.* Αθήνα: ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΣΠΕ. Διαθέσιμο στο: https://www.arch.ntua.gr/index.php/ekdoseis/thalassios-choros-_-paraktio-astiko-meto/

Θεοδωρά, Γ. (2018β) «Το ζήτημα της διδασκαλίας του "χωρικού σχεδιασμού": Σκέψεις για την αντιμετώπιση των σύγχρονων αναγκών και προκλήσεων "ανάπτυξης" του χώρου». Στο: Θεοδωρά, Γ. (επιμ.) *Θαλάσσιος χώρος, αστικό παράκτιο μέτωπο, πόλεις λιμάνια: συλλογή κειμένων για τον χωρικό σχεδιασμό.* Αθήνα: ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΣΠΕ.

Θεοδωρά, Γ. (2018γ) «Τόπος, πολιτισμός, τεχνολογία: (προ)οπτικές στον χωρικό σχεδιασμό». Στο: *8ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Πολιτισμός και Ψηφιακή Τεχνολογία»*. Σύρος: Syros Institute, 101-114.

Θεοδωρά, Γ. (2018δ) «Η αναπτυξιακή δυναμική του ελληνικού οικιστικού δικτύου: προσεγγίσεις θεώρησης και αξιολόγησης στο πλαίσιο του "επίσημου σχεδιασμού"». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *16ο Επιστημονικό Συνέδριο «Στρατηγικές Τοπικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης: Σύγχρονες προκλήσεις»*. Αθήνα, 22-23 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2018ε) *Ελληνικό οικιστικό δίκτυο: προσεγγίζοντας την αναπτυξιακή του δυναμική.* Διάλεξη μαθήματος «Προσεγγίσεις χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού: Ελλάδα και Ευρώπη». ΕΜΠ, ΔΠΜΣ Πολεοδομία και Χωροταξία, 11 Ιανουαρίου.

Θεοδωρά, Γ. (2022α) «Ο σχεδιασμός του ελληνικού θαλάσσιου χώρου: προκλήσεις και διλήμματα σε συνθήκες πολύπλευρης κρίσης, κλιματικής–ενεργειακής ουδετερότητας». Στο: 86η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης. *Ημερίδα δημοσιότητας: «ΘΑΛ -ΧΩΡ 2- Διασυνοριακή Συνεργασία για Εφαρμογή Θαλάσσιου Χωροταξικού Σχεδιασμού»*. Θεσσαλονίκη, 9 Σεπτεμβρίου.

Θεοδωρά, Γ. (2022β) «Ο ελληνικός θαλάσσιος χώρος ως πεδίο ενεργειακού ενδιαφέροντος: προοπτικές και προκλήσεις σχεδιασμού». Στο: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης. *6ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης*. Βόλος, 29 Σεπτεμβρίου - 2 Οκτωβρίου.

Θεοδωρά, Γ. (2022γ) «Μικρά ακριτικά νησιά: προκλήσεις και διλήμματα σχεδιασμού για τοπική ανάπτυξη». Στο: Πολυτεχνείο Κρήτης, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Εργαστήριο Πολεοδομικού & Χωροταξικού Σχεδιασμού. *Διαδικτυακή διημερίδα για την Ευρωπαϊκή Εβδομάδα Βιώσιμης Ανάπτυξης 2022.* 3-4 Οκτωβρίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2005) «Τυπολόγηση των ελληνικών πόλεων με κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας». *Αειχώρος*, 7, 128-157.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2009) «Περιφερειακά πλαίσια χωροταξικού σχεδιασμού και αειφόρου ανάπτυξης: θεσμικές ρυθμίσεις και προοπτικές εφαρμογής». Στο: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης. *2ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης*. Βόλος, 24-27 Σεπτεμβρίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2011) «Τάσεις εξέλιξης στο δίκτυο των αστικών κέντρων της Ελλάδας». Αειχώρος, 15, 102-129. Διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.aei.2011.243

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2013) «Αστική–αγροτική ανάπτυξη: σύγχρονες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (RSAI/ERSA). *10ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο: «Αγροτική Οικονομία, Ύπαιθρος Χώρος, Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη»*. Πάτρα, 14-15 Ιουνίου.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1995) *Σύγχρονες τάσεις στην περιφερειακή ανάπτυξη.* Πρακτικά ημερίδας. Αθήνα: ΙΠΑ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1998) *Ο ρόλος των μεγάλων αστικών κέντρων: προτάσεις αναπτυξιακής στρατηγικής.* Αθήνα: ΙΠΑ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1999α) *Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης ΣΠΑ 2000-2006: ειδικές κατηγορίες περιοχών: μητροπολιτικά κέντρα, ορεινός χώρος νησιωτικός χώρος: Πρώτο σχέδιο*. Αθήνα: ΙΠΑ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1999β) *Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης ΣΠΑ 2000-2006: περιφερειακό σκέλος, πρώτο προσχέδιο.* Αθήνα: ΙΠΑ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1999γ) *Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης ΣΠΑ 2000-2006: τομεακό σκέλος.* Αθήνα: ΙΠΑ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1999ε) *Χωροταξική, πολεοδομική και περιφερειακή ανάπτυξη των ΟΤΑ των νομών Δράμας–Καβάλας–Ξάνθης, ΝΑ Δράμας – Καβάλας – Ξάνθης*. Αθήνα: ΙΠΑ.

ISMERI EUROPA – TEAM 4 & Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1993) *Μελλοντική εξέλιξη των περιφερειών της Κεντρικής Μεσογείου (Mezzogiorno–Ελλάδα): τελική έκθεση*. Λουξεμβούργο: Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Καλλιγά, Ε. (1969) «Σκέψεις για την αναδιάρθρωση του δικτύου των μικρών οικισμών». *Αρχιτεκτονικά Θέματα,* 3, 112-113.

Κατοχιανού, Δ. (1967) *Χωροταξική μελέτη εθνικού δικτύου αστικών κέντρων*. Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Κατοχιανού, Δ. (1969) «Το αστικό δίκτυο αστικών κέντρων: μια μεθοδολογία ερεύνης». *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 3, 102-111.

Κατοχιανού, Δ. (1970) *Εθνικός χωροταξικός σχεδιασμός: πλαίσια περιφερειακής αναπτύξεως.* Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Κατοχιανού, Δ. & Θεοδωρή-Μαρκογιαννάκη, Ε. (1989) *Το ελληνικό σύστημα αστικών κέντρων*. Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Κόνσολας, Ν. (1994) «Περιφερειακή διάρθρωση και αναπτυξιακή πολιτική». *Επιλογή*, 146-154.

Κύρτσης, Α.Α., επιμ. (2006) *Κωνσταντίνος Α. Δοξιάδης: κείμενα, σχέδια, οικισμοί*. Αθήνα: Ίκαρος.

Λεοντίδου-Γεράρδη, Κ. (1977) *Λειτουργική ταξινόμησις ελληνικών οικισμών, Τόμος Ι: κείμενο.* Διδακτορική διατριβή. ΕΜΠ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

Λουκάκης, Π. (1976α) Διά γυμνού οφθαλμού: "Αθήνα 2000 μ.Χ., κατά το χωροταξικό Δοξιάδη"». *Ο Πολίτης*, 5, 8-12.

Λουκάκης, Π. (1976γ) «Προβλήματα της περιφερειακής δομής του ελληνικού χώρου». *Ο Πολίτης*, 3-4, 21-30.

Λουκάκης, Π. (1977) «Επαναϊεράρχηση του πλέγματος οικισμών της χώρας: βασικός στόχος στην προσπάθεια περιφερειακής ανάπτυξης». *Τεχνικά Χρονικά*, 12/77, 12-40.

Λουκάκης, Π. (1979) «Αντίπαλες πόλεις: καινούργιος μύθος για μια γνωστή παλαιά πραγματικότητα». *Ο Πολίτης*, 25, 8-12.

Λουκάκης, Π. (1997) «Σύγχρονη ελληνική πόλη: τάσεις μεταλλαγών στη χωρική διάχυση της αστικοποίησης». *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 65, 54-62.

Λουκάκης, Π. (2017) *Πολεοδομικές & χωροταξικές εξελίξεις: Ελλάδα 1952-2021: εμπειρίες δράσης*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Λουκάκης, Π. & Συνεργάτες (1980) *Ηράκλειο Κρήτης ΚΕΠΑ: οργάνωση οικιστικής περιοχής, πρόταση συστήματος οργάνωσης, χρήσεις γης.* Αθήνα: χ.ό.

Μπουρζέλ, Γκ. & Δεμαθάς, Ζ., επιμ. (2001) *Η Ελλάδα μπροστά στην τρίτη χιλιετία: χώρος, οικονομία, κοινωνία τα τελευταία 40 χρόνια*. Αθήνα: Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης Παντείου Πανεπιστημίου.

Οικονόμου, Δ., Σαρηγιάννης, Γ.Μ., Σερράος, Κ., Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο – Σχολή Αρχιτεκτόνων, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας – Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης & Σύλλογος Ελλήνων Πολεοδόμων και Χωροτακτών (ΣΕΠΟΧ), επιμ. (2004) *Πόλη και χώρος από τον 20ό στον 21ο αιώνα: τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Ι. Αραβαντινό*. Αθήνα: Μέμφις.

Παπαδασκαλόπουλος, Α. (1995) *Πρότυπα και πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Παπαδασκαλόπουλος, Α. & Χριστοφάκης, Μ. (2002) *Περιφερειακός προγραμματισμός*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Παπαδασκαλόπουλος, Α. & Χριστοφάκης, Μ. (2016) *Περιφερειακός προγραμματισμός και αναπτυξιακός σχεδιασμός*. Αθήνα: Παπαζήσης.

ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ (2020) *Παύλος Λουκάκης: ο αρχιτέκτων, ο πολεοδόμος, ο ακαδημαϊκός δάσκαλος*. Διαθέσιμο στο: https://www.sadas-pea.gr/wp-content/uploads/2020/09/66235_esi_viografiko_loukakis_4_notes_tsaliki_tzoulia.pdf

ΤΕΕ (1976) «Η ανάθεση του εθνικού χωροταξικού σχεδίου και προγράμματος Ελλάδος στο Γραφείο Δοξιάδη». *Τεχνικά Χρονικά*, 2/76, 71.

ΥΠΕΧΩΔΕ (1997) *Από τη «Χάρτα των Αθηνών» στον 21ο αιώνα: η εξέλιξη της πολεοδομικής σκέψης στην Ευρώπη*. Πρακτικά διεθνούς ημερίδας. Αθήνα, Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας & Δημοσίων Έργων και Σύλλογος Ελλήνων Πολεοδόμων και Χωροτακτών (ΣΕΠΟΧ).

ΥΠΕΧΩΔΕ (2001β) *Χωροταξικός σχεδιασμός των ορεινών περιοχών: πρακτικά ημερίδας*. Αθήνα, Ζάππειο Μέγαρο, 21 Απριλίου 1999.

ΥΠΕΧΩΔΕ (2001γ) *Παράκτιος και νησιωτικός χώρος*. Πρακτικά ημερίδας. Αθήνα Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας & Δημοσίων Έργων, 29 Απριλίου 1999.

ΥΠΕΧΩΔΕ (2009) *Εθνικός χωροταξικός σχεδιασμός*. Αθήνα: Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας & Δημοσίων Έργων.

Χριστοφάκης, Μ. (2001) *Τοπική ανάπτυξη και περιφερειακή πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Χριστοφάκης, Μ. (2008) *Μεταφορές και περιφερειακή ανάπτυξη: η πολιτική υποδομών μεταφορών*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Ελληνικό θεσμικό πλαίσιο – πολιτική σχεδιασμού

Διοικητική αναδιάρθρωση χώρας

Ν. 1416/1984 Τροποποίηση και συμπλήρωση διατάξεων της δημοτικής και κοινοτικής νομοθεσίας για την ενίσχυση της αποκέντρωσης και την ενδυνάμωση της τοπικής αυτοδιοίκησης. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 18/Α/21.2.1984.

Ν. 1622/1986 Τοπική αυτοδιοίκηση,-περιφερειακή ανάπτυξη και δημοκρατικός προγραμματισμός. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 92/Α/14.7.1986.

Ν. 2218/1994 Ίδρυση Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης: τροποποίηση διατάξεων για την πρωτοβάθμια αυτοδιοίκηση και την περιφέρεια και άλλες διατάξεις. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 90/Α/13.6.1994.

Ν. 2240/1994 Συμπλήρωση διατάξεων για τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση και άλλες διατάξεις. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 153/Α/16.9.1994.

Ν. 2539/1997 Συγκρότηση της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης (Σχέδιο Καποδίστριας). *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 244/Α/4.12.1997.

Ν. 3852/2010 Νέα αρχιτεκτονική της αυτοδιοίκησης και της αποκεντρωμένης διοίκησης: πρόγραμμα «Καλλικράτης». *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 87/Α/7.6.2010.

Ν. 4555/2018 Μεταρρύθμιση του θεσμικού πλαισίου της τοπικής αυτοδιοίκησης: εμβάθυνση της Δημοκρατίας, ενίσχυση της συμμετοχής, βελτίωση της οικονομικής και αναπτυξιακής λειτουργίας των ΟΤΑ (Πρόγραμμα «ΚΛΕΙΣΘΕΝΗΣ Ι»). *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 133/Α/19.7.2018.

Χωροταξική και πολεοδομική νομοθεσία

Ν. 2508/1997 Βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας και άλλες διατάξεις. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 124/Α/13.6.1997.

Ν. 2742/1999 Χωροταξικός σχεδιασμός και αειφόρος ανάπτυξη και άλλες διατάξεις. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 207/Α/7.10.1999.

Ν. 3827/2010 Κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης του Τοπίου. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 30/Α/25.2.2010.

Ν. 4269/2014 Χωροταξική και πολεοδομική μεταρρύθμιση – βιώσιμη ανάπτυξη. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 142/Α/28.6.2014.

Ν. 4447/2016 Εκσυγχρονισμός της χωροταξικής και πολεοδομικής νομοθεσίας: χωρικός σχεδιασμός, βιώσιμη ανάπτυξη και άλλες διατάξεις. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 241/Α/23.12.2016.

Ν. 4546/2018 Ενσωμάτωση στην ελληνική νομοθεσία της Οδηγίας 2014/89/ΕΕ «περί θεσπίσεως πλαισίου για το θαλάσσιο χωροταξικό σχεδιασμό» και άλλες διατάξεις. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 101/Α/12.6.2018.

Ν. 4759/2020 Εκσυγχρονισμός της χωροταξικής και πολεοδομικής νομοθεσίας και άλλες διατάξεις. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 245/Α/9.12.2020.

Εθνική πολιτική και χωρικός σχεδιασμός

Έγκριση του Γενικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης, 6876/4871. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 128/Α/03.07.2008.

Ειδικά ΠΧΣΑΑ – Περιφερειακά ΠΧΣΑ: σχετικά με τα θεσμοθετημένα Ειδικά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης (ΕΠΧΣΑΑ) και τα Περιφερειακά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης (ΠΠΧΣΑΑ) βλέπε ιστοσελίδα ΥΠΕΝ: Διαθέσιμο στο: https://ypen.gov.gr/

Υπουργείο Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος (ΥΧΟΠ) (1984) *Προτάσεις χωροταξικής οργάνωσης των νομών της χώρας: οικιστική δομή, σχεδιασμός «ανοιχτών πόλεων»*. Αθήνα: ΥΧΟΠ.

Ιστότοποι

Ξενόγλωσσοι

Copernicus: Europe's eyes on earth, Land Monitoring Service. Available at: https://land.copernicus.eu/local/urban-atlas

ESPON (European Observation Network for Territorial Development). Available at: https://www.espon.eu/

ESPON-UN. *Cross-border macro-regions*. Available at: https://archive.espon.eu/cross-border-macro-regions

ESPON-UN. *Rural development.* Available at: https://archive.espon.eu/Rural-Development

ESPON-UN. *Urban development*. Available at: https://archive.espon.eu/Urban-Development

European and Economic and Social Committee. Available at: https://www.eesc.europa.eu/en

European Commission (EC). Available at: https://commission.europa.eu/index_en

European Union. Available at: https://european-union.europa.eu/index_en

European Urban Initiative. Available at: https://www.urban-initiative.eu/

EUROSTAT. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat

greekARCHITECTS.gr. Available at: https://www.greekarchitects.gr/gr/home

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Available at: https://www.oecd.org/

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). *Functional urban areas by country*. Available at: https://www.oecd.org/regional/regional-statistics/functional-urban-areas.htm, RegionStat@oecd.org

Ελληνόγλωσσοι

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) – πρώην ΕΣΥΕ (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος). Διαθέσιμο στο: https://www.statistics.gr/

Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Διπλωματούχων Ανωτάτων Σχολών – Πανελλήνια Ένωση Αρχιτεκτόνων (ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ). Διαθέσιμο στο: https://www.sadas-pea.gr/

ΤΕΕ (Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας). Διαθέσιμο στο: https://web.tee.gr/

Υπουργείο Περιβάλλοντος & Ενέργειας (ΥΠΕΝ). Διαθέσιμο στο: https://ypen.gov.gr/

Διαδικτυακά μαθήματα, αφιερώματα

Ανδρικοπούλου, Ε. (2021β) *Η χωροταξία στην Ελλάδα.* Εισήγηση στο πλαίσιο του μαθήματος «Θεωρία χωρικού σχεδιασμού». ΑΠΘ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων. Διαθέσιμο στο: https://opencourses.auth.gr/modules/document/file.php/OCRS406/%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/09%20%CE%97%20%CE%A7%CF%89%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B1%CE%BE%CE%AF%CE%B1%20%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD%20%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1.pdf

Μιστριώτης, Β., επιμ. (2010) «Αφιέρωμα: Κωνσταντίνος Α. Δοξιάδης». *greekARCHITECTS.gr,* 1 Ιουλίου. Διαθέσιμο στο: https://www.greekarchitects.gr/gr/%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%B5%CF%81%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1/%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%AD%CF%81%CF%89%CE%BC%CE%B1-%CE%BA%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%82-%CE%B1-%CE%B4%CE%BF%CE%BE%CE%B9%CE%AC%CE%B4%CE%B7%CF%82-id3124

Σαρηγιάννης, Γ. (2014) «Η αριστερή ιδεολογία στην πολεοδομία στην Ελλάδα, από το 1960 ως το 1990 (Μέρος Γ΄)». *.greekARCHITECTS.gr,* 25 Ιανουαρίου. Διαθέσιμο στο: https://www.greekarchitects.gr/gr/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B9%CF%84%CE%B5%CE%BA%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B5%CF%82-%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%B5%CF%82/%CE%B7-%CE%B1%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%AE-%CE%B9%CE%B4%CE%B5%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CE%BC%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%BF-1960-%CF%89%CF%82-%CF%84%CE%BF-1990-%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%BF%CF%82-%CE%B3-id8341

Πηγές εποπτικού υλικού

Εικόνα 8.1: (α) Loukakis, 1976, (β) Θεοδωρά, 2004· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005, (γ) Aravantinos et al., 1967· ΕΜΠ, 2012.

Εικόνα 8.2: ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971α.

Εικόνα 8.3: (α) ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971α,

(β) Αρχιτεκτονικό–Πολεοδομικό Γραφείο Δ. Κονταργύρης – Α. Λαμπάκις, 1992-1998,

(γ) ΕΠΙΠΑ, 1996-1997,

(δ) ΕΠΙΠΑ, 1995-1998.

Εικόνα 8.4: ΕΜΠ, 2012: 272-273.

Οικιστικό Δίκτυο και Αστική Ανάπτυξη _ Τυπολογική Ταξινόμηση Ελληνικών Πόλεων

Μέρος Δ

Πρόταση Τυπολογικής Ταξινόμησης Ελληνικών Πόλεων

Μέρος Δ _

Πρόταση Τυπολογικής Ταξινόμησης των Ελληνικών Πόλεων

_ ΣΥΝΟΨΗ

Ερευνητικό αντικείμενο του Μέρους Δ΄ αποτελεί η διατύπωση πρότασης για την τυπολογική ταξινόμηση πόλεων με χωρικά κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας ως μέσου εκτίμησης της αναπτυξιακής δυναμικής των πόλεων και της κεντρικότητάς τους στο οικιστικό δίκτυο της χώρας. Στόχος της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης αποτελεί η αξιοποίησή της ως μηχανισμού κατανόησης της βαρύτητας των πόλεων/οικισμών και των δυνατοτήτων τους να αναπτύσσουν σχέσεις συνεργασίας, μέσα από τις οποίες συγκροτούνται νέοι αναπτυξιακοί πόλοι υπερτοπικής εμβέλειας ικανοί να συμβάλλουν σε μια πιο ισόρροπη χωρική ανάπτυξη σε όλες τις διαφορετικές κλίμακες και κατηγορίες χώρου. Υπό αυτή την έννοια, η προτεινόμενη τυπολογική ταξινόμηση πόλεων και οικισμών θα μπορούσε να αξιοποιηθεί στη διαδικασία χάραξης αστικής και περιφερειακής πολιτικής.

Το πλαίσιο της ερευνητικής αναζήτησης οργανώνεται στη βάση δύο κύριων ανατροφοδοτούμενων διαδρομών, αφού προηγηθεί η συνοπτική παρουσίαση της προβληματικής σε θέματα τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης των πόλεων για την εκτίμηση της δυναμικής τους στην Ελλάδα (κεφ. 9). Η πρώτη διαδρομή έχει μεθοδολογικό χαρακτήρα, δηλαδή περιγράφει την πρόταση της τυπολογικής ταξινόμησης (κριτήρια και διαδικασία αξιολόγησης). Η δεύτερη διαδρομή έχει πειραματικό χαρακτήρα, δηλαδή έρχεται να ελέγξει εμπράκτως τις δυνατότητες αξιοποίησης της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης για την εκτίμηση της αναπτυξιακής δυναμικής των πόλεων και την ανάδειξη της κεντρικότητάς τους σε εθνικό και δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο, κυρίως μέσα από την ικανότητά τους να λειτουργούν ως δυναμικοί κόμβοι *αστικών συσχετισμών* υπερτοπικής εμβέλειας.

Για τον σκοπό αυτό, στο πειραματικό επίπεδο επιλέγονται πιλοτικά δύο περιπτώσεις χωροταξικής κλίμακας. Η πρώτη περίπτωση αφορά το σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών της χώρας (νυν περιφερειακών ενοτήτων, Ν. 3852/2010), ενώ η δεύτερη αφορά την ειδική κατηγορία των μικρών ακριτικών νησιών και, πιο συγκεκριμένα, ένα δείγμα δεκατεσσάρων (14) νησιών των διοικητικών περιφερειών Βορείου και Νοτίου Αιγαίου. Η πρώτη περίπτωση αποτέλεσε την αρχική εφαρμογή της πρότασης που πραγματοποιήθηκε με αφορμή τη διερεύνηση της αναπτυξιακής βαρύτητας των ελληνικών πόλεων με περιφερειακό πανεπιστήμιο στο εθνικό οικιστικό δίκτυο· υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της εκπόνησης της διδακτορικής διατριβής της συγγραφέως στο ΕΜΠ (1999-2004) αλλά και στο πλαίσιο εκπόνησης μεταδιδακτορικής έρευνας στο ΕΠΙΠΑ (2015) με αντικείμενο την οργάνωση του απαραίτητου θεωρητικού και του μεθοδολογικού πλαισίου υποστήριξης της πρότασης για την αξιοποίησή της και σε άλλα επίπεδα και κατηγορίες χώρου (Θεοδωρά, 2004· 2015α). Η δεύτερη περίπτωση, δύο δεκαετίες μετά, επανεξετάζει τη δυνατότητα εφαρμογής της πρότασης στον νησιωτικό χώρο με αφορμή τη μελέτη των δυνατοτήτων για επίτευξη τοπικής ανάπτυξης σε μικρά νησιά μέσα από την οργάνωση *βιώσιμων νησιωτικών συσχετισμών*, αξιοποιώντας τα τοπικά συγκριτικά τους πλεονεκτήματα με όρους *ενδογενούς ανάπτυξης* (2019-2023) (Theodora, 2019· 2020a· 2020b).

Η επιλογή των δύο πιλοτικών περιπτώσεων δεν έγινε τυχαία. Από τη μία πλευρά, η πρώτη περίπτωση καλύπτει το σύνολο του κύριου εθνικού οικιστικού δικτύου [δηλ. μητροπολιτικές περιοχές Αθήνας και Θεσσαλονίκης, πόλεις – έδρες νομών (νυν ΠΕ)]. Ως εκ τούτου, επιτρέπει διαπιστώσεις με ειδικό ενδιαφέρον, καθώς αξιολογούνται πόλεις διαφορετικών πληθυσμιακών μεγεθών και αναπτυξιακής δυναμικής. Από την άλλη πλευρά, η δεύτερη περίπτωση εστιάζεται στο νησιωτικό δίκτυο και μελετά την ειδική κατηγορία των μικρών ακριτικών νησιών. Από τη συγκεκριμένη περίπτωση αναδύονται κρίσιμα ζητήματα για την εκτίμηση της *αστικής δυναμικής* οικιστικών δικτύων νησιωτικού χαρακτήρα, τα οποία χαρακτηρίζονται από πολλαπλές ιδιαιτερότητες λόγω της *περιφερειοποίησης* που βιώνουν μέσα από την κυριαρχία των φαινομένων της εποχικότητας, της εγκατάλειψης από τους μόνιμους κατοίκους τους και της τουριστικοποίησής τους. Η μελέτη του νησιωτικού οικιστικού δικτύου έχει ειδική κρισιμότητα για την αναπτυξιακή πολιτική στην Ελλάδα εξαιτίας του έντονα νησιωτικού χαρακτήρα της χώρας.

Η ερευνητική συμβολή της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων και οικισμών που διατυπώνεται στο παρόν Μέρος του βιβλίου θεωρείται σημαντική, γιατί μέσα από τις πιλοτικές εφαρμογές επιβεβαιώνεται στην πράξη και σε πραγματικό χρόνο η δυνατότητα αξιοποίησής της στη διαδικασία για την εκτίμηση της *αστικής δυναμικής* των πόλεων σε όλες τις ενότητες και κατηγορίες χώρου. Η επιλογή των κριτηρίων και της μεθοδολογίας εκτίμησης της πρότασης χαρακτηρίζεται από πολυπαραγοντική οπτική, ευελιξία προσαρμογής και διαχρονικό χαρακτήρα.

_ ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

αστικό δίκτυο (urban network), **πόλεις και οικισμοί** (cities and settlements), **αστική δυναμική** (urban dynamics), **αστική–περιφερειακή ανάπτυξη και σχεδιασμός** (urban–regional development and planning), **χωρικές πολιτικές & εδαφική συνοχή** (spatial policies and territorial cohesion), **έξυπνη ανάπτυξη και βιώσιμες πόλεις και κοινότητες** (smart development & sustainable cities and communities), **γαλάζια ανάπτυξη & θαλάσσιος χωροταξικός σχεδιασμός** (blue economy and maritime spatial planning), **ταξινόμηση αστικού δικτύου: κριτήρια–μεθοδολογία** (urban network classification: criteria–methodology), **νησιωτικός χώρος** (insular territory), **μικρά νησιά** (small islands).

_ ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΗ ΓΝΩΣΗ

Για τη βέλτιστη παρακολούθηση και κατανόηση του ερευνητικού αντικειμένου του Δ΄ Μέρους και της προβληματικής που αναπτύσσεται στα κεφάλαιά του, πρέπει να προηγηθεί η μελέτη του Α’ και Β’ Μέρους του βιβλίου, με εστίαση στα κεφάλαια 3, 4 και 8, δηλαδή στις ενότητες που έχουν κεντρικό αντικείμενο μελέτης τη σύγχρονη συζήτηση για την αστική ανάπτυξη και την *αστική δικτύωση*, την *αστική δυναμική* και την τυπολογική ιεράρχηση πόλεων (κριτήρια, μέθοδοι, διαδικασίες) σε ευρωπαϊκό επίπεδο αλλά και στην ελληνική περίπτωση. Επιπλέον, εξαιρετικώς βοηθητικά μπορεί να λειτουργήσει η προσέγγιση της βιβλιογραφίας κυρίως του τέταρτου κεφαλαίου του βιβλίου, καθώς και η μελέτη επίσημων ιστότοπων με αντικείμενο σύγχρονες πρακτικές/πολιτικές αστικής ανάπτυξης και *αστικής δικτύωσης*, όπως: European Commission (https://commission.europa.eu/index_en), European Spatial Planning Observation Network – ESPON (https://www.espon.eu/) και Union for the Mediterranean (UfM) (https://ufmsecretariat.org/).

Εισαγωγή

Στο Μέρος Δ΄ επισημαίνεται η ανάγκη για την εισαγωγή μιας νέας διάστασης στην αντίληψη που αφορά την ιεράρχηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου: στόχος είναι η επανεκκίνηση της συζήτησης για την αναζήτηση καινοτόμων και πολυπαραγοντικών μηχανισμών αξιοποίησης των δυναμικών πόλεων της περιφέρειας της χώρας με σκοπό τον περιορισμό ή την αποτροπή της κυριαρχίας των μητροπολιτικών περιοχών Αθήνας και Θεσσαλονίκης. Η συγκεκριμένη επιδίωξη αποκτά πρόσθετο ενδιαφέρον και κρισιμότητα σε συνθήκες δικτυακής οργάνωσης και πολύπλευρης κρίσης, όπου η Ελλάδα αναζητά έναν νέο, πιο ανταγωνιστικό ρόλο στον παγκόσμιο χάρτη (Θεοδωρά, 2004· 2014· 2015α· 2018α· Theodora, 2019· 2020a· 2020b· 2020c· 2022· Theodora & Stratigea, 2021).

Σε αυτή τη βάση, υποστηρίζεται μια διαφορετική πρόταση για τη διερεύνηση και αξιολόγηση κριτηρίων που αφορούν την τυπολογική ιεράρχηση/ταξινόμηση των ελληνικών πόλεων. Η ιδιαιτερότητα και η πρωτοτυπία της συγκεκριμένης πρότασης έγκειται στην αποδέσμευσή της από οπτικές που στηρίζονται στην εκτίμηση του πληθυσμιακού μεγέθους των πόλεων και της θέσης στη διοικητική ιεραρχία της χώρας τους ως κυρίαρχων και, συχνά, αποκλειστικών κριτηρίων για την αξιολόγηση της αναπτυξιακής τους δυναμικής. Η εμπειρία έχει αποδείξει ότι η εκτίμηση της *αστικής δυναμικής* αποτελεί μια πολυσύνθετη διαδικασία, η οποία απαιτεί μια πολυπαραγοντική προσέγγιση που θα επιτρέπει την ανάδειξη της *βαρύτητας–κεντρικότητας* πόλεων με μικρότερα πληθυσμιακά μεγέθη αλλά σημαντική συγκέντρωση υποδομών/δραστηριοτήτων υπερτοπικής εμβέλειας (Θεοδωρά, 2004· 2015α· 2018α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 1997· 1998· 2005· 2009· 2011· Theodora, 2019· 2020a· 2020b· 2022· Theodora & Piperis, 2022a· 2022b· Theodora & Spanogianni, 2022).

Σε αυτή τη λογική, η πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης των ελληνικών πόλεων επιχειρείται στο πλαίσιο της ευρύτερης προβληματικής που αναπτύσσεται για ζητήματα αστικής ανάπτυξης στον ευρωπαϊκό χώρο, υπογραμμίζοντας ταυτόχρονα τη σημασία συνεκτίμησης των δομικών χαρακτηριστικών/ιδιαιτεροτήτων του ελληνικού οικιστικού δικτύου και των τάσεων μετεξέλιξής του ως προϋπόθεση για τη βέλτιστη εκτίμηση του αναπτυξιακού ρόλου των πόλεων σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο (Θεοδωρά, 2004· 2015α· 2018α).

Για την προσέγγιση του ερευνητικού αντικειμένου, το Μέρος Δ΄ οργανώνεται σε τρία κεφάλαια. Πιο συγκεκριμένα, στο αρχικό κεφάλαιο γίνεται συνοπτική αναφορά στην ελληνική εμπειρία και πρακτική σε θέματα εκτίμησης της αστικής δυναμικής του οικιστικού δικτύου και αξιοποίησής τους στη διαδικασία της χάραξης αναπτυξιακής πολιτικής σε εθνικό, δια/ενδοπεριφερειακό και τοπικό επίπεδο, με στόχο την ανάδειξη του προβλήματος και των κύριων διαστάσεών του (κεφ. 9). Στο επόμενο κεφάλαιο περιγράφεται η πρόταση τυπολογικής ιεράρχησης (κριτήρια και μεθοδολογία αξιολόγησης) και ελέγχεται στο σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων, Ν. 3852/2010) (1999-2003) (πρώτη εφαρμογή) (κεφ. 10). Στο τελευταίο κεφάλαιο η πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης επανελέγχεται, είκοσι χρόνια μετά την πρώτη εφαρμογή, στην περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών των διοικητικών περιφερειών Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (2019-2023) (δεύτερη εφαρμογή) (κεφ. 11). Στόχος των δύο πιλοτικών εφαρμογών υπήρξε ο εντοπισμός πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους με ισχυρή δυναμική, καθώς και η διερεύνηση των προοπτικών τους να λειτουργήσουν ως οργανικά τμήματα *αστικών συσχετισμών* ικανών να παίξουν τον ρόλο νέων *πόλων ανάπτυξης* εθνικής/υπερεθνικής εμβέλειας. Επιδίωξη των ερευνητικών αναζητήσεων αποτελεί η έναρξη της συζήτησης για τον ρόλο της *αστικής δυναμικής* στην αστική και περιφερειακή ανάπτυξη, ώστε σε επόμενη φάση να προσδιοριστούν οι δείκτες για την ποσοτική και ποιοτική αξιολόγηση της εμβέλειας των πόλεων (*ακτίνα επιρροής*) και των τάσεων ανάπτυξης σχέσεων συνεργασίας. Από τις δύο πιλοτικές εφαρμογές της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης αναδεικνύεται η πρακτική αξία της στη χάραξη αναπτυξιακών και χωρικών πολιτικών σε εθνικό, δια/ενδοπεριφερειακό και τοπικό επίπεδο αλλά και σε επίπεδο υπερεθνικών συνεργασιών.

9. Προβληματική σε θέματα τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων _ Η ελληνική πρακτική

Μπορεί οι αντιλήψεις για την τυπολογική ιεράρχηση/ταξινόμηση πόλεων και οικισμών και τον ορισμό των ευρύτερων χωρολειτουργικών περιοχών εμβέλειάς τους (*λειτουργικές ζώνες*) να έχουν αλλάξει σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο, και οι αδυναμίες στην αξιολόγηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου από τη (σχεδόν αποκλειστική) χρήση του πληθυσμιακού μεγέθους να έχουν αναγνωριστεί, εντούτοις, η Ελλάδα εξακολουθεί να μην διαθέτει ένα αξιόπιστο πρότυπο τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης για τις πόλεις και τους οικισμούς σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού (κεφ. 3, 5.2, 6.1, 7, 8.1 και 8.2) (Θεοδωρά, 2004· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005· 2009· 2011) (**Εικόνα 9.1**).

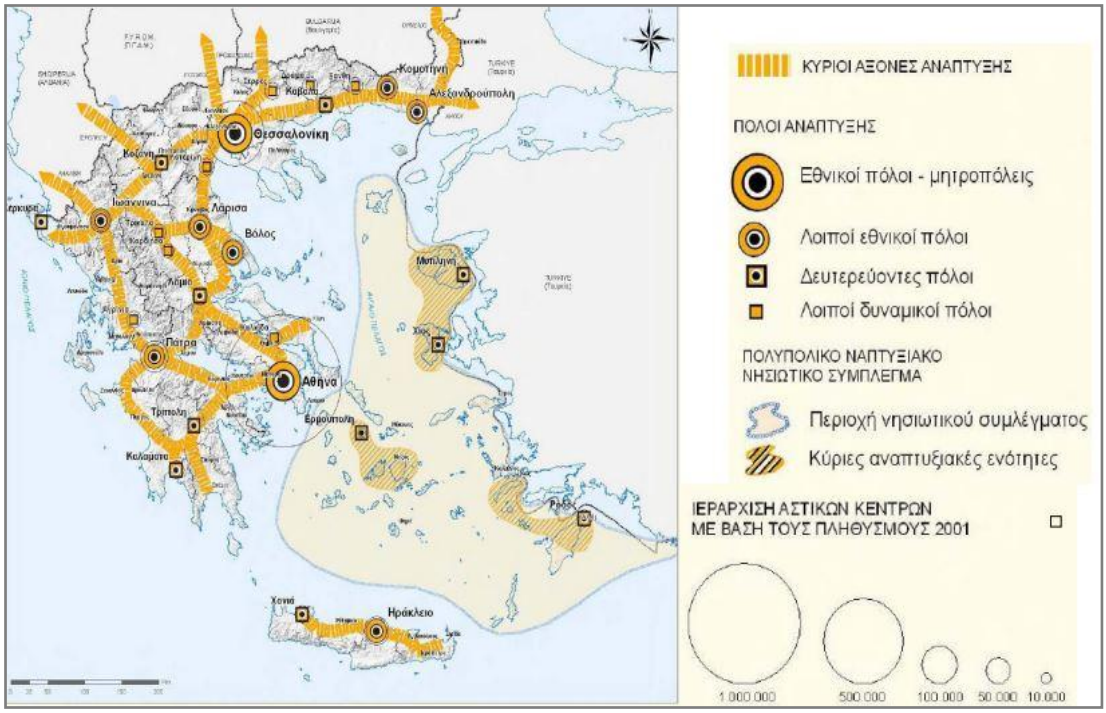

Εικόνα 9.1 *ΓΠΧΣΑΑ: ιεράρχηση ελληνικών πόλεων με βάση το πληθυσμιακό μέγεθος (2001). Πηγή: Ανδρικοπούλου, 2021:12 και ΦΕΚ 128Α/3.7.2008 (Χάρτης 5: πόλεις–πόλοι και άξονες ανάπτυξης).*

Το πιο πρόσφατο πρότυπο τυπολογικής ιεράρχησης των ελληνικών πόλεων είναι εκείνο που έχει προταθεί από το Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης (ΓΠΧΣΑΑ, 2008): έτυχε επεξεργασίας από το τότε ΥΠΕΧΩΔΕ (νυν ΥΠΕΝ), εγκρίθηκε από το Εθνικό Συμβούλιο Χωροταξίας και Αειφόρου Ανάπτυξης και θεσμοθετήθηκε με βάση τον Ν. 2742/1999. Το συγκεκριμένο πρότυπο δέχεται ως σύστημα ιεράρχησης των πόλεων εκείνο των πέντε βαθμίδων του ΥΧΟΠ του 1984 (δηλ. οικιστικά κέντρα 1ου βαθμού: περιφερειακό κέντρο, 2ου βαθμού: νομαρχιακό κέντρο, 3ου βαθμού: κωμόπολη, 4ου βαθμού: κεφαλοχώρι και 5ου βαθμού: χωριά). Από την εφαρμογή του προτύπου, τα κριτήρια του οποίου δεν είναι σαφή, προκύπτουν οι εξής πέντε ομάδες των πόλεων: α) μητροπολιτικά κέντρα (Αθήνα και Θεσσαλονίκη), β) περιφερειακά κέντρα (έδρες περιφερειών), γ) νομαρχιακά κέντρα (έδρες νομαρχιακής αυτοδιοίκησης, νυν ΠΕ), δ) τοπικά κέντρα (έδρες τοπικής αυτοδιοίκησης) και ε) άλλοι οικισμοί (ΥΠΕΧΩΔΕ, 2003: 1.43-1.46, 1.54-1.60). Το ίδιο πρότυπο τυπολογικής ιεράρχησης των ελληνικών πόλεων υιοθετείται και από τα θεσμοθετημένα Περιφερειακά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης (ΠΠΧΣΑΑ) της 1ης (2003-2004) και της 2ης γενιάς (μετά το 2017, δηλ. αναθεωρημένα ΠΠΧΣΑΑ), παρά τις προσπάθειες της επιστημονικής κοινότητας αλλά και των μελετητών να αναδείξουν την κρισιμότητα για άμεση επανεξέταση των κριτηρίων αξιολόγησης της αστικής δυναμικής του ελληνικού οικιστικού δικτύου στη βάση μιας πιο πολυπαραγοντικής οπτικής με στόχο την πολυκεντρική ανάπτυξη της ελληνικής επικράτειας. Η αλλαγή

θεώρησης της τυπολογικής ιεράρχησης του οικιστικού δικτύου καθίσταται αναγκαία στο ευρύτερο πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών δικτυακής οργάνωσης των υποδομών και δραστηριοτήτων σε όλα τα επίπεδα και τις κατηγορίες χώρου (κεφ. 8.1.2· **Εικόνες 2.9**, **3.4**, **3.6**, **5.8**, **6.1**, **8.1**, **8.2**, και **8.4**) (Θεοδωρά, 2004· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005· 2009· 2011· 2013· ΥΠΕΝ: βλ. ενότητα «Χωρικός σχεδιασμός, χωροταξία, εθνική πολιτική»).

Σε αυτή τη λογική, μετά από μια εικοσαετία εφαρμογής του Ν. 2742/1999 για την εκπόνηση των ΠΠΧΣΑΑ και παρά τα σημαντικά χρονικά κενά μεταξύ των αναθεωρήσεων των ΕΠΧΣΑΑ και ΠΠΧΣΑΑ και τις τροποποιήσεις τις οποίες έχει υποστεί το εθνικό σύστημα διοίκησης, προγραμματισμού και σχεδιασμού κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου, η τυπολογική ιεράρχηση των ελληνικών πόλεων/οικισμών εξακολουθεί να παραμένει ζητούμενο στον επίσημο σχεδιασμό. Η παραπάνω διαπίστωση επιβεβαιώνεται και από έρευνες με αντικείμενο τη μελέτη για την αξιολόγηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου και την αξιοποίησή της ως μέσου αστικής ανάπτυξης. Η σχετική εμπειρία είναι πολύ πλούσια σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ενώ για την Ελλάδα ενδεικτικά αναφέρονται δύο έρευνες με θέμα τη διερεύνηση του ρόλου των ελληνικών πόλεων στο ελληνικό οικιστικό δίκτυο, όπως αυτός αξιολογείται μέσα από το ΓΠΧΣΑΑ και τα ΠΠΧΣΑΑ. Η πρώτη έρευνα (σε συνεργασία με τον Π. Λουκάκη), τα αποτελέσματα της οποίας δημοσιεύθηκαν το 2009, αφορά τη συγκριτική μελέτη των ΠΠΧΣΑΑ 1ης γενιάς (2003-2004). Από την έρευνα, μεταξύ άλλων, επιβεβαιώνονται η απουσία ενός σύγχρονου, ολοκληρωμένου και κατάλληλα επικαιροποιημένου πλαισίου για την αξιολόγηση της βαρύτητας των ελληνικών πόλεων και της κεντρικότητάς τους στο εθνικό οικιστικό δίκτυο και η συνέχιση υιοθέτησης ανεπίκαιρων κριτηρίων και μεθόδων τυπολογικής ιεράρχησης/ τυπολόγησης των πόλων (Θεοδωρά & Λουκάκης, 2009). Εξίσου ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις για το θέμα αναδεικνύονται και στο πλαίσιο έρευνας της συγγραφέως με θέμα τη συγκριτική μελέτη των ΠΠΧΣΑΑ της 1ης (2003-2004) και της 2ης γενιάς (μετά το 2017), η οποία βρίσκεται σε εξέλιξη (Θεοδωρά, 2015β). Η συγκεκριμένη έρευνα επιχειρεί ένα ακόμα βήμα: πέρα από τη διερεύνηση του ζητήματος της επανιεράρχησης του ελληνικού οικιστικού δικτύου ως προϋπόθεσης για βιώσιμη χωρική ανάπτυξη της χώρας και των περιοχών/περιφερειών της (αντικείμενο βιβλίου) (κεφ. 8.1), επιδιώκει την προσέγγιση και της δεύτερης προϋπόθεσης που έχει τεθεί, η οποία αφορά το ζήτημα της ανάδειξης ισχυρών *αστικών συσχετισμών* για τον προσδιορισμό ανταγωνιστικών *πόλων ανάπτυξης* σε δια/ενδοπεριφερειακό και τοπικό επίπεδο (κεφ. 8.2). Η αναφορά στη δεύτερη έρευνα, αν και το αντικείμενο ξεπερνά εκείνο του βιβλίου, έχει σημασία στην παρούσα φάση, γιατί μέσα από τα πρώτα συμπεράσματα αφενός επιβεβαιώνεται η διαχρονική φύση των αδυναμιών/κενών —η οποία εντείνει τα προβλήματα στη χάραξη πολιτικής που αναδείχθηκε από την πρώτη έρευνα—, και αφετέρου αναδεικνύεται η ανάγκη για αλλαγή της αντίληψης της *αστικής δυναμικής* στην αστική-περιφερειακή ανάπτυξη με στόχο την επαναξιολόγηση (ή/και τον επαναπροσδιορισμό) των κριτηρίων και μεθόδων εκτίμησης της *αστικής δυναμικής* των πόλεων και την επικαιροποίηση του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου προς αυτή την κατεύθυνση (κεφ. 8.3).

9.1 Η σύγχρονη εμπειρία σε ακαδημαϊκό, επιστημονικό, πολιτικό επίπεδο _ Σύντομο ιστορικό

Παρά τη διαπιστωμένη απουσία ενός αξιόπιστου προτύπου τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων στην Ελλάδα, κατά καιρούς έχουν επιχειρηθεί ενδιαφέρουσες προσπάθειες τόσο σε ακαδημαϊκό επίπεδο (κυρίως στο πλαίσιο μεταπτυχιακών ερευνητικών εργασιών και ερευνητικών προγραμμάτων / μελετών), όσο και σε πολιτικό επίπεδο κατόπιν πρωτοβουλιών κυβερνήσεων (κεφ. 8). Ακολουθεί η συνοπτική παρουσίαση των σημαντικότερων σύγχρονων προτάσεων τυπολογικής ταξινόμησης των ελληνικών πόλεων (κεφ. 9.1.1 και 9.1.2).

9.1.1 Προτάσεις τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων από την ακαδημαϊκή–επιστημονική κοινότητα

Ενδεικτική αναφορά γίνεται στις διδακτορικές διατριβές και στις μεταδιδακτορικές έρευνες των καθηγητών Π. Λουκάκη (1976), Κλ. Λεοντίδου-Γεράρδη (1977) και Γ. Θεοδωρά (2004· 2015α). Πιο συγκεκριμένα, ο Π. Λουκάκης προτείνει ως κριτήρια τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης του ελληνικού οικιστικού δικτύου: α) τον υφιστάμενο πληθυσμό των πόλεων και τα μελλοντικά πληθυσμιακά μεγέθη τους, β) τους κόμβους μεταφορών και γ) τον βαθμό ένταξης των πόλεων στους βασικούς *άξονες ανάπτυξης* (Loukakis, 1976). Η πρόταση της Κλ. Λεοντίδου-Γεράρδη, με προτεινόμενα κριτήρια τον πληθυσμό, τη βιομηχανία και τις λειτουργίες του τριτογενούς τομέα, είναι μια προσέγγιση ιεραρχική και λειτουργική ταυτόχρονα: ιεραρχική

επειδή όριζε διαδοχικές κατηγορίες (από την ανώτατη έως και την κατώτερη) ανάλογα με την ένταση των επιλεγμένων κριτηρίων ανά κατηγορία, και λειτουργική, γιατί οι συγκεκριμένες κατηγορίες συσχετίζονταν με τη χωροταξική θέση των οικισμών ως προς τους πόλους ανάπτυξης και τους άξονες ανάπτυξης σε μια προσπάθεια ένταξής τους στο κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο της εποχής (Λεοντίδου-Γεράρδη, 1977). Τέλος, η Γ. Θεοδωρά προτείνει επτά κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας, ενταγμένα σε τρεις βασικές κατηγορίες υπερτοπικής βαρύτητας (δηλ. του πληθυσμού, της θέσης, και των υποδομών). Τα προτεινόμενα κριτήρια είναι: πληθυσμιακό μέγεθος, γεωπολιτική θέση, προσπελασιμότητα (δίκτυα μεταφορών/κόμβοι συνδυασμένων μεταφορών), υπηρεσίες περιφερειακής εμβέλειας, υποδομές παραγωγής, ερευνητική και τεχνολογική υποδομή, ανώτατη και ανώτερη εκπαίδευση. Ο συσχετισμός των προτεινόμενων κριτηρίων για την τυπολογική ιεράρχηση των ελληνικών πόλεων πραγματοποιείται σε δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση αξιολογείται η ύπαρξη ή όχι υπερτοπικών υποδομών στους τομείς της παραγωγής, των υπηρεσιών, των μεταφορών και των τεχνικών και κοινωνικών υποδομών —και όχι το πληθυσμιακό μέγεθος—, ενώ στη δεύτερη φάση συνεκτιμώνται το πληθυσμιακό μέγεθος και η ποσοτική διάσταση των υπόλοιπων κριτηρίων (δηλ. το πλήθος των υποδομών σε κάθε πόλη/οικισμό) (Θεοδωρά, 2004· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005· Theodora, 2020b· Theodora & Piperis, 2022b) (κεφ. 10 και 11).

Ειδικότερα σε ό,τι αφορά τις κατηγορίες των ερευνητικών εργασιών και επιστημονικών δημοσιεύσεων, των ερευνητικών προγραμμάτων / μελετών και των χωροταξικών σχεδίων των δεκαετιών ‘60, ‘70, ‘80 (κεφ. 8.1.1), ενδιαφέρον για τη διαμόρφωση της σχετικής προβληματικής παρουσιάζουν οι ακόλουθες προσεγγίσεις:

- ✓ 1965-1967: οι χωροταξικές μελέτες και οι μελέτες τουριστικής ανάπτυξης Ηλείας, Πελοποννήσου, Κρήτης, Ηπείρου από το Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών (ΣΠΕ) του ΕΜΠ (Θεοδωρά, 2004: 365)·
- ✓ 1963: η δημοσίευση του Καθηγητή Α. Κριεζή για την Εύβοια, την Πελοπόννησο και την Ήπειρο (Kriesis, 1963· Λουκάκης, 1978: 42· Ανδρικοπούλου & Καυκαλάς, 1985: 207· Θεοδωρά, 2004: 366)·
- ✓ 1977: η επιστημονική μελέτη του ΕΜΠ για την ταξινόμηση των οικισμών της Ελλάδας στο πλαίσιο της έρευνας των πολεοδομικών προτύπων του ΣΠΕ (Λεοντίδου-Γεράρδη & Παπαδάκης, 1977)·
- ✓ 1993: το ερευνητικό πρόγραμμα του ΙΠΑ σε συνεργασία με το TEAM 4 και το ISMERI EUROPA για τη μελλοντική εξέλιξη των περιφερειών της Κεντρικής Μεσογείου αλλά και των οικιστικών δικτύων τους (ISMERI EUROPA, TEAM 4 & ΙΠΑ, 1993) (**Εικόνες 5.1** και **5.8**)·
- ✓ 1996-1998: το ερευνητικό πρόγραμμα της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ για το ελληνικό οικιστικό δίκτυο με επιστημονικό υπεύθυνο τον καθηγητή Μ. Αγγελίδη, στο πλαίσιο του οποίου έγινε κατηγοριοποίηση των οικισμών της χώρας με βάση: α) τον ρυθμό μεταβολής του πληθυσμού για τη χρονική περίοδο 1991-2001 (οικισμοί αυξανόμενου, στάσιμου ή μειούμενου πληθυσμού), β) την τομεακή σύνθεση της απασχόλησης, γ) σειρά μεταβλητών με περιβαλλοντικές, κοινωνικο-οικονομικές και πολιτιστικές διαστάσεις και δ) τον δείκτη προσπελασιμότητας–επικοινωνίας των πόλεων με εθνικά/υπερεθνικά αστικά δίκτυα. Από τη συγκεκριμένη προσέγγιση τυπολογικής ιεράρχησης του ελληνικού οικιστικού δικτύου προέκυψαν οι εξής τρεις κύριες κατηγορίες πόλεων: α) μητροπολιτικά κέντρα, β) μικρομεσαία κέντρα / πόλεις (μεγάλα αστικά κέντρα περιφέρειας, μικρά αστικά κέντρα περιφέρειας, κέντρα με περιφερειακό ρόλο) και γ) αγροτικά κέντρα / αγροτικοί οικισμοί (ΕΜΠ, 1996: 4.11· 1997· 1998)·
- ✓ 1998-1999: το ερευνητικό πρόγραμμα του ΙΠΑ για τον ρόλο των μεγάλων πόλεων στην ανάπτυξη της Ελλάδας (ΙΠΑ, 1998: 17-18) και για το Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΣΠΑ) 2000-2006. Σε αυτό το πρόγραμμα, μέσα από την επεξεργασία προτάσεων για την αστική ανάπτυξη στην Ελλάδα, που επιχειρείται στο ευρύτερο πλαίσιο της διεθνούς και ελληνικής συζήτησης σε θέματα τυπολογικής ταξινόμησης, προκύπτει μια νέα ιεράρχηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου. Η νέα αυτή ιεράρχηση αντικατοπτρίζει τον εξειδικευμένο αναπτυξιακό ρόλο των ελληνικών πόλεων μέσα από τη διάκριση επτά κατηγοριών: α) μητροπολιτικά κέντρα, δηλαδή μείζονες αστικές συγκεντρώσεις με κυρίαρχο αναπτυξιακό ρόλο εθνικής εμβέλειας και δυνατότητες να παίξουν παγκόσμιο οικονομικό, εμπορικό, συγκοινωνιακό και πολιτιστικό ρόλο (Αθήνα, Θεσσαλονίκη), β) πύλες–κόμβοι διευρωπαϊκών δικτύων, δηλαδή πύλες εισόδου–εξόδου στη χώρα με δυνατότητες εξειδίκευσης παγκόσμιου αναπτυξιακού ρόλου (όπως Πάτρα, Ηγουμενίτσα, Αλεξανδρούπολη κ.ά.), γ) πόλοι ανάπτυξης, δηλαδή πόλεις με πληθυσμιακό

μέγεθος άνω των 100.000 κατοίκων και συγκέντρωση υπερτοπικών υποδομών, με προοπτικές διαμόρφωσης ενός ανταγωνιστικού αναπτυξιακού κλίματος (Πάτρα, Λάρισα, Βόλος και Ηράκλειο), δ) πόλοι διασυνοριακής συνεργασίας, δηλαδή παραμεθόριες πόλεις κοντά σε άξονες ανάπτυξης, με χαρακτηριστικά πόλων ανάπτυξης (όπως Ιωάννινα, Κοζάνη, Καβάλα, Δράμα, Ξάνθη, Κομοτηνή και Αλεξανδρούπολη), ε) κέντρα ανάπτυξης παραμεθόριων ή/και νησιωτικών περιοχών, δηλαδή περιοχές αυξημένης ευθραυστότητας με σημαντική συγκέντρωση παραγωγικών δραστηριοτήτων και υποδομών παροχής υπηρεσιών που θα μπορούσαν να διαδραματίσουν ρόλο στην εδαφική και κοινωνικο-οικονομική συνοχή της χώρας (Αλεξανδρούπολη και απομακρυσμένα ή/και ακριτικά νησιά του Αιγαίου, μεταξύ των οποίων η Λέσβος, η Χίος, η Ρόδος, η Κάλυμνος, η Κως κ.ά.), στ) ευρύτερες αστικές συγκεντρώσεις, δηλαδή αστικές δομές που συγκροτούν ένα νέο αστικό φαινόμενο που λαμβάνει τη μορφή ποικίλων *αστικών συσχετισμών* (δίπολα, τρίπολα, πολύπολα), όπως είναι τα αναπτυξιακά τρίγωνα Χαλκίδα–Οινόφυτα–Σχηματάρι στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας, και Δράμα—Καβάλα–Ξάνθη στη Βόρεια Ελλάδα, και ζ) κέντρα περιφερειακής, νομαρχιακής και τοπικής ανάπτυξης, δηλαδή πόλεις κυρίως μεσαίου/μικρού πληθυσμιακού μεγέθους τα οποία, λόγω του πολυλειτουργικού και υπερτοπικού τους χαρακτήρα εξαιτίας της συνύπαρξης ποικίλων υποδομών/δραστηριοτήτων/υπηρεσιών, έχουν τα χαρακτηριστικά *πόλων ανάπτυξης* (ΙΠΑ, 1999α: 8-9· 1999β· 1999γ).

9.1.2 Προτάσεις τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού

Προς αυτή την κατεύθυνση, ενδιαφέρον παρουσιάζουν προτάσεις που αποτελούν «σταθμό» στην ανάπτυξη της προβληματικής για την τυπολογική ιεράρχηση/ταξινόμηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου και διατυπώνονται στο πλαίσιο: α) της αναπτυξιακής πολιτικής, β) του χωροταξικού σχεδιασμού και γ) της διοικητικής αναδιάρθρωσης και αποκέντρωσης σε εθνικό επίπεδο. Στην πρώτη ενότητα συναντώνται τα Αναπτυξιακά Προγράμματα 1973-1987 και 1976-1980. Στη δεύτερη ενότητα εντάσσονται οι προτάσεις των αντίπαλων πόλεων (1979) και των ανοικτών πόλεων (1984). Η πρόταση των ανοικτών πόλεων, η οποία υποστηρίζει την ιεράρχηση του οικιστικού δικτύου με βάση τις πέντε ιεραρχικές βαθμίδες του ΥΧΟΠ του ’84, υιοθετείται από τα εργαλεία σχεδιασμού για τη χωροταξική οργάνωση της χώρας του Ν. 2742/1999 [δηλ. ΓΠΧΣΑΑ, ΕΠΧΣΑΑ και ΠΠΧΣΑΑ 1ης (2003-2004) και 2ης γενιάς (αναθεωρημένα ΠΠΧΣΑΑ μετά το 2017)]. Στην τρίτη και τελευταία ενότητα περιλαμβάνονται οι νόμοι διοικητικής οργάνωσης και αποκέντρωσης της χώρας, εξαιτίας της άμεσης ή έμμεσης επίδρασής τους στη διαμόρφωση και μετεξέλιξη της *αστικής δυναμικής* του ελληνικού οικιστικού δικτύου. Ακολουθεί συνοπτική παρουσίαση των προτάσεων κατά ενότητα (κεφ. 9.1.2.1, 9.1.2.2, 9.1.2.3).

9.1.2.1 Προτάσεις στο πλαίσιο της αναπτυξιακής πολιτικής

- ✓ Δεκαπενταετές Αναπτυξιακό Πρόγραμμα 1973-1987

Το δεκαπενταετές Αναπτυξιακό Πρόγραμμα 1973-1987 αναφέρεται στο χωροταξικό μοντέλο στο πλαίσιο μιας οπτικής για την ταυτόχρονη παρακολούθηση τριών προτύπων χωρικής οργάνωσης. Συγκεκριμένα, το πρώτο αφορά το πρότυπο δικτύου των αστικών οικισμών, στο οποίο προτείνεται η ολιγοπολική ανάπτυξη του χώρου, δηλαδή ένας πόλος ανάπτυξης ανά περιφέρεια. Το δεύτερο αφορά το πρότυπο του δικτύου των αγροτικών οικισμών και σύμφωνα με αυτό η Ελλάδα χωρίζεται σε τρεις ζώνες δυνατοτήτων ανάπτυξης (δυναμικές περιοχές, περιοχές μέσων δυνατοτήτων και προβληματικές περιοχές). Τέλος, το τρίτο πρότυπο χωρικής οργάνωσης είναι το πρότυπο της χωροταξικής πολιτικής τομέων ή δραστηριοτήτων, το οποίο αναλύεται σε επιμέρους πρότυπα χωροταξικής οργάνωσης ανά κλάδο δραστηριοτήτων (γεωργικές ζώνες για τη γεωργία, ζώνες κινήτρων για τη βιομηχανία, τον τουρισμό, τις υπηρεσίες, τις πολιτιστικές υποδομές και τις μεταφορές). Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης λογικής προκύπτουν οκτώ *πόλοι ανάπτυξης* (πέντε εξ αυτών με μορφή δίπολου), από τους οποίους οι επτά αναπτύσσονται στον ηπειρωτικό κορμό της χώρας και ο όγδοος στην Κρήτη. Συγκεκριμένα, οι προτεινόμενοι *πόλοι ανάπτυξης* είναι: Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Αλεξανδρούπολη–Καβάλα, Βόλος–Λάρισα, Ιωάννινα–Πρέβεζα, Καλαμάτα–Πύλος και Ηράκλειο–Χανιά (Ανδρικοπούλου, 2021· Θεοδωρά, 2004· Καυκαλάς, 2004) (κεφ. 3, **Εικόνα 3.6**).

- ✓ Πενταετές Αναπτυξιακό Πρόγραμμα 1976-1980

Από το πενταετές Αναπτυξιακό Πρόγραμμα 1976-1980 σε επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης και διάρθρωσης των οικονομικών τομέων της χώρας υποστηρίζεται η ανάπτυξη των περιφερειών της χώρας με βάση, κατά προτεραιότητα, τη γεωργία, τη βιοτεχνία, τη μικρή βιομηχανία και τον μη ξενοδοχειακό τουρισμό. Επίσης, σε επίπεδο χωρικής οργάνωσης και ανάπτυξης προτείνεται η δημιουργία ιεραρχημένου δικτύου οικισμών τεσσάρων ομάδων αστικών κέντρων ως εξής: α) περί τα δέκα (10) κέντρα πρώτης προτεραιότητας, β) ένα ευρύτερο πλήθος κέντρων δεύτερης προτεραιότητας, γ) τα υπόλοιπα αστικά κέντρα ή πρωτεύουσες νομών και δ) τα κέντρα συνδέσμων κοινοτήτων ή κοινότητες (Ανδρικοπούλου, 2021· Θεοδωρά, 2004).

Συμπερασματικά, τα δύο παραπάνω αναπτυξιακά προγράμματα αποτελούν «σταθμό» στην αλλαγή της αντίληψης για την οικιστική ανάπτυξη της χώρας για τους εξής λόγους: Πρώτον, δείχνουν ενδιαφέρον για την ανάπτυξη των πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους μέσα από την οργάνωση *αστικών συσχετισμών* (δίπολων) ικανών να αναλάβουν τον ρόλο πόλων ανάπτυξης στην ελληνική περιφέρεια με στόχο την άμβλυνση της κυριαρχίας Αθήνας και Θεσσαλονίκης. Δεύτερον, αναδεικνύουν την κρισιμότητα αξιοποίησης των οικιστικών δικτύων που αναπτύσσονται σε αγροτικές περιοχές και λειτουργούν ως ένα δίκτυο μετάβασης στα οικιστικά δίκτυα πιο κεντρικών αστικών περιοχών. Κύρια αρχή των αναπτυξιακών προγραμμάτων αποτελεί η αναγνώριση της *χωρικής δικτύωσης* ως ενός μέσου για τη διασφάλιση μιας όσο το δυνατόν πιο ισόρροπης «πολυκεντρικής οικιστικής ανάπτυξης». Σημαντική αδυναμία των δύο προγραμμάτων είναι η πλημμελής αντιμετώπιση του νησιωτικού οικιστικού δικτύου ως οργανικού τμήματος του εθνικού αστικού συστήματος. Η έλλειψη αυτή, δυστυχώς, παρά τον έντονα νησιωτικό χαρακτήρα της Ελλάδας, εξακολουθεί να ισχύει εξαιτίας ανυπαρξίας μιας συνολικής, ρητά διατυπωμένης νησιωτικής πολιτικής στο πλαίσιο της οποίας θα μπορούσαν, μεταξύ άλλων, να αναζητηθούν νησιωτικά αστικά δίκτυα που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως ισχυροί *πόλοι ανάπτυξης* υπερτοπικής-υπερεθνικής σημασίας. Προς αυτή την κατεύθυνση, εστιάζεται το πρόσφατο ερευνητικό ενδιαφέρον της συγγραφέως μέσα από ενεργή συμμετοχή σε διεθνείς συνεργασίες (Θεοδωρά, 2015α· 2015β· 2018α· Theodora, 2019· 2020a· 2020b· 2022b) (κεφ. 11).

9.1.2.2 Προτάσεις στο πλαίσιο του χωροταξικού σχεδιασμού

- ✓ Το πρώτο *Εθνικό Χωροταξικό Σχέδιο* της Ελλάδας (1972-1980)

Το 1972, το Εθνικό Χωροταξικό Σχέδιο και πρόγραμμα της Ελλάδας ανατίθεται στο Γραφείο Δοξιάδη από το Υπουργείο Συντονισμού. Η εκπόνησή του θα διαρκέσει σχεδόν μία δεκαετία και δεν θα θεσμοθετηθεί. Σκοπός του χωροταξικού σχεδίου ήταν η διατύπωση προτάσεων για τη χωρική οργάνωση των κοινωνικο-οικονομικών δραστηριοτήτων σε εθνικό επίπεδο έως και το έτος 2000. Υπό αυτή την έννοια, θα μπορούσε να θεωρηθεί προσπάθεια χάραξης εθνικής χωροταξικής πολιτικής, παρά την αμφιλεγόμενη κριτική την οποία έχει δεχτεί (*greekARCHITECTS.gr,* 2010· 2014). Η έκθεση της μελέτης για το σχέδιο επιχειρεί την προσέγγιση βασικών θεματικών με στόχο την προσέγγιση των βασικών μεγεθών, του πρωτογενούς και του δευτερογενούς τομέα, του τουρισμού, των υδάτινων πόρων, των δικτύων μεταφορών, της ενέργειας και του συστήματος των οικισμών [τ. Ι: Βασικά μεγέθη, τ.ΙΙ: Πρωτογενής τομέας, τ. ΙΙΙ: Δευτερογενής τομέας, τ. IV: Τουρισμός, τ. V: Υδατικοί πόροι, τ.VI: Δίκτυα μεταφορών, τ.VII: Ενέργεια, τ.VIII: Σύστημα οικισμών (σε τρία μέρη)]. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά το σύστημα των οικισμών της χώρας, παρά την υποστήριξη της κρισιμότητας για την άμεση ανάσχεση της υπερσυγκέντρωσης στα μητροπολιτικά κέντρα (Αθήνα και Θεσσαλονίκη) και δημιουργίας ενός ιεραρχικά οργανωμένου δικτύου οικισμών, στην πραγματικότητα δεν δίνονται οι απαντήσεις για την επίτευξη των δύο στόχων. Ωστόσο, παρά τις αδυναμίες του χωροταξικού σχεδίου, είναι η πρώτη φορά που σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού υποστηρίζεται πως η ανάπτυξη των πόλεων μπορεί να διασφαλιστεί μόνο μέσα από τη λειτουργία τους ως οργανικών τμημάτων του εθνικού αστικού δικτύου, θέση η οποία επιβεβαιώνει την αναγκαιότητα της ενιαίας θεώρησης και αντιμετώπισης του αστικού χώρου στη διαδικασία χάραξης της αναπτυξιακής πολιτικής και εφαρμογής του χωρικού σχεδιασμού (κεφ. 2.2.3) (Γραφείο Δοξιάδη, 1980· Λουκάκης, 1976α· Μιστριώτης, 2010· ΤΕΕ, 1976· *greekARCHITECTS.gr*).

- ✓ Προτάσεις χωροταξικής ανασυγκρότησης: *Αντίπαλες πόλεις* (1979) και *Ανοικτές πόλεις* (1984)

Μετά το 1975, στο πλαίσιο της εθνικής περιφερειακής πολιτικής για αναδιάρθρωση του ελληνικού χώρου, θα διατυπωθούν δύο προτάσεις χωροταξικής οργάνωσης της ελληνικής επικράτειας, ιδιαίτερα πρωτότυπες για την εποχή τους, οι οποίες θα αποτελέσουν «σταθμό» για τη μετεξέλιξη της σχετικής συζήτησης (κεφ. 8.1.2).

Η πρώτη πρόταση, γνωστή ως πρόταση των «αντίπαλων πόλεων» (rival cities), θα διατυπωθεί το 1979 από το Εθνικό Συμβούλιο Χωροταξίας & Περιβάλλοντος (ΕΣΧΠ) με την Υπουργική Απόφαση (ΥΑ) 9610/1979. Επιδίωξη της πρότασης ήταν η διατύπωση στόχων και κατευθύνσεων χωροταξικής πολιτικής, καθώς και ο ορισμός ομάδων οικιστικών κέντρων με ειδικούς στόχους ανά ομάδα. Τα μέτρα πολιτικής που προτείνονται για την επίτευξη των στόχων αφορούν την υλοποίηση έργων υποδομής, την παροχή κινήτρων και τη διοικητική αποκέντρωση. Οι προτεινόμενες ομάδες οικιστικών κέντρων, εκτός από την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, οι οποίες αντιμετωπίστηκαν ως μητροπολιτικές περιοχές, ήταν: α) τα Κέντρα Εντατικών Προγραμμάτων Ανάπτυξης (ΚΕΠΑ), β) τα Αστικά Οικιστικά Κέντρα (ΑΣΤΟΚ) και γ) τα Αγροτικά Οικιστικά Κέντρα (ΑΓΡΟΚ). Η ομάδα των ΚΕΠΑ προοριζόταν να αναλάβει τον ρόλο των βασικών *αναπτυξιακών πόλων* υπερεθνικής σημασίας και περιλάμβανε πόλεις και αστικά δίπολα με πληθυσμιακά μεγέθη μεγαλύτερα των 150.000 κατοίκων και μικρότερα των 550.000 κατοίκων (πρόβλεψη 2000). Τα προτεινόμενα ΚΕΠΑ (κατά αύξουσα τιμή πληθυσμιακής πρόβλεψης για το 2000) ήταν: α) Λάρισα–Βόλος, β) Πάτρα–Αίγιο, γ) Ηράκλειο, δ) Καβάλα, ε) Ιωάννινα και στ) Κοζάνη–Πτολεμαΐδα (Ανδρικοπούλου, 2021˙ Θεοδωρά, 2004˙ 2015α˙ Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005˙ 2011˙ Καυκαλάς, 2004˙ Λουκάκης, 2017) (κεφ. 3.1.1, **Εικόνα 3.6**).

Η δεύτερη πρόταση, γνωστή ως πρόταση των «ανοικτών πόλεων», θα διατυπωθεί την περίοδο 1983-1984 από το Υπουργείο Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος (ΥΧΟΠ). Στην πρόταση διακρίνονται δύο κατηγορίες οικιστικών ενοτήτων, εντός των οποίων οργανώνεται ένα δίκτυο οικισμών πέντε ιεραρχικών βαθμίδων στη βάση μιας λογικής για τον προσδιορισμό των λειτουργιών/εξυπηρετήσεων δημόσιου χαρακτήρα που θα προσφέρει κάθε οικιστικό κέντρο (ανάλογα με τη βαθμίδα που ανήκει) σε συνάρτηση με τον μέσο εξυπηρετούμενο πληθυσμό. Συγκεκριμένα, στην πρώτη κατηγορία οικιστικών ενοτήτων περιλαμβάνονται οι οικιστικές ενότητες αστικού τύπου, που έχουν για πυρήνα τους ένα οικιστικό κέντρο – πόλη με περισσότερους από 10.000 κατοίκους (δηλ. πόλεις 1ης, 2ης και 3ης βαθμίδας), ενώ στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι οικιστικές ενότητες – ανοικτές πόλεις, με πυρήνα ένα οικιστικό κέντρο με πληθυσμό κάτω των 10.000 κατοίκων (δηλ. 4ης και 5ης βαθμίδας). Σε αυτές τις περιπτώσεις ο πληθυσμός του πυρήνα του οικιστικού κέντρου είναι μικρότερος από το σύνολο του πληθυσμού των υπόλοιπων οικισμών της ενότητας.

Το σχέδιο των «ανοικτών πόλεων» έχει αποτελέσει μια συνολική πρόταση για τη χωροταξική οργάνωση της Ελλάδας, γιατί καλύπτει το σύνολο της χώρας και ορίζει τις ανοικτές πόλεις σε κάθε νομό. Ενδεικτικά αναφέρονται οι προτάσεις χωροταξικής οργάνωσης των νομών της Θεσσαλονίκης, της Αχαΐας και της Αρκαδίας (Ανδρικοπούλου, 2021˙ Βασενχόβεν, 2022˙ Θεοδωρά & Λουκάκης, 2009˙ ΥΧΟΠ, 1984: «Συνοπτικά σχέδια δομικών παρεμβάσεων»). Το σύστημα των πέντε βαθμίδων του ΥΧΟΠ του 1984 θα υιοθετηθεί ξανά για την αξιολόγηση της *αστικής δυναμικής* του ελληνικού οικιστικού δικτύου και την τυπολογική ιεράρχηση των πόλεων/οικισμών του στο πλαίσιο της εκπόνησης του ΓΠΧΣΑΑ (2008), των ΕΠΧΣΑΑ και των ΠΠΧΣΑΑ της 1ης (2003-2004) αλλά και 2ης γενιάς (μετά το 2017) (Ν. 2742/1999). Η επαναχρησιμοποίηση του προτύπου έχει δεχθεί έντονη κριτική, γιατί οι σύγχρονες συνθήκες δεν είναι ίδιες με εκείνες που επικρατούσαν είκοσι πέντε χρόνια πριν. Σε αυτό το διάστημα έχουν συμβεί δραματικές αλλαγές σε πολιτικό και κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο παγκοσμίως, ενώ το εθνικό σύστημα διοίκησης, νομοθεσίας και σχεδιασμού έχει υποστεί τροποποιήσεις με πολλαπλές επιδράσεις στην αστική και περιφερειακή ανάπτυξη. Αυτή η συνθήκη θέτει ζήτημα επανεξέτασης των προτάσεων τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης των πόλεων στη σύγχρονη συγκυρία (κεφ. 10, 11, 12) (Θεοδωρά, 2004: 552-554 ˙ 2014 ˙ 2015α ˙ Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005 ˙ 2009 ˙ 2011) (**Εικόνα 9.2**).

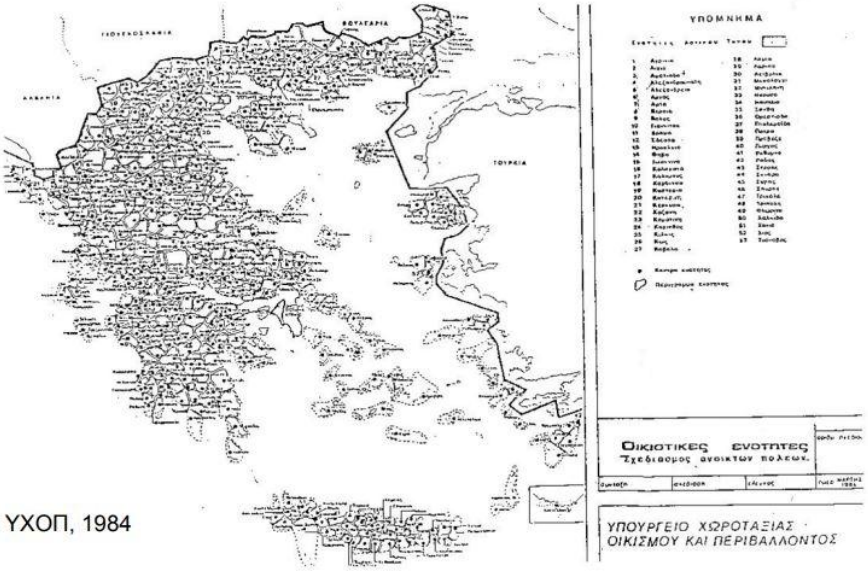

Εικόνα 9.2 *Το πρόγραμμα των ανοικτών πόλεων σε εθνικό επίπεδο από το Υπουργείο Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος (ΥΧΟΠ, 1984). Πηγή: Ανδρικοπούλου, 2021: 14.*

✓ Προτάσεις χωροταξικής ανασυγκρότησης στο πλαίσιο της εφαρμογής του Νόμου 2742/1999

Ο Ν. 2742/1999 αποτελεί «τομή» για τον χωρικό σχεδιασμό σε εθνικό επίπεδο, γιατί τα εργαλεία χωρικής οργάνωσης που προτείνει (ΓΠΧΣΑΑ, ΕΠΧΣΑΑ, ΠΠΧΣΑΑ) εξακολουθούν να εφαρμόζονται δεκαετίες μετά τη θεσμοθέτησή του, παρά τις αλλαγές που έχει υποστεί στο μεταξύ το εθνικό νομοθετικό πλαίσιο χωρικού σχεδιασμού (Βασενχόβεν, 2022· Γιαννακούρου, 1994· 2019· Ζαμπέλης, 2003· Θεοδωρά, 2004· 2014· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2009· 2011· Λουκάκης, 2017· Οικονόμου, 2000) (κεφ. 8.1.2). Η διαχρονική χρήση των ΕΠΧΣΑΑ και ΠΠΧΣΑΑ επιβεβαιώνει σε σημαντικό βαθμό την ποιότητα και αποτελεσματικότητα των εν λόγω εργαλείων στην καταγραφή–αξιολόγηση των χωρικών και κοινωνικο-οικονομικών χαρακτηριστικών/ιδιαιτεροτήτων και της δυναμικής μετεξέλιξής τους στις διοικητικές περιφέρειες της χώρας αφενός και στη διαχείριση της τομεακής διάρθρωσης της οικονομίας ως μέσου ανάπτυξης πόλεων και περιφερειών της χώρας αφετέρου. Το πρόβλημα στα συγκεκριμένα εργαλεία είναι ότι η αξιολόγηση της *αστικής δυναμικής* του ελληνικού οικιστικού εξακολουθεί να στηρίζεται σε μια προ πολλού ξεπερασμένη μεθοδολογία τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης· επιπλέον, λαμβάνουν υπόψη ανεπίκαιρα κριτήρια, τα οποία αδυνατούν να αναδείξουν τον ρόλο πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους με σημαντική αναπτυξιακή προοπτική, λόγω της θέσης και των υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας που συγκεντρώνουν. Η σχεδόν αποκλειστική χρήση κριτηρίων όπως είναι ο πληθυσμός και η θέση στη διοικητική ιεραρχία αδυνατούν να αναδείξουν την πραγματική εμβέλεια των πόλεων και να ορίσουν την *ακτίνα επιρροής* τους σε υπερτοπικό–υπερεθνικό επίπεδο. Αυτό το γεγονός επιδρά στην εκτίμηση των προοπτικών των πόλεων να συγκροτούν ισχυρούς *αστικούς συσχετισμούς* στο πλαίσιο της δικτυακής οργάνωσης των υποδομών και των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και λειτουργιών. Έτσι, δημιουργούνται προβλήματα για την επιτυχή υλοποίηση ενός βασικού στόχου της σύγχρονης αναπτυξιακής πολιτικής, δηλαδή εκείνου της διασφάλισης μιας πιο ισόρροπης πολυκεντρικής χωρικής οργάνωσης σε όλες τις ενότητες και κατηγορίες χώρου ως προϋπόθεσης για εδαφική και κοινωνικο-οικονομική συνοχή (**Εικόνες 5.8**, **6.1**, και **9.1**).

Συμπερασματικά, από τη μελέτη των παραπάνω προτάσεων χωροταξικού σχεδιασμού διαπιστώνεται ότι σε επίπεδο ιεράρχησης οικιστικού δικτύου τα κριτήρια αξιολόγησης παραμένουν ανεπίκαιρα και ασαφή, και η μεθοδολογία προσέγγισης στερείται μιας πολυκριτηριακής οπτικής, ενώ σε επίπεδο προσδιορισμού *πόλων ανάπτυξης* απουσιάζουν δείκτες για τον προσδιορισμό των *ακτίνων επιρροής* πόλεων/οικισμών και την εκτίμηση του βαθμού δικτύωσής τους σε τοπικό, δια/ενδοπεριφερειακό, εθνικό και διεθνές επίπεδο. Ταυτόχρονα, παραμένει κυρίαρχη η λογική προσδιορισμού *πόλων ανάπτυξης* με τη μορφή αυτόνομων πόλεων και λιγότερο με τη μορφή *αστικών συσχετισμών*, δηλαδή δικτύων πόλεων ποικίλων μεγεθών και

δυναμικής (π.χ. δίπολα, τρίπολα, πολύπολα). Τέλος, όσον αφορά την αξιοποίηση της αστικής δυναμικής στη χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής, διαπιστώνεται έντονη ποικιλία οπτικών εκτίμησης της αναπτυξιακής δυναμικής του οικιστικού δικτύου και όχι πάντα με σαφή κριτήρια. Έτσι, δεν επιτρέπεται η ενιαία παρακολούθηση των φαινομένων της *αστικής πόλωσης*, *αστικής διάχυσης* και *αστικής δικτύωσης* μέσω μιας προσέγγισης που θα διασφαλίζει συγκριτικές θεωρήσεις και προβολές στο μέλλον. Η αδυναμία αυτή οφείλεται στην απουσία μιας ενιαίας, σαφώς διατυπωμένης αστικής πολιτικής σε εθνικό επίπεδο αλλά και στρατηγικών για την αστική οργάνωση ειδικών κατηγοριών χώρου, όπως για παράδειγμα των νησιωτικών και ορεινών περιοχών (Θεοδωρά, 2014· 2015α· 2018α· Theodora, 2019· 2020a· 2020b· 2022b) (κεφ. 4.3.).

9.1.2.3 Προτάσεις στο πλαίσιο της διοικητικής αναδιάρθρωσης και αποκέντρωσης

Στην τυπολογική ιεράρχηση/ταξινόμηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου έχει παίξει ρόλο (άμεσο ή/και έμμεσο) η διοικητική αναδιάρθρωση της χώρας, κυρίως μέσα από τις αλλαγές που έχουν λάβει χώρα σε επίπεδο αποκεντρωμένης διοίκησης, σε συνδυασμό πάντα με τον εκσυγχρονισμό του θεσμικού πλαισίου για τον χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό (Δεμαθάς, 1995· 2015· Μενουδάκος, 2008· Μπεριάτος, 1993· 1995· 1998· ΤΕΕ, 1978· 1985). Από τους πιο σημαντικούς νόμους προς αυτή την κατεύθυνση θεωρούνται ο Ν. 1416/1984 «Τροποποίηση και συμπλήρωση διατάξεων της δημοτικής και κοινοτικής νομοθεσίας για την ενίσχυση της αποκέντρωσης και την ενδυνάμωση της τοπικής αυτοδιοίκησης» (ΦΕΚ 18/Α/21.2.1984), ο Ν. 1622/1986 «Τοπική αυτοδιοίκηση – Περιφερειακή ανάπτυξη και δημοκρατικός προγραμματισμός» (ΦΕΚ 92/Α/14.7.1986), ο Ν. 2218/1994 «Ίδρυση νομαρχιακής αυτοδιοίκησης και τροποποίηση διατάξεων για την πρωτοβάθμια Αυτοδιοίκηση και την Περιφέρεια και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ 90/Α/13.6.1994), ο Ν. 2240/1994 «Συμπλήρωση διατάξεων για τη νομαρχιακή αυτοδιοίκηση και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ 153/Α/16.9.1994), ο Ν. 2539/1997 «Συγκρότηση της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης (Σχέδιο Καποδίστρια)», καθώς και οι πιο πρόσφατοι νόμοι Ν. 3852/2010 «Νέα αρχιτεκτονική της αυτοδιοίκησης και της αποκεντρωμένης διοίκησης – Πρόγραμμα Καλλικράτης» και ο Ν. 4555/2018 «Μεταρρύθμιση θεσμικού πλαισίου της τοπικής αυτοδιοίκησης, εμβάθυνση της δημοκρατίας, ενίσχυση της συμμετοχής και βελτίωση της οικονομικής–αναπτυξιακής λειτουργίας των ΟΤΑ – Πρόγραμμα Κλεισθένης Ι».

9.1.2.4 Συμπερασματικές διαπιστώσεις

Από τη συνοπτική παρουσίαση του ιστορικού που προηγήθηκε στο ευρύτερο πλαίσιο των τριών αξόνων παρακολούθησης (κεφ. 9.1.2.1, 9.1.2.2, 9.1.2.3), προκύπτουν οι εξής συμπερασματικές διαπιστώσεις:

1. Αρκετές από τις παραπάνω προτάσεις για την εκτίμηση της αναπτυξιακής δυναμικής των ελληνικών πόλεων και την τυπολογική ιεράρχηση/ταξινόμηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου υπήρξαν σημαντικές για την εποχή που διατυπώθηκαν. Καθεμία από αυτές, με τον δικό της τρόπο, απαντούσε στον προβληματισμό της χρονικής περιόδου που διατυπώθηκε, συνεκτιμώντας τις τότε ισχύουσες ανάγκες, τάσεις και προοπτικές και αξιοποιώντας τα διαθέσιμα εργαλεία χωρικού σχεδιασμού και αναπτυξιακού προγραμματισμού (Θεοδωρά, 2004: 552-554) (κεφ. 4, 8) (**Εικόνες 2.9**, **3.4**, **3.6**, **5.8**, **6.1**, **6.3**, **8.1**-**8.4**, και **9.1**). Ενδιαφέρον έχει ότι αρκετές από αυτές τις προτάσεις δεν έχουν χάσει την αξία τους έως σήμερα. Γι’ αυτόν τον λόγο, έχουν συνεκτιμηθεί στη διατύπωση της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης των πόλεων/οικισμών που παρουσιάζεται στα ακόλουθα δύο κεφάλαια (κεφ. 10 και 11).
2. Σε καμία περίπτωση δεν τίθεται θέμα αμφισβήτησης της συμβολής όλων αυτών των προσπαθειών στη διαμόρφωση της γενικότερης προβληματικής για την εκτίμηση της αστικής δυναμικής του ελληνικού οικιστικού δικτύου και την τυπολογική ταξινόμηση/ιεράρχηση των πόλεων/οικισμών της χώρας. Το πρόβλημα είναι ότι, ακόμα και αν διαπιστώνονται αλλαγές στην προσέγγιση θεμάτων που αφορούν τη διαδικασία αστικής ανάπτυξης, οι αλλαγές αυτές δεν συνεκτιμώνται πάντα στον αναπτυξιακό και χωρικό σχεδιασμό της χώρας και στην αξιοποίηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου ως μέσου τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης. Έτσι δημιουργούνται προβλήματα στην πράξη, κυρίως στα επίπεδα εφαρμογής και παρακολούθησης, αφού εξακολουθούν να εφαρμόζονται πρότυπα τυπολογικής ταξινόμησης

/ιεράρχησης που εδώ και δεκαετίες έχουν θεωρηθεί παρωχημένα, και να λαμβάνονται υπόψη ανεπαρκή κριτήρια που αφενός δεν αντικατοπτρίζουν το σύγχρονο πλαίσιο συνθηκών, τάσεων και προοπτικών και αφετέρου δεν μπορούν να αντιστοιχηθούν στις νέες ανάγκες και αιτήματα για χωρική ανάπτυξη (κεφ. 4 και 8) (**Εικόνες 4.6**, **5.8**, **6.1**, **8.1**-**8.4**, και **9.1**).

3. Οι νέες συνθήκες επιβάλλουν αλλαγή στην αντιμετώπιση της εκτίμησης της βαρύτητας των πόλεων/οικισμών και τη συνεκτίμηση του οικιστικού δικτύου ως βασικής συνιστώσας του χωρικού σχεδιασμού. Η συγκεκριμένη θέση επιβεβαιώνεται από τη διαρκώς εντεινόμενη δικτυακή οργάνωση υποδομών/δραστηριοτήτων σε ένα παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον αλλά και τις δραματικές αλλαγές συνθηκών σε εθνικό επίπεδο, που σε σημαντικό βαθμό έχουν παίξει ρόλο στον εμπλουτισμό των κύριων θεματικών μελέτης των ΠΠΧΣΑΑ της 2ης γενιάς μέσα από την όλο και πιο συνειδητή ένταξη ζητημάτων για τη διαχείριση *αστικής δυναμικής* και *αστικής δικτύωσης*. Μεταξύ αυτών, ειδικής κρισιμότητας αποτελούν τα ζητήματα του ορισμού της ζώνης επιρροής των πόλεων (αστικές λειτουργικές περιοχές) καθώς και της εκτίμησης των τάσεων των πόλεων να λειτουργούν (και) ως κόμβοι ισχυρών *αστικών συσχετισμών* υπερτοπικής/υπερεθνικής εμβέλειας (δίκτυα πόλεων) (κεφ. 2.1, 3.1, 6.1 και 8· **Εικόνες 2.2**, **2.4**-**2.6**, **2.9**, **3.4**, **3.6**, **3.10**, **6.1**-**6.3**, **6.5** και **8.1**-**8.4**).

Εν κατακλείδι, οι σύγχρονες τάσεις και προοπτικές αστικής ανάπτυξης επιβεβαιώνουν ότι βρισκόμαστε σε μια χρονική συγκυρία όπου ο δρόμος έχει πλέον ανοίξει για τη συνεκτίμηση της αστικής συνιστώσας στον χωρικό σχεδιασμό και την ένταξη νέων χωρικών κριτηρίων εκτίμησης της *αστικής δυναμικής* στη διαδικασία τυπολογικής ιεράρχησης /ταξινόμησης των πόλεων και οικισμών (Θεοδωρά 2004, 2015α; Theodora 2019, 2020a and 2022b).

9.2 Το υφιστάμενο πλαίσιο συνθηκών, τα προβλήματα και οι νέες ανάγκες

Εδώ και τουλάχιστον τέσσερις δεκαετίες διανύουμε μια περίοδο κατά την οποία έχει καταστεί σαφές ότι η βαρύτητα των πόλεων ξεπερνά τα γεωγραφικά και τα διοικητικά όρια των χωρών τους. Η ύπαρξη υπηρεσιών περιφερειακής εμβέλειας σε τομείς όπως στη διοίκηση, στην παραγωγή, στην εκπαίδευση, στην έρευνα, στην τεχνολογία–καινοτομία και στις τεχνικές υποδομές (κυρίως σε δίκτυα μεταφορών, τηλεπικοινωνιών, πληροφορικής και ενέργειας) συχνά αποδεικνύεται πολύ πιο σημαντική παράμετρος για την ισχυροποίηση της *βαρύτητας–κεντρικότητας* των πόλεων σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο από τα πληθυσμιακά μεγέθη τους (Θεοδωρά, 2004· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005· 2009· 2011).

Σε αυτές τις συνθήκες, είναι ανακόλουθο οι μελετητές κάθε νέας πρότασης τυπολόγησης στην Ελλάδα να υποχρεώνονται (κυρίως από τις προδιαγραφές των μελετών) να προσαρμόζουν τις επιστημονικές απόψεις τους, κάνοντας —σε κάθε περίπτωση— τις απαραίτητες παραδοχές στο ευρύτερο πλαίσιο που ορίζουν οι δύο ακόλουθες, επίσημα θεσμοθετημένες προτάσεις ιεράρχησης των πόλεων:

1. Η πρόταση της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδας (ΕΣΥΕ, νυν ΕΛΣΤΑΤ), με βάση την οποία οι οικισμοί της χώρας μπορούν να διακριθούν ανάλογα με το πληθυσμιακό μέγεθος σε αστικούς (από 10.000 κατοίκους και άνω), ημιαστικούς (2.000-10.000 κατοίκους) και αγροτικούς (έως 2.000 κατοίκους), ή ανάλογα με το υψόμετρο σε πεδινούς, ημιορεινούς και ορεινούς οικισμούς.
2. Η πρόταση του Υπουργείου Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος (ΥΧΟΠ) του 1984 (μετέπειτα ΥΠΕΧΩΔΕ και νυν ΥΠΕΝ) όπου, όπως έχει αναφερθεί σε προηγούμενα κεφάλαια, γίνεται λόγος για ένα ιεραρχημένο δίκτυο οικιστικών κέντρων πέντε βαθμίδων, το οποίο για πρώτη φορά υιοθετείται στις προτάσεις χωροταξικής οργάνωσης των νομών της χώρας (1985) (Εικόνα 3.4) και έπειτα από μια σαραντακονταετία εξακολουθεί να εφαρμόζεται στα θεσμοθετημένα ΓΠΧΣΑΑ, ΕΠΧΣΑΑ και στα ΠΠΧΣΑΑ 1ης (2003-2004) και 2ης γενιάς (μετά το 2017) (Ν. 2742/1999) (κεφ. 3.1, 8.1, 9.1· **Εικόνες 5.8**, **6.1** και **9.1**).

Οι παραπάνω προτάσεις κακώς εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται στα χωροταξικά και στα περιφερειακά σχέδια. Μάλιστα, έχουν δεχτεί κριτική για μια σειρά από λόγους, μεταξύ των οποίων ο πιο βασικός είναι ότι οι δύο προτάσεις στηρίζονται κυρίως στη χρήση ενός κριτηρίου που έχει θεωρηθεί

υπεύθυνο για τα προβλήματα που δημιουργούνται στην αξιολόγηση της βαρύτητας των πόλεων/οικισμών στο οικιστικό δίκτυο, δηλ. το πληθυσμιακό μέγεθος. Τα προβλήματα οφείλονται στο γεγονός ότι ένα οικισμός δεν μπορεί να χαρακτηρίζεται ως αστικός ή αγροτικός σε ευθεία αναλογία με το πληθυσμιακό μέγεθος. Ο χαρακτηρισμός του οικισμού εξαρτάται από τις συνολικότερες αλληλοσυσχετίσεις των λειτουργικών και των κοινωνικο-οικονομικών δομών, δηλαδή από ευρύτερα ποσοτικά και ποιοτικά κριτήρια (Λουκάκης, 1985β: 2· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005).

Ένας ακόμα λόγος άσκησης κριτικής στις δύο προτάσεις, εξίσου σημαντικός με τον προηγούμενο, είναι η ανακολουθία του προτεινόμενου συστήματος ιεράρχησης των τοπικών υπηρεσιών με το υφιστάμενο διοικητικό σύστημα. Όταν διατυπώθηκε, η πρόταση των «ανοικτών πόλεων» αναφερόταν σε άλλο σύστημα διοίκησης και σχεδιασμού από ό,τι το σημερινό. Έτσι, είναι ανεπίκαιρη η χρήση των πέντε βαθμίδων του ΥΧΟΠ του '84 στο ΓΠΧΣΑΑ, τα ΕΠΧΣΑΑ και στα ΠΠΧΣΑΑ της 1ης και 2ης γενιάς (Θεοδωρά, 2004· 2014· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005· 2009· 2011).

Συμπερασματικά, από τη διερεύνηση του τρόπου αντιμετώπισης της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου ως μέσου αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης στο πλαίσιο του επίσημου σχεδιασμού και τη μελέτη αξιοποίησης της τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης των πόλεων ως μηχανισμού για την κατανόηση του ρόλου τους στο εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές αστικό σύστημα προκύπτουν οι ακόλουθες διαπιστώσεις:

1. Στα θεσμοθετημένα Πλαίσια Χωρικού Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης (ΓΠΧΣΑΑ, ΕΠΧΣΑΑ και ΠΠΧΣΑΑ 1ης και 2ης γενιάς) οι πόλεις αντιμετωπίζονται αποσπασματικά κι όχι ως οργανικά τμήματα ευρύτερων χωρολειτουργικών συσχετισμών. Αυτοί οι χωρολειτουργικοί συσχετισμοί μπορεί να προκύπτουν από τις διαφορετικές σχέσεις μεταξύ των πόλεων αλλά και των πόλεων με τους οικισμούς της ευρύτερης ζώνης επιρροής τους, οι οποίοι λειτουργούν ως «δορυφόροι» των πόλεων. Ασφαλώς, κατά καιρούς, υπάρχουν προθέσεις σε ερευνητικό και σε πολιτικό επίπεδο για τον εντοπισμό αστικών συσχετισμών, κυρίως με τη μορφή δίπολων. Δυστυχώς, οι προθέσεις αυτές στην πλειονότητα των περιπτώσεων δεν έχουν σαφή κριτήρια εκτίμησης. Έτσι, παρά τις προσπάθειες ερευνητών αλλά και μάχιμων μελετητών, σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού αποτυπώνεται και, εν τέλει, αξιοποιείται μια εντελώς διαφορετική πραγματικότητα από εκείνη που οργανώνεται και λειτουργεί στην πράξη. Η αιτία βρίσκεται στην κατακερματισμένη αντιμετώπιση του οικιστικού δικτύου. Έτσι, περιορίζεται (ή χάνεται) η δυνατότητα ανάδειξης ισχυρών αστικών συσχετισμών σε δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο, οι οποίοι να μπορούν να λειτουργήσουν ως ανταγωνιστικοί «πόλοι ανάπτυξης» σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. Παράλληλα, χάνεται η ευκαιρία για τη διαμόρφωση μιας πιο ισόρροπης οικιστικής ανάπτυξης σε εθνικό επίπεδο ως απάντηση στην ήδη διαπιστωμένη κυριαρχία της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Η διαπίστωση αυτή σε καμία περίπτωση δεν ακυρώνει τη σημασία των έως τώρα προσπαθειών (ή και εκείνων που βρίσκονται σε εξέλιξη) για τον εντοπισμό νέων ισχυρών αστικών συσχετισμών στη χώρα. Αντίθετα, αναδεικνύει τη σημαντική προσπάθεια που καταβάλλουν οι μελετητές και τα μέλη της ευρύτερης επιστημονικής κοινότητας προς αυτή την κατεύθυνση, υπογραμμίζοντας ταυτόχρονα το σημαντικότατο έλλειμμα που διαπιστώνεται σε επίπεδο άσκησης επίσημου σχεδιασμού (Θεοδωρά, 2004· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2009).
2. Στην Ελλάδα ισχύει το εξής παράδοξο σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού: Ακόμα και αν υπάρχουν περιπτώσεις δυναμικών αστικών συσχετισμών (κυρίως μεταξύ πόλεων μεσαίου/μικρού πληθυσμιακού μεγέθους), αυτοί μπορεί να διαφοροποιούνται ως προς τη σύνθεσή τους (διαφορετικά δίκτυα πόλεων) ή και να «χάνονται» στα διαφορετικά πλαίσια χωρικού σχεδιασμού και αειφόρου ανάπτυξης (ΓΠΧΣΑΑ, ΠΠΧΣΑΑ και ειδικά ΠΧΣΑΑ για τη βιομηχανία, τον τουρισμό κ.ά.). Έτσι, διαμορφώνεται μια συνθήκη ασυμβατότητας μεταξύ των ποικίλων επιπέδων σχεδιασμού (ΓΠΧΣΑΑ, ΠΠΧΣΑΑ), αλλά και εκείνων με τα σχέδια τομεακού προσανατολισμού (ΕΠΧΣΑΑ). Μελετώντας τα διαφορετικά πλαίσια χωρικού σχεδιασμού και αειφόρου ανάπτυξης διαπιστώνονται διαφορετικές οπτικές για τον προσδιορισμό της βαρύτητας των πόλεων και του είδους των «πόλων ανάπτυξης». Αυτό πολλές φορές έχει αποτέλεσμα «αναπτυξιακοί πόλοι» που προτείνονται στο ΓΠΧΣΑΑ να μην συναντώνται στα

ΕΠΧΣΑΑ (τομεακά σχέδια) ή σε περιφερειακό επίπεδο (δηλ. στο αντίστοιχο ΠΠΧΣΑΑ). Με αυτόν τον τρόπο, δεν διασφαλίζεται συνέχεια ανάμεσα στα επίπεδα του σχεδιασμού και στον τομεακό προσανατολισμό των πόλεων/περιφερειών, και ως εκ τούτου δεν μπορεί να διασφαλιστεί η βέλτιστη αξιοποίηση της αστικής δυναμικής σε εθνικό και δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το «αναπτυξιακό τρίγωνο Δράμας–Καβάλας–Ξάνθης» το οποίο, ενώ αναγνωρίζεται από το ΕΠΧΣΑΑ για τη βιομηχανία (2009), δεν συναντάται ούτε στο ΓΠΧΣΑΑ (2008) ούτε στο ΠΠΧΣΑΑ της Ανατολικής & Κεντρικής Μακεδονίας της 1ης και 2ης γενιάς. Ένα ακόμα παράδειγμα είναι η περίπτωση του αναπτυξιακού πόλου διαπεριφερειακής εμβέλειας Άρτα–Πρέβεζα–Λευκάδα που, αν και εντοπίζεται στο ΓΠΧΣΑΑ, δεν αναφέρεται στα ΠΠΧΣΑΑ της Ηπείρου και Ιονίων Νήσων ούτε στα θεσμοθετημένα ΕΠΧΣΑΑ (**Εικόνα 9.4**). Την ίδια στιγμή, ισχυροί αστικοί συσχετισμοί που προβάλλονται στα ΠΠΧΣΑΑ ως «αναπτυξιακοί πόλοι» υπερεθνικής σημασίας δεν αναγνωρίζονται πάντα από το ΓΠΧΣΑΑ, όπως είναι το τρίπολο Άγ. Νικόλαος – Ιεράπετρα – Σητεία στο ΠΠΧΣΑΑ της Κρήτης της 2ης γενιάς (2017). Η διαπιστωθείσα αυτή ασυμβατότητα οφείλεται στις διαφορετικές χρονικές περιόδους υλοποίησης των πλαισίων και στην απουσία σαφώς διατυπωμένων κριτηρίων για την εκτίμησης της βαρύτητας και της κεντρικότητας των πόλεων. Εντούτοις, απαιτείται η άμεση αντιμετώπισή της, δεδομένου ότι διαμορφώνει συνθήκες σύγχυσης που οδηγούν σε ποικίλες εκτιμήσεις με πολλαπλές επιπτώσεις κατά τη διαδικασία χάραξης μιας συνεπούς και αποτελεσματικής αναπτυξιακής πολιτικής και ενός συνεκτικού χωροταξικού σχεδιασμού σε όλα τα διαφορετικά επίπεδα και τις ειδικές κατηγορίες χώρου (π.χ. ηπειρωτικού, νησιωτικού, διασυνοριακού, κ.ά.). Το συγκεκριμένο θέμα είναι εξαιρετικής κρισιμότητας και απαιτεί περαιτέρω μελέτη, γιατί αποδεικνύει στην πράξη ότι στο πλαίσιο του επίσημου σχεδιασμού η αποσπασματική θεώρηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου και η χωρίς σαφώς διατυπωμένα κριτήρια αξιολόγηση της βαρύτητας–κεντρικότητας των πόλεων/οικισμών αποτρέπουν τη διασφάλιση μιας ισόρροπης πολυκεντρικής ανάπτυξης. Πρόκειται για μια συνθήκη με πολλαπλές επιπτώσεις σε επίπεδο εφαρμογής και παρακολούθησης των διαδικασιών της χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού, αφού η αποσπασματική αντιμετώπιση του οικιστικού δικτύου αποτρέπει την ανάδειξη της, έτσι κι αλλιώς, διαπιστωμένης τάσης πως οι νέοι «αναπτυξιακοί πόλοι» (σε συνθήκες δικτυακής οργάνωσης υποδομών/δραστηριοτήτων) έχουν όλο και πιο πολύ τη μορφή *αστικών συσχετισμών* και πολύ λιγότερο τη μορφή αυτόνομων πόλεων (Θεοδωρά, 2004· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005· 2009· 2011).

Πίνακας _ Ι.3 : Πρότυπο χωρικής ανάπτυξης _ αστικά κέντρα _ άξονες και πόλοι ανάπτυξης : Ηπειρωτικό τμήμα ελληνικής επικράτειας _ Περιφέρεια Ηπείρου

Περιφέρεια Ηπείρου

πόλεις-έδρες νομών	Αναπτυξιακός ρόλος πόλεων _ Αστική Δυναμική		Πόλεις / "Αστικοί συσχετισμοί" _ **"Πόλοι - Άξονες Ανάπτυξης"**	
	ΓΠΧΣΑΑ / ΠΠΧΣΑΑ	Προτεινόμενη	ΓΠΧΣΑΑ / ΠΠΧΣΑΑ	Προτεινόμενη
Ιωάννινα	**Περιφερειακός / διακρατικός πόλος ανάπτυξης** **Βαλκανικό κέντρο** Διοικητικό / πολιτιστικό Κέντρο ΓΠΧΣΑΑ : 2ου επιπέδου	Μείζονος Σημασίας [Α4] Κέντρο Περιφερειακής Εμβέλειας (ΙΙΙ)	**Δίπολο Ιωάννινα-Ηγουμενίτσα** [Β-Δ πύλη εισόδου εξόδου / τμήμα : α) του Β συγκοινωνιακού άξονα (Εγνατία) σύνδεση με Βαλκανική, Τουρκία, Εύξεινο Πόντο, β) του δυτικού συγκ. άξονα (Ιόνια Οδός) σύνδεση με δυτική Ελλάδα] **Άξονας Ηγουμενίτσα-Ιωάννινα** *με προέκταση προς ανατολάς : Θεσσαλονίκη, Αλεξανδρούπολη, Τουρκία, και προς δυσμάς : Ιταλία-Αδριατική* **ΓΠΧΣΑΑ : Ιωάννινα [εθνικός πόλος πρωτεύουσας σημασίας]**	**Πόλος** Υπερεθνικής εμβέλειας **Δυναμικός πόλος** Ιωαννίνων - Ηγουμενίτσας
Άρτα	**Νομαρχιακός πόλος ανάπτυξης** ΓΠΧΣΑΑ : 5ου επιπέδου	Περιορισμένης σημασίας (Γ1) Νομαρχιακής εμβέλειας (V)	**Δίπολο Άρτα-Πρέβεζα** [τμήμα του συγκοινωνιακού άξονα Ιόνια Οδό, Ζεύξη Ακτίου-Πρέβεζας, αερ. Ακτίου] **Άξονας Άρτα-Ιωάννινα-Καβαβιά** *με προέκταση προς βορρά στην Αλβανία και προς νότο στην κεντρική Ελλάδα, ΠΑΘΕ* **ΓΠΧΣΑΑ : Άρτα-Πρέβεζα-Λευκάδα** [στο πλαίσιο προώθησης δίπολων / πολύπολων διαπεριφερειακής εμβέλειας]	Πόλος Διαπεριφερειακής εμβέλειας **Αναδυόμενος πόλος**
Πρέβεζα	**Νομαρχιακός πόλος ανάπτυξης** ΓΠΧΣΑΑ : 5ου επιπέδου	Μεσαίας Σημασία (Β1) Νομαρχιακής εμβέλειας (V)	**Δίπολο Άρτα-Πρέβεζα** *[βλ. Άρτα]* **Άξονας Ηγουμενίτσα-Πρέβεζα** *με προέκταση προς βορρά στην Αλβανία και προς νότο στην κεντρική Ελλάδα - Πάτρα και προς δυσμάς στα Ιόνια νησιά* **ΓΠΧΣΑΑ : Άρτα-Πρέβεζα-Λευκάδα** [στο πλαίσιο προώθησης δίπολων / πολύπολων διαπεριφερειακής εμβέλειας]	Πόλος Διαπεριφερειακής εμβέλειας **Αναδυόμενος πόλος**
Ηγουμενίτσα	**Β-Δ Πύλη "εισόδου-εξόδου"** - διασύνδεση με Δυτική Ευρώπη Νομαρχιακό Αναπτυξιακό Κέντρο ΓΠΧΣΑΑ : 5ου επιπέδου	Μεσαίας Σημασία (Β3) Νομαρχιακής Εμβέλειας (V)	**Δίπολο Ιωάννινα-Ηγουμενίτσα** *[βλ. Ιωάννινα]* **Άξονας Ηγουμενίτσα-Ιωάννινα** *[βλ. Ιωάννινα]* **Άξονας Ηγουμενίτσα-Πρέβεζα** *[βλ. Πρέβεζα]* **ΓΠΧΣΑΑ** : Αστικό κέντρο με διεθνή διασύνδεση	**Πόλος** Υπερεθνικής εμβέλειας **Δυναμικός πόλος** Ιωαννίνων - Ηγουμενίτσας

πηγή : Ελληνική Δημοκρατία _ Υπουργείο ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. _ Γενική Δ/νση Περιβάλλοντος – Δ/νση Χωροταξίας, ΠΠΧΣΑΑ Περιφέρειας Ηπείρου [Απόφαση 25301/25.6.2003] και ΓΠΧΣΑΑ [ΦΕΚ /2008]

Εικόνα 9.3 *Ηπειρωτικό τμήμα ελληνικής επικράτειας _ Περιφέρεια Ηπείρου: πρότυπο χωρικής ανάπτυξης, αστικά κέντρα, άξονες και πόλοι ανάπτυξης: συγκριτική μελέτη τυπολογικής ιεράρχησης πόλεων με βάση το ΓΠΧΣΑΑ (2008), το ΠΠΧΣΑΑ 1ης γενιάς και την πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης με κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας (κεφ. 10).*
Πηγή: Θεοδωρά, 2015β· 2018β· 2018γ· ιδία επεξεργασία.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις αποκτούν πρόσθετη βαρύτητα για την κατηγορία των αγροτικών περιοχών της ηπειρωτικής και νησιωτικής επικράτειας και ιδιαίτερα για εκείνες τις περιπτώσεις στις οποίες συναντώνται δυναμικές ή/και δυνητικά δυναμικές πόλεις μεσαίου/μικρού πληθυσμιακού μεγέθους, όπου το είδος των υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας που συγκεντρώνουν ισχυροποιεί την κεντρικότητά τους. Αυτή η συνθήκη δεν πρέπει να μένει αναξιοποίητη, ειδικά σε περιπτώσεις *αστικών συσχετισμών* που λειτουργούν ως συνδυασμένοι κόμβοι μεταφορών ή βασικές πύλες εισόδου–εξόδου στη χώρα (π.χ. Ιωάννινα–Ηγουμενίτσα, Δράμα–Καβάλα–Ξάνθη, Λάρισα–Βόλος, Καλαμάτα–Τρίπολη, Ηράκλειο–Χανιά κ.ά.), όπου η ακτίνα εμβέλειάς τους ξεπερνά τα διοικητικά όρια και τα εθνικά σύνορα. Σε αυτές τις περιπτώσεις ανοίγει ο δρόμος για την επανεξέταση της κεντρικότητας των ελληνικών πόλεων στον ευρωπαϊκό χάρτη και ευρύτερα εκείνου. Ταυτόχρονα, οι περιπτώσεις αυτές παρουσιάζουν ενδιαφέρον μελέτης και σε υποκείμενες κλίμακες σχεδιασμού, δηλαδή σε χωρικές ενότητες των αγροτικών περιοχών (αλλά και των αστικών) όπου, με μεγαλύτερη ασφάλεια μπορούν να αξιοποιηθούν δείκτες για την αξιολόγηση της δομής/δυναμικής των *αστικών συσχετισμών*. Οι δείκτες αυτοί θα αναδείξουν προοπτικές για την αξιοποίηση των εν λόγω *αστικών συσχετισμών* ως «αναπτυξιακών πόλων» υπερεθνικής εμβέλειας. Προς αυτή την κατεύθυνση εστιάζεται και η έρευνα της συγγραφέως για τις νησιωτικές περιοχές της χώρας, η οποία είναι σε εξέλιξη (Theodora, 2019˙ 2020a˙ 2020b˙ Theodora & Piperis, 2022a˙ 2022b).

Σε αυτό το πλαίσιο της σύγχρονης προβληματικής σε θέματα αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης, όπως αυτά διαμορφώνονται από τις γενικότερες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες και τις συγκυρίες σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο, επιβάλλεται η αλλαγή της αντίληψης για την ιεράρχηση των πόλεων και αναδεικνύεται η ανάγκη διατύπωσης ενός νέου, ολοκληρωμένου και συστηματικού σχεδίου για τον χωρικό σχεδιασμό και τον αναπτυξιακό προγραμματισμό σε εθνικό επίπεδο. Ήδη στην Ελλάδα, παρά τα όποια προβλήματα σε επίπεδο εφαρμογής, βρίσκεται σε εξέλιξη η ανάπτυξη ενός σύγχρονου προβληματισμού σε ό,τι αφορά την αξιολόγηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου και την τυπολογική ιεράρχηση πόλεων/οικισμών, σε μια προσπάθεια ν' απαντηθούν κρίσιμα ερωτήματα για την επιλογή κριτηρίων και μεθοδολογίας για την εκτίμηση της *κεντρικότητας* των πόλεων με στόχο την ανάδειξη *αστικών συσχετισμών*. Τα ερωτήματα αυτά καθιστούν αναγκαία, πιο πολύ παρά ποτέ μέχρι σήμερα, την εξεύρεση νέων συστηματικών κριτηρίων τυπολογικής ταξινόμησης των ελληνικών πόλεων και προσδιορισμού των *ακτίνων επιρροής* τους.

Αντί επιλόγου

Έχοντας ολοκληρώσει την παρουσίαση της σύγχρονης προβληματικής σε ακαδημαϊκό–επιστημονικό και σε πολιτικό επίπεδο για θέματα αξιολόγησης της *αστικής δυναμικής* του ελληνικού οικιστικού δικτύου, στο επόμενο κεφάλαιο διατυπώνεται πρόταση για την τυπολογική ιεράρχηση/ταξινόμηση πόλεων/οικισμών, η οποία εφαρμόζεται πιλοτικά σε δύο περιπτώσεις χωροταξικής κλίμακας. Αρχικά, εφαρμόζεται στο σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) (1999-2003) (κεφ. 10) και ακολούθως στα μικρά ακριτικά νησιά του Αιγαίου (2019-2023) (κεφ. 11). Ειδικότερα, ορίζονται τα κριτήρια και η μεθοδολογία της προτεινόμενης τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης, και περιγράφονται τα κύρια στάδια της προσέγγισής της στις δύο περιπτώσεις εφαρμογής. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διαπιστώσεις που προκύπτουν από τις δύο πιλοτικές εφαρμογές, οι οποίες ανοίγουν νέους ορίζοντες για περαιτέρω έρευνα και προβληματισμό σε δια/ενδοπεριφερειακό και εθνικό επίπεδο (κεφ. 10 και 11).

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Aravantinos, A., Desyllas, N., Kontargyris, D., Lampakis, A. & Loukakis, P. (1967) "Regionalplanung und Vorschlag für eine Siedlungsumordnung im Raum Ilia(Elis) im West-Peloponnes". *Die Erde*, 4, 281-291.

Berry, B.J.L. (1972) *City classification handbook.* New York: Wiley – Interscience.

Berry, B.J.L. & Horton, F.E. (1970) *Geographic perspectives on urban systems*. Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall.

Krätke, S. (1993) "Hierarchization of urban regions in the new Europe". In P. Getimis & G. Kafkalas (eds.), *Urban and regional development in the new Europe.* Athens: Topos, 107-132.

Kriesis, A. (1963) *A regional planning scheme for a country under development.* Patras: Service for the Regional Development of the Peloponnese, Ministry of Co-ordination.

Leusmann, C.S. & Slatter, P.B. (1977) "A functional regionalization program based on the standardization and hierarchical clustering of transaction flow tables". *Computer Applications*, 4, 769-777.

Lösch, A. (1969) "The nature of economic regions". In: J. Friedmann & W. Alonso (eds.), *Regional development and planning.* Cambridge, Mass.: The MIT Press, 107-115.

Loukakis, P. (1976) *Regionale Strukturprobleme in Griechenland unter Berücksichtigung des wachsenden Industrialisierungsprozesses.* Diss. RWTH Aachen.

OECD (2001) *Towards a new role for spatial planning: a collection of essays.* Paris: OECD.

Papadakis, M.E. (1997) "Growth and hierarchical classification of Greek cities, 1951-1981". *Ekistics*, 64(382/383/384), 32-42. Available at: http://www.jstor.org/stable/43623281

Petrakos, G. (1996) *The new geography of the Balkans: cross-border cooperation between Albania, Bulgaria and Greece*. Volos: University of Thessaly Press.

Slatter, P.B. (1984) "A partial hierarchical regionalization of 3.140 US countries on the basis of 1965-1970 intercounty migration". *Environment & Planning* A, 16(4), 545-50.

Theodora, Y. (2004) "Social care and welfare services in Greece as they were organized in the last decade: an analysis of the demand and the needed provisions". In: Wharton School & School of Design – University of Pennsylvania (UPENN) *Summer School: "The Greek Economy, Business Opportunities, Health System & Culture"*. Athens, June 5-13.

Theodora, Y. (2008) "An approach to the effects of Greek regional universities on the development of the country regions". In: H. Coccossis & Y. Psycharis (eds.), *Regional analysis and policy: the Greek experience*. Heidelberg: Springer, 249-270. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-7908-2086-7_13

Theodora, Y. (2019) "Aegean Sea: challenges and dilemmas in management and planning for local development in fragmented insular regions". *Heritage,* 2(3), 1762-1784. Available at: https://doi.org/10.3390/heritage2030108

Theodora, Y. (2020a) "Cultural heritage as a means for local development in Mediterranean historic cities: the need for an urban policy". *Heritage,* 3(2), 152-175. Available at: https://doi.org/10.3390/heritage3020010

Theodora, Y. (2020b) "Tracing sustainable island complexes in response to insularity dilemmas: methodological considerations". In: O. Gervasi, B. Murgante, S. Misra, C. Garau, I. Blečić, D. Taniar, B.O. Apduhan, A.M.A.C. Rocha, E. Tarantino, C.M. Torre & Y. Karaca (eds.), *Computational Science and Its Applications – ICCSA 2020: 20th International Conference, Cagliari, Italy, July 1-4, 2020, Proceedings, Part VII*. Cham: Springer, 278-293. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-58820-5_22

Theodora, Y. (2020c) "Natural hazards: key concerns for setting up an effective disaster management plan in Greece". *Euro-Mediterranean Journal for Environmental Integration,* 5(38). Available at: https://doi.org/10.1007/s41207-020-00174-y

Theodora, Y. (2022a) "Landscape at risk: why planning matters". In: *National Symposium on the Implementation of the Council of Europe Landscape Convention in Greece.* Forum of the National Selections of the 6th Session of the Landscape Award of the Council of Europe, Round-Table: Landscape-based Public Policies, Co-organized by YPEN, European Landscape Convention and the Council of Europe. Trikala, Greece, April 6-8. Available at: https://www.coe.int/en/web/landscape/trikala-march-2022

Theodora, Y., ed. (2022b) *Regional Unit of Piraeus* [e-book]. Athens: National Technical University of Athens, School of Architecture, Department of Urban and Regional Planning, Spatial Planning and GIS Laboratory. Available at: https://service.eudoxus.gr/search/file/11/full-112690211.pdf

Theodora, Y. & Piperis, S. (2022b) "Small frontier islands in the clean energy transition era: emerging patterns and planning approaches". In: O. Gervasi, B. Murgante, S. Misra, A.M.A.C. Rocha, & C. Garau (eds.), *Computational Science and Its Applications – ICCSA 2022 Workshops: Malaga, Spain, July 4-7, 2022, Proceedings, Part III*. Cham: Springer, 639-656. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-031-10545-6_43

Theodora, Y. & Spanogianni, E. (2022) "Assessing coastal urban sprawl in the Athens' southern waterfront for reaching sustainability and resilience objectives". *Ocean and Coastal Management*, 222(6), 106090. Available at: https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2022.106090

Theodora, Y. & Stratigea, A. (2021) "Climate change and strategic adaptation planning in Mediterranean insular territories: gathering methodological insights from Greek experiences". In: O. Gervasi, B. Murgante, S. Misra, C. Garau, I. Blečić, D. Taniar, B.O. Apduhan, A.M.A.C. Rocha, E. Tarantino & C.M. Torre (eds.) *Computational science and its applications – ICCSA 2021: 21st International Conference, Cagliari, Italy, September 13-16, 2021: Proceedings, Part X*. Cham: Springer, 100-115. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-87016-4_8

Wassenhoven, L. (1980) *The settlement system and socio-economic formation: the case of Greece.* PhD thesis. University of London, London School of Economics and Political Science.

Ελληνόγλωσσα

Ανδρικοπούλου, Ε. (1995) *Οι περιφέρειες στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αθήνα: Θεμέλιο Ανδρικοπούλου-Καυκαλά, Ε. (1982) *Η θεωρία των πόλων ανάπτυξης και η εφαρμογή της στον περιφερειακό προγραμματισμό*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.Ανθόπουλος, Λ. (2022) *Έξυπνες πόλεις και ευφυής διακυβέρνηση*. Αθήνα: Κριτική.

Αραβαντινός, Α., Δεσύλλας, Ν., Κονταργύρης, Δ., Λαμπάκις, Α. & Λουκάκης, Π. (1967) «Η χωροταξική μελέτη και η οικιστική αναδιάρθρωση του Νομού Ηλείας». *Αρχιτεκτονικά Θέματα,*-10, 32-38.

Βασενχόβεν, Λ. (2022) *Βάζοντας τάξη στη χώρα μας: ιστορικό της χωροταξίας στην Ελλάδα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*. Αθήνα: Κριτική.

Βασενχόβεν, Λ. (2023) *Αναζητώντας το μέλλον του ευρωπαϊκού χώρου: εδαφική συνοχή, χωροταξία, πόλεις, κλιματική αλλαγή*. Αθήνα: Προπομπός.

Γαβανάς, Ν., Γιαννακού, Α., Πανωρή, Α. & Σδουκόπουλος, Α. (2022) *Χωρικός σχεδιασμός στην ψηφιακή εποχή*. Αθήνα: Κριτική.

Γιαννακούρου, Γ. (1994) «Το νέο πλαίσιο άσκησης της χωροταξικής πολιτικής στη δεκαετία του '90: θεσμικές ανακατατάξεις και αβεβαιότητες». *Τόπος: Επιθεώρηση Αστικών και Περιφερειακών Μελετών,* 8/1994, 15-40.

Γιαννακούρου, Γ. (2019) *Δίκαιο χωροταξίας και πολεοδομίας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Γιαουτζή, Μ. & Στρατηγέα, Α. (2011) *Χωροταξικός σχεδιασμός: θεωρία και πράξη*. Αθήνα: Κριτική.

Γραφείο Δοξιάδη ΑΕ (1980/1983) *Εθνικό χωροταξικό σχέδιο και πρόγραμμα της Ελλάδος:* μελέτη για το Υπουργείο Συντονισμού & Προγραμματισμού: τελική έκθεση. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας.

Δεμαθάς, Ζ. (1995α) «Η Ελλάδα στην ευρωπαϊκή οργάνωση: προβλήματα και προοπτικές». Στο: Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων (επιμ.), *Περιφερειακή ανάπτυξη, χωροταξία και περιβάλλον στο πλαίσιο της ενωμένης Ευρώπης: επιστημονικό συνέδριο, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 15-16 Δεκεμβρίου 1995*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων & Τόπος, Τόμος ΙΙ, 28-39.

Δεμαθάς, Ζ. (2004) «Τα ελληνικά αστικά κέντρα: ανάπτυξη, ανταγωνιστικότητα, πολυκεντρικότητα, δυναμική και σχεδιασμός». Στο: ΕΜΠ. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας–Χωροταξίας & Μ. Αγγελίδης, (επιμ.), *Συνέδριο: Νέα πολυκεντρικότητα και χωρική ανάπτυξη: οι αστικές περιοχές, οι μικρές και μεσαίες πόλεις και η ύπαιθρος: προοπτικές, σχεδιασμός, διακυβέρνηση* Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών, 113-137.

Δεμαθάς, Ζ. (2015) *Η εδαφική στρατηγική ανάπτυξης στο πλαίσιο Καλλικράτη*. Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης.

ΕΜΠ-ΣΠΕ (1971α) *Χωροταξική διερεύνησις Ηπείρου–Θεσσαλίας, οικιστική αναδιάρθρωσις σεισμόπληκτου περιοχής: ρυθμιστικά-πολεοδομικά σχέδια Ροδαυγής, Σαλαώρας Άρτης και Πέτρας Κάρλας Μαγνησίας.* Αθήνα: ΕΜΠ.

ΕΜΠ-ΣΠΕ (1971β) *Ρυθμιστική μελέτη αναπτύξεως πόλεως και περιοχής Καλαμάτας.* Αθήνα: ΕΜΠ.

ΕΜΠ-ΣΠΕ (1973) *Πελοπόννησος: χωροταξική μελέτη.* Αθήνα: ΕΜΠ.

ΕΜΠ. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας–Χωροταξίας, Τεχνική Εταιρεία Μελετών "Φίλων" & Université de Paris X – Nanterre. Laboratoire de Géographie Urbaine (1996) *Το οικιστικό δίκτυο στην Ελλάδα: υπάρχουσα κατάσταση, πρότυπο πολιτικής, χωροταξική εξειδίκευση*. Τεύχος Α΄ φάσης. Ερευνητικό Πρόγραμμα. Επιστ. Υπεύθυνος: Αγγελίδης, Μ. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

ΕΜΠ. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας–Χωροταξίας, Τεχνική Εταιρεία Μελετών "Φίλων" & Université de Paris X – Nanterre. Laboratoire de Géographie Urbaine (1997) *Το οικιστικό δίκτυο στην Ελλάδα: υπάρχουσα κατάσταση, πρότυπο πολιτικής, χωροταξική εξειδίκευση*. Τεύχος Β΄ φάσης. Ερευνητικό Πρόγραμμα. Επιστ. Υπεύθυνος: Αγγελίδης, Μ. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

ΕΜΠ. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας–Χωροταξίας, Τεχνική Εταιρεία Μελετών "Φίλων" & Université de Paris X – Nanterre. Laboratoire de Géographie Urbaine (1998) *Το οικιστικό δίκτυο στην Ελλάδα: υπάρχουσα κατάσταση, πρότυπο πολιτικής, χωροταξική εξειδίκευση*. Τεύχος Γ΄ φάσης. Ερευνητικό Πρόγραμμα. Επιστ. Υπεύθυνος: Αγγελίδης, Μ. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

Ζαμπέλης, Χ. (2003) *Ο χωροταξικός σχεδιασμός και η εφαρμογή του σήμερα*. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

Θεοδωρά, Γ. (2004) *Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη: διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης.* Διδακτορική διατριβή. ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

Θεοδωρά, Γ. (2006) «Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη: διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης». *Τόπος: Επιθεώρηση Χωρικής Ανάπτυξης, Σχεδιασμού και Περιβάλλοντος*, 26-27, 135-155.

Θεοδωρά, Γ. (2011) «Η γνώση ως παράμετρος στις θεωρίες ανάπτυξης του χώρου». Στο: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης (επιμ.), *Τόμος τιμητικός για τον Καθηγητή Παύλο Λουκάκη*. Αθήνα: Gutenberg, 241-285.

Θεοδωρά, Γ. (2013-σήμερα) *Εισηγήσεις σε θεματικές σύγχρονων θεωριών, πρακτικών και πολιτικών στα πεδία του χωρικού σχεδιασμού και της βιώσιμης ανάπτυξης* στο πλαίσιο του προπτυχιακού επιπέδου της ΣΑΜ (Πολεοδομία και Χωρικός Σχεδιασμός 1, 2 και 3 και Ειδικά Θέματα Περιβάλλοντος, Πολεοδομίας και Χωροταξίας, 7ου, 8ου και 9ου εξαμήνου) και του ΔΠΜΣ «Πολεοδομία και Χωροταξία» του ΕΜΠ στα μαθήματα: «Προσεγγίσεις Χωρικής Ανάπτυξης και Σχεδιασμού: Ελλάδα και Ευρώπη» (χειμερινό εξάμηνο), «Έξυπνες Βιώσιμες και Ανθεκτικές Πόλεις και Κοινότητες» (εαρινό εξάμηνο) [Συντονίστρια Καθηγήτρια].

Θεοδωρά, Γ. (2014) «Οι χρήσεις γης ως έκφραση του αναπτυξιακού προτύπου στον χώρο: ζητήματα μεθοδολογικής θεώρησης για χωρική ανάπτυξη και ρύθμιση». Στο: Δ. Μέλισσας, (επιμ.), *Χρήσεις γης: ρύθμιση του χώρου για ανάπτυξη.* Αθήνα: ΕΜΠ-ΣΑΜ.

Θεοδωρά, Γ. (2015α) *Διερεύνηση και αξιολόγηση περιφερειακών κριτηρίων για την τυπολογική ταξινόμηση των αστικών κέντρων της Ελλάδας.* Μεταδιδακτορική έρευνα. ΕΠΙΠΑ, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Θεοδωρά, Γ. (2015β) «Σύγχρονη προβληματική για την ανάπτυξη των πόλεων σε παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης: τάσεις και προκλήσεις σε συνθήκες κοινωνικο-οικονομικής κρίσης». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *13ο Συνέδριο «Αυτοδιοίκηση και Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σύγχρονες Προκλήσεις»*. Αθήνα, 26–27 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2016β) «Δημιουργικότητα και ιστορικά κέντρα πόλεων: επιχειρώντας αστική ανάπτυξη μέσα από την στήριξη της παράδοσης και των επαγγελμάτων τέχνης». Στο: *6ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Η ανάδειξη της φυσιογνωμίας του τόπου».* Σύρος: Syros Institute, 54-63.

Θεοδωρά, Γ. (2018α) *Θαλάσσιος χώρος, αστικό παράκτιο μέτωπο, πόλεις λιμάνια: συλλογή κειμένων για τον χωρικό σχεδιασμό.* Αθήνα: ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΣΠΕ. Διαθέσιμο στο: https://www.arch.ntua.gr/index.php/ekdoseis/thalassios-choros-_-paraktio-astiko-meto/

Θεοδωρά, Γ. (2018γ) «Τόπος, πολιτισμός, τεχνολογία:. (προ)οπτικές στον χωρικό σχεδιασμό». Στο: *8ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Πολιτισμός και Ψηφιακή Τεχνολογία»*. Σύρος: Syros Institute, 101-114.

Θεοδωρά, Γ. (2018δ) «Η αναπτυξιακή δυναμική του ελληνικού οικιστικού δικτύου: προσεγγίσεις θεώρησης και αξιολόγησης στο πλαίσιο του "επίσημου σχεδιασμού"». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *16ο Επιστημονικό Συνέδριο «Στρατηγικές Τοπικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης: Σύγχρονες προκλήσεις»*. Αθήνα, 22-23 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2018ε) *Ελληνικό οικιστικό δίκτυο: προσεγγίζοντας την αναπτυξιακή του δυναμική.* Διάλεξη μαθήματος «Προσεγγίσεις χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού: Ελλάδα και Ευρώπη». ΕΜΠ, ΔΠΜΣ Πολεοδομία και Χωροταξία, 11 Ιανουαρίου.

Θεοδωρά, Γ. (2019) «"Τοπία φύσης και πολιτισμού στο Αιγαίο": από το περιθώριο στο επίκεντρο του σχεδιασμού ως αναπτυξιακός συντελεστής». Στο: *9ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Τοπίο: Φυσικές και Πολιτισμικές Προσλήψεις»*. Σύρος: Syros Institute, 129-144.

Θεοδωρά, Γ. (2022α) «Ο σχεδιασμός του ελληνικού θαλάσσιου χώρου: προκλήσεις και διλήμματα σε συνθήκες πολύπλευρης κρίσης, κλιματικής–ενεργειακής ουδετερότητας». Στο: 86η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης. *Ημερίδα δημοσιότητας: «ΘΑΛ -ΧΩΡ 2- Διασυνοριακή Συνεργασία για Εφαρμογή Θαλάσσιου Χωροταξικού Σχεδιασμού»*. Θεσσαλονίκη, 9 Σεπτεμβρίου.

Θεοδωρά, Γ. (2022β) «Ο ελληνικός θαλάσσιος χώρος ως πεδίο ενεργειακού ενδιαφέροντος: προοπτικές και προκλήσεις σχεδιασμού». Στο: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης. *6ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης*. Βόλος, 29 Σεπτεμβρίου - 2 Οκτωβρίου.

Θεοδωρά, Γ. (2022γ) «Μικρά ακριτικά νησιά: προκλήσεις και διλήμματα σχεδιασμού για τοπική ανάπτυξη». Στο: Πολυτεχνείο Κρήτης, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Εργαστήριο Πολεοδομικού & Χωροταξικού Σχεδιασμού. *Διαδικτυακή διημερίδα για την Ευρωπαϊκή Εβδομάδα Βιώσιμης Ανάπτυξης 2022.* 3-4 Οκτωβρίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (1998) «Τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης». Στο: Συνέδριο AIESEC Πανεπιστημίου Πειραιά. *Θράκη: Στο κατώφλι του 2000.*, Πειραιάς, 4-6 Μαρτίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2005) «Τυπολόγηση των ελληνικών πόλεων με κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας». *Αειχώρος*, 7, 128-157. Διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.aei.2005.149

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2006) «Αστική–αγροτική ανάπτυξη: σύγχρονες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις». Στο: *9ο Πανελλήνιο Συνέδριο Αγροτικής Οικονομίας: Η οικονομία και η κοινωνία μπροστά στις νέες προκλήσεις του παγκόσμιου Αγροτροφικού Συστήματος.* Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2-4 Νοεμβρίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2009) «Περιφερειακά πλαίσια χωροταξικού σχεδιασμού και αειφόρου ανάπτυξης: θεσμικές ρυθμίσεις και προοπτικές εφαρμογής». Στο: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης. *2ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης*. Βόλος, 24-27 Σεπτεμβρίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2011) «Τάσεις εξέλιξης στο δίκτυο των αστικών κέντρων της Ελλάδας». Αειχώρος, 15, 102-129. Διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.aei.2011.243

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2013) «Αστική–αγροτική ανάπτυξη: σύγχρονες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (RSAI/ERSA). *10ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο: «Αγροτική Οικονομία, Ύπαιθρος Χώρος, Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη»*. Πάτρα, 14-15 Ιουνίου.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1999α) *Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης ΣΠΑ 2000-2006: ειδικές κατηγορίες περιοχών: μητροπολιτικά κέντρα, ορεινός χώρος νησιωτικός χώρος: Πρώτο σχέδιο*. Αθήνα: ΙΠΑ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1999β) *Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης ΣΠΑ 2000-2006: περιφερειακό σκέλος, πρώτο προσχέδιο.* Αθήνα: ΙΠΑ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1999γ) *Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης ΣΠΑ 2000-2006: τομεακό σκέλος.* Αθήνα: ΙΠΑ.

ISMERI EUROPA – TEAM 4 & Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1993) *Μελλοντική εξέλιξη των περιφερειών της Κεντρικής Μεσογείου (Mezzogiorno–Ελλάδα): τελική έκθεση*. Λουξεμβούργο: Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Καλλιγά, Ε. (1969) «Σκέψεις για την αναδιάρθρωση του δικτύου των μικρών οικισμών». *Αρχιτεκτονικά Θέματα,* 3, 112-113.

Κατοχιανού, Δ. (1967) *Χωροταξική μελέτη εθνικού δικτύου αστικών κέντρων*. Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Κατοχιανού, Δ. (1969) «Το αστικό δίκτυο αστικών κέντρων: μια μεθοδολογία ερεύνης». *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 3, 102-111.

Καυκαλάς, Γ., επιμ. (2004) *Ζητήματα χωρικής ανάπτυξης.* Αθήνα: Κριτική.

Κυβέλου, Σ. (2010) *Από τη χωροταξία στη χωροδιαχείριση: η έννοια του στρατηγικού χωρικού σχεδιασμού και της εδαφικής συνοχής στην Ευρώπη*. Αθήνα: Κριτική.

Λεοντίδου-Γεράρδη, Κ. (1977) *Λειτουργική ταξινόμησις ελληνικών οικισμών, Τόμος Ι: κείμενο.* Διδακτορική διατριβή. ΕΜΠ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

Λεοντίδου-Γεράρδη, Κ. (1979) «Προβλήματα διάρθρωσης του δικτύου των αστικών κέντρων της χώρας». *Σύγχρονα Θέματα*, 6, 17-32.

Λεοντίδου-Γεράρδη, Κ. & Παπαδάκης, Μ. (1977) *Ταξινόμηση ελληνικών οικισμών.* Αθήνα: ΕΜΠ, Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών.

Λουκάκης, Π. (1976α) Διά γυμνού οφθαλμού: "Αθήνα 2000 μ.Χ., κατά το χωροταξικό Δοξιάδη"». *Ο Πολίτης*, 5, 8-12.

Λουκάκης, Π. (1976γ) «Προβλήματα της περιφερειακής δομής του ελληνικού χώρου». *Ο Πολίτης*, 3-4, 21-30.

Λουκάκης, Π. (1977) «Επαναϊεράρχηση του πλέγματος οικισμών της χώρας: βασικός στόχος στην προσπάθεια περιφερειακής ανάπτυξης». *Τεχνικά Χρονικά*, 12/77, 12-40.

Λουκάκης, Π. (2010) «Κριτική θεώρηση των διαδικασιών ολοκλήρωσης του χωρικού σχεδιασμού και της εφαρμογής του στη σύγχρονη Ελλάδα». Στο: Ε.Π. Δημητριάδης, Γ. Καυκαλάς & Κ. Τσουκαλάς (επιμ.), *Πόλεως λόγος: τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Α.-Φ. Λαγόπουλο*. Θεσσαλονίκη: Studio University Press, 101-111.

Λουκάκης, Π. (2017) *Πολεοδομικές & χωροταξικές εξελίξεις: Ελλάδα 1952-2021: εμπειρίες δράσης*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Μενουδάκος, Κ. (2008) «Ο χωροταξικός σχεδιασμός στη νομολογία του Συμβουλίου Επικρατείας». Στο: Γ. Γιαννακούρου, Κ. Μενουδάκος & Λ. Βασενχόβεν (επιμ.) *Ο χωροταξικός σχεδιασμός στην Ελλάδα: νομικό πλαίσιο και εφαρμογή στην πράξη*. Αθήνα: Νόμος + Φύση – Αντ. Ν. Σάκκουλας, 31-50.

Μπεριάτος, Η. (1993) «Χωροταξία, διοίκηση, αυτοδιοίκηση: παρελθόν και μέλλον της εδαφικής οργάνωσης του ελληνικού χώρου». Στο: ΤΕΕ, ΥΠΕΘΟ, ΥΠΕΧΩΔΕ & Ευρωπαϊκή Ένωση. Διεθνές συνέδριο. *Η Ελλάδα στην Ευρώπη: Χωροταξία και Περιφερειακή Πολιτική προς το 2000*. Αθήνα, 6-8 Δεκεμβρίου, 3-17.

Μπεριάτος, Η (1995) «Ο χωροταξικός σχεδιασμός και η διαχείρισή του: το πρόβλημα των διοικητικών και οργανωτικών δομών». Στο: Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων (επιμ.), *Περιφερειακή ανάπτυξη, χωροταξία και περιβάλλον στο πλαίσιο της ενωμένης Ευρώπης: επιστημονικό συνέδριο, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 15-16 Δεκεμβρίου 1995*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων & Τόπος, Τόμος ΙΙ, 187-198.

Μπεριάτος, Η. (1998) «Οργάνωση και λειτουργία των φορέων διοίκησης και διαχείρισης μητροπολιτικών περιοχών». *Σειρά Ερευνητικών Εργασιών*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης.

Οικονόμου, Δ. (2000) «Σύστημα χωρικού σχεδιασμού: η ελληνική πραγματικότητα και η διεθνής εμπειρία». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 101-102, 3-57.

Παπαδασκαλόπουλος, Α. & Χριστοφάκης, Μ. (2011) «Αναπτυξιακά πρότυπα και αστικά κέντρα στον ελληνικό περιφερειακό προγραμματισμό μετά το 2000». *Αειχώρος*, 15, 8-41. Διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.aei.2011.239

Πετράκος, Γ. & Μαρδάκης, Π. (1997) «Οι πρόσφατες μεταβολές στο ελληνικό σύστημα αστικών κέντρων». *Τόπος*, 12/97, 77-103.

Τάτσης, Λ. (2008) «Χωροταξικός σχεδιασμός, περιβάλλον και ανάπτυξη: ιστορική επισκόπηση, προβλήματα και προοπτικές». *Νόμος + Φύση*, 16 Ιανουαρίου. Διαθέσιμο στο: https://nomosphysis.org.gr/11228/xorotaksikos-sxediasmos-periballon-kai-anaptuksi-istoriki-episkopisi-problimata-kai-prooptikes-ianouarios-2008/

ΤΕΕ (1976) «Η ανάθεση του εθνικού χωροταξικού σχεδίου και προγράμματος Ελλάδος στο Γραφείο Δοξιάδη». *Τεχνικά Χρονικά*, 2/76, 71.

ΤΕΕ (1978) «Η διαδικασία του χωροταξικού σχεδιασμού και η εφαρμογή των σχεδίων στην Ελλάδα». *Τεχνικά Χρονικά*, 8, 5-7.

ΤΕΕ (1985) «Χωροταξικός προγραμματισμός και σχεδιασμός: ο ρόλος της διοίκησης και της τοπικής αυτοδιοίκησης». *Τεχνικά Χρονικά*, 4-6, 97.

ΥΠΕΧΩΔΕ. Γενική Δ/νση Περιβάλλοντος. Δ/νση Χωροταξίας (2003) *Γενικό πλαίσιο χωροταξικού σχεδιασμού και αειφόρου ανάπτυξης*. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

Ελληνικό θεσμικό πλαίσιο – πολιτική σχεδιασμού

Διοικητική αναδιάρθρωση χώρας

Ν. 1416/1984 Τροποποίηση και συμπλήρωση διατάξεων της δημοτικής και κοινοτικής νομοθεσίας για την ενίσχυση της αποκέντρωσης και την ενδυνάμωση της τοπικής αυτοδιοίκησης. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 18/Α/21.2.1984.

Ν. 1622/1986 Τοπική αυτοδιοίκηση,-περιφερειακή ανάπτυξη και δημοκρατικός προγραμματισμός. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 92/Α/14.7.1986.

Ν. 2218/1994 Ίδρυση Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης: τροποποίηση διατάξεων για την πρωτοβάθμια αυτοδιοίκηση και την περιφέρεια και άλλες διατάξεις. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 90/Α/13.6.1994.

Ν. 2240/1994 Συμπλήρωση διατάξεων για τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση και άλλες διατάξεις. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 153/Α/16.9.1994.

Ν. 2539/1997 Συγκρότηση της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης (Σχέδιο Καποδίστριας). *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 244/Α/4.12.1997.

Ν. 3852/2010 Νέα αρχιτεκτονική της αυτοδιοίκησης και της αποκεντρωμένης διοίκησης: πρόγραμμα «Καλλικράτης». *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 87/Α/7.6.2010.

Ν. 4555/2018 Μεταρρύθμιση του θεσμικού πλαισίου της τοπικής αυτοδιοίκησης: εμβάθυνση της Δημοκρατίας, ενίσχυση της συμμετοχής, βελτίωση της οικονομικής και αναπτυξιακής λειτουργίας των ΟΤΑ (Πρόγραμμα «ΚΛΕΙΣΘΕΝΗΣ Ι»). *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 133/Α/19.7.2018.

Χωροταξική και πολεοδομική νομοθεσία

Ν. 2508/1997 Βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας και άλλες διατάξεις. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 124/Α/13.6.1997.

Ν. 2742/1999 Χωροταξικός σχεδιασμός και αειφόρος ανάπτυξη και άλλες διατάξεις. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 207/Α/7.10.1999.

Ν. 3827/2010 Κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης του Τοπίου. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 30/Α/25.2.2010.

Ν. 4269/2014 Χωροταξική και πολεοδομική μεταρρύθμιση – βιώσιμη ανάπτυξη. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 142/Α/28.6.2014.

Ν. 4447/2016 Εκσυγχρονισμός της χωροταξικής και πολεοδομικής νομοθεσίας: χωρικός σχεδιασμός, βιώσιμη ανάπτυξη και άλλες διατάξεις. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 241/Α/23.12.2016.

Ν. 4546/2018 Ενσωμάτωση στην ελληνική νομοθεσία της Οδηγίας 2014/89/ΕΕ «περί θεσπίσεως πλαισίου για το θαλάσσιο χωροταξικό σχεδιασμό» και άλλες διατάξεις. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 101/Α/12.6.2018.

Ν. 4759/2020 Εκσυγχρονισμός της χωροταξικής και πολεοδομικής νομοθεσίας και άλλες διατάξεις. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 245/Α/9.12.2020.

Εθνική Πολιτική και Χωρικός Σχεδιασμός

Έγκριση του Γενικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης, 6876/4871. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 128/Α/03.07.2008.

Ειδικά ΠΧΣΑΑ – Περιφερειακά ΠΧΣΑ: σχετικά με τα θεσμοθετημένα Ειδικά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης (ΕΠΧΣΑΑ) και τα Περιφερειακά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης (ΠΠΧΣΑΑ) βλέπε ιστοσελίδα ΥΠΕΝ: Διαθέσιμο στο: https://ypen.gov.gr/

Υπουργείο Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος (ΥΧΟΠ) (1984) *Προτάσεις χωροταξικής οργάνωσης των νομών της χώρας: οικιστική δομή, σχεδιασμός «ανοιχτών πόλεων»*. Αθήνα: ΥΧΟΠ.

Ιστότοποι

Ξενόγλωσσοι

Copernicus: Europe's eyes on earth, Land Monitoring Service. Available at: https://land.copernicus.eu/local/urban-atlas

ESPON (European Observation Network for Territorial Development). Available at: https://www.espon.eu/

ESPON-UN. *Cross-border macro-regions*. Available at: https://archive.espon.eu/cross-border-macro-regions

ESPON-UN. *Rural development.* Available at: https://archive.espon.eu/Rural-Development

ESPON-UN. *Urban development*. Available at: https://archive.espon.eu/Urban-Development

European and Economic and Social Committee. Available at: https://www.eesc.europa.eu/en

European Commission (EC). Available at: https://commission.europa.eu/index_en

European Union. Available at: https://european-union.europa.eu/index_en

European Urban Initiative. Available at: https://www.urban-initiative.eu/

EUROSTAT. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat

greekARCHITECTS.gr. Available at: https://www.greekarchitects.gr/gr/home

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Available at: https://www.oecd.org/

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). *Functional urban areas by country*. Available at: https://www.oecd.org/regional/regional-statistics/functional-urban-areas.htm, RegionStat@oecd.org

Union for the Mediterranean (UfM). Available at: https://ufmsecretariat.org/

Ελληνόγλωσσοι

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) – πρώην ΕΣΥΕ (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος). Διαθέσιμο στο: https://www.statistics.gr/

Υπουργείο Περιβάλλοντος & Ενέργειας (ΥΠΕΝ). Διαθέσιμο στο: https://ypen.gov.gr/

Διαδικτυακά μαθήματα – αφιερώματα

Ανδρικοπούλου, Ε. (2021β) *Η χωροταξία στην Ελλάδα.* Εισήγηση στο πλαίσιο του μαθήματος «Θεωρία χωρικού σχεδιασμού». ΑΠΘ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων. Διαθέσιμο στο: https://opencourses.auth.gr/modules/document/file.php/OCRS406/%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/09%20%CE%97%20%CE%A7%CF%89%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B1%CE%BE%CE%AF%CE%B1%20%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD%20%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1.pdf

Μιστριώτης, Β., επιμ. (2010) «Αφιέρωμα: Κωνσταντίνος Α. Δοξιάδης». *greekARCHITECTS.gr,* 1 Ιουλίου. Διαθέσιμο στο: https://www.greekarchitects.gr/gr/%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%B5%CF%81%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1/%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%AD%CF%81%CF%89%CE%BC%CE%B1-%CE%BA%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%82-%CE%B1-%CE%B4%CE%BF%CE%BE%CE%B9%CE%AC%CE%B4%CE%B7%CF%82-id3124

Σαρηγιάννης, Γ. (2014) «Η αριστερή ιδεολογία στην πολεοδομία στην Ελλάδα, από το 1960 ως το 1990 (Μέρος Γ΄)». *.greekARCHITECTS.gr,* 25 Ιανουαρίου. Διαθέσιμο στο: https://www.greekarchitects.gr/gr/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B9%CF%84%CE%B5%CE%BA%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B5%CF%82-%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%B5%CF%82/%CE%B7-%CE%B1%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%AE-%CE%B9%CE%B4%CE%B5%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CE%BC%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%BF-1960-%CF%89%CF%82-%CF%84%CE%BF-1990-%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%BF%CF%82-%CE%B3-id8341

Πηγές εποπτικού υλικού

Εικόνα 9.1: Ανδρικοπούλου, 2021 :12˙ ΦΕΚ 128/Α/3.7.2008: Χάρτης 5.

Εικόνα 9.2: Ανδρικοπούλου, 2021: 14.

Εικόνα 9.3: Θεοδωρά, 2015β˙ 2018β˙ Διάλεξη στο ΔΠΜΣ «Πολεοδομία και Χωροταξία» του ΕΜΠ, 2018γ (πίνακας: ιδία επεξεργασία).

10. Διερεύνηση και αξιολόγηση περιφερειακών κριτηρίων για την τυπολογική ταξινόμηση των ελληνικών πόλεων σε εθνικό επίπεδο

Στο πλαίσιο των ιδιαίτερων εθνικών συνθηκών και με αφορμή τη γενικότερη προβληματική σε ζητήματα τυπολογικής ιεράρχησης/ταξινόμησης πόλεων/οικισμών που επικρατεί σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο, επιχειρείται η διατύπωση μιας καινούργιας πρότασης, η οποία εφαρμόζεται πιλοτικά σε πρώτη φάση στο σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) (1999-2003) και στη συνέχεια επανελέγχεται στον νησιωτικό χώρο, με πιλοτικό πεδίο αναφοράς τα μικρά ακριτικά νησιά του Αιγαίου (2019-2023).

Συγκεκριμένα, η πρόταση στηρίζεται στη συνεκτίμηση ποσοτικών και ποιοτικών μεταβλητών και μέσα από μια λογική επαγωγικών βημάτων στοχεύει στην τυπολογική ιεράρχηση των ελληνικών πόλεων αξιολογώντας τη διεθνή, εθνική και δια/ενδοπεριφερειακή τους εμβέλεια. Πρόκειται για εξειδικευμένη επιστημονική προσέγγιση, η οποία όμως μπορεί να εφαρμοστεί σε όλα τα διαφορετικά χωρικά επίπεδα και ειδικές κατηγορίες χώρου, επειδή αξιοποιεί χωρικά κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας και στηρίζεται σε μια μεθοδολογία που επιτρέπει συσχετισμούς μεταξύ των πόλεων, οι οποίοι είναι απαραίτητοι σε επίπεδο χάραξης πολιτικών χωρικής ανάπτυξης και ρύθμισης (κεφ. 10). Η λογική που διέπει την πρόταση επιτρέπει την αξιοποίησή της και σε περιπτώσεις χωρικών ενοτήτων αυξημένης ευαλωτότητας/ευθραυστότητας, όπως είναι οι νησιωτικές περιοχές, οι οποίες θα αποτελέσουν πεδίο μελέτης στο πλαίσιο της επιχειρούμενης επαναξιολόγησης της πρότασης. Τέτοιες περιοχές χαρακτηρίζονται από υψηλό δείκτη χωρικού κατακερματισμού, έντονη ποικιλομορφία, τοπικές οικονομίες περιορισμένης κλίμακας και προβλήματα σε επίπεδο υποδομών και προσβασιμότητας αλλά και έντονες τάσεις οικιστικής ανάπτυξης και τουριστικοποίησης, όπου κυριαρχούν φαινόμενα εγκατάλειψης, εποχικότητας και περιφερειοποίησης. Ο προσδιορισμός νέων *αστικών συσχετισμών* σε αυτές τις περιοχές προβάλλεται ως η βέλτιστη λύση για τη διασφάλιση της βιωσιμότητας και ανθεκτικότητας των τοπικών κοινωνιών σε συνθήκες κλιματικής κρίσης και οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά τις εύθραυστες νησιωτικές περιοχές, ο στόχος της εφαρμογής της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης είναι ο εντοπισμός των πιο δυναμικών νησιών αλλά και των λιγότερο αναπτυγμένων και μικρότερων σε μέγεθος νησιών τα οποία, μέσα από δίκτυα συνεργασίας, θα μπορούσαν να αναλάβουν έναν πρωταγωνιστικό ρόλο στη συγκρότηση βιώσιμων νησιωτικών δικτύων ικανών να λειτουργήσουν ως ως νέοι «πόλοι ανάπτυξης» υπερτοπικής/υπερεθνικής εμβέλειας στην ελληνική επικράτεια. Προς αυτήν την κατεύθυνση οργανώνονται οι πρόσφατες ερευνητικές αναζητήσεις της συγγραφέως που βρίσκονται σε εξέλιξη (κεφ. 11).

Πρόθεση της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης δεν είναι να δώσει απάντηση στο ζήτημα της ιεράρχησης των πόλεων και οικισμών στα ποικίλα επίπεδα και κατηγορίες της επικράτειας. Άλλωστε, η ισχυρότατη δυναμική του θέματος δεν επιτρέπει οριστικές λύσεις. Η ταξινόμηση πόλεων και οικισμών είναι θέμα ιδιαίτερα δύσκολο στην προσέγγισή του, αφού υπάρχει ένα εξαιρετικά ευρύτερο φάσμα μεταβλητών που αφορά άλλες, εξίσου σημαντικές δραστηριότητες/σχέσεις [π.χ. ο ρυθμός μεταβολής του πληθυσμού (συνεχής αύξηση ή συνεχής μείωση), η τομεακή σύνθεση της απασχόλησης κ.ά.]. Εξάλλου, εδώ και χρόνια η ιεράρχηση πόλεων/οικισμών απασχολεί την επιστημονική κοινότητα, και εξακολουθεί να προβληματίζει έντονα τις πολιτικές κυβερνήσεις των περισσότερων χωρών σε διεθνές επίπεδο. Πρόκειται για ένα θέμα που αποτελεί πεδίο μελέτης ενός ευρύτερου φάσματος επιστημονικών προσεγγίσεων, το οποίο απαιτεί ειδική και πολύπλευρη γνώση και διεπιστημονική μελέτη στη βάση συνεχούς συνεργασίας.

Στο πλαίσιο αυτής της προβληματικής, επιδίωξη στην παρούσα φάση είναι η εισαγωγή μιας νέας διάστασης στην αντίληψη για την τυπολόγηση πόλεων και οικισμών. Προτεραιότητα όμως αποτελεί η διατύπωση ενός σύγχρονου και ευέλικτου μεθοδολογικού εργαλείου, που θα μπορούσε να λειτουργήσει ως αφετηρία για την εφαρμογή ενός νέου πρωτότυπου πλαισίου για την ιεράρχηση πόλεων και οικισμών· με άλλα λόγια, μιας τυπολογικής ιεράρχησης του οικιστικού δικτύου που, χωρίς να καταργεί τα ποσοτικά δεδομένα ή την ποσοτική διάσταση των ποιοτικών μεταβλητών, να μπορεί να τα αξιοποιεί σε δεύτερη (επόμενη) φάση, συμπληρώνοντας έτσι την εικόνα που έχει προκύψει από την εκτίμηση των ποιοτικών μεταβλητών και τον τρόπο με τον οποίο εκείνες συνδυάζονται. Με άλλα λόγια, πρόκειται για μια νέα πρόταση, η οποία στηρίζεται στην επιλογή ισχυρών χωρικών τυπολογικών κριτηρίων περιφερειακής εμβέλειας, ικανών να αποτυπώσουν τις υφιστάμενες σχέσεις και τάσεις και ταυτόχρονα να δώσουν μια πιο

ολοκληρωμένη εικόνα, αφενός για τη χωρική δυναμική και την ενδο/διαπεριφερειακή εμβέλεια των ταξινομούμενων πόλεων/οικισμών και αφετέρου για την ικανότητα των πόλεων να εξασφαλίζουν κατάλληλο αστικό περιβάλλον για την εύρυθμη λειτουργία σημαντικών μονάδων παραγωγής, έρευνας, τεχνολογικής ανάπτυξης και εκπαίδευσης υψηλού επιπέδου.

Υπό αυτή την έννοια, η προτεινόμενη τυπολογική ταξινόμηση θα μπορούσε να συμβάλλει στην εξαγωγή συμπερασμάτων για την ελληνική πραγματικότητα και ταυτόχρονα να λειτουργήσει ως αφορμή και ως έναυσμα για την επανεξέταση των έως τώρα υιοθετούμενων πρακτικών τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων και οικισμών. Ειδικό ενδιαφέρον έχουν η διερεύνηση του βαθμού αξιοποίησης της πρότασης σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού, δηλαδή εκεί όπου αποτελεί ζητούμενο η ανάδειξη της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου και η βέλτιστη αξιοποίησή της στο πλαίσιο χάραξης αναπτυξιακών και χωρικών πολιτικών σε εθνικό, δια/ενδοπεριφερειακό και τοπικό επίπεδο.

10.1 Προσδιορισμός προτεινόμενων κριτηρίων αξιολόγησης

Τα προτεινόμενα κριτήρια αξιολόγησης της δυναμικής των ελληνικών πόλεων εντάσσονται στις θεματικές ενότητες του **πληθυσμού** (κριτήριο [α]), της **θέσης** (κριτήρια [β] και [γ]), των **υποδομών** (κριτήρια [δ], [ε], [στ] και [ζ]) και είναι τα ακόλουθα:

[α] **πληθυσμιακό μέγεθος**: η διάκριση του πληθυσμιακού μεγέθους σε υποκατηγορίες έλαβε υπόψη τις διεθνείς τάσεις για αστική ανάπτυξη και τα στοιχεία της ΕΕ σε συσχέτιση με την ελληνική περίπτωση·

[β] **γεωπολιτική θέση**: η διάκριση περιλαμβάνει διασυνοριακές πόλεις της ηπειρωτικής και νησιωτικής επικράτειας [Δ/Η και Δ/Ν]. Διασυνοριακή θεωρείται κάθε πόλη – έδρα νομού (νυν περιφερειακή ενότητα) όπου ο νομός (νυν ΠΕ, Ν. 3852/2010) συνορεύει τουλάχιστον ως προς τη μία του πλευρά με άλλη χώρα·

[γ] **προσπελασιμότητα**: με βάση τον συσχετισμό των συστημάτων μεταφορών προκύπτει η διάκριση σε ΣΚ1 (δηλ. όταν συνδυάζονται δύο διαφορετικά είδη μεταφοράς) και ΣΚ2 (δηλ. όταν συνδυάζονται τρία ή τέσσερα διαφορετικά είδη μεταφοράς)·

[δ] **υπηρεσίες περιφερειακής εμβέλειας**: σε αυτή την κατηγορία ανήκουν οι διοικητικές και κοινωνικές υπηρεσίες οι οποίες απευθύνονται και σε πληθυσμό της ευρύτερης περιφέρειας της πόλης, ακόμα και σε άλλες περιοχές της χώρας (ευρύτερη χωρολειτουργική περιοχή πόλης: ακτίνα εμβέλειας επιρροής ή/και εξάρτησης). Στην παρούσα φάση, υπηρεσίες περιφερειακής εμβέλειας θεωρούνται οι εξής: Έδρα Περιφέρειας, Εφετείο, Έδρα Σώματος Στρατού, Υπουργείο Πολιτισμού & Αθλητισμού (ΥΠΠΟ) (περιφερειακές υπηρεσίες), Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (ΕΟΤ) (υπηρεσία/γραφείο)·

[ε] **υποδομές παραγωγής**: σε αυτή την κατηγορία συμπεριλαμβάνονται οι μονάδες παραγωγής εθνικής ή/και περιφερειακής εμβέλειας, μονάδες παραγωγής ΒΙΠΕ, ΒΙΟΠΑ, Επιστημονικά, Τεχνολογικά Πάρκα κ.ά. και οι σημαντικές υπηρεσίες για τη λειτουργία οργανισμών κοινής ωφέλειας [ΔΕΗ (ορυχεία, παραγωγή, μεταφορά, διανομή), ΟΤΕ (διοικητικές/τεχνικές υπηρεσίες)], δηλαδή υποδομές οι οποίες έχουν αυξημένες ανάγκες για εξειδικευμένο προσωπικό υψηλού επιπέδου επιστημονικής/τεχνολογικής γνώσης και παράγουν προϊόντα που διατίθενται και εκτός της περιοχής λειτουργίας τους·

[στ] **ερευνητική και τεχνολογική υποδομή**: σε αυτή την κατηγορία ανήκουν ερευνητικοί και τεχνολογικοί φορείς, οι οποίοι μπορούν να συνεργάζονται και με τα ΑΕΙ και τα (πρώην) ΤΕΙ, εποπτεύονται όμως από άλλους, εξωακαδημαϊκούς φορείς, όπως ερευνητικά ινστιτούτα ή κέντρα, ερευνητικά ιδρύματα, εταιρείες τεχνολογικής ανάπτυξης, κέντρα ή οργανισμούς τεχνολογίας·

[ζ] **ανώτατη και ανώτερη εκπαίδευση**: πανεπιστημιακά και τεχνολογικά ιδρύματα (ΑΕΙ και πρώην ΤΕΙ).

Σε αυτό το σημείο διευκρινίζεται ότι το σύνολο των παραπάνω προτεινόμενων κριτηρίων συγκεντρώνεται ή έχει σημείο αναφοράς (με διάφορους τρόπους) στις έδρες των νομών (νυν ΠΕ) της χώρας που λαμβάνονται υπόψη στην παρούσα τυπολόγηση και οι οποίες, εν τέλει, διαφοροποιούνται μεταξύ τους σε σημαντικό βαθμό ως προς την περιφερειακή τους βαρύτητα–κεντρικότητα (δηλ. την *ακτίνα επιρροής*).

Η επιλογή των προτεινόμενων τυπολογικών κριτηρίων έγινε για τους εξής λόγους: Το πληθυσμιακό μέγεθος μπορεί να αποτελέσει ένδειξη για τη δυναμικότητα των πόλεων, η γεωπολιτική θέση δίνει μια πρόσθετη διάσταση στην πολιτικο-οικονομική βαρύτητα των πόλεων στον εθνικό και διεθνή χώρο, και η προσπελασιμότητα αποδίδει σε σημαντικό βαθμό το επίπεδο της κεντρικότητας–βαρύτητας των πόλεων. Επίσης, το είδος των υπηρεσιών/υποδομών περιφερειακής βαρύτητας αποτελεί σημαντική ένδειξη του επιπέδου δυναμικότητας και ανταγωνιστικότητας των πόλεων, ειδικά αν στις πόλεις κυριαρχεί η πανεπιστημιακή και ευρύτερη επιστημονική–ερευνητική συνιστώσα. Τέλος, η διάκριση των προτεινόμενων τυπολογικών κριτηρίων σε υποομάδες (όπως εμφανίζονται στον Πίνακα 3) στοχεύει στην ανάδειξη της ποιοτικής τους διαφοροποίησης και στην προβολή της ποσοτικής τους βαρύτητας (**Εικόνες 10.3α** και **10.3β**).

10.2 Μεθοδολογία προτεινόμενης τυπολόγησης: φάσεις, χρονικό πλαίσιο και πηγές

Η προτεινόμενη τυπολόγηση, που πιλοτικά εφαρμόζεται στο σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών της χώρας (νυν ΠΕ) (κεφ. 10) και στα μικρά ακριτικά νησιά του Αιγαίου (κεφ. 11), επιχειρείται μέσα από τη διαδοχική προσέγγιση τριών διαδικασιών διερεύνησης, τα αποτελέσματα των οποίων απεικονίζονται σε μια σειρά πινάκων ανά φάση προσέγγισης. Οι βασικές αυτές διαδικασίες διερεύνησης είναι οι εξής:

- ✓ Πρώτον, η καταγραφή και διερεύνηση των γεωγραφικών - γεωπολιτικών χαρακτηριστικών, καθώς και της κατανομής των υπηρεσιών περιφερειακής σημασίας (Πίνακας 1) αλλά και της τεχνικής υποδομής περιφερειακού επιπέδου των υπό διερεύνηση πόλεων (Πίνακας 2) (**Εικόνες 10.1α**, **10.1β**, **10.2α** και **10.2β**)·
- ✓ Δεύτερον, ο ορισμός των προτεινόμενων τυπολογικών κριτηρίων για την αξιολόγηση των πόλεων (Πίνακας 3) (**Εικόνες 10.3α** και **10.3β**)·
- ✓ Τρίτον, η τυπολόγηση των υπό διερεύνηση πόλεων σε δύο κύριες φάσεις. Αυτές αφορούν: την Α΄ αξιολόγηση, που στηρίζεται στην εκτίμηση ποιοτικών κριτηρίων (δηλαδή ύπαρξη ή όχι υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας) (Πίνακας 4α) και τη Β΄ αξιολόγηση, στο πλαίσιο της οποίας συνεκτιμώνται το πληθυσμιακό μέγεθος των πόλεων και η ποσοτική διαφοροποίηση των ποιοτικών κριτηρίων (Πίνακας 4β) (**Εικόνες 10.4α** και **10.4β**).

Τα αποτελέσματα της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης με πιλοτικό πεδίο εφαρμογής το σύνολο των ελληνικών πόλεων-εδρών νομών (νυν ΠΕ) αποτυπώνονται στον Χάρτη 1: Τυπολόγηση των ελληνικών πόλεων με κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας (**Εικόνα 10.5**).

Πιο συγκεκριμένα, σε ό,τι αφορά τα μεθοδολογικά βήματα της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης των ελληνικών πόλεων, τη χρονική περίοδο εφαρμογής της και τις κύριες πηγές άντλησης των δεδομένων, συνοπτικά σημειώνονται τα ακόλουθα:

- ✓ Τα **μεθοδολογικά βήματα** είναι τέσσερα: Τα δύο πρώτα βήματα αφορούν τη σύνταξη δύο πινάκων με αντικείμενο τα χαρακτηριστικά των ελληνικών πόλεων και την κατανομή των υπηρεσιών περιφερειακής σημασίας. Ειδικότερα, πρόκειται για τον Πίνακα 1 («Γεωγραφικά, γεωπολιτικά χαρακτηριστικά και κατανομή περιφερειακών υπηρεσιών») και τον Πίνακα 2 («Κατανομή τεχνικής υποδομής περιφερειακού επιπέδου»). Η δομή και το περιεχόμενο των δύο πινάκων δίνουν μια εικόνα για τη *βαρύτητα–κεντρικότητα* των πόλεων στο οικιστικό δίκτυο της χώρας μέσα από την παρουσίαση των υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας που φιλοξενούν. Οι δύο πίνακες έχουν τη μορφή ενός καταλόγου πληροφορίας ή, ακόμα καλύτερα, μιας *λίστας ελέγχου* [*checklist*] όσον αφορά ποια από τα προτεινόμενα κριτήρια αξιολόγησης της *αστικής δυναμικής* στις υπό διερεύνηση πόλεις υφίστανται και ποια όχι, ενώ ταυτόχρονα αποτυπώνουν και τον βαθμό έντασής τους (**Εικόνες 10.1α**, **10.1β**, **10.2α** και **10.2β**). Το τρίτο βήμα αφορά τη σύνταξη ενός ακόμα πίνακα (συνθετικού χαρακτήρα) έχοντας αυτή τη φορά ως εισροή τα στοιχεία των Πινάκων 1 και 2. Από αυτόν τον πίνακα θα προκύψει η ιεράρχηση των ελληνικών πόλεων (Πίνακας 3: «Τυπολογικά κριτήρια αξιολόγησης των πόλεων») (**Εικόνες 10.3α** και **10.3β**). Τέλος, το τέταρτο βήμα αφορά την τυπολογική ιεράρχηση των πόλεων και πραγματοποιείται σε δύο φάσεις. Η πρώτη φάση εστιάζεται στην εκτίμηση των ποιοτικών χαρακτηριστικών (Πίνακας

4α) (**Εικόνα 10.4α**), ενώ η δεύτερη προχωρά στη συνεκτίμηση του πληθυσμιακού μεγέθους και της ποσοτικής διαφοροποίησης των ποιοτικών χαρακτηριστικών (Πίνακας 4β) (**Εικόνα 10.4β**). Το τέταρτο βήμα ολοκληρώνεται με τη σύνταξη ενός χάρτη για το σύνολο της ελληνικής επικράτειας (Χάρτης 1 : «Τυπολόγηση των ελληνικών πόλεων με κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας») (**Εικόνα 10.5**).

- ✓ Η **χρονική περίοδος εφαρμογής** της έρευνας αφορά το διάστημα 1999-2003.
- ✓ Οι **κύριες πηγές άντλησης των δεδομένων** για την υλοποίηση των ερευνών ήταν α) για τον πληθυσμό η ΕΣΥΕ (νυν ΕΛΣΤΑΤ)· β) για τις υπηρεσίες περιφερειακής εμβέλειας το Εφετείο Αθηνών, το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας (ΥΕΘΑ), το Υπουργείο Πολιτισμού & Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ), ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (ΕΟΤ), το ΥΠΕΧΩΔΕ (νυν ΥΠΕΝ) και το Υπουργείο Υγείας & Πρόνοιας· γ) για τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (ΑΕΙ) και τα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (ΤΕΙ) το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων (ΥΠΕΠΘ) [νυν Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού (ΥΠΑΙΘΑ)]· δ) για τα δίκτυα μεταφορών ο Οργανισμός Σιδηροδρόμων Ελλάδας (ΟΣΕ), η Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας (ΥΠΑ), η Ολυμπιακή Αεροπορία και τα Λιμεναρχεία· ε) για τις υποδομές παραγωγής η Ελληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Ανάπτυξης (ΕΤΒΑ), η τότε Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού (ΔΕΗ) και ο Οργανισμός Τηλεπικοινωνιών Ελλάδα (ΟΤΕ)· και στ) για τις υποδομές της έρευνας και τεχνολογίας η Γενική Γραμματεία Έρευνας & Τεχνολογίας (ΓΓΕΤ) και το τότε Υπουργείο Ανάπτυξης (νυν Υπουργείο Ανάπτυξης & Επενδύσεων) (Πίνακες 1 και 2).

Πιο αναλυτικά, αναφορικά με τα βασικά στάδια της έρευνας σημειώνονται τα ακόλουθα:

- ✓ Ο Πίνακας 1 αναφέρεται στα γεωγραφικά και γεωπολιτικά χαρακτηριστικά των πόλεων, στην κατανομή των υπηρεσιών περιφερειακής εμβέλειας και στην ύπαρξη τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Έτσι, εκτός από το πληθυσμιακό μέγεθος των πόλεων, στον συγκεκριμένο πίνακα αναφέρονται η γεωγραφική θέση [Ηπειρωτικό (Η), Παράκτιο-Ηπειρωτικό (Π-Η), και Νησιωτικό (Ν)], η γεωπολιτική βαρύτητα [Διασυνοριακό Ηπειρωτικό (Δ/Η), Διασυνοριακό Νησιωτικό (Δ/Ν)], οι υπηρεσίες περιφερειακής εμβέλειας των πόλεων [Έδρα Περιφέρειας (ΕΔΠ.), Εφετείο (Εφ.), Έδρα Σώματος Στρατού (ΕΔΣΣ), ΥΠΠΟ – (περιφερειακές υπηρεσίες), ΕΟΤ – (υπηρεσία/γραφείο)], και η λειτουργία ΑΕΙ ή/και (πρώην) ΤΕΙ (**Εικόνες 10.1α** και **10.1β**).
- ✓ Ο Πίνακας 2 αποτυπώνει το είδος και την κατανομή της τεχνικής υποδομής περιφερειακού επιπέδου στις υπό διερεύνηση πόλεις (**Εικόνες 10.2α**, **10.2β**). Συγκεκριμένα παρουσιάζει:
  1. το είδος της πρόσβασης των πόλεων στα δίκτυα μεταφορών [Ο: πόλεις που βρίσκονται ή έχει προγραμματιστεί να βρεθούν επάνω ή σε μικρή απόσταση από βασικά οδικά δίκτυα εθνικής/διεθνούς εμβέλειας (ΠΑΘΕ), Εγνατία Οδός, Δυτικός Άξονας-Ιόνια Οδός, Βόρειος Οδικός Άξονας Κρήτης), Σ: Σιδηροδρομικός κόμβος, Α: Αεροπορικός κόμβος, και Λ: Λιμενικός κόμβος]·
  2. αν οι πόλεις είναι κόμβοι συνδυασμένων μεταφορών, δηλαδή αν συνδυάζουν τη συνύπαρξη δύο τύπων δικτύων μεταφορών [ΣΚ1] ή περισσότερων των τριών τύπων μεταφορών [ΣΚ2]·
  3. το είδος των υποδομών παραγωγής των πόλεων [βιομηχανική περιοχή, βιομηχανικά πάρκα, επιστημονικό/τεχνολογικό πάρκο, ΔΕΗ (κύριες μονάδες), ΟΤΕ (διοικητικές ή/και τεχνικές υπηρεσίες)]·
  4. το είδος της ερευνητικής/τεχνολογικής υποδομής εθνικής/περιφερειακής βαρύτητας των πόλεων, που συνδέεται κυρίως με τη λειτουργία ερευνητικών ινστιτούτων και κέντρων, ερευνητικών ιδρυμάτων, εταιρειών τεχνολογικής ανάπτυξης και κέντρων ή/και οργανισμών τεχνολογίας και καινοτομίας.
- ✓ Ο Πίνακας 3 απεικονίζει τα προτεινόμενα τυπολογικά κριτήρια αξιολόγησης των υπό διερεύνηση πόλεων ενταγμένα στις τρεις κύριες ενότητες του «πληθυσμού», της «θέσης» και των «υποδομών» (**Εικόνες 10.3α** και **10.3β**). Πιο συγκεκριμένα: Στην ενότητα του «πληθυσμού» ανήκει το κριτήριο [α] πληθυσμιακό μέγεθος, το οποίο διακρίνεται σε έξι κατηγορίες: $0 < 10$, $10 < 30$, $30 < 50$, $50 < 100$, $100 < 200$ και > 200 (σε χιλιάδες κατοίκους). Στην ενότητα της «θέσης» εντάσσονται τα κριτήρια [β] γεωπολιτική θέση και [γ] προσπελασιμότητα. Στην ενότητα των «υποδομών» περιλαμβάνονται τα κριτήρια [δ] υπηρεσίες περιφερειακής εμβέλειας (1-2, 3-4, 5-7), [ε] υποδομές παραγωγής (1-2, 3-5), [στ] έρευνα και τεχνολογία (ερευνητικοί, τεχνολογικοί φορείς) και [ζ] ανώτατη και ανώτερη εκπαίδευση (ΑΕΙ, πρώην ΤΕΙ), με υποκατηγορίες που δηλώνουν το πλήθος ή το είδος τους. Στην

τελευταία στήλη του Πίνακα 3 γίνεται αναφορά στα αποτελέσματα των δύο βασικών φάσεων της προτεινόμενης τυπολόγησης (Α΄ και Β΄ αξιολόγηση) ως ακολούθως: με ελληνικά στοιχεία σε παρένθεση περιγράφονται τα αποτελέσματα ([Α], [Β], [Γ]) της πρώτης αξιολόγησης (Α΄ αξιολόγηση), και με λατινικά στοιχεία αποτυπώνονται τα αποτελέσματα ([I], [II], [III], [IV], [V]) της δεύτερης αξιολόγησης (Β' αξιολόγηση).

Συναφώς, αναφέρονται τα ακόλουθα:

- ✓ Η καταχώριση των υπό διερεύνηση ελληνικών πόλεων στους Πίνακες 1, 2 και 3 (ο οποίος αποτελεί το προϊόν επιλεκτικής άντλησης πληροφοριών από τους Πίνακες 1 και 2) γίνεται κατά διοικητική περιφέρεια (από βορρά προς νότο) και κατά τάξη μεγέθους των πόλεων, ξεκινώντας από τις πόλεις που το 2001 είχαν το μεγαλύτερο πληθυσμιακό μέγεθος (ΕΣΥΕ, 2021). Επιπλέον, στους Πίνακες 1 και 2, στη στήλη του πληθυσμού υπογραμμίζονται οι πόλεις που το 1991 ήταν πολεοδομικά συγκροτήματα (τώρα έχουν καταργηθεί). Τα στοιχεία για την υποδομή των πόλεων είναι του 2003, ενώ για τα ΑΕΙ και ΤΕΙ δίνονται τα πιο πρόσφατα επίσημα στοιχεία της περιόδου υλοποίησης της έρευνας (ακαδημαϊκό έτος 1998-1999).
- ✓ Ακόμα και αν τα δεδομένα που αξιοποιήθηκαν στο πλαίσιο της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης αφορούν προγενέστερη χρονική περίοδο (1999-2003), αυτό σε καμία περίπτωση δεν μειώνει τη μεθοδολογική και πρακτική αξία της πρότασης. Αυτή η διαπίστωση επαληθεύεται στη συνέχεια μέσα από την επαναχρησιμοποίηση της συγκεκριμένης πρότασης μια εικοσαετία μετά με αφορμή την αναζήτηση «βιώσιμων νησιωτικών δικτύων» στις νησιωτικές περιφέρειες Βορείου και Νοτίου Αιγαίου ως μέσου για την τοπική ανάπτυξη των νησιωτικών κοινοτήτων. Εξάλλου, όπως έχει διατυπωθεί εξαρχής, ο στόχος της πρότασης είναι η επανεκκίνηση της συζήτησης σε θέματα εκτίμησης της *αστικής δυναμικής*, μέσα από τη διατύπωση ενός πρωτότυπου μεθοδολογικού πλαισίου με ισχυρή θεωρητική βάση που θα επιτρέπει την εκτίμηση της *κεντρικότητας–βαρύτητας* των πόλεων/οικισμών σε όλες τις κλίμακες/κατηγορίες χώρου και σε κάθε χρονική συγκυρία, αφού έχουν προηγηθεί οι απαραίτητες προσαρμογές/ενημερώσεις των δεδομένων.

10.3 Βασικά στάδια προσέγγισης προτεινόμενης τυπολόγησης και ομάδες πόλεων

Επειδή είναι επιθυμητό ένα ικανό μέγεθος, αλλά κυρίως ενδιαφέρει η βαρύτητα των πόλεων —η οποία ουσιαστικά απορρέει από την κεντρικότητα της θέσης τους στο οικιστικό δίκτυο, είναι δηλαδή αποτέλεσμα του είδους, της έντασης και του τρόπου συσχέτισης των προτεινόμενων κριτηρίων που ανήκουν στις ενότητες θέση και υποδομές—, η αξιοποίηση της πληροφορίας του Πίνακα 3 [Εικόνες 10.3α, 10.3β] επιχειρείται σε δύο φάσεις. Συγκεκριμένα:

- ✓ Στην πρώτη φάση δίνεται έμφαση στην «κομβική θέση» των υπό διερεύνηση πόλεων (γεωπολιτική θέση, προσπελασιμότητα), στο είδος των υποδομών περιφερειακής βαρύτητας (υπηρεσίες περιφερειακής εμβέλειας και υποδομές παραγωγής) και στην επιστημονική–ακαδημαϊκή συνιστώσα (υποδομές έρευνας και τεχνολογίας, ΑΕΙ/ΤΕΙ), δηλαδή στα προτεινόμενα τυπολογικά κριτήρια [β],[γ], [δ], [ε], [στ] και [ζ] (**Εικόνα 10.4α**).
- ✓ Στη δεύτερη φάση επιχειρείται η συνεκτίμηση της ποσοτικής διαφοροποίησης των προτεινόμενων κριτηρίων. Με άλλα λόγια, συνεκτιμώνται τόσο το πληθυσμιακό μέγεθος των πόλεων, όσο και τα ποσοτικά μεγέθη των κριτηρίων που ανήκουν στην ενότητα των υποδομών. Σε αυτή τη φάση ενδιαφέρει το πλήθος των υπηρεσιών κατά κατηγορία υποδομής περιφερειακής εμβέλειας, οι οποίες αναφέρονται στα κριτήρια [δ], [ε], [στ] και [ζ] (**Εικόνα 10.4β**).

Με βάση τα ανωτέρω, προκύπτουν δύο τυπολογικές ταξινομήσεις των ελληνικών πόλεων. Από την πρώτη διεργασία προκύπτει η Α΄ Αξιολόγηση (**Εικόνα 10.4α**), και από τη δεύτερη διεργασία η Β΄ Αξιολόγηση (**Εικόνα 10.4β**). Πιο συγκεκριμένα:

Αποτέλεσμα της πρώτης διεργασίας (Α΄ Αξιολόγηση) είναι η τυπολόγηση των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) που περιγράφεται στον Πίνακα 4α. Σε αυτή, διακρίνονται τρεις κύριες ομάδες πόλεων: [Α], [Β] και [Γ]. Καθεμία από αυτές τις τρεις ομάδες χωρίζεται σε υποομάδες, ανάλογα με τον τρόπο συσχέτισης των κριτηρίων [β], [γ], [δ], [ε] [στ] και [ζ] (**Εικόνα 10.4α**). Οι ομάδες πόλεων που προκύπτουν είναι οι ακόλουθες:

[Α] **Αστικά κέντρα μείζονος σημασίας**: σε αυτή την ομάδα ανήκουν οι πόλεις που διαθέτουν σημαντική υποδομή, αφού συνδυάζουν τρία ή τέσσερα από τα βασικά είδη, είναι κόμβοι συνδυασμένων μεταφορών (δηλ. συνδυάζουν δύο ή περισσότερα δίκτυα μεταφορών), ενώ μπορεί να χαρακτηρίζονται και από γεωπολιτική βαρύτητα. Η ομάδα διακρίνεται σε τέσσερις υποομάδες: [Α1], [Α2], [Α3], [Α4]. Στην υποομάδα [Α1] ανήκουν οι πόλεις που είναι κόμβοι μεταφορών και συνδυάζουν τρία ή τέσσερα είδη μεταφορών [ΣΚ2], ενώ ταυτόχρονα συγκεντρώνουν τρεις ή τέσσερις υποδομές/υπηρεσίες/λειτουργίες από τα κριτήρια [δ], [ε], [στ] και [ζ]. Στην υποομάδα [Α2] ανήκουν οι πόλεις με τα χαρακτηριστικά των πόλεων της υποομάδας [Α1] που έχουν και γεωπολιτική βαρύτητα. Στην υποομάδα [Α3] εντάσσονται οι πόλεις κόμβοι μεταφορών που συνδυάζουν δύο είδη μεταφορών [ΣΚ1] και έχουν τρεις ή τέσσερις υποδομές/υπηρεσίες/λειτουργίες από τα κριτήρια [δ], [ε], [στ] και [ζ]. Τέλος, η υποομάδα [Α4] περιλαμβάνει πόλεις που έχουν τα χαρακτηριστικά των πόλεων της υποομάδας Α3 αλλά ταυτόχρονα έχουν γεωπολιτική βαρύτητα. Οι πόλεις της ομάδας [Α], σχεδόν στο σύνολό τους, ανήκουν στην ειδική κατηγορία των παράκτιων ηπειρωτικών ή νησιωτικών πόλεων και βρίσκονται είτε επί των κύριων αναπτυξιακών αξόνων της χώρας είτε σε μικρή σχετικά απόσταση από εκείνους. Έτσι, στη συγκεκριμένη ομάδα, εκτός από τις μητροπολιτικές περιοχές Αθήνας και Θεσσαλονίκης, συναντώνται σημαντικές πόλεις όπως είναι η Πάτρα, το Ηράκλειο, ο Βόλος και η Λάρισα, καθώς και πόλεις μεσαίου ή/και μικρού μεγέθους, με έντονη όμως δυναμική όπως είναι τα Ιωάννινα, η Λαμία, η Καλαμάτα, η Καβάλα, η Κοζάνη και η Χαλκίδα.

[Β] **Αστικά κέντρα μεσαίας σημασίας**: σε αυτή την ομάδα ανήκουν πόλεις οι οποίες, παρά το γεγονός ότι αποτελούν συνδυασμένους κόμβους μεταφορών [ΣΚ1/ΣΚ2] —και ορισμένες από αυτές και με γεωπολιτική βαρύτητα—, στην πραγματικότητα εμφανίζουν σχετικά περιορισμένη υποδομή, αφού συνδυάζουν ένα ή δύο από τα κύρια είδη των υποδομών, με υποτυπώδη ή/και ανύπαρκτη εξυπηρέτηση σε τομείς έρευνας, τεχνολογίας και επιστήμης. Στην ομάδα διακρίνονται τέσσερις υποομάδες: [Β1], [Β2], [Β3] και [Β4]. Στην υποομάδα [Β1] ανήκουν πόλεις που είναι συνδυασμένοι κόμβοι με τρία ή τέσσερα είδη μεταφορών [ΣΚ2] και συγκεντρώνουν μία ή δύο υποδομές/υπηρεσίες/λειτουργίες από τα κριτήρια [δ], [ε], [στ] και [ζ]. Οι πόλεις της υποομάδας [Β2] είναι κόμβοι μεταφορών που συνδυάζουν δύο είδη μεταφορών [ΣΚ1] και έχουν μία ή δύο υποδομές/υπηρεσίες/λειτουργίες από τα κριτήρια [δ], [ε], [στ] και [ζ]. Στην υποομάδα [Β3] ανήκουν πόλεις με τα χαρακτηριστικά των πόλεων της υποομάδας [Β2] που έχουν και γεωπολιτική βαρύτητα. Τέλος, στην υποομάδα [Β4] ανήκουν πόλεις με γεωπολιτική σημασία, με πολύ χαμηλό όμως δείκτη προσπελασιμότητας και μία ή δύο υποδομές/υπηρεσίες/λειτουργίες από τα κριτήρια [δ], [ε], [στ] και [ζ]. Στην πλειονότητά τους οι πόλεις της ομάδας [Β] είναι παράκτιες, με τις περισσότερες από αυτές να ανήκουν στην κατηγορία των παράκτιων και νησιωτικών πόλεων. Μεταξύ των πόλεων που ανήκουν στην ομάδα [Β] είναι η Κόρινθος, ο Πύργος, η Ηγουμενίτσα, η Ερμούπολη και η Κέρκυρα.

[Γ] **Αστικά κέντρα περιορισμένης σημασίας**: σε αυτή την ομάδα ανήκουν πόλεις οι οποίες εμφανίζουν εξαιρετικά χαμηλό δείκτη προσπελασιμότητας και στοιχειώδες επίπεδο υποδομών/υπηρεσιών και λειτουργιών υπερτοπικής εμβέλειας. Η ομάδα διακρίνεται σε δύο υποομάδες: [Γ1] και [Γ2]. Συγκεκριμένα, στην υποομάδα [Γ1] ανήκουν πόλεις οι οποίες συγκεντρώνουν δύο υποδομές/υπηρεσίες/λειτουργίες από τα κριτήρια [δ], [ε], [στ] και [ζ], ενώ στην υποομάδα [Γ2] συναντώνται πόλεις με μία μόνο υποδομή/υπηρεσία/λειτουργία από τα κριτήρια [δ], [ε], [στ] και [ζ]. Στην ομάδα [Γ] συναντώνται πόλεις χωρίς γεωπολιτική βαρύτητα, που βρίσκονται στον ηπειρωτικό κορμό της χώρας, ανήκουν κυρίως στην κατηγορία των ορεινών περιοχών και εντοπίζονται εκτός των βασικών εθνικών *αναπτυξιακών αξόνων*. Ενδεικτικά αναφέρονται η Λιβαδειά, η Σπάρτη, η Άρτα, το Μεσολόγγι, τα Τρίκαλα, και η Καρδίτσα.

Ακολούθως, από τη δεύτερη διεργασία (Β΄ Αξιολόγηση) προκύπτει η τυπολόγηση των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) που φαίνεται στον Πίνακα 4β. Σε αυτή τη φάση ενδιαφέρει η ανάδειξη της διαφοροποίησης του είδους και της έντασης των υποδομών/υπηρεσιών/λειτουργιών μεταξύ των πόλεων που ανήκουν στα κριτήρια [δ], [ε], [στ] και [ζ] σε συνάρτηση με το κριτήριο [α] για το πληθυσμιακό μέγεθος των πόλεων (**Εικόνες 10.4β** και **10.5**). Με άλλα λόγια, το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στο μέγεθος του πληθυσμού και στην ποσοτική διάσταση των κριτηρίων της ενότητας των υποδομών. Έτσι, προκύπτουν οι ακόλουθες πέντε ομάδες πόλεων:

[I] **Αστικά κέντρα εθνικής/διεθνούς εμβέλειας**: σε αυτή την ομάδα ανήκουν πόλεις-έδρες νομών (νυν ΠΕ) με πληθυσμό άνω των 200.000 κατοίκων, οι οποίες συγκεντρώνουν σημαντικό πλήθος υποδομών διοίκησης, παραγωγής, έρευνας–τεχνολογίας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Στην ομάδα [**I**] εντάσσονται τα μητροπολιτικά κέντρα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης.

[II] **Αστικά κέντρα διαπεριφερειακής/εθνικής εμβέλειας**: σε αυτή την ομάδα ανήκουν πόλεις με πληθυσμό από 100.000 έως 200.000 κατοίκους, σημαντική υποδομή και δραστηριοποίηση στους τομείς εκπαίδευσης, έρευνας και τεχνολογικής ανάπτυξης. Πρόκειται για πόλεις με δυναμικό ρόλο στην εγχώρια αναπτυξιακή διαδικασία και με σημαντική διεθνή ακτινοβολία. Οι πόλεις της ομάδας [**II**] (στην πλειονότητά τους παράκτιες) αποτελούν συνδυασμένους κόμβους μεταφορών, με ορισμένες από αυτές να αναγνωρίζονται ως βασικές πύλες εισόδου–εξόδου στη χώρα. Στη συγκεκριμένη ομάδα ανήκουν, κατά τάξη πληθυσμιακού μεγέθους, η Πάτρα, το Ηράκλειο, ο Βόλος και η Λάρισα.

[III] **Αστικά κέντρα περιφερειακής εμβέλειας**: σε αυτή την ομάδα ανήκουν πόλεις – έδρες νομών (νυν ΠΕ) μεσαίου μεγέθους, δηλαδή με πληθυσμό από 30.000 έως 100.000 κατοίκους, οι οποίες συγκεντρώνουν σημαντικές διοικητικές και οικονομικές εξυπηρετήσεις και χαρακτηρίζονται από υψηλό ή ικανοποιητικό δείκτη προσπελασιμότητας. Οι τέσσερις από τις συνολικά εννέα πόλεις της ομάδας διαθέτουν κάποιας μορφής υποδομές έρευνας και τεχνολογίας, ενώ στο σύνολό τους συγκεντρώνουν δομές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η διεθνής ακτινοβολία των πόλεων της ομάδας [**III**] είναι περιορισμένη, εκτός από κάποιες πόλεις με σημαντική ιστορία (π.χ. Ιωάννινα) ή τουριστική ανάπτυξη (π.χ. Ρόδος, Χανιά). Οι πόλεις που περιλαμβάνονται στη συγκεκριμένη ομάδα εμφανίζουν δυναμική η οποία, με την κατάλληλη πολιτική, θα μπορούσε να ενισχυθεί και να διαμορφωθούν οι κατάλληλες συνθήκες για την ισχυροποίηση της ανταγωνιστικότητάς τους και, κατ' επέκταση, τη βελτίωση της κεντρικότητάς τους στο εθνικό και παγκόσμιο αστικό σύστημα. Ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα Ιωάννινα, η Καβάλα, η Καλαμάτα, η Λαμία και τα Χανιά.

[IV] **Αστικά κέντρα διανομαρχιακής εμβέλειας**: σε αυτή την ομάδα ανήκουν πόλεις οι οποίες, αν και εμφανίζουν το ίδιο (ή ανάλογο) πληθυσμιακό μέγεθος με τις πόλεις της ομάδας [III], η περιορισμένη υποδομή —κυρίως σε τομείς της παραγωγής και έρευνας–τεχνολογίας— περιορίζει τη βαρύτητά τους στο εθνικό οικιστικό δίκτυο και επιδρά στη διεθνή τους ακτινοβολία. Στη συγκεκριμένη ομάδα θα μπορούσαν να ξεχωρίσουν πόλεις που είναι κόμβοι συνδυασμένων μεταφορών, συνδυάζουν μορφές διοικητικών ή/και παραγωγικών υποδομών και εξυπηρετήσεων (έστω και περιορισμένου πλήθους) και διαθέτουν ανώτατη ή ανώτερη εκπαίδευση όπως είναι η Αλεξανδρούπολη, το Ρέθυμνο, η Κέρκυρα, και έως έναν βαθμό η Χαλκίδα, η Δράμα, και η Κοζάνη. Ειδικά για την Αλεξανδρούπολη και την Κοζάνη σημειώνεται ότι με βάση τα στοιχεία της έρευνας (2003) οι δύο πόλεις θα μπορούσαν να ανήκουν στην ομάδα [III], δηλαδή πόλεις περιφερειακής εμβέλειας, αν διέθεταν πιο ανταγωνιστικές υποδομές παραγωγής και έρευνας και περισσότερες υπηρεσίες περιφερειακής εμβέλειας.

[V] **Αστικά κέντρα νομαρχιακής εμβέλειας**: σε αυτή την ομάδα ανήκουν πόλεις – έδρες νομών (νυν ΠΕ) μικρού μεγέθους (<30.000 κατοίκων), με πολύ περιορισμένη υποδομή η οποία, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, αφορά συνήθως συγκεκριμένο τομέα υπηρεσιών (κυρίως διοίκησης) και χαμηλό δείκτη προσπελασιμότητας. Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας (2003), σχεδόν οι μισές από τις πόλεις της ομάδας δεν διαθέτουν κάποια μορφή ανώτατης ή ανώτερης εκπαίδευσης, ενώ στην πλειονότητά τους απουσιάζει η υποδομή έρευνας και τεχνολογίας. Οι περισσότερες πόλεις βρίσκονται: α) σε νησιωτικές ή ηπειρωτικές διασυνοριακές

περιφέρειες της χώρας, όπως της Κεντρικής Μακεδονίας (Έδεσσα, Κιλκίς, Πολύγυρος), της Δυτική Μακεδονίας (εκτός της Κοζάνης), της Ηπείρου (εκτός των Ιωαννίνων), των Ιονίων Νήσων (εκτός της Κέρκυρας), του Βορείου Αιγαίου (εκτός της Μυτιλήνης), του Νοτίου Αιγαίου (εκτός της Ρόδου) και β) σε τμήματα ηπειρωτικών περιφερειών εκτός των κύριων αναπτυξιακών αξόνων της χώρας, όπως στο δυτικό τμήμα της Στερεάς Ελλάδας (Λιβαδειά, Άμφισσα, Καρπενήσι).

Έχοντας ολοκληρώσει την παρουσίαση των σταδίων προσέγγισης της πρότασης τυπολογικής ταξινόμησης, στο κεφάλαιο που ακολουθεί παρουσιάζονται οι συμπερασματικές διαπιστώσεις από τις δύο διεργασίες (Α΄ Αξιολόγηση και Β΄ Αξιολόγηση), και γίνεται μια πρώτη προσπάθεια για την ανάδειξη των νέων πεδίων προς περαιτέρω μελέτη, στο πλαίσιο αξιοποίησης της δυναμικής των πόλεων στην ανάπτυξη της Ελλάδας και των περιφερειών και περιοχών της. Ο στόχος είναι να διαμορφωθεί το υπόβαθρο, ώστε σε επόμενη φάση να καταστεί δυνατή η συστηματική διερεύνηση ανάδειξης νέων *αστικών συσχετισμών* που θα μπορούσαν να αναλάβουν τον ρόλο μελλοντικών ανταγωνιστικών *πόλων ανάπτυξης* της χώρας.

Σε κάθε περίπτωση, επειδή οι τυπολογικές ταξινομήσεις των ελληνικών πόλεων που παρουσιάζονται στο παρόν κεφάλαιο βασίζονται σε παλαιότερα στοιχεία (δηλ. έως το 2003), θα είχε ενδιαφέρον η επαναξιολόγηση της πρότασης στη σύγχρονη συγκυρία, όπου οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές σε διεθνές/εθνικό επίπεδο και ο προσανατολισμός για τον σχεδιασμό υποδομών παραγωγής, μεταφορών και ενέργειας και το νέο πρότυπο εργασίας-κατοικίας θέτουν ένα νέο πλαίσιο για την αστική δυναμική του οικιστικού δικτύου στις εθνικές κλίμακες των χωρών.

10.4 Συμπεράσματα τυπολογικής ταξινόμησης ελληνικών πόλεων σε εθνικό επίπεδο

Με βάση τα στοιχεία που προέκυψαν από την Α΄ Αξιολόγηση (Πίνακας 4α) (**Εικόνα 10.4α**), κατά την οποία δεν συνεκτιμήθηκαν το πληθυσμιακό μέγεθος και το πλήθος των υποδομών/υπηρεσιών και λειτουργιών υπερτοπικής εμβέλειας [δηλ. το κριτήριο [α] του «πληθυσμού» και η ποσοτική διάσταση των κριτηρίων της ενότητας των «υποδομών» (δηλ. τα κριτήρια [δ], [ε], [στ] και [ζ]), προκύπτουν οι ακόλουθες διαπιστώσεις:

- ✓ Οι πόλεις με τον υψηλότερο δείκτη προσπελασιμότητας [ΣΚ2] οι οποίες ταυτόχρονα συνδυάζουν περισσότερα από τρία ή τέσσερα είδη υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας (δηλ. κριτήρια [δ] υπηρεσίες περιφερειακής εμβέλειας, [ε] υποδομές παραγωγής, [στ] υποδομές έρευνας/τεχνολογίας και [ζ] ανώτατη/ανώτερη εκπαίδευση) ανήκουν στην κατηγορία των παράκτιων ηπειρωτικών ή παράκτιων νησιωτικών περιοχών (δηλ. στις υποομάδες πόλεων [Α1] και [Α2]).
- ✓ Τα πιο βασικά προβλήματα σε επίπεδο προσβασιμότητας και συγκέντρωσης υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας εμφανίζουν οι πόλεις της ηπειρωτικής επικράτειας (κυρίως των ορεινών περιοχών) οι οποίες βρίσκονται εκτός των κύριων «αναπτυξιακών αξόνων» της χώρας και σε απόσταση από τους βασικούς οδικούς άξονες (δηλ. στις υποομάδες πόλεων [Β4], [Γ1] και [Γ2]).
- ✓ Αρκετά προβλήματα στη δικτύωσή τους με την υπόλοιπη ηπειρωτική χώρα εμφανίζουν οι πόλεις του νησιωτικού χώρου [Β3], κυρίως του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου και του Ιονίου. Καλύτερη είναι η εικόνα στις έδρες περιφερειών που παρουσιάζουν σημαντική τουριστική ανάπτυξη όπως στη Μυτιλήνη (έδρα Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου) και κυρίως στη Ρόδο (τουριστικό κέντρο διεθνούς ακτινοβολίας) και στην Κέρκυρα (έδρα Περιφέρειας Ιονίου) (δηλ. στις υποομάδες πόλεων [Α4] και [Β3]).

Η εικόνα για τον ρόλο των πόλεων στο οικιστικό δίκτυο της χώρας που προκύπτει από τη Β΄ Αξιολόγηση (Πίνακας 4β, Χάρτης Ι) δεν φαίνεται να είναι πολύ διαφορετική από εκείνη που προκύπτει από την Α΄ αξιολόγηση (Πίνακα 4α) (**Εικόνες 10.4α**, **10.4β** και **10.5**). Ως εκ τούτου, επιβεβαιώνονται η κυριαρχία των δύο μητροπολιτικών κέντρων (Αθήνας και Θεσσαλονίκης) και η βαρύτητα των μεγαλύτερων πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) που βρίσκονται επί των κύριων *αναπτυξιακών αξόνων* της χώρας ή σε μικρή απόσταση από εκείνους (δηλ. Πάτρα, Βόλος–Λάρισα: τμήμα του αναπτυξιακού άξοναS, Ηράκλειο και Χανιά: τμήμα Βόρειου Άξονα Κρήτης). Εντούτοις, η πραγματική αξία της πρότασης τυπολογικής ταξινόμησης αφορά το υπόλοιπο οικιστικό δίκτυο της χώρας, όπου προκύπτουν διαφορετικά αποτελέσματα για τη βαρύτητα των πόλεων –

εδρών περιφερειών ή νομών (νυν ΠΕ), τα οποία ανοίγουν νέα πεδία έρευνας και επιβεβαιώνουν την κρισιμότητα ανάδειξης νέων *αστικών συσχετισμών* όπου οι πόλεις μεσαίου/μικρού μεγέθους αναλαμβάνουν πρωταγωνιστικό ρόλο. Πιο συγκεκριμένα, από την έρευνα διαπιστώνονται τα εξής:

- ✓ Παρατηρούνται διαφοροποιημένοι ρόλοι στην αναπτυξιακή δυναμική των πόλεων στη διάρκεια του χρόνου, κυρίως εξαιτίας των συχνά σημαντικών αλλαγών που προκύπτουν στη χωρολειτουργική τους εμβέλεια και στις εντεινόμενες τάσεις να λειτουργούν (και) ως «κόμβοι» ευρύτερων *αστικών συσχετισμών* υπερτοπικής/υπερεθνικής σημασίας. Οι διαφοροποιήσεις αυτές οφείλονται στις πολιτικές, χωρικές, κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές, κυρίως μετά τη δεκαετία του '90, όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στον ευρύτερο διεθνή και ευρωπαϊκό χώρο, στο πλαίσιο της τριτογενοποίησης της παραγωγής ακόμα και στα πιο παραδοσιακά αγροτικά αστικά κέντρα. Η δυναμική των διαφοροποιήσεων εξελίσσεται διαρκώς σε ένα διεθνές περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης και πολλαπλών κρίσεων, μεταξύ των οποίων της κλιματικής, της ενεργειακής, της κοινωνικο-οικονομικής, και της πρόσφατης υγειονομικής (COVID-19).
- ✓ Αν και τα αποτελέσματα των δύο φάσεων της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης (Α΄ και Β΄) δεν διαφοροποιούνται σημαντικά σε ό,τι αφορά την ιεράρχηση των ελληνικών πόλεων, φαίνεται ότι η συνεκτίμηση του πληθυσμιακού μεγέθους μπορεί να επιφέρει αλλαγές στην κατάταξη των πόλεων. Έτσι, υπάρχουν πόλεις που, παρά το γεγονός ότι αποτελούν σημαντικούς κόμβους μεταφορών [ΣΚ1, ΣΚ2] και διαθέτουν ικανοποιητική υποδομή περιφερειακής εμβέλειας, το μικρό πληθυσμιακό τους μέγεθος τις υποβιβάζει σε κατηγορία κατά τη δεύτερη φάση τυπολογικής ταξινόμησής τους σε σχέση με την πρώτη. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις αποτελούν η Αλεξανδρούπολη, το Ρέθυμνο, η Κοζάνη, η Δράμα, οι Σέρρες, η Φλώρινα, η Χίος και το Βαθύ της Σάμου. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν πόλεις οι οποίες, αν και δεν διαθέτουν την απαραίτητη υποδομή περιφερειακής εμβέλειας και ταυτόχρονα εμφανίζουν προβλήματα στην προσβασιμότητα και στη δικτύωσή τους, το πληθυσμιακό τους μέγεθος φαίνεται ότι είναι αρκετό για να τις επιτρέψει να «ανέβουν» κατηγορία κατά τη δεύτερη φάση της τυπολογικής ταξινόμησής τους. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις αποτελούν τα Τρίκαλα και η Καρδίτσα στη Θεσσαλία (Πίνακες 4α και 4β) (**Εικόνες 10.4α** και **10.4β**).

Αναμφίβολα, η τυπολογική ιεράρχηση/ταξινόμηση των πόλεων/οικισμών αποτελεί μια έντονα δυναμική διαδικασία. Η δυναμική που τη χαρακτηρίζει οφείλεται σε μια σειρά από λόγους που αλλάζουν το υφιστάμενο πλαίσιο των συνθηκών/συγκυριών εντός του οποίου επιχειρείται κάθε φορά και επιδρούν ποικιλοτρόπως στη διαδικασία της αστικής ανάπτυξης. Η χωροθέτηση και η οργάνωση των υποδομών/δραστηριοτήτων και λειτουργιών στον χώρο (είδος, πλήθος, ένταση, βαθμός συμβατότητας κ.ά.) επηρεάζονται ποικιλοτρόπως από τη δομή και τη λειτουργία των εθνικών συστημάτων διοίκησης–σχεδιασμού, το θεσμικό πλαίσιο και τις υιοθετούμενες αναπτυξιακές και χωρικές πολιτικές των κρατών, επηρεάζοντας τη *βαρύτητα–κεντρικότητα* των πόλεων στα εθνικά και διεθνή αστικά συστήματα. Έτσι, στην Ελλάδα για παράδειγμα, η οποία αποτελεί το ερευνητικό αντικείμενο του βιβλίου, ο εκσυγχρονισμός του σχεδιασμού των τεχνικών υποδομών μέσα από την υλοποίηση μεγάλων έργων και την κατασκευή οδικών αξόνων εθνικής/διεθνούς εμβέλειας [όπως της Εγνατίας Οδού (Αλεξανδρούπολη–Κομοτηνή–Ξάνθη–Καβάλα–Θεσσαλονίκη–Βέροια–Κοζάνη–Γρεβενά–Ιωάννινα–Ηγουμενίτσα), της Ιόνιας Οδού (Πάτρα–Μεσολόγγι–Άρτα–Ιωάννινα), της Ολυμπίας Οδού (Αθήνα–Κόρινθος–Πάτρα–Πύργος), της Ε65 (Λαμία–Καρδίτσα–Τρίκαλα–Γρεβενά) κ.ά.], η δημιουργία νέων μονάδων παραγωγής, η αναμόρφωση του χάρτη της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και οι πολιτικές τουριστικής ανάπτυξης και ενεργειακής μετάβασης θα μπορούσαν είτε να καταστήσουν κάποιες ήδη ισχυρές πόλεις της ελληνικής επικράτειας ακόμα πιο ισχυρές, είτε να αφήσουν κάποιες άλλες πόλεις ανεπηρέαστες, είτε να προσδώσουν νέα βαρύτητα σε πόλεις μεσαίου/μικρού μεγέθους. Ως εκ τούτου, επιβάλλεται ο διαρκής επανέλεγχος των αποτελεσμάτων της εκτίμησης της δυναμικής των πόλεων και του αναπτυξιακού τους ρόλου σε εθνικό/υπερεθνικό επίπεδο.

Ωστόσο, στην παρούσα φάση και για καθαρά μεθοδολογικούς λόγους, αλλαγές που έχουν συμβεί στον σχεδιασμό των μεταφορών και των υποδομών (δηλ. παραγωγής, τεχνικών και κοινωνικών), στη διοικητική δομή της χώρας και στον εκσυγχρονισμό του εθνικού συστήματος σχεδιασμού μετά την ολοκλήρωση της έρευνας δεν συνεκτιμώνται. Εντούτοις, θα είχε ενδιαφέρον να μελετηθούν οι συνέπειές τους σε επόμενη

φάση, σε χωροταξικό επίπεδο, μέσα από την επαναξιολόγηση της τυπολογικής ταξινόμησης που προέκυψε από την επεξεργασία των συγκεκριμένων στοιχείων (2003), ώστε να αναδειχθούν τυχόν διαφοροποιήσεις στις τυπολογικές ταξινομήσεις. Επιπλέον, επωφελής θα μπορούσε να είναι η εφαρμογή της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης σε υποκείμενα επίπεδα σχεδιασμού, όπως για παράδειγμα σε δια/ενδοπεριφερειακό ή τοπικό επίπεδο (δηλ. στη μικρή χωροταξική κλίμακα ή στην πολεοδομική κλίμακα αντίστοιχα). Μέσα από τέτοιες προσεγγίσεις θα μπορούσαν να προκύψουν ποικίλες οπτικές για τη βαρύτητα των πόλεων (και των επιμέρους τμημάτων τους) με μεθοδολογικό και πρακτικό ενδιαφέρον, οι οποίες θα μπορούσαν να λειτουργήσουν υποστηρικτικά στη χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής σε εθνικό, περιφερειακό και σε τοπικό επίπεδο.

Μια ακόμα διάσταση με σημαντικό ερευνητικό ενδιαφέρον είναι η διερεύνηση των δυνατοτήτων για την αξιοποίηση της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης με κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας, με στόχο τον έλεγχο της αποτελεσματικότητάς της σε οικιστικά δίκτυα ειδικών κατηγοριών χώρου, τα οποία χαρακτηρίζονται από αυξημένη ευθραυστότητα, έντονη δυναμική και αναπτυξιακές προοπτικές και ταυτόχρονα υφίστανται πιέσεις στα φυσικά, πολιτιστικά και ανθρωπογενή τους οικοσυστήματα. Τέτοιες περιοχές είναι οι παράκτιες, οι νησιωτικές και οι ορεινές, ειδικά εκείνες με ακριτικό χαρακτήρα, δηλαδή σε οικιστικά δίκτυα αστικών και αγροτικών περιοχών όπου εντοπίζονται πόλεις μεσαίου/μικρού μεγέθους οι οποίες αναπτύσσουν λειτουργικές ζώνες επιρροής υπερτοπικής εμβέλειας. Βασικές αιτίες προς αυτή την κατεύθυνση αποτελούν η κεντρικότητα θέσης (γεωπολιτική βαρύτητα, κόμβοι μεταφορών, συγκέντρωση υποδομών/δραστηριοτήτων/λειτουργιών υπερτοπικής εμβέλειας) και η ποιότητα του τοπικού πλούτου (π.χ. φυσική-πολιτιστική κληρονομιά, τόποι μνήμης–ιστορίας, ποικιλομορφία φυσικών και ανθρωπογενών τοπίων, συγκριτικά πλεονεκτήματα σε τομείς παραγωγής, τουρισμού, ενέργειας κ.ά.).

Στο πλαίσιο της παραπάνω προβληματικής, με πιλοτικό πεδίο μελέτης τον νησιωτικό χώρο, η προτεινόμενη τυπολογική ταξινόμηση επανελέγχεται στα μικρά ακριτικά νησιά του Αιγαίου δύο δεκαετίες μετά την πρώτη εφαρμογή της στο σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών της χώρας (νυν ΠΕ). Αφορμή αποτέλεσε έρευνα της συγγραφέως που βρίσκεται σε εξέλιξη με αντικείμενο τη συγκρότηση «βιώσιμων νησιωτικών δικτύων» ως μέσου τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης (κεφ. 11).

Αντί επιλόγου

Έχοντας ολοκληρώσει την παρουσίαση της λογικής που διέπει την προτεινόμενη τυπολογική ταξινόμηση (δηλ. κριτήρια αξιολόγησης και μεθοδολογία προσέγγισης) με πιλοτικό πεδίο εφαρμογής το σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) της χώρας και των διαπιστώσεων που προέκυψαν για την *αστική δυναμική* του ελληνικού οικιστικού δικτύου (1999-2003), στο επόμενο κεφάλαιο η πρόταση επανελέγχεται στην ειδική περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου με στόχο την ανάδειξη «βιώσιμων νησιωτικών δικτύων» ως μέσου τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης (2019-2023) (κεφ. 11).

Πίνακας 1. Γεωγραφικά, γεωπολιτικά χαρακτηριστικά και κατανομή περιφερειακών υπηρεσιών στα αστικά κέντρα - έδρες νομών της Ελλάδας, 2003

α/α	Αστικά Κέντρα Έδρες Νομών	Πληθ.	Γεωγραφική Θέση			Γεωπολιτική Θέση		Υπηρεσίες Περιφερειακής Εμβέλειας							Ανώτατη Εκπ/κή. Υποδομή	
		2001	Η	Π-Η	Ν	Δ/Η	Δ/Ν	ΕΔ.Π.	Εφ.	ΕΔ.Σ.Σ.	ΥΠΠΟ	ΕΟΤ	ΠΥΔΕ	Νοσ.	ΑΕΙ	ΤΕΙ
Περιφέρεια Α.Μ. & Θράκη																
1.	Καβάλα	63.774		✓							✓	Υ		Ν		✓
2.	Δράμα	55.214	✓			✓								Ν		✓
3.	Αλεξανδρούπολη	52.586		✓		✓								Π	✓	
4.	Κομοτηνή	52.546	✓			✓		✓	✓		✓	Γ		Ν	✓	
5.	Ξάνθη	51.737	✓			✓				✓				Ν	✓	
Περιφέρεια Κεντρ. Μακεδονίας																
6.	Θεσσαλονίκη	689.302		✓				✓	✓	✓	✓	Υ	✓	Π	✓	✓
7.	Σέρρες	56.030	✓			✓								Ν	✓	✓
8.	Κατερίνη	55.560		✓										Ν		
9.	Βέροια	47.619	✓							✓				Ν		
10.	Έδεσσα	25.307	✓			✓					✓			Ν		
11.	Κιλκίς	25.134	✓			✓								Ν		
12.	Πολύγυρος	10.639	✓											Ν		
Περιφέρεια Δυτ. Μακεδονίας																
13.	Κοζάνη	48.136	✓					✓	✓	✓				Ν		✓
14.	Φλώρινα	17.069	✓			✓								Ν	✓	✓
15.	Καστοριά	15.931	✓			✓								Ν		✓
16.	Γρεβενά	15.821	✓											Ν		
Περιφέρεια Ηπείρου																
17.	Ιωάννινα	70.214	✓			✓		✓	✓		✓	Υ		Π	✓	✓
18.	Άρτα	22.816	✓									Γ		Ν		✓
19.	Πρέβεζα	19.535		✓									✓	Ν		✓
20.	Ηγουμενίτσα	14.047		✓		✓								Ν		✓
Περιφέρεια Θεσσαλίας																
21.	Βόλος	128.696		✓							✓	Υ		Ν	✓	
22.	Λάρισα	124.376	✓					✓		✓	✓	Γ	✓	Π	✓	✓
23.	Τρίκαλα	51.672	✓						✓					Ν	✓	
24.	Καρδίτσα	37.707	✓										✓	Ν	✓	✓
Περιφέρεια Ιονίου																
25.	Κέρκυρα	41.048			✓		✓	✓	✓		✓	Υ		Π	✓	
26.	Ζάκυνθος	16.174			✓		✓							Ν		
27.	Αργοστόλι	12.722			✓		✓							Ν		✓
28.	Λευκάδα	10.872			✓		✓							Ν		

Εικόνα 10.1α *Γεωγραφικά και γεωπολιτικά χαρακτηριστικά και κατανομή των υπηρεσιών περιφερειακής σημασίας στις ελληνικές πόλεις – έδρες νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων) (2003). Πηγή: Θεοδωρά, 2004˙ 2015α˙ Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005.*

Πίνακας 1. (συνέχεια)

α/α	Αστικά Κέντρα Έδρες Νομών	Πληθ.	Γεωγραφική Θέση			Γεωπολιτική Θέση		Υπηρεσίες Περιφερειακής Εμβέλειας							Ανώτατη Εκπίκή. Υποδομή	
		2001	Η	Π-Η	Ν	Δ/Η	Δ/Ν	Εδ.Π.	Εφ.	Εδ.Σ.Σ.	ΥΠΠΟ	ΕΟΤ	ΠΥΔΕ	Νοσ.	ΑΕΙ	ΤΕΙ
	Περιφέρεια Δυτ. Ελλάδας															
29.	Πάτρα	164.534		✓				✓	✓		✓	Υ	✓	Π	✓	✓
30.	Πύργος	35.681		✓							Ολυμπία			Ν		
31.	Μεσολόγγι	17.597		✓									Ναύπακτος	Ν	Αγρίνιο	✓
	Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας															
32.	Λαμία	58.698	✓					✓			✓	Υ	✓	Π		✓
33.	Χαλκίδα	54.921		✓							✓			Ν		✓
34.	Λιβαδειά	21.501	✓								Θήβα			Ν		
35.	Άμφισσα	9.569	✓								Δελφοί			Ν		✓
36.	Καρπενήσι	9.321	✓													✓
	Περιφέρεια Αττικής															
37.	Αθήνα	3.756.607	✓					✓	✓	✓	✓	Υ		Π	✓	✓
	Περιφέρεια Πελοποννήσσου															
38.	Καλαμάτα	56.914		✓				✓				Γ		Π		✓
39.	Ναύπλιο - Άργος	44.980		✓					Ναύπλιο			Γ		Ν		
40.	Κόρινθος	36.432		✓										Ν		
41.	Τρίπολη	28.950	✓										✓	Ν		
42.	Σπάρτη	18.025	✓								✓			Ν		
	Περιφέρεια Β. Αιγαίου															
43.	Μυτιλήνη	35.514			✓		✓	✓			✓	Υ		Ν	✓	
44.	Χίος	22.836			✓		✓							Ν	✓	
45.	Βαθύ [Σάμος]	12.346			✓		✓					Γ		Ν	✓	
	Περιφέρεια Ν. Αιγαίου															
46.	Ρόδος	54.802			✓		✓		✓		✓	Υ	✓	Ν	✓	✓
47.	Κως	17.347			✓		✓							Ν		
48.	Κάλυμνος	17.066			✓		✓									
49.	Ερμούπολη	13.797			✓			✓	✓			Γ		Ν		
	Περιφέρεια Κρήτης															
50.	Ηράκλειο	137.766			✓		✓	✓			✓	Υ	✓	Π	✓	✓
51.	Χανιά	53.046			✓		✓		✓			Γ		Ν	✓	✓
52.	Ρέθυμνο	31.511			✓		✓					Γ		Ν	✓	
53.	Αγ. Νικόλαος	19.677			✓		✓					Γ		Ν		✓

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Η	Ηπειρωτικό	Εδ.Π	Έδρα Περιφέρειας	ΠΥΔΕ	Περιφ. Υπηρ. Δ.Ε. [Π.Υ.Δ.Ε.]
Π-Η	*Παράκτιο Ηπειρωτικό*	Εφ.	*Εφετείο*	Νοσ.	*Νοσοκομείο*
Ν	*Νησιωτικό*	Εδ.Σ.Σ.	*Έδρα Σώματος Στρατού*		Π Περιφερειακό επίπεδο
Δ/Η	Διασυνοριακό Ηπειρωτικό	ΥΠΠΟ	*ΥΠ.ΠΟ. Περιφερειακές Υπηρεσίες*		Ν *Νομαρχιακό επίπεδο*
Δ/Ν	Διασυνοριακό *Νησιωτικό*	Ε.Ο.Τ.	*Ε.Ο.Τ.*	Α.Ε.Ι.	Ανώτατα Εκπίκά Ιδρύματα
			Υ: Υπηρεσία, Γ: *Γραφείο*	Τ.Ε.Ι.	*Τεχνολογικά Εκπίκά Ιδρύματα*

Εικόνα 10.1β *Γεωγραφικά και γεωπολιτικά χαρακτηριστικά και κατανομή των υπηρεσιών περιφερειακής σημασίας στις ελληνικές πόλεις – έδρες νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων) (2003) (συνέχεια). Πηγή: Θεοδωρά, 2004· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005.*

Πίνακας 2. Κατανομή τεχνικής υποδομής περιφερειακού επιπέδου στα αστικά κέντρα-έδρες νομών της Ελλάδας, 2003

α/α	Αστικά Κέντρα Έδρες Νομών	Πληθ.	Δίκτυα Μεταφορών				Μεταφορικός Κόμβος		Υποδομές Παραγωγής Περιφερειακής Εμβέλειας					Υποδομές Έρευνας & Τεχνολογίας	
		2001	Ο	Σ	Α	Λ	ΣΚ1	ΣΚ2	ΒΠΕ	ΒΙΟΠΑ	Επιστ./ Τεχνολ. Πάρκο	ΔΕΗ	ΟΤΕ	Ερευνητικοί Φορείς	Τεχνολογικοί Φορείς
Περιφέρεια Α.Μακεδονίας & Θράκης															
1.	Καβάλα	63.774	✓		✓	✓		✓	✓					✓	
2.	Δράμα	55.214	✓	✓			✓		✓						
3.	Αλεξανδρούπολη	52.586	✓	✓	✓	✓		✓	✓						
4.	Κομοτηνή	52.546	✓	✓			✓		✓			✓	✓		
5.	Ξάνθη	51.737	✓	✓			✓		✓					✓	
Περιφέρεια Κεντρ. Μακεδονίας															
6.	Θεσσαλονίκη	689.302	✓	✓	✓	✓		✓	✓		✓	✓	✓	✓	
7.	Σέρρες	56.030	✓	✓			✓		✓						
8.	Κατερίνη	55.560	✓	✓			✓								
9.	Βέροια	47.619	✓	✓			✓								
10.	Έδεσσα	25.307		[✓]											
11.	Κιλκίς	25.134	✓	✓			✓		✓						
12.	Πολύγυρος	10.639													
Περιφέρεια Δυτ. Μακεδονίας															
13.	Κοζάνη	48.136	✓		✓		✓					Πτολεμ.	✓		
14.	Φλώρινα	17.069	✓	[✓]			✓		✓			✓			
15.	Καστοριά	15.931			✓										
16.	Γρεβενά	15.821													
Περιφέρεια Ηπείρου															
17.	Ιωάννινα	70.214	✓		✓		✓		✓				✓	✓	
18.	Άρτα	22.816													
19.	Πρέβεζα	19.535	✓		Άκτιο	✓		✓							
20.	Ηγουμενίτσα	14.047	✓			✓	✓								
Περιφέρεια Θεσσαλίας															
21.	Βόλος	128.696	✓	✓	Ν.Αγχ.	✓		✓	✓						✓
22.	Λάρισα	124.376	✓	✓	Ν.Αγχ.			✓	✓				✓		
23.	Τρίκαλα	51.672		[✓]											
24.	Καρδίτσα	37.707		[✓]											
Περιφέρεια Ιονίου															
25.	Κέρκυρα	41.048			✓	✓	✓								
26.	Ζάκυνθος	16.174			✓	✓	✓								
27.	Αργοστόλι	12.722			✓	✓	✓								
28.	Λευκάδα	10.872			Άκτιο	✓	✓								
Περιφέρεια Δυτ. Ελλάδας															
29.	Πάτρα	164.534	✓	✓		✓		✓	✓		✓	✓	✓	✓	
30.	Πύργος	35.681	✓	✓			✓								
31.	Μεσολόγγι	17.597													

Εικόνα 10.2α *Κατανομή τεχνικής υποδομής περιφερειακού επιπέδου στις ελληνικές πόλεις – έδρες νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων) (2003). Πηγή: Θεοδωρά, 2004˙ 2015α˙ Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005.*

Πίνακας 2. (συνέχεια)

α/α Αστικά Κέντρα Έδρες Νομών	Πληθ.	Δίκτυα Μεταφορών				Μεταφορικός Κόμβος		Υποδομές Παραγωγής Περιφερειακής Εμβέλειας					Υποδομές Έρευνας & Τεχνολογίας	
	2001	Ο	Σ	Α	Λ	ΣΚ1	ΣΚ2	ΒΙΠΕ	ΒΙΟΠΑ	Επιστ. / Τεχνολ. Πάρκο	ΔΕΗ	ΟΤΕ	Ερευνητικοί Φορείς	Τεχνολογικοί Φορείς
Περιφέρεια Στ. Ελλάδας														
32. Λαμία	58.698	✓	✓			✓		✓			✓	✓		
33. Χαλκίδα	54.921	✓	✓		✓		✓							✓
34. Λιβαδειά	21.501		✓											
35. Αμφισσα	9.569													
36. Καρπενήσι	9.321													
Περιφέρεια Αττικής														
37. Αθήνα	3.756.607	✓	✓	✓	✓		✓			✓	✓	✓	✓	✓
Περιφέρεια Πελοποννήσσου														
38. Καλαμάτα	56.914	✓	✓	✓	✓		✓	Μελιγαλά					Πύλος	
39. Ναύπλιο -Άργος	44.980	✓	✓		✓		✓							
40. Κόρινθος	36.432	✓	✓			✓								
41. Τρίπολη	28.950	✓	✓			✓					Μεγ/πολη	✓		
42. Σπάρτη	18.025													
Περιφέρεια Β. Αιγαίου														
43. Μυτιλήνη	35.514			✓	✓	✓						✓		
44. Χίος	22.836			✓	✓	✓								
45. Βαθύ [Σάμος]	12.346			✓	✓	✓								
Περιφέρεια Ν. Αιγαίου														
46. Ρόδος	54.802			✓	✓	✓		✓			✓			
47. Κως	17.347			✓	✓	✓								
48. Κάλυμνος	17.066			✓	✓	✓								
49. Ερμούπολη	13.797			✓	✓	✓						✓		
Περιφέρεια Κρήτης														
50. Ηράκλειο	137.766	✓		✓	✓		✓	✓		✓		✓	✓	
51. Χανιά	53.046	✓		✓	✓		✓				✓		✓	
52. Ρέθυμνο	31.511	✓			✓	✓							✓	
53. Αγ. Νικόλαος	19.677	✓		Σητία	✓	✓								

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Ο	Οδικός Κόμβος Διεθνούς εμβέλειας	ΒΙ.ΠΕ.	Βιομηχανικές Περιοχές [ΕΤΒΑ]
Σ	*Σιδηροδρομικός Κόμβος*	ΒΙΟ.ΠΑ	*Βιομηχανικά Πάρκα*
Α	*Αεροπορικός Κόμβος*	Επ / Τεχ Πάρκα	*Επιστημονικό Πάρκο, ή Τεχνολογικό Πάρκο, ή Επιστημονικό & Τεχνολογικό Πάρκο*
Λ	*Λιμενικός Κόμβος*		
ΣΚ1	Κόμβος που συνδυάζει 2 τύπους	Δ.Ε.Η.	*Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού [Οργανία, Παραγωγή, Μεταφορά, Διανομή]*
ΣΚ2	*Κόμβος που συνδυάζει 3 ή 4 τύπους*	Ο.Τ.Ε.	*Οργανισμός Τηλεπικοινωνιών Ελλάδας [Διοικητικές & Τεχνικές Υπηρεσίες]*
		Ερευν. Φορείς	*Ερευνητικοί Φορείς* [Ερευνητικά Ινστιτούτα, ή Κέντρα, ή Ερευνητικά Ιδρύματα]
		Τεχνολ. Φορείς	*Τεχνολογικοί Φορείς* [Εταιρείες Τεχνολογικής Ανάπτυξης, Κέντρα / Οργανισμοί Τεχνολογίας]

[✓] Σύνδεση με ανταπόκριση [δεν υπάρχει απευθείας σύνδεση]

Εικόνα 10.2β *Κατανομή τεχνικής υποδομής περιφερειακού επιπέδου στις ελληνικές πόλεις – έδρες νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων) (2003) (συνέχεια). Πηγή: Θεοδωρά, 2004· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005.*

Πίνακας 3. Τυπολογικά κριτήρια αξιολόγησης των αστικών κέντρων-εδρών νομών της Ελλάδας, 2003

α/α	Αστικά Κέντρα Έδρες Νομών	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ Κατηγορίες Πληθυσμού [χιλ.] 2001 [α]						ΘΕΣΗ Γεωπολιτική Θέση [β]		Προστ/τητα [γ]		ΥΠΟΔΟΜΕΣ Υπηρ. Περιφ/κής Εμβέλειας [δ]			Υποδομές Παραγωγής [ε]		Έρευνα & Τεχνίγία [στ]		Ανώτατη Εκπαίδευση [ζ]		Κατηγ.*
		0-<10	10-<30	30-<50	50-<100	100-<200	200-ανω	ΔΗ	ΔΝ	ΣΚ1	ΣΚ2	1-2	3-4	5-7	1-2	3-5	Ε	Τ	ΑΕΙ	ΤΕΙ	
Περιφέρεια Α.Μακεδονίας & Θράκης																					
1.	Καβάλα				✓						✓		✓		✓		✓			✓	III (A1)
2.	Δράμα				✓			✓		✓		✓			✓					✓	IV (A4)
3.	Αλεξανδρούπολη				✓			✓			✓	✓			✓				✓		IV (A2)
4.	Κομοτηνή				✓			✓		✓				✓		✓			✓		III (A4)
5.	Ξάνθη				✓			✓		✓		✓			✓		✓		✓		III (A4)
Περιφέρεια Κεντρ. Μακεδονίας																					
6.	Θεσσαλονίκη						✓				✓			✓		✓	✓		✓	✓	I (A1)
7.	Σέρρες				✓			✓		✓		✓			✓				✓	✓	IV (A4)
8.	Κατερίνη				✓					✓		✓									IV (B2)
9.	Βέροια			✓						✓		✓									IV (B2)
10.	Έδεσσα		✓					✓				✓									V (B4)
11.	Κιλκίς		✓					✓		✓		✓			✓						V (B3)
12.	Πολύγυρος		✓									✓									V (Γ2)
Περιφέρεια Δυτ. Μακεδονίας																					
13.	Κοζάνη			✓						✓			✓		✓					✓	IV (A3)
14.	Φλώρινα		✓					✓		✓		✓			✓				✓	✓	V (A4)
15.	Καστοριά		✓					✓				✓								✓	V (B4)
16.	Γρεβενά		✓									✓									V (Γ2)
Περιφέρεια Ηπείρου																					
17.	Ιωάννινα				✓			✓		✓				✓	✓		✓		✓	✓	III (A4)
18.	Άρτα		✓									✓								✓	V (Γ1)
19.	Πρέβεζα		✓								✓	✓								✓	V (B1)
20.	Ηγουμενίτσα		✓					✓		✓		✓								✓	V (B3)
Περιφέρεια Θεσσαλίας																					
21.	Βόλος					✓					✓		✓		✓			✓	✓		II (A1)
22.	Λάρισα					✓					✓			✓	✓				✓	✓	II (A1)
23.	Τρίκαλα				✓							✓							✓		IV (Γ1)
24.	Καρδίτσα			✓								✓							✓	✓	IV (Γ1)
Περιφέρεια Ιονίου																					
25.	Κέρκυρα			✓					✓	✓				✓					✓		IV (B3)
26.	Ζάκυνθος		✓						✓	✓		✓									V (B3)
27.	Αργοστόλι		✓						✓	✓		✓								✓	V (B3)
28.	Λευκάδα		✓						✓	✓		✓									V (B3)

Εικόνα 10.3α *Προτεινόμενα τυπολογικά κριτήρια αξιολόγησης της αστικής δυναμικής των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων) (2003). Πηγή: Θεοδωρά, 2004· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005.*

Πίνακας 3. (συνέχεια)

α/α	Αστικά Κέντρα Έδρες Νομών	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ Κατηγορίες Πληθυσμού [χιλ.] 2001 [α]						ΘΕΣΗ Γεωπολιτική Θέση [β]		Προστήτης [γ]		ΥΠΟΔΟΜΕΣ Υπηρ. Περιφέρειας Εμβέλειας [δ]			Υποδομές Παραγωγής [ε]		Έρευνα & Τεχνολογία [στ]		Ανώτατη Εκπαίδευση [ζ]		Κατηγ.*
		5-<10	10-<30	30-<50	50-<100	100-<200	200-πλεον	Δ/Η	Δ/Ν	ΣΚ1	ΣΚ2	1-2	3-4	5-7	1-2	3-5	Ε	Τ	ΑΕΙ	ΤΕΙ	
Περιφέρεια Δυτ. Ελλάδας																					
29.	Πάτρα					✓					✓			✓		✓	✓		✓	✓	II (A1)
30.	Πύργος			✓						✓		✓									IV (B2)
31.	Μεσολόγγι		✓									✓								✓	V (Γ1)
Περιφέρεια Στ. Ελλάδας																					
32.	Λαμία				✓					✓				✓		✓				✓	III (A3)
33.	Χαλκίδα				✓						✓	✓						✓		✓	IV (A1)
34.	Λιβαδειά		✓									✓									V (Γ2)
35.	Άμφισσα	✓										✓								✓	V (Γ1)
36.	Καρπενήσι	✓																		✓	V (Γ2)
Περιφέρεια Αττικής																					
37.	Αθήνα						✓				✓			✓		✓	✓	✓	✓	✓	I (A1)
Περιφέρεια Πελοποννήσσου																					
38.	Καλαμάτα				✓						✓		✓			✓				✓	III (A1)
39.	Ναύπλιο - Άργος			✓							✓		✓								IV (B1)
40.	Κόρινθος			✓						✓		✓									IV (B2)
41.	Τρίπολη		✓							✓		✓				✓					V (B2)
42.	Σπάρτη		✓									✓									V (Γ2)
Περιφέρεια Β. Αιγαίου																					
43.	Μυτιλήνη			✓					✓	✓			✓			✓			✓		III (A4)
44.	Χίος		✓						✓	✓		✓							✓		V (B3)
45.	Βαθύ [Σάμος]		✓						✓	✓		✓							✓		V (B3)
Περιφέρεια Ν. Αιγαίου																					
46.	Ρόδος				✓				✓	✓				✓	✓				✓	✓	III (A4)
47.	Κως		✓						✓	✓		✓									V (B3)
48.	Κάλυμνος		✓						✓	✓		✓									V (B3)
49.	Ερμούπολη		✓							✓			✓			✓					V (B2)
Περιφέρεια Κρήτης																					
50.	Ηράκλειο					✓			✓		✓			✓		✓	✓		✓	✓	II (A2)
51.	Χανιά				✓				✓		✓		✓			✓	✓		✓	✓	III (A2)
52.	Ρέθυμνο			✓					✓	✓		✓					✓		✓		IV (A4)
53.	Αγ. Νικόλαος		✓						✓	✓		✓								✓	V (B3)

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Δ/Η *Διασυνοριακό Ηπειρωτικό*
Δ/Ν *Διασυνοριακό Νησιωτικό*
ΣΚ1 Κόμβος που συνδυάζει 2 τύπους
ΣΚ2 *Κόμβος που συνδυάζει 3 ή 4 τύπους*
* *βλ. Πιν. 4α και 4β.*

Ε *Ερευνητικοί Φορείς*
Τ Τεχνολογικοί Φορείς

Εικόνα 10.3β *Προτεινόμενα τυπολογικά κριτήρια αξιολόγησης της αστικής δυναμικής των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων) (2003) (συνέχεια). Πηγή: Θεοδωρά, 2004· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005.*

Πίνακας 4α. Α΄ Αξιολόγηση: Ομάδες πόλεων με βάση ποιοτικά κριτήρια: β ή/και γ, και δ, ε, στ, και ζ

Τυπολογία	Πόλη	Κριτήρια	Επεξήγηση
Α. Αστικά Κέντρα Μείζονος Σημασίας			
Α1	Αθήνα	[ΣΚ2, 4]	ΣΚ2 και 3 ή 4 από τα κριτήρια: δ, ε, στ, ζ
	Βόλος	[ΣΚ2, 4]	
	Θεσ/κη	[ΣΚ2, 4]	
	Καβάλα	[ΣΚ2, 4]	
	Πάτρα	[ΣΚ2, 4]	
	Καλαμάτα	[ΣΚ2, 3]	
	Λάρισα	[ΣΚ2, 3]	
	Χαλκίδα	[ΣΚ2, 3]	
Α2	Ηράκλειο	[Δ/Ν, ΣΚ2, 4]	Δ/Η ή Δ/Ν, ΣΚ2 και 3 ή 4 από τα κριτήρια: δ, ε, στ, ζ
	Χανιά	[Δ/Ν, ΣΚ2, 4]	
	Αλεξ/πολη	[Δ/Η, ΣΚ2, 3]	
Α3	Κοζάνη	[ΣΚ1, 3]	ΣΚ1 και 3 ή 4 από τα κριτήρια: δ, ε, στ, ζ
	Λαμία	[ΣΚ1, 3]	
Α4	Ιωάννινα	[Δ/Η, ΣΚ1, 4]	Δ/Η ή Δ/Ν, ΣΚ1 και 3 ή 4 από τα κριτήρια: δ, ε, στ, ζ
	Ξάνθη	[Δ/Η, ΣΚ1, 4]	
	Δράμα	[Δ/Η, ΣΚ1, 3]	
	Κομοτηνή	[Δ/Η, ΣΚ1, 3]	
	Μυτιλήνη	[Δ/Ν, ΣΚ1, 3]	
	Ρέθυμνο	[Δ/Ν, ΣΚ1, 3]	
	Ρόδος	[Δ/Ν, ΣΚ1, 3]	
	Σέρρες	[Δ/Η, ΣΚ1, 3]	
	Φλώρινα	[Δ/Η, ΣΚ1, 3]	
Β. Αστικά Κέντρα Μεσαίας Σημασίας			
Β1	Πρέβεζα	[ΣΚ2, 2]	ΣΚ2 και 1 ή 2 από τα κριτήρια: δ, ε, στ, ζ
	Ναύπλιο-Άργος	[ΣΚ2, 1]	
Β2	Ερμούπολη	[ΣΚ1, 2]	ΣΚ1 και 1 ή 2 από τα κριτήρια: δ, ε, στ, ζ
	Τρίπολη	[ΣΚ1, 2]	
	Βέροια	[ΣΚ1, 1]	
	Καπρίνη	[ΣΚ1, 1]	
	Κόρινθος	[ΣΚ1, 1]	
	Πύργος	[ΣΚ1, 1]	
Β3	Αγ. Νικόλαος	[Δ/Ν, ΣΚ1, 2]	Δ/Η ή Δ/Ν, ΣΚ1 και 1 ή 2 από τα κριτήρια: δ, ε, στ, ζ
	Βαθύ[Σάμος]	[Δ/Ν, ΣΚ1, 2]	
	Ηγουμενίτσα	[Δ/Η, ΣΚ1, 2]	
	Κέρκυρα	[Δ/Ν, ΣΚ1, 2]	
	Κιλκίς	[Δ/Η, ΣΚ1, 2]	
	Χίος	[Δ/Ν, ΣΚ1, 2]	
	Αργοστόλι	[Δ/Ν, ΣΚ1, 1]	
	Ζάκυνθος	[Δ/Ν, ΣΚ1, 1]	
	Κάλυμνος	[Δ/Ν, ΣΚ1, 1]	
	Κως	[Δ/Ν, ΣΚ1, 1]	
	Λευκάδα	[Δ/Ν, ΣΚ1, 1]	
Β4	Καστοριά	[Δ/Η, 2]	Δ/Η ή Δ/Ν και 1 ή 2 από τα κριτήρια: δ, ε, στ, ζ
	Έδεσσα	[Δ/Η, 1]	
	Καρλόβασι	[Δ/Ν, 1]	
Γ. Αστικά Κέντρα Περιορισμένης Σημασίας			
Γ1	Αμφισσα	[2]	2 από: δ, ε, στ, ζ
	Άρτα	[2]	
	Καρδίτσα	[2]	
	Μεσολόγγι	[2]	
	Τρίκαλα	[2]	
Γ2	Γρεβενά	[1]	1 από: δ, ε, στ, ζ
	Καρπενήσι	[1]	
	Λιβαδειά	[1]	
	Πολύγυρος	[1]	
	Σπάρτη	[1]	

Εικόνα 10.4α *Α΄ αξιολόγηση: ομάδες ελληνικών πόλεων με βάση την ύπαρξη ή μη και την ποιοτική διάσταση των προτεινόμενων κριτηρίων των κατηγοριών (β ή/και γ και δ, ε, στ και ζ) (2003). Πηγή: Θεοδωρά, 2004΄ 2015α΄ Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005.*

Πίνακας 4β. Β΄ Αξιολόγηση: Ομάδες πόλεων με βάση την ποιοτική διαφοροποίηση των ποιοτικών κριτηρίων (πληθυσμός, πλήθος υποδομών)

Τυπολογία	Α΄ Αξιολόγηση*	Αστικό Κέντρο Έδρα Νομού	Γεωπολιτικά Χαρακτηριστικά Κατανομή Υπηρεσιών & Υποδομής Περιφ. Εμβέλειας
I Αστικά Κέντρα Εθνικής / Διεθνούς Εμβέλειας *αν: α: iv, &δ: 5-7, & ε: 3-4, & στ, & ζ*	A1	Αθήνα	γ: ΣΚ2, δ: 5-7, ε: 3-5, στ: Ε, Τ, ζ: ΑΕΙ, ΤΕΙ
	A1	Θεσσαλονίκη	γ: ΣΚ2, δ: 5-7, ε: 3-5, στ: Ε, ζ: ΑΕΙ, ΤΕΙ
II Αστικά Κέντρα Διαπεριφερειακής / Εθνικής Εμβέλειας *αν: α: iii, &δ: 5-7 [ή 3-4], & ε: 3-5 [ή 1-2], & στ, & ζ*	A1	Βόλος	γ: ΣΚ2, δ: 3-4, ε: 1-2, στ: Τ, ζ: ΑΕΙ
	A2	Ηράκλειο	β: ΔΙΝ, γ: ΣΚ2, δ: 5-7, ε: 3-5, στ: Ε, ζ: ΑΕΙ, ΤΕΙ
	A1	Λάρισα	γ: ΣΚ2, δ: 5-7, ε: 1-2, ζ: ΑΕΙ, ΤΕΙ
	A1	Πάτρα	γ: ΣΚ2, δ: 5-7, ε: 3-5, στ: Ε, ζ: ΑΕΙ, ΤΕΙ
III Αστικά Κέντρα Περιφερειακής Εμβέλειας *αν: α: ii, & δ: 5-7 [ή 3-4], & ε: 3-5 [ή 1-2], & στ, & ζ*	A4	Ιωάννινα	β: ΔΙΗ, γ: ΣΚ1, δ: 5-7, ε: 1-2, στ: Ε, ζ: ΑΕΙ / ΤΕΙ
	A1	Καβάλα	γ: ΣΚ2, δ: 3-4, ε: 1-2, στ: Ε, ζ: ΤΕΙ
	A1	Καλαμάτα	γ: ΣΚ2, δ: 5-7, ε: 1-2, ζ: ΤΕΙ
	A4	Κομοτηνή	β: ΔΙΗ, γ: ΣΚ1, δ: 5-7, ε: 3-5, ζ: ΑΕΙ
	A3	Λαμία	γ: ΣΚ1, δ: 5-7, ε: 3-5, ζ: ΤΕΙ
	A4	Μυτιλήνη	β: ΔΙΝ, γ: ΣΚ1, δ: 3-4, ε: 1-2, ζ: ΑΕΙ
	A4	Ξάνθη	β: ΔΙΗ, γ: ΣΚ1, δ: 1-2, ε: 1-2, στ: Ε, ζ: ΑΕΙ
	A4	Ρόδος	β: ΔΙΝ, γ: ΣΚ1, δ: 5-7, ε: 1-2, ζ: ΑΕΙ, ΤΕΙ
	A2	Χανιά	β: ΔΙΝ, γ: ΣΚ2, δ: 3-4, ε: 1-2, στ: Ε, ζ: ΑΕΙ
IV Αστικά Κέντρα Διανομαρχιακής Εμβέλειας *αν: α: ii, &δ: 3-4 [ή1-2], & ε: 1-2 [ή όχι], & στ & ζ [ή όχι]*	A2	Αλεξανδρούπολη	β: ΔΙΗ, γ: ΣΚ2, δ: 1-2, ε: 1-2, ζ: ΑΕΙ
	B2	Βέροια	γ: ΣΚ1, δ: 1-2
	A4	Δράμα	β: ΔΙΗ, γ: ΣΚ1, δ: 1-2, ε: 1-2, ζ: ΤΕΙ
	Γ1	Καρδίτσα	δ: 1-2, ζ: ΑΕΙ, ΤΕΙ
	B2	Κατερίνη	γ: ΣΚ1, δ: 1-2,
	A3	Κοζάνη	γ: ΣΚ1, δ: 3-4, ε: 1-2, ζ: ΤΕΙ
	B2	Κόρινθος	γ: ΣΚ1, δ: 1-2
	B3	Κέρκυρα	β: ΔΙΝ, γ: ΣΚ1, δ: 5-7, ζ: ΑΕΙ
	B1	Ναύπλιο - Άργος	γ: ΣΚ2, δ: 3-4
	B2	Πύργος	γ: ΣΚ1, δ: 1-2
	A4	Ρέθυμνο	β: ΔΙΝ, γ: ΣΚ1, δ: 1-2, στ: Ε, ζ: ΑΕΙ / ΤΕΙ
	A4	Σέρρες	β: ΔΙΗ, γ: ΣΚ1, δ: 1-2, ε: 1-2, ζ: ΤΕΙ
	Γ1	Τρίκαλα	δ: 1-2, ζ: ΑΕΙ
	A1	Χαλκίδα	γ: ΣΚ2, δ: 1-2, στ: Τ, ζ: ΤΕΙ
V Αστικά Κέντρα Νομαρχιακής Εμβέλειας *αν: α: i, &δ: 1-2, ε: 1-2 [ή όχι], ζ [ή όχι]*	B3	Αγ. Νικόλαος	β: ΔΙΝ, γ: ΣΚ1, δ: 1-2, ζ: ΤΕΙ
	Γ1	Αμφισσα	δ: 1-2, ζ: ΤΕΙ
	B3	Αργοστόλι	β: ΔΙΝ, γ: ΣΚ1, δ: 1-2, ζ: ΤΕΙ
	Γ1	Άρτα	δ: 1-2, ζ: ΤΕΙ
	B3	Βαθύ [Σάμου]	β: ΔΙΝ, γ: ΣΚ1, δ: 1-2, ζ: ΑΕΙ
	Γ2	Γρεβενά	δ: 1-2
	B4	Έδεσσα	β: ΔΙΗ, δ: 1-2
	B2	Ερμούπολη	γ: ΣΚ1, δ: 3-4, ε: 1-2
	B3	Ζάκυνθος	β: ΔΙΝ, γ: ΣΚ1, δ: 1-2
	B3	Ηγουμενίτσα	β: ΔΙΗ, γ: ΣΚ1, δ: 1-2, ζ: ΤΕΙ
	B3	Κάλυμνος	β: ΔΙΝ, γ: ΣΚ1, δ: 1-2
	Γ2	Καρπενήσι	ζ: ΤΕΙ
	B4	Καστοριά	β: ΔΙΗ, δ: 1-2, ζ: ΤΕΙ
	B3	Κιλκίς	β: ΔΙΗ, γ: ΣΚ1, δ: 1-2, ε: 1-2
	B3	Κως	β: ΔΙΝ, γ: ΣΚ1, δ: 1-2
	B3	Λευκάδα	β: ΔΙΝ, γ: ΣΚ1, δ: 1-2
	Γ2	Λιβαδειά	δ: 1-2
	Γ1	Μεσολόγγι	δ: 1-2, ζ: ΤΕΙ
	Γ2	Πολύγυρος	δ: 1-2
	B1	Πρέβεζα	γ: ΣΚ2, δ: 1-2, ζ: ΤΕΙ
	Γ2	Σπάρτη	δ: 1-2
	B2	Τρίπολη	γ: ΣΚ1, δ: 1-2, ε: 1-2
	A4	Φλώρινα	β: ΔΙΗ, γ: ΣΚ1, δ: 1-2, ε: 1-2, ζ: [ΑΕΙ], ΤΕΙ
	B3	Χίος	β: ΔΙΝ, γ: ΣΚ1, δ: 1-2, ζ: ΑΕΙ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

α Πληθυσμός: i: 0 - <30, ii: 30 - <100, iii: 100 - <200, iv: 200 - άνω

β Γεωπολιτική Θέση [ΔΙΗ, ΔΙΝ]

γ Προσπελασιμότητα [ΣΚ1, ΣΚ2]

δ Υπηρεσίες Περιφερειακής Εμβέλειας

ε Υποδομές Παραγωγής

στ Έρευνα / Τεχνολογία

ζ Ανώτατη Εκπαίδευση / Ανώτερη Εκπαίδευση

(*) Ομάδες πόλεων με βάση την Α΄ Αξιολόγηση (βλ. Πίνακα 4α)

Εικόνα 10.4β *Β΄ αξιολόγηση: ομάδες ελληνικών πόλεων με βάση τη συνεκτίμηση του πληθυσμιακού μεγέθους (α) και της ποσοτικής διάστασης των προτεινόμενων κριτηρίων που ανήκουν στην ενότητα των υποδομών: (δ, ε, στ και ζ) (2003). Πηγή: Θεοδωρά, 2004· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005.*

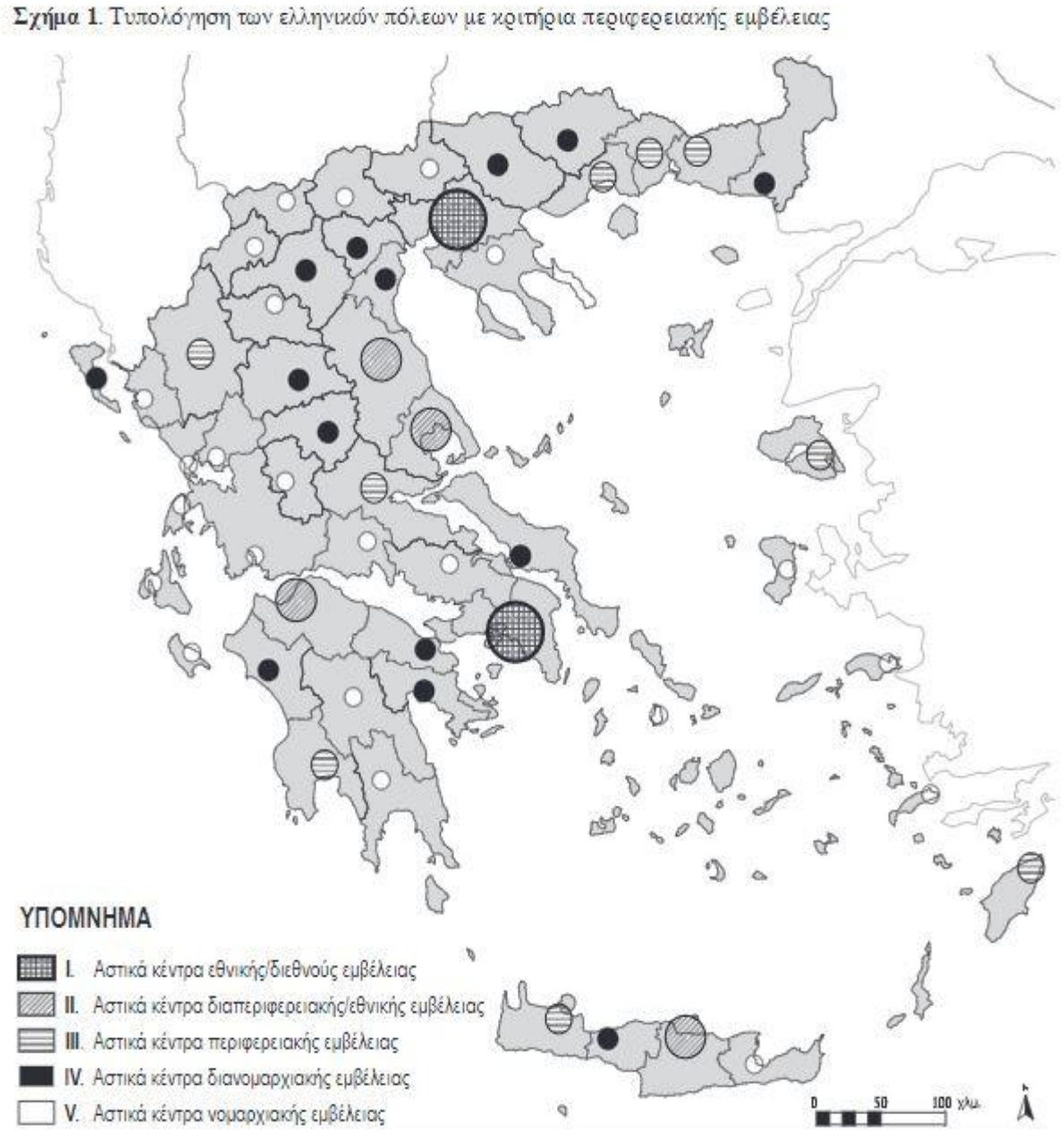

Εικόνα 10.5 *Ομάδες ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων) της χώρας που προέκυψαν από την προτεινόμενη τυπολογική ταξινόμηση με χωρικά κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας (2003). Πηγή: Θεοδωρά, 2004· 2015α· Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005.*

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Aravantinos, A. (1970) "Planning objectives in modern Greece". *Town Planning Review,* 41(1), 41-62.

Barca, F. (2009) *An agenda for a reformed cohesion policy: a place-based approach to meeting European Union challenges and expectations.* Independent report commissioned by the EU Commissioner for Regional Policy.

Beckinsale, M. & Beckinsale, R. (1975) *Southern Europe: a systematic geographical study.* New York: Holmes and Meier.

Berry, B.J.L. (1969) "City size distributions and economic development". In: J. Friedmann & W. Alonso (eds.), *Regional development and planning*. Cambridge, Mass: The MIT Press, 138-152.

Christaller, W. (1966) *Central places in Southern Germany.* Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

Dunford, M. & Kafkalas, G., eds. (1992) *Cities and regions in the new Europe: the global-local interplay and spatial development strategies.* London: Belhaven Press.

ESPON (2006b) *ESPON ATLAS: mapping the structure of the European territory.* ESPON Project 3.1. Bonn: Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung.

ESPON (2006a) *Territory matters for competitiveness and cohesion: facets of regional diversity and potentials in Europe.* ESPON synthesis report III.

ESPON (2007a) *Europe in the world: territorial evidence and visions.* ESPON Project 3.4.1.

ESPON (2007b) *Scenarios on the territorial future of Europe.* ESPON Project 3.2.

ESPON (2012) *Territorial impact assessment of EU policies and EU directives.* Luxembourg: ESPON Coordination Unit.

European Commission (EC) (2010) *Communication: Europe 2020: a strategy for smart, sustainable and inclusive growth.* Brussels, 3 March.

European Commission (EC) (2015) *Territorial Agenda 2020 put in practice: enhancing the efficiency and effectiveness of cohesion policy by a place-based approach*. Volume I: synthesis report. Brussels: Publications Office.

European Commission (EC) (2017) *My region, my Europe, our future: seventh report on economic, social and territorial cohesion.* Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Faludi, A. (1973) *Planning theory.* Oxford: Pergamon Press.

Friedmann, J. (1975) "The spatial organization of power in the development of urban systems". In: J. Friedmann & W. Alonso (eds.), *Regional policy.* Cambridge, Mass.: The MIT Press, 266-303.

Giaoutzi, M. & Nijkamp, P., eds. (2008) *Network strategies in Europe: developing the future for transport and ICT.* Aldershot: Ashgate.

Haggett, P. (1970) *Locational analysis in human geography.* London: Edward Arnold.

Knieling, J. & Othengrafen, F., eds. (2016) *Cities in crisis: socio-spatial impacts of the economic crisis in southern European cities.* London: Routledge.

Koutsopoulos, K.C. & Nijkamp, P., eds. (1984) *Regional development in the Mediterranean.* Athens: Phebus Editions.

Krätke, S. (1993) "Hierarchization of urban regions in the new Europe". In P. Getimis & G. Kafkalas (eds.), *Urban and regional development in the new Europe.* Athens: Topos, 107-132.

Kriesis, A. (1963) *A regional planning scheme for a country under development.* Patras: Service for the Regional Development of the Peloponnese, Ministry of Co-ordination.

Kunzmann, K.R. & Wegener, M. (1991) "The pattern of urbanization in Europe". *Ekistics*, 58, 282-291.

Lösch, A. (1969) "The nature of economic regions". In: J. Friedmann & W. Alonso (eds.), *Regional development and planning.* Cambridge, Mass.: The MIT Press, 107-115.

Loukakis, P. (1976) *Regionale Strukturprobleme in Griechenland unter Berücksichtigung des wachsenden Industrialisierungsprozesses.* Diss. RWTH Aachen.

Newman, P. & Thornley, A. (1996) *Urban planning in Europe.* London: Routledge.

OECD (2001) *Towards a new role for spatial planning: a collection of essays.* Paris: OECD.

Petrakos, G. (1996) *The new geography of the Balkans: cross-border cooperation between Albania, Bulgaria and Greece*. Volos: University of Thessaly Press.

Philbrick, A.K. (1957a) "Areal functional organization in regional geography". *Papers in Regional Science*, 3(1), 87-98. Available at: https://doi.org/10.1111/j.1435-5597.1957.tb01589.x

Theodora, Y. (2004) "Social care and welfare services in Greece as they were organized in the last decade: an analysis of the demand and the needed provisions". In: Wharton School & School of Design – University of Pennsylvania (UPENN) *Summer School: "The Greek Economy, Business Opportunities, Health System & Culture"*. Athens, June 5-13.

Theodora, Y. (2008) "An approach to the effects of Greek regional universities on the development of the country regions". In: H. Coccossis & Y. Psycharis (eds.), *Regional analysis and policy: the Greek experience*. Heidelberg: Springer, 249-270. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-7908-2086-7_13

Theodora, Y. (2019) "Aegean Sea: challenges and dilemmas in management and planning for local development in fragmented insular regions". *Heritage,* 2(3), 1762-1784. Available at: https://doi.org/10.3390/heritage2030108

Theodora, Y. (2020a) "Cultural heritage as a means for local development in Mediterranean historic cities: the need for an urban policy". *Heritage,* 3(2), 152-175. Available at: https://doi.org/10.3390/heritage3020010

Theodora, Y. (2020b) "Tracing sustainable island complexes in response to insularity dilemmas: methodological considerations". In: O. Gervasi, B. Murgante, S. Misra, C. Garau, I. Blečić, D. Taniar, B.O. Apduhan, A.M.A.C. Rocha, E. Tarantino, C.M. Torre & Y. Karaca (eds.), *Computational Science and Its Applications – ICCSA 2020: 20th International Conference, Cagliari, Italy, July 1-4, 2020, Proceedings, Part VII*. Cham: Springer, 278-293. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-58820-5_22

Theodora, Y. (2020c) "Natural hazards: key concerns for setting up an effective disaster management plan in Greece". *Euro-Mediterranean Journal for Environmental Integration,* 5(38). Available at: https://doi.org/10.1007/s41207-020-00174-y

Theodora, Y. (2022a) "Landscape at risk: why planning matters". In: *National Symposium on the Implementation of the Council of Europe Landscape Convention in Greece.* Forum of the National Selections of the 6th Session of the Landscape Award of the Council of Europe, Round-Table: Landscape-based Public Policies, Co-organized by YPEN, European Landscape Convention and the Council of Europe. Trikala, Greece, April 6-8. Available at: https://www.coe.int/en/web/landscape/trikala-march-2022

Theodora, Y., ed. (2022b) *Regional Unit of Piraeus* [e-book]. Athens: National Technical University of Athens, School of Architecture, Department of Urban and Regional Planning, Spatial Planning and GIS Laboratory. Available at: https://service.eudoxus.gr/search/file/11/full-112690211.pdf

Theodora, Y. & Piperis, S. (2022a) "Marine renewable energy perspectives in the Mediterranean region: planning priorities in a climate neutrality era". *Ocean & Coastal Management*, 229(5), 106307. Available at: https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2022.106307

Theodora, Y. & Piperis, S. (2022b) "Small frontier islands in the clean energy transition era: emerging patterns and planning approaches". In: O. Gervasi, B. Murgante, S. Misra, A.M.A.C. Rocha, & C. Garau (eds.), *Computational Science and Its Applications – ICCSA 2022 Workshops: Malaga, Spain, July 4-7, 2022, Proceedings, Part III*. Cham: Springer, 639-656. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-031-10545-6_43

Theodora, Y. & Spanogianni, E. (2020) "Athens waterfront development: the public space as a means for sustainable regeneration". In: G.Passerini, & S. Ricci (eds.), *The sustainable city XIV*. Southampton: WIT Press, 219-231. Available at: https://doi.org/10.2495/sc200191

Theodora, Y. & Spanogianni, E. (2022) "Assessing coastal urban sprawl in the Athens' southern waterfront for reaching sustainability and resilience objectives". *Ocean and Coastal Management*, 222(6), 106090. Available at: https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2022.106090

Theodora, Y. & Stratigea, A. (2021) "Climate change and strategic adaptation planning in Mediterranean insular territories: gathering methodological insights from Greek experiences". In: O. Gervasi, B. Murgante, S. Misra, C. Garau, I. Blečić, D. Taniar, B.O. Apduhan, A.M.A.C. Rocha, E. Tarantino & C.M. Torre (eds.) *Computational science and its applications – ICCSA 2021: 21st International Conference, Cagliari, Italy, September 13-16, 2021: Proceedings, Part X*. Cham: Springer, 100-115. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-87016-4_8

Tsoulouvis, L. (1998) "Planning the urban system and new forms of inequality in Greek cities". *Progress in Planning*, 50(1), 3-74.

Wassenhoven, L. (1980) *The settlement system and socio-economic formation: the case of Greece.* PhD thesis. University of London, London School of Economics and Political Science.

Zipf, G.K. (1949) *Human behavior and the principle of least effort: an introduction to human ecology.* Cambridge, Mass.: Addison-Wesley Press. Available at: https://www.iqla.org/includes/basic_references/Zipf_1949_Human_Behavior_and_the_Principle_of_Least_Effort.pdf

Ελληνόγλωσση

Δεμαθάς, Ζ. (2004) «Τα ελληνικά αστικά κέντρα: ανάπτυξη, ανταγωνιστικότητα, πολυκεντρικότητα, δυναμική και σχεδιασμός». Στο: ΕΜΠ. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας–Χωροταξίας & Μ. Αγγελίδης (επιμ.), *Συνέδριο: Νέα πολυκεντρικότητα και χωρική ανάπτυξη: οι αστικές περιοχές, οι μικρές και μεσαίες πόλεις και η ύπαιθρος: προοπτικές, σχεδιασμός, διακυβέρνηση*. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών, 113-137.

Έγκριση του Γενικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης, 6876/4871. *Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, 128/Α/03.07.2008.

ΕΜΠ. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας–Χωροταξίας & Αγγελίδης, Μ., επιμ., (2004) *Συνέδριο: Νέα πολυκεντρικότητα και χωρική ανάπτυξη: οι αστικές περιοχές, οι μικρές και μεσαίες πόλεις και η ύπαιθρος: προοπτικές, σχεδιασμός, διακυβέρνηση. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών.*

ΕΜΠ. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας–Χωροταξίας, Τεχνική Εταιρεία Μελετών "Φίλων" & Université de Paris X – Nanterre. Laboratoire de Géographie Urbaine (1996) *Το οικιστικό δίκτυο στην Ελλάδα: υπάρχουσα κατάσταση, πρότυπο πολιτικής, χωροταξική εξειδίκευση*. Τεύχος Α΄ φάσης. Ερευνητικό Πρόγραμμα. Επιστ. Υπεύθυνος: Αγγελίδης, Μ. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

ΕΜΠ. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας–Χωροταξίας, Τεχνική Εταιρεία Μελετών "Φίλων" & Université de Paris X – Nanterre. Laboratoire de Géographie Urbaine (1997) *Το οικιστικό δίκτυο στην Ελλάδα: υπάρχουσα κατάσταση, πρότυπο πολιτικής, χωροταξική εξειδίκευση*. Τεύχος Β΄ φάσης. Ερευνητικό Πρόγραμμα. Επιστ. Υπεύθυνος: Αγγελίδης, Μ. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

ΕΜΠ. Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας–Χωροταξίας, Τεχνική Εταιρεία Μελετών "Φίλων" & Université de Paris X – Nanterre. Laboratoire de Géographie Urbaine (1998) *Το οικιστικό δίκτυο στην Ελλάδα: υπάρχουσα κατάσταση, πρότυπο πολιτικής, χωροταξική εξειδίκευση*. Τεύχος Γ΄ φάσης. Ερευνητικό Πρόγραμμα. Επιστ. Υπεύθυνος: Αγγελίδης, Μ. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. (1992) *Ευρώπη 2000: προοπτικές ανάπτυξης του κοινοτικού εδάφους*. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1995) *Ευρώπη 2000+: συνεργασία για τη χωροταξία στην Ευρώπη*. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1997β) *Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (ΣΑΚΧ): 1ο επίσημο σχέδιο έκθεσης.* Άτυπη συνάντηση των αρμοδίων για τη χωροταξία υπουργών των κρατών-μελών της ΕΕ. Noordwijk, 9-10 Ιουλίου.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1997γ*) Η Ευρώπη των πόλεων.* Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1999) *ΣΑΚΧ: Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου: προς τη χωρικά ισόρροπη και αειφόρο ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.* Πότσνταμ 10-11 Μαΐου.

Θεοδωρά, Γ. (2004) *Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη: διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης.* Διδακτορική διατριβή. ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

Θεοδωρά, Γ. (2006) «Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη: διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης». *Τόπος: Επιθεώρηση Χωρικής Ανάπτυξης, Σχεδιασμού και Περιβάλλοντος*, 26-27, 135-155.

Θεοδωρά, Γ. (2011) «Η γνώση ως παράμετρος στις θεωρίες ανάπτυξης του χώρου». Στο: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης (επιμ.), *Τόμος τιμητικός για τον Καθηγητή Παύλο Λουκάκη*. Αθήνα: Gutenberg, 241-285.

Θεοδωρά, Γ. (2013-σήμερα) *Εισηγήσεις σε θεματικές σύγχρονων θεωριών, πρακτικών και πολιτικών στα πεδία του χωρικού σχεδιασμού και της βιώσιμης ανάπτυξης* στο πλαίσιο του ΔΠΜΣ «Πολεοδομία και Χωροταξία» του ΕΜΠ στα μαθήματα: «Προσεγγίσεις Χωρικής Ανάπτυξης και Σχεδιασμού: Ελλάδα και Ευρώπη» (χειμερινό εξάμηνο) και «Έξυπνες Βιώσιμες και Ανθεκτικές Πόλεις και Κοινότητες» (εαρινό εξάμηνο) [Συντονίστρια Καθηγήτρια].

Θεοδωρά, Γ. (2014) «Οι χρήσεις γης ως έκφραση του αναπτυξιακού προτύπου στον χώρο: ζητήματα μεθοδολογικής θεώρησης για χωρική ανάπτυξη και ρύθμιση». Στο: Δ. Μέλισσας, (επιμ.), *Χρήσεις γης: ρύθμιση του χώρου για ανάπτυξη*. Αθήνα: ΕΜΠ-ΣΑΜ.

Θεοδωρά, Γ. (2015) «Σύγχρονη προβληματική για την ανάπτυξη των πόλεων σε παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης: τάσεις και προκλήσεις σε συνθήκες κοινωνικο-οικονομικής κρίσης». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *13ο Συνέδριο «Αυτοδιοίκηση και Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σύγχρονες Προκλήσεις»*. Αθήνα, 26-27 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2016β) «Δημιουργικότητα και ιστορικά κέντρα πόλεων: επιχειρώντας αστική ανάπτυξη μέσα από την στήριξη της παράδοσης και των επαγγελμάτων τέχνης». Στο: *6ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Η ανάδειξη της φυσιογνωμίας του τόπου»*. Σύρος: Syros Institute, 54-63.

Θεοδωρά, Γ. (2018α) *Θαλάσσιος χώρος, αστικό παράκτιο μέτωπο, πόλεις λιμάνια: συλλογή κειμένων για τον χωρικό σχεδιασμό.* Αθήνα: ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΣΠΕ. Διαθέσιμο στο: https://www.arch.ntua.gr/index.php/ekdoseis/thalassios-choros- -paraktio-astiko-meto/

Θεοδωρά, Γ. (2018γ) «Τόπος, πολιτισμός, τεχνολογία:. (προ)οπτικές στον χωρικό σχεδιασμό». Στο: *8ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Πολιτισμός και Ψηφιακή Τεχνολογία»*. Σύρος: Syros Institute, 101-114.

Θεοδωρά, Γ. (2018δ) «Η αναπτυξιακή δυναμική του ελληνικού οικιστικού δικτύου: προσεγγίσεις θεώρησης και αξιολόγησης στο πλαίσιο του "επίσημου σχεδιασμού"». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *16ο Επιστημονικό Συνέδριο «Στρατηγικές Τοπικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης: Σύγχρονες προκλήσεις»*. Αθήνα, 22-23 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2018ε) *Ελληνικό οικιστικό δίκτυο: προσεγγίζοντας την αναπτυξιακή του δυναμική.* Διάλεξη μαθήματος «Προσεγγίσεις χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού: Ελλάδα και Ευρώπη». ΕΜΠ, ΔΠΜΣ Πολεοδομία και Χωροταξία, 11 Ιανουαρίου.

Θεοδωρά, Γ. (2019) «"Τοπία φύσης και πολιτισμού στο Αιγαίο": από το περιθώριο στο επίκεντρο του σχεδιασμού ως αναπτυξιακός συντελεστής». Στο: *9ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Τοπίο: Φυσικές και Πολιτισμικές Προσλήψεις»*. Σύρος: Syros Institute, 129-144.

Θεοδωρά, Γ. (2022α) «Ο σχεδιασμός του ελληνικού θαλάσσιου χώρου: προκλήσεις και διλήμματα σε συνθήκες πολύπλευρης κρίσης, κλιματικής–ενεργειακής ουδετερότητας». Στο: 86η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης. *Ημερίδα δημοσιότητας: «ΘΑΛ -ΧΩΡ 2- Διασυνοριακή Συνεργασία για Εφαρμογή Θαλάσσιου Χωροταξικού Σχεδιασμού»*. Θεσσαλονίκη, 9 Σεπτεμβρίου.

Θεοδωρά, Γ. (2022β) «Ο ελληνικός θαλάσσιος χώρος ως πεδίο ενεργειακού ενδιαφέροντος: προοπτικές και προκλήσεις σχεδιασμού». Στο: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης. *6ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης*. Βόλος, 29 Σεπτεμβρίου - 2 Οκτωβρίου.

Θεοδωρά, Γ. (2022γ) «Μικρά ακριτικά νησιά: προκλήσεις και διλήμματα σχεδιασμού για τοπική ανάπτυξη». Στο: Πολυτεχνείο Κρήτης, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Εργαστήριο Πολεοδομικού & Χωροταξικού Σχεδιασμού. *Διαδικτυακή διημερίδα για την Ευρωπαϊκή Εβδομάδα Βιώσιμης Ανάπτυξης 2022.* 3-4 Οκτωβρίου.

Θεοδωρά, Γ. & Αυγερινού, Σ. (2017) «Χωρική ανάπτυξη και σχεδιασμός στην παιδεία των αρχιτεκτόνων: προσεγγίσεις και προοπτικές». Στο: *Η πόλη και ο χώρος: Επετειακό Συνέδριο για τα 100 χρόνια λειτουργίας της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ: «Η διδακτική της Αρχιτεκτονικής: Αντικείμενα και Προοπτικές».* Αθήνα, 3-4 Νοεμβρίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (1998) «Τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης». Στο: Συνέδριο AIESEC Πανεπιστημίου Πειραιά. *Θράκη: Στο κατώφλι του 2000.*, Πειραιάς, 4-6 Μαρτίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2005) «Τυπολόγηση των ελληνικών πόλεων με κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας». *Αειχώρος*, 7, 128-157. Διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.aei.2005.149

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2006) «Αστική–αγροτική ανάπτυξη: σύγχρονες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις». Στο: *9ο Πανελλήνιο Συνέδριο Αγροτικής Οικονομίας: Η οικονομία και η κοινωνία μπροστά στις νέες προκλήσεις του παγκόσμιου Αγροτροφικού Συστήματος.* Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2-4 Νοεμβρίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2009) «Περιφερειακά πλαίσια χωροταξικού σχεδιασμού και αειφόρου ανάπτυξης: θεσμικές ρυθμίσεις και προοπτικές εφαρμογής». Στο: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης. *2ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης*. Βόλος, 24-27 Σεπτεμβρίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2011) «Τάσεις εξέλιξης στο δίκτυο των αστικών κέντρων της Ελλάδας». Αειχώρος, 15, 102-129. Διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.aei.2011.243

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2013) «Αστική–αγροτική ανάπτυξη: σύγχρονες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (RSAI/ERSA). *10ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο: «Αγροτική Οικονομία, Ύπαιθρος Χώρος, Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη»*. Πάτρα, 14-15 Ιουνίου.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1995) *Σύγχρονες τάσεις στην περιφερειακή ανάπτυξη.* Πρακτικά ημερίδας. Αθήνα: ΙΠΑ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1995/1998) *Οικονομική ανάπτυξη και χωροταξικός σχεδιασμός πεδιάδας Μεσογείων 1995-2020: χωρικές ρυθμίσεις περιοχής αεροδρομίου «Ελευθέριος Βενιζέλος»*. Αθήνα: Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας (ΟΡΣΑ).

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1996) *Μελέτη περιφερειακής ανάπτυξης και χωροταξικής οργάνωσης του νομού Καβάλας.* Καβάλα: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Δράμας–Καβάλας–Ξάνθης.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1998) *Ο ρόλος των μεγάλων αστικών κέντρων: προτάσεις αναπτυξιακής στρατηγικής.* Αθήνα: ΥΠΕΘΟ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1999α) *Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης ΣΠΑ 2000-2006: ειδικές κατηγορίες περιοχών: μητροπολιτικά κέντρα, ορεινός χώρος νησιωτικός χώρος: Πρώτο σχέδιο*. Αθήνα: ΥΠΕΘΟ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1999β) *Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης ΣΠΑ 2000-2006: περιφερειακό σκέλος, πρώτο προσχέδιο.* Αθήνα: ΥΠΕΘΟ.

Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1999γ) *Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης ΣΠΑ 2000-2006: τομεακό σκέλος.* Αθήνα: ΥΠΕΘΟ.

ISMERI EUROPA – TEAM 4 & Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (1993) *Μελλοντική εξέλιξη των περιφερειών της Κεντρικής Μεσογείου (Mezzogiorno–Ελλάδα): τελική έκθεση*. Λουξεμβούργο: Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Λεοντίδου-Γεράρδη, Κ. (1977) *Λειτουργική ταξινόμησις ελληνικών οικισμών, Τόμος Ι: κείμενο.* Διδακτορική διατριβή. ΕΜΠ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

Λεοντίδου-Γεράρδη, Κ. & Παπαδάκης, Μ. (1977) *Ταξινόμηση ελληνικών οικισμών.* Αθήνα: ΕΜΠ, Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών.

Λουκάκης, Π. (1977) «Επαναϊεράρχηση του πλέγματος οικισμών της χώρας: βασικός στόχος στην προσπάθεια περιφερειακής ανάπτυξης». *Τεχνικά Χρονικά*, 12/77, 12-40.

Λουκάκης, Π. (1997) «Σύγχρονη ελληνική πόλη: τάσεις μεταλλαγών στη χωρική διάχυση της αστικοποίησης». *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 65, 54-62.

Λουκάκης, Π. (2001α) «Οι αστικές συμμαχίες ως προοπτική ανταγωνιστικότητας των ελληνικών οικισμών στο πλαίσιο της χωρικής ανάπτυξης στην Ευρώπη: η περίπτωση του τριγώνου των πόλεων Δράμας–Καβάλας–Ξάνθης». Στο: *Συνέδριο ΕΜΠ: «Νέα πολυκεντρικότητα και χωρική ανάπτυξη: Οι αστικές περιοχές, οι μικρές και μεσαίες πόλεις και η ύπαιθρος: Προοπτικές, σχεδιασμός, διακυβέρνηση»*. Αθήνα, 14-15 Σεπτεμβρίου.

Λουκάκης, Π. (2004β) «Σύγχρονη ελληνική πόλη: τάσεις μεταλλαγών στη χωρική διάχυση της αστικοποίησης». Στο: Α.-Φ. Λαγόπουλος (επιμ.), *Η ιστορία της ελληνικής πόλης*. Αθήνα: Ερμής, 413-422.

Λουκάκης, Π. & Θεοδωρά, Γ. (1997/1998) «Τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης». Στο: ΕΜΠ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας & Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Μαγνησίας. *Συνέδριο: «Διευρωπαϊκά Δίκτυα και μεσαίου Μεγέθους Αστικά Κέντρα»*. Βόλος, 11-13 Απριλίου 1997. AIESEC Πανεπιστημίου Πειραιά. *Συνέδριο: «Θράκη: Στο κατώφλι του 2000»*. Πειραιάς, 4-6 Μαρτίου 1998.

Οικονόμου, Δ. & Πετράκος, Γ., επιμ. (1999/2012) *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων: διεπιστημονικές προσεγγίσεις αστικής ανάλυσης και πολιτικής*. 1η/2η έκδ. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας – Gutenberg.

Πετράκος, Γ. & Μαρδάκης, Π. (1997) «Οι πρόσφατες μεταβολές στο ελληνικό σύστημα αστικών κέντρων». *Τόπος*, 12/97, 77-103.

Πετράκος, Γ. & Τσουκαλάς, Δ. (1994) «Η επίδραση της διεθνοποίησης των διαρθρωτικών μεταβολών και αστική πόλωση στην Ελλάδα». Στο: Κουτσόπουλος, Κ. (επιμ.), *2ο Εθνικό Συνέδριο Ελληνικού Τμήματος European Regional Science Association: «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στον Περιφερειακό Σχεδιασμό»*. Αθήνα: ΕΜΠ, Τομέας Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού, 273-295.

Σιδηρόπουλος, Η. (1995) «Ο ρόλος των αστικών κέντρων στη διαμόρφωση των τάσεων της περιφερειακής επιστήμης». Στο: Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ) (επιμ.), *Σύγχρονες τάσεις στην περιφερειακή ανάπτυξη*. Πρακτικά ημερίδας. Αθήνα: ΙΠΑ. 29-35.

ΥΠΕΘΟ-ΥΠΕΧΩΔΕ (1995) *Τάσεις ανάπτυξης του ελληνικού χώρου-2015: Πρώτο Προσωρινό Σχέδιο & Προσωρινοί Χάρτες*, Αθήνα, Φεβρουάριος.

ΥΠΕΧΩΔΕ (2003-2004) Υπουργικές Αποφάσεις για τα ΠΠΧΣΑΑ για τις 12 Περιφέρειες της Ελλάδας (πλην της Αττικής), που θεσμοθετήθηκαν την περίοδο: β΄ εξάμηνο του 2003-Ιαν., Φεβρ. 2004.

ΥΠΕΧΩΔΕ. Γενική Δ/νση Περιβάλλοντος. Δ/νση Χωροταξίας (2003) *Γενικό πλαίσιο χωροταξικού σχεδιασμού και αειφόρου ανάπτυξης.* Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.

Ιστότοποι

Ξενόγλωσσοι

Copernicus: Europe's eyes on earth, Land Monitoring Service. Available at: https://land.copernicus.eu/local/urban-atlas

ESPON (European Observation Network for Territorial Development). Available at: https://www.espon.eu/

ESPON-UN. *Cross-border macro-regions*. Available at: https://archive.espon.eu/cross-border-macro-regions

ESPON-UN. *Rural development.* Available at: https://archive.espon.eu/Rural-Development

ESPON-UN. *Urban development*. Available at: https://archive.espon.eu/Urban-Development

European and Economic and Social Committee. Available at: https://www.eesc.europa.eu/en

European Commission (EC). Available at: https://commission.europa.eu/index_en

European Union. Available at: https://european-union.europa.eu/index_en

European Urban Initiative. Available at: https://www.urban-initiative.eu/

EUROSTAT. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Available at: https://www.oecd.org/

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Functional urban areas by country. Available at: https://www.oecd.org/regional/regional-statistics/functional-urban-areas.htm, RegionStat@oecd.org

Union for the Mediterranean (UfM). Available at: https://ufmsecretariat.org/

Ελληνόγλωσσοι

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) – πρώην ΕΣΥΕ (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος). Διαθέσιμο στο: https://www.statistics.gr/

Υπουργείο Περιβάλλοντος & Ενέργειας (ΥΠΕΝ). Διαθέσιμο στο: https://ypen.gov.gr/

Πηγές εποπτικού υλικού

Εικόνα 10.1α: Θεοδωρά, 2004˙ 2015α˙ Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005.

Εικόνα 10.1β: Θεοδωρά, 2004˙ 2015α˙ Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005.

Εικόνα 10.2α: Θεοδωρά, 2004˙ 2015α˙ Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005.

Εικόνα 10.2β Θεοδωρά, 2004˙ 2015α˙ Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005.

Εικόνα 10.3α: Θεοδωρά, 2004˙ 2015α˙ Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005.

Εικόνα 10.3β: Θεοδωρά, 2004˙ 2015α˙ Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005.

Εικόνα 10.4α: Θεοδωρά, 2004˙ 2015α˙ Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005.

Εικόνα 10.4β: Θεοδωρά, 2004˙ 2015α˙ Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005.

Εικόνα 10.5: Θεοδωρά, 2004˙ 2015α˙ Θεοδωρά & Λουκάκης, 2005.

11. Επανέλεγχος των περιφερειακών κριτηρίων της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης στον νησιωτικό χώρο _ Η περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου

Σε αυτό το κεφάλαιο η προτεινόμενη τυπολογική ταξινόμηση, η οποία για πρώτη φορά εφαρμόζεται στις ελληνικές πόλεις – έδρες νομών (νυν ΠΕ) (1999-2003), αξιοποιείται σε μια κατηγορία χώρου εξαιρετικής ευθραυστότητας, αλλά και έντονης δυναμικής, εκείνη των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου (2019-2023). Για τη βέλτιστη κατανόηση του ρόλου της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης στη διαδικασία για τον εντοπισμό και την εκτίμηση της αναπτυξιακής δυναμικής και των προοπτικών των εύθραυστων αυτών τόπων σε δια/ενδοπεριφερειακή και σε εθνική κλίμακα, το κεφάλαιο οργανώνεται σε τέσσερα υποκεφάλαια. Στο πρώτο υποκεφάλαιο υποστηρίζεται, στο ευρύτερο πλαίσιο της σύγχρονης προβληματικής, η δυνατότητα αξιοποίησης της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης ως μέσου ανάδειξης «βιώσιμων νησιωτικών συσχετισμών», οι οποίοι θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως νέοι «αναπτυξιακοί πόλοι» υπερτοπικής και υπερεθνικής σημασίας (κεφ. 11.1). Στο δεύτερο υποκεφάλαιο αναδεικνύεται η σημασία της δικτύωσης των νησιών ως μηχανισμού για τη διαχείριση των πολλαπλών συνεπειών της *νησιωτικότητας* στην τοπική–περιφερειακή ανάπτυξη, στο ευρύτερο πλαίσιο του προτύπου της έξυπνης δημιουργικής ανάπτυξης με όρους βιωσιμότητας, ανθεκτικότητας, συμπερίληψης και κοινωνικής δικαιοσύνης (κεφ. 11.2). Στο τρίτο υποκεφάλαιο, με πιλοτικό πεδίο εφαρμογής–πειραματισμού τα μικρά ακριτικά νησιά των διοικητικών νησιωτικών περιφερειών Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (NUTS2), επανεφαρμόζεται η προτεινόμενη τυπολογική ταξινόμηση με στόχο την αξιολόγηση της δυναμικής των ιδιαίτερων αυτών τόπων και την ανάδειξη βιώσιμων νησιωτικών συσχετισμών στους οποίους ο ρόλος των μικρών νησιών θα είναι κυρίαρχης σημασίας (κεφ. 11.3). Το ενδέκατο κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τις συμπερασματικές διαπιστώσεις της έρευνας και τη διατύπωση νέων πεδίων προς περαιτέρω μελέτη σε υποκείμενα επίπεδα σχεδιασμού, δηλαδή σε δυναμικά νησιωτικά δίκτυα τα οποία έχουν αναδειχθεί από την έρευνα (κεφ. 11.4).

Σε αυτό το πλαίσιο, η προσέγγιση του ερευνητικού αντικειμένου με θέμα την αειφορική ανάπτυξη των μικρών νησιών επιχειρείται στη βάση δύο αλληλοτροφοδοτούμενων αναζητήσεων. Η πρώτη αναζήτηση ασχολείται με τη μελέτη των χαρακτηριστικών και των ιδιαιτεροτήτων των νησιωτικών περιοχών και της προβληματικής που διέπει τη διαχείριση και τον σχεδιασμό τους σε συνθήκες δικτυακής οργάνωσης υποδομών και δραστηριοτήτων στην εποχή της έξυπνης βιώσιμης ανάπτυξης (κεφ. 11.2). Συγκεκριμένα, το ενδιαφέρον επικεντρώνεται σε: α) έννοιες που συνδέονται με το «νησιωτικό φαινόμενο» και μεθόδους τυπολόγησης των νησιωτικών περιοχών (κεφ. 11.2.1), β) σύγχρονες προσεγγίσεις βιώσιμης ανάπτυξης του νησιωτικού χώρου (κεφ. 11.2.2) και γ) χαρακτηριστικά/ιδιαιτερότητες του ελληνικού νησιωτικού χώρου ως ενός ευρύτερου πεδίου ένταξης των μικρών ακριτικών νησιών (κεφ. 11.2.3). Η δεύτερη αναζήτηση έχει πιο πρακτικό χαρακτήρα. Συγκεκριμένα, παρουσιάζει την εφαρμογή της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης σε συνθήκες διαπιστωμένης απουσίας μιας συνολικής ρητά διατυπωμένης εθνικής νησιωτικής πολιτικής σε μια χώρα με έντονο νησιωτικό χαρακτήρα, όπως είναι η Ελλάδα. Επιδίωξη είναι η εκτίμηση της αναπτυξιακής δυναμικής των μικρών ακριτικών νησιών του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου με τέτοιο τρόπο, ώστε να αναδειχθούν βιώσιμες νησιωτικές ενότητες ικανές να λειτουργήσουν ως νέοι ισχυροί αναπτυξιακοί πόλοι εθνικής σημασίας, στους οποίους τα μικρά νησιά θα αναλάβουν τον ρόλο ανταγωνιστικών κόμβων αναφοράς υπερτοπικής εμβέλειας (κεφ. 11.3). Σε αυτή τη βάση, παρουσιάζονται το κεντρικό ερώτημα και το χωρικό επίπεδο αναφοράς (κεφ. 11.3.1), και περιγράφονται τα κριτήρια και τα κύρια μεθοδολογικά βήματα τυπολογικής ταξινόμησης των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου (κεφ. 11.3.2).

11.1 Αναζητώντας βιώσιμους νησιωτικούς πόλους _ Το πλαίσιο της συζήτησης

Σε συνθήκες οικονομικής παγκοσμιοποίησης, πολύπλευρης κρίσης και δημογραφικών μεταλλαγών, έντονος είναι ο προβληματισμός για τον προσδιορισμό νέων προτύπων ανάπτυξης και χωρικών πολιτικών για την άμβλυνση των ανισοτήτων μεταξύ περιοχών και τη διασφάλιση βιωσιμότητας και ανθεκτικότητας των φυσικών, πολιτιστικών και ανθρωπογενών οικοσυστημάτων τους.

Στο πλαίσιο της επιδιωκόμενης διασφάλισης κοινωνικο-οικονομικής και εδαφικής συνοχής μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ, ξεχωριστό ενδιαφέρον αποκτά η ανάπτυξη περιφερειών/περιοχών που αντιμετωπίζουν προβλήματα λόγω περιβαλλοντικής υποβάθμισης, αλλοίωσης της φυσιογνωμίας τους και οικονομικής ύφεσης (Treaty of Lisbon, Article 174 TFEU). Σε αυτή την κατηγορία περιοχών ανήκουν τα νησιά και οι νησιωτικές περιφέρειες, γιατί εξαιτίας των γεωγραφικών και χωρικών ιδιαιτεροτήτων τους (δηλ. γεωπολιτικών, χωρο-λειτουργικών, κοινωνικο-οικονομικών κ.ά.) κατά κανόνα κατέχουν μειονεκτική θέση στο διεθνές οικονομικό σύστημα σε σχέση με τις ηπειρωτικές περιφέρειες των χωρών.

Η γεωγραφική απομόνωση οδηγεί τα νησιά και τις νησιωτικές περιοχές σε καθεστώς γενικότερης κοινωνικο-οικονομικής απομόνωσης με δυσμενείς επιπτώσεις σε τοπικό, εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. Συγκεκριμένα, κατά χωρικό επίπεδο αναφοράς, διαπιστώνονται τα ακόλουθα: α) σε τοπικό επίπεδο: ένταση φαινομένων ανεργίας και μετανάστευσης (δημογραφικός μαρασμός) που πυροδοτούν ποικίλες εσωτερικές αντιπαραθέσεις, β) σε εθνικό επίπεδο: διεύρυνση των δια/ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων με επιπτώσεις στις εθνικές οικονομίες των χωρών και στη γεωστρατηγική σταθερότητά τους σε παγκόσμιο επίπεδο και γ) σε υπερεθνικό επίπεδο: αύξηση των προβλημάτων στη διαδικασία χωρικής και κοινωνικο-οικονομικής ολοκλήρωσης με πολλαπλές συνέπειες στην επίτευξη εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής στον ευρωπαϊκό χώρο. Έτσι, τα νησιά και οι νησιωτικές περιοχές βρίσκονται αντιμέτωπα με ένα πλήθος κινδύνων και προκλήσεων που εγείρουν ποικίλα ζητήματα προστασίας, χωρικής διαχείρισης και σχεδιασμού.

Στην κατηγορία των νησιωτικών περιοχών, σε δυσμενέστερη θέση είναι τα πιο μικρά νησιά, αφού λόγω εγγενών (συχνά αξεπέραστων) ασυμβατοτήτων της τοπικής παραγωγικής τους βάσης με τις νέες απαιτήσεις της οικονομίας στη διεθνή αγορά εμφανίζονται απροετοίμαστα να επιχειρήσουν τις αναγκαίες ποιοτικές μεταβολές μέσα από τις οποίες θα μπορέσουν να δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για μια πιο μακροχρόνια αναπτυξιακή πορεία. Μάλιστα, η εμπειρία έχει δείξει ότι η δριμύτητα των επιπτώσεων σε τοπικό επίπεδο και η δυσκολία αντιμετώπισής τους αυξάνονται όσο μικρότερο και πιο απομακρυσμένο είναι ένα νησί από τον ηπειρωτικό κορμό της χώρας ή και γειτονικά δυναμικά νησιά. Τα προβλήματα ενισχύονται σε νησιωτικές περιοχές με εδαφικό κατακερματισμό (πολυνησία) και ταυτόχρονη συγκέντρωση σημαντικού πλήθους μικρών νησιών (small islands), κυρίως χαμηλής πυκνότητας (low density areas), με ελλείψεις σε βασικούς τομείς υποδομών (παραγωγής, τεχνικών και κοινωνικών). Ο ελληνικός νησιωτικός χώρος, λόγω της έντονης συνύπαρξης των παραπάνω ιδιαιτεροτήτων, αποκτά πρόσθετο ενδιαφέρον ως πιλοτικό πεδίο έρευνας και πειραματισμού· ειδικά, δε, η περίπτωση των μικρών απομακρυσμένων/ακριτικών νησιών, η οποία αποτελεί το κύριο αντικείμενο μελέτης στην παρούσα φάση.

Δυστυχώς, παρά το διαρκώς εντεινόμενο ερευνητικό ενδιαφέρον και την ευαισθητοποίηση των τοπικών διοικήσεων, φορέων και κοινωνιών, φαίνεται πως σε επίπεδο ΕΕ δεν έχει υπάρξει, έως τώρα τουλάχιστον, μια σταθερά διαμορφωμένη θέση για τη βιώσιμη ανάπτυξη του νησιωτικού χώρου. Έτσι, δημιουργούνται δομικά προβλήματα στην αναπτυξιακή πορεία των νησιωτικών κρατών μελών, όπως της Ελλάδας. Πιο συγκεκριμένα:

- ✓ Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν υπάρχει νησιωτικό δίκαιο ούτε κάποιο ειδικό καθεστώς για την ανάπτυξη των νησιών στο ευρωπαϊκό δίκαιο ή ειδικά κονδύλια υποστήριξής τους. Έτσι, εκτός από την Πολιτική Συνοχής, άλλες πιθανές πηγές στήριξης της ΕΕ —που αφορούν όμως κυρίως έργα για το περιβάλλον— περιλαμβάνουν το LIFE, το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης και το Ευρωπαϊκό Ταμείο Αλιείας. Εξαίρεση αποτελεί η περίπτωση των απομακρυσμένων νησιωτικών περιφερειών, για τις οποίες διατυπώνονται διατάξεις για την ανάπτυξή τους κυρίως σε τομείς όπως είναι οι τελωνειακές/εμπορικές πολιτικές, η δημοσιονομική πολιτική, οι ελεύθερες ζώνες, η γεωργία και η αλιεία, οι κρατικές ενισχύσεις και οι όροι πρόσβασης στα διαρθρωτικά ταμεία (Council Regulation (EC) No 247/2006). Σε αυτή την περίπτωση ανήκουν: Αζόρες, Μαδέρα, Κανάρια Νησιά, Μαρτινίκα, Γουαδελούπη, Ρεϋνιόν, Saint-

Barthelemy και Saint Martin και Γαλλική Γουινέα (αν και δεν είναι νησί) (Συνθήκη Λισαβόνας, άρθρο 349). Έτσι, υπάρχουν νησιά στην ΕΕ που δεν έχουν τις ίδιες ευκαιρίες με την κατηγορία των απομακρυσμένων νησιωτικών περιφερειών, παρόλο που αντιμετωπίζουν εξίσου κρίσιμα διαρθρωτικά και κοινωνικοοικονομικά προβλήματα τα οποία περιορίζουν τη βιώσιμη τοπική τους ανάπτυξη (όπως γεωγραφική απομόνωση, νησιωτικότητα, μικρό μέγεθος, δύσκολη τοπογραφία και κλίμα, οικονομική και ενεργειακή εξάρτηση κ.ά.). Γι' αυτό, ακόμα και αν το άρθρο 170 της Συνθήκης της Λισαβόνας ορίζει ότι η ΕΕ οφείλει να λαμβάνει υπόψη την ανάγκη της σύνδεσης των νησιωτικών περιφερειακών περιοχών με τις κεντρικές περιοχές της Ένωσης, ο στόχος δεν ικανοποιείται. Σε αυτές τις συνθήκες ασάφειας και σημαντικών θεσμικών κενών σε επίπεδο ΕΕ, προκύπτουν θέματα και για τα μικρά απομακρυσμένα/ακριτικά νησιά του Αιγαίου, αφού δεν υπάρχουν σαφώς καθορισμένα κριτήρια για την επιλογή τους με στόχο την υποστήριξή τους από τις αναπτυξιακές πολιτικές της ΕΕ (Council Regulation (EC) No 1405/2006). Αυτός είναι ο βασικός λόγος για τον οποίο διαιωνίζονται οι συνθήκες ενίσχυσης των δια/ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων που εμποδίζουν ή/και αποτρέπουν τη διασφάλιση εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής στα διαφορετικά γεωγραφικά επίπεδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

- ✓ Στην Ελλάδα η απουσία μιας συνολικής, ρητά διατυπωμένης νησιωτικής αναπτυξιακής πολιτικής δημιουργεί πολυάριθμα προβλήματα. Το συγκεκριμένο κενό είναι εξαιρετικής κρισιμότητας για τη βιώσιμη ανάπτυξη μιας χώρας τόσο έντονα παράκτιας και νησιωτικής όπως είναι η Ελλάδα. Η χώρα διαθέτει τη δέκατη μεγαλύτερη ακτογραμμή παγκοσμίως, στην οποία συγκεντρώνεται η πλειονότητα των πόλεων/οικισμών και των ανθρώπινων δραστηριοτήτων/υποδομών, ενώ ταυτόχρονα οι νησιωτικές περιοχές καλύπτουν το 19% της συνολικής της έκτασης. Έτσι, από την έως τώρα εμπειρία, διαπιστώνεται ότι παρά την πρόοδο που παρατηρείται σε επίπεδο διατύπωσης θεωρητικών μοντέλων και μεθόδων/εργαλείων, ο χωρικός σχεδιασμός στην πράξη εξακολουθεί να προσδιορίζεται μέσα από τεχνοκρατικές διαδικασίες και να επιχειρείται, κατά κύριο λόγο, αποσπασματικά (ή καθόλου) στα ποικίλα χωρικά επίπεδα σχεδιασμού και διοίκησης, χωρίς στρατηγική και ανεξάρτητα από τις πραγματικές ανάγκες των τοπικών κοινοτήτων. Έτσι, στην Ελλάδα, με την πλειονότητα των νησιωτικών περιοχών (εκτός Κρήτης) να αποτελούν νησιωτικά συμπλέγματα (αρχιπέλαγος), πολλά μικρά νησιά (κυρίως όσα βρίσκονται σε λιγότερο κεντρικές περιοχές) δεν υπήρξαν αποδέκτες των αναπτυξιακών προσπαθειών λόγω της δορυφορικής τους σχέσης με μεγαλύτερα νησιά ή/και τις ηπειρωτικές περιοχές της χώρας. Αυτή η συνθήκη έχει οδηγήσει στην περιορισμένη (έως ανύπαρκτη) ανάπτυξή τους και, ως εκ τούτου, στην εγκατάλειψή τους από τους κατοίκους τους. Σε αυτό το πλαίσιο έχουν διατυπωθεί (και εξακολουθούν να διατυπώνονται) προτάσεις για την ενίσχυση των εύθραυστων αυτών τόπων. Το πρόβλημα είναι ότι η ανάπτυξη των μικρών νησιών (και των νησιωτικών περιοχών εν γένει) αντιμετωπίζεται μεμονωμένα, αποσπασματικά και κατά βάση ευκαιριακά και όχι ως μέρος μιας συνολικής νησιωτικής πολιτικής η οποία, όπως έχει ήδη αναφερθεί, απουσιάζει. Έχουν περάσει περισσότερα από δεκαπέντε χρόνια από τότε που —παράλληλα με το Γενικό Σχέδιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης (2008)— διατυπώθηκε ένα Ειδικό Σχέδιο για τον παράκτιο/νησιωτικό χώρο σε εθνικό επίπεδο, το οποίο δεν θεσμοθετήθηκε. Δυστυχώς, μέχρι σήμερα τίποτα δεν έχει αλλάξει, παρά τις προτάσεις που κατά καιρούς διατυπώνονται σε επιστημονικό επίπεδο (Theodora, 2019· 2020a· 2020b).

Υπό αυτές τις δυσμενείς συνθήκες, μια σειρά από κρίσιμα ζητήματα εξακολουθούν να παραμένουν αναπάντητα σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού, δημιουργώντας πολλά και σημαντικά προβλήματα στην εφαρμογή και παρακολούθηση της αναπτυξιακής πολιτικής και του χωρικού σχεδιασμού. Τα ζητήματα αυτά αφορούν κυρίως το «νησιωτικό φαινόμενο» και συνδέονται με την ανάγκη για: α) την εννοιολογική αποσαφήνιση όρων (όπως νησιωτική περιφέρεια, μικρό νησί, νησιωτικότητα, περιφερειακότητα κ.ά.), β) τον προσδιορισμό μεθοδολογίας προσέγγισης και καταγραφής της μετεξέλιξής του και γ) τον ορισμό κριτηρίων για την εκτίμηση και τυπολογική ταξινόμηση των νησιών με στόχο τη βέλτιστη κατανόηση της αναπτυξιακής δυναμικής τους και της δυνατότητάς τους να λειτουργούν ως οργανικά τμήματα ευρύτερων χωρολειτουργικών συσχετισμών τόσο σε σχέση με άλλα νησιά (μεγαλύτερα ή όχι), όσο και με τμήματα του ευρύτερου ηπειρωτικού χώρου.

Σήμερα, ο ορισμός των νησιωτικών περιοχών σε επίπεδο ΕΕ παραμένει αμφιλεγόμενος. Έτσι, ενώ οι εξόχως απόκεντρες περιφέρειες (συμπεριλαμβανομένων πολλών νησιών) προσδιορίζονται σαφώς (Συνθήκη Λισαβόνας, άρθρο 349), εξακολουθούν να υπάρχουν αμφιβολίες για τον ορισμό των νησιών ως περιοχών που έχουν σοβαρά και μόνιμα φυσικά και δημογραφικά μειονεκτήματα. Ταυτόχρονα, ο ορισμός του νησιού δεν είναι τόσο απλός, όσο πιθανόν φαίνεται. Κύρια αιτία αποτελεί η ποικιλομορφία των νησιών της ΕΕ, κυρίως σε ό,τι αφορά: α) το μέγεθος (έκταση, πληθυσμός) και την πυκνότητα δόμησης (δομημένο/αδόμητο περιβάλλον) και κατοίκησης (άτομα/τ.χλμ.) (δηλ. περιοχές υψηλής και χαμηλής πυκνότητας), β) την κεντρικότητα της θέσης (γεωπολιτική βαρύτητα, βαθμός δικτύωσης), γ) το επίπεδο ανάπτυξης, που συνδέεται κυρίως με τους διαφορετικούς στόχους στο πλαίσιο των διαρθρωτικών ταμείων και δ) τις διαφοροποιήσεις στην εδαφική οργάνωση (δίκτυο οικισμών, χρήσεις γης), στη διοικητική διάρθρωση (σύστημα κεντρικής/αποκεντρωμένης διοίκησης) και στον βαθμό της αυτονομίας νησιών και νησιωτικών περιφερειών. Πρόκειται για παραμέτρους ειδικής βαρύτητας, αφού η σύγχρονη εμπειρία και πρακτική έχουν δείξει ότι μπορούν να επηρεάσουν ποικιλοτρόπως τις διαδικασίες ένταξης των νησιωτικών περιοχών (δηλ. νησιών, νησιωτικών συμπλεγμάτων, νησιωτικών περιφερειών) σε χωρικές πολιτικές ανάπτυξης και σε στρατηγικές κινήτρων για τη στήριξη των τοπικών οικονομιών των νησιών.

Ταυτόχρονα, έννοιες όπως «νησιωτικότητα» (insularity) και «περιφερειακότητα» (regionalization) παραμένουν ασαφείς, δημιουργώντας προβλήματα στην ιεράρχηση των προτεραιοτήτων παρέμβασης καθώς και στην κατανομή των χρηματοδοτήσεων. Εξίσου σημαντική αδυναμία για την κατανόηση και την αντιμετώπιση του «νησιωτικού φαινομένου» αποτελούν η απουσία ολιστικής και κατάλληλα τεκμηριωμένης μεθοδολογίας για την προσέγγιση και εκτίμηση των διαστάσεών του, και της χαρτογραφικής απεικόνισης αυτών των διαστάσεων στην πάροδο του χρόνου. Έτσι, ακόμα και αν σε θεωρητικό επίπεδο έχει αναπτυχθεί μια αρκετά εκτεταμένη και, σε σημαντικό βαθμό, αξιόπιστη επιστημονικά προβληματική, σε επίπεδο ΕΕ δεν έχει υπάρξει έως τώρα ομοφωνία σχετικά με τις αρχές και τις κατευθύνσεις που πρέπει να διέπουν μια τέτοια μεθοδολογία. Ως εκ τούτου, η επίλυση κρίσιμων ζητημάτων που συνδέονται με τη χωρική και την κοινωνικο-οικονομική συνοχή καθίσταται δύσκολη στα νησιωτικά κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Στην Ελλάδα είναι οξύμωρο ότι τα παραπάνω κρίσιμα εννοιολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα παραμένουν αναπάντητα, παρά το γεγονός ότι η χώρα κατατάσσεται στις πρώτες θέσεις νησιωτικών κρατών διεθνώς, με 9.837 θαλάσσια νησιωτικά εδάφη (νησιά, νησίδες, βραχονησίδες, ερημονήσια, βράχοι). Η επί σειρά ετών άκριτη υιοθέτηση αναπτυξιακών προτύπων τα οποία δεν συνάδουν πάντα με την ιδιαίτερη φυσιογνωμία και τη φέρουσα ικανότητα των νησιών (με κυρίαρχα εκείνα της υπερδόμησης, της παράκτιας οικιστικής ανάπτυξης, του μαζικού τουρισμού και της ενεργειακής μετάβασης) έχει εντείνει τις πιέσεις σε τοπικό επίπεδο, παγιώνοντας την κυριαρχία φαινομένων περιβαλλοντικής υποβάθμισης, αλλοίωσης της τοπικής ταυτότητας και έντονης εποχικότητας ή εγκατάλειψης, κυρίως στα μικρά απομακρυσμένα νησιά χαμηλής πυκνότητας κατοίκησης και αδύναμης τοπικής οικονομίας.

Παράλληλα, ενώ οι ασάφειες σε ό,τι αφορά τη βιώσιμη ανάπτυξη και τη διαχείριση του ελληνικού νησιωτικού χώρου παραμένουν σε εθνικό επίπεδο, η ΕΕ προωθεί τη στρατηγική της γαλάζιας ανάπτυξης με βασικό εργαλείο υλοποίησής της τον Θαλάσσιο Χωροταξικό Σχεδιασμό (ΘΧΣ). Επιδίωξη του ΘΧΣ είναι η βέλτιστη διαχείριση του θαλάσσιου χώρου μέσα από την οργάνωση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποτρέπεται η περιβαλλοντική επιβάρυνση από την κυριαρχία της συνύπαρξης ασύμβατων χρήσεων και της αλόγιστης εκμετάλλευσης των φυσικών διαθεσίμων. Στο πλαίσιο του ΘΧΣ εντάσσεται η Ολοκληρωμένη Διαχείριση Παράκτιων Ζωνών (ΟΔΠΖ), η οποία ασχολείται με τη διασφάλιση της οργανικής σύνδεσης παράκτιων–θαλάσσιων χρήσεων. Η εμπειρία έχει αποδείξει ότι ο ΘΧΣ, για να είναι επιτυχής, θα πρέπει να επιχειρείται στο πλαίσιο μιας ευρύτερης προβληματικής, ώστε να διασφαλίζεται η συνεκτίμηση των πολλαπλών επιπτώσεων τόσο της χερσαίας ανάπτυξης στον παράκτιο και θαλάσσιο χώρο, όσο και της θαλάσσιας ανάπτυξης στον χερσαίο χώρο (Theodora, 2019· 2020b).

Η παραπάνω διαπίστωση έχει ειδική βαρύτητα στην Ελλάδα, όπου οι ιδιαιτερότητες των παράκτιων περιοχών σε συνδυασμό με την έντονη πολυνησία και την ιδιότυπη γεωμορφολογία των νησιωτικών περιφερειών έχουν επιτρέψει τη διαμόρφωση μιας δυσμενούς συνθήκης με κυρίαρχα χαρακτηριστικά την πολυδιάσπαση του κοινωνικο-οικονομικού χώρου και την απομόνωση πολλών νησιών, κυρίως των πιο μικρών και απομονωμένων. Η εν λόγω συνθήκη επιβαρύνει περαιτέρω το περιφερειακό πρόβλημα της χώρας, γι’ αυτό χρήζει άμεσης και σοβαρής αντιμετώπισης τόσο για την προσαρμογή της Ελλάδας σε ένα όλο

και πιο ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον, όσο και για εθνικά στρατηγικούς λόγους, που θέτουν σε άμεσο κίνδυνο την εθνική κυριαρχία της χώρας στον παγκόσμιο χάρτη.

11.2 Νησιωτικότητα και έξυπνη βιώσιμη ανάπτυξη σε μια εποχή δικτυακής οργάνωσης

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται: α) βασικές έννοιες που συνδέονται με το «νησιωτικό φαινόμενο» και ορισμένες σκέψεις που αφορούν τη σύγχρονη προβληματική για τις τυπολογικές ταξινομήσεις των νησιών (κεφ. 11.2.1), β) η αντιμετώπιση της ανάπτυξης των νησιών και νησιωτικών περιφερειών στο πλαίσιο της θεωρητικής και πρακτικής σκέψης (κεφ. 11.2.2) και γ) οι διαστάσεις του «νησιωτικού φαινομένου» στην Ελλάδα (κεφ. 11.2.3).

11.2.1 Βασικές έννοιες και τυπολογικές ταξινομήσεις νησιωτικών περιοχών

Κατά τη διάρκεια της πρόσφατης δεκαετίας, στον ευρωπαϊκό χώρο αναπτύσσεται μια ενδιαφέρουσα συζήτηση σε θεωρητικό επίπεδο σχετικά με τον προβληματισμό αν τα νησιά αποτελούν δομική κατηγορία χώρου για την εφαρμογή της περιφερειακής ανάλυσης και πολιτικής. Το πρόβλημα είναι ότι έως σήμερα, κατά κανόνα, οι μελέτες περίπτωσης αφορούν κυρίως νησιωτικά κράτη ή τροπικά νησιά των ωκεανών και πολύ λιγότερο νησιωτικές περιφέρειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έτσι, δημιουργούνται κενά κυρίως σε ό,τι αφορά θέματα: α) εννοιολογικών προσδιορισμών και προσέγγισης ανθρωπολογικών και κοινωνικο-οικονομικών θεωριών για την ανάπτυξη και τη βιωσιμότητα των νησιών και των νησιωτικών περιφερειών και β) συγκρότησης μεθοδολογιών για την έρευνα και την εκτίμηση των χαρακτηριστικών/ιδιαιτεροτήτων και των προβλημάτων των ευάλωτων αυτών τόπων.

Δυστυχώς έως τώρα, οι νησιωτικές περιφέρειες που είναι υπό τη διοίκηση ενός ηπειρωτικού κατά βάση κράτους (δηλαδή όπως συμβαίνει στα περισσότερα νησιωτικά κράτη της ΕΕ) δεν φαίνεται να έχουν απασχολήσει στον βαθμό που θα έπρεπε. Το ίδιο ισχύει και με τα μικρά νησιά που, κατά κανόνα, απουσιάζουν από καταγραφές και οικονομικές αναλύσεις, εκτός αν θεωρηθούν (κυρίως με βάση δείκτες προσβασιμότητας ή οικονομίας) αρκετά δυναμικά, ώστε να ενταχθούν σε ανασκοπήσεις και επιθεωρήσεις της περιφερειακής πολιτικής της ΕΕ. Ειδικότερα για τη νησιωτική Ελλάδα, αυτές οι διαπιστώσεις είναι εξαιρετικής σημασίας.

Στη σύγχρονη βιβλιογραφία συναντώνται ποικίλες προσεγγίσεις για την απόδοση όρων που αφορούν το νησιωτικό φαινόμενο και την τυπολογική ταξινόμηση των νησιωτικών περιοχών. Πιο συγκεκριμένα:

- ✓ **Νησί** θεωρείται κάθε μικρό τμήμα γης, εφόσον α) περικλείεται από νερό, ανεξάρτητα αν αυτό βρίσκεται σε ποτάμι, λίμνη ή θάλασσα, β) έχει δημιουργηθεί με φυσικό τρόπο, γ) εξέχει από την επιφάνεια του νερού και δεν καλύπτεται κατά την παλίρροια και δ) μπορεί να υποστηρίξει κατοικία και οικονομική δραστηριότητα —προϋπόθεση που ενδεχομένως να διαφοροποιούσε το νησί από τη νησίδα και τη βραχονησίδα.
- ✓ **Νησιωτικό σύμπλεγμα** θεωρείται μια ομάδα νησιών που ανήκουν σε έναν κοινό γεωγραφικό χώρο, χωρίς απαραίτητα να αναπτύσσουν μεταξύ τους σχέσεις αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης.
- ✓ **Νησιωτική περιφέρεια** ορίζεται ένα μεγάλο νησί ή/και μια ομάδα νησιών με παρόμοια φυσικά και κοινωνικο-οικονομικά στοιχεία αλλά και ανάλογα χωρικά και κοινωνικο-οικονομικά προβλήματα.

Σε επίπεδο ΕΕ, ο ορισμός του νησιού βασίζεται στα ακόλουθα κριτήρια: α) ελάχιστη επιφάνεια 1 km², β) ελάχιστη απόσταση μεταξύ του νησιού και της ηπειρωτικής χώρας 1 km, γ) μόνιμος πληθυσμός ≥ 50.000 κατοίκους, δ) δεν υπάρχει σταθερή σύνδεση (γέφυρα, σήραγγα, ανάχωμα) μεταξύ νησιού και ηπειρωτικής χώρας [Council Regulation (EC) No 1083/2006: Article 52]. Ως νησιωτικές περιφέρειες έχουν οριστεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή εκείνες στις οποίες σημαντικό μέρος του πληθυσμού τους ζει σε νησιά ή ένα μεγάλο τμήμα της επικράτειάς τους αποτελείται από νησιά. Εμφανίζουν ποικίλους βαθμούς νησιωτικότητας, με μερικές από αυτές να είναι ολοκληρωτικά νησιωτικές, δηλαδή το 100% του πληθυσμού τους ζει σε νησιά. Σε αυτή την περίπτωση, η περιοχή NUTS 3 [περιφερειακές ενότητες (πρώην νομαρχίες/νομοί) / regional units (former prefectures/nomoi)] μπορεί να αντιστοιχεί σε ένα νησί (Σικελία, Σαρδηνία) ή το NUTS 3 να έχει τη

μορφή αρχιπελάγους (π.χ. περιφέρειες Βορείου και Νοτίου Αιγαίου, Αζόρες κ.ά.) (Library of the European Parliament, 2010).

Ειδικά σε ό,τι αφορά την τυπολογική ταξινόμηση των νησιωτικών περιοχών, διατυπώνονται ποικίλες απόψεις. Έτσι, προκύπτουν —κατά καιρούς αλλά και εντός της ίδια χρονικής περιόδου— διαφορετικές εκδοχές αναλόγως αν τα κριτήρια είναι: α) φυσικά και χωρικά (έκταση, θέση, γεωμορφολογία, φυσικό περιβάλλον κ.ά.), β) ανθρωπογενή (πληθυσμός, πυκνότητα, επίπεδο ανάπτυξης, διοικητική δομή κ.ά.), γ) εστιάζονται σε ποσοστικά ή ποιοτικά χαρακτηριστικά, και δ) είναι απλά ή σύνθετα.

Η έως τώρα εμπειρία έχει δείξει ότι δύο βασικοί παράγοντες που δημιουργούν προβλήματα στην ταξινόμηση των νησιών στην πράξη είναι: α) η σχεδόν αποκλειστική χρήση της έκτασης ή του πληθυσμού, καθώς τα μεγέθη τους δεν συνδέονται πάντα με την ανταγωνιστικότητα και την αναπτυξιακή δυναμική ενός νησιού και β) η υιοθέτηση μονοκριτηριακής εκτίμησης, αφού ανάλογα με το κριτήριο που επιλέγεται κάθε φορά μπορεί να προκύπτουν διαφορετικές αξιολογήσεις για το ίδιο νησί —ακόμα και εκ διαμέτρου αντίθετες. Αυτή η ποικιλία των προσλήψεων της δυναμικής των νησιών αναπόφευκτα επηρεάζει την κατάταξή τους στις τυπολογικές ιεραρχήσεις· γι' αυτό, αξιολογήσεις όπου συναντώνται έννοιες όπως «μικρό», «μεγάλο», «κορεσμένο», «αναπτυγμένο», «δυναμικό» ή «ευάλωτο» νησί εγείρουν αμφιβολίες για τον βαθμό της αξιοπιστίας τους και επιδρούν στην αποτελεσματικότητα της χρήσης τους στη χάραξη βιώσιμων αναπτυξιακών και χωρικών πολιτικών.

Σε αυτές τις συνθήκες ασάφειας, δύο έννοιες κρίσιμες για την παρακολούθηση και την εκτίμηση του «νησιωτικού φαινομένου» (island phenomenon) —εξίσου αόριστες— είναι οι έννοιες της «νησιωτικότητας» (insularity) και «περιφερειακότητας» (peripherality). Η «νησιωτικότητα» εκφράζει τον βαθμό απομόνωσης ενός νησιού, ο οποίος απορρέει από τη θέση του σε σχέση με την κοντινότερη ηπειρωτική γη. Κύριες παράμετροι για την εκτίμηση της νησιωτικότητας αποτελούν η ποσοτικοποίηση της απόστασης, η ένταση των ροών και του μεγέθους τους και η κατανομή του πληθυσμού, σταθμισμένες πάντα με τη δυνητική οικονομική δυναμικότητα (Dommen & Philippe, 1985). Την ίδια στιγμή, η «περιφερειακότητα» αποτελεί μία από τις πλέον διαδεδομένες έννοιες σε θέματα ανάπτυξης νησιών (αλλά και γενικότερα απομονωμένων περιοχών, όπως ορεινών ή/και διασυνοριακών). Η εκτίμηση της «περιφερειακότητας» παραδοσιακά συνδέεται με: α) την απόσταση του τόπου από κεντρικές ανεπτυγμένες περιοχές, β) τον βαθμό προσβασιμότητας του τόπου, και γ) τη δυναμική των σχέσεων συνεργασίας του νησιού μέσω της ανάπτυξης δικτύων για τη ροή αγαθών, ανθρώπων, κεφαλαίων καθώς και το επίπεδο ανάπτυξης του κάθε δικτύου και τον βαθμό στον οποίο εξαρτάται από αποφάσεις που λαμβάνονται σε άλλα, πιο κεντρικά τμήματα του νησιωτικού ή/και ηπειρωτικού χώρου. Η μέτρηση της «περιφερειακότητας» συνήθως γίνεται με τον δείκτη του μέσου όρου του χρόνου διαδρομής με ένα μεταφορικό μέσο προς τα κύρια κέντρα της οικονομικής δραστηριότητας της ΕΕ ή με έναν σύνθετο δείκτη που προκύπτει από οικονομικούς (κατά κεφαλήν ΑΕΠ) και γεωγραφικούς δείκτες (απόσταση) (Theodora, 2020b).

11.2.2 Η ανάπτυξη των νησιών και των νησιωτικών περιφερειών

Οι νησιωτικές περιοχές αποτελούν ειδική κατηγορία χώρου εξαιτίας των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους, που τις διαφοροποιούν από άλλες χωρικές οντότητες και αποτελούν αιτία για τη γεωγραφική και κοινωνικοοικονομική απομόνωσή τους αλλά και για τις διαρκώς εντεινόμενες ανισότητες σε τοπικό και δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο. Τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά, ακόμα και αν συναντώνται σε ηπειρωτικές περιοχές με προβλήματα ανάπτυξης, στις νησιωτικές περιοχές παρουσιάζουν μεγαλύτερη βαρύτητα. Αυτό συμβαίνει, γιατί η συγκέντρωση των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών και η ισχύς τους είναι πολύ μεγαλύτερες, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις μικρών και απομακρυσμένων νησιών· γι' αυτό είναι αναγκαίο να αξιολογούνται στη χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής σε τοπικό, δια/ενδοπεριφερειακό και εθνικό επίπεδο.

Αναφορά γίνεται κυρίως σε: α) χωρικούς παράγοντες, που αφορούν τη γεωγραφική θέση και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και τοπίου, β) δημογραφικούς παράγοντες (δηλ. γήρανση πληθυσμού, περιορισμένη δυναμική, εποχιακή διακύμανση πληθυσμού κ.ά.), γ) οικονομικούς παράγοντες, που συνδέονται κυρίως με την προσφορά και τη ζήτηση, το υψηλό κόστος της παραγωγής και τη μικρή τοπική αγορά, τις ανεπαρκείς δεξιότητες εργατικού δυναμικού, την ανεπαρκή ή/και ανύπαρκτη ανάπτυξη των επενδύσεων και την προτίμηση σε εποχιακές δραστηριότητες, όπως αυτή του τουρισμού και δ) κοινωνικούς παράγοντες, που κυρίως σχετίζονται με βασικές ελλείψεις σε επίπεδο τεχνικών

και κοινωνικών υποδομών εξαιτίας του μεγάλου κόστους που δημιουργείται από τις αρνητικές οικονομίες κλίμακας. Είναι αξιοσημείωτο και πρέπει να συνεκτιμάται στον χωρικό σχεδιασμό ότι κάθε νησί, όσο μικρό και αν είναι, απαιτεί ένα πλήρες σύνολο υποδομών και υπηρεσιών το οποίο είναι απαραίτητο για την τοπική του ανάπτυξη, όσο και αν αυτό δεν δικαιολογείται ενδεχομένως από το μέγεθος του μόνιμου πληθυσμού του. Κανένα νησί δεν μπορεί (και δεν πρέπει) να εξαρτάται από τις υποδομές μιας αναπτυγμένης γειτονικής περιοχής (νησιωτικής ή/και ηπειρωτικής), ειδικά αν συγκεντρώνει υποδομές υπερτοπικής εμβέλειας (π.χ. πανεπιστήμιο) ή αποτελεί τουριστικό προορισμό. Αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο, αν το νησί είναι απομονωμένο ή ακριτικό, και ο βασικός εθνικός στόχος είναι να διατηρήσει τον μόνιμο πληθυσμό του (Theodora, 2020b).

Στην περίπτωση της ΕΕ, η ποικιλία των νησιωτικών περιφερειών/περιοχών διαμορφώνει ειδικές συνθήκες. Οι ιδιαιτερότητες της ποικιλομορφίας τους εκφράζονται κυρίως με τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: α) υψηλή συγκέντρωση πληθυσμού σε λίγα νησιά και πολύ μεγάλος αριθμός λιγότερο πυκνοκατοικημένων νησιών, β) πληθυσμός από 50 έως 5.000.000 κατοίκους, γ) επιφάνεια από 1 km² έως πάνω από 25.000 km² (Σικελία), δ) απόσταση από την ηπειρωτική χώρα από λιγότερο από 1 km έως 1.450 km για τις Αζόρες, ε) ο τομέας των υπηρεσιών είναι κομβικός για την ανάπτυξη των νησιών και ιδιαίτερα του τουρισμού, στ) η ικανότητα οικονομικής ανάπτυξης των νησιών είναι συνήθως περιορισμένη λόγω του μικρού μεγέθους των τοπικών αγορών και της απόστασης από τις μεγαλύτερες αγορές της ηπειρωτικής χώρας, ειδικά για τα λιγότερο πυκνοκατοικημένα νησιά, και ζ) από τα σημαντικότερα προτερήματα των νησιών είναι το πλούσιο φυσικό και πολιτιστικό τους περιβάλλον και η ποικιλία και η ποιότητα των τοπίων τους (αγροτικών, παραδοσιακών, παράκτιων, θαλάσσιων κ.ά.).

Αναμφίβολα, ο νησιωτικός χώρος αποτελεί ένα εξαιρετικά εύθραυστο περιβάλλον πολυπαραγοντικής περιφερειοποίησης που καθιστά τα νησιά ευάλωτα. Η εδαφική πολλαπλή διασπορά των νησιωτικών περιοχών, η ετερογένεια των τμημάτων τους (μέγεθος και δυναμική νησιών) και οι διαφορές στις μεταξύ τους σχέσεις (είδος, ποιότητα, συχνότητα ροών και δίκτυα), καθώς και η έκταση της εξάρτησης των νησιών από τις περιοχές του ηπειρωτικού χώρου σε συνδυασμό με την ποικιλία των εγγενών αδυναμιών και των αναπτυξιακών προοπτικών τους, συνθέτουν ένα πεδίο όπου συνυπάρχουν κρίσιμα θέματα χωρικής προστασίας, οργάνωσης και διαχείρισης, τα οποία πρέπει να συγκροτούν βασικούς πυλώνες στο πλαίσιο της αναπτυξιακής πολιτικής και του χωρικού σχεδιασμού. Η ανάπτυξη μιας τέτοιας, ειδικής κατηγορίας χώρου όπως αυτής των νησιωτικών περιοχών απαιτεί ειδική μεθοδολογία έρευνας και χωροταξικής ρύθμισης, η οποία θα επιτρέπει την ταυτόχρονη προσέγγιση των παραπάνω κρίσιμων θεμάτων γενικού και ειδικού χαρακτήρα.

Για την αντιμετώπιση των ιδιαιτεροτήτων του νησιωτικού χώρου και την ανάπτυξη των τμημάτων του έχουν διατυπωθεί ποικίλες προσεγγίσεις. Μεταξύ αυτών, σε θεωρητικό επίπεδο, η κλασική θεωρία της περιφερειακής ανάπτυξης, εφαρμοσμένη σε νησιωτικές περιοχές, κινείται μεταξύ της αρχής εξάρτησης του μοντέλου κέντρου–περιφέρειας (Myrdal, Νορβηγία) και της νεοκλασικής θεωρίας του συγκριτικού πλεονεκτήματος. Στην κλασική θεωρία, η υπανάπτυξη των νησιών ερμηνεύεται από την υπεροχή των αποτελεσμάτων αποδυνάμωσης (backwash effects) απέναντι σε εκείνα της διάχυσης (spread effects). Η νεοκλασική θεωρία βρήκε πρόσφορο έδαφος στην ερμηνεία της υπανάπτυξης μικρών χωρικών ενοτήτων, όπως είναι τα νησιά, όπου ο βαθμός της έλλειψης ή της αφθονίας των πόρων θα είναι εκείνος που, εν τέλει, θα καθορίσει τη δυναμική τους (κεφ. 2.2.2 και 3.1).

Στο πλαίσιο των δύο θεωριών, η συζήτηση για την περιφερειακή πολιτική τείνει να συγκροτηθεί μέσα από τρεις βασικές θέσεις: α) της εκ των άνω ανάπτυξης, με τη μορφή κεντρικών πολιτικών που εστιάζονται στην εισαγωγή κεφαλαίων και τεχνολογίας σε μια περιοχή με στόχο την ανάπτυξη των υποδομών και την προσέλκυση επενδύσεων, β) της ενδογενούς ή της εκ των κάτω ανάπτυξης, η οποία στηρίζεται στην αποκέντρωση, στην τοπική λήψη αποφάσεων και στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, με έμφαση στην αξιοποίηση των τοπικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων των περιοχών και γ) της συγκρότησης ισχυρών δικτύων συνεργασίας και ανταλλαγής εμπειρίας μεταξύ περιφερειών με κοινά προβλήματα. Η τελευταία κινείται στη λογική της ενδογενούς ανάπτυξης και αποτέλεσε έναν από τους πιο σημαντικούς νεωτερισμούς της διαρθρωτικής πολιτικής που υιοθετήθηκε για πρώτη φορά το 1988 (Κανονισμός του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης, Άρθρο 10β).

Σε επίπεδο ΕΕ, οι δύο τελευταίες θέσεις (δηλαδή της ενδογενούς ανάπτυξης και των δικτύων συνεργασίας) υποστηρίζονται στο πλαίσιο της χάραξης χωρικών (εδαφικών και θαλάσσιων) αλλά και

τομεακών πολιτικών (όπως αγροτικής, τουριστικής, περιβαλλοντικής, ενεργειακής, μεταφορών κ.ά.) με στόχο την αύξηση της ανταγωνιστικότητας στις φθίνουσες νησιωτικές περιοχές και την αναδιάρθρωση των πιο ευάλωτων. Μετά το 1990, η προβληματική ενισχύεται διαρκώς από παραλλαγές των προηγούμενων βασικών θέσεων, όπως της βιώσιμης ανάπτυξης και της έξυπνης δημιουργικής ανάπτυξης, οι οποίες δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην προστασία του φυσικού - πολιτιστικού περιβάλλοντος και της τοπικής ταυτότητας και του τοπίου, καθώς και στην αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού και της σύγχρονης τεχνολογίας και καινοτομίας. Πιο συγκεκριμένα, στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης, το ενδιαφέρον εστιάζεται στη διασφάλιση της ελάχιστης υποδομής για τη βέλτιστη αξιοποίηση των τοπικών πόρων (όπως φυσικών, πολιτιστικών, εργατικού δυναμικού), την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας, τη συνεχή κατάρτιση του εργατικού δυναμικού και τη στήριξη των τοπικών κλάδων. Από την άλλη πλευρά, η έξυπνη δημιουργική ανάπτυξη επιδιώκει την ισχυροποίηση της δημιουργικότητας και τη στήριξη του τοπικού ανθρώπινου δυναμικού, την αξιοποίηση νέων τεχνολογιών, τη συγκρότηση νέων δομών διακυβέρνησης και την καθιέρωση δημοκρατικού σχεδιασμού. Παρά τις αδυναμίες των παραπάνω προσεγγίσεων, η συμβολή τους ενισχύει τη σχετική συζήτηση μέσα από την εισαγωγή κρίσιμων παραμέτρων, οι οποίες πρέπει να συνεκτιμώνται στο πλαίσιο της κοινωνικο-οικονομικής και χωρικής ανάλυσης και του βιώσιμου σχεδιασμού των νησιών και των νησιωτικών περιφερειών αλλά και κάθε κατηγορίας χώρου σε οποιαδήποτε γεωγραφική κλίμακα αναφοράς.

11.2.3 Ο νησιωτικός χαρακτήρας της Ελλάδας _ Χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες

Η Ελλάδα συγκαταλέγεται στις πιο νησιωτικές χώρες στον κόσμο. Η έντονη πολυνησία σε συνδυασμό με τον κατακερματισμένο χαρακτήρα των νησιωτικών περιφερειών/περιοχών της χώρας και την εξαιρετικά ιδιότυπη γεωμορφολογία και αναπτυξιακή δυναμική των νησιών συνθέτουν ένα εύθραυστο περιβάλλον που καθιστά το ελληνικό νησιωτικό φαινόμενο ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον ερευνητικό αντικείμενο. Την ίδια στιγμή, η ελληνική θαλάσσια επικράτεια αποτελεί ένα μοναδικό φυσικό, πολιτιστικό και ανθρωπογενές περιβάλλον, το οποίο δέχεται διαρκώς ισχυρές και πολλαπλές πιέσεις λόγω της *αστικοποίησης* και υπερδόμησης (κυρίως της παράκτιας), της τουριστικής ανάπτυξης και της συνύπαρξης δραστηριοτήτων υπερτοπικής εμβέλειας, που συχνά έρχονται σε πλήρη σύγκρουση με τη φέρουσα ικανότητα των τόπων. Αυτή η συνθήκη αποκτά πρόσθετη βαρύτητα στον νησιωτικό χώρο λόγω των διαφορετικών μεγεθών των νησιών (έκταση, πληθυσμός, πυκνότητα) και της κυριαρχίας των φαινομένων νησιωτικότητας (κατακερματισμένη δομή, ποικιλομορφία τοπικών οικονομιών κ.ά.) και εποχικότητας, τα οποία επιδρούν ποικιλοτρόπως στον βαθμό της περιφερειοποίησης των νησιωτικών περιοχών (Theodora, 2019· 2020a· 20020b) (**Εικόνα 11.1**).

Τα ελληνικά νησιά διοικητικά ανήκουν σε τέσσερις νησιωτικές περιφέρειες (NUTS2) —εξ αυτών, οι τρεις αποτελούν συνοριακές περιοχές των εξωτερικών συνόρων της ΕΕ— και σε οκτώ ηπειρωτικές περιφέρειες με νησιωτικό τμήμα. Από τις νησιωτικές περιφέρειες, πρώτη σε πλήθος νησιών είναι η περιφέρεια του Νοτίου Αιγαίου, η οποία —με τα αρχιπελάγη των Κυκλάδων και της Δωδεκανήσου— περιλαμβάνει το 34,38% του συνολικού αριθμού των νησιωτικών εδαφών και το 26% της συνολικής ακτογραμμής της χώρας. Ακολουθούν οι περιφέρειες Κρήτης (12,44%), Ιονίων Νήσων (9,65%) και Βορείου Αιγαίου (4,49%). Από τις ηπειρωτικές περιφέρειες, το μεγαλύτερο νησιωτικό τμήμα κατέχει η Αττική (16,12 % στο σύνολο της περιφέρειας), το μικρότερο η Ήπειρος (0,04%), και μηδενικό η περιφέρεια της Δυτικής Μακεδονίας.

Μέσα από τη συνεκτίμηση κυρίως δημογραφικών και κοινωνικο-οικονομικών δεικτών[1], από τις πιο δυναμικές νησιωτικές περιφέρειες είναι της Κρήτης και του Ν. Αιγαίου, οι οποίες εμφανίζουν ευνοϊκή τομεακή διάρθρωση και θετικούς τοπικούς παράγοντες. Ακολουθούν οι διοικητικές περιφέρειες Ιονίων Νήσων και Β. Αιγαίου, οι οποίες παρουσιάζουν αδύναμη ή δυσμενή τομεακή διάρθρωση και αρνητικούς τοπικούς παράγοντες, με τις πτωτικές τάσεις να αναστρέφονται μετά το 2001. Συγκεκριμένα, στις συνοριακές νησιωτικές διοικητικές περιφέρειες Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (χωρικό πεδίο επανεξέτασης της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης) διαπιστώνονται: α) απουσία γεωργικού αναπροσανατολισμού, με έντονες κατά περίπτωση τάσεις τομεακής αναδιοργάνωσης και επαγγελματικής εξειδίκευσης (αδυναμίες σε

[1]Κύρια κριτήρια, μεταξύ άλλων, που συνεκτιμήθηκαν είναι ο ρυθμός μεταβολής του μόνιμου πληθυσμού, το επίπεδο εκπαίδευσης, η ηλικιακή πυραμίδα, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, η μεταβολή της απασχόλησης, η τομεακή εξειδίκευση, δείκτες ενέργειας, ο συντελεστής συμμετοχής στον τριτογενή τομέα, που δείχνει το επίπεδο τουριστικής ανάπτυξης (Location Quotient, LQ), δείκτες οικονομικής ευημερίας κ.ά. (ΕΛΣΤΑΤ).

δευτερογενή και τριτογενή τομέα, τάσεις μονοκαλλιέργειας τουρισμού) και β) σημαντικές ελλείψεις σε υποδομές (δηλ. παραγωγής, μεταφορών, τεχνικών και κοινωνικών) τοπικού και υπερτοπικού χαρακτήρα.

Ειδικά στην κατηγορία των «μικρών νησιών», από την έρευνα αναδείχθηκαν τριάντα δύο (32) περιπτώσεις σε επτά από τις δεκατρείς περιφέρειες της χώρας (Theodora, 2019· 2020a· 2020b). Δεδομένης της απουσίας επίσημου ορισμού για τα μικρά νησιά (κεφ. 11.2.1), βασικό κριτήριο προσδιορισμού τους στο πλαίσιο της έρευνας αποτέλεσε το μέγεθός τους, με την παραδοχή επιλογής εκείνων με έκταση <96 km² και μόνιμο πληθυσμό <2.000 κατοίκους (κεφ. 11.3.2). Έτσι, η ποσοστιαία (%) συμμετοχή των υπό διερεύνηση νησιών στο σύνολο της νησιωτικής έκτασης αλλά και της επικράτειας είναι 6,97% και 1,14%, αντίστοιχα. Πιο συγκεκριμένα, από τα συνολικά τριάντα δύο (32) μικρά νησιά, τα δεκαέξι (16) ανήκουν σε συνοριακές νησιωτικές περιφέρειες ως εξής: Β. Αιγαίου: τρία (3), Ν. Αιγαίου (Δωδεκάνησα): δέκα (10), Κρήτης: ένα (1) και Ιονίων Νήσων: δύο (2). Εξ αυτών, τα δεκατέσσερα (14) βρίσκονται σε ακριτικά τμήματα του Αιγαίου (σύνορα με Τουρκία). Η ποσοστιαία συμμετοχή των δεκατεσσάρων (14) υπό μελέτη νησιών στο σύνολο των ακριτικών νησιών και των μικρών νησιών της χώρας είναι 87,5% και 43,75%, αντίστοιχα.

(α)

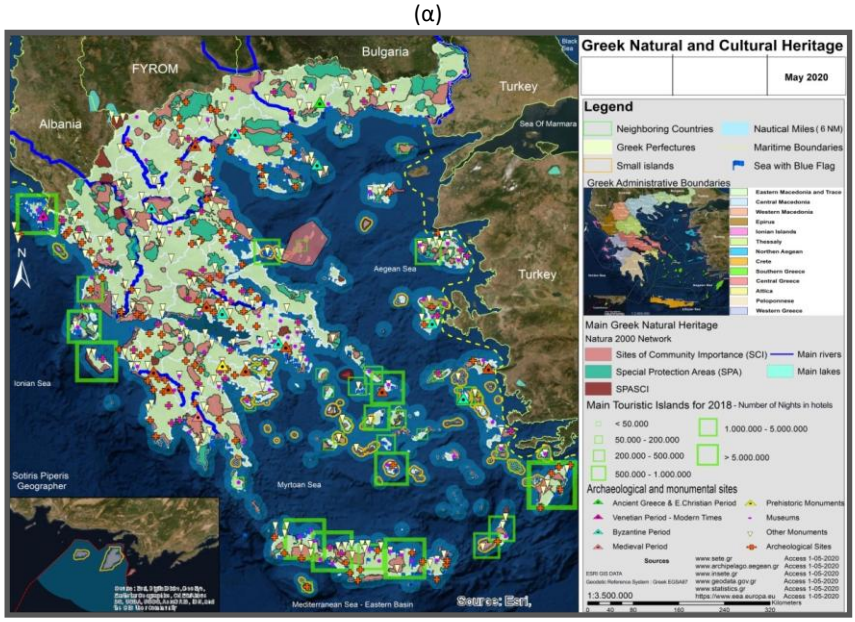

(β)

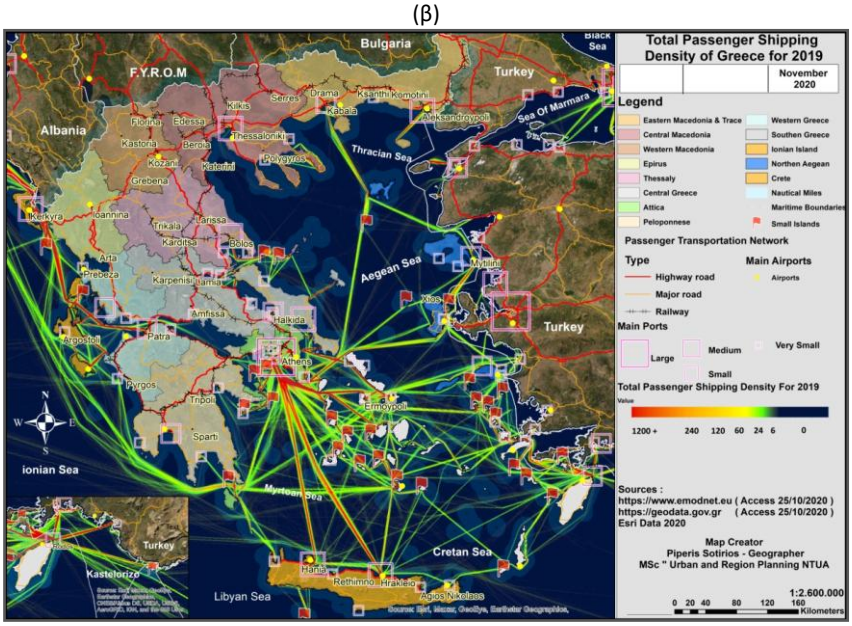

Εικόνα 11.1 *Το ηπειρωτικό και το νησιωτικό τμήμα της ελληνικής επικράτειας: φυσικός και πολιτιστικός πλούτος και η ένταση των δικτύων μεταφορών. Πηγή: Theodora 2019· 2020a· 2020b.*

Όπως αναφέρεται στα ακόλουθα κεφάλαια, τα δεκατέσσερα μικρά ακριτικά νησιά επιλέχθηκαν ως πεδίο εφαρμογής για την επανεξέταση της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης λόγω της κλίμακάς τους, της έντασης των χωρικών θεμάτων που αντιμετωπίζουν αλλά και των προοπτικών ανάπτυξης που φαίνεται να αποκτούν σε ένα νέο διεθνές πλαίσιο συνθηκών/συγκυριών, που όμως εγκυμονεί κινδύνους υποβάθμισης της τοπικής ταυτότητας και φέρουσας ικανότητάς τους, αν δεν διασφαλιστεί ο κατάλληλος σχεδιασμός. Τα επιλεγμένα νησιά στο σύνολό τους αποτελούν σημαντικούς τόπους ιστορίας και μνήμης, οι οποίοι βρίσκονται σε διαδικασία μετάβασης από παραδοσιακές σε σύγχρονες μορφές ανάπτυξης. Σε αυτή τη διαδικασία, όπου προτεραιότητα είναι η υπηρέτηση του εθνικού στόχου για άμεση οικονομική μεγέθυνση, διακυβεύεται η ποιότητα των φυσικών, πολιτιστικών και ανθρωπογενών οικοσυστημάτων και των τοπίων τους μέσα από την υιοθέτηση μοντέλων ανάπτυξης (κυρίως τουριστικής ανάπτυξης, ενεργειακής μετάβασης) που υποβαθμίζουν τα εδαφικά και θαλάσσια τμήματά τους (**Εικόνα 11.1**).

Παρά τις δυσμενείς εξελίξεις, στα υπό διερεύνηση νησιά εξακολουθούν να υπάρχουν περιθώρια αποτροπής των επιπτώσεων, και η κινητοποίηση προς αυτή την κατεύθυνση οφείλει να είναι άμεση. Για την αποτροπή ενός τέτοιου σεναρίου, υποστηρίζεται πως η απάντηση βρίσκεται στη βιώσιμη αξιολόγηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των νησιών μέσα από μια λογική ενθάρρυνσης/καθιέρωσης σχέσεων συνεργασίας με καταλύτη την αξιοποίηση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς και του τοπικού ανθρώπινου δυναμικού (κεφ. 1.2.2 και 1.2.3). Ο στόχος είναι να προκύψουν «βιώσιμα νησιωτικά δίκτυα» υπερτοπικής εμβέλειας, με τα μικρά νησιά να αναλαμβάνουν τον ρόλο κλειδί.

Προς αυτή την κατεύθυνση, η λύση αναζητείται στην αξιολόγηση της δυναμικής των μικρών νησιών και των δυνατοτήτων τους να αναπτύσσουν σχέσεις συνεργασίας μέσα από τη συγκρότηση νέων, ισχυρών νησιωτικών δικτύων και στην ανάδειξη εκείνων των νησιωτικών συσχετισμών που θα μπορούσαν να τεθούν σε προτεραιότητα. Για τον σκοπό αυτό γίνεται καταγραφή των τοπικών ιδιαιτεροτήτων των νησιών με στόχο: α) την εκτίμηση των ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων (γεωμορφολογικών, χωρικών, κοινωνικών και οικονομικών) με επίκεντρο τα στοιχεία φύσης, πολιτισμού και απασχόλησης του τοπικού πληθυσμού, β) την ταξινόμηση των νησιών με βάση τη θέση, τον πληθυσμό και τις υποδομές υπερτοπικής εμβέλειας, με εστίαση στα δίκτυα μεταφορών και εκπαίδευσης-πολιτισμού και γ) τον εντοπισμό δυναμικών νησιωτικών ενοτήτων που θα περιλαμβάνουν τουλάχιστον ένα μικρό απομακρυσμένο νησί. Στα ακόλουθα κεφάλαια παρουσιάζεται η εφαρμογή της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης στα μικρά ακριτικά νησιά των νησιωτικών περιφερειών του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου και διατυπώνονται τα συμπεράσματα που προκύπτουν (κεφ. 11.3 και 11.4).

11.3 Η τυπολογική ταξινόμηση ως μέσο ανάδειξης βιώσιμων νησιωτικών συσχετισμών

Αντικείμενο του κεφαλαίου αποτελούν: α) η διατύπωση του ερευνητικού ερωτήματος που αποτέλεσε την αφορμή για τον επανέλεγχο της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης με κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας στον νησιωτικό χώρο και η παρουσίαση του χωρικού επιπέδου πιλοτικής εφαρμογής (κεφ. 11.3.1) και β) η περιγραφή των κριτηρίων και των μεθοδολογικών βημάτων της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης για την περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών των διοικητικών νησιωτικών περιφερειών του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (κεφ. 11.3.2).

11.3.1 Ερευνητικό ερώτημα και χωρικό επίπεδο μελέτης

Στο πλαίσιο της προβληματικής που αναπτύχθηκε, το ερώτημα που τίθεται προς διερεύνηση είναι αν και υπό ποιες συνθήκες μπορεί να αποτραπεί η απομόνωση ή η εγκατάλειψη των μικρών ακριτικών νησιών και να διασφαλιστεί η βιώσιμη ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών. Για την προσέγγιση του ερωτήματος ρόλο κλειδί θα παίξει η εκτίμηση της δυναμικής τους μέσα από την αξιοποίηση κριτηρίων περιφερειακής εμβέλειας και την εφαρμογή της προτεινόμενης μεθοδολογίας τυπολογικής ταξινόμησης (κεφ. 10), σε μια προσπάθεια ανάδειξης δυναμικών «βιώσιμων νησιωτικών συσχετισμών».

Το ερευνητικό ενδιαφέρον εστιάζεται στην περίπτωση των μικρών νησιών που κινδυνεύουν να μην γίνουν ποτέ αποδέκτες των αναπτυξιακών προσπαθειών και επιλογών: τα νησιά αυτής της κατηγορίας θα μπορούσαν να υποβαθμιστούν περαιτέρω εξαιτίας της αδυναμίας τους να ολοκληρώσουν την τοπική οικονομία τους. Είναι νησιά που εξακολουθούν να βιώνουν σημαντικές μακροοικονομικές και διαρθρωτικές

αδυναμίες λόγω της περιορισμένης (ή ανύπαρκτης) πρόσβασής τους σε ισχυρά διαπεριφερειακά-διεθνικά δίκτυα παραγωγής και διανομής και σε εθνικά, διευρωπαϊκά/διακρατικά δίκτυα μεταφορών/επικοινωνίας.

Εντούτοις, παρά τις ποικίλες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα μικρά νησιά, η εμπειρία έχει δείξει ότι μικρές οικονομίες, όπως είναι οι νησιωτικές, μπορούν να εμφανίζουν συγκριτικό πλεονέκτημα σε ποιοτικές δραστηριότητες, και η εξειδίκευσή τους σε αυτές θα μπορούσε να αποτελέσει τη λύση για τη βιώσιμη ανάπτυξη αυτών των εύθραυστων τόπων. Μάλιστα, όσο λιγότερες είναι αυτές οι δραστηριότητες, τόσο πιο ιδιαίτερες πρέπει να είναι, δηλαδή να είναι υψηλής τοπικής αξίας. Σε αυτή την κατηγορία δραστηριοτήτων ανήκουν οικονομίες οι οποίες στηρίζονται σε σπάνιους πόρους προερχόμενους από τοπικές ιδιαιτερότητες που συνδέονται με τη φύση, την ιστορία, την παράδοση την τοπική κουλτούρα και τη μνήμη του τόπου αλλά και την ποιότητα και την ασφάλεια της ζωής.

Σε αυτή τη λογική, η απάντηση στη βιώσιμη τοπική ανάπτυξη των μικρών νησιών θα μπορούσε να αναζητηθεί στη βέλτιστη αξιοποίηση τοπικών πόρων, με έμφαση στη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά και στο τοπικό ανθρώπινο δυναμικό. Σε συνθήκες, όμως, έντονου ανταγωνισμού και δικτυακής οργάνωσης, ένας τέτοιος στόχος θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μέσα από την οργανική ένταξη των μικρών νησιών σε ευρύτερα χωρικά–τομεακά-κοινωνικά δίκτυα (ανάλογου ή συμπληρωματικού χαρακτήρα) υπερτοπικής–υπερεθνικής εμβέλειας. Αυτή η προσέγγιση ενέχει, ασφαλώς, τον κίνδυνο τα μικρά νησιά να πληρώσουν το τίμημα της ανάπτυξής τους με περιβαλλοντική υποβάθμιση, αλλοίωση της ταυτότητας και εγκατάλειψη. Γι' αυτό, οποιαδήποτε προσπάθεια δικτύωσης των μικρών νησιών με νησιά πιο ισχυρά από εκείνα πρέπει να επιχειρείται στη βάση της ενδογενούς ανάπτυξης, με απόλυτο σεβασμό στη φέρουσα ικανότητα και στην ευαισθησία των οικοσυστημάτων τους και στόχο την ικανοποίηση των πραγματικών αναγκών του μόνιμου πληθυσμού. Πρόκειται για μια παραδοχή εξαιρετικής κρισιμότητας για τη διασφάλιση της τοπικής ανάπτυξης, η οποία όμως συχνά έρχεται σε αντιπαράθεση με τον στόχο επίτευξης οικονομικής μεγέθυνσης σε εθνικό επίπεδο, γεγονός που δημιουργεί πολλαπλά θέματα στη συγκρότηση αναπτυξιακών-χωρικών πολιτικών (στόχοι/προτεραιότητες), με ποικίλες, συχνά αντιφατικές, αντιδράσεις από τους εμπλεκόμενους στον σχεδιασμό και τις τοπικές κοινωνίες.

Εν τέλει ωστόσο, πόσο εύκολα θα μπορούσε ένας τέτοιος στόχος να γίνει πράξη σε νησιωτικές χώρες με έντονο πολυνησιακό χαρακτήρα, όπως στην περίπτωση της Ελλάδας; Ποιοι είναι εκείνοι οι μηχανισμοί που, σε συνθήκες εδαφικού κατακερματισμού, θα μπορούσαν να αποτρέψουν την εγκατάλειψη των πιο μικρών νησιών και να επιτρέψουν τη μετεξέλιξή τους από «δορυφόρους» μεγαλύτερων νησιών σε ισχυρούς «κόμβους» βιώσιμων νησιωτικών ενοτήτων; Πρόκειται για ερωτήματα που απασχολούν, προβληματίζουν και διχάζουν σε συνθήκες διαπιστωμένης απουσίας μιας ολοκληρωμένης εθνικής νησιωτικής πολιτικής και ενός διατυπωμένου πλαισίου για τον σχεδιασμό νησιωτικών περιοχών σε επίπεδο ΕΕ.

Παρακολουθώντας τη μετεξέλιξη των χαρακτηριστικών και ιδιαιτεροτήτων του ελληνικού νησιωτικού φαινομένου σε μια προσπάθεια κατανόησης της πολλαπλότητας και πολυσυνθετότητάς του, καθίσταται σαφές ότι η επιτυχής ένταξη των μικρών νησιών σε δυναμικές νησιωτικές ενότητες (δικτυακής δομής) προϋποθέτει την άρτια γνώση των προβλημάτων και προοπτικών των εύθραυστων αυτών τόπων. Και σε αυτό ακριβώς το σημείο είναι που εντοπίζεται το πρόβλημα. Στην Ελλάδα δεν έχει υπάρξει έως σήμερα σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού μια οργανωμένη μεθοδολογία για την πολυδιάστατη εκτίμηση της δυναμικής των νησιών και τον προσδιορισμό της ακτίνας επιρροής ή/και εξάρτησής τους από άλλα ισχυρά οικιστικά δίκτυα του νησιωτικού αλλά και του ηπειρωτικών χώρου. Έτσι, χάνονται ευκαιρίες για τη βέλτιστη δυνατή αξιοποίηση των νησιών, ειδικά των πιο μικρών και απομακρυσμένων ή ακριτικών.

Στη σύγχρονη συγκυρία δικτυακής οργάνωσης, η υιοθέτηση ενός πολυκεντρικού προτύπου χωρικής οργάνωσης σε εθνικό επίπεδο αποκτά νέα βαρύτητα στο πλαίσιο της αναπτυξιακής πολιτικής. Υπό αυτές τις συνθήκες, σε νησιωτικές χώρες όπως είναι η Ελλάδα, η επαναφορά της νησιωτικής ανάπτυξης στον δημόσιο διάλογο και η άμεση επανεκκίνηση της συζήτησης για τον ρόλο των μικρών νησιών στην αναπτυξιακή πολιτική έχει ξεχωριστή κρισιμότητα, ειδικά στη σύγχρονη συγκυρία εφαρμογής του ΘΧΣ.

Αποδεχόμενοι ότι η δυναμική των νησιών δεν συνδέεται πάντα με το μέγεθος (έκταση, πληθυσμός), τη θέση τους στη διοικητική ιεραρχία ή οικονομικούς δείκτες όπως το ΑΕΠ, έχει σημασία η ανάδειξη και άλλων, εξίσου σημαντικών κριτηρίων (γεωγραφικών, γεωπολιτικών, χωρολειτουργικών, περιβαλλοντικών και κοινωνικο-οικονομικών), μέσα από τα οποία θα μπορούσαν να προκύψουν νέοι δείκτες για την εκτίμηση και

τη μέτρηση της αναπτυξιακής τους δυναμικής και της κεντρικότητάς τους στο εθνικό και διεθνές αστικό σύστημα (δηλ. δείκτες απλής ή/και σύνθετης μορφής, με ποσοτικό και ποιοτικό χαρακτήρα).

Σε αυτό το πλαίσιο προβληματισμού, υποστηρίζεται πως μόνο μέσα από μια πολυσύνθετη προσέγγιση προς την κατεύθυνση που αναπτύχθηκε παραπάνω θα μπορούσε να καταστεί δυνατή μια πιο ολοκληρωμένη παρακολούθηση και εκτίμηση του ελληνικού «νησιωτικού φαινομένου». Εκείνο που λείπει από τη μελέτη των νησιών (ανεξαρτήτως μεγέθους ή αν ανήκουν σε νησιωτικές ή ηπειρωτικές περιφέρειες) είναι η ύπαρξη μιας βάσης δεδομένων, οργανωμένης σε θεματικές, η οποία να επιτρέπει αφενός τη διαρκή ενημέρωση των στοιχείων της και αφετέρου την πολυσυνθετική συσχέτισή τους. Προφανώς, δεν μιλάμε για έναν απλό πίνακα παράθεσης πληροφοριών, αλλά για μια πολυπαραγοντικού χαρακτήρα «δεξαμενή» κριτηρίων, η οποία θα βοηθά στην εξαγωγή συμπερασμάτων για το επίπεδο ανάπτυξης των νησιών και το είδος των κινδύνων και προκλήσεων που αντιμετωπίζουν σε κάθε χρονική συγκυρία. Υπό αυτή την έννοια, αυτή η «δεξαμενή» θα μπορούσε να αξιοποιηθεί για: α) την εκτίμηση της υφιστάμενης δυναμικής των (μικρών) νησιών και των τάσεων μετεξέλιξής της, β) την ανάδειξη και την ιεράρχηση των τοπικών αναγκών και προτεραιοτήτων και γ) την τυπολογική ταξινόμηση των (μικρών) νησιών και τον προσδιορισμό του είδους και της βαρύτητας των λειτουργικών τους δικτυώσεων μεταξύ τους αλλά και με τον ηπειρωτικό χώρο. Έτσι, θα μπορούσε να λειτουργήσει ως εργαλείο άσκησης πολιτικής για τον ελληνικό νησιωτικό χώρο στο πλαίσιο τριών κύριων αρχών: α) της αρχής για ισότιμη συνεκτίμηση δυναμικών αλλά και λιγότερο δυναμικών νησιών, με έντονη όμως συγκέντρωση συγκριτικών πλεονεκτημάτων, β) της αρχής για τη διασφάλιση των αναγκαίων συσχετισμών μεταξύ ηπειρωτικών και νησιωτικών περιοχών και γ) της αρχής για την καθιέρωση άρρηκτης, διαρκούς συσχέτισης εδαφικού και θαλάσσιου σχεδιασμού και τομεακών πολιτικών (Theodora, 2019· 2020a· 2020b· 2022b).

Προς αυτή την κατεύθυνση επιδιώκει να συμβάλλει η επιχειρούμενη έρευνα μέσα από τον προσδιορισμό ισχυρών περιφερειακών κριτηρίων, τα οποία θα μπορούσαν να ενταχθούν σε αυτή την πολυδιάστατη «δεξαμενή» και να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο της προτεινόμενης μεθοδολογίας για: α) τον εντοπισμό των μικρών νησιών και την κατανόηση των αναπτυξιακών τους προοπτικών, β) τη χαρτογράφηση του άμεσου και ευρύτερου χώρου εντός του οποίου τα μικρά νησιά αλληλεπιδρούν [δηλ. ελληνικός θαλάσσιος χώρος, (δια)περιφερειακές χωρικές ενότητες, ζώνες έξι/δώδεκα ναυτικών μιλίων] και γ) την τυπολογική ταξινόμησή τους με στόχο την ανάδειξη εκείνων των νησιών που θα μπορούσαν να αναλάβουν ρόλο κλειδί στη συγκρότηση ισχυρών νησιωτικών συσχετισμών–πόλων. Σημειώνεται ότι τα κριτήρια και τα μεθοδολογικά βήματα που ακολουθούνται στην περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου είναι ίδια με εκείνα της πρώτης εφαρμογής της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης, δηλ. στην περίπτωση του συνόλου των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) της χώρας (κεφ. 10).

Η συμβολή της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης στην περίπτωση της ειδικής κατηγορίας του νησιωτικού χώρου θεωρείται εξίσου σημαντική. Η ευρύτητα της λογικής που διέπει την προτεινόμενη μεθοδολογία για τον ορισμό των κριτηρίων και τη χρήση τους στη διαδικασία εντοπισμού, χαρτογράφησης και τυπολογικής ταξινόμησης των μικρών νησιών επιτρέπει την εφαρμογή της σε όλα τα χωρικά επίπεδα των νησιωτικών περιοχών (δηλ. εθνικό, δια/ενδοπεριφερειακό, τοπικό) χωρίς να στερεί τη δυνατότητα αξιοποίησής της και σε άλλες ειδικές κατηγορίες χώρου (π.χ. παράκτιες, ορεινές κ.ά.), εφόσον προηγηθούν οι απαραίτητες, κάθε φορά, αλλαγές και προσαρμογές (π.χ. εμπλουτισμός στοιχείων ή προτεραιοποίηση στοιχείων ανάλογα με τα χαρακτηριστικά/ιδιαιτερότητες των περιπτώσεων και τη χρονική συγκυρία).

Έτσι, με χωρικό επίπεδο αναφοράς τον ελληνικό θαλάσσιο χώρο, το ενδιαφέρον εστιάζεται στα πιο μικρά νησιά, με έμφαση στα ακριτικά νησιά του Αιγαίου. Η επιλογή δεν έγινε τυχαία. Οι ακριτικές περιοχές του Αιγαίου αποτελούν ένα εξαιρετικά εύθραυστο περιβάλλον, οι ιδιαιτερότητες του οποίου επαληθεύουν την ανάγκη ορισμού προτεραιοτήτων και την κρισιμότητα ύπαρξης ειδικών στρατηγικών στήριξης σε επίπεδο εθνικής νησιωτικής πολιτικής. Κύριες αιτίες αποτελούν: α) η γεωπολιτική βαρύτητα των νησιών, β) ο έντονα κατακερματισμένος χαρακτήρας των νησιωτικών περιφερειών/περιοχών με την τεράστια ποικιλομορφία νησιών και νησιωτικών συμπλεγμάτων, όπου συναντώνται όλοι οι τύποι των νησιωτικών οικονομιών, γ) η απίστευτη συγκέντρωση μικρών νησιών χαμηλής πυκνότητας με εξαιρετική φυσική-πολιτιστική αξία, όπου επικρατούν τάσεις διαρκούς και σταθερής μείωσης του μόνιμου πληθυσμού και εντεινόμενης τουριστικοποίησης, και δ) η συνύπαρξη νησιών που λειτουργούν είτε αυτόνομα, είτε δορυφορικά σε όμορα, είτε ενσωματωμένα σε ευρύτερα νησιωτικά δίκτυα, είτε αναπτύσσουν σχέσεις με γειτονικές χώρες συχνά

ισχυρότερες από αυτές που αναπτύσσουν με τις ηπειρωτικές περιοχές της Ελλάδας. Σημειώνεται ότι στο πλαίσιο της έρευνας γίνονται οι εξής παραδοχές:

1. Δεδομένης της απουσίας ενός επίσημου ορισμού για τα μικρά νησιά, επιλέγονται εκείνα με έκταση <96 km² και μόνιμο πληθυσμό κυρίως <2.000 κατοίκους (δηλ. με πυκνότητα <20 κάτοικοι/km²).
2. Ακριτικά νησιά θεωρούνται εκείνα που συνορεύουν με άλλη χώρα τουλάχιστον από τη μία πλευρά τους.
3. Η χαρτογραφική απεικόνιση των μικρών νησιών πραγματοποιείται σε εθνικό επίπεδο, προκειμένου να διασφαλιστεί η παρακολούθηση των αναπτυξιακών τους προοπτικών σε άρρηκτη συσχέτιση με το άμεσο και ευρύτερο περιβάλλον τους· ειδικά σε ό,τι αφορά τις θεματικές των χαρτών, εκείνες βρίσκονται σε συμφωνία με τα προτεινόμενα κριτήρια αξιολόγησης. Έμφαση δίνεται στα κριτήρια τόπου, φύσης- πλουτισμού, πληθυσμού, τοπικής οικονομίας και τομέων παραγωγής (τουρισμός) και προσβασιμότητας–δικτύωσης.
4. Ο εντοπισμός των εν δυνάμει ισχυρών «βιώσιμων νησιωτικών ενοτήτων» επιχειρείται πιλοτικά στην ακριτική περιοχή του Αιγαίου (στα σύνορα με Τουρκία) και συγκεκριμένα στα μικρά ακριτικά νησιά των νησιωτικών περιφερειών του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (δηλ. σύμπλεγμα Δωδεκανήσων).
5. Για τη σύνταξη των πινάκων και των χαρτών χρησιμοποιήθηκαν επίσημα στοιχεία εθνικών, ευρωπαϊκών και διεθνών φορέων και οργανισμών.

11.3.2 Κριτήρια, μεθοδολογία και βασικά στάδια προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης

Υπό συνθήκες απουσίας ενός αξιόπιστου συστήματος για την εκτίμηση και τυπολογική ταξινόμηση των νησιωτικών περιοχών σε εθνικό επίπεδο, στην παρούσα φάση επιδιώκεται η εισαγωγή μιας νέας προσέγγισης για την παρακολούθηση και αξιολόγηση της αναπτυξιακής δυναμικής των νησιών. Συγκεκριμένα, έμφαση δίνεται στη συσχέτιση ποσοτικών και ποιοτικών μεταβλητών στη βάση μιας πολυδιάστατης οπτικής η οποία στηρίζεται στη συνεκτίμηση κριτηρίων περιφερειακής εμβέλειας ικανών να αποτυπώσουν το είδος, το πλήθος αλλά και την ένταση των σχέσεων των νησιών τόσο μεταξύ τους, όσο και με ηπειρωτικές περιοχές της χώρας, σε μια προσπάθεια ανάδειξης της βιωσιμότητας και της εμβέλειας επιρροής των νησιωτικών κοινοτήτων.

Η πρόταση, η οποία έχει τη θεωρητική της βάση στις αντιλήψεις της πολυκεντρικής ανάπτυξης και δικτυακής χωρικής οργάνωσης, αποτελεί μια εξειδικευμένη επιστημονική προσέγγιση η οποία, χωρίς να καταργεί τα ποσοτικά δεδομένα ή την ποσοτική διάσταση των ποιοτικών μεταβλητών, τα αξιοποιεί σε επόμενη φάση, συμπληρώνοντας έτσι την εικόνα που έχει προκύψει από την εκτίμηση των ποιοτικών μεταβλητών και τον τρόπο με τον οποίο εκείνες συνδυάζονται/συσχετίζονται (κεφ. 2.2.2, 3.1, 9.1, 10 και 11.2). Η συγκεκριμένη πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί αποδεικνύει στην πράξη ότι όλο και περισσότερο οι «αναπτυξιακοί πόλοι» στον νησιωτικό χώρο λαμβάνουν τη μορφή «νησιωτικών συσχετισμών» (δίπολων, τρίπολων, πολύπολων) και πολύ λιγότερο αυτόνομων νησιών. Αυτή η τάση καθιστά αναγκαίο τον προσδιορισμό των «νησιών–κόμβων» και την ταυτόχρονη ανάδειξη των διασυνδέσεών τους (αξόνων–ροών). Ανάλογες διαπιστώσεις προέκυψαν από την πρώτη εφαρμογή της τυπολογικής ταξινόμησης στην περίπτωση των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών της χώρας (νυν ΠΕ) (1999-2003) (κεφ. 10). Στο σημείο αυτό, αν και ξεπερνά το πιλοτικό επίπεδο αναφοράς, σημειώνεται ότι, αν τα νησιά βρίσκονται σε σχετικά κοντινή απόσταση από τον ηπειρωτικό κορμό ή ο βαθμός δικτύωσής τους είναι σταθερός και έντονος στους «νησιωτικούς συχετισμούς», μπορούν να λάβουν μέρος και τμήματα του ηπειρωτικού οικιστικού δικτύου. Η συνθήκη αυτή παρουσιάζει ενδιαφέρον για περαιτέρω διερεύνηση ειδικά στην ελληνική περίπτωση, όπου σημαντικό πλήθος νησιών ακριτικών νησιών του Αιγαίου βρίσκονται σε έντονη σχέση με τη γειτονική Τουρκία. Σε αυτή την περίπτωση μιλάμε για «αστικούς συσχετισμούς» διακρατικού χαρακτήρα.

Ειδικότερα, για τη μεθοδολογία έρευνας εντοπισμού, χαρτογράφησης και τυπολογικής ταξινόμησης των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου, η οργάνωσή της στηρίζεται σε δύο διαδοχικές φάσεις. Στην πρώτη φάση οργανώνεται η «δεξαμενή κριτηρίων» με στόχο την αξιολόγηση της ανταγωνιστικότητας των νησιών

στον εθνικό και διεθνή χώρο και τον εντοπισμό των σχέσεων εξάρτησης και συνεργασίας μεταξύ των νησιών σε επίπεδο εξυπηρέτησης και ικανοποίησης τοπικών–περιφερειακών αναγκών (δηλ. δίκτυα μεταφορών, υποδομές/υπηρεσίες). Στη δεύτερη φάση, από τη «δεξαμενή κριτηρίων» που προέκυψε στην πρώτη φάση επιλέγονται τα κριτήρια που ταιριάζουν στην κλίμακα αλλά και στις ιδιαιτερότητες των μικρών ακριτικών νησιών και, ακολούθως, οργανώνεται η τυπολογική ταξινόμηση των νησιών. Πιο συγκεκριμένα, σημειώνονται τα εξής:

1. Για την εκτίμηση της δυναμικής και την τυπολογική ταξινόμηση των μικρών ακριτικών νησιών από τις επτά προτεινόμενες ενότητες κριτηρίων (κεφ. 10.1) επιλέγονται εκείνες οι υποενότητές τους που προσεγγίζουν καλύτερα τις ιδιαιτερότητες της ταυτότητας και της κλίμακάς τους. Έτσι, οι υποενότητες, κατά θεματική, είναι: (i) γεωγραφική θέση: διασυνοριακός χαρακτήρας (δηλ. απόσταση από γείτονα χώρα), (ii) τόπος: έκταση (km²), πλήθος οικισμών[2], πυκνότητα (κάτοικοι/km²), (iii) φύση–πολιτισμός: τόποι ιστορίας και μνήμης, φυσική και πολιτιστική κληρονομιά, περιοχές προστασίας, (iv) πληθυσμός: μόνιμος πληθυσμός[3] (1991, 2001, 2011), ποσοστιαία μεταβολή πληθυσμού (%), (v) τοπική οικονομία και τομείς παραγωγής: ποσοστιαία μεταβολή οικονομικής δραστηριότητας ανά τομέα (%) (2001-2011), ποσοστιαία μεταβολή κλινών (%) (2009-2019), (vi) προσβασιμότητα–δικτύωση: συνδυασμένος κόμβος (λιμάνι – αεροδρόμιο/ελικοδρόμιο) και (vii) υπηρεσίες/υποδομές υπερτοπικής εμβέλειας: σε τομείς διοίκησης (Δ), στρατού (Σ), υγείας (Υ), εκπαίδευσης (Ε), πολιτισμού (Π), άλλο (λ).
2. Η επιλογή των κριτηρίων δεν είναι τυχαία. Πρόκειται για χωρικά κριτήρια ικανά να συμβάλλουν στην εκτίμηση της ανταγωνιστικότητας των νησιών στον εθνικό και διεθνή χώρο, ειδικά αν αντιμετωπιστούν στη βάση συσχετισμένης παρακολούθησης. Έτσι, η γεωγραφική θέση [κριτήριο (i)] σε συνδυασμό με στοιχεία του τόπου [κριτήριο (ii)] αναδεικνύουν ιδιαιτερότητες σημαντικές για την πολιτικο-οικονομική βαρύτητα των νησιών. Το πληθυσμιακό μέγεθος [κριτήριο (iv)] αποτελεί ένδειξη για τη δυναμική των νησιών, ειδικά αν συσχετίζεται με τα στοιχεία του τόπου (όπως την έκταση και το πλήθος των οικισμών) [κριτήριο (ii)] και της τοπικής οικονομίας και τομέων παραγωγής [κριτήριο (v)]. Επίσης, κριτήριο για την αξιολόγησης της ανταγωνιστικότητας των νησιών αποτελεί η ύπαρξη ποιοτικών υπηρεσιών/υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας [κριτήριο (vii)], ειδικά στους τομείς της διοίκησης, της εκπαίδευσης, της υγείας και του πολιτισμού. Στην περίπτωση των μικρών νησιών, ειδική σημασία για την ισχυροποίηση της κεντρικότητάς τους παρουσιάζουν τα κριτήρια της φύσης–πολιτισμού [κριτήριο (iii)] και της προσβασιμότητας–δικτύωσης [κριτήριο (vi)]. Η διάκριση των προτεινόμενων επτά θεματικών σε υποενότητες στοχεύει στην ανάδειξη της ποιοτικής διαφοροποίησης των κριτηρίων και στην προβολή της ποσοτικής τους βαρύτητας. Για την επιλογή των προτεινόμενων κριτηρίων συνεκτιμήθηκε ιδιαίτερα η δυνατότητά τους να παράγουν δείκτες μέτρησης της *αστικής δυναμικής* μέσα από τον προσδιορισμό της *ακτίνας εμβέλειας* των υπό εξέταση περιπτώσεων (πόλεων/οικισμών και νησιών) (δηλ. απλούς ή σύνθετους, ποσοτικούς ή ποιοτικούς).
3. Η τυπολογική ταξινόμηση επιχειρείται μέσα από διαδοχική προσέγγιση τριών βασικών διαδικασιών διερεύνησης, τα αποτελέσματα των οποίων απεικονίζονται σε πίνακες ανά στάδιο προσέγγισης. Οι δύο πρώτες διαδικασίες αφορούν τη δημιουργία τριών πινάκων σε μορφή *λίστας ελέγχου* (*checklist*) με τα επιλεγμένα κριτήρια που υπάρχουν ή δεν υπάρχουν σε κάθε νησί, καθώς και με τον βαθμό έντασης που εκείνα συναντώνται. Συγκεκριμένα, προϊόν της πρώτης διαδικασίας αποτελούν δύο συνθετικοί πίνακες με δομή και περιεχόμενο που επιτρέπουν διαπιστώσεις για την κεντρικότητα και την υποδομή των υπό μελέτη μικρών νησιών. Στους δύο συγκεκριμένους πίνακες αποτυπώνονται εκείνα τα χαρακτηριστικά των νησιών που

[2] Οικισμός είναι ένα σύνολο οικοδομών που γειτονεύουν, των οποίων τα κτήρια δεν απέχουν μεταξύ τους περισσότερο από διακόσια (200) μέτρα αν δεν υπάρχει εγκεκριμένο σχέδιο πόλεως και μέχρι χίλια (1.000) μέτρα αν υπάρχει, και περιλαμβάνουν δέκα (10) τουλάχιστον κατοικίες νοικοκυριών ή μία συλλογική κατοικία ή κατοικίες νοικοκυριών και συλλογικές κατοικίες, στις οποίες μπορούν να κατοικήσουν κανονικά πενήντα (50) τουλάχιστον άτομα, ανεξαρτήτως αν αυτά κατοικούν όλο το έτος ή μία μόνο ορισμένη εποχή (ΕΛΣΤΑΤ).

[3] «Μόνιμος πληθυσμός» είναι ο αριθμός των ατόμων που έχουν τη συνήθη διαμονή τους σε κάθε περιφέρεια, νομό, δήμο/κοινότητα, δημοτικό/κοινοτικό διαμέρισμα και αυτοτελή οικισμό, και «πραγματικός πληθυσμός» είναι ο αριθμός των ατόμων που βρέθηκαν παρόντα κατά την ημέρα της απογραφής, σε κάθε περιφέρεια, νομό, δήμο/κοινότητα, δημοτικό/κοινοτικό διαμέρισμα και αυτοτελή οικισμό (ΕΛΣΤΑΤ).

μπορούν να λειτουργήσουν ως συγκριτικό πλεονέκτημα για την ένταξή τους σε ισχυρά νησιωτικά δίκτυα. Έτσι, στον πρώτο πίνακα συνδυάζονται κριτήρια: (i) γεωγραφικής θέσης, (ii) τόπου, (iii) φύσης–πολιτισμού και (vii) υπηρεσιών/υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας (Πίνακας 5) (**Εικόνα 11.2**), ενώ στον δεύτερο πίνακα αποτυπώνονται τα κριτήρια (v) τοπικής οικονομίας και τομέων παραγωγής και (vi) προσβασιμότητας–δικτύωσης (Πίνακας 6) (**Εικόνα 11.3**). Στους δύο πίνακες παρέχονται στοιχεία διοικητικής δομής, πληθυσμού, έκτασης, πυκνότητας (πληθυσμός/έκταση) και οικιστικής διάρθρωσης (πλήθος οικισμών). Το αποτέλεσμα της δεύτερης διαδικασίας είναι ο τρίτος πίνακας, ο οποίος είναι προϊόν της σύνθεσης των Πινάκων 5 και 6, όπου απεικονίζονται τα κριτήρια αξιολόγησης των νησιών ενταγμένα στις βασικές θεματικές ενότητες της γεωγραφικής θέσης, του τόπου, του πληθυσμού, της φύσης–πολιτισμού και των υποδομών περιφερειακής εμβέλειας (Πίνακας 7) (**Εικόνα 11.4**). Τέλος, η τρίτη διαδικασία, με αντικείμενο την τυπολόγηση των υπό μελέτη μικρών νησιών, πραγματοποιείται σε δύο φάσεις. Η πρώτη αφορά την Α΄ Αξιολόγηση, όπου γίνεται εκτίμηση των ποιοτικών κριτηρίων (Πίνακας 8α) (**Εικόνα 11.5**), ενώ η δεύτερη αφορά τη Β΄ Αξιολόγηση, όπου γίνεται συνεκτίμηση και της ποσοτικής διαφοροποίησης των ποιοτικών κριτηρίων (Πίνακας 8β) (**Εικόνα 11.5**). Η δεύτερη φάση ολοκληρώνεται με τη διατύπωση γενικών αρχών για τον εντοπισμό εν δυνάμει βιώσιμων νησιωτικών ενοτήτων στα ακριτικά τμήματα του Ανατολικού Αιγαίου. Η πρόταση μένει να επαναξιολογηθεί σε υποκείμενα χωρικά επίπεδα σε επόμενη φάση, δηλαδή σε γεωγραφικές κλίμακες όπου θα μπορούν να εκτιμηθούν με μεγαλύτερη ακρίβεια οι σχέσεις των νησιών και να οριοθετηθούν τα δίκτυα συνεργασίας μεταξύ τους (κεφ. 11.4).

4. Στους τρεις θεματικούς πίνακες των δύο πρώτων διαδικασιών διερεύνησης, για τη βέλτιστη παρακολούθηση και συσχέτιση των δεδομένων, τα νησιά παρουσιάζονται κατά περιφέρεια και περιφερειακή ενότητα (από βορρά προς νότο) και κατά τάξη μεγέθους, ξεκινώντας με τα μεγαλύτερα σε έκταση μικρά νησιά. Έτσι, στις κατηγορίες διακρίνονται τα κριτήρια της έκτασης (<24, 25-50, 50-96), του πληθυσμού (<500, 500-1.500, 1.500-3.500 και >3.500), της πυκνότητας (<20, 20-50, >50) και των υπηρεσιών-υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας (1-2, 3-4, >5). Επειδή είναι επιθυμητό ένα ικανό μέγεθος, αλλά κυρίως ενδιαφέρει η κομβικότητα των νησιών, η αξιολόγηση της πληροφορίας του Πίνακα 7 (**Εικόνα 11.4**) επιχειρείται σε δύο φάσεις. Στην πρώτη δίνεται έμφαση στην κεντρικότητα της θέσης. Έτσι, το ενδιαφέρον εστιάζεται στην ύπαρξη ή όχι των εξής υποενοτήτων ανά κατηγορία: (iii) φύσης–πολιτισμού (τόπος ιστορίας/μνήμης, νησί ναυτοσύνης, ποιότητα φυσικής-πολιτιστικής κληρονομιάς), (vi) προσβασιμότητας–-δικτύωσης [συνδυασμένος κόμβος (ΣΚ), σύνδεση με Τουρκία και νησί διοικητικής σχέσης (έδρα περιφερειακής ενότητας) την εβδομάδα] και (vii) υπηρεσιών-υποδομών υπερτοπικής βαρύτητας. Στη δεύτερη φάση ενδιαφέρει και το μέγεθος της κεντρικότητας της θέσης των νησιών. Γι’ αυτό, λαμβάνονται υπόψη οι υποομάδες (iv) του πληθυσμού (<500, 500-1.500, >1.500) και η ποσοτική διαφοροποίηση των κριτηρίων: (i) γεωγραφικής θέσης [απόσταση από Τουρκία: 1* (max), 2*, 3*(min)], (vi) προσβασιμότητας–δικτύωσης [δηλ. (ΣΚ), σύνδεση με Τουρκία και συχνότητα σύνδεσης με νησί διοικητικής σχέσης (έδρα ΠΕ): 1-2, 3-5, 6-7 την εβδομάδα)], καθώς και το πλήθος (vii) υπηρεσιών/υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας (δηλαδή: 1-2, 3-4, >5).

Ακολουθεί συνοπτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων της πολυδιάστατης προσέγγισης με τέτοιο τρόπο, ώστε να τροφοδοτήσει την προβληματική για την ανάδειξη «βιώσιμων νησιωτικών ενοτήτων», με τα μικρά ακριτικά νησιά να αναλαμβάνουν ρόλο–κλειδί ως δυναμικοί «κόμβοι» ισχυρών νησιωτικών συσχετισμών (κεφ. 11.4).

11.4 Συμπεράσματα τυπολογικής ταξινόμησης μικρών ακριτικών νησιών στο Αιγαίο

Από την αξιολόγηση των μικρών ακριτικών νησιών προέκυψε μια πρώτη εικόνα για την αναπτυξιακή τους δυναμική και τις προοπτικές τους, η οποία, εν συνεχεία, εμπλουτίστηκε από την τυπολογική ταξινόμησή τους. Αναδείχθηκαν, έτσι, τα νησιά που σύμφωνα με τα προτεινόμενα κριτήρια [(i)-(vii)] θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως ισχυροί «κόμβοι» στις εν δυνάμει νησιωτικές ενότητες. Για την αναπτυξιακή εικόνα των μικρών ακριτικών νησιών, όπως αναδεικνύεται από τους Πίνακες 5, 6 και 7 (**Εικόνες 11.2**, **11.3** και **11.4**), σημειώνονται, κατά κριτήριο, τα εξής:

(i) **γεωγραφική θέση**: Όλα τα νησιά είναι ακριτικά. Ορισμένα όμως, λόγω θέσης, είναι πιο ακριτικά (μεγάλη απόσταση από Ελλάδα, μικρή από Τουρκία) ή πιο απομονωμένα [γεωγραφική ή πραγματική απόσταση (δίκτυα και συχνότητα σύνδεσης με όμορα νησιά)]. Έτσι, προκύπτουν ζητήματα ασφάλειας, προτεραιοτήτων κάλυψης τοπικών αναγκών και αναπτυξιακών προοπτικών. Σε δυσμενέστερη θέση βρίσκονται ο Άγ. Ευστράτιος, τα Ψαρά, το Αγαθονήσι και οι Λειψοί, ενώ σε πιο ευνοϊκή είναι η Λέρος (Κάλυμνος), η Χάλκη και η Σύμη (Ρόδος) και οι Οινούσσες (Χίος). Η Πάτμος και η Μεγίστη, παρά τη γεωγραφική τους απόσταση από νησιά με έντονη αναπτυξιακή δυναμική και από τον ηπειρωτικό κορμό της χώρας, δεν θεωρούνται απομονωμένα, λόγω της καλής τους δικτύωσης (διαθέτουν αεροδρόμιο).

(ii) **τόπος**: Το 71,42% των μικρών νησιών έχει έκταση <50 km². Τα πιο ακριτικά μικρά νησιά είναι οι Οινούσσες (τέταρτο μικρότερο: 18km²), το Αγαθονήσι (δεύτερο μικρότερο: 14km²), η Νίσυρος, καθώς και η Μεγίστη (πρώτο μικρότερο: 12km²). Τα μεγαλύτερα σε έκταση νησιά είναι η Λέρος και η Κάσος, τα οποία είναι και κόμβοι συνδυασμένων μεταφορών. Ταυτόχρονα, όμως, στα δύο αυτά νησιά διαπιστώνονται αρνητικές τιμές στην ποσοστιαία μεταβολή (%) του πρωτογενούς τομέα και θετικές στον τριτογενή.

(iii) **φύση–πολιτισμός**: Όλα τα νησιά διαθέτουν πλούσια φυσική και πολιτιστική κληρονομιά και μοναδικά τοπία σε στεριά και σε θάλασσα (ενάλια αρχαιολογία, υποθαλάσσια σπήλαια, ναυάγια κ.ά.) και ανήκουν στο δίκτυο των προστατευόμενων περιοχών Natura. Τα Ψαρά, η Κάσος και οι Οινούσες ανήκουν στην κατηγορία των **ναυτότοπων – νησιών ναυτοσύνης**[4], με τα δύο πρώτα να αποτελούν ιστορικούς–ηρωικούς τόπους. Στα νησιά μνήμης ανήκει και ο Άγ. Ευστράτιος (νησί εξορίας), ενώ στα νησιά λατρείας και θρησκευτικού χαρακτήρα ξεχωριστή θέση έχει η Πάτμος.

(iv) **πληθυσμός**: Η Λέρος είναι, με διαφορά, το μεγαλύτερο σε πληθυσμό νησί από τα δεκατέσσερα (14) νησιά του δείγματος. Ακολουθούν οι μικρότερης έκτασης Πάτμος και Σύμη. Η πλειονότητα των νησιών (78,57%) έχει πληθυσμό <1.500 κατοίκους. Πληθυσμό <500 κατοίκους έχουν ο Άγ. Ευστράτιος, τα Ψαρά, το Αγαθονήσι, η Χάλκη και η Μεγίστη. Μεταξύ 2001-2011, στα περισσότερα νησιά διαπιστώνεται αύξηση του μόνιμου πληθυσμού, με τη σημαντικότερη να εντοπίζεται στη Χάλκη (62%) και στη Νίσυρο (50%). Την ίδια περίοδο, μείωση πληθυσμού διαπιστώνεται σε πέντε μικρά νησιά: στην πρώτη θέση βρίσκεται ο Άγ. Ευστράτιος (-12%), και ακολουθούν τα Ψαρά (-4%), οι Οινούσσες (-3%), η Λέρος (-3%) και οι Φούρνοι (-2%). Ενδιαφέρον έχουν οι περιπτώσεις του Αγ. Ευστρατίου και των Οινουσσών που, παρά τη μείωση κατά τη δεκαετία 2001-2011, την αμέσως προηγούμενη περίοδο (1991-2001) είχαν σημειώσει σημαντική αύξηση στον μόνιμο πληθυσμό τους κατά 22% και 40% αντίστοιχα. Σε μια προσπάθεια εκτίμησης των πληθυσμιακών αλλαγών μεταξύ 1991-2011, διαπιστώνεται αύξηση πληθυσμού στα νησιά Τήλος (180%) και Μεγίστη (106%), και ακολουθούν το Αγαθονήσι (58%), οι Οινούσσες (35%) και οι Λειψοί (32%). Την ίδια περίοδο, μείωση σε μόνιμους κατοίκους διαπιστώνεται στη Χάλκη (-11%), στην Κάσο (-5%), στα Ψαρά (-3%) και στη Λέρο (-2%). Το 85,71% των νησιών ισοκατανέμεται στις κατηγορίες χαμηλής (<20 κάτ./km²) και μεσαίας πυκνότητας (20-50 κάτ./km²). Τη μεγαλύτερη πυκνότητα εμφανίζουν η Λέρος (105,56 κάτ./km²), η Πάτμος (67,71 κάτ./km²), οι Λειψοί (46,47 κάτ./km²), οι Οινούσσες (45,89 κάτ./km²), η Μεγίστη (41,0 κάτ./km²), η Σύμη (39,84 κάτ./km²) και οι Φούρνοι (31,71 κάτ./km²). Προβλήματα πυκνότητας αντιμετωπίζουν

[4]Νησιά ναυτοσύνης ή Ναυτότοποι: πρόκειται για νησιά που διαθέτουν σημαντική ναυτική ιστορία και έντονο προσανατολισμό στη ναυτιλία και σε τομείς ναυπηγοεπισκευής. Στην Ελλάδα από τα δέκα νησιά της συγκεκριμένης κατηγορίας, τα μισά είναι μικρά νησιά (<96 Km²) (Εγκυκλοπαίδεια ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας).

όχι μόνο τα μεγαλύτερα σε έκταση και πληθυσμό μικρά νησιά (Λέρος), αλλά και τα μικρά νησιά μεσαίας κατηγορίας (25-50 km²) με πληθυσμό 500-1.500 κατοίκους (Φούρνοι, Νίσυρος), 1.500-3.500 κατοίκους (Πάτμος), καθώς και τα πιο μικρά νησιά (<24 km²) με πληθυσμό 500-1.500 κατοίκους (Οινούσσες και Λειψοί) ή και τα ακόμα μικρότερα με πληθυσμό <500 κατοίκους (Μεγίστη). Στην κατηγορία των πολύ μικρών νησιών χαμηλής πυκνότητας (<24 km², <500 κατοίκους) ανήκει το Αγαθονήσι, ενώ στα νησιά χαμηλής πυκνότητας (25-50 km² και 500-1.000 κατοίκους) ανήκουν η Τήλος και η Κάσος.

(v) **τοπική οικονομία και τομείς παραγωγής**: Τα μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας (>50%) κατά την περίοδο 2001-2011 συναντώνται σε Χάλκη, Ψαρά, Λέρο, Άγ. Ευστράτιο, Κάσο και Αγαθονήσι, ενώ εξαίρεση αποτελούν οι Οινούσες με 60% μείωση ανεργίας. Η μεγαλύτερη ποσοστιαία μείωση (%) στον πρωτογενή τομέα σημειώνεται στους Φούρνους, στον Άγ. Ευστράτιο και στην Πάτμο, ενώ η μεγαλύτερη ποσοστιαία (%) αύξηση σε Μεγίστη και Νίσυρο. Θετική ποσοστιαία αύξηση (+%) στον δευτερογενή τομέα έχουν οι Οινούσσες και η Μεγίστη, ενώ αρνητική (-%) τα Ψαρά και η Τήλος. Θετική ποσοστιαία μεταβολή (+%) στον τριτογενή τομέα παρουσιάζουν το Αγαθονήσι, οι Λειψοί, τα Ψαρά, η Σύμη και η Κάσος. Ειδικότερα στον τομέα τουρισμού (με δείκτη αξιολόγησης την ποσοστιαία μεταβολή κλινών 2009-2019), τη μεγαλύτερη θετική μεταβολή παρουσιάζουν τα Ψαρά (46%), η Τήλος (37%), η Χάλκη (16%) και η Μεγίστη (9%), ενώ τη μεγαλύτερη αρνητική η Κάσος (-27%) και οι Λειψοί (-6%).

(vi) **προσβασιμότητα–δικτύωση**: Συνδυασμένοι κόμβοι μεταφορών (ΣΚ) είναι η Λέρος, η Κάσος και η Μεγίστη, γιατί διαθέτουν αεροδρόμιο, και οι Οινούσσες με ελικοδρόμιο. Τα δύο πρώτα νησιά ανήκουν στην κατηγορία των μεγαλύτερων μικρών νησιών σε έκταση, ενώ τα επόμενα δύο στην κατηγορία των μικρότερων (<24 km²). Η Κάσος (μικρό νησί χαμηλής πυκνότητας) έχει τη συντομότερη διάρκεια πτήσης (με Κάρπαθο). Τα πιο καλά δικτυωμένα μικρά νησιά με τα όμορα νησιά (έδρες ΠΕ όπου ανήκουν) είναι οι Οινούσσες (Χίος), η Λέρος και οι Λειψοί (Κάλυμνος), με καθημερινή σύνδεση. Ακολουθούν η Σύμη (Ρόδος) και ο Άγ. Ευστράτιος (Λήμνος) με 5-6 ημέρες/εβδομάδα, τα Ψαρά (Χίος), το Αγαθονήσι (Κάλυμνος), η Χάλκη και η Μεγίστη (Ρόδος) με 2 ημέρες/εβδομάδα, και οι Φούρνοι (Ικαρία) με 1 ημέρα/εβδομάδα. Σύνδεση με Τουρκία έχουν οι Οινούσσες, η Σύμη και η Μεγίστη (στοιχεία 2020). Για τη βέλτιστη εκτίμηση της δικτύωσης των νησιών θα μελετηθούν, σε επόμενη φάση, ανά νησί το είδος (απευθείας, ανταπόκριση), η χωρική εμβέλεια (τοπική, δια/ενδοπεριφερειακή, εθνική, διεθνής), η συχνότητα και η ποιότητα των συνδέσεων. Αυτοί οι δείκτες θεωρούνται ειδικής κρισιμότητας, γιατί συνδέονται άρρηκτα με την εποχικότητα και τον βαθμό της τουριστικοποίησης των μικρών ακριτικών νησιών.

(vii) **υπηρεσίες/υποδομές υπερτοπικής εμβέλειας**: Όλα τα νησιά έχουν δημαρχείο. Κανένα από τα δεκατέσσερα (14) νησιά δεν διαθέτει υποδομές υπερτοπικής εμβέλειας σε επίπεδο υγείας, ενώ υποδομές εκπαίδευσης υπερτοπικής εμβέλειας συγκεντρώνουν μόνο οι Οινούσσες (Σχολή Πλοιάρχων Εμπορικού Ναυτικού, Ναυτικό Λύκειο) και η Πάτμος (Πατμιάδα Εκκλησιαστική Σχολή). Η μεγαλύτερη συγκέντρωση υποδομών πολιτισμού (>5) υπερτοπικής εμβέλειας εντοπίζεται στα νησιά Οινούσες, Πάτμος, Λέρος και Κάσος, ενώ περιορισμένη είναι στα νησιά Άγ. Ευστράτιος, Φούρνοι, Αγαθονήσι και Λειψοί.

Σχετικά με την κεντρικότητα και τον βαθμό δικτύωσης των μικρών ακριτικών νησιών από την τυπολογική ταξινόμησή τους προέκυψαν δύο ιεραρχήσεις (Α΄ και Β΄). Με βάση την πρώτη προσέγγιση (Α΄ Αξιολόγηση), που στηρίζεται στην ποιοτική εκτίμηση των κριτηρίων, τα υπό μελέτη μικρά νησιά (από βορρά προς νότο) διακρίνονται σε: [Α-α] μικρά νησιά μείζονος σημασίας (Άγ. Ευστράτιος, Ψαρά, Οινούσσες, Πάτμος, Λέρος, Σύμη, και Μεγίστη), [Α-β] μικρά νησιά μεσαίας σημασίας (Νίσυρος, Χάλκη, και Κάσος) και [Α-γ] μικρά νησιά περιορισμένης σημασίας (Φούρνοι, Αγαθονήσι, Λειψοί, Τήλος). Η ιεράρχηση των μικρών νησιών της Α΄ αξιολόγησης αλλάζει κατά τη δεύτερη προσέγγιση (Β΄ Αξιολόγηση), όπου συνεκτιμώνται το κριτήριο (iv) πληθυσμός και η ποσοτική διάσταση των κριτηρίων: (v) τοπική οικονομία και τομείς παραγωγής, (vi) προσβασιμότητα–δικτύωση και (vii) υπηρεσίες/υποδομές υπερτοπικής εμβέλειας. Έτσι, από τη Β΄ αξιολόγηση προκύπτουν οι εξής τρεις κατηγορίες: [Β-α] μικρά νησιά εθνικής/διαπεριφερειακής εμβέλειας: Πάτμος, Λέρος, και Σύμη (>1.500 κάτοικοι, υποδομές >5), [Β-β] μικρά νησιά περιφερειακής εμβέλειας: Οινούσσες, Φούρνοι, Νίσυρος, Τήλος και Κάσος (500-1.500 κάτοικοι, υποδομές 3-4) και [Β-γ] μικρά νησιά τοπικής

εμβέλειας: Άγ. Ευστράτιος, Ψαρά, Αγαθονήσι, Λειψοί, Χάλκη, και Μεγίστη (<500 κάτοικοι, υποδομές 1-2) (**Εικόνα 11.5**).

Σε μια προσπάθεια συγκριτικής θεώρησης των αποτελεσμάτων των δύο τυπολογικών ιεραρχήσεων (Α΄ και Β΄) προκύπτει ότι η συνεκτίμηση του πληθυσμού [κριτήριο (iv)] μπορεί να επιφέρει αλλαγές στην κατάταξη. Έτσι, επιβεβαιώνεται η κυριαρχία των πιο μεγάλων μικρών νησιών. Ωστόσο, η δυναμική ενός νησιού δεν συνδέεται απαραίτητα με το μέγεθος του πληθυσμού ή της έκτασής του [βλ. Λέρος, Οινούσσες: (ΣΚ) και υποδομές >5)], αλλά περισσότερο με την πυκνότητα/συγκέντρωση υποδομών [βλ. Κάσος: (ΣΚ) και υποδομές >5 και Μεγίστη: (ΣΚ) και υποδομές >3)] σε συνδυασμό με την προσβασιμότητα–δικτύωση (Οινούσες, Μεγίστη: νησιά<24 km² και ΣΚ) και την ύπαρξη υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας [βλ. Λέρος (>5), Πάτμος (>5) και Οινούσσες (>5)]. Έτσι, η αξία της πρότασης αφορά πιο πολύ τα μικρά νησιά που ανήκουν στις μεσαίες και μικρές κατηγορίες έκτασης και πληθυσμού, για τα οποία προκύπτουν διαφορετικά αποτελέσματα για τη βαρύτητα και τη δυναμική τους, κυρίως εξαιτίας του πλούτου των στοιχείων φύσης–πολιτισμού που συγκεντρώνουν, της καλής προσβασιμότητας/δικτύωσης και της ύπαρξης υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας (Οινούσσες και Μεγίστη).

Συμπερασματικά, η έρευνα στο Αιγαίο έδειξε ότι υπάρχουν μικρά ακριτικά νησιά με δυναμική που, μέσα από την ενίσχυση της ήδη ισχυρής δικτύωσής τους με τα όμορα μεγαλύτερα ή/και τα μικρότερα νησιά της ευρύτερης περιοχής τους θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως «κόμβοι» ισχυρών νησιωτικών δικτύων, συμβάλλοντας στην άμβλυνση των διαπεριφερειακών ανισοτήτων και στην ισχυροποίηση της θέσης της χώρας στον διεθνή χάρτη. Τα νησιά αυτά (από βορρά προς νότο) είναι οι Οινούσσες, τα Ψαρά, η Πάτμος, η Λέρος, η Τήλος, η Σύμη και η Χάλκη. Τα εν λόγω νησιά θα μπορούσαν, με κατάλληλο αναπτυξιακό–χωρικό σχεδιασμό, να λειτουργήσουν υποστηρικτικά στη διαδικασία συγκρότησης νησιωτικών δικτύων, ικανών να αναλάβουν τον ρόλο νέων, ισχυρών βιώσιμων νησιωτικών πόλων υπερτοπικής-υπερεθνικής εμβέλειας. Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας, φαίνεται ότι τα «βιώσιμα νησιωτικά δίκτυα» που θα μπορούσαν να παίξουν τον ρόλο νέων ισχυρών «αναπτυξιακών πόλων» υπερτοπικής–υπερεθνικής εμβέλειας (από βορρά προς νότο) είναι τα ακόλουθα τρία: Χίος–Οινούσσες–Ψαρά, Πάτμος–Λέρος–Κάλυμνος–Κως και Ρόδος–Σύμη–Χάλκη–Τήλος. Για την προσδιορισμό του χαρακτήρα των τριών νησιωτικών πόλων και του ρόλου τους σε εθνικό/υπερεθνικό επίπεδο απαιτείται η συστηματική μελέτη των νησιωτικών δικτύων σε υποκείμενα επίπεδα σχεδιασμού (τοπικό/ενδοπεριφερειακό), προκειμένου να οργανωθεί η αναγκαία μεθοδολογία επιβεβαίωσης της οριοθέτησής τους και προσδιορισμού της ακτίνας επιρροής τους με τη βοήθεια ποσοτικών/ποιοτικών δεικτών. Προς αυτή την κατεύθυνση, σε εξέλιξη βρίσκεται σχετική έρευνα. Σε κάθε περίπτωση, η επιτυχής υλοποίηση ενός τέτοιου στόχου προϋποθέτει τη διατύπωση εθνικής νησιωτικής πολιτικής, στο πλαίσιο της οποίας θα αντιμετωπίζεται και ο ρόλος των μικρών νησιών στη συγκρότηση ανταγωνιστικών νησιωτικών δικτύων υπερτοπικής/υπερεθνικής εμβέλειας.

Πίνακας 5 : Συσχέτιση Κριτηρίων "Γεωγραφικής Θέσης" _ "Τόπου" _ "Φύσης – Πολιτισμού" και "Υπηρεσιών - Υποδομών Υπερτοπικής Εμβελείας" (2020)

	Μικρά Νησιά Ακριτικά	Έκταση	Πληθυσμός			Ρυθμός Μεταβολής Πληθυσμού			Τόπος		Φύση Πολιτισμός		Υπηρεσίες και Υποδομές Περιφερειακής Εμβέλειας					
		km²	1991	2001	2011	'91-'01	'01- '11	'91-'11	πυκνότητα 2011	πλήθος οικισμών	Φ	Π	Δ	Σ	Υ	Ε	Π	λ
	Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου																	
	Π.Ε. Λέσβου																	
1	Δ. Αγίου Ευστρατίου	42	251	307	270	22%	-12%	8%	6,42	3	Ε,Θ	-	-	#	-	-	-	-
	Π.Ε. Χίου																	
2	Δ. Ψαρών	45	472	478	458	1%	-4%	-3%	10,17	6	Ε,Θ	-	-	#	-	-	-	-
3	Δ. Οινουσσών	18	612	855	826	40%	-3%	35%	45,89	13	Ε,Θ	-	-	#	-	-	-	-
	Π.Ε. Σάμου																	
4	Δ. Φούρνων Κορσέων	46	1466	1487	1459	1%	-2%	0%	31,71	22	Ε,Θ	-	-	#	-	-	-	-
	Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου																	
	Π.Ε. Δωδεκανήσου																	
5	Δ. Λέρου	75	8062	8172	7917	1%	-3%	-2%	105,56	23	Ε,Θ	-	-	#	-	-	-	-
6	Δ. Κάσου	70	1142	1013	1084	-11%	7%	-5%	15,46	7	Ε,Θ	-	-	#	-	-	-	-
7	Δ. Σύμης	65	2397	2594	2590	8%	0%	8%	39,84	15	Ε,Θ	-	-	#	-	-	-	-
8	Δ. Τήλου	63	279	521	780	87%	50%	180%	12,38	5	Ε,Θ	-	-	#	-	-	-	-
9	Δ. Νισύρου	50	913	928	1008	2%	9%	10%	20,16	12	Ε,Θ	-	-	#	-	-	-	-
10	Δ. Πάτμου	45	2750	3053	3047	11%	0%	11%	67,71	14	Θ	-	-	#	-	-	-	-
11	Δ. Χάλκης	37	535	295	478	-45%	62%	-11%	12,92	7	Ε,Θ	-	-	#	-	-	-	-
12	Δ. Λειψών	17	598	687	790	15%	15%	32%	46,47	2	Ε,Θ	-	-	#	-	-	-	-
13	Δ. Αγαθονησίου	14	117	152	185	30%	22%	58%	13,21	6	Ε,Θ	-	-	#	-	-	-	-
14	Δ. Μεγίστης	12	259	403	492	69%	22%	106%	41,0	10	Ε	-	-	#	-	-	-	-

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Νησί Ναυτοσύνης

Πυκνότητα : κάτοικοι / km²
Οικισμός (ορισμός σύμφωνα με ΕΛΣΤΑΤ)

Δ	Διοίκηση (Δημαρχείο)
Σ	Σώμα Στρατού
Υ	Υγεία
Ε	Εκπαίδευση
Π	Πολιτισμός
λ	Λοιπές Υπηρεσίες / Υποδομές

Δεν υπάρχουν στοιχεία

Φ	Περιοχές Προστασίας Natura (Ε : Έδαφος και Θ : Θάλασσα)
Π	Πολιτιστική Κληρονομιά (υλική και άυλη)

Εικόνα 11.2 *Συσχέτιση κριτηρίων (i) γεωγραφικής θέσης, (ii) τόπου, φύσης–πολιτισμού και (vii) υπηρεσιών/υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας (2020). Πηγή: Theodora, 2019· 2020a· 2020b.*

Πίνακας 6 : Συσχέτιση Κριτηρίων "Τοπικής Οικονομίας και Τομέων Παραγωγής" και "Προσβασιμότητας – Δικτύωσης" (2020)

	Μικρά Νησιά Ακριτικά	Έκταση	Πληθυσμός & Ρυθμός Μεταβολής			Δίκτυα Μεταφορών		Μεγάλο Κοντινό Νησί	Μεταβολή Οικονομικής Δραστηριότητας (% μεταβολή 2001-2011)				Τουρισμός
		km²	2001	2011	'01-'11	Λ	Α / Ε	Διοίκηση Υπηρεσίες	Πρωτογενής	Δευτερογενής	Τριτογενής	Αναφ/τοι	Αριθμός κλινών % μεταβολή '09-'19
	Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου												
	Π.Ε. Λέσβου												
1	Δ. Αγίου Ευστρατίου	42	307	270	-12%	•		Λήμνος (5/7)	-46,94%	-35,00%	21,21%	60,00%	#
	Π.Ε. Χίου												
2	Δ. Ψαρών	45	478	458	-4%	•		Χίος (2/7)	14,29%	-53,57%	102,00%	70,59%	46%
3	Δ. Οινουσσών	18	855	826	-3%	•	(Ε)	Χίος (7/7)	4,00%	52,00%	31,36%	-65,22%	0%
	Π.Ε. Σάμου												
4	Δ. Φούρνων Κορσέων	46	1487	1459	-2%	•		Ικαρία (1/7)	-50,00%	-9,26%	31,09%	24,68%	0%
	Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου												
	Π.Ε. Δωδεκανήσου												
5	Δ. Λέρου	75	8172	7917	-3%	•	(Α)	Κάλυμνος (1/7)	-18,36%	1,58%	8,63%	69,96%	-6%
6	Δ. Κάσου	70	1013	1084	7%	•	(Α)	Κάρπαθος (3/7)	-26,79%	25,00%	62,86%	55,81%	-27%
7	Δ. Σύμης	65	2594	2590	0%	•		Ρόδος (6/7)	-27,87%	22,73%	84,38%	-13,73%	4%
8	Δ. Τήλου	63	521	780	50%	•		Ρόδος (1/7)	-10,34%	-29,23%	52,99%	-10,34%	37%
9	Δ. Νισύρου	50	928	1008	9%	•		Κω (#)	53,33%	16,67%	52,35%	26,67%	0%
10	Δ. Πάτμου	45	3053	3047	0%	•		Κάλυμνο (#)	-44,88%	-7,64%	30,32%	-32,18%	1%
11	Δ. Χάλκης	37	295	478	62%	•		Ρόδος (2/7)	-65,63%	58,33%	273,68%	514,29%	16%
12	Δ. Λειψών	17	687	790	15%	•		Κάλυμνο (7/7)	-9,76%	-10,94%	114,61%	38,46%	-6%
13	Δ. Αγαθονησίου	14	152	185	22%	•		Κάλυμνο (2/7)	-14,29%	-20,00%	258,33%	50,00%	#
14	Δ. Μεγίστης	12	403	492	22%	•	(Α)	Ρόδος (3/7)	250,00%	36,11%	14,29%	0,00%	9%

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Νησί Ναυτοσύνης

Λ Λιμάνι
Α Αεροδρόμιο
Ε Ελικοδρόμια
* Διεθνείς Διασυνδέσεις

Τουρισμός
Εκατοστιαία μεταβολή κλινών (2009-2019)

Δεν υπάρχουν στοιχεία

Εβδομαδιαία συχνότητα σύνδεσης με νησί διοικητικής εξάρτησης (ημέρες / εβδομάδα)

Εικόνα 11.3 *Συσχέτιση κριτηρίων (v) τοπικής οικονομίας και τομέων παραγωγής και (vi) προσβασιμότητας–δικτύωσης (2020). Πηγή: Theodora, 2019˙ 2020a˙ 2020b.*

Πίνακας 7 : Τυπολογικά κριτήρια αξιολόγησης των μικράν ακριτικών νησιών του Αιγαίου (2020)

	Μικρά Νησιά Ακριτικά	ΤΟΠΟΣ				ΠΛΥΘΥΣΜΟΣ											ΥΠΟΔΟΜΕΣ		
		Θέση	Έκταση km²			500 <	500 1500	1500 3500	3500 >	Πυκνότητα κάτοικοι / km²			ΣΚ	Φύση & Πολιτισμός		Περιφερειακές Υπηρεσίες			
		Δ/Ν	25<	25-50	50-96	Μόνιμοι κάτοικοι (χιλιάδες) _ 2011				< 20	20 50	50 >	Λ & Α	Φ	Π	1-2	3-4	> 5
	Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου																		
	Π.Ε. Λέσβου																		
1	Δ. Αγίου Ευστρατίου	1* (42,7)		•		•				•				•	•	•			
	Π.Ε. Χίου																		
2	Δ. Ψαρών	1* (34,5)		•		•				•				•	•			•	
3	Δ. Οινουσσών	3* (4,20)	•				•				•		•	•	•				•
	Π.Ε. Σάμου																		
4	Δ. Φούρνων Κορσέων	2*		•			•				•			•	•	•			
	Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου																		
	Π.Ε. Δωδεκανήσου																		
5	Δ. Λέρου	2*			•				•			•	•	•	•				•
6	Δ. Κάσου	1* (73,5)			•		•			•			•	•	•				•
7	Δ. Σύμης	3* (4,50)			•			•			•			•	•			•	
8	Δ. Τήλου	3* (8,70)			•		•			•				•	•			•	
9	Δ. Νισύρου	3* (7,00)		•			•				•			•	•			•	
10	Δ. Πάτμου	2*		•				•				•		•	•				•
11	Δ. Χάλκης	2*		•		•				•				•	•			•	
12	Δ. Λειψών	2*	•				•				•			•	•	•			
13	Δ. Αγαθονησίου	3* (6,6)	•			•				•				•	•	•			
14	Δ. Μεγίστης	3* (4,5)	•			•					•		•	•	•			•	

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Νησί Ναυτοσύνης

Γεωπολιτική Βαρύτητα

1*(max)
3* (min)
Ακρωτικός Χαρακτήρας (γεωγραφική απόσταση από Τουρκία, Nautical Miles)α

Προσβασιμότητα - Δικτύωση

ΣΚ Συνδυασμένος Κόμβος Μεταφορών (ΣΚ) (Λιμάνι (Λ) και Αεροδρόμιο (Α) ή Ελικοδρόμιο (Ε))

Εικόνα 11.4 *Προτεινόμενα τυπολογικά κριτήρια αξιολόγησης των μικρών ακριτικών νησιών των νησιωτικών περιφερειών Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (2020). Πηγή: Theodora, 2019˙ 2020a˙ 2020b.*

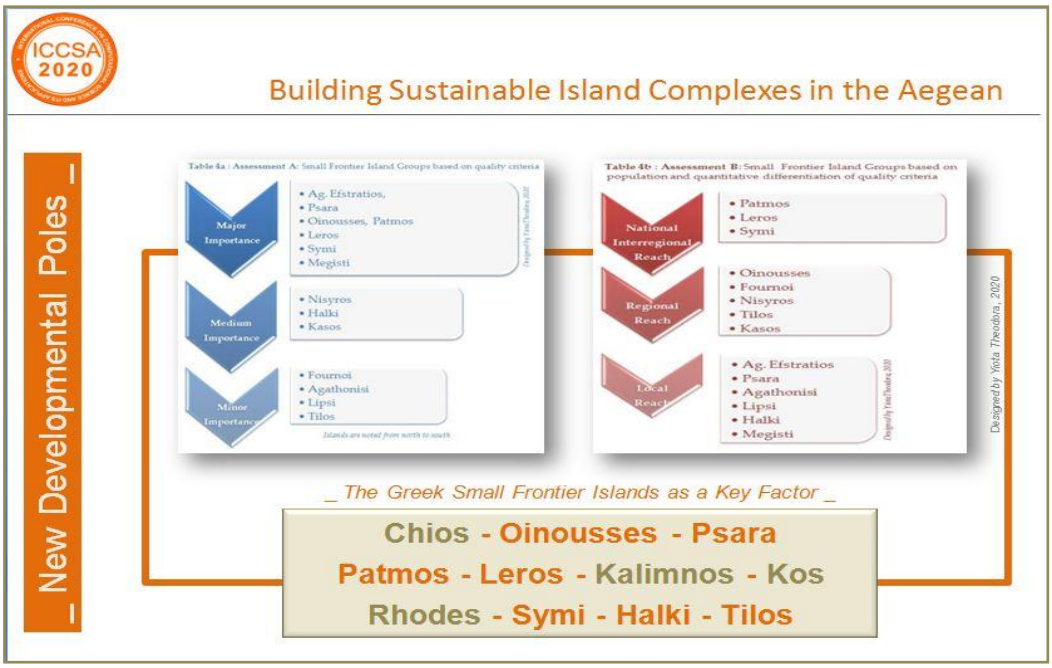

Εικόνα 11.5 *Τυπολογική ταξινόμηση των μικρών ακριτικών νησιών των νησιωτικών περιφερειών Βορείου και Νοτίου Αιγαίου και αναδυόμενοι δυναμικοί νησιωτικοί συσχετισμοί υπερτοπικής/υπερεθνικής εμβέλειας όπως προκύπτουν από τις αξιολογήσεις Α΄ και Β΄ (2020). Πηγή: Theodora, 2019· 2020a· 2020b.*

Αντί επιλόγου

Έχοντας ολοκληρώσει την παρουσίαση της εφαρμογής της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης στην περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου και των διαπιστώσεων που προκύπτουν από αυτή, στο επόμενο κεφάλαιο υποστηρίζεται η πρακτική αξία της πρότασης στη χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής και στη διαδικασία χωρικού σχεδιασμού σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού (κεφ. 12).

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Argyropoulos, V. & Stratigea, A. (2019) “Linking WWI and II underwater cultural heritage to sustainable development in the Mediterranean: an integrated participatory strategic planning approach”. In: *International Conference in Management of Accessible Underwater, Cultural and Natural Heritage Sites: “Dive in Blue Growth”. Athens, Greece*, 16-18 October.

Atkinson, R. (1999) “An urban policy for Europe”. *Nordregio*, 4.

Baraniuk, C. (2022) *The tiny islands leading the green transition.* BBC, 1 February. Available at: https://www.bbc.com/future/article/20220131-the-worlds-tiny-islands-inspiring-green-action

Batten, D. (1995) “Network cities: creative urban configurations for the 21st century”. *Urban Studies*, 32(2), 313-327.

Camagni, R. (2007) “Progress on an ex-ante assessment tool for territorial impact of EU policies: the TEQUILA model and beyond”. In: *Proceedings of the ESPON Seminar*. Evora, Portugal, 12-13 November.

Camhis, M. (2005) “European Union and cities: the urban dimension of Community policies”. In: Faculty of Architecture, National Technical University of Athens & Ministry of the Environment, Spatial Planning and Public Works. *Proceedings of the Conference Policy of sustainable urban development in Greece*, 17-23.

Camhis, M. & Coccossis, H. (1983) “Environment and tourism in island regions”. *Planning and Administration,* 10(1), 16-23.

Castells, M. (1989) *The informational city.* Oxford: Basil Blackwell.

Coccossis, H. (2003) "Sustainable development, landscape conservation and tourism in the small islands of Greece". In: M. Dieterich & J. van der Straaten (eds.), *Cultural landscapes and land uses.* Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 111-124.

Coccossis, H. (2018) "Tourism and islands". In European Commission-Directorate General for Maritime Affairs and Fisheries. *Workshop Maritime Spatial Planning for Islands.* Las Palmas de Grand Canarias, Spain, 11 September.

Coccossis, H. & Parpairis, A. (1993) "Environment and tourism issues: preservation of local identity and growth management". In: D. Konsola (ed.), *Culture, environment and regional development*. Athens: Regional Development Institute, 79-100.

Coke-Hamilton, P. (2020) *Impact of COVID-19 on tourism in small island developing states*. UNCTAD News, 24 April. Available at: https://unctad.org/news/impact-covid-19-tourism-small-island-developing-states

Couch, C., Fraser, C. & Percy, S. (2003) *Urban regeneration in Europe.* Oxford: Blackwell.

Council of the European Union (2006a) "Council Regulation (EC) No 247/2006 of 30 January 2006 laying down specific measures for agriculture in the outermost regions of the Union". *Official Journal of the European Union,* 14 February, L42, 1-19. Available at https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R0247

Council of the European Union (2006b) "Council Regulation (EC) No 1083/2006 of 11 July 2006 laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and repealing regulation (EE) No1260/1999". *Official Journal of the European Union,* 31 July, L210, 25-78. Available at: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:210:0025:0078:EN:PDF

Council of the European Union (2006c) "Council Regulation (EC) No 1405/2006 of 18 September 2006 laying down specific measures for agriculture in favour of the smaller Aegean islands and amending Regulation (EC) No 1782/2003". *Official Journal of the European Union,* 26 June, L265, 1-7. Available at https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R1405

Curtis, T., ed. (2011) *Islands as crossroads: sustaining cultural diversity in small island developing states*. Paris: UNESCO. Available at: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000190899

Depraetere, C. & Dahl, A.L. (2007) "Island locations and classifications". In: G. Baldacchino (ed.) *A world of islands: an island studies reader*. Charlottetown (CA): Island Studies Press.

Dommen, E. & Philippe, H.. eds. (1985) *States, microstates, and islands*. Kent Croom Helm Ltd. Pub.

Ellsmoor, J. (2019) *Small islands do matter, here is why!* Island Innovation, 17 December. Available at: https://islandinnovation.co/articles/small-islands-do-matter-here-is-why/

ENPI CBC MED, EU, Regione Autonoma della Sardegna (2014a) A selection of ENPI CBC MED Projects, "Mediterranean Stories. People cooperating across borders. Cultural Heritage and Sustainable Tourism". December 24-27.

Eskelinen, H. (1995) "Peripheries in a network economy". In: *Proceedings of the European Summer Institute in Regional Science: European Integration and Peripheral Areas.* Spetses Island, Greece, 10-14 July.

ESPON (2011) *Results related to specific types of regions: guidance to ESPON lead partners for P1 projects on the use of regional typologies within the ESPON 2013 Programme*. Version 8. Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/Guidance_on_regional_typologies-08-12-2011_1.pdf

ESPON (2013) The ESPON 2013 Programme: *the development of the islands: European islands and cohesion policy (EUROISLANDS).* Targeted analysis 2013/2/8, inception report version 06/05/09. Available at: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/inception_report_full_version.pdf

European Commission (2020) The EU blue economy report 2020. Luxembourg: Publications Office Of the European Union. Available at: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/83843365-c18d-11ea-b3a4-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-257506909

Florida, R. (2005) *Cities and the creative class.* London: Routledge.

Florida, R. (2014) *The rise of the creative class.* 10th rev. exp. ed. New York: Basic Books.

Freitas, T. (2010) *Environmental sustainability of EU islands*. Library of the European Parliament Briefing, 2010/06/07.

Gaetano, A. (2019) *Manifesto for European islands: a proposal from the nsular Regions Intergroup of the European Committee of Regions*. European Committee of the Regions.

Goldsmith, S., Giuliani, R. & Daley, R.M. (1999) *Entrepreneurial city.* New York: Manhattan Institute.

Goujon, M. & Razafindravaosolonirina, J. (2022) "A new classification of small island economies based on geography, demography and sovereignty". *Small States & Territories.* Available at: https://uca.hal.science/hal-03826752v1

Greenhill, L. (2018) *Maritime spatial planning for islands*. European Commission draft workshop briefing paper.

Hall, P. (2002) *Urban and regional planning*. 4th ed. New York: Routledge.

Hall, P., 2002, *Urban and Regional Planning*, 4th edition, New York: Routledge, pp.147-187.

IISD (International Institute for Sustainable Development) (2012) Small Islands, Large Oceans: Voices on the frontlines of climate change _ *Still only one earth : Lessons from 50 years of UN sustainable development policy*, https://www.iisd.org/articles/deep-dive/small-islands-large-oceans-voices-frontlines-climate-change (ανάρτηση 29.3.2021 _ ανάκτηση 1.5.2023)

IREA (International Renewable Energy Agency) (2017) *Finding a way to transform energy on islands*. IRENA, 13 January. Available at: https://www.irena.org/newsroom/articles/2017/Jan/Finding-a-Way-to-Transform-Energy-on-Islands

Islands Commission of the CPMR (2016) "The Final Declaration adopted by its members". In: *36th Annual General Meeting.* Rhodes, South Aegean, Greece, 19-20 May.

Koutsi, D. & Stratigea, A. (2019) "Unburying hidden land and maritime cultural potential of small islands in the Mediterranean for tracking heritage-led local development paths: case study Leros, Greece". *Heritage,* 2(1), 938-966. Available at: https://doi.org/10.3390/heritage2010062

Kristoffersen, N. (1997) "Climate change and small island states". *External Economic Relations Series*, W15. Luxembourg: European Parliament Directorate General for Research.

Kyvelou, S., Sinou, M. Baer, I. & Papadopoulos, T. (2012) "Developing a South-European eco-quarter design and assessment tool based on the concept of territorial capital, sustainable development". In: S. Curkovic (ed.) *Authoritative and leading edge content for environmental management.* London: IntechOpen Publications, 561-588.

Lambooy, G.J., & Moulaert, F. (1996) "The economic organization of cities: an institutional approach". *International Journal of Urban & Regional Research*, 20, 217-237.

Landry, C. (2006) *The art of city making.* London: Earthscan Publications.

Landry, C. (2008) *The creative city: a toolkit for urban innovators.* 2nd ed. London: Earthscan Publications.

Lavedan, P. (1952) Histoire de *l'urbanisme: époque contemporaine.* Paris: Henri Laurens Publications.

Library of the European Parliament (2010) "Environmental sustainability of EU islands". *Library Briefing*, 7.6.2010, 1-7,.

Lierop, C. (2020) *Towards a renewed territorial agenda for the EU*. In: EPRS/European Parliament Research Service, 31-March.

Lynch, K. (1981) *A theory of good city form.* Cambridge, Mass. & London: MIT Press.

Mahizhnan, A. (1999) "Smart cities: the Singapore case". *Cities*, 16(1), 13-18.

Mead, L. (2021) "Small islands, large oceans: voices on the frontlines of climate change". *IISD Earth Negotiation Bulletin*, 29 March. *Available at:* https://www.iisd.org/articles/deep-dive/small-islands-large-oceans-voices-frontlines-climate-change

Meddeb, R. (2020) *How can small islands reimagine tourism for a green recovery*. UNDP blog post. Available at: https://www.undp.org/content/undp/en/home/blog/2020/how-can-small-islands-reimagine-tourism-for-a-green-recovery.html

Nagy, G., (2001) "Knowledge-based development: opportunities for medium-sized cities in Hungary". *European Urban and Regional Studies*, 8(4), 329-339.

OECD (2001) *Territorial outlook.* Paris: OECD.

OECD (2020) *Regional policy for Greece* post 2020. Available at: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/cedf09a5-en.pdf?expires=1721597515&id=id&accname=guest&checksum=7455AA2D61F486B45712CAD03A677BCC

Parkinson, M. (2005) *Urban policy in Europe: where have we been and where are we going?* [draft] Prepared under NODE Project on European Metropolitan Governance for Austrian Federal Ministry of Education, Science and Culture.

Parkinson, M. & Bianchini, F. (1994) *Cultural policy and urban regeneration.* Manchester: University Press.

Roberts, P. (2000) "The evolution, definition and purpose of urban regeneration". In: P. Roberts & H. Sykes (eds.), *Urban regeneration: a handbook.* London: Sage, 17-19.

Sadat, N. (n.d.) *Small islands, rising seas.* Available at: https://www.un.org/en/chronicle/article/small-islands-rising-seas

Scholaert, F., Margaras, V., Pape, M., Wilson, A. & Kloecker, C.A. (2020) *The blue economy: overview and EU policy framework*. In-Depth Analysis. Brussels: EPRS..

Schönwandt, W. (2008) *Planning in crisis?: theoretical orientations for architecture and planning.* Aldershot: Ashgate.

SMILO Sustainable Islands (c2023) *Energy*. Available at: Available at: https://smilo-program.org/energy/

Steiner, A. (2014) "Help small island states win their battle against climate change". *The Guardian,* 29 August. Available at: https://www.theguardian.com/environment/2014/aug/29/small-island-states-climate-change-sea-level

Stratigea, A., Leka, A. & Nicolaides, C. (2017) "Small and medium-sized cities and insular communities in the Mediterranean: coping with sustainability challenges in the smart city context". In: A. Stratigea, E. Kyriakides & C. Nicolaides (eds.), "*Smart cities in the Mediterranean*". Cham: Springer, 3-29. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-319-54558-5_1

Tallon, A. (2013) *Urban regeneration in the UK.* 2nd ed. London: Routledge.

Talvitie, A. (2009) "Theory less planning". *Planning Theory*, 8(2), 166-190. Available at: https://doi.org/10.1177/1473095209102233

Territorial Agenda 2030 (2019) *A future for all places.* Draft version. Available at: www.territorialagenda.eu

Theodora, Y. (2004) "Social care and welfare services in Greece as they were organized in the last decade: an analysis of the demand and the needed provisions". In: Wharton School & School of Design – University of Pennsylvania (UPENN) *Summer School: "The Greek Economy, Business Opportunities, Health System & Culture"*. Athens, June 5-13.

Theodora, Y. (2008) "An approach to the effects of Greek regional universities on the development of the country regions". In: H. Coccossis & Y. Psycharis (eds.), *Regional analysis and policy: the Greek experience*. Heidelberg: Springer, 249-270. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-7908-2086-7_13

Theodora, Y. (2019) "Aegean Sea: challenges and dilemmas in management and planning for local development in fragmented insular regions". *Heritage,* 2(3), 1762-1784. Available at: https://doi.org/10.3390/heritage2030108

Theodora, Y. (2020a) "Cultural heritage as a means for local development in Mediterranean historic cities: the need for an urban policy". *Heritage,* 3(2), 152-175. Available at: https://doi.org/10.3390/heritage3020010

Theodora, Y. (2020b) "Tracing sustainable island complexes in response to insularity dilemmas: methodological considerations". In: O. Gervasi, B. Murgante, S. Misra, C. Garau, I. Blečić, D. Taniar, B.O. Apduhan, A.M.A.C. Rocha, E. Tarantino, C.M. Torre & Y. Karaca (eds.), *Computational Science and Its Applications – ICCSA 2020: 20th International Conference, Cagliari, Italy, July 1-4, 2020, Proceedings, Part VII*. Cham: Springer, 278-293. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-58820-5_22

Theodora, Y. (2020c) "Natural hazards: key concerns for setting up an effective disaster management plan in Greece". *Euro-Mediterranean Journal for Environmental Integration,* 5(38). Available at: https://doi.org/10.1007/s41207-020-00174-y

Theodora, Y. (2022a) "Landscape at risk: why planning matters". In: *National Symposium on the Implementation of the Council of Europe Landscape Convention in Greece.* Forum of the National Selections of the 6th Session of the Landscape Award of the Council of Europe, Round-Table: Landscape-based Public Policies, Co-organized by YPEN, European Landscape Convention and the Council of Europe. Trikala, Greece, April 6-8. Available at: https://www.coe.int/en/web/landscape/trikala-march-2022

Theodora, Y., ed. (2022b) *Regional Unit of Piraeus* [e-book]. Athens: National Technical University of Athens, School of Architecture, Department of Urban and Regional Planning, Spatial Planning and GIS Laboratory. Available at: https://service.eudoxus.gr/search/file/11/full-112690211.pdf

Theodora, Y. & Piperis, S. (2022a) "Marine renewable energy perspectives in the Mediterranean region: planning priorities in a climate neutrality era". *Ocean & Coastal Management*, 229(5), 106307. Available at: https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2022.106307

Theodora, Y. & Piperis, S. (2022b) "Small frontier islands in the clean energy transition era: emerging patterns and planning approaches". In: O. Gervasi, B. Murgante, S. Misra, A.M.A.C. Rocha, & C. Garau (eds.), *Computational Science and Its Applications – ICCSA 2022 Workshops: Malaga, Spain, July 4-7, 2022, Proceedings, Part III*. Cham: Springer, 639-656. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-031-10545-6_43

Theodora, Y. & Spanogianni, E. (2020) "Athens waterfront development: the public space as a means for sustainable regeneration". In: G.Passerini, & S. Ricci (eds.), *The sustainable city XIV*. Southampton: WIT Press, 219-231. Available at: https://doi.org/10.2495/sc200191

Theodora, Y. & Spanogianni, E. (2022) "Assessing coastal urban sprawl in the Athens' southern waterfront for reaching sustainability and resilience objectives". *Ocean and Coastal Management*, 222(6), 106090. Available at: https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2022.106090

Theodora, Y. & Stratigea, A. (2021) "Climate change and strategic adaptation planning in Mediterranean insular territories: gathering methodological insights from Greek experiences". In: O. Gervasi, B. Murgante, S. Misra, C. Garau, I. Blečić, D. Taniar, B.O. Apduhan, A.M.A.C. Rocha, E. Tarantino & C.M. Torre (eds.) *Computational science and its applications – ICCSA 2021: 21st International Conference, Cagliari, Italy, September 13-16, 2021: Proceedings, Part X*. Cham: Springer, 100-115. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-87016-4_8

UNESCO (2009) *Creative industries.* Paris: UNESCO.

United Nations Development Programme. (2017) *Small island nations at the frontline of climate action*. UNDP News, 18 September. Available at: https://web.archive.org/web/20180216225514/https://www.undp.org/content/undp/en/home/presscenter/pressreleases/2017/09/18/small-island-nations-at-the-frontline-of-climate-action-.html

United Nations University – World Institute for Development Economics Research (UNU/WIDER) (1995) *Small islands, big issues: crucial issues in the sustainable development of small developing islands*. Helsinki: UNU/WIDER.

Van Winden, W. & van den Berg, L. (2004) *Cities in the knowledge economy: new governance challenges.* Rotterdam: Euricur.

Ελληνόγλωσσα

Θεοδωρά, Γ. (2004) *Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη: διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης.* Διδακτορική διατριβή. ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

Θεοδωρά, Γ. (2006) «Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη: διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης». *Τόπος: Επιθεώρηση Χωρικής Ανάπτυξης, Σχεδιασμού και Περιβάλλοντος*, 26-27, 135-155.

Θεοδωρά, Γ. (2011) «Η γνώση ως παράμετρος στις θεωρίες ανάπτυξης του χώρου». Στο: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης (επιμ.), *Τόμος τιμητικός για τον Καθηγητή Παύλο Λουκάκη*. Αθήνα: Gutenberg, 241-285.

Θεοδωρά, Γ. (2014) «Οι χρήσεις γης ως έκφραση του αναπτυξιακού προτύπου στον χώρο: ζητήματα μεθοδολογικής θεώρησης για χωρική ανάπτυξη και ρύθμιση». Στο: Δ. Μέλισσας, (επιμ.), *Χρήσεις γης: ρύθμιση του χώρου για ανάπτυξη.* Αθήνα: ΕΜΠ-ΣΑΜ.

Θεοδωρά, Γ. (2015α) *Διερεύνηση και αξιολόγηση περιφερειακών κριτηρίων για την τυπολογική ταξινόμηση των αστικών κέντρων της Ελλάδας.* Μεταδιδακτορική έρευνα. ΕΠΙΠΑ, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Θεοδωρά, Γ. (2015β) «Σύγχρονη προβληματική για την ανάπτυξη των πόλεων σε παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης: τάσεις και προκλήσεις σε συνθήκες κοινωνικο-οικονομικής κρίσης». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *13ο Συνέδριο «Αυτοδιοίκηση και Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σύγχρονες Προκλήσεις»*. Αθήνα, 26-27 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2016β) «Δημιουργικότητα και ιστορικά κέντρα πόλεων: επιχειρώντας αστική ανάπτυξη μέσα από την στήριξη της παράδοσης και των επαγγελμάτων τέχνης». Στο: *6ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Η ανάδειξη της φυσιογνωμίας του τόπου».* Σύρος: Syros Institute, 54-63.

Θεοδωρά, Γ. (2013-σήμερα) *Εισηγήσεις σε θεματικές σύγχρονων θεωριών, πρακτικών και πολιτικών στα πεδία του χωρικού σχεδιασμού και της βιώσιμης ανάπτυξης* στο πλαίσιο του ΔΠΜΣ 'Πολεοδομία και Χωροταξία' του ΕΜΠ στα μαθήματα: «Προσεγγίσεις Χωρικής Ανάπτυξης και Σχεδιασμού. Ελλάδα και Ευρώπη» (χειμερινό εξάμηνο) και «Έξυπνες Βιώσιμες και Ανθεκτικές Πόλεις και Κοινότητες» (εαρινό εξάμηνο) [Συντονίστρια Καθηγήτρια].

Θεοδωρά, Γ. (2018α) *Θαλάσσιος χώρος, αστικό παράκτιο μέτωπο, πόλεις λιμάνια: συλλογή κειμένων για τον χωρικό σχεδιασμό.* Αθήνα: ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΣΠΕ. Διαθέσιμο στο: https://www.arch.ntua.gr/index.php/ekdoseis/thalassios-choros-_-paraktio-astiko-meto/

Θεοδωρά, Γ. (2018β) "Το ζήτημα της διδασκαλίας του "χωρικού σχεδιασμού" _ Σκέψεις για την αντιμετώπιση των σύγχρονων αναγκών και προκλήσεων "ανάπτυξης" του χώρου" στο_Θεοδωρά, Γ., (επιμ.) *Θαλάσσιος Χώρος _ Αστικό Παράκτιο Μέτωπο _ Πόλεις Λιμάνια*, Συλλογή Κειμένων για τον Χωρικό Σχεδιασμό, Ε.Μ.Π., εκδόσεις Ε.Μ.Π.-Σ.Α.Μ. -Σ.Π.Ε. [ISBN 978-618-80734-6-3 και ISBN (e-book) 978-618-80734-7-0]

Θεοδωρά, Γ. (2018γ) «Τόπος, πολιτισμός, τεχνολογία:. (προ)οπτικές στον χωρικό σχεδιασμό». Στο: *8ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Πολιτισμός και Ψηφιακή Τεχνολογία»*. Σύρος: Syros Institute, 101-114.

Θεοδωρά, Γ. (2018δ) «Η αναπτυξιακή δυναμική του ελληνικού οικιστικού δικτύου: προσεγγίσεις θεώρησης και αξιολόγησης στο πλαίσιο του "επίσημου σχεδιασμού"». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *16ο Επιστημονικό Συνέδριο «Στρατηγικές Τοπικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης: Σύγχρονες προκλήσεις»*. Αθήνα, 22-23 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2018ε) *Ελληνικό οικιστικό δίκτυο: προσεγγίζοντας την αναπτυξιακή του δυναμική.* Διάλεξη μαθήματος «Προσεγγίσεις χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού: Ελλάδα και Ευρώπη». ΕΜΠ, ΔΠΜΣ Πολεοδομία και Χωροταξία, 11 Ιανουαρίου.

Θεοδωρά, Γ. (2019) «"Τοπία φύσης και πολιτισμού στο Αιγαίο": από το περιθώριο στο επίκεντρο του σχεδιασμού ως αναπτυξιακός συντελεστής». Στο: *9ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: «Τοπίο: Φυσικές και Πολιτισμικές Προσλήψεις»*. Σύρος: Syros Institute, 129-144.

Θεοδωρά, Γ. (2022α) 'Ο σχεδιασμός του ελληνικού θαλάσσιου χώρου_ Προκλήσεις και Διλήμματα σε συνθήκες πολύπλευρης κρίσης, κλιματικής - ενεργειακής ουδετερότητας', *Ημερίδα Δημοσιότητας στο πλαίσιο της 86ης Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης με θέμα: 'ΘΑΛ -ΧΩΡ 2- Διασυνοριακή Συνεργασία για Εφαρμογή Θαλάσσιου Χωροταξικού Σχεδιασμού'*, Στρογγυλό Τραπέζι Ακαδημαϊκής και Επιστημονικής Κοινότητας, Αίθουσα 'Αιμίλιος Ριάδης'. 9.9.2022 [προσκεκλημένη ομιλήτρια από τη Γ.Γ. Χωρικού Σχεδιασμού και Αστικού Περιβάλλοντος]

Θεοδωρά, Γ. (2022β) «Ο ελληνικός θαλάσσιος χώρος ως πεδίο ενεργειακού ενδιαφέροντος: προοπτικές και προκλήσεις σχεδιασμού». Στο: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης. *6ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης*. Βόλος, 29 Σεπτεμβρίου - 2 Οκτωβρίου.

Θεοδωρά, Γ. (2022γ) «Μικρά ακριτικά νησιά: προκλήσεις και διλήμματα σχεδιασμού για τοπική ανάπτυξη». Στο: Πολυτεχνείο Κρήτης, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Εργαστήριο Πολεοδομικού & Χωροταξικού Σχεδιασμού. *Διαδικτυακή διημερίδα για την Ευρωπαϊκή Εβδομάδα Βιώσιμης Ανάπτυξης 2022.* 3-4 Οκτωβρίου.

Θεοδωρά, Γ. & Αυγερινού, Σ. (2017) «Χωρική ανάπτυξη και σχεδιασμός στην παιδεία των αρχιτεκτόνων: προσεγγίσεις και προοπτικές». Στο: *Η πόλη και ο χώρος: Επετειακό Συνέδριο για τα 100 χρόνια λειτουργίας της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ : «Η διδακτική της Αρχιτεκτονικής: Αντικείμενα και Προοπτικές».* Αθήνα, 3-4 Νοεμβρίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (1998) «Τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης». Στο: Συνέδριο AIESEC Πανεπιστημίου Πειραιά. *Θράκη: Στο κατώφλι του 2000.*, Πειραιάς, 4-6 Μαρτίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2005) «Τυπολόγηση των ελληνικών πόλεων με κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας». *Αειχώρος*, 7, 128-157. Διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.aei.2005.149

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2006) «Αστική–αγροτική ανάπτυξη: σύγχρονες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις». Στο: *9ο Πανελλήνιο Συνέδριο Αγροτικής Οικονομίας: Η οικονομία και η κοινωνία μπροστά στις νέες προκλήσεις του παγκόσμιου Αγροτροφικού Συστήματος.* Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2-4 Νοεμβρίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2011) «Τάσεις εξέλιξης στο δίκτυο των αστικών κέντρων της Ελλάδας»., Αειχώρος, 15, 102-129. Διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.aei.2011.243

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2009) «Περιφερειακά πλαίσια χωροταξικού σχεδιασμού και αειφόρου ανάπτυξης: θεσμικές ρυθμίσεις και προοπτικές εφαρμογής». Στο: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης. *2ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης*. Βόλος, 24-27 Σεπτεμβρίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2013) «Αστική–αγροτική ανάπτυξη: σύγχρονες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (RSAI/ERSA). *10ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο: «Αγροτική Οικονομία, Ύπαιθρος Χώρος, Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη»*. Πάτρα, 14-15 Ιουνίου.

Ιστότοποι

Ξενόγλωσσοι

Copernicus: Europe's eyes on earth, Land Monitoring Service. Available at: https://land.copernicus.eu/local/urban-atlas

ESPON (European Observation Network for Territorial Development). Available at: https://www.espon.eu/

ESPON-UN. *Cross-border macro-regions*. Available at: https://archive.espon.eu/cross-border-macro-regions

ESPON-UN. *Rural development.* Available at: https://archive.espon.eu/Rural-Development

ESPON-UN. *Urban development*. Available at: https://archive.espon.eu/Urban-Development

European and Economic and Social Committee. Available at: https://www.eesc.europa.eu/en

European Commission (EC). Available at: https://commission.europa.eu/index_en

European Union. Available at: https://european-union.europa.eu/index_en

European Urban Initiative. Available at: https://www.urban-initiative.eu/

EUROSTAT. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat

Eurostat Statistics Explained. *Territorial typologies manual: urban–rural typology*. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Territorial_typologies_manual_-_urban-rural_typology#Classes_for_the_typology_and_their_conditions

International Institute for Sustainable Development (IISD) Available at: https://www.iisd.org/

Interreg Mediterranean Blue Islands. Available at: https://blueislands.interreg-med.eu/

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Available at: https://www.oecd.org/

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Functional urban areas by country. Available at: https://www.oecd.org/regional/regional-statistics/functional-urban-areas.htm, RegionStat@oecd.org

Union for the Mediterranean (UfM). Available at: https://ufmsecretariat.org/

Ελληνόγλωσσοι

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) – πρώην ΕΣΥΕ (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος). Διαθέσιμο στο: https://www.statistics.gr/

Υπουργείο Περιβάλλοντος & Ενέργειας (ΥΠΕΝ). Διαθέσιμο στο: https://ypen.gov.gr/

Πηγές εποπτικού υλικού

Εικόνα 11.1: Theodora, 2019˙ 2020a˙ 2020b.

Εικόνα 11.2: Theodora, 2019˙ 2020a˙ 2020b.

Εικόνα 11.3: Theodora, 2019˙ 2020a˙ 2020b.

Εικόνα 11.4: Theodora, 2019˙ 2020a˙ 2020b.

Εικόνα 11.5: Theodora, 2019˙ 2020a˙ 2020b

Σταθμοί _ Διαπιστώσεις _ Νέα Πεδία Έρευνας

Η Ερευνητική Διαδρομή

Η Ερευνητική Διαδρομή Συνοπτικά: Σταθμοί – Διαπιστώσεις – Νέα Πεδία

_ ΣΥΝΟΨΗ

Η τελευταία αυτή ενότητα του βιβλίου επιδιώκει τη συνοπτική παρουσίαση των κύριων σταθμών και διαπιστώσεων της ερευνητικής αναζήτησης, αναδεικνύοντας παράλληλα νέα πεδία προς περαιτέρω διερεύνηση και προβληματισμό που αξίζει να επιχειρηθούν σε επόμενη φάση σε υποκείμενα χωρικά επίπεδα αναφοράς, με στόχο την ανάδειξη νέων αστικών συσχετισμών που θα αναλάβουν τον ρόλο ανταγωνιστικών αναπτυξιακών πόλων. Δηλαδή, σε χωρικές κλίμακες όπου, με μεγαλύτερη ακρίβεια, θα μπορούσαν να διερευνηθούν, μέσα από την αξιοποίηση χωρικών δεικτών (ποσοτικών/ποιοτικών), η δυναμική των πόλεων και των οικισμών και οι τάσεις συγκρότησης δικτύων συνεργασίας με στόχο τη διασφάλιση βιώσιμης τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης.

Πιο συγκεκριμένα, ο στόχος της τελευταίας αυτής ενότητας είναι να συγκεντρώσει και να παραθέσει όλα εκείνα τα στοιχεία που συνθέτουν τη διαδρομή της ερευνητικής αναζήτησης, με τρόπο ώστε να λειτουργήσουν ως αφορμή για διερεύνηση της σχετικής προβληματικής και ως έναυσμα επαναξιολόγησής της. Μια επαναξιολόγηση θα μπορούσε να επιχειρηθεί είτε στα πιλοτικά πεδία που έχουν επιλεγεί στην παρούσα ερευνητική προσέγγιση [δηλαδή στο σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) της χώρας και στα μικρά ακριτικά νησιά των νησιωτικών περιφερειών Βορείου και Νοτίου Αιγαίου] είτε σε νέες περιπτώσεις σε τοπικό, δια/ενδοπεριφερειακό και εθνικό επίπεδο. Υπό αυτή την έννοια, η παρούσα προσέγγιση και η πειραματική της εφαρμογή θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν ως βάση για επόμενα βήματα αναζήτησης, με στόχο την αξιοποίηση των πόλεων και, ευρύτερα, του οικιστικού δικτύου στη διαδικασία του αναπτυξιακού προγραμματισμού και του χωρικού σχεδιασμού σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού.

Σε αυτή τη βάση, πραγματοποιείται συνοπτική αναφορά στο αντικείμενο και στο γενικό πλαίσιο προβληματικής κατά μέρος και στις γενικές και ειδικές διαπιστώσεις κατά κεφάλαιο (κεφ. 12), ενώ ταυτόχρονα υποστηρίζεται η πρακτική αξία της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης των πόλεων/οικισμών στη συγκρότηση βιώσιμης αναπτυξιακής πολιτικής σε συνθήκες δικτυακής οργάνωσης του χώρου (κεφ. 13). Η τελευταία αυτή ενότητα του βιβλίου με τη συνοπτική παρουσίαση των κύριων σταθμών και διαπιστώσεων της ερευνητικής αναζήτησης ολοκληρώνεται με τη διατύπωση ερωτημάτων κατανόησης. Τα ερωτήματα αυτά στόχο έχουν να βοηθήσουν τον αναγνώστη να οργανώσει την παρασχεθείσα γνώση και εμπειρία που αναλύεται στα προηγούμενα κεφάλαια και, παράλληλα, να ανοίξουν τον δρόμο για περαιτέρω προβληματισμό σε θέματα αξιολόγησης της *αστικής δυναμικής* και τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων/οικισμών ως μέσου βιώσιμης χωρικής ανάπτυξης σε όλες τις ποικίλες ενότητες και ειδικές κατηγορίες χώρου.

Υπό αυτή την έννοια, το τελευταίο αυτό μέρος του βιβλίου θα μπορούσε να λειτουργήσει ως βάση για μια πρώτη επαφή με το υπό διερεύνηση αντικείμενο, ως έναυσμα για την ενημέρωση και εκπαίδευση της επιστημονικής κοινότητας και της ευρύτερης κοινωνίας για τις πολλαπλές διαστάσεις της αστικής δυναμικής και του ρόλου της στην αστική-περιφερειακή ανάπτυξη, καθώς και ως αφορμή για την ευαισθητοποίηση και κινητοποίηση της διοίκησης στη χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής στο ευρύτερο πλαίσιο της προβληματικής που αναπτύσσεται μέσα από την πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων/οικισμών που διατυπώνεται στο Μέρος Δ΄ του βιβλίου.

_ ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

αστικοποίηση (urbanization), **αστικός χώρος** (urban space), **πόλεις και οικισμοί** (cities and settlements), **αστικό δίκτυο** (urban network), **αστική δυναμική** (urban dynamics), **αστική πόλωση** (urban polarization), **αστική διάχυση** (urban sprawl), **αστική δικτύωση** (urban networking), **αστικές–αγροτικές περιφέρειες/περιοχές** (urban–rural regions/areas), **ταξινόμηση αστικού δικτύου: κριτήρια–μεθοδολογία** (urban network classification: criteria–methodology), **παγκοσμιοποίηση και χωρικές ανισότητες** (globalization and spatial inequalities), **αστική–περιφερειακή ανάπτυξη και χωρικός σχεδιασμός** (urban–regional development and spatial planning), **χωρικές πολιτικές και εδαφική συνοχή** (spatial policies and territorial cohesion), **έξυπνη ανάπτυξη και βιώσιμες πόλεις και κοινότητες** (smart development and sustainable cities and communities), **γαλάζια ανάπτυξη και θαλάσσιος χωροταξικός σχεδιασμός** (blue economy and maritime spatial planning), **νησιωτικός χώρος** (insular territory), **μικρά νησιά** (small islands), **Ελλάδα** (Greece).

_ ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΗ ΓΝΩΣΗ

Η παρούσα ενότητα χαρακτηρίζεται από σχετική αυτονομία, δεδομένου ότι οργανώνεται με τρόπο ώστε να παρέχει τη δυνατότητα συνοπτικής παρουσίασης των κύριων σταθμών ερευνητικής αναζήτησης και των διαπιστώσεων που έχουν προκύψει. Ταυτόχρονα, αναδεικνύει την πρακτική αξία της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων/οικισμών στη διατύπωση αναπτυξιακής πολιτικής για βιώσιμη αστική και περιφερειακή ανάπτυξη. Εντούτοις, για τη βέλτιστη παρακολούθηση των ζητημάτων που παρουσιάζονται στα δύο κεφάλαιά της (με αντικείμενο τη συνοπτική απόδοση του περιεχομένου των έντεκα κεφαλαίων που προηγήθηκαν) και την ανταπόκριση στις ερωτήσεις κατανόησης, έχει σημασία η μελέτη και της πλήρους μορφής των κεφαλαίων καθώς και της σχετικής βιβλιογραφίας που τα συνοδεύει.

Εισαγωγή

Η τελευταία ενότητα επιδιώκει τη συνοπτική παρουσίαση των κύριων σταθμών της έρευνας και των διαπιστώσεων που έχουν προκύψει από τις αλληλοτροφοδοτούμενες αναζητήσεις στον ευρωπαϊκό και ελληνικό χώρο, καθώς και την ανάδειξη κρίσιμων ζητημάτων προς περαιτέρω μελέτη για τη βέλτιστη αξιοποίηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου στη βιώσιμη ανάπτυξη του χώρου, στις ποικίλες κλίμακες και κατηγορίες του. Υπό αυτή την έννοια, λειτουργεί ταυτόχρονα ως το «κλείσιμο» ενός κύκλου διερεύνησης, το οποίο σηματοδοτεί το «άνοιγμα» ενός νέου, πιο δυναμικού κύκλου για την επανεξέταση των συμπερασμάτων και τη διατύπωση αρχών και κατευθύνσεων για έναν πιο αποτελεσματικό σχεδιασμό του αστικού χώρου στο πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών και συγκυριών. Ως εκ τούτου, η συγκεκριμένη ενότητα επιδιώκει την επανεκκίνηση της συζήτησης και την αξιοποίηση των πορισμάτων της σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού για τη συγκρότηση μιας ολοκληρωμένης πολιτικής αστικής ανάπτυξης με όρους βιωσιμότητας, ανθεκτικότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης.

Σε αυτό το πλαίσιο, γίνεται αναφορά στο αντικείμενο και στη γενική προβληματική κατά μέρος και στις γενικές και ειδικές διαπιστώσεις κατά κεφάλαιο (κεφ. 12) και υποστηρίζεται η πρακτική αξία της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης των πόλεων και των οικισμών κατά τη διαδικασία χάραξης βιώσιμης αναπτυξιακής πολιτικής σε συνθήκες έντονης δικτυακής οργάνωσης του χώρου (κεφ. 13).

Ειδικότερα σε ό,τι αφορά την παρουσίαση του γενικού πλαισίου της προβληματικής και των γενικών και ειδικών διαπιστώσεων, αυτή οργανώνεται σε τρεις ενότητες, οι οποίες, ουσιαστικά, αναφέρονται στα τέσσερα μέρη του βιβλίου ως εξής: Η πρώτη ενότητα αφορά τη σύγχρονη συζήτηση για το οικιστικό δίκτυο και την αστική ανάπτυξη στην Ευρώπη (Μέρη Α΄ και Β΄) (κεφ.12.1). Η δεύτερη ενότητα εστιάζεται στην ελληνική περίπτωση (Μέρος Γ΄) (κεφ. 12.2), ενώ η τρίτη ενότητα αναφέρεται στη διατύπωση της πρότασης τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων/οικισμών, η οποία εφαρμόζεται και ελέγχεται ως προς την αποτελεσματικότητά της στην Ελλάδα σε δύο περιπτώσεις: στο σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) της χώρας (1999-2003) και στα μικρά ακριτικά νησιά των νησιωτικών περιφερειών Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (2019-2023) (Μέρος Δ΄) (κεφ. 12.3).

Η τελευταία αυτή ενότητα του βιβλίου ολοκληρώνεται με τη διατύπωση ερωτημάτων κατανόησης, τα οποία στοχεύουν να διευκολύνουν τον αναγνώστη να οργανώσει και να εμπεδώσει καλύτερα τη γνώση και την εμπειρία που έχει παρουσιαστεί στα προηγούμενα έντεκα κεφάλαια· την ίδια στιγμή, επιδιώκουν να συμβάλλουν στον περαιτέρω προβληματισμό σχετικά με τις ποικίλες διαστάσεις της συζήτησης που βρίσκεται σε εξέλιξη σε θέματα αστικής δυναμικής και αστικής ανάπτυξης και στην επίδρασή τους στη διαμόρφωση

νέων κρίσιμων πεδίων προς περαιτέρω μελέτη και εμβάθυνση σε μια εποχή έντονα παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και δικτυακής οργάνωσης του χώρου.

Οι ερωτήσεις κατανόησης καλύπτουν, κατά κύριο λόγο, τις θεματικές α) της *αστικοποίησης* και των μηχανισμών μετεξέλιξης/μετασχηματισμού της μορφής, δομής και της δυναμικής του αστικού χώρου σε Ευρώπη, ΕΕ και Ελλάδα, β) των σύγχρονων θεωρητικών αντιλήψεων και των μοντέλων για την ερμηνεία της αστικής ανάπτυξης και γ) των σχετικών πολιτικών και πρακτικών σε επίπεδο ΕΕ στο πλαίσιο της σύγχρονης προβληματικής για τις προσεγγίσεις τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων και οικισμών. Επιδίωξη αποτελούν η ανάδειξη της κρισιμότητας συνεκτίμησης της αστικής δυναμικής σε όλες τις διαφορετικές ενότητες/κατηγορίες χώρου στην ευρωπαϊκή και ελληνική επικράτεια και η διαμόρφωση του αναγκαίου θεωρητικού και πρακτικού υπόβαθρου για την υποστήριξη των πιλοτικών εφαρμογών πειραματισμού στην Ελλάδα, σε μια προσπάθεια εκτίμησης της αναπτυξιακής δυναμικής των πόλεων/οικισμών και της ικανότητάς τους να συγκροτούν ισχυρούς *αστικούς συσχετισμούς*, ικανούς να αναλάβουν τον ρόλο νέων *αναπτυξιακών πόλων* υπερτοπικής-υπερεθνικής εμβέλειας στις εθνικές κλίμακες των χωρών.

Σε αυτό το πλαίσιο, ειδικά σε ό,τι αφορά το ελληνικό οικιστικό δίκτυο, διατυπώνονται ερωτήσεις κατανόησης για τους προσδιοριστικούς παράγοντες διαμόρφωσής του, τα κύρια δομικά χαρακτηριστικά του και τις σύγχρονες τάσεις εξέλιξης της δομής και της δυναμικής του στον χρόνο. Ξεχωριστό ενδιαφέρον προσδίδεται στην ανάδειξη κρίσιμων θεμάτων προς περαιτέρω διερεύνηση για την αξιοποίηση του οικιστικού δικτύου στη χωρική ανάπτυξη (επανιεράρχηση οικιστικού δικτύου και ανάδειξη *αστικών συσχετισμών* για τον προσδιορισμό νέων, ισχυρών *πόλων ανάπτυξης* υπερτοπικής/υπερεθνικής εμβέλειας) και στη διατύπωση των βασικών σταθερών για τη βέλτιστη προσέγγιση των κρίσιμων αυτών ζητημάτων. Τέλος, διατυπώνονται ερωτήσεις κατανόησης που αφορούν τη σύγχρονη σχετική συζήτηση στην Ελλάδα (ανάδειξη κενών, νέων τάσεων και προοπτικών) και τη συνεκτίμησή της σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού με αφορμή την εμπειρία που προέκυψε από την εφαρμογή της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης στις δύο πιλοτικές περιπτώσεις χωροταξικής κλίμακας (εθνικού και δια/ενδοπεριφερειακού επιπέδου).

Ακόμα και αν οι ερωτήσεις κατανόησης θα μπορούσαν να θεωρηθούν ενδεικτικές, η θεματολογία τους διαμορφώνει ένα πολύ σημαντικό πλαίσιο συζήτησης, ικανό να οδηγήσει σε νέους πειραματισμούς για την αξιοποίηση της *αστικής δυναμικής* στην αστική ανάπτυξη. Κι αυτό γιατί, μέσα από τα ζητήματα που θέτουν αυτές οι ερωτήσεις, επιβεβαιώνονται αφενός η αναγκαιότητα για άμεση αλλαγή θεώρησης της τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης των πόλεων στο πλαίσιο της αναπτυξιακής πολιτικής, και αφετέρου η κρισιμότητα για εκσυγχρονισμό του ισχύοντος εθνικού συστήματος διοίκησης και χωρικού σχεδιασμού ως προϋπόθεση αποδέσμευσης της εκτίμησης της αστικής δυναμικής από τη χρήση ανεπίκαιρων κριτηρίων αξιολόγησης και μεθόδων τυπολογικής ταξινόμησης που δεν συνάδουν με το σύγχρονο πλαίσιο συνθηκών/συγκυριών και τις διαφαινόμενες τάσεις μετεξέλιξής του.

12. Διαπιστώσεις και κρίσιμα ζητήματα _ Από τη θεωρία στην πράξη

Αντικείμενο του κεφαλαίου αποτελεί η συνοπτική παρουσίαση του ερευνητικού πλαισίου των τεσσάρων μερών του βιβλίου με χωρικά πεδία αναφοράς τους τον ευρωπαϊκό χώρο και την ΕΕ (Α΄ και Β΄), και την Ελλάδα (Γ΄ και Δ΄). Βασική επιδίωξη αποτελεί η ανάδειξη των κυρίαρχων τάσεων στη σύγχρονη συζήτηση, για τον ρόλο των πόλεων στην αστική-περιφερειακή ανάπτυξη, αλλά και την κρισιμότητα συνεκτίμησης της *αστικής δυναμικής* ως μέσου βιώσιμης ανάπτυξης στις ποικίλες κλίμακες και κατηγορίες χώρου (κεφ. 12.1, 12.2 και 12.3).

12.1 Η σύγχρονη συζήτηση για το οικιστικό δίκτυο και την αστική ανάπτυξη στην Ευρώπη

Το συγκεκριμένο κεφάλαιο, με πεδία αναφοράς τον ευρωπαϊκό και κοινοτικό χώρο [Μέρος Α΄ (κεφ.1-2) και Β΄ (κεφ.3-4)], επικεντρώνεται στην παρουσίαση δύο κρίσιμων θεματικών. Η πρώτη αφορά τη συσχετισμένη παρακολούθηση οικιστικού δικτύου και αστικής ανάπτυξης, και η δεύτερη αναδεικνύει την κρισιμότητα της συνεκτίμησης της *αστικής δυναμικής* στη χάραξη χωρικών πολιτικών υπό το πρίσμα πολυπαραγοντικών προτύπων τυπολογικής ιεράρχησης πόλεων/οικισμών, κατάλληλα προσαρμοσμένων στις σύγχρονες συνθήκες και προκλήσεις. Το κεφάλαιο χωρίζεται σε δύο υποκεφάλαια. Το πρώτο παρουσιάζει το ερευνητικό αντικείμενο και το πλαίσιο της σχετικής προβληματικής (κεφ. 12.1.1), ενώ το δεύτερο αναφέρει τις γενικές και ειδικές διαπιστώσεις, κατά κεφάλαιο (κεφ. 1-4), με στόχο την αξιοποίησή τους ως μέσου κατανόησης των σύγχρονων τάσεων αλλά και ως αφορμή επανεκκίνησης της σχετικής συζήτησης (κεφ. 12.1.2).

12.1.1 Αντικείμενο και γενικό πλαίσιο προβληματικής

Οι σαρωτικές πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές, ιδιαίτερα αυτές των τελευταίων τριάντα ετών, έχουν σηματοδοτήσει σημαντικές μετεξελίξεις στη δομή και στην οργάνωση του αστικού χώρου και στις σχετικές με αυτόν αντιλήψεις για την ανάπτυξη και τις πρακτικές σχεδιασμού. Η παγκοσμιοποίηση των οικονομιών έχει αυξήσει με γεωμετρική πρόοδο τον ανταγωνισμό και έχει μεταβάλει τα χαρακτηριστικά του.

Η *αστική δικτύωση* αναδεικνύεται σε ουσιαστικό μετασχηματισμό των σύγχρονων *χωρικών δομών* και μετατρέπεται αυτόματα σε κύρια πρόκληση για τον χωρικό σχεδιασμό και την αναπτυξιακή πολιτική. Παράλληλα, ο προβληματισμός για την αστική ανάπτυξη εστιάζεται πολύ περισσότερο πλέον σε θέματα που αναδεικνύουν οι τρέχουσες εφαρμογές, παρά σε προβληματισμούς που αφορούν την παραγωγή και οργάνωση του αστικού χώρου συναρτήσει κοινωνικών προσταγμάτων, επιβάλλοντας τη διαμόρφωση κριτηρίων για τη διατύπωση βασικών αξόνων δράσης. Αξίες όπως η κοινωνική δικαιοσύνη και η ισότητα, η ποιότητα της συλλογικής ζωής, η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού πλούτου, η παράδοση και η δημιουργικότητα αποκτούν νέα βαρύτητα σε μια εποχή πολύπλευρης κρίσης, κατά την οποία τα σύγχρονα δεδομένα [παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον, τριτογενοποίηση παραγωγής, μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές, πολυπολιτισμικότητα, εντεινόμενη κλιματική αλλαγή και ενεργειακή φτώχεια, και η πρόσφατη υγειονομική κρίση (COVID-19)] δεν φαίνεται να κινητοποιούν τις ίδιες (ή ανάλογες) διαδικασίες αστικής αναμόρφωσης ούτε να έχουν τις ίδιες συνέπειες σε κάθε τόπο. Δυστυχώς, σ' αυτές τις συνθήκες, παρά το ενδιαφέρον και τον προβληματισμό για τη μορφή, τη δομή και τα χαρακτηριστικά του αστικού χώρου αλλά και την αναγνώριση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων του, η πολιτική ανάπτυξης των πόλεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση εξακολουθεί να βρίσκεται σε σχετικά πρώιμη φάση, σε αντίθεση με τη μακρά παράδοση που έχει στην άσκηση της περιφερειακής πολιτικής.

Σ' αυτό το πλαίσιο, η προβληματική για την ανάπτυξη του αστικού χώρου και τα μέσα υλοποίησής της επανέρχεται στον διάλογο με νέους όρους, καθιστώντας περισσότερο αναγκαία παρά ποτέ τη συσχέτιση χωρικού σχεδιασμού και αναπτυξιακής πολιτικής· μια συσχέτιση η οποία, εδώ και τρεις τουλάχιστον δεκαετίες, παρά τις όποιες αδυναμίες διασφάλισής της, επιβάλλεται σε επίπεδο θεωρίας και πράξης. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο χωρικός σχεδιασμός είναι αλληλένδετος τόσο στενά με την τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη και τις επιμέρους πολιτικές τους, ώστε η μία διαδικασία να προϋποθέτει την άλλη

(δυναμικές σχέσεις έντονης αμοιβαιότητας) για να διατυπωθεί ένας συνολικός ολοκληρωμένος αναπτυξιακός προγραμματισμός, και να πραγματοποιηθεί ο όποιος σχεδιασμός. Σε συνθήκες, μάλιστα, έντονης αναπτυξιακής διαφοροποίησης —όχι μόνο μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών αλλά και μεταξύ περιοχών της ιδίας κατηγορίας αλλά και εντός εκείνων—, η διατύπωση κατευθύνσεων χωρικής οργάνωσης και ρύθμισης δεν μπορεί (και δεν πρέπει) να επιχειρείται ανεξάρτητα από τη συνεκτίμηση της δυναμικής των οικιστικών δικτύων, δυναμικής σίγουρα ανεξάρτητης από διοικητικά όρια ή/και εθνικά σύνορα.

Οι σύγχρονες εξελίξεις σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο έχουν αποδείξει ότι, όταν μιλάμε για πολεοδομικό–αστικό σχεδιασμό, αναφερόμαστε στον σχεδιασμό και στη ρύθμιση μιας πολύ ευρύτερης περιοχής από εκείνης της πόλης (με τη στενή έννοια του όρου). Επιβάλλεται, έτσι, η ταυτόχρονη αντιμετώπιση του αστικού χώρου σε όλα τα επίπεδα πολιτικής δράσης (τοπικό, περιφερειακό, εθνικό, ευρωπαϊκό, διεθνές), λαμβάνοντας υπόψη τις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτιστικές, περιβαλλοντικές και χωρικές του διαστάσεις, μέσα όμως από ένα ευρύτερο, πολυμεταβλητό πλαίσιο μιας αστικής αναπτυξιακής πολιτικής για τη στήριξη του ανθρώπινου κεφαλαίου, την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, τη διασφάλιση ποιοτικού αστικού περιβάλλοντος και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των πόλεων (ανεξάρτητα από το πληθυσμιακό τους μέγεθος) με όρους προστασίας, ισότητας, κοινωνικής δικαιοσύνης, και βιωσιμότητας. Ειδικά σε συνθήκες έντονα παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος δικτυακής οργάνωσης των τομέων παραγωγής, μεταφορών και των κοινωνικών/τεχνικών υποδομών, το ενδιαφέρον δεν μπορεί παρά να επικεντρώνεται ακόμα περισσότερο στη σημασία αξιοποίησης της *αστικής δυναμικής* ως μέσου ανάπτυξης και ρύθμισης του χώρου σε όλα τα επίπεδα (τοπικό, δια/ενδοπεριφερειακό, εθνικό, διακρατικό, διεθνές) και στις κατηγορίες του (π.χ. αστικού, αγροτικού, παράκτιου, νησιωτικού, ορεινού, διασυνοριακού κ.ά.) (κεφ. 1-4).

12.1.2 Γενικές και ειδικές διαπιστώσεις κατά κεφάλαιο

Στο ευρύτερο πεδίο των ζητημάτων που απασχολούν το ερευνητικό αντικείμενο του Μέρους Α΄ και Μέρους Β΄ του βιβλίου, διαπιστώνονται τα ακόλουθα γενικά και πιο ειδικά συμπεράσματα, κατά κεφάλαιο:

… από το Μέρος Α΄

Κεφ. 1 _ Το φαινόμενο της αστικοποίησης και ο αναπτυξιακός ρόλος των πόλεων

Η *αστικοποίηση* του πληθυσμού μιας χώρας συνδέεται άμεσα με τον βαθμό εξέλιξης των παραγωγικών σχέσεων, τον τρόπο ένταξής του στην οικονομία και την κοινωνική υπερδομή που οι σχέσεις παραγωγής διαμορφώνουν. Στον βαθμό που, μέσα από την εξέλιξη των παραγωγικών σχέσεων, εντείνονται όλο και πιο πολύ οι σχέσεις εξαρτημένης εργασίας των κατοίκων μιας πόλης, οι συγκεντρώσεις κεφαλαίου και μέσων παραγωγής, η παροχή υπηρεσιών διοίκησης, κοινωνικού περιεχομένου, αναψυχής, πολιτιστικών δραστηριοτήτων και η προσφορά και ζήτηση καταναλωτικών αγαθών, τότε γίνεται λόγος για το φαινόμενο της αστικοποίησης του πληθυσμού και, κατ' επέκταση, του αστικού χαρακτήρα του οικισμού στον οποίο ζει (κεφ. 1.1).

Στην περίπτωση της Ευρώπης, στο πλαίσιο της διαρκώς εντεινόμενης παγκοσμιοποίησης του επιχειρηματικού τομέα, η διαδικασία για την ευρωπαϊκή ενοποίηση έχει αρχίσει εδώ και καιρό να αναδύει νέες μορφές αστικοποίησης. Η παγκοσμιοποίηση και η χωρικά επιλεκτική συγκέντρωση η οποία την ακολουθεί φαίνεται πως λειτουργούν σε όφελος των ευρωπαϊκών μητροπολιτικών περιοχών και πόλεων με διεθνή ακτινοβολία. Όλα δείχνουν ότι η νέα ιεραρχία στην Ευρώπη θα περικλείει διαφορετικές *αστικές περιφέρειες* με εξειδικευμένες παραγωγικές λειτουργίες, η ανάπτυξη των οποίων θα ελέγχεται από τα μητροπολιτικά κέντρα. Η νέα αυτή ιεραρχία θα περιλαμβάνει έναν, πιθανά, διαρκώς αυξανόμενο αριθμό περιθωριοποιημένων πόλεων που, κυρίως λόγω των οικονομικών/παραγωγικών τους σχέσεων, έχουν αποκοπεί από το ευρωπαϊκό δίκτυο. Αυτή η τάση αναμένεται να διευρύνει ακόμα περισσότερο το χάσμα μεταξύ των πόλεων που ευημερούν και των περιφερειακών αστικών και αγροτικών περιοχών, ειδικά εκείνων που βρίσκονται σε νοτιότερες και ανατολικότερες περιφέρειες της Ευρώπης, όπως η Ελλάδα (κεφ. 1.1).

Αναμφίβολα, στο νέο αναπτυξιακό και χωρικό πλαίσιο που διαμορφώνεται (κυρίως κατά τη διάρκεια των τελευταίων τριάντα ετών), μπορούμε να μιλάμε για μια νέα μορφή αστικοποίησης, η οποία λαμβάνει διαφορετικές μορφές στις μητροπολιτικές περιοχές, στις μεσαίες/μικρές πόλεις και στους οικισμούς των

περιοχών της υπαίθρου. Εντούτοις, πολλές από τις πλευρές αυτής της νέας μορφής αστικοποίησης είναι κοινές σε όλες τις πόλεις (π.χ. τριτογενοποίηση παραγωγής, εντεινόμενη τάση *αστικής διάχυσης* και *δικτύωσης* κ.ά.), ακόμα και αν διαπιστώνονται διαφοροποιήσεις στην έντασή τους. Εκείνο, όμως, που πραγματικά παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι ότι οι διαφορετικές εκφράσεις της νέας αυτής αστικοποίησης λειτουργούν επάλληλα και συμπληρωματικά. Έτσι, ανεξαρτήτως γεωγραφικής κλίμακας αναφοράς, οι πόλεις καταρχάς διαχέονται στον ευρύτερο χώρο και στη συνέχεια, ανάλογα με τη δυναμική τους και τη δυναμική των γειτονικών πόλεων, είτε δικτυώνονται συγκροτώντας ποικίλους *αστικούς συσχετισμούς* είτε ενσωματώνονται στην ευρύτερη *ζώνη επιρροής* ισχυρότερων γειτονικών πόλεων λειτουργώντας ως «δορυφόροι». Η εν λόγω διαπίστωση αποτέλεσε τη βασική αφορμή για την ενασχόληση με το υπό διερεύνηση θέμα, δηλαδή την αναζήτηση κριτηρίων και μεθοδολογίας για την αξιολόγηση της *αστικής δυναμικής* του ελληνικού οικιστικού δικτύου και την εκτίμηση των τάσεων των πόλεων/οικισμών να συγκροτούν ισχυρούς *αστικούς συσχετισμούς* (κεφ. 1.1).

Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να έχουμε κατά νου ότι η αστικοποίηση δεν είναι ένα φαινόμενο που απλώς συμβαίνει στον χώρο. Αποτελεί δυναμική και πολυσύνθετη διαδικασία, η οποία βρίσκεται σε διαρκή διαλεκτική σχέση με ένα πλήθος παραγόντων που, αν και δύσκολα σχηματοποιούνται, διαθέτουν έντονη χωρική διάσταση, γιατί συνδέονται με τη συγκέντρωση πόρων, την οργάνωση των υποδομών/δραστηριοτήτων/λειτουργιών και την εξέλιξη των παραγωγικών σχέσεων, παράμετροι σε άρρηκτη συσχέτιση με το έδαφος και τους πόρους (γεωμορφολογία, γεωπολιτική, χωρικές ιδιαιτερότητες κ.ά.) και, ως εκ τούτου, με καταλυτική επίδραση στην οικιστική ανάπτυξη.

Η αστικοποίηση στον χώρο γίνεται αντιληπτή μέσα από τη συγκρότηση και τη μετεξέλιξη της δομής του οικιστικού δικτύου: οι οικισμοί μιας χωρικής ενότητας (ανεξαρτήτως γεωγραφικής κλίμακας ή διοικητικής δομής) αναπτύσσουν μεταξύ τους ποικίλες σχέσεις. Κατά συνέπεια, το οικιστικό δίκτυο —ως το σύνολο αλληλοεξαρτώμενων οικισμών με τη δυναμική του να εξαρτάται κάθε φορά από την αναπτυξιακή βαρύτητα των *κόμβων* του αλλά και την ένταση των μεταξύ τους σχέσεων και συσχετισμών— αποτελεί τη χωρική έκφραση της αστικοποίησης. Μελετώντας τον μετασχηματισμό του οικιστικού δικτύου στην πάροδο του χρόνου μπορεί να καταστεί δυνατή η αξιολόγηση των αλλαγών στη μορφή, στη δομή, στα χαρακτηριστικά και στη δυναμική της αστικοποίησης αλλά και να εκτιμηθούν οι τάσεις και οι προοπτικές μετεξέλιξής της.

Ως εκ τούτου, αστικοποίηση και οικιστικό δίκτυο δεν μπορούν παρά να συνδέονται. Γι' αυτό, ανεξάρτητα από την ποικιλία των ερμηνειών που έχουν αποδοθεί στις δύο έννοιες από ποικίλα ρεύματα στη διάρκεια του χρόνου, βέβαιο είναι ότι δεν μπορεί να επιχειρηθεί αστική ανάπτυξη ανεξάρτητα από την προσέγγιση του οικιστικού δικτύου, δηλαδή την προσέγγιση του χωρικού αποτυπώματος των ανθρώπινων επιλογών αλλά και των κατά περίπτωση επιλογών αναπτυξιακών προτύπων και πρακτικών χωρικής ρύθμισης στο πλαίσιο του επίσημου σχεδιασμού. Φαίνεται, μάλιστα, ότι η βαρύτητα του οικιστικού δικτύου στον χωρικό σχεδιασμό αποκτά πρόσθετη βαρύτητα σε ένα έντονα διεθνοποιημένο οικονομικό περιβάλλον όπου ο ανταγωνισμός μεταξύ των πόλεων εντείνεται διαρκώς, αφού η δομή και η δυναμική τους καθορίζονται ολοένα και περισσότερο από την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας που επιχειρούν οι πόλεις, σε μια προσπάθεια να αναπτύξουν ανθεκτικότητα και ελαστικότητα στις εκάστοτε πιέσεις και προκλήσεις.

Με βάση τα ανωτέρω επιβεβαιώνεται ότι το οικιστικό δίκτυο αποτελεί μία από τις βασικές συνιστώσες του χωρικού σχεδιασμού, γι' αυτό η εκτίμηση της βαρύτητάς του, σε κάθε περίπτωση, πρέπει να εντάσσεται οργανικά στο πλαίσιο χάραξης της αναπτυξιακής πολιτικής σε όλα τα επίπεδα και κατηγορίες του χώρου (κεφ. 1.2).

Κατά τη διάρκεια της πρόσφατης, κυρίως, εικοσαετίας διαμορφώνεται ένα νέο πλαίσιο συνθηκών και τάσεων σε διεθνές επίπεδο, με πολλαπλές επιπτώσεις σε τόπους και τοπικές κοινωνίες. Βασικά χαρακτηριστικά του πλαισίου αυτού αποτελούν: α) το παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης, β) η διαρκώς εντεινόμενη κινητικότητα των πληθυσμών σε συνδυασμό με την εμφάνιση νέων ροών ανθρώπων, αγαθών και κεφαλαίου και γ) η συγκρότηση ισχυρών κέντρων λήψης αποφάσεων, συγκέντρωσης υπηρεσιών και εργασίας διεθνούς εμβέλειας σε αναπτυγμένες και λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές του πλανήτη, μέσα από τις οποίες οργανώνονται νέες *αστικές ιεραρχίες* (κεφ. 1.3).

Σε αυτό το πολυμεταβλητό πλαίσιο δυναμικών χωρολειτουργικών μετεξελίξεων, τίθεται ζήτημα αλλαγής των αντιλήψεων για την ανάπτυξη και τη διαχείριση του αστικού χώρου (κεφ. 4), ενώ ειδικό

ενδιαφέρον σε επίπεδο χωρικού σχεδιασμού αποκτούν θεματικές όπως είναι: α) η οικιστική ανάπτυξη και διαχείριση του φυσικού, πολιτιστικού και δομημένου περιβάλλοντος, β) η προστασία αστικών περιοχών που βρίσκονται σε ειδικές κατηγορίες χώρου αυξημένης ευθραυστότητας (παράκτιου, νησιωτικού, ορεινού και διασυνοριακού χώρου, και στις περιπτώσεις ιστορικών πόλεων/οικισμών), γ) η ρύθμιση των φαινομένων της *αστικής διάχυσης* και *αστικής πόλωσης* σε αστικές περιοχές με διαφορετικό πληθυσμιακό μέγεθος και αναπτυξιακή δυναμική (π.χ. μητροπολιτικές περιοχές, πόλεις μεσαίου ή/και μικρότερου μεγέθους, οικισμούς, δίκτυα πόλεων/οικισμών κ.ά.), δ) η ενθάρρυνση συνεργασιών για τη συγκρότηση ανταγωνιστικών *χωρικών, τομεακών και κοινωνικών δικτύων* μέσα από την οργάνωση νέων *αστικών δομών* (π.χ. δίπολων, τρίπολων, πολύπολων κ.ά.), ε) η *εταιρική σχέση πόλης–υπαίθρου* και οι νέες διαστάσεις που βάζει στην αστική ανάπτυξη, στ) η διαχείριση θεμάτων τοπικής και υπερτοπικής κρισιμότητας μέσα από την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας μεταξύ πόλεων/οικισμών (απασχόληση, φτώχεια, ανθεκτικότητα, κλιματική–ενεργειακή κρίση κ.ά.), ζ) ο περιβαλλοντικός σχεδιασμός υπό το πρίσμα της διαχείρισης των φυσικών και πολιτιστικών πόρων και του τοπίου αλλά και της αντιμετώπισης ζητημάτων περιβαλλοντικής υποβάθμισης στις πόλεις και ευρύτερα εκείνων, η) ο βιώσιμος σχεδιασμός των δικτύων υποδομών (παραγωγής, μεταφορών, τεχνικών, κοινωνικών) ως μέσο χωρικής ανάπτυξης (π.χ. μεταφορών, ενέργειας, γνώσης, καινοτομίας, πολιτισμού, τουρισμού κ.ά.) και θ) η διασφάλιση δημοκρατικών διαδικασιών στον συμμετοχικό σχεδιασμό σε μια περίοδο ανάδυσης *νέων δρώντων* (κυρίως από τον ιδιωτικό τομέα) με πολλαπλές επιπτώσεις στη διαμόρφωση νέων *δομών διακυβέρνησης* και στον ρόλο των πολιτών (κεφ. 1.3.1).

Σε αυτές τις συνθήκες διαρκούς μετασχηματισμού του αστικού χώρου και της δυναμικής του, ειδικά σε ό,τι αφορά την περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το πρόβλημα εντοπίζεται στο γεγονός ότι η πολιτική ανάπτυξης των πόλεων εξακολουθεί να βρίσκεται σε πρώιμη φάση, αντίθετα με τη μακρά παράδοση στην άσκηση περιφερειακής πολιτικής, παρά το έντονο ενδιαφέρον και προβληματισμό που επικρατούν σε επιστημονικό και πολιτικό επίπεδο για τη μορφή, τη δομή και τα χαρακτηριστικά του αστικού χώρου και τον ρόλο του στην ανάπτυξη των χωρών και των περιοχών τους. Στην προβληματική που αναπτύσσεται τίθεται, ξεκάθαρα, θέμα προσδιορισμού μεθοδολογίας προσέγγισης και κριτηρίων αξιολόγησης της αναπτυξιακής δυναμικής των πόλεων/οικισμών και των τάσεων να συγκροτούν δίκτυα συνεργασίας που θα μπορούν να παίξουν τον ρόλο νέων *πόλων ανάπτυξης*, στη λογική της βιώσιμης πολυκεντρικής χωρικής ανάπτυξης, η οποία έχει στόχο τη διασφάλιση εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής (κεφ. 1.3.1).

Από την προσέγγιση της σύγχρονης διεθνούς θεωρίας και πρακτικής σε θέματα χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού, αναδεικνύεται ο έντονα πολυδιάστατος χαρακτήρας των διαφοροποιημένων επιδράσεων που μπορεί να έχει η μετεξέλιξη του φαινομένου της *αστικοποίησης* στη δομή, μορφή και δυναμική του χώρου στα ποικίλα επίπεδα (δηλ. τοπικό, δια/ενδο-περιφερειακό, εθνικό, υπερεθνικό) και στις κατηγορίες του (αστικού, αγροτικού, παράκτιου, νησιωτικού, ορεινού, διασυνοριακού κ.ά.)˙ η αστικοποίηση αποτελεί δυναμική διαδικασία με πολλαπλές συνέπειες στην ανάπτυξη των χωρών και των περιοχών τους, αφού τα χωρικά όρια, η ένταση και τα χαρακτηριστικά της εξαρτώνται αφενός από τις εκάστοτε συνθήκες σε τοπικό και υπερτοπικό επίπεδο και αφετέρου από τις υιοθετούμενες πολιτικές επιλογής και χωροθέτησης των κύριων τομέων παραγωγής, υποδομών και υπηρεσιών (κεφ. 1.3.2).

Σε συνθήκες πολύπλευρης κρίσης, όλο και περισσότεροι λόγοι συγκλίνουν στην ενίσχυση της σημασίας του ρόλου που παίζουν οι *αστικές δομές* στην τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη. Δίχως αμφιβολία, οι πόλεις και τα δίκτυα που αναπτύσσουν μεταξύ τους αποτελούν δυναμικούς *χωρικούς συσχετισμούς* με κοινωνικοοικονομικό και πολιτιστικό χαρακτήρα, αφού εντός και στις ευρύτερες περιοχές τους συγκεντρώνονται το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού και η πλειονότητα των κύριων τομέων ανθρώπινων δραστηριοτήτων και υποδομών (δηλ. διοίκηση, παραγωγή, υπηρεσίες, εκπαίδευση, έρευνα, αναψυχή κ.ά.). Γι' αυτό, η χωρολειτουργική εμβέλεια (*ακτίνα επιρροής*) των πόλεων στον διεθνή καταμερισμό των αστικών λειτουργιών αλλά και στον γεωπολιτικό χώρο επιρροής των κρατών αποκτά ιδιαίτερη σημασία στις προοπτικές ενίσχυσης των εθνικών οικονομιών (κεφ. 1.3.2).

Με βάση όσα υποστηρίχθηκαν, προτεραιότητα έχει η συγκρότηση ενός σύγχρονου εννοιολογικού και μεθοδολογικού πλαισίου για την προσέγγιση και εκτίμηση της *αστικής δυναμικής* στη βάση των ακόλουθων δύο κύριων οπτικών θεώρησης: Πρώτον, της ανάγκης για ανάδειξη της σημασίας αντιμετώπισης των πόλεων στη λογική του ανταγωνισμού και των φαινομένων που σχετίζονται μ' αυτόν και συνδέονται με τη διερεύνηση των οικονομικών του προοπτικών και των απαραίτητων μηχανισμών και θεσμών αλληλεγγύης

και κοινωνικής συνοχής. Δεύτερον, της σημασίας που έχουν η διερεύνηση και η εκτίμηση της δυναμικής του αστικού χώρου στο πλαίσιο ταυτόχρονης προσέγγισης δύο επιπέδων: ενός γενικού, που συνίσταται στη διατύπωση παραγόντων που προσδιορίζουν την αστική ανάπτυξη εν γένει, και ενός πιο ειδικού, που ορίζεται από τις ιδιαιτερότητες και τα συγκριτικά πλεονεκτήματα κάθε τόπου (π.χ. θέση, ιστορία, χωρικά, δημογραφικά και κοινωνικο-οικονομικά μεγέθη και χωρικές/πληθυσμιακές πυκνότητες, είδος, συσχέτιση, και ένταση δραστηριοτήτων και υποδομών και χωρική διασπορά κ.ά.) (κεφ. 1.3.2).

Κεφ. 2 _ Αστικός χώρος και αστική ανάπτυξη _ Η συζήτηση σε Ευρώπη και ΕΕ

Η διαδικασία της *αστικοποίησης*, ανάλογα με τις εκάστοτε κυρίαρχες γενικές και πιο ειδικές επικρατούσες συνθήκες και συγκυρίες, επιδρά πολλαπλά (συχνά διαφοροποιημένα κατά περίπτωση και στον χρόνο) στην *αστική δυναμική* των χωρών και περιοχών τους μέσα από μια σειρά πολυσύνθετων διεργασιών χωρικών φαινομένων, όπως είναι η *αστική συγκέντρωση–πόλωση*, η *αστική διάχυση* και η *αστική δικτύωση*. Πρόκειται για ένα ζήτημα αμείωτου ενδιαφέροντος, με ποικίλες επιδράσεις στη δομή του αστικού χώρου που επηρεάζουν την εξέλιξή του. Παραμένει επίκαιρο στις ερευνητικές αναζητήσεις για την εικόνα και τη δυναμική της σύγχρονης πόλης —ειδικά όταν αντιμετωπίζεται στο πλαίσιο της παρακολούθησης των χωρολειτουργικών μετασχηματισμών—, μέσα από τις οποίες διαμορφώνονται νέες *αστικές δομές* στα ποικίλα γεωγραφικά επίπεδα (π.χ. μητροπολιτικές περιφέρειες, αστικά δίκτυα, πολύπολα) (κεφ. 2.1).

Προς αυτή την κατεύθυνση, κρίσιμο ρόλο παίζουν παράγοντες που λόγω της πολυδιάστατης πολυεπίπεδης πολυτομεακής επίδρασής τους στη δομή, στη χωρική συνέχεια και στην ποιότητα του αστικού χώρου μπορούν να επηρεάσουν την ανταγωνιστικότητά τους, καθορίζοντας εν τέλει τη βαρύτητα πόλεων και οικισμών σε εθνικό/υπερεθνικό επίπεδο. Μεταξύ αυτών, ενδιαφέρον παρουσιάζουν: α) η νέα εταιρική σχέση *πόλης–υπαίθρου*, β) ο νέος ρόλος πόλεων μεσαίου ή/και μικρότερου μεγέθους και γ) το διαρκώς εντεινόμενο ενδιαφέρον των πόλεων για ενίσχυση της θελκτικότητάς τους μέσα από την υιοθέτηση αναπτυξιακών προτύπων και δράσεων λειτουργικής εξειδίκευσής τους που στόχο έχουν τη διασφάλιση οργανικής ένταξής τους σε ισχυρά διεθνή *αναπτυξιακά δίκτυα* (κεφ. 2.1).

Σε αυτές τις συνθήκες, οι πόλεις και οι μεταξύ τους συσχετισμοί αποτελούν κύριες αστικές δομές ιδιαίτερου ενδιαφέροντος σε μια εποχή δικτυακής οργάνωσης των βασικών τομέων παραγωγής, τεχνικών και κοινωνικών υποδομών. Κατ' επέκταση, η λειτουργία, η ρύθμιση και η ανάπτυξη των πόλεων αποκτούν πρόσθετη κρισιμότητα στο πλαίσιο του αναπτυξιακού προγραμματισμού και του χωρικού σχεδιασμού στα ποικίλα επίπεδα και στις ειδικές κατηγορίες του χώρου. Έτσι, η προσέγγιση των πολυσύνθετων δυναμικών διεργασιών της *αστικής πόλωσης*, της *αστικής διάχυσης* και της *αστικής δικτύωσης* αναδεικνύονται σε ερευνητικά πεδία που απασχολούν, προβληματίζουν ή και διχάζουν τα μέλη της παγκόσμιας ερευνητικής κοινότητας αλλά και τις πολιτικές ηγεσίες των κρατών (κεφ. 2.1).

Στην περίπτωση της Ευρώπης, στο πλαίσιο της διαρκώς εντεινόμενης παγκοσμιοποίησης του επιχειρηματικού τομέα, η διαδικασία για την ευρωπαϊκή ενοποίηση έχει από καιρό οδηγήσει στην ανάδυση ενός νέου τύπου *αστικής πόλωσης*, ο οποίος λειτουργεί περισσότερο προς όφελος των μητροπολιτικών περιοχών και των πόλεων διεθνούς ακτινοβολίας· αποκόπτει, έτσι, από το ευρωπαϊκό δίκτυο πόλεις από τις νοτιότερες και ανατολικότερες περιφέρειες, οι οποίες λόγω των οικονομικών/παραγωγικών τους σχέσεων οδηγούνται σε περιθωριοποίηση. Ταυτόχρονα, στο σύνολο των ευρωπαϊκών πόλεων παρατηρείται έντονη τάση ενσωμάτωσης του περιαστικού χώρου στον ιστό τους. Διαπιστώνεται, με άλλα λόγια, μια διαρκώς εντεινόμενη *χωρική διάχυση* των πόλεων προς τις άμεσα ευρύτερες περιοχές τους. Η διείσδυση αυτή του αστικού χώρου στις αγροτικές περιοχές ενισχύει τις αλληλοσυνδεόμενες οικονομικές σχέσεις πόλεων και δυναμικών τμημάτων της υπαίθρου, διαμορφώνοντας νέους χωρολειτουργικούς συσχετισμούς και αναπτυξιακές δυναμικές. Πρόκειται για μια τάση που μπορεί να λάβει ποικίλες μορφές και να διαφοροποιηθεί ως προς την έκταση και την έντασή της αλλά και ως προς το είδος των επιπτώσεών της στη γεωργική γη και στην ποιότητα του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, του τοπίου και του δομημένου χώρου ανάλογα με τον βαθμό πυκνοκατοίκησης ή αραιοκατοίκησης των ευρύτερων περιοχών των πόλεων (κεφ. 2.1).

Σε κάθε περίπτωση, οι πόλεις δεν λειτουργούν απομονωμένες σε αυτόνομη βάση. Αποτελούν *κόμβους* ευρύτερων οικιστικών δικτύων, οι οποίοι μπορούν να λάβουν διαφορετικές μορφές (π.χ. *αστικά δίκτυα*, *αστικά συστήματα*, *αστικές αλυσίδες*). Οι πόλεις βρίσκονται σε συγκεκριμένες σχέσεις μεταξύ τους —είτε συνεργασίας, είτε ανταγωνισμού, είτε συμπληρωματικότητας. Αυτές μπορεί να είναι του ίδιου επιπέδου ή να

είναι ιεραρχημένες, δηλαδή να εκφράζονται μέσα από ποικίλα δίκτυα ροών τα οποία κατατάσσονται ως προς την ποιότητα και τη χωρητικότητά τους. Στο πλαίσιο της εντεινόμενης παγκοσμιοποίησης των οικονομιών και της ολοκλήρωσης της ευρωπαϊκής αγοράς, η άποψη πως κάθε χώρα αποτελεί ένα κλειστό, αυτόνομο σύστημα αστικών κέντρων, η ιεραρχία του οποίου καθορίζεται ενδογενώς, έχει ξεπεραστεί εδώ και πολλές δεκαετίες. Με βάση τις υφιστάμενες τάσεις και διαφαινόμενες δυναμικές, όπως αυτές προκύπτουν από την παρουσίαση της μετεξέλιξης του αστικού χώρου και των σχετικών αντιλήψεων και πρακτικών ανάπτυξής του, η *χωρική δικτύωση* αποτελεί κυρίαρχο μετασχηματισμό των *χωρικών δομών* και αποκτά όλο και μεγαλύτερο ενδιαφέρον στις σύγχρονες συνθήκες, όπου η δικτυακή οργάνωση υποδομών/δραστηριοτήτων/λειτουργιών προβάλλεται ως κύριο μέσο ανάπτυξης των χωρών, των πόλεων και περιοχών τους (κεφ. 2.1).

Στο πλαίσιο των ποικίλων συνθηκών που διαμορφώνονται μέσα από τα φαινόμενα της *αστικής πόλωσης*, της *αστικής διάχυσης* και της *αστικής δικτύωσης*, ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον αποκτά η μελέτη: α) των νέων τάσεων *αστικοποίησης* του αγροτικού χώρου και η νέα σχέση πόλης–υπαίθρου και β) η ενίσχυση του ρόλου των πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους και η σημασία τους στην παραγωγή και ρύθμιση του χώρου. Μάλιστα, η προσέγγιση των παραπάνω φαινομένων σε χώρες όπως είναι η Ελλάδα —δηλ. χώρες με σημαντικό αριθμό αγροτικών περιφερειών εντός των οποίων συναντάται ένα πλήθος πόλεων μεσαίου/μικρού πληθυσμιακού μεγέθους, με σημαντική όμως αναπτυξιακή δυναμική λόγω του είδους υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας που συγκεντρώνουν και της τουριστικοποίησής τους— αναδεικνύεται σε κρίσιμο ζητούμενο στο πλαίσιο του χωρικού σχεδιασμού και της αναπτυξιακής πολιτικής σε όλες τις ποικίλες γεωγραφικές κλίμακες και κατηγορίες του χώρου (κεφ. 2.1).

Η ιδιομορφία του ευρωπαϊκού χώρου (δηλ. ανεξάρτητα εθνικά κράτη με σύνθετα, διαφορετικής δυναμικής οικιστικά δίκτυα σε αστικές και αγροτικές περιοχές που διαμόρφωσαν συνθήκες ανάδυσης ενός ισχυρού *πολυκεντρικού αστικού πλέγματος*) σε συνδυασμό με τη δυναμική των τάσεων για αλλαγές στο αστικό σύστημα της Ευρώπης —ιδιαίτερα μετά τη δεκαετία του ‘80— καθιστούν αναγκαία την επανεξέταση της μεθοδολογίας και των πρακτικών μελέτης/εκτίμησης των προοπτικών μετασχηματισμού του αστικού χώρου. Οι ιδιαιτερότητες και τα χαρακτηριστικά, μάλιστα, της ΕΕ φαίνεται πως διαμορφώνουν ένα ιδιότυπο πλαίσιο που χρειάζεται την εκτίμηση της δυναμικής των πόλεων στη συγκρότηση *αστικών συσχετισμών*, δηλαδή της ικανότητάς τους να λειτουργούν ως τμήματα ισχυρών χωρικών δικτύων εθνικής/υπερεθνικής σημασίας. Εξίσου σημαντικός είναι ο προσδιορισμός των σχέσεων μεταξύ των πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους: μέσα από αυτές αναδεικνύονται ποικίλα *αστικά πολύπολα* σε αγροτικές περιοχές (rural areas) και σε αστικές περιοχές περιφερειακών ζωνών μεγαλύτερων πόλεων, τα οποία είναι ικανά να παίξουν έναν νέο πιο εξισορροπητικό ρόλο στη διαπιστωμένη κυριαρχία των μητροπολιτικών περιφερειών (metropolitan regions) και των κεντρικών *αστικών περιφερειών* (urban regions) που συναντώνται κυρίως κατά μήκος ή εκατέρωθεν ισχυρών αναπτυξιακών αξόνων (κεφ. 2.2.1).

Η ΕΕ αποτελεί έναν χώρο με έντονες διαφοροποιήσεις σε επίπεδο χωροθέτησης και οργάνωσης υποδομών/δραστηριοτήτων/λειτουργιών καθώς και τεχνολογικής εξέλιξης, που επιδρούν ποικιλοτρόπως στη δυναμική του κοινοτικού αστικού δικτύου. Ο διαχωρισμός της από τα εθνικά σύνορα των κρατών μελών της εντείνει τον γεωγραφικό, πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό κατακερματισμό της επικράτειάς της και δημιουργεί προβλήματα στις διαδικασίες εναρμόνισης και εφαρμογής των πολιτικών της από τις εθνικές κυβερνήσεις. Καθίσταται, έτσι, σαφές ότι η ενοποίηση ενός τόσο ανομοιογενούς χώρου, όπως είναι αυτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν μπορεί παρά να αποτελεί ένα απαιτητικό εγχείρημα χωρικής ανάπτυξης που έχει ανάγκη από έναν ευέλικτο, πολυπαραγοντικό σχεδιασμό και καινοτόμες δομές χωρικής διακυβέρνησης και χρηματοδότησης (κεφ. 2.2.1).

Στη διαδικασία κατανόησης του ρόλου των πόλεων και των ευρύτερων λειτουργικών αστικών περιοχών επιρροής τους στην *αστική δυναμική* της Ευρώπης και στη διαδικασία για τη συγκρότηση ισχυρών αναπτυξιακών θυλάκων εντός της επικράτειάς της, ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρακολούθηση των οπτικών που αναδύονται μέσα από τη διατύπωση χωρικών μοντέλων για την ερμηνεία μορφών αστικής ανάπτυξης, κυρίως κατά τη διάρκεια της πρόσφατης τριακονταετίας. Η προβληματική που διατυπώνεται και οι αναπτυξιακοί θύλακες που προκύπτουν μέσα από αυτή θα μπορούσαν να λειτουργήσουν υποστηρικτικά στη συζήτηση που βρίσκεται σε εξέλιξη με αντικείμενο την *αστική δυναμική* του ευρωπαϊκού οικιστικού δικτύου και τον ρόλο της στη διασφάλιση εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής στην ευρωπαϊκή επικράτεια.

Από την επισκόπηση της σύγχρονης βιβλιογραφίας και πρακτικής, από τα πιο γνωστά χωρικά μοντέλα για την ερμηνεία μορφών αστικής ανάπτυξης στον ευρωπαϊκό χώρο είναι: (Α) το μοντέλο «Μπανάνα» (Banana model) (Brunet, 1989), (Β) το μοντέλο «Σπίτι με επτά διαμερίσματα» (House with seven apartments model) (Lutzky, 1990), (Γ) το μοντέλο «Πράσινο σταφύλι» ή «Ευρωπαϊκό τσαμπί σταφυλιών» (Green grape ή European bunch of grapes model) (Kunzmann & Wegener, 1991), (Δ) το μοντέλο «Πεντάγωνο» (Pentagon model) (ESDP, 1999), (Ε) το μοντέλο «Κόκκινο χταπόδι» (The red octopus model) (van der Meer, 1998) και (Στ) το μοντέλο «Μπούμερανγκ Κεντρικής Ευρώπης» (Central European boomerang).(κεφ. 2.2.2).

Από τη μελέτη των παραπάνω χωρικών μοντέλων, προκύπτουν οι ακόλουθες γενικές και πιο ειδικές διαπιστώσεις:

- ✓ Τα χωρικά μοντέλα θα μπορούσαν να ενταχθούν σε δύο βασικές κατηγορίες, ανάλογα με τον τρόπο ερμηνείας της κοινωνικο-οικονομικής δομής και δυναμικής του ευρωπαϊκού χώρου και της χωρικής απεικόνισής της σε αναπτυξιακούς θύλακες (κριτήρια, μεθοδολογία, τεχνικές). Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα μοντέλα «πυρηνικού τύπου», δηλαδή εκείνα που οδηγούν στη συγκρότηση αναπτυξιακών θυλάκων με τη μορφή πόλων, αξόνων ή πολυγώνων σε συγκεκριμένα τμήματα του ευρωπαϊκού χώρου. Η εν λόγω συνθήκη εντείνει τις *αστικές πολώσεις*, περιορίζοντας έτσι την ισόρροπη ανάπτυξη. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν τα μοντέλα «διάχυτου–δικτυακού τύπου»: αυτά οδηγούν σε αναπτυξιακούς θύλακες που λαμβάνουν μορφές ελεύθερων σχηματισμών οι οποίες καλύπτουν το σύνολο (ή το σημαντικότερο τμήμα) του ευρωπαϊκού χώρου. Επιτρέπεται, έτσι, η ανάπτυξη ενός πολυκεντρικού ευρωπαϊκού χώρου.
- ✓ Κάθε μοντέλο αναπτύσσει τη δική του ερμηνεία, την οποία αποτυπώνει χωρικά μέσα από τον ορισμό θυλάκων αστικής ανάπτυξης που αντιμετωπίζονται ως *αναπτυξιακές ζώνες–πόλοι – χωρικές ενότητες*. Κριτήρια για τον προσδιορισμό των αναπτυξιακών θυλάκων αποτελούν κυρίως τα μεγέθη του πληθυσμού και της οικονομίας.
- ✓ Με την πάροδο του χρόνου διαπιστώνεται μια στροφή από τη λογική του «πυρηνικού τύπου» (μοντέλα «Μπανάνα», «Μπούμερανγκ» και «Πεντάγωνο») σε εκείνη του «διάχυτου–δικτυακού τύπου» (μοντέλα «Σπίτι με επτά διαμερίσματα», «Τσαμπί σταφυλιών», «Κόκκινο χταπόδι» και «Μπλε αστέρι»). Αυτή η μετατόπιση δικαιολογείται από τη σταδιακή επικράτηση δύο κυρίαρχων τάσεων. Η πρώτη τάση αφορά τη διαρκώς εντεινόμενη δικτυακή οργάνωση του χώρου, και η δεύτερη τάση τη σταδιακή ανάδυση νέων *αστικών συσχετισμών* με σημαντικές αναπτυξιακές προοπτικές στις πιο περιφερειακές ζώνες της Ευρώπης (όπως σκανδιναβικές χώρες και χώρες Κεντροανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης).

Από την παρουσίαση των χαρακτηριστικών και ιδιαιτεροτήτων του ευρωπαϊκού χώρου και των κύριων χωρικών μοντέλων για την ερμηνεία της αστικής ανάπτυξης που προηγήθηκαν, συμπερασματικά σημειώνονται τα εξής:

- ✓ Η πορεία ενοποίησης της ΕΕ δεν έχει οδηγήσει σε εντυπωσιακές εξελίξεις σε ό,τι αφορά τη δομή του ευρωπαϊκού χώρου. Έτσι, από τις κυρίαρχες τάσεις αστικής οργάνωσης παραμένουν η συγκέντρωση της ανάπτυξης στο ήδη αναπτυγμένο οικονομικά βορειοδυτικό κέντρο της Ευρώπης και η διατήρηση ή ενίσχυση υφιστάμενων αναπτυξιακών θυλάκων στα νοτιοδυτικά και κεντροανατολικά τμήματα της Ευρώπης σε συνδυασμό με την ανάδυση νέων αναπτυξιακών θυλάκων στα κεντρικά και βορειοανατολικά τμήματα του ευρωπαϊκού χώρου.
- ✓ Στο πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών και συγκυριών, πιο κοντά στην πραγματικότητα και σε ένα πιο επιθυμητό πρότυπο χωρικής οργάνωσης βρίσκεται η αντιμετώπιση του ευρωπαϊκού χώρου ως *δικτυακού τόπου*. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται από τη διαρκώς εντεινόμενη τάση των πόλεων να λειτουργούν ως κόμβοι *αστικών συσχετισμών* ποικίλων μορφών, δομής και δυναμικής.

Σε αυτό το πλαίσιο αστικής αναμόρφωσης του ευρωπαϊκού χώρου, δύο σημεία που πρέπει να απασχολήσουν στην παρούσα φάση είναι:

- ✓ η απομάκρυνση από μια στατική προσέγγιση της αστικής ανάπτυξης σε μια περισσότερο πολυπαραγοντική, η οποία εστιάζεται στην εκτίμηση των σχέσεων μεταξύ πόλεων, στην κατανόηση των διαδικασιών μετεξέλιξης αυτών των σχέσεων και στη χωρική απεικόνιση των αλλαγών·
- ✓ η διαμόρφωση νέων, πιο ευέλικτων χωρικών μοντέλων για την ερμηνεία της αστικής ανάπτυξης με άξονα την κυρίαρχη τάση της *αστικής δικτύωσης*, όπως αυτή εξελίσσεται και μετασχηματίζεται σε συνθήκες *αστικής πόλωση* και *αστικής διάχυσης* σε όλες τις ποικίλες γεωγραφικές κλίμακες.

Συμπερασματικά, υποστηρίζεται πως η πολυπλοκότητα και πολυλειτουργικότητα του αστικού χώρου και η εξάρτησή του από τον ευρύτερο χώρο της υπαίθρου σε συνδυασμό με την έντονη συσχέτισή του με μεταβλητές απίστευτης δυναμικής επιβάλλουν τη μελέτη και εκτίμησή του στη βάση μιας σύνθετης θεώρησης, σύμφωνα με την οποία οι πόλεις και τα ζητήματα οργάνωσης και ανάπτυξής τους δεν θα αντιμετωπίζονται μεμονωμένα, αλλά ενταγμένα σε μια ευρωπαϊκή και εθνική πολιτική για το οικιστικό δίκτυο με τέτοιο τρόπο, ώστε να διασφαλίζονται η κοινωνική δικαιοσύνη και η ισοτιμία. Σε αυτή τη λογική, έχει σημασία να αναδεικνύεται η δυναμική των πόλεων και να ενθαρρύνεται η μεταξύ τους συνεργασία στη βάση δύο κύριων διεργασιών: πρώτον, μέσα από την υιοθέτηση πολιτικών για την ενίσχυση των χωρολειτουργικών διασυνδέσεων, συναρθρώσεων και στρατηγικών ανάπτυξης *αστικών συσχετισμών* (π.χ. οικονομικών, πολιτικών, οικονομικών, επιχειρηματικής ανταγωνιστικότητας, κ.ά.) και δεύτερον, μέσα από τη διασφάλιση ενός ευέλικτου συστήματος διαρκούς παρακολούθησης και επαναξιολόγησης της αναπτυξιακής του δυναμικής, ικανού να επιτρέπει την εκτίμηση των εκάστοτε αλλαγών στο πλαίσιο του επιχειρούμενου χωρικού σχεδιασμού και κοινωνικο-οικονομικού προγραμματισμού (κεφ. 2.2.3).

Σε αυτές τις συνθήκες, η διαδικασία παραγωγής και ανάπτυξης του αστικού χώρου δεν μπορεί και δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται μονοδιάστατα και αποσπασματικά. Πρέπει να αντιμετωπίζεται στη βάση μιας σύνθετης μεθοδολογικής προσέγγισης που θα αναδεικνύει τη σημασία προσδιορισμού της χωρικής εμβέλειας επιρροής και αλληλεπίδρασης των πόλεων (*πολικότητα*) και της τάσης τους να συγκροτούν *χωρολειτουργικούς συσχετισμούς* ικανούς να παίξουν τον ρόλο νέων *πόλων ανάπτυξης* λειτουργώντας ως μέσο άμβλυνσης των ανισοτήτων. Η ανάγκη αντιμετώπισης του ευρωπαϊκού χώρου στη βάση δικτυακής θεώρησής του υποστηρίζεται και από επίσημα κείμενα της ΕΕ κυρίως μετά το 1999: δηλαδή, από τη στιγμή που η συγκρότηση ισχυρών αστικών δικτύων προβάλλεται ως προϋπόθεση για τη διασφάλιση εδαφικής συνοχής, περιορισμού των κοινωνικο-οικονομικών ανισοτήτων και ισχυροποίησης της Ευρώπης και των κρατών μελών της ΕΕ στον διεθνή χάρτη (κεφ. 2.2.3).

… από το Μέρος Β΄

Κεφ. 3 _ Αστική ανάπτυξη και δικτύωση πόλεων στον ευρωπαϊκό χώρο

Η σύγχρονη προβληματική για την ανάπτυξη του αστικού χώρου και την οργάνωση του δικτύου οικισμών στην Ευρώπη παρουσιάζει ειδικό ενδιαφέρον, κυρίως μέσα από την προσέγγιση θεωρητικών αντιλήψεων που κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί, καθώς και πρωτοβουλιών, πολιτικών, στρατηγικών και πρακτικών στο επίπεδο της ΕΕ. Μέσα από την παρακολούθησή τους προκύπτει ότι ο αστικός χώρος, όλο και πιο συνειδητά, αναγνωρίζεται ως βασική συνιστώσα της αναπτυξιακής πολιτικής και του χωρικού σχεδιασμού (κεφ. 3.1).

Σε θεωρητικό επίπεδο, από τη διερεύνηση της βιβλιογραφίας προκύπτει ότι οι σχετικές προσεγγίσεις θα μπορούσαν να ενταχθούν στις ακόλουθες δύο κατηγορίες : α) θεωρίες χωρικής κατανομής οικονομικών δραστηριοτήτων (θεωρίες *κεντρικής θέσης*, θεωρίες *πόλων ανάπτυξης*, υπόδειγμα Tinbergen) και β) σημαντικές θεωρίες εκτός βασικής ομαδοποίησης [προσεγγίσεις *κεντροβαρικών μοντέλων*, *ταξονομικών αναλύσεων*, θεωρίες Νεο-μαρξιστών (Lefebvre, Castells, Harvey, Lipietz κ.ά.). Στην πλειονότητά τους οι θεωρητικές αντιλήψεις που εντάσσονται στις παραπάνω δύο κατηγορίες αποτελούν κατά βάση *α-χωρικές προσεγγίσεις*, με ορισμένες από αυτές να έχουν βρει εφαρμογή σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού [π.χ. η *θεωρία των πόλων ανάπτυξης* του Perroux αξιοποιήθηκε στη διατύπωση της πολιτικής των *αντίπαλων πόλεων* στην Ελλάδα: ΚΕΠΑ, ΑΣΤΟΚ και ΑΓΡΟΚ (ΠΥΣ 9610/1979)] (κεφ. 3.1.1).

Σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού, σημαντικό ρόλο έχει παίξει η διατύπωση πολιτικών και στρατηγικών για τον αστικό χώρο από την ΕΕ λόγω της επίδρασής τους στη χάραξη των εθνικών και περιφερειακών πολιτικών των κρατών μελών. Μεταξύ αυτών των πολιτικών, «τομή» για την αναγνώριση του αστικού χώρου ως βασικής συνιστώσας σχεδιασμού και τη μετεξέλιξη των σχετικών αντιλήψεων και

πρακτικών προς αυτή την κατεύθυνση έχουν αποτελέσει επίσημα κείμενα της ΕΕ. Τα κείμενα αυτά θα μπορούσαν να ενταχθούν σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν κείμενα τα οποία, προσανατολιζόμενα σε κρίσιμα θέματα περιφερειακής ανάπτυξης και χωροταξικού σχεδιασμού, αναδεικνύουν τον ρόλο των πόλεων και του οικιστικού δικτύου στην αναπτυξιακή διαδικασία. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν τα κείμενα που επικεντρώνονται σε θέματα αστικής ανάπτυξης και πολεοδομικού σχεδιασμού, προσεγγίζοντάς τα όμως στο πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών/συγκυριών ενός έντονα παγκοσμιοποιημένου διεθνούς περιβάλλοντος, όπου στόχος στις εθνικές κλίμακες των χωρών είναι η διασφάλιση της τοπικής ταυτότητας και της βιωσιμότητας - ανθεκτικότητας των περιοχών/περιφερειών τους (κεφ. 3.1.2). Συγκεκριμένα, κατά κατηγορία, κύριες «τομές» αποτελούν:

I_ Επίσημα κείμενα περιφερειακής ανάπτυξης και χωροταξικού σχεδιασμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης με αναφορά στην ανάπτυξη και οργάνωση του αστικού χώρου

Σε αυτή την κατηγορία κύριοι «σταθμοί», μεταξύ άλλων, θα αποτελέσουν: α) η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (Single European Act) του 1986, β) οι εκθέσεις «Ευρώπη 2000» (1990) και «Ευρώπη 2000+» (1994), γ) οι στρατηγικές της Λισαβόνας (2000), του Γκέτεμποργκ (2001) της βιώσιμης ανάπτυξης (2005) και της «Ευρώπης 2020» (2010), δ) οι στρατηγικές κατευθυντήριες γραμμές των πολιτικών συνοχής σε συνδυασμό με τα νέα χρηματοδοτικά μέσα και τα Εθνικά Στρατηγικά Πλαίσια Αναφοράς (ΕΣΠΑ) στο πλαίσιο των προγραμματικών περιόδων κυρίως μετά το 2000 (2000-2006, 2007-2013, 2014-2020, 2021-2027) και ε) οι ευρωπαϊκές πολιτικές με έμφαση στους τομείς: του περιβάλλοντος, της απασχόλησης, των μεταφορών, της έρευνας και ανάπτυξης, και της ενέργειας.

II_ Επίσημα Κείμενα Αστικής Ανάπτυξης και Πολεοδομικού Σχεδιασμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Σε αυτή την κατηγορία κειμένων ενδιαφέρον, εξαιτίας του σημαντικού ρόλου τους στη διαμόρφωση του αναγκαίου πλαισίου για επανεκκίνηση της συζήτησης που αφορά την αστική ανάπτυξη και τον ρόλο των πόλεων στη συγκρότηση αστικών συσχετισμών, παρουσιάζουν: α) το Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (ΣΑΚΧ) (1999), β) το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Παρατήρησης (ή Παρατηρητήριο) Χωρικού Σχεδιασμού [European Spatial Observation Network (ESPON)], γ) οι εκθέσεις για την οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης (με πιο πρόσφατη την 8η έκθεση του 2022), δ) η «Πράσινη Βίβλος για την εδαφική συνοχή» (2008), ε) η «Εδαφική Ατζέντα» (Territorial Agenda) (2007, 2011, 2020), στ), η «Νέα Αστική Ατζέντα» (The New Urban Agenda for the EU, 2016˙ 2012) και ζ) η «Νέα Χάρτα της Λειψίας» (New Leipzig Charter, 2020).

Συμπερασματικά, από τη συνοπτική παρουσίαση των κειμένων περιφερειακής ανάπτυξης και χωροταξικού σχεδιασμού, αστικής ανάπτυξης και πολεοδομικού σχεδιασμού που προηγήθηκε (δηλ. ενότητες I και II), διαπιστώνεται ότι οι πόλεις και οι ευρύτερες χωρολειτουργικές περιοχές τους καλούνται να παίξουν πρωταγωνιστικό ρόλο στη βιώσιμη ανάπτυξη του ευρωπαϊκού χώρου και ειδικότερα του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος. Προϋπόθεση για την επίτευξη ενός τέτοιου στόχου αποτελεί η διασφάλιση κατάλληλων δομών διακυβέρνησης και μηχανισμών άσκησης πολιτικής αλλά και των απαραίτητων χρηματοδοτικών εργαλείων για την ενθάρρυνση και καθιέρωση σχέσεων συνεργασίας μεταξύ των πόλεων, μέσα από τις οποίες θα αναδειχθούν ισχυρά αστικά δίκτυα υπερτοπικής-υπερεθνικής εμβέλειας σε όλα τα χωρικά επίπεδα. Ως εκ τούτου, η διαμόρφωση ευέλικτων μεθοδολογιών και ο προσδιορισμός κατάλληλων κριτηρίων (ποσοτικών/ποιοτικών) για την εκτίμηση της *αστικής δυναμικής* αναδεικνύονται σε παράμετρο καταλυτικής σημασίας στη διαδικασία χωρικού σχεδιασμού (χωροταξικού και πολεοδομικού). Στη σχετική συζήτηση επιδιώκει να συμβάλλει η πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης που διατυπώνεται στο Μέρος Δ΄ του βιβλίου με πιλοτικά πεδία εφαρμογής α) το σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) της Ελλάδας (1999-2003) και β) τα μικρά ακριτικά νησιά των διοικητικών νησιωτικών περιφερειών του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (2019-2023) (κεφ. 3.1.2).

Πιο συγκεκριμένα, στο ευρύτερο πλαίσιο της εντεινόμενης *αστικοποίησης* του ευρωπαϊκού χώρου, ενδιαφέρον έχουν οι εξής συμπερασματικές διαπιστώσεις. Οι ραγδαίες πολιτικές, κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές που είναι σε εξέλιξη, έχουν σηματοδοτήσει αλλαγές στην οργάνωση του αστικού χώρου και στις σχετικές με αυτόν αντιλήψεις και πρακτικές σχεδιασμού. Επιπλέον, η σημασία των πόλεων στην ανάπτυξη των χωρών και των περιφερειών/περιοχών τους ενισχύεται διαρκώς, καθιστώντας ολοένα και πιο αναγκαίο

τον καθορισμό μιας ρητά διατυπωμένης στρατηγικής αστικής ανάπτυξης, η οποία θα υποστηρίζεται από τις απαραίτητες πολιτικές και στρατηγικές ρύθμισης. Τέλος, το ζήτημα της αστικής ανάπτυξης πρέπει να επανέλθει στο προσκήνιο, λαμβάνοντας υπόψη τις νέες διεθνείς και ευρωπαϊκές τάσεις στους τομείς της οικονομίας και της παραγωγής του χώρου και διατυπώνοντας πολιτικές για την αστική οργάνωση που να αφορούν όχι μόνο την κλίμακα της πόλης και τη γύρω από εκείνη περιοχή, αλλά και το ευρύτερο δίκτυο των οικισμών στα ποικίλα επίπεδα χωρικής οργάνωσης βάσει μιας λογικής ενταγμένης στο πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης περιφερειακής πολιτικής. Επιβάλλεται, λοιπόν, η επανεξέταση ζητημάτων διάρθρωσης–οργάνωσης της αναπτυξιακής διαδικασίας στον χώρο, σε μια κατεύθυνση όμως πιο σύνθετη και διαφοροποιημένη σε σχέση με παλαιότερα: νέοι αναπτυξιακοί πόλοι και συσχετισμοί *αστικής πόλωσης* κάνουν την εμφάνισή τους σε κεντρικές και σε περιφερειακές περιοχές ως αποτέλεσμα των εντεινόμενων τάσεων της χωρικής συγκέντρωσης πληθυσμού και υποδομών σε αστικές περιοχές και της *αστικής διάχυσης* στις περιμετρικές τους ζώνες και σε απόμακρες περιοχές (κεφ. 3.2.1).

Από τη μελέτη του μετασχηματισμού των αστικών συστημάτων των πόλεων και αγροτικών περιοχών, ο οποίος εξακολουθεί να βρίσκεται σε εξέλιξη στον ευρωπαϊκό χώρο, διαπιστώνεται η εντυπωσιακή διασύνδεση των αστικών περιοχών με τις περιοχές της υπαίθρου. Βασικές συνιστώσες του συγκεκριμένου μετασχηματισμού, οι οποίες μπορούν να λειτουργήσουν ως πεδίο για την επανεκκίνηση της συζήτησης που αφορά την ανάπτυξη και δυναμική του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος, αποτελούν: α) η σημαντική ενίσχυση και ισχυροποίηση της *αστικής δικτύωσης*, η οποία συναρτάται με την ενίσχυση της δικτύωσης των πόλεων και των μικρότερων πόλεων/οικισμών της υπαίθρου, β) η *χωρική δικτύωση* λαμβάνει ιδιαίτερη μορφή στις περιμετρικές ζώνες των πόλεων: έτσι, διαμορφώνονται ευρύτερες περιοχές αστικής ανάπτυξης ποικίλων μορφών, ενώ ιδιαίτερη σημασία έχει η περιαστική διεύρυνση των μεσαίων και μικρών πόλεων και γ) στην πλειονότητα των περιπτώσεων των αγροτικών περιοχών, το δυναμικό των αγροτικών δραστηριοτήτων περιορίζεται, με συνέπεια τα δίκτυα οικισμών της υπαίθρου, αντί να αναπτύσσονται αυτόνομα, να στρέφονται προς τις πιο κοντινές σε εκείνα πόλεις για παροχή υπηρεσιών· έτσι, προκύπτει η ανάγκη για εταιρική σχέση πόλης–υπαίθρου (κεφ. 3.2.2).

Οι πόλεις είχαν πάντα κυρίαρχο ρόλο στην ανάπτυξη των κοινωνικών συστημάτων. Όμως, κατά τη διάρκεια της πρόσφατης τριακονταετίας η σημασία του αστικού χώρου γίνεται ολοένα και πιο αντιληπτή, αφού η πλειονότητα του πληθυσμού ζει και δραστηριοποιείται σε αστικές περιοχές. Οι πόλεις, αναμφίβολα, συνιστούν τους βασικούς πυρήνες ανάπτυξης, γεγονός που καθιστά τον ρόλο τους ακόμα πιο καθοριστικό στο πλαίσιο της αναπτυξιακής διαδικασίας. Ως κύριοι «υποδοχείς» δραστηριοτήτων και πληθυσμού εξακολουθούν να συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο και σημαντικότερο τμήμα των κύριων τομέων υποδομών/δραστηριοτήτων/λειτουργιών και της οικονομικής δραστηριότητας. Στο πλαίσιο, μάλιστα, των αλλαγών του παραγωγικού προτύπου, νέες χωρικές μορφές ανάπτυξης (για κατοικία, παραγωγικές δραστηριότητες κ.ά.) εμφανίζονται. Ο τρόπος λειτουργίας των κεντρικών περιοχών αλλάζει λόγω του ποικίλου ρόλου που αποκτούν, και νέες λειτουργίες κλίμακας αναπτύσσονται. Οι χρήσεις γης εντατικοποιούνται, ενώ οι τιμές της γης αυξάνονται διαρκώς. Οι πόλεις μετεξελίσσονται σε νέες *χωρικές δομές*, λαμβάνοντας όλο και περισσότερο τη μορφή *πολυκεντρικών αστικών συγκεντρώσεων* που θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν ως αστικοποιημένες περιφέρειες. Ταυτόχρονα, η συνεχής διόγκωση των πόλεων διαμορφώνει συνθήκες μετασχηματισμού και διαφοροποίησης και στο εσωτερικό τους, με συνέπεια τα νέα *αστικά μορφώματα* που διαρκώς αναδύονται να παρουσιάζουν, κατά περίπτωση, ποικίλα (συχνά αντιθετικά) κοινωνικο-λειτουργικά χαρακτηριστικά με διαφοροποιημένες επιρροές στη διαδικασία χωρικής ανάπτυξης (κεφ. 3.2.3).

Σε αυτές τις συνθήκες, ύστερα από μια περίοδο έντονης *προαστικοποίησης*, οι μεγάλες πόλεις επιδιώκουν τη διατήρηση της κυριαρχίας τους. Την ίδια στιγμή, σε συνθήκες ανταγωνισμού, οι πόλεις μεσαίου/μικρού μεγέθους προσπαθούν να αυξήσουν τη δημιουργία ευκαιριών για την ισχυροποίηση της πληθυσμιακής και οικονομικής τους βάσης, εκτιμώντας πως μέσα από αυτή τη λογική θα κατορθώσουν αφενός να εξασφαλίσουν την εσωτερική συνοχή τους και αφετέρου να περιορίσουν (ή και να αποτρέψουν) την αποδόμηση του αστικού ιστού και την αλλοίωση της φυσιογνωμίας τους. Οι απαντήσεις αναζητούνται στην υιοθέτηση χωρικών και τομεακών πολιτικών για την αξιοποίηση της ευέλικτης, υψηλού επιπέδου γνώσης, της σύγχρονης τεχνολογίας και των επικοινωνιών, με στόχο τη βέλτιστη διαχείριση των τοπικών πόρων (φυσικών, πολιτιστικών, ανθρώπινων) και τη διασφάλιση ενός ποιοτικού αστικού περιβάλλοντος (κεφ. 3.2.3).

Η παγκοσμιοποίηση των οικονομιών έχει αυξήσει με γεωμετρική πρόοδο τον ανταγωνισμό και έχει μεταβάλει τα χαρακτηριστικά του αστικού χώρου. Από το πρότυπο της *μαζικής παραγωγής* έχουμε περάσει σε εκείνα της *συνεργασίας* και της *δικτύωσης*. Σημαντικό ρόλο σε αυτή τη μετάβαση φαίνεται ότι έχει παίξει και η δομή του ευρωπαϊκού χώρου, η οποία καθιστά απαραίτητη την προώθηση ισχυρής δικτύωσης των υποδομών/δραστηριοτήτων, αφού —με τη σημερινή του μορφή— μπορεί να θεωρηθεί σύνθεση όλων των διαφορετικών δικτύων που έχουν δημιουργηθεί και αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια σε όλους σχεδόν τους τομείς της κοινοτικής πολιτικής. Η ιδιαίτερη φύση της ΕΕ ενισχύει αυτή την τάση της δικτύωσης. Η ανάγκη συμμετοχής των κρατών μελών στα δρώμενα της Ένωσης επιβάλλει τη δημιουργία δικτύων, γιατί από καιρό έχει καταστεί σαφές ότι μόνο μέσα από τη συγκρότηση ισχυρών δικτύων η ΕΕ θα μπορέσει να αντιμετωπίσει τον διεθνή ανταγωνισμό και να ενταχθεί σε ισχυρά αστικά δίκτυα διεθνούς βαρύτητας, διασφαλίζοντας ταυτόχρονα την αναγκαία εδαφική και κοινωνικο-οικονομική συνοχή στο εσωτερικό της (κεφ. 3.2.3).

Η δικτύωση αποτελεί ουσιαστικό μετασχηματισμό των *χωρικών δομών*· ως εκ τούτου, καθίσταται σημαντική πρόκληση σε επίπεδο χωρικής πολιτικής. Σήμερα, μια πόλη τείνει να εμφανίζεται λιγότερο στην κορυφή της πυραμίδας του δικτύου οικισμών της περιοχής επιρροής της, και του ευρύτερου αστικού και αγροτικού χώρου σε εθνικό επίπεδο. Αντίθετα, επιδιώκει να ενταχθεί σε αστικά δίκτυα που ξεπερνούν την τοπική και περιφερειακή-εθνική κλίμακα, γιατί έχει πλέον αναγνωριστεί ότι η δικτύωση των πόλεων εξυπηρετεί την ανάπτυξη σχέσεων συμπληρωματικότητας —γεγονός το οποίο έχει αποδειχθεί και στην πράξη ότι μπορεί να συμβάλλει στην ανάπτυξη τόσο των ίδιων, όσο και των ευρύτερων περιοχών τους. Μάλιστα, φαίνεται ότι, όταν η δικτύωση των πόλεων στηρίζεται στην αυθόρμητη λειτουργία της αγοράς, οδηγεί σε νέας μορφής χωρικές ανισότητες. Για να μπορέσει, λοιπόν, να υπάρξει μια όσο το δυνατόν πιο ισόρροπη ανάπτυξη, πρέπει να διασφαλιστούν πολιτικές ενθάρρυνσης και προώθησης της συνεργασίας των πόλεων στη βάση της αξιοποίησης των συγκριτικών τους πλεονεκτημάτων, με εστίαση στις λιγότερο αναπτυγμένες αστικές περιοχές. Δηλαδή, εκεί όπου συναντώνται πόλεις μεσαίου/μικρού πληθυσμιακού μεγέθους με σημαντικές όμως υποδομές υπερτοπικής εμβέλειας οι οποίες, μέσα από την υποστήριξη κατάλληλων στρατηγικών συνεργασίας, θα μπορούσαν να λειτουργήσουν εξισορροπητικά σε τοπικό και δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο, συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στην ισχυροποίηση και μη κεντρικών ή ακόμα και απομακρυσμένων περιοχών του ευρωπαϊκού χώρου (κεφ. 3.2.3).

Σε αυτή τη βάση, αρκετές κυβερνήσεις χωρών της Ευρώπης έχουν ήδη προχωρήσει στην υιοθέτηση πολιτικών για τη διασφάλιση της δικτύωσης των πόλεών τους μέσα από τη συγκρότηση ανταγωνιστικών *χωρικών συναθροίσεων*, τάση που υποστηρίζεται και μέσα από τα επίσημα κείμενα της ΕΕ. Μάλιστα, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά και το είδος των υποδομών των πόλεων που συγκροτούν αυτά τα *οικιστικά πλέγματα*, προκύπτουν ποικίλα *χωρικά δίκτυα* πολιτικού, οικονομικού, πολιτιστικού, εκπαιδευτικού, ερευνητικού ή άλλου τύπου σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Στη συγκρότηση αυτών των αστικών δικτύων κυρίαρχο ρόλο παίζουν ο προσανατολισμός της οικονομίας και η ύπαρξη υποδομών υπερτοπικής σημασίας, και πολύ λιγότερο τελικά το πληθυσμιακό μέγεθός τους. Έτσι, επιβεβαιώνεται ότι πόλεις μεσαίου ή μικρού μεγέθους θα μπορούσαν να αποτελέσουν οργανικά τμήματα ισχυρών αστικών δικτύων υπερεθνικής εμβέλειας, εφόσον συγκεντρώνουν ανταγωνιστικούς τομείς παραγωγής, υπηρεσιών και υποδομών. Αυτή η συνθήκη κατέχει ειδική αξία στις περιπτώσεις πόλεων που λειτουργούν ως κύριες *πόλεις εισόδου–εξόδου* στη χώρα λόγω των συγκριτικών πλεονεκτημάτων τους από τη συσχέτιση ανταγωνιστικών υποδομών ή την κυριαρχία σε μια από εκείνες [π.χ. πύλες μεταφορών (συνδυασμένοι κόμβοι μεταφορών), πολιτισμού, παιδείας–έρευνας–καινοτομίας, ενέργειας, τουρισμού κ.ά.). Ως εκ τούτου, η αξιολόγηση της βαρύτητας των πόλεων στις εθνικές κλίμακες των κρατών είναι απαραίτητο να επιχειρείται στη βάση μιας ευρύτερης, πολυκριτηριακής θεώρησης και όχι απαραίτητα συναρτήσει του πληθυσμιακού μεγέθους ή της θέσης τους στο εθνικό διοικητικό σύστημα: μέσα από μια τέτοια οπτική μπορεί να αναδειχθούν η *κεντρικότητα* και η *πολικότητα* των πόλεων και, κατ' επέκταση, οι δυνατότητές τους να λειτουργήσουν ως κόμβοι ισχυρών *αστικών συσχετισμών* με υπερεθνική εμβέλεια (κεφ. 3.2.3).

Με βάση τα ανωτέρω, κύριο ζητούμενο στο πλαίσιο του χωρικού σχεδιασμού και του αναπτυξιακού προγραμματισμού οφείλει να αποτελεί η αξιοποίηση εκείνων των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των πόλεων που μπορούν να διασφαλίσουν την ένταξή τους σε *αστικούς συσχετισμούς*. Η συγκρότηση, όμως, *αστικών συσχετισμών* σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί μια εύκολη και αυτονόητη διαδικασία για δύο βασικούς λόγους: από τη μία πλευρά εξαιτίας της διαφορετικής δυναμικής που διαπιστώνεται μεταξύ των κρατών

μελών της ΕΕ αλλά και εντός εκείνων, και από την άλλη πλευρά γιατί η δικτύωση των πόλεων επιχειρείται μέσα από διαδικασίες που συσχετίζονται (άμεσα ή έμμεσα) με έννοιες, το περιεχόμενο και τα όρια των οποίων διαφοροποιούνται στον χρόνο —ακόμα και εντός της ίδιας περιόδου— ως συνέπεια των διαρκώς μεταβαλλόμενων συνθηκών/συγκυριών και των σχετικών με αυτές αντιλήψεων ανάπτυξης και ως απόρροια της ποικιλίας των συμφερόντων που έχουν τα άτομα και οι κοινωνικές ομάδες που συμμετέχουν σε εκείνη (όπως: χώρος, ανάπτυξη, κοινωνία κ.ά.). Έτσι, προκύπτουν διαφοροποιημένης δυναμικής *αστικοί συσχετισμοί*, οι οποίοι συγκροτούν πολώσεις που, με μαθηματική ακρίβεια, συμβάλλουν στην ενίσχυση των ανισοτήτων σε κύριους τομείς της απασχόλησης και οικονομίας σε όλα τα χωρικά επίπεδα (κεφ. 3.2.3).

Ο ανταγωνισμός μεταξύ των πόλεων, που έχει ξεκινήσει να εντείνεται ήδη από τη δεκαετία του ’90, έχει οδηγήσει, δίχως αμφιβολία, στη διαφοροποίηση του ρόλου των πόλεων, κατ’ επέκταση και στην αλλαγή της *αστικής ιεραρχίας* τους σε εθνικό, ευρωπαϊκό και σε διεθνές επίπεδο. Εντούτοις, παρά τις δυσκολίες, η εξέλιξη της τεχνολογίας σε συνδυασμό με την πολιτική σχεδιασμού των μεταφορών και των υποδομών (παραγωγής, τεχνικών, κοινωνικών) έχουν συμβάλει καταλυτικά στη διαμόρφωση ενός νέου πλαισίου συνθηκών επικοινωνίας, συνεργασίας και δικτύωσης, το οποίο ολοένα και πιο συνειδητά καθιστά τα εθνικά σύνορα, τα διοικητικά όρια και τα πληθυσμιακά μεγέθη κριτήρια δευτερεύουσας σημασίας για την αξιολόγηση της *αστικής δυναμικής*. Σ’ αυτό το πλαίσιο, συγκριτικό πλεονέκτημα για την ένταξη των πόλεων σε ισχυρά αστικά δίκτυα εμφανίζουν όχι απαραίτητα οι πόλεις με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση πληθυσμού, αλλά εκείνες που συνδυάζουν υψηλού επιπέδου ανθρώπινο δυναμικό, ανταγωνιστικό συσχετισμό υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας, υψηλό δείκτη προσβασιμότητας και ποιοτικό αστικό περιβάλλον. Η εμπειρία έχει δείξει ότι σε αυτές τις περιπτώσεις αυξάνονται σημαντικά οι πιθανότητες ισχυροποίησης της ανταγωνιστικότητας των πόλεων μέσα από την αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων τους. Μόνο μέσα από τη διαχείριση της διαφορετικότητάς τους, οι πόλεις μπορούν να αναλάβουν ισότιμο ρόλο σε δίκτυα συνεργασίας και να περιορίσουν σημαντικά τις πιθανότητες λειτουργίας τους ως «δορυφόρων». Η «δύναμη του τόπου» (δηλ. όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που τον καθιστούν μοναδικό) μπορεί να αποτελέσει το «κλειδί» εξέλιξης, εφόσον αξιοποιηθεί στη βάση της *ενδογενούς ανάπτυξης* με όρους αειφορίας, δηλαδή στη βάση μιας λογικής που σέβεται τη φυσιογνωμία του τόπου, επιδιώκει την ανάδειξη των τοπικών χαρακτηριστικών και των ιδιαιτεροτήτων του και εστιάζεται στην αειφορική διαχείριση των πόρων του (φυσικών, πολιτιστικών, ανθρώπινων). Αυτές οι επιδιώξεις, για να γίνουν πράξη, απαιτούν τη συγκρότηση στρατηγικών τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης, αλλά και την ενεργοποίηση των τοπικών παραγόντων με στόχο αφενός την άμεση διάχυση των αποτελεσμάτων εντός περιοχής και αφετέρου τη διασφάλιση κατάλληλων μηχανισμών για την αντιμετώπιση των τοπικών αντιπαλοτήτων (κεφ. 3.2.3).

Κεφ. 4_Αστική δυναμική _ Ζητήματα χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού στη σύγχρονη συγκυρία

Στη σύγχρονη εποχή, οι πόλεις με την ευρύτερη περιοχή τους αναγνωρίζονται όλο και περισσότερο ως οι κύριοι χώροι συγκέντρωσης της παραγωγής, των βασικών ανθρώπινων δραστηριοτήτων/λειτουργιών και του πληθυσμού. Σε ένα ιδιαίτερα δυναμικό πλαίσιο χωρικών αναπροσαρμογών, νέα *ιεραρχικά σχήματα αστικής συγκέντρωσης* και ποικίλα *συστήματα πόλωσης* διαμορφώνονται μέσα από την οργάνωση των δραστηριοτήτων και την επιλογή του αναπτυξιακού προτύπου. Φαίνεται, μάλιστα, πως τα νέα αυτά *ιεραρχικά σχήματα* και *συστήματα πόλωσης* είναι σε άμεση συνάρτηση με τα επίπεδα των παρεχόμενων υπηρεσιών σε κύριους τομείς των τεχνικών και κοινωνικών υποδομών και τα δίκτυα των μεταφορών (κεφ. 4.1).

Σε αυτές τις συνθήκες, η ταξινόμηση και τυπολογική ιεράρχηση των πόλεων καθίσταται αναγκαία και αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα στον χωρικό σχεδιασμό. Η σύγχρονη διεθνής βιβλιογραφία είναι πλούσια σε αυτόν τον τομέα. Ανεξάρτητα όμως από την ποικιλία των θεωρητικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων, ο σκοπός των τυπολογικών ταξινομήσεων/ιεραρχήσεων είναι κοινός. Συγκεκριμένα, ο βασικός σκοπός είναι η συγκρότηση κατηγοριών ανάλογα με την ακτινοβολία ή την ένταση της επιρροής ή της δυναμικότητας των πόλεων, στοιχεία αρκετά γενικευμένα τα οποία όμως, αναμφίβολα, εκφράζουν μια έντονα πολυσύνθετη πραγματικότητα. Την ίδια στιγμή, η τάση αλλαγής στη μεθοδολογία και στον τρόπο προσέγγισης των ταξινομήσεων και της εκτίμησης της *ακτίνας επιρροής* των πόλεων θεωρείται δεδομένη, αφού από καιρό έχουν ξεκινήσει προσπάθειες εμπλουτισμού των κριτηρίων αξιολόγησης πέραν του —συχνά μοναδικού— κριτηρίου του πληθυσμιακού μεγέθους. Στόχος είναι να δοθεί η ανάλογη σημασία και σε ποιοτικές μεταβλητές με κοινωνικο-οικονομική, πολιτιστική και χωρική διάσταση. Η συνεκτίμηση ποσοτικών και ποιοτικών κριτηρίων αποτελεί, άλλωστε, τάση που έχει ξεκινήσει να προβάλλεται και από τα επίσημα

κείμενα της ΕΕ για την οργάνωση του κοινοτικού αστικού χώρου και τη βέλτιστη ιεράρχηση των πόλεων μέσα από τη λογική της δικτύωσης. Πρόκειται για μια οπτική που υιοθετείται παγκοσμίως από όλο και περισσότερους σύγχρονους μελετητές [π.χ. πρόταση Kunrmann & Wegener (1991) και πρόταση Krätke (1993)] (κεφ. 4.2).

Παρά την αναγνώριση της σημασίας των πόλεων στη διαμόρφωση της αναπτυξιακής δυναμικής των χωρών, το πρόβλημα είναι ότι δεν έχει διατυπωθεί έως σήμερα μια ανεξάρτητη αστική πολιτική για την υποστήριξη των πόλεων και την ενίσχυση των αναπτυξιακών τους προοπτικών σε ένα έντονα αστικοποιημένο διεθνές περιβάλλον. Έτσι, τα όποια μέτρα υφίστανται για την ενίσχυση των πόλεων παραμένουν ενσωματωμένα σε άλλες, κοινές πολιτικές ή προωθούνται στο πλαίσιο ερευνητικών μελετών/ προγραμμάτων. Εξίσου σημαντικό πρόβλημα είναι και ο προσανατολισμός των αστικών παρεμβάσεων, γιατί συνήθως οι αστικές παρεμβάσεις έχουν τη μορφή προγραμμάτων ανάπλασης (ή αστικής ανασύνταξης) σε υποβαθμισμένα τμήματα των πόλεων. Τα προγράμματα αυτά, ως επί το πλείστον, συνδυάζονται με ενέργειες για την ένταξη παραδοσιακών συνόλων στον αστικό ιστό. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων είναι προγράμματα διορθωτικού χαρακτήρα τα οποία αντιμετωπίζουν την αναβάθμιση του αστικού χώρου, κατά κύριο λόγο, από την οπτική του φυσικού σχεδιασμού και λιγότερο της αναπτυξιακής πολιτικής και των επιπτώσεών της στους χωρολειτουργικούς μετασχηματισμούς των πόλεων και των ευρύτερων περιοχών τους (κεφ. 4.3).

Αναμφίβολα, η έντονα πολύπλοκη, πολυδιάστατη, πολυλειτουργική και πολυεπίπεδη φύση του αστικού χώρου σε συνδυασμό με τη διαρκώς εντεινόμενη συσχέτιση πόλης–υπαίθρου επιβάλλουν τη μελέτη και τον σχεδιασμό του οικιστικού δικτύου στη βάση μιας συνθετικής, πολυπαραγοντικής οπτικής, στο πλαίσιο της οποίας πρέπει να συνεκτιμώνται βασικές συνιστώσες όπως η *πολυκεντρικότητα*, η *νέα σχέση πόλης–υπαίθρου*, η σημασία της οργάνωσης των συστημάτων μεταφορών και υποδομών, η διαχείριση των φυσικών και πολιτιστικών διαθεσίμων αλλά και οι επιδράσεις της υιοθέτησης προτύπων ανάπτυξης στην οργάνωση των χρήσεων γης και στην ποιότητα του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Η κρισιμότητα των συγκεκριμένων συνιστωσών στην αστική ανάπτυξη είναι σημαντική, κυρίως γιατί μπορούν να επηρεάσουν τη λειτουργική συνέχεια του αστικού χώρου, καθορίζοντας έτσι τη δομή, τα χαρακτηριστικά αλλά και τις ευκαιρίες για τη δικτυακή οργάνωσή του (κεφ. 4.3).

Για τον προβληματισμό που διαμορφώνεται σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο σημασία έχει η ύπαρξη μιας συνολικής αστικής πολιτικής σε επίπεδο ΕΕ και στις εθνικές κλίμακες των κρατών μελών. Στη συγκρότηση αυτής της αστικής πολιτικής κρίσιμο ρόλο καλούνται να αναλάβουν: α) η συνολική θεώρηση του αστικού χώρου και η αντιμετώπιση των πόλεων και οικισμών ως συστατικών του οικιστικού δικτύου, β) το ισότιμο ενδιαφέρον για τις δυναμικές πόλεις αλλά και για εκείνες που μπορούν να βοηθήσουν στη δημιουργία πλούτου και απασχόλησης (μέσα από την αξιοποίηση της γνώσης που έχει παραχθεί αλλού) και στη διαχείριση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων τους, γ) ο επαναπροσδιορισμός της σχέσης πόλης–υπαίθρου και η αξιοποίηση της φυσικής και πολιτιστικής/ιστορικής κληρονομιάς ως δυναμικών *ενωτικών στοιχείων* για την τοπική–περιφερειακή ανάπτυξη, δ) η προστασία, προβολή, διαχείριση της αυθεντικότητας και των ιδιαιτεροτήτων των τόπων και τοπίων τους και η αντιμετώπισή τους στη βάση ενός υπερεθνικού διαλόγου, ε) η εκτίμηση της δυναμικής των *αστικών δομών* και η αξιοποίηση των σχέσεων αλληλεξάρτησης που αναπτύσσουν στη διαδικασία συγκρότησης ισχυρών *αστικών συσχετισμών*, ικανών να αναλάβουν τον ρόλο νέων ανταγωνιστικών πόλων ανάπτυξης, στ) η προσέγγιση θεμάτων φέρουσας ικανότητας και συνύπαρξης των στοιχείων της τοπικής ταυτότητας με την τουριστική ανάπτυξη, ζ) το ανθρώπινο δυναμικό, κυρίως μέσα από δράσεις εκπαίδευσης και βελτίωσης των δεξιοτήτων του, δημιουργίας θέσεων ποιοτικής απασχόλησης, προώθησης καινοτομίας και αξιοποίησης νέων τεχνολογιών και η) η αξιοποίηση νέων δομών διακυβέρνησης με όρους διασφάλισης ενός πιο δημοκρατικού συμμετοχικού σχεδιασμού (κεφ. 4.3).

Καταλυτική προς αυτή την κατεύθυνση οφείλει να είναι η συμβολή του ακαδημαϊκού και ευρύτερου επιστημονικού χώρου, ο οποίος —στο πλαίσιο της αναπτυξιακής στρατηγικής όπου η διάσταση του χώρου απαξιώνεται— καλείται να δώσει απαντήσεις για τους τρόπους με τους οποίους πρέπει να προσεγγίζονται και να διδάσκονται τα θέματα ανάπτυξης, διαχείρισης και σχεδιασμού του χώρου, ώστε τα πανεπιστήμια να αποτελέσουν ουσιαστικό μηχανισμό υποβοήθησης του σχεδιασμού στα επίπεδα της διοίκησης και ενίσχυσης της ευαισθητοποίησης και κινητοποίησης των πολιτών σε θέματα βιωσιμότητας, ανθεκτικότητας συμπερίληψης και συμμετοχικών διαδικασιών (κεφ. 4.3).

12.2 Η ελληνική περίπτωση

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζονται συνοπτικά το ερευνητικό αντικείμενο και το γενικό πλαίσιο της προβληματικής του Γ΄ Μέρους του βιβλίου (κεφ. 5-8), το οποίο εστιάζεται στην ελληνική περίπτωση (κεφ. 12.2.1). Ακολουθεί η συνοπτική παρουσίαση των γενικών και ειδικών διαπιστώσεων κατά κεφάλαιο με στόχο να λειτουργήσει ως αφορμή για την αναζήτηση πρόσθετης γνώσης και εμπειρίας (κεφ. 12.2.2).

12.2.1 Αντικείμενο και γενικό πλαίσιο προβληματικής

Η διάχυση της *αστικοποίησης* στην Ελλάδα και ο τρόπος οργάνωσης του εθνικού οικιστικού δικτύου έχουν επηρεαστεί από δύο βασικές κατηγορίες παραμέτρων. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει κοινωνικές και οικονομικές παραμέτρους οι οποίες συνδέονται κυρίως με τις κυρίαρχες αναπτυξιακές επιλογές μετά το 1948 έως τη δεκαετία του ’60, από το ’60 έως και το 1981 με την ένταξη της χώρας στην ΕΕ (τότε ΕΟΚ), από το 1981 και έπειτα αλλά και κατά την περίοδο της κρίσης, μετά το 2007 έως σήμερα. Η δεύτερη κατηγορία περιέχει θεσμικές και λειτουργικές παραμέτρους που σχετίζονται κυρίως με τον ρόλο του υπερσυγκεντρωτικού συστήματος διοίκησης και της οργάνωσης του συστήματος υπηρεσιών στη δομή του οικιστικού δικτύου και στη διάρθρωση των πόλεων.

Η επίδραση των παραπάνω παραγόντων οδήγησε στον μετασχηματισμό της δομής του ελληνικού οικιστικού δικτύου με τέτοιο τρόπο, ώστε αυτό ουσιαστικά να αποκρυσταλλώνεται σε ένα σύστημα επάλληλων, ακτινικών σχέσεων που εντάσσονται σε μια πυραμοειδή μορφή. Στην κορυφή βρίσκεται η Αθήνα ως βασικός *μητροπολιτικός πόλος*, ενώ υπάρχει και ένας δεύτερος, η Θεσσαλονίκη. Αμέσως πιο κάτω έχει αναπτυχθεί μια σειρά αστικών κέντρων που θεωρούνται ισχυροί *περιφερειακοί πόλοι*. Ακολουθούν οι έδρες των νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων), από όπου εξαρτώνται τα *αγροτικά κέντρα*. Έτσι, το σύνολο των αγροτικών οικισμών κυριαρχείται από τους μητροπολιτικούς πόλους και τους περιφερειακούς πόλους.

Από τη μελέτη των κύριων μεταβολών του ελληνικού οικιστικού δικτύου στην πάροδο του χρόνου — με κύριους άξονες θεώρησης την *αστική διάχυση* και οργάνωση συνεργασιών και δικτύων μεταξύ πόλεων και των ευρύτερων περιοχών τους και τον μεταβαλλόμενο ρόλο και λειτουργία των *αγροτικών περιοχών* και των τάσεων δημιουργίας *εταιρικής σχέσης πόλης–υπαίθρου*— αναδεικνύονται ορισμένα γενικά συμπεράσματα για τα δομικά χαρακτηριστικά και τη δυναμική του.

Από τον πρώτο άξονα θεώρησης προκύπτει ότι α) η *αστική διάχυση* και η *χωρική δικτύωση* στην Ελλάδα λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα σε εθνικό επίπεδο και στις άμεσα ευρύτερες περιμετρικές περιοχές/ζώνες των πόλεων και β) στη διαδικασία *αστικοποίησης* και της συγκρότησης σχέσεων συνεργασίας και δικτύωσης μεταξύ πόλεων και οικισμών ρόλο έχουν παίξει και ορισμένες ειδικές κατηγορίες χώρου, όπως είναι ο παράκτιος (ηπειρωτικός και νησιωτικός), ο ορεινός και οι διασυνοριακές περιοχές.

Από τον δεύτερο άξονα θεώρησης προκύπτει ότι οι *αγροτικές περιοχές* έχουν από καιρό πάψει να λειτουργούν ως *προαστιακές περιοχές επιρροής* των πόλεων και να χαρακτηρίζονται μόνο από τη γεωργία και τον τουρισμό. Προσφέρουν υποδομή και υπηρεσίες για την ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων και διευκολύνουν την πρόσβαση σε μεγαλύτερες αγορές. Έτσι, μετατρέπονται σταδιακά αλλά σταθερά σε *ζώνες πολλαπλών δραστηριοτήτων* με αποτέλεσμα όχι μόνο την αλλαγή στη δομή και φυσιογνωμία τους αλλά και τον περιορισμό της διχοτομίας πόλης–υπαίθρου. Τέλος, οι αγροτικές περιοχές αποτελούν, δίχως αμφιβολία, σύνθετους τόπους εγκατάστασης, εντός των οποίων συναντώνται *οικιστικά δίκτυα* που, λόγω της δυναμικής τους, χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής στο πλαίσιο της αναπτυξιακής πολιτικής και του χωρικού σχεδιασμού.

Η αναστολή του απομυζητικού ρόλου των μητροπολιτικών κέντρων Αθήνας και Θεσσαλονίκης και η δημιουργία προϋποθέσεων και όρων για έναν νέο χωρικό ανταγωνισμό προς όφελος των περιφερειών της χώρας και για την άρση των δια- και ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, φαίνεται ότι θα μπορούσαν να επιτευχθούν μέσα από την *επανιεράρχηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου* —με άξονα, όμως, την *πολυκεντρική* ανάπτυξή του σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, μέσα από την προώθηση ενίσχυσης των κοινωνικο-οικονομικών, αναπτυξιακών και λοιπών διασυνδέσεων μεταξύ των πόλεων και του δικτύου των οικισμών και περιοχών της υπαίθρου. Στην πραγματικότητα, η λύση πρέπει να αναζητηθεί στη συγκρότηση ευρύτερων συνόλων κοινωνικο-οικονομικής, λειτουργικής και, εν τέλει, χωρικής ανάπτυξης, δηλαδή, ισχυρών *αστικών συσχετισμών* μεταξύ των ελληνικών πόλεων.

Σε αυτό το πλαίσιο, θέτοντας ως βασικό στόχο την ισχυροποίηση του οικιστικού δικτύου της χώρας στη βάση μιας *πολυκεντρικής* ανάπτυξής του σε όλα τα χωρικά επίπεδα προγραμματισμού και σχεδιασμού, αναδεικνύονται δύο κύρια ζητήματα προς διερεύνηση. Το πρώτο ζήτημα αφορά την *επανιεράρχηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου με κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας*, ενώ το δεύτερο την *ανάδειξη αστικών συσχετισμών σε εθνικό και δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο με στόχο τον προσδιορισμό νέων ισχυρών πόλων ανάπτυξης υπερεθνικής εμβέλειας*. Το πρώτο ζήτημα αποτελεί το κεντρικό αντικείμενο μελέτης στην παρούσα φάση, ενώ το δεύτερο ζήτημα θα αποτελέσει αντικείμενο μελλοντικής έρευνας (κεφ. 8). Ωστόσο, στην παρούσα φάση προσεγγίζεται αναγνωριστικά μέσα από την πιλοτική εφαρμογή της πρότασης τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων/οικισμών στην περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου (κεφ. 9-11).

12.2.2 Γενικές και ειδικές διαπιστώσεις κατά κεφάλαιο

Στο ευρύτερο πεδίο των ζητημάτων που απασχολούν το κύριο ερευνητικού αντικειμένου του Μέρους Γ' του βιβλίου διαπιστώνονται τα ακόλουθα γενικά και πιο ειδικά συμπεράσματα, κατά κεφάλαιο:

… από το Μέρος Γ΄

Κεφ. 5 _ Προσδιοριστικοί παράγοντες διαμόρφωσης του ελληνικού οικιστικού δικτύου

Η διάχυση της *αστικοποίησης* στην Ελλάδα και ο τρόπος οργάνωσης του δικτύου των οικισμών της χώρας έχουν επηρεαστεί από δύο βασικές κατηγορίες παραμέτρων. Η πρώτη αφορά κοινωνικές και οικονομικές παραμέτρους, ενώ η δεύτερη αναφέρεται σε θεσμικές και λειτουργικές παραμέτρους.

Στην πρώτη περίπτωση φαίνεται ότι στη διαδικασία αστικοποίησης της Ελλάδας και στον τρόπο παραγωγής της κατοικίας —ο οποίος είχε καθοριστικές συνέπειες στη δομή και φυσιογνωμία των πόλεων και της υπαίθρου— καταλυτικό ρόλο έπαιξαν οι κυρίαρχες επιλογές για το πρότυπο της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας μετά το 1948 έως και τη δεκαετία του '60, σύμφωνα με το οποίο έμφαση δόθηκε στους τομείς των υποδομών ενώ ταυτόχρονα διαπιστώθηκε σημαντική στροφή της ιδιωτικής πλευράς στον τομέα της οικοδομικής δραστηριότητας. Μετά το '60 έως το 1981, κρίσιμοι παράγοντες για την *αστική δυναμική* του ελληνικού οικιστικού δικτύου αποτέλεσαν η αλματώδης πολύμορφη ανάπτυξη του τουρισμού, η χωρική διάχυσή της σε παράκτιες ηπειρωτικές περιοχές και κυρίως στον νησιωτικό χώρο, καθώς και η εκρηκτική ανάπτυξη του φαινομένου της δεύτερης κατοικίας, κυρίως μετά το '70. Από το 1981, δηλαδή από την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΕ (τότε ΕΟΚ), έως σήμερα οι ελληνικές πόλεις αναπτύσσονται διαρκώς με έντονους ρυθμούς. Συγχρόνως, πεδινές περιοχές αρχίζουν να εμφανίζουν δομές όλο και πιο σύνθετες από εκείνες των αγροτικών εκτάσεων των ορεινών και νησιωτικών περιοχών, ενώ τα προβλήματα στα φυσικά, πολιτιστικά και στα ανθρωπογενή οικοσυστήματα διαρκώς εντείνονται, με σημαντικές επιπτώσεις στη βιωσιμότητα και ανθεκτικότητα των τόπων και των τοπικών κοινοτήτων.

Σε θεσμικό και λειτουργικό επίπεδο, στη διαδικασία αστικοποίησης της χώρας και στη διάρθρωση του *οικιστικού δικτύου* σε όλες τις ενότητες και κατηγορίες χώρου της ελληνικής επικράτειας, καταλυτικό ρόλο έπαιξαν το υπερσυγκεντρωτικό σύστημα διοίκησης σε συνδυασμό με το συνολικότερο σύστημα υπηρεσιών και τον τρόπο που εκείνο οργανώθηκε και χωροθετήθηκε στην ελληνική επικράτεια.

Συμπερασματικά, η επίδραση των παραπάνω παραγόντων οδήγησε στον μετασχηματισμό της δομής του δικτύου των οικισμών της χώρας μας με τέτοιο τρόπο, ώστε από το *μονοπολικό αστικό σύστημα* της δεκαετίας του '50 (Αθήνα) να μετεξελιχθεί σε *διπολικό αστικό σύστημα* κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60 (Αθήνα–Θεσσαλονίκη), ενώ από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και έπειτα να εξελίσσεται προς την κατεύθυνση ενός *ολιγοπολικού αστικού συστήματος*. Στην κορυφή αυτού του συστήματος κυριαρχεί η Αθήνα (κεφ. 5).

Κεφ. 6 _ Βασικά δομικά χαρακτηριστικά του ελληνικού οικιστικού δικτύου

Από τη μελέτη των κύριων μεταβολών του ελληνικού οικιστικού δικτύου στην πάροδο του χρόνου προκύπτουν ορισμένα ενδιαφέροντα γενικά συμπεράσματα για τα δομικά χαρακτηριστικά και τη δυναμική του. Η παρουσίασή τους γίνεται στο πλαίσιο δύο κύριων αξόνων θεώρησης: από τη μία πλευρά, της *αστικής διάχυσης* και *οργάνωσης συνεργασιών και δικτύων* μεταξύ των πόλεων και των ευρύτερων περιοχών τους (κεφ. 6.1), και από την άλλη πλευρά, της *εταιρικής σχέσης πόλης–υπαίθρου* και του *μεταβαλλόμενου ρόλου και της λειτουργίας των αγροτικών περιοχών* (κεφ. 6.2). Συγκεκριμένα:

Η *αστική διάχυση* και η *αστική δικτύωση* στην Ελλάδα λαμβάνουν χώρα σε δύο κύρια χωρικά επίπεδα αναφοράς. Το πρώτο επίπεδο αφορά τον εθνικό χώρο, και το δεύτερο τις άμεσα ευρύτερες περιμετρικές περιοχές των πόλεων. Στη διαδικασία *αστικοποίησης* και *συγκρότησης σχέσεων συνεργασίας και δικτύωσης* μεταξύ πόλεων/οικισμών σημαντικό ρόλο έχουν παίξει και ορισμένες ειδικές κατηγορίες περιοχών, όπως είναι α) ο παράκτιος χώρος (ηπειρωτικός και νησιωτικός), β) ο ορεινός χώρος και γ) οι συνοριακές περιοχές. Σε αυτές τις συνθήκες, οι πόλεις με αξιόλογη περιφερειακή ακτινοβολία φαίνεται ότι δεν μπορούν να εξασφαλίσουν την απαιτούμενη ανταγωνιστικότητα στις αντίστοιχες περιοχές τους ούτε να προσφέρουν ικανοποιητική ποιότητα ζωής στους κατοίκους. Εξαίρεση αποτελούν η Πάτρα, το δίπολο Βόλος–Λάρισα και το Ηράκλειο Κρήτης. Τα υπόλοιπα περιφερειακά κέντρα εμφανίζουν σχετικά χαμηλή πληθυσμιακή βάση και σημαντικά προβλήματα ως προς την εξυπηρέτηση των γύρω από εκείνα περιοχών της υπαίθρου.

Οι *αγροτικές περιοχές* από καιρό έχουν πάψει να λειτουργούν ως προαστιακές περιοχές επιρροής των πόλεων και να χαρακτηρίζονται μόνο από τη γεωργία και τον τουρισμό. Φαίνεται, μάλιστα, ότι οι *αγροτικές περιοχές* μπορούν να συμβάλλουν σημαντικά στη φυσική και στην πολιτιστική πολυμορφία ολόκληρων περιφερειών. Την ίδια στιγμή, οι πόλεις της υπαίθρου χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής, αφού προσφέρουν υποδομές και υπηρεσίες για την ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων, και τα οικιστικά δίκτυα που αναπτύσσονται εντός τους διευκολύνουν την πρόσβαση σε μεγαλύτερες αγορές. Γι' αυτό οι αγροτικές περιοχές μετατρέπονται σταδιακά αλλά σταθερά σε ζώνες πολλαπλών δραστηριοτήτων στον χώρο της υπαίθρου, με αποτέλεσμα όχι μόνο την αλλαγή στη δομή και στη φυσιογνωμία τους αλλά και τον περιορισμό της διχοτομίας πόλης–υπαίθρου. Σε κάθε περίπτωση, τα προβλήματα στις αγροτικές περιοχές ξεκινούν όταν ο *αστικός χώρος* διευρύνεται σε βάρος της αγροτικής γης και αρχίζει να απειλεί το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον μέσα από την ανεξέλεγκτη οικιστική ανάπτυξη και την οργάνωση των παραγωγικών δραστηριοτήτων (γεωργία, κτηνοτροφία, τουρισμός κ.ά.). Σε αυτό το πλαίσιο της οικιστικής ανάπτυξης, το μέλλον πολλών αγροτικών περιοχών συνδέεται όλο και περισσότερο με την ανάπτυξη των *αστικών περιοχών*.

Κεφ. 7 _ Σύγχρονες τάσεις εξέλιξης του ελληνικού οικιστικού δικτύου

Από τη διερεύνηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου που προηγήθηκε, συνεκτιμώντας τη σύγχρονη με το θέμα ευρωπαϊκή εμπειρία και προβληματική, υποστηρίζεται πως οι τάσεις εξέλιξής του διαμορφώνονται ως ακολούθως.

Πρώτον, κατά τη διάρκεια της τελευταίας τριακονταετίας το οικιστικό δίκτυο της χώρας υφίσταται σημαντικές μετεξελίξεις, έχοντας κύριο χαρακτηριστικό τη διάχυση της *αστικοποίησης* με συνεπακόλουθη τη δημιουργία οικισμών (κυρίως παράκτιων) και συγχρόνως την κυριαρχία φαινομένων *αστικής πόλωσης*, που δεν εκφράζεται τόσο με ποσοτικά μεγέθη, όσο με ισχυρές λειτουργικές και κοινωνικο-οικονομικές αλληλεξαρτήσεις μεταξύ πόλεων/οικισμών. Δεύτερον, οι σχέσεις των πόλεων με τις ευρύτερες περιαστικές τους περιοχές αλλά και τις πέραν εκείνων περιοχές της υπαίθρου, όπως και οι μεταξύ τους σχέσεις, εντείνονται σημαντικά. Ανάλογη εντατικοποίηση σημειώνεται και σε *αστικές περιοχές* της υπαίθρου. Από τη σύγκλιση των οικιστικών πυρήνων και τη διεύρυνση των χωρικών ενοτήτων διαμορφώνονται αρκετές ευρύτερες αστικές ενότητες σε όλα τα χωρικά επίπεδα, οι οποίες αναμένεται να επηρεάσουν τη χωρική ανάπτυξη της χώρας. Παρ' όλα αυτά, η διατήρηση τοπικών/υπερτοπικών αντιπαλοτήτων και η σύγκρουση συμφερόντων δεν επιτρέπουν τη δημιουργία ισχυρών *αστικών συσχετισμών* ικανών να λειτουργήσουν με όρους σωστού ανταγωνισμού και εξισορρόπησης των δια/ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων. Τρίτον, η διεύρυνση της ΕΕ στα Βαλκάνια με την ένταξη γειτονικών στην Ελλάδα χωρών διαμορφώνει ένα νέο πλαίσιο για την ανάπτυξη του οικιστικού δικτύου της χώρας. Τόσο οι παραμεθόριες περιοχές, πολλές από τις οποίες θα βρεθούν σε κεντρικές θέσεις, όσο και οι λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες μπορεί να ωφεληθούν από τη γειτνίασή τους με ανταγωνιστικά ως προς τις μητροπολιτικές περιοχές αστικά κέντρα. Τέταρτον, η σύγχρονη ελληνική πόλη (στο όποιο μέγεθός της) διαχέεται προς τον αγροτικό χώρο και μετασχηματίζεται,

δημιουργώντας τάσεις απορρόφησης/απομύζησης. Εντούτοις, διαθλάται, και μέσα από αυτή τη διάθλαση διαγράφονται προοπτικές και μελλοντικές εξελίξεις για τις χωρικές σχέσεις των οικισμών.

Σε αυτές τις συνθήκες μετεξέλιξης του ελληνικού *οικιστικού δικτύου*, η αναστολή του απομυζητικού ρόλου των μητροπολιτικών κέντρων Αθήνας και Θεσσαλονίκης και η δημιουργία προϋποθέσεων για έναν χωρικό ανταγωνισμό προς όφελος των περιφερειών της χώρας και άρσης των δια/ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο θα μπορούσαν να επιτευχθούν με την *επανιεράρχηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου*. Για να μπορέσει όμως αυτό να γίνει πράξη, πρέπει α) να προωθηθεί η συνεργασία πόλεων και περιφερειών με στόχο την εξασφάλιση μιας όσο το δυνατόν πιο ισόρροπης αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης και β) να αναγνωριστεί η αυξανόμενη αλληλεξάρτηση *αστικών–αγροτικών περιοχών*.

Κεφ. 8 _ Κρίσιμα ζητήματα προς διερεύνηση για την αξιοποίηση του οικιστικού δικτύου στη χωρική ανάπτυξη της ελληνικής επικράτειας

Θέτοντας ως βασικό στόχο την ισχυροποίηση του *οικιστικού δικτύου* της Ελλάδας στη βάση μιας πολυκεντρικής ανάπτυξής του σε όλα τα χωρικά επίπεδα του προγραμματισμού και σχεδιασμού, αναδεικνύονται δύο βασικά ζητήματα προς διερεύνηση. Το πρώτο αφορά την *επανιεράρχηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου*, ενώ το δεύτερο την *ανάδειξη αστικών συσχετισμών και τον προσδιορισμό νέων πόλων ανάπτυξης της χώρας σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο*.

Μπορεί οι αντιλήψεις για την τυπολογική ταξινόμηση/ιεράρχηση πόλεων και οικισμών να έχουν αλλάξει σε διεθνές επίπεδο, και οι αδυναμίες από τη σχεδόν αποκλειστική χρήση του πληθυσμιακού μεγέθους ως κριτηρίου ταξινόμησης να έχουν αναγνωριστεί, η Ελλάδα όμως εξακολουθεί να μην διαθέτει ένα αξιόπιστο πρότυπο ιεράρχησης. Το πιο πρόσφατο πρότυπο για τον ελληνικό χώρο, όπου τα κριτήρια τυπολόγησης δεν είναι σαφή, είναι εκείνο που υιοθετείται από τα θεσμοθετημένα Περιφερειακά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης (ΠΠΧΣΑΑ) της 1ης (2003-2004) και της 2ης γενιάς (μετά το 2017) και το Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης (ΓΠΧΣΑΑ) του 2008 (ΦΕΚ 128/Α/3.7.2008)· δηλαδή, το σύστημα των πέντε βαθμίδων του ΥΧΟΠ (1984). Ένα εξίσου σημαντικό θέμα είναι αυτό που αφορά την ανάδειξη νέων *αστικών συσχετισμών* με στόχο τον προσδιορισμό ισχυρών *πόλων ανάπτυξης* της χώρας σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο. Σήμερα ο στόχος για *πολυκεντρική, ισόρροπη χωρική ανάπτυξη* και *εταιρική σχέση πόλης–υπαίθρου* δεν φαίνεται να απορρέει από το θεσμοθετημένο ΓΠΧΣΑΑ (2008), αφού δεν υπάρχουν σ' αυτό σαφείς ορισμοί εννοιών και των μεταξύ τους συσχετισμών (*αστικός χώρος*, *αστική ανάπτυξη*, *πόλος ανάπτυξης*, *άξονας ανάπτυξης* κ.ά.), ούτε προσδιορίζονται σαφή κριτήρια που θα μπορούσαν να βοηθήσουν αποτελεσματικά στην *επανιεράρχηση του οικιστικού δικτύου* και στον προσδιορισμό των *κύριων πόλων* ανάπτυξης εθνικής–υπερεθνικής εμβέλειας.

Έτσι, κρίσιμα ζητούμενα σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού παραμένουν: Πρώτον, ο προσδιορισμός του διεθνούς ρόλου πολλών ελληνικών πόλεων, με πρωταρχική ανάγκη τον προσδιορισμό εκείνου της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Ο διεθνής ρόλος των πόλεων συνδέεται κατά κύριο λόγο με τον αναπτυξιακό προσανατολισμό και την εμβέλεια επιρροής τους. Δεύτερον,η ανάδειξη νέων αξόνων και κόμβων μεταφορών υπερτοπικής–υπερεθνικής εμβέλειας και, κατ' επέκταση, ο προσδιορισμός των βασικών *πυλών εισόδου–εξόδου* της χώρας. Τρίτον, η αναδιάρθρωση των παραγωγικών τομέων και εμπορικών δραστηριοτήτων της Ελλάδας (π.χ. γεωργία, μεταποίηση, τουρισμός, ενέργεια, γνώση-καινοτομία), ώστε να διασφαλίζεται ο συνδυασμός των κόμβων μεταφορών με ανταγωνιστικές *πόλεις–πόλους*, με στόχο τη συγκρότηση βιώσιμων εθνικών *αξόνων ανάπτυξης* πάνω στους οποίους θα αρθρωθεί, εν τέλει, ο υπόλοιπος αστικός και μη αστικός χώρος με τα οικιστικά δίκτυα που τους συγκροτούν. Τέταρτον, η καθιέρωση ενός νέου προτύπου ζωής στο οικιστικό δίκτυο και στις αστικές περιοχές της υπαίθρου. Πέμπτον, η διασφάλιση ενός βιώσιμου φυσικού - πολιτιστικού περιβάλλοντος και η προστασία του τοπίου.

Για τη βέλτιστη προσέγγιση των παραπάνω κρίσιμων ζητημάτων έχει σημασία να επανακαθοριστεί αναπτυξιακά το επιθυμητό μέγεθος (πληθυσμός, απασχόληση, κατοικία), καθώς και τα λειτουργικά–χωρικά όρια των δύο μητροπολιτικών περιοχών και των υπόλοιπων πόλεων. Εξίσου σημαντική είναι η αναζήτηση ενός νέου τύπου *αστικών πόλων* στην ελληνική περιφέρεια που ξεπερνά τη λογική της αυτόνομης λειτουργίας των πόλεων (*διαστικά συμπλέγματα*). Προς αυτή την κατεύθυνση είναι απαραίτητο: α) να αποσαφηνιστούν το περιεχόμενο και οι διαστάσεις εννοιών και όρων (αλλά και των μεταξύ τους σχέσεων) που συνδέονται (άμεσα ή έμμεσα) με την *αστική ανάπτυξη*, κυρίως όμως να συνεκτιμηθούν στη διατύπωση των πολιτικών χωρικής ρύθμισης, β) να επιχειρηθεί ο προσδιορισμός κριτηρίων ιεράρχησης του *οικιστικού*

δικτύου της χώρας και εκτίμησης της *πολικότητάς* του (δηλ. της ακτίνας επιρροής των πόλεων), γ) η *αστική ανάπτυξη* να αντιμετωπιστεί στη βάση ισότιμης συνεκτίμησης του φυσικού σχεδιασμού και του κοινωνικο-οικονομικού προγραμματισμού, δ) οι σχετικές με τον *αστικό χώρο* πολιτικές να αποκτήσουν μια νέα, πιο ρεαλιστική βάση, ώστε να προσφέρουν πληρέστερα εργαλεία για την οργάνωση και ολοκληρωμένη ανάπτυξή του και ε) να υπάρξουν βελτιώσεις σε επίπεδο χωρικής διακυβέρνησης και καθιέρωσης δημοκρατικού συμμετοχικού σχεδιασμού.

12.3 Πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων με πιλοτικά πεδία εφαρμογής στην Ελλάδα

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζονται συνοπτικά το ερευνητικό αντικείμενο και το γενικό πλαίσιο της προβληματικής του Δ' Μέρους του βιβλίου (κεφ. 9-11), το οποίο περιλαμβάνει τη σύγχρονη συζήτηση σε θέματα τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων/οικισμών στην Ελλάδα και τη σχετική πρόταση με πιλοτικές εφαρμογές στο σύνολο των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) της χώρας και στα μικρά ακριτικά νησιά των νησιωτικών περιφερειών του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (κεφ. 12.3.1). Ακολουθεί η συνοπτική παρουσίαση των γενικών και ειδικών διαπιστώσεων κατά κεφάλαιο, με στόχο να λειτουργήσει ως αφορμή αναζήτησης πρόσθετης γνώσης και εμπειρίας μέσα από την αναφορά στα αντίστοιχα κεφάλαια του βιβλίου (κεφ. 12.3.2.).

12.3.1 Αντικείμενο και γενικό πλαίσιο προβληματικής

Στη σύγχρονη συγκυρία όπου η δικτυακή οργάνωση των κύριων μέσων παραγωγής, υπηρεσιών, τεχνικών και κοινωνικών υποδομών προβάλλεται ως προϋπόθεση για την άμβλυνση των χωρικών ανισοτήτων και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των χωρών και των περιοχών τους σε εθνικό/υπερεθνικό επίπεδο, βρισκόμαστε στην αρχή μιας νέας εποχής για τον ρόλο των πόλεων στη διαδικασία χωρικής ανάπτυξης.

Η εντατικοποίηση του διεθνούς ανταγωνισμού και οι μεταβολές που επιφέρει στη χωρική κατανομή των επενδύσεων υποχρεώνουν τις πόλεις να διαμορφώσουν στρατηγικές για την εξειδίκευση του ρόλου τους, ώστε να μπορέσουν να υποστηρίξουν τις τοπικές τους κοινωνίες σε εθνικό επίπεδο και να ισχυροποιήσουν τη θέση τους στον διεθνή χάρτη. Έτσι, η εκτίμηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου καθίσταται αναγκαία και αποκτά ιδιαίτερη σημασία στη διαδικασία της χάραξης αναπτυξιακής πολιτικής των κρατών αλλά και στον προσανατολισμό του χωρικού σχεδιασμού σε όλα τα επίπεδα και τις κατηγορίες χώρου. Μάλιστα, οι νέες συνθήκες, τάσεις και προοπτικές *αστικής αναμόρφωσης*, που βρίσκονται σε εξέλιξη σε ευρωπαϊκό επίπεδο, φαίνεται να επιβάλλουν την άμεση αλλαγή θεώρησης του τρόπου αξιολόγησης της *βαρύτητας* και *πολικότητας* των πόλεων, ώστε να επαναπροσδιοριστεί το μεθοδολογικό πλαίσιο προσέγγισης και να καθοριστούν νέα κριτήρια εκτίμησης.

Στην Ελλάδα, παρά τις έως τώρα προσπάθειες, η αξιολόγηση της αναπτυξιακής δυναμικής των πόλεων και του ρόλου της στη συγκρότηση *αστικών συσχετισμών* ικανών να λειτουργήσουν ανταγωνιστικά προς όφελος των περιφερειών/περιοχών της χώρας συμβάλλοντας στην άρση των ενδο/διαπεριφερειακών ανισοτήτων εξακολουθεί να στηρίζεται σε ξεπερασμένες μεθόδους και να λαμβάνει υπόψη ανεπίκαιρα κριτήρια. Σε αυτές τις συνθήκες, συνεκτιμώντας τις τάσεις εξέλιξης των ελληνικών πόλεων και με αφορμή την ευρωπαϊκή προβληματική σε θέματα τυπολογικής ιεράρχησης των πόλεων, επιβάλλεται η επανεξέταση της *αστικοποίησης* στη χώρα: οφείλει όμως να εντάσσεται στο πλαίσιο μιας νέας θεώρησης για *πολυκεντρική ανάπτυξη* του ελληνικού οικιστικού δικτύου, η οποία θα εστιάζεται στην επανιεράρχησή του και στον εντοπισμό ισχυρών *αστικών συσχετισμών* στα ποικίλα χωρικά επίπεδα σχεδιασμού και προγραμματισμού με στόχο την ανάδειξη νέων *πόλων ανάπτυξης* υπερτοπικής/υπερεθνικής εμβέλειας.

Σε αυτή τη βάση επιχειρείται η διατύπωση μιας νέας πρότασης για την τυπολογική ιεράρχηση των ελληνικών πόλεων με κριτήρια που επιτρέπουν ποιοτικές και ποσοτικές εκτιμήσεις για τη χωρική τους δυναμική και ενδο/διαπεριφερειακή τους εμβέλεια. Στόχος της πρότασης αποτελεί η εισαγωγή μιας διαφορετικής οπτικής στην αντίληψη για την εκτίμηση της *αστικής δυναμικής* μέσα από τη διατύπωση ενός νέου μεθοδολογικού εργαλείου ικανού να αποτελέσει αφετηρία για την εφαρμογή ενός πρωτότυπου πλαισίου για την αξιολόγηση της βαρύτητας-κεντρικότητας των πόλεων σε εθνικό και δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο. Το πλαίσιο αυτό σε αμέσως επόμενη φάση θα μπορούσε να αξιοποιηθεί ως ερευνητικό υπόβαθρο για τον προσδιορισμό δεικτών εκτίμησης και μέτρησης της *ακτίνας επιρροής* των ελληνικών πόλεων με

σκοπό την ανάδειξη *αστικών συσχετισμών* ικανών να αναλάβουν τον ρόλο ανταγωνιστικών *πόλων ανάπτυξης* υπερτοπικής/υπερεθνικής εμβέλειας.

12.3.2 Γενικές και ειδικές διαπιστώσεις κατά κεφάλαιο

Στο ευρύτερο πεδίο των ζητημάτων του κύριου ερευνητικού αντικειμένου του Δ΄ Μέρους του βιβλίου, διαπιστώνονται τα ακόλουθα γενικά και πιο ειδικά συμπεράσματα κατά κεφάλαιο:

… από το Μέρος Δ΄

Κεφ. 9 _ Προβληματική σε θέματα τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων _ Η ελληνική πρακτική

Παρά το εντεινόμενο ενδιαφέρον σε ευρωπαϊκό επίπεδο για τη συγκρότηση *αστικών συσχετισμών* ως μηχανισμού για την αντιμετώπιση των δια/ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων στις εθνικές κλίμακες των κρατών και την ισχυροποίηση της θέσης τους στον παγκόσμιο χάρτη, στην περίπτωση της Ελλάδας η διατήρηση τοπικών/υπερτοπικών αντιπαλοτήτων σε συνδυασμό με την απουσία μιας συνολικής, ρητά διατυπωμένης πολιτικής για την ανάπτυξη και ρύθμιση της ελληνικής επικράτειας και των επιμέρους τμημάτων της δεν έχουν επιτρέψει, τουλάχιστον έως σήμερα, την αξιοποίηση της αναπτυξιακής δυναμικής του ελληνικού οικιστικού δικτύου. Η αδυναμία αυτή γίνεται ακόμη πιο έντονη στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής χωρικής ανάπτυξης, όπου τα τελευταία χρόνια σε εξέλιξη βρίσκονται ενέργειες για τη διασφάλιση εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής. Στη σύγχρονη, μάλιστα, συγκυρία της πολύπλευρης κρίσης, όπου οι πολιτικές κυβερνήσεις των κρατών αγωνιούν για την οργανική ένταξη των πόλεών τους σε ισχυρά διεθνή αναπτυξιακά δίκτυα, η κρισιμότητα του θέματος εντείνεται διαρκώς, καθιστώντας την αντιμετώπισή του ζήτημα άμεσης προτεραιότητας στο πλαίσιο των εθνικών αναπτυξιακών πολιτικών.

Βασική αδυναμία στη διαδικασία για την εκτίμηση της βαρύτητας των ελληνικών πόλεων αποτελεί η διαιώνιση της ιεράρχησής τους με κριτήρια που αδυνατούν να αξιολογήσουν την εμβέλεια των *ακτίνων επιρροής* τους και τη σημασία της χωρο-λειτουργικής δυναμικής τους στη συγκρότηση ισχυρών αστικών συσχετισμών ικανών λειτουργήσουν ως ανταγωνιστικοί *πόλοι ανάπτυξης* εθνικής-υπερεθνικής σημασίας.

Τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για την τυπολογική ταξινόμηση πόλεων/οικισμών στην Ελλάδα σε επίπεδο άσκησης επίσημου σχεδιασμού δεν επιτρέπουν την εκτίμηση της (ούτως ή άλλως) διαπιστωμένης τάσης των πόλεων να λειτουργούν όλο και πιο πολύ ως τμήματα *αστικών συσχετισμών* και πολύ λιγότερο ως αυτόνομες οντότητες. Έτσι, χάνονται ευκαιρίες αξιοποίησης δυναμικών ή/και εν δυνάμει δυναμικών *αστικών συσχετισμών* σε *αστικές* και *αγροτικές περιοχές* της χώρας που θα μπορούσαν να αναλάβουν το ρόλο νέων *ανταγωνιστικών πόλων ανάπτυξης*. Αυτή η απώλεια ευκαιριών επαληθεύεται και μέσα από τα επίσημα κείμενα των θεσμοθετημένων ΓΠΧΣΑΑ (2008), ΕΠΧΣΑΑ (2009-2011) και ΠΠΧΣΑΑ της 1ης (2003-2004) και 2ης γενιάς (μετά το 2017) όπου, μεταξύ άλλων, διαπιστώνονται: α) γενική και ασαφής στοχοθέτηση χωρίς την απαραίτητη θεωρητική και πρακτική τεκμηρίωση, β) απουσία ερευνητικής και σχεδιαστικής μεθοδολογίας που οδηγεί σε ασυμφωνία στόχων και κατευθύνσεων μεταξύ χωρικών επιπέδων και τομεακού χαρακτήρα, γ) χρήση ανεπίκαιρων κριτηρίων που αδυνατούν να προσεγγίσουν και να ερμηνεύσουν τη δυναμική των *ακτίνων επιρροής* των πόλεων και ταυτόχρονη απουσία κατάλληλων δεικτών μέτρησης της χωρο-λειτουργικής εμβέλειάς τους, και δ) ασυνέχεια ή/και ασυμφωνία μεταξύ κειμένων και χαρτογραφικού υλικού.

Έτσι, ακόμα και αν η αξιολόγηση της *βαρύτητας–πολικότητας* των πόλεων αναφέρεται και αναγνωρίζεται ως κρίσιμο θέμα προς επίλυση στα κείμενα, απουσιάζουν η συνθετική θεώρησή τους και η τεκμηριωμένη μεθοδολογική τους προσέγγιση και απόδοση στο εποπτικό υλικό ή αυτή γίνεται διαγραμματικά χωρίς σαφή κριτήρια. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί το ΓΠΧΣΑΑ (2008), όπου στους χάρτες ο προσδιορισμός *αστικών συσχετισμών* με σκοπό τη διασφάλιση *πολυκεντρικής* οικιστικής δομής γίνεται με βάση την εμπειρία και εντελώς διαγραμματικά και όχι με άξονα κριτήρια που θα την επαλήθευαν ή θα αναδείκνυαν πιθανά θέματα προς αντιμετώπιση. Ως εκ τούτου, παρά τις προθέσεις, σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού οι *αστικοί συσχετισμοί* δεν συνεκτιμώνται ως όφειλαν, αφού η τυπολογική ιεράρχηση των ελληνικών πόλεων εξακολουθεί να γίνεται με σχεδόν αποκλειστικά κριτήρια τον πληθυσμό και τη θέση της πόλης στην ιεραρχία της ισχύουσας (σε κάθε περίπτωση) εθνικής διοικητικής δομής. Μέσα από μια τέτοια λογική, δηλαδή της μη συνεκτίμησης της χωρολειτουργικής εμβέλειας των *ακτίνων επιρροής* των πόλεων, προκύπτουν πολλά και

σημαντικά προβλήματα στην πράξη, και χάνονται ευκαιρίες για την αξιοποίηση της *αστικής δυναμικής* του ελληνικού οικιστικού δικτύου στο πλαίσιο στρατηγικών τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης.

Επιπλέον, από την επιχειρούμενη έρευνα για την ελληνική περίπτωση επιβεβαιώνεται η απουσία μιας συσχετισμένης και κατάλληλα αλληλοτροφοδοτούμενης θεώρησης της αναπτυξιακής δυναμικής των πόλεων. Έτσι, προκύπτουν διαφορετικές εκτιμήσεις μέσα από ποικίλες προσεγγίσεις ως αποτέλεσμα της απουσίας ενός ξεκάθαρα ορισμένου μεθοδολογικού πλαισίου με σαφώς διατυπωμένα κριτήρια αξιολόγησης και δείκτες μέτρησης της *αστικής δυναμικής* του ελληνικού οικιστικού δικτύου. Ως εκ τούτου, δυναμικοί ή/και εν δυνάμει ισχυροί *αστικοί συσχετισμοί* που θα μπορούσαν να παίξουν τον ρόλο νέων *αναπτυξιακών πόλων* δεν αξιοποιούνται, υποβαθμίζοντας εν τέλει την *αστική δυναμική* του ελληνικού οικιστικού δικτύου σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. Δυστυχώς, η λογική αυτή διαιωνίζεται, αφού και στα πρόσφατα αναθεωρημένα ΠΠΧΣΑΑ (μετά το 2017) τα κενά παραμένουν.

Ως συνέπεια αυτής της κατάστασης, ισχύει το εξής παράδοξο σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού: ενώ η κρισιμότητα εκτίμησης της *πολικότητας–κεντρικότητας* των πόλεων (δηλ. ορισμός *ακτίνας επιρροής*) διατυπώνεται ξεκάθαρα ως πρόθεση των μελετητών στα κείμενα των αναθεωρημένων ΠΠΧΣΑΑ (μετά το 2017), εξακολουθεί να επιχειρείται με ανεπίκαιρα κριτήρια και ξεπερασμένες μεθόδους εκτίμησης της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου σε δια/ενδοπεριφερειακό επίπεδο. Το σημαντικότατο αυτό κενό πρέπει να αποκατασταθεί άμεσα, προκειμένου να διασφαλιστούν η απαραίτητη επικοινωνία και διάδραση μεταξύ σχεδιασμών που αφορούν διαφορετικά χωρικά επίπεδα [δηλ. χωροταξικής (π.χ. Γενικό ΠΧΣΑΑ, Περιφερειακά ΠΧΣΑΑ, κ.ά.) και πολεοδομικής κλίμακας (π.χ. ΣΧΟΟΑΠ, ΓΠΣ, ΤΧΣ κ.ά.)], ή/και τομείς (π.χ. Ειδικά ΠΠΧΣΑΑ)] με τις πολιτικές τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης. Η επενδυτική πολιτική δεν μπορεί και δεν πρέπει να επιχειρείται ανεξάρτητα από τη δυναμική των τόπων και τις ανάγκες των τοπικών κοινοτήτων τους. Δυστυχώς, εξακολουθούμε να σχεδιάζουμε την ανάπτυξη του ελληνικού χώρου (εδαφικού και θαλάσσιου) αγνοώντας ή αδυνατώντας να κατανοήσουμε τις ιδιαιτερότητες και τα συγκριτικά πλεονεκτήματα πόλεων/περιοχών. Έτσι, σχεδιάζουμε στη βάση μιας *α-χωρικής* προσέγγισης, και αυτό είναι ένα κρίσιμο θέμα που πρέπει να επανεξετάσουμε για τη διασφάλιση βιώσιμων και ανθεκτικών τόπων και κοινοτήτων.

Κεφ. 10 _ Διερεύνηση και αξιολόγηση περιφερειακών κριτηρίων για την τυπολογική ταξινόμηση των ελληνικών πόλεων σε εθνικό επίπεδο

Σε αυτό το πλαίσιο των ιδιαίτερων εθνικών συνθηκών και με αφορμή τη γενικότερη προβληματική που επικρατεί σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο σχετικά με ζητήματα ιεράρχησης, στόχος είναι η διατύπωση μιας νέας πρότασης για την ταξινόμηση των ελληνικών πόλεων μέσα από μια λογική επαγωγικών βημάτων. Έτσι, πιο συγκεκριμένα, η πρόταση, στηριζόμενη στη συνεκτίμηση και συσχέτιση ποσοτικών και ποιοτικών μεταβλητών, στοχεύει στην τυπολόγηση των ελληνικών πόλεων με άξονα την αξιολόγηση της εθνικής, διεθνούς και δια/ενδοπεριφερειακής εμβέλειας. Πρόκειται για εξειδικευμένη επιστημονική προσέγγιση, η οποία στηρίζεται όμως σε μια μεθοδολογία που θα μπορούσε να δικαιολογήσει την εφαρμογή της και σε άλλα, ευρύτερα πεδία μελέτης που συνδέονται —άμεσα ή έμμεσα— με θέματα της αναπτυξιακής πολιτικής και της ρύθμισης του ελληνικού χώρου. Επιδίωξη αποτελεί η εισαγωγή μιας νέας διάστασης στην προβληματική για την τυπολόγηση των πόλεων, κυρίως όμως η διατύπωση ενός νέου μεθοδολογικού εργαλείου, που θα μπορούσε να αποτελέσει αφετηρία για την εφαρμογή ενός πρωτότυπου πλαισίου για την ιεράρχηση των πόλεων. Χωρίς να καταργεί τα ποσοτικά δεδομένα ή την ποσοτική διάσταση των ποιοτικών μεταβλητών, η προτεινόμενη τυπολόγηση τα αξιοποιεί σε δεύτερη φάση, συμπληρώνοντας την εικόνα που έχει προκύψει από την εκτίμηση των ποιοτικών μεταβλητών και τον τρόπο με τον οποίο εκείνες συνδυάζονται. Είναι μια πρόταση η οποία στηρίζεται στην επιλογή ισχυρών χωρικών τυπολογικών κριτηρίων, ικανών να αποτυπώνουν τις υφιστάμενες σχέσεις και τάσεις, και να δίνουν μια εικόνα για τη χωρική δυναμική και ενδο/διαπεριφερειακή εμβέλεια των ταξινομούμενων πόλεων και την ικανότητά τους να εξασφαλίζουν το κατάλληλο αστικό περιβάλλον για την εύρυθμη λειτουργία σημαντικών μονάδων παραγωγής, έρευνας–καινοτομίας, τεχνολογίας και εκπαίδευσης υψηλού επιπέδου. Έτσι, μπορεί να βοηθήσει στην εξαγωγή σημαντικών συμπερασμάτων για την ελληνική πραγματικότητα.

Τα προτεινόμενα κριτήρια για την αξιολόγηση της δυναμικής των ελληνικών πόλεων εντάσσονται στις θεματικές ενότητες του *πληθυσμού* (κριτήριο [α]: πληθυσμιακό μέγεθος), της *θέσης* (κριτήρια [β]: γεωπολιτική θέση και [γ]: προσπελασιμότητα) και των *υποδομών* (κριτήρια [δ]: υπηρεσίες περιφερειακής εμβέλειας,

[ε]: υποδομές παραγωγής, [στ]: ερευνητική και τεχνολογική υποδομή, [ζ]: ανώτατη και ανώτερη εκπαίδευση). Η προτεινόμενη τυπολόγηση των ελληνικών πόλεων επιχειρείται μέσα από τη διαδοχική προσέγγιση τριών διαδικασιών έρευνας: πρώτον, τη διερεύνηση των γεωγραφικών, γεωπολιτικών χαρακτηριστικών και της κατανομής των υπηρεσιών περιφερειακής σημασίας (Πίνακας 1) και τεχνικής υποδομής περιφερειακού επιπέδου των πόλεων (Πίνακας 2)˙ δεύτερον, τον ορισμό των προτεινόμενων τυπολογικών κριτηρίων αξιολόγησης των πόλεων (Πίνακας 3)˙ τρίτον, την τυπολόγηση των πόλεων σε δύο φάσεις: Α΄ αξιολόγηση, όπου γίνεται εκτίμηση ποιοτικών κριτηρίων (ύπαρξη ή όχι υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας, Πίνακας 4α) και Β΄ αξιολόγηση, κατά την οποία συνεκτιμώνται το πληθυσμιακό μέγεθος και η ποσοτική διαφοροποίηση των ποιοτικών κριτηρίων (Πίνακας 4β) (**Εικόνες 10.1α** και **10.1β**, **10.2α** και **10.2β**, **10.3α** και **10.3β**, **10.4α** και **10.4β**, και **10.5**).

Επειδή είναι επιθυμητό ένα ικανό μέγεθος αλλά κυρίως ενδιαφέρει η βαρύτητα των πόλεων που απορρέει από την *κεντρική θέση* τους στο εθνικό οικιστικό δίκτυο (αποτέλεσμα του είδους, της έντασης και του τρόπου συσχέτισης των προτεινόμενων κριτηρίων που ανήκουν στις ενότητες *θέση* και *υποδομές*), η αξιοποίηση της πληροφορίας του Πίνακα 3 με τα τυπολογικά κριτήρια αξιολόγησης των πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) της χώρας γίνεται σε δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση δίνεται έμφαση στην *κομβική θέση* των υπό διερεύνηση πόλεων (γεωπολιτική θέση, προσπελασιμότητα), στο είδος των υποδομών περιφερειακής βαρύτητας (υπηρεσίες περιφερειακής εμβέλειας, υποδομές παραγωγής) και στην επιστημονική/ ακαδημαϊκή συνιστώσα (υποδομές έρευνας–τεχνολογίας, ΑΕΙ και –πρώην– ΤΕΙ), δηλαδή στα προτεινόμενα τυπολογικά κριτήρια [β], [γ], [δ], [ε], [στ] και [ζ]. Στη δεύτερη φάση επιχειρείται η συνεκτίμηση του πληθυσμιακού μεγέθους (κριτήριο [α]) και της ποσοτικής διαφοροποίησης των προτεινόμενων κριτηρίων, δηλαδή τα ποσοτικά μεγέθη των κριτηρίων που ανήκουν στην ενότητα των «υποδομών»*:* το πλήθος των υπηρεσιών κατά κατηγορία υποδομής περιφερειακής εμβέλειας (κριτήρια [δ], [ε], [στ] και [ζ]). Από την πρώτη διεργασία προκύπτουν οι εξής τρεις ομάδες πόλεων : [Α] αστικά κέντρα μείζονος σημασίας, [Β] αστικά κέντρα μεσαίας σημασίας και [Γ] αστικά κέντρα περιορισμένης σημασίας, ενώ από τη δεύτερη διεργασία προκύπτουν οι ακόλουθες πέντε ομάδες πόλεων: [Ι] αστικά κέντρα εθνικής/διεθνούς εμβέλειας, [ΙΙ] αστικά κέντρα διαπεριφερειακής/εθνικής εμβέλειας, [ΙΙΙ] αστικά κέντρα περιφερειακής εμβέλειας, [ΙV] αστικά κέντρα διανομαρχιακής εμβέλειας και [V] αστικά κέντρα νομαρχιακής εμβέλειας. Τα αποτελέσματα της προτεινόμενης τυπολόγησης αποτυπώνονται στον Χάρτη 1 «Τυπολόγηση των ελληνικών πόλεων με κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας» (**Εικόνα 10.5**).

Με βάση τα στοιχεία που προκύπτουν από την πρώτη διεργασία —όπου δεν λαμβάνονται υπόψη οι ποσοτικές μεταβλητές «πληθυσμός» και «πλήθος υπηρεσιών ανά κατηγορία υποδομών»— προκύπτουν τα παρακάτω:

1. Οι πόλεις με τον υψηλότερο δείκτη προσπελασιμότητας [ΣΚ2] που συνδυάζουν περισσότερα από τρία ή τέσσερα είδη υποδομών (κριτήρια [δ]-[ζ]) ανήκουν στην κατηγορία των παράκτιων ηπειρωτικών ή νησιωτικών περιοχών, δηλ.στις κατηγορίες [Α1] και [Α2].
2. Τα σημαντικότερα προβλήματα στην προσπέλαση και υποδομή εμφανίζουν οι πόλεις του ηπειρωτικού χώρου (κυρίως των ορεινών περιοχών) που βρίσκονται εκτός των βασικών αναπτυξιακών αξόνων της χώρας και σε απόσταση από τους κύριους οδικούς άξονες, δηλ. στις κατηγορίες [Β4], [Γ1], [Γ2].
3. Αρκετά προβλήματα στη δικτύωσή τους με την υπόλοιπη ηπειρωτική χώρα εμφανίζουν οι πόλεις του νησιωτικού χώρου [Β3] κυρίως του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου και του Ιονίου. Καλύτερη εμφανίζεται η εικόνα στις έδρες των περιφερειών με τουριστική κίνηση όπως στη Μυτιλήνη (έδρα Β. Αιγαίου), κυρίως όμως στη Ρόδο (τουριστικό κέντρο διεθνούς εμβέλειας) και στην Κέρκυρα (έδρα Ιονίων Νήσων, σημαντικό τουριστικό κέντρο διεθνούς ακτινοβολίας) στις κατηγορίες [Α4] και [Β3], αντίστοιχα (Πίνακας 4α) (**Εικόνα 10.4α**).

Η εικόνα που προκύπτει από τη Β΄ αξιολόγηση για τον ρόλο των πόλεων στο οικιστικό δίκτυο της χώρας δεν φαίνεται να είναι πολύ διαφορετική από εκείνη που προκύπτει από την Α΄ αξιολόγηση. Επιβεβαιώνονται, έτσι, η κυριαρχία των δύο μητροπολιτικών κέντρων (δηλ. Αθήνας και Θεσσαλονίκης) και η σημασία των μεγαλύτερων πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) στο οικιστικό δίκτυο που βρίσκονται, είτε επί των κύριων αναπτυξιακών αξόνων της χώρας είτε σε μικρή απόσταση από αυτούς (Πάτρα, Βόλος–Λάρισα

ως τμήμα του *S* και Ηράκλειο και Χανιά ως τμήμα του *Βόρειου άξονα Κρήτης*). Ωστόσο, η αξία της πρότασης αφορά κυρίως το υπόλοιπο οικιστικό δίκτυο της χώρας, όπου προκύπτουν διαφορετικά αποτελέσματα για τη βαρύτητα των εδρών των περιφερειών ή των νομών (νυν ΠΕ) (Πίνακας 4β, Χάρτης 1) (**Εικόνες 10.4β** και **10.5**). Πιο συγκεκριμένα:

1. Παρατηρούνται διαφοροποιημένοι ρόλοι στην αναπτυξιακή δυναμική των πόλεων στην πάροδο του χρόνου, κυρίως λόγω των συχνά σημαντικών αλλαγών που προκύπτουν στη χωρολειτουργική τους εμβέλεια και στις τάσεις που παρουσιάζουν να λειτουργούν ως κόμβοι ευρύτερων *αστικών συσχετισμών* υπερτοπικής και υπερεθνικής σημασίας.
2. Ακόμα και αν τα αποτελέσματα των δύο φάσεων της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης (Α΄και Β΄) δεν διαφοροποιούνται σημαντικά σε ό,τι αφορά την ιεράρχηση των ελληνικών πόλεων, η συνεκτίμηση του πληθυσμιακού μεγέθους φαίνεται ότι μπορεί να επιφέρει αλλαγές στην κατάταξη των πόλεων.

Ολοκληρώνοντας, αξίζει να σημειωθεί ότι μια τέτοια τυπολόγηση χαρακτηρίζεται από σημαντική δυναμική, γι' αυτό τίθεται η ανάγκη του διαρκούς επανελέγχου των αποτελεσμάτων της. Ειδικό ενδιαφέρον θα είχαν η διερεύνηση των δυνατοτήτων αξιοποίησης της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης με κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας και ο έλεγχος της αποτελεσματικότητάς της και σε ειδικές κατηγορίες χώρου αυξημένης ευθραυστότητας, με έντονη δυναμική και αναπτυξιακές προοπτικές, οι οποίες υφίστανται πολλαπλές πιέσεις στα φυσικά, πολιτιστικά και ανθρωπογενή τους οικοσυστήματα, όπως είναι η περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου, που αποτελεί πεδίο επανελέγχου της πρότασης τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων/οικισμών δύο δεκαετίες μετά.

Κεφ. 11 _ Επανέλεγχος των περιφερειακών κριτηρίων της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης στον νησιωτικό χώρο: Η περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου

Παρά το διαρκώς εντεινόμενο ερευνητικό ενδιαφέρον και την ευαισθητοποίηση των τοπικών διοικήσεων, φορέων και κοινωνιών, φαίνεται ότι σε επίπεδο ΕΕ δεν έχει υπάρξει —έως τώρα τουλάχιστον— μια σταθερά διαμορφωμένη θέση για την ανάπτυξη του νησιωτικού χώρου και την εκτίμηση της δυναμικής των νησιών. Έτσι, δημιουργούνται δομικά προβλήματα στην πράξη. Σε αυτό το πλαίσιο υποστηρίζεται η αξιοποίηση της πρότασης τυπολογικής ταξινόμησης στην περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου, με στόχο την εκτίμηση της δυναμικής τους και των τάσεων ανάπτυξης σχέσεων μεταξύ τους, μέσα από τις οποίες μπορούν να προκύψουν *βιώσιμα νησιωτικά δίκτυα* που θα παίξουν τον ρόλο *αναπτυξιακών πόλων*.

Αποδεχόμενοι ότι η δυναμική των νησιών δεν συνδέεται πάντα με το μέγεθος (έκταση, πληθυσμός), τη θέση τους στη διοικητική ιεραρχία ή οικονομικούς δείκτες όπως είναι το ΑΕΠ, έχει σημασία η ανάδειξη και άλλων εξίσου σημαντικών κριτηρίων (π.χ. γεωγραφικών, γεωπολιτικών, χωρολειτουργικών, περιβαλλοντικών, κοινωνικο-οικονομικών), μέσα από τα οποία θα μπορούσαν να προκύψουν νέοι δείκτες μέτρησης (απλοί ή/και σύνθετοι, ποσοτικού ή/και ποιοτικού χαρακτήρα). Σε αυτό το πλαίσιο προβληματισμού, εκτιμάται πως μόνο μέσα από μια πολυσύνθετη προσέγγιση αυτής της λογικής θα μπορούσε να καταστεί δυνατή μια πιο ολοκληρωμένη παρακολούθηση και αξιολόγηση του ελληνικού *νησιωτικού φαινομένου* με την οργάνωση μιας «δεξαμενής» κριτηρίων ικανών να αναδείξουν την αναπτυξιακή δυναμική των νησιών και την ικανότητά τους να συγκροτούν δυναμικά νησιωτικά δίκτυα.

Προς αυτή την κατεύθυνση επιδιώκει να συμβάλει η έρευνα στον νησιωτικό χώρο του Αιγαίου μέσα από τον προσδιορισμό ισχυρών περιφερειακών κριτηρίων τα οποία θα μπορούσαν να ενταχθούν σε αυτή τη «δεξαμενή» και να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο της προτεινόμενης μεθοδολογίας για: α) τον εντοπισμό των μικρών ακριτικών νησιών και την κατανόηση των αναπτυξιακών τους προοπτικών, β) τη χαρτογράφηση του άμεσου και ευρύτερου χώρου εντός του οποίου τα μικρά νησιά αλληλεπιδρούν [ελληνικός θαλάσσιος χώρος, (δια)περιφερειακές χωρικές ενότητες, ζώνες έξι ναυτικών μιλίων] και γ) την τυπολογική ταξινόμησή τους με στόχο την ανάδειξη εκείνων των μικρών νησιών που θα μπορούσαν να παίξουν ρόλο–κλειδί στη συγκρότηση ισχυρών *νησιωτικών συσχετισμών – αναπτυξιακών πόλων υπερτοπικής/υπερεθνικής εμβέλειας*. Σημειώνεται ότι τα κριτήρια και τα μεθοδολογικά βήματα που ακολουθούνται στην περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου είναι ίδια με εκείνα της πρώτης εφαρμογής της προτεινόμενης

τυπολογικής ταξινόμησης του συνόλου των ελληνικών πόλεων – εδρών νομών (νυν ΠΕ) της χώρας (Πίνακες 5-7) (**Εικόνες 11.3**, **11.4** και **11.5**).

Από την αξιολόγηση των μικρών ακριτικών νησιών προέκυψαν δύο εκτιμήσεις ιεράρχησης. Σύμφωνα με την ποιοτική εκτίμηση των κριτηρίων (Α΄ αξιολόγηση), τα νησιά (από βορρά προς νότο) διακρίνονται σε: [Α-α] μικρά νησιά μείζονος σημασίας (Άγ. Ευστράτιος, Ψαρά, Οινούσσες, Πάτμος, Λέρος, Σύμη και Μεγίστη), [Α-β] μικρά νησιά μεσαίας σημασίας (Νίσυρος, Χάλκη και Κάσος) και [Α-γ] μικρά νησιά περιορισμένης σημασίας (Φούρνοι, Αγαθονήσι, Λειψοί και Τήλος).

Η ιεράρχηση των μικρών νησιών της Α΄ αξιολόγησης αλλάζει όταν συνεκτιμώνται ο *πληθυσμός* (κριτήριο [iv]) και η ποσοτική διάσταση των υπόλοιπων κριτηρίων, κυρίως των *υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας* (κριτήρια [v], [vi], [vii]). Έτσι, στο πλαίσιο της δεύτερης διεργασίας, προκύπτουν οι εξής κατηγορίες: (Β-α) μικρά νησιά εθνικής/διαπεριφερειακής εμβέλειας: Πάτμος, Λέρος και Σύμη (>1.500 κάτοικοι, υποδομές >5), (Β-β) μικρά νησιά περιφερειακής εμβέλειας: Οινούσσες, Φούρνοι, Νίσυρος, Τήλος και Κάσος (500-1.500 κάτοικοι, υποδομές 3-4) και (Β-γ) μικρά νησιά τοπικής εμβέλειας: Άγ. Ευστράτιος, Ψαρά, Αγαθονήσι, Λειψοί, Χάλκη και Μεγίστη (<500 κάτοικοι, υποδομές 1-2) (**Εικόνα 11.5**).

Σε μια προσπάθεια συγκριτικής θεώρησης των αποτελεσμάτων των δύο τυπολογικών ιεραρχήσεων (Α΄ και Β΄), προκύπτει ότι η συνεκτίμηση του πληθυσμού μπορεί να επιφέρει αλλαγές στην κατάταξη. Έτσι, επιβεβαιώνεται η κυριαρχία των πιο μεγάλων μικρών νησιών. Εντούτοις, η δυναμική ενός νησιού δεν συνδέεται απαραίτητα με το μέγεθος του πληθυσμού ή της έκτασής του αλλά πιο πολύ με την πυκνότητα σε συνδυασμό με την προσβασιμότητα–δικτύωση αλλά και την ύπαρξη υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας. Ως εκ τούτου, η αξία της πρότασης αφορά πιο πολύ τα μικρά νησιά που ανήκουν στις μεσαίες και μικρές κατηγορίες έκτασης και πληθυσμού, για τη βαρύτητα των οποίων προκύπτουν διαφορετικά αποτελέσματα, κυρίως εξαιτίας του πλούτου των στοιχείων φύσης–πολιτισμού–ιστορίας και της ποικιλομορφίας των τοπίων που συγκεντρώνουν, της καλής προσβασιμότητας και δικτύωσής τους με νησιωτικές / ηπειρωτικές περιοχές καθώς και της ύπαρξης υποδομών υπερτοπικής εμβέλειας για την εξυπηρέτηση κατοίκων και επισκεπτών.

Με βάση τα πρώτα αποτελέσματα της επιχειρούμενης έρευνας, υποστηρίζεται η ύπαρξη τριών νέων εν δυνάμει ισχυρών *βιώσιμων νησιωτικών συσχετισμών* που θα μπορούσαν να παίξουν τον ρόλο ισχυρών-*αναπτυξιακών πόλων*. Ο πρώτος είναι το νησιωτικό δίκτυο: Χίος–Οινούσσες–Ψαρά, ο δεύτερος το νησιωτικό δίκτυο Πάτμος–Λέρος–Κάλυμνος–Κως, και ο τρίτος το νησιωτικό δίκτυο Ρόδος–Σύμη–Χάλκη–Τήλος. Για την προσδιορισμό του χαρακτήρα των εν λόγω χωρολειτουργικών ενοτήτων και του ρόλου τους σε εθνικό/υπερεθνικό επίπεδο απαιτείται η συστηματική μελέτη των χαρακτηριστικών/ιδιαιτεροτήτων τους, καθώς και η αξιολόγηση της δυναμικής τους σε υποκείμενα επίπεδα σχεδιασμού (δια/ενδοπεριφερειακό και τοπικό επίπεδο), ώστε να οργανωθεί η κατάλληλη μεθοδολογία οριοθέτησης των νησιωτικών συσχετισμών με τη βοήθεια ποσοτικών/ποιοτικών δεικτών για τον προσδιορισμό της *ακτίνας επιρροής* τους.

Αντί επιλόγου

Από τη συνοπτική παρουσίαση των επιχειρούμενων ερευνητικών διαδρομών και των διαπιστώσεων που έχουν προκύψει μέσα από αυτές, επιβεβαιώνεται η πρακτική αξία της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης (κριτήρια και μεθοδολογία) στη διαδικασία για τη χάραξης μιας βιώσιμης αναπτυξιακής πολιτικής σε συνθήκες έντονης δικτυακής οργάνωσης του ευρωπαϊκού και ελληνικού χώρου. Οι σχετικές επισημάνσεις γίνονται στο επόμενο κεφάλαιο, με το οποίο ολοκληρώνεται η ερευνητική αναζήτηση του βιβλίου.

Βιβλιογραφία

Η προτεινόμενη διεθνής βιβλιογραφία λειτουργεί υποστηρικτικά στις βιβλιογραφικές αναφορές των αντίστοιχων κεφαλαίων του βιβλίου.

Ξενόγλωσση

Amin, A., Massey, D. & Thrift, N. (2000) *Cities for the many not the few*. Bristol: Policy Press.

Amin, A. & Thrift, N. (2002) *Cities: reimagining the urban*. Cambridge: Polity Press.

Archibugi, F. (2004) "Planning theory: reconstruction or requiem for planning?" *European Planning Studies,* 12(3): 425-445.

Archibugi, F. (2008) *Planning theory: from the political debate to the methodological reconstruction*. Milan Springer.

Bairoch, P. (1988) *Cities and economic development: from the dawn of history to the present*. Chicago: The University of Chicago Press.

Barnett, J. (ed) (2001) *Planning for a new century: the regional agenda*. Washington, DC: Island Press.

Bartos, O.J. & Wehr, P. (2002) *Using conflict theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Benevolo, L. (1980) *The history of the city*. London: Scolar Press.

Blackman, T. (1995) *Urban policy in practice*. London: Routledge.

Blowers, A., ed. (1993) *Planning for a sustainable environment: a report by the Town and Country Planning Association*. London: Earthscan.

Boddy, M., ed. (2003) *Urban transformation and urban governance*. Bristol: The Policy Press.

Boddy, M. & Parkinson, M., eds (2004) *City matters: competitiveness, cohesion and urban governance*. Bristol: The Policy Press.

Bragança, L., Alvarez, Cristina Engel de & Cabeza, L., eds. (2021) *Sustainable urban development : topics, trends and solutions*. Bristol: IOP Publishing.

Brenner, N. (2004) *New state spaces: urban governance and the rescaling of statehood*. Oxford: Oxford University Press.

Brindley, T., Rydin, Y. & Stoker, G. (1996) *Remaking planning: the politics of urban change*. London: Routledge.

Broady, M. (1968*) Planning for people*. London: The Bedford Square Press.

Brunn, S.D. & Williams, J.F. (1983) *Cities of the world: world regional urban development*. New York: Harper and Row.

Bruton, M.J., ed. (1974) *The spirit and purpose of planning*. London: Hutchinson.

Burgess, R., Carmona, M. & Kolstee, T., eds. (1997) *The challenge of sustainable cities*. London: Zed Books.

Camhis, M. (1979) *Planning theory and philosophy*. London: Tavistock Publications.

Campbell, S. & Fainstein, S., eds. (2000) *Readings in planning theory*. Oxford: Blackwell.

Carew-Reid, J., Prescott-Allen, R., Bass, S. & Dalal-Clayton, B. (1994) *Strategies for national sustainable development: a handbook for their planning and implementation*. London: Earthscan.

Castells, M. (2000) *The rise of the network society*. Oxford: Blackwell.

Chadwick, G. (1971) *A systems view of planning*. Oxford: PergamonPress.

Chase-Dunn, C. (1989) *Global formation: structures of the world-economy*. Oxford: Basil Blackwell.

Cherry, G.E., ed. (1980) *Shaping an Urban World.* London: Mansell.

Cowan, P., ed. (1973) *The future of planning*. London: Heinemann.

Dallas, R., Keane, A., Alizadeh, T. & Nelson, J., eds. (2020) *Understanding urbanism*. Singapore: Palgrave Macmillan.

Dunford, M. & Kafkalas, G., eds. (1992) *Cities and regions in the new Europe: the global-local interplay and spatial development strategies.* London: Belhaven Press.

Expert Group on the Urban Environment (1996) *European sustainable cities*. Brussels: European Commission.

Fagence, M. (1977) *Citizen participation in planning*. Oxford: Pergamon Press.

Faludi, A., ed. (1973) *A reader inpPlanning theory*. Oxford: Pergamon Press.

Faludi, A., ed. (2007) *Territorial cohesion and the European model of society*. Cambridge, Mass.: Lincoln Institute of Land Policy.

Faludi, A. & Waterhout, B. (2002) *The making of the European Spatial Development Perspective: no masterplan*. London: Routledge.

Friedmann, J. & Alonso, W., eds. (1964) *Regional development and planning: a reader.* Cambridge, Mass.: The MIT Press. Available at: https://mitpress.mit.edu/9780262060066/regional-development-and-planning/

Girardet, H. (1999) *Creating sustainable cities*.Totnes, Devon: Green Books.

Girardet, H. (2004) *Cities, people, planet: liveable cities for a sustainable world*. Chichester: Wiley-Academy.

Grasland, C. & Beckouche, P., eds. (2007) *Europe in the world: territorial evidence and visions*. ESPON Project 3.4.1. European Spatial Planning Observation Network.

Healey, P. (1997) *Collaborative planning*. London: Macmillan.

Herrschel, T. & Newman, P. (2002) *Governance of Europe's city regions: planning, policy and politics*. London: Routledge.

Hillier, J. & Healey, P., eds. (2016) *Critical essays in planning theory: Volume 1: Foundations of the planning enterprise*. Oxon: Routledge.

Kenny, M. & Meadowcroft, J., eds. (1999) *Planning sustainability*. London: Routledge.

Knieling, J. & Othengrafen, F., eds. (2016) *Cities in crisis: socio-spatial impacts of the economic crisis in southern European cities.* London: Routledge.

Knippers Black, J. (1999) *Development in theory and practice: paradigms and paradoxes*. Boulder, Colo.: Westview Press.

Krumholz, N. & Forester, J. (1990) *Making equity planning work*. Philadelphia: Temple University Press.

OECD (2001) *Towards a new role for spatial planning: a collection of essays.* Paris: OECD.

OECD (2001a) *Cities for citizens: improving metropolitan governance*. Paris: OECD.

OECD (2001b) *Cities and regions in the new learning economy*.Paris: OECD.

OECD (2001c) *Citizens as partners: information, consultation and public participation in policy-making*. Paris: OECD.

OECD (2001d) *Local partnerships for better governance*. Paris: OECD.

OECD (2002a) *Distributed public governance: agencies, authorities and other government bodies*. Paris: OECD.

OECD (2002b) *Working together towards sustainable development: the OECD experience*. Paris: OECD.

OECD (2009) *OECD environmental performance reviews: Greece.* Paris: OECD.

Palermo, P.C. & Ponzini, D. (2010) *Spatial planning and urban development: critical perspectives*. Dordrecht: Springer.

Petrillo, A. & Bellaviti, P., eds. (2018) *Sustainable urban development and globalization: new strategies for new challenges-with a focus on the Global South*. Cham: Springer.

Robert, J. & Lennert, M. (2007) *Territorial futures: spatial scenarios for Europe*. ESPON Project 3.2. European Spatial Planning Observatory Network.

13. Η πρακτική αξία της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης στη χάραξη βιώσιμης αναπτυξιακής πολιτικής σε συνθήκες δικτυακής οργάνωσης του χώρου

Σε αυτό το τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου, έχοντας ολοκληρώσει τη συνοπτική παρουσίαση του αντικειμένου και του γενικού πλαισίου της προβληματικής που διέπει τις επιχειρούμενες ερευνητικές αναζητήσεις και έχοντας αναδείξει τις γενικές και ειδικές διαπιστώσεις κάθε θεματικής (κεφ. 12), υποστηρίζεται η πρακτική αξία της πρότασης τυπολογικής ταξινόμησης που διατυπώθηκε και εφαρμόστηκε πιλοτικά στο σύνολο των ελληνικών πόλεων και στην περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου (κεφ. 9-11) στη χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής και στην υλοποίηση του χωρικού σχεδιασμού σε όλα τα επίπεδα και στις κατηγορίες χώρου. Συγκεκριμένα, αναδεικνύονται οι δυνατότητες και οι προοπτικές εφαρμογής της πρότασης σε εθνικό, δια/ενδοπεριφερειακό και τοπικό επίπεδο στο πλαίσιο του επιχειρούμενου επίσημου σχεδιασμού και οι νέες προκλήσεις για την αξιοποίηση της πρότασης στον χωρικό σχεδιασμό με στόχο τη διασφάλιση εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής.

Συγκεκριμένα, από τα διαφορετικά στάδια προσέγγισης του ερευνητικού αντικειμένου και τις πιλοτικές αναζητήσεις που επιχειρήθηκαν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους (1999-2003 και 2019-2023), συμπερασματικά διαπιστώνονται τα εξής:

1. Στο πλαίσιο των χωρικών εξελίξεων στον διεθνή-ευρωπαϊκό και ελληνικό χώρο, κυρίως κατά τη διάρκεια της πρόσφατης δεκαπενταετίας, έντονος είναι ο προβληματισμός για το είδος και τη μορφή της αστικής ανάπτυξης. Η διάχυση του *αστικού χώρου* προς ευρύτερες περιαστικές περιοχές σε συνδυασμό με τις σημαντικές αλλαγές που υφίσταται η ύπαιθρος ως προς τα χαρακτηριστικά της και τη σχέση της με τις πόλεις και με τη διαρκώς εντεινόμενη τάση των πόλεων να λειτουργούν ως κόμβοι ευρύτερων *αστικών συσχετισμών*, επιβάλλουν τον εντοπισμό νέων, ισχυρών *πόλων ανάπτυξης* υπερτοπικής–υπερεθνικής σημασίας, ικανών να διευκολύνουν την οργανική ένταξη του ελληνικού οικιστικού δικτύου στον διεθνή χάρτη. Ως εκ τούτου, εξίσου σημαντική με την επανιεράρχηση του οικιστικού δικτύου είναι η ανάδειξη ισχυρών *αστικών συσχετισμών* για τον προσδιορισμό νέων ανταγωνιστικών πόλων ανάπτυξης υπερτοπικής–υπερεθνικής εμβέλειας. Προς αυτή την κατεύθυνση, πρέπει να γίνουν βήματα αναζήτησης κατάλληλων δεικτών για την αξιολόγηση και μέτρηση της *ακτίνας επιρροής* των πόλεων, δηλαδή δεικτών που θα επιτρέπουν τον ορισμό της χωρικής εμβέλειας των πόλεων, καθορίζοντας έτσι τα όρια και χαρακτηριστικά των νέων αστικών συσχετισμών. Ένα, λοιπόν, ερευνητικό πεδίο που είναι σε άρρηκτη συσχέτιση με το κύριο ερευνητικό αντικείμενο του βιβλίου είναι ο προσδιορισμός νέων αναπτυξιακών πόλων σε εθνικό επίπεδο σε συνθήκες διαπιστωμένης δικτυακής οργάνωσης του ευρωπαϊκού και ελληνικού χώρου. Στην ουσία, πρόκειται για το δεύτερο κρίσιμο ζήτημα που επισημαίνει η παρούσα ερευνητική προσπάθεια και το οποίο μένει να μελετηθεί σε ενδο/διαπεριφερειακό επίπεδο σε αμέσως επόμενη φάση (κεφ. 8, 9 και 12).
2. Από τη σύγχρονη εμπειρία και πρακτική επιβεβαιώνεται ότι ο *αστικός χώρος* (και ο χώρος, εν γένει) δεν μπορεί και δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται μονοδιάστατα και αποσπασματικά, αλλά στη βάση μιας σύνθετης θεώρησης η οποία θα λαμβάνει υπόψη τις διαφορετικές κατηγορίες και τα επίπεδα αναφοράς του και θα τον μελετά μέσα από μια λογική χωρο-λειτουργικών δικτύων, πλεγμάτων και συσχετισμών, συνεκτιμώντας τις εκάστοτε αλλαγές στην πάροδο του χρόνου. Οι πόλεις δεν λειτουργούν απομονωμένες σε αυτόνομη βάση· αποτελούν *κόμβους* ευρύτερων αστικών συσχετισμών, οι οποίοι μπορούν να λάβουν διαφορετικές μορφές μέσα από την ποικιλία και την πολλαπλότητα των σχέσεων που αναπτύσσουν κάθε φορά μεταξύ τους, ξεπερνώντας γεωγραφικά και διοικητικά όρια. Έτσι, η αξιολόγηση της *αστικής δυναμικής* δεν μπορεί και δεν πρέπει να επιχειρείται αποσπασματικά και με κριτήρια τα οποία αδυνατούν να εκτιμήσουν τη σημασία της *ακτίνας επιρροής* των πόλεων και την επίδρασή της στη διαδικασία συγκρότησης αστικών συσχετισμών ικανών να παίξουν τον ρόλο νέων ισχυρών αναπτυξιακών πόλων (κεφ. 4.3).
3. Η σύγχρονη θεωρία και πρακτική αποδεικνύουν ότι οι πόλεις που μπορούν να λειτουργήσουν ως τμήματα αστικών συσχετισμών εθνικής–υπερεθνικής εμβέλειας δεν είναι,

απαραίτητα, εκείνες με μεγάλο πληθυσμιακό μέγεθος, ούτε εκείνες που κατέχουν ανώτερες θέσεις στα εθνικά ιεραρχημένα διοικητικά δίκτυα. Οι πόλεις που εμφανίζουν συγκριτικό πλεονέκτημα —άρα αυξημένες πιθανότητες ένταξής τους σε ισχυρά διεθνή *αστικά δίκτυα ανάπτυξης*— είναι εκείνες που συνδυάζουν μια όσο το δυνατόν πιο ποικίλη οικονομική βάση σε επίπεδο υπηρεσιών/λειτουργιών/παραγωγής με την αναγκαία εξυπηρέτηση υπερτοπικής σημασίας σε κύριους τομείς τεχνικών–κοινωνικών υποδομών, υψηλό δείκτη προσβασιμότητας (συνύπαρξη ποιοτικών, υπερτοπικής εμβέλειας δικτύων μεταφορών και επικοινωνιών), θέση γεωπολιτικής βαρύτητας και ποιότητα/ασφάλεια αστικού περιβάλλοντος. Εξίσου σημαντική παράμετρος θεωρείται η ύπαρξη υψηλού επιπέδου εκπαιδευτικής–ερευνητικής υποδομής, που θα μπορεί να διασφαλίσει την απαραίτητη συγκέντρωση ανθρώπινου δυναμικού επιστημονικής εξειδίκευσης σε τομείς προηγμένης τεχνολογίας. Μόνο μέσα από τη συγκέντρωση των προαναφερθέντων χαρακτηριστικών, οι πόλεις θα κατορθώνουν να προσαρμόζονται με ευελιξία στις εκάστοτε συνθήκες και να εξυπηρετούν τις ανάγκες του πληθυσμού. Σε αυτή τη διαπίστωση έχει στηριχθεί η ιδέα για τη διατύπωση της πρότασης τυπολογικής ταξινόμησης των πόλεων και οικισμών που παρουσιάζεται στο Δ΄ Μέρος του βιβλίου (κεφ. 3.2.3).

4. Από τη συσχετισμένη μελέτη των δύο πιλοτικών εφαρμογών προκύπτουν ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις (κεφ. 10.4 και 11.4) που μένει να επαναξιολογηθούν σε υποκείμενα χωρικά επίπεδα, δηλαδή σε χωρικές κλίμακες στις οποίες, με μεγαλύτερη ευκολία (λόγω μεγέθους και ύπαρξης αξιόπιστων στοιχείων) μπορούμε να προχωρήσουμε με τη βοήθεια δεικτών στη μέτρηση της *αστικής δυναμικής* και στον προσδιορισμό της χωρικής *ακτίνας επιρροής* των πόλεων/οικισμών και της δυνατότητάς τους να λειτουργούν ως δυναμικοί κόμβοι ευρύτερων χωρολειτουργικών δικτύων. Μέσα από αυτά τα δίκτυα θα αναδειχθούν νέοι δυναμικοί αναπτυξιακοί πόλοι που θα λειτουργήσουν εξισορροπητικά στην κυριαρχία των μητροπολιτικών περιοχών και των μεγάλων πόλεων της χώρας, συμβάλλοντας έτσι στην άμβλυνση των δια/ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων σε εθνικό επίπεδο (κεφ. 12).

5. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά την πιλοτική εφαρμογή της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης στην περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου, που στόχο είχε θέσει την αναζήτηση ενός τρόπου για τη διασφάλιση της τοπικής ανάπτυξης μέσα από την οργάνωση *βιώσιμων νησιωτικών συμπλεγμάτων*, επαληθεύθηκαν η δυνατότητα της αξιοποίησής της και η ευελιξία προσαρμογής της στις ιδιαιτερότητες κάθε περίπτωσης. Το ενδιαφέρον σε αυτή τη δεύτερη πιλοτική εφαρμογή είναι ότι έγινε ένα πρώτο σημαντικό βήμα. Αυτό το βήμα αφορά την ανάδειξη *νησιωτικών συσχετισμών* δια/ενδοπεριφερειακού επιπέδου, που μένει να διερευνηθούν σε αμέσως επόμενη φάση σε τοπικό επίπεδο, με εξειδικευμένες μελέτες και χρήση κατάλληλων ποσοτικών–ποιοτικών δεικτών. Όμως, παρά τις όποιες τυχόν αδυναμίες, σε κάθε περίπτωση, έχουν τεθεί οι βάσεις για την προσέγγιση του κρίσιμου ζητήματος ανάδειξης ισχυρών *χωρικών συσχετισμών*, αφού στην προσπάθεια εντοπισμού της *ακτίνας επιρροή*ς των μικρών ακριτικών νησιών και της αξιολόγησης των τάσεων να αναπτύσσουν σχέσεις συνεργασίας με όμορα νησιά του ιδίου ή μεγαλύτερου μεγέθους (πληθυσμός και έκταση) και αναπτυξιακής δυναμικής, αξιοποιήθηκαν ορισμένοι —ποσοτικοί κυρίως— δείκτες, οι οποίοι δείχνουν τη συχνότητα διασυνδέσεων (π.χ. δρομολόγια πλοίων) των νησιών και το είδος των εξαρτήσεων και σχέσεων (είδος υποδομών και ένταση χωροθέτησης, δείκτες τουριστικής ανάπτυξης κ.ά.) που αναπτύσσουν με άλλες νησιωτικές ή ηπειρωτικές περιοχές της χώρας (εθνικό επίπεδο) και της Τουρκίας (διακρατικό επίπεδο). Υπό αυτή την έννοια, σε μεγάλο βαθμό έχουν γίνει βήματα για τον ορισμό της *ακτίνας επιρροής* των υπό διερεύνηση νησιών και την εκτίμηση του είδους και της ποιότητας των σχέσεων αλληλεξάρτησης/αλληλεπίδρασης με όρους συμπληρωματικότητας ή ανταγωνισμού τόσο μεταξύ τους, όσο και με όμορα μεγαλύτερα νησιά και ηπειρωτικές περιοχές (κεφ. 11).

6. Σ’ αυτό το νέο πλαίσιο προβληματικής για την αστική ανάπτυξη, επιβάλλονται σε επίπεδο εννοιολογικό, θεωρητικό, μεθοδολογικό και πρακτικό η διασφάλιση ενός αξιόπιστου, ευέλικτου μηχανισμού για τη διαρκή συστηματική παρακολούθηση των διεργασιών και την επαναξιολόγησή τους συναρτήσει των εκάστοτε συνθηκών και συγκυριών. Προς αυτή την κατεύθυνση επιδιώκει να συμβάλει η πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης των πόλεων με χωρικά

κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας που διατυπώνεται στο Δ΄ Μέρος. Η συμβολή της στη σύγχρονη συζήτηση σε εθνικό–υπερεθνικό επίπεδο εκτιμάται σημαντική για τους εξής λόγους: α) επιβεβαιώνει στην πράξη τη δυνατότητα αξιοποίησης των προτεινόμενων κριτηρίων και της μεθοδολογίας της πρότασης σε ποικίλες ενότητες και κατηγορίες χώρου, β) επιτρέπει τη συγκριτική παρακολούθηση των πιλοτικών εφαρμογών και την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων τους με τέτοιο τρόπο, ώστε να προκύπτουν γενικά και ειδικά συμπεράσματα που μπορούν να αξιοποιηθούν σε επίπεδο θεωρίας, μεθοδολογίας και πράξης (πρακτικών και πολιτικών), γ) αποδεικνύει την κρισιμότητα να ξεπεραστεί η χρήση του πληθυσμιακού μεγέθους ως του κύριου –και συχνά αποκλειστικού— κριτηρίου για την εκτίμηση της αναπτυξιακής δυναμικής των αστικών δομών (μητροπολιτικών περιοχών, πόλεων, οικισμών και δικτύων πόλεων και οικισμών) και δ) επαληθεύει σε επίπεδο εφαρμογής ότι το πρόβλημα στη διαδικασία χωρικής ανάπτυξης και αξιοποίησης του οικιστικού δικτύου ως μέσου άμβλυνσης των τοπικών και περιφερειακών ανισοτήτων εντοπίζεται στο σύνθετο ερώτημα «Ποιος σχεδιάζει και αποφασίζει, πότε, γιατί, πού στον χώρο, για ποιους και με τι όρους;» (Θεοδωρά, 2018) (κεφ. 1.3.2).

Αντί επιλόγου

Το τελευταίο αυτό κεφάλαιο λειτουργεί ως κατακλείδα της ερευνητικής διαδρομής για την προσέγγιση του πρώτου ζητήματος (επανιεράρχηση ελληνικού οικιστικού δικτύου), το οποίο αποτελεί το κύριο ερευνητικό αντικείμενο του βιβλίου. Ταυτόχρονα, όμως, λειτουργεί και ως βάση για να περάσουμε (σε επόμενη φάση) στη μελέτη του δεύτερου ζητήματος (ανάδειξη *αστικών συσχετισμών* για τον προσδιορισμό νέων *πόλων ανάπτυξης*), το οποίο, σε μια εποχή εντεινόμενης δικτυακής οργάνωσης του χώρου, αποτελεί μια από τις πλέον κρίσιμες προκλήσεις σε επίπεδο χωρικού σχεδιασμού και αναπτυξιακής πολιτικής. Ο ορισμός των *ακτίνων επιρροής* των πόλεων και ο προσδιορισμός του είδους και της έντασης των σχέσεων συνεργασίας τους θα αποτελέσουν προϋπόθεση για τον βέλτιστο εντοπισμό *βιώσιμων αστικών συσχετισμών*, οι οποίοι θα συμβάλλουν σε μια πιο *ισόρροπη πολυκεντρική αστική ανάπτυξη* σε όλες τις γεωγραφικές κλίμακες και ειδικές κατηγορίες του χώρου.

Ως εκ τούτου, το ερευνητικό εγχείρημα του βιβλίου λειτουργεί ως αφορμή για την επανεξέταση της λογικής που πρέπει να διέπει την αξιολόγηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου και τον προσδιορισμό του ρόλου των πόλεων σε αυτή τη δυναμική, αλλά και ως έναυσμα για τον επανακαθορισμό των κριτηρίων και της μεθοδολογίας τυπολογικής ταξινόμησης των πόλεων με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορούν να αναδειχθούν οι τάσεις και οι προοπτικές τους να συγκροτούν ισχυρούς *αστικούς συσχετισμούς*, οι οποίοι θα παίξουν τον ρόλο των νέων, ανταγωνιστικών *αναπτυξιακών πόλων* σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο.

Χρονολόγιο _ Σταθμοί έρευνας _ Ενδεικτική αναφορά σχετικού δημοσιευμένου έργου

Σταθμοί ερευνητικής διαδρομής αναζήτησης–πειραματισμού–επαναξιολόγησης του αντικειμένου, υπό το πρίσμα των ποικίλων ιδιοτήτων της συγγραφέως στη διάρκεια του χρόνου

[2022-σήμερα] Τακτικό μέλος του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας (ΕΣΧ) και Κεντρικού Συμβουλίου Χωροταξικών Θεμάτων και Αμφισβητήσεων (ΚΕΣΥΧΩΘΑ)

[1998-σήμερα] Μέλος Επιστημονικών Επιτροπών σε ΥΠΕΝ, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας (ΤΕΕ), ΣΕΠΟΧ, και άλλους επιστημονικούς φορείς, συλλόγους και οργανώσεις

[2010-σήμερα] Μέλος Διδακτικού Ερευνητικού Προσωπικού (ΔΕΠ): ΕΜΠ – Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Τομέας «Πολεοδομία και Χωροταξία»

[2024-σήμερα] Εντολή ανάθεσης διδασκαλίας από τη ΓΣ του Τμήματος Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΤΟΠΑ), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών — ΠΜΣ «Εφαρμοσμένων Οικονομικών και Περιφερειακής Ανάπτυξης»

[2010-2016] Συνεργαζόμενο Εκπαιδευτικό Προσωπικό (ΣΕΠρ): Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (ΕΑΠ) – Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: «Περιβαλλοντικός Σχεδιασμός Πόλεων και Κτιρίων»

[2006-2010] Εντεταλμένη διδασκαλίας [ΠΔ 407/80]: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας – Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΤΜΧΠΠΑ)

[2000-2002 και 2004] Teaching Assistant (TA) – Research Fellow: University of Pennsylvania, Stuart Weitzman School of Design

[1996-1999] Επικουρικό διδακτικό έργο: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών – Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΤΟΠΑ)

[1986-2004] Προπτυχιακή–μεταπτυχιακή φοιτήτρια: ΕΜΠ – Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πάντειο Πανεπιστήμιο, University of Pennsylvania, USA

Ενδεικτική αναφορά στο ερευνητικό–δημοσιευμένο έργο της συγγραφέως που λειτούργησε ως αφορμή μελέτης του αντικείμενου «Οικιστικό Δίκτυο και Αστική Ανάπτυξη _ Τυπολογική Ταξινόμηση Πόλεων» και αποτέλεσε τη βάση για τη συγγραφή του βιβλίου

(i) Στα κείμενα της Διδακτορικής Διατριβής στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ (2004) και Μεταδιδακτορικής Έρευνας στο Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΠΙΠΑ) του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών (2015):

Θεοδωρά, Γ. (2004) *Περιφερειακά πανεπιστήμια και πόλη: διαδικασίες και προοπτικές ενσωμάτωσης*. ΕΜΠ – Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών [τριμελής συμβουλευτική επιτροπή: Μαντουβάλου, Μ., Παναγιωτάτου, Π. & Λουκάκης, Π.].

Θεοδωρά, Γ. (2015) *Διερεύνηση και αξιολόγηση περιφερειακών κριτηρίων για την τυπολογική ταξινόμηση των αστικών κέντρων της Ελλάδας*. Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης [ΕΠΙΠΑ] Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών [επιβλέπων: Ομότιμος Καθηγητής Λουκάκης Π., τότε Πρόεδρος του ΕΠΙΠΑ, & Ομότιμος Καθηγητής Παπαδασκαλόπουλος Α.].

(ii) Σε σειρά άρθρων στην αγγλική και ελληνική γλώσσα σε συνάφεια με το συγκεκριμένο επιστημονικό αντικείμενο:

Theodora, Y. (ed.) (2022) *Regional Unit of Piraeus* [e-book]. Athens: National Technical University of Athens, School of Architecture, Department of Urban and Regional Planning, Spatial Planning and GIS Laboratory. Available at: https://service.eudoxus.gr/search/file/11/full-112690211.pdf

Theodora, Y. & Piperis, S. (2022) "Small frontier islands in the clean energy transition era: emerging patterns and planning approaches". In: O. Gervasi, B. Murgante, S. Misra, A.M.A.C. Rocha, & C. Garau (eds.), *Computational Science and Its Applications – ICCSA 2022 Workshops: Malaga, Spain, July 4-7, 2022, Proceedings, Part III*. Cham: Springer, 639-656. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-031-10545-6_43

Theodora, Y. (2020a) "Cultural heritage as a means for local development in Mediterranean historic cities:- the need for an urban policy". *Heritage,* 3(2), 152-175. Available at: https://doi.org/10.3390/heritage3020010

Theodora, Y. (2020b) "Tracing sustainable island complexes in response to insularity dilemmas: methodological considerations" . In: O.Gervasi, B. Murgante, S. Misra, C. Garau, I. Blečić, D. Taniar, B.O. Apduhan, A.M.A.C. Rocha, E. Tarantino, C.M. Torre & Y. Karaca (eds.), *Computational Science and Its Applications – ICCSA 2020: 20th International Conference, Cagliari, Italy, July 1-4, 2020, Proceedings, Part VII*. Cham: Springer, 278-293. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-58820-5_22

Theodora, Y. (2020c) "Natural hazards: key concerns for setting up an effective disaster management plan in Greece". *Euro-Mediterranean Journal for Environmental Integration*. 5, 38. Available at: https://doi.org/10.1007/s41207-020-00174-y

Theodora, Y. (2019) "Aegean Sea: challenges and dilemmas in management and planning for local development in fragmented insular regions". *Heritage,* 2(3), 1762-1784. Available at: https://doi.org/10.3390/heritage2030108

Theodora, Y. (2009) "Factors in the university–city interaction: the case of Greek regional universities". In: *2nd Symposium on Academic Globalization, 13th World Multi-Conference on Systemics, Cybernetics & Informatics (WMSCI 2009)*. Orlando, USA. Available at: https://www.iiis.org/cds2008/cd2009sci/ag2009/PapersPdf/A937VQ.pdf.

Theodora, Y. (2008) "An approach to the effects of Greek regional universities on development of the country regions". In: H. Coccossis & Y. Psycharis (eds.), *Regional analysis and policy: the Greek experience*. Heidelberg: Springer, 249-270. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-7908-2086-7_13.

Θεοδωρά, Γ. (2024) «Αιγαίο, "δίκτυα τόπων ιστορίας και πολιτισμού": προκλήσεις και διλήμματα διαχείρισης και σχεδιασμού για "τοπική ανάπτυξη"». Στο: Κ. Μωραΐτης κ.ά. (επιμ.) *Ο νεότερος δυτικός πολιτισμός και οι ελληνικές αναφορές του*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, 437-457.

Θεοδωρά, Γ. (2022) «Μικρά ακριτικά νησιά: προκλήσεις και διλήμματα σχεδιασμού για τοπική ανάπτυξη». Στο: *Διαδικτυακή διημερίδα για την Ευρωπαϊκή Εβδομάδα Βιώσιμης Ανάπτυξης*. Πολυτεχνείο Κρήτης, ΣΑΜ, Εργαστήριο Πολεοδομικού & Χωροταξικού Σχεδιασμού 3-4 Οκτωβρίου.

Θεοδωρά, Γ. (2018α) «Η αναπτυξιακή δυναμική του ελληνικού οικιστικού δικτύου: προσεγγίσεις θεώρησης και αξιολόγησης στο πλαίσιο του "επίσημου σχεδιασμού"». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών, Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης. *16ο Συνέδριο «Στρατηγικές Τοπικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης: Σύγχρονες προκλήσεις»*. , Αθήνα, 22-23 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2018β) *Ελληνικό οικιστικό δίκτυο: προσεγγίζοντας την αναπτυξιακή του δυναμική*. Διάλεξη στο πλαίσιο του μαθήματος «Προσεγγίσεις Χωρικής Ανάπτυξης και Σχεδιασμού. Ελλάδα και Ευρώπη» (συντονίστρια: Γ. Θεοδωρά). ΔΠΜΣ «Πολεοδομία και Χωροταξία», ΕΜΠ, 11 Ιανουαρίου.

Θεοδωρά, Γ. (επ.) (2018γ) *Θαλάσσιος χώρος, αστικό παράκτιο μέτωπο, πόλεις λιμάνια*: συλλογή κειμένων για τον χωρικό σχεδιασμό. Αθήνα: ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΣΠΕ.

Θεοδωρά, Γ. (2015) «Σύγχρονη προβληματική για την ανάπτυξη των πόλεων σε παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον δικτυακής οργάνωσης: τάσεις και προκλήσεις σε συνθήκες κοινωνικο-οικονομικής κρίσης». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (ERSA), Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *13ο Συνέδριο «Αυτοδιοίκηση και Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σύγχρονες Προκλήσεις»*. Αθήνα, 26–27 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2014) «Οι χρήσεις γης ως έκφραση του αναπτυξιακού προτύπου στον χώρο: ζητήματα μεθοδολογικής θεώρησης για χωρική ανάπτυξη και ρύθμιση». Στο: Δ. Μέλισσας (επιμ.) *Χρήσεις γης: ρύθμιση του χώρου για ανάπτυξη*. Αθήνα: ΕΜΠ-ΣΑΜ Επιστημονική εσπερίδα , 26 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. (2011) «Η γνώση ως παράμετρος στις θεωρίες ανάπτυξης του χώρου». Στο: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης (επιμ.), *Τόμος τιμητικός για τον καθηγητή Παύλο Λουκάκη*. Αθήνα: Gutenberg, 241-285.

Θεοδωρά, Γ. (2013-σήμερα) Εισηγήσεις σε θεματικές σύγχρονων θεωριών, πρακτικών και πολιτικών στα πεδία του χωρικού σχεδιασμού και της βιώσιμης ανάπτυξης. στο πλαίσιο του προπτυχιακού επιπέδου της ΣΑΜ (Πολεοδομία και Χωρικός Σχεδιασμός 1, 2 και 3 και Ειδικά Θέματα Περιβάλλοντος, Πολεοδομίας και Χωροταξίας, 7ου, 8ου και 9ου εξαμήνου) και του ΔΠΜΣ «Πολεοδομία και χωροταξία» του ΕΜΠ στα μαθήματα «Προσεγγίσεις χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού: Ελλάδα και Ευρώπη» (χειμερινό εξάμηνο) και «Έξυπνες βιώσιμες και ανθεκτικές πόλεις και κοινότητες» (εαρινό εξάμηνο) [Συντονίστρια Καθηγήτρια].

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2013) «Αστική-αγροτική ανάπτυξη: σύγχρονες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις». Στο: Ελληνικό Τμήμα Ευρωπαϊκής & Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (RSAI/ERSA). *10ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο «Αγροτική Οικονομία, Ύπαιθρος Χώρος, Τοπική–Περιφερειακή Ανάπτυξη»*.Πανεπιστήμιο Πατρών, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, 14-15 Ιουνίου.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2011) «Τάσεις εξέλιξης στο δίκτυο των αστικών κέντρων της Ελλάδας». *Αειχώρος: Κείμενα Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Ανάπτυξης*, 15, 102-129. Διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.aei.2011.243

Λουκάκης, Π. & Θεοδωρά, Γ. (2009) «Περιφερειακά πλαίσια χωροταξικού σχεδιασμού και αειφόρου ανάπτυξης: θεσμικές ρυθμίσεις και προοπτικές εφαρμογής». Στο: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας – ΤΜΧΠΠΑ. 2ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης. Βόλος, 24-29 Σεπτεμβρίου. Πρακτικά, Τόμος Ι, 351-363.

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (2005) «Τυπολόγηση των ελληνικών πόλεων με κριτήρια περιφερειακής εμβέλειας». *Αειχώρος: Κείμενα Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Ανάπτυξης*, 7, 128-157. Διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.aei.2005.149

Θεοδωρά, Γ. & Λουκάκης, Π. (1998) «Τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης». Στο: AIESEC Πανεπιστήμιο Πειραιά. Συνέδριο «Θράκη: στο κατώφλι του 2000»., Πειραιάς, 4-6 Μαρτίου.

Ερωτήσεις Κατανόησης _ Θεματικές Συζήτησης

Η Ερευνητική Διαδρομή

Ερωτήσεις κατανόησης και θεματικές συζήτησης

Στόχος των ερωτήσεων αποτελούν αφενός η βέλτιστη κατανόηση των θεματικών μελέτης που συνδέονται με το ερευνητικό αντικείμενο του βιβλίου και αφετέρου η επανεκκίνηση της σχετικής συζήτησης στον ακαδημαϊκό και ευρύτερο επιστημονικό χώρο αλλά και σε επίπεδο πολιτικής απόφασης, στο πλαίσιο χάραξης πολιτικής για την οργάνωση του *αστικού χώρου* και τον ρόλο της εκτίμησης της *αστικής δυναμικής* στη διασφάλιση βιώσιμης αστικής ανάπτυξης (κεφ. 12).

Για την επιτυχή ανταπόκριση στις ερωτήσεις κατανόησης απαιτείται η μελέτη του κεφαλαίου που καλύπτει το αντικείμενό τους (Μέρος και κεφάλαιο), συνεκτιμώντας σε κάθε περίπτωση τη σχετική προτεινόμενη βιβλιογραφία.

12.1 Η σύγχρονη συζήτηση για το οικιστικό δίκτυο και την αστική ανάπτυξη στην Ευρώπη

(Μέρος Α΄: κεφάλαια 1-2 και Μέρος Β΄: κεφάλαια 3-4)

Κεφάλαιο 1: Το φαινόμενο της αστικοποίησης και ο αναπτυξιακός ρόλος των πόλεων

1. Σε ποιους παράγοντες οφείλεται η ανάπτυξη του φαινομένου της *αστικοποίησης*, και ποιες είναι οι κύριες φάσεις μετεξέλιξής του με βάση την προσέγγιση του *περιφερειακού κύκλου* ή *αστικού κύκλου* των Klaassen & Scimemi (1981); Περιγράψτε συνοπτικά τα χαρακτηριστικά κάθε φάσης.
2. Ποιοι είναι οι βασικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της εμφάνισης και της μετεξέλιξης του φαινομένου της *αστικοποίησης*; Αναφερθείτε σε αυτούς κατά τη θεματική ενότητα στην οποία εντάσσονται (π.χ. θέσης, οικονομικούς, διοικητικούς κ.ά.).
3. Ποιοι παράγοντες επηρέασαν και με ποιον τρόπο την *αστικοποίηση* στην Ευρώπη και στην Ευρωπαϊκή Ένωση;
4. Παρουσιάστε συνοπτικά τους κύριους προσδιοριστικούς παράγοντες *αστικοποίησης* υπό το πρίσμα της ζήτησης (π.χ. δημογραφικοί παράγοντες κ.ά.) και της προσφοράς (π.χ. ιδιοκτησία γης κ.ά.).
5. Αναφέρετε συνοπτικά τα κύρια χαρακτηριστικά της *αστικοποίησης* στην Ευρώπη και στην Ευρωπαϊκή Ένωση (βλ. κεφ. 1.1.2, σημεία: Α-Στ). Επιλέξτε ένα από αυτά τα χαρακτηριστικά και εμβαθύνετε. Δικαιολογήστε την επιλογή σας.
6. Στο κεφ. 1.2 του Α΄ Μέρους υποστηρίζεται ότι «το οικιστικό δίκτυο και οι πόλεις αποτελούν βασικές συνιστώσες του χωρικού σχεδιασμού». Συμφωνείτε ή όχι και γιατί;
7. Ποιες είναι οι σύγχρονες προκλήσεις για τη βέλτιστη αξιοποίηση της *αστικής δυναμικής* του οικιστικού δικτύου σε όλα τα επίπεδα και κατηγορίες χώρου στο πλαίσιο του επίσημου σχεδιασμού; Αιτιολογήστε την άποψή σας.
8. Το ενδιαφέρον για την αστική ανάπτυξη παραμένει σταθερά αμείωτο σε επίπεδο έρευνας και χάραξης πολιτικής, γιατί οι πόλεις αποτελούν αναπτυξιακούς συντελεστές και πυρήνες πολιτισμού. Συμφωνείτε ή όχι με τη συγκεκριμένη τοποθέτηση; Αιτιολογήστε την άποψή σας.
9. Το ανθρώπινο δυναμικό και η πολιτιστική κληρονομιά προβάλλονται ολοένα και περισσότερο ως καταλύτες αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης. Σε ποιο ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο εντάσσεται η συγκεκριμένη υπόθεση και σε ποιον βαθμό αξιοποιείται στη διατύπωση αρχών και κατευθύνσεων αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης στην Ελλάδα;
10. Η διασφάλιση πολυπαραγοντικής μεθοδολογίας για την αξιολόγηση της *αστικής δυναμικής* προβάλλεται ολοένα και περισσότερο σε επιστημονικό και πολιτικό επίπεδο. Γιατί, κατά τη γνώμη σας, συμβαίνει αυτό, και ποιες είναι οι δύο βασικές οπτικές θεώρησης που πρέπει να διέπουν τη λογική της σύμφωνα με το κείμενο του βιβλίου;
11. Για ποιους λόγους, με βάση το κείμενο του βιβλίου, η προτεινόμενη τυπολογική ταξινόμηση είναι σημαντική; Συμφωνείτε ή όχι; Αιτιολογήστε την απάντησή σας.

Κεφάλαιο 2: Αστικός χώρος και αστική ανάπτυξη _ Η συζήτηση σε Ευρώπη και Ευρωπαϊκή Ένωση

1. Αναφέρετε συνοπτικά τις πέντε βασικές παραμέτρους που, λόγω των πολλαπλών επιπτώσεών τους στη διαδικασία του μετασχηματισμού του αστικού χώρου, πρέπει να συνεκτιμώνται στη χάραξη της αστικής πολιτικής.
2. Ποιες θεωρητικές αντιλήψεις επιχειρούν την ερμηνεία των φαινομένων της *αστικής πόλωσης* και της *αστικής διάχυσης*; Αναφερθείτε συνοπτικά στη συμβολή τους, αφού πρώτα τις εντάξετε στις εξής τρεις βασικές θεματικές ενότητες: I) θεωρίες *κλασικής αντίληψης*, II) θεωρίες *νεοκλασικής αντίληψης* και III) θεωρίες *εμπειρικής μελέτης*. Ποιες συμπερασματικές διαπιστώσεις προκύπτουν;
3. Ποιες κατηγορίες *αστικών δομών* αναφέρονται στο κείμενο ως *κομβικά σημεία* στην ιεράρχηση του παγκόσμιου δικτύου παραγωγής και διανομής; Αναφερθείτε συνοπτικά στα χαρακτηριστικά τους.
4. Πώς το φαινόμενο της *αστικής δικτύωσης* επιδρά στη διαμόρφωση της μορφής και της δομής του οικιστικού δικτύου και πώς επηρεάζει τη δυναμική των επιμέρους κόμβων του;
5. Περιγράψτε συνοπτικά το σύγχρονο πλαίσιο συνθηκών που κυριαρχεί στην *αστικοποίηση* του αγροτικού χώρου και τον τρόπο με τον οποίο επιδρά στη διαμόρφωση της νέας σχέσης *πόλης–υπαίθρου*. Ποιοι παράγοντες έχουν παίξει ρόλο και σε ποιον βαθμό;
6. Ορίστε τον νέο ρόλο των πόλεων μεσαίου/μικρού μεγέθους στην *αστική δυναμική* του οικιστικού δικτύου. Ποιοι παράγοντες επιδρούν και σε ποιον βαθμό στην ενίσχυση της αναπτυξιακής δυναμικής της ειδικής αυτής κατηγορίας πόλεων και πώς επηρεάζουν την οργανική ένταξή τους σε *αστικούς συσχετισμούς* υπερτοπικής-υπερεθνικής εμβέλειας;
7. Οι πόλεις λειτουργούν όλο και περισσότερο ως κόμβοι ισχυρών *αστικών συσχετισμών* και πολύ λιγότερο ως αυτόνομες οντότητες στο διεθνές οικιστικό δίκτυο. Συμφωνείτε με τη συγκεκριμένη διαπίστωση; Αιτιολογήστε την απάντησή σας με χρήση παραδειγμάτων.
8. Αναφερθείτε συνοπτικά στα βασικά χαρακτηριστικά και στις ιδιαιτερότητες του ευρωπαϊκού και του κοινοτικού χώρου και στους παράγοντες που έχουν παίξει ρόλο στη διαμόρφωση του οικιστικού δικτύου.
9. Σύμφωνα με τη σύγχρονη βιβλιογραφία, ποια είναι τα πλέον γνωστά χωρικά μοντέλα για την ερμηνεία της αστικής ανάπτυξης και σε ποιες γεωγραφικές ενότητες της ευρωπαϊκής επικράτειας αναφέρονται;
10. Αναφερθείτε στο χωρικό μοντέλο «Μπανάνα». Συγκεκριμένα, παρουσιάστε συνοπτικά τη λογική που το διέπει, τις μορφές που έχει λάβει και τη χωρική τους έκφραση στον ευρωπαϊκό χώρο, καθώς και την κριτική που έχει δεχτεί σε ό,τι αφορά την αποτελεσματικότητά του στην ερμηνεία του αστικού φαινομένου.
11. Αναφερθείτε στα χωρικά μοντέλα ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης «Σπίτι με επτά διαμερίσματα» και «Πράσινο σταφύλι» ή «Ευρωπαϊκό τσαμπί σταφυλιών». Διαπιστώνετε ομοιότητες ή διαφορές στη λογική που τα διέπει και στο χωρικό αποτύπωμά τους; Δικαιολογήστε την απάντησή σας.
12. Ποιο είναι το χωρικό μοντέλο «Πεντάγωνο»; Περιγράψτε τα χαρακτηριστικά του και τη γεωγραφική ενότητα στην οποία αναφέρεται. Η συγκεκριμένη χωρική ενότητα συναντάται και σε άλλα μοντέλα ερμηνείας, και αν ναι, σε ποιον βαθμό και με ποιον τρόπο;
13. Σε ποιες βασικές κατηγορίες θα μπορούσαν να διακριθούν τα χωρικά μοντέλα ερμηνείας αστικής ανάπτυξης ανάλογα με τον τρόπο ερμηνείας της κοινωνικο-οικονομικής δομής και δυναμικής του ευρωπαϊκού χώρου και της χωρικής απεικόνισής της σε αναπτυξιακούς θύλακες; Αναφερθείτε σε αυτές τις βασικές κατηγορίες συνοπτικά.
14. Κάθε μοντέλο αστικής ανάπτυξης αναπτύσσει τη δική του ερμηνεία και την αποτυπώνει χωρικά μέσα από τον ορισμό θυλάκων αστικής ανάπτυξης, οι οποίοι αντιμετωπίζονται ως αναπτυξιακές ζώνες – πόλοι – χωρικές ενότητες. Αναφερθείτε συνοπτικά στα κριτήρια ερμηνείας που υιοθετούν τα μοντέλα και στη λογική που τη διέπει.
15. Κατά τη διάρκεια του χρόνου διαπιστώνεται στροφή στην υιοθέτηση των χωρικών μοντέλων ερμηνείας. Προς ποια κατεύθυνση είναι αυτή η στροφή και σε τι είδους μοντέλα αναφέρεται στη σύγχρονη συγκυρία της δικτυακής οργάνωσης του χώρου;

16. Αναφερθείτε συνοπτικά στις βασικές συμπερασματικές διαπιστώσεις που προκύπτουν από την παρουσίαση των χαρακτηριστικών και ιδιαιτεροτήτων του ευρωπαϊκού χώρου και των χωρικών μοντέλων ερμηνείας της αστικής ανάπτυξης που πραγματοποιήθηκε στο κεφάλαιο 2.2.2.
17. Ποιο χωρικό μοντέλο για την ερμηνεία της αστικής ανάπτυξης είναι πιο κοντά στο υφιστάμενο πλαίσιο συνθηκών; Διατυπώστε την άποψή σας και παρουσιάστε εκείνα τα κρίσιμα ζητήματα τα οποία πρέπει να απασχολήσουν στο πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών.
18. Γιατί στη σύγχρονη προβληματική για την ανάπτυξη του αστικού χώρου, όλο και πιο συνειδητά, υπογραμμίζεται σε θεωρητικό και μεθοδολογικό επίπεδο, καθώς και σε επίπεδο χάραξης πολιτικής, η ανάγκη αντιμετώπισης του ευρωπαϊκού χώρου στη βάση συνολικής αντιμετώπισης του οικιστικού δικτύου υπό το πρίσμα της δικτυακής οργάνωσης του χώρου; Αιτιολογήστε την απάντησή σας.

Κεφάλαιο 3: Αστική ανάπτυξη και δικτύωση πόλεων στον ευρωπαϊκό χώρο

1. Αναφερθείτε στις σύγχρονες θεωρητικές αντιλήψεις για την αστική ανάπτυξη, οι οποίες εντάσσονται στις δύο κύριες κατηγορίες που αναφέρονται στο σχετικό κεφάλαιο (βλ. «Α _ Θεωρίες χωρικής κατανομής οικονομικών δραστηριοτήτων» και «Β _ Σημαντικές θεωρίες εκτός βασικής ομαδοποίησης») (κεφ. 3.1.1).
2. Αναφερθείτε στις θεωρίες της «κεντρικής θέσης» και των «πόλων ανάπτυξης». Ποια είναι η φιλοσοφία που τις διέπει; Διαπιστώνετε ομοιότητες ή διαφορές, και αν ναι, τι είδους; Ποιες από τις θεωρίες αυτές έχουν αξιοποιηθεί στη χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής στο πλαίσιο του επίσημου σχεδιασμού στην Ελλάδα και με τι αποτέλεσμα; (κεφ. 3.1.1).
3. Αναφερθείτε στις θεωρίες των Νεο-μαρξιστών. Ποια είναι η φιλοσοφία που τις διέπει, και με ποιον τρόπο πιστεύετε ότι έχουν συμβάλει στην εξέλιξη της σχετικής προβληματικής για την αστική ανάπτυξη; Αιτιολογήστε την απάντησή σας. (κεφ. 3.1.1).
4. Ποιες πρωτοβουλίες και πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης και χωροταξικού σχεδιασμού της ΕΕ έχουν παίξει ρόλο στην αντιμετώπιση του οικιστικού δικτύου ως κύριας συνιστώσας αστικής ανάπτυξης και πώς; (κεφ. 3.1.2)
5. Ποιες πρωτοβουλίες και πολιτικές αστικής ανάπτυξης και πολεοδομικού σχεδιασμού της ΕΕ έχουν παίξει ρόλο στη διαμόρφωση του απαραίτητου πλαισίου για την επανεκκίνηση της συζήτησης που αφορά την αστική ανάπτυξη και τον επανακαθορισμό του ρόλου των πόλεων στη συγκρότηση *αστικών συσχετισμών* σε ένα διεθνές περιβάλλον έντονης δικτυακής οργάνωσης υποδομών/δραστηριοτήτων/λειτουργιών; (κεφ. 3.1.2)
6. Τι είναι Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (ΣΑΚΧ) και με ποιον τρόπο έχει θέσει τις βάσεις για την ανάπτυξη της σύγχρονης προβληματικής σε θέματα αστικής ανάπτυξης και του ρόλου των πόλεων στην ισχυροποίηση της θέσης των χωρών στον διεθνή χάρτη;
7. Τι είναι το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Παρατήρησης (ή αλλιώς Παρατηρητήριο) Χωρικού Σχεδιασμού, και ποιος είναι ο ρόλος του στη μελέτη του αστικού χώρου και στην αξιολόγηση της αστικής δυναμικής των πόλεων και, ευρύτερα, του οικιστικού δικτύου;
8. Τι είναι η Πράσινη Βίβλος για την εδαφική συνοχή, και ποια είναι η συμβολή της στη συζήτηση για την επίτευξη ισόρροπης και αρμονικής ανάπτυξης του ευρωπαϊκού χώρου και του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος;
9. Ποιες είναι οι αρχές και οι στόχοι της Εδαφικής Ατζέντας 2030, και ποια είναι τα στάδια μετεξέλιξής της; Πώς αντιλαμβάνεται τον ρόλο των πόλεων στην αναπτυξιακή διαδικασία και στη διασφάλιση εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής στην Ευρώπη και στην Ευρωπαϊκή Ένωση;
10. Τι είναι η Αστική Ατζέντα για την ΕΕ και ποιους πέντε βασικούς άξονες προτείνει για τη βέλτιστη διαχείριση των αστικών περιοχών και την αξιοποίηση της αστικής δυναμικής ως μέσου ανάπτυξης του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος και των εθνικών αστικών συστημάτων των κρατών μελών;
11. Τι είναι ο Νέος Χάρτης της Λειψίας και πώς αντιμετωπίζει τον ρόλο των πόλεων στην αναπτυξιακή διαδικασία; Αιτιολογήστε την απάντησή σας.

12. Από την παρακολούθηση των δυναμικών διεργασιών μετεξέλιξης του ευρωπαϊκού αστικού συστήματος στη διάρκεια της πρόσφατης τριακονταετίας, ποιες γενικές και πιο ειδικές συμπερασματικές διαπιστώσεις προκύπτουν;
13. Ποιες είναι οι βασικές συνιστώσες μετασχηματισμού των *αστικών συστημάτων* των πόλεων και των *αγροτικών περιοχών* που προκύπτουν; Περιγράψτε συνοπτικά την καθεμία.
14. Αναφερθείτε συνοπτικά στις διαφαινόμενες τάσεις και στα νέα δεδομένα αστικής ανάπτυξης στην ΕΕ. Ποιο είναι το κυρίαρχο ζητούμενο που προκύπτει και συνδέεται με τον ρόλο των τόπων σε ένα έντονα παγκοσμιοποιημένο διεθνές περιβάλλον;

Κεφάλαιο 4: Αστική δυναμική _ Ζητήματα χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού στη σύγχρονη συγκυρία

1. Η τυπολογική ταξινόμηση/ιεράρχηση των πόλεων και οικισμών προβάλλεται, όλο και πιο συνειδητά, ως μέσο χωρικής ανάπτυξης. Συμφωνείτε με τη σχετική τοποθέτηση; Αιτιολογήστε την άποψή σας με βάση όσα διαβάσατε σχετικά με το θέμα στα προηγούμενα κεφάλαια του βιβλίου.
2. Στο πλαίσιο των σύγχρονων αντιλήψεων και πρακτικών τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων και οικισμών έχουν διατυπωθεί ποικίλες προσεγγίσεις. Αναφερθείτε στις προτάσεις Kunzmann & Wegener (1991) και Krätke (1993). Σε ποιες κατηγορίες πόλεων καταλήγουν και με ποια κριτήρια; Διαπιστώνετε ομοιότητες ή διαφορές στις προσεγγίσεις των δύο προτάσεων, και αν ναι, τι είδους;
3. Η ανάγκη ύπαρξης μιας συνολικής, ρητά διατυπωμένης αστικής πολιτικής υποστηρίζεται, όλο και πιο συνειδητά, ως προϋπόθεση για την ανάπτυξη του αστικού χώρου και τη διασφάλιση εδαφικής και κοινωνικο-οικονομικής συνοχής. Ποιες είναι οι κύριες παράμετροι που θα πρέπει να παίξουν ρόλο σε αυτή την κατεύθυνση και γιατί;

12.2 Η ελληνική περίπτωση

(Μέρος Γ΄: κεφάλαια 5-8)

Κεφάλαιο 5: Προσδιοριστικοί παράγοντες διαμόρφωσης του ελληνικού οικιστικού δικτύου

1. Σε ποιες βασικές κατηγορίες εντάσσονται οι προσδιοριστικοί παράγοντες διαμόρφωσης του ελληνικού οικιστικού δικτύου;
2. Ποιοι, κατά την άποψή σας, υπήρξαν οι σημαντικότερο παράγοντες που συνέβαλαν στη συγκρότηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου; Σχολιάστε την απάντησή σας.
3. Πώς επηρέασε την *αστική δυναμική* του ελληνικού οικιστικού δικτύου η ένταξη της χώρας στην ΕΕ;
4. Ποιες είναι οι επιπτώσεις της επίδρασης των υιοθετούμενων προτύπων ανάπτυξης στη δυναμική του ελληνικού οικιστικού δικτύου, και πώς αυτά αποτυπώνονται χωρικά στην υφιστάμενη τυπολογική ιεράρχηση των πόλεων;
5. Περιγράψτε συνοπτικά τα βασικά επίπεδα ιεράρχησης του ελληνικού οικιστικού δικτύου και σχολιάστε τις τάσεις και προοπτικές μετεξέλιξής της. Διαπιστώνονται διαφοροποιήσεις στον χρόνο; Αν ναι, σε ποιες κατηγορίες πόλεων και γιατί, κατά τη γνώμη σας;
6. Αναφέρετε τους κύριους άξονες θεώρησης στη βάση των οποίων πρέπει να αντιμετωπίζεται η μελέτη της μετεξέλιξης του οικιστικού δικτύου. Πώς οι συγκεκριμένοι άξονες συνδέονται με τη συζήτηση που είναι σε εξέλιξη στην Ευρώπη και στην Ευρωπαϊκή Ένωση σχετικά με τον ρόλο της *αστικής δυναμικής* στην αστική ανάπτυξη;
7. Ποια είναι τα χωρικά επίπεδα στα οποία λαμβάνουν χώρα τα φαινόμενα της *αστικής διάχυσης* και της *αστικής δικτύωσης* στην Ελλάδα, και πώς αποτυπώνονται χωρικά οι επιπτώσεις των δύο φαινομένων στη δυναμική του ελληνικού οικιστικού δικτύου;
8. Ποιες ειδικές κατηγορίες χώρου έχουν παίξει καταλυτικό ρόλο στη διαδικασία *αστικοποίησης* της ελληνικής επικράτειας και στη συγκρότηση σχέσεων συνεργασίας και δικτύωσης μεταξύ πόλεων και οικισμών; Με ποιον τρόπο και με ποια αποτελέσματα για την *αστική δυναμική* του ελληνικού οικιστικού δικτύου;

9. Στο πλαίσιο της νέας *εταιρικής σχέσης πόλης–υπαίθρου* και του μεταβαλλόμενου ρόλου των αγροτικών περιοχών, ποιες παράμετροι πρέπει να συνεκτιμώνται κατά τη διαδικασία χάραξης αναπτυξιακών και χωρικών πολιτικών για τη διασφάλιση της βιωσιμότητας και ανθεκτικότητας των τόπων και των τοπικών κοινωνιών και γιατί;

Κεφάλαιο 7: Σύγχρονες τάσεις εξέλιξης του ελληνικού οικιστικού δικτύου

1. Αναφέρετε συνοπτικά τις βασικές τάσεις της εξέλιξης του ελληνικού οικιστικού δικτύου. Ποια, κατά την άποψή σας, θα διαδραματίσει κρίσιμο ρόλο στην ισχυροποίηση της θέσης του ελληνικού οικιστικού δικτύου στον διεθνή χάρτη;
2. Επηρεάζει, και αν ναι, με ποιον τρόπο, η διεύρυνση της ΕΕ την *αστική δυναμική* του ελληνικού οικιστικού δικτύου; Αναφέρετε παραδείγματα που επιβεβαιώνουν την άποψή σας.
3. Ποια είναι η τοποθέτησή σας στην άποψη που διατυπώνεται στο κείμενο του βιβλίου ως εξής: «[…] στην περίπτωση της Ελλάδας φαίνεται ότι η διατήρηση τοπικών–υπερτοπικών αντιπαλοτήτων αλλά και η σύγκρουση συμφερόντων δεν έχουν επιτρέψει τη δημιουργία ισχυρών *αστικών συσχετισμών*.»; Αιτιολογήστε την απάντησή σας με δύο παραδείγματα.
4. Ποιες είναι οι δύο κύριες προϋποθέσεις, με βάση την έως τώρα εμπειρία, ώστε να καταστεί δυνατή η ανάδειξη ανταγωνιστικών *αστικών συσχετισμών* στις εθνικές κλίμακες των χωρών, ικανών να παίξουν τον ρόλο νέων ισχυρών *πόλων ανάπτυξης* στο πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών/συγκυριών; Δικαιολογήστε την απάντησή σας.

Κεφάλαιο 8: Κρίσιμα ζητήματα προς διερεύνηση για την αξιοποίηση του οικιστικού δικτύου στη χωρική ανάπτυξη της ελληνικής επικράτειας

1. Αναφέρετε τα κρίσιμα ζητήματα προς διερεύνηση για την αξιοποίηση του οικιστικού δικτύου στη διαδικασία χωρικής ανάπτυξης της ελληνικής επικράτειας και σχολιάστε τον βαθμό συνεκτίμησής τους στο πλαίσιο του επιχειρούμενου χωρικού σχεδιασμού σε χωροταξικό και πολεοδομικό επίπεδο.
2. Ποια είναι εκείνα τα θέματα τα οποία παραμένουν ζητούμενο σε επίπεδο αναπτυξιακής πολιτικής και χωρικού σχεδιασμού, με συνέπεια να δημιουργούν προβλήματα στη βέλτιστη αξιοποίηση της *αστικής δυναμικής* ως μέσου αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης; Σε ποια από αυτά θα δίνατε προτεραιότητα και γιατί;
3. Αναφέρετε τις σταθερές προσέγγισης των κρίσιμων ζητημάτων χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού και αναπτύξτε συνοπτικά τις σκέψεις σας σχετικά με τον ρόλο τους στην αξιοποίηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου στο πλαίσιο χάραξης αστικής και περιφερειακής πολιτικής.

12.3 Πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων με πιλοτικά πεδία εφαρμογής στην Ελλάδα

(Μέρος Δ΄: κεφάλαια 9-11)

Κεφάλαιο 9: Προβληματική σε θέματα τυπολογικής ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων _ Η ελληνική πρακτική

1. Κατά καιρούς έχουν επιχειρηθεί ενδιαφέρουσες προσπάθειες ταξινόμησης/ιεράρχησης πόλεων στην Ελλάδα. Αναφέρετε σε ποιες βασικές θεματικές ενότητες εντάσσονται οι προσπάθειες αυτές και περιγράψτε συνοπτικά το χρονικό μετεξέλιξης της προβληματικής που αναπτύσσουν.
2. Ποιες προτάσεις τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων έχουν διατυπωθεί σε ακαδημαϊκό–επιστημονικό επίπεδο στην Ελλάδα, και τι διαπιστώνετε για τα κριτήρια που προτείνουν; Έχει παίξει ρόλο, και αν με ποιον τρόπο, η χρονική συγκυρία στη διαμόρφωση των αρχών και της λογικής που διέπει τις εν λόγω προτάσεις; Αιτιολογήστε την απάντησή σας με ένα παράδειγμα.
3. Ποια αναπτυξιακά προγράμματα έχουν λειτουργήσει ως «σταθμοί» στην ενίσχυση της προβληματικής για τη σημασία της αξιολόγησης της *αστικής δυναμικής* στο πλαίσιο της αναπτυξιακής διαδικασίας και με ποιον τρόπο; Αιτιολογήστε την απάντησή σας.

4. Ποιες προτάσεις στο πλαίσιο του χωροταξικού σχεδιασμού έχουν επηρεάσει και σε ποιον βαθμό τον μηχανισμό για την εκτίμηση της *κεντρικότητας–βαρύτητας* των ελληνικών πόλεων στο εθνικό οικιστικό δίκτυο και των τάσεων να συγκροτούν *αστικούς συσχετισμούς* ικανούς να παίξουν τον ρόλο νέων *αναπτυξιακών πόλων*; Αιτιολογήστε την απάντησή σας με ένα παράδειγμα.
5. Ποιο σύστημα τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων ισχύει σήμερα σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού στην Ελλάδα και σε ποια πρόταση έχει στηριχτεί; Τοποθετείται ως προς την αποτελεσματικότητά του στην εκτίμηση της *αστικής δυναμικής* του ελληνικού οικιστικού δικτύου στη σύγχρονη χρονική συγκυρία; Αιτιολογήστε την άποψή σας.
6. Περιγράψτε συνοπτικά το υφιστάμενο πλαίσιο συνθηκών στην Ελλάδα σε ό,τι αφορά τα κριτήρια και τη μεθοδολογία για την εκτίμηση της *αστικής δυναμικής* του ελληνικού οικιστικού δικτύου. Εντοπίστε τα προβλήματα και διατυπώστε τις σκέψεις σας για τη βέλτιστη αντιμετώπισή τους.

Κεφάλαιο 10: Διερεύνηση και αξιολόγηση περιφερειακών κριτηρίων για τυπολογική ταξινόμηση των ελληνικών πόλεων σε εθνικό επίπεδο

1. Ποιος είναι ο στόχος, και ποιες είναι οι βασικές αρχές της πρότασης τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων/οικισμών που διατυπώνεται στο παρόν κεφάλαιο του βιβλίου; Σε ποιο κενό της σύγχρονης προβληματικής σε επίπεδο επίσημου σχεδιασμού έρχεται να απαντήσει και σε ποιον βαθμό το επιτυγχάνει, κατά τη γνώμη σας;
2. Αναφέρετε τα προτεινόμενα κριτήρια τυπολογικής ταξινόμησης των πόλεων/οικισμών. Σε ποιες ευρύτερες θεματικές ενότητες εντάσσονται, και ποιοι είναι οι βασικοί λόγοι της επιλογής τους;
3. Ποια είναι τα κύρια μεθοδολογικά βήματα για την προσέγγιση της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης; Περιγράψτε συνοπτικά τα χαρακτηριστικά των συγκεκριμένων φάσεων και τη συμβολή τους στην προτεινόμενη διαδικασία.
4. Ποια είναι τα δύο κύρια στάδια υλοποίησης της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης; Περιγράψτε τον ρόλο τους στη σχετική διαδικασία και αξιολογήστε την αποτελεσματικότητά τους.
5. Ποιες ομάδες πόλεων προκύπτουν σε καθένα από τα δύο στάδια υλοποίησης της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης; Διαπιστώνετε διαφορές; Αν ναι, αναφερθείτε σε αυτές και αιτιολογήστε τον ρόλο τους στη διαμόρφωση της τελικής κατάταξης των υπό διερεύνηση πόλεων.

Κεφάλαιο 11: Επανέλεγχος των περιφερειακών κριτηρίων της προτεινόμενης τυπολογικής ταξινόμησης στον νησιωτικό χώρο: Η περίπτωση των μικρών ακριτικών νησιών του Αιγαίου

1. Ποιο είναι το σύγχρονο πλαίσιο συζήτησης για την ανάπτυξη των νησιωτικών περιοχών σε επίπεδο ΕΕ, και ποιος είναι ο ρόλος της ανάδειξης ισχυρών *βιώσιμων νησιωτικών πόλων* στην τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη στις εθνικές κλίμακες των χωρών; Προσδιορίστε τα χαρακτηριστικά που θα πρέπει, κατά τη γνώμη σας, να συγκεντρώνουν οι *βιώσιμοι νησιωτικοί πόλοι*, προκειμένου να είναι ανταγωνιστικοί σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο.
2. Αναφερθείτε στις έννοιες που σχετίζονται με το *νησιωτικό φαινόμενο* και περιγράψτε συνοπτικά το περιεχόμενό τους και τις διαφορετικές οπτικές προσέγγισής τους.
3. Ποιες τυπολογήσεις νησιωτικών περιοχών συναντώνται στη σύγχρονη ευρωπαϊκή βιβλιογραφία και εμπειρία; Ποια είναι τα βασικά τους χαρακτηριστικά, και ποιες είναι οι πιθανές αδυναμίες αξιοποίησής τους κατά τη διαδικασία χάραξης αναπτυξιακής πολιτικής στις εθνικές κλίμακες των κρατών μελών της ΕΕ; Αιτιολογήστε την απάντησή σας.
4. Αναφερθείτε επιγραμματικά στις ιδιαιτερότητες των νησιωτικών περιοχών και στα χαρακτηριστικά της ελληνικής περίπτωσης. Ποιες διαπιστώσεις προκύπτουν, και ποια είναι τα κρίσιμα πεδία διερεύνησης;
5. Η προτεινόμενη τυπολογική ταξινόμηση μπορεί, κατά τη γνώμη σας, να αξιοποιηθεί στην εκτίμηση της δυναμικής των νησιών και των δυνατοτήτων τους να συγκροτούν *βιώσιμα νησιωτικά δίκτυα*, ικανά να παίξουν τον ρόλο ισχυρών *αναπτυξιακών πόλων* υπερτοπικής–υπερεθνικής εμβέλειας; Αιτιολογήστε την απάντησή σας.

6. Τα *βιώσιμα νησιωτικά δίκτυα* που αναδεικνύονται από την προτεινόμενη τυπολογική ιεράρχηση των μικρών ακριτικών νησιών, σε ποιον βαθμό, κατά τη γνώμη σας, μπορούν να συμβάλλουν στην τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη; Σε ποιο από τα προτεινόμενα νησιωτικά δίκτυα θα δίνατε προτεραιότητα υλοποίησης και γιατί; Σε ποιους τομείς υποδομών/δραστηριοτήτων/ λειτουργιών θα επενδύατε για την ισχυροποίηση του αναπτυξιακού τους ρόλου και γιατί;
7. Από τις επιχειρούμενες ταξινομήσεις στις δύο πιλοτικές περιπτώσεις μελέτης/πειραματισμού στην Ελλάδα, ποια κύρια νέα πεδία έρευνας αναδεικνύονται; Αιτιολογήστε την απάντησή σας.

Η Γιώτα Θεοδωρά είναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, Διευθύντρια του Εργαστηρίου Χωρικού Σχεδιασμού και Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών, ενώ υπήρξε μέλος της Ειδικής Διατμηματικής Επιτροπής του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Χωροταξία και Πολεοδομία».

Είναι μέλος του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας (ΕΣΧ), του Κεντρικού Συμβουλίου Χωροταξικών Θεμάτων και Αμφισβητήσεων (ΚΕΣΥΧΩΘΑ) (2022-) και της Επιστημονικής Επιτροπής Χωροταξίας του Συλλόγου Ελλήνων Πολεοδόμων Χωροτακτών (ΣΕΠΟΧ). Ως μέλος διεθνών και εθνικών επιστημονικών οργανισμών και επαγγελματικών ενώσεων, αναπτύσσει έντονη επιστημονική και διοικητική δράση στο πλαίσιο της συμμετοχής της σε επιστημονικές–οργανωτικές επιτροπές, ομάδες εργασίας, δίκτυα συνεργασίας, επιτροπές αξιολόγησης επιστημονικού έργου και όργανα διοίκησης σε ακαδημαϊκό και σε ευρύτερο επιστημονικό επίπεδο (όπως: Συμβούλια, Διυπουργικές Επιτελικές Επιτροπές Συντονισμού και Παρακολούθησης, Εθνικά Μητρώα Αξιολογητών). Παράλληλα, συμμετέχει σε επιτροπές αξιολόγησης ερευνητικών προγραμμάτων/έργων, επιστημονικών προτάσεων και χορήγησης υποτροφιών και είναι κριτής σε διεθνή και ελληνικά επιστημονικά περιοδικά.

Έχει πλούσιο αναγνωρισμένο ερευνητικό έργο με συμμετοχή σε περισσότερα από σαράντα ερευνητικά προγράμματα και μελέτες σε εθνικό–διακρατικό επίπεδο στα πεδία χωροταξίας, πολεοδομίας και χωρικής ανάπτυξης. Συμμετέχει ενεργά σε διεθνή και ελληνικά συνέδρια – επιστημονικές συναντήσεις και διαθέτει σημαντικό συγγραφικό έργο.

Διδάσκει σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο σπουδών μαθήματα περιβάλλοντος, χωρικού (χωροταξία–πολεοδομία) και τομεακού σχεδιασμού και αναπτυξιακής πολιτικής. Βασικά πεδία εστίασης αποτελούν ζητήματα θεωρίας, μεθοδολογίας, σύγχρονων πολιτικών και πρακτικών χωρικής προστασίας, ανάπτυξης, διαχείρισης και σχεδιασμού σε τοπικό, σε περιφερειακό–εθνικό και σε υπερεθνικό επίπεδο. Έχει διδάξει σε πανεπιστήμια της Ελλάδας και των ΗΠΑ και διατηρεί σχέσεις συνεργασίας με εκπαιδευτικά–ερευνητικά ιδρύματα σε θέματα χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού.

Αξιοσημείωτη είναι και η εθελοντική δράση της μέσα από την οργάνωση εκπαιδευτικών–ερευνητικών εργαστηρίων για μαθητές καθώς και διεπιστημονικών–διαπανεπιστημιακών επιστημονικών εκδηλώσεων ενημέρωσης, ευαισθητοποίησης και κινητοποίησης τοπικών κοινωνιών ευάλωτων περιοχών κυρίως σε θέματα περιβαλλοντικού–χωρικού σχεδιασμού, διαχείρισης φυσικής–πολιτιστικής κληρονομιάς και τοπίου, αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης, ποιότητας ζωής, βιωσιμότητας–ανθεκτικότητας, κλιματικής προσαρμογής και ενεργειακής ουδετερότητας και διαχείρισης εκτάκτων αναγκών και καταστροφών.

Οι πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές ανακατατάξεις των δύο πρόσφατων δεκαετιών σε παγκόσμιο επίπεδο έχουν σηματοδοτήσει δραματικές αλλαγές στη δομή και στην οργάνωση του αστικού χώρου και στις σχετικές αντιλήψεις και πρακτικές ανάπτυξης και σχεδιασμού του. Σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης και δικτυακής οργάνωσης, κλιματικής αλλαγής και πολύπλευρης κρίσης, βρισκόμαστε στην αρχή μιας νέας εποχής για τον ρόλο των πόλεων στη χωρική ανάπτυξη.

Οι πόλεις αλλάζουν, αποκτούν πολυσύνθετες δομές και λειτουργούν όλο και περισσότερο ως κόμβοι ευρύτερων αστικών δικτύων ανεξαρτήτως συνόρων και διοικητικών ορίων, γεγονός που επιβάλλει αλλαγή στην προσέγγιση της αστικής δυναμικής του οικιστικού δικτύου και στον επαναπροσδιορισμό μεθόδων και κριτηρίων για την αξιολόγησή της, με τρόπο ώστε να επιτρέπονται ποσοτικές και ποιοτικές εκτιμήσεις της υπερτοπικής εμβέλειας του αστικού χώρου και να αναδεικνύεται η βαρύτητα-κεντρικότητα των πόλεων μεσαίου και μικρού μεγέθους.

Σε αυτές τις συνθήκες, η Ελλάδα έχει ειδικό ενδιαφέρον, αφού η εκτίμηση της αστικής δυναμικής του οικιστικού δικτύου εξακολουθεί να στηρίζεται σε ξεπερασμένες μεθόδους και ανεπίκαιρα κριτήρια στο πλαίσιο χάραξης της αναπτυξιακής πολιτικής, επιδρώντας ποικιλοτρόπως στην εδαφική συνοχή και στην ανταγωνιστικότητα της χώρας στον διεθνή χάρτη.

Στόχος του βιβλίου είναι η συμβολή στη συζήτηση σε μια ιδιαίτερα δύσκολη εποχή για τη χώρα, όπου σε εξέλιξη βρίσκονται ενέργειες εκσυγχρονισμού του εθνικού συστήματος χωρικού σχεδιασμού και διοίκησης. Προς αυτή την κατεύθυνση και στο ευρύτερο πλαίσιο των σύγχρονων θεωρητικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων βιώσιμης αστικής ανάπτυξης, θέτοντας ως προτεραιότητα την ισχυροποίηση του ελληνικού οικιστικού δικτύου στη βάση μιας πολυκεντρικής οπτικής, διατυπώνεται μια νέα πολυπαραγοντική πρόταση τυπολογικής ταξινόμησης πόλεων και οικισμών με χωρικά κριτήρια περιφερειακής βαρύτητας, η οποία αξιολογείται από την πιλοτική εφαρμογή της σε εθνικό επίπεδο [πόλεις έδρες νομών (νυν περιφερειακών ενοτήτων)] και στη νησιωτική επικράτεια (μικρά ακριτικά νησιά του Αιγαίου).

Η δομή και το περιεχόμενο του βιβλίου βασίζονται στο τρίπτυχο «θεωρία – μεθοδολογία – έρευνα» με στόχο την αξιοποίησή του στον ακαδημαϊκό και ευρύτερο επιστημονικό χώρο και στη διοίκηση.

Το παρόν σύγγραμμα δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του Έργου ΚΑΛΛΙΠΟΣ+	
Χρηματοδότης	Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Προγράμματα ΠΔΕ, ΕΠΑ 2020-2025
Φορέας υλοποίησης	ΕΛΚΕ ΕΜΠ
Φορέας λειτουργίας	ΣΕΑΒ/Παράρτημα ΕΜΠ/Μονάδα Εκδόσεων
Διάρκεια 2ης Φάσης	2020-2023
Σκοπός	Η δημιουργία ακαδημαϊκών ψηφιακών συγγραμμάτων ανοικτής πρόσβασης (περισσότερων από 700) • Προπτυχιακών και μεταπτυχιακών εγχειριδίων • Μονογραφιών • Μεταφράσεων ανοικτών textbooks • Βιβλιογραφικών Οδηγών
Επιστημονικά Υπεύθυνος	Νικόλαος Μήτρου, Καθηγητής ΣΗΜΜΥ ΕΜΠ
ISBN: 978-618-228-344-8	DOI: http://dx.doi.org/10.57713/kallipos-1094

Το παρόν σύγγραμμα χρηματοδοτήθηκε από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων του Υπουργείου Παιδείας.

2025